DE OPMERKER.

Bouwkundig Weekblad.

32e JAARGANG.

1897.

'S-GRAVENHAGE.

TER DRUKKERIJ DER VENNOOTSCHAP „HET VADERLAND".

T.H.S.
BIBLIOTEEK
DELFT.

REGISTER.

Bladz.

A.

Achtersit. (Een blik) . . . 1
Advertentie. (Een) . . . 4
Architect en het burenrecht (De) . . . 28, 33
Acetyleen . . . 51
Arbeidersad te Leiden . . . 55
Amsterdamsche Beurs (De). . . . 58, 65, 227, 252, 257, 343
Amsterdamsche Bouwverordening. (De) . . . 73
Amsterdam. (Het Rijksmuseum te). . . . 75, 82, 91
Architectuur. (Couranten-) . . . 83
Amsterdam. (Uit) . . . 177, 196, 211, 230, 235, 246
Aannemersbond. (De) . . . 180, 188, 195, 197, 205
Anti-stone. . . . 182
Arbitrage . . . 185
Arnhem. (Het Duivelshuis te). . . . 187
Aannemers (De Genie en haar). . . . 197
Aannemer". („De) . . . 205
Architecten-congres en retrospectieve tentoonstelling van architectuur te Brussel. (Internationaal) . . . 213
Arnhemsche tentoonstelling. (Modelstal op de) . . . 243
Amsterdam. (De Nieuwe Kerk te). . . . 247, 305, 314, 344
Arnhem. (Tentoonstelling te). . . . 268, 300, 345
Amsterdam. (De Twentsche Bank te). . . . 325
Arbitrage. (Eene opmerking over) . . . 353, 368
Amsterdam. (De Raadhuisstraat te) . . . 360
Amsterdam. (De jaloezieënfabriek van de firma J. F. Krüner en Zonen te) . . . 368
Architect-gemeenteraadslid. . . . 390

B.

Blik achtersit. (Een) . . . 1
Belangwekkend boek. (Een) . . . 9, 17
Bouwkunst. (Ook een oordeel over) . . . 13
Burenrecht. (De architect en het) . . . 28, 33
Beproeving van materialen . . . 44
Bouwkunst en de heer Loffelt. (De) . . . 51
Beurs (De Amsterdamsche) 58, 65, 227, 252, 257, 343
Bouwverordening. (De Amsterdamsche) . . . 73
Bouwkunst in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, door A. W. Weissman. (De) . . . 105, 114, 121
Bliksemverver. (De) . . . 188
Beheer. (Eigen) . . . 193
Beurs (De geschiedenis eener) . . . 233
Bouwmateriaal. (Houtgraniet als) . . . 276
Brand op de tentoonstelling te Arnhem . . . 300, 345
Bewijzen of herroepen . . . 329
Bouwkunst der negentiende eeuw. (De) . 365, 373, 381, 389, 397
Baksteenarchitectuur . . . 377

Boekaankondiging.
Handboek voor bouwkundigen, door F. Lz. Berghuis 44
Noord-Hollandsche oudheden, door G. van Arkel en A. W. Weissman . . . 181
Aanteekening op Boogaard's verzameling van wetten enz. betreffende den Rijkswaterstaat in Nederland . . . 326

C.

Clou der Parijsche wereldtentoonstelling. (De) . . . 26
Couranten-architectuur . . . 83
Cuypers. (Dr. P. J. H.) . . . 158, 155, 163
Circulaire. (Een). . . . 197
Californië. (Eene Universiteit voor). . . . 360

D.

Duivelshuis te Arnhem. (Het) . . . 187
Dwang tot schoonheid . . . 219
Dordrecht. (Bekroningen op de tentoonstelling te) . . . 270

Bladz.

Delft. (De toren der Oude Kerk te) . . . 325, 344
Decoratieve kunst . . . 341, 375

E.

Electrische en gastrams . 53, 59, 68, 69, 76, 81, 93, 115, 124, 133
Eigen beheer . . . 193
Engeland. (Kunstonderwijs in) . . . 324

G.

Gastrams (Electrische en) 53, 59, 68, 69, 76, 81, 93, 115, 124, 133
Gasontploffingen in de riolen te Leeuwarden. (De) . . . 145
Gent . . . 161, 169
Genie en haar aannemers. (De) . . . 197
Geschiedenis eener Beurs. (De) . . . 233
Geboortehuis van Dr. Faust. (Het) . . . 317
Grafelijke Zaal. (De) . . . 384, 408
Gemeenteraadslid. (Architect-) . . . 390

H.

Harz. (Indrukken van een bezoek aan eenige steden om en bij den) . . . 83, 89, 97, 108, 117
Handwerkslieden. (Vakopleiding voor). . . . 206
Historische romans . . . 212
Houtgraniet als bouwmateriaal . . . 276
Herstellen . . . 297, 308, 315, 329, 349
Herroepen. (Bewijzen of) . . . 329
Huis. (Het Witte) . . . 333

I.

Indrukken van een bezoek aan eenige steden om en bij den Harz . . . 83, 89, 97, 108, 117
Internationaal Architecten-congres en retrospectieve tentoonstelling van architectuur te Brussel. . . . 213

J.

Jubileum van Dr. P. J. H. Cuypers. (Het) . . . 153, 155, 163
John. (De schoorsteenkap van) . . . 315
Jaloezieënfabriek der firma J. F. Krüner & Zonen te Amsterdam. (De) . . . 368

K.

Koninklijk Instituut van Ingenieurs. (Vergaderingen enz.) 54, 126, 189, 263, 278, 281, 298, 302, 369
Kennismaking met vijf oude bekenden. (Een hernieuwde) 129, 137, 148
Kunstindustrie. (Eene tentoonstelling van) . . . 141
Koningin. (Een wapen voor de) . . . 173
Karolingische Kapel. (De) . . . 196
Kunststeen . . . 244
Kerkbranden . . . 293, 302, 352, 363
Kathedraal van Westminster. (De) . . . 323
Kunstonderwijs in Engeland . . . 324
Kunst. (Decoratieve) . . . 341, 375
Klokken en klokkenspelen, door A. W. Weissman. 399, 405, 413

L.

Loffelt. (De Bouwkunst en de heer) . . . 51
Leeuwarden. (De gasontploffingen in de riolen te) . . . 145

M.

Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.
Vergaderingen der afd. Groningen . . . 6, 79, 101

Bladz.

Vergaderingen der afd. Arnhem . . 13, 38, 79, 118, 151, 370, 386
" " " 's-Gravenhage 22, 62, 101, 125, 346, 377, 417
" " " Utrecht 30, 62, 95, 109, 326
" " " Haarlem en omstreken . 39, 151, 174, 310
" " " Amsterdam. . 46, 101, 141, 346, 385, 402
75e Algemeene vergadering 166
76e " " 301

Materialen. (Beproeving van) 44
Maatschappij. (De) 171
Modelstal op de Arnhemsche tentoonstelling 243
Marbrit 386

N.

Noodkrost. (Een) 18, 25
Noord-Amerika. (De Bouwkunst in de Vereenigde Staten van) 105, 114, 121
Nieuwe Kerk te Amsterdam. (De) 247, 309, 314, 344
Negentiende eeuw. (De Bouwkunst der) . 365, 373, 381, 389, 397
Nieuwe kunst 375

Necrologie.
Jan Frederik Metzelaar 33
Gerlof Bartholomeus Palm 113
L. H. J. J. Mazel 114

O.

Oordeel over bouwkunst. (Ook een) 13, 51
Onaandoenlijkheid 41
Oudleerlingen van de Ambachtsschool te 's-Gravenhage. (Vereeniging van) 44
Onderaannemers 155

P.

Prijsvragen en wedstrijden.
Gebouw voor bad- en zweminrichting, uitgeschreven door de vereeniging „Bouwkunde en Nijverheid te Harlingen" . 21, 173
Concours Haagsche Bouwgrondenmaatschappij Duinoord . . . 21
Geïllustreerd reclamebiljet, uitgeschreven door de vereeniging „Amsterdam Vooruit" 60, 100
Prijsvragen, uitgeschreven door de Vereeniging voor Bouwkunst en aanverwante vakken te Alkmaar . . . 70, 100, 230
Prijsvragen, uitgeschreven door de Friesche Bouwkring te Leeuwarden 76, 369
Reclamekast van de Firma W. G. Boele Sr. 100, 174
Meubilair eener arbeiderswoning, uitgeschreven door de Afd. Haarlem der M. t. b. d. B. 117, 369
Reclamebiljet, uitgeschreven door de Vereeniging „Nijmegen Vooruit" 117, 198
Verlegging der Wagenbrug, uitgeschreven door de Afd. 's Gravenhage der M. t. b. d. B. 118, 309
Salon-ameublement, uitgeschr. door de Vereeniging tot bev. der Bouwkunst te Groningen 125
Versieringsprijsvragen 151, 201, 309, 326, 360, 402, 417
Diploma voor het lidmaatschap der Technische vakvereeniging 173
Slotdecoratie van een groot vuurwerk. 190
Gedenkplaat ter herinnering aan de feestelijke ontvangst der Koningin te Amsterdam 198, 401
Reclamekaart, uitgeschreven door de Vereeniging tot bevord. van het Vreemdelingenverkeer te Leeuwarden . . . 218, 253
Gedenkpenning ter herinnering aan de inhuldiging van H. M. de Koningin 269
Prijsvragen, uitgeschreven door de Ned. Vereeniging tot voorkoming van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen. . . 286
Hoofd voor het weekblad „Hollandia" 330, 369
Monument voor Frans Hals 326
Gedenkteeken op het Regentesseplein te 's Gravenhage . . . 377

Parijsche wereldtentoonstelling. (De elou der) 36
Propaganda. (Socialistische) 49
Parijsche tentoonstelling van 1900. (De). 75
Papyrolith 100
Paskwil. (Een) 116

R.

Regentenstukje. (Een) 57
Rijksmuseum te Amsterdam. (Het). 75, 82, 91
Rookbezwaar 98
Reglement tot regeling van het ontslagnemen der werklieden te Amsterdam 110
Reclamewagen. (Een) 190
Reisherinneringen, door A. W. Weissman, 201, 209, 217, 225, 241, 249, 258, 265, 273, 282, 289, 305, 321, 357
Reclamekunst 305

Bladz.

Romans. (Historische) 212
Raadhuisstraat te Amsterdam. (De) 360

S.

Spoorwegen 20
Socialistische propaganda 49
Stadhuis te Sheffield. (Een) 141
Schoonheid. (Dwang tot) 219
Schoorsteenkap van John. (De). 315
Schoorsteenkap. (Een nieuwe) 344, 358
Stadsversiering 383

T.

Tramwegen 53, 59, 68, 69, 76, 81, 93, 115, 124, 133
Tentoonstelling van 1900. (De Parijsche) 75
Tentoonstelling van Kunstindustrie. (Eene) 141
Teeken des tijds. (Weer een) 172
Trots 236
Tentoonstelling te Arnhem. 268, 300, 345
Tentoonstelling te Dordrecht. (Bekroningen) 270
Toroxe 308, 315
Toren der Oude Kerk te Delft. (De) 325, 344
Twentsche Bank te Amsterdam. (De). 325

U.

Uit Amsterdam 177, 186, 211, 290, 295, 246
Uitbreiding van steden 315
Universiteit voor Californië. (Eene) 309

V.

Vergaderingen enz. van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs.
Vergadering van 9 Februari 54
" " 13 April 126
" " 8 Juni 189
Vijftigjarig bestaan 262, 281
Gedenkboek 1847—1897. . . . . 278, 298
Vergadering van 14 September 302
" " 9 November 369

Vergaderingen der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.
Afdeeling Groningen 6, 79, 101
" Arnhem 13, 38, 79, 118, 151, 370, 386
" 's Gravenhage. 22, 62, 101, 125, 346, 377, 417
" Utrecht 30, 62, 95, 109, 326
" Haarlem en omstreken 39, 151, 174, 310
" Amsterdam 46, 101, 141, 346, 385, 402
" 75ste algemeene vergadering 166
" 76ste " " 301

Vergaderingen van het Genootschp Architectura et Amicitia te Amsterdam.
Vergadering van 6 Januari 15
" " 20 " 30
" " 3 Februari. 47
" " 17 " 63
" " 3 Maart 78
" " 17 " 94
" " 31 " 109
" " 14 April 126
" " 28 " 142
" " 1 September. 286
" " 15 " 302
" " 29 " 318
" " 13 October 337
" " 27 " 354
" " 10 November 370
" " 24 " 385
" " 8 December 402
" " 22 " 417

Vergaderingen van het Bouwkundig Genootschap te 's-Gravenhage.
Vergadering van 15 Januari 22
" " 26 Februari 71
" " 30 April. 142
" " 18 Juni 206
" " 22 October 346

Vergaderingen der Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam.
Vergadering van 26 Januari 45
" " 16 Februari 63
" " 9 Maart 86

Bladz.

Vergadering van 30 Maart 110
" " 12 October. 337
" " 1 November 361
" " 23 " 385
" " 14 December 409
" " 18 " 417

Vergaderingen van de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Leiden.
Vergadering van 24 December 6
" " 28 Januari 46
" " 25 Februari. 70
" " 25 Maart. 101
" " 29 April 142
" " 30 September. 318
" " 28 October 354
" " 25 November 382

Vergaderingen van de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen.
Vergadering van 30 Januari 46
" " 27 Februari 77
" " 27 Maart 109
" " 25 September. 318
" " 30 October 362
" " 27 November 382

Vergaderingen van de Friesche Bouwkring te Leeuwarden.
Vergadering van 21 Januari 37
" " 25 Februari 78
" " 20 April 134
" " 28 October 362
" " 27 November 382
" " 16 December 416

Vergaderingen van de Vereeniging voor Bouwkunst en aanverwante vakken te Alkmaar.
Vergadering van 19 December 6
" " 30 Januari 45
" " 25 Februari. 78
" " 2 April 126
" " 12 November 378

Vergaderingen der Technische Vakvereeniging.
Eerste Algemeene vergadering 5
Afdeeling Amsterdam . . 6, 55, 62, 94, 135, 142, 158, 182, 198, 294, 310, 326, 346, 362, 377, 393, 416

Afdeeling 's-Gravenhage. 22, 88, 55, 86, 119, 142, 158, 198, 231, 270
" Rotterdam. 31, 63, 94, 126, 167, 206, 262, 309, 337, 370, 409
" Utrecht 94, 167, 230, 279, 337
Tweede Algemeene Vergadering 417

Vergaderingen der Vereeniging Arti et Industriae te 's-Gravenhage.
Vergadering van 16 Januari. 31
" " 13 Februari 64
" " 10 Maart. 87
" " 14 April. 126
" " 13 October 337

Vecht. (De zegepralende) 4
Vereeniging tot bevordering van de vakopleiding voor handwerkslieden in Nederland 5
Vragenbus. 23, 158, 182, 326
Vereeniging van oud-leerlingen der Ambachtsschool te 's Gravenhage 44
Vijf oude bekenden. (Eene herzieuwde bekendmaking met) 129, 137, 149
Vakopleiding voor handwerkslieden 206

Varia.
Een ondergrondsche spoorweg te Parijs 20
Gedenkteeken ter eere van Leighton 20
Moderne gebouwen en schouwburgen 20
Antiquiteiten van West-Afrika 391
Een standbeeld voor Prins Bismarck 391
De ondergrondsche spoorwegen te Londen 391
Calcarium 391

W.

Wapen voor de Koningin. (Een) 173
Westminster. (De nieuwe kathedraal van) 328
Witte Huis. (Het) 383
Wat is waarheid? 389

Z.

Zegepralende Vecht. (De) 4
Zonderling 25
Zaal. (De Grafelijke) 394, 408

PLATEN.

		Bladz.
I.	Villa Heineken te Amsterdam, van den architect A. L. van Gendt	4
II.	Winkelhuis aan het Noordeinde te 's-Gravenhage, van den arch. J. W. Bosboom.	20
III—IV.	Drie woonhuizen aan de Groothertoginnelaan te 's-Gravenhage, van den architect H. Wesstra Jr.	37
V.	Stalgebouw te Vucht, van den architect P. du Rieu Fz.	68
VI.	De gasontploffingen in de riolen te Leeuwarden, van den directeur der gemeentewerken aldaar	145
VII.	Portret van Dr. P. J. H. Cuypers, door J. W. H. B.	153
VIII.	Afbeelding van een deel der gebouwen van de Millenniums-tentoonstelling te Buda-Pest	166
IX.	Details van een woon- en winkelhuis te Weenen	181
X—XI.	Woonhuizen aan de Kerkstraat te 's-Gravenhage, van den architect H. Wesstra Jr.	194
XII.	Details van een winkelhuis aan het Noordeinde te 's-Gravenhage, van den architect J. W. Bosboom	201
XIII.	Voorgevel van de Volksgaarkeuken in de Pijlsteeg te Amsterdam, van de architecten A. L. van Gendt & Zonen	249
XIV.	Voorpui van het schaftlokaal van den W.-I. Maildienst aan de De-Ruyterkade te Amsterdam, van de architecten A. L. van Gendt & Zonen	249
XV.	Middengedeelte van het hoofdgebouw der Geldersche Tentoonstelling van Nijverheid te Amsterdam, van den architect J. G. van den Berg	268
XVI.	Drie woonhuizen op Duinoord te 's-Gravenhage (Bekroond ontwerp), van den architect Nic. Molenaar	273
XVII—XVIII.	Ontwerp voor eene Gereformeerde Kerk te Zürich, van den architect P. Doorn	292
XIX—XX.	Schetsen van de kerk te Rhenen, van den architect J. J. van Nieukerken	302
XXI.	Woon- en winkelhuizen aan de Raadhuisstraat te Amsterdam, van de architecten H. P. Berlage en H. Bonda	315
XXII—XXIII.	Schetsen van kerk en toren te Rhenen, van den architect J. J. van Nieukerken	336
XXIV–XXV.	Ambachtsschool te Zwolle, van den gemeente-architect J. L. van Essen aldaar	369

NB. De bladcijfers geven de plaats aan, waar de omschrijving der platen te vinden is.

32ste JAARGANG. N°. 1. ZATERDAG, 2 Januari 1897.

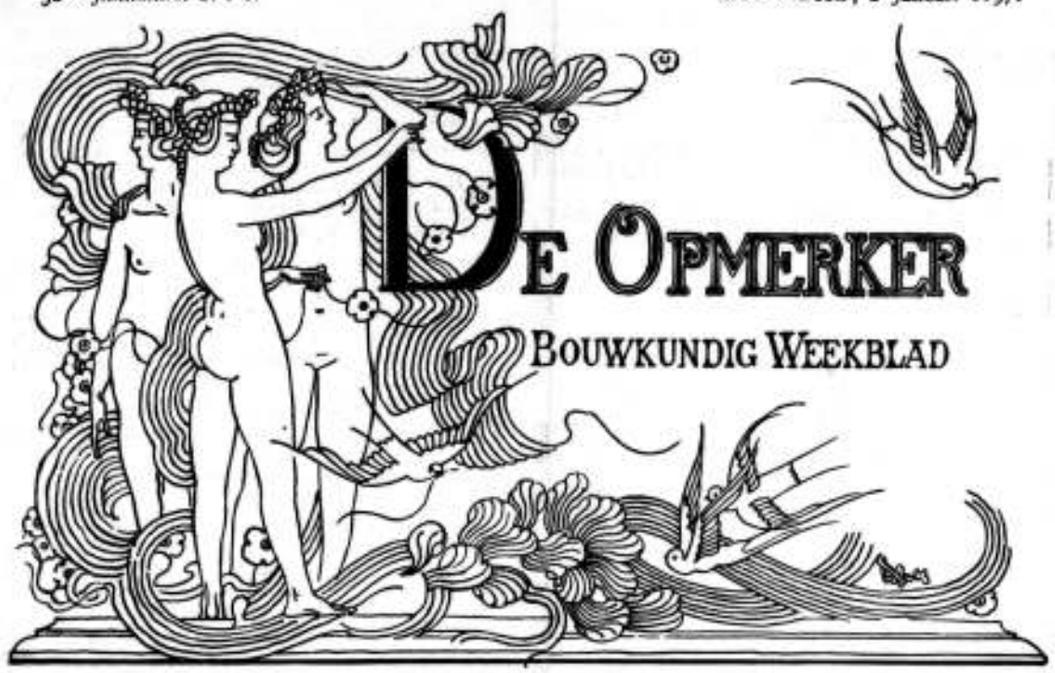

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 5.—, voor België, bij vooruitbetaling *f* 6.50, voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1.30, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elke regel meer *f* 0.20. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte, afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

EEN BLIK ACHTERUIT.

Het jaar 1896 begon met velerlei strijd in de wereld der bouwkunstenaars. Het is kalm en vreedzaam geëindigd. Toch heeft het heel wat belangrijks plaats zien vinden.

De sombere voorspelling, dat 1896 getuige zou zijn van het ineenzakken der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, is niet in vervulling gekomen. De profeten blijken tot de brood-etende soort te hebben behoord. Maar wanneer ons eerste bouwkundig lichaam nog niet ten grave gedaald is, dan was dit zeker meer een gevolg van de taaiheid des ouderdoms dan van nieuwe levenskracht, door bekwame geneesheeren bijgebracht. Want men bleef in de oude sleur. Men heeft vergaderd, eens te Amsterdam en eens te Delft, waar zelfs een nieuwe afdeeling werd opgericht, die eenige vergoeding zal geven voor de geleden verliezen. Al is misschien het verhandelde op die vergaderingen niet bijzonder belangrijk geweest, het verslag daarvan heeft althans het maatschappelijk orgaan helpen vullen en den ijverigen secretaris der redactie, uit wiens pen steeds de goedgeschreven, waarde-hebbende en waarde-houdende artikelen moeten vloeien, voor een wijl veroorloofd, het gevederd riet aan de wilgen te hangen.

Maar toch, de Maatschappij kan op eene overwinning wijzen. Mag haar houding in zake de Gratelijke Zaal haar verschillende leden gekost hebben, mag ook zelfs Dr. Cuypers met zijn aanhang haar den rug hebben toegekeerd, het blijft een feit, dat de Tweede Kamer der Staten-Generaal op haar instigatie, zij het dan ook met één stem meerderheid, den heer De Stuers in het ongelijk stelde. En sedert heeft de Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid eene commissie benoemd, bestaande uit drie maatschappij-mannen en één De Stuers-man, om rapport over de Binnenhofzaal uit te brengen. Wellicht dat het nieuwe jaar ook ons dat rapport brengt.

Nu mogen er zijn, die hier van een overwinning *à la* Pyrrhus spreken, een victorie is het toch. Laten wij afwachten wat de toekomst brengt, en inmiddels der Maatschappij toewenschen dat het nieuwe leven, bij gebreke waaraan zij onvermijdelijk te gronde moet gaan, haar in 1897 in ruime mate moge geworden.

Is nu de invloed van den heer De Stuers gefnuikt? In vele kringen schijnt men dit te meenen; wij gelooven echter, dat men wel zal doen zich te dezen opzichte geen illusiën te maken.

Voor de officieele kunstrichting en hare aanhangers was het jaar 1896 echter zeker eigenaardig. Zagen zij schijnbaar hun positie aanmerkelijk versterkt, en leken hun vooruitzichten beter dan ooit, toen bleek dat ook het Genootschap Architectura et Amicitia een hunner bolwerken was geworden, zij zagen ook een nieuwe richting in de bouwkunst veld winnen, wier belijders wel is waar een diepe buiging tegen hen maakten, doch geen neiging toonden zich in het officieel gareel te laten spannen. En moge het den rationalisten ook al een voldoening wezen, dat nu onlangs Joseph Cuypers den voorzittersstoel van Architectura heeft ingenomen, hunne vreugde zal getemperd zijn door het besef, dat men langzamerhand de leer, die nu dertig jaar als de eenig ware is aangeprezen, als iets verouderds gaat beschouwen.

Andere tijden, andere idealen, dat is nu eenmaal zoo. Nauwelijks is de tegenstand, waartegen Cuypers en De Stuers zoo lang te worstelen hadden, gebroken, nauwelijks is in vakkringen de meening algemeen geworden, dat het Rijks-museum een groot meesterstuk is, of een nieuwe leer, die van den eenvoud tot elken prijs, wordt verkondigd en vindt aanstonds tal van aanhangers.

En dat aantal zal toenemen, nu het vaststaat, dat de profeet van het nieuwe geloof zijn belijdenis zal

doen in het Amsterdamsche beursgebouw. Want leeringen wekken, voorbeelden trekken.

Die beurs-geschiedenis is wel het meest belangwekkende van het geheele afgeloopen jaar geweest. Niet zoozeer omdat de bouw aan Berlage werd opgedragen, als wel om de eigenaardige kijkjes, die zij op velerlei terrein vergund heeft.

Een zeer verrassend licht viel op het politieke veld. Daar zag men nu hoe de ultra-vrijzinnigen, wier leuze steeds openbaarheid geweest was, ook met de grootste geheimzinnigheid genoegen namen, als zij meenden, dat die hun belangen dienen kon.

Van het plan kreeg men niets te zien dan een paar plattegronden, die gebrekkige navolgingen bleken te zijn van een verbouwingsplan, vroeger door den gemeente-architect opgemaakt. Het overige werd den belangstellenden zorgvuldig onthouden. Zij zullen dus hun nieuwsgierigheid moeten bedwingen tot dat de aanbestedingstoeleeningen verschijnen.

In zeker opzicht heeft de Amsterdamsche beursquestie, of liever haar eindelijke oplossing, ook gelegenheid gegeven om een blik te slaan in de verborgenheden der bouwkundige wereld. Thans, nu het om een werk van belang ging, moesten wel allerlei personen en meeningen op den voorgrond komen, die zich anders niet plegen te vertoonen. Maar zonderling mag het genoemd worden, dat al die personen als om strijd betuigden, hoe aangenaam zij het vonden, dat Berlage met het werk belast zou worden. Want na die tevredenheidsbetuiging volgde steeds een reeks van bedenkingen tegen de geheimzinnige wijze waarop de zaak behandeld was; die bedenkingen deden wel eenigszins aan de oprechtheid van de reeds geuite waardeering twijfelen.

Alleen de heer De Kruijff, die zoo lang als Achilles in zijn tent was gebleven, trad anders op. Hij betuigde openlijk, dat hij ongerust was over wat er van de beurs zou worden. Hij ontzegde den heer Berlage, die naar zijne meening in den laaatsten tijd bedenkelijke proeven op bouwkunstig gebied had genomen, het recht, om voor een nieuw experiment anderhalf millioen te gebruiken.

Maar ditmaal werd de stem van den heer De Kruijff, den man, die bij vroegere gelegenheden zoo dikwijls invloed op de beursvraag had gehad, niet gehoord.

Alles wat hij bereikte was den heer Berlage te ontstemmen, die van zijn ontstemming lucht gaf door zijne handteekening, onder het Maatschappelijk adres in zake de Grafelijke Zaal geplaatst, te herroepen en zoo als het ware openlijk de zijde van den heer De Stuers te kiezen. Deze herroeping ware zeker beter achterwege gebleven, vooral daar zij, tien maanden te laat komend, toch geen effect kon hebben. Men heeft haar in verband gebracht met de pogingen, die thans door de jongeren gedaan worden om Berlage in de plaats van den heer Cuypers te stellen. De heer Lauweriks heeft echter eens en vooral aangetoond hoe groot het verschil is, dat er tusschen de theorieën van beiden bestaat.

Is er door theorieën wel een nieuwe kunst te bereiken? Ziedaar een vraag, die wel eens gesteld mag worden, nu het afgeloopen jaar verscheidene theoretisch-filosophische werken over bouwkunst en versieringskunst heeft zien verschijnen. Voor zoover wij kunnen nagaan, zijn de kunsttheorieën altijd opgesteld in tijden van verval; als de kunst werkelijk bloeide, dacht niemand aan de theorie, noch aan het bespiegelen. En onze tencindeloopende eeuw met haar Semper, haar Viollet-le-Duc, haar De Groot, haar Moolenaar, haar tal van andere theoristen, is zij misschien ook een tijdperk van onmacht op bouwkundig terrein geweest? Het antwoord kan door den tijdgenoot niet gegeven worden.

De leuze, die nu wordt aangeheven is „eenvoud!" Maar men denke hier aan het versje van Beets:

„Wat schoon is moet eenvoudig zijn,
Doch . . . eenvoud mag geen ruwheid wezen.
Eenvoudig zij 't gevoel, doch fijn."

Hier wordt de oude waarheid nog eens herhaald, dat eenvoud wel een der elementen van het schoone is, doch geenszins voor de schoonheid zelf mag worden aangezien. Zoo is waterstof een element van water, doch zonder zuurstof in de juiste verhouding daarbij, blijft het waterstof.

Een beroemd man, die tijdens de Fransche omwenteling naar de guillotine geleid werd, riep uit: „O, vrijheid, hoeveel kwaad bedrijft men in uw naam!" Wie nu de voortbrengselen der „nieuwe kunst" beschouwt, kan hetzelfde van den eenvoud zeggen.

Want in naam van den eenvoud halen de bouwmeesters nu den stucadoor, om hun gevels „innig vlak" te laten bepleisteren, of om den beschouwer de illusie van groote brokken hardsteen te geven, waar in werkelijkheid slechts miskleurige baksteen zit. Dit blijft een zeer betreurenswaardige achteruitgang, ook in het oog van diegenen, die nu niet juist rationalisten *à tort et à travers* mogen heeten.

Het stemt tot nadenken, dat niet alleen het Portlandcement, maar ook het zink weer meer en meer een rol in de versieringskunst gaat spelen. Is dit nu de nieuwe kunst?

Men is aan de nieuwe leus gekomen, door het bestudeeren van de gebouwen, die tegenwoordig in Amerika gemaakt worden. De eenvoud dier groote of kleine, op de Romaansche kunst van Zuid-Frankrijk geïnspireerde bouwwerken, wil men navolgen. Maar men vergeet, dat het bij den eenvoud, vooral de doeltreffendheid is, waarnaar in Amerika gevraagd wordt. Die doeltreffendheid beheerscht daar alles. Komen er zonderlinge vormen voor den dag, dan zijn die niet gewild, doch een natuurlijk gevolg van de eischen, door de doeltreffendheid gesteld.

Wanneer het streven der rationalisten niet met zooveel succes bekroond is, als had mogen worden verwacht, dan is dit juist, omdat wel naar de eischen der waarheid, doch niet naar die der doeltreffendheid gevraagd werd bij het opmaken der ontwerpen. Vandaar de tallooze klachten, die over de Rijksgebouwen der laatste twintig jaren vernomen worden. Behoeven wij nog aan het Rijksmuseum te herinneren, welks verlichting dit jaar stof tot zooveel critiek gaf, dat zelfs van regeeringswege een, zij het dan ook niet geslaagde proef werd genomen, om althans het bovenlicht van één der zalen te verbeteren?

De eisch, dat een gebouw doeltreffend zal zijn, is echt modern. De tijden zijn voorbij dat men, als slechts het uitwendige der gebouwen voldeed, met het inwendige genoegen nam, al was het nog zoo ongeschikt. Deze behoefte aan practische bruikbaarheid, die het einde der 19e eeuw kenmerkt, zou aan de bouwkundige ingenieurs een goede kans kunnen geven, als die werkelijk de mannen waren die zij behoorden te zijn, practisch, handig, op de hoogte van hun tijd. Maar, en dat is een geluk voor de architecten, zulke bouwkundige ingenieurs bestaan er hier-te-lande niet, en zullen er ook niet komen zoolang Delft zijn quasi-wetenschappelijk slentergangetje behoudt en, zich krampachtig aan de wet van 1863 vastklemmend, alle voeling met het werkelijk leven blijft schuwen.

Dubbel jammer mag dit heeten in een tijd als de onze, die, de eerlijkheid gebiedt dit te erkennen, vooral aan het goedkoope, eenvoudige, practische waarde hecht. De ingenieur, slechts voor het *noodige* te zorgen hebbend, behoeft zich om versiering noch verhoudingen te bekommeren; zijn gevels kunnen muren met gaten zijn, zonder dat dit iemand ergert.

Nu trachten de architecten te doen, wat eigenlijk des ingenieurs is; maar hun oude esthetische scrupules kunnen zij niet onderdrukken, en wanneer zij ook al eens een gevel als muur met gaten behandelen, dan meenen zij toch door het aanbrengen van enkele versierende elementen, een tegenwicht te moeten geven. Die versieringen kunnen zij niet uit hun mouw schudden, en daarom gaan zij daarvoor ten oogst in die kunsttijdperken, waarin de eenvoud het sprekendst schijnt, het Egyptische en het Romaansche.

Het is niet voor het eerst, dat onze eeuw haar heil in deze beide kunstuitingen zoekt. Behoeven wij eraan te herinneren, dat de tocht van Bonaparte naar Egypte, waardoor de kunst van dat land in Frankrijk bekend werd, veel heeft bijgedragen tot het ontstaan van den laatsten „stijl", dien Europa gekend heeft, den *„Style Empire"?* Tal van jaren is het smaak geweest, op dien stijl met de grootste minachting neder te zien, althans bij ons en in Duitschland. Maar in dit laatste land schijnt de kentering al gekomen, want onlangs werd, in een prachtwerk, de geheele versiering van het paleis, door den Westfaalschen Koning Jerôme ingericht, afgebeeld. Ook in Frankrijk heeft in den laatsten tijd, de *„Style Empire"* weer een rol gespeeld.

Dat Percier en Fontaine, de geestelijke vaders van dien stijl, mannen van groote gaven zijn geweest, zal wel niemand willen ontkennen. IJverig de gebouwen van Rome bestudeerende, hadden zij zoowel voor de antieken als voor de Renaissance oog. Mogen ook de anticke neigingen van Napoleon, die zich graag met de Romeinen vereenzelvigde, hen, zoo bij den triomfboog du Carrousel, als bij de voltooiing van het Louvre, op hinderlijke wijze aan banden hebben gelegd, waar zij vrij waren, in hoofdzaak in hun decoratieve ontwerpen, zijn zij geheel hun eigen weg gegaan. Het is juist daar, dat men de Egyptische motieven vindt.

Strenger archeologisch heeft men, omstreeks het midden dezer eeuw, in Amerika den Egyptischen stijl pogen te volgen. Het voornaamste gebouw, dat de herinnering aan dit streven levendig houdt, is de groote gevangenis te New-York. Wij zouden wenschen, dat de twee begaafde teekenaars, die in het afgeloopen jaar door tentoonstellingen voor een herleving van de Egyptische kunst propaganda poogden te maken, het New-Yorksche gebouw eens konden zien. Vermoedelijk waren zij dan van de ijdelheid hunner pogingen voor goed overtuigd.

Ook de Romaansche vormen, die wij in het afgeloopen jaar als versiering nog al eens zagen toepassen, hebben reeds vroeger hunne intrede in de moderne bouwkunst gedaan. Behoeven wij nog aan Friedrich Gärtner te herinneren, den bouwmeester van de Universiteit, de Feldherrnhalle en de Ludwigskirche te München? Gärtner heeft zich niet op archeologisch standpunt geplaatst en alleen als decoratie van de Romaansche vormen gebruik gemaakt. Een soortgelijk streven is ook bij vele der nieuwere Fransche bouwmeesters waar te nemen; het grootste gebouw, door hen gesticht, is de Eglise du Sacré Coeur op Montmartre.

De aanhangers van Viollet-le-Duc hebben den eigenlijk Romaanschen stijl slechts bij restauraties toegepast. Wanneer zij vrij scheppend konden optreden, dan hebben zij zich bij voorkeur aan den stijl der 13e eeuw gehouden, slechts zooveel Romaansche motieven gebruikend als in den Rijnschen overgangsstijl te vinden zijn.

De eerste, die gepoogd heeft den Romaanschen stijl in zijn geheelen omvang voor moderne bouwwerken toe te passen, is Richardson geweest, die twintig jaar geleden, Trinity Church te Boston bouwde. Hier, waar een kerkgebouw moest gemaakt worden, bleek de Romaansche stijl al zeer geschikt. Maar men zag in, dat bij gebouwen voor wereldlijke doeleinden een vrijere opvatting noodzakelijk was, en dat vooral bij de reusachtige huizen, die meer en meer verlangd begonnen te worden, alleen door eenvoud van lijnen wat te bereiken viel. En zoo heeft zich, langzamerhand, die eigenaardige Amerikaansch-Romaansche bouwtrant ontwikkeld, die nu naar Europa is overgebracht, en zoowel in Engeland en Duitschland als bij ons zijn aanhangers telt.

In het afgeloopen jaar zijn onderscheidene gebouwen in dien stijl voltooid geworden; de voornaamste zijn wel de kantoor-hoekhuizen te Amsterdam en in Den Haag.

Aan lofprijzingen ontbreekt het de Neo-Romaansche richting niet. Zag het jaar 1896 niet den heer Van der Pek in het strijdperk treden als de paladijn der nieuwste kunst? Zag men ook niet anderen in dag- en weekbladen haar lof verkondigen? De toekomst zal moeten leeren, of wij hier werkelijk den dageraad van een nieuwe kunst aanschouwen dan wel of een stroovuur ons in de oogen flikkert, dat door aanhoudend blazen wel helder opvlamt, doch na een korte wijl is uitgebrand. Van die vuurtjes zijn er in den laatsten tijd al zoo vele ontstoken!

Maar wij hebben misschien reeds te lang bij de artistieke zijde van het bouwvak stil gestaan. Ook de practische kant eischt onze aandacht. Ontmoeten twee bouwkundigen elkaar, dan wordt aanstonds de vraag: „Heb je nog al werk?" gedaan; dat ooit iemand gevraagd zou hebben naar *kunst* is ons niet gebleken.

Laten wij beginnen met de werklieden. Het schijnt, dat het jaar 1896 voor hen niet onvoordeelig is geweest, althans van werkloosheid van beteekenis werd niet vernomen. De regelingen van loon en arbeidsduur, in 1893 en '94 als het ware aan de orde van den dag, kwamen in 1896 nog minder ter sprake dan in het jaar daarvoor. Den gemeenten, die in deze voorgegaan zijn, moet het wel een groote teleurstelling wezen, dat haar voorbeeld zoo weinig navolging heeft gevonden. Misschien zal de democratische kieswet, wier invoering het jaar 1897 zal aanschouwen, hierin verandering brengen.

Kan men niet zeggen, dat de werklieden in 1896 met kracht voor hun belangen zijn opgekomen, de patroons, voor zoover zij bij den Aannemersbond zijn aangesloten, hebben zich beter geweerd. Wat er gedaan is tot „veredeling en verheffing van den aannemersstand", het doel, waarnaar de Bond in de eerste plaats streeft, weten wij niet. Maar wel werd er voor de belangen der leden opgekomen, overal waar dit bij aanbestedingen wenschelijk scheen, en zoo hebben niet alleen particulieren, doch ook het Rijk, water in hun wijn moeten doen. Dit zijn zeker overwinningen van beteekenis; wij moeten echter afwachten, wat er mede verkregen zal worden. Want men mag niet vergeten, dat in tijden van slapheid de aannemers minder goed onder één hoedje te vangen zullen zijn, dan op het oogenblik, nu er nog al werk is.

De trouwe helpers van den architect, de opzichters en teekenaars, voor wie, daar de bestaande lichamen eigenlijk niets dan architecten-vereenigingen zijn, tot dusverre al heel weinig gedaan werd, zagen in het jaar 1896 de door en voor hen opgerichte vakvereeniging in bloei toenemen. Dat ook 1897 voor hen een jaar van voorspoed moge wezen, is onze oprechte wensch.

En nu hebben wij lang genoeg achteruitgezien. Nu den blik op de toekomst gericht en de hoop geuit, dat die voor al onze lezers zoo rooskleurig mogelijk moge zijn. Als wij dan in 1898 weder een overzicht van het verstreken jaar mogen geven, dan zal het, wordt die hoop vervuld, niet aan lichtpunten ontbreken.

DE ZEGEPRALENDE VECHT.

Mijnheer de Redacteur!

Met belangstelling nam ik kennis van het artikel, onder bovenstaanden titel in de *Opmerker* van 19 en 24 Dec. ll., doch ik veroorloof mij de volgende bemerkingen.

Eerstens vraagt schrijver: waar zijn St. Annaland en Duinrel? Wel, geachte redacteur, St. Annaland bestaat nog en in veel betere conditie dan vele der buitentjes aan de Vecht. Is de schrijver zoo weinig bekend in de buurt van Den Haag, dat hij St. Annaland's Clingendaal niet kent, dan raad ik hem aan het Haagsche Bosch door te wandelen. Hij neme, om niet te dwalen, den Leidschen straatweg of het schilderachtige Filosofenpad, de noordelijkste wandeling van het Bosch. Even voorbij de Controleurslaan vindt hij links een breede laan met een tolboom, waarop met groote letters staat *St. Annaland's Clingendaal.* Die laan volgende, komt hij van zelf op het Clingendaal, in „de Zegenpralende Vecht" als St. Annaland bekend. Het huis is, behoudens enkele veranderingen, hetzelfde als 't geen door Philip Doublet, schoonvader van Constantijn Huijgens, heer van St. Annaland, enz., enz. bewoond werd.

Toen ik voor een aantal jaren voor den tegenwoordigen eigenaar Baron van Brienen van de Groote Lindt aldaar werkzaam was, om op verzoek van den bekenden, thans overleden Petzold een door hem ontworpen verandering uit te voeren, vond ik nog tal van gegevens, die als overblijfsels van den aanleg van 1690 te herkennen waren. De twee huisjes, die destijds aan het einde van de laan aan beide zijden van het hek stonden, zijn toen gesloopt. De paardestallen van den heer Doublet waren er toen nog, en werden als oranjerie gebruikt. Ook enkele der dijkvormige terrassen waren, hoeveel gewijzigd, nog te herkennen.

Duinrel, gelegen nabij Wassenaar, is herhaaldelijk afgebeeld, b. v. in een suite van 16 prentjes, uitgave van Petrus Schenk, omstreeks 1700. De plaats bestaat voor zoover ik weet nog, althans tot voor korte jaren, hoeveel in veranderden vorm, als zoo velen met haar. Wij vinden haar, evenals Clingendaal, afgebeeld in 't werk van Lutger: *Gezichten in de omstreken van 's Gravenhage en Leijden*, 1855. De plaats behoorde toen aan Vrouwe J. D. A. van Pallandt van Lennep.

Heemstede, in „de Zegenpralende Vecht" bedoeld, is niet het Heemstede bij Haarlem, dat de schrijver op het oog heeft. Heemstede, door Claas Bruin aangehaald, lag bij Utrecht en is in de dagen van De Leth meermalen afgebeeld. Er bestaan groote prenten van, door Daniel Stoopendaal gegraveerd, en een prachtige suite van 26 prentjes door Izaäk Moucheron, uitgave Nic. Visscher, Amsterdam.

Verder moet ik er schrijvers's aandacht op vestigen, dat hij wel wat al te vleiend is geweest door den stijl, waarin de buitentjes aan de Vecht aangelegd waren, den Le Nôtre-stijl te noemen. Zuiveren Le Nôtre-stijl zien wij slechts schaars of eigenlijk nooit in ons land uitgevoerd, doch meestal kleingeestig namaaksel en geknutsel. Zelfs de groote plaatsen als 't Loo, Roozendaal, Voorst, Clingendaal en Heemstede, hierboven genoemd, missen die grootheid van compositie, die wij in de werken van Le Nôtre en zijn beste leerlingen, als Alex. Le Blond, Blondel, enz. terugvinden. Door deze wijze van aanleg onzer buitentjes der 17e en 18e eeuw Le Nôtre stijl te noemen, zou men den grootmeester van zijn tijd zeker geen eere aandoen.

LEONARD A. SPRINGER.

Haarlem, Dec. 1896.

Wij stellen de rectificaties van een zoo bevoegd man als de heer Springer op hoogen prijs. Inderdaad, wij wisten niet dat St. Annaland en Clingendaal twee namen voor één zelfde buitenplaats zijn. Ook de inlichtingen omtrent Duinrel en Heemstede deden ons veel genoegen.

Alleen zouden wij nog gaarne weten, (wanneer het zoo is, dat de stijl van Le Nôtre niet in de buitenplaatsen, die wij bespraken, werd gevonden), welke stijl daar dan wordt aangetroffen.

Als toelichting voegen wij hier nog bij, wat wij ook reeds in ons artikel opmerkten, dat de smalheid der terreinen, in het polderland tusschen slooten gelegen, de volledige toepassing van Le Nôtre's systeem onmogelijk maakte. Maar ziet men toch niet de hoofdtrekken daarvan gevolgd? RED.

VILLA HEINEKEN TE AMSTERDAM.

De op de plaat voorgestelde villa is in 1890—1891 gebouwd voor wijlen den heer Gerard A. Heineken, op den hoek van het Weteringplantsoen en de Nicolaas-Witsenkade.

De moeilijkheid was daarin gelegen, dat het voor de villa bestemde hoekterrein tusschen lange rijen hooge huizen zou komen te liggen en wel zonder eenige afwisseling, zoodat het villakarakter daar-ter-plaatse moeilijk te verkrijgen was.

Het werk werd aangenomen door de heeren J. Koster en Zn. voor *f* 70,956 buiten en behalve de betimmering van de eetzaal, de hydraulische eetenslift en de centrale verwarming.

A. L. VAN GENDT.

EEN ADVERTENTIE.

Dezer dagen kon men in de bladen het volgende lezen:

„Een architect vraagt een theoretisch ontwikkeld jongmensch, die zich verder bekwamen wil, om een groot plan voor gezamenlijke rekening uit te werken, waarvoor concessie gevraagd is. Belangrijke werken in uitvoering.

„Verplichtend *f* 3000 te storten, naar voorwaarden. Tusschenpersonen komen niet in aanmerking. Brieven franco onder enz. enz."

Wij laten het slot weg, eensdeels opdat de „architect" onbekend blijve, anderdeels opdat niet een of ander „theoretisch ontwikkeld jongmensch" in de verleiding kome zich aan te melden.

Dat de „architect" een verre neef van den bekenden Pecksniff moet zijn, daaromtrent kan geen twijfel bestaan. Hij spant zijn netten uit om de argelooze jeugd te vangen. Als lokaas gebruikt hij „een

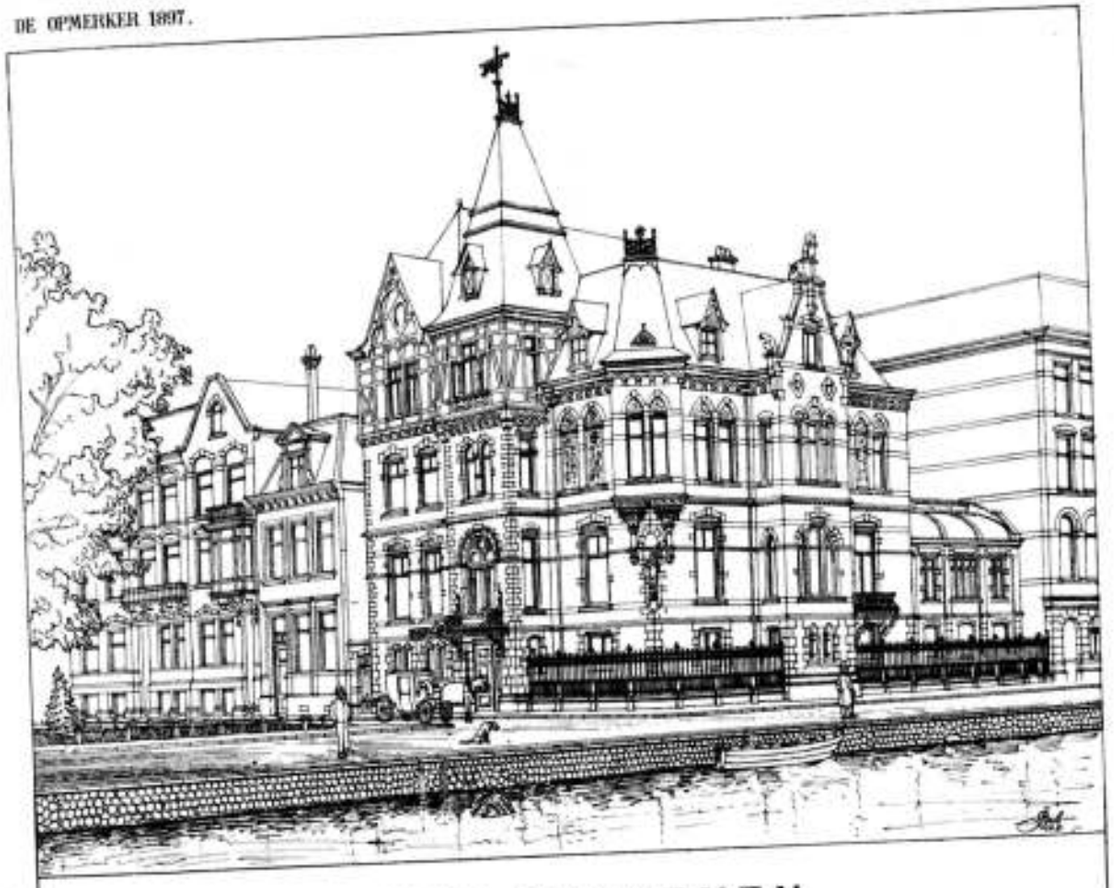

VILLA HEINEKEN.

WETERINGPLANTSOEN AMSTERDAM.

REZ-DE-CHAUSSÉE.

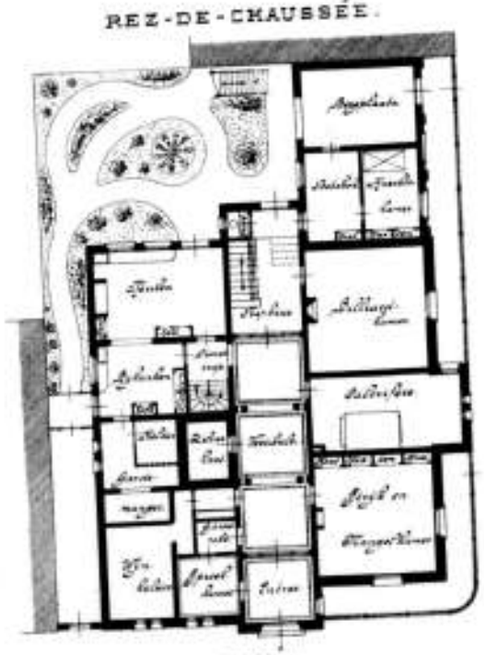

BEL-ÉTAGE.

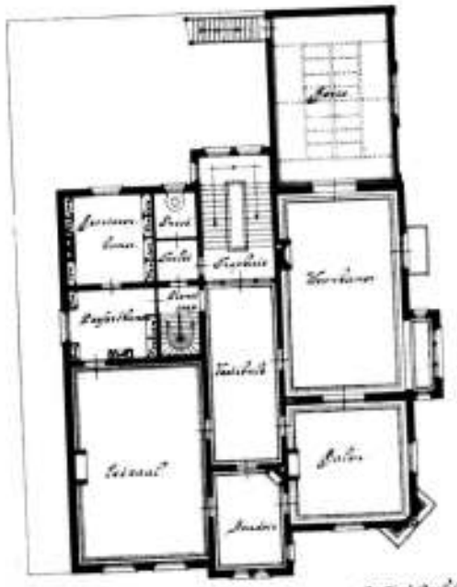

SCHAAL

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

groot plan" dat ons aan het „fameuze project" van Silberstein doet denken, verder de kans „zich verder te bekwamen", en „belangrijke werken in uitvoering."

Maar hoe kan een „architect" die het zoo druk heeft, om ƒ 3000 verlegen zijn? Want dat het zijn doel is die som te bemachtigen, springt aanstonds in het oog. Let maar op het bekende: „Tusschenpersonen komen niet in aanmerking", het stereotiepe slot van alle advertenties, waardoor menschen, aan lager wal geraakt, zich geld pogen te verschaffen.

Wij hopen van harte, dat deze regelen er iets toe mogen bijdragen om jongelieden, die op deze advertentie willen schrijven of reeds geschreven mochten hebben, tot nadenken te stemmen. Past op de neuzen!

VEREENIGING TOT BEVORDERING VAN DE VAKOPLEIDING VOOR HANDWERKSLIEDEN IN NEDERLAND.

Op de tweede algemeene vergadering van deze Vereeniging, Maandag 28 dezer te Utrecht gehouden, deelde de voorzitter mede dat het ledental thans ongeveer 400 bedraagt, waarna de 1e-secretaris verslag uitbracht en de rekening, sluitende met een batig saldo van ƒ 146.85, werd goedgekeurd. Als plaats voor de eerstvolgende zomervergadering werd Amsterdam gekozen.

De heer E. Jelsma leidde de wenschelijkheid in om vanwege de Vereeniging gegevens te verzamelen over de vakopleiding in het buitenland, en bracht in herinnering dat het bij de eerste internationale tentoonstelling te Londen opvallend gebleken was hoezeer het ambacht ten onzent achteruitgaat. Spreker weet dat voor een groot deel aan fabriekmatigen arbeid. Enkele vooruitstrevenden sloegen de hand aan den ploeg om betere toestanden in het leven te roepen; ambachtsscholen verrezen, waardoor practijk en theorie meer tot haar recht kwamen, het teekenonderwijs werd uitgebreid en het leerlingstelsel verbeterd, terwijl de Regeering blijken gaf deze pogingen te steunen.

Na een korte discussie werd de volgende motie van het bestuur aangenomen:

„De Vergadering besluit, dat er van vereenigingswege voorloopig gegevens verzameld zullen worden, betreffende de algemeene vakopleiding in het binnen- en buitenland; dat de informaties naar de gegevens zich zullen uitstrekken over die beroepen, zoowel van die der vrouw als die van den man; dat het bestuur wordt opgedragen een deskundige commissie saam te stellen, die zich aan deze zaak wijdt, die zelfstandig zal optreden en de onderhavige aangelegenheden in ruimen zin zal opvatten;

„dat de commissie vrij is in het kiezen van de landen voor het terrein van haar onderzoek;

„dat ten opzichte van eventueel te maken kosten overleg en goedkeuring moet plaats hebben met het bestuur der vereeniging, terwijl op elke vergadering mededeeling zal worden gedaan van haar werkzaamheden."

In de plaats van de heeren J. van den Ban en E. Jelsma (beiden niet herkiesbaar) en G. W. Boot Bzn., die wegens drukke werkzaamheden als bestuurslid had bedankt, werden tot bestuursleden gekozen de heeren: C. T. J. Louis Rieber te Amsterdam, secretaris van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst; Corn. van Straaten, lid van den gemeenteraad en aannemer te Utrecht; en L. van Essen, directeur van de ambachtsschool te Utrecht. Tot voorzitter werd herkozen de heer H. J. de Groot, directeur der ambachts- en burgeravondschool te Alkmaar.

Tijdens de vergadering zou eene tentoonstelling van teekeningen van een vakschool te Maagdenburg worden gehouden. De heer W. de Visser, die de toelichting zou geven, zag zich tot zijn leedwezen genoodzaakt de mededeeling te doen dat de teekeningen wel waren afgezonden doch nog niet waren aangekomen. Spreker stelt voor den heer Kiefhaber, directeur der Gewerbeschule te Maagdenburg, dank te betuigen voor de toezending, mede te deelen dat ze te laat zijn gekomen voor deze vergadering en mitsdien te verzoeken ze te mogen behouden en te exposeeren in de in Juni a. s. te houden algemeene vergadering, met welk voorstel de Vergadering instemming betuigt.

De heer De Visser deelt nog mede dat de leerlingen, die te Maagdenburg bij de bazen op den winkel werken, in de gelegenheid gesteld worden om 4 uren per week les in 't teekenen te ontvangen op de Gewerbeschule en wel overdag, waardoor den leerlingen de gelegenheid wordt geboden 's avonds uit te werken wat zij overdag leerden.

Verder geeft spreker een schets van de wijze waarop de cursus in het teekenen aldaar is ingericht.

Bij de door den voorzitter aangeboden gelegenheid tot het doen van voorstellen, vroeg een der leden of het bestuur geen stappen kon doen om van corporaties, gemeentebesturen enz. vergunning te verkrijgen om de leeraren aan scholen voor ambacht- en avondonderwijs in de gelegenheid te stellen tot bijwoning der Juni-vergadering. De voorzitter zeide toe de gevraagde stappen te zullen doen.

Op de agenda komen nog een zestal onderwerpen voor, waarvoor de inleiders in deze vergadering zouden kunnen worden benoemd. De Vergadering besluit dat hij, die een dier onderwerpen in de Juni-vergadering wenscht in te leiden, zich binnen 14 dagen bij het bestuur zal hebben aan te melden.

De heer H. P. Priester Azn., leeraar aan de Ambachtsschool te Leeuwarden, geeft de oprichting van een vakblad in overweging en verklaart zich op uitnoodiging van den voorzitter bereid, dit punt op de Juni-vergadering in te leiden.

Hierna sloot de voorzitter de vergadering, die, blijkens de presentielijst, door 48 leden was bijgewoond.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

Den 20n December hield de Technische Vakvereeniging haar eerste algemeene ledenvergadering te 's-Gravenhage; de belangstelling was groot en de opkomst talrijk.

De voorzitter, de heer B. W. C. Emons, wees erop dat de jonge vereeniging zich reeds in grooten bloei mag verheugen; zij bestaat thans uit 4 afdeelingen, respectievelijk te 's Hage, Amsterdam, Utrecht en Rotterdam gevestigd. Ook in Brabant werden pogingen in het werk gesteld, maar de resultaten, hoewel betrekkelijk gunstig, waren vooralsnog niet van dien aard, dat een afdeeling kon worden opgericht. Verder deelde de voorzitter mede dat het Hoofdbestuur op aanzoek van vele zijden besloten had een prijsvraag uit te schrijven voor een ontwerp-diploma van lidmaatschap, waarvoor het programma den leden eerstdaags zal worden toegezonden. Zoo mogelijk zullen de ingekomen ontwerpen en de bekroning ook voor het publiek worden tentoongesteld.

De heer M. Couturier Jz., leider van het Hoofdbureau van plaatsing der T. V. V., schetste in korte doch goed gekozen bewoordingen het ontstaan van dat bureau en de wijze, waarop in den beginne iedere afdeeling geheel afzonderlijk werkte, totdat later op zijn initiatief het Hoofdbestuur te Amsterdam gevestigd werd. De Maatschappij tot bev. der Bouwkunst nam het voorstel der T. V. aan om, wat het plaatsingbureau betreft, voortaan samen te werken en de heer Couturier toonde met cijfers de groote levensvatbaarheid van het bureau van plaatsing aan. In het belang der zaak is het wenschelijk dat zij, die door het bureau aan een betrekking geholpen worden, zich de moeite geven, daarvan aan een der bureau's mededeeling te doen. De woorden van den heer Couturier werden met herhaald applaus begroet.

De heer Den Bouries wees op het nationaal congres van Handelen Kantoorbedienden in Nederland, den 24 en 25 Nov. te Utrecht gehouden, en toonde aan, hoe deze Vereeniging in eenige punten met de T. V. overeenstemt, b.v. in bevordering van Zondags rust, beperking van overmatigen arbeidsduur, weduwen-verzo

kering enz. Naar aanleiding hiervan stelde hij de volgende motie voor, die bij acclamatie werd aangenomen:

„De Vergadering gelet op art. 2 sub c. der statuten, machtigt „het hoofdbestuur de pogingen van het bestuur der Nat. Bond „van Handels- en Kantoorbedienden in Ned. te steunen in zake „de adresbeweging voor pensioneering; daar, waar wederzijdsche „belangen dat vorderen, verderen steun toe te zeggen en die „wederkeerig te verzoeken."

De Voorzitter dankte de aanwezigen voor hunne opkomst, riep een hartelijk tot weerzien toe op de volgende algem. ledenvergadering, die te Amsterdam zal gehouden worden en sloot de vergadering.

In de jongste vergadering der afdeeling Amsterdam, Donderdag 17 dezer gehouden, hield de heer J. Diephuis Wzn., hoofdopzichter aan het Gasbureau bij de Gemeente, een lezing over de ontwikkeling der verlichtieg en gasfabrikage.

Spreker wees in zijn inleiding op het voordeel van vergaderingen, waar verschillende technici te samen komen, en behandelde de wijze van verlichting der oude volken; achtereenvolgens werd beschreven hoe deze hunne houtvuren ontstaken, hoe de wilden gebruik maakten van brandende spanen en fakkels, hoe eigenlijk de eerste schrede van ontwikkeling op dit gebied bij de Grieken en Romeinen plaatsvond, toen zij een olielamp in den vorm van een oliehouder met tuit bezigden, hoe in de 13e eeuw de talk werd aangewend tot het maken van kaarsen, die later voor stearine, palmitine- en wasknarsen moesten plaats maken, en daarna de parlementskaarsen, die uit den kop van den walvisch vervaardigd worden; het licht der laatstgenoemden is als eenheid aangenomen, waar men spreekt van 200- en 200voet kaarsen lichtsterkte.

Spreker weidde eenige woorden aan de oude pomplampen, moderateur-, petroleumlampen enz. en kwam tot de verlichting met gas.

De Duitscher Joachim Becker was de eerste, die gas stookte uit steenkool, dat toen philosophisch licht genoemd werd; in Engeland was Dr. Clayton de eerste, die hetzelfde deed en verder kunnen genoemd worden Lord Dundonley en Prof. Pickel, die gas uit beenderen stookte, terwijl Philip Lebon in 1799 gas uit hout voortbracht. William Murdok verlichtte in 1792 zijn huis regelmatig met gas en de fabriek van Boulton bij Birmingham volgde dit voorbeeld. Een zekere heer Winzer, wien het in Duitschland niet gelukte zijne proeven met gasverlichting ten uitvoer te brengen, ging naar Engeland en richtte in Londen een maatschappij op met £ 50,000 kapitaal, waarvan zeer hooge rente werd toegezegd, maar de zaak bracht niets op; in 1809 sloeg hij erin een nieuwe maatschappij „The London Westminster Gas Cie", tot stand te brengen en deze had hare opkomst te danken aan den ingenieur Clegg. Den 1 April 1814 is eigenlijk de dag, dat het gas kan beschouwd worden als voor straatverlichting te dienen en na dien tijd verrezen de fabrieken als paddestoelen uit den grond. In 1825 vestigde zich hier de I. C. G. A., die in 1885 de fabriek aan den Haarlemmerweg en in 1887 die aan de Linnaeusstraat te Amsterdam stichtte. Eerstgenoemde fabriek beslaat een oppervlakte van 14½ H.A. en de andere van 6½ H.A. De lezing werd verduidelijkt door verschillende teekeningen dezer fabrieken, waarvan de details door spreker werden toegelicht ook met het oog op een bezoek aan de fabriek aan den Haarlemmerweg, waartoe de leden met toestemming van den directeur-ingenieur Salomons werden uitgenoodigd en dat den tweeden Kerstdag gebracht werd.

Spreker behandelde de verlichting van Amsterdam gedurende de laatste 50 jaren en bracht in herinnering dat de voordracht van B. & W. van 17 Juni 1845 een einde maakte aan de verlichting met olie, waarvan het contract met '46 afliep. Terwijl andere steden reeds lang gas brandden, werden te Amsterdam 8 jaren lang proeven genomen met 150 gaslantaarns à f 70 per stuk. Van 1841—1846 had de verlichting f 110.166 gekost en brandden 1672 lichten; de vertegenwoordiger der I. C. G. A. bood toen verlichting met gas aan voor f 111.400; de onderhandelingen duurden nog tot 1847 en eerst 1 Sept. van dat jaar werd de gasverlichting ingevoerd. In 1853 bedroeg het aantal lichten 1846, dat successievelijk vermeerderde, zoodat er in 1894 6063 lichten brandden, benevens 54 drielichtbranders en nog eenige grootere lichten, zonder daarbij de petroleumlampen in rekening te brengen. Sinds 15 Januari dezes jaars waren er, dank zij de medewerking der I. C. G. A., proeven genomen met gasgloeilicht, maar de bezwaren van het aansteken zijn nog al groot, zoodat het de vraag blijft of dit licht dat der toekomst zal zijn.

Bij het eindigen der lezing werd den heer Diephuis dank gebracht voor de hoogst belangrijke mededeelingen

---

VEREENIGING VOOR BOUWKUNST EN AANVERWANTE AMBACHTEN TE ALKMAAR.

Vergadering, gehouden den 19en December 1896.

Na opening der vergadering werden de notulen der vorige gelezen en goedgekeurd. De heeren J. Cock en H. Schoonhoven werden met algemeene stemmen tot leden der vereeniging aangenomen, terwijl in plaats van de aftredende bestuursleden N. van Veere en P. Deorn, werden benoemd de heeren W. J. Stoel Sr. en W. Matthijsen.

Hierna werd door de commissie tot voorbereiding voor het oprichten van een plaatselijke vereeniging tot verodeling van het ambacht rapport uitgebracht over haro besprekingen. Bij monde van haren rapporteur, den heer C. de Wild, adviseerde zij de resultaten af te wachten van de werkzaamheden der commissie, die zich thans in ons land heeft geconstitueerd. Besloten werd, overeenkomstig het gegeven advies, de besprekingen over dat onderwerp thans niet voort te zetten.

Thans kwam de vraag in bespreking of er, onder het bijeenbrengen van een reservekapitaal, kans zou bestaan, om met goed succes de Alkmaarsche werklieden door eene plaatselijke vereeniging te doen verzekeren tegen invaliditeit en ongelukken en waarin de voor- en nadeelen bestaan, die daaraan verbonden zijn. De heeren G. de Groot, F. H. Ringers en W. F. Stoel Jr., die de inleiding van deze vraag op zich hadden genomen, meenden dat eene dergelijke vereeniging ongetwijfeld levensvatbaarheid zou hebben. Het bijeenbrengen van een reservekapitaal zal nogal eenige moeilijkheden opleveren, doch zeker niet tot het onmogelijke behooren Op voorstel van den Voorzitter, werd deze commissie diligent verklaard en zal zij zich vervolgens van den steun van enkele ingezetenen, die hen in het maken van berekeningen enz. zullen kunnen voorlichten.

De heer C. Ooms was door drukke werkzaamheden verhinderd de op het convocatiebiljet aangekondigde lezing over bouwverordeningen te houden.

Hierna werd de leescirkel besproken en deed de bibliothecaris verslag over het afgeloopen jaar.

De begrooting voor het volgende jaar werd thans vastgesteld en in verband daarmede, op voorstel van den heer Doorn, besproken of het niet wenschelijk zou zijn nu één of twee prijsvragen uit te schrijven. Daartoe werd besloten en zullen op de e. k. vergadering door het bestuur de noodige voorstellen worden gedaan.

Nadat de tentoonstelling van eenige bouwmaterialen was bezichtigd, werd de verg. door den voorzitter gesloten.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

AFDEELING GRONINGEN.

Vergadering van Zaterdag 19 December 1896.

In deze bijeenkomst werd het huishoudelijk reglement met de nieuwe wet der Maatschappij in overeenstemming gebracht en had de benoeming van twee bestuursleden plaats, waarvoor de heeren H. Rammaker en A. Eieses werden herkozen. De heer Dr. L. Stoenhuis hield een voordracht en wees erop, dat hij, geen bouwkundige zijnde, geen bepaald bouwkundig onderwerp zou behandelen; spreker had tot onderwerp gekozen „eenige feiten aangaande de bouworde in de natuur" en mocht voor zijn boeiende rede den dank der Vergadering inoogsten.

De tentoonstelling van eenige fransche teekeningen van den heer J. van Dam en uit de bibliotheek der Maatschappij had in de pauze plaats en het programma, door de Vereeniging tot bevordering der bouwkunst te Leiden uitgeschreven (centraal-telefoonbureau in een groote provinciestad) werd ter kennis van de leden gebracht.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE LEIDEN.

Vergadering van Donderdag 24 December 1896.

De Voorzitter, de heer C. R. van Ruijven, bracht bij het openen der vergadering in herinnering, dat het juist een jaar geleden was, dat het initiatief tot het oprichten van een zelfstandige vereeniging genomen werd, en gaf een beknopt overzicht van haar werken en streven; het feit, dat het ledental bijna het dubbele bedraagt van dat der vroegere afdeeling, strekt tot bewijs van den ijver der jeugdige vereeniging.

De heer C. W. H. Verster hield een lezing over „oude en moderne zegels" en bracht daarbij hulde aan den heer Jhr. Victor de Stuers voor het welwillend afstaan van eenige nieuwe stempelafdrukken, die in de zaal waren tentoongesteld. Spreker had daarbij gelegenheid erop te wijzen dat die zegels niet alleen historische documenten zijn, maar ook een klasse van artistieke monumenten vormen, die van groot belang moet worden geacht. Hij stelde de Vergadering in kennis met de vertaling der voorrede van het belangrijke werkje van Lecoy de la Marche en las enkele bladzijden uit het bekende boekje van den heer Ter Gouw.

Toen de Voorzitter den heer Verster den dank der Vergadering had gebracht, bereidde de heer F. J. de Ridder de Vereeniging een ware verrassing; namens een commissie van een vijftal leden overhandigde hij het bestuur de schets voor een banier, die door den heer Jan de Quack te 's-Gravenhage is ontworpen en in een der volgende bijeenkomsten der Vereeniging zal worden aangeboden. Onder toejuiching der leden werd de commissie voor dit bewijs van belangstelling dank gezegd.

Na goedkeuring van het geldelijk beheer werd de begrooting voor 1897 vastgesteld, werden de heeren J. van der Kamp en L. van der Laan als bestuurders herkozen en werd de voorzitter onder applaus herbenoemd. Naar aanleiding van eene vraag uit de tot betreffende de tarieven in bestekken had gedachtenwisseling van eenige leden plaats.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's GRAVENHAGE. In het nabij gelegen Voorburg is de verdienstelijke bloemenschilderes Margaretha C. J. W. H. Roosenboom op den tweeden Kerstdag in den ouderdom van 53 jaren overleden.

AMSTERDAM. In de jongste vergadering van stemhebbende leden der maatschappij „Arti et Amicitiae" hadden de gewone jaarlijksche verkiezingen plaats. De heeren C. L. Dake en J. H. Wijsmuller, respectievelijk voorzitter en plaatsvervangend secretaris, stelden zich wegens drukke bezigheden niet herkiesbaar. Herkozen werden de heeren Bart van Hove, Gerard Muller en H. W. Jansen, gekozen de heeren E. S. Witkamp Jr. en Joh. F. Hulk. Het bestuur is voor 1897 geconstitueerd als volgt: Bart van Hove, voorzitter, H. W. Jansen, vice-voorzitter, Gerard Muller, secretaris-penningmeester, E. S. Witkamp Jr., plaatsvervangend penningmeester, en Joh. F. Hulk, plaatsvervangend secretaris.

— Naar de *Amsterdamsche Courant* vernemt, zal de heer A. J. Derkinderen, van wiens muurschilderingen in 't Stadhuis in Den Bosch ieder heeft gehoord, ook in de nieuwe Beurs te Amsterdam wandschilderingen uitvoeren en tevens de traphal van het door den architect H. P. Berlage Nz. ontworpen en uitgevoerde gebouw der maatschappij „De Nederlanden", op 't Sophiaplein te Amsterdam decoreeren.

UTRECHT. In de op Woensdag jongstleden gehouden vergadering van den Gemeenteraad werd de vraag, of aan de ambtenaren van gemeentewerken ook vrijstaan door B. en W. vergunning kan gegeven worden tot het maken van teekeningen en bestekken en tot het verrichten van architectewerk, toestemmend beantwoord.

— In het jongste nummer van *De Ingenieur* heeft de heer S. E. Haagsma een korte levensschets gegeven van wijlen den heer J. W. Stoss Sloot, gedurende bijna 30 jaren hoofdingenieur-werktuigkundige, chef van dienst van tractie en materieel der Expl.-maatsch. Hij deed daarin uitkomen hoe de overledene met hamer en beitel in de hand zijn loopbaan is begonnen, eerst op een loon van 8 ct. in 't uur en hoe hij allengs is opgeklommen tot den hoogen rang dien hij bij de maatschappij bekleedde, dank zij vooral de uitstekende leiding van den ingenieur Verloop.

De heer Haagsma doet meer bijzonder het practisch inzicht van den overledene uitkomen en noemt als staaltje daarvan de wijze waarop hij er in geslaagd is het warmloopen van voertuigen te voorkomen, een gebrek dat vooral bij de groote inspanning, die het oorlogsjaar 1870 van alle spoorwegmaatschappijen vorderde, aan den dag kwam.

Hij slaagde er in een oliepot samen te stellen welker smeerinrichting voldoet aan de eischen en de voertuigen in staat stelt 80.000 Km. te laten doorloopen voor zij weder behoeven gelicht te worden Zijn stelsel is verder steeds gevolgd en ook door andere maatschappijen overgenomen. Ook was hij het die de krachtiger snelltreinlocomotief hier invoerde, die het type bedacht, dat 10 jaar bovenaan stond in de rij der krachtigste sneltrein-locomotieven.

't Slotwoord dat de heer Haagsma aan zijn voorganger wijdt, laten wij hier volgen:

Hij heeft zijn geheele leven hard gewerkt; ook al wilde het lichaam niet mee, hij had zoo'n hoog besef van plicht, dat zijn lichaam tot de mindere van zijn krachtigen geest was gemaakt, en hij een voorbeeld is van wat wilskracht vermag. — Wat hij was, was hij uit eigen kracht, uit eigen verdienste. Aan zijn nagedachtenis is verbonden het aandenken aan een krachtigen, met een ruimen blik voorzienen geest; aan een met diep plichtgevoel vervuld man!

— Aflevering 12 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat: Blikseemstralen, stereoscopisch opgenomen. — Eenige eenvoudige proeven betreffende stralende warmte, door Dr. J. Kanmingа van der Meer. — Fridtjof Nansen's pooltocht, door A. D. Hagedoorn. — Iets over stereoscopisch zien, door L. E. W. van Alkada. — De technische Acetyleenbereiding, door Dr. L. Bleekrode. — Springende Beentjes, door Dr. J. C. Costerus. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

benoemd tot ingenieur 1e kl. de ingenieur 2e kl. A. G. Lammings en C. W. Weije; tot adspirant-ingenieur in het gouvernement Sumatra's Westkust W. A. J. Dijkstra, daartoe gesteld ter beschikking van den gouverneur-generaal.

bepaald dat de opzichter 2e kl. P. H. Briet toegevoegd blijft aan den chef der 4e waterstaatsafdeeling;

overgeplaatst naar de residentie Soerabaja, de ingenieur 2e kl. W. H. Kloppenburg.

— De Oost-Indische ambtenaar met verlof J. D. Donker Duyvis, laatstelijk inspecteur 1e kl. voor het toezicht op de spoorwegdiensten en het stoomwezen in Nederl.-Indië, is op zijn verzoek, eervol uit 's lands dienst ontslagen, met toekenning van pensioen.

— Bij de Staatsspoorwegen op Java is benoemd tot tijdelijken opzichter 3e kl. de tijdelijke onderopzichter 1e kl. R. W. Burgemeestre.

— Bij den provincialen waterstaat in Noordbrabant worden met 1 Februari verplaatst: van Zevenbergen naar Breda de opzichter J. Sluis en van het bureau van den hoofdingenieur naar Oudenbosch de opzichter A. van Engelen.

— De heeren M. H. M. van Noort, J. H. Dijkers, J. G. Mellink, C. W. van Oijen en A. Visser hebben voldaan aan de eischen van het examen voor militair opzichter der genie 3e kl. bij het leger in Ned.-Indië. De drie eerstgenoemden zullen weldra worden aangesteld.

— De Koning van Pruisen heeft de Kroonorde 3e kl. verleend aan de heeren C. L. M. Lambrechtsen van Rillhem, directeur van publieke werken te Amsterdam en G. J. de Jongh, directeur der gemeentewerken te Rotterdam.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opzichter van den prov. waterstaat te Groningen. Jaarwedde f 1200. Adres vóór 10 Jan. aan Gedep. Staten *(Zie advert. in no. 52.)*

— Jong machinetoekenaar, bekend met landmachines en stoomketels. Vereischten: goed detailleerkenaar, bekend met de moderne talen, practische opleiding en zelfstandig kunnende werken. Adres, met opgaaf van leeftijd en verlangd salaris, lett. K Z 49, *Nieuwe v. d. Dag.*

— Opzichter ijzerconstructie (bruggenbouw), voor zes maanden. Adres lett. Z. W. Bureau dezes *(Zie advert. in dit no.)*

ADVERTENTIEN.

Opzichter IJzerconstructie.

Bij eene belangrijke **IJzerconstructie** *(bruggenbouw)* wordt voorloopig voor **zes maanden** een dagelijksch OPZICHTER **gevraagd.** Salaris naar bekwaamheid.

Brieven franco onder letter Z W, bureau dezes

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, *Kerkplein*, hoek *Prinsestraat* — Zutphen — Amsterdam, Sophiaplein — Rotterdam, Zuidblaak 50 — Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

CRAMER ELSENBURG & Co.,

Hofleveranciers,

AMSTERDAM.

Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.

Centraalverwarming door heete lucht.

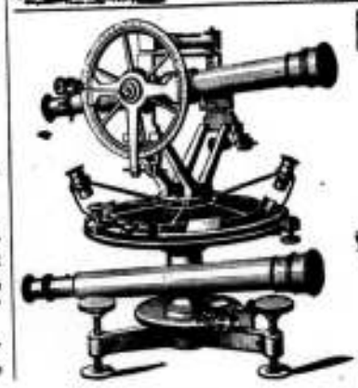

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,

VOOR INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerde

Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN.

BENNEWITZ & C°

AMSTERDAM · DAMRAK 85

PLASTISCHE PLAFOND & WANDVERSIERINGEN van het zoo gunstig bekende PAPIERSTUC, ter geheele vervanging van stucadoorwerk ect. Geschikt voor directe afwerking. Aanbevolen wegens LICHTHEID, en DUURZAAMHEID, direct te beschilderen. Voor inlichtingen en attesten vrage men brochure.

—P^r geprep. Plafondlinnen—

ter breedte van: 2.10 – 2.55 – 3.10 – 4.10 – 5.10 Meter tegen meest concur. prijzen.

OUDE · STEDEN · BOUW

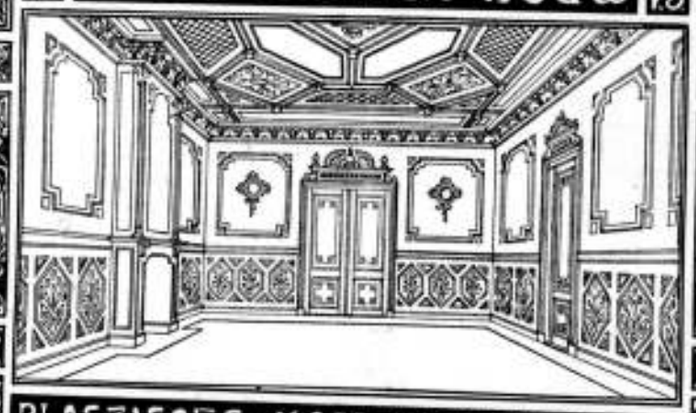

PLASTISCHE · KAMERDECORATIEN

ATELIER EN FABRIEK

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste Jaargang. N°. 2. ZATERDAG, 9 Januari 1897.

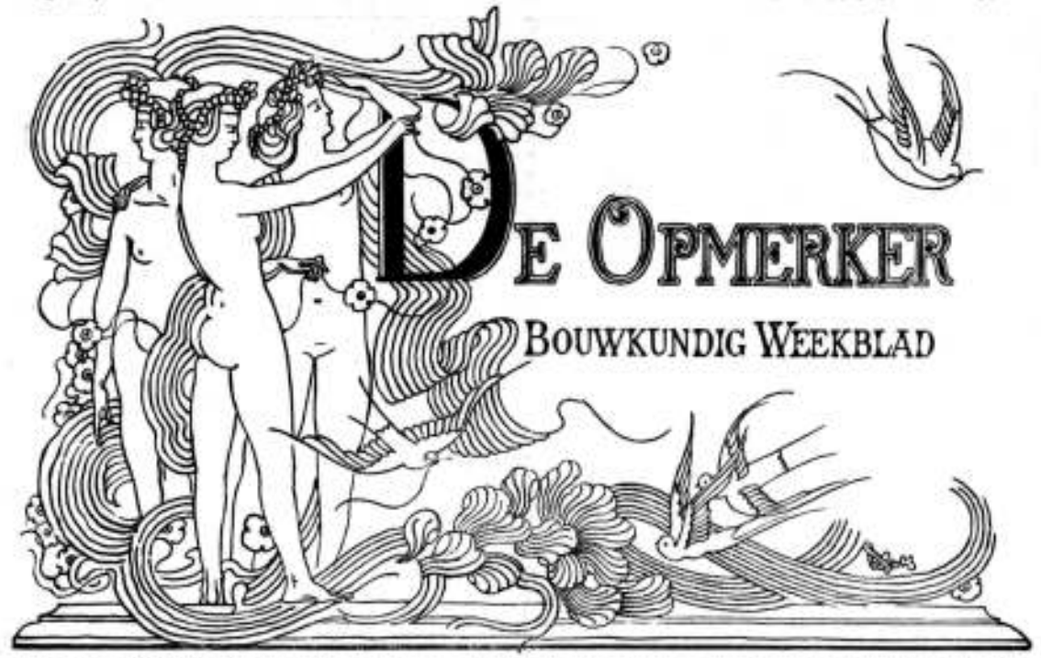

De Opmerker

Bouwkundig Weekblad

Redacteur: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland f 5.—, voor België, bij vooruitbetaling f 6.50, voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling f 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels f 1.50, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elke regel meer f 0.20. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte, afzonderlijke nommers met plaat f 0.25, zonder plaat f 0.15

EEN BELANGWEKKEND BOEK.

Onder den titel „*The Ex-libris series*" doet W. Gleeson White bij George Bell & Sons, York Street London, Fifth Avenue New York, een reeks van boeken verschijnen, die, keurig uitgevoerd, allerlei onderwerpen behandelen, die op boekversiering betrekking hebben. Zoo zagen het licht:

„*Modern Illustration, by Joseph Pennell*", *English Bookplates*, (1) *by Egerton Castle*", „*French Bookplates, by Walter Hamilton*", „*Ladies' Bookplates, by Norma Labouchere*", „*German Bookplates, by Dr. Heinrich Pallmann and G. Ravenscroft Dennis*", „*American Bookplates, by Charles Dexter Allen*", „*Printers' Marks, by W. Roberts*", „*Bookbindings Old and New, by Professor Matthews*" en eindelijk „*Holbein's Doodendans*" en „*Dürer's Kleine Passie*". Een boek over decoratieve heraldiek zal weldra verschijnen.

Maar hoe belangrijk deze werken ook zijn, zij worden zeker nog, wat waarde aangaat, overtroffen door „*The Decorative Illustration of Books, Old and New, bij Walter Crane.* Deze bekwame schrijver-teekenaar toch geldt, en terecht, als het hoofd, als den vader der nieuwe kunstrichting, die voornamelijk onder de leden van de *Arts and Crafts Exhibition Society* haar volgers vindt. Men weet het, dat ook de mannen der nieuwe kunst hier-te-lande tot de volgelingen van Crane behooren.

Het boek is inderdaad keurig gedrukt en van niet minder dan 150 verluchtingen voorzien; het is haast onbegrijpelijk, hoe zulk een prachtwerk voor 10 shillings 6 pence verkocht kan worden.

(1) Onder *Bookplates* verstaan de Engelschen de prentjes, die, sinds ongeveer 1500, boekenliefhebbers gewoon zijn, binnen in de banden hunner verzamelingen te plakken, om de exemplaren als hun eigendom aan te duiden. Men pleegt ze hier te lande *Ex-libris* te noemen, naar het opschrift *ex libris meis* dat er veelvuldig op voorkomt. Het verzamelen dezer prentjes is thans mode.

Wanneer wij het boek doorbladeren, dan treft het ons, dat de zetter overal getracht heeft witte plekken zooveel mogelijk te vermijden en dus iedere bladzijde, waar het maar eenigszins doenlijk was, geheel te vullen. Dit is het systeem der middeleeuwsche kloosterschrijvers en der vervaardigers van wiegedrukken. Wij voor ons zien de voortreffelijkheid van dit systeem niet in; het maakt den tekst niet overzichtelijk en is zeker niet gemakkelijk voor den lezer, wiens oog door witte plekken een weldadige rust krijgt. Trouwens, ook de zetter van Crane's boek heeft dit ingezien, en door talrijke alinea's, ofschoon die in het systeem eigenlijk niet passen, getracht de duidelijkheid te bevorderen. De lezer zal hem daar dankbaar voor zijn.

Wanneer wij het boek doorlezen, dan worden wij door andere eigenaardigheden getroffen. In de eerste plaats door den helderen, duidelijken, wij zouden haast zeggen dood-gewonen stijl, die Crane bezigt. Zijn proza heeft niets van de gewrongenheid, zonder welke geen schrijver hier-te-lande, die tot de jongeren gerekend wil worden, meent het te kunnen stellen. Ook van kunstbargoensch is in het geheel geen gebruik gemaakt.

Maar meer nog dan door dien eenvoud van stijl, onderscheidt zich het boek van vele andere nieuwere Nederlandsche pennevruchten door het volkomen ontbreken van dien apodictischen toon, die onze schrijvers over kunst zoo gaarne aanslaan. Crane, die toch zeker meer dan iemand de nieuwe richting heeft aangegeven, beroemt zich daar niet op. Hij doet het niet voorkomen, alsof hij die nieuwe kunst als een geschenk der goden heeft ontvangen, en alsof allen, die vóór hem geweest zijn, slechts armzalige stumpers mochten heeten. Met groote openhartigheid geeft hij de bronnen aan, waaruit hij geput heeft; ja zelfs is hij er verre van daan, zijn richting als de alleen-

zaligmakende te beschouwen, en verscheidene malen verklaart hij meer eerbied te koesteren voor wezenlijke kunstenaars, die een anderen kant uitgaan, dan voor zijn „tamme volgelingen".

In een voorrede verhaalt Crane de geschiedenis van zijn boek, hoe het ontstaan is uit drie lezingen, in 1889 voor de *Society of Arts* gehouden, hoe het geleidelijk herzien en uitgebreid werd.

Dan wordt ons, in het eerste hoofdstuk, de ontwikkeling van de verluchtingskunst van de vroegste tijden af tot het einde der middeleeuwen, geschilderd. De schrijver zegt, als inleiding: „Mijn onderwerp is zeer uitgebreid en het is, meer dan andere kunstuitingen, zoo innig met het denken en de lotgevallen der menschheid verbonden, dat een volledige behandeling de uiterste moeilijkheden met zich zou brengen. Daarom zal ik niet pogen, het geschied- of oudheidkundig standpunt in te nemen; slechts zooveel zal ik uit het verleden aanvoeren als noodig is, om het vraagstuk der versiering van boeken, of liever van bladzijden, toe te lichten." Deze inleiding verklaart, waarom de schrijver, ofschoon hij zegt met de vroegste tijden te zullen beginnen, zoowel de oud-Christelijke als de Byzantijnsche handschriftversieringen overslaat, en een aanvang maakt met „*the book of Kells*", het kostbare manuscript, dat in eigendom aan Trinity College te Dublin toebehoort. Een bladzijde van dit handschrift wordt, aan het einde van het werk, in lichtdruk weergegeven; daar echter het oorspronkelijke vooral door zijn kleuren uitmunt, geeft de afbeelding daarvan slechts een zeer onvolledig denkbeeld.

Dit handschrift, uit het laatst der zesde of het begin der zevende eeuw, trekt Crane vooral daarom aan, omdat de verluchtingen zuiver decoratief zijn opgevat. Zoo ziet men op één der bladzijden het Grieksche monogram van Christus, op een andere slechts de woorden: „Christi Autem Generatio." Al het overige wordt ingenomen door ornement, dat de geheele bladzijde vult. Dit ornement vindt Crane wel wat zwaar, maar hij wijst op de verwonderlijke verscheidenheid en rijkdom der onderdeelen, die met het eigenlijk letterschrift in de beste overeenstemming zijn. In de hedendaagsche Engelsche boekversieringen vindt men af en toe de Celtische motieven der Iersche handschriften terug; vooral Ricketts en Laurence Housman bedienen zich gaarne van dergelijke ingewikkelde lijnversieringen. Dat ook bij ons te lande de Iersche kunst onder de jongere kunstenaars verscheidene vereerders telt, hebben wij reeds bij verschillende vroegere gelegenheden kunnen opmerken.

De schrijver behandelt dan de versiering der handschriften uit de latere middeneeuwen, doch kiest zijn voorbeelden uitsluitend uit de Engelsche verzamelingen; daardoor worden zijne beschouwingen wel eenigszins eenzijdig en krijgt de lezer geen zeer volledig overzicht van wat de kloosterlingen der 12e, 13e, 14e en 15e eeuw als boekversierders vermochten. Alleen wanneer een in Engeland bewaard handschrift toevallig het werk van buitenlanders is, wordt ons het een en ander over de kunst van het vasteland medegedeeld. Dit is b.v. het geval bij het handschrift, als „*the Bedford Hours*" bekend en door Franschen vervaardigd.

Over de handschriften in het algemeen sprekende, zegt Crane: „De verluchters der 13e en 14e eeuw lieten dikwijls hunne teekeningen door de omlijstingen heen gaan en wisten op deze wijze een aangename afwisseling in de lijnen te verkrijgen. In die der 15e eeuw zien wij de volkomen samenwerking van verluchter en versierder, die ieder hun uiterste best doen om elke bladzijde te verfraaien. De versierder doet zijn randen en hoofdletters naar alle zijden zich vertakken, hij voorziet ze van bladen en bloemen, die als een levend organisme het geheel omsluiten. De verluchter gebruikt de hoofdletters om ze te vullen met de afbeelding van den een of anderen heilige, of een tafereel uit de gewijde geschiedenis; in het lofwerk der randen doet hij het werkelijke leven zijns tijds vestoppertje spelen. De jaargetijden volgen elkander op, de landman beploegt zijn veld, zaait, oogst en dorscht het graan, ridders houden steekspelen, edelvrouwen in rijk gewaad jagen in groene wouden op damherten. In deze schoone liturgische boeken der middeleeuwen gaat juist gevoel voor versiering gepaard met de eigenlijk gezegde verluchting, zoodat ieder psalm- of misboek fraaie voorbeelden van plantenornement in zijn randen en hoofdletters oplevert, doch ons ook het dagelijksch leven uit den tijd, waarin het vervaardigd werd, doet kennen. In die van ons eigen land zien wij, hoe vol van kleur en verscheidenheid het leven was, toen Engeland nog, trots familietwisten, tyrannieke heeren en koningen, „vroolijk" mocht genoemd worden. Toen was de nijverheid nog niet, wat zij thans is, toen was de arbeidende bevolking nog niet onmondig, toen zag men kloosters en abdijen waar nu gemeenteraden en armvoogden gevonden worden. De rivieren waren nog niet door den afval der fabrieken verpest, de steden zagen nog niet zwart van den steenkolenrook, veroorzaakt door de werktuigen, die voor goedkoope voortbrenging op groote schaal gebezigd worden. Engeland was toen nog niet de werkplaats der wereld. Deze boeken, stralende in pracht van goud en kleuren, verhalen ons van eeuwen, toen tijd nog geen geld was, en de vrome schrijver-verluchter bedaard zijn werk kon doen, zonder vrees voor een ongeduldig uitgever of drukker, zonder te denken aan de eischen van de wereldmarkt."

Deze verzuchting, dit terugverlangen naar „de duistere nacht der middeleeuwen" is zeker eigenaardig bij iemand als Crane, die, men weet het, een ijverig socialist genoemd mag worden. Hoe hoog de schrijver de middeleeuwsche kunst schat, moge ook uit de volgende aanhaling blijken.

„Men kan het groote veld der kunst in twee kampen verdeelen, dat der navolging en dat der vinding, of dat der verbeelding en dat der versiering. Nu ziet men in de middeleeuwsche handschriften, ofschoon navolging en verbeelding van het werkelijke leven haast nimmer geheel ontbreekt, toch meestal de vinding, de versiering de hoofdrol spelen. Vooral het werk der kunstenaars uit de 13e en 14e eeuw is in dien geest behandeld; toch wordt ook daar gevoel voor het dramatische en dichterlijke, soms ook voor het boertige gevonden. Wij zien hoe vol leven het ornement is, hoe menschen, vogels, dieren de omlijstingen vullen, hoe de versierder tevens verluchter en toelichter van den tekst mag heeten. Iedere bladzijde werd als een te versieren vlak beschouwd; de schrijver zorgde, dat de letters fraai van karakter werden, en dat hij ze zóó op het perkament plaatste, dat er ruimte aan alle zijden, vooral beneden, voor den versierder en den verluchter overbleef. Soms is de tekst in één kolom, doch meestal, vooral bij de latere handschriften, in twee. De letters staan dicht bij elkander; groote en kleine hoofdletters, met goud en kleuren versierd, wisselen den tekst af, die tusschen rijkversierde randen geplaatst is. De eigenlijke miniaturen vullen de hoofdletters en vormen zoo verluchtingen, die met den tekst in het nauwste verband staan."

De schrijver wijst er dan op, hoe in de 15e eeuw de verluchtingen meer en meer het karakter van afzonderlijke teekeningen gaan aannemen, en hij ziet daarin een achteruitgang bij vroeger, afschoon hij de schoonheid der uitvoering erkent. Voor zijn ruimen blik pleit het volgende: „Al deze verscheidenheden zijn echter belangwekkend en ieder, op haar eigen wijze, ook fraai. Als wij een kunstuiting beschouwen van een tijdperk afkomstig, toen de overleveringen nog krachtig waren, toen er wezenlijk leven en beweging was, toen alles natuurlijk groeide en zich ontwikkelde, dan worden wij door die levenskracht aangetrokken. Zien wij dan, hoe nieuwe eigenaardigheden worden overgenomen, en hoe nieuwe invloeden tot verandering van stijl, tot een andere wijze van opvatten en voelen leiden, dan geeft ons dit nieuwe bekoring en krijgen wij telkens ruimschoots vergoeding voor hetgeen wij verloren zagen gaan. Toch kan ieder onzer zijn voorkeur hebben, en kan er verschil bestaan omtrent de vraag, welke kunstuiting voor onzen tijd het meest geschikt is, en welke wijze van versiering navolging verdient. De veranderingen, die een levende stijl ondergaat, zijn altijd belangwekkend. Ieder heeft haar eigen beteekenis, ieder heeft haar eigen plaats in het gulden boek der kunstgeschiedenis."

In het tweede hoofdstuk wordt de boekversiering sedert de uitvinding der drukkunst behandeld. De houtsneden, aanvankelijk voor het maken van speelkaarten bestemd, worden door Crane als het begin van de kunst van drukken beschouwd. Het jaar 1454, toen te Mainz het eerste boek van Gutenberg verscheen, geldt bij hem als dat der uitvinding. Over Laurens Janszoon, den Haarlemschen koster, die hierte-lande als de uitvinder beschouwd wordt, spreekt Crane niet. Wij nemen hem dit geenszins kwalijk; wat evenwel niet voor de veelzijdigheid zijner kennis pleit, is, dat de Nederlandsche wiegedrukken en ook de boeken, in het begin der 16e eeuw hier-te-lande gedrukt, zoo goed als geheel onbesproken blijven, ofschoon er uitmuntende voorbeelden van versiering onder te vinden zijn.

Crane wijst erop, hoe de bedoeling der eerste drukkers geen andere was, dan den schrijver overbodig te maken doch dat zij hun werk, als de vroegere handschriften, deden verluchten en versieren, of het althans op een dergelijke behandeling hadden berekend. Als een voorbeeld van druk in verschillende kleuren wordt het psalmboek, door Fust en Schoeffer in 1457 te Mainz gedrukt, genoemd.

De eigenaardigheden der 15e-eeuwsche boekversieringen worden in een reeks van fraai uitgevoerde reproducties, beginnende met 1470, vertoond. Vooral Duitsch en Italiaansch werk is opgenomen; men vindt slechts één Nederlandsche houtsnede, en wel de Boodschap aan Maria, uit den „Spiegel onser Behoudenisse", in 1483 te Kuilenburg gedrukt.

Crane wijst erop, hoe spoedig reeds het gebruik in zwang kwam, om de blokken die voor de versiering van één bladzijde gebruikt waren, ook voor andere te bezigen, ja dat dit zelfs gebeurde, ook al werden geheel verschillende boeken gedrukt. Zoo werden de drukkers, die aanvankelijk kunstenaars geweest waren, reeds vóór 1500 niets anders dan koplieden, die hun product zoo winstgevend mogelijk poogden te maken.

Daarna staat de schrijver stil bij de boeken uit den eersten tijd der Renaissance, „toen de goden der Oudheid uit hun eeuwenlangen slaap ontwaakten en weder den menschen verschenen". Als het schoonste boek, dat de Renaissancekunst heeft voortgebracht, beschouwt Crane de „*Poliphili Hypnerotomachia*", de Droom van Poliphilus, een zinnebeeldig dichtwerk, in 1499 door Aldus te Venetië gedrukt. Van de prenten, in dit boek voorkomende, worden er twee afgebeeld. Crane herkent er den stijl van Mantegna in, anderen schrijven ze toe aan Bellini. Alles is alleen in omtrekken behandeld, van schaduweffecten is geen sprake, en daarom heeft men wel eens gemeend, dat de verluchtingen bestemd zijn geweest, om uit de hand gekleurd te worden. Crane verwerpt echter deze onderstelling; hij vindt ze, zooals zij zijn, volkomen bevredigend, en wijdt uitvoerig uit over hun lof. Wanneer het nog noodig ware, dan kan hier het bewijs gevonden worden, dat de beroemde Engelsche teekenaar het volstrekt niet eens is met zijne volgelingen hier-te-lande, die gaarne met hun minachting voor de Renaissance te koop loopen.

Dat Dürer en Holbein in Walter Crane een grooten bewonderaar vinden, spreekt wel van zelf. „In hen" zegt hij „verdicht zich al de kracht en macht van teekenen, waarover de krachtige 16e eeuw in Duitschland beschikte." Maar ook Lucas Cranach en Hans Bürgkmair weet hij naar waarde te schatten en ook voor Hans Sebald Beham, Hans Baldung Grün, Hans Wächtlin, en Joost Amman heeft hij een woord van lof. Onze Jacob Corneliszoon, die zeker bij deze meesters niet achterstaat, wordt echter niet vermeld.

Boekdrukkerswerken en boeken met zinnebeelden komen dan aan de beurt, en eindelijk de koperplaten, met wier algemeene invoering, na 1550, volgens Crane het verval van de boekdrukkerskunst begint, dat tot onze dagen bleef voortduren.

In het derde hoofdstuk wordt die vervalperiode nog nader behandeld. De schrijver toont aan, hoe de kopergravures, die afzonderlijk tusschen den tekst gedrukt moesten worden, en die daarom veeltijds als afzonderlijke prenten in het boek werden gevoegd, geen decoratief effect konden maken.

Voor alles streefden de kopergraveurs er naar, hun prenten zoo getrouw mogelijk naar de werkelijkheid te volgen, en daardoor kreeg hun werk al minder en minder het karakter van tekstversiering. De schilders maakten de teekeningen, de graveurs deden niets anders, dan ze op het koper overbrengen.

Het tijdvak, dat de tweede helft der 16e, de 17e en de 18e eeuw omvat, wordt door Crane misschien wel wat onbillijk beoordeeld. Want aan meesterlijk uitgevoerde en verluchte boeken is, tot 1700 toe, geen gebrek; alleen is het beginsel, waarvan de 17e-eeuwers uitgaan, een ander dan wat vóór 1550 werd toegepast.

Als de eerste, die de kunst van boekversiering weer op betere paden trachtte te leiden, wordt William Blake genoemd, een kunstenaar uit het laatst der 18e en het begin der 19e eeuw, die zijn verzen zelf in koper graveerde, en ze van randversieringen voorzag, die hij uit de hand placht te kleuren.

Voor de houtsnijkunst, zooals die in onze eeuw herleefde, voelt Crane niet veel. Wel erkent hij, dat vele houtgraveurs uitstekende handwerkslieden geweest zijn, doch hij oordeelt, en terecht, dat hunne voortbrengselen geen eigenlijk gezegde decoratieve waarde hebben.

Bij een dier houtgraveurs, W. J. Linton, is Crane drie jaar in de leer geweest. De schrijver erkent, dat die leertijd voor hem van groot nut was, omdat hij daardoor de houtsnijkunst zeer grondig kon leeren. De

photographische reproductie van teekeningen was toen nog niet bekend; de teekeningen moesten op het hout zelf gemaakt worden, en daarbij dienden altijd de eigenaardigheden van de techniek in het oog gehouden.

De schrijver meent, dat deze oude wijze van houtsnijden verre de voorkeur verdient boven de tegenwoordige, die wel iedere toets van een teekening of schilderij weer kan geven, doch als zelfstandige kunst al haar beteekenis verloren heeft, en dan ook meer en meer door allerlei soorten van lichtdruk verdrongen schijnt te zullen worden.

Dat Gustave Doré, die zooveel voor houtgravure geteekend heeft, niet vergeten wordt, spreekt van zelf. Natuurlijk beantwoordt zijn werk niet aan het ideaal van Crane, doch deze erkent de onuitputtelijke vinding van den Franschen teekenaar, en hij verklaart ook bewondering te voelen voor zijn landschappen en zijn karakteristieke figuren. Het beste werk van Doré acht hij de *Contes Drolatiques*.

De Pre-Raphaeliten komen dan aan de beurt. De voornaamste voorstanders dier kunstrichting, Dante Gabriel Rossetti, Millais en Holman Hunt, maakten in 1857 teekeningen voor een uitgave der gedichten van Tennyson, die Crane oordeelt zeer dicht nabij het werk der middeleeuwsche verluchters te komen. Hij betreurt het echter, dat zij volstrekt niet als decoratieve scheppingen beschouwd kunnen worden, hoe groot hare verdiensten overigens ook zijn. Veel beter acht hij een titelblad, door Rossetti in 1861 voor een vertaling van Italiaansche dichtwerken gemaakt. Inderdaad, hier ziet men voor het eerst de middeleeuwsche wijze van boekversiering herleven.

De bespreking der prentenboeken voor kinderen leidt den schrijver tot het behandelen van de Japansche teekenkunst en den invloed, dien zij op de boekversiering gehad heeft. Crane vertelt, hoe een zeeofficier hem eenige Japansche prenten had medegebracht. Daaruit leerde hij de waarde van forsche omtrekken, vlakke tinten en van de tegenstelling tusschen wit en zwart kennen. Hij bracht die kennis, sedert 1870, in zijn prentenboeken voor kinderen in toepassing.

Na met enkele waardeerende woorden de prentenboeken van Randolph Caldecott en Kate Greenaway te hebben besproken, zet de schrijver zijne beschouwingen over de Japansche teekenaars voort.

„Japan was, toen de Europeanen daar dertig jaar geleden toegang kregen, een land, welks kunsten en ambachten, met uitzondering der bouwkunst, op dezelfde hoogte stonden als die van een Europeesch rijk in de 15e eeuw. De kunstenaars hadden een wonderbaarlijke bedrevenheid, de ambachtslieden munten uit in decoratief werk, waarbij zij zich door een vrij naturalisme lieten inspireeren. Daar was nog een *levende* kunst, wier overleveringen van vader op zoon waren overgegaan, een kunst vol van leven en kracht. Was het wonder, dat de kunstenaars van het Westen haar na gingen volgen, en dat de Japansche invloed zich nog thans overal uit, zoowel in de werken der impressionisten van het vasteland, als in de clichés der handelsdrukkerijen, die hunne circulaires met waaiers versieren? Maar wij hebben, helaas, meer van de gebreken dan van de deugden der Japanners overgenomen."

Crane gaat dan na, welke die gebreken zijn. Als het voornaamste beschouwt hij het ontbreken van een stevig constructief geraamte in de ornementeele ontwerpen. Wel erkent hij den smaak, waarmede een Japanner een tak, een vogel of een visch, uitvoerig en zeker geteekend, op een bladzijde kan neergooien, maar hij meent dat het doel van alle goede versiering een ander is, namelijk het zooveel mogelijk vullen van het te versieren vlak. Van daar dan ook, dat, ofschoon hij Hokusaï, den meest beroemden Japanschen teekenaar, bewondert, hij hem toch niet als een voorbeeld voor Westersche kunstenaars aanbeveelt.

Het derde hoofdstuk wordt besloten met waardeerende woorden aan het adres van Joseph Pennell, Elihu Vedder, *„The Englisch Illustrated Magazine"* en enkele teekenaars in *„Punch"*, wier werk als een beteren vorm van verluchting dan de voor 1870 gebruikelijke wordt geacht. Maar ook Alfred Rethel, Moritz von Schwind, Menzel en Oscar Pletsch worden herdacht als mannen, die de kunst van Dürer en Holbein trachtten te doen herleven.

Voor dat Crane, in het vierde hoofdstuk, de boekversierders van 1890—1896 behandelt, zegt hij het een en ander over de lichtdruk-procedés, die tegenwoordig bij de verluchting van boeken zulk een groote rol spelen. Hij erkent de voordeelen, daaraan verbonden, in de eerste plaats, dat het origineel ongeschonden wordt weergegeven, zonder dat een tusschenpersoon noodig is. Maar hij wijst ook op de schaduwzijden; meer en meer gaan de verluchters in wit en zwart volledige schilderijen maken, nu zij zich niet meer tot enkele lijnen behoeven te beperken, doch ook de fijnste schakeeringen getrouw kunnen overkomen.

In het vierde hoofdstuk zegt Crane: „Een schitterende bent van verluchters en versierders is sinds 1890 verschenen, en iedere maand hooren wij van een genie in wit en zwart, dat alle andere zal doodschijnen". Maar hij meent toch, dat niemand zooveel voor de herleving van het drukken als een kunst gedaan heeft als William Morris, die in 1891 de *Kelmscott* pers stichtte. Deze veelzijdig ontwikkelde man, in 1896 overleden, heeft zich niet alleen met boekversiering bezig gehouden, doch heeft ook letters ontworpen, smaakvoller en beter bij de versieringen passend, dan de in den regel gebruikelijke. Daarbij heeft hij zich door die der 15e en 16e eeuw laten inspireeren. Als de fraaiste boeken, door Morris gedrukt, noemt Crane Shakespeares gedichten, More's Utopia en Chaucers werken, verlucht door Burne-Jones.

Crane wijst erop, hoe Morris' omlijstingen aan de Celtische, Byzantijnsche en Vroeg-Middeleeuwsche doen denken, ofschoon de details en de wijze van bewerking die der Italiaansche Renaissance in herinnering brengen.

Vooral de leerlingen der *School of Art* te Birmingham hebben, volgens Crane, het voorbeeld van Morris gevolgd. Hij noemt verscheidene hunner, en beeldt telkens een door hen vervaardigde verluchting af. Maar hij spaart hen, waar hij het noodig oordeelt, de critiek niet. Doch deze critiek is zoo humaan en welwillend, de bedoeling van den schrijver om niemand noodeloos te kwetsen is zoo duidelijk, dat zijn manier ten voorbeeld kan gesteld worden aan onze beoordeelaars van kunst, die, zonder Crane's talent te bezitten, zich vermeien in het neerschrijven van de geniepigste hatelijkheden.

Om een denkbeeld van die manier te geven, zullen wij een gedeelte vertalen. „Wat vaardigheid in het teekenen, oorspronkelijkheid en verscheidenheid betreft, staan onze kunstenaars in zwart en wit zeer hoog. Hun kunst is die, welke het meest tot het volk doordringt, en die, veel meer dan de schilderkunst, voeling houdt met het dagelijksch leven. Door dagblad en tijdschrift komt zij overal — tenminste waar men nog een paar dubbeltjes heeft — en waar dikwijls andere kunstuitingen geheel onbekend blijven.

Maar vaardigheid in het teekenen en oorspronkelijkheid zijn nog niet altijd gelijkluidend met juist begrip van versiering. Dikwijls sluit het een het ander uit; toch ziet men dikwijls, dat goed teekenwerk, met weinig lijnen gedaan, een stijlvol karakter heeft en zeer decoratief is, al heeft de maker daaraan ook niet gedacht. Maar ik wil het hier dadelijk zeggen, dat ik eerlijk naturalistisch teekenwerk, hetwelk een persoonlijk karakter heeft, *altijd verkies* boven *de doodsche nabootsingen, de tamme herhalingen*, die tegenwoordig voor decoratief werk moeten doorgaan".

Deze woorden mogen vooral door de manieristische teekenaars, waaraan ons lieve vaderland op het oogenblik zoo rijk is, wel ter harte genomen worden.

Crane vervolgt dan: „Ofschoon het mijn meening is dat sommige zaken, als goede verhouding, evenwicht, evenredigheid met het lettertype onmisbaar zijn in een werkelijk schoone boekverluchting, zoo wensch ik daarom niet het werk te negeeren van vele knappe hedendaagsche boekverluchters, die niets meer willen zijn dan dat, en die een blad papier, of een gedeelte daarvan, dat niet bedrukt is, eenvoudig beschouwen als een ruimte, die zij met een schets kunnen vullen, zonder verder op de bladzijde of het boek te letten. Maar mijn overtuiging is het, dat de verluchting van een boek nog wat anders vraagt, dan eenige los daarheen geworpen schetsen. Men kan het constructieve element, dat in ieder boek aanwezig is, niet loochenen — daarom vind ik het onartistiek, als men ook niet bij de versiering van iedere bladzijde dat element een rol doet spelen. Toch wil ik niet zeggen, dat er slechts *één* wijze van boekversiering bestaat; beweerde ik dat, dan zou ik een vijand wezen van oorspronkelijkheid en individualiteit. Er is, in de kunst, niets absoluuts, en dogma's leiden daar tot geen resultaat."

De laatste uiting zij den rationalisten hier-te-lande ter overweging aanbevolen.

(*Wordt vervolgd*).

OOK EEN OORDEEL OVER BOUWKUNST.

De heer A. C. Loffelt, die tot dusverre zich alleen aan besprekingen van letterkunde en schilderkunst waagde, heeft nu ook de bouwkunst op zijn repertoire gebracht.

Hij schrijft o. a. in het *Nieuws* van 2 dezer:

„Waarom zou men niet bij de oprichting van moderne openbare gebouwen nauwkeurige reproducties kunnen geven van andere historische monumenten, direct ontstaan onder den invloed van een bloeienden en dus volkomen medegeleefden stijl? Nu er toch geen moderne stijl bestaat en de architect zijn motieven aan het verleden ontleent, zou er iets *schooners* en *zuiverders* bereikt worden door *nabootsing*. Zulk een gebouw zou dan tegelijk voor de bouwkunde een historische beteekenis en waarde hebben. Verging het oorspronkelijke, dan behield men nog de schoone copie. Verschillende beurzen zouden in de Hollandsche, Vlaamsche, Duitsche steden iets volkomen binnen hun bereik kunnen vinden. Zulke copieën zouden meer bevorderlijk zijn voor den goeden smaak en de ontwikkeling in zake bouwkunst dan de meeste quasi-oorspronkelijke bouwerijen onzer dagen. Op een *steen* zou kunnen worden medegedeeld, waar de architect zijn model gevonden had. Door vele nauwkeurige copieën te zien naar schoone, volkomen zuiver gestyliseerde oorspronkelijken, zou misschien het gevoel voor stijl zoo ontwikkeld worden, dat er ten slotte weer een nieuwe *groei* ontkiemde".

Deze fraaie beschouwingen zijn niet van 1880, maar van 1897. Het is te hopen, dat de heer Loffelt, als hij het over letterkunde en schilderkunst heeft, verstandiger dingen moge zeggen, dan hij hier in zake bouwkunst debiteert. Al is hij leek, hij moet toch wel iets gehoord hebben van de ernstige en volhardende pogingen die gedaan worden, om ons van het juk der historische stijlen te verlossen. En nu komt hij den bouwmeesters vertellen, dat zij niets beters kunnen doen dan *nabootsen*, liefst zou trouw mogelijk!

Nu moet hij, om consequent te blijven, onzen schilders ook aanraden, de stukken van het Rijksmuseum te gaan kopieeren, en dient hij van onze dichters te verlangen, dat zij Vondel, Huygens, Breeroo en Hooft gaan naschrijven, dan zullen zij zeker iets „schoons en zuivers" bereiken, vooral wanneer zij geen schrijffouten maken!

De „steen" zou door de schilders en dichters moeilijk gebruikt kunnen worden; maar een opschrift was voor hen voldoende „om mode te deelen, waar zij hun model gevonden hadden." Er is geen twijfel of de vele „nauwkeurige copieën" zullen al heel gauw „volkomen zuiver gestyliseerde oorspronkelijken" doen ontstaan.

Doch scherts ter zijde; is het niet treurig dat het publiek, dat toch al omtrent bouwkunst zulke vreemde begrippen heeft, in ons meest gelezen dagblad op zulke averechtsche wijze wordt voorgelicht?

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING ARNHEM.

Vergadering van 30 December 1896.

Van het bestuur der Maatschappij was een schrijven ingekomen ter nadere verklaring van de wijze, waarop in het orgaan stukken door de Afdeeling onder hare verantwoordelijkheid kunnen worden ingezonden. Tevens moet de Afdeeling zorgen voor het inzenden van mededeelingen van actueelen aard.

Voor de door bemiddeling van de Afdeeling geplaatste advertentiën zal een zeker percentage in de kas van de Afdeeling komen.

De rekening en verantwoording over '96 en de begrooting over 1897 worden op de gebruikelijke wijze goedgekeurd en aan den penningmeester dank gebracht voor zijn beheer.

De herkiezing van 2 nieuwe bestuursleden in de plaats van de heeren Lensink en Froem, is uitgesteld tot de volgende vergadering.

Als onderwerp voor een prijsvraag werd gekozen een trap voor een herenhuis, van blank hout met langgat, hoofdbaluster en houten balusters, aan de onderzijde eveneens blank gewerkt; aan de heeren Lensink en Froem werd opgedragen voor het programma en de publicceering te zorgen. Als prijzen werden sommen van f 20 en f 10 en voor het beste ontwerp bovendien het diploma van de Afdeeling uitgeloofd (*).

De veranderingen in het reglement worden besproken en aangenomen; er werd besloten het concept ter goedkeuring te zenden aan het Bestuur van de Maatschappij en het reglement met een catalogus van de bezittingen te doen drukken.

Tot afgevaardigde naar de algemeene vergadering werd benoemd het lid A. R. Froem.

De Voorzitter hield thans de aangekondigde kunstbeschouwing met voordracht over den Boro-Boedoer, en liet de leden vooraf een aantal zeer interessante photographieën bezichtigen van dien vermaarden tempel, benevens eenige platen van de officieele opmetingen, die echter, wat het bouwkundig gedeelte betreft, zeer correct, doch wat het beeldhouwwerk aangaat zeer slecht geteekend waren.

Reeds vroeger, begon spreker, heb ik bij eene kleine schets van het woonhuis der Chinezen opgemerkt dat, waar men bij den gewonen cursus over schoone bouwkunst in den regel aanvangt met die der Assyriërs, Egyptenaren, Grieken en Romeinen, men zoo weinig kennis maakt met de bouwkunst in China, de beide Indiën, den Archipel en Amerika, niettegenstaande het vele schoone dat zij hebben voortgebracht en den grooten invloed dien zij hebben gehad op de latere bouwwijze. Vooral Java, het door de natuur zoo rijk gezegende eiland in de Indische zee, heeft een tijdperk doorleefd waarin beschaving, wetenschap en kunst een toppunt van bloei hadden bereikt, welks invloed door den verstijvenden adem van een ontaard Mohamedanisme geheel ten onder is gegaan.

Onder die overblijfselen van vroegere grootheid behooren vooral de Tjandi Parambanan, in 1806 en 1807 op last van het Nederl. bestuur beschreven en in teekening gebracht, later nog beter

(*) Nog steeds is dit diploma niet gereed.

bekend door de ontgravingen van Dr. Groneman; verder de oudheden nabij de grens van Soerakarta en Djokjakarta, beschreven en in teekening gebracht door J. W. IJzerman, en eindelijk de koninglijke aldien, de onmetelijke Boro-Boedoer in de residentie Kedoe, een hoogland, behoorende tot het merkwaardigste, schoonste en vruchtbaarste van Java.

Den grooten weg van Magelang, de hoofdstad van Kedoe, naar Djokjakarta volgende en bij den post Blendal den rijweg zuidwaarts inslaande, bereikt men na 13 palen of 1½ uur gaans, van Magelang het grootsche bouwwerk, door de inlanders Boro-Boedoer genaamd. In de nabijheid liggen een paar kleine tempels, Tjandi Pawon of Dapos en Tjandi Mendoet, die door overeenkomst van bewerking het vermoeden wettigen dat zij in nauw verband gestaan hebben met den Boro-Boedoer. Het bestaan van dezen tempel is vreemd genoeg den Hollanders langen tijd onbekend gebleven. In Januari 1814, toen de luitenant-gouverneur Sir Stamford Raffles zich in Semarang bevond, vernam hij dat in Kedoe uitgestrekte bouwvallen van een oud-Indischen tempel aanwezig waren. Door hem werd den genie-officier Cornelius de opdracht gedaan deze bouwvallen te onderzoeken en in teekening te brengen.

Deze vond de bouwvallen geheel met grond bedekt, waarop zelfs boomen van aanzienlijke hoogte wortel hadden geschoten. Met beleid werd een en ander verwijderd, en toen bleek het, dat vele muurwerken uit den loodrechten stand waren geweken en op het punt waren te storten.

Hiervan is het toe te schrijven dat deze eerste opneming zeer onvolkomen plants had. De ontgravingen werden door de belangstellenden steeds voortgezet. In 1845 werden door den Duitscher Schaeffer, op last van de Regeering, door de daguerrotype een 66 platen gemaakt welke zeer verdienstelijk waren. Genoemde heer verklaarde zich bereid de benoodigde 4 à 5 mille glasplaten te vervaardigen, doch de gouverneur-generaal Rochussen brak de onderhandelingen met hem af. In Leiden zijn deze platen nog te zien en met het oog op de toenmalige photographie zijn zij zeergetwijfeld interessant.

In 1849 werd door Rochussen aan G. Wilsen, le teekenaar bij de genie, het vervaardigen van zauwkeurige teekeningen van den Boro-Boedoer opgedragen, en uit dit fraaie werk liet spreker een tal van platen zien. In 1871 verscheen dit werk nadat de teekeningen in Nederland nog verbeterd waren, voor zooverr het karakter van de Boeddha-beelden betrof. De vorderingen der photographie gaven later gelegenheid van de beeldgroepen betere afbeeldingen te maken.

De Boro-Boedoer is rondom en op den top van een heuvel, 47 meter boven de omgeving gebouwd. De eerste aanleg begint op 15 meter uit den voet. De heuvel was zoodanig afgegraven dat men 12 terrassen verkreeg; van de eerste waren de rechthoekzijden 154.5 meter lang en slechts 1.5 meter breed. In het midden van elke zijde was een toegang, versierd met twee zittende leeuwen met opengesperde muilen, op voetstukken van zeer fraaie bewerking. Deze leeuwen zijn helaas verdwenen, waarschijnlijk gestolen. Het tweede terras ligt 1.52 meter boven het eerste en heeft een breedte van 3.45 meter, regelmatig belegd met platte steenen. In het midden is een trap om naar het lagere terrein af te klimmen. Deze trap had borstweringen sierlijk naar beneden loopend en eindigende in een olifantskop beneden en een leeuwenhoofd boven. Op dit terras komt het 3e, hoog 2.28 meter en breed 6.85 meter. Vroeger was het voorzien van een sierlijke goed bewaarde borstwering, die thans verdwenen is. Muren en vloeren zijn altijd vlak en eindigen van boven in lijstwerk.

Op dit terras is weder eene borstwering met zware kroonlijst met insprongen, rijk met reliefbeelden versierd. En zoo gaat men terrasgewijze naar boven met nog 4 omgangen, allen door sierlijke trappen en poorten verbonden. De eerste dezer vier omgangen is omringd door een zwaren ringmuur met 4 poorten in 't midden. Deze muur draagt tal van klokvormige gebouwtjes, een groote klok in het midden en 2 kleinere op zij; kleine tempeltjes, nissen vormend en van voren open, bevatten een Boeddha-beeld op het lotus-kussen, welke voorstelling 408 maal herhaald is; alleen verschillen de Boeddhabeelden door de houding van handen en vingers. Bij het ornament is het lotus-motief overheerschend.

Elk zijgebouw heeft 3 bas-reliefs en het verbindingsgebouw aan de voorzijde één. Hiervan zijn er 400 in teekening gebracht.

Vooral de poortgebouwen zijn hier zeer fraai en tusschen de pilasters kwistig met beeldhouwwerk versierd. Hier treft men palmet-versieringen aan, die aan de Grieken herinneren.

Nu volgt weder een omgang, kleiner, doch ongeveer als de overigen; dan weer een, rijker bewerkt, alles omringd door den zwaren grooten muur met de klokvormige tempelgebouwtjes met gewelfde poorten en rijkversierde trappen, tot men op het bovenste terras komt, wederom door den zwaren ringmuur omsloten ter hoogte van pl. m. 2.80 M.

Van dit terras uit bestijgt men nu de zoogenaamde boventerrassen, die veel eenvoudiger zijn. De drie laatsten zijn cirkelvormig, terwijl het derde wederom de koepels of klokvormige tempels draagt, 16 in getal en grooter dan de voorgaande.

In elk is een groot, zittend Boeddhabeeld gesloten, doch daar de wanden ruitvormig doorbroken zijn, van buiten af zichtbaar. Midden hiertusschen verheft zich het hoofdgebouw, het heiligste deel van den geheelen bouw, een ronsachtige koepel van 15,50 M. middellijn en zijn vorm met de kleine koepels overeenkomend. De hoogte is 8.30 meter. De spits ontbreekt. Deze hoofdkoepel is versierd met lijstwerken, parels en arabesken.

De wanden gaan evenals die van de andere koepels eerst zacht naar binnen en vervolgens bijna verticaal naar boven; zij eindigen in een kwartcirkel met horizontale afdekking. Hierin verschillen zij zeer eigenaardig met de koepels, in Europa gebruikelijk.

Op den koepel was een hooge spits geheel uit lijstwerken samengesteld in den vorm, zooals die op de kleinere koepels voorkwam.

Binnen in het gebouw is een cirkelvormige ruimte met een middellijn groot 2.90 M., hoog 3.77 M. met rechte zijwanden.

De gewelven worden gevormd door horizontale naar binnen springende steenlagen.

In het midden van dezen tempel staat een groot Boeddha-beeld, gelijk aan dat in de zijnen, doch minder afgewerkt. Men vond het beeld van het voetstuk afgeworpen, en daarbij een metalen Boeddha-beeldje, eenige metalen vazen en enkele munten; verder een groote bronzen schotel van 48 cM. diameter en diverse kleinere zaken.

De binnenwanden der ringmuren en tempels zijn versierd met bas-reliefs, betrekking hebbende op de gebeurte en het leven van Boeddha. Van deze is een nauwkeurige beschrijving in het werk van Wilsen en Brummund. Op den grooten koepel is nu een sparren dak; van uit dit punt kan men, beschut voor de brandende zonnestralen, van het schitterende panorama genieten.

Op Ceylon, Voor- en Achter-Indië, Siam enz. vinden wij Boeddhistische gebouwen die, wat de klokvormige afdekking betreft, veel met den Boro-Boedoer overeenkomen. Deze heeft echter edeler verhoudingen en een ernstiger karakter, waardoor hij zich gunstig onderscheidt van de vele Boeddhistische gebouwen in Achter-Indië, die grillige smakeloze versieringen en wanstaltige vormen hebben.

Wat de bestemming van den Boro-Boedoer aangaat, zegt de heer Brummund, dat in den aanvang der 8e eeuw, alloen de Brahmanen (heidenen) op Java bestonden, doch reeds in de 6e eeuw vindt men den Boeddhistischen godsdienst vroedzaam naast dien van Siva. In deze eeuw was de invloed van het Boeddhisme 't grootst, tot hij in de 12e eeuw voor het Brahmisme het onderspit moest delven en van af dien tijd verminderde.

De zeer geschonden toestand, waarin de tempels op Java verkeeren, maakt het moeilijk om met zekerheid te bepalen tot welke sekte ze behooren. Sommigen hebben enkel Boeddhistische, anderen enkel Brahmaansche, weer anderen gemengde afbeeldingen van goden.

De eeredienst op den Boro-Boedoer schijnt echter geheel alleen aan Boeddha gewijd geweest te zijn, terwijl het geheel wellicht een groot graf is, waarin onder elk tempeltje de asch van een Boeddha-heilige is bijgezet.

Volgens Dr. Groneman zou zij behooren tot de zoogenaamde noordelijke Boeddhistische of Mahahanistische kerk, wat echter onlangs bij het bezoek door den Koning van Siam weersproken is. Deze, een kerkelijk gelecerde, vond in haar de overblijfselen der Brahmaansche Hinagistische of zuidelijke kerk, en wist dit zoo duidelijk aan te toonen dat Dr. Groneman er zich mede vereenigde.

Nader lezen wij dat de Koning zich toch vergist heeft en Dr. Groneman duidelijk aangetoond heeft dat de Boro-Boedoertempel van zuiver Boeddhistischen oorsprong is. Het zou een verbastera woord zijn en eigenlijk beteekenen: Botto Boeddho, dat is „lezer van Boeddha."

Cramford ontkent dat de Boeddha op Java voorkomt als voorwerp van godsdienstige vereering en beschouwt de zoogenaamde Boeddha-beelden op den Boro-Boedoer als voorstellingen van Boeddhistische geleerden of priesters, die den rauwen dienst van Siva slechts veredelden, terwijl hij de op de basreliefs voorkomende offers van bloemen en vruchten als hoffgiften aan den priester en niet aan een godelijk persoon beschouwt.

Volgens Wilsen en Brummund zijn de verschillende Boeddhabeelden, hun plaatsing en attributen op de terrassen, zinnebeeldige voorstellingen van de verschillende trappen van bevijding en toezadering tot den hoogsten staat van volmaking. Met den overgang van den vierkanten tot den ronden vorm houdt alle verkeer met de zichtbare wereld op. Hier ontbreken de aardsche voorstellingen.

De koepels zijn à jour bewerkt, maar de aanraking met het aardsche is afgesloten.

De klokvorm der koepels is de vorm van den rijpen zaadbol, de lotus wijst op de geheime kracht van de eeuwig herlevende natuur. Doch niet ieder bereikt de hoogste volmaking, het einddoel; slechts één enkele, wiens beeld voorgesteld wordt door den hoogsten en grootsten koepel. Het Boeddha-beeld daar is onvoltooid; is dit toeval of opzet? Verschillende omstandigheden leiden tot het laatste denkbeeld en de onderstelling is niet gewaagd dat het niet voltooide beeld in de ontoegankelijke Dagob of hoofdkoepel te vergelijken is met den zaadkorrel in de gesloten huls, met de pop van het schoone insekt, waaruit eenmaal een nieuw leven ontkiemen zal.

De saga der Javanen zegt dat zeker vorst Dewa Kosoema, zoon van een machtig priester een zijner hofbeambten diep had beleedigd. Deze ontvoerde het eenig kind van zijn heer. De vorst, troosteloos, reist overal om het op te sporen en na 12 jaren ontmoet hij een houtsnijder meisje, dat hij huwt, uit welk huwelijk een kind wordt geboren.

Nu blijkt dat zijne vrouw zijn verloren kind is. De goden zijn door dit misdadig huwelijk diep beleedigd, en als zoenoffer moet hij met vrouw en kind tusschen 4 muren opgesloten, zijne verder o

lovensdagen eindigen; bouwt hij in 10 dagen een tempel, zoo is alle schuld vergeven.

Met alle kunstenaars en werklieden uit zijn rijk gaat hij aan 't werk, doet het onmogelijke en binnen 10 dagen is de Boro-Boedoer gereed. Maar.... ontzettende ontdekking, men telt de beelden, en één ontbreekt aan het getal dat tot de voltooiing noodig was, en nu kan de ongelukkige zijn noodlot niet ontgaan. Met vrouw en kind in steen veranderd, heeft het late nageslacht hem in de drie beelden van den nabijgelegen tempel Tjandi-Mendoet toegevoegd.

Namens alle aanwezigen werd den voorzitter door een der mede-bestuurderen dank gezegd voor zijne interessante bijdrage.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

1047ste *Vergadering van 6 Januari* 1897.

Aan de bestuurstafel had 't nieuwe bestuur plants genomen in de navolgende functiën: Jos. Th. J. Cuypers, Voorzitter; W. van Boven, Vice-voorzitter; J. L. M. Lauweriks, 1e Secretaris; H. J. Wallen Jzn., 2e Secretaris; J. G. van Gendt ALzn., Penningmeester en M. Cornelissen, Bibliothecaris.

In fraai gekozen bewoordingen hield de Voorzitter zijn openingsrede en moedigde de leden aan krachtig mede te werken aan den bloei van het Genootschap. Voorts heette de Voorzitter een zevental dames, welke geïntroduceerd waren in deze vergadering, met een bijzonder woord welkom.

Hierna nam de heer Leliman het woord, om zijn nieuwjaarswensch tot het nieuwe bestuur te richten; spreker zeide hierbij op te treden als „Thomas Vaer — zonder Pieternel", zoonals hij elk jaar gewoon was dit te doen.

Spreker hoopte dat het bestuur aan de navolgende voorwaarden zou voldoen, 1e niet éénzijdig. 2e geen partij te kiezen of te strijden, maar de naam A. et A. getrouw te blijven, 3e homogeen, één denkend voor de belangen van A. et A.

De woorden van den heer Leliman werden zeer toegejuicht en beantwoord door den Voorzitter. Vervolgens had de installatie plants van de heeren A. van der Lee en G. Vermeulen.

Als redactieleden voor het orgaan werden gekozen de heeren De Bazel, Lauweriks en Jan E. van Niftrik, en als loknal commissaris de heer Covens.

Hierna werd 't woord gegeven aan den heer J. Lauweriks tot het houden van zijn lezing over „Geometrie". Spreker gaf een zeer wijsgeerig betoog over de beteekenis van geometrie, de ontwikkeling van een punt tot lijn, vlak en lichaam, het onderlinge verband daartusschen, de geometrische verhouding der elementen, aarde, water, lucht, vuur en ether, toegelicht met teekeningen en geometrische figuren.

De Voorzitter dankte spreker voor de studie, die hij zich gegeven heeft tot voorbereiding van dit werkelijk wijsgeerig betoog, en hoopte dat de heer Lauweriks nader zijn ideën zou uitwerken en ten beste geven, daar verschillende punten voor de meeste aanwezigen nog duister waren. De heer Leliman wenschte voorloopig nog geen critiek uit te oefenen, maar te wachten tot de heer Lauweriks zijn lezing in het orgaan geplaatst zou hebben, terwijl dan na aandachtige lezing een critiek zeer belangwekkend kan zijn.

Na dankzegging voor de talrijke opkomst der leden, sloot de President de vergadering.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

Amsterdam. Het examen voor het verkrijgen van het diploma van bouwkundig opzichter, ingesteld door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, zal op 24 tot en met 27 Februari afgenomen worden in het maatschappelijk Gebouw alhier.

Haarlem. Het Museum van Kunstnijverheid werd over het jaar 1896 bezocht door 8081 personen, terwijl 34 bijzondere tentoonstellingen op verschillend gebied, de kunstambachten betreffende, gehouden werden.

Uit de boekerij van het Museum, alwaar door een ieder boeken en plaatwerken, betrekking hebbende op de decoratieve kunsten en op het kunstambacht, kunnen worden aangevraagd en die door het geheele land verzonden worden, werden over 1896 2082 boeken en plaatwerken naar 63 verschillende plaatsen van ons land verzonden. Daar de aanvragen steeds toenemende zijn, zal deze afdeeling van het Museum over 1897 eene aanzienlijke uitbreiding moeten ondergaan.

De aan het Museum verbonden school werd in het afgeloopen jaar bezocht door 177 mannelijke en 83 vrouwelijke leerlingen, die aan verschillende afdeelingen van het onderwijs deelnamen. Genoemde school gaat nu eene aanzienlijke uitbreiding tegemoet, waardoor acht ruime schilder- en teekenzalen met prachtig noorderlicht ter beschikking komen; men hoopt tegen 1 April het nieuwe gedeelte in gebruik te kunnen nemen. Buiten het schilderen, teekenen en boetseeren, omvat het onderwijs de practische oefeningen in het decoratieschilderen en het houtsnijden, terwijl pogingen in het werk worden gesteld om een oefencursus voor de artistieke metaalbewerking in het leven te roepen.

Dordrecht. Met de plan-teekeningen van oud-Dordt is men bijna gereed. Inzonderheid wordt er naar gestreefd, zoo getrouw mogelijk het Dordrecht der 17e eeuw, met zijne schilderachtige hoekjes en zijne historische gebouwen weer te geven. Zoo worden behalve het oude stadhuis o. a. gebouwd de Klovenierdoelen, waar de synode gehouden werd, en het huis Samson, waar Aelbert Cuyp gewoond heeft, enz. Spoedig zal dan ook tot aanbesteding van den bouw kunnen worden overgegaan, evenals tot de verpachting der restaurants en buffetten.

Met de oefeningen van het vendel is reeds een begin gemaakt.

Nijmegen. Het vernieuwen van den vensterwand van de raadzaal op het Stadhuis is dezer dagen voor *f* 2985 aanbesteed; het werk is een onderdeel van de geheele restauratie der zaal, waarvoor door den Gemeenteraad voorloopig *f* 12,000 is toegestaan. In deze historische zaal werd, naar men zegt, de vrede van Nijmegen geteekend en, was later, tot aan haar opheffing in 1877, de Rechtbank gevestigd.

De leiding der restauratie is opgedragen aan den gemeentearchitect J. J. Weve, die zijn sporen op dit gebied verdiend heeft.

Harlingen. Door de Vereeniging *„Bouwkunst en Nijverheid"* wordt eene prijsvraag uitgeschreven voor het ontwerp van eene zwem- en badinrichting. Als prijs is uitgeloofd *f* 50, als premie *f* 15, met getuigschrift der Vereeniging. De inzending vóór 1 April 1897 aan den heer D. Monsma, secretaris der Vereeniging. De jury bestaat uit de heeren: W. Kromhout Czn., K. de Bazel en A. H. Zinsmeister, allen te Amsterdam.

Deventer. Gedurende de Paaschdagen zal de Bouwkundige Vereeniging alhier eene tentoonstelling houden van de ingekomen ontwerpen op de prijsvragen betreffende het timmervak. Ieder, die in Deventer of omstreken op het gebied van kunst, nijverheid, fraaie handwerken, sloijd, enz. iets vervaardigd heeft, kan dit voor deze tentoonstelling inzenden. Nadere inlichtingen verschaft de commissie voor deze tentoonstelling.

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is:

benoemd: tot adspirant-ingenieur Ph. van der Kaaden, daartoe gesteld ter beschikking van den Gouverneur-Generaal;

toegevoegd: aan den ingenieur 3e kl. E. H. Karsten, bij de werken voor de bevloeiing der Tjiben-vlakte uit de Tjisokkan (afd. Bandong, residentie Preanger Regentschappen), de adsp.-ingen. J. J. S. van Leeuwen; aan den ingenieur 2e kl. M. Ypelaar, voor de opnemingen ter verbetering van de irrigatie in de residentie Krawang, de benoemde adspirant ingenieur Ph. van der Kaaden;

geplaatst: bij de directie, de adsp.-ingen. J. W. de Bruijn Kops;

belast: met de waarneming der betrekking van opzichter 3e kl. en geplaatst in de residentie Madura, de ambtenaar op non-activiteit A. L. Wiessner, laatstelijk opzichter 2e kl;

verlof verleend: voor een jaar wegens langdurigen dienst, aan den opzichter 2e kl. P. H. Brilt.

— Bij de Staatsspoorwegen op Java is:

ingetrokken: de benoeming van den ambtenaar op non-act. S. van der Heijden, tot onderopz. 1e kl.;

ontslagen: op verzoek eervol, de tijd. onderopz. der werkplaatsen J. F. J. van den Berg en de tijdelijk onderopz. 1e kl. A. Gilbert;

gedetacheerd: bij de afd. spoorw. en tramw. van het dep. der burg. openbare werken, de tijdelijk teekenaar 1e kl. I. Feher.

— Bij den Rijkswaterstaat is ingevolge koninklijk besluit:

benoemd: tot opzichter 4e kl., J. Heesterman, en zijn:

bevorderd: tot opz. 1e kl., C. Clausing, thans 2e kl.; tot opz. 2e kl., P. de Reude, thans 3e kl.; tot opz. 3e kl., P. Schotel, thans 4e kl.

— Bij beschikking van den minister van waterstaat zijn benoemd: de civiel-ingenieur J. G. Ravesteck tot tijdelijk adjunct-ingenieur bij de werken van de rivier de Maas in Limburg; A. J. Stikkel, te Alkmaar, tot buitengewoon opzichter bij het onderhoud der rijkswegen in Noord-Holland; W. de Zeeuw Hz., te Den Helder, tot buitengewoon opzichter bij het onderhoud der werken van het Groot-Noordhollandsch Kanaal; J. Olie, te Hansweert, tot buitengewoon opzichter bij de werken aan de buitenhaven van het Kanaal door Zuid-Beveland; P. van Heyningen, te Amsterdam, tot buitengewoon opzichter bij de werken aan de Hembrug; H. Thoru Prikker en W. Ph. A. Knijff respectievelijk tot tijdelijk adj.-ingenieur en buitengewoon opzichter bij peilingen in de Noordzee.

— Bij den provincialen waterstaat in Zeeland is:

benoemd: tot opzichter 1e kl., ter standplaats Kolijnsplaat, de heer H. van Gorsel te Rotterdam.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bouwk. opzichter, tevens teekenaar, om zoo nodig zelf timmerwerk te kunnen verrichten. Adres Ch. S. Leguer Bz., Noordsingel 148, Rotterdam.

VRAGENBUS.

Men vraagt ons waaruit de samenstelling van de specie voor een hectograaf bestaat. Kan een onzer lezers deze vraag beantwoorden, dan houden wij ons gaarne aanbevolen.

CORRESPONDENTIE.

Aan B. te R. Aan uwen wenk zal gevolg gegeven worden. De zaak was aan onze aandacht ontsnapt.

Tegen 1 FEBR. wordt door een **bekwaam**

Opzichter-Teekenaar

plaatsing gevraagd.

Fr. br. lett. C S, Bur. van dit Blad.

Bouwkundig Genootschap

te 's GRAVENHAGE.

ALGEMEENE VERGADERING op *Vrijdagavond 15 Januari* ten 8 ure, in het ZUID-HOLLANDSCH KOFFIEHUIS (Bovenzaal).

1°. Mededeelingen van het Bestuur.
2°. Ballotage tot gewoon lid van de Heeren J. VISSER en J. H. TEEUWISSE, Bouwk. Opzichter-teekenaars te 's-Gravenhage.
3°. Verkiezing van een Bestuurslid tengevolge het ontstaan eener vakgroep.
4°. Lezing van den Wel Ed. Gestr. Heer Mr. LIMBURG, over *De Architect en het Nederlandsche Burenrecht.*
5°. Kunstbeschouwing.

HET BESTUUR.

HOUTEN

Parketvloeren.

GEBR. VAN MALSEN,

Stoomtimmerfabriek. — DEN HAAG

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op Dinsdag den 26n Januari 1897, des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 718.

Het aanbrengen van verschillende verbeteringen aan de brug over de Roer en de nabij gelegen doorlaatbrug in den Spoorweg van Roermond naar Maastricht.

Begroeting f 11,800.

De besteding geschiedt volgens § 36 van het bestek.

Het bestek ligt van den 6den Januari 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **f 2.—.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 19den Januari 1897 ten 1 ure namiddag *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 31sten December 1896

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *Arnhem*, zullen **Donderdag 14 Januari 1897,** 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize

Aanbesteden:

BESTEK No. 11.

De levering van gegoten-, gesmeed- en getrokken IJZER aan Meerpalen, Grasperkbogen, Vakaanwijzers, Grafnummerpaaltjes, Palen voor Aanplakborden, Kelderluiken, Kachels en het overdekken van open Pontons, in vier perceelen.

Aanwijzing *Dinsdag 5 Januari a. s.* 's namiddags 1½ uur aan het Bureau Gemeentewerken in de *Kadestraat*, alwaar inlichtingen gegeven worden alle werkdagen tot den dag vóór de Aanbesteding, van 10—12 uur; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en 6 teekeningen à **f 1.—** verkrijgbaar aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, *Herkplein*, hoek *Prinsestraat* — Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

M. N. ANDRIESEN,

Kunstsmid, ROTTERDAM.

Maakt op aanvrage ontwerpen van alle soorten **Kunstsmeedwerken**, als **Hekwerken, Sierankers, Deurpanneelen, Balkonbekken, Reclameborden** enz.

Houtbereiding tegen bederf

Kyaniseerinrichting.

H. LENSINK,

HOUTHANDEL, ARNHEM,

levert pasklaar gekyaniseerd (rot en zwamvrij)

Rasterwerken, Schuttingen, **Vlooren Vloerribben, Broeibakken, enz. enz.**

Eenig zeker werkend reuk- en kleurloos middel.

UTRECHTSCHE

Gementsteen Tegelfabriek

van A. DE MORIE, Utrecht.

Cementtegels, Putten, Ringen enz.

DE LINT & Co.,

Rotterdam.

NIEUWE HAVEN 39.

MAGAZIJNEN van **VLOER- en WANDTEGELS.**

Depôts | **MINTON HOLLINS & Co. VILLEROY & BOCH.**

STOOMTIMMER-

HOUTWOL-FABRIEK

DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda

SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

J. J. BROEK, — 's-Gravenhage, KRAIJENHOFSTRAAT 37.

AUTOGRAFIE-LITHOGRAFIE.

ATELIER voor het Teekenen en Reproduceeren van Plans, Technische Teekeningen, Landkaarten, enz. — **LICHTDRUK-INRICHTING.**

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,

VOOR INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerde

Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste JAARGANG. N°. 3. ZATERDAG, 16 Januari 1897.

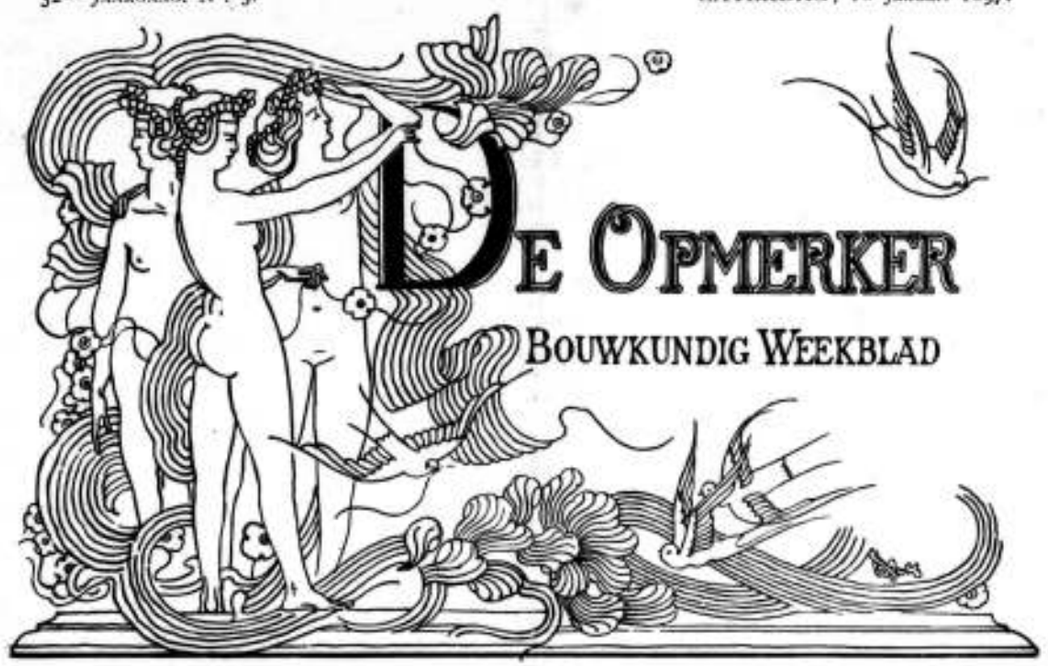

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland f 5.—, voor België, bij vooruitbetaling f 6.50, voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling f 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels f 1.50, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elke regel meer f 0.20. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte, afzonderlijke nommers met plaat f 0.25, zonder plaat f 0.15.

EEN BELANGWEKKEND BOEK.

(Vervolg en slot van bladz. 13.)

De schrijver gaat dan voort: „Toch schijnt het mij, dat iedere kunstenaar zich aan zekere regels moet houden, waaraan hij zich vrijwillig onderwerpt, juist zooals men doet bij het spelen. Ieder, die een spel meê wil doen, moet de regels kennen. In die regels ligt de bekoring van het spel; door ze te volgen, heeft men op den langen duur het meeste genoegen en de meeste kans tot winnen. Volgt nu ook de kunstenaar, de ambachtsman de regels, voor zijn vak bestaande, dan heeft hij genoegen in zijn werk en ziet de beschouwer er schoonheid in."

De moderne teekenaars passeeren dan de revue. Eerst Ricketts en Shannon, de mannen van „*The Dial*." Crane acht hen uitstekende ambachtslieden en tevens vindingrijke en oorspronkelijke kunstenaars vol gevoel en smaak. Als hun voorbeelden noemt hij de Duitsche en Italiaansche houtsneden der 15e eeuw; hun gebrek ziet hij in hun voorkeur voor het zonderlinge.

De onlangs overleden Aubrey Beardsley wordt geprezen om zijn gevoelige omtreklijnen en de effecten, die hij door het gebruiken van veel zwart wist te verkrijgen. In zijn „*Morte d'Arthur*" ziet Crane een stuk middeleeuwsch decoratief gevoel, vermengd met een echt Japansch behagen in het boertige en het zonderlinge. Maar de schrijver meent, dat het vele gebruik van zwart, ofschoon daardoor wel effect wordt bereikt, voor boekversiering minder passend is, omdat daardoor het contrast tusschen druk en versiering te sterk wordt.

Dan komen de teekenaars van „*The Studio*" aan de beurt. Patten Wilson wordt geprezen om zijn prenten in den trant van Dürer, Laurence Housman om zijn ornement, dat een bepaald Celtisch karakter draagt. Fairfax Muckley volgt meer de Duitschers der 15e eeuw, vooral in de behandeling van het landschap en de omlijstingen. Charles Robinson, uit wiens „*Child's Garden*" een drietal zeer fraaie verluchtingen gegeven worden, krijgt, en terecht, veel lof. Het schijnt Crane echter ontgaan te zijn, dat zijn werk in vele opzichten aan dat van sommige Noord-Amerikaansche penteekenaars herinnert.

Na dan nog enkele Engelsche kunstenaars van minder beteekenis te hebben besproken, vervolgt de schrijver: „De herleving der versieringskunst in Engeland, gedurende de laatste vijf-en-twintig jaren, die naar het schijnt haar hoogtepunt bereikt in de boekverluchting, is niet aan het opmerkzaam oog van kunstenaars en schrijvers op het vasteland ontgaan. Het werk van Engelsche kunstenaars werd tentoongesteld in Duitschland, in Holland, in België en in Frankrijk, en werd met opmerkelijke waardeering ontvangen. In België, waar een soortgelijke kunstbeweging schijnt te bestaan, heeft het werk der jonge school de grootste belangstelling gewekt. Dit wordt bewezen door de goedgezinde letterkundige studiën van Olivier Georges Destrée over de Engelsche Pré-Raphaeliten en hunne opvolgers. Ook op de tentoonstellingen van de „XXe Siècle" en „La libre Esthetique" te Brussel en te Luik, kon men zien, in hoe hooge achting de Engelsche teekenaars staan. In Holland is een afzonderlijke tentoonstelling van Engelsche verluchtingen te 's-Gravenhage en in andere plaatsen gehouden, onder de auspiciën van den heer Loffelt."

Zonderling, en niet voor de plaatselijke bekendheid van den schrijver pleitend, is zeker, wat omtrent het buitenland door Crane wordt opgemerkt. De aarts-conservatieve criticus van het *Nieuws* als paladijn der nieuwste kunst, het is wel komiek!

„Te Parijs" heet het verder „hebben de critici en schrijvers in de kunsttijdschriften zich met de *Arts and Crafts*-beweging, de *Kelmscott*-pers en de nieuwste

school van Engelsche teekenaars bezig gehouden, en de laatste tentoonstellingen van „*L'Art nouveau*" en „*Le Livre moderne*" zijn bewijzen voor de belangstelling in de Engelsche kunst. Zonder ijdele bluf mogen wij dus als vaststaande aannemen, dat, terwijl men tot dusverre alle Engelsche kunst als van het vasteland ingevoerd beschouwde, nu eindelijk wordt toegegeven, dat wij een echte, in ons land ontstane kunst bezitten. Wel heeft nationaliteit met kunst, die altijd cosmopolitisch en internationaal was, niets te maken, maar toch houden de eigenaardigheden van plaats, tijd en ras toch hare waarde voor den kunstgeschiedschrijver. Wij mogen misschien de verschijning van Rijsselburgher's (Rijsselberghe?) almanak bij Dietrich te Brussel, als een voorkeur voor de Engelsche opvatting beschouwen. In Ferdinand Knopff's werk, hoe oorspronkelijk ook, is de school van D. G. Rossetti te vinden; toch geloof ik niet dat deze kunstenaar veel aan boekversiering gedaan heeft. Als teekenaars in zwart en wit heeft Holland G. W. Dusselhof (Dijsselhoff?) en R. N. Roland Holst."

Men ziet het, nu is de trits compleet, die volgens Crane aan onzen kunsthemel glanst... Loffelt, Dijsselhoff en Holst!

Van Duitsche toestanden is de schrijver beter op de hoogte. Josef Sattler wordt gezegd, de eigenaardigheden van de 16e-eeuwsche Duitschers te hebben geërfd, in het bijzonder hun gevoel voor karakter en lijn. Sattler heeft Gothische sympathieën, terwijl Franz Stück daarentegen zich vermeit in het weergeven van antieke tafereelen, en zijn figuren met veel bevalligheid teekent. Ook de Münchener almanakken van Sietz (Rudolph Seitz?) worden niet vergeten. Van het tijdschrift „*Jugend*" wordt gezegd dat het bewijst „hoe er in Duitschland vele knappe kunstenaars zijn, die meer of minder decoratief hunne verluchtingen opvatten, ofschoon sommige al te veel buitensporigheid en galgenhumor tentoonspreiden."

Van de Fransche kunstenaars kan Crane niet veel zeggen. Alleen bij Grasset meent hij Engelschen invloed te kunnen waarnemen. Het klassieke, dat het werk van Galland en Puvis de Chavannes kenmerkt, is blijkbaar niet van zijn smaak, en ook Cheret heeft zijn sympathie geenszins; hij wraakt het in hem vooral, dat hij zoo weinig zorg aan zijn letters besteedt. Ook bij de hedendaagsche Italianen kan Crane niets van zijn gading vinden.

Beter bevallen hem de Amerikanen, vooral Pyle, die Dürer volgt, en Bradley, van wiens werk hij een viertal zeer fraaie voorbeelden geeft.

In het vijfde hoofdstuk zet Crane kortelijk de regels uiteen, waarnaar hij gewoon is te werken.

Hij zegt, dat hij meestal de twee naast elkander liggende bladzijden als één geheel beschouwt, soms ook iedere bladzijde als een eenheid op zichzelt. Maar hoe dit ook mag zijn, steeds blijft de tekst voor hem hoofdzaak. Alleen waar die het veroorlooft, mogen versieringen komen, die uit kop- en staartstukken, benevens enkele randvullingen kunnen bestaan. Voor de schaal, waarop die versieringen behandeld zullen worden, geven de letters de maatstaf aan. Zijn die dik en zwaar, dan kunnen ook in al de ornementen breede lijnen gebruikt worden; zijn die dun en fijn, dan moet ook de versiering luchtig van karakter worden.

Crane meent, dat het goed is, altijd den rechthoek van de bladzijde goed te doen uitkomen, hetzij door geheele of gedeeltelijke omlijsting.

Het papier, waarmede de band van binnen beplakt wordt, is voor Crane geen onverschillige zaak. Hij vindt dat hiervoor een teekening gemaakt moet worden, eenigszins als een miniatuur behangselpapier; die teekening mag niet spreken, doch zij moet bij den inhoud van het boek passen. Ook aan de „Ex-libris" wijdt de schrijver eenige woorden.

De Fransche titel moet onversierd blijven, doch daarentegen het eigenlijk titelblad geheel gevuld worden. Dit titelblad laat Crane uit twee bladen bestaan, waarvan het linksche den titel alleen bevat en het rechtsche het begin van den tekst.

Eenige bemerkingen over letters en haar constructie en over sluitstukken, komen ten slotte. Als navolgenswaardige voorbeelden noemt Crane vooral de Venetiaansche boeken, tusschen 1478 en 1500 verschenen en blijkbaar onder den invloed van Mantegna ontstaan.

Wij eindigen hiermede onze vluchtige beschouwingen over dit hoogst belangrijk boek en wij hopen, dat velen onzer lezers het zich zullen aanschaffen. De lectuur kan met het meeste vertrouwen worden aanbevolen; zelfs wie het Engelsch niet machtig is, zal de 150 verluchtingen met genoegen beschouwen en zich een denkbeeld van den inhoud kunnen maken.

Men ziet hier, waar de „nieuwe kunst" wortelt, al willen onze Nederlandsche nieuwlichters ook soms beweren, dat die wortels er niet zijn. Allerlei uitingen van kunst vindt men er; zoo geeft b.v. de plaat op blz. 27, een reproductie van een Duitsche houtsnede van 1486, ons aan, hoe onze steden er uit zullen zien, wanneer de meer en meer in zwang komende „nieuwe bouwkunst" algemeen ingang zal hebben gevonden.

Wie naar motieven zoekende is, vindt ze in het boek te kust en te keur. Maar wie den tekst kan lezen, en Crane's wijze raadgevingen opvolgt, zal zeker het verste komen.

VERBETERINGEN.

In het vorig gedeelte zijn enkele drukfouten ingeslopen.
Op blz. 9, 8e regel van boven staat *Egeston*, lees *Egerton*.
„ „ 12, 9e „ „ „ „ *Veddet*, „ *Vedder*.
„ „ 12, 9e „ „ „ „ *Englisch* „ *English*.

EEN NOODKREET.

In een technisch blad werd dezer dagen een noodkreet aangeheven over de wijze, waarop het gemeentebestuur van Amsterdam tegenwoordig met de bouwkunst omspringt. Het komt ons voor, dat hier de spijker op den kop wordt geslagen, en dat het woord van protest tegen de tegenwoordige officieele Amsterdamsche architectuur weerklank zal vinden bij alle Nederlandsche bouwkunstenaars, die met de toestanden der hoofdstad bekend zijn.

Dat een protest als dit veel zal baten, wij gelooven het niet, en vermoedelijk zal ook de schrijver van het artikel zich daaromtrent geen illusiën gemaakt hebben. Maar een oude spreuk zegt, dat wie zwijgt, toestemt. Daarom is het goed, dat er van bouwkunstige zijde den vroederen vaderen van Amsterdam eens beduid wordt, dat bij het eenzijdig letten op de koorden der beurs (in de beteekenis van geldbuidel) de eer en de waardigheid der stad, waarvoor zij toch ook hebben te waken, ten eenenmale uit het oog worden verloren.

Hoe is Amsterdam zoo diep kunnen zinken? Het loont wel de moeite, dit aan de hand der geschiedenis van de laatste jaren na te gaan. Wij zullen met die beschouwingen niet verder teruggaan dan het jaar 1890, toen de heer B. de Greef Jz. de eerste en de laatste stadsarchitect, wegens vergevorderden leeftijd zijn ontslag nam.

Destijds had de hoofdstad, wat haar gemeentelijke architectuur betreft, en terecht, een zeer goeden naam.

Mannen van smaak, als Mr. G. van Tienhoven, Jac. Ankersmit en J. Coninck Westenberg, deel uitmakende van het Dagelijksch Bestuur, begrepen dat een stad als Amsterdam bij de stichting harer openbare gebouwen de eischen van den welstand niet uit het oog mag verliezen. Onder hun bewind, van 1883 af, was menig bouwwerk tot stand gekomen, dat, zonder buitensporig weelderig opgevat te zijn, toch meer was dan een zuivere utiliteits-schepping.

Het duurde zeer lang, eer Burgemeester en Wethouders met een voordracht, waaruit een gemeente-architect zou worden gekozen, voor den dag kwamen. Eerst in Februari 1891 werd deze publiek en bleek zij te bestaan uit de heeren: J. A. Mulock Houwer, civiel- en bouwkundig ingenieur en gemeente-architect te Deventer; A. W. Weissman, bouwkundige 1e klasse bij de afdeeling „Publieke Werken" te Amsterdam, en J. Leyh, gemeente-architect te Haarlem. Tegen de usance werd de heer Weissman, ofschoon niet de eerste op de voordracht, op 11 Maart daaraanvolgende benoemd. Die benoeming beteekende een overwinning van het esthetisch element in den Raad; het was echter een overwinning bij het kantje af.

De nieuwe gemeente-architect kreeg al aanstonds de handen vol werk. Zoowel de ontvangst der Koninginnen als van den Duitschen Keizer gaven hem gelegenheid zich op decoratief gebied te bewegen. Wij willen hier niet in een appreciatie treden van het toen geleverde; voldoende zij het erop te wijzen, dat de gemeente er blijkbaar nog al wat voor over had om haar eer op te houden.

Ook de gebouwen, die in 1891, 1892 en 1893 talrijk gesticht werden, waren niet uit een karige beurs gebouwd, en al mochten zij ook niet iedereen bevallen, zij spraken toch van een streven om in het spoor van den heer De Greef voort te gaan. Dr. Cuypers, in 1891 tot raadslid benoemd, was voor zijn medeleden een betrouwbare gids; aan zijn veelvermogenden invloed is het zeker te danken geweest dat tot 1893 de esthetica niet werd verwaarloosd en dat bv. de begraafplaatsgebouwen zulk een eigenaardig cachet konden verkrijgen.

Doch het jaar 1893 met zijn periodieke raadsverkiezingen bracht verandering in den toestand. De zoogenoemde „moreele" politiek deed zich gelden. Katholieken, anti-revolutionnairen en radicalen gingen samen, om hun candidaten de zege te verschaffen. Er was toen een leus noodig, waaronder men, inwendig verdeeld, tegenover de buitenwereld kon optreden, en die leus was: „zuinigheid."

De man, die deze leus bedacht heeft, was zeker handig, want wie wil nu niet een zuinig beheer met de daaraan gepaard gaande belastingverlaging? Tot verhooging van het effect werden de duisterste tafereelen opgehangen van den staat der gemeentefinanciën.

Later is wel gebleken, dat die schilderijen lang zoo zwart niet hadden behoeven te zijn, maar dat zijn nu eenmaal de verkiezingstrucs. Waar bleef de belastingverlaging?

Zoo werden twee anti-revolutionairen, een aannemer en een gewezen opzichter eener naburige gemeente, in den Raad gebracht. Reeds aanstonds kon men deze zuinigheidsapostels aan het werk zien. Bij de behandeling der begrooting kwamen zij met de meest onbekookte voorstellen aan, om toch vooral maar te laten zien hoe zuinig ze waren.

Doch dit was alles nog slechts een voorspel. De zuinigheid werd epidemisch onder de raadsleden. Men wilde snoeien. Duidelijk bleek dit uit de algemeene beschouwingen over de begrooting voor 1894. Een der leden betoogde „uitdrukkelijk de wenschelijkheid van de opheffing der betrekking van architect". Hij stelde Rotterdam Amsterdam ten voorbeeld en zei, „dat een reorganisatie der afdeeling Publieke Werken in den geest van het te Rotterdam geldende systeem, met het oog op een wijze bezuiniging, dringend noodig was", Hij merkte verder op „dat al wat in betrekking staat tot de *schoone* bouwkunst, te Rotterdam aan de afdeeling Publieke Werken wordt behandeld, zonder dat men zijn toevlucht behoeft te nemen tot architecten".

Wij schreven naar aanleiding van deze ontboezeming in ons no. van 14 Oct. 1893: „Van den bouwmeester in het algemeen kan men zeggen dat hij het niemand naar den zin kan maken, maar dit geldt in sterker mate voor den architect eener groote gemeente. Werden nu nog grieven tegen zijn beleid of kennis geuit, men zou óf deze grieven kunnen beamen, óf wel van een tegenovergesteld gevoelen kunnen zijn; in het eerste geval zou men de meening van het raadslid zooal niet kunnen deelen, dan toch verklaren. Doch neen, de man wijst er eenvoudig op, dat te Rotterdam, zonder dat daar een architect aan de gemeente verbonden is, toch alles wat in betrekking staat tot de schoone bouwkunst, aan de afdeeling Publieke Werken wordt behandeld en dus.... ook hier geen architect noodig is! 't Verwondert ons nog dat de schoone bouwkunst der Maasstad niet aan die der Amstelstad ten voorbeeld wordt gesteld. Het vooroordeel tegen den architect in het algemeen, dat bij onze burgerij, en niet het minst bij den zoogenaamd deftigen stand, zoo diep is ingeworteld en dat dikwerf de voorkeur doet geven aan knoeiers en beunhazen, blijkt zelfs bij den achtbaren Raad der hoofdstad in het laatst der 19e eeuw nog welig te tieren. Men tracht, naar het schijnt, den bouwmeester uit te winnen om aan de *dii minores* vrij spel te laten."

Nog geen half jaar later bleek het, dat wij goed gezien hadden. Er werd een middel gevonden om den gemeente-architect, dien men niet langer begeerde, zich van den hals te schuiven. Dat middel, al moge het den toenmaligen regeerders zeer bruikbaar hebben geschenen, zal hen bij het nageslacht geen lof doen oogsten. Mannen als Gosschalk, Bleijs, Salm, Ed. Cuypers, Berlage, Godefroy, Jan Springer en Van Arkel verzochten toen aan den Raad „den bekwamen man, die in een reeks van werken, die der gemeente tot eer strekken, getoond had op de rechte plaats te staan", niet op zulk een ignobele wijze te verwijderen; maar het mocht niet baten. Men wilde geen architect meer en zorgde, met haastigen spoed, dat de hem afgedwongen ontslagaanvraag werd ingewilligd.

Sinds 1 November 1894 heeft dus Amsterdam geen architect meer. In ons nummer van 3 November daaraanvolgende schreven wij: „De tijd is nog niet gekomen om over de gebouwen, door den laatsten architect van Amsterdam gebouwd, als kunstwerken een oordeel uit te spreken. Zooveel meenen wij evenwel te mogen zeggen dat de verwachting, die men van hem als estheticus had, niet is beschaamd geworden. Zoo zal dan de stad, die als Keizerin de kroon draagt van Europa en die in haar dienst mannen had als Hendrik de Keizer, Cornelis Danckertz, Stalpaert, Van der Hart en De Greef, het in den vervolge zonder aartsbouwheer moeten doen. Aan een der talrijke adjuncten of assistenten, die de gemeente zich de weelde veroorlooft erop na te houden, kan nu de waarneming der esthetische belangen van een stad met bijna een half millioen inwoners worden toevertrouwd."

Zoo is het bij de reorganisatie ook geschied. En nu worden de vruchten van het toen gezaaide geplukt. Die vruchten vallen niet mede en de alarmkreet daarover nu onlangs aangeheven, is volkomen begrijpelijk. Bezuinigd is er zeker niet, want de *f* 4000, door de afschaffing der bouwmeesters-betrekking vrijgekomen, zijn al dubbel en dwars weer besteed aan andere betrekkingen, voor meer dan een *persona grata* geschapen. Maar misschien kosten de leelijke gebouwen, die nu zoo veroordeeld worden, minder geld dan de meer sierlijke van vroeger? Deze vraag is moeilijk te beantwoorden; doch zoolang als goede verhoudingen en behoorlijke details geen grooter uitgaven eischen dan minder gelukkige, zal wel niemand een bevestigend antwoord durven geven.

En is het niet eigenaardig dat men, nu een groot gebouw als de beurs gesticht zal worden, toch, om met een bouwkundig raadslid te spreken, gelijk de hond tot zijn uitbraaksel terugkeert" en een lid van het architectengilde ter hulp roept, ofschoon toch te Rotterdam „alles wat in betrekking staat tot de schoone bouwkunst" zonder architect bedokterd wordt? En Rotterdam gaf nog al het voorbeeld voor de organisatie, die thans vigeert!

De heeren durven dus de beurs zonder bouwmeester niet aan. Doch waarom dan wel de andere openbare gebouwen van den laatsten tijd, die nu zooveel ergernis geven? Hier is een zonderling gebrek aan systeem, daar toch iedere publieke stichting van eenigen omvang, op een fraai punt van de stad geplaatst, zoogoed als de beurs een monument is. Of meent men dat b.v. het Telephoongebouw niet tientallen van jaren zal staan?

Sazat loquuntur! Doch wat zij zeggen, is zeer verschillend. Zij kunnen lof verkondigen, doch ook van schande spreken. En het staat te vreezen dat de steenen, in de laatste twee jaar tot gebouwen opgetast, niet den smaak, maar de benepen kortzichtigheid van het tegenwoordig stadsbestuur aan het nageslacht zullen doen zien.

Daarom is de alarmkreet, nu aangeheven, verklaarbaar. Mocht die waarschuwing misschien sommigen raadsleden de oogen openen!

BIJ DE PLAAT.

Het op bijgaande plaat voorgesteld winkelhuis werd in het jaar 1894 door de aannemers Breijer en Sperwer gebouwd.

Het bestaat uit een voor- en achtergebouw. In het voorgebouw is de winkel en een bovenhuis met aparte opgang, terwijl het achtergebouw pakkamers en de noodige woonvertrekken voor den winkelier bevat.

De winkelpui is uitgevoerd in blank eikenhout; de bovengevel is gemaakt van nageperste Waalsteen met banden, enz. van Morleysteen.

J. W. Bosboom,
's-Gravenhage, Jan. 1897. *Arch.*

SPOUWMUREN.

In de *Bauzeitung* van 16 December 1896, komt eene mededeeling voor omtrent spouwmuren, die mij belangrijk genoeg voorkomt om daarop de aandacht te vestigen.

De reden dat over de werking van spouwmuren dikwijls geschreven wordt, heeft haar grond in het feit, dat ze op verschillende manieren geconstrueerd worden. De Engelschen en de bewoners van de Noordzeekusten (dus ook de Hollanders), die het meest tegen de vochtigheid van de lucht te strijden hebben, zijn door ondervinding tot bepaalde gegevens gekomen, om zich eene goede werking van spouwen te verzekeren.

Voor alles mag geen verband tusschen binnen- en buitenwand door metselsteen gemaakt worden. In Engeland gebruikt men daarvoor bandijzertjes van gegalvaniseerd ijzer, met een kwartslag in het midden, zoodat aan de eene zijde het plaatje ter hoogte van eene laag, staande in de voeg komt en aan de andere zijde plat op den steen komt te liggen. Alle vocht, dat nog zou kunnen doordringen, droppelt in het midden af.

Deze verbinding plaatst men op elken meter afstand, zoowel in de hoogte als in de breedte. Verder moet de spouw steeds gelijk of een paar lagen boven den omringenden grondslag beginnen, daar anders de werking dikwijls verkeerd is.

Eindelijk moet bij een anderhalfsteens buitenmuur, — en dit geval zal zich het meest voordoen, — steeds de halve steen naar buiten en de volle steen aan de binnenzijde gelegd worden met een spouw van minstens 10 c.M. breedte. Hierdoor kan de muur slechts voor $^1/_3$ koud en vochtig worden, terwijl $^2/_3$ warm en droog blijft. Door deze constructie verkrijgen de balken een beter draagvlak, zonder dat het noodig is de spouw dicht te slaan. Zelfs wanneer de koppen in de spouw liggen, is dit deel steeds droog en van versche lucht omgeven.

Daar hier-te-lande de volle steen steeds naar buiten en de halve steen naar binnen wordt gemetseld, zou ik gaarne vernemen of er volgens de Engelsche wijze wel eens proeven zijn genomen, en zoo ja, het resultaat vernemen.

A. R. Freem.

VARIA.

Een Ondergrondsche Spoorweg te Parijs.

Parijs zal zich spoedig kunnen verheugen in 't bezit van een ondergrondschen spoorweg, waarvoor de plannen officieel zijn goedgekeurd. Het plan omvat het aanleggen van 6 verschillende takken, terwijl electriciteit de beweegkracht zal zijn.

Een lijn zal loopen van de Porte de Cliguancourt naar de Porte d'Orleans, een tweede langs de Rue de Rivoli en de Champs Elysées, een derde maakt een cirkel om de buiten-boulevards, een ander van de Porte Maillot naar Père Lachaise, de vijfde is een korte lijn, de Boulevard de Strasbourg verbindende met de Pont d'Austerlitz en de zesde gaat van den Boulevard de la Charonne naar de Place d'Italie. Bovendien zal later aan dit net eene lijn worden toegevoegd van de Gare d'Orleans naar de Quai Conti. Het is vooralsnog niet bepaald welke lijn het eerste zal worden aangelegd; zoodra de financieele aangelegenheden geregeld zijn, zal daaromtrent beslist worden.

Gedenkteeken ter eere van Leighton.

Dit gedenkteeken zal als monument aangebracht worden in de St. Paul te Londen, naar teekening van den heer W. B. Richmond.

De beeltenis zal aan een der muren geplaatst worden en ongeveer 24000 gulden kosten.

Moderne Opera-gebouwen en Schouwburgen.

Een zeer fraai en doelmatig werk over schouwburgbouw is verschenen bij den bekenden uitgever Batsford te Londen. Het werk is samengesteld door Ernest Sachs en Woodrow en kan beschouwd worden als een vervolg op het bekende werk van Coutant, in 1842 te Parijs uitgegeven.

WINKELHUIS Hoek NOORDEINDE te 'S GRAVENHAGE.

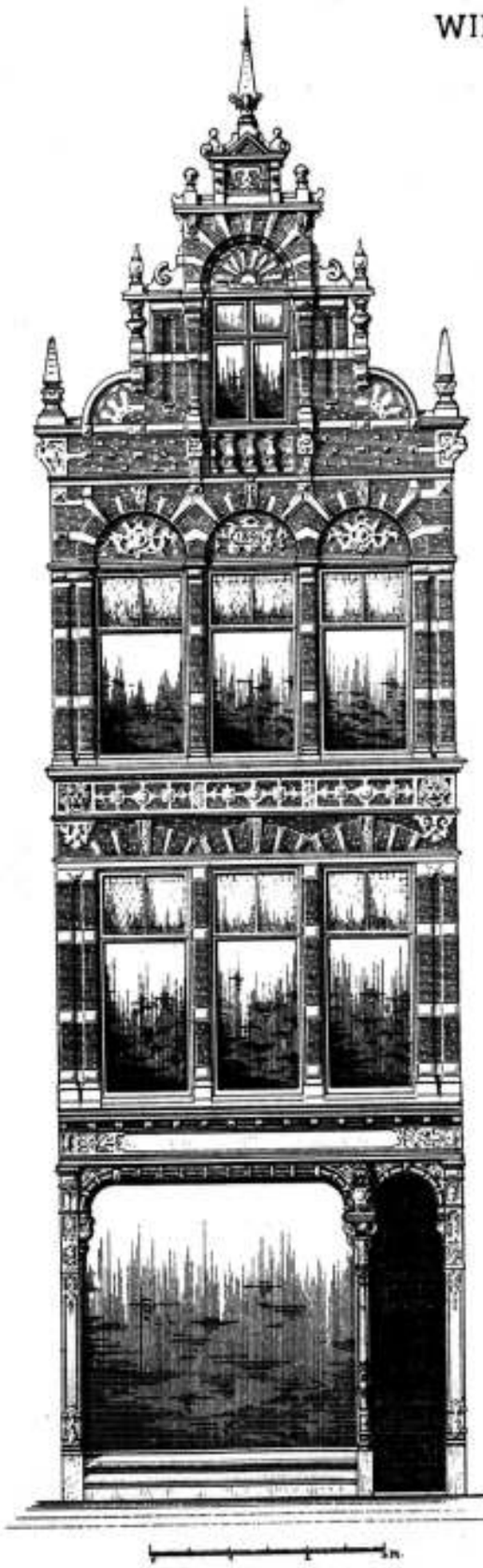

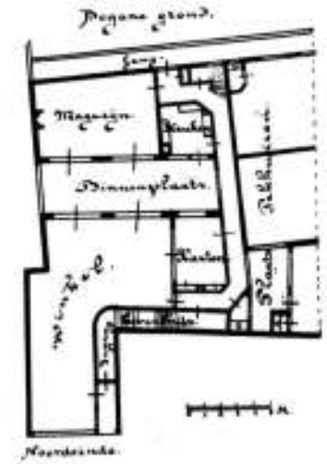

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Na dien tijd heeft op dit gebied geen uitgave meer het licht gezien, behalve de groote van Ch. Garnier, waarin echter alleen het Operagebouw te Parijs behandeld wordt, zoodat men in 50 jaar geheel verstoken is gebleven van al het merkwaardige wat op het gebied van schouwburgbouw is voorgevallen. De noodzakelijkheid van zulk een werk liet zich dan ook reeds zeer lang gevoelen, zoowel bij de architecten als bij schouwburg-directiën en de auteurs hebben met behulp van den uitgever een uitstekenden arbeid verricht en in eene dringende behoefte voorzien.

Het werk geeft een volledig overzicht van de moderne schouwburgen uit alle mogelijke landen. De platen zijn prachtig geslaagd en van voldoende afmeting om de details goed te bestudeeren. De maten zijn overal ingeschreven en eene toelichting daarenboven maakt alles duidelijk.

Aan hen, die den schouwburgbouw willen bestudeeren, zij dit werk aanbevolen.

PRIJSVRAGEN

Vereeniging „Bouwkunde en Nijverheid" te Harlingen.

Programma eener prijsvraag voor het ontwerp van een gebouw, enz. ten behoeve eener zwem- en badinrichting. (*)

Voor het best gekeurde ontwerp wordt uitgeloofd een prijs van *f* 50, voor het daaraanvolgende eene premie van *f* 15, beide met het getuigschrift der Vereeniging.

Art. 1. Het gebouw wordt verondersteld te worden daargesteld op den zeedijk ten zuiden van Harlingen, tusschen de steenen hoofden 2 en 3 zoodanig, dat het zuidelijk gedeelte van het tusschen de hoofden gelegen bassin bestemd is voor mannen- en het noordelijk voor vrouwenbaden.

Art. 2. Het gebouw moet bevatten:

1°. Vestibule met loket en daaraan grenzend vertrek tot afgifte van kaarten enz., afzonderlijke wachtkamerruimten voor mannen en vrouwen, voorts een buffet met buffetkamertje en bergplaats.

2°. Ruimte voor waterreservoir ten dienste van binnenbaden en verwarmingstoestel, daarbij gelegenheid voor het drogen van linnengoed.

3°. Voor mannenafdeeling minstens 45 kleedkamertjes tot het gebruik van buitenbaden, en minstens 5 badcellen voor binnenbaden, daarbij bergplaats of kasten voor linnengoed.

4°. Voor vrouwenafdeeling minstens 15 kleedkamertjes tot het gebruik van buitenbaden en minstens 5 badcellen voor binnenbaden, daarbij bergplaats of kasten voor linnengoed.

5°. Een vertrek voor den badknecht en een voor de badvrouw, de noodige privaten met toiletten en voorts wat tot eene volledige maar bescheiden inrichting behoort.

Op de terrassen vóór de kleedkamertjes moeten minstens 3 douche-gelegenheden worden aangebracht.

Het geheele terrein moet met een rasterwerk worden afgescheiden.

Art. 3. De volgende voorschriften zullen moeten worden in acht genomen:

De grootste breedte welke van het terrein in gebruik kan worden genomen, bedraagt 7.50 meter, gemeten oostwaarts uit de steenglooiing.

Het gebouw moet hoogst eenvoudig van hout zijn samengesteld, op een steenen fundatie, met vlakke kap, waarvan de bedekking tevens goed bestand moet zijn tegen stormwinden.

Alleen voor het maken der fundatie mag eene geringe ingraving in den dijk plaats hebben, zoodat kelders niet mogen worden aangebracht.

Art. 4. Het water voor de binnenbaden wordt verondersteld opgepompt te kunnen worden uit zee, door middel van een handperspomp in een aan te brengen reservoir, en moet door middel van een geschikt toestel gemakkelijk verwarmd kunnen worden.

Art. 5. Er worden gevraagd:

1°. Situatie-teekening op schaal van 1 à 250.

2°. Plattegrond.

3°. Front- en zijgevels.

4°. Twee doorsneden alles op schaal van 1 à 100.

5°. Een der voornaamste geveldetails op schaal van 1 à 10.

De teekeningen moeten in inktlijnen worden uitgevoerd.

Een toelichtende omschrijving wordt niet verplichtend gesteld, doch wenschelijk geacht. Zij moet, evenals het schrift op de teekeningen, niet van de hand des vervaardigers zijn.

Art. 6. De inzending moet vrachtvrij geschieden vóór of op den 15 April 1897 aan den Secretaris der vereeniging, terwijl de stukken moeten voorzien zijn van een merk of motto, dat eveneens als een correspondentie-adres op het couvert, waarin de naam van den vervaardiger is gesloten, moet voorkomen.

Art. 7. De ingekomen ontwerpen worden gesteld in handen van eene Jury, bestaande uit de heeren: W. Kromhout Czn., K. de Bazel en A. H. Zinsmeister, architecten te Amsterdam.

De inzenders onderwerpen zich aan de uitspraak dezer Jury.

Art. 8. De bekroonde ontwerpen blijven het eigendom der vervaardigers, die evenals de overige mededingers zullen moeten gedoogen, dat de ingekomen antwoorden worden tentoongesteld; het rapport der Jury zal daarbij ter visie worden gelegd. Van de bekroonde ontwerpen zullen, indien er termen voor bestaan, afdrukken worden genomen, om in een of ander bouwkundig tijdschrift te worden opgenomen.

Art. 9. Alle Nederlandsche bouwkundigen worden ter mededinging uitgenoodigd.

Aldus vastgesteld door het Bestuur der Vereeniging „Bouwkunde en Nijverheid" te Harlingen den 15 December 1896.

S. Bakker, *Voorzitter.*
D. Monsma, *Secretaris.*

(*) Blijkens achterstaande advertentie is het programma met situatieteekening gratis verkrijgbaar bij den Secretaris der Vereeniging, den heer D. Monsma te Harlingen.

Haagsche Bouwgrond-maatschappij Duinoord.

Het Bestuur der Haagsche Bouwgrond-maatschappij „Duinoord" nam in zijn vergadering van 16 December 1896 het besluit, het aantal bekroningen in de rubriek „Bouwondernemers" uit te breiden en noodigde dientengevolge de Jury, die op den derden dier maand haar oordeel velde, uit, om in verband met genoemd besluit het onderzoek voort te zetten en uitspraak te doen.

Den 28 Dec. d. a. v. werd aan die uitnoodiging door de Jury gevolg gegeven. Uit het door haar ter zake uitgebracht rapport bleek, dat de ontwerpen onder de motto's „Arbeid" en „Olivia" beide gelijkelijk voor bekroning in aanmerking kwamen; weshalve in overweging werd gegeven, de beschikbaar gestelde som ad *f* 500 te splitsen in twee premiën van *f* 250 en deze te verhoogen tot *f* 300.

Het Bestuur vereenigde zich daarmede. Bij opening der naambriefjes bleek het ontwerp onder het motto „Arbeid" te zijn ingezonden door den heer Jean Steffens en dat onder het motto „Olivia" door den heer Q. A. Krijnen, beide bouwondernemers, woonende te 's-Gravenhage. Het eerste ontwerp stelt voor: drie heerenhuizen aan de noordzijde der Sweelinckstraat (O. G.), aan het einde der Tasmanstraat; het tweede: drie heerenhuizen aan de zuidzijde van het Sweelinckplein (W. G.) en wel het tweede, derde en vierde huis van af de Koningin-Emmakade.

Afschrift.

Aan het bestuur der Haagsche Bouwgrond-maatschappij „Duinoord" te 's-Gravenhage.

Naar aanleiding van uwe uitnoodiging om nog eenige gevelontwerpen van bouwondernemers aan te wijzen, die voor eventueele bekroning in aanmerking zouden kunnen komen, hebben wij de eer u mede te deelen, dat na ingesteld onderzoek, zoowel van de teekeningen als van de gevels zelve, wij eenstemmig tot het besluit zijn gekomen u voor te stellen aan het ontwerp onder het motto „Arbeid" en aan het ontwerp onder het motto „Olivia" elk de helft van de door u gestelde premie, zijnde f 250, toe te kennen.

Wij achten het verschil tusschen de beide ontwerpen te gering om slechts aan een van beiden de volle premie toe te kennen.

Volgens onze bescheiden meening zou het aanbeveling verdienen de premie dusdanig te verhoogen, dat aan elk der beide ontwerpen f 300 (drie honderd gulden) kon worden toegekend.

's-Gravenhage 28 December 1896.

(w. g.) P. J. H. Cuypers, E. Gugel, C. Muysken.

Voor copie-conform, onder aanteekening, dat door het Bestuur der Haagsche Bouwgrond-maatschappij „Duinoord" ook gevolg is gegeven aan het voorstel der Jury om de gesplitste premie voor elk der beide bekroonden te brengen op f 300 (drie honderd gulden).

De Directeur der H. B. M. „Duinoord"
J. Wind Gz.

Blijkens eene in dit blad voorkomende advertentie, zal door de Haagsche Bouwgrond-maatschappij „Duinoord" binnenkort een 2e concours van gevelontwerpen worden uitgeschreven.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Afdeeling 's-Gravenhage.

Vergadering van Vrijdag 8 Januari 1897.

De Voorzitter opende de vergadering met een toespraak, waarin hij erop wees dat nu de financiëele toestand der afdeeling gunstig is, het ook noodig is er kracht van te laten uitgaan, waartoe hij de medewerking van alle leden inriep.

Na de mededeeling dat enkele aspirant-leden tot de afdeeling zijn toegetreden, werd het onderwerp voor de prijsvraag aan de orde gesteld. Aan het bestuur werd overgelaten een geschikt onderwerp daarvoor te kiezen.

De Voorzitter gaf daarop het woord aan Mr. J. Limburg, advocaat en procureur te 's-Gravenhage, tot het inleiden der vragen „In hoeverre is de architect bevoegd om in voorkomende gevallen betalingscertificaten af te geven, ook al bestaat er verschil met den principaal over het bedrag daarvan, met het oog op verrekeningen?" en: „Zijn de verrekeningstaten van meer of minder werk, door den architect opgemaakt, bindend voor den principaal, of kan laatstgenoemde de betaling van meerder werk weigeren, zoodat de aannemer langs civielrechtelijken weg zijn recht moet verkrijgen?"

Spreker vermoedde dat de steller dezer vragen geen jurist is, want, als de twee zinnen twee verschillende vragen zijn, dan is de eerste vraag zeer onduidelijk; vormen ze te zamen één vraag, dan is de eerste zin overbodig. Blijkbaar wenscht de vrager de practijk te toetsen aan de bestaande Nederlandsche wetgeving. Spreker gaf een overzicht hoe de verrekening in de practijk geschiedt en las het artikel van het B. W. voor, dat hierop van toepassing is, art. 1646. Duidelijk is daarin aangegeven dat alleen op schriftelijke lastgeving bijbetaling kan geschieden de moraal is dus: zonder schrift geen geld. Aan dit artikel heeft de rechter steeds vastgehouden bij voorkomende geschillen, en geen getuigenbewijs of eedsoplegging bij mondelinge overeenkomst werd toegelaten.

Het antwoord dus op de tweede van de gestelde vragen is:

„Zoo de architect een verrekeningsstaat opmaakt van meer of minder werk, dat niet schriftelijk was goedgekeurd door den principaal, behoeft deze niet te betalen."

Het laatste gedeelte van dan tweeden zin „zoodat de aannemer langs civielrechtelijken weg zijn recht moet verkrijgen, kan vervallen, daar het niet denkbaar is dat men door een procedure rechten zal verkrijgen in strijd met de wet.

Anders wordt de zaak als in het bestek is opgenomen dat ook de architect schriftelijk meer werk mag opdragen. Door de onderteekening van het bestek is de aanbesteder gebonden aan deze bepaling en doet hij gedeeltelijk afstand van art. 1646 B. W., wat geoorloofd is. Voor den aannemer is zulk een bestek zeer veilig. Bestaat die bepaling niet, en betaalt de principaal niet het meerdere werk, door den architect opgegeven, dan is de aannemer het kind van de rekening, want een procedure om de schade op den architect te verhalen, zou een zeer twijfelachtige kans van slagen hebben. De rechter zou zeggen tot den aannemer: gij hadt moeten onderzoeken of de architect dat recht van opdracht werkelijk bezat.

Wat hier gesproken is van meer werk, geldt ook voor minder werk, daar art. 1646 ook spreekt van veranderingen. Duidelijk blijkt dat verandering in de wetgeving op het punt van verhouding tusschen besteder, architect en aannemer hoog noodig is; spreker zou daarom trachten eenige besteksartikelen te ontwerpen, die de rechten en verplichtingen der partijen beter waarborgen, welk voorstemen door de Vergadering met applaus begroet werd.

Aan het debat werd door verscheidene leden deelgenomen, en het was op sommige punten zeer vruchtbaar, hetgeen Mr. Limburg de verklaring ontlokte dat het goed zou zijn als ook leeken aan de rechtspraak deel hadden.

De Voorzitter dankte namens de Vergadering Mr. Limburg voor de welwillendheid, waarmede hij de taak op zich had genomen en voor de heldere en zaakrijke wijze waarop hij die ten einde had gebracht; hij hoopte dat het niet de laatste maal zou zijn dat hij spreker in de vergadering zag.

Door den heer Bauer was een keurige collectie photographieën uit Italië ter beschikking gesteld, die door de aanwezigen met belangstelling werden bezichtigd.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Vergadering van Zaterdag 9 Januari 1897.

Vóór het openen van de vergadering vroeg de heer A. P. v. d. Brugge het woord en reikte den President een hamer over, als geschenk aan de Vereeniging, met den wensch dat dit voorwerp tal van jaren dienst moge doen. In dank werd de hamer aangenomen, waarna de vergadering geopend werd en de Voorzitter allen bij den aanvang van 1897 welkom heette; hij wekte de leden tot krachtige medewerking op.

Na het afdoen van eenige huishoudelijke zaken, werd overgegaan tot verkiezing van vier nieuwe leden in het bestuur.

De niet-herkiesbaren werden vervangen door de heeren Th. J. Timmer en A. P. v. d. Brugge en de overigen herkozen.

Vervolgens werd het huishoudelijk reglement herzien en de ontwerp-begrooting van 1897 behandeld.

Verder werd een commissie van drie leden benoemd tot onderzoek eener aanbieding van een levensverzekering-maatschappij voor het verzekeren van leden der Technische Vakvereeniging tegen de geldelijke gevolgen van overlijden of invaliditeit.

BOUWKUNDIG GENOOTSCHAP TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Vrijdag 15 Januari 1897.

De voorzitter opent de vergadering, laat de notulen voorlezen en doet mededeeling van de oprichting eener vakgroep, als architectenbond.

Tot lid worden geballoteerd de heeren J. Visser en I. H. Teeuwisse, en met algemeene stemmen aangenomen.

De heer H. P. Scheltema, die bij de oprichting van het Genootschap ook deel uitmaakte van het voorloopig bestuur, wordt thans gekozen als definitief bestuurslid.

Hierna hield de rechtsgeleerde heer Mr. Limburg zijne verhandeling over het Burenrecht. In eene aangename causerie wist de begaafde spreker zijn gehoor een paar uren, voor dit overigens droge onderwerp, de grootste belangstelling in te boezemen.

Zeer duidelijk en voor de bouwkundige toehoorders begrijpelijk, besprak hij achtereenvolgens het eigendomsrecht met zijn beperkende bepalingen in de wet en de hierover heerschende meeningen; het burenrecht is het algemeen met de hierop betrekking hebbende Provinciale en Gemeente-verordeningen, waarna hij de rechten op gemeenschappelijke muren tusschen naburige erven, en die op het hebben van licht en uitzicht in details behandelde. De hierop betrekking hebbende artikelen van het Burgerl. Wetb. worden in druk onder de toehoorders verspreid, en met genomen beslissingen der rechterlijke macht en voorbeelden uit de practijk toegelicht.

Een luid applaus der Vergadering gaf blijk van instemming met de in fraaie woorden geuite dankbetuiging van den Voorzitter voor de even leerzame als interessante bijdrage van den spreker voor deze vergadering.

Na eene kunstbeschouwing van architectonische plaatwerken, door den Voorzitter verstrekt, werd de vergadering gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

Amsterdam. De Commissie voor het afnemen van het examen van bouwkundig opzichter, vanwege de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, bestaat uit de heeren:

C. Muysken, architect-ingenieur, voorzitter; A. C. Bleys, bouwmeester; H. van Dam, leeraar in de wiskunde; D. A. S. Margadant, architect bij de Hollandsche IJzeren Spoorweg-maatschappij; L. J. Rijnink, hoofd-opzichter bij de afdeeling Publieke Werken der gemeente Amsterdam; A. Salm GBzn., architect; Jan Springer, architect; C. T. J. Louis Rieber, bouwkundig-ingenieur, secretaris.

De candidaten worden uitgenoodigd zich vóór den 15n Februari 1897 schriftelijk aan te melden bij den Secretaris der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam, alwaar het Programma van eischen voor het examen, bevattende tevens de voorwaarden om tot het examen te worden toegelaten, kosteloos verkrijgbaar is.

— Naar aanleiding van verwijten, gericht tot de aannemers van het nieuwe posthuntoor, als zouden zij het hunne hebben gedaan om de werkloosheid daar ter stede te vergrooten, deelen die aannemers, de heeren D. Cerlijn & Zn. en A. J. de Haan, het volgende mede:

„De steenhouwersvereeniging Eendracht maakt Macht, afdeeling Amsterdam, neemt de vrijheid om ons, de aannemers van den bouw van het post- en telegraafkantoor alhier, alsook de directie van dien bouw, openlijk te verwijten, tot de werkloosheid hier ter stede mede te werken.

„Die Vereeniging vergeet echter, dat de handelooshcid onder onze steenhouwers, hun drankmisbruik en hun tijdverzuim dezen zomer zoo vermogend zijn geweest, dat ons dit feitelijk heeft verhinderd om, zooals ons voornemen was, nog in 1896 het gebouw onder de kap te brengen.

„Niettegenstaande er reeds hoog loon werd betaald, eischte men onder bedreiging van werkstaking een nog hooger loon, en toen werd besloten (zeer noode inderdaad) het werk af te dekken, dezen winter het ontbrekend steenhouwwerk af te werken en geen drankmisbruik, tijdverzuim of handelooshcid verder toe te laten; dientengevolge werken er nu in onze steenhouwerij inplaats van gemiddeld 35 à 40 man, zooals dezen zomer het geval was, 67 steenhouwers.

„Dank zij het gedrag der steenhouwers, behooren echter velo timmerlieden, metselaars en opperlieden tot de werkloozen, die, ware het gebouw onder de kap gebracht, bij ons werk hadden kunnen vinden."

Rotterdam. De heer Jan Gidding alhier is door de afdeeling Beeldende Kunsten van het Esthetisch Genootschap bekroond voor zijn ontwerp van een titelblad voor de programma's ten behoeve der bijeenkomsten, die gewoonlijk in het Nut worden gehouden.

Reeds vroeger werd de heer Alex van Maasdijk bekroond voor zijn ontwerp der programma's voor de groote uitvoeringen vanwege dat genootschap te geven.

Deventer. In de „Koninklijke Tapijtfabriek" zijn twee groote Smyrna-tapijten gemaakt voor het slot te Nieuwied.

De versiering vertoont gestyliseerde onderdeelen van de wapens van Oranje-Nassau en Wied: de leeuw, de pauw, de pijlbundel, pauweveeren enz. De groote hoekfiguren, leeuw en pauw, en de galons van gestyliseerde pauweveeren langs rand en hoekfiguren zijn in gouttinten, terwijl het fond van het binnenwerk en van den rand in kleur-op-kleur is geornementeerd. De grondkleur van het eerste tapijt, deel uitmakende van de geschenken, die aan prins en prinses von Wied in 1896 door een aantal Nederlanders bij hun zilveren bruiloftsfeest werden aangeboden, is vurig, diep Oostersch rood, waarvoor de fabriek een partij extra-fijne cochenille machtig werd. Het tweede heeft wit tot grondtint, met zachtgrijs voor de ornamentatie kleur-op-kleur en gouttinten voor de overige versiering.

De decoratie werd door den sedert overleden teekenaar E. Jansen Vredenburg ontworpen.

PERSONALIA.

— De heeren J. A. Blok, J. Smits Az. en N. A. Sizoo zijn door den Minister van Waterstaat tot buitengewoon opzichter benoemd; de eerste bij den bouw van een uitwateringssluis aan den benedenmond van het kanaal 's-Hertogenbosch—Drongelen en den beide laatsten bij het maken van een schut- en keersluis in de Dieze bij 's-Hertogenbosch.

— Bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen zijn benoemd tot opzichter 3e kl., de adspirant-opzichters C. Bos en A. Maas.

— De heer Overing, opzichter der Staatsspoorwegen te Heerlen, is benoemd tot hoofdopzichter bij de Nederl.-Indische Spoorwegmaatschappij te Semarang.

— De heer A. J. Vredeveld te Utrecht is door den Min. van Binnenl. Zaken benoemd tot tijdelijk opzichter-teekenaar bij den bouw van een laboratorium voor organische chemie te Leiden.

— Met ingang van 1 Februari e. k. zal bij den dienst van tractie en materieel van de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen optreden als chef van de 2e afdeeling de heer H. J. Achenbach, ingenieur der tractie te Utrecht, die als zoodanig zal worden vervangen door den tegenwoordigen ingenieur der tractie te Tilburg, den heer G. van Egmond. In de plaats van laatstgenoemden zal de heer M. H. C. Kramers, adjunct-ingenieur, belast worden met de waarneming der betrekking van ingenieur der tractie te Tilburg, terwijl aan het hoofd der 3e afdeeling aan het Centraalbureau te Utrecht tot waarnemend afdeelingschef is benoemd de heer Y. C. Gatsonides, thans adjunct-ingenieur.

— De heer A. van den Brandeler, adjunct-inspecteur bij de Staatsspoorwegen te Breda, zal, op zijn verzoek, uit die betrekking ontslagen worden.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bekwaam teekenaar voor den bouw der tentoonstelling te Dordrecht. Salaris f 100 per maand. Adres Bureau tentoonst., Dordrecht.

— Bekwaam bouwkundig teekenaar, bekend met ijzerconstructies, bij den dienst der publ. werken, afd. „Havenwerken" te Amsterdam. Salaris f 100 's maands. Adres vóór 24 Jan. bij den adsistent-ing. De Graaf, bureau havenwerken, op den kop der Handelskade.

— Technisch reiziger, aan een ingenieursbureau. Kennis van houtbewerkingsmachines strekt tot aanbev. Adres letter A. O. E., Algem. Adv. bur. Nijgh en van Ditmar, Rotterdam.

— Chef-Machinist aan eene groote suikerfabriek. Adres no. 1140, Bureau *N. Rott. C.*

— Teekenaar aan eene meubelfabriek. Adres lett. G. D., Advert.-Bur. ROUMA & Co., Hoorengracht, 226, Amsterdam.

— Bekwame teekenaars aan eene fabriek van ijzerconstructiën, bekend met kap- en brugwerken. Adres lett. F. V., Centraal Advert.-Bur. Gebr. Belinfante, Wagenstraat, 102, 's Gravenhage.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van lezers geplaatst twemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.)

— Een bouwkundig opzichter zoekt door bemiddeling der werkzaamheden plaatsing. Adres onder no. 23 Bureau dezes.

— Bekwaam opzichter-teekenaar vraagt tegen 1 Februari plaatsing. Adres onder no. 24 Bureau dezes.

VRAGENBUS.

Vraag. Waaruit bestaat de samenstelling van de specie voor een hectograaf.

Antwoord I. Een goede samenstelling is: 50 gram beste gelatine, 800 gram zuivere glycerine en 100 gram water. Als de gelatine bij zachte warmte in het water is opgelost, wordt de glycerine toegevoegd en alles goed gemengd.

Belletjes en stofjes op de gesmolten massa drijvende, worden met een vel papier voorzichtig afgestreken.

De toevoeging van een of ander bederfwerend middel, zooals chininesulfaat of thymol is wenschelijk om het schimmelen en vloeibaar worden der massa te voorkomen. B.

Antwoord II. Eene samenstelling door mij reeds veel gebruikt bestaat uit: 100 gram gelatine, 400 gram glycerine, en 200 gram water;

eene andere, ook zeer geschikt, is: 100 gram gelatine, 375 gram glycerine, 375 gram water, en 50 gram kaoline.

Men laat de gelatine in het bijna kokend water op, en voegt er de glycerine (e. q. kaoline) bij. De gezamenlijke massa moet goed heet zijn, doch mag niet koken.

Men giet haar dan in een platten zinken bak, goed horizontaal geplaatst, schuimt de oppervlakte zorgvuldig af, om alle stoffeelen en luchtblaasjes te verwijderen en na afkoeling en nadat de geprepareerde massa met eene spons met koud water is afgewasschen, is de hectograaf gereed.

De kaoline is alleen dienstig om de specie ondoorschijnend te maken.

Behalve de op bovenomschreven of andere wijze geprepareerde specie bestaat er sedert eenigen tijd eene soort geprepareerd linnen, dat in de plaats van de genoemde specie gebruikt wordt.

Het al of niet doeltreffende van dat linnen is mij onbekend, maar naar een prospectus te oordeelen biedt het veel voordeelen aan. Het draagt den naam van Schapirograaf-linnen, wordt vervaardigd bij de heeren Hurrwitz en Co. te Berlijn en is in verschillende afmetingen verkrijgbaar bij Willem Luijckx, Overtoom 199 te Amsterdam.

De voor het hectografisch schrift te gebruiken inktsoort wordt vervaardigd uit: 1 gram aniline (violet), 1 gram alcohol, 7 gram water.

Maastricht. J. E. Hoenen.

ADVERTENTIËN.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **2n Februari 1897,** des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 721.

Het wijzigen van het hoofdgebouw, het verplaatsen en wijzigen van de goederenloods, het uitbreiden van de verhoogde losen laadplaats en eenige diverse werken op het station ASSEN.

Begroting f 6900.

De besteding geschiedt volgens § 41 van het bestek.

Het bestek ligt van den 11den Januari 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur J. W. KLERK DE REUS, te Zwolle en is op *franco* aanvrage (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) ter bekomen, tegen betaling van *f* 1.—.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zalgeschieden den 25sten Januari 1897 ten 11 ure voormiddag *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 8sten Januari 1897.

Openbare

AANBESTEDING.

De COMMISSIE VAN BEHEER over den Straatweg van Rotterdam naar Gouda is voornemens op ***Woensdag 27 Januari 1897,*** des voormiddags te *half*twaalf uren, te *MOORDRECHT* op het Gemeentehuis, in het openbaar, bij enkele inschrijving **aan te besteden:**

Het drie jarig onderhoud van dien Straatweg met de noodige leverantiën, over het tijdvak ingegaan 1 Januari 1897 en eindigende 31 December 1899.

Het bestek ligt van *14 Januari* 1897 af ter lezing op de Secretariedn der gemeenten Moordrecht, Nieuwerkerk a/d. IJsel en Capelle a/d. IJsel, van des morgens 9 tot des middags 2 uren en is op *franco* aanvrage tegen betaling van *f* 0.25 verkrijgbaar op de Secretarie der gemeente Moordrecht, terwijl inlichtingen te bekomen zijn bij den Opziehter A. GELDERBLOM te Nieuwerkerk a/d. IJsel.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS DER Gemeente *ARNHEM*, zullen ***Zaterdag 23 Januari 1897,*** 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

BESTEK N°. 2.

De levering franco Arnhem van 1140 M'. Trottoirbanden van hardsteen.

Inlichtingen: alle werkdagen, tot den dag vóór de aanbesteding, van 10—12 uur aan het bureau Gemeentewerken in de *Kadestraat;* bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en 1 teekening à *f* **0.75** verkrijgbaar aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

STOOMTIMMER-HOUTWOL-FABRIEK

DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda

SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage. ***Her Aplein,*** hoek *Prinsestraat* — Zutphen — Amsterdam, Sophiaplein — Rotterdam, Zuidblaak 50 — Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

Prijsvraag.

De Vereeniging: „*BOUWKUNDE en NIJVERHEID*" te Harlingen schrijft een prijsvraag uit voor het ontwerp van een gebouw voor eene Bad- en Zweminrichting, waarvan programma en situatie-teekening op *franco* aanvrage gratis verkrijgbaar is bij den Secretaris dier Vereeniging D. MONSMA te HARLINGEN.

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN **WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,** VOOR INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerde **Peilschalen.**

WEEGWERKTUIGEN.

VAN WIJNGAARDEN & Co.

FABRIEK van

Machinale Houtbewerking.

WEESP. WEESP.

TIMMERWERKEN IN DIVERSE HOUTSOORTEN.

Lijstwerk ook voor Meubelmakers. Wand- en Plafond-betimmeringen.

HOUTEN GEBOUWEN als: **Villa's, Tuinhuizen, Keeten** enz.;

ook onderdeelen als: *Deuren, Ramen, Veranda's, Erkers* enz.

Sportartikelen en artikelen voor Huishoudelijk gebruik.

SPECIALE INRICHTING

voor ronde en veelhoekige Balusters en Bas-Reliefs.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste JAARGANG. N°. 4. ZATERDAG, 23 Januari 1897.

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 5.—, voor België, bij vooruitbetaling *f* 6.50, voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1.30, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elke regel meer *f* 0.20. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte, alsonderlijke nummers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

ZONDERLING.

In ons vorig nummer vonden eenige beschouwingen over de Openbare Werken van Amsterdam een plaats In die beschouwingen werd het ongunstig oordeel, dat in den laatsten tijd over verschillende gemeentegebouwen als kunstproducten werd geveld, beaamd, en werd als oorzaak van veel, dat onbevredigend is, het ontbreken van een architect, die voor de esthetische belangen der gemeente te waken heeft, genoemd.

Het heeft den schijn alsof het gemeentebestuur nu ook begint in te zien dat het, al heeft het geen bouwmeester in vasten dienst, toch op den duur zonder architect niet langer kan werken. Zoo werd de heer Berlage met den beursbouw belast en thans lezen wij in de bladen „dat B. en W. voor eenigen tijd aan den architect Poggenbeek hebben opgedragen plannen te ontwerpen voor een chirurgische kliniek van het Binnen-gasthuis, waarvan de bouwkosten worden geschat op *f* 318,370."

Verdient het zeker toejuiching dat het gemeentebestuur dus blijk geeft van niet langer op den sedert twee jaar ingeslagen weg, die tot volslagen kunstlooshcid leidde, te willen voortgaan, er moeten ernstige bedenkingen rijzen tegen de thans gevolgde methode om zich de medewerking van architecten te verzekeren.

Deze bedenkingen, wij willen dit aanstonds op den voorgrond stellen, gelden geenszins de personen van de heeren Berlage en Poggenbeek; op hen zijn ten volle de woorden van toepassing, die Shakespeare in zijn „Julius Caesar" Antonius in den mond legt:

„For, Brutus is an honourable man:
So are they all, all honourable men".

De bedenkingen gelden slechts de wijze, waarop deze heeren benoemd werden.

Een gemeentebestuur is opgedragen om te waken voor de belangen der burgers, aan wier hoofd het staat. Een onderdeel, en niet het minst belangrijke zeker van die taak, is de zorg voor de openbare werken, in het belang der gezamenlijke belastingbetalenden ondernomen. Wat een gemeente voor den openbaren dienst sticht, moet meer dan wat door particulieren tot stand gebracht wordt, aan de strengste en meest uiteenloopende eischen beantwoorden. Die eischen zijn voor de gebouwen b.v. doeltreffendheid, minkostbaarheid, soliditeit en soms ook, zij het dan ook niet altijd, waardige schoonheid.

Natuurlijk kan het gemeentebestuur zelf er niet over oordeelen, hoe een bouwwerk moet wezen om aan die eischen te voldoen. Daarvoor heeft het de hulp van technici noodig; er is dan ook geen gemeente van eenig belang of zij heeft een grooter of kleiner getal van technici in vasten dienst. Bij hun aanstelling moeten deze technici een plechtigen eed afleggen, dat zij steeds naar hun beste weten uitsluitend het belang der gemeente zullen behartigen.

Tot het benoemen dezer technische ambtenaren zijn de gemeentebesturen echter niet door de wet verplicht. Het beginsel van de autonomie der gemeenten, waarvan de tegenwoordig nog steeds van kracht zijnde wet uitgaat, is oorzaak geweest dat de plaatselijke besturen geheel vrij worden gelaten of en zoo ja, hoeveel technische ambtenaren zij willen aanstellen. Meenen zij het geheel zonder deze hulp af te kunnen, dan moeten zij dit maar zelf weten.

De kiezers voor den gemeenteraad worden geacht het in hun macht te hebben om door de wijze, waarop zij hun kiesrecht uitoefenen, de regeling van het meerendeel der plaatselijke aangelegenheden, waaronder ook de dienst der openbare werken behoort, zoo te doen plaats vinden als zij het meest geschikt oordeelen. Maar in de practijk bekommeren de kiezers zich weinig of niet om dergelijke onderdeelen. Slechts uiterst zelden is het ergens voorgekomen dat de leus, waaronder

de kiezers ter stembus opgingen, met den technischen dienst in verband stond. En zoo zijn feitelijk de gemeentebesturen, wat dit onderdeel van hun zorg betreft, volkomen vrij.

Wel uit soms, vooral in de grootere steden, de critiek zich. Maar dat er van de dagbladartikelen, zoo geschreven, zoo vergeten, ooit veel notitie zou zijn genomen, is ons niet gebleken.

Nu zien wij het Amsterdamsch gemeentebestuur tot tweemaal toe, bij gebrek aan een eigen ambtenaar, de technische hulp van particuliere architecten inroepen. Formeel is daar niets tegen te zeggen.

Doch de wijze, waarop men zich van die hulp verzekert, is niet boven bedenking verheven. De Gemeente heeft, en dat is wel haar eerste en voornaamste zorg, te waken voor de rechtvaardige en gelijkelijke behartiging der belangen van hare gezamenlijke belastingbetalende, ja zelfs niet-belastingbetalende ingezetenen. De zorg daarvoor kan medebrengen dat zij, voor de totstandbrenging van eenig werk van openbaar nut, de medewerking van een particulier architect noodig oordeelt, hetzij omdat zij haar technisch personeel daar niet berekend voor acht, hetzij omdat andere overwegingen den doorslag geven.

Maar tot wien zich nu te wenden? Tot den bekwaamsten natuurlijk. Voor een gemeentebestuur is het echter onmogelijk uit te maken wie de geschikte persoon zal zijn. Vooral in een groote stad zijn dikwijls tal van technici aanwezig, die allen in de termen vallen om voor een opdracht van gemeentewege in aanmerking te komen. Zal nu het stedelijk bestuur den rechten weg bewandelen, dan stelt het alle technici, in zijn gebied woonachtig, in de gelegenheid mede te dingen ter verkrijging van de opdracht. Een prijsvraag wordt dus uitgeschreven, een deskundige jury benoemd, en deze, uit onpartijdige mannen bestaande, beslist wie de uitverkorene zal wezen.

Wordt deze weg gevolgd, dan handelt men correct en kan van geen enkele zijde eenige aanmerking gemaakt worden.

Doch wat zagen wij te Amsterdam geschieden? Het is goed dit nog eens in herinnering te brengen.

Beginnen wij met de Beurs en herhalen wij, als Shakespeare, doch met een kleinen variant:

„And Berlage is an honourable man",

om nogmaals te doen uitkomen, dat wij niet tegen personen willen ageeren.

Die beurs, zij heeft een lange, lange geschiedenis, ook al is er nog geen paal voor geslagen. Die geschiedenis, zij het dan ook in haar hoofdtrekken, hier nog eens te gaan weergeven, zou ons te ver voeren. Voor ons doel is het voldoende om aan de prijsvraag van 1884 en 1885 te herinneren. Over die prijsvraag is indertijd heel wat geschreven en gewreven. Zij is vaak, ook in technische kringen, zeer ongunstig beoordeeld. Wij willen hier niet nagaan of en in hoeverre de terreinquestie hier met de eigenlijke prijsvraag is verward. Wij mogen echter constateeren dat, al waren er op de inrichting van de prijsvraag enkele aanmerkingen te maken, toch het toenmalig gemeentebestuur den juisten en correcten weg heeft gevolgd.

Men wilde een groot openbaar gebouw stichten, voor het maken waarvan men het bestaande technische personeel niet berekend achtte. Daarom riep men hulp van elders in; over de geheele wereld liet men zijn roepstem klinken. Misschien had men beter gedaan den kring toen nauwer te trekken, en zou het resultaat in dit geval meer aan de verwachting beantwoord hebben. Dit is evenwel een bedenking, die niets te kort doet aan de juistheid van het toen gevolgde systeem.

De jury deed haar uitspraak en de uitgeloofde, inderdaad behoorlijke beloooningen werden toegekend. Wanneer de beurs kort daarna niet volgens het bekroonde plan werd gebouwd, dan is dit te wijten geweest aan allerlei oorzaken, die te zeer bekend zijn, dan dat wij daar nogmaals over zouden behoeven uit te weiden. Van zekere zijde heeft men het wel indertijd pogen voor te stellen, alsof het niet uitvoeren van het bekroonde plan door de prijsuitschrijving veroorzaakt is geworden, en men heeft daarbij nadruk gelegd op de enorme kostbaarheid van het bekroonde ontwerp, doch daartegenover mag gesteld worden, dat de vervaardiger van dat project nooit naar een goedkooper plan gevraagd is. Dat een prijsvraag voor een groot openbaar gebouw tot geen resultaat zou leiden, is door die van 1884/5 dan ook niet bewezen; het tegendeel wordt aangetoond door tallooze werken in het buitenland, die de vruchten van prijsvragen zijn.

De geheele beursquestie scheen in 1894 beëindigd, toen aan een raadscommissie werd opgedragen te onderzoeken of de bestaande beurs kon worden verbouwd. Natuurlijk kon deze commissie niet zelf dat onderzoek instellen en zoo werd haar, zooals ook correct was, de destijds nog bestaande gemeente-architect als technisch adviseur toegevoegd. Kort daarna werd die ambtenaar verwijderd, nadat hij een verbouwingsplan, waarmede de commissie het eens was, had opgemaakt.

Het kan ons doel niet zijn hier nogmaals te gaan onderzoeken door welke invloeden dit plan, eens zoo geprezen, later werd afgekeurd. Vast staat, dat in het laatst van 1895 een verbouwing van de bestaande beurs door de commissie werd verworpen, en dat zij aan den bouw eener nieuwe, doch met zooveel mogelijk behoud van het verbouwingsplan, de voorkeur gaf.

Tot zoover is er op de handelingen van het gemeentebestuur geen aanmerking te maken; doch nu wordt het anders. Correct zou het geweest zijn, indien de commissie, — eenmaal haar besluit tot het aanbevelen van een nieuwe beurs, zij het dan ook op een bepaalde wijze, genomen hebbende, — dit besluit in het openbaar aan den Raad had medegedeeld, aan dat lichaam in overweging gevende om, zoo het plek en plan sanctionneerde, een prijsvraag voor den bouw uit te schrijven. Dit er, nu de plattegrond in zijn hoofdtrekken was vastgesteld, goede en bruikbare ontwerpen zouden zijn ingekomen, kan veilig worden aangenomen. Een zelfde systeem, voor den bouw van het raadhuis te Glasgow toegepast, heeft indertijd een uitmuntend resultaat gehad.

Maar wat geschiedde? Burgemeester en Wethouders (officieel bleek dit pas veel later) wezen den architect Berlage aan, om het nieuwe plan voor de commissie te maken. Hoe kwamen zij tot die keuze? Het motief daarvoor is nimmer wereldkundig gemaakt. Waarschijnlijk is het echter, dat zij vooraf zich van de meening van den Raad in geheime zitting vergewist hebben. Doch het geheim dier zittingen blijft zoo goed bewaard, dat daardoor wel altijd het gewenschte licht zal worden verduisterd.

Courantenberichten vermeldden het eerst, doch slechts vaag en in weinig woorden wat gebeurd was. Geheimzinnig werd de zaak verder behandeld en eindelijk werd, ondanks hevige oppositie, het zoo in het verborgene uitgebroede plan doorgedreven.

Is het wonder dat een dergelijke wijze van handelen aanleiding geeft tot allerlei vermoedens? Is het wonder dat vele Amsterdamsche technici hier aan een voor

hen stuitende bevoorrechting denken? Een werk van anderhalf millioen valt een architect maar zelden te beurt, en moge ook misschien de Gemeente zich, bij de betaling, niet juist aan de onder architecten gebruikelijke honorariumtabel houden, het te ontvangen loon zal toch zeker groot genoeg zijn om tal van bouwkunstenaars te doen watertanden, en hen te doen wenschen, dat er een prijsvraag ware uitgeschreven, met niets dan de uitvoering tot belooning.

Als motiveering van de keuze hebben sommigen meenen te moeten denken aan het feit, dat in 1884/5 Sanders & Berlage met hun beursontwerp onder de bekroonden behoorden. Maar bedriegen wij ons niet, dan kwam dit project pas in de 4e of 5e plaats in aanmerking. Sedert zijn de vennooten uiteen gegaan en blijft het dus moeilijk, ieders aandeel aan het toen geleverde te bepalen. Doch, en dit schijnt ons een zeer gegronde bedenking, er bestaat geen de minste zekerheid dat Berlage, in 1885 met den 4en prijs bedacht, in 1896, ware een prijsvraag uitgeschreven, met den palm zou zijn gaan strijken. Men denke aan Ludwig Bohnstedt, die in 1873 den eersten prijs voor het Duitsche Rijksdaggebouw won, en bij den tweeden wedstrijd zelfs voor geen bekroning in aanmerking kwam.

Sinds 1885 zijn er zoovele talentvolle jongere architecten opgestaan, dat het billijk en voor de Gemeente zeker voordeelig geweest zou zijn, hun een kans te gunnen. Hoe menig talent in het buitenland is niet pas door een prijsvraag aan het licht gekomen? Om een voorbeeld uit velen te nemen, wijzen wij op Charles Garnier, die, zonder den opera-wedstrijd, de architect eener onbeduidende provinciestad zou zijn gebleven.

Ook de Amsterdamsche gasthuizen hebben hunne geschiedenis, die opklimt tot in den duisteren nacht der middeneeuwen. Belangrijk als die geschiedenis wellicht is, zullen wij er toch over zwijgen. Die geschiedenis geeft de verklaring van het min of meer zelfstandig beheer, dat door de tegenwoordige commissie, de opvolgster der aloude Regenten, over de inrichtingen gevoerd wordt. Die zelfstandigheid heeft eigenaardige gevolgen gehad. Een daarvan was dit, dat de commissie zich de weelde veroorloofde er een architect op na te houden. Die bouwmeester was tevens een der adjuncten van den vroegeren stads-architect. Daardoor ontstond een scheeve toestand; in het laatst van 1894, toen de „beruchte overschrijding" van de bouwkosten, waarop het Wilhelmina-gasthuis geraamd was, nog weer eens in de dagbladen ter sprake kwam, is over dien toestand eenig licht opgegaan. Er bleek toen, dat het maken van de plannen voor die nieuwe stichting in 1886 geschied was door den toenmaligen gasthuis-architect, die in 1891 als assistent-architect der gemeente optrad, en nog thans als zoodanig fungeert. De architect der gasthuis-commissie moest natuurlijk de orders, die deze hem gaf, opvolgen. En daar die commissie er in de eerste plaats naar streefde om een zoo uitstekend mogelijk ingericht ziekenhuis te verkrijgen, terwijl financieele overwegingen, waar de gemeente den bouw bekostigde, voor de commissie geen gewicht in de schaal legden, moest overschrijding van de oorspronkelijke raming wel van zelf volgen.

Bij de behandeling van de voordracht betreffende het tekort van het Wilhelmina-gasthuis in den Raad zeide de voorzitter, dat hij wel wist wie de schuldige was, doch daar er geen naam genoemd werd, bleef men in duister rondtasten. Tot tweemaal toe werd een voorstel gedaan om een raadscommissie met een onderzoek naar de gasthuis-zaak te belasten, doch de vergadering verwierp dit telkens, otschoon toch hier alle licht gewenscht zou geweest zijn.

In dienzelfden tijd, het laatst van 1894, meenden dan ook de polemiseerende dagbladschrijvers den gemeente-architect als den bedoelden schuldige te moeten aanwijzen, en zij zagen in diens ontslag de gerechte straf voor zijn euveldaad. De heer Weissman berustte daar niet in, doch verzocht per adres den Raad een onderzoek te willen doen instellen, opdat hij ontheven mocht worden van een verdenking, die ten onrechte op hem rustte, en die alleen door de openbaarmaking van den uitslag van zoodanig onderzoek kon weggenomen worden.

De Raad nam dit adres in behandeling, doch het onderzoek geschiedde niet, omdat men blijkbaar bevreesd was in een wespennest te geraken. Alleen constateerde de voorzitter dat de gasthuiszaak met het ontslag van den architect in geen verband stond.

Wij schreven destijds: „Nu de oud-gemeente-architect zelf om een onderzoek vroeg, geeft het te denken dat de Raad daarin niet treden wilde. Aan de vele en zeer zonderlinge geruchten omtrent den gasthuisbouw in omloop, zal nu voorloopig wel geen einde komen en de burgerij zal in den eersten tijd wel in het onzekere blijven, hoe haar een half millioen uit den zak werd geklopt. Zij heeft nu ten minste de zekerheid, dat de heer Weissman daaraan niet heeft medegedaan".

Maar, hoeveel duisters er ook in de zaak viel waar te nemen, *dat* was toch wel helder, dat de groote fout schuilde in de zelfstandigheid der Gasthuis-commissie en in haar liefhebberij, om met een eigen architect te willen bouwen.

En nu komt het bericht, dat die commissie weer met een afzonderlijk bouwmeester, ditmaal de heer Poggenbeek, aan het werk is getogen! Ook met het oog hierop, mochten wij zeker aan het hoofd dezer regelen het woord „zonderling" plaatsen.

Wij herhalen ook van Poggenbeek:

„And sure, he is an honourable man".

De fout schuilt niet bij hem, doch bij zijn lastgevers. Want het mag aangenomen worden, dat het tegenwoordig technisch personeel der gemeente er ten volle voor berekend is, ziekenhuis-paviljoenen te ontwerpen en uit te voeren. De thans in aanbouw zijnde kraaminrichting is daar, om dit te bewijzen.

Daarom blijft het vreemd, dat men, nu men aan het Binnengasthuis wat wil laten bouwen, de hulp van een *outsider*, die natuurlijk niet gratis verleend wordt, gaat inroepen. Achtte men het technisch ambtenaars-personeel soms niet in staat om het plan te maken? Of moet het gebouw zoo monumentaal worden, dat esthetische overwegingen gewicht in de schaal hebben gelegd? Is dit laatste het geval, dan ware een prijsvraag, desnoods in besloten kring, aangewezen.

Evenmin als indertijd bleek, waarom de heer Berlage door B. & W. voor den Beursbouw werd gekozen, blijkt uit de thans openbaar gemaakte voordracht, waaraan de heer Poggenbeek de benoeming te danken heeft.

Wel werd reeds sedert geruimen tijd in technische kringen gefluisterd dat een particulier architect, in nauwe relatie staande met een hoogleeraar, tevens lid der Gasthuiscommissie, voor de Gemeente met een ziekenhuis-plan bezig was, doch dit gerucht kon men niet gelooven. Het blijkt echter nu volkomen waar te zijn geweest.

Het is nuttig en noodig, dat er uit de technische wereld een stem opga, die het Amsterdamsch ge-

meentebestuur duidelijk maakt dat het begunstigingssysteem, nu gevolgd, al moge daar formeel niets op zijn aan te merken, toch strijdt met zijn roeping om op onpartijdige wijze de belangen van *alle* ingezetenen waar te nemen. Tot dusverre hebben echter de architecten berustend gezwegen, wellicht denkend: *„hodie tibi, cras mihi"*. Inderdaad kwam ons ter oore hoe een raadslid, toen de gemeente-architect zijn ontslag had gekregen, zich tegenover iemand had uitgelaten, dat er nu een gulden tijd voor de particuliere bouwmeesters zou aanbreken, omdat de Gemeente het voornemen had in den vervolge hen te gebruiken zoodra het werken van eenig belang gold.

Wij meenden destijds, dat dit zóó moest worden opgevat, dat, zij het dan in besloten kring, prijsvragen zouden worden uitgeschreven, doch die verwachting is niet uitgekomen. Het begunstigings-systeem, dat in den regententijd zoo welig tierde, is weer ingevoerd.

Mogen wij nog eens in herinnering brengen wat, nu veertien jaar geleden, toen dit blad zijn intrede deed als orgaan van het Genootschap *„Architectura et Amicitia"*, werd geschreven?

„Jongere bouwkunstenaars ondervinden maar al te vaak de waarheid van het spreekwoord: onbekend maakt onbemind. Al hebben zij nog zulke degelijke studiën gemaakt en zich met bijzonder veel lust aan hun vak gewijd, het zal hun moeilijk vallen waardeering voor hun talenten te vinden, tenzij zij zich hier of daar in een ondergeschikte betrekking wenschen te begeven. Slechts aan enkelen gelukt het door familierelaties of financieele onafhankelijkheid een positie in de maatschappij te bemachtigen. Aan de overigen blijft slechts het werken op prijsvragen. Prijsvragen kan men in twee soorten verdeelen. Tot de eerste soort behooren die, waar den bekroonden gelegenheid wordt gegeven de uitvoering van hun ontwerpen zelven op zich te nemen; tot de andere die, waar van geen uitvoering sprake is, waar de eer en de geldelijke premie het loon van den overwinnaar zijn. Dat de eerste soort de verkieslijkste is, spreekt van zelf. Niet altijd echter biedt zich de gelegenheid aan, dergelijke prijsvragen uit te schrijven. *Toch zouden zij veel talrijker kunnen zijn dan thans bij ons te lande het geval is, wanneer bij ieder belangrijk staats- of gemeentewerk een openbare prijsvraag werd uitgeschreven.* Het ligt, dunkt ons, alleszins op den weg van de rijksregeering en van de gemeentebesturen, die toch de belangen van het algemeen, *dus ook van de bouwkunstenaars*, moeten behartigen, voor alles wat daarvoor vatbaar is, een prijsvraag uit te schrijven, gelijk dit in het buitenland geschiedt. Het bezwaar, dat men telkens met andere vakmannen te doen zou hebben, zou voor een groot deel komen te vervallen, wanneer men, evenals in den vreemde, de vaste technische ambtenaren onder toezicht van den ontwerper met de uitvoering belastte."

Nu doet zich bij de gemeente Amsterdam, sinds de betrekking van gemeente-architect is afgeschaft, op ongehoopte en onverwachte wijze de gelegenheid voor dit ideaal te verwezenlijken. Maar van die gelegenheid wordt geen gebruik gemaakt. Moet ook dit niet *zonderling* genoemd worden?

Maar niet minder *zonderling* is het dat de vaderlandsche, nog meer de Amsterdamsche architecten, zoo kalm in dit alles berusten. Is het dan nog altijd waar wat reeds in het aangehaald artikel van 1883 werd opgemerkt: „De Nederlandsche architect, van nature reeds eenigszins flegmatiek, schijnt vaardiger met de trekpen dan met het gevederd riet en grijpt daarnaar slechts om den aannemer zijn voorschriften kenbaar te maken".

Indien iemand het met de hierboven neergeschreven beschouwingen niet eens mocht wezen of wanneer er op de medegedeelde feiten wat valt af te dingen, dan stellen wij voor hem onze kolommen gaarne open. Maar wij hopen dat de Nederlandsche architecten, of desnoods de Amsterdamsche alleen, nu uit hun dommel zullen ontwaken en dat zij krachtig en waardig zullen opkomen voor hunne belangen, die thans door het Gemeentebestuur der hoofdstad met voeten worden getreden. De thans openbaar gemaakte Gasthuis-voordracht kan hun daarvoor een gereede aanleiding geven.

Delenda Carthago, placht Cato de oude al zijne redevoeringen te besluiten; onze bouwkunstenaars mogen niet rusten, eer het thans toegepast begunstigings-systeem bij de gemeente Amsterdam is afgeschaft.

DE ARCHITECT EN HET BURENRECHT.

Aan de voordracht, door den heer Mr. J. Limburg in de vergadering van het Bouwkundig Genootschap op Vrijdag 15 dezer te 's-Gravenhage gehouden, ontleenen wij het volgende:

Spreker ving aan met erop te wijzen, hoe het Burenrecht — dit woord nu genomen in den ruimsten zin — tal van onderwerpen omvat, die ieder op zich zelf genoeg stof voor een geheelen avond konden leveren. De eigendom, aanvankelijk het recht om met het voorwerp waarvan men eigenaar is te doen wat men wil, is in het belang van het algemeen meer en meer beperkt. De rechten van den een vinden zoo hun grens in die van den ander. Het Burgerlijk Wetboek houdt dit zelf bij zijn definitie van eigendom in art. 625 in het oog. Zoo hangen met „burenrecht" in den ruimen zin samen: de onteigening, het woningvraagstuk, de bouwverordeningen der gemeenten, de fabrieckswet, de hinderwet en tal van andere wettelijke maatregelen. Nu behooren de eigendomsbeperkingen óf tot het publiek-, óf tot het privaatrecht. De genoemde wetten en voorschriften liggen alle op publiekrechtelijk terrein. Het Burenrecht in den meest gebruikelijken zin omvat echter alleen die privaatrechtelijke bepalingen, die te vinden zijn in titel IV van het tweede boek van ons Burgerlijk Wetboek onder den naam van: de rechten en verplichtingen van eigenaars van naburige erven. Men vergete niet, dat *naast* deze beperkingen, die de wetgever iederen eigenaar oplegt, beperkingen van den eigendom voorkomen, die de eigenaar met zijn vrijen wil zichzelf oplegt en die in de handen van anderen worden tot een zelfstandig recht, b.v. de servituten (erfdienstbaarheden).

Spr. zou dus alleen behandelen de wettelijke rechten en plichten van naburen. Hij wees erop, hoe verschillende stelsels in verschillende tijden in deze materie hadden gegolden. Hoe het Romeinsche Recht zeer weinige wettelijke beperkingen van den eigendom kende, hoe het oude Germaansche recht daarentegen den eigendom ten behoeve van den nabuur zeer sterk beperkte en hoe ons tegenwoordige Nederlandsche recht eenigszins den middenweg bewandelt.

Van alle bepalingen van burenrecht over: afscheiding en afsluiting van erven, den loop van het regenwater, de bevoegdheid tot maken van vensters en openingen in gemeene muren, het recht van uitzicht op des buurmans erf, het gevaar voor instorting van muren, den noodweg, enz. zou spr. twee onderwerpen behandelen: *de gemeene muren* en de rechten van *licht* en *uitzicht*.

De wet spreekt het vermoeden uit, dat scheidsmuren tusschen twee erven *gemeen* (1) zijn en wentelt daardoor den bewijslast op dengene, die voor zich het uitsluitend recht op zulk een muur vindiceert (art. 681). Doch daarnaast stelt de wet een ander vermoeden, nl. dat de muur niet gemeen is in 3 gevallen: 1°. zoo de muur aan één kant schuin afloopt, 2°. zoo slechts aan één zijde bebouwd eigendom is en 3°. zoo slechts aan één kant uitsteeksels of lijsten worden gevonden (art. 682). Men vindt dan ook de lisenen aan beide zijden der gemeene muren in gelijke mate. Er kunnen echter ook andere teekenen zijn, die aanwijzen dat de muur niet gemeen is, b.v. zoo de ezelsruggen slechts aan een zijde worden gevonden.

Nadat nu in het licht was gesteld hoe men bij gemeene muren te doen heeft met een bijzondere juridieke figuur, die niet gelijk is aan den gewonen mede-eigendom en die geen der partijen het recht geeft scheiding en deeling van den muur bij den rechter te vragen, noemde spr. de gemeenschappelijke plichten (art. 683 en 689) en de gemeenschappelijke rechten der beide naburen (artt. 684, 685, 686, 691) om daarna over te gaan tot het geven van een overzicht der vragen, die zich in de rechtspraak tot nog toe hadden voorgedaan.

Wat de plicht tot reparaties betreft (art. 683) moet de eigenaar die tot repareeren wilde overgaan, den medeeigenaar van den gemeenen muur vooruit waarschuwen; hij zou ook den medeeigenaar niet tot het afbreken van het zich op diens erf bevindende stuk muur kunnen noodzaken.

Bij de toepassing der artt. 684—685 (recht tot inbinten en hooger doen optrekken van den gemeenen muur) moest men oppassen vooral den muur niet dikker te maken; men mocht hem wel vernieuwen, maar niet laten vervallen. De beslissing der rechtspraak, dat men voor de toepassing dier artikelen niet alleen geen toestemming noodig had van den nabuur, maar hem zelfs niet eens behoefde te waarschuwen, werd door spr. bestreden. Met het oog op het recht dat art. 689 den buurman geeft om vooraf door deskundigen de vermoedelijke schade te doen vaststellen en de wijze van verhooging te bepalen, achtte spr. waarschuwing *wel* noodig. De vraag hoe men bij toepassing van art. 691, dat aan ieder der buren het recht geeft een gemeene heining te vervangen door een gemeenen muur, moest te werk gaan, werd door spr. in dier voege beantwoord, dat naar zijn oordeel de as van den gemeenen muur moest komen waar de as was geweest van de gemeene heining. Stond men dit niet toe, men kon, volgens spr., het artikel wel missen.

Art. 699 geeft het recht aan dengeen, die een gemeenen muur wenscht te repareeren, om van den eigenaar te eischen steigerwerk op zijn erf te dulden. In de practijk geeft dit groote moeilijkheden, vooral zoo de eigenaar wél, de huurder echter niet toestond, dat men op het erf kwam. Spr. riet aan in dergelijke gevallen, waarin de politie toch geen hulp geeft, te beproeven de zeer snelle procedure, die de wet aan de hand doet, onder den naam van „kort geding voor den president der Rechtbank", en met een vonnis gewapend zich den toegang te veroveren.

Zoo kwam spr. tot de rechten van *licht* en *uitzicht*. (2) Hij zette voorerst het verschil tusschen beide rechten uiteen. Recht van licht heeft iedereen, behalve in den gemeenen muur; wel derhalve in het stuk, dat door een der beide buren is opgehoogd. Recht van *uitzicht* heeft men slechts op de afstanden door de artt. 695 en 696 aangegeven (20 palmen rechtstreeks, 5 palmen in de schuinte). Ook hier werd er door spr.

---

(1) **Art. 681. Alle muren dienende tot afscheiding tusschen gebouwen, landerijen, hoven en tuinen, worden gerekend gemeene muren te zijn, ten ware er een titel of teeken, het tegendeel aanduidende mocht bestaan.**

Indien de gebouwen niet even hoog zijn, wordt de scheidsmuur slechts verondersteld gemeen te zijn, tot de hoogte van het minst verhevene gebouw.

Art. 682. Het teeken dat een scheidsmuur niet gemeen is bestaat onder anderen daarin:

1o. Dat het bovenste van den muur aan eenen kant opstaande en loodrecht met dezelfs voetstuk is, en aan den anderen kant schuine afloopt;

2o. Dat de muur een gebouw of eene terras steunt of schraagt, zonder dat er van den anderen kant een gebouw of ander werk aanwezig zij;

3o. Dat bij het bouwen van den muur slechts aan de eene zijde, hetzij een kap, hetzij steenen lijsten en vooruitstekende steenen zijn geplaatst geworden. In die gevallen, wordt de muur gerekend bij uitsluiting toe te behooren aan den eigenaar, aan wiens kant het gebouw, de terras, de lijsten en vooruitstekende steenen, of de goot van zoodanige kappen gevonden worden.

Art. 684. Elke mede-eigenaar mag tegen den gemeenen muur aanbouwen, en in denzelven, tot op de helft der dikte, balken, ribben, ankers of andere ijzer- of houtwerken doen plaatsen, mits de muur zelf daardoor geene schade lijdt.

Art. 685. Ieder mede-eigenaar mag den gemeenen scheidsmuur hooger doen optrekken, maar hij moet alleen de kosten van verhooging dragen, mitsgaders de reparatiën tot onderhoud hetgeen zich boven de hoogte der gemeene scheiding bevindt, en bovendien de vergoeding der schade, die door de zwaarte ververoorzaakt wordt, naar evenredigheid van den last, en volgens de waarde. Indien de gemeene scheidsmuur niet in staat is om de verhooging te dragen moet degene die den muur wil optrekken denzelven voor zijn kosten geheel op nieuw doen ophouwen, en de meerdere dikte moet van den grond aan zijnen kant afgenomen worden.

Art. 687. De mede-eigenaar des muurs, welke niet tot verhooging heeft bijgedragen, kan den mede-eigendom dier verhooging verkrijgen, mits betalende de helft van de gemaakte onkosten, mitsgaders de helft der waarde van den grond, indien daarvan tot verhooging is gebruik gemaakt.

Art. 689. Geen der mede-eigenaars mag, zonder toestemming van den anderen, in den gemeenen muur eenige diepte of holte maken, noch tegen denzelven eenig werk aanbrengen of doen steunen. In de gevallen, bij artikel 684 en 685 voorzien, kan de mede-eigenaar voordeen dat vooraf door deskundigen de noodige middelen worden bepaald, ten einde het nieuwe werk aan zijne regten geen nadeel toebrenge. Indien het nieuwe werk aan den eigendom van den nabuur nadeel veroorzaakt heeft, moet hij daarvoor schadeloos worden gesteld; zullende echter de schade, toegebracht aan hetgeen tot verhaaling van den scheidsmuur heeft verstrekt, bij het opmaken der schadeloosstelling, niet in aanmerking komen.

(2) **Art. 692. Geen der naburen mag, zonder toestemming van den ander, in den gemeenen scheidsmuur eenig venster of andere opening maken, op welke wijze het ook zijn moge. Hij mag dit echter doen in dat gedeelte van den muur, hetwelk hij te zijnen koste optrekt, mits zulks dadelijk bij de optrekking geschiede, op de wijze bij de twee volgende artikelen omschreven.**

Art. 693. De eigenaar van eenen muur, die niet gemeen is, en waartegen het erf van eenen anderen onmiddelijk aanligt, mag in dien muur lichten of vensters maken van digte ijzeren traliën voorzien, en met vastestaande ramen.

De traliën zullen, ten hoogste, één palm tusschenruimte de eene van de andere mogen hebben.

Art. 694. Deze vensters of openingen mogen niet lager gemaakt worden dan vijf en twintig palmen boven den vloer of grond der kamer, welke men verlichten wil, indien dezelve met de straat gelijkvloers is, en niet lager dan twintig palmen boven den vloer voor hoogere verdiepingen.

Art. 695. Men mag over het afgesloten of onafgesloten erf van zijn naburen geen rechtstreeksche uitzichten hebben, noch vensters waardoor men op eens anders erf ziet, noch balkons of andere dergelijke vooruitspringende werken, tenzij er een afstand van twintig palmen worde gelaten, tusschen den muur waarin men zoodanige werken maakt, en het erf.

Art. 696. Ter zijde of in de schuinte mag men op het erf van zijnen nabuur geenen uitzigten hebben, tenzij op eenen afstand van vijf palmen.

Art. 697. De afstand, waarvan in de twee voorgaande artikelen gesproken is, wordt gerekend van den buitenkant van den muur in welken de opening gemaakt wordt, en indien er balkons of soortgelijke uitstekende werken zijn, van derzelver buitenste rand tot aan de scheidslinie der beide erven.

weer aan herinnerd, dat men zijn buurman wèl een servituut van licht of uitzicht mag geven, doch dat dit buiten de kwestie ligt.

Ook hier werd door spr., nadat hij er op had gewezen, dat de wet in de artt. 693—694 voorschrijft, *hoe* het recht van licht moet worden uitgeoefend, de rechtspraak op den voet gevolgd. Hij gaf tevens over vele beslissingen zijn oordeel. Naar zijn oordeel behoorden de artikelen over het Burenrecht zoo streng mogelijk te worden uitgelegd, daar men op het standpunt moest staan, dat de eigenaar alles mag doen, wat niet verboden is. Zoo kwam spr. ertoe, de artt. 693—694 niet toepasselijk te verklaren op kelders of trappen. Zoo vond hij, dat men niet van een verboden rechtstreeksch uitzicht kan spreken, wanneer tusschen twee erven een openbare weg loopt die minder dan 20 palmen breed is, en een der buren rechtstreeksche vensters in zijn huis maakt. Zoo geloofde hij dat men niet meer van een *gemeenen* muur kon spreken, zoo het eene naburige erf was onteigend en daarvoor een openbaar plein was in de plaats gekomen. De eigenaar van het niet-onteigend perceel had nu — zeide spr. — wel degelijk recht in den muur, die vroeger de beide erven scheidde, vensters te maken.

Omtrent de vraag of eenmaal gemaakte lichten in dat gedeelte van den gemeenen muur, dat door een der beide naburen is opgetrokken (art. 685), moeten worden weggenomen, zoodra de andere eigenaar van zijn bevoegdheid gebruik maakt ook van dat verhoogde gedeelte mede-eigenaar te worden (art. 687), schaarde spreker zich aan de zijde van Prof. Diephuis, die de vraag ontkennend beantwoordde. De toestand, die bestond vóór de nabuur van art. 687 gebruik maakte, was een rechtmatige, die door een handeling niet a posteriori onrechtmatig kon worden gemaakt.

Ten slotte stond spr. langen tijd stil bij de rechtspraak over art. 695 B. W. Mag men *binnen* de 20 palmen afstand van des buurmans erf geen andere vensters hebben dan die welke zijn aangebracht op de wijze, als de artt. 693—694 aangeven? Kan men genoodzaakt worden, zoo men binnen den afstand van 20 palmen een rechtstreeksch uitzicht heeft aangebracht op des buurmans erf, dat venster geheel weg te breken of den muur achteruit te zetten, óf wel kan men volstaan met eenvoudig op een of andere wijze, b.v. door het plaatsen van een schutting, dat uitzicht te belemmeren? Met de Amsterdamsche Rechtbank meende spr. het laatste. De bepalingen der artt. 693—694 B. W. moesten, als zijnde van zeer exceptioneelen aard, niet anders worden toegepast dan in de daar genoemde gevallen. Aan de bepaling van art. 695 werd door het plaatsen van een schutting ten volle voldaan.

Na de rede van den spreker werd gelegenheid gegeven tot het vragen van inlichtingen. Hiervan werd gebruik gemaakt door de hh. Van Wadenoijen, Berden, Mialaret, De Baan en Scheltema.

Bij het beantwoorden dier sprekers stelde de inleider in het licht, hoe een dakvenster met rechtstreeksch uitzicht zijns inziens niet was verboden, hoe de in de practijk gebruikelijke boeiborden eigenlijk niet behoeven te worden geduld (tenzij er een servituut door verjaring is ontstaan) en hoe het te bejammeren is, dat de wetgever niet duidelijker is geweest in zijn bepalingen omtrent gemeene heiningen en gemeene heggen.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING UTRECHT.

Vergadering van 19 Januari 1897.

De vergadering werd gepresideerd door den heer Alb. Nijland, die de leden op deze eerste bijeenkomst hartelijk welkom heette en hoopte dat zij allen mochten medewerken, om den bloei der Maatschappij te helpen bevorderen.

Daarna werd overgegaan tot het behandelen van onderwerpen van huishoudelijken aard, terwijl door den heer Dumont de vraag werd gesteld: „wat kan aanleiding geven dat bij toepassing van spouwmuren voor woonhuizen toch de muren aan de binnenzijde zoo vochtig zijn, dat geen behang daartegen houdt".

Verschillende leden deelden een en ander mede uit hunne ondervinding op dat gebied, waaruit geconcludeerd kon worden dat goede steen en specie en behoorlijke ventilatie in de spouw, veel bijdragen om het euvel op te heffen.

Daarna werd het woord gegeven aan den heer H. Kersemaekers, die eenige mededeelingen zoude doen over fundeeringen. Met de opmerking dat het niet zijn bedoeling was alle funderingen te behandelen, zou hij enkele, in den laatsten tijd gemaakte, hoofdzakelijk van groote gebouwen en andere kunstwerken, bespreken.

Om met zekerheid te kunnen fundeeren, begon spreker, was boven alles noodig, goed den grond te onderzoeken. Het voornaamste hulpmiddel was daartoe in de eerste plaats de grondboor, waarbij hij vooral wees op een boor van nieuwe vinding, die in den laatsten tijd werd gebruikt.

Dan volgde de hoedanigheid van de grondsoort, die, voor met den bouw van een huis begonnen werd, onderzocht moest worden om de diepte der fundeering te kunnen bepalen. Dat uit niet overal geschiedt, bewijst het feit, dat menig gebouw scheurt en verzakkingen vertoont en wel het meest bij den zoogenaamden revolutiebouw. Ook meende spreker dat, als men de fundeeringen niet diep genoeg aanlegt, de trillingen gemakkelijk worden overgebracht. Wijl het hem bekend is dat dit hoofdzakelijk uit een zuinigheidsmaatregel voortvloeit, vestigde hij er de aandacht op, dat men met betrekkelijk weinig kosten daarin tegemoet kan komen, door n.l. de fundamenten te doen rusten op een zandkist, welke kist door halve-steens muren samengesteld wordt. Spreker gaf ook de voorkeur aan harde steenen voor fundamenten, omdat de zachte roode steen, die men gewoonlijk gebruikt geen capaciteiten genoeg bezit om den druk van een gebouw te kunnen weerstaan.

Nu worden de paalfundeering en de fundeering op putten behandeld; voornamelijk de laatste vonden de meeste aanhangers, omdat spreker erop wees, dat zij in vele gevallen verkeerd werden belast. Naar hetgeen hij omtrent het gebruik van putten kende, kwam het hem voor dat alle belasting op den rand van den put dient te worden aangebracht.

Hotor nog achtte hij het gebruik van kasten, dat tevens veel besparing van grondwerk gaf; vooral bij groote werken was dit de moeite wel waard.

Vervolgens hield de heer Kersemaekers eenige beschouwingen over pneumatische fundeeringen. In 1850 waren het eerst de ijzeren caissons voor bruggenbouw toegepast. Later werd dit systeem al meer en meer verbeterd en thans worden bij den bouw van de spoorwegbrug te Westervoort caissons gebruikt, die zeker als de beste kunnen worden beschouwd. Bij den bouw dezer brug was voor luchtverversching in de duikers een machine zooëg van 30 paardekracht, die per uur 5—600 M³ lucht verzette. De caissons hadden een waarde van f 16.000 en een gewicht van 270.000 Kg.; na zakking op den bedem der rivier was dit gewicht tot 30.000 Kg. verminderd. Men had p. m. 45 dagen noodig gehad tot het doen zakken dezer caissons.

Na nog de fundeering van den kaaimuur te Feijenoord te hebben behandeld, eindigde spreker zijn belangrijke door teekeningen duidelijk gemaakte mededeelingen, waarvoor hem door den voorzitter de dank der Vergadering werd gebracht.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

1048ste *Vergadering van 20 Januari 1897.*

Na lezing der notulen werd overgegaan tot ballotage van den heer J. van Wijngaarden, die met algemeene stemmen tot lid werd aangenomen.

Bij de benoeming van 6 leden, die, in overleg met het bestuur, de *jury* zullen aanwijzen voor de prijsvragen 1897—98, viel de keuze op de heeren K. de Bazel, A. D. N. van Gendt, A. H. Zinsmeister, W. Kromhout, Lambeek en Wichers.

De bestuursleden Joseph Cuypers, W. van Boven en J. Lauweriks en de leden K. de Bazel, Zinsmeister, Van der Slays Veer en C. W. Nijhoff werden aangewezen als commissie voor de wetsherziening, die den 15 Maart in de vergadering gebracht zal worden. In de hoop dat de volgende bijeenkomst drukker bezocht zal worden, werd het kiezen van 2 redactieleden uitgesteld tot een volgende vergadering.

In het lokaal waren tentoongesteld houtsnede-teekeningen en houtsneden, werken van de heeren De Bazel en Lauweriks te Amsterdam, een fraaie collectie, welke een juist denkbeeld gaf van de groote vaardigheid en den smaak van deze heeren op dit gebied; de houtsneden worden ook door henzelven vervaardigd, 't geen juist oorzaak is, dat hun werk veel oorspronkelijks heeft en men in hun werken steeds ziet, dat het materiaal een daaraan passende behandeling gehad heeft, 't geen zeer moeilijk te verkrijgen is, wanneer teekenaar en houtsnijder twee afzonderlijke personen zijn. De heer De Bazel gaf met enkele woorden een toelichting en beantwoordde de vele tot hem gerichte vragen over dit onderwerp.

Na het voorstellen van eenige nieuwe leden werd de vergadering gesloten.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

AFDEELING ROTTERDAM.

Op de Januari-vergadering werd door den heer J. M. Schmitz Jr. te Rotterdam een lezing gehouden en een kunstbeschouwing gegeven over: Prof. Ewald's „Farbige Decorationen".

Spreker beschouwde het onderwerp dat hij behandelde als een op zichzelf staand geheel; het gold hier de decoratieve gedeelten van gebouwen en monumenten uit vroegere eeuwen, de bouwkunst in hare esthetisch schoone vormen, zooals Prof. Ewald ze heeft verzameld, en die met heel veel naauwkeurigheid naar zijn cartons zijn uitgevoerd. Een 80-tal prachtig uitgevoerde chromolithographieën werden door den spreker tentoongesteld.

Spreker gaf van elk dezer platen een beschrijvende verklaring, hoofdzakelijk om de historische waarde te doen kennen en zijn hoorders een blik te geven op de richting en de hooge vlucht van de decoratieve kunst in die tijden.

Het eerst voerde hij zijn hoorders naar het kasteel Fontainebleau, dagteekenende uit de 12de eeuw, eerst in verval en later op bevel van Louis Philippe en Napoleon III in al zijn luister hersteld; hoofdzakelijk de raadzaal wekte zeer de belangstelling op. Daarna volgde het Louvre te Parijs met zijn Apollo-galerij, zooals deze na den brand van 1661 door verschillende kunstenaars is hersteld of bijgewerkt tot in 1851. Het Palazzo in Mantua uit 1302, het kasteel Trausnitz bij Landshüt uit 1204, waar tot versiering uitsluitend schilderwerk is toegepast; de uit 6 vertrekken bestaande Borgia in het Vatikaan te Rome, het Palais Scrofa-Calcagnini te Rome, het klooster der Boetelingen, de Villa Madama en de kerk Santa-Maria, Sopra Minerva, allen te Rome, leverden de bijdragen tot de beschouwingen over de kunstrichting der vroegere tijden.

Als toelichting tot de meer moderne richting werden tot voorbeeld gekozen eenige woon- en winkelhuizen te Berlijn en het Raadhuis te Praag, waarna de spreker zijn hoogst belangrijke en leerzame rede besloot met een vluchtige aanduiding van eenige merkwaardige schoonheden in de Scuola del Santo te Padua, de kerk Santa Incarnata in Leodi en het schilderij-museum te Florence.

ARTI ET INDUSTRIÆ TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Zaterdag 16 Januari 1897.

In deze vergadering werd door den heer W. van Vliet rekening en verantwoordelijke afgelegd over het afgeloopen jaar en daarbij hulde gebracht aan allen, die hadden medegewerkt om onlangs den feestavond zoo uitstekend te doen slagen.

Tot voorzitter werd gekozen de heer Joh. Mutters Jr., tot te secretaris de heer F. J. Belinfante en tot bestuursleden de heeren W. Th. Kockx, P. den Hertog en J. M. Kippel.

Tot de aftredende bestuursleden J. J. v. Nieukerken, H. L. Boersma en W. van Vliet werden woorden van oprechte waardeering gericht.

Besloten werd de ledenvergaderingen voortaan op Woensdag te houden.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's GRAVENHAGE. De Regentes heeft ter beschikking van het bestuur van *Arti et Amicitiæ* te Amsterdam gesteld een gouden medaille met haar beeltenis, ten einde die uit te reiken aan den jeugdigen kunstenaar, die zich in den loop der beide laatste jaren door zijn talent die onderscheiding waardig heeft gemaakt.

ZWOLLE. De buiten-restauratie van de Sassenpoort is thans voltooid, het steigerwerk is geheel weggenomen, zoodat ook de laatste verbeteringen zichtbaar zijn. Bij het verwijderen van de kalk- en pleisterlagen op de muren en het gewelf van den poortdoorgang, is gebleken dat deze vroeger gevoegd waren. Daarom is ook thans het voegwerk weer aangebracht; voorts is de sluitsteen in het midden van het gewelf mede van de dikke kalklaag ontdaan, zoodat de vormlooze klomp thans weder het oorspronkelijke fraaie Michaëlsbeeld vertoont, dat met de eene hand den draak een zwaard in den geopenden muil stoot en met de andere hand een speer (van koper vervaardigd) door het lichaam steekt.

De gebeele gevel is thans zooveel mogelijk in zijn oorspronkelijken staat gebracht, het glas van de lichtramen is in lood gezet, de cordonaux die de verschillende overkragen van het metselwerk dragen zijn fraai gerestaureerd.

De binnenrestauratie van muren, balken, vloeren enz. zal binnenkort mede gereed komen. 't Is te hopen dat het uurwerk en de klok nu ook niet lang meer op zich laten wachten.

(Zw. Ct.)

ARNHEM. Het Gemeentebestuur heeft, in zake de binnenbetimmering van de nieuw gebouwde zaal in het Raadhuis, het advies gevraagd van den architect C. Muysken te Amsterdam, waarschijnlijk in verband met een interpellatie, op het laatst van het voorgaande jaar door het raadslid V. G. A. Bosch gehouden over de mindere geschiktheid der gereed liggende ontwerpen.

PERSONALIA.

— Bij kon. besluit is benoemd tot plaatsvervangend commissaris der Koningin voor de dominale steenkolenmijnen, C. Blankevoort, adjunct-ingenieur der mijnen te Heerlen.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

verlof verleend voor zes maanden aan den ingenieur 2e kl. E. J. Borgmans;

belast: met de waarneming der betrekking van chef der 4e afd. bij de exploitatie der Staatsspoorwegen op Java en geplaatst bij de Oosterlijnen, de ambtenaar op non-activiteit J. Sluiter, laatstelijk chef der exploitatie; met de waarneming der betrekking van opzichter 2e kl. en geplaatst in de resid. Batavia, de ambtenaar op non-activiteit C. G. J. Gersen, laatstelijk opzichter 1e kl.; met de waarneming der betrekking van opzichter 3e kl. in de residentie Bantam, de ambt. op nonact. H. de Vries, laatstelijk opz. 2e kl.

overgeplaatst: naar de residentie Soerabaia, de ing. 2e kl. J. F. Quast; naar Sumatra's Oostkust, de opzichter 3e kl. H. L. E. Herzung; naar de resid. Tegal, voor de opnemingen en werken ter verbetering van de bevloeiing in het noordelijk gedeelte, de ingenieur 2e kl. F. Th. Engel en de opzichter 2e kl. H. F. Meeng; naar de residentie Preanger-regentschappen, de opzichter 1e kl. A. Keller; naar de residentie Palembang de opzichter 3e kl. F. K. J. Borchartz.

toegevoegd: aan den chef der 3e waterstaatsafd. voor het doen van opnemingen ter verbetering der irrigatie in de residentie Japara, met aanwijzing van Patti als standplaats, de adspirant-ingenieur A. Perelaer en voor zijn bureau, de opzichter 2e kl. R. van Laar.

benoemd tot opzichter 2e kl. de waarnemend opzichter 3e kl. A. L. Weissner;

bepaald: dat de opzichter 2e kl. C. R. F. van Leeuwen toegevoegd blijft aan den chef der 3e waterstants-afdeeling, om op diens bureau (te Semarang) werkzaam te zijn.

— Gedetacheerd bij den aanleg van den staatsspoorweg Batavia—Tangerang—Bantam, de ing 2e kl. B. V. E. Houthuizen en de opz. 2e kl. H. J. E. G. F. Hofmeijr.

— Bij de exploitatie der staatsspoorwegen op Java benoemd tot telegraafopzichter en geplaatst op de oosterlijnen, de ambt. op wachtgeld R. A. E. de Cesnink van Capelle, laatstelijk commies 3e kl. bij den post- en telegraafdienst; tot onderopzichters 1e kl. de onderopzichters 2e kl. G. D. Maurits, F. van Leeuwen, F. W. A. Braams, O. B. Andersen en H. A. L. Robert; tot onderopzichters 2e kl. de onderopzichters 3e kl. W. P. Keijser, W. M. A. de la Combé, F. J. Jappart, L. E. Maks, A. B. Hartman, J. P. Coolen, G. E. Gephart en Th. G. R. House en de onderopzichter 2e kl. bij den aanlegdienst K. Folkerings.

— Geplaatst bij de Oosterlijnen de onderopzichter 1e kl. H. A. L. Robert en de onderopzichters 2e kl. K. Folkerings, F. Krul A. Dinsbach, W. M. A. de la Combé en L. E. Maks.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is de civiel-ingenieur C. L. van der Bilt te Scheveningen benoemd tot buitengewoon opzichter bij de werken van den Rotterdamschen Waterweg.

— Tot ambtenaar bij de Nederlandsche Zuid-Afrikaansche spoorweg-maatschappij is benoemd de heer J. van Beusekom, teekenaar bij de Staatsspoorwegen te Utrecht.

— Tot opzichter voor de plantsoenen, landerijen en gronden te Schiedam is door burg. en weth. benoemd de heer J. Hartkamp te Apeldoorn.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bouwkundig teekenaar, in een van onze gevestigde aannemerszaak (N.-B.), volkomen op de hoogte met het maken van plans en begrootingen en het uitvoeren van werken. Adres lett. W E 980, *Nieuws v. d. Dag.*

— Electrotechniker vindt plaatsing op een technisch bureau, als teekenaar. Adres lett. A. W. E Algem. Adv. Bur. Nijgh en van Ditmar, Rotterdam.

— Jong ingenieur, technoloog of machinist bij eene exploitatie-maatschappij voor petroleum in Ned.-Indië. Adres den boekh. E. Noordijk te 's-Gravenhage, onder motto „Exploitatie".

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren gebruikers tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een bouwkundig opzichter zoekt door beëindiging der werkzaamheden plaatsing. Adres onder no. 23 Buf. dezes. (3)

— Bekwaam opzichter-teekenaar vraagt tegen 1 Februari plaatsing. Adres onder no. 24 Bureau dezes. (2)

CORRESPONDENTIE.

Het verslag der vergadering van de „Friesche Bouwkring" moet, wegens plaatsgebrek, tot een volgend nommer blijven liggen.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

HERBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **9n Februari 1897**, des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te UTRECHT, van:

BESTEK No. 712.

Maken van een tweeden doorgang onder den spoorweg in de Roermondsche straat op het station Venlo.
Begrooting ƒ 9900.—

De besteding geschiedt volgens § 43 van het bestek.

Het bestek ligt van den 18n Januari 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. VAN LIEBERGEN te *Venlo* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **ƒ 1.—**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 30n Januari 1897 ten 11 ure voormiddag *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 16den Januari 1897.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op ***Dinsdag*** den ***9n Februari 1897***, des namiddags ten 2 ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 722.

Het maken van een SEINHUIS op het station IJsselmonde.

De besteding geschiedt volgens § 43 van het bestek.

Het bestek ligt van den 15den Januari 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. J. BUIJS te *Rotterdam* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **ƒ 1,00**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 2den Februari 1897 ten 12 ure middag *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 13n Januari 1897.

AANBESTEDING

De Mij. „DE STATIONSWEG" te *'s-Hertogenbosch* zal **aanbesteden** in massa en in perceelen:

Het bouwen van 34 HEERENHUIZEN, in 4 blokken, op een terrein aan den Stationsweg aldaar.

De besteding heeft plaats in het Hotel N. BRABANT, op de Markt te *'s-Bosch*, op **Dinsdag 16 Febr. 1897**, des nam. **twee** uren. De biljetten voor de perceelen moeten den 15n vóór twaalf uur, behoorlijk verzegeld, ingeleverd worden bij den Ingenieur-Architect J. DONY, Vughterstraat H. 20 te *'s-Bosch*, waarvan de opening op den dag der besteding zal plaats hebben.

Aanwijzing den **6 Febr.** in bovengenoemd hotel; op het terrein den **12 Febr.** telkens des nam. **twee** uren.

Bestekken en teekeningen zijn van af **28 Jan. n. s.** à **ƒ 2** per blok verkrijgbaar ten Kantore van den Ingenieur

J. DONY
te *'s-Bosch*.

AANBESTEDING

van de LEVERING van 2160 M³ ONDERHOUDSGRIND,

op *Donderdag 4 Februari 1897*, des voormiddags 10 ure, op het Raadhuis te Ooltgensplaat, levering in de havens van:

Ooltgensplaat.
Den Bommel.
Stad a/'t Haringvliet
en **Oudetonge**

tot het aantal M³ als in het bestek nader is omschreven.

Bestekken zijn *gratis* verkrijgbaar bij en nadere inlichtingen worden verstrekt door de Heeren P. VAN WEEL G.Gz., Burgemeester van Ooltgensplaat en Den Bommel, en J. VAN SCHOUWEN, Burgemeester van Oudetonge.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Megen c.a.* zullen op **Maandag 15 Februari 1897**, des voormiddags ten halftwaalf ure op het Raadhuis aldaar AANBESTEDEN bij enkele inschrijving:

Het leggen eener rioleering en het maken van Kei- en Kliskerbestrating in de gemeente Megen.

Bestek en teekening zijn verkrijgbaar ten gemeente-secretarie tegen betaling van **ƒ 3.—**.

Aanwijzing op Maandag 8 Februari ten 12 ure op het terrein en in het hôtel van den heer A. A. MUSKENS te *Megen*.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *DORDRECHT* zijn voornemens op **Maandag 8 Februari 1897**, des namiddags te **1** uur, ten Raadhuize in het openbaar **aan te besteden:**

Het maken van Aanlegplaatsen ten behoeve van een Stoombootveerdienst tusschen DORDRECHT—ZWIJNDRECHT, in een of in twee perceelen.

Bestek en voorwaarden zijn verkrijgbaar ter Secretarie dier gemeente (1e afd.) van af Woensdag 27 Januari 1897, tegen betaling van **ƒ 0.50** per exemplaar. Zoover de voorraad strekt, worden aldaar mede teekeningen verkrijgbaar gesteld à **ƒ 1.—** per stel.

Inlichtingen worden verstrekt op iederen werkdag de besteding voorafgaande, aan het Bureau der Gemeentewerken, *Kromhout No. 17*, voorm. van 9—11 en nam. van 2—3 uur, alwaar tevens bestek en teekeningen ter visie liggen.

Aanwijzing in loco heeft plaats op WOENSDAG 3 Februari 1897, voorm. 11 uur.

De op zegel geschreven inschrijvingsbiljetten moeten, mede door de borgen onderteekend, ingeleverd worden ter Secretarie gemeld vóór den tijd der aanbesteding.

AANBESTEDING.

Namens den Heer C. G. DE ROOS, zal de architect A. R. FREEM te *Arnhem* op **Woensdag 3 Februari 1897**, des namiddags te 2 uur, in het *„CAFÉ WATERREUS"* aldaar, in het openbaar:

aan besteden.

Het amoveeren van 2 perceelen, op het ROERMONDSPLEIN No. 28 en 29 aldaar en het BOUWEN van 2 HEERENHUIZEN.

Bestek met twee teekeningen liggen ter visie in het lokaal der besteding en zijn tegen betaling van **ƒ 1.50** te verkrijgen bij den architect, *Prins Hendrikstraat No. 63*, waar tevens alle werkdagen van 12—2 uur inlichtingen worden gegeven.

Aanwijzing in *loco* op *Zaterdag 30 Januari e. k.*, voormiddags 10 uur.

De Architect,
A. R. FREEM.

UTRECHTSCHE
Cementsteen Tegelfabriek
van A. DE MORIE, Utrecht.
Cementtegels, Putten, Ringen enz.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste JAARGANG. N°. 5. ZATERDAG, 30 Januari 1897.

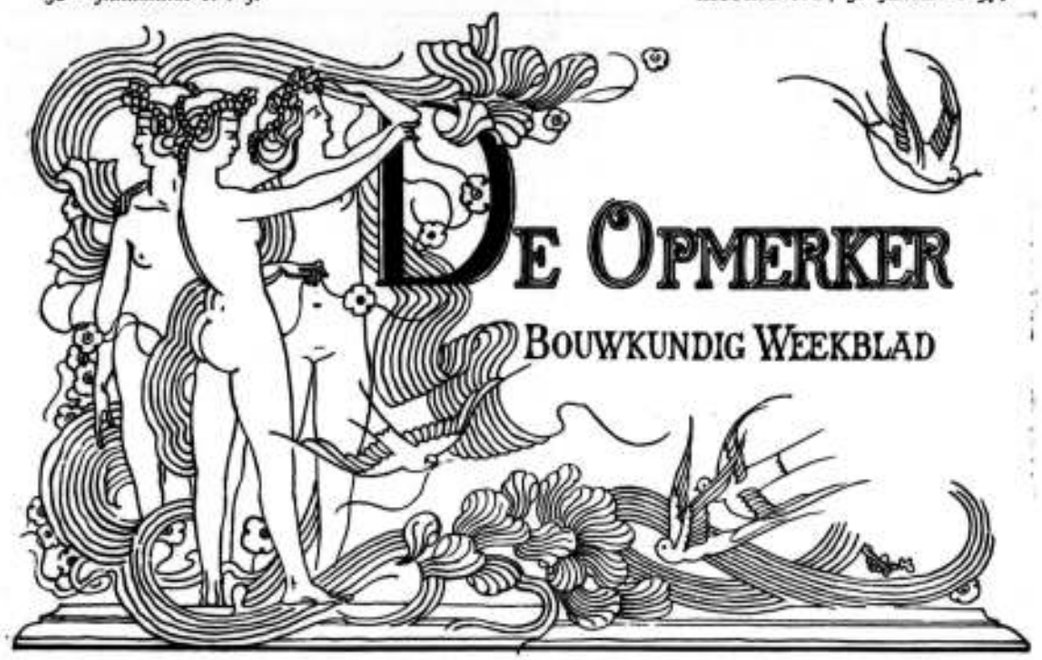

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland ƒ 5.—, voor België, bij vooruitbetaling ƒ 6.50, voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling ƒ 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels ƒ 1,30, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte, afzonderlijke nommers met plaat ƒ 0.25, zonder plaat ƒ 0.15.

JAN FREDERIK METZELAAR.

Den twee-en-twintigsten Januari jongstleden overleed te Scheveningen op 78-jarigen leeftijd de heer J. F. Metzelaar, oud ingenieur-architect voor de gevangenissen en rechtsgebouwen.

De overledene, den 21 Juli 1818 te Rotterdam geboren, ontving onderricht in het timmeren bij den heer Van Kempe Valk daar-ter-stede en teekenonderwijs des avonds aan de Teekenschool, die later door de Academie vervangen werd. Reeds in 1838 vestigde Metzelaar zich als baas te Rotterdam, waar hij zich spoedig in het bezit van eene zeer uitgebreide zaak mocht verheugen, hetgeen niet belette, dat hij zich met toewijding op de beoefening der schoone bouwkunst toelegde. Dank zij het ernstig bestudeeren van de werken der groote mannen op het gebied der bouwkunst en zijn grooten aanleg, kon hij spoedig als architect optreden en mocht het hem gelukken een welverdienden naam te verwerven.

Gedurende een tijdvak van dertig jaren had Metzelaar een veel omvattenden werkkring, en de practisch gevormde architect kon op het voorrecht bogen met het vertrouwen van velen vereerd te worden. Onder de meest bekende zijner werken noemen wij het Sociëteitsgebouw in het Park, het Leeskabinet, de villa-Hoboken en het winkelhuis van Bunnekamp & Mühler, allen te Rotterdam. Toen in 1848 een prijsvraag voor de Zuiderkerk aldaar werd uitgeschreven, behaalde Van Dam den eersten prijs en werd de tweede aan Metzelaar toegekend.

Gezondheidsredenen deden Metzelaar in 1868 besluiten de zaken aan kant te doen en zijne woonplaats naar Delft over te brengen; toen hij zich in 1870 hersteld gevoelde, werd hij tot ingenieur-architect voor de gevangenissen en rechtsgebouwen benoemd, in welke betrekking het hem niet aan werkzaamheden ontbrak. Het tuchthuis te Leeuwarden, het rechtsgebouw te Tiel en de cellulaire gevangenissen te Scheveningen, Breda, Arnhem en Groningen, werden door hem ontworpen en uitgevoerd. In December 1884 nam hij pensioen.

In 1867 vertoefde Metzelaar te Parijs, om alles, wat betrekking had op de Nederlandsche afdeeling van de wereldtentoonstelling, in orde te brengen. Het opmaken van het programma voor de prijsvraag van het Paleis der Staten-Generaal werd door de Regeering aan de architecten Rose, Godefroy en Metzelaar opgedragen en een ontwerp daarvan, later door laatstgenoemde opgemaakt, bleef onuitgevoerd en deelde het lot van een ontwerp voor de Academiegebouwen te Leiden, waarvoor hij de opdracht ontvangen had.

Metzelaar bewoog zich op velerlei gebied en was o. a. concessionaris voor de waterleiding te Rotterdam, die later door de gemeente werd uitgevoerd Hij had geruimen tijd zitting in het Bestuur van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en werd later tot honorair lid benoemd. Hij was ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw en in de Gustaaf Wasa-orde van Zweden.

De overledene nam in de bouwkundige wereld een eerste plaats in, heeft veel gedaan tot bevordering van de bouwkunst en den schoonheidszin bij het stichten van gebouwen en ijverde voor de klassieke richting.

NOG EENS HET BURENRECHT.

Het zal velen uwer lezers als mij genoegen hebben gedaan, in uw vorig nummer het uitvoerig verslag te vinden van de rede, door Mr. J. Limburg uitgesproken ter vergadering, 15 dezer door het Bouwkundig Genootschap te 's-Gravenhage gehouden.

Wij architecten komen zoo dikwijls in de gelegenheid omtrent het burenrecht het Burgerlijk Wetboek te moeten raadplegen, dat wij gaarne de voorlichting van een bekwaam rechtsgeleerde ontvangen.

Alleen verwondert het mij eenigszins, dat de heer Limburg geen critiek van de bepalingen, in het Burgerlijk Wetboek omtrent burenrecht voorkomende, heeft gegeven. Dat de spreker zich met al het bepaalde zou kunnen vereenigen, komt mij niet waarschijnlijk voor Maar misschien heeft hij, wel wetende dat de herziening van de artikelen die hij besprak, toch voorëerst wel niet aan de orde zal komen, de critiek achterwege gelaten, om zijn hoorders alleen met het nu eenmaal bestaande bezig te houden.

Het zij er verre vandaan dat ik mij aan die critiek, voor zooverre de juridische zijde van de zaak betreft, zou willen wagen. Alleen de technische bijzonderheden die in wetsbepalingen als de onderhavige met de zuiver juridische in nauw verband staan, wensch ik met een enkel woord aan te roeren.

Reeds bij het opslaan van den vierden titel van het tweede der boeken waarin het Burgerlijk Wetboek verdeeld is, ziet men aan spelling en stijl, dat men met bepalingen uit het begin dezer eeuw te doen heeft.

De beide eerste artikelen geven geen stof tot opmerkingen; ook het tweede is zeker duidelijk. Maar in Art. 675 wordt gesproken van een „waterbron" wier „loop" niet veranderd mag worden. Hier schijnt dus een beek bedoeld en geen bron, daar deze toch onmogelijk een loop kan hebben.

Over de taak in Art. 677 den „regtbanken" opgelegd, om „het belang van den landbouw met de onschendbaarheid van het regt van eigendom" overeen te brengen, zal ik niet spreken, daar mij anders de rechtsgeleerden een *„ne sutor"* zouden toeroepen. Alleen meen ik als leek te mogen opmerken, dat mij die taak niet gemakkelijk schijnt.

Dat ieder eigenaar, zooals in Art. 678 bepaald wordt, zijn nabuur noodzaken kan, hunne aan elkander grenzende eigendommen af te scheiden, ziedaar een voorschrift, waartegen niets te zeggen valt; ook schijnt het billijk, dat die afsluiting „ten gemeenen koste" zal geschieden Doch, hier is een maar. Want de wetgever bepaalt niet, welk middel tot afsluiting gebezigd zal worden; misschien heeft hij er zich niet aan willen wagen, uit de verschillende wijzen van afsluiting een keus te doen, en heeft hij gemeend, dat het plaatselijk gebruik in deze zou gevolgd worden. Nu is het mij eens voorgekomen, dat tusschen erven in de bebouwde kom eener gemeente, afscheiding voor gemeenschappelijke rekening moest gemaakt worden. De eigenaar, die als buurman de helft moest betalen, verklaarde zich daartoe bereid doch zeide tevens, dat hij een afsluiting, gevormd door suikerkanassers, de matten waarin vroeger de koloniale suiker hier-te-lande werd aangevoerd, voldoende achtte. Mijn patroon, die met zulk een primitieve afsluiting geen genoegen nam, moest nu wel het geheele werk voor zijn rekening nemen.

Voorschriften omtrent het materiaal der afsluiting, zoo gemaakt dat zij voor verschillende toestanden geschikt zijn, mogen dus dringend noodzakelijk worden geacht.

Met het bepaalde in Art. 681, dat alle muren „worden gerekend gemeene muren te zijn, ten ware er een titel of teeken, het tegendeel aanduidende, mogt bestaan", zal men zich zeker kunnen vereenigen. Dat in dit artikel ook muren tusschen „landerijen, hoven en tuinen" worden genoemd, heeft mij altijd den indruk gegeven, dat de wetgever zich als regel de afscheiding van terreinen door *muren* heeft gedacht en daar ook in Art. 678 het oog op heeft gehad. Maar deze afscheiding door muren is hier-te-lande slechts zelden gebruikelijk; in Frankrijk daarentegen komt zij veel voor, zoo als ieder die daar wel eens gereisd heeft, zich zal herinneren. Daarom schijnt mij de redactie van Art. 681 niet gelukkig met het oog op Nederlandsche toestanden.

Ook de kenteekenen, die Art. 682 noemt als aangevende, „dat een scheidsmuur niet gemeen is", zijn voor ons land vreemd en blijkbaar naar een Fransch voorbeeld gevolgd. Wat beteekent voor ons bv. de schoone zin: „het bovenste van den muur aan den eenen kant opstaande en loodregt met deszelfs voetstuk"? Bedoelde de wetgever een muur die schuin is afgedekt, waarom dit dan niet gezegd? Maar dergelijke schuin afgedekte scheidingsmuren zijn hier-te-lande zeldzaam, en daarom is het eerste kenteeken al zeer ongelukkig gekozen. Is ook hier weer een Fransch origineel zonder nadenken nagevolgd?

Vreemder is nog wat als tweede kenteeken wordt genoemd. Daar wordt gesproken van een muur die „een gebouw of eene (*sic*) terras steunt". *La terrasse* stond er zeker in het origineel en de vertaler schreef dood kalm: *eene terras*. Terrassen, zooals hier bedoeld worden, komen alleen in bergachtige landen, althans in landen, waar de grond zeer geaccidenteerd is, voor. Hier in Nederland waar de hoogste berg nauwlijks een heuvel kan genoemd worden, zal men ze wel weinig vinden. Dit kenteeken zal zich dus uiterst zelden vertoonen.

Onder de kenteekenen, verder genoemd, komen ook „steenen lijsten" voor. In den tijd, dat de wet werd gemaakt, zullen die hier te lande weinig zijn aangetroffen, en dus moet men al weer aan een buitenlandsch voorbeeld denken. Pas in den allerlaatsten tijd ziet men bergsteen hier te lande af en toe eens voor lijsten gebruiken; heeft dus de wetgever een zienersblik gehad?

Nu kom ik aan het slot van dit Artikel, waar gezegd wordt: „In die gevallen wordt de muur gerekend bij uitsluiting toe te behooren aan den eigenaar, aan wiens kant het gebouw, de terras, de lijsten en vooruitstekende steenen of de goot van zoodanige kappen gevonden worden". Dit is begrijpelijk voor zooverr het gebouw en het terras betreft; maar de lijsten, de vooruitstekende steenen of de goot, die iemands uitsluitend recht op een muur bewijzen, zullen juist aan de zijde van den buurman worden aangetroffen. Hier kan dan ook de wetgever zich onmogelijk een heldere voorstelling van de werkelijkheid gevormd hebben.

Artikel 683, dat bepaalt „de reparatiën en wederopbouwing van den gemeenen scheidsmuur, komen ten laste van alle degenen, die op den muur regt hebben, en zulks naar evenredigheid van ieders regt" schijnt zeer billijk; maar de practijk toont de moeilijkheid aan, om ieders recht, of liever ieders verplichting juist vast te stellen. En het slot van dit artikel, waarin wordt aangegeven, hoe de medeeigenaar zich kan „bevrijden om tot de kosten van reparatie en wederopbouwing bij te dragen", is zeer rekbaar. Want wat te verstaan onder „de steden en aaneengebouwde voorsteden en dorpen"? Dat hier weer klakkeloos weg uit het Fransch vertaald is, springt aanstonds in het oog.

Duidelijk en voor de practijk ook zeer voldoende is Art. 684, dat regelt, welk gebruik ieder der eigenaars van den gemeenschappelijken muur mag maken. Doch voor het volgend Artikel kan ik dien lof niet over hebben. Want de bepaling dat de mede-

eigenaar die „den gemeenen scheidsmuur hooger doet optrekken" behalve de kosten daarvan ook „moet dragen de vergooding der schade, die door de zwaarte veroorzaakt wordt, naar evenredigheid van den last en volgens de waarde", is weer een dier uitdrukkingen, die tot allerlei verwikkelingen aanleiding kunnen geven. Bij Art. 689 kom ik op dit Artikel terug.

De Fransche oorsprong der bepalingen, vervat in Art. 686, kan voor geen deskundige verborgen blijven. Het is blijkbaar gemaakt met het oog op de in Frankrijk gebruikelijke zware muren van bergsteen, waar „ieder mede-eigenaar van een gemeenen scheidsmuur" ruimte genoeg vindt om „op het gedeelte, hetwelk hem toebehoort, eene goot te leggen". Als die bepaling hier-te-lande letterlijk moest worden gevolgd, dan zouden op onze steens- of anderhalvesteens muren onmogelijk smalle gootjes komen te liggen. Dat ook goten dikwijls gemeenschappelijk zijn, daarvan schijnt de wetgever niets te hebben geweten.

In Artikel 687 vind ik de uitdrukking dat „de mede-eigenaar eens muurs, welke niet tot de verhooging heeft bijgedragen, den mede-eigendom dier verhooging kan verkrijgen, mits betalende de helft van de gemaakte onkosten" niet zeer gelukkig. Veel beter ware het geweest indien hier stond „mits betalende de helft der waarde van het verhoogde gedeelte". Want nu wordt degeen, die het eerst aan het verhoogen gaat, in de verzoeking gebracht, het bedrag dier kosten, als hem later daarnaar gevraagd wordt, zooveel hij kan aan te dikken. Vermoedelijk heeft de wetgever hier weer meer aan de vroeger reeds genoemde tuinmuren gedacht; hadden hem de scheidingsmuren tusschen gebouwen helder voor oogen gestaan, dan zou hij hebben ingezien hoe moeilijk het valt om, als eenmaal een gebouw verhoogd wordt, met juistheid vast te stellen, welke onkosten gemaakt zijn aan één stuk muur. Zooals het Artikel nu luidt kan de eerstbouwende eigenaar van den later bouwenden buurman vorderen, dat hij hem b.v. de helft der kosten van een Portland-cement-bepleistering zal vergoeden, ofschoon die buurman daar feitelijk niets aan heeft. Ja zelfs kan, met de wet in de hand, de helft der kosten, veroorzaakt door een groote reclame-schilderij, zooals die thans nog al eens gemaakt worden, van den buurman worden geëischt.

Over Artikel 688, hetwelk bepaalt dat „geen muur zonder den wil van deszelfs eigenaar kan worden gemeen gemaakt" valt niets te zeggen. Doch des te meer is er bij Art. 689 op te merken. Hier worden als het ware de Artikelen 684 en 685 nader omschreven. Den mede-eigenaar wordt verboden, „zonder toestemming van den anderen, in den gemeenen muur eenige diepte of holte te maken, noch tegen denzelven eenig werk te doen aanbrengen of te doen steunen". Dat hier muren als afsluitingen van terreinen den wetgever voor oogen stonden, schijnt wel zeker. Maar toch is ook aan de muren tusschen gebouwen gedacht; de wetgever, zich herinnerende, dat hij daarover reeds in de Artt. 684 en 685 heeft gesproken, zegt dat in de gevallen bij die artikelen voorzien „de mede-eigenaar kan vorderen, dat vooraf door deskundigen de noodige middelen worden beraamd, ten einde het nieuwe werk aan zijne regten geen nadeel toebrenge".

Deze laatste bepaling ware zeker bij de Artt. 684 en 685 beter op haar plaats geweest. Doch waarom wordt nu van „deskundigen" gesproken, terwijl in vele andere Artikelen, waar de voorlichting dezer heeren nog wel zoo noodig is, daarover eenvoudig wordt gezwegen? Want wat kunnen de deskundigen in dit geval doen? Zij kunnen zooveel middelen „beramen" als hun goeddunkt, maar de verplichting van den bouwenden mede-eigenaar, om die middelen ook toe te passen, is uit het artikel niet te lezen.

De wetgever heeft dit wellicht zelf ingezien en daarom het slot van het artikel zóó geredigeerd, dat, mocht de bouwende mede-eigenaar onwillig blijven naar goeden raad te luisteren, de nabuur toch geen schade lijdt. Dit slot luidt: „Indien het nieuwe werk aan den eigendom van den nabuur nadeel veroorzaakt heeft, moet hij daarvoor schadeloos worden gesteld; zullende echter de schade, toegebragt aan hetgeen tot verfraaijing van den scheidsmuur heeft verstrekt, bij het opmaken der schadeloosstelling niet in aanmerking komen".

Wat met deze laatste woorden bedoeld mag zijn, is mij altijd een ondoorgrondelijk geheim gebleven. Waaraan mag de wetgever hier toch wel gedacht hebben? Aan het behangselpapier, het verfwerk, het pleisterwerk? Maar er is toch geen reden om die „verfraaijingen" uit te sluiten! Of zijn misschien weer tuinmuren verondersteld?

In Art. 690 vinden wij genoegzaam hetzelfde, als in Art. 678 voorkwam. Maar nu worden er weer de „steden en aaneengebouwde voorsteden en dorpen" bijgehaald en alleen gezegd dat „een ieder" steeds „zijnen nabuur kan noodzaken om bij te dragen tot het maken of herstellen van afsluiting". Maar hoeveel moet er bijgedragen worden? De helft, zult gij zeggen, en dit is ook mijn meening. Maar waarom staat dit dan niet in het Artikel, dat nu een noodelooze, ja zelfs verwarrende toevoeging bij Art. 678 schijnt?

Doch er staat althans aan het slot van dit m. i. grootendeels noodelooze artikel iets, wat wel nuttig is, en dat zeker bij Art. 678 goed op zijn plaats zou geweest zijn, nl.: „De wijze en de hoogte der afsluiting zullen geregeld worden volgens de bijzondere verordeningen en plaatselijke gebruiken". Het nut van dit slot wordt evenwel weer eenigszins twijfelachtig door de vage aanduidingen der nadere regeling. Een duidelijke opgaaf van de afmetingen, materialen en wijze van samenstelling der in ons land meest gebruikelijke wijzen van afsluiting, ware zeker verkieslijker geweest. Maar het schijnt dat de wetgever, waar zijn Fransche voorbeeld hem in den steek liet, al heel weinig moeite gedaan heeft, om duidelijk te zijn.

Dat in Art. 691, waar bepaald wordt, dat een „gemeene heining" door een „gemeenen muur" mag worden vervangen, maar dat „geenzins" het omgekeerde mag geschieden, op Fransche toestanden wordt gedoeld, behoeft na het boven opgemerkte geen nader betoog.

Evenwel, de wetgever ziet toch nog — men zou haast kunnen zeggen: beter laat dan nooit — in, dat hier te lande meest houten afscheidingen voorkomen, en daarom zegt hij in Art. 698: „De bepalingen in Art. 681 tot en met Art. 697 vervat, zijn toepasselijk op iedere afscheiding van hout". Doch nu maakt hij zijn fout slechts ten deele weer goed, want ieder deskundige zal aanstonds moeten toegeven dat steenen en houten muren niet zoo maar in één adem genoemd mogen worden. Vooral de bepalingen van Art. 684 kunnen op houten muren niet toegepast worden.

Wij vervolgen dan ons onderzoek en komen met Art. 692 aan de reeks van fraaie bepalingen omtrent de „uitzigten".

De bezorgdheid van den wetgever, in Art. 692 uitgedrukt, „dat, zonder de toestemming van den anderen", door een der naburen „in den gemeenen scheidsmuur eenig venster of andere opening, op welke

wijze het ook zijn moge", gemaakt worde, laat zich alleen verklaren als men weer denkt aan de tuinmuren, waarover ik het vroeger had. Want wie zal pogen „een venster" te maken, dat bij zijn buurman in huis uitkomt en dat dus door dezen onmiddellijk onbruikbaar gemaakt zou worden?

Zonderling en zeker niet duidelijk is het slot van Art. 692. Wat den nabuur eerst gestrengelijk verboden wordt mag hij echter doen „in dat gedeelte van den muur, hetwelk hij te zijnen koste optrekt, mits zulks dadelijk bij de optrekking geschiede op de wijze bij de twee vorige Artikelen omschreven".

Ook hier schijnt mij het aannemelijkst, dat de wetgever zich weer een gemeenschappelijken tuinmuur heeft voorgesteld en dat hij den persoon, die dien muur voor eigen rekening optrekt, heeft willen beloonen door hem een zekere wijze van lichtschepping te vergunnen.

Maar in de practijk wordt het Artikel meest toegepast bij gemeenschappelijke muren van *huizen*, die door één der eigenaars worden *verhoogd*. En daarvoor kan het zeker niet bedoeld zijn, want nu is het mogelijk het zoo uit te leggen, dat de eenmaal gemaakte lichtschepping moet blijven bestaan, ook al verkrijgt de buurman door aankoop het verhoogde gedeelte.

Bij Artikel 693 wordt men in het vermoeden versterkt, dat de wetgever, zoo al niet aan tuinmuren alleen, dan toch aan zeer lage muren gedacht heeft. Want de „digte ijzeren traliën", daar voorgeschreven, kunnen alleen dienen om te beletten, dat iemand op 's buurmans erf zou uitklimmen. Zooals zij nu, volgens de letter der wet, op verdiepingen plegen gemaakt te worden, dikwijls op 10 en meer meters boven den grond, missen zij alle reden van bestaan. Of meent men, dat ook dan nog gevaar voor uitklimming aanwezig is?

Edoch, in Art. 694 wordt toch van „verdiepingen" gesproken, als daar wordt vastgesteld, dat een venster „niet lager dan twintig palmen boven den vloer" mag komen. Evenwel lijkt het mij, alsof dit er later is bijgevoegd, en niet in den oorspronkelijken gedachtegang des wetgevers heeft gelegen. Want van het nut der „digte traliën" op verdiepingen kan ik mij geen voorstelling maken.

Zeer schoone Artikelen schijnen mij die van 695 tot 697. Ik heb mij dikwijls afgevraagd, door welke inzichten de wetgever toch bij die „uitzigten" wel geleid mag zijn geworden. Hij heeft willen beletten, dacht ik dan, dat de eene buur op des anderen erf kijkt. Maar zou hij dan gemeend hebben, dat de bekende „twintig palmen" een beletsel zijn voor de lichtstralen, om tot ons oog door te dringen? Ik kon het haast niet aannemen. Is dan misschien voor uitklimming gevreesd? Doch dan scheen het mij weer dat die twintig palmen, gesteld dat de buurman zulke booze plannen mocht hebben, al heel weinig zekerheid daartegen gaven. En dan dat „uitzigt ter zijde of in de schuinte"! Hier worden „vijf palmen" afstands voldoende geacht om den nabuur vrijheid en veiligheid te verzekeren!

Ik meen, in het bovenstaande, aangetoond te hebben, dat dit gedeelte onzer wetgeving, op het burenrecht betrekking hebbende, dringend herziening vereischt. Bij die herziening zal het noodig zijn, dat de rechtsgeleerden, die zich daarmede bezig houden, zich beter doen voorlichten, dan zij, die de tegenwoordige artikelen redigeerden. Verzekeren zij zich van goed advies, dan kunnen zij veel bijdragen, om allerlei onzinnige bepalingen, die nu een vruchtbare boom van twistappels zijn, te doen verdwijnen.

Een bestendig lezer.

DE CLOU DER PARIJSCHE WERELDTENTOONSTELLING IN 1900.

Wie eenigszins van nabij bekend is met de toestanden in de provincie, zal weten, dat de redactiën der plaatselijke bladen in de provinciesteden zich somtijds, wegens den beperkten kring hunner lezers, vrijheden kunnen veroorloven, waarvoor de algemeen gelezen groote bladen zouden terugdeinzen; hij zal dan ook wel opgemerkt hebben, dat zij bij zulk een gelegenheid wel eens aardig uit den hoek kunnen komen.

Zoo kwam dezer dagen in de *Nieuwe Bredasche Courant*, als vervolg en toelichting op een gefingeerd telegrafisch bericht, dat twee Hollandsche ingenieurs bekroond waren voor hun ontwerp van den „Clou" voor de aanstaande Parijsche tentoonstelling, een werkelijk niet onaardige mop voor, onder den hierbovenstaanden titel, met de bijvoeging: „Een triomf der Hollandsche ingenieurswetenschap."

Ware het niet, dat een van de bladen der Residentie het stuk in zijn geheel had overgenomen, dan zou het gewis, als zoovele andere van dien aard, buiten onzen gezichtskring zijn gebleven. Wij zouden dan de aangename afwisseling hebben gemist, die de lezing ervan verschafte, tusschen het genot van taaie beschouwingen over kiesrecht, personeel, de Derwischen, de Atchison-waarden, de Venezolaansche questie, de Armeniërs en andere vermakelijkheden, die de dagbladen ons tegenwoordig opdisschen. Ik zeg aangename afwisseling, want ik dien in onzen *Opmerker* wat voorzichtig te zijn; sprak ik van vermaak, dan zou ik ons bouwkundig weekblad in verdenking brengen er medewerkers op na te houden, die vermaak scheppen in moppen, ten koste van onze onvolprezen ingenieursbent. Sprak ik van genot, dan zou ik de zaak nog erger maken en mij daarenboven onjuist uitdrukken, want daarmede zou ik de letterkundige waarde van het artikel te hoog aanslaan. Dit neemt niet weg, dat het den onbekenden schrijver blijkbaar niet aan talent en geest ontbreekt.

In een vorm à la Jules Verne geeft hij een beschrijving van den put van 17 kilometers diep, door middel waarvan de inwendige warmte der aarde in electrischen stroom zal worden omgezet en nog veel andere gewenschte zaken, o. a. de drooglegging der Zuiderzee, als bijproducten zullen worden verkregen.

En door die beschrijving heen vlecht hij een bijtende satire, à la Heinrich Heine, op in onze technische kringen bekende personen, zaken en toestanden.

De veronderstelling is, geloof ik, niet zeer gewaagd, dat de schrijver in die kringen geen vreemdeling is.

Dit kan, dunkt mij, met voldoende zekerheid worden opgemaakt uit de wijze, waarop hij den draak durft te steken met verdienstelijke leden van ons ingenieurscorps en met professoren, zelfs van onze Polytechnische School, getuige bijvoorbeeld het volgende:

„Het is onzen lezers bekend, hoe hoog geroemd en wereldbekend onze ingenieurswetenschap op waterbouwkundig gebied is, was en blijven zal, naar wij hopen, in het buitenland. Speciaal ons, Noordbrabanters, blijkt slag op slag hoe verdiend die reputatie is, o. a. bij de verlegging van den Maasmond en het voor en de brug bij Waalwijk met de beroemde Nederlandsche ingenieurs Tutein Nolthenius en Six aan het hoofd, ook bekend als schrijvers in *Eigen Haard*. Verder blijkt de weltverdiendheid der reputatie uit den Waterstaat in Indië, de havens van Vlissingen, Amsterdam, Rotterdam, het Merwedekanaal, het Groot Noordhollandsch Kanaal, enz.

„Die ingenieursberoemdheid is, naast den jenever, onze trots in 't buitenland. En we zullen, als we 't beleven, onze kindskinderen nog hooren spreken daarover, om nog te zwijgen van de militaire ingenieurs, die steeds gelijken tred houden achter den vooruitgang der artillerie-wetenschap in het buitenland."

en verder:

„Wij voor ons zijn vol bewondering voor dezen nieuwen triomf der Hollandsche ingenieurs-wetenschap en voor alle andere ge-

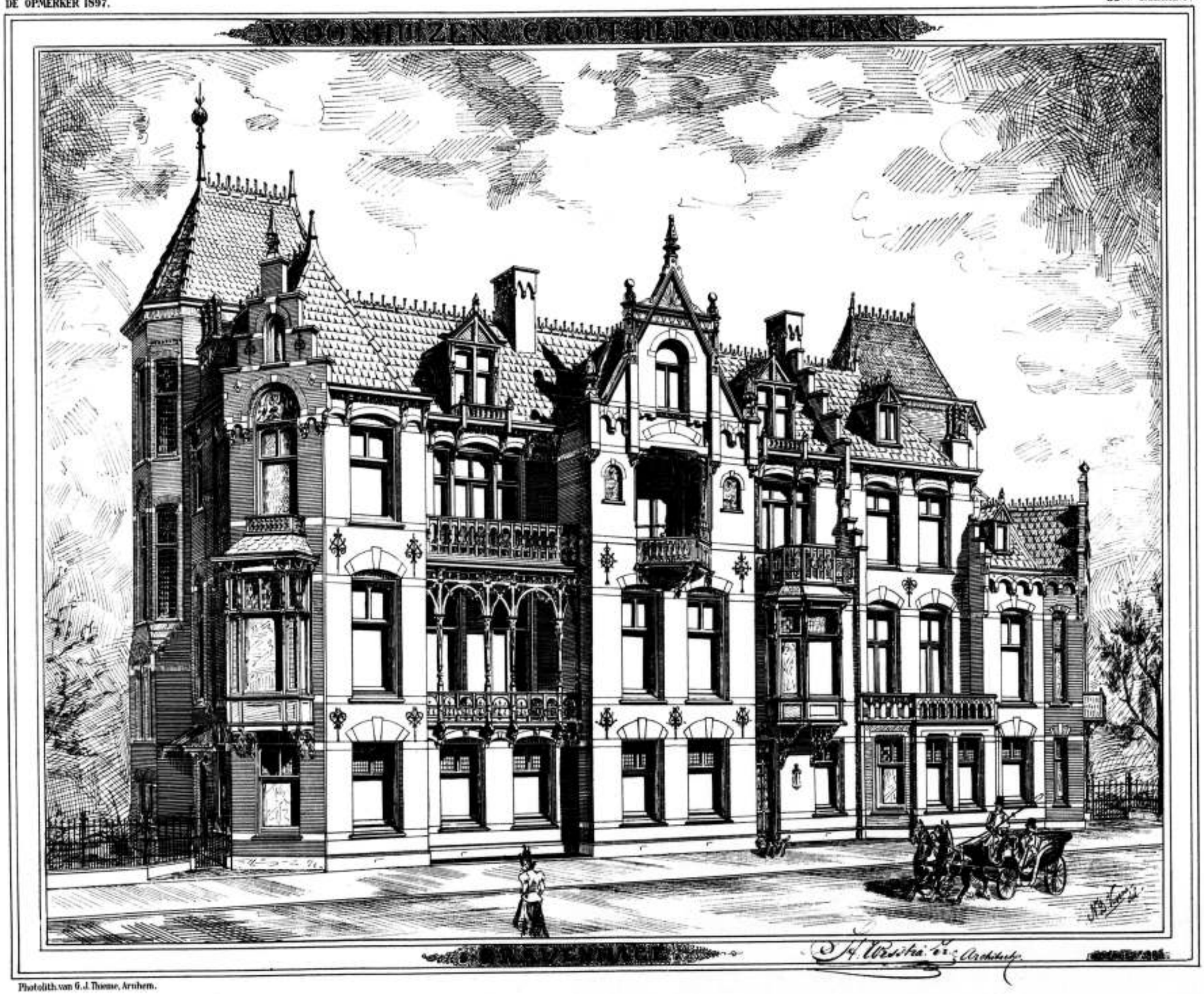

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

ONTWERP VOOR DRIE WOONHUIZEN „EN BLOC" A/D GROOT-HERTOGINNELAAN TE 's-GRAVENHAGE

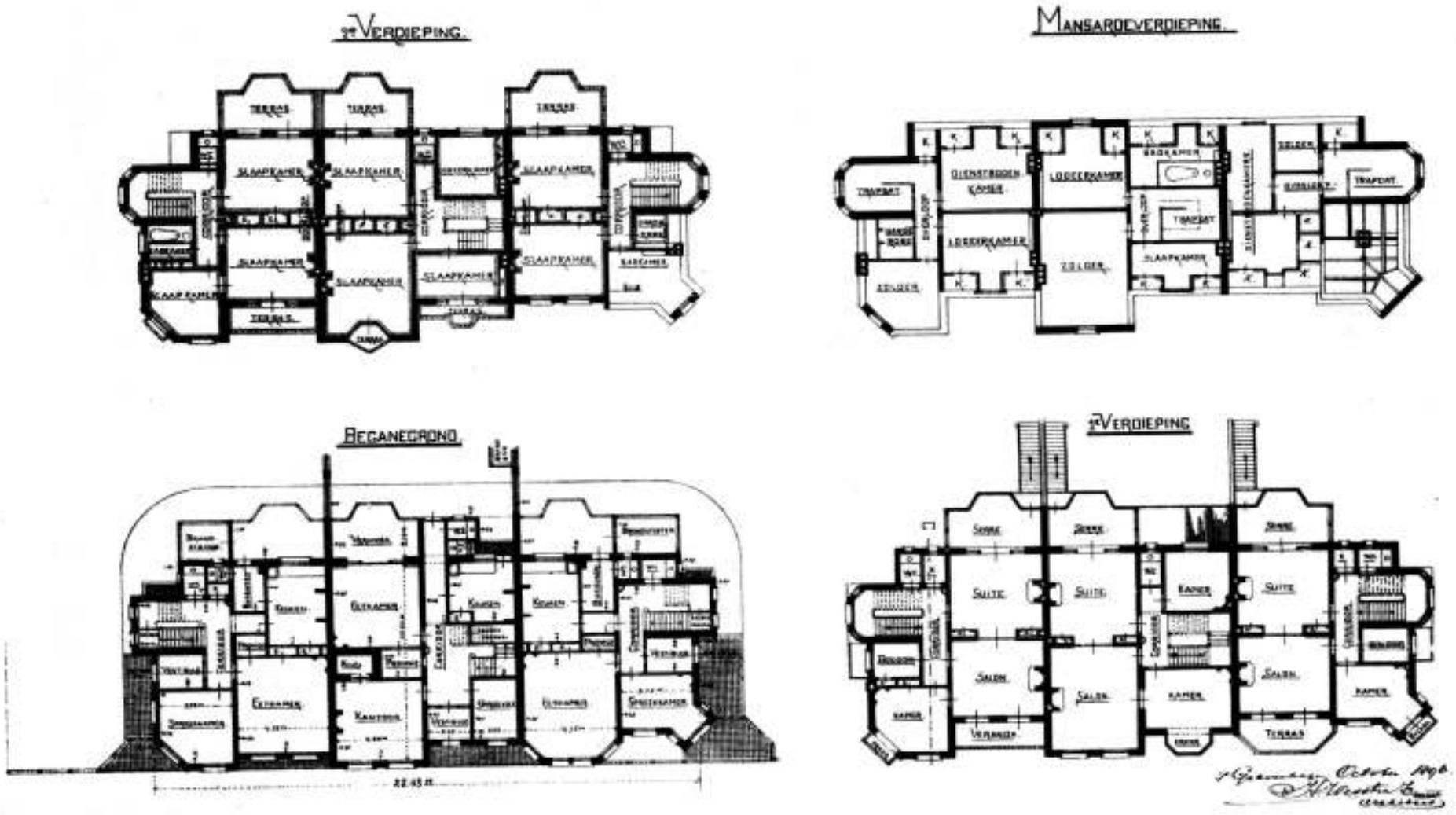

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

oerde wetenschappen. De Hollandsche geleerde wereld zal al meer en meer de verbazing wekken van heel de beschaafde wereld. Hier een professor, die heelemaal uit Batavia komt om te Leiden een wereldraadsel op te lossen. Dáár een professor, die uit alle boeken over bouwkunst dén boek, het boek der bouwkunst maakt. Ginds een professor, die een boek schrijft over poldergemalen, dat zóó wel overeenkwam met wat er noodig was op dat gebied, dat alle polders het feitelijk reeds bezaten vóór 't de pers verliet. Elders een professor, die in een wereldberoemd boek den mensch leert, hoe men 't gemakkelijkst trappen klimt — wat véél is in een land waar bijna elk huis een bovenhuis heeft. Eindelijk — neen, wij eindigen. Wanneer zouden we „anders" moeten eindigen?"

Ik zal mij wel wachten om hier te zeggen, dat ik dit nu een aardigen of wel *den* juisten toon vind, waarop critiek in technische aangelegenheden moet worden uitgeoefend, omdat vele lezers van *De Opmerker* geacht kunnen worden, min of meer met de ware toedracht en den stand der zaken op waterbouwkundig gebied in ons land bekend te zijn, en er ook weinig vernuft noodig is, om tusschen de regels de namen der professoren, met wie hier een loopje genomen wordt, in te vullen. Ik meen bij den schrijver genoegzame schranderheid te mogen veronderstellen om aan te nemen, dat hij wel zal begrijpen, dat de betrokken heeren het niet de moeite waard zullen vinden zich boos te maken over de leelijke kladden, die hun op lossen toon worden aangesmeerd. En toch is er iets in dien toon, in den toon van het geheele stuk, dat mij, alle persoonlijke sympathieën of antipathieën ter zijde stellende, de overtuiging geeft dat de schrijver, hoe leelijk de steken onder water ook zijn, die hij uitdeelt, over het algemeen de lachers op zijn hand zal hebben, en dit werkt vaak meer uit dan de deftigste vertoogen.

De betrokken heeren zullen dus, dunkt mij, in dit geval het best doen maar mee te lachen, zij het ook als de bekende boer, die kiespijn heeft, over de handigheden die een Bredasche..... laat ons nu maar eens zeggen, kwajongen, zich ten hunnen koste veroorlooft.

Een veel hooger qualificatie dan deze zullen zij hem toch denkelijk wel niet toekennen.

Maar dit daargelaten, meen ik, dat wij toch uit deze, — afgezien van het brutale en hoogst ongepaste van de grappen, — niet onaardige mop iets kunnen leeren en zij een vingerwijzing bevat naar „Something rotten in the state of Danmark". Wat de schrijver hier in de krant durft te zetten, wordt door velen gedacht, zonder dat zij er zich anders dan in intiemen kring over uitlaten, en hoezeer men den vorm moge afkeuren, waarin hij zijn gemoed lucht geeft, ook voor dien vorm is een vrij natuurlijke aanleiding aan te wijzen.

Laat mij nog een volzin aanhalen, om deze bewering te staven.

„Den scepter van sleur, gesmoed door oppervlakkigheid, welke regeert op het gebied van onderwijs als op zoovael ander gebied, dien roepen we toe met woorden uit den Faust: „Verweile noch, du bist so schön!"

De bittere ironie, die hieruit spreekt, doet ons den lust tot lachen vergaan en wij denken daarbij, behalve aan oppervlakkigheid en sleur, nog aan den verderfelijken cöteriegeest, aan het misbruik, dat in sommige kringen gemaakt wordt van den mantel der liefde, aan het misbruik van macht, dat aan de waarheid den mond snoert; wij denken aan de brutaliteit, waarmede de middelmatigheid, de onkunde somtijds zich een weg weet te banen tot hooge positie, daartoe den ondergeschikte gewetenloos exploiteerende en uitknijpende als een citroen, dien men daarna wegwerpt. En dan waag ik het de vraag te stellen, of die brutaliteit niet van veel ernstiger aard is en zelfs wel in een adem genoemd mag worden met de ongepaste aardigheden van iemand, die misschien geen andere bedoeling had dan de lezers van een provinciale courant te vermaken, en daarvoor nu onze ingenieurs en professoren tot mikpunt heeft gekozen.

Maar misschien ligt ook een ernstiger bedoeling ten grondslag aan deze satirieke ontboezemingen; misschien neemt de schrijver, wijl hem zijn positie niet toelaat een strijd met open vizier aan te binden, slechts noode zijn toevlucht tot hatelijkheden en koelt hij zijn gemoed aan de personen, die bij de gewraakte zaken en toestanden betrokken zijn, maar die niet altijd de schuldigen, somtijds zelfs niet eens medeplichtigen zijn. Deze soort van critiek mist wel nooit hare uitwerking op een deel der publieke opinie, maar voert toch zelden tot het doel, tenzij dit, wat wij zonder bewijs niet mogen aannemen, uitsluitend mocht zijn personen te kwetsen.

Aangenomen dus, dat het hier ook wel degelijk de toestanden geldt op het gebied van de eertijds wijdvermaarde Hollandsche ingenieurswetenschap, noem ik de zoodanige, die aanleiding geven tot beschouwingen als die van den onbekenden Bredaschen grappenmaker, diep treurig, zoo treurig, dat, — indien er geen ander middel dan de geniepige satire bestond, om de Nederlandsche natie wakker te schudden uit de verregaande onaandoenlijkheid, die volgens Prof. A. Pierson hare nationale hoofdzonde is, — men dezen prikkel, als een noodzakelijk kwaad ter bestrijding van een nog grooter kwaad wel zou *moeten* aanwenden.

Laat ons evenwel vertrouwen, dat er nog andere middelen zijn, dat er nog mannen onder ons gevonden worden, die een onafhankelijke positie danken aan eigen verdienste en rechtschapenheid, en dat deze hun talenten en hun invloed zullen aanwenden, om te breken met den sleur, de ergerlijke misstanden uit den weg te ruimen, en onze ingenieurswetenschap en ons technisch onderwijs in eere te herstellen.

LUCTOR.

BIJ DE PLAAT.

De drie woonhuizen „en-bloc" zijn in de jaren 1894 en 1895 gebouwd aan de Groot-Hertoginnelaan te 's-Gravenhage.

De gevels zijn gemetseld van kleurig Waalhardgrauw, met banden, lijsten en afdekkingen van witte steen (Pierre de Morley).

Het dak is met blauwe en roode kruispannen gedekt en de hooger opgaande trappenhuizen met roode leipannen.

De kosten van den bouw hebben ongeveer *f* 54,000 bedragen.

H. WESSTRA JR.

's-Gravenhage, Januari 1897. *Architect.*

VEREENIGING „DE FRIESCHE BOUWKRING" TE LEEUWARDEN.

Vergadering van 21 *Januari* 1897.

De Voorzitter opende deze eerste vergadering in 1897 met een hartelijk woord van welkom.

Na lezing der notulen en 't afdoen van eenige zaken van huishoudelijken aard, stelde de Voorzitter de behandeling van de jaarverslagen van den Penningmeester en den Secretaris aan de orde; daaruit blijkt dat het saldo in kas bedraagt *f* 103.13 en het ledental is gestegen tot 58. Zoowel financieel als in ledental is de Vereeniging sterker geworden, terwijl de behandelde onderwerpen op de vergaderingen blijk geven van toenemende ambitie.

Alsnu werd het woord gegeven aan den heer Bekker tot beantwoording van de vraag omtrent zinkbedekking, in 't vorig verslag opgenomen.

Na een inleidend woord zeide spreker: Het spreekt wel van zelf, wanneer zink van no. 8 tot en met no. 12 (dit zijn de lage nummers) wordt voorgeschreven, het een bouliste zaak is dat het plat niet grooter kan zijn dan 4 tot en met 8 M², terwijl men

bij gebruik van zwaarder zink de afmeting nog iets grooter kan nemen. Men kan evenwel onder bovengenoemde voorwaarden toch wel een groot plat solied dekken, doch is dangehouden aan de navolgende eischen:

1e. Het te gebruiken zink moet minstens van no. 15 zijn, en

2e. het plat niet breeder dan 2 à 2.10 M en zonder lijsten. In dit geval kan het plat, zonder dat zulks aan de solliditeit afbreuk zal doen, van onbepaalde lengte zijn, mits men zorge de dakplanken in de richting der breedte te leggen. Op een dergelijk plat moeten de bladen zink in dezelfde richting als de planken worden gelegd. Ook is er geen bezwaar, wanneer dit plat aan een muur grenst, het zink tegen dien muur op te zetten; de deugdelijkheid van het werk zal daardoor niet geschaad worden. Het bekleeden met zink van vierkante platten van eenige afmeting, omgeven door opstanden of lijsten, ook al gebruikt men zwaar zink, kan nimmer zoo degelijk zijn dan wanneer men een dergelijk plat eenigzins hellend maakt en met rooflatten bewerkt.

De solliditeit van zinken platten, van welken aard ook, is in hoofdzaak afhankelijk van de bewerking. Spr. noemde eenige gegevens welke naar zijne meening noodzakelijk moeten worden toegepast, vooral ook bij het maken van platten zonder rooflatten. Ten 1e moet de werkman zorgen dat het zink minstens 1 c.M. vrij blijft van de lijst of den opstand, omdat het zink een groote uitzettingscoëfficient heeft; ten 2e mag het zink in geen geval gespijkerd worden, ook niet onder de soldeernaden; ten 3e moeten, vooral ook bij eindlingshout, soliede haken ter bevestiging der krulen worden aangebracht, en eindelijk moet zink zooveel mogelijk in de richting der planken gelegd worden. Ten slotte werd er door den spreker nog op gewezen, dat geen dwarszink aan langszink mag verbonden worden, omdat de uitzetting van lengte en breedte verschilt en daardoor de vrije werking wordt belemmerd.

De volgende vraag: „Welke ondervinding heeft men van carbolineum?", was in handen gesteld van den heer Scholtens, die daaromtrent het volgende mededeelde:

Carbolineum wordt gemaakt in de fabrieken tot bereiding van koolteerproducten. Het hoofdbestanddeel is, naar den reuk te oordeelen, creosoot-olie, welke olie een distillatieproduct van koolteer is. Creosoot-olie is niet in water oplosbaar en spoelt dus door den regen niet uit de poriën van het hout.

De bederfwerende eigenschap wordt toegeschreven aan het in de stof aanwezige carbolzuur en de daarmede overeenkomende zuren, in 't algemeen phenollen genaamd. De olie vormt de kleefstof van deze zuren, die in water oplosbaar zijn en houdt ze in de poriën vast. De lijm- en eiwitstoffen van het hout zijn het meest aan verrotting onderhevig en trokken de minder aantastbare vezels in het ontbindingsproces mede. De phenollen nu hebben de eigenschap de eiwitstoffen onmiddellijk te doen stollen en daardoor alle organisch leven onmogelijk te maken.

Creosoot-olie wordt hoofdzakelijk gebruikt tot bederfwering van het hout, en wordt onder hoogen druk, soms van 10 atmosferen, in het hout geperst. De indringing is dan soms wel 5 c.M. in het langsche hout, in het kopsche hout natuurlijk nog veel meer.

Carbolineum wordt eenvoudig met een kwast op het hout gestreken, 't liefst in verwarmden toestand; de indringing bedraagt eenige millimeters. Alle carbolineum geeft niet dezelfde kleur aan het hout; dat van de eene fabriek kleurt het fraai bruin, van de andere zwartachtig bruin.

Het bestrijken van hout met carbolineum heeft het gebruik van Moscovische teer grootendeels verdrongen. De teer dringt ook wel eenigszins in het hout, maar vormt er ook een hechtafsluitend laagje op.

Werd nu de oude teerkorst bij het opnieuw teren telkens afgekrabd, dan zou het in bederfwerende eigenschap nader aan het carbolineum komen. Dit geschiedt echter veelal niet en er wordt langzamerhand een dikke teerkorst gevormd, die wel de lucht afsluit, doch tevens de verdamping van het vocht in het hout verhindert en daardoor de ontbinding bevordert. Beslagen eikenhouten schoeilingspalen en schoeilingsplanken zien er dikwijls nog volkomen gaaf uit; slaat men echter deze de harde teerkorst heen, dan blijkt het hout grootendeels vergaan.

Indien er steeds goed, dus eerst na afkrabbing, geteerd werd, zou het bovenbeschreven geval niet voorkomen en het hout zeker veel langer in goeden staat blijven.

Om de meer bederfwerende eigenschap en het grooter indringingsvermogen van carbolineum, gaf spr. echter de voorkeur aan laatstgenoemde stof.

Bij verschillende besturen heeft het carbolineum dan ook de Moscovische teer geheel verdrongen en worden beschoeiingen, aanvaarpalen, meerpalen, brugdekken, afheiningen enz. daarmede jaarlijks één- of tweemaal bestreken. Als bederfwerend middel tegen huiszwam schijnt het ook aanbeveling te verdienen.

De volgende vraag, ook in 't vorige verslag opgenomen, over kurk, werd beantwoord door den heer v. d. Heij.

Kurk, zeide spreker, is de schors of bast van een eikenboom, welke wordt aangetroffen in Spanje, Catalonië, Andalusië, Algiers en in 't algemeen 't meest aan de Spaansche zijde der Oost-Pyreneën. Het is dus een natuurvoortbrengsel. De boom heeft veel overeenkomst met de els en groeit op tot eene hoogte van 10 à 15 meter, kan een leeftijd bereiken van 100 tot 160 jaar en in dikte verschillende afmetingen verkrijgen. De grondstof is eerst na een zorgvolle behandeling gedurende gemiddeld 40 jaren geschikt tot bewerking.

Op even uitvoerige wijze werden de volgende vragen door den Voorzitter behandeld, luidende:

1. Wat leert de ondervinding omtrent het gebruik van portl. cementmortel bij bouwwerken, welke zijn de voor- en nadeelen daaraan verbonden en heeft het ook invloed op den salpeteruitslag van het metselwerk?

2. Wat is er aan te doen om het uitvallen der voegen te voorkomen. In hoeverre kunnen de metselspecie, de soort van steen en de tijd van metselen daarop van invloed zijn en welke is de beste verhouding van de specie voor een soliede en tevens voldoende witte voeg?

Na bespreking der grondstoffen en fabrikage van het cement werd gewezen op de gunstige resultaten omtrent het gebruik van cementmortel, mits op oordeelkundige wijze toegepast, niet alleen wat betreft de menging van de bestanddeelen, maar vooral de wijze van werken, de plaats waar en het jaargetijde wanneer gewerkt moet worden.

De salpeteruitslag van cementmortel is zeer gering en voor deugdelijke voegspecie is eene menging met cement aan te bevelen; wenscht men tevens een witte voeg, dan heeft men vooral op de kleur van het te bezigen cement te letten.

Alvorens de vergadering te sluiten, richtte de Voorzitter het woord tot den heer Baron, om hem namens de Vergadering leedwezen te betuigen over zijn aftreden als bestuurslid, doch tevens om hem dank te zeggen voor al hetgeen hij voor de Vereeniging had gedaan, en een beroep te doen op zijn blijvende medewerking.

Niets meer aan de orde zijnde, werd de vergadering, met dankzegging aan de sprekers en aan de leden voor de trouwe opkomst, gesloten.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Buitengewone vergadering van 23 Januari 1897.

Voor deze buitengewone vergadering was als spreker uitgenoodigd de heer J. L. M. Lauweriks van Amsterdam, die, na een woord van dank aan de leden voor deze uitnoodiging gebracht te hebben, eene voordracht hield over „Geometrie".

De lezing, die zeer aanschouwelijk door teekeningen en figuren werd toegelicht, verwierf algemeen bijval.

Na een woord van dank aan den spreker voor zijne bijdrage, werd de vergadering gesloten.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Arnhem.

Vergadering van 27 Januari 1897.

Na het vermelden van enkele ingekomen stukken worden de heeren W. G. Lensink en A. R. Freem als lid van het bestuur herkozen.

De heer J. Persijn Jr. gaf daarop antwoord op de door de Maatschappij gestelde vraag:

1. Wat kan er van overheidswege gedaan worden om, bij den aanleg van nieuwe straten en stadsgedeelten, het bouwen van fraaie huizen te bevorderen?

Verdient het voorbeeld van verschillende buitenlandsche steden, waar van stadswege bij den aanleg van nieuwe wijken „premiën" voor de mooiste voorgevels worden uitgeloofd, aanbeveling ook voor Nederl. steden?

Wat het eerste deel betreft, zeide spreker, is het niet moeilijk te begrijpen dat het in elke stad hoogst noodig is dat van overheidswege ingegrepen wordt in de uitbreiding der steden. In iedere stad treft men talloze voorbeelden van speculatiebouw, die geheele wijken ontsieren.

Het adres, door onze Afdeeling aan den raad der Gemeente verzonden, inzake de herziening van de bouwverordening, is hiervan ook het bewijs. Het meerendeel der verordeningen op het bouwen bevat geen bepalingen omtrent de constructie; alleen die op sanitair gebied en die tegen brandgevaar zijn opgenomen. Geen enkele eisch is gesteld voor den uiterlijken welstand, maar dit laatste zou te groote bezwaren hebben, en het middel zou erger zijn dan de kwaal.

Thans bestaat in de verordeningen de alleenheerschappij van de rooilijn, die ons hier-ter-stede de gevels als in 't gelid staande heeft bezorgd. Door hierin meer vrijheid te laten, zou men veel beter effecten verkrijgen met voorspringen, uitbouwen enz., vooral op die gedeelten waar men 4 of 6 meter tuin vóór de perceelen heeft. Verder heeft het gemeentebestuur veel in de hand door de bepaling, dat bij het exploiteeren van terreinen de project-straten door de gemeente moeten worden goedgekeurd, wat profielen en breedte betreft. Voorts kan de Gemeente, door zelve met hare te stichten gebouwen voor te gaan, veel nut stichten.

Waar zij verkoopster is van terreinen, zooals in steden met geslochte vestinggronden, kan zij voorwaarden stellen. Ook kan de gemeente premiën uitloven voor fraaie gevels met evenveel recht, als dat zij een schouwburg exploiteert en tentoonstellingen subsidieert.

In Brussel kent ieder de goede resultaten verkregen op den Boulevard Anspach. Vóór 10 jaren werden door de gemeente Amsterdam prijzen uitgeschreven voor het fraaiste pand aan de De-Ruyterkade, maar zonder gevolg.

De gunstige resultaten, door de Maatschappij „Duinoord" te 's-Gravenhage verkregen met het uitschrijven van prijzen voor de beste gevels, op hare terreinen te bouwen, zijn bekend.

Spreker eindigde zijne mededeeling met aan het 2e gedeelte van de vraag adhesie te betuigen.

Het lid Freem is het omtrent de beantwoording in 't geheel niet met spreker eens.

Hij geloofde dat de bouwverordeningen tot do in de vraag bedoelde verfraaiing niets kunnen bijdragen en zelfs dat de bouwverordening, zelfs uit een hygiënisch oogpunt beschouwd, en ten opzichte van brandgevaar of constructie, hier-ter-stede evenmin veel heeft uitgewerkt. Ook zou het premiestelsel, door de gemeente uit te schrijven, niets tot het maken van fraaie gevels bijdragen. Dat het op de De-Ruyterkade fiasco heeft gemaakt, ligt daarnaan dat de exploitatie ziet wilde vlotten en dat het op Duinoord goede resultaten heeft gegeven, is te danken aan de groote uitbreiding der bevolking in Den Haag in de laatste jaren. De exploitatie dezer Mastechappij vlotte in den aanvang niet, doch toen de stroomng kwam en de winsten in 't verschiet lagen, kon men iets meer doen en schreef een wedstrijd uit. Ware het tegenovergestelde 't geval geweest, dan was ook de opwekking weggebleven. Men vergete niet, dat over 't algemeen de aandeelhouders niet uit liefde voor het schoone hun geld in dergelijke ondernamingen steken, en het over 't algemeen met den kunstzin in ons land anders is gesteld dan in andere landen. Zoolang het publiek, dat het slechte en smakelooze bouwen in de hand werkt, zich tevreden stelt met muren met gaten, mits de vertrekken wat grootte en aantal betreft in omgekeerde reden staan tot den huurprijs, zoolang zullen de resultaten van premiën enz. nihil zijn. Zoodra er financieel belang in 't spel is, veedwijnen meestal plotseling de gevoelens voor het schoone. Een voorbeeld hiervan levert de exploitatie van de Boulevard-terreinen. Op een klein gedeelte na, is het geheele plan, wat bebouwing betreft, verknoeid. En zoo eoit, dan had men hier het in de hand gehad om, al ware het dan ook maar bescheiden, eenige eischen van uiterlijken welstand te stellen. Daarom is spreker het niet eens met de beantwoording en zou hij den raad geven: Verhef op het gebied van smaak, kunstzin en hygiëne eerst de overgroote meerderheid van het publiek, dan zullen van zelf de eischen hooger worden gesteld. En dat het voorbeeld van de gemeente ook geen effect heeft, bewijst Amsterdam, dat een tijd heeft gehad dat al, wat van het bureau van publieke werken kwam, zeer zeker aan kunsteischen voldeed, en hoe wordt daar thans geknoeid?

De tweede vraag:

„Hoe moeten scheidingsmuren van perceelen, waarin tevens de balken dragen, geconstrueerd worden om volkomen het geluid, veroorzaakt door piano, spel, zang, enz. te isoleeren", werd beantwoord door het lid Freem.

Spreker deelde het volgende mede:

Weinig, geloof ik, wordt er bij het ontwerpen van onze Hollandsche huurwoningen, en zelfs niet alleen bij deze, maar bij vele uit veel ruimer hoore gebouwde woonhuizen, gedacht aan dezen eisch.

Bij de thans in alle steden van ons land ingestelde manier om geheele blokken huurhuizen met 1 steens-, ja zelfs met ½ steensscheidingen te voorzien, plant het geluid zich soms 5 à 6 perceelen ver voort, deels ook overgebracht door balken die doorgaan of met de koppen tegen elkaar liggen; voor menigeen wordt het een ware plaag te wonen in een zoogenaamd muzikaal stadsgedeelte, waar men den ganschen dag en soms een deel van den nacht allerlei instrumenten hoort marteien, en zelfs al voldoet die muziek aan de eischen, men kan ook *„des Guten zu viel haben"*; menig bewoner, al komt hij dan ook niet in een inrichting van zenuwlijders, verwenscht terecht de gehoorigheid zijner woning.

Het denkbeeld van velen, dat men binnenskamers gerust zijne geheime gedachten kan mededeelen, zonder gevaar te loopen dat onbescheiden ooren dit zullen hooren, is illusoir voor vele onzer moderne woningen van f 350 tot f 500 huur, en het spreekwoord „muren hebben ooren" is ook hier bewaarheid, doch met een variant: „muren hebben buren".

Over het algemeen wordt er, zooals ik in den aanvang heb opgemerkt, over dit euvel weinig geschreven en er nog minder voor gedaan. Een afdoend en tevens goedkoop middel is niet gemakkelijk te vinden en de meer ingewikkelde en daardoor meer kostbare middelen zullen door de speculanten niet worden toegepast.

Ik zal trachten hieronder eenige middelen aan te geven en beginnen met de isolatie van scheidingsmuren.

1. Het metselen van de scheiding van 3 halve steenen met twee spouwen en het opvullen der ruimten met droog zaagsel, turfmolm, houtasch, asbest; men zorge hierbij dat de balken niet tegen elkaar komen te liggen en de verbinding der spouwen niet plaats heeft met steenen, doch met vlakke plaatjes van gegalvaniseerd ijzer met een kwartslag in het midden. Dat bij het niet opvullen der spouwen het resultaat slechts gedeeltelijk wordt bereikt, heeft spreker bij een paar woonhuizen aan den Boulevard, door hem gebouwd, ondervonden. Hier is de isolatie niet volkomen en hoort men, hoewel zwak, de piano.

2. Het metselen van twee 1 steens muren met eene spouw van 11 cM., opgevuld op dezelfde wijze, en de balken niet doorgaande of met de koppen tegen elkaar liggende.

3. Het metselen van een 1 steens muur, en het aan beide zijden met tusschenruimte van 5 cM. (opgevuld als boven) opstellen van wanden van rietplanken, Rothschild's patentwanden of excelsiorplaten, echter ook onder nog scherper voorbehoud dat de hoeken niet doorgaan of tegen elkaar liggen, en in het laatste geval, zoo dit niet te vermijden is, tusschen de balkkoppen een strook lood (van minstens 25 Kg. per M.²) gelegd wordt.

Verder verdient het aanbeveling onder de dragvlakken der balken een strook lood te leggen, of den balkkop met een looden muts te voorzien. Hout is namelijk een zeer goede geleider voor het geluid.

Het bovenstaande geldt voor aaneengebouwde perceelen van denzelfden eigenaar.

Voor naast elkander gelegen perceelen van verschillende eigenaren zou reeds veel gewonnen zijn, indien men de zoogenaamde gemeene muren wat minder in toepassing bracht. Van een steensgeval over drie verdiepingen, van dikwijls reeds slappe steen, wordt uit winstbejag meestal nog de gemeenschap aan den buurman verkocht, zonder te letten op den enormen last die daarop komt; wanneer deze verplicht was een eigen muur daartegen te zetten, liefst met een kleine tusschenruimte, 't zij opengelaten of met gemeene goot gedekt, zou men een goed resultaat krijgen.

Elk huis moest wettelijk eigen muren hebben van ten minste 1 steen dik; het meerendeel der speculatiehuizen bezit echter een steens muur voor beide perceelen.

Indien de indeeling zoo wordt gemaakt dat de kamers van het eene perceel naast de gang van het andere huis komen te liggen, bereikt men, al is het resultaat niet schitterend, toch iets.

Maar bij de heerschende onder- en bovenhuiszenwoede is de gehoorigheid tusschen beide woningen nog veel sterker. Hier zijn met betrekkelijk geringe opofferingen goede resultaten te verkrijgen.

Bij de thans algemeen toegepaste constructie: een balklaag van hoogstens 8 × 24 cM. met vloer boven en tengels met riet en gips van onderen, hoort men de onderwenende familie loopen, zingen, spelen, praten, bidden, ja zelfs eten, en ruikt men den tabaksrook van den onderbewoner.

Wanneer men de balken iets hooger aan en op halve hoogte rietplanken of isoleerplaten aanbracht, dichtgevoegd en tot den onderkant der vloeren opgevuld met houtasch of een of ander licht en geluidwerend materiaal, verkrijgt men gunstige resultaten op het punt van gehoorigheid, en zouden de bouwkosten niet zooveel verhoogd worden.

Beter is het en meer afdoende eenige ruimte te laten tusschen vloer en plafond, door het gebruiken van plafondhangers en bovendien de isolatie in de balklaag te brengen, maar het allerbeste is wat onze naburen, de Duitschers, doen voor hunne étagewoningen, nl. het maken van ijzeren balklagen met gewelven en afzonderlijke onderplafonds. Hierover verder uit te weiden vond spreker, met het oog op de gestelde vraag, niet gewenscht.

Het lid Freem hield daarna eene kunstbeschouwing van het werk „Dessins inédits de Viollet le Duc", waarvoor hem, bij monde van den Vice-voorzitter, de dank van de aanwezigen werd gebracht.

Afdeeling Haarlem en Omstreken.

Vergadering van Donderdag 21 Januari 1897.

De eerste vergadering in het nieuwe jaar werd met een hartelijke toespraak van den Voorzitter geopend, waarna eenig debat gevoerd werd naar aanleiding van een schrijven van het Bestuur der Maatschappij over het aanstellen van een verslaggever en de plaatsing van advertentiën.

De heer Kleiweg Dysersinck bracht verslag uit omtrent de algemeene vergadering van den Particulieren Arbeidersad en de secretaris las het jaarverslag, waarna de benoeming van een voorzitter aan de orde kwam. In plaats van den heer Jacques Leijh, die volgens het reglement niet herkiesbaar was, werd met groote meerderheid gekozen de heer J. van den Ban Pz.

Het rapport der commissie voor het opstellen van een conceptprogramma van een prijsvraag voor het meubilair eener arbeiderswoning gaf ruimschoots stof tot gedachtenwisseling. De gevoelens liepen nog al uiteen, maar ten slotte werd in hoofdzaak vastgesteld de prijsvraag te bepalen tot het ontwerpen van de noodige meubelen voor eene arbeiderswoning met een gezin van man, vrouw en vier kinderen. De meubelen behooven niet alle losse stukken te zijn en kunnen voor een deel in verband gebracht worden met de vaste kamerbetimmeringen; zij moeten op practische en min kostbare wijze zijn ingericht, en zich door goede verhoudingen en vormen onderscheiden.

De deelneming aan dezen wedstrijd is voor iedereen opengesteld en de antwoorden worden vóór 1 November e. k. bij den Secretaris ingewacht. Als prijs voor het bestgekeurde ontwerp wordt een som van f 50 uitgeloofd en, dank zij de vrijgevigheid van den heer P. Kleiweg Dysersinck, eene premie van f 10 voor het tweede in aanmerking komende antwoord. De namen van de vijf leden der jury, bestaande uit één architect, twee meubelmakers en twee werklieden, zullen vooraf bekend gemaakt worden en het programma zal weldra bij den Secretaris te verkrijgen zijn.

De Voorzitter bracht den leden der Commissie dank voor de genomen moeite, uitte de beste wenschen voor het welslagen van de prijsvraag en sloot de vergadering.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE LEIDEN.

Vergadering van Donderdag 28 *Januari* 1897.

Deze vergadering, bezocht door 35 leden en 2 donateurs, werd voorafgegaan door eene kunstbeschouwing van het plaatwerk „Decoratie-Motieven" en van teekeningen van het nieuwe station te 's-Hertogenbosch, waarvoor den heeren W. C. Mulder en J. A. Hamstra dank werd gebracht. De Voorzitter, de heer C. R. v. Rayven, opende deze vergadering met de aanwezigen een in alle opzichten gelukkig jaar 1897 toe te roepen. De notulen werden onveranderd goedgekeurd en een vriendelijk woord van afscheid werd gebracht aan den heer D. Vallbrief, die wegens volbrachten diensttijd als bestuurslid moest aftreden. De heeren L. v. d. Laan en I. v. d. Kamp werden als nieuwe bestuursleden verwelkomd en namen als Vice-voorzitter en Penningmeester zitting. De Practische Ambachtschool zond den staat van vorderingen van den leerling, die voor rekening der Vereeniging de school bezoekt, en de secretaris deelde namens den heer M. de Jongh van Amsterdam het antwoord mede op een vraag, omtrent het onderwijs in het handteekenen aan jeugdige ambachtslieden, welk stuk zal worden toegezonden aan bestuurderen van het genootschap M. S. G. en de Practische Ambachtschool. Het jaarverslag over 1896, waaruit de zeer gunstige toestand der Vereeniging bleek, werd onder applaus goedgekeurd.

Alsnu was het woord aan den heer Louis J. Cohen alhier, die tot onderwerp had gekozen: de Chineesche en Japansche lak- en versieringskunst en wat daarmede in verband staat. Allereerst werd gewezen op de groote technische en practische kennis, die voor het kunstlakken noodig is. Het is een geheel op zichzelf staande industrie, waarvan een elk die dit vak uitoefent, de details of geheimen, eraan verbonden, zich door practische ervaring heeft weten eigen te maken. Het is bekend, dat het kunstlakken oorspronkelijk uit China en Japan afkomstig is. Deze kunst dateert dan ook reeds, wat China betreft, van af de eerste eeuw, toen zij in dienst van den Boeddhistischen godsdienst stond. Japan had zich zelfs tegen de 10e eeuw nog niet vrij gemaakt van de navolging der Chineesche voorbeelden uit de Tang-dynastie. Nog bestaan er schilderstukken en kunstlakwerken van dien tijd, als hoogste uitingen dezer zoo vermaarde kunst. Op een wijze, die blijk gaf van ernstige studie op dit gebied, doorliep spreker de Chineesch—Japansche scholen tot in deze eeuw, en behandelde van ieder speciaal de vormen der teekeningen en het aanbrengen der kleuren.

Vervolgens trad spreker in vergelijkingen tusschen de Chineesche en Japansche kunst, waaruit bleek dat de Japansche kunst nimmer verveelt, met de omgeving in volkomen harmonie blijft, en in vorm en kleur het evenwicht behoudt, terwijl bij de Chineesche het meer beschaafde en fijn gevoelde ontbreekt. Alles is daar in veel mindere mate sympathiek. Het was daarom, dat spreker meer speciaal de kunst uit Japan behandelde, vooral ook met het oog op 't wezenlijk oorspronkelijke dierkunst, waar deze ontstond uit de eigenaardige gesteldheid van het land. Nadat de heer Cohen nog het een en ander medegedeeld had omtrent Japansche architectuur en de inrichting der woningen, behandelde hij vervolgens het winnen van het vernis uit den vernisboom, en verklaarde tot in onderdeelen hoe men in Japan lakt en polijst; dit na te volgen, is nog niemand gegeven. Aan 't slot zijner voordracht behandelde spreker nog het vuurvaste lakkeeren, met al zijn eischen en technische bezwaren, waaruit bleek dat de heer Cohen zich niet alleen op 't gebied van lakken thuis gevoelt, maar ook op het terrein der chemie lang geen vreemdeling is.

Het emailleeren van haarden in de tint van het behang en de meubels is nieuw, doch de bestellingen van buiten af bewijzen dat de heer Cohen met succes werkzaam is.

De Voorzitter dankte spreker voor zijn leerrijke voordracht, en sprak den wensch uit dat de heer Cohen mag worden de pionier in 't Westen op 't gebied der lakkunst.

De vergadering werd alsnu na rondvraag gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. Met eerbiediging van den wensch van den overledene, werd Dinsdagmiddag op de algemeene begraafplaats ter aarde besteld het stoffelijk hulsel van den heer J. F. Metzelaar, oud ingenieur-architect der gevangenissen en rechtsgebouwen. Het bestuur van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en dat van de afdeeling Rotterdam waren daarbij door voorzitter en secretaris vertegenwoordigd en het schilderkundig Genootschap Pulchri Studio had daartoe het bestuurslid Willy Martens afgevaardigd.

Voorts waren vele belangstellenden aanwezig, als de voorzitter der afdeeling 's-Gravenhage, de directeur der Academie van beeldende kunsten alhier, de referendaris van de afdeeling gevangenissen aan het Departement van Justitie, eenige architecten, opzichters en teekenaars en vele oud-leerlingen van den overledene.

De zoon, de heer W. C. Metzelaar, thans ingenieur-architect voor de gevangenissen en rechtsgebouwen, dankte voor de betoonde belangstelling.

— Het Koninklijk Instituut van Ingenieurs zal op Dinsdag 9 Februari vergaderen. Blijkens de agenda zal het lid D. P. van Ameijden van Duym een voordracht houden over de fundeeringswijze met gemetselde zinkputten en hare toepassing bij den bouw der brug over het Zwartewater te Hasselt, en worden van de leden J. de Koning en B. T. Haitink mededeelingen tegemoet gezien over reisindrukken uit Noord-Amerika en over verdamping in stoomketels.

HAARLEM. De Raadscommissie, die advies zal uitbrengen over de aanvrage der „Imperial" tot verlenging harer gasconcessie hier ter stede, heeft zich als deskundige toegevoegd den heer Van der Horst, directeur der stedelijke Utrechtsche gasfabriek.

LEEUWARDEN. Woensdagavond trad in de vereeniging „Nijverheid" als spreker op de heer Joseph Th. J. Cuypers, architect-ingenieur te Amsterdam, over het onderwerp „Baksteen en Terracotta".

WINSCHOTEN. In de vestibule van het nieuwe stadhuis is een herinneringsplaat van de stichting van dat gebouw geplaatst, welke is samengesteld uit tegels, vervaardigd in de plateelbakkerij „Rozenburg" te 's-Gravenhage en uitgevoerd naar het ontwerp van den Rijksbouwmeester, den heer C. H. Peters. De plaat bevat een stichtingsoorkonde, omlijst door een krans van eikenloof, waarboven het wapen van Winschoten.

— Aflevering 1 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

De Moki-indianen en hun slangendans, door A. D. Hagedoorn. — Een reuzenschildpad, door Dr. H. J. Calkoen. — Het rijk der tonen, door Dr. W. van Bemmelen. — De bloemenstad en hare bolplanten, door J. Sturing. — Verschillende vormen van glazen bollen en buizen voor de ontwikkeling van X-stralen, door Dr. A. van Hennekeler. — Zijn korstmossen aan stammen en takken voor de boomen schadelijk? door W. W. Schipper. — Een nieuwe stroomsluiter, door C. L. de Veer. — Korte mededeeling. — Boekaankondiging. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Op het hoofdbureau voor het mijnwezen te Batavia is voorloopig werkzaam gesteld H. J. Buijsman, onlangs benoemd tot ingenieur 3e kl. bij dien tak van dienst.

— Door den Minister van Waterstaat is de heer J. Nieuwdorp te Koljnsplaat benoemd tot buitengewoon opzichter bij het verrichten van opnemingen en peilingen van den Hollandschen IJsel.

— De civiel-ingenieur P. J. Kapteijn, thans tijdelijk ingenieur bij het waterschap „De Rogge", is benoemd tot adjunct-ingenieur bij de gemeentewerken te Amsterdam.

— In de standplaatsen van de ingenieurs voor het stoomwezen komen met 1 Februari eenige veranderingen; de hoofdingenieur W. A. M. Piepers wordt verplaatst naar Arnhem en de ingenieurs J. N. Kooy en D. Okhuizen worden te Rotterdam en Zwolle werkzaam gesteld, om respectievelijk als hoofd van het 4de, 2de en 5de district op te treden.

— Bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen is benoemd tot adspirant-adjunct-inspecteur ter standplaats Waardenburg, C. W. F. Baron Mackay, te Zeist.

— Op de voordracht voor leeraar aan de school voor nuttige en beeldende kunsten te 's-Hertogenbosch werden geplaatst de heeren: Ant. van Welie, aldaar, tijdelijk leeraar aan de school; A. M. J. Diemont, leeraar R. H. B. school te Zalt-Bommel; Jac. Fuvier, te Arnhem en S. Golinski Jr., te Groningen; met 16 van de 17 uitgebrachte stemmen werd de heer A. van Welie benoemd.

— Bij koninkl. besluit zijn bevorderd tot teekenaar 1e kl., de teekenaars 2e kl. bij 's Rijkswerf te Amsterdam Ph. G. Huber en A. F. J. Heldoorn.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Civiel-ingenieur bij den dienst der publieke werken, afd. havenwerken te Amsterdam (tijdelijk). Jaarwedde ƒ 2000. Adres vóór 8 Febr. aan den directeur der publ. werken.

— Bouwkundig opzichter. Salaris ƒ 65 's maands. Adres vóór 7 Febr. aan den burgem. van Enkhuizen.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(Dienstaanbiedingen worden ten geriefe van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.)

— Een practisch ervaren bouwkundig opzichter, van goede getuigschriften voorzien, door afloop der werkzaamheden buiten betrekking, zag zich gaarne weder geplaatst. Adres no. 25, bureau dezes. (1)

BERICHT.

Alle advertentiën moeten ditmaal in de bijbladen worden opgenomen.

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

32ste JAARGANG. N°. 6. ZATERDAG, 6 Februari 1897.

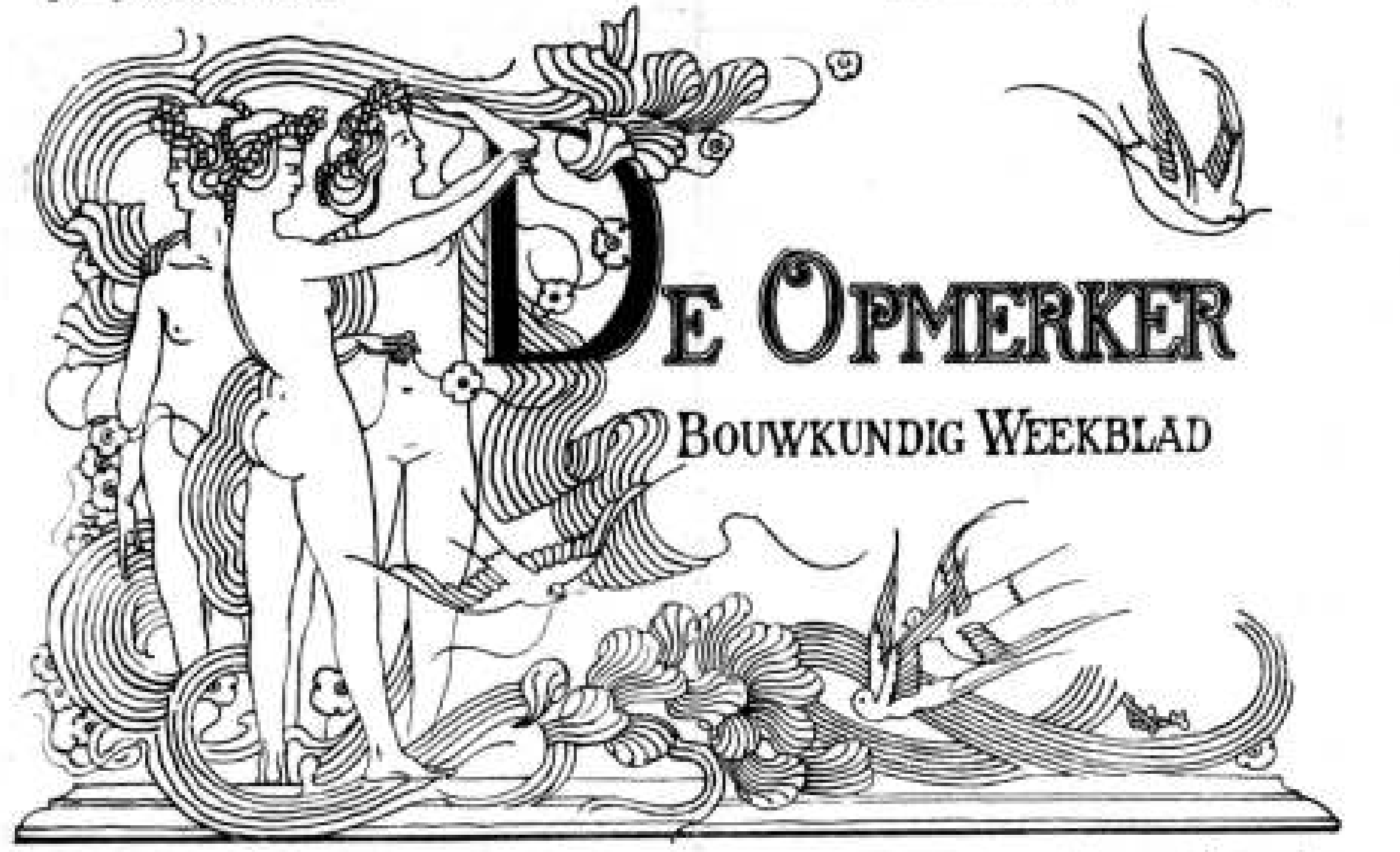

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland ƒ 5,—, voor België, bij vooruitbetaling ƒ 6,50, voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling ƒ 7,50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels ƒ 1,30, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elke regel meer ƒ 0,20. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Afzonderlijke nummers met plaat ƒ 0,25, zonder plaat ƒ 0,15.

ONAANDOENLIJKHEID.

Wel mocht Luctor in zijn laatste opstel zich over de onaandoenlijkheid, als de hoofdzonde die het Nederlandsche volk aankleeft, beklagen. Op hoeveel kwaads ons die zonde te staan komt, is bekend; in dag- en weekbladen wordt er tegen gelijverd, maar het helpt niet.

Satire wordt door ons botte volk thans evenmin begrepen als in Multatuli's tijd. Het geval met den „clou" van de Parijsche Tentoonstelling heeft dit, als het noodig was, nog weer eens voor de zooveelste maal bewezen.

En vreemd mag het heeten, dat de nationale hoofdzonde even sterk voorkomt onder beschaafden als onder minder ontwikkelden. Voor vele zaken schijnt de Nederlander al bijzonder weinig te voelen. Als ge hem maar uit zijn beurs blijft — dat is zijn eenige gevoelige snaar.

Wij strijden reeds zoovele jaren tegen de thans vigeerende wet op het Middelbaar Onderwijs; in dien strijd staan wij niet alleen. Nog onlangs werden in het Amsterdamsch *Handelsblad* een aantal welgeschreven artikelen aan de gebreken der wet van 1863 gewijd. Er zal echter nog heel wat water door den Rijn stroomen, eer die wet afgeschaft en door wat beters wordt vervangen.

Behalve de leeraren (en misschien deze nog niet eens allen) neemt ondertusschen niemand de wet in bescherming. Iemand, die enthousiast voor haar is, mag met het volste recht een witte raaf genoemd worden, zooals die reeds in Cicero's tijd tot de zeldzame verschijnselen behoorde.

Men zou zoo zeggen dat een krasse satire, als welke de *Nieuwe Bredasche Courant* zich op onze technici veroorloofde, wel geschikt moest zijn om der natie de gebreken, aan ons technisch onderwijs verbonden, duidelijk te maken.

De ingenieurs, daardoor gevormd, worden in staat geacht tot de grootste onzinnigheden, die de Bredasche schrijver hen maar toe kan dichten, zonder dat iemand daaraan zijn neus stoot. Pas als de schrijver zelf komt verklaren, dat hij zijn lezers en verscheidene dagblad-redacties heeft beet gehad, gaan de oogen open. Maar ook dan nog leest men alleen van spijt der beetgenomenen, doch niets van wrevel over toestanden, die zulk een beetnemerij mogelijk maken.

De overlading van de jeugd op de H. B. Scholen, ziedaar een feit, waarover sinds een vijf-en-twintig jaar eigenlijk geen verschil bestaat. Iedereen geeft die overlading toe, niemand neemt haar in bescherming. Maar jaar in jaar uit wordt die jeugd weer naar de scholen gezonden, zonder dat men nog ooit vernam van ouders, die zich vereenigden om aan den wezenlijk onhoudbaren toestand een einde te krijgen.

De onpractische, geheel verouderde inrichting van de Polytechnische School te Delft wordt al evenzeer door iedereen erkend. Doch waar zijn de mannen van het vak, die met ernst en zonder aanzien van personen op verbetering aandringen?

Die mannen, welke hun sporen verdiend hebben, zij bepalen zich ertoe, nu en dan in hun kleine kringetje den draak te steken met de Delftenaars, wier hulp (?) zij zich wel wachten in te roepen. Zij gunnen aan Rijk en gemeenten de eer, die erin gelegen is, gediplomeerden in dienst te hebben en laten verder de Polytechnische School voor wat zij is.

En als zij dan zien, dat Rijks- en gemeentewerken altijd veel duurder en minder gelukkig uitvallen dan wat door particulieren wordt tot stand gebracht, dan glimlachen ze fijntjes en denken, dat de heeren het maar weten moeten.

Die mannen, zij begrijpen wel, dat, als onze „onvolprezen ingenieursbent" nu haar Europeeschen naam

nog moest maken, het er treurig uit zou zien. Die „ingenieurs-beroemdheid", die inderdaad onze trots mag zijn, is verkregen onder een vroeger geslacht, dat nog geen wet op het Middelbaar Onderwijs kende, ja zelfs nog geen begrip had van wat hieronder verstaan moest worden. En evenzeer als ons volk, qua natie, nog altijd teert op de heldendaden der 17e eeuw, zoo teren onze ingenieurs ook op den roem hunner voorgangers.

De vroegere ingenieurs hadden het niet zoo druk over hun „wetenschap". Vóór alles mannen van de practijk, voelden zij zich meer aangetrokken tot de grijpbare werkelijkheid, dan tot de dikwijls grijze theorie.

Van critiek op ingenieurswerken verneemt men zelden of ooit iets. Daardoor krijgt het den schijn alsof al die voortbrengselen de volmaaktheid zelve zijn en daardoor komen vele ingenieurs in den waan hunner onfeilbaarheid.

Er moet al heel iets ergs gebeuren, instorting, verzetting, verzakking, eer op een ingenieurswerk eenige aanmerking wordt gemaakt. En dan nog zijn de hoogere of hoogste autoriteiten, om hun eigen verantwoordelijkheid, al spoedig geneigd om den mantel der liefde zoo wijd mogelijk uit te spreiden.

Voor den *waren* ingenieur bestaat er maar één ideaal, dat is: voor het minste geld het beste en het meest doeltreffende te leveren. Waarom is hij anders vernufteling? En wanneer men nu eens de in den laatsten tijd tot stand gebrachte Nederlandsche ingenieurswerken zou gaan onderzoeken, om te zien in hoeverre dit ideaal bereikt is, dan zou men tot zeer bedroevende uitkomsten komen.

Een onderzoek als dit kan alleen ingesteld worden door diegene, die, behalve over de vereischte bekwaamheid, ook over de vereischte gegevens kan beschikken. Doch die gegevens zijn alleen binnen het bereik van hen, wien de critiek zou treffen, en die dus niet het minste belang erbij hebben dat die gegevens openbaar gemaakt zouden worden.

Wij willen één voorbeeld uit vele kiezen en nemen daarvoor het Centraal Station te Amsterdam. Over het gebouw, dat het werk van architecten is, heeft men critiek genoeg vernomen, doch deze critiek gold alleen maar kunstinzichten en droeg geen eigenlijk technisch karakter. Doch met de oostelijke en westelijke viaducten was het wat anders. De verzakkingen en scheuren, daar ontstaan en nog altijd voor een ieder te zien, waren niet weg te moffelen. Questies van kunst bestonden hier niet; het was zelfs den minst ontwikkelden voorbijganger duidelijk, dat de ingenieurskunst hier op schrikbarende wijze had gefaald.

Af en toe deden dan ook de meest alarmeerende berichten de ronde, telkens van hoogerhand op vergoelijkende wijze tegengesproken. Nog onlangs kon men een spotprent zien, waar de steenen leeuwen, op de verzakte vleugelmuren geplaatst, waren afgebeeld, „het veege lijf" bergend. En de reizigers in de treinen zeggen dikwijls tegen elkander, als zij de viaducten gepasseerd zijn, dat het hun genoegen doet, niet naar beneden te zijn gekomen. Maar, ofschoon af en toe de alarmkreten ook in de Volksvertegenwoordiging weerklinken, zij werken niets anders uit, dan dat geruststellende verzekeringen worden gegeven. Waar is nu echter de man, die ons eens precies vertelt, hoe het met de zaak staat; die ons overtuigend aantoont, welke fouten gemaakt zijn, welke personen de verantwoordelijkheid voor die fouten hebben, en in hoeverre er grond bestaat voor de bovenbedoelde geruststellende verzekeringen? Die man, gesteld dat hij te vinden ware, zou echter dan alleen een critiek kunnen leveren, indien hij over alle gegevens kon beschikken.

Doch er is indertijd immers een commissie benoemd, niet alleen om dit alles te onderzoeken, doch ook om de middelen aan te wijzen, die ter verbetering van den toestand zouden kunnen strekken? Zeer zeker, dat is er. Maar ofschoon wij het vele verdienstelijke, dat commissies hier-te-lande tot stand plegen te brengen, in zijn waarde willen laten, wij zouden, in een geval als dit, liever een doorwrocht critische studie van één bekwaam persoon gewenscht hebben, een studie, zooals, waar het andere onderdeelen van wetenschap geldt, zoo dikwijls in de vakbladen voorkomt. Een dergelijke critiek, door een bekwaam en geheel buiten alles staand man ondernomen, zou van onschatbare waarde zijn, ook zelfs voor wie met de te nemen conclusiën niet mochten kunnen instemmen.

Corpsgeest is iets, waarvan wij geen kwaad willen zeggen, indien hij slechts niet in „camaraderie" ontaardt. Het kan echter moeilijk ontkend worden dat hij, zelfs in zijn besten vorm, tot veel verkeerds leidt. Wie weet, dat zijn werk aan openlijke, met argumenten gestaafde critiek blootstaat, blijft daardoor wakker. Als iemand echter de zekerheid heeft, dat een zoodanige critiek niet zal uitgeoefend worden en dat zijn superieuren, verantwoordelijk als zij zijn, al het mogelijke zullen doen om verzachtende omstandigheden voor elk verzuim te vinden, dan is zoo iemand al gauw geneigd, tot behaaglijke zelfoverschatting te komen.

De „verregaande onaandoenlijkheid" der Nederlanders werkt die zelfoverschatting zeker in de hand. Jan Salie heeft hier-te-lande meer invloed dan Jan Cordaat. Critische menschen pleegt men hier alleen maar „lastig" te vinden; dat zij voor de samenleving even noodzakelijk zijn als het zout voor het menschelijk lichaam, daaraan wordt niet gedacht. Men legt zich in Nederland gauw bij alles neer, niet uit ware berusting, maar uit trage onverschilligheid. De „schepter van de sleur, gesmeed door de oppervlakkigheid" houdt Nederland, vooral het technisch Nederland, inderdaad maar al te zeer gebogen. Misschien heeft ook wel de „onverschilligheid" hier sanidsdiensten verricht. Wanneer wij hier spreken van de technische wereld hier-te-lande, dan bedoelen wij daarmede geenszins alleen de ingenieurs. Want ook onder de architecten is onverschilligheid helaas maar al te vaak waar te nemen.

Wil men een voorbeeld? Nu veertien dagen geleden toonden wij aan, of meenden wij althans aan te toonen, hoezeer door het tegenwoordig Amsterdamsch gemeentebestuur de belangen der Nederlandsche architecten — en heusche, dubbeltjes-belangen — met voeten werden getreden door de toepassing van een in ons oog allerverderfelijkst begunstigingssysteem. Wij deelden de feiten mede, waarop ons oordeel berustte, en noodigden ieder uit, die daarop wat had af te dingen, of die een andere zienswijze dan wij hadden was toegedaan, in onze kolommen van zijne meening te doen blijken.

Maar niemand meldde zich aan. Mogen wij daar nu uit afleiden, dat wij algemeene instemming hebben gevonden? Wij zijn te verstandig om dit ook maar een oogenblik aan te nemen, want ware die instemming er geweest, dan had zij zich moeten uiten in een daad, het zenden van een adres aan den Amsterdamschen Gemeenteraad. Van zulk een adres hebben wij echter niets kunnen bemerken. De „onaandoenlijkheid" is dan in technisch-architectonische kringen wel

groot! Of is men daar nu plotseling ook tot den „esprit de corps" gekomen, wiens gemis bij gelegenheden dat hij zoo veel goeds had kunnen uitwerken, vroeger maar al te zeer moest betreurd worden.

Evenwel, zoo lang de bouwkunstenaars zich nog in allerlei kringetjes scheiden, bestaat er ook voor deze laatste onderstelling weinig grond.

Luctor verwacht heil van den invloed, door „mannen, die een onafhankelijke positie danken aan eigen verdienste en rechtschapenheid", uitgeoefend. De vraag zij ons echter geoorloofd, of men al de menschen, aan wie nu de „ergerlijke misstanden" op technisch terrein te wijten zijn, nu „onrechtschapenheid" moet ten laste leggen. Wij zouden haast willen, dat men deze vraag bevestigend kon beantwoorden, want dan was er ten minste een aangrijpingspunt.

Doch Luctor zal wel niet bedoeld hebben, dat onze toongevende technici „onrechtschapen" zijn, althans niet in de beteekenis, die men daaraan in het dagelijksch leven gewoon is te hechten. Of is het misschien onrechtschapen dat men „uit alle boeken over bouwkunst één boek, het boek der bouwkunst" maakt, dat men „een boek schrijft over poldergemalen, zoo wel overeenkomende met wat er noodig is op dit gebied, dat alle polders het feitelijk reeds bezaten, voor 't de pers verliet"? Is het onrechtschapen, dat men, uit gemis aan zelfvertrouwen, zorgvuldig uitgevoerde berekeningen voor constructies door het aannemen van bespottelijk hooge zekerheidscoefficienten al hun waarde doet verliezen, en daardoor tot onzinnige materiaalverspilling komt? Is het onrechtschapen, dat men den sleur volgt? Is het onrechtschapen, als men de wet op het Middelbaar Onderwijs afkeurt?

Ziedaar eenige vragen, wier aantal nog zeer uitgebreid zou kunnen worden. Dat iemand ze bevestigend zou willen beantwoorden, mogen wij niet veronderstellen.

Wel willen wij Luctor toegeven, dat de „verderfelijke côteriegeest; het misbruik dat in sommige kringen gemaakt wordt van den mantel der liefde; het misbruik van macht, dat aan de waarheid den mond snoert; de brutaliteit, waarmede de middelmatigheid, de onkunde zich een weg weten te banen tot hooge posities", dat al deze misstanden door grooter rechtschapenheid zouden kunnen verdwijnen. Evenwel goeden en boozen zijn er altijd geweest, en wij koesteren vrees, dat dit wel lange jaren nog zoo blijven zal. De tijd, die den leeuw zal zien verkeeren met het lam, schijnt nog verre van ons.

Onaandoenlijkheid, onverschilligheid, dat zijn de groote vijanden, waarmede wij te strijden hebben. Hoevelen zijn er niet in technische kringen, die zich over allerlei verkeerds ergeren, doch die zich met een onwillig: „wat gaat het mij ook eigenlijk aan" van het verbeteren der verkeerde toestanden afmaken?

Dat de Bredasche satire vooral die lauwen, die Laodiceërs, wien Dante in zijn Goddelijke Comedie zulk een zware straf toedenkt, op het oog heeft gehad, daaraan is wel niet te twijfelen. Een strijd met deze menschen heeft geen zin. Gij kunt ze met het scherpste zwaard te lijf gaan, zij geven zich de moeite niet uwe slagen af te weren, veel minder hun wapen tegen u te keeren. Zij voelen zich volkomen veilig in het dikke pantser hunner onverschillige onaandoenlijkheid.

Hoe scherp de satire dan ook zij, het pantser, waarvan wij hier spreken, is er ondoorkliefbaar voor. De „betrokken heeren", daar kunt gij wel zeker van zijn, zullen lachen noch weenen; zij zetten hun onverstoorbaarst gezicht en worden geen oogenblik aan het wankelen gebracht in hun overtuiging dat *„tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes"*. Moge het hen beter gaan dan Candide in Voltaire's roman, wiens optimisme hem zoo duur te staan kwam.

Het laat zich aanzien dat deze laatste verwachting wel in vervulling zal komen. Het Rijk zal, zoolang de heeren leven, noch in de betaling van tractement, noch in die van pensioen te kort schieten.

De slachtoffers zijn de techniek en het technisch onderwijs. Maar wat zijn dat anders dan abstracte begrippen? En daarvoor voelt een goed Nederlander niets, als ge hem maar niet in zijn beurs grijpt.

Dat goed technisch onderwijs er op den duur veel toe bijdragen kan om de kosten, aan openbare werken besteed, niet onaanzienlijk te doen dalen en dus in het belang der belastingschuldigen is, dat kunt gij niemand beduiden. Het geloof dat de staatsruif, wat er ook verandere, eer 'grooter dan kleiner wordt, zit er bij het publiek zoo vast in, dat gij daar niet aan behoeft te tornen. Dit publiek meent, dat, wat op het eene zou worden uitgespaard, toch weer voor andere doeleinden gebruikt zou worden. En dan doet de „onaandoenlijkheid" de rest om zelfs uw klemmendst betoog van nul en geener waarde te maken.

Daarom, een satire, als die te Breda werd geschreven, werkt toch niets uit. Zij moge door tientallen van andere, nog veel bijtender zoo men wil, gevolgd worden, zij zal er niets toe bijdragen, om de Nederlandsche natie wakker te schudden. Daar is zelfs de bekwaamste wekker niet toe in staat.

Al hebben de architecten dan geen adres aan den Amsterdamschen Raad gezonden om hunne belangen naar aanleiding van het meer en meer in zwang komende begunstigings-systeem te bepleiten, toch is er, en dat nog wel onder de Raadsleden zelf, een man opgestaan, om in de zitting van ll. Woensdag voor hen de handschoen op te nemen.

Die man is hun collega, de architect Roelof Kuipers. Is het hem ook niet gelukt van het college, waarin hij zitting heeft, te verkrijgen wat hij wel gewenscht had, hij verdient den dank van al zijne kunstbroeders, dat hij de kat, die naar het scheen door niemand werd aangedurfd, flink de bel heeft aangebonden.

Uit de korte verslagen, die de dagbladen van Raadszittingen plegen te geven, kan niet anders dan de hoofdstrekking van zijn betoog worden afgeleid. Hij begon, met als zijn meening te kennen te geven, dat de Gasthuis-bouwzaak niet op regelmatige wijze is behandeld en keurde het af, dat er eerst bij de Beurs, en nu weer bij het Binnengasthuis, een particulier architect werd gekozen, zonder dat er eenig motief voor die keuze van de zijde van B. en W. was genoemd. Daarop was zijn vraag, hoe het Dagelijksch Bestuur in het vervolg zou handelen en of het de regels wilde kenbaar maken, die bij het doen eener keuze zouden worden in acht genomen.

Daarop bevestigde een lid van het college van B. en W. zonder blikken of blozen, wat aangaande den Gasthuis-bouw in ons artikel „Zonderling" dd. 23 Januari jl. was medegedeeld. Alleen bleek nu, dat „de commissie voor de P. W." geen particulier architect had gewenscht, doch dat „men" het „wenschelijk had geacht, met Poggenbeek te blijven voortwerken".

De heer Van Nierop „herinnerend aan de ondervinding met den vroegeren gasthuisbouw", vraagde „welke maatregelen genomen zijn, dat thans de kosten niet zullen tegenvallen". Hij was bang „vooral hier, waar men niet te doen had met een architect, die steeds onder contrôle zal werken".

En weer verhief de heer Kuipers zijn stem, om

een afdoend antwoord op zijn vraag omtrent de regelen, waarnaar in den vervolge een architectenkeuze gedaan zal worden, te verkrijgen.

Maar het hielp hem niet, want „men" scheen niet geneigd van systeem te veranderen. Alleen werd door het Dagelijksch Bestuur verklaard, dat „de verantwoordelijkheid van den bouw" geheel door den Directeur der Publieke werken zal worden gedragen" en dat men dus voor den heer Poggenbeek geen vrees behoefde te koesteren. Alsof ook het vroegere gasthuis niet onder dezelfde „verantwoordelijkheid" was gebouwd! *Plus ça change, plus ça reste la même chose.*

Daarop werd de voordracht aangenomen, en zoo zal dan den heer Poggenbeek ten slotte zijn aandeel in de „stokvischvellen" niet ontgaan.

De lauwe, wij zouden haast zeggen „lamlendige" houding van de architecten en van hen, die zich als hunne officieele vertegenwoordigers plegen op te werpen, heeft er echter veel toe bijgedragen om de taak, die de heer Kuipers in hun belang had ondernomen, hopeloos te maken. Niet gesteund, had het den schijn alsof de zaak, waarvoor hij zich warm maakte, de belanghebbenden volkomen koud liet. Dat in dit geval zijn woorden in den Raad geen weerklank vonden, wie kan er zich over verwonderen?

BOEKAANKONDIGING.

Handboek voor bouwkundigen. Kappen, daken en verdere timmerwerken, constructie en decoratie, ook in aansluiting aan „Onze Betimmeringen", naar het Hoogduitsch van Theodor Krauth en Franz Sales Meijer, architecten en professoren aan de Grossh. Baugewerkeschule en de Kunstgewerbeschule te Karlsruhe, voor Nederland bewerkt en vermeerderd door F. Lz. Berghuis, directeur van de Ambachtsschool en van de Gemeente-avondschool voor Handwerkslieden te Arnhem. Leiden, A. W. Sijthoff.

Het werk, dat onder bovenstaanden titel het licht ziet, zal in groot quarto formaat, en wel in 12 of 13 afleveringen van ongeveer 4 vel druks, tot den prijs van ƒ 0.50 per aflevering worden uitgegeven. Het geheele boek, met 112 platen en 326 meerendeels groote gravuren tusschen den tekst, is zoodanig ingericht, dat het aansluit aan „Onze Betimmeringen (*) en op zichzelf eene uitmuntende handleiding is voor hen, wien het alleen te doen is om de bewerking van wanden, vloeren, zolders en bekappingen. Achtereenvolgens zullen behandeld worden:

materialen en hun eigenschappen,
houtverbindingen in het algemeen;
aanwending daarvan tot verschillende samenstellingen,
kappen,
kunstvormen en versiering der afzonderlijke deelen,
decoratieve bijwerken van den buitenbouw,
aanvullingen van „Onze Betimmeringen" omtrent den binnenbouw,
kleine, op zichzelf staande timmerwerken en
werken van natuurhout.

Er zijn reeds vijf afleveringen verschenen en het belangrijke hoofdstuk over kappen is grootendeels afgedaan.

Het genoemde werk verdient, zoowel om den inhoud als de wijze van uitvoering aanbevolen te worden.

(*) „Onze Betimmeringen" werd reeds door den heer Berghuis vertaald en voor Nederland omgewerkt en vermeerderd naar „Die gesamte Bauschreinerei" van den architect Th. Krauth.

BEPROEVING VAN MATERIALEN.

De Pruisische *Staats-Bauverwaltung* heeft het voornemen op groote schaal proefnemingen met bouwmaterialen te doen verrichten. In dezen geest zijn de Koninklijke Kanaalcommissie te Münster en de Kon. Bouwcommissie te Berlijn aangeschreven. Het onderzoek zal zich voorloopig tot de volgende punten bepalen:

1. Het weerstandsvermogen van hydraulische bindmiddelen in zeewater.
2. Bruikbaarheid van verschillende cementsoorten.
3. Beton-metselwerk zonder uitwendige bekleeding.
4. Invloed van het weer op natuurlijke steen.
5. Vastheid en duurzaamheid van diverse houtsoorten.
6. Oeverbekleeding van binnenwateren.
7. Doorsijpeling van grondsoorten.
8. Voortplanting van den waterdruk in den grond.
9. Bruikbaarheid van vlocht- en welfijzer voor bijzondere doeleinden.
10. Metselconstructie in verbinding met ijzer.
11. Verfwaren.

Eene reeks van gewichtige vragen van hydrotechnischen aard zal beantwoord worden, zoodra een hydrologisch proefstation ter beschikking is. Ten einde de noodige fondsen te vinden, zal voortaan bij alle werken, die hooger dan 100,000 mark geraamd worden, een zeker bedrag voor het beoogde doel uitgetrokken worden.

VEREENIGING VAN OUDLEERLINGEN VAN DE AMBACHTSSCHOOL TE 's-GRAVENHAGE.

In eene op 30 Januari jl. door genoemde vereeniging gehouden vergadering werd door den heer L. H. Sanders een belangwekkende lezing gehouden over *cementijzerwerken*, naar het stelsel „Monier", toegelicht met proeven van draagkracht en met afbeeldingen van werken, naar dit stelsel uitgevoerd.

Ruim $1^1/_2$ uur wist de spreker zijn gehoor — waaronder vele bouwkundige vakmannen — te boeien; achtereenvolgens besprekende de geschiedenis, waaruit hij aantoonde, dat ondanks de aanspraken van anderen, Monier, naar wien dit stelsel is genoemd, als de uitvinder moet beschouwd blijven; de literatuur, die ofschoon van jonge data, blijkens het ter vergadering aanwezige, al uit heel wat bijdragen bestaat, de theoretische en practische bezwaren, daarin tegen dit stelsel ontwikkeld, welke, voor zoover zij naar sprekers oordeel op onjuiste vooronderstellingen of gevolgtrekkingen berusten, door hem zaakkundig werden weerlegd; — de proefnemingen van draagkracht, blijkens de aanwezige staten en sprekers toelichting met veel zorg gedaan; — de verschillende werken, naar dit stelsel reeds uitgevoerd in het binnen-, zoowel als in het buitenland, waarvan talrijke photographieën langs de wanden der vergaderzaal waren opgesteld.

Een en ander gaf den indruk dat met dit stelsel van cement-ijzerwerk zich een afzonderlijk vak baan breekt, te belangrijk en te veel omvattend om er zich „en passant" een oordeel over aan te matigen; — dat de daarvoor ten beste gegeven theorieën, bij mangel van voldoende proefnemingen, nog onbetrouwbaar zijn, weshalve practische ervaring hier nog de voorkeur verdient; — en dat men zich noch voor de theorie noch voor de practijk van dit vak bij voorkeur naar het buitenland heeft te wenden, wijl blijkens sprekers mededeelingen, door feiten gestaafd, Nederlandsche beoefenaars van dit vak, daarin glansrijk met het buitenland wedijveren.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Vergadering van Dinsdag 26 Januari 1897.

In deze vergadering gat de rijksbouwmeester, de heer Peters, uit Den Haag, eene „bijdrage in woord en beeld" ten beste.

Na stilgestaan te hebben bij de moeilijkheden die men ondervindt bij het kiezen van de stof voor eene voordracht, en na gewezen te hebben op het delicate van zijn eigen positie als bouwmeester en ambtenaar tegelijk, zoude de heer Peters, het liefst iets te willen mededeelen van de resultaten zijner studiën over den baksteenbouw. Hij schetste hoe de menschen eenmaal op de gedachte van kleiverharding zijn gekomen, en hoe de geschiedenis der ceramiek oud genoeg is om eene tweeling-zuster van de geschiedenis der menschheid genoemd te kunnen worden.

Maar welke plaats heeft de baksteen in de geschiedenis der bouwkunst? Het eerste type der baksteenkunst vindt men in het land, gelegen tusschen Euphraat en Tiger. Deze streek bezat geen hout, geen hergsteen, bijna geene bouwmaterie, maar ze bezat goede klei. Of deze materie veler lei toepassing vond, hing voornamelijk af van de eersten dier tijden.

Alleenheerschers als deze waren, voerden ze, zoo hunne energie groot was, ook 't volk en met het volk zijne kunst in hooge mate op; was daarentegen hun karakter, hun denken, hunne macht middelmatig of zwak, dan was dit ook ten nadeele van den vooruitgang en ten nadeele van de bouwkunst.

Zoo vinden we dan reeds in het Assyrische bloeitijdvak de bouwkunst hoog opgevoerd. Aan de natuur, die de ruïnes der Assyrische monumenten onder 't zand bedolf, is 't te danken dat wij ze later konden blootleggen en aanperen.

Het is verder aan deze baksteenkunst te danken dat, beter dan door alle archieven, de kennis van geschiedenis, wetenschap en godsdienst dier volken tot ons is gekomen. De gebakken tegels waarmede de muren waren bekleed, en die met inschriften waren bedekt, verhalen ons zo nog, al wat wij van die volken weten. De muren van Troye hadden eene dikte van 3 tot 4 M. bij een hoogte van 6 M. en wel van kleisteen. De poorten waren van kleistroen, bekleed met baksteen, later met glazuursteen.

Spr. kwam hier tot de behandeling der terra-cotta of ornamentale gedraaide steen. Wij vinden deze steen 't eerst in Oost-Griekenland. De vroegste bouwkunst dier volkeren was houtbouw. Begaafd met groot gevoel voor vorm, maat en kleur, bracht men de kunst tot hooger ideel. De pottebakkerij is het uitgangspunt der Grieksche kunst. Hier wordt gevraagd omkleeding, omgesting van den houtbouw. De klei wordt dan het middel tot uitdrukking van smaak. De klei, de materie voor den bouwmeester, onderwerpt zich aan elken druk der vingeren. De bouwmeester denkt in de klei, klei en meester zijn één geworden. De techniek stond voor geene vraagstukken, en eene nog bestaande acroterie van 2.24 M. diameter uit één stuk getuigt van de grootheid dier kunst. Thans hebben we moeite om een stuk van 0.40 × 0.40 M. heel te houden. De Griek lacht dan ook met onze toeberij en al is de geschiedenis dezer eerste terra-cottakunst slechts onvolledig bekend, toch zijn er voorbeelden genoeg, die ons onze kleinheid kunnen bewijzen.

De studie dezer kunst heeft voor ons des groote waarde, onder zeker opzicht grooter dan de Grieksche aarmerkunst. Immers, wij bezitten geen marmer, maar wat we bezitten, goed, in overvloed en goedkoop, het is de klei.

Hebben we thans door deze materie een eigen kunst, een kunst zooals die zijn kon? Dit laat de spreker nu in beantwoorden, maar we mogen, we moeten de studie der Grieksche terra-cottakunst niet verwaarloozen.

Na de beschaafde Grieken komt een volk dat door heerschzucht en door krijgsmanswetenschap al 't voorgaande overtroefde, de Romein. Zijne gebouwen hebben ook weer de baksteen tot hoofdmaterie. Hij mist echter het fijne gevoel, den gekuischten smaak der Grieken. Hij is geen kunstenaar, maar constructeur. De Griek zoekt naar sierlijkheid en gratie. De Romein is grof, is robuust. Zijn gewelf mist alle fijnheid, is eenvoudig, goedkoop en constructief. Baksteen en mortel zijn zijne materialen. De hoofdribben der gewelven worden later baksteen en tegels, de vulling is beton. Welk van deze twee volken is voor ons het nuttigst in algemeenen zin, vraagt spreker, en dan noemt hij den Romein. De Griek heeft alles gebracht tot eene onovertreffbare volmaaktheid. De Romein heeft groote beginselen toegepast die voor uitbreiding vatbaar zijn. Bij hem is de baksteen wat hij bij ons zijn kan: la voûte de la grande construction.

Het pantheon, de triomf der Romeinsche kunst, de tempel van alle goden, is reusachtig in de drie grootheden, afmeting, vorm en constructie. Het grondvlak is 1500 M². groot. De zwaarte van den koepel zonder hood is 9 millioen Kg.

Wie onzer zou ruimten met baksteen kunnen of durven overspannen op een schaal als door de Romeinen van vóór Christus gedaan is? De baksteen mist de mooie nerf van 't hout of de kleuren der marmersoorten, zijn kleur is bescheiden, doch hij is met goede mortel voor alles geschikt. Ook in de bereiding der mortel is de Romein ons voor.

Nog een grooten triomf van de baksteen vindt men later in de Aya Sofia te Byzantium. Hier niet de reusachtige grootheid en zwaarheid van het Pantheon, hier de verheffing der zinnen, de bezieling en 't mystieke. De reusachtige koepel gelijkt op een lichtkroon, zwevende in het uitspansel. De constructie der koepels onderling is juist berekend en verdeeld, in alles is evenwicht: hoe voegt zich heel deze steenen wereld tot één wondre harmonie.

Griekenland heeft vijf eeuwen noodig gehad voor het zijn Parthenon kon maken. Rome zeven eeuwen voor zijn Pantheon. Byzantium twee eeuwen voor zijne Aya Sofia. Het is steeds vooruitgang, de triomf over de stof. In Rome is 't de constructie, in Byzantium is 't de kunst. Wat hebben nu de 13 eeuwen na de Aya Sofia op 't gebied van de baksteenkunst ons beters gebeverd? Vooruitgang niet veel! Feitelijk achteruitgang. Het Romeinsche rijk heeft zijn grootheid verloren, alles is hier tot barbaarschheid vervallen. De oorzaak, dat de kunst na de Byzantijnsche niet geheel te gronde is gegaan, zijn de vakvereenigingen geweest, gesticht in de 10e eeuw in N. Italië of Lombardije. Deze Lombardische kunst is de moeder geweest der middeneeuwsche, die eerst door kloosterbroeders beoefend en overgebracht is van de eene streek naar de andere, later in een groot deel van Europa haar hoogsten triomf vierende.

Ook de baksteen heeft in Noord-Duitschland nog eene bloeiperiode gekend, een eigenaardig en schilderachtig cachet dragende. Na de Gothiek wacht de baksteen nog op den man, die haar weer zal brengen op de eenmaal ingenomen hoogte.

Met een korte behandeling van de moderne bouwkunst, waarbij hij inzonderheid nog de ijzerconstructie besprak, eindigde spreker zijne met groote aandacht aangehoorde rede. (N. R. Cl.)

VEREENIGING VOOR BOUWKUNST EN AANVERWANTE AMBACHTEN TE ALKMAAR.

Vergadering, gehouden den 30ste Januari 1897.

De Voorzitter, de heer G. Looman, opende de vergadering en riep de aanwezigen een hartelijk welkom toe op de eerste bijeenkomst in 1897, maar betreurde het dat de leden weder van zoo weinig belangstelling blijk gaven. De notulen der laatste vergadering werden gelezen en goedgekeurd.

Door het bedanken van den heer W. J. Staal Sr. voor de benoeming tot notaris-lid, werd in zijne plaats gekozen de heer W. J. Staal Jr.

Tot Voorzitter werd gekozen de heer H. J. de Groot, thans Vice-voorzitter, nadat de heer Looman verklaard had voor eene benoeming niet meer in aanmerking te willen komen.

Hierna verkreeg de heer C. de Wild het woord tot het doen van eenige mededeelingen naar aanleiding van een bezoek aan de sluis te IJmuiden, dat door hem was gebracht op den 16n Nov. 1896. — Aan het N. W. hoofd dezer sluis, die nog niet geheel afgewerkt was, vertoonde zich in het metselwerk tusschen den buitenmuurkegel en de eerste deurkas eene scheur ter wijdte van ongeveer 15 mM. en op zoodanige wijze, dat de sluisgalerij geheel van het sluishoofd was afgesneden. Deze scheur was volgens spreker ontstaan door het naar buiten wijken of het zetten der betonfundeering.

Aangezien de slagdrempel van de sluis op 10 M. ÷ AP. ligt, was herstel dier scheur zeer moeilijk, maar niettemin zeer noodzakelijk. Nadat een duiker de richting van de scheur onder water had onderzocht en alzoo geconstateerd kon worden, dat zij niet veel van de vertikaal afweek, liet men een halfcirkelvormige Amerikaansch-grenenhouten kuip maken. Deze werd toen vertikaal met de open zijde naar de scheur geplaatst. De open naden, die na de plaatsing aan den onderkant en aan weerszijden bij de rechtstandsteunen werden gevormd, werden weggenomen door een bevede zwaluwstaartvormige indooping te maken in de bevede platen tegen de muren en ook aan de onderzijde der kuip. Hierna werd een zeer stevige met mos gevulde linnen strook aangebracht, die bij het naderen van den muur, alzoo met groote kracht werd samengedrukt. Het plaatsen der kuip leverde geen moeilijkheden op.

Het uitpompen van het water, dat nu volgen moest, leverde evenmin groot bezwaar op, hoewel een duiker eerst nog belast moest worden met het indrijven van breeuwerk in de openingen tusschen den onderrand der kuip en den sluisvloer, omdat deze te veel water doorliet. Aan de dagzijde van het metselwerk werd na aan weerszijden van de scheur eene sleuf gehakt ter diepte en breedte van 0.50 M. aan den voorkant en 0.70 M aan den achterkant, zoodat zij in horizontale doorsnede een zwaluwstaartvorm vertoonde. Het plan van de directie was om het onderste deel der sleuf, b. v. tot 6 M. ÷ AP., te vullen met cementbeton en het hooger liggende gedeelte met beste stakke klinkers vol te metselen. Die betonstorting was evenwel aan groote bezwaren onderhevig, aangezien de gebroken muur een te groot volume water doorliet van de landzijde. Om hierin te voorzien, werd in de bestaande sleuf een tweede, kleinere gehakt, ter hoogte van 3 M. en deze aan de bovenzijde horizontaal afgedekt. Het water dat zich boven deze horizontale lijn verzamelde, kon nu verticaal neerstorten en werd opgevangen door een houten koker, die in de kleine sleuf werd geplaatst. De loozing van dit water geschiedde door een ijzeren buis aan de

onderzijde bevestigd op den bodem der sleuf. Even vóór den dag van den rechtstaandemuur steeg deze buis door een omhuiging weer loodrecht omhoog en werd daar verbonden aan de zuigbuis van het pompwerktuig. Nu kon worden overgaan tot de vulling van de sleuf met beton. Langs de dagzijden van den sluismuur werd een houten keering aangebracht en deze verhoogd naar gelang van de rijzing der betonlaag, die op deze manier ongehinderd kon gestort worden. De scheur is op deze wijze gedicht en de opening der sluis heeft dan ook den 12den December 1896 ongehinderd plaats gehad.

Een en ander werd door den heer De Wild door schetsen op het zwarte bord toegelicht. De Voorzitter bracht hem den hartelijken dank der Vergadering en hoopte dat we nog meermalen iets van onzen 2dan secretaris te hooren en te zien zouden krijgen.

Hierna deed de 1ste secretaris verslag over den toestand der Vereeniging in het afgeloopen jaar, waaruit bleek, dat er kon gewezen worden op een ledental van 42 en de vergaderingen geregeld hadden plaats gevonden.

Hij ontving daarvoor den dank der Vergadering bij monde van haren Voorzitter, die op zijn beurt door den heer Ringers werd dank gezegd voor al hetgeen hij in het afgeloopen jaar voor de Vereeniging gedaan had.

In verband met het op de vorige verg. besloteene werd medegedeeld dat als onderwerpen voor de uit te schrijven prijsvragen gekozen waren: 1e een ontwerp van een eenvoudig getuigschrift en ten 2e een ontwerp van een haltegebouw voor een stoomtram. De mededinging voor de 1e open te stellen voor de inwoners der provincie en de prijs daarvoor te bepalen op *f* 25; voor de 2e uitsluitend belangstellenden binnen Alkmaar uit te noodigen en als aanmoediging daarvoor te stellen een 1e prijs van *f* 15 met getuigschrift en als tweede prijs alleen het getuigschrift.

Tot juryleden werden benoemd de heeren J. Cock, G. Kalemink, G. Looman, allen te Alkmaar, en G. Itz te Vlaardingen.

In verband met het uitschrijven dezer prijsvragen herinnerde de heer Mathijsen aan de beursprijsvraag, waarvoor hij ook een ontwerp had ingezonden, het betreurende dat ontwerpen die „bepaald prachtig" waren, bij de expositie in een donkeren hoek waren opgehangen. De jury, die door de vergadering was benoemd, moest z. i. „ruim" zijn in hare beoordeeling.

De heeren Looman, De Wild en Doorn beantwoordden den heer M. en gaven hunne bevreemding te kennen over het zeker zeer zonderlinge verband, dat door laatstgenoemde gezocht werd tusschen eene prijsvraag gelijk aan die van de Beurs en die waar het eenvoudig het ontwerp geldt van een haltegebouw voor een stoomtram.

Niets meer aan de orde zijnde, sloot de Voorzitter de vergadering.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van Zaterdag 30 *Januari* 1897.

Daar de Voorzitter, de heer L. Moolenaar, verhinderd was de vergadering te leiden, werd het presidium waargenomen door den Vice-voorzitter, den heer K. Hoekzema. *Zijn Ed.* deelde mede, dat de aangekondigde lezing — eene ontmoeting van drie oude bekenden —, die door den heer Moolenaar gehouden zou worden, tot de volgende vergadering moest worden uitgesteld; dat de heer P. Noordhoff, boekhandelaar en uitgever alhier, als begunstiger der vereeniging was toegetreden en dat het bestuur het maandblad „The Studio" had aangeschaft om het in den leescirkel op te nemen. Daarna las de Secretaris de notulen van de vorige bijeenkomst, die onveranderd werden goedgekeurd.

Naar aanleiding van het 2e punt der agenda merkte de President op, dat de vraag over den houtworm behandeld zal worden door de nieuwbenoemde commissie, bestaande uit de heeren Jelsema, Hof en Van der Zaag, in de hoop de beantwoording daarvan in de o. k. vergadering te mogen vernemen.

De heeren Van Elmpt, Moolenaar, Hoekzema, Van der Windt en Kruizinga werden tot leden benoemd van de jury voor het beoordeelen van de in te komen ontwerpen op de uitgeschreven prijsvraag: „een wachthuisje voor een tram".

Daar er in den laatsten tijd geen enkele vraag uit de vragenbus te voorschijn komt, spoorde de President de leden aan van deze gelegenheid om inlichtingen te bekomen gebruik te maken, niet alleen om het nut, dat de leden uit de beantwoording van vragen kunnen trekken, maar ook om de meerdere opgewektheid, die door wrijving van gedachten in de Vergadering ontstaat, en waardoor de lust tot het bijwonen der bijeenkomsten verhoogd wordt. Daar de hoofdschotel, de lezing van den heer Moolenaar, dezen avond niet ter tafel kon komen, was er zaar het gevoelen van den Voorzitter uitmuntende gelegenheid om een of ander in het midden te brengen of eene beschouwing ten beste te geven, maar geen der leden stelde zich daarvoor beschikbaar.

De President sloot de vergadering met eene opwekking tot bezichtiging van de twaalf beste antwoorden op de prijsvraag voor eene reclameplaat ten behoeve van de Nationale Tentoonstelling van Nijverheid en Kunst, welke van Juni tot September 1897 te Dordrecht zal gehouden worden.

Daar het groote aantal inzendingen de gewone wijze van exposeeren in het vergaderlokaal onmogelijk maakte, had het Bestuur de leden uitgenoodigd tot een bezoek aan het Museum van Oudheden alhier, waar alle ontwerpen aanwezig waren. Met het oog op de kleuren, die op vele ontwerpen waren aangebracht, was eene tentoonstelling bij goed licht zeer wenschelijk. Jammer, dat het ontwerp van den heer Aarts te 's-Hage, dat met den 1n prijs was bekroond, bij den lithograaf in bewerking en zoowel in het Museum, als in het vergaderlokaal slechts in photographie aanwezig was. Eene tentoonstelling, waar het voornaamste stuk ontbreekt, geeft den bezoeker altijd eene teleurstelling.

De verscheidenheid van opvatting, de nieuwe richting, die zich in enkele ontwerpen openbaarde, gaven aanleiding tot eene drukke bespreking.

Verscheidene leden vonden het beeld op 't ontwerp, dat met den 2n prijs bekroond is, niet schoon. Over 't geheel was men vol lof over den kunstzin der ontwerpers.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING AMSTERDAM.

Vergadering van Vrijdag 29 *Januari* 1897.

Na opening van de vergadering heerdacht de Voorzitter, de heer C. B. Posthumus Meijjes, het verlies dat de Maatschappij geleden had door den dood van het eerelid den heer W. C. Metzelaar en van het lid der afdeeling, den heer L. Berghuis.

Na het lezen van de notulen, werd medegedeeld dat van het Hoofdbestuur der Maatschappij een schrijven ontvangen was, om bij gelegenheid van de kroningsfeesten in overleg met andere lichamen maatregelen te nemen voor de versiering van de stad Amsterdam. De besturen van het Genootschap Arti et Amicitiæ, Architectura et Amicitia, St. Lucas, de Maatschappij zelve en hare afdeeling Amsterdam zullen zich tot een commissie vereenigen om, in overleg met de reeds door het Gemeentebestuur ingestelde commissie, prijsvragen uit te schrijven voor versiering van sommige gedeelten der stad.

De afdeeling Amsterdam, die reeds een tweetal prijsvragen gereed had en wel voor de kruising van twee straten met eene overbrugde gracht en voor twee straten, zal die vragen intrekken en de daarvoor beschikbaar gestelde prijzen aan de groote commissie afstaan.

Eene uitnoodiging van de Vereeniging voor fabrieks- en handwerksnijverheid tot het bijwonen van eene lezing van den heer Van den Wall Bake over djatihout, werd gaarne aangenomen, waarna de Voorzitter mededeelde, dat de heer Mr. H. Verkouteren vraag 8 zal inleiden op de in April te houden vergadering van de afdeeling.

Ingevolge de wetswijziging van de afdeeling trad het geheele bestuur af, dat herkozen werd, evenals de Voorzitter, de heer C. B. Posthumus Meijjes.

Het jaarverslag, door den Secretaris, den heer B. J. Ouënsing uitgebracht, werd door de Vergadering goedgekeurd.

De Penningmeester, de heer J. N. Landré, deed rekening en verantwoording van het gehouden financieel beheer, bedragende in ontvangst en uitgaaf *f* 458.75½; de rekening, door eene commissie van drie leden nagezien, werd goedgekeurd en den Penningmeester dank betuigd voor zijn gehouden beheer. De begrooting voor het jaar 1897 werd vervolgens besproken en goedgekeurd.

Hierna hield de heer L. C. van der Meulen, lid der firma Ambagtsheer en Van der Meulen alhier, eene voordracht over hout en den houthandel, waarbij spreker zich in hoofdzaak tot practische questies bepaalde. Het hout kan verdeeld worden in hard hout (eiken, noten, mahonie, iepen, essen, palmhout enz.) en zacht hout zooals: varen, grenen, dennen, populieren enz.

Hard hout groeit langzamer dan zacht en is daarom duurder; ook de transportkosten ervan zijn hooger. In Nederland is veel houthandel, omdat het eigen land weinig meer oplevert dan eiken-, iepen- en essenbout en de zoogenaamde inlandsche heimasten.

Hoofdzakelijk Zweden, Noorwegen, Rusland en Amerika voeren hout in, vooral gezaagd en bewerkt hout. In die landen toch staat maandenlang de uitvoer stil en kan men met weinig kosten en groote zuinigheid het hout doen bewerken, temeer daar bij ons geen beschermende rechten op bewerkt hout bestaan.

Spreker stond nu stil bij de kwaliteiten en maten van hout, dat uit Europa en Amerika wordt ingevoerd. De prijs hangt niet alleen af van de kwaliteit, doch ook van de breedte en lengte, die afwisselt tusschen 1.70 M. en 7.30 M. Langere planken zijn zeldzaam.

Verder behandelde spreker de groote moeilijkheden om aan alle bestekbepalingen te voldoen en wees erop dat hout zonder gebreken bezwaarlijk te verkrijgen is.

In het vervolg zijner rede deelde spreker een groot aantal bijzonderheden omtrent verschillende houtsoorten mede. Ook de questie van droog en nat hout werd uitvoerig besproken en daarbij werden de verschillende middelen om hout te drogen besproken. Eindelijk stond spreker stil bij de verschillende soorten van rondhout (sparren, jaffers, kolders en ellens) en eiken krombout (knieën en krommers of bechten) dat voor scheepsbouw en windmolens wordt gebruikt.

Ten slotte liet spreker een groot aantal houtmonsters rondgaan.

De druk bezochte vergadering werd, nadat eenige vragen beantwoord waren, onder dankbetuiging aan den spreker gesloten.

ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

1049*e Vergadering van* 3 *Februari* 1897.

De Voorzitter deelde mede dat het Bestuur, op verzoek van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, zich beschikbaar heeft gesteld om deel uit te maken van een commissie, bestaande uit de besturen van de Afd. Amsterdam der M. t. B. der B., Architectura, Arti et Amicitiæ en St. Lucas, 2 hoogleeraren aan de Academie van Beeldende Kunsten en 2 décorateurs, welke commissie zich ten doel stelt het Hoofdcomité voor de Kroningsfeesten ten dienste te staan, zoowel door raad als het uitschrijven van prijsvragen voor versieringen.

Hierna had de installatie plaats van den heer J. van Wijngaarden en de ballotage van een nieuw lid. Daarop was het hoofdpunt van den avond aan de orde, bestaande uit een bijdrage van den heer Joseph Cuypers over Fra Angelico, toegelicht door een collectie chromolithographieën.

Fra Angelico da Fiesole was een Dominikaner monnik, geboren in 1387 en gestorven in 1455. Deze kunstenaar heeft zeldzaam schoon werk geleverd in muurschilderingen van kerken en altaarstukken.

Een prachtig uitgevoerde collectie chromolithographieën, uitgegeven door de Arundel Society te Londen, geeft zijn voornaamste werken. Deze lithographieën zijn bijzonder schoon en frisch van kleur, 't geen gedeeltelijk daaraan te danken is, dat nooit meer dan 250 exemplaren voor de leden der Society gemaakt worden. Daardoor is de collectie zeldzaam; er zijn slechts 2 stel hier-te-lande aanwezig, waarvan één in het Bisschoppelijk Museum te Haarlem.

Daarna las de heer Cuypers uit *der Chevrons* wat de bekende Jacob Bürchhardt over dien meester geschreven had, toonde verder aan hoe belangwekkend 't dikwijls is door geometrie een driehoeken-stelsel in deze schoone en eenvoudig opgebouwde composities te zoeken.

Een luid applaus bewees den spreker, hoezeer zijn belangwekkende bijdrage door de leden op prijs gesteld werd.

Als onderwerpen voor de prijsvragen 1897—98 werden gekozen 1e. een groot winkelgebouw met bovenkantoorlokalen; 2e. een vischmarkt voor een provincistad; 3e. een ameublement.

Als redactieleden werden gekozen de heeren Van der Tuak en Lambeek.

Er werd medegedeeld dat de aanstaande vergadering bijzonder belangrijk belooft te zijn, daar Dr. H. C. Muller eene lezing over Letterkunde zal houden, waarbij een hoogleeraar, een gemeenteraadslid en vele studenten tegenwoordig zullen zijn, reden waarom de samenkomst in een grooter lokaal gehouden zal worden.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's GRAVENHAGE. De heer M. J. van Hattum, civiel-ingenieur te Beverwijk, heeft concessie aangevraagd voor den aanleg en de exploitatie van een spoorweg met zwaar materieel tusschen Den Haag en Rotterdam. De lijn, 19 kilometer lang, beoogt een kortere verbinding tusschen beide steden dan de thans bestaande lijnen; het station te Rotterdam is ontworpen in de nabijheid van het Hollandsche Spoorwegstation, naast de arena aldaar, en te 's-Gravenhage bij de viaduct aan den Rijswijkschen weg.

— De Haagsche Bouwgrond-maatschappij Duinoord heeft een album verspreid omtrent de bebouwing van de terreinen, onder den naam van „Duinoord" bekend, en waarin een zestiental keurig uitgevoerde lichtdrukken en een viertal kaarten van Duinoord en zijne omgeving voorkomen. De titelplaat is geteekend door den heer W. L. Bruckman en het geheel zeer verdienstelijk uitgevoerd in het atelier van den heer Alex. van Dijck te 's-Gravenhage.

HAARLEM. Door den heer J. A. Frederiks, architect te Middelburg, werd aan de boekerij van het museum van kunstnijverheid alhier ten geschenke aangeboden eene verzameling oorspronkelijke ornementale gravures van Francois Xavier, Habermann (Duitsche school) werkzaam van 1721—1796, en van Jean Jacques Barbelier (Fransche school) werkzaam van 1760—1806. Door verschillende geschenken, die aan genoemde boekerij werden gemaakt, is in de laatste jaren de verzameling oude gravures toegenomen, zoodat weldra tot het inrichten eener afzonderlijke afdeeling voor de oude ornementale gravures zal worden overgegaan.

DORDRECHT. In een dezer dagen gehouden vergadering van de Vereeniging Voor vak en kunst deelde de Voorzitter mede dat de minister van waterstaat, de heer Van der Sleyden, het eere-lidmaatschap der tentoonstelling heeft aanvaard.

De zaak der tentoonstelling staat er, blijkens de mededeelingen van het bestuur, gezond en flink bij. Het tweede waarborg-syndicaat van *f* 25.000, bestemd ter garantie van de uitgaven der eerste exploitatie (het eerste, van gelijk bedrag, is een waarborgfonds) is bijna volteekend. Het bedrag dat nog ontbreekt, zal waarschijnlijk gevonden worden door inschrijvingen uit den boezem der vereeniging.

Ook met de inschrijvingen en verhuringen van plaatsruimte gaat het naar wensch. O. a. zal op de tentoonstelling een oud-Hollandsche zuivelboerderij en een laboratorium voor melkonderzoek aanwezig zijn; de textiel-industrie zal er vertegenwoordigd wezen door een groote weverij, waar een unorm stuk linnen zal geweven worden in opdracht van H. M. de Koningin-Regentes. Zeer belangrijk belooft de afdeeling scheepvaart te worden, gesteund door groote inzendingen uit Rotterdam; dergelijke de afdeeling visscherij, die een duidelijk beeld beloeft te geven van den omvang en de beteekenis van dezen tak van nijverheid in Nederland.

Dit alles brengt mee, dat oorstdaags tot de aanbesteding der gebouwen zal worden overgegaan. Ter vergadering was een staal aanwezig van het materiaal, waaruit Oud-Dordt zal worden opgebouwd, z. g. staff, waarmede op bedriegelijke wijze het oude muur-, hout- en metaalwerk wordt nagebootst.

Het overige van de vergadering was gewijd aan verschillende details. Uit de besprekingen bleek o. a. dat stappen worden gedaan om op het gebied van assurantie en vervoer tot collectieve samenwerking op den goedkoopst mogelijken voet te geraken, met algeheele vrijlating van ieder inzonder voor zichzelf. Hierdoor zullen de algemeen afgekeurde practijken, die op dit gebied elders zijn toegepast, worden voorkomen.

ROTTERDAM. De Gemeenteraad heeft met negen tegen vijf stemmen besloten een slachthuis met koolhuis te doen bouwen naar het systeem, door den Duitschen architect Georg Osthoff aanbevolen. De kosten mogen niet meer dan honderd duizend gulden bedragen.

WAGENINGEN. Het voorstel van het Dag. bestuur, tot aanleg eener drinkwaterleiding, is aangenomen met 10 stemmen tegen 1. De raming der kosten is hoogstens *f* 100,000.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

overgeplaatst: naar Kediri, de opzichter 2e kl. J. D. A. Poth; naar de res. Kedoe, de opzichter 2e kl. W. Wolters;

toegevoegd: aan den chef der irrigatie-afdeeling Serang, met Godong als standplaats, de opzichter 2e kl. W. J. Ch. de Mooy.

— Bij de expl. der Staatsesp. op Java zijn benoemd tot adjunct-ingenieur A. Bryan, daartoe gesteld tot beschikking van den gouverneur-generaal; tot onderopzichter der werkplaatsen, de tijdelijke onderopzichter T. W. Groot; tot tijdelijke onderopzichters der werkplaatsen en geplaatst bij de Westerlijnen, A. W. Marijt en Th. P. Glasmacher.

— Bij den aanleg van Staatsspoorwegen in Ned.-Indië is

benoemd: tot tijd. onder-opz. 1e kl. bij de lijn Batavia—Tangerang—Bantam, A. Meijer, thans bij de Staatsspoorwegen op Sumatra.

Overgeplaatst: naar de Oosterlijnen, de teekenaar R. H. W. Senff; naar Sitoebondo, de adspirant E. J. C. van Zuijlen; naar den spoorweg Batavia—Tangerang—Bantam, de tijd. onderopz. 1e kl. H. Ferdinandus en de onderopz. 2e kl. L. J. B. Th. Passage; naar den spoorweg Tarik—Soerabaja, de tijd. onderopz. 1e kl. A. Deukamp, en de tijd. onderopz. L. J. Truijsel.

— Door den hoofdingenieur, chef van den aanleg der lijn Batavia—Tangerang—Bantam is benoemd tot tijdelijk onderopz. 2e kl. op de daartoe staande bezoldiging van *f* 100 's maands, D. Ch. P. Marcus, thans op daggeld werkzaam.

— Bij kon. besluit zijn, met 16 Febr., benoemd: 1o. tot onderdirecteur bij 's Rijks Museum van Schilderijen te Amsterdam C. G. 't Hooft, kunstschilder aldaar; tot assistent bij 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam J. Ph. Van der Kellen Dz., volontair bij dit Kabinet.

— Bij kon. besluit is met 16 Febr. 1o. F. G. Waller, te Amsterdam, benoemd tot onder-directeur van het Kon. Kabinet van Schilderijen te 's Gravenhage; 2o. F. G. Waller voornoemd, buiten bezwaar van 's Rijks schatkist, tijdelijk belast met het beheer van 's Rijks Prentenkabinet te Leiden.

— Bij Kon. besluit is Jhr. B. W. F. van Riemsdijk benoemd tot hoofddirecteur van 's Rijks Museum te Amsterdam, tevens directeur van het Nederlandsch Museum voor geschiedenis en kunst.

— Bij beschikking van den minister van waterstaat is de heer A. J. van Vomde benoemd tot buitengewoon opzichter bij het verbreeden van het buitentoeleidingskanaal naar de nieuwe schutsluis te IJmuiden.

— De architect L. Derks te 's-Hertogenbosch is op 58-jarigen leeftijd plotseling overleden.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Twee teekenaars, bij de Maatschappij tot expl. van Staatsspoorwegen, dienst van weg en werken te Utrecht. Vereischten: algemeene kennis volgens de eischen van toelating tot de 4e kl. van een H. B. S. of het eindexamen H. B. S. met 3-jarigen cursus, tweejarige werkzaamheid op fabriek of werkplaats en bewijzen van bekwaamheid in teekenen. Adres in persoon Centraalbureau 1, kamer 136, Utrecht.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar voor achtereenvolgende maten kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.)

— Een practisch ervaren bouwkundig opzichter, van goede getuigschriften voorzien, door afloop der werkzaamheden buiten betrekking, zag zich gaarne weder geplaatst. Adres no. 25, bureau dezes. (2)

ADVERTENTIËN.

Oproeping van Jongelingen.

De aandacht wordt gevestigd op de voorwaarden tot opleiding van jongelingen voor het kader der Genietroepen in Nederlandsch-Indië, omschreven in de *Nederlandsche Staatscourant* van 2 Februari 1897 No. 27, waarvan afdrukken **kosteloos** zijn te bekomen bij het Departement van Koloniën.

A. W. SABEL, Zaandam. FABRIKANT van Lederen Drijfriemen, Machine- en Cilinder-Olièn. Handel in Katoenen balata-Kameelharen, Riemen enz.

Vraag prijsopgaaf.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, *Kerkplein*, hoek *Prinsestraat* — Zutphen — Amsterdam, Sophiaplein — Rotterdam, Zuidblaak 59 — Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

W. Washington Taylor & Co.
Nieuwe Haven 162, ROTTERDAM.
Adres voor: **GOEDKOOPSTE**
Rijwielen, Brandkasten, Schrijfmachines en andere Amerikaansche Artikelen

OPRUIMING
van vroegere Jaargangen van
„DE OPMERKER".

Voor zoover de voorraad strekt, worden de volgende jaargangen van *„De Opmerker"* tegen de daarbij vermelde prijzen opgeruimd:

		In losse bladen.	Ingenaaid
Jaargang	1884	*f* 1.50	*f* 2.—
„	1885	„ 1.50	„ 2.—
„	1886	„ 1.50	„ 2.—
„	1887	„ 1.50	„ 2.—
„	1888	„ 1.50	„ 2.—
„	1889	„ 1.50	„ 2.—
„	1890	„ 1.50	„ 2.—
„	1891	„ *	„ 2.—
„	1892	„ *	„ 2.—
„	1893	„ *	„ 2.—
„	1894	„ *	„ 2.—
„	1895	„ 2.—	„ 2.50
„	1896	„ 2.—	„ 2.50

De met een * gemerkten zijn uitverkocht.

Na ontvangst van postwissel, waarop vermeld is welke jaargangen men verlangt, volgt de vrachtvrije toezending.

DE ADMINISTRATIE.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**
Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.
Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen.* — *Closets, Wastafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**
Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen.
Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.
Hoofdagent van R. WAYGOOD & Co. Ltd. *London.* **LIFTEN.**

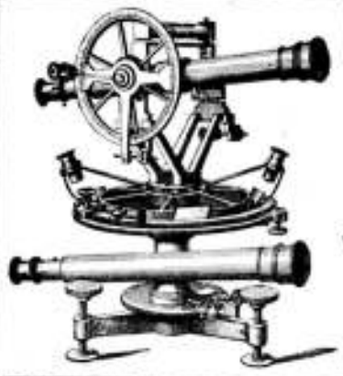

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

VAN WIJNGAARDEN & Co.
FABRIEK van
Machinale Houtbewerking.
WEESP. WEESP.

TIMMERWERKEN IN DIVERSE HOUTSOORTEN.
Lijstwerk ook voor Meubelmakers. Wand- en Plafond-betimmeringen.
HOUTEN GEBOUWEN als: **Villa's, Tuinhuizen, Keeten** enz.;
ook onderdeelen als: *Deuren, Ramen, Veranda's, Erkers* enz.
Sportartikelen en artikelen voor Huishoudelijk gebruik.
SPECIALE INRICHTING
voor ronde en veelhoekige Balusters en Bas-Reliefs.

H. ZIMMERMANN, Utrecht.
VERTEGENWOORDIGER
der Hannoversche Maschinenbau A.-G. in LINDEN voor HANNOVER.
CENTRALE VERWARMINGSTOESTELLEN
naar alle systemen.
Levering van **Geribde pijpen en Kachels** voor **stoom en water.**
Gratis begrootingen. *Billijke prijzen.*

See that name „PEERLES" and „TRIUMPH", just a little better than the best.
Hoofd-Agent voor Nederland:
A. J. R. KEMPE, Amsteldijk 13, Amsterdam.
te koop Amerikaansche en Engelsche RIJWIELEN tot Engros-prijzen.
Rijschool ruim 600 M. groot. Monsterzeil groote voorraad.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste JAARGANG. N°. 7. ZATERDAG, 13 Februari 1897.

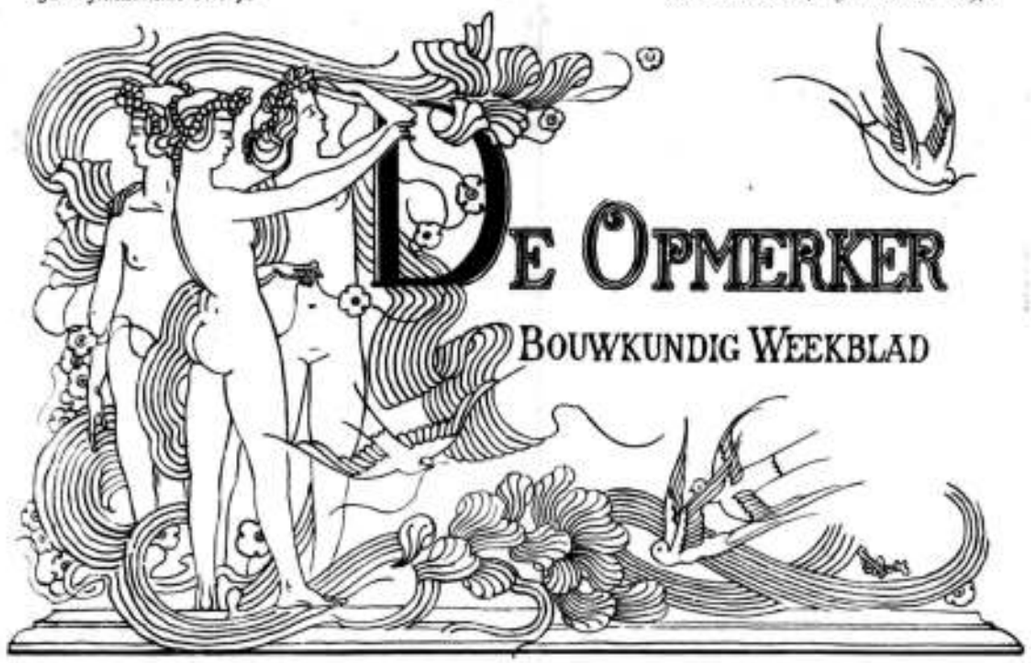

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 5.—, voor België, bij vooruitbetaling *f* 6.50, voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1.50, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elke regel meer *f* 0.20. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

SOCIALISTISCHE PROPAGANDA.

Vele onzer lezers zullen, als zij het hoofd van dit artikel onder de oogen krijgen, meenen dat wij het roode spook voor hen willen doen verrijzen of dat wij, onze beproefde gewoonte om ons niet met politiek te bemoeien, voor een keer ter zijde stellend, ons met een verdediging of een bestrijding van de socialistische leerstellingen zullen gaan bezighouden.

Doch zij kunnen gerust zijn. Want wanneer wij een oogenblik de aandacht vragen voor de propaganda der socialisten, dan is dit niet omdat wij het doel, daarmede beoogd, willen goed- of afkeuren, doch alleen omdat zich daarin een artistieke zijde openbaart, die wel niemand daarin gezocht zou hebben.

Maar vindt gij dan Domela Nieuwenhuis of Bebel, Van der Goes of Liebknecht, Fortuyn of juffrouw Kleefstra zoo artistiek? Is het proza dat van hun lippen vloeit zoo schoon? Of zit het hem in de lange haren en de slappe hoeden?

Gij vergeet, o waarde lezer, dat er nog andere socialisten zijn dan die gij daar noemdet. En nu is het over de propaganda, door den bekenden socialist-boekverluchter Walter Crane ondernomen, dat wij enkele opmerkingen wenschen te maken.

Crane heeft van tijd tot tijd zijn teekenstift gesteld in dienst van de zaak die hij voorstaat, het socialisme. De teekeningen van 1886 tot 1896 heeft hij in lichtdruk gereproduceerd, tot een bundel vereenigd en die onder den titel van *„Cartoons for the Cause"* te Londen bij de *„Twentieth Century Press"* doen verschijnen.

Het is een smaakvolle verzameling van twaalf platen, met begeleidenden tekst, op zwaar papier gedrukt. Of een boek als dit, dat inderdaad artistieke kwaliteiten heeft, wel een geschikt propaganda-middel is voor het socialisme, dat zijn aanhangers onder de minder ontwikkelde klassen der maatschappij zoekt, genoemd mag worden, valt te betwijfelen. De schoonheid der teekeningen zal meer gevoeld worden door ultra-verfijnden dan door de arbeiders, voor wie het toch in de eerste plaats werd gemaakt. Ja het zou ons niet verwonderen, als het werk zijn meeste debiet vond onder de bezittende klassen, die het, dat spreekt van zelf, toch niet voor het socialisme winnen zal.

Niet alle teekeningen zijn van gelijke waarde. Maar uit alle blijkt duidelijk dat de houtsneden, omstreeks 1500 in Duitschland en Italië vervaardigd, den teekenaar als ideaal voor den geest hebben gezweefd. Het is moeilijk na te gaan, of voor de reproductie van houtsnede gebruik is gemaakt, of dat een andere wijze van reproduceeren is toegepast; zooveel is echter zeker, dat in de meeste gevallen althans aan een latere uitvoering in houtsnede gedacht werd.

Het titelblad vertoont een jonge vrouw, die ondanks haar antieke sandalen en haar Phrygische muts toch in haar magere slankheid onmiddellijk als een Engelsche wordt herkend. Haar rechterhand houdt een reusachtige teekenpen, waaraan een banier is gebonden. Met haar linker strooit zij zaden uit, als *„Socialism"* aangeduid. Op den achtergrond draagt een opgaande zon hetzelfde opschrift; een palet neemt den voorgrond in. Dit blad is met breede lijn zeer karakteristiek gedaan; alleen op de linkerhand der vrouw ware misschien aanmerking te maken.

Deze prent is van 1896 en vertoont Crane in al zijn kracht. Dat hij ondertusschen zeer ongelijk in zijn werk is, blijkt uit een volgende prent van hetzelfde jaar, waar is voorgesteld hoe Engeland de socialisten der andere beschaafde landen begroet. De onbeholpenheid der teekening wordt hier niet goedgemaakt door bevalligheid van compositie. Wel is, door wit en zwart op pikante wijze tegen elkaar te stellen, naar een zeker effect gestreefd, doch het geheel heeft dat gewild-primitieve, dat thans veelal mode is, maar hetwelk Crane niet best af gaat.

Dat de volgende prent van 1885 is, kan men aanstonds zien. Zij is waarschijnlijk een penteekening, die niet in hout werd gesneden, doch op andere wijze gereproduceerd. De twee politieke partijen van Engeland zijn hier als ridders vechtende voorgesteld; een vrouw, als het Socialisme aangeduid, komt tusschen beiden. Crane's manier heeft hier nog niet de breedheid van later; aan de geheele compositie en ook aan de uitvoering is echter een zekere sierlijkheid eigen, die aangenaam treft.

Dan wordt voorgesteld hoe de Arbeid, als een slapend werkman, door het monster „Kapitalisme", welks vleugelen „Huichelarij" en „Partijbelang" zijn gedoopt, wordt uitgezogen. Dit gedeelte der compositie is echter het fraaiste niet; veel beter geslaagd is de zwevende vrouwenfiguur, alweder het „Socialisme", die door bazuingeschal den werkman tracht te wekken. Dergelijke vrouwefiguren gelukken Crane beter dan mannen in hedendaagsche kleedij.

Nog minder behagen ons Crane's eigenlijke spotprenten, waarvan die, welke de bezittende klasse als bevreesd voor haar eigen schaduw voorstellend, wel een van de karakteristiekste is.

De toets van den teekenaar is te zwaar, zijn lijnen zijn te plechtig, zijn geheele manier is te gewichtig voor eigenlijk satirieke platen. Deze teekening is gecomponeerd met een zorg, als gold het een carton voor een muurbeschildering of iets dergelijks.

De volgende prent verheerlijkt de Parijsche Commune, die voorgesteld is als een jonge vrouw in moderne kleedij, die een lint, met *„Vive la Commune"* erop, omhoog houdt. Naast haar knielt een communard met roode vaan en toorts. Men denkt aan Schiller's:

„Welt' denen, die den ewig Blinden
Des Lichtes Himmelfackel leihn;
Da strahlt sie nicht, sie kann nur zünden."

Walter Crane schijnt echter niet deze meening toegedaan, daar hij een Engelsch werkman, in eerbiedige houding, der Commune hulde laat brengen voor de zegeningen, die zij heeft uitgestrooid. Deze teekening is slap van lijn en toont Crane niet in zijn volle kracht. Misschien heeft het onderwerp hem niet geïnspireerd.

Beter op dreef is hij, waar hij de „solidariteit van den arbeid" wil verheerlijken. Hier heeft hij zich de compositie als paneelvulling gedacht, die bv. als inlegwerk zou kunnen worden uitgevoerd. Vijf mannen, duidelijk als de vijf werelddeelen gekarakteriseerd, houden een rondedans om den aardbol. Een vrouwefiguur, gevleugeld, strekt zegenend de handen over hen uit. Het verdient opmerking, hoe goed de teekenaar erin geslaagd is, op ongedwongen wijze het te versieren veld te vullen met spreukbanden, werktuigen, zon, maan, sterren, enz.

Van de bekende, in 1891 gemaakte compositie *„The Triumph of Labour"*, bevat de verzameling een zeer goede reproductie. Dit blad, geïnspireerd door Mantegna's werk te Hamptoncourt en door de „triomftochten" der 16e-eeuwsche Duitsche meesters, viel ons niet mede, toen wij het terugzagen. Crane's teekenkunst haalt niet bij die der mannen, welker werken hij als zijn voorbeelden nam. Vooral komt dit uit bij die figuren, welke aan onzen tijd ontleend zijn, b.v. de werklieden, die op den wagen zitten, of die te paard den stoet begeleiden. Ook is door het al te veel aangeven van plooien in de gewaden en door de te geringe tegenstelling van licht en schaduw, het geheel wat gaan rammelen. De oude meesters wisten hun effecten beter te berekenen.

Dat Crane hen echter, als hij wil, nabij kan komen, bewijst het volgende blad, eveneens van 1891, en wederom een herinnering aan de Commune van 1871 bedoelend. Hier is slechts één ideale vrouwefiguur geteekend, die met haar zwarte vlerken, haar toorts en haar sombere gelaatsuitdrukking als een echte engel der wrake mag gelden. Breed gedaan en met juiste tegenstelling van wit en zwart, is dit blad o. i. het fraaiste van de collectie. De achtergrond, met het brandend Parijs, werkt niet weinig mede om den gewenschten indruk bij den beschouwer teweeg te brengen. Misschien zonder het zoo te hebben bedoeld, heeft Crane hier het afschrikwekkende van de gebeurtenissen in 1871 op inderdaad treffende wijze uitgedrukt.

De prent die dan volgt, van 1894, geeft ons den Meiboom der werklieden te zien. Hij wordt bekroond door de vrouwefiguur der Vrijheid; de linten, daarvan afhangende, worden door mannen en vrouwen al dansende vastgehouden. Ieder lint draagt een toepasselijk opschrift, als: „het land voor het volk", „geen privileges meer", „algemeen stemrecht", „kindervoeding op school", „acht uur arbeid" en dergelijken, die ook bij ons nog al eens worden vernomen. De uitvoering dezer prent is zeer goed; de zwarte achtergrond en de min of meer laat-Gothische omlijsting maken een aangenaam effect. Toch schijnt ons de vorige plaat nog treffender.

De teekening die nu volgt verbeeldt een werkman met vrouw en kind, die een dansje schijnen te maken. De vrouwefiguur is goed gelukt; in het algemeen schijnt het talent van Crane zich meer tot het weergeven van het bevallige dan van het forsche te leenen.

De ten deele zwarte achtergrond en de wijze van opvatting herinneren hier aan sommige moderne Münchener meesters, b. v. Rudolf Seitz.

Echt Engelsch is evenwel het voorlaatste blad, waar een vrouw een reuzenkrans draagt, die met een lint, waarop de bekende socialistische leuzen te lezen zijn, is omvlochten.

De laatste plaat is weer een spotprent; evenmin als vroeger is Crane hier gelukkig geweest. Ook nu blijkt het, dat het maken van spotprenten zijn zaak niet is. Zijn talent is daarvoor te serieus.

Het ware ondertusschen te wenschen dat het socialisme, meer dan tot dusverre, op zoo artistieke wijze propaganda wou maken. Een verzameling als deze zal het oog behagen van ieder, die smaak heeft. Daarom kunnen wij onze lezers gerust aanraden, zich haar aan te schaffen. Misschien worden zij daardoor tot het socialisme bekeerd, doch ten deze is onze verwachting niet hoog gespannen. Maar waaraan bij ons geen twijfel bestaat is, dat zij, eenmaal in het bezit van het niet dure boek (3 shillings is, gelooven wij, de prijs) zich in de fraaie aanwinst voor hun bibliotheek zullen verheugen.

Toen Multatuli den „Max Havelaar" in het licht had gezonden, — een boek, dat als strijdschrift bedoeld was — voelde hij zich niet weinig teleurgesteld, omdat hem weldra bleek, dat het alleen werd gekocht wijl men het „mooi" vond. Een dergelijke ervaring zal, vreezen wij, ook Crane opdoen; om de schoonheid van zijn werk zal de eigenlijke strekking over het hoofd gezien worden. Schoonheid is een weinig doeltreffend propagandamiddel; het „hoe" doet afbreuk aan het „wat". Een flink volksredenaar, die allerlei bombast uitslaat, maakt meer indruk op de massa dan de beste teekenaar. Wellicht maakt Crane zich illusiën omtrent den kunstopbloei, die den triumf van het socialisme vergezellen zal; in die verwachting staat hij niet alleen. Wij voor ons zijn van oordeel dat het socialisme, hetwelk alleen de stoffelijke zijde van het aardsch bestaan in het oog heeft, de kunstenaars als overtollige doenieten en luilakken moet aanzien, als de hommels, die in den maatschappelijken bijenkorf op koste der werkbijen leven.

Misschien weet echter een socialist dit anders uit te leggen. Hoe dit evenwel zij, Crane bewijst dat althans theoretisch socialisme en kunst zeer goed samen kunnen gaan.

DE BOUWKUNST EN DE HEER LOFFELT.

In het *„Nieuws van den Dag"* van Woensdag 10 Februari zet de heer A. C. Loffelt een reeks van artikelen over de Tentoonstelling van Schilderijen in Pulchri Studio voort. Daarbij vindt hij aanleiding om met enkele woorden terug te komen op zijn beschouwingen omtrent bouwkunst, opgenomen in het *„Nieuws"* van 2 Januari, en tevens het een en ander te zeggen naar aanleiding van ons oordeel over die beschouwingen.

Men herinnert zich, dat de heer Loffelt van oordeel was, dat „nu er geen moderne stijl bestaat en de architect zijn motieven aan het verleden ontleent, er iets *schooners* en *zuiverders* bereikt zou worden door *na*bootsing".

Wij namen de beschouwingen in extenso over, en voegden er in ons n°. van 9 Januari het volgende aan toe:

„Deze fraaie beschouwingen zijn niet van 1880, maar van 1897. Het is te hopen dat de heer Loffelt, als hij het over letterkunde en schilderkunst heeft, verstandiger dingen moge zeggen dan hij hier in zake bouwkunst debiteert. Al is hij leek, hij moet toch wel iets gehoord hebben van de ernstige en volhardende pogingen, die gedaan worden om ons van het juk der historische stijlen te verlossen. En nu komt hij den bouwmeesters vertellen, dat zij niets beters kunnen doen dan *na*bootsen, liefst zoo trouw mogelijk! Nu moet hij, om consequent te blijven, onzen schilders ook aanraden, de stukken van het Rijksmuseum te gaan kopieeren, en dient hij van onze dichters te verlangen, dat zij Vondel, Huygens, Breeroo en Hooft gaan naschrijven, dan zullen zij zeker iets schoons en zuivers bereiken, vooral wanneer zij geen schrijffouten maken. Doch scherts ter zijde; is het niet treurig dat het publiek, hetwelk toch al omtrent bouwkunst zulke vreemde begrippen heeft, in ons meest gelezen dagblad op zulke averechtsche wijze wordt voorgelicht?"

Nu schrijft de heer Loffelt:

„*De Opmerker* (hoofdredacteur Van Gendt, architect) verkondigde onlangs (9 Januari '97), dat sedert 1880 een glorietijdperk is aangebroken voor onze bouwkunst en we niets dan schoone en volkomen oorspronkelijke bouwwerken zien oprichten. *De Opmerker* is nl. boos op mij geworden, omdat ik onlangs in dit blad (het *Nieuws*) de vraag stelde, of het niet goed op onze kunstontwikkeling zou werken, indien men in plaats van dikwijls smakeloos te ontleenen, in onze groote steden getrouwe-reproducties gaf van stijlvolle bouwwerken. Mij dunkt, dat dit toch even opvoedkundig zou zijn, als het plaatsen van reproducties van beroemde beelden in parken, musea en academies. *De Opmerker* meent echter, dat de levende Nederlandsche bouwers sedert 1880 smaakvol en oorspronkelijk genoeg zijn. Nu ik mag 't lijden. Tot mijn spijt heb ik nog weinig van de oorspronkelijke bouwgewrochten des heeren Van Gendt gezien. Onlangs verrees er in Den Haag, nog wel dicht bij ons smaakvol stadhuis, een gebouw, dat zeker oorspronkelijk is, maar .... oorspronkelijk alleen om zijn afschuwelijke smakeloosheid. Wanneer Amsterdam in dien stijl een Beurs krijgt van denzelfden bouwkunstenaar, en die stijl navolging vindt als het „nieuwe" van na 1880, dan zal de hoofdstad spoedig een der leelijkste steden van de wereld worden. Dat jaar 1880 schijnt trouwens een merkwaardig jaar te zijn. Heet het tegenwoordig ook niet in zekeren kring, dat sedert dat tijdstip de oorspronkelijke Nederlandsche letterkunst geboren is? Hopen we, dat aan onze toekomstige moderne openbare gebouwen zooveel stijlgevoel en smaak besteed zal kunnen worden als aan het oude stadhuis van Nijmegen, zoo karakteristiek afgebeeld op het door Klinkenberg ingezonden doek."

De heer Loffelt schijnt niet te kunnen lezen, of zijn geheugen moet hem in een maand tijds, parten gespeeld hebben. Wij schrijven dat hij: „al is hij leek, toch wel iets gehoord moet hebben van de ernstige en volhardende *pogingen* die gedaan worden om ons van het juk der *historische stijlen* te verlossen." Hij leest: „wij verkondigen, dat sedert 1880 een glorietijdperk is aangebroken voor onze bouwkunst en sedert zijn niets dan *schoone* en volkomen *oorspronkelijke* bouwwerken opgericht."

Uit dit verkeerd lezen, dat, hopen wij, niet met opzet heeft plaats gevonden, vloeit nu de onjuistheid van wat de heer Loffelt verder opmerkt, van zelf voort. Wij hebben niet beweerd „dat de levende Nederlandsche bouwers sedert 1880 smaakvol en oorspronkelijk genoeg zijn" en daarom had de steek onder water over onze „oorspronkelijke bouwgewrochten" gevoeglijk achterwege kunnen blijven.

Het verzekeringsgebouw in Den Haag is, ieder lezer van ons blad weet dat, nog nimmer door ons in bescherming genomen. Ja zelfs staan wij in de waardeering daarvan nog achter bij den heer Loffelt, daar deze het „zeker oorspronkelijk" vindt en wij er niets dan een pastiche van Neo-Noord-Amerikaansche motieven in kunnen herkennen. Met het oordeel, dat de heer Loffelt velt over de Beurs te Amsterdam in hope, kunnen wij, indien het gebouw zoo mocht worden als het Haagsche, volkomen instemmen.

Indien wij het jaar 1880 genoemd hebben, dan geschiedde dit niet om een bepaalde reden. Wij wilden alleen een tijdstip aangeven, waarop de heerschappij der historische stijlen nog onbetwist was. Dat wij aan die heerschappij reeds geheel ontkomen zijn, hebben wij *niet* beweerd. Wij wezen alleen op de *pogingen* die gedaan worden, om ons ervan te verlossen.

Onder die pogingen rekenen wij de verzekeringsgebouwen te Amsterdam en in Den Haag *niet* als de meest geslaagde, daar hier, behalve de Yankee-herinneringen, de historische Romaansche stijl al te zichtbaar is.

Doch evenmin als één bonte kraai winter maakt, mag uit het feit, dat een onzer bouwmeesters nog niet geheel slaagde in zijn pogen, worden afgeleid, dat hij iets onbereikbaars nastreeft. Vele anderen zijn met ernst en volharding werkzaam; zij wachten slechts, dat hun de gelegenheid geschonken worde te kunnen toonen wat zij willen.

ACETYLEEN.

In den laatsten tijd is hier te lande het gas, dat als acetyleen bekend staat, nog al eens ter sprake gekomen. Vooral de twisten en onenigheden, die onder de aandeelhouders der maatschappij, welke het nieuwe gas in het groot zou bereiden en exploiteeren, zijn ontstaan, hebben de aandacht van het publiek getrokken.

Doch menigeen, ook in technische kringen, weet van het acetyleen maar zeer weinig. Daarom kan het zijn nut hebben, er het een en ander omtrent mede te deelen.

De scheikundigen kennen reeds meer dan dertig jaren het acetyleen als een zwaar kool-waterstofgas, welks formule $C_2 H_2$ is, en welks soortelijk gewicht ten opzichte van dampkringslucht 0.91 bedraagt. Het gas is kleurloos en niet vergiftig, ofschoon het, in eenigszins aanzienlijke hoeveelheid ingeademd, slaapwekkend werkt.

Het gas wordt gemaakt door calcium-carbict (Ca. C_2) en water samen te voegen. Vroeger, toen het calcium-carbiet alleen bereid kon worden door kool en calcium met elkander te verhitten, was het slechts mogelijk zeer kleine hoeveelheden te vervaardigen.

Sinds echter de electrische ovens zijn uitgevonden, is een andere wijze, om calcium-carbiet te vervaardigen, mogelijk. In een dergelijken oven ontstaat de stof door verhitting van 56 gewichtsdeelen gebrande kalk en 36 gewichtsdeelen fijngemaakte cokes. Nu is het product der kalkbranderijen niet duur, cokes zijn evenmin kostbaar en zoo laat het zich begrijpen dat calciumcarbiet, op deze wijze in het groot bereid, veel goedkooper geleverd kan worden dan voorheen. De werking, die in den electrischen oven plaats vindt, kan worden voorgesteld door de volgende formule:

$$CaO + 3C = CaC_2 + CO.$$

Behalve calcium carbiet wordt dus ook kooloxyde gevormd, dat in vluchtigen toestand ontsnapt.

Het calcium-carbiet is een kristallijn poeder dat, grijsachtig van kleur, naar knoflook riekt. Zijn soortelijk gewicht bedraagt 2.26. Wordt het met water begoten, dan ontstaan kalk en acetyleen naar deze formule:

$$CaC_2 + H_2O = CaO + C_2H_2.$$

Ook het acetyleen riekt naar knoflook en aan dien eigenaardigen reuk wordt het dadelijk herkend.

Tot dusverre is calcium carbiet in de natuur niet aangetroffen en is het alleen langs kunstmatigen weg bereid. De stof onderscheidt zich door hare geringe oplosbaarheid. Behalve door water toch wordt het door geen enkele andere vloeistof, zelfs niet door de sterkste zuren aangetast. Pas als calcium-carbiet in chloor tot 245° Celsius wordt verhit, ontleedt het zich in chloorcalcium en kool. Wordt het met zwaveldamp tot 500° Celsius verhit, dan vindt ook ontleding plaats en ontstaan zwavelcalcium en zwavelkoolstof.

Het is mogelijk het acetyleen tot een vloeistof te verdichten door het bij 0° Celsius aan een druk van 50 atmosfeeren te onderwerpen.

Om acetyleen te maken heeft men niets anders noodig dan een gesloten vat, van twee buizen voorzien, waarvan de eene, die bijna tot den bodem reikt, dient om water op het vooraf in het vat gedaan calcium-carbiet te gieten, terwijl de andere buis door een guttapercha slang met een gashouder in verbinding wordt gebracht. Het dus verzamelde gas is zoo goed als zuiver en kan aanstonds gebruikt worden, zoodat condensators en zuiveringstoestellen, die bij de fabrikage van steenkolengas zulk een groote rol hebben te vervullen, hier overbodig zijn.

Uit 1 KG. calcium-carbiet zouden, indien de stof volkomen zuiver ware, 340 liter acetyleen moeten worden verkregen. Doch de verbinding van kalk en kool, in den electrischen oven verkregen, is niet altijd even gelijkmatig en daarom levert 1 KG. in de practijk meestal niet meer dan 300 liter gas.

Voor het branden kan men geen gebruik maken van de toestellen, voor steenkolengas gemaakt. In een gewonen gasbrander is de verbranding niet volkomen genoeg, wat blijkt uit den sterken walm, die ontstaat. Wordt echter een brander met zeer fijne gaatjes gebezigd, dan ontstaat een bijzonder heldere vlam.

Hoe helder die vlam is, kan het best worden aangetoond door een vergelijking met andere verlichtingsmiddelen. Per normaalkaars en per uur is van acetyleen noodig 0.6 liter, van gewoon gas in een gewonen brander 10 liter, van gewoon gas in een Auer-brander 2 liter.

De groote lichtkracht van het acetyleen is oorzaak geweest, dat men beproefd heeft het, door bijmenging, tot verbetering van het totdusverre gefabriceerd steenkolengas te gebruiken. Die proeven hebben tot resultaat gehad, dat reeds een toevoeging van 5 % acetyleen een verbetering der lichtsterkte van 20 % opleverde, terwijl bij toevoeging van 10 % acetyleen de verbetering 50 % bedroeg.

Dit alles zijn de voordeelen van het gas. Doch nu komen de nadeelen, en wel in de eerste plaats het gevaar van ontploffing dat, sedert op enkele plaatsen ongelukken geschied zijn, zeer groot wordt geacht. Die ongelukken hebben er veel toe bijgedragen om, althans bij leeken, het gas in discredict te brengen. Toch is het gas al niet gevaarlijker dan andere gassen, b.v. het thans gebruikelijke lichtgas. Men weet dat dit gas, in een bepaalde verhouding met dampkringslucht gemengd, ontploft wanneer het met een vlam in aanraking komt. Ook het acetyleen heeft deze eigenschap, die zich het sterkst toont wanneer 1 maatdeel acetyleen met 12 maatdeelen dampkringslucht zijn gemengd. Doch zelfs in deze verhouding gemengd, is het acetyleen volkomen onschuldig, wanneer men slechts zorgt dat er geen vuur bij kan komen.

Evenzeer als men kan zeggen, dat ontploffingen van steenkolengas in den regel het gevolg zijn van onvoorzichtigheid, omdat iemand, gaslucht ruikende, met licht naar het lek gaat zoeken, zoo zal dit ook met acetyleen het geval zijn, want ook dit gas is zóó gemakkelijk voor het reukorgaan waar te nemen, dat gezorgd kan worden met geen licht te komen daar, waar men het ruikt.

Hoe weinig gevaarlijk acetyleen overigens is, blijkt wel het best daaruit, dat het in een verhouding van 60 maatdeelen gas met 40 maatdeelen dampkringslucht in een gashouder vermengd, een zeer goed lichtgas oplevert, dat rustig brandt en waarvan per normaalkaars en per uur slechts 1,5 liter noodig zijn.

Op het oogenblik ziet men het acetyleen nog met wantrouwen aan. Doch, en dit mag niet vergeten worden, ook het steenkolengas heeft in den eersten tijd na zijn ontdekking voor zeer gevaarlijk gegolden. Men zie slechts de spotprenten uit het begin dezer eeuw om zich hiervan te overtuigen.

Daarenboven dreigt het acetyleen, dat overal gemakkelijk bereid kan worden, en waarvoor geen kostbare straatgeleidingen noodig zijn, den fabrikanten en leveranciers van andere verlichtingsmiddelen met een zeer ongewenschte concurrentie. Is het dan te verwonderen, dat het van die zijde met allerlei argumenten wordt bestreden, en dat iedere ontploffing, ook al heeft het acetyleen daar niets mede te maken, als een welkom schrikbeeld geëxploiteerd wordt?

Nu zal men vragen, waarom de gasfabrikanten van de lichtverbeterende eigenschappen, die het acetyleen bezit, geen gebruik maken, daar toch de proeven hebben aangetoond, hoe geschikt het daarvoor te bezigen is. Het antwoord daarop is dit, dat acetyleen niet gebruikt kan worden in de branders, die op het

oogenblik overal te vinden zijn. Dit is niet alleen zoo wegens de constructie der branders, waardoor walm zou ontstaan, doch ook vooral wegens het materiaal, dat ten deele uit koper bestaat. En nu vormt acetyleen in een ammoniakhoudende oplossing van koperchloruur een bruin bezinksel dat, gedroogd, door een schok of door verbranding hevig ontploft. Het is gebleken dat, op den langen duur, deze gevaarlijke stof in koperen leidingen, branders enz., die met acetyleen in aanraking komen, kan ontstaan.

Dit bezwaar wordt echter geheel weggenomen, wanneer een ander metaal, bv. ijzer, gebruikt wordt.

Op het oogenblik is het acetyleen nog betrekkelijk duur. Het calcium-carbiet, in het groot bereid, kan tegenwoordig voor ± f 0.25 per KG. gekocht worden. Met dien prijs als basis komt een M³. acetyleen nu nog op ruim f 1.

Doch men moet, een M³. acetyleen met een M³. steenkolengas vergelijkend, rekening houden met de daardoor verkregen lichtsterkte. Kan men uit 1 M³. steenkolengas gedurende 1 uur een licht van 100 normaalkaarsen laten branden, een M³. acetyleen geeft gedurende 16 uren een licht van dezelfde kracht. Den prijs van 1 M³. steenkolengas dus op f 0.06 b.v. stellende, moet men dien met 16 vermenigvuldigen om hem met dien van acetyleen te kunnen vergelijken. Men verkrijgt dan f 0.96, zoodat de prijs van acetyleen slechts f 0.04 hooger is. In plaatsen, waar de gasprijs meer dan f 0.06 per M³. bedraagt, komt het acetyleen nu reeds aanmerkelijk voordeeliger uit.

Doch het laat zich aanzien dat de prijs van het calcium-carbiet, wanneer meerdere fabrieken zich op de vervaardiging gaan toeleggen, belangrijk zal dalen.

Wanneer het steenkolengas de concurrentie tegen het acetyleen zal kunnen volhouden, dan zal dit waarschijnlijk aan een zijner eigenschappen moeten worden toegeschreven, die tot dusverre meer een nadeel dan een voordeel mocht heeten. Wij bedoelen de warmteontwikkeling.

Als men een gasvlam beziet, dan blijkt het dat die uit twee gedeelten bestaat, waarvan slechts één licht geeft, terwijl het andere haast niet waarneembaar is. Dit niet lichtende gedeelte ontwikkelt warmte; daarom is het in lokalen, waar veel gas brandt, zoo heet. Daardoor is het echter ook mogelijk gas voor verwarming van vertrekken, of tot het koken van spijzen of vloeistoffen, te gebruiken. De zoogenaamde brander van Bunsen, die in alle laboratoria te vinden is, heeft ten doel, van het warmtegevend vermogen van steenkolengas zooveel mogelijk partij te trekken.

Nu levert 1 M³. steenkolengas ongeveer 5400 caloriën warmte, en 1 M³. acetyleen 11,580 caloriën. Doch ofschoon dus het warmtegevend vermogen van het nieuwe gas meer dan het dubbele van het oude bedraagt, speelt hier het verschil in prijs een groote rol. Want voor f 0.06 krijgt men 5400 caloriën, en voor f 1 slechts 11,580. Het behoeft dus geen betoog dat het steenkolengas, als verwarmingsmiddel beschouwd, het voorerst nog wel van het acetyleen zal winnen.

Doch als verlichtingsmiddel verdient natuurlijk acetyleen de voorkeur. Want terwijl steenkolengas om een licht van 1600 normaalkaarsen te geven 86,400 caloriën moet ontwikkelen, is dit cijfer bij acetyleen slechts 11,580. Men kan dus zeggen, dat het nieuwe gas bijna 8 maal minder warmte geeft dan het oude.

Door het gasgloeilicht heeft men, en met succes, getracht de warmte van het steenkolengas in licht om te zetten. De Auer-branders zijn thans algemeen: de vlam daarin ontstoken, doet niets anders dan het kousje dat uit een bepaalde stof gemaakt is, aan het gloeien te brengen. Dus is het niet meer de brander, maar het kousje, dat het licht geeft. Het kousje is uit metaaloxyden, die een sterk lichtuitstralingsvermogen hebben, samengesteld. Het zijn vooral de oxyden van monoziet, thoriet, orangiet, gadoliniet en orthiet, die gebruikt worden, meest in den vorm van salpeterzure zouten; van de menging der verschillende oxyden hangt het af of het licht wit, geel, roodachtig of groenachtig is.

Voor het gloeiend houden van deze oxyden is slechts weinig gas noodig, daar de brander naar Bunsen's systeem is ingericht en dus veel warmte geeft. In een goeden Auerbrander kan men dan ook uit 1 M³ steenkolengas gedurende 5 uur een licht van 100 normaalkaarsen doen branden. Zooals wij zagen, kan 1 M³ acetyleen gedurende 16 uren dit licht geven. Een M³ steenkolengas weder op f 0.06 stellende, kost dus dit licht per uur 1½ cent; een M³ acetyleen op f 1 rekenend, kost dit licht per uur 6¼ cent. Zooals dus de prijzen nu zijn, is het Auer-licht de zuinigste wijze van branden, ook waar het gas duur is en bv. f 0.09 per M³ wordt gevraagd.

Evenwel moet de prijs der kousjes, die echter steeds lager wordt, bij het gloeilicht in aanmerking genomen worden.

Voor het oogenblik heeft dus het steenkolengas, dank zij Auers uitvinding, van de mededinging van het acetyleen niet veel te vreezen.

Zoodra echter het calcium-carbiet aanmerkelijk goedkooper gefabriceerd zal worden, — en dat kan reeds spoedig zijn — is het te voorzien dat het acetyleen in de verlichting een groote rol zal gaan spelen.

ELECTRISCHE EN GASTRAMS.

De heeren J. A. Lindo, directeur der gemeentewerken te 's-Gravenhage, L. H. N. Dufour, ingenieur der Staatsspoorwegen te Utrecht, en J. J. W. van Loenen Martinet, adjunct-ingenieur der Holl. IJzeren Spoorweg-maatschappij, werden bij schrijven van 15 Juli 1896 door de tramwegcommissie uit den Raad te 's-Gravenhage uitgenoodigd verslag uit te brengen, omtrent een in loco in te stellen onderzoek naar de werking van electrische trams en naar die van gastrams.

Genoemde heeren hebben die taak ten einde gebracht en een hoogst uitvoerig rapport uitgebracht, dat in de voorgaande week het licht heeft gezien.

Wij ontleenen daaraan, dat de commissie onder meer omtrent de navolgende vragen gaarne zou worden ingelicht:

I. Kunnen gastrams in haar hedendaagschen staat van ontwikkeling en electrische trams voldoen aan de eischen, die het verkeer in Den Haag stelt? (Bij eerstgenoemde mede in het oog te houden de uitbreiding van het tramnet en bij de laatste welk stelsel van electrische tractie in verband met de in de bezochte plaatsen verkregen inlichtingen en het aldaar bezichtigde, het meest aanbevelenswaardig wordt geacht).

II. Kunnen ook trams met gecomprimeerde lucht in aanmerking komen?

III. Is toepassing van mechanische beweegkracht op de tramlijnen in Den Haag, ook met het oog op de uitbreiding van het net, in het algemeen mogelijk? Is daarvoor de bestaande bovenbouw geschikt te achten?

IV. Is combinatie van verschillende stelsels, ook met behoud van paardentractie op sommige van de bestaande lijnen, aan te bevelen?

Kan in aanmerking komen gastractie op sommige en electrische op andere lijnen?

V. Wanneer uitbreiding geschiedt, onafhankelijk van de lijnen der Haagsche Tramweg-maatschappij, kan dan smal spoor in aanmerking komen?

VI. Welk oordeel wordt in de bezochte plaatsen door de autoriteiten, belast met het toezicht op den tramdienst, uitgesproken over de gastrams, de electrische trams in haar verschillende vormen en c.q. over trams met andere stelsels?

VII. Welke zijn de storingen, die in andere bedrijven als water- en gasleidingen, telephonie enz. door mechanische beweegkracht kunnen teweeggebracht worden? Hoe zijn die storingen te voorkomen en welke voorschriften bestaan daaromtrent?

VIII. Welke voorschriften zijn te geven voor de veiligheid en zekerheid van het verkeer?

IX. Welke algemeene voorschriften zijn te geven bij den aanleg van tramlijnen naar de verschillende stelsels?

X. Welke gegevens zijn verkregen omtrent den bouw, het onderhoud, de exploitatie, de dienstregeling, de tarieven, de lengte van de lijnen, het aantal wagenkilometers, de ontvangsten, de dividenden, enz., één en ander vóór en na de invoering van mechanische tractie en bij gemeentelijke, zoowel als bij particuliere exploitatie; en wat is bij laatstgenoemde exploitatie vernomen omtrent de concessievoorwaarden, den duur der concessie en de uitkeering aan de gemeente?

Bij de beantwoording hielden de deskundigen zich tot het verkrijgen van een behoorlijk verband, aan de volgende indeeling:

I. Inleiding. Algemeene omschrijving der verschillende te behandelen verkeersmiddelen.
II. Het bovengrondsche electrische stelsel.
III. Het ondergrondsche electrische stelsel.
IV. Het accumulatorenstelsel.
V. Het magnetische stelsel.
VI. De gastram.
VII. De tram met saamgeperste lucht.
VIII. Het voor Den Haag te kiezen stelsel.
IX. Het te kiezen stelsel in verband met de aanvraag der H. T.-M. om invoering van electrische trekkracht op de Scheveningsche lijnen.
X. Conclusie.

De commissie stelt voorop dat paardetrams niet meer kunnen voldoen aan de toenemende eischen van het verkeer in groote steden, waarvoor mechanische kracht meer geschikt is en geeft een uitvoerig verslag over een plaatselijk onderzoek in Hannover, Hamburg, Berlijn, Dessau, Halle, Leipzig, Dresden, Neurenberg, Wiesbaden, Aken, Maastricht, Brussel, Parijs, Blackpool, Leeds, South-Staffordshire. Van de verschillende stelsels wordt eene omschrijving gegeven, met opsomming der daaraan verbonden voor- en nadeelen, en van de kosten, zoowel van aanleg als bedrijf.

De commissie komt tot de volgende conclusie:

1. De invoering van mechanische beweegkracht op het Haagsche tramnet en op later bij te bouwen lijnen is mogelijk en voor een goede ontwikkeling van het verkeer op den duur noodzakelijk.

2. Van de drie beweegkrachten: gas, samengeperste lucht en electriciteit voldoet de laatste het meest voor het verkeer in groote steden, en sluit de meeste beloften voor de toekomst in zich.

3. De gastrammen kunnen voorloopig alleen in aanmerking komen in kleine plaatsen, waar zij op lijnen met gering verkeer een goedkoop verkeersmiddel kunnen zijn, en waar men de keus heeft tusschen zulk een goedkoope of in het geheel geen tram.

4. De samengeperste lucht-trammen zijn te duur in aanleg en in exploitatie.

5. Van de verschillende electrische stelsels is het ondergrondsche duur in aanleg en levert in het algemeen nog onopgeloste technische moeilijkheden op, en voor Den Haag in het bijzonder groote bezwaren met het oog op de vlakke ligging der stad; is de financieele zijde van het accumulatoren-stelsel te onbekend, om het aan een Mij. te kunnen voorschrijven en voldoet alleen het bovengrondsche aan practische eischen, met name wat de zekerheid van een regelmatig verkeer betreft.

6. Een combinatie van dit stelsel met het ondergrondsche of het magnetische stelsel is economisch uitvoerbaar, wanneer het verkeer voldoende sterk is en een betrekkelijk klein gedeelte van het net volgens een dezer laatste stelsels, het grootste gedeelte echter volgens het bovengrondsche stelsel wordt geëxploiteerd, waarbij nog op den voorgrond staat, dat, waar een groote complicatie van wissels en kruisingen is, zooals bv. op het Voorhout bij het Tournooiveld, het ondergrondsche stelsel niet mogelijk is, en de combinatie dus zal moeten bestaan uit bovengrondsch en magnetisch.

7. De combinatie van het bovengrondsche met het accumulatoren-stelsel wordt alleen toegepast, wanneer het bovengrondsche stelsel of de 2 andere combinaties onuitvoerbaar zijn. Geheel uitgesloten is deze combinatie, waar slechts over korte lengten het accumulatorbedrijf het bovengrondsche zou moeten vervangen.

8. Aan de invoering van het bovengrondsche stelsel op de beide lijnen der H. T. M. naar Scheveningen staan geen overwegende bezwaren in den weg. Het is echter wenschelijk, dat de vergunning daartoe slechts voorwaardelijk worde verleend en de aanleg geschiede volgens (de in de bijlage opgestelde) technische voorschriften.

9. Combinatie van verschillende electrische stelsels is niet aan te bevelen, met het oog op verkeersstoringen; combinatie van paarden- met electrische tractie behoort in den eersten tijd wel tot de noodzakelijkheid, maar de paardentram zal gaandeweg voor de electrische plaats moeten maken; combinatie van electrische met gastrammen zou, daargelaten de bezwaren tegen laatstgenoemde, tot een zeer dure wijze van exploitatie leiden, met het oog op de voor beide wijzen van exploitatie verschillende benoodigdheden.

De gastram zou daarbij, tegenover de electrische tram staande, bij het publiek zeer spoedig in discrediet zijn.

Combinatie van gastram met paardentram zal, bij den tegenwoordigen stand der gastram-techniek, dan ook geen drang tot uitbreiding van de gastram ten koste van de paardentram doen ontstaan.

10. Wanneer uitbreiding geschiedt, onafhankelijk van de lijnen der H. T. M., verdient een aanleg met smalspoor geen aanbeveling.

KONINKLIJK INSTITUUT VAN INGENIEURS.

Het Instituut hield op Dinsdag 9 Februari jl. eene vergadering met een zeer rijk programma, en die zeer lang duurde. Meer dan honderd leden waren opgekomen, vermoedelijk wel ten deele wegens hetgeen zou worden medegedeeld over het Gedenkboek, dat ter herinnering aan het vijftigjarig bestaan van het Instituut wordt bewerkt. De president gaf omtrent de financieele zijde van de zaak geruststellende verklaringen, zoodat niemand daarover het woord verlangde te voeren.

In den aanvang van de vergadering herdacht de president het overleden lid J. F. Metzelaar, die zich vooral op het gebied van bouwkunst verdienstelijk heeft gemaakt.

Onder de ingekomen stukken behoorden drie verhandelingen, door leden van het Instituut aangeboden: 1o. eene beschrijving van het droogdok te Talcahuano in Chili, door het lid J. Kraus; 2o. eene verhandeling van het lid N. C. Kist, betreffende de vraag: „Zijn vakwerken van de 2e orde minder goed te berekenen dan vakwerken van de 1e orde? 3o. eene beschrijving van de wijzigingswerken, uitgevoerd in 1896 aan de draaibrug over den Leidschen Trekvliet onbij Voorburg, door het lid G. W. van Heukelom.

Deze stukken zullen in het Tijdschrift worden opgenomen.

Door het lid J. M. Telders werd met nadruk aangedrongen tot deelneming aan het Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres, dat blijkens ingekomen circulaire, dit jaar in April 1897 te Delft zal samenkomen en waarin ook verschillende onderwerpen zullen worden behandeld, behoorende tot het vak van den ingenieur.

Door het lid J. F. W. Conrad werd, in aansluiting aan vroegere mededeelingen, ter kennis van de leden gebracht, dat, na veelvuldige onderhandelingen, thans is bepaald, dat het VIIe Congres van Binnenscheepvaart in Augustus 1898 te Brussel zal worden gehouden.

Het eerst werd hierna het woord verleend aan het lid D. P. van Ameyden van Duym, die een uitvoerige, door talrijke teekeningen toegelichte voordracht hield over de fundeeringswijze met gemetselde zinkputten en hare toepassing bij den bouw der brug over het Zwarte Water te Hasselt. Hij gaf hierbij een breedvoerig overzicht van historischen aard betreffende deze fundeeringswijze en stelde meer bepaald in de bijzonderheden in 't licht hoe deze te Hasselt was toegepast. Een discussie had plaats met de leden J. W. Welcker, N. T. Michaëlis, A. Deking Dura, H. E. Van Hierckel, M. J. Van Bosse en R. H. Goeking.

Daarna werd het woord gegeven aan het lid J. de Koning, die onder de eenvoudige aanbieding: „Reisindrukken uit Noord-Amerika", een zeer uitvoerige voordracht hield over hetgeen door hem bij zijn bezoek alhaar was waargenomen, zoo wat betreft de technische inrichtingen, de woonhuizen, de openbare gebouwen, de gemeentelijke inrichtingen, de nijverheidsondernemingen, de middelen van vervoer, de wijze van reizen en verdere onderwerpen, waarover op zeer onderhoudende wijze door hem het woord werd gevoerd.

Aan het eind van de vergadering werd door de leden J. P. de Bordes, J. J. van Kerkwijk en A. M. K. W., Baron van Ittersum met nadruk de aandacht gevestigd op de omstandigheid, dat blijkens de mededeeling in de Staats-Courant van 6 Februari, in de Nederlandsche Commissie voor de in 1900 te Parijs te houden wereldtentoonstelling het Instituut niet is vertegenwoordigd. Ingevolge een voorstel van laatstgemeld lid, waarmede de Vergadering zich vereenigde, dat de Raad van Bestuur zich te dezer zake tot de Regeering zal wenden, deed de president de toezegging, de zaak bij den Raad van Bestuur ter sprake te zullen brengen.

Een groot aantal nieuwe leden werd aangenomen en anderen als zoodanig voorgesteld.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Vergadering van 6 Februari 1897.

Na lezing en goedkeuring der notulen werden 2 gewone en 2 adjunct-leden als zoodanig aangenomen en vervolgens het woord gegeven aan den heer M. J. van Heemen. Spreker behandelde de constructie van en de werkzaamheden aan een kaaimuur zeer uitvoerig; zijne voordracht werd met aandacht gevolgd en aan het slot met toejuiching begroet. Eenige vragen, door de aanwezigen naar aanleiding der voordracht gedaan, werden door spr. welwillend beantwoord.

Op de in de vorige vergadering gedane vraag: „Waarom wordt een houten paal verkoold ter plaatse waar hij in den grond gaat", waren verscheidene antwoorden ingekomen. Ten einde tot eene juiste conclusie te komen, zal de heer Van der Kloes geraadploegd worden.

Het verslag van de Commissie in zake de aanbieding van verzekering tegen ongelukken en invaliditeit, (zie *De Opmerker* van 16 Januari jl.) was nog niet gereed.

Ten slotte werd medegedeeld dat zich 6 donateurs der Afdeeling hadden aangemeld.

Afdeeling Amsterdam.

In de jongste vergadering van bovengenoemde afdeeling hield de heer Lauwerike, architect alhier, eene lezing over „Geometrie".

Het eerste gedeelte was eene wijsgeerige beschouwing over den mensch, met zijn streven naar een zeker doel, zijne ontwikkeling, zijn zoeken naar de waarheid enz.

Het tweede gedeelte behandelde meer de meetkunstige figuren met de beschouwingen daaromtrent van Pythagoras en Plato, dat even als het eerste gedeelte zeer de belangstelling van alle aanwezigen trok. Een woord van dank van den President aan den gesch ten spreker bleef dan ook niet achterwege.

Onder de ruim 70 aanwezigen, hadden we het genoegen het scheene geschut door een zestal vertegenwoordigd te zien.

ARBEIDSRAAD TE LEIDEN.

Aan het tweede jaarverslag van den Arbeidsraad voor de bouwvakken te Leiden, uitgebracht in de algemeene vergadering van 15 Januari jl., ontleenen wij dat de vastgestelde loontabel, behoudens enkele uitzonderingen, vrijwel gevolgd wordt. De lage loonen, door sommige patroons in het eindcijfer uitbetaald, worden een paar malen ter sprake gebracht, maar de Raad kon hierin niet optreden, wijl de klachten niet door de betrokken personen, maar door derden werden uitgebracht.

Er kwamen geen klachten van beteekenis voor; men bevoert dat de bevredigende toestanden in de bouwvakken oorzaak zijn dat de tusschenkomst van den Raad zelden wordt ingeroepen. Meermalen werden klachten ingediend die betrekking hadden op zaken, die niet tot de bouwvakken konden worden gerekend en op grond van het reglement buiten beschouwing bleven.

Naar aanleiding van overleg, door andere arbeidsraden uitgelokt, werd den 17 Februari 1896 een adres aan de Tweede Kamer ingezonden omtrent wenschelijke wijzigingen in het aanhangige wetsontwerp op de Kamers van Arbeid; met genoegen kon erop gewezen worden dat die adres aanleiding heeft gegeven tot verschillende veranderingen in het oorspronkelijke ontwerp.

Zoodra het bestaan en de werkzaamheid van Kamers van Arbeid wettelijk geregeld zal zijn, mag worden verwacht dat van die Kamers de kracht zal uitgaan, die vereischt wordt om de belangen van patroons en werklieden met elkander in overeenstemming te brengen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

— 's-Gravenhage. De Nederl. en de in Nederl. gevestigde kunstenaren werden uitgenoodigd om deel te nemen aan een prijskamp voor een gedenkpenning, die H. M. de Koningin wenscht te doen slaan bij gelegenheid van haar plechtige inhuldiging.

De voorzijde moet de beeltenis der Koningin vertoonen; de keerzijde het Kon. wapen met de schildhouders en den mantel, of een symbolische of allegorische voorstelling.

De modellen moeten voor 1 Juli e. k. zijn ingezonden aan het Paleis alhier.

Aan elk der drie best gekeurde ontwerpen zal *f* 100 worden toegekend; de makers zullen worden uitgenoodigd om een definitief ontwerp te vervaardigen. Voor het beste ontwerp wordt *f* 400, voor het tweede *f* 250 en voor het derde *f* 150 toegekend.

De jury zal bestaan uit de heeren: Van Delden, Dr. De Dompierre de Chautepie, Van der Kellen, Jhr. De Ranitz en Jhr. Mr. Victor De Stuers.

De *Staatscourant* van 13 Februari bevat het volledige programma.

— De afdeeling 's-Gravenhage van de Vereeniging tot bevordering van Fabrieks- en Handwerknijverheid hield Woensdagavond een buitengewone vergadering, waarin Mr. H. Verkouteren uit Amsterdam een lezing hield over bouwvergunning.

Spreker had de twee volgende stellingen tot onderwerp voor eene beschouwing gekozen, nl.:

1o. De bouwvergunning is eene onwettige en geheel overbodige instelling.

2o. Het bouwen op zoogenaamde geprojecteerde wegen mag niet verboden worden.

Het gesprokene gaf aanleiding tot een zeer geanimeerd debat.

Amsterdam. Professor A. Huet uit Delft trad Donderdagavond als spreker op in de Vereeniging voor oud-leerlingen der Handelsschool en ontwikkelde zijne bekende denkbeelden omtrent den toestand van Amsterdam. Spreker bekelde de plaatsing van het Central-station, den aanleg der handelshaven in het oostelijk deel van het IJ en de overbrugging van het Noorder-kanaal. Aan deze belemmeringen, der scheepvaart in den weg gelegd, schrijft prof. Huet het toe, dat Amsterdam's scheepvaart in de laatste 30 jaren slechts verviervoudigd, die van Antwerpen daarentegen vertienvoudigd is. Dit was te verbeteren door aanleg van een handelshaven, die den gansehen tegenwoordigen Buiksloterham zou innemen en verdeeld zou worden in vier havens, enmiddellijk aan het spoorwegnet aangesloten.

De heer Lamberts Gzn, directeur van de gemeentewerken te Amsterdam, nam de werken, tot bevordering van handel en scheepvaart tot stand gebracht, in bescherming tegen de geringschatting van den heer Huet.

Haarlem. In het Museum van Kunstnijverheid zijn thans geëxposeerd de teekeningen, ingezonden op de prijsvraag van de Vereeniging Vak en Kunst voor een reclame-plakkaat ten dienste der tentoonstelling van Nijverheid en Kunst, die dit jaar te Dordrecht zal gehouden worden.

Een zeventig in kleuren opgewerkte teekeningen, waaronder van aanzienlijke verhoudingen, geven ons een algemeen overzicht van de hoogte, waarop de reclame-kunst het op het oogenblik in Nederland gebracht heeft. Ofschoon het ingezondene niet boven bemerkingen verheven is, zou men toch een tiental jaren geleden een dergelijke verzameling moeilijk bij elkander hebben gebracht.

— De architect J. Wolbers alhier heeft concessie aangevraagd voor een tweede paardetram door de gemeente, en wel van het Stationsplein over den Jansweg door de Jansstraat, over de Groote markt, door de Zijlstraat, langs de Zijlvest, door de Wilhelminastraat, over het Wilsonsplein, door het Molenpad, den Koninginneweg, den Wagenweg, de Hazepotersloan en de Dreef, om daar aan te sluiten bij de stoomtram Haarlem—Leiden.

Komt de localaalspoor Haarlem—Amsterdam tot stand, dan bestaat het plan de lijn te verlengen van het eindpunt op de Dreef tot aan het station van de localaalspoor op den Kleinen Houtweg.

Dordrecht. Het tweede garantie-syndicaat voor de tentoonstelling is volteekend, waardoor de onderneming een financieelen grondslag van f 30,000 heeft. De aanbesteding der gebouwen is uitgeschreven tegen 18 dezer.

— Wij vestigen de aandacht op een artikel van den heer H. L. Boersma, onder den titel van „Vakliteratuur" in *De Tijdspiegel* opgenomen. Het is een vervolg op een opstel over „De Vakliteratuur van den Nederlandschen ambachtsman", waarin op den achterstand en de onvolledigheid der daarop betrekkelijke hand- en leerboeken gewezen wordt. (Zie *De Tijdspiegel*, afl. Febr. 1894).

Naar aanleiding van de bernadslagingen van het „National Congres voor Vakopleiding", dat in 1895 op initiatief van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Nijverheid in 1895 te Amsterdam gehouden werd, is besloten de zaak der *leerboeken* 't eerst aan te vatten en te beginnen met een leerboek voor het timmeren. Schrijver en uitgever, in staat en bereid om den Nederlandschen beoefenaar van het ambacht alvast een hand- en leerboek voor het timmeren te leveren, zijn gevonden en de grondslagen werden in gemeenschappelijk overleg vastgesteld.

PERSONALIA.

— In Ned.-Indië hebben de volgende mutatiën plaats gehad:

Benoemd: tot werktuigkundige bij den dienst van het mijnwezen, de tijd. werktuigk. R. P. L. Ronkes; tot hoofding., chef van den spoorwegdienst en tevens van den dienst der kolenontginning ter Sumatra's Westkust Th. A. M. Ruijs; bij de expl. van den Staatsspoorw. ter Sumatra's Westk. tot chef der 3e afd. D. L. Gerault van Roggen, thans tijdelijk als zoodanig werkzaam.

Overgeplaatst: naar de lijn Batavia—Tangerang—Banjaan de bouwk. ambt 2e kl. F. K. A. van Bijlevelt.

Belast: met de waarn. der betr. van adj-chef der 4e afd. bij den spoorweg op Sum. Westk. A. F. van Beek Jr., thans tijdel. werkzaam als chef der 5e afdeeling.

— Op voordracht van den Minister van Waterstaat is:

benoemd tot commissaris-generaal voor Nederland bij de in 1900 te Parijs te houden wereldtentoonstelling, de heer J. T. Cremer;

in-verteld eene centrale commissie tot behartiging van de belangen der Nederl. inzenders op die tentoonstelling;

in die commissie benoemd tot lid en voorzitter de commissaris-generaal; tot leden en onder-voorzitters de heeren Aug. M. J. Hendriks te Amsterdam en M. M. de Monchy; tot leden, de heeren: C. H. Hintzen te Rotterdam, C. Lely te 's-Gravenhage, S. J. Graaf van Limburg Stirum te Haarlem, H. W. Mesdag te 's-Gravenhage, Mr. L. P. M. H. Baron Michiels van Verduynen te 's-Gravenhage, J. D. Onderwater te Heemstede, Mr. N. G. Pierson te 's-Gravenhage, Mr. C. J. Sickesz te Lochem, G. A. Baron Tindal te Amsterdam, J. W. IJzerman te 's-Gravenhage, Mr. H. Zilleseu te 's-Gravenhage, tevens secretaris, Jhr. S. van Citters, tevens penningmeester, D. Baron van Asbeck te Parijs.

— Te Breda is in den ouderdom van 70 jaren overleden de heer H. M. E. A. Hollingerus Pijpers, ingenieur 1e kl. van den waterstaat en der burgerlijke openbare werken in Nederl.-Indië.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is de heer P. R. Sips benoemd tot buitengewoon opzichter bij de vernieuwing van den kaaimuur te Feijenoord.

— Te Gouda is benoemd tot bouwkundig opzichter de heer A. P. Gerbrands te Enkhuizen.

— De opzichter 1e kl. bij de publieke werken te Amsterdam, de heer H. J. C. Pfeiffer, is tot hoofdopzichter bij dien tak van dienst bevorderd.

— Tot 1n opzichter aan de gemeente-gasfabriek te Tilburg is benoemd de heer H. A. Zwaansdijk, thans te Tolen.

VACANTE BETREKKINGEN.

Bekwame scheeps- en machineteekenaars op eene scheepswerf en machinefabriek, tegen flink salaris. Adres no. 3260, Bureau *N. Rott. Courant*.

— Bouwkundig opzichter, tevens behoorlijk bekwaam teekenaar. Adres lett. N. W, Bureau dezes (*Zie advert. in de Ned.*).

— Gemeente-architect te Zaandam (Zeel.). De bezoning bestaat in procenten van de uit te voeren werken. Adres op zegel aan den Burgemeester.

ADVERTENTIËN.

Bouwkundig Opzichter

GEVRAAGD, practisch ervaren en tevens behoorlijk bekwaam TEEKENAAR, voor de uitvoering van een werk in *Noord-Holland*.

Adres franco brieven lett. N. W. Bureau *De Opmerker*, onder overlegging van adressen, alwaar nadere informatiën zijn in te winnen.

Oproeping van Jongelingen.

De aandacht wordt gevestigd op de voorwaarden tot opleiding van jongelingen voor het kader der Genietroepen in Nederlandsch-Indië, omschreven in de *Nederlandsche Staatscourant* van 2 Februari 1897 No. 27, waarvan afdrukken **kosteloos** zijn te bekomen bij het Departement van Koloniën.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade De NEDERLANDEN van 1845.

's-Gravenhage, **Herpleln**, hoek *Prinsestraat* — Zutphen—Amsterdam, Sophiaplein—Rotterdam, Zuidblaak 50—Breda, Prinsenkade.

Lage premiën. Heeren Bouwondernemers, die verzekeringen aanbrengen, genieten zeer ruime provisiën.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead. Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaat-Inrichtingen, Shanks Closets* zijn nog niet overtroffen. — *Porcelainen Badkuipen, IJzeren Badkuipen, Closets, Wastafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.** Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat. Hoofdagent van R. WAYGOOD & Co. Ltd. *London*. **LIFTEN.**

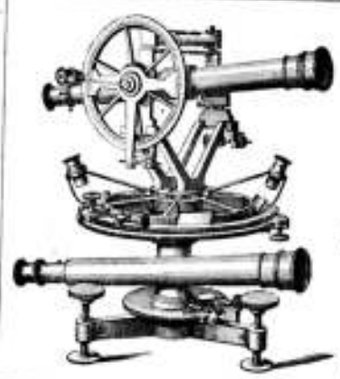

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE **INSTRUMENTEN,** voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerde **Peilschalen.**

WEEGWERKTUIGEN.

CRAMER ELSENBURG & Cº.,

Hofleveranciers,

AMSTERDAM.

Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.

Centraalverwarming door heete lucht.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste Jaargang. Nº. 8. ZATERDAG, 20 Februari 1897.

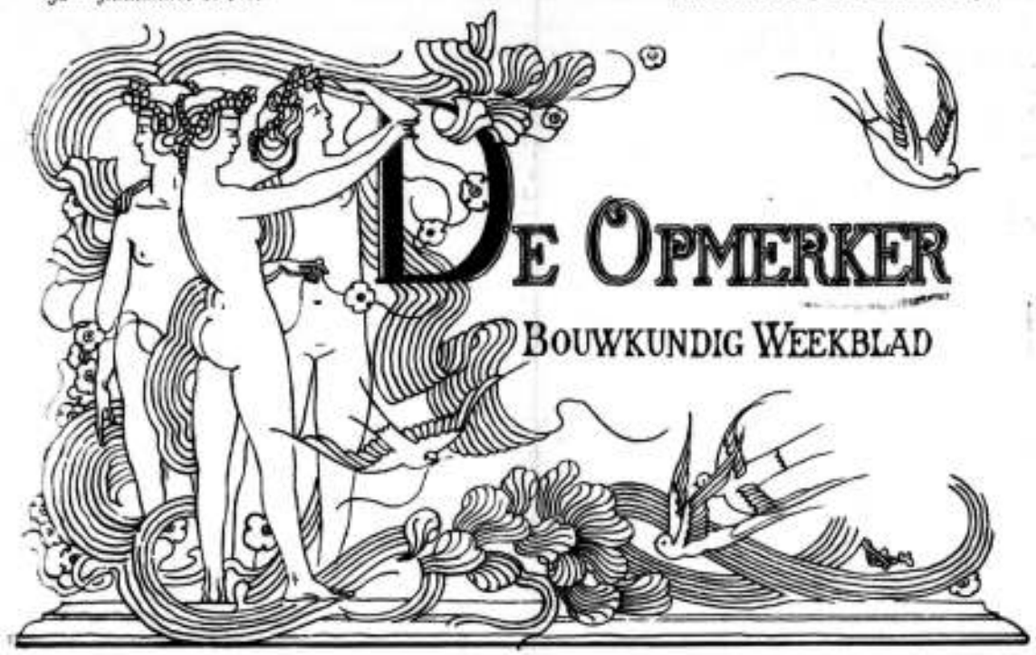

Redactie: F. W. VAN GENDT Jgz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland f 5.—, voor België, bij vooruitbetaling f 6.50, voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling f 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels f 1,50, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elke regel meer f 0.20. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Afzonderlijke nommers met plaat f 0.25, zonder plaat f 0.15.

EEN REGENTENSTUKJE.

Dat de heer Bredius zich gedwongen heeft gezien ontslag te vragen als Directeur van het Mauritshuis, daar de Minister Van Houten hem een ongewenscht bescherming als hulp heeft toegevoegd, brengt heel wat pennen in beweging.

Algemeen vindt 's Ministers handeling afkeuring. Wie aanvankelijk gemeend mocht hebben, dat de benoeming van den heer Waller een poets was, dien de heer De Stuers zijn buurman op het Mauritshuis speelde, heeft zich vergist. Want de ingewijden wisten het reeds lang, en nu wordt het in de bladen openlijk verkondigd, het is de Minister zelf, die den heer Waller, buiten alle voordrachten om, heeft benoemd.

Hooren wij, bv. wat *De Amsterdammer* zegt: „De door allen zoo gewaardeerde directeur had zijn adjunct-directeur, zijn bekwamen medewerker, den heer Hofstede de Groot, verloren door diens verplaatsing naar het Rijksmuseum alhier. Voor deze vacature had hij den heer v. Houten iemand voorgedragen, en de Minister, die volstrekt geen bezwaar tegen Bredius' keus in het midden bracht, benoemde, geheel buiten hem om, een ander. Deze andere, een zekere heer Waller, zelfs niet bij name bekend in de wereld der kunsthistorici, heeft de eer, zoon te zijn eens vaders, aan Mr. van Houten niet onbekend. De heer Waller had zelfs niet gesolliciteerd. Een benoeming dus als een echt regentenstukje uit den voortijd — een verheffing van Waller tot kunstkenner en kunsthistoricus op verzoek van papa of mama, van oom of tante."

Hier wordt dus onomwonden verklaard, hoe het geval zich heeft toegedragen; het is zeker, dat het systeem van den regententijd hier om het hoekje komt kijken. Hebben wij ons daarover echter wel te verbazen? Behooren de regenten en hun systeem nu juist tot den „voortijd"? De achttiende eeuw werkt hier-te-lande, ondanks democratische en vele andere schoone zaken, nog veel meer na dan men denkt. Vraag maar eens aan wien ge wilt, of een goede kruiwagen niet meer waard is dan verdienste en geleerdheid samen. En daarenboven heeft iemand van deftige familie en van fortuin nog altijd een streepje voor.

Het protectie-systeem tiert welig; wanneer dit slechts betrekkelijk zelden blijkt, dan komt dit, omdat de verongelijkten meestal maar zwijgen uit vrees voor erger. Dr. Bredius zwijgt niet en toont, door een waardige daad, zijne afkeuring van 's Ministers handeling. De bekwame kunst-historicus kan dit doen, omdat hij tot de gelukkigen behoort, die maatschappelijk onafhankelijk zijn. Maar er zijn duizenden, die zelfs bij de grievendste achteruitzetting zich wel stil moeten houden, of die alleen in kleinen kring hun verontwaardiging lucht durven geven.

De Amsterdammer zegt: „Deze zaak, schoon in de eerste plaats eene der kunstwereld, gaat het geheele volk en vooral gansch de ambtenaarswereld aan. Wat Bredius wedervaren is, kan honderden in den een of anderen vorm overkomen. Tua res agitur! Weest op uwe hoede, ge leeft onder een schrikbewind." Doch welk middel heeft het volk, hebben de ambtenaren om aan handelingen als de gewraakte een einde te doen komen? Rijks, provinciale en gemeentelijke ambtenaren, zij weten het maar al te goed dat de personen, van wie zij afhankelijk zijn, de macht hebben om hen te krenken, hen te beleedigen, hen het leven zuur te maken, hen te verwijderen, wanneer dit om de een of andere reden nuttig wordt geacht. Daarom weet de „goede" ambtenaar, dat hij vóór alles gedwee en onderdanig moet zijn en dat hij, door dik en dun, heeft te prijzen wat de heeren wijzen. Dr. Bredius heeft geen ambtenaarsbloed in zijn aderen.

Als verklaring voor 's Ministers daad geeft *de*

Amsterdammer zijn gevoel voor macht; zijn gedachtegang zou dan zijn: „Ik, Excellentie, heb niet te vragen naar hetgeen een ambtenaar wenscht, wie het ook zij; ik, Excellentie, behoef geen rekening te houden met iemands verdienste; ik *kan* dat wel doen, maar ik *behoef* dat niet te doen, als het mij niet lust." Inderdaad, zoo zullen wel alle besturende personen en lichamen denken.

Protectie tiert hier nog welig, zeiden wij. Behalve door de benoeming van den heer Waller in Den Haag is dit nog zeer onlangs gebleken, toen het Gemeentebestuur van Amsterdam, zonder ander argument aan te geven dan zijn „bon plaisir", het ontwerpen en uitvoeren van een paar der belangrijkste openbare gebouwen opdroeg aan de heeren Berlage en Poggenbeek. Dit is voor het bestaande technische personeel dier gemeente zeer grievend. Maar hebt gij wel vernomen, dat iemand der ambtenaren ook maar gekikt heeft? Zij zwegen stil en zullen blijven zwijgen, uit vrees voor erger.

Misschien nog krenkender was deze willekeurige keus voor de architecten van Amsterdam, van Nederland. Doch ook deze zwegen en berustten, ofschoon voor hen het motief, dat men hen het spreken wel eens kon inpeperen, niet gold.

Hoe zal het nu in Den Haag gaan? Wij moeten het afwachten. Men hoore weder *de Amsterdammer*. „Zal de jeugdige heer Waller, *wetende wat het aanvaarden van zijne benoeming beteekent*, den moed hebben zich te blijven leenen tot het bekrachtigen der beleediging van een der verdienstelijkste mannen, waarop de Nederlandsche kunstwereld kan bogen? Dit zou waarlijk een *treurige* moed zijn, een slecht begin van zijn loopbaan.".

Met *de Amsterdammer* hopen wij, dat de heer Waller zal bedanken. Zeker zijn wij daar echter niet van. Wie goed en wel op den kruiwagen zit, gaat daar uit eigen beweging zoo gemakkelijk niet af, alleen omdat de omstanders hem uitjouwen.

Ongetwijfeld, „onze nationale eer, niet slechts met het oog op onze waardeering van kunst en wetenschap, maar onze eer als die eener natie, welke de rechtvaardigheid bemint en die haar vrijheidsliefde en haar gevoel van betamelijkheid ook geëerbiedigd wil zien in het gedrag der overheid jegens hare ambtenaren, dwingt tot een krachtig protest."

Protesten werken echter maar zelden wat uit. De openbare meening uit zich hier-te-lande te flauw, dan dat zij een macht zou zijn, waarvoor de overheid ontzag heeft.

DE AMSTERDAMSCHE BEURS.

Toen wij in het vorige jaar de Amsterdamsche beursgeschiedenis reeds geëindigd waanden, rekenden wij niet op de volharding van de heeren De Flines en Von Glahn, die alsnog pogen een vervolg op het bekende lijdensverhaal te geven.

Weder komen zij bij den Raad der hoofdstad aan met de perceelen tusschen Warmoesstraat en Damrak, wier sloopiug vereischt wordt om het op 25 Februari 1891 door de vroede vaderen goedgekeurde emplacement te kunnen verkrijgen.

Dat dit vierkante terrein veel beter voor beursbouw geschikt is dan het belachlijk puntkogel-model van 1883, werd in deze kolommen zoo dikwijls betoogd, dat het niemand kan verwonderen wanneer de pogingen van de heeren De Flines en Von Glahn ook thans onze volle sympathie hebben.

Zal hun streven, hoe redelijk ook, echter met den gewenschten uitslag bekroond worden? Zullen zij in hun ijverige bemoeiingen, om Amsterdam voor een kapitale dwaasheid te behoeden, voldoende gesteund worden? Dit zijn vragen, die wij wel gaarne bevestigend zouden willen beantwoorden, doch onze vreeze is groot.

Want als iemand een dom stuk heeft uitgehaald, dan wil hij dit maar zelden bekennen. Allerlei drogredenen worden dan gebruikt om wit als zwart voor te stellen. Met onze openbare lichamen is het als met bijzondere personen; ook zij willen haast nooit bekennen

„Daar ihre Weisheit Thorheit war".

Inmiddels doen de ijverige Amsterdammers, die hun stad tegen haar eigen bestuur in bescherming nemen, wat zij kunnen. Zij laten door de beursbezoekers een adres aan den Raad teekenen, waarbij die belanghebbenden erop wijzen »dat de kosten der onteigening, vroeger op *f* 1,577,000 geraamd, thans slechts *f* 985,500 blijken te bedragen" en dat eveneens „blijkt uit het thans door de gemeente opgemaakte bouwplan, dat de bouwkosten de som van *f* 1,350,000 niet behoeven te overschrijden." Daarom verzoeken de adressanten den Raad, zijn besluit te willen „aanvullen en verbeteren."

Maar ook tot de leden van de Vereeniging voor den Effectenhandel, het lichaam aan welks zeker niet onverklaarbaar ongeduld het thans genomen Beursbesluit voor geen gering deel te danken is, richten de heeren De Flines en Von Glahn zich in een adres, waarin zij de gebreken, die aan den openbaar gemaakten Beurs-plattegrond kleven, nog eens duidelijk in het licht stellen.

Wij hebben indertijd die gebreken, ontstaan uit het pasklaar maken van een (vroeger door den gemeente-architect ontworpen) verbouwingsplan voor een geheel ander en niet geschikt terrein, uitvoerig aangetoond.

De heeren zeggen nu: „De Effectenbeurs zal gelegen zijn aan de zijde der Damrak-*achterstraat*, met een ingang tegenover het Politiebureau-*Oudebrugsteeg!* De breedte der Effectenbeurs zal ongeveer 19 meter bedragen, tegenover 38 M. voor de Goederenbeurs. Bij een lengte van 44 M. (of met de noteerzaal 54 M.) is dit vrij wel gelijk aan een pijpenlade. In het verkeer tusschen de Goederenbeurs en de Effectenbeurs wordt voorzien door de z. g. centrale doorgang. Deze doorgang heeft een breedte van nog geen 7 M., terwijl de eigenlijke toegang tot de Effectenbeurs slechts p. m. 2.50 M. bedraagt. In de eerstgenoemde doorgang bevinden zich de toegangen tot het telefoonbureau voor de bezoekers der Goederen- en Graanbeurs. Tevens zijn hier de loketten van het post- en telegraafkantoor voor alle beursbezoekers. Daar ook de meeste bezoekers der Effectenbeurs door het tramvervoer van de zijde van den Dam komen, zal daar een voortdurende opeenhooping ontstaan, die de circulatie zeer belemmert. De afstand tusschen het midden der Goederen- en der Effectenbeurs is ongeveer 80 M. Zij, die op beide plaatsen zaken hebben af te handelen, zullen zich dus met grooten spoed moeten bewegen, waartoe de te nauwe en steeds volle centrale doorgang weinig gelegenheid zal aanbieden. Niet alleen voor de effectenhandelaren, doch ook voor de makelaars in wissels zal dit een voortdurend bezwaar opleveren. Ook door andere eigenaardigheden wordt de indeeling van de nieuw te bouwen Beurs gekenmerkt; zoo verheugt zich de Beurs voor nietbetalenden in de fraaiste ligging aan het Damrak, een scherpe tegenstelling met de ligging der Effectenbeurs."

Dan vervolgen de adressanten: „Aangezien nu de bezoekers der Effectenbeurs niet alleen de meeste beursbelasting opbrengen, doch de Vereeniging voor den Effectenhandel bovendien jaarlijks *f* 5000 zal bijdragen voor het recht eener afgeschoten ruimte, zoo meenen de ondergeteekenden, dat de Effectenhandel hiervoor ook een betere indeeling mag verlangen dan op het thans aangenomen terrein mogelijk is". Zij wijzen er dan op, dat op het door hen aangeboden terrein een veel betere indeeling te maken is, en eindigen dan: „Was dit door de overhaaste behandeling in den Raad de laatste maal niet mogelijk, thans meenen de ondergeteekenden opnieuw uwe aandacht hierop te moeten vestigen en u in overweging te geven, het Bestuur uwer Vereeniging uit te noodigen, bij den Gemeenteraad aan te dringen op zoodanige wijziging van het laatst genomen besluit, dat voor den Beursbouw worde aangewezen het door ondergeteekenden aangeboden terrein."

Misschien is er eenige kans, dat de Effectenhandel in beweging komt, nu gemeld wordt, dat reeds acht bestuursleden van de Vereeniging het beurs-adres hebben geteekend. De Raad zou zich volstrekt niet behoeven te schamen, indien hij, door zijn besluit te wijzigen, toonde oor voor de *vox populi* te hebben. Bestuurslichamen, die zich tegenover die stem doof hielden, hebben daar nooit genoegen van beleefd.

De heeren De Flines en Von Glahn erkennen, dat de uitvoering van hun plan der gemeente een kleine vijf ton meer zal kosten, dan het plan was uit te geven. Doch wel nimmer zal men een uitgaaf van een half millioen te Amsterdam met zooveel genoegen zien doen als thans, nu het geldt der hoofdstad haar voornaamsten toegangsweg te doen behouden en haar te behoeden voor een monstrum-monument, als de Beurs, op het Damrak gebouwd, ook al maakt een bekwaam man het plan, noodzakelijk moet worden.

Ware het niet, dat wij weten welk een geest van lauwheid er in de bouwkunstenaren van Amsterdam gevaren is, wij zouden hen willen oproepen om *en masse* met den heer Berlage aan de spits, het streven van de heeren De Flines en Von Glahn te steunen.

Maar die oproep, zij zou toch niets baten. Want de tijden zijn voorbij, dat althans de beursquestie de bouwkundige gemoederen nog warm kon maken. Misschien dat het ijs ontdooit, wanneer eenmaal de aanbestedingsteekeningen openbaar gemaakt zijn, dan is het evenwel te laat en helpt alle moord- en brandschreeuwen niets meer.

En toch, men zou zoo denken, dat ieder rechtgeaard bouwmeester een vierkant terrein boven een scheef moest verkiezen. De hedendaagsche architecten echter zouden met Molière's Toinette, die beweerde 's menschen hart van links naar rechts verplaatst te hebben, kunnen uitroepen *„Nous avons changé tout cela.* Hoe minder assen, hoe onregelmatiger, hoe grilliger, des te mooier; want dat is *nieuwe* kunst!

Durven wij den heeren De Flines en Von Glahn geen succes voorspellen, wij bewonderen hun taaie volharding. Als eenmaal misschien de Beurs *op* het Damrak staat, en iedereen er wraak over roept, hoe men daar zulk een sta-in-den-weg heeft durven zetten, dan kunnen de wakkere ijveraars voor Amsterdams waarachtig belang de voldoening smaken, dat zij al wat in hun vermogen was gedaan hebben, om de overheid van de dwalingen haars weegs terug te brengen.

Van het nageslacht wacht hen de burgerkroon, die kortzichtige tijdgenooten hun niet gunnen.

TRAMWEGEN.

In ons laatste nommer kwamen de tramwegen, die een zoo groote rol in de moderne wereld te vervullen hebben, tweemaal ter sprake en wel naar aanleiding van een Haagsch rapport en van een Haarlemsche aanvraag om concessie.

Al zijn er hier-te-lande talrijke tramwegen aangelegd, over het algemeen kan men toch niet zeggen, dat die *up to date* mogen heeten. Als tractiemiddel is bijna overal paarden- of stoomkracht in gebruik. Slechts in enkele gevallen kwam ook gaskracht of electriciteit in toepassing.

Dat de paarden, als voortbewegers van tramwagens, hun besten tijd gehad hebben, kan men veilig met de Haagsche deskundigen aannemen. De paarden zijn aan allerlei ziekten onderhevig, zij verontreinigen de straten, zij kunnen bij sneeuw en ijs slechts gebrekkig hun dienst verrichten, zij zijn duur te onderhouden. Voor een paardentram met enkel spoor, wiens wagens met één paard bespannen worden, is dan ook per kilometer een aanlegkapitaal van minstens f 50,000 noodig. Wordt met één paard gereden, dan blijven de exploitatiekosten zeker niet onder f 0.15 voor iederen kilometer, dien een wagen doorloopt. Worden twee paarden voor iederen wagen gebruikt, dan stijgen deze kosten zeker tot *f* 0.25 à *f* 0.30.

Een stoomtram is alleen daar te gebruiken, waar betrekkelijk veel passagiers in eens over een niet al te geringen afstand vervoerd zullen moeten worden, en waar rijden met korte tusschenpoozen niet noodig wordt geacht. In steden levert daarom een stoomtram geen goede resultaten op; het dood gewicht der locomotieven kan alleen dan, wanneer verscheidene wagens achter elkander, die zoo dicht mogelijk met passagiers bezet zijn, tegelijk verplaatst worden, onschadelijk zijn. Over het algemeen zijn dan ook de resultaten van stoomtrams niet schitterend. Slechts enkele beantwoorden aan de verwachtingen, bij den aanleg gekoesterd.

Het is daaroon begrijpelijk, dat er naar andere tractiemiddelen werd omgezien. Een daarvan is saamgeperste lucht, die zich bevindt in reservoirs, welke onder de wagens zijn aangebracht. Aan de uiteinden der lijn vindt telkens de vulling dezer reservoirs, met lucht van 30 atmosfeeren druk, plaats. De luchtdruk werkt op de machine, die den wagen voortbeweegt, geheel als bij een locomotief het geval is. Daar de voortbeweging in den wagen zelf geschiedt, zoo moet die tamelijk zwaar zijn. De exploitatiekosten bedragen ongeveer *f* 0.30 per kilometer, door iederen wagen doorloopen. Komen deze kosten vrijwel overeen met die voor een paardentram met dubbele bespanning gevorderd, het aanlegkapitaal, dat benoodigd is en dat, daar iedere wagen zijn eigen machine vereischt, buitengewoon hoog moet zijn, maakt luchtdruktrams alleen daar winstgevend, waar een buitengewoon druk verkeer is te verwachten. De wagens loopen zeer gemakkelijk; daar geen roet, rook, boven- of ondergrondsche leidingen noodig zijn, schijnen luchtdruktrams in vele opzichten voor steden het ideale vervoermiddel.

Wie in Amerika gereisd heeft, herinnert zich de *„cable-cars"*, die in geen stad van eenige beteekenis ontbreken. Menigeen zal het verwonderd hebben, dat deze soort van tramwegen nog niet in Europa zijn nagevolgd. Doch daarvoor bestaat een zeer goede reden, en wel deze, dat de lange, haast onafzienbare, rechte straten, die de moderne Amerikaansche steden bezitten, in Europa nog maar weinig te vinden zijn. De kabel, die door vaste machines onophoudelijk in

beweging gebracht wordt, ligt in een goot tusschen de bestrating. Aan de wagens zijn grijptoestellen verbonden, die, door den wagenbestuurder aangeklemd, den last in beweging brengen. Laat de bestuurder het grijptoestel los, dan staat de wagen spoedig stil. Zelfs vrij sterke hellingen worden gemakkelijk gepasseerd, doch bochten leveren bezwaren op. Bij het drukke verkeer in Amerika kunnen met een passagiersprijs van meestal *f* 0.12½ voor alle afstanden, nog goede zaken gemaakt worden, ofschoon veel reparatie noodig is en de aanlegkosten ongeveer *f* 150,000 per kilometer bedragen.

Is er dus weinig kans, dat de *„cable-cars"* in het Europeesche leven ooit de plaats zullen vervullen, die zij nu in Noord-Amerika innemen, anders is dit met de electrische tramwegen. Er zijn drie wijzen, waarop de electrische kracht naar den wagen gebracht kan worden, en wel door bovengrondsche, ondergrondsche leiding of door accumulatoren. Oppervlakkig zou men zeggen dat de laatste manier, waarbij geen leidingen noodig zijn en waarbij de beweegkracht, evenals bij de luchtdruktrams, zich in iederen wagen zelf bevindt, de voorkeur moest verdienen. Doch het groote gewicht der accumulatoren, waarmede een groot dood gewicht van den wagen gepaard gaat, maakt deze wijze van beweging in de practijk zeer kostbaar

Daarom is het accumulator-systeem, ondanks de vele daaraan verbonden voordeelen, die zich op één lijn kunnen doen stellen met dat van den luchtdruk, nog maar zelden toegepast en geeft men er de voorkeur aan om door leidingen de electriciteit naar de wagens te brengen. Wederom zou het den schijn hebben, alsof ondergrondsche leidingen te verkiezen zijn. Doch de practijk heeft geleerd, dat ondergrondsche leidingen, waarbij het systeem der *cable-cars* gevolgd werd, zeer duur zijn en daarenboven veel reparatie vereischen.

Daarom is bij de meeste electrische trams een bovengrondsche leiding toegepast, ofschoon die, vooral in steden, niet fraai staat en er, door het breken van den kabel of zijne ondersteuningen, soms ernstige ongelukken hebben plaats gevonden.

Bij de bovengrondsche leidingen wordt de electrische kracht door contact naar een motor van 15 paardekracht, die zich in den wagen bevindt, gevoerd. Waar sterke hellingen voorkomen, wordt het dubbele van dit vermogen vereischt. De electrische tramwegen met bovengrondsche leidingen vorderen een aanlegkapitaal van ± *f* 70,000 per kilometer; zij zijn dus belangrijk duurder dan paardenspoorwegen. De exploitatiekosten per wagenkilometer worden op *f* 0.15 berekend.

Men heeft getracht een tramsysteem te vinden dat, wat aanlegkapitaal betreft, niet meer zou kosten dan een paardenspoor, en dat, wat den prijs per wagenkilometer betreft, zoowel paardenspoor als electrische tram nabij zou komen. Dit systeem schijnt gevonden in de beweging door samengedrukt steenkolengas wat het gemakkelijk loopen der wagens betreft, dit staat gelijk met de beweegkracht, verkregen door samengeperste lucht.

Natuurlijk behoeft het geen betoog, dat gastrams alleen daar met voordeel geëxploiteerd kunnen worden, waar de gasprijs laag is, of waar éénzelfde lichaam zoowel gasfabriek als tramwegen in exploitatie heeft, zoodat het gas tot den kostenden prijs kan worden verkregen.

Bij de tot dusverre uitgevoerde gastramwegen heeft iedere wagen een motor van 7 tot 12 paardekracht; het samengeperste gas wordt bewaard in een reservoir onder den wagen. Aan de eindpunten der baan zijn toestellen geplaatst, die het gas in grootere reservoirs samendrukken, vanwaar het naar de wagens kan worden geleid. Een druk van 6 atmosfeeren is voldoende; als gasverbruik per wagenkilometer wordt hoogstens 0,5 M³. gerekend. Waar het gas zeer goedkoop is, of waar het, bij gemeente-exploitatie van tram en gasfabriek tot den kostenden prijs kan worden geleverd, dalen de exploitatiekosten per wagenkilometer tot *f* 0.10, een bedrag, dat lager is dan dat, bij den best geëxploiteerden paardenspoorweg verkregen.

Gastrams zijn dus goedkoop. Zelfs de Haagsche commissie moet dit erkennen. Maar daarom bevreemdt ons haar uitspraak: „De gastrammen (*sic*) kunnen voorloopig alleen in aanmerking komen in kleine plaatsen, waar zij op lijnen met gering verkeer een goedkoop verkeersmiddel kunnen zijn en waar men de keus heeft tusschen zulk een goedkoope of in het geheel geen tram."

Het is waar, dat tot dusverre alleen in kleinere plaatsen, zooals Dessau en Maastricht, gastrams worden geëxploiteerd. Vooral de resultaten te Dessau zijn echter zóó gunstig, dat daaruit gerust mag afgeleid worden, dat in grootere steden nog veel meer voordeel uit het gebruik van gas voor trambeweging is te verkrijgen.

Voor een stad als Den Haag zouden gastrams zeker uitmuntend voldoen, mits de gemeente, die het gas levert, ook zelfs ze exploiteert. Dat vooral in Den Haag, het algemeen gebruiken van electrische beweging met bovengrondsche leidingen niet slechts tot ontsiering zou leiden, maar dat daaruit ook ernstig gevaar zou kunnen voortvloeien, schijnt eveneens wel zeker. Ook de Commissie ontveinst zich dit niet, waar zij in conclusie 8 zegt: „Aan de invoering van het bovengrondsche stelsel *op de beide lijnen der H. T. M. naar Scheveningen* staan geen overwegende bezwaren in den weg."

Doch moeten dan de overige lijnen door paardenkracht, als tot dusverre, bedient worden? Uit de conclusies blijkt dit niet duidelijk. Zelfs mag uit de conclusie 1 worden afgeleid, dat der Commissie wat anders voor oogen heeft gestaan, want daar heet het: „De invoering van mechanische beweegkracht op het Haagsche tramnet en op later bij te bouwen lijnen is mogelijk en voor een goede ontwikkeling van het verkeer op den duur noodzakelijk." Over deze stelling kan men twisten; in het bijzonder kan het betwijfeld worden, of de wijze van voortbeweging wel invloed op het verkeer heeft. Want men mag aannemen, dat de *ontwikkeling* van het verkeer, opgevat als de *toename* van het aantal passagiers, beheerscht wordt door de grootte der wagens en de talrijkheid der ritten, terwijl ook de vrachtprijs een zeer belangrijke factor is.

Wij komen hierop zoo aanstonds terug, om eerst eens na te gaan, wat de commissie zich dan wel als de ideaal-tractie in de stad 's-Gravenhage voorstelt. „Samengeperste luchttrammen" zijn het niet, want die worden en terecht „te duur in aanleg en in exploitatie" geacht. Ook een „ondergrondsch electrisch stelsel" komt niet in aanmerking, daar het „te duur in aanleg" is en „in het algemeen nog onopgeloste technische moeielijkheden" oplevert, conclusies, waarmede wij ons volkomen vereenigen kunnen. Het rapport acht „de financieele zijde van het accumulatorenstelsel te onbekend" om het te durven aanbevelen. Wij hebben hierboven uiteengezet, waarom accumulatoren als beweging zeer kostbaar zijn, en gaan dus alweder met de Commissie mede.

Dat „het bovengrondsche electrische stelsel" aan „practische eischen" voldoet en „met name zekerheid geeft voor een regelmatig verkeer", wij willen het niet betwisten. Maar uit de beperking van conclusie 8, die wij hierboven overnamen, blijkt reeds dadelijk, dat de Commissie toch ondanks dit alles, huiverig is, de bovengrondsche leidingen voor de stad zelve aan te bevelen.

En nu worden de verschillende combinaties besproken. In conclusie 6 allereerst die van ondergrondsche en bovengrondsche leidingen. De Commissie schijnt zich die dan zóó te denken, dat in de stad zelve, althans op de nauwste en drukste punten, ondergrondsche leiding zal worden toegepast, en op de buitenwegen, bv. die naar Scheveningen, bovengrondsche. Zij noemt deze combinatie „economisch uitvoerbaar". Doch dit schijnt ons een echt Jantje van Leiden, als wij ons herinneren, hoe de Commissie onmiddellijk daarvoor wijst op „de in het algemeen nog onopgeloste technische moeielijkheden", die het ondergrondsche stelsel aankleven, en die gepaard gaan „voor Den Haag in het bijzonder met groote bezwaren", door de „vlakke ligging der stad" teweeggebracht. Ook in conclusie 6 worden die bezwaren nog eens genoemd, waar het heet „dat op den voorgrond staat dat, waar een groote complicatie van wissels en kruisingen is, zooals b.v. op het Voorhout bij het Tournooiveld, het ondergrondsche stelsel niet mogelijk is".

Moge dus de „economische" mogelijkheid der combinatie van onder- en bovengrondsche leidingen in een stad als Den Haag vast staan (waarvoor wij echter niet gaarne garantie zouden geven) de „technische" mogelijkheid moet, naar hetgeen de commissie zelf vroeger heeft opgemerkt, al zeer onzeker zijn. Of komen de bezwaren, aan het ondergrondsche systeem verbonden, niet meer voor, zoodra het met het bovengrondsche wordt gecombineerd?

Nu wordt, in conclusie 7, de combinatie van het bovengrondsche met het accumulatorenstelsel besproken. Dit, zegt de Commissie, „wordt alleen toegepast, wanneer andere combinaties onuitvoerbaar zijn". Al wordt dit in het rapport nu niet duidelijk gezegd, wij lezen toch tusschen de regels door, dat de Commissie van die onuitvoerbaarheid wel overtuigd is. Toch beveelt zij geen combinatie van het bovengrondsche met het accumulatorenstelsel aan; wij kunnen ons dit begrijpen, als wij denken aan de kostbaarheid van alle tractie, door accumulatoren verkregen. Doch evenmin wordt deze combinatie ontraden, want de uitdrukking: „geheel buitengesloten is deze combinatie, waar slechts over korte lengten het accumulatorbedrijf het bovengrondsche zou moeten vervangen", is moeilijk als een algeheele afkeuring van elke accumulator-beweging op te vatten.

Maar toch zal niemand uit conclusie 7 kunnen lezen, dat de Commissie voor accumulatoren naast bovengrondsche leiding veel voelt. Wat wil zij dan? Er blijft ons nu nog alleen conclusie 9 over, die in haar geheel luidt: „Combinatie van verschillende electrische stelsels is niet aan te bevelen, met het oog op verkeersstoringen; combinatie van paarden- met electrische tractie behoort in den eersten tijd wel tot de noodzakelijkheid, maar de paardentram zal gaandeweg voor de electrische plaats moeten maken; combinatie van electrische en gastrammen zou, daargelaten de bezwaren tegen laatstgenoemde, tot een zeer dure wijze van exploitatie leiden, met het oog op de voor beide wijze van exploitatie verschillende benoodigdheden; de gastram zou daarbij, tegenover de electrische tram staande, bij het publiek zeer spoedig in discrediet zijn; combinatie van gastram met paardentram zal, bij den tegenwoordigen stand der gastramtechniek, dan ook geen drang tot uitbreiding van de gastram ten koste van de paardentram doen ontstaan."

Men ziet, deze conclusie is grootendeels negatief. Alleen in de verzekering, dat paarden- en electrische tractie in den eersten tijd gecombineerd zullen moeten worden en in de voorspelling, dat de paardentram gaandeweg voor de electrische plaats zal moeten maken, kunnen wij iets positiefs ontdekken. Evenwel, het zou gewaagd wezen daaruit af te leiden, dat de electrische trams als het voor Den Haag meest wenschelijke door de Commissie worden verklaard. Want voor de bezwaren, die de electriciteit in de binnenstad oplevert, heeft het rapport, wij zagen het, een open oog. En iets, waartegen zooveel bezwaren bestaan, kan men toch moeilijk wenschelijk vinden.

De gastrams komen er het slechtste bij de Commissie af. Het geeft ons den indruk dat de heeren, door de logica hunner redeneeringen in een richting gedreven, die tot het aanbevelen van gastrams moest leiden, en, om welke redenen dan ook, gas als tractiemiddel niet wenschelijk achtende, nu doen wat zij kunnen, om de gastrams in een ongunstig licht te stellen. Onzinnig is de bewering, dat een combinatie van gastrams met electrische trams tot een zeer dure wijze van exploiteeren aanleiding zou geven. Of heeft de Commissie zich de zaak zóó voorgesteld, dat op één lijn nu eens electriciteit, dan weer gas, al naar de plaatselijke gesteldheid dit meebracht, zou gebezigd worden? Wij kunnen iets zóó dwaas haast niet veronderstellen.

Denkt men zich bv. de lijnen naar Scheveningen electrisch en de stadslijnen door gas bewogen, dan zien wij niet in, waarom de exploitatie bezwaren met zich zou brengen. Van een „in discrediet raken" van de gastrams kon dan ook geen sprake zijn, daar er geen concurrentie met electriciteit zou bestaan. Dat het publiek de paardentram boven de gastram zal verkiezen is een voorspelling, die geen waarde heeft. Het omgekeerde is even waarschijnlijk.

Het resultaat, waartoe de commissie *schijnt* geraakt te zijn (want in het rapport is het al heel weinig duidelijk uiteengezet) is dus paardentrams voor de binnen-stad, *ad calendas Graecas* te vervangen door ideale electrische trams, die nog uitgevonden moeten worden en voor de lijnen naar Scheveningen electrische trams met bovengrondsche leiding.

Wij komen nu aan de vroeger door ons beloofde vergelijking van de kosten en de rentabiliteit van trams, door paarden-, gaskracht en electriciteit bewogen. Om die vergelijking te kunnen maken, moet men drie steden van ongeveer gelijke grootte, welvaart en omstandigheden kiezen, waar lijnen met enkel spoor op de meest economische wijze zijn uitgevoerd. De bovenbouw moet van dezelfde zwaarte zijn, één prijs voor de steenkolen, bv. *f* 1.20 per 100 KG. in magazijn, één prijs voor het gas, bv. 7 cents per M³., moeten aangenomen worden.

Kiezen wij dan bv. steden van ongeveer 40,000 inwoners, dan blijkt het, dat een paardentram ± *f* 48,000, een gastram ± *f* 52,000 en een electrische tram ± *f* 56,000 bruto per jaar opbrengt. De aanlegkosten per kilometer bedragen respectievelijk *f* 50,000, *f* 60,000 en *f* 70,000 per kilometer, in welke prijzen alles begrepen is, als paarden, wagens, stallen, remises, comprimeer-inrichtingen, gasmotoren, electromotoren, bovengrondsche leidingen, machinegebouw, ketels, dynamo's, enz. De kosten per wagenkilometer

bedragen, zooals wij zagen ƒ 0.25, ƒ 0.10 en ƒ 0.15. Hoeveel wagenkilometers doorloopen worden hangt af van de dienstregeling. Rijdt men iedere vijf minuten, dan bedraagt dit cijfer per kilometer baanlengte 131,400, rijdt men iedere tien minuten, dan wordt dit cijfer 65700, en zoo vervolgens. Bij deze cijfers is verondersteld, men 15 uur per dag onafgebroken dienst laat doen.

Neemt men nu aan, dat een gelijk aantal ritten over lijnen van 1 KM., waarbij respectievelijk paarden, gas en bovengrondsche electriciteit als beweegkracht gebruikt zijn, worden gedaan: dan leert de empirie, dat, wat zij bruto opbrengen, een verhouding aanwijst als van 48, 52 en 56. De daarvan afgaande exploitatiekosten staan in reden van 25, 10 en 15. Resten dus cijfers, die zich verhouden als 23, 42 en 41, zoodat ongetwijfeld de gastram-exploitatie de beste financieele resultaten oplevert.

Natuurlijk zijn de hierboven genoemde cijfers niet absoluut, en spelen allerlei plaatselijke en bijkomende omstandigheden een groote rol bij het bepalen van de opbrengst eener lijn. De opbrengstcijfers per jaar, zooals wij die stelden, zijn die, welke in zooveel mogelijk gelijke steden geboekt werden. De aanlegkosten varieeren natuurlijk ook, terwijl van de meerdere of mindere bekwaamheid van directiën het cijfer der exploitatiekosten goeddeels afhankelijk is.

Doch zelfs al acht men onze cijfers geflatteerd, dan nog moet het in het oog springen, dat gastrams bij een eenigszins goed beheer al spoedig rendabel moeten blijken. Daarom zouden wij ze ook voor Den Haag ter vervanging der bestaande paardentrams, gerust durven aanbevelen. Voor de lijnen naar Scheveningen kon dan aan de electriciteit een kans worden gegeven.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Vergadering van Vrijdag 12 *Februari* 1897.

Bij het openen van de vergadering sprak de Voorzitter een woord van herinnering aan het eerelid der Maatschappij, den heer J. F. Metzelaar, die haar kort geleden ontvallen is en bij wiens begrafenis de Afdeeling door Voorzitter en Secretaris was vertegenwoordigd. De machtiging, door het Bestuur gevraagd om de afdeeling te doen deelnemen aan de huldiging van den architect Dr. P. J. H. Cuypers bij gelegenheid van zijn zeventigsten verjaardag, werd onder applaus verleend.

Den heer Bremmer werd dank gebracht voor de samenstelling van het jaarverslag en den heer H. L. Boersma het woord gegeven tot het houden eener voordracht, getiteld „Indrukken van steden om en bij den Harz, meer bepaaldelijk van haren vakwerkbouw."

Bij het behandelen van dit onderwerp deelde spreker de verschillende routen mede waarlangs de Harz te bereiken is en welke volgorde, bij het bezoeken der belangrijkste plaatsen, in het oog gehouden moet worden. Langs de wanden der zaal waren tal van platen tentoongesteld met de afbeeldingen van gebouwen, stadsgezichten en gedenkteekenen, die achtereenvolgens besproken werden.

De Voorzitter bracht den heer Boersma den dank der Vergadering voor de gehouden voordracht en sloot de bijeenkomst, daar er geen tijd beschikbaar was voor het praeadvies van de heeren De Baan en Van Bergen Henegouwen over vraag 7.

Afdeeling Utrecht.

Vergadering van 16 *Februari* 1897.

Na behandeling der huishoudelijke zaken, werd door den Voorzitter, de heer I. H. J. v. Lunteren, het woord gegeven aan den heer W. de Jong, die eenige beschouwingen zou houden over het verval en de miskenning van den metselaar.

Spreker vestigde de aandacht op het gewicht van het onderwerp. Reeds 4 jaren geleden woes hij op dit euvel, met betrekking tot metselaar en steenhouwer. Thans wenschte hij zich tot den metselaar te bepalen.

Men is overtuigd van het verval en de miskenning en tracht het ambacht te verheffen. Maar hoe? Alvorens hieromtrent voorstellen te doen, ging spreker den toestand na.

Burger dag- en avondscholen, vak- en ambachtsscholen zijn opgericht, echter met onvoldoend resultaat. Wel werkten deze inrichtingen veel goeds uit, maar de resultaten waren alles behalve bevredigend.

Thans moeten het afleggen van proeven van bekwaamheid en het houden van congressen de kwaal verhelpen; of men daarin slaagt zal de tijd moeten leeren, maar met dat al is het, volgens spreker, wel opvallend dat nimmer van den metselaar gewaagd en iets voor hem gedaan wordt.

Om geheelen ondergang te voorkomen, moet het metselvak gelijkgesteld worden met de andere hoofdvakken, evenals in den bloeitijd der Holl. Renaissance.

Spreker toonde vervolgens aan wat door samenvoegen van steen en kalk was tot stand te brengen, en wees op vele groote kunstwerken, waarin de metselaar de hoofdrol speelde. Sluit ook thans den metselaar niet uit, reken hem onder de andere ambachten en tracht hem nauwgezet en tevreden te doen zijn. Het onderwijs kan hiertoe veel bijdragen. Doe het practisch, en leer hem niet meer dan noodig is voor zijn ambacht, opdat hij zich niet schame werkman te zijn. Zorg dat patroon of opzichter toegerust zijn met de noodige kennis van hun beroep.

Met dezen weg in te slaan, meende spreker, zou de metselaar in beter toestand geraken, en beter werk niet uitblijven.

Hierna hadden nog eenige besprekingen plaats, waarna de voorzitter den heer De Jong den dank der Vergadering bracht voor zijne belangrijke mededeelingen.

Verder werd het rapport behandeld over de vraag: „welke is de meest practische wijze voor het lossen van formeelen bij gewelven en bogen", welk rapport door de heeren J. Th. Kok, A. J. Vreeswijk en H. G. Frijlink was opgemaakt.

Dit onderwerp lokte veel discussie uit, en men was het met de rapporteurs eens dat deugdelijke constructie van gewelf en formeel, en geen toepassing van wiggen voor de lossing, hoofdzaak waren.

Hoe en wanneer een formeel dient weggenomen te worden, daarover verschilden de gevoelens, zoo ook waar gerekend moet worden voor blijvende doorzetting. Teneinde te kunnen wijzen op groote werken, hadden de rapporteurs de teekening van de brug te Westervoort ter tafel gebracht, en werd daarbij medegedeeld wat dienovereenkomstig in het bestek was bepaald.

Voor eene langzame lossing van het formeel was mede door deze heeren eene teekening ter bezichtiging gesteld, waarop een nieuw model was aangegeven, nl. een wig met schroefdraad, die tot in de kleinste afmetingen en zonder schokken werkte.

Na de gewone dankbetuigingen aan de rapporteurs, bracht de heer Vreeswijk een prospectus ter tafel, waarin toepassing van Oel-pissoirs werd aanbevolen, waardoor zonder waterspoeling toch gedesinfecteerd werd.

Hierna sloot de Voorzitter de vergadering.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

Afdeeling Amsterdam.

Vergadering van Woensdag 17 *Februari* 1897.

In deze vergadering hield de heer L. A. Sanders eene lezing over „cement-ijzerwerken in het algemeen", toegelicht met proeven en photographieën.

Spreker begon met eene inleiding, waarin hij erop wees dat het niet in zijne bedoeling lag eene streng wetenschappelijke lezing te houden, doch dat hij trachtte een globaal overzicht van den tegenwoordigen stand van zaken op dit gebied te geven.

Het doel zijner lezing was tweeledig:

1°. Hij beoogde in zeker opzicht nuttig te zijn voor de leden der T. V. V.

2°. Hij wenschte eenige wanbegrippen over de toepassing van cement-ijzerwerken, benevens eenige misstanden op dit gebied in een helder daglicht te stellen.

Overgaande tot het onderwerp der lezing, gaf de heer S. eerst een uitgebreid overzicht van de geschiedenis dezer uitvinding, en toonde hij aan dat, ondanks vele pogingen van anderen om den heer Monier de eer van zijne uitvinding te betwisten, de laatste toch als de werkelijke uitvinder, feitelijk als de vader der cement-ijzer-constructie moet beschouwd blijven.

Hij toonde aan dat de heer Monier reeds *vóór* men er in Duitschland over droomde, groote werken uitvoerde, die in alle opzichten voldeden en tevens dat de heer Monier in tegenstelling met de beweringen van den ingenieur S. de Mollins en den architect Boileau reeds het denkbeeld in toepassing had gebracht om het ijzeren netwerk in cement-ijzer-constructiën hoofdzakelijk te bezigen tot het opnemen van trekspanningen. Hij bewees dit door de toepassing van vlakke, flink weerstand-biedende wanden voor reservoirs te maken.

Spreker noemde een aantal werken op, die allen van vóór 1886 dateeren en door de werkgevers als het ware om het hardst geprezen waren, zoodat een bewering van andere zijde, als zoude het stelsel in discrediet gekomen zijn door *niet* wetenschappelijke toepassing, als onwaar moet worden beschouwd. Door vergelijking van de draagkracht van eenvoudige cement betonbalkjes met die van cement-ijzeren balkjes, ter vergadering meegenomen, toonde spreker duidelijk en tastbaar, zelfs voor leeken op dit gebied, hoe het aanbrengen van eenige staven ijzer in de kern de draagkracht van cement-beton-balkjes kan verhoogen.

Verder toonde hij aan, dat niet alleen de *proeven* in Duitschland genomen, het systeem ingang deden vinden, doch dat daartoe vele omstandigheden gunstig moesten medewerken.

Ook bracht hij in 't midden dat het een ongerijmdheid mag genoemd worden dat de heer Hennebique een octrooi kreeg op

zijn zoogenaamde uitvinding, en bewees spreker dat „Hennebique-vloeren" feitelijk „Moniervloeren" zijn en men moeilijk de eersten een anderen naam kan geven, omdat daarin beugels worden gebruikt, die ten eenenmale in die vloeren overbodig zijn, of omdat men de samenstelling van het beton daarin eenigszins wijzigde.

Na de algemeene zoowel als de financieele bezwaren, waarmede de fabrikanten van cement-ijzerwerken te kampen hebben, uitvoerig besproken te hebben, ging spreker over tot de beschrijving van door hem genomen proeven met balken, eivormige riolen, vloerplaten, enz. en waren uitgewerkte staten van de resultaten van een zeer groot aantal belastingproeven met „Monierplaten" ter vergadering aanwezig. Hieruit was duidelijk te zien hoeveel moeite en kosten zich sommige fabrikanten ten onzent getroostten om boven alles zeker te zijn van de te maken ontwerpen en bewees de onderteekening van een proces-verbaal van de beproeving eener vloerplaat, hoe men zich de resultaten dier proefnemingen moet ten nutte maken.

Hierna ging spreker over tot een meer theoretische beschouwing en toonde hij aan dat in de eerste plaats tot nu toe geen *voldoende grondslag* in wetenschappelijken zin aan het stelsel gegeven is, niettegenstaande de Duitschers meenen die in 1886 reeds gedaan te hebben.

In de tweede plaats ging hij ertoe over eene uitlegging te geven van de zaken, waarmede men rekening heeft te houden om langs theoretischen weg de sterkte van cement-ijzeren platen te bepalen en bleek hieruit dat op zijn minst aan een 16-tal zaken moet gedacht worden.

Vervolgens ging de heer S. over tot het bespreken der van Fransche, Duitsche, Oostenrijksche en Nederlandsche zijde geopperde theorieën en wees hij achtereenvolgens op grove gebreken en de onbetrouwbaarheid van constructiën naar die theorieën vastgesteld.

Hij kwam tot de conclusie, dat hoewel de theorie van een onzer landgenooten, nog onvoldoende mag worden genoemd, die theorie toch in *alle* opzichten de meest doordachte is en men, voortbouwende op die theorie, eenmaal werkelijk voor de practijk nuttige gegevens kan verstrekken. Hiertoe zullen echter nog vele proeven moeten genomen worden en zal men voorloopig het vaststellen van détails nog wel aan de fabrikanten moeten overlaten.

Over het algemeen kon men uit de lezing van den heer S. de conclusie trekken dat het niet alleen totaal overbodig maar zelfs beter zal zijn wanneer men zich in plaats van tot buitenlandsche firma's te wenden zich bij Hollandsche firma's vervoegt, die minstens even ver in de practijk en zeker even ver in de theorie zijn.

Ten slotte behandelde spreker eenige vermakelijke staaltjes van verkeerde beoordeeling en vergelijkt hij b. v. cement-ijzeren vloeren zonder of met dito balken, met vloeren van I balken en trogwulfjes. Na ook de voordeelen van eerstgenoemde vloeren te hebben opgenoemd zegt hij ten slotte, dat naar zijne meening en ook naar de meening van bevoegde autoriteiten op technisch gebied, van dit systeem, niettegenstaande de talrijke bezwaren, die het in den weg worden gelegd, de toekomst schitterend mag worden genoemd.

Een krachtig applaus van de aanwezigen bewees dat de lezing van den heer S. met aandacht was aangehoord, niet alleen door de leden maar mede door de vele aanwezige genoodigden, waaronder verschillende technici van naam.

Een woord van dank en waardeering van den President bleef dan ook niet achterwege.

Afdeeling Rotterdam.

Vergadering van 8 *Februari* 1897.

Na lezing en goedkeuring der notulen werden de leden in het bezit gesteld van de formulieren, zooals die nu door het informatiebureau (voor vacante betrekkingen) zijn vastgesteld, met de dringende uitnoodiging, om ingeval men er gebruik van maakt, alle gevraagde inlichtingen zoo duidelijk mogelijk in te vullen, en vooral aan het bureau kennis te geven, zoodra men dezelfs diensten niet meer verlangt.

Daarna werd het concept van het huishoudelijk reglement der afdeeling, dat door een commissie uit het Bestuur was samengesteld, aan de leden ter behandeling voorgelegd.

Na breedvoerige besprekingen en eenige wijzigingen werd het concept vastgesteld en besloten dit aan het Hoofdbestuur te zenden ter goedkeuring.

In verband hiermede werd ook bepaald dat de contributie voor 1897 zal zijn ƒ 5 voor een lid te Rotterdam woonachtig en ƒ 4 voor een lid buiten Rotterdam wonende.

Nog werd door den President medegedeeld dat na de goedkeuring van het huish. reglement het tegenwoordig Bestuur en bloc zal aftreden, zoodat dan een nieuw Bestuur moet gekozen worden volgens de nieuwe bepalingen.

Een aangename verrassing op deze vergadering was de ontvangst van een boekenkast, als cadeau aangeboden door eenige leden onzer Afd. als bewijs van hunne sympathie. Deze kast is eenvoudig, doch zeer smaakvol in eikenhout uitgevoerd, in werkelijkheid een hoogst passend geschenk, waarvoor de President in korte kernachtige bewoordingen bedankte.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Vergadering van Dinsdag 16 *Februari* 1897.

Hedenavond trad op als spreker de heer A. D. Heederik, ingenieur alhier, met het onderwerp: „Een en ander over grondwater en putten".

Wanneer men — aldus zeide spr. — een put maken moet, heeft men acht te geven op verschillende zaken; men plaatst bijv. een put, liefst niet te dicht bij een rivier, daar het vandaar indringende water den put zou verontreinigen. Ten einde een put goed te plaatsen is het noodig te weten hoe het water in den grond komt; hiervoor bestaan verschillende theorieën. Een dezer is, dat het water der zeeën en rivieren door spleten in den bodem dieper in de aardkorst doordringt en, door de daar heerschende grootere hitte, op andere plaatsen weer opstijgt en zich in de koudere aardlagen weder tot water condenseert. Een andere theorie is, dat de met water verzadigde lucht doordringt in den poreuzen bodem en zich daar tot water condenseert. Dit krijgt eenige waarschijnlijkheid, waar, als in duinstreken, het niveau van het grondwater de rijzingen en dalingen van den bodem ongeveer volgt.

Verreweg de eenvoudigste en waarschijnlijk ook de meest juiste theorie is, dat het in den bodem aanwezige water ontstaat door den regen. Het regenwater nl. zakt in den bodem tot het stuit op bijna, of geheel ondoordringbare lagen, als fijn zand, leem of klei; daar verzamelt het zich en beweegt zich naar het laagste punt der lagen. Dat deze hoeveelheid aanzienlijk is, blijkt, als men nagaat, dat per jaar in ons land ± 60 cM. regen valt; hiervan dringt 20 à 30 pCt. in den bodem, dus per hectare verzamelt zich jaarlijks 12.000 à 18.000 M.³ water. Vormt de leemlaag hier of daar een holte, dan zal het water daar tengevolge van regens rijzen; deze rijzing toont zich soms direct, soms eerst na weken, naar gelang het grondwater dieper of minder diep ligt en naar gelang de soort der te doordringen aardlagen.

De soort der aardlagen heeft ook grooten invloed op de snelheid, waarmede zich het grondwater beweegt. Dit blijkt o. a. hieruit, dat daar, waar het water overgaat uit grof zand in fijn zand, een plaatselijke verhooging van het peil plaats heeft, door de mindere poreusheid van dit laatste. Ook rivieren zijn soms van invloed, want daar waar een grondwaterlaag doorsneden wordt door een rivier met hooger niveau, zal zich een zijdelingsche indringing van het rivierwater vertoonen, in hoogte afnemende naarmate zij zich verder van de rivier bevindt. Dit water is natuurlijk niet zuiver.

Ten einde de gunstigste plaats te bepalen voor een put, die veel water moet leveren, onderzoekt men eerst in bestaande of daartoe geboorde putten, in welke richting zich het grondwater beweegt. Op de laagst mogelijke plaats maakt men dan den put. Somtijds gebeurt het dat, wanneer een put door een leemlaag wordt heengebracht tot aan een volgende, deze laatste put hooger water geeft, ja soms boven het terrein uit, vermoedelijk doordien het water, afkomstig van hooger streken, opgesloten is tusschen de beide leemlagen en zijn oorspronkelijke hoogte tracht te bereiken.

De beste manier om den grond te onderzoeken is het doen van grondboringen. De boor, een getrokken ijzeren pijp van pl. m. 2 M. lengte, wordt in een gegraven gat gesteld en zuiver te lood geplaatst. Vervolgens wordt een iepenhouten tafel, voorzien van oogen, om de pijp geklemd; door de oogen worden stangen gestoken en met behulp hiervan de pijp rondgedraaid. Ten einde den grond, welke in de pijp komt te verwijderen plaatst zich op de tafel een man met een z. g. n. puls, een holle koperen cylinder met klepje aan de onderzijde, welke puls in den grond wordt gestoken en telkens, wanneer hij vol is, wordt geledigd. Door voorzichtig ophalen en uitstorten kan men achtereenvolgens de verschillende aardlagen herkennen. Is de pijp ter hoogte van den grond gezakt, dan wordt een nieuw stuk opgeschroefd enz.

Wordt de weerstand tegen draaiing te groot, dan wordt de buis verder ingedrukt door middel van een zwaren eiken, met balkijzer versterkten hefboom, die door een ring met verstelbare staven aan de pijp wordt bevestigd en de buis eerst door haar eigen gewicht en daarna door aangebrachte belasting van menschen enz. dieper in den bodem drukt.

Is het gat geboord en gebleken op welke hoogte goed en voldoende water kan verkregen worden, dan wordt de put geplaatst. Deze bestaat uit koperen of ijzeren pijpen, welke op de verlangde hoogte voorzien zijn van gaten ter opname van het water. Om nu te beletten, dat zand enz. in de buis komt en deze verstopt, wordt ter hoogte van de gaten de buis omgeven door fijn kopergaas, op eenigen afstand gebonden door koperen staven, zoodat het doorstroomingsoppervlak zoo groot mogelijk is en het zand rondom de buis niet in beweging zal komen. De overblijvende ruimte tusschen put en boorbuis wordt nu aangevuld met gewasschen grint en tegelijkertijd de laatste verwijderd.

Om nu nog te beletten dat de put door te hard pompen verstopt, wordt een korte zuigbuis in den put gehangen of wel wanneer men direct op den put pompt, een dun open buisje tot zekere hoogte in den put gebracht, zoodat steeds een flinke hoeveelheid water in den put blijft.

Een en ander toont duidelijk het voordeel van deze manier van werken boven het inheien van Nortonwellen, door minder kans van beschadiging zoowel als van verstoppingen.

ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

1050[ste] *Vergadering van* 17 *Februari* 1897.

Deze vergadering werd niet zooals gewoonlijk in het Genootschapslokaal, doch in een grootere zaal gehouden, daar de belangrijkheid der te houden lezing eene groote opkomst van gasten en leden deed verwachten.

Na lezing der notulen, sprak de Voorzitter een inleidend woord,

heette alle gasten, waaronder eenige dames, welkom en gaf daarna het woord aan het eerelid, tevens spreker van dezen avond, den heer Dr. H. C. Muller, tot het houden zijner bijdrage. Als onderwerp had de spreker gekozen: „Iets over het Drama bij verschillende volken," waarna „Fragmenten uit de Antigone van Sophocles."

Achtereenvolgens behandelde spreker China en Japan, beide zeer belangrijk op het gebied van het drama. Japan had reeds 1000 jaar voor Europa zijn opera. Egypte, Arabië en Perzië werden hierna besproken; Amerika, maar vooral Indië, zijn uiterst belangrijk, hetgeen met voorbeelden aangetoond werd.

Boven alles echter staat het Griekesche toneel; om de superioriteit daarvan te doen uitkomen, is het moeilijk een keus te doen. Spreker deed dan ook slechts een enkele groep in al het schoone en koos de Antigone van Sophocles. Dr. Muller las eenige fragmenten van een door hem vervaardigde metrische vertaling van dit drama.

Daarna werd het woord gegeven aan den heer Hartkamp, den buitengewoon verdienstelijken verzamelaar, tot toelichting van zijn fraaie collectie gravuren en schetsen van de oude Amsterdamsche schouwburgen, welke in het lokaal circuleerden.

Met een hartelijk woord werd den lezer en de kunstbeschouwer dank gezegd voor hun belangwekkende bijdragen, welke beide zeer in den smaak vielen van de talrijk opgekomen leden.

ARTI ET INDUSTRIE TE 's-GRAVENHAGE.

In de laatst gehouden vergadering hield de heer J. Kuyper hoofdleeraar aan de Academie voor Beeldende Kunsten alhier, een voordracht over: „Een nationaal product van kunstvlijt als ruilmiddel". Spreker wees op onze munten, die slecht zijn, zoowel wat heraldiek, randschrift, ruimteverdeeling als technische uitvoering betreft, en meende als vakkunstenaar op dit gebied te mogen meespreken. Alvorens tot het eigenlijke onderwerp van zijn voordracht te komen, vestigde hij er de aandacht op, dat onze winkels volgepropt zitten met buitenlandsche producten en de mannen hier te lande, die het werk moeten leveren, zitten stil. De groote fout is naar sprekers meening hierin gelegen, dat de kunstenaar en de kunsthandwerkman elkaar geheel vreemd zijn en er bij de opleiding geen rekening wordt gehouden met het vak van den aanstaanden werkman. Het teekenonderwijs, gelijk het tegenwoordig wordt gegeven, laat te wenschen over en moest op de Fröbelschool aangevangen, op de lagere school voortgezet en ook op de inrichtingen voor middelbaar en hooger onderwijs bevorderd worden. Daardoor zou bij de meer ontwikkelden een hooger kunstgevoel ontstaan. Met eenige afbeeldingen toonde spreker aan, welke fouten bv. onze tienguldenstukken aankleven, en daar de graveurs aan onze Munt goed betaald worden, heeft het publiek recht om goed werk te verderen. Spreker ergerde zich als kunsthandwerksman aan het slechte werk en hoopte, dat bij de prijsvraag, uitgeschreven door H. M. de Koningin-Regentes, bepaald op goed werk zal gelet worden.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

AMSTERDAM. Door de heeren A. W. de Flines en J. F. von Glahn is een adres gezonden aan den Gemeenteraad, waarin zij verklaren, ten eerste te zullen betreuren indien het besluit tot bouw van de Beurs op het Damrak ten uitvoer wordt gebracht, daar dit plan nog steeds de vele nadeelen aankleven, waarom het reeds vroeger door den Raad verworpen werd.

„Door de spoedige behandeling van het thans aangenomen ontwerp was het ondergeteekenden niet mogelijk door een voldoende voorbereiding hun voorstel in het juiste licht te stellen.

„Thans is het echter ondergeteekenden gelukt nauwkeurige gegevens bijeen te brengen omtrent de verwezenlijking van het vroeger ook door uwen Raad goedgekeurde ontwerp W. P. W.

„De hiervoor benoodigde perceelen hebben ondergeteekenden in handen voor de som van ƒ 985,000, voor welk bedrag zij deze aan de gemeente wenschen aan te bieden.

„Tegenover die mogedere uitgaven hierdoor vereischt, staan de volgende voordeelen:

„1o. De opbrengst van het vrijkomend bouwterrein, te taxeeren op ƒ 560,000;

„2o. De opbrengst der amotie van de aan te koopen perceelen;

„3o. Minder bouwkosten door een korteren Damrakgevel en eenvoudiger behandeling der noordelijke en zuidelijke gevels;

„4o. Grootere oppervlakte van het thans aangeboden terrein;

„5o. Betere verbinding tusschen lengte- en breedtegevels, waardoor een betere indeeling mogelijk is;

„6o. Betere situatie, waardoor een fraaie entree voor Amsterdam tot stand kan worden gebracht.

„Ter verduidelijking hiervan voegen ondergeteekenden hierbij een vergelijkenden plattegrond van beide plannen, terwijl zij zich gaarne bereid verklaren, zoo noodig, nadere inlichtingen te verstrekken.

„Om bovengenoemde redenen vereenigen ondergeteekenden zich u te verzoeken het thans aangenomen plan in zooverre te wijzigen, dat het door hen aangeboden terrein voor den bouw eener nieuwe Beurs worde aangewezen."

PERSONALIA.

— Bij de exploitatie der Staatsspoorwegen op Java is op verzoek eervol ontslagen L. Sluiter, waarnemend chef van de 4de afdeeling.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is:

ontslagen: eervol op verzoek, de tijdelijke hoofdopzichter bij de irrigatie-opnemingen in Zuid-Bagelen, L. L. Ch. H. Jonkergouw en de opzichter 1e kl. G. L. Harms;

verleend: een jaar verlof aan den opzichter 3e kl. L. F. Hillebrandt.

— Bij den aanleg der Staatsspoorwegen op Java is, wegens ziekte, eervol ontslagen de tijdelijke ondersopzichter 1e kl. A. Coester.

— Bij den dienst van het mijnwezen in Ned.-Indië is tijd. belast met de waarn. der betr. van hoofdingenieur de ingenieur 1e kl. D. de Jongh Hzn. en als ingenieur 1e kl., de ingenieur 2e kl. C. J. van Loon.

— Bij beschikking van den minister van waterstaat zijn de heeren D. A. van der Straaten en A. van Schaik benoemd tot buitengewoon opzichter bij de uitvoering van baggerwerk in de rivier de Boven-Merwede.

— Door den Raad van Commissarissen der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen is op verzoek eervol ontslag verleend, ingaande 1 April, aan den heer A. J. Rühle von Lilienstern ter Meulen, als chef van het mouvement bij genoemde Maatschappij.

— De heer S. W. Josephus Jitta, oud-president-commissaris der Amsterdamsche Kanaal-maatschappij, is op 78-jarigen leeftijd te Amsterdam overleden.

— Bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen zijn overgeplaatst G. H. Brandt, adjunct-ingenieur 2e klasse, van Zwolle naar Tilburg en S. H. Landani, teekenaar, van Utrecht naar Zwolle.

— De heer Marcel de Jongh, laatstelijk werkzaam als ingenieur bij den aanleg der stoomtram Eindhoven–Belgische grens, is benoemd tot adjunct-ingenieur bij de Amsterdamsche havenwerken.

— Uit de 53 sollicitanten voor dagelijksch opzichter bij den bouw van eene school te Enkhuizen is een viertal opgemaakt, bestaande uit de heeren: H. F. Hoogendam te Bussum, A. H. Pinxter te Amsterdam, S. Zijlstra te Haarz en A. W. Sondervan te Amersfoort. De heer Zijlstra werd benoemd.

— Bij de gemeentewerken te Arnhem is als buitengewoon opzichter geplaatst de heer G. J. van der Gronden, te Delft.

— In het vorig nommer wordt vermeld dat tot bouwkundig opzichter te Gouda benoemd is de heer A. P. Gerbrands te Enkhuizen. Men leze hierroor, dat tot inspecteur der bouwpolitie te Gouda benoemd is de heer A. P. Gerbrands te Enkhuizen.

— Op de alphabetische lijst van aanbeveling voor de betrekking van gemeente-architect te Zaanslag zijn geplaatst de heeren M. Riemens en J. Wisse Jz., beiden aldaar.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bouwkundig opzichter, tevens behoorlijk bekwaam teekenaar. Adres lett. N. W., Bureau dezes (*Zie ad. erf in vorig Nos*).

— Jongmensch, die vlug en accuraat ijzerconstructies en stoomketels kan calqueeren en teekenen, aan eene groote fabriek in Zuid-Duitschland. Salaris naar bekwaamheid. Adres lett. N. L. 354 *Nieuwe v. d. Dag*.

— Opzichter, practisch ervaren in het doen van opnemingen, goed teekenaar en bekend met de uitvoering van aardewerken, tegen 1 Mei, bij het waterschap „de Reggе". Salaris ƒ 75 per maand, benevens reis- en verblijfkosten. Adres vóór 1 Maart aan den voorzitter van het waterschap E. A. KINGMA, *Almelo*.

— Bekwaam bouwkundig teekenaar, te Amsterdam, tegen flink salaris, in staat om als chef de bureau op te treden. Adres lett. F. H. 459 *A. v. d. Dag*.

— Bekwaam tijdelijk opzichter, bekend met grondwerken, voor den aanleg van een park op het Oudewijkerveld te Utrecht. Salaris naar bekwaamheid. Adres den directeur der gemeentewerken te Utrecht. (Zie advert. in dit no.)

DIENSTAANBIEDINGEN.

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING, AMSTERDAM.

Opzichter-Teekenaar:	heeft	29	j., ong. verl.	Sal.	ƒ 80	per mnd.
Opz. of	„	32	„ geh.	„	„ 90	„ „
Bouwkund. Opzichter:	„	43	„ „	„	„ 90	„ „
Bouwk. Opz. of Uitv.	„	43	„ ong.	„	„ 80	„ „
„ „ of Teek.	„	28	„ geh.	„	„ 85	„ „
„ „ of Uitv.	„	25	„ ong.	„	„ 85 à ƒ 90	„
Machinist Teek. of Opz.	„	28	„ „	„	„ 800 à ƒ 1000	

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende weken kosteloos opgenomen. De administratie houdt zich met de verzending der eventueel inkomende brieven.*)

— Iemand, 23 jaar oud, vele jaren practisch als timmergezel werkzaam geweest en goed bouwkundig teekenonderwijs genoten hebbende, zoekt zoo spoedig mogelijk plaatsing als opzichter of teekenaar bij een architect of aannemer. Brieven onder no. 26, Bureau dezes. (1)

Ter drukkerij der Vennootschap „Het Vaderland".

32ste JAARGANG. N°. 9. ZATERDAG, 27 Februari 1897.

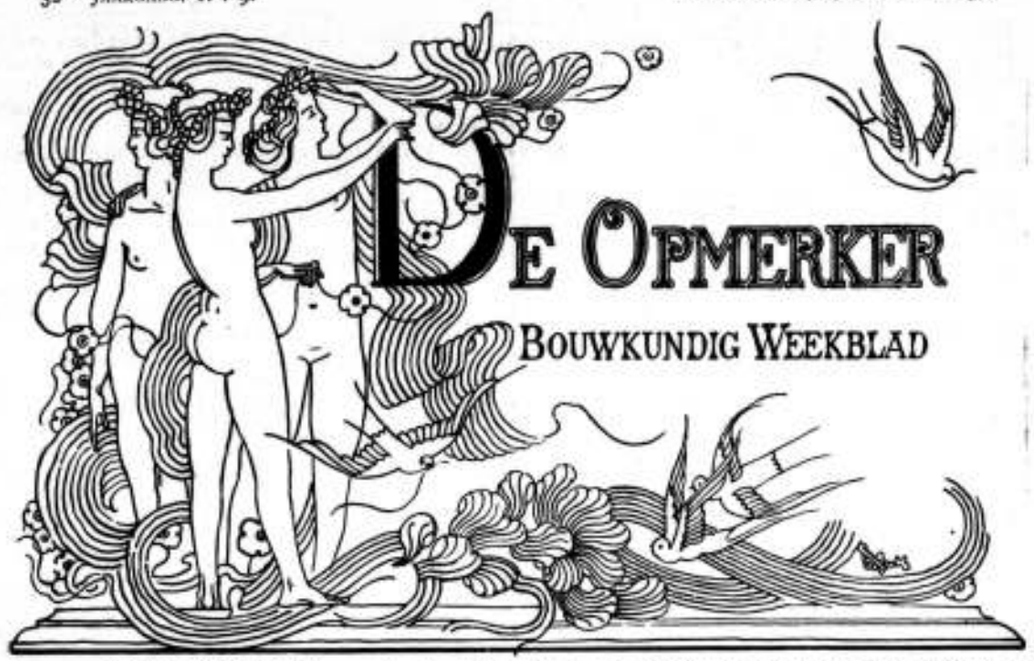

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, 's-*Gravenhage*.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland ƒ 5.—, voor België, bij vooruitbetaling ƒ 6.50, voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling ƒ 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels ƒ 1.30, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Afzonderlijke nommers met plaat ƒ 0.25, zonder plaat ƒ 0.15.

DE AMSTERDAMSCHE BEURS.

Er komt meer leven in de Beurs-brouwerij dan wij hadden durven verwachten. Het aanbod van de heeren De Flines & Von Glahn heeft althans dit uitgewerkt, dat technici en niet-technici zich in het openbaar over het geval hebben uitgesproken.

Beginnen wij met wat de heer Sanders, de vroegere compagnon van den heer Berlage, in het midden brengt. Deze heeft zijn beschouwingen aan het dagblad *De Telegraaf* gezonden, dat ze ondertusschen slechts in verkorten vorm heeft opgenomen.

De heer Sanders behoort tot degenen, die het terrein van 1883 — waarvoor hij met zijn compagnon een met den 5en prijs bekroond project heeft gemaakt, — nog zoo slecht niet vinden.

Werd het plan De Flines-Von Glahn uitgevoerd, dan zou een weg van 60 M. ontstaan, zegt de heer Sanders, en zulk een weg acht hij te breed, zoowel in verhouding tot de omliggende huizen als tot het te verwachten verkeer. Zulk een verkeersweg met zulk een omgeving zou, meent de heer S., een onding zijn en, uit een esthetisch oogpunt, de grootst mogelijke ketterij. Het geheele gedempte Damrak zou iedere eigenschap (hooge statige huizen, bochten en perspectieven) missen, om het te maken tot iets goeds, zelfs tot iets dragelijks. Bovendien zou de opening aan den Dam zoo groot worden, dat het plein klein en nietig zou gaan schijnen. Daarom meent de heer S. dat, na amoveering van het bestaande Beursgebouw, daar een nieuw en meer waardig gebouw zou moeten verrijzen en aan de noordzijde van het Damrak, een ander ter afsluiting. Tusschen beiden zou men dan een plein verkrijgen, geschikt voor beplanting.

En over het Beursplan op het Damrak als zoodanig, schrijft de heer Sanders: Men zegt het grondplan is te lang en te smal. Volkomen onwaar. De meest competente architecten van Europa hebben er zich voor uitgesproken, dat deze grondvorm eene uitstekende architectonische oplossing gedoogt.

* * *

Tot zoover voorloopig de heer Sanders. Zijn argumenten tot verdediging der nu aangenomen Beurssituatie zijn niet bijzonder overtuigend.

Het Damrak is, zoo lang als Amsterdam bestaat, even breed geweest als thans en dat wel zonder dat iemand daar ooit aanmerking op gemaakt heeft. Vóór Zocher's Beurs bestond, kon men van den Dam naar het IJ zien, en dit gezicht werd zóó fraai geacht, dat de 17e-eeuwsche schilders en teekenaars het ontelbare malen hebben afgebeeld. En deze kunstenaars, de heer Sanders zal het toegeven, wisten toch wel wat mooi is en wat niet. Nu mag men ze tot „ketters" verklaren, dit waren zij wel wat het geloof, maar niet wat de esthetica betreft.

Zoowel de „waardige" gebouwen als andere verfraaiingen kunnen dus gerust achterwege blijven. Voor de perspectief behoeft men zich niet bezorgd te maken, al ziet men van den Dam Noord-Holland niet meer in, omdat het Centraal-station dit belet.

Wanneer de heer Sanders boutweg verklaart, dat de meest competente architecten van Europa het emplacement Bergsma volkomen geschikt geacht hebben, dan maakt hij zich aan een onwillekeurige of opzettelijke onjuistheid schuldig.

In het laatst van 1885 deed de Vice-president der internationale beurs-jury, de K.K. Oberbaurath Friedrich von Schmidt, in den *Oesterreichischen Ingenieure und Architectenverein* te Weenen zijne meening over het terrein kennen. Hij zeide: „Volgens mijne meening hebben waarschijnlijk van oudsher bestaande tradities den doorslag gegeven bij het nemen van een besluit, om de nieuwe beurs in de onmiddellijke nabijheid der oude te plaatsen, maar het is nog lang niet zeker, of zij daar wel gebouwd zal worden. Het

bouwterrein toch, nu beschikbaar gesteld, is „*zoo ongelukkig mogelijk*". Dit is andere thee, dan de heer Sanders ons te drinken wil geven.

De heer Sanders had dan ook beter gedaan zijn conclusiën: „1o. het Damrak tot een boulevard van 60 M. breedte te vervormen, zou een fout zijn, en hiermede is het plan De Flines—Von Glahn vanzelf veroordeeld; 2o. de beurs op het Damrak leent zich tot eene architectonische oplossing, met vrijlating van voldoende ruimte voor een breeden verkeersweg; 3o. wanneer de bestaande beurs door een kleiner passend gebouw vervangen wordt, zal het alsdan gedeeltelijk bebouwde Damrak, vol afwisseling en beweging, geheel passen in het karakter onzer stad," achterwege te laten. Want dan alleen is aan uitspraken als deze waarde te hechten, wanneer zij uit een ernstige bewijsvoering voortvloeien. Wat geeft het of de heer Sanders de breede verkeersweg een „fout" noemt? Met deze apodictische bewering, door tal van inderdaad gezaghebbende personen tegengesproken, is zeker het plan De Flines—Von Glahn nog niet veroordeeld.

***

Doch het blijkt meer en meer, dat tegenwoordig gemeend wordt, dat apodictische uitspraken klemmender zijn dan uitvoerige en zaakrijke vertoogen.

In het *Handelsblad* toch kwam een stukje over de Beurs voor, geschreven door zekeren „Lambrechtsen" even apodictisch als onzinnig. De lezers van dat blad spitsten zich erop, wie toch wel die Lambrechtsen kon wezen. Er waren er zelfs die het adresboek opsloegen, om licht te krijgen. Doch dit licht werd hun onthouden, daar geen voorletters bekend waren en het zoeken dus vruchteloos was.

De heer Van de Wall Bake, oud-gemeenteraadslid, bracht het uit, dat de heer C. M. Lambrechtsen van Ritthem, de tegenwoordige Directeur der Publieke Werken van Amsterdam, het stukje schreef.

Te laat en tot zijn schade heeft nu deze hoofdambtenaar moeten ondervinden, dat spreken zilver, doch zwijgen goud is. Want nu is gebleken, hoe de heer Directeur, wiens werkkring zich vroeger tot het stedeke Goes beperkte, nog niet voldoende van de Amsterdamsche toestanden op de hoogte is, en dat hij van de voorgeschiedenis van de beursquestie in het geheel niets weet. Maar hij had zich toch kunnen doen voorlichten, daar er waarschijnlijk onder zijn personeel wel enkelen beter op de hoogte zijn? Ja, dit was verstandig geweest. Nu, het gebeurde zij hem een leer voor het vervolg om zich niet onnoodig op glad ijs te wagen. Een zoo hoog ambt als dat van verantwoordelijk leider der openbare werken in een stad van een half millioen inwoners, brengt zekere verplichtingen met zich, waaraan men zich niet ongestraft kan onttrekken.

De heer Lambrechtsen dan keurde het af, dat de beurs, die de heeren De Flines en Von Glahn op een Damrak-teekening hadden doen aanbrengen, niet het plan-Berlage was. Hierin had hij gelijk; de heeren, die de teekening hadden doen maken, konden echter bezwaarlijk een plan doen volgen, dat..... nog niemand kent.

Doch, en dit is de eerste bok, door den heer Lambrechtsen geschoten, hij wist niet dat het geteekende plan, dat van Cordonnier, — indertijd met den 1n prijs uit 200 ontwerpen bekroond — was. En nu maakt hij een gek figuur met zijn opmerking, dat dit plan zoo leelijk is en blijkbaar van een onbekend persoon afkomstig, die zelfs zijn naam niet heeft durven noemen! Voor de autoriteit van den heer Lambrechtsen is het te hopen dat hij in den vervolge niet zoo spoedig naar de pen grijpt, om zijn opmerkingen aan het publiek mede te deelen. Zijn ondergeschikten zullen nu hebben gelachen over de onkunde van hun chef, en dit is niet goed.

De tweede bok is dat de heer Lambrechtsen, niet wetende, dat de Raad indertijd, na heel wat gehaspel, de breedte van de boulevard bepaalde op 55 M., er den heeren De Flines & Von Glahn een verwijt van maakt, dat hun beursterrein zooveel vooruit springt.

In *De Amsterdammer* wordt dan ook de Directeur der P. W. geducht *à faire* genomen. „Waarschijnlijk heeft Lambrechtsen", zoo heet het daar, „wat al te groote haast gehad om de zaak, waarover hij zoo kort en op zoo bondigen toon het woord voert, naar den eisch te overwegen. Zijn geheele betoog, zijn geheele berekening komt hierop neer, dat 15 M. meerdere breedte verkeersweg een millioen zou kosten. In die 15 M., in dat millioen schijnt voor hem de geheele questie zich op te lossen. Het is, alsof hij nooit gehoord heeft, dat de zoo unanieme veroordeeling van het gemeentelijk plan voortspruit uit den hardgrondigen afkeer om voor goed, met een breed en lang gebouw, het Damrak, dien hoofdtoegangsweg tot het hart der stad, te versperren. Ook weet hij blijkbaar niet, dat het gemeente-plan wordt bestreden omdat de doodkistvorm — aan een Amsterdamsche Beurs schijnt altijd iets van een doodkist te moeten zijn — twee gevels van ± 140 M. lengte heeft, beide als rooilijn, de eene voor een breede, de andere zelfs voor een nauwe straat. Dat men hiervan zich niet iets architectonisch moois durft voorstellen, ook Lambrechtsen zal bij eenig nadenken het kunnen begrijpen.

En dan volgt, scherp maar verdiend: „Wij hadden, nu de directeur van publieke werken voor het gemeentelijk plan opkomt, althans mogen rekenen op een betoog, dat de Gemeenteraad van vroeger, tweemaal dit terrein voor beursbouw verwerpende, tweemaal een dwaasheid heeft begaan. Maar elk argument ontbreekt. Als Lambrechtsen iets wil uitwerken, moet hij aantoonen, dat de Beurs naar het gemeentelijk plan, fraaier staat midden op den Damrakweg, dan op zijde tusschen Damrak en Warmoesstraat; dat het niet rationeel is het Damrak tot op ± 50 meter open te houden; dat de Beurs inwendig niet beter ingericht kan worden in een ruimte van meer vierkanten vorm dan in eene, die aan een trapezium doet denken; dat het aanbeveling verdient, een straat van *gewiddeld* 12 M. breedte te stichten als Oostelijke Damrakstraat — in één woord, dat men ook *in de toekomst* den Raad der gemeente Amsterdam „dankbaar" zal gedenken .... altemaal zaken, die onvermeld blijven in zijn woordje dat, was ons betreft, *nog* korter had mogen zijn, als het dan ook maar van eenige kracht had getuigd."

Daar kan de heer Lambrechtsen het voorloopig mede doen. Het zij hem een vingerwijzing om, zoolang hij met de Amsterdamsche toestanden nog niet voldoende op de hoogte is, te zwijgen of anders zich eerst goed te laten voorlichten.

***

In hetzelfde weekblad geeft de bouwmeester A. C. Bleys zijn meening omtrent het Beursterrein te kennen. Hij zegt daar, en dit is de quintessens van zijn betoog: „Het behoeft eigenlijk niet meer gezegd te worden, dat een van de minst geschikte terreinen voor de te bouwen Beurs door den Gemeenteraad van Amsterdam is gekozen. Het besluit daartoe, genomen in haast, bij overrompeling en omdat men

het gesol met den beursbouw moede was, zal ertoe moeten leiden, dat de beurs midden op het Damrak gebouwd, voor ettelijke jaren de stad zal ontsieren. Prijzenswaardig is het daarom dat mannen als de heeren De Flines en Von Glahn den moed en de volharding hebben, nogmaals den Gemeenteraad een terrein aan het Damrak aan te bieden, een terrein, waarmede geheel Amsterdam tevreden zal zijn".

Als nu de heer Bleys zijn invloed eens wilde aanwenden om zijn vakgenooten uit hun dommel te doen ontwaken. Als het hem eens gelukte om een groote beweging onder de architecten in het belang van het Warmoesstraatplan in het leven te roepen! Het is nog niet te laat, want de Raad zal nu niet weder den moed hebben om *la mort sans phrase* over ieder ander plan dan dat van verleden jaar uit te spreken. En als dan de heer Berlage ook eens flink partij wilde kiezen ten voordeele van een beter terrein. Beursbouwmeester is hij nu toch; van uitstel zal nu geen afstel komen, en daarom kan hij gerust zijn stem verheffen voor een beter terrein.

Wanneer de architecten nu flink uit hun hoek komen, dan kunnen zij veel goed doen.

***

Ter elfder ure werd er, door artikelen in dagbladen, nog meer belangstelling in het geval getoond dan had kunnen worden vermoed.

De heer J. de Haan, architect, nam het in een stuk, door het *Handelsblad* geplaatst, voor het plan De Flines op, en bewees daardoor, dat niet allen bouwmeesters ons verwijt, dat zij lauw en onverschillig zijn, trof.

Hij zeide o. a.: „Zal de Beurs *op* het Damrak komen? Dit is de vraag, die door velen wordt gesteld en waarbij het antwoord van menigeen twijfelachtig is. Waarom? Omdat men algemeen den samenloop der omstandigheden wantrouwt, omdat men niet kan aannemen dat het besluit, door den Gemeenteraad genomen, ernstig gemeend is geweest, omdat een onzer beste hoofdwegen voor immer door een sta-in-den-weg vernietigd wordt — omdat men algemeen gelooft dat, wanneer er werkelijk een beter plan aan de hand werd gedaan, de Gemeenteraad daarvoor nog wel zal gewonnen kunnen worden. Het Damrak, gedempt, was het voorspel van een menigte dwaasheden, die gevolgd zijn. De oude toestand, met zijn verschillende masten was nog zoo kwaad niet, en onze voorouders hadden het goed gezien, dat in een stad als de onze, zoo uitnemend ingericht met hare ruime kanalen, het Damrak een uitstekend beeld moest opleveren van onzen handelsgeest tot in de kern der gemeente. Men wierp het dicht en van toen af begon het gesol met de beurs. Thans zijn wij er nog niet. Volkomen sluiten wij ons aan bij hetgeen de bouwmeester A. C. Bleys zegt: plaats geen beurs op den eenigen aangenamen verkeersweg, dien wij verkregen hebben. En nu moge een ander bouwmeester, Th. Sanders, al zeggen, dat een onbebouwd Damrak leelijk zal zijn, wij kunnen niet begrijpen, dat die gedeeltelijke bebouwing dat euvel zal verhelpen. Integendeel, wij gelooven dat er dan nog veel minder lust zal bestaan, om van de Warmoesstraat iets goeds te maken; wij meenen dat de Beurs zal prijken als een vlag op een modderschuit, in een omgeving, die nimmer tot haar recht komt. Of zou men gelooven, dat de straat achter de te bouwen beurs een tweede Nieuwendijk zal worden? Nimmer zeker, want daarvoor ligt zij te veel buiten de koers. Het zal een tweelingzuster van de Warmoesstraat worden, tingel-tangel voor en na, en, waarlijk, daarvoor behoeven wij geen nieuwe wijken te stichten. Het plan De Flines-von Glahn schept geen wegen, die Amsterdam ontsieren; integendeel, het hervormt een gedeelte onzer stad, nog wel het middenpunt, dat bitter in verval is.

Nu werpt men het bezwaar op, dat ook dit plan weinig breedte aan den boulevard laat, maar dat is onjuist; èn de breedte van de ongelukkige toekomststraat èn de diepte van de huizen der Warmoesstraat maken zooveel plaats, dat de voorsprong zeer beperkt kan worden. Wij gelooven, dat, wanneer in Amsterdam gestemd moest worden over de Beurs *op* of *aan* het Damrak, de uitslag verpletterend zou zijn voor het besluit door den Gemeenteraad genomen.

***

Dit is zeer verstandige taal en de architecten mogen ook den heer De Haan dankbaar zijn, dat hij ze heeft doen hooren.

Dat zijn voorspellingen uit zullen komen, daaraan bestaat bij ons geen twijfel. Vermoedelijk heeft de schrijver van het artikel niet veel sympathie onder zijn vakgenooten meenen te zullen vinden. Want anders had hij, door zijn denkbeelden in een adres neder te leggen, en zijn collega's tot mededeekening uit te noodigen, meer kunnen bereiken, dan ook zelfs door het bestgeschreven dagbladartikel valt te bereiken.

***

Het Raadslid Pijnappel schreef een stukje om de vergadering, waarvan hij deel uitmaakt, te verdedigen. Die verdediging in zake het beursbesluit bestond in het volgende: „1°. Het plan is niet hetzelfde, dat in vroegere jaren bezweken is onder de slagen van de daartegen gerichte critiek. *Dat* plan was veel te kolossaal; de afstanden waren te groot. Men had zoolang toegegeven aan steeds klimmende eischen betreffende de ruimte, dat men geëindigd was met onmogelijke afmetingen, die slechts den spotlust konden opwekken. Daarbij waren de drie afdeelingen voor goederenhandel, effectenhandel en graanhandel achter elkander geplaatst. Het plan van 1896 is niet alleen bescheiden, maar men heeft daarbij gebruik gemaakt van den breed uitloopenden vorm van het Damrak, om één afdeeling vóór en de beide andere, naast elkander, daarachter te ontwerpen. 2°. Deze drie beurzen zijn ontworpen om één middenpunt, waarin zich de lokalen voor post, telegraaf en telefoon bevinden, die daardoor voor alle beursbezoekers gemakkelijk toegankelijk zullen zijn. 3°. Alle bij den beursbouw betrokken lichamen en besturen hadden zich met het plan vereenigd, en om ook bij den bouw nog voortdurend de noodig geachte verbeteringen aan te brengen, zijn aan de raadscommissie, die B. & W. bij den bouw en de exploitatie der nieuwe beurs van advies zal dienen, speciale gedelegeerden uit den handel toegevoegd. 4°. De reductie van het gebouw tot kleiner afmetingen heeft ook de raming der kosten tot een bescheidener cijfer teruggebracht. 5°. Eene verbouwing van de bestaande beurs, die in veler oog, *ook in het mijne*, een wenschelijk denkbeeld was geweest, is gebleken zooveel geld te zullen kosten, dat het verschil tusschen het daarvoor benoodigde en het voor de nieuwe beurs geraamde bedrag niet genoeg beliep, om daarvoor met een gebrekkig en slechts voorloopig resultaat zich tevreden te stellen. 6°. In de behoeften van het verkeer zou bij de verbouwing van de bestaande beurs niet dan gebrekkig worden voorzien, terwijl het aangenomen plan aan alle eischen, die uit dit oogpunt gesteld kunnen worden worden, voldoet. Tegenover al deze voordeelen heeft men twee nadeelen doen klinken: De gevelteekeningen waren niet tentoongesteld en de grondvlakte had den vorm van

een trapezium. Het eerste erken ik niet als een nadeel. Wie zich herinnert de geheele geschiedenis van de prijsvraag en het gekibbel over de overneming (in een stadsplan) van bouwmotieven, ontleend aan een plan, dat aan de gemeente in eigendom was afgestaan, zal naar een herhaling daarvan niet verlangen. Wat den trapezium-vorm betreft, deze ziet er op een grondplan anders uit, dan hij zich zal voordoen, als het gebouw is opgetrokken. Want men zou in een luchtballon moeten opstijgen, om dien vorm te kunnen waarnemen. Op den grond staande, kan men te gelijk slechts één gevel „in zijn geheel, of twee gedeeltelijk zien."

* * *

Deze verdediging, die ongetwijfeld den geest welke den Raad bezielt, zeer goed weergeeft, onderscheidt zich voor den onbevooroordeelden lezer door een zeker doctrinair cynisme. Men ziet er uit, dat de Raad met den heer Pijnappel, het koste wat het wil, van het gezanik af wil wezen. De prijsvraag van vroeger wordt zonder blikken of blozen als iets vrij wel belachlijks gekarakteriseerd; het doorhakken van den knoop is weinig minder dan een groot heldenfeit.

Toch komt op een enkel punt de wezenlijke heer Pijnappel, niet de verdediger *à tort et à travers* van den Raad, om den hoek kijken. Het is daar, waar de schrijver mededeelt, hoe aanvankelijk de verbouwing van de bestaande beurs in hem een voorstander vond. Jammer is het dat hij dit denkbeeld, zwichtende voor de argumenten, daartegen aangevoerd, zoo spoedig heeft losgelaten. Te meer mag dit betreurd worden, omdat de heer Pijnappel anders met hardnekkigheid voor datgene, wat naar zijn opvatting het juiste is, pleegt te strijden.

En een zóo scherpzinnig man moet toch wel aanstonds hebben ingezien, dat de argumenten, tegen zijn denkbeeld aangevoerd, al heel weinig hout sneden. Want de maker van het verbouwingsplan, de heer A. W. Weissman oud-gemeente-architect, heeft verleden jaar openlijk verklaard, dat het cijfer van *f* 500,000 waarop het was geraamd, slechts zoo hoog was, omdat men de kostbare architectuur van Zocher wilde voortgezet zien, maar dat, wanneer met een utiliteits-bouw genoegen ware genomen, *f* 300,000 zeker voldoende ware geweest. En dan komt men op een verschil met het tegenwoordig plan van ruim één millioen. Was nu dit millioen geen bedrag, belangrijk genoeg om daarvoor met „een voorloopig resultaat zich tevreden te stellen"?

Men had dit millioen toch kunnen bewaren tot tijd en wijle een goede oplossing die questie mogelijk geweest ware. Als na voltooiing van het nu ontworpen plan-Berlage eens blijkt, dat de heer Pijnappel onjuist zag, en dat, ook al is men geen areonaut, het trapezium zich onaangenaam voordoet, als het eens uitkomt, dat de bezwaren, die er tegen de indeeling bestaan, wezenlijk gevoeld worden, dan .... is dat millioen weggeworpen.

En dat die bezwaren zich zullen voordoen, daaraan zal wel geen twijfel bestaan. Want het is een onverstandig ding geweest den heer Berlage als voorwaarde te stellen, dat hij zich, in zijn plattegrond, aan het verbouwingsplan-Weissman moest houden. Als twee hetzelfde doen, is het toch niet hetzelfde. Een effectenbeurs bij de Oudebrugsteeg is minder gerieflijk, dan een bij de Papenbrugsteeg, dat kan door niemand worden ontkend, die van Amsterdamsche toestanden op de hoogte is. Daarom, men late den heer Berlage zelfstandig een plattegrond maken, tien tegen één dat er wat beters dan de vroeger gepubliceerde voor den dag komt.

Maar het cynisme van den heer Pijnappel komt het sterkst uit, bij wat hij zegt over het geheim houden van de opstandteekeningen van het tegenwoordig beursplan. *Hij* erkent het niet als een nadeel, en schijnt te meenen, dat nu maar iedereen met hem mede moest gaan. Doch wat hij als argumentatie van zijn meening geeft, is den bekwamen jurist onwaardig. Of is het niet juist door de openbare tentoonstelling geweest, dat „het stadsplan" indertijd „bezweek onder de mokerslagen van de daartegen gerichte critiek." Een uitkomst, waarover de schrijver zich blijkbaar verheugt, omdat de Raad van 1887 daardoor voor den »spotlust" van zijn medeburgers bewaard is gebleven. Nu heeft hij de mokerslagen echter maar liever niet; en daarom acht hij het veiliger, het voorwerp, waartegen zij gericht zouden kunnen worden, verborgen te houden!

* * *

Er is nog meer over de Beursquestie in de laatste dagen geschreven, doch dit is minder belangrijk. Daarom ten slotte nog alleen een woordje over de Woensdag gevallen beslissing, waarbij de Raad op voorstel van den Voorzitter, met 29 tegen 4 stemmen verklaard heeft, bij zijn eens genomen besluit te persisteeren. Wij hebben dien uitslag voorspeld.

De verdedigers van het plan-De Flines-Von Glahn waren niet gelukkig. Echter zal ook wel niemand durven beweren, dat, wat de oud-geneesheer Blooker als wethouder voor de Publieke Werken in het midden bracht, zeer overtuigend genoemd mocht worden. Wanneer niet blijkbaar reeds van te voren bij de meeste raadsleden vastgestaan had, hoe zij zouden stemmen, dan had de rede des wethouders zeker het nu verkregen resultaat niet uitgewerkt.

Want het betoog van den heer Blooker kwam daarop neer, dat de heeren De Flines en Von Glahn te veel vragen, omdat de perceelen, die zij nu voor *f* 875,000 aanbieden, indertijd door de eigenaars voor *f* 342,000 gekocht zijn, zoodat een buitensporige winst gemaakt zou worden. Wanneer die koop heeft plaats gevonden, werd echter niet gezegd, zoodat het niet mogelijk is te beoordeelen, of wel met de zeer gestegen prijzen van grond in het hart der stad door den wethouder werd rekening gehouden.

Een aardigheid, als zouden de 1500 onderteekenaars van het beursadres gehallucineerd zijn, had het meeste succes. Toen kwam de stemming, die eigenlijk best zonder al het daarvoor gesprokene had kunnen plaats vinden.

Dat het besluit, waarbij men nu meende te moeten volharden, reeds spoedig bejammerd zal worden, daarvan zijn wij vast overtuigd.

BIJ DE PLAAT.

De plaat geeft de afbeelding van een stalgebouw te Vucht, naar een ontwerp van den architect P. du Rieu Fz. te 's-Gravenhage gebouwd.

TRAMWEGEN.

In het artikel, dat wij de vorige week aan het rapport der Haagsche tramcommissie wijdden, wezen wij op de gevaren, die bovengrondsche leidingen bij electrische trams kunnen opleveren.

Dat die waarschuwing niet onnoodig was, blijkt uit het volgende ongeluk, dezer dagen te Brussel gebeurd.

Een meubelwagen, met twee paarden bespannen, reed langs den Boulevard du Jardin Botanique, toen een telephoondraad brak en op de bovengrondsche

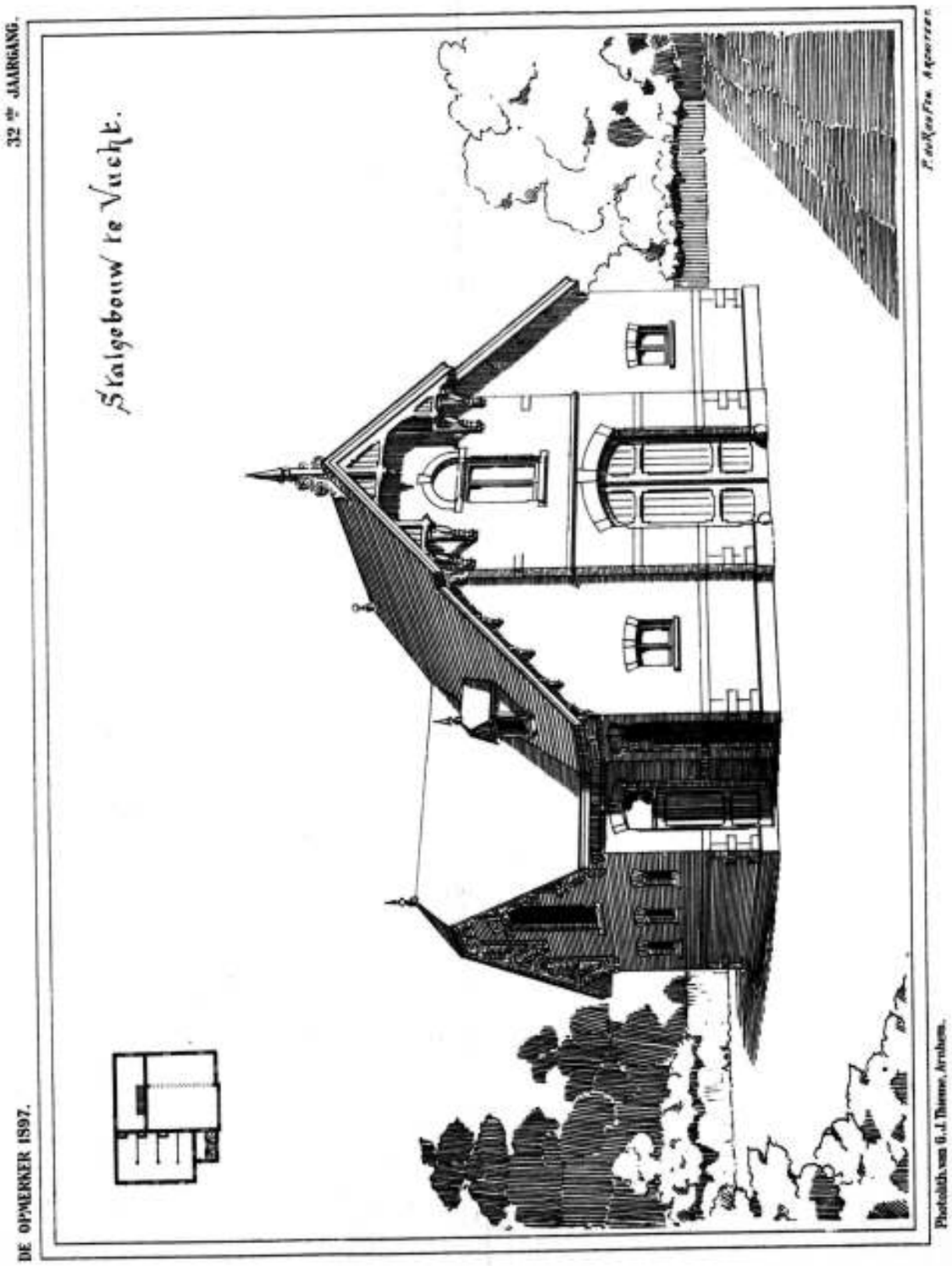

geleidingsdraden van de electrische tram viel. Het uiteinde van den afgebroken draad raakte de koppen der paarden en de dieren vielen, als door den bliksem getroffen, dood op den grond. De voerman bleef ongedeerd. Een politie-agent hakte met zijn sabel den draad af. In het Centraalbureau van de telephoon werd aanmerkelijke schade aangericht door den aangevoerden stroom van den electrischen kabel. Verscheidene telephoon-juffrouwen kregen een hevigen schok.

Indien er soms menschen zijn, die meenen mochten dat electrische trams met bovengrondsche leiding voor Den Haag gewenscht zijn, dan weten zij nu welk gevaar de verwezenlijking hunner wenschen voor hunne medeburgers kan opleveren.

Zelfs voor een electrische tram naar Scheveningen zou het noodig zijn buitengewone voorzorgsmaatregelen te nemen.

GASMOTORTRAMMEN.

Het was te voorzien dat het rapport, door de heeren Lindo c. s. aan de Haagsche Tramcommissie uitgebracht, op enkele punten tegenspraak zou ondervinden en dit verdient in zooverre toejuiching, dat men daardoor met de zienswijze van anderen wordt in kennis gesteld. Zoo komt in het dagblad *Het Vaderland* een zeer lezenswaardig stuk voor van den heer Meischke Smith te Amsterdam, waarin op de voordeelen van gastrammen in de volgende regelen gewezen wordt.

Onlangs lazen wij in de dagbladen een rapport, samengesteld door eenige deskundigen, op verzoek van de Haagsche tramcommissie. Hierin wordt geadviseerd het electrische systeem met bovengrondsche leiding. Over meeningen valt niet te redetwisten en ofschoon wij niet zoo overtuigd zijn van de wenschelijkheid van het Trolly-systeem voor een stad als Den Haag, moeten wij erkennen, dat de heeren Lindo c. s. hun taak ernstig opgevat en zich geen moeite gespaard hebben de verschillende systemen zoo grondig als het hun mogelijk was te onderzoeken. Maar o. i. hadden de heeren wel op de voordeelen van een electrisch stelsel kunnen wijzen, zonder bepaald zoo een vijandige houding tegenover de gastrammen in te nemen. Het geheele rapport is ons nog niet onder de oogen gekomen, maar in de uittreksels, in de dagbladen gegeven, vinden wij eenige punten, welke wij beslist moeten tegenspreken. In de conclusie van de heeren Lindo c. s. komt onder paragraaf 9 het volgende voor:

„Combinatie van electrische met gastrammen zou, daargelaten de bezwaren tegen laatstgenoemde, tot een zeer dure wijze van exploitatie leiden, met het oog op de voor beide wijzen van exploitatie verschillende benoodigdheden."

Nu is een van de voordeelen van de gastram juist, dat men het gebruik er van gemakkelijk met dat van een ander systeem kan combineeren en dat dus een maatschappij, die van trekkracht veranderen wil, geleidelijk gasmotortrammen kan invoeren

Men behoeft niet in eens een besluit te nemen om de geheele stad van dit of dat systeem te voorzien, een besluit, waarvan men misschien, als het te laat was, berouw zou hebben, maar men kan eenige gastrammen tusschen den gewonen paardendienst inschuiven en dan is onze opinie, in tegenoverstelling met de opinie van de heeren Lindo c. s., dat de gastrammen geleidelijk de paardentrammen zullen verdringen

Iedere gastram toch is zelfstandig en kan op elken reeds bestaanden tramweg rijden; alles wat men hiertoe noodig heeft is een klein vulstation.

Dit vulstation bestaat slechts een oppervlakte van 5 bij 5½ M., kost ongeveer *f* 8000 compleet en is voldoende voor een twintigtal wagens. Als dus een combinatie van electrische en gastrammen tot een dure exploitatie moet leiden, dat zal dit wel op rekening van de electrische installatie geschreven mogen worden.

Verder wordt in het rapport beweerd:

„De gastram zou daarbij, tegenover de electrische tram staande, bij het publiek zeer spoedig in discrediet zijn."

Dit laatste moeten wij weder beslist tegenspreken. In Blackpool toch heeft men zoowel electrische trammen als gastrammen, en deze twee systemen correspondeeren met elkander. De passagiers van St. Anne komende en naar Blackpool gaande, of omgekeerd, stappen over van een gastram in een electrische tram en kunnen dus gemakkelijk een vergelijking maken.

De Blackpool-gastrammen echter mogen zich in de steeds toenemende gunst van het publiek verheugen en menigeen, die vroeger een tegenstander van gastrammen was, is nu een warm voorstander van het systeem geworden. Dat de Tramway-maatschappij zelf met de werking van de gastrammen zeer tevreden was, blijkt wel hieruit, dat zij besloten heeft de lijn aanmerkelijk uit te breiden en een belangrijk aantal nieuwe wagens besteld heeft, die op het oogenblik gebouwd worden.

In paragraaf 2 wordt beweerd, dat de electrische trammen de meeste beloften voor de toekomst in zich sluiten; daar zullen wij niet over redeneeren, maar de vraag is, wanneer komt die toekomst. De electrische tram met bovengrondsche geleiding is, meenen wij, nu juist geen nieuwe vinding en haar vooruitgang is niet zoo schitterend geweest. De gastrammen werden pas eenige jaren geleden ingevoerd en reeds nu heeft men de twee eenige groote nadeelen van de vroegere wagens, nl. het schudden en de olielucht, geheel overwonnen, zoodat de twee eenige bezwaren tegen het gebruik van gastrammen niet meer bestaan.

Het beste bewijs, dat men in de toekomst van de gasmotortram het volste vertrouwen stelt, is wel, dat „The Anglo-Dutch Gas-Traction-Syndicate" dit voorjaar een proefwagen in de nabijheid van Amsterdam zal laten loopen.

Dan zal ieder belanghebbende zich persoonlijk kunnen overtuigen of de bezwaren, die men tegen de gasmotortrammen aanvoert, in werkelijkheid bestaan.

W. Meischke-Smith M.Sc.
Assoc. M. Inst. Civil. Engineers, London.
Doelenstraat 8.

PRIJSVRAGEN

Vereeniging „Amsterdam Vooruit."

De vereeniging „Amsterdam Vooruit" heeft eene nationale prijsvraag uitgeschreven voor het ontwerp van een *Geïllustreerd Reclame-biljet*, ten dienste der door haar in het Paleis voor Volksvlijt te houden internationale tentoonstelling van reclame-middelen.

Alle Nederlandsche kunstenaars worden bij deze uitgenoodigd aan den wedstrijd deel te nemen.

Het biljet zal de afmetingen moeten hebben van 90 × 120 centimeter, en de volgende opschriften moeten bevatten: Vereeniging „Amsterdam Vooruit!" Internationale Tentoonstelling van Reclame-middelen, 1 Augustus—1 September 1897, Paleis voor Volksvlijt, Amsterdam.

In het ontwerp moet èn door voorstelling èn door behandeling de idee: *Reclame* sterk spreken.

Voor de reproductie is het procédé van lithographischen kleurendruk aangewezen. Niet meer dan zes kleuren — die van de eventuëele *contours* meegerekend — mogen in de compositie worden gebezigd. De grenzen der tinten en hun verdeeling moeten in het ontwerp duidelijk zijn te onderscheiden.

Alle ontwerpen worden na de beoordeeling eenige dagen publiek tentoongesteld. Inzenders die hun ontwerpen daarna terug verlangen, kunnen ze gedurende acht dagen na de sluiting dezer voorloopige tentoonstelling terug doen halen aan het tentoonstellingslokaal. De niet binnen dat tijdsverloop afgehaalde projecten zullen, behoudens goedkeuring van het Uitvoerend Comité der tentoonstelling van reclame-middelen, ook op de tentoonstelling worden geëxposeerd. Van 1 tot 8 September heeft de afgifte plaats van alle voorwerpen op laatstgenoemde tentoonstelling aanwezig.

De ontwerpen moeten vóór of op den 22ⁿ Maart a.s. vóór 12 uur v.m. vrachtvrij worden ingezonden bij den heer W. Kromhout Czn., 120, Reguliersgracht, Amsterdam, en vergezeld gaan van een enveloppe, waarin een briefje, bevattende den naam van den ontwerper. Op de enveloppe moet een motto of leuze worden vermeld, ook voorkomende op het ontwerp. Alleen het naambriefje, behoorende bij het bekroonde ontwerp zal worden geopend.

Aan den vervaardiger van het ontwerp, dat naar het oordeel der jury het best aan de gestelde eischen voldoet, zal worden uitgekeerd een som van tweehonderd gulden, vóór den 1ˢᵗ Juni uit te betalen door den heer P. J. H. Kuiper van Harpen, penningmeester der financiëele commissie voor de Tentoonstelling van reclame-middelen.

Het bekroonde ontwerp wordt eigendom der Vereeniging „Amsterdam Vooruit!"

Als jury treden op de heeren G. H. Breitner, W. Kromhout Cz. en A. Reyding, vormende de commissie, belast met de bezorging van een reclame-biljet voor de bovengenoemde tentoonstelling. De uitspraak der jury zal zoo spoedig mogelijk in de hoofd- en vakbladen worden bekend gemaakt.

Vereeniging voor Bouwkunst en aanverwante vakken te Alkmaar.

Door de Vereeniging worden de volgende prijsvragen uitgeschreven:

1. Het maken van een ontwerp voor een eenvoudig getuigschrift. Prijs f 25.

2. Het maken van een ontwerp voor een haltegebouw van een stoomtram, in eene landelijke omgeving. Prijs f 15 en het getuigschrift der Vereeniging. Premie het getuigschrift.

BEPALINGEN.

De deelneming aan de eerste prijsvraag staat open voor inwoners van de provincie Noord-Holland en de tweede prijsvraag is uitsluitend voor bouwkundigen, te Alkmaar wonende, bestemd.

De ingezonden ontwerpen moeten vergezeld zijn van eenen verzegelden naambrief, gewaarmerkt met het motto waaronder is ingezonden, en voorzien zijn van een correspondentie-adres.

De ontwerpen worden vrachtvrij ingewacht vóór of op 1 Juni 1897 aan het adres van den heer G. Looman, Secretaris der Vereeniging, te Alkmaar.

De beoordeeling der prijsvragen geschiedt door de heeren:

G. N. Itz, directeur van gemeentewerken te Vlaardingen.

G. P. J. Kalsmink, leeraar in het handteekenen aan de Amb.-school en H. B.-school te Alkmaar.

J. Cock, leeraar in het handteekenen aan de Cadettenschool te Alkmaar, en

G. Looman, gemeente-architect te Alkmaar.

Programma van het Getuigschrift.

Een ontwerp wordt gevraagd van een getuigschrift, groot 41 × 83 c.M., dat dienen moet om te worden uitgereikt aan hen, die bekroond worden bij het uitschrijven van prijsvragen.

De teekening moet voor photolitographische reproductie in zwart geschikt zijn.

De volgende beschrijving moet daarop voorkomen: „Vereeniging „voor Bouwkunst en aanverwante vakken te Alkmaar."

„Getuigschrift, toegekend aan . . . . . voor . . . . . "

De noodige ruimte voor onderteekening van Bestuur en Jury moet openblijven.

Programma van een Haltegebouw voor een Stoomtram.

De halte wordt geacht te staan op een vrij terrein met boschrijke omgeving en eenvoudige gebouwen. Het gebouwtje moet bevatten:

Een wachtlokaal groot 4 × 4 meter, benevens urinoir met privaat voor mannen en privaat voor vrouwen.

Vaste meubelen moeten aanwezig zijn.

Plattegrond, voorgevel, zijgevel en dwarsdoorsnede worden verlangd.

De schaal der teekeningen is 1 à 20.

Opvatting en wijze van teekenen zijn overigens vrijgelaten.

Namens het Bestuur:

H. J. de Groot, *Voorzitter.*
G. Looman, *Secretaris.*

Vereeniging tot bevordering der bouwkunst te Leiden.

9ᵉ *Vergadering van* 25 *Februari* 1897.

Aan deze vergadering ging vooraf eene kunstbeschouwing van teekeningen van de St.-Janskerk te 's-Hertogenbosch, van de nieuwe waterleiding voor de gemeente Haarlem, benevens van het plaatwerk „de Architect".

Na afdoening van eenige huishoudelijke werkzaamheden worden 4 candidaten als lid aangenomen, terwijl als donateur toetrad de heer T. van der Kleot. Vervolgens las de secretaris uit „De Opmerker" no. 8 een artikel voor, betreffende het aanbrengen van spouwmuren. Met 't oog op de spreekbeurt worden op verzoek van den Voorzitter de besprekingen in deze uitgesteld tot later. Alsnu was het woord aan de heer Jan de Quack, Architect te 's Gravenhage, die tot onderwerp had gekozen: „Een studie betreffende de Notre-Dame en Arc de Triomphe te Parijs". Spreker begon met de mededeeling dat deze voordracht door hem reeds was gehouden in eene vergadering van A. et A. te Amsterdam en wel in 1894, doch thans eenigszins in een nieuw kleed was gestoken. Allereerst gaf spreker eene geschiedkundige beschrijving van de verschillende veranderingen die het voorplein en omgeving van de Notre-Dame hebben ondergaan, doch ook omtrent de handelingen en de macht van het kapittel Notre-Dame werden de aanwezigen ingelicht. Op hoogst aangename wijze behandelde spreker dit Gothisch kunstgewrocht. Zoowel het in- als uitwendige werd in alle onderdeelen beschouwd en verklaard. Speciaal behandelde spreker de verschillende façade's en portieken; de majestueuze overgangen in de hoofd- en zijbeuken; de meesterlijk gehakte figuren en tympanversieringen; de wonderlijk fraai gemeende gehengen der hoofddeuren; alles tintelend van schilderachtig schoon. Toch zijn er tijden geweest dat de Notre-Dame er anders uitzag. Van af 't einde der zeventiende eeuw is men gaan restaureeren en bederven. Tot den jare 1847 is men op verschillende tijdstippen gaan herpen en bepleisteren, gaan hakken en breken à tort et à travers. Gelukkig dat mannen als Lassus en Viollet-le-Duc erop bedacht zijn geweest dit schoone bouwwerk op waardige wijze te restaureeren. Deze restauratie werd door spreker uitvoerig behandeld.

Aan 't slot zijner mededeelingen zeide de heer De Quack het volgende: Sta nog lang, grijze kathedraal der oudheid, blijf een wereldkeerk ten zegen der geheele menschheid, en wordt ge onverhoopt na eeuwen wederom zoo bouwvallig, dat nieuwe restauratiën noodig zijn .... lever uw steenmassa's dan over aan de genialiteit van een tweeden Viollet-le-Duc.

Nadat spreker eenige rust had genomen, in welken tijd de aanwezigen zich gezellig verpoosden, hervatte hij zijn lezing met een voordracht over de Arc de Triomphe de l'Etoile.

Volgens hijns alle toeristen, kan geen enkele der steenen gedichten te Rome, Napels, Milaan, Venetië, Florence, Weenen of St. Petersburg hoger op een schouwspel, zooals de Arc de Triomph in vereeniging met de Champs-Elysées oplevert. Deze gedachte triomfpoort, dezen reuzentoegang tot een reuzenstad hebben we te danken aan een idee van Napoleon I, die dit gebouw liet oprichten ter verheerlijking van zijn leger. Achtereenvolgens behandelde spreker de vier hoofdgroepen, de basreliefs en tympans. De kleine gebreken werden door den heer De Quack op geestige wijze door zijn op- en aanmerkingen, die menigmaal hilariteit verwekten, in 't licht gesteld. In weerwil echter van die z. i. kleine gebreken, blijft de Arc de Triomphe een der merkwaardigste monumenten van Parijs en van de wereld. Dit alles werd door den heer De Quack medegedeeld op hoogst gezellige wijze; de Voorzitter bracht spreker een warme hulde voor deze fraaie en leerrijke studie.

In de bus worden de volgende vragen gevonden:

1o. Wat is beter, voor metselwerk onder den grond tras- of cementspecie te gebruiken?

2o. Is het goed dat in de specie voor het aanstrijken van pannon *steinzeug* wordt gedaan of moet het scherp zand (rivierzand) zijn?

Deze vragen worden respectievelijk in handen gesteld van de heer Cuneus en van het Bestuur.

Een der leden bracht schriftelijk hulde aan het Bestuur voor de goede regeling der leescirkels, en verzocht den leden het voorbeeld te volgen van den heer C. Verster, die het tijdschrift „the Artist" welwillend afstond ter lezing.

Niets meer aan de orde zijnde werd de Vergadering gesloten.

Bouwkundig Genootschap te 's-Gravenhage.

Vergadering van Vrijdag 26 *Februari* 1897.

In de vergadering van 't Bouwkundig Genootschap, Vrijdagavond gehouden in het hotel „Keizershof" te 's Gravenhage, hield de heer J. Th. J. Cuypers, civiel en bouwkundig ingenieur te Amsterdam, een voordracht over „terra cotta".

Begonnende met te wijzen op de groote uitvoerigheid, waarmee men onvermijdelijk zou geraken, wanneer men een onderwerp als het hier genoemde met eenige volledigheid wilde behandelen, stelde de spreker op den voorgrond, dat hij zich genoopt zag in een vergadering van bouwkundigen bepaalde grenzen te stellen.

Te meer achtte hij dit noodig, mentende hier meer belangstelling te zullen vinden voor de mededeeling van bijzonderheden, vruchten meerendeels van eigen studie van het onderwerp, dan van een lezing geput uit de omvangrijke rijke litteratuur, die op dit gebied bestaat en waarvan de lezing alleen reeds een groot deel van een menschenleven zou in beslag nemen.

Hoe de spreker tot die studie was gekomen verklaarde hij uit een zekere voorliefde voor een karakteristiek Nederlandsch materiaal, de baksteen, een voorliefde door hem geërfd van zijn vader, dr. P. J. H. Cuypers, die, zooals bekend is, de bouwkunst in bakstеen in ons vaderland heeft opgewekt uit den slaap, waarin zij sedert een viertal eeuwen verzonken lag. Reisstudiën gemaakt op een tros door Noord-Duitschland, van de oevers der Zuiderzee af tot Danzig toe, gaven spreker gelegenheid de bakstеen in zijn meest afwijkende vormen, van den gewonen tot den fijn gepolijsten en geëmailleerden vorm toe en in de verschillende kleuren en glazuren waarmede dit materiaal in de bouwkunst toepassing vindt, te bestudeeren.

Ook Italië, met name Bologna, levert in zijn oude monumenten een rijken schat van voorbeelden wat met „terra cotta", woordelijk gebakken aarde, te bereiken, is en het grootste meesterschap is daarin zeker bereikt door Lucca della Robbia. Deze toch wolfgevelde in zijn werken met den beeldhouwer en men zegt, dat het den kunstenaar daarbij niet alleen om de eer te doen was, maar voornamelijk, om met zijn gebakken beelden met het marmer te kunnen concurreeren en alzoo financiëele voordeelen te behalen.

Maar om tot het Nederlandsch bakstеenproduct terug te keeren, nam spreker tot uitgangspunt een groot bouwwerk, sedert eenigen tijd onder zijn leiding in uitvoering, namelijk de nieuwe St. Bavokerk te Haarlem. Bij dit werk, de stichting van een gebouw, waar het te doen is, om een groote imposante ruimte en eenige nevenruimten en ingebouwen van betrekkelijk eenvoudige distributie, aanzelds de ontwerper, wien door de bouwheeren de grootste vrijheid van opvatting werd gewaarborgd, niet in de keuze van het materiaal en stond bij hem dadelijk het beginsel vast, om hier in den meest uitgebreiden zin gebruik te maken van bakstеen, van gebakken aarde en wel uitsluitend van inlandsch fabrikaat en van den traditioneelen Waalsteen-vormvorm 5.5 × 11 × 22 cM. Om dit beginsel door te voeren was het van den aanvang af noodzakelijk in alle opzichten systematisch te werk te gaan en mocht ook het strenge systeem, waaraan de bouwmeester zich hierdoor bond, hem zelf af en toe wel eens afschrikkend aangrijnzen en dreigen te knellend te kunnen worden, klaarblijkelijk was dit schrikbeeld hem een prikkel, om door ijverige studie van de details toch een kleingeestige eentonigheid te vermijden. In hoeverre hem dit gelukt is kon blijken uit de teekeningen en photographieën van verschillende gedeelten van het gebouw, die tijdens de voordracht vertoond werden en circuleerden.

Niet geringe moeilijkheid beoordeelde intusschen, volgens spreker, de zware pijlers op, die de gewelven van het hoofdschip dragen en in grondvorm vierkant zijn, met evenzeer vierkante verzwaringen, en waarbij vlakken voorkomen van 2 M. breedte en 12 M. hoogte.

Waren die vlakken, in —den bakstеen gemetseld, geheel onversierd gebleven, dan zou dit zeker op den indruk van het geheel een zeer nadeeligen invloed hebben kunnen doen verwachten. Het materiaal gaf uit zijnen aard een versiering met handen aan de hand en voor die handen is nu gouvernementeerden bakstеen, meer wat men noemt „terra cotta" gebezigd, evenzeer goed van kleur, maar meerendeels verglaasd. On dezelfde wijze is de moeilijkheid opgelost om met versierde bakstеen-vormstukken kapiteelvormen te maken en in beide gevallen is de talentvolle ontwerper meerendeels op zeer gelukkige wijze geslaagd. Natuurlijk was dit wel niet mogelijk zonder eenige mislukte proefnemingen, zonder tâtonnements, wat de spreker zelf erkende met een loffwaardige openhartigheid, die een eigenaardig cachet gaf aan zijn voordracht, welke dan ook met onverdeelde aandacht werd aangehoord.

Een vraagpunt van gewicht was onder anderen dat van de kleur, naar de proeven met verschillend gekleurde steen en glazuur genomen, deden, voor een bouwwerk als het hier bedoelde, spoedig besluiten tot eenkleurigheid in hoofdzaak.

Een ander vraagpunt was het geven van een symbolisch karakter aan de voor het ornament gebezigde motieven, wat met het oog op de bestemming van het gebouw gewenscht voorkwam en de bouwmeester toonde het geheim te kennen, om met zeer eenvoudige middelen en vormen dit in de meerendeels zeer eenvoudige versieringen toch duidelijk te doen uitkomen. In den woord, de mededeelingen, die de heer Cuypers ten beste gaf over de verkregen effecten deden bij de meerderheid der vergadering het verlangen ontstaan om die, bij gelegenheid ter plaatse met eigen oogen te aanschouwen en wat de teekeningen en photographieën er van te zien gaven gaf grond tot de verwachting, dat bij een bezoek aan het bouwwerk zelf nog heel wat op te merken zal zijn, dat nu de aandacht ontging of buiten beschouwing moest blijven.

Vooral zal dan eerst menigeen duidelijk worden, wat er, ook al bepaalt men zich tot de producten van eigen bodem, met gebakken aarde als hoofdmateriaal kan worden tot stand gebracht.

Is alzoo de nieuwe St. Bavokerk te Haarlem te beschouwen als een blijvend getuigenis van des bouwmeesters ernstig streven, zij is tevens bestemd een monument te worden van de Nederlandsche bouwkunst van het laatste gedeelte der 19de eeuw.

Dat die eeuw haar niet voltooid zal zien is eventueel als zeker aan te nemen en de bouwheeren, die het groote werk ondernamen, stellen zich dan ook niet voor het nog te zullen aanschouwen met zijn honderd meters hooge westelijke toren en zijn tachtig meters hoogen koortoren, welke nu alleen nog maar op het papier bestaan.

Het vooruitzicht, niet bij machte te zijn den bouw te voleindigen, heeft hen echter niet weerhouden er een begin mede te maken en zij hebben hierin het voorbeeld onzer voorvaderen gevolgd, die op deze wijze, zooals de spreker terecht opmerkte, juist de grootste en meest belangrijke bouwwerken hebben tot stand gebracht.

Waar, zooals hier, geen speculatie in het spel is, waar den bouwmeester op zijn gebied vrijheid wordt gelaten zooveel dit mogelijk is en waar hij daarbij uitgaat van een beginsel op welks consequente toepassing zijn gehele streven gericht is, daar zijn zeker meer dan elders waarborgen voorhanden, dat iets tot stand komt van blijvende waarde, misschien niet onverdeeld door iedereen geapprecieerd, maar toch een werk, waarvan de invloed op de Nederlandsche bouwkunst zich zeer zeker zal doen gevoelen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Dezer dagen werd in de Trêveszaal de Centrale Commissie voor de in 1900 te Parijs te houden wereldtentoonstelling geïnstalleerd. De Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid hield daarbij eene toesprak, die door den heer J. T. Cremer, Commissaris-generaal van Nederland bij de tentoonstelling, beantwoord werd. Daarna werden de leden der commissie aan den Minister voorgesteld.

Amsterdam. Voor de Internationale Tentoonstelling van Reclame-middelen, georganiseerd door de vereeniging *Amsterdam Vooruit*, zijn thans de voorwaarden van deelneming verschenen.

Deze tentoonstelling wordt gehouden gedurende de maand Augustus in het Paleis voor Volksvlijt en daarop kunnen worden geëxposeerd alle mogelijke binnen- en buitenlandsche reclame-middelen en reclame-artikelen, mits niet strijdig met de goede zeden en niet aantastende het gezag. Luidruchtige hinderlijke reclame is geheel buitengesloten.

De vereeniging „Amsterdam Vooruit!" neemt geheel belangeloos het initiatief; zij beoogt geen winst, alle baten der tentoonstelling komen ten goede aan de inzenders.

Deze tentoonstelling zal alzoo in den eigenlijken zin van het woord een coöperatieve zijn. De exposanten betalen hunne plaatsruimte en worden daardoor tevens als 't ware aandeelhouders in een waarborgfonds, dat, vermeerderd met de netto entréegelden, bij het einde der tentoonstelling, na aftrek der verschillende uitgaven pondspondsgewijze onder de exposanten zal worden verdeeld. Als belanghebbenden bij de tentoonstelling zullen zij krachtig kunnen medewerken een fraude te voorkomen.

Aan een commissie, door de exposanten te kiezen, zal de rekening en verantwoording worden overgelegd, terwijl bovendien eene commissie van advies, bestaande uit de heeren: Mr. J. van Schevichaven, L. A. Beunsar, F. A. L. de Gruijter en E. Brandsma, zich heeft bereid verklaard het uitvoerend comité te dienen van voorlichting en raad.

Het Uitvoerend Comité bestaat uit de heeren: A. N. J. Fabius Voorzitter; Jh. Mr. A. A. van Toylingen, Secretaris; J. F. Verster, Penningmeester; N. van Harpen, W. Kromhout Cz. en A. Reyding.

— Aflevering 2 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat: De gewervelde dieren van Java, door Dr. H. J. Calkoen. — Bezoek aan een glasslijperij en spiegelfabriek, door D. Ingerman. — Het Westfaalsche kolenrevier, door F. E. L. Voeren. — Immuniteit voor vergiften, door Dr. R. G. Rijkens. — De bloemenstad en hare bolplanten, door J. Sturing. — De poolballon van Andrée, door Dr. L. Bleekrode. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek. — Correspondentie.

Personalia.

— **Bij beschikking van den minister van waterstaat zijn de heeren M. B. N. Bolderman, J. A. Rosier en J. W. Hermanis, allen te 's-Gravenhage, benoemd tot buitengewoon opzichter bij de werken tot verbetering van de Vecht in Overijsel.**

— **Tot hoofding, bij den waterstaat in Ned.-Indië is benoemd de heer G. Oostlag, ing. 1e kl.**

— Bij de exploitatie der Staatsspoorwegen op Java:
benoemd tot tijdelijk onderopzichter 2e kl., de tijdelijk onderopzichter 3e kl. J. H. Th. Arends.
bepaald dat de tijdelijk onderopzichter 2e kl. K. Folkerings bij de Westerlijnen geplaatst wordt.

— Tot opzichter bij den provincialen waterstaat in de provincie Groningen is benoemd de heer J. Klippus te 's-Gravenhage.

— Op den leeftijd van 56 jaar overleed te Leeuwarden de heer J. D. v. Nimwegen, bijna 37 jaar opzichter der gemeentewerken aldaar.

— Bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen is:
benoemd tot onderafdeelingschef bij den dienst van treinen en materieel J. A. Gischler, assistent-ingenieur 1e kl.; tot tijdelijk adjunct-ingenieur 1e kl. Jhr. W. A. C. de Jonge, te 's-Gravenhage.

— Tot gemeente-architect te Zierikzee is definitief benoemd de heer C. H. Bijl, op eene jaarwedde van f 1400 en eene personeele toelage van f 400, met bepaling dat, indien hij eenmaal wordt benoemd tot directeur der gasfabriek, de gezamenlijke bezoldiging zal bedragen f 2200 per jaar.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Twee adsp.-ingenieurs bij den Rijkstelegraafdienst. Salaris f 1200 's jaars. Adres op zegel aan het Dep. van waterstaat met opgaf van naam, voornaam en woonplaats, vóór 15 Maart.

— Teekenleeraar aan de ambachtsschool te Haarlem, om aan smidsleerlingen 6 uur in de week les te geven. Adres vóór April aan den directeur.

— Opzichter voor drie maanden, bij het bouwen van twee schoollokalen. Salaris f 50 per maand. Adres lett. P., boekh. Blom en Olivierse, Kailenburg.

— Bekwaam tijdelijk opzichter, bekend met grondwerken, voor den aanleg van een park op het Oudewijkerveld te Utrecht. Salaris naar bekwaamheid. Adres den directeur der gemeentewerken te Utrecht. (*Zie advert. in dit no.*)

— Bouwkundig opzichter voor de uitvoering van grond- en straatwerk, bekend met opmeten, waterpassen enz. Salaris f 100 per maand. Adres Burg. en Weth. van Leeuwarden. (*Zie advert. in dit no.*)

— Bouwkundig opzichter. Salaris f 60 's maands. Adres, met opgaaf van leeftijd, lett. J. F. 856, *Nieuwe v. d. Dag.*

— Opzichter, om terstond in dienst te treden, bij den bouw van een schutsluis, tevens kunnende teekenen en detailleeren. Salaris naar bekwaamheid. Adres lett. T. B. B., Administratie *De Ingenieur* 's Gravenhage.

— Bekwaam bouwkundig opzichter, tevens goed teekenaar. Duur van het werk ± 1 jaar. Salaris naar bekwaamheid. Adres lett. IJ U 869 *Nieuwe v. d. Dag.*

— Twee bekwame opzichters bij schoolbouw te Hengelo (O.). Salaris f 60 à f 70 per maand. Adres den opz der gemeentewerken J. Haarhendriks. (*Zie advert. in dit no.*)

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een bekwaam bouwk. opzichter-teekenaar, oud 25 jaar, die bij vele belangrijke werken fungeerde, goed kunnende detailleeren, bekend met het maken van begrootingen en in 't bezit van uitstekende referentiën, zoekt wederom als zoodanig plaatsing. Brieven onder no. 27 bureau dezes. (1)

— Een practisch ervaren bouwkundig opzichter, teekenaar, goed kunnende detailleeren en ontwerpen, alsook bestekken en begrootingen maken, zoekt plaatsing. Ook in staat als chef de bureau op te treden. Brieven onder no. 28 bureau dezes. (1)

Iemand, 23 jaar oud, vele jaren practisch als timmergezel werkzaam geweest en goed bouwkundig teekenonderwijs genoten hebbende, zoekt zoo spoedig mogelijk plaatsing als opzichter of teekenaar bij een architect of aannemer. Brieven onder n°. 26. Bureau dezes. (2)

Bouwkundig Opzichter.

Het **Gemeentebestuur van Hengelo (O.) vraagt** gedurende 3 maanden, ingaande 1 April a. s., **twee bekwame OPZICHTERS** bij schoolbouw, salaris **f 60 à f 70** per maand.

Aanmelding in persoon bij of met fr. brieven aan den Opzichter der Gemeentewerken J. HAARHENDRIKS.

HENGELO, 25 Febr. '97.

Voor het houden van toezicht bij den aanleg van een Park op het terrein *het Oudewijkerveld* met de daarbij behoorende grondverplaatsingen, aanleg van wegen, rioleering enz. wordt tegen **15 Maart** a. s. bij de Gemeentewerken te *UTRECHT* **gevraagd** een **BEKWAAM**

Tijdelijk Opzichter,

bekend met grondwerken. Salaris naar bekwaamheid. Goede getuigschriften vereischte. Zich aan te melden onder overlegging van stukken bij den Directeur der Gemeentewerken; persoonlijke aanmelding alleen tusschen 10—12, op het bureau Stadstimmerhuis *Achter Klarenburg.*

Bouwkundig Opzichter.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van ***Leeuwarden*** vragen voor *de uitvoering van grond- en straatwerk* **een bekwaam bouwkundig OPZICHTER,** *goed bekend met opmeten, waterpassen, teekenen enz.*

Salaris **f 100** per maand.

Brieven franco *vóór 7 Maart e. k.*

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.
Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen.* — *Closets, Waschtafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**
Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen.
Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.
Hoofdagent van R. WAYGOOD & Co. Ltd *London.* **LIFTEN.**

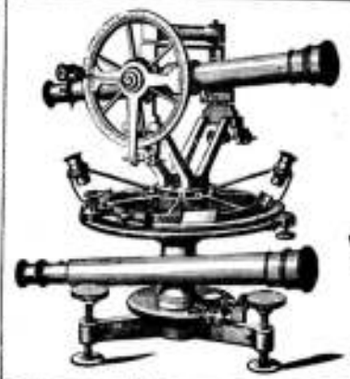

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN, VOOR INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerde **Peilschalen.**

WEEGWERKTUIGEN.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-GRAVENHAGE, *Kerkplein,* hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 50 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

Gebr. K. & H. MEURS,
in alle Hardsteenen en Marmerwerken, Grafmonumenten en Grafwerken.
Woonplaats: *Rustenburgerstraat* 30.
Werkplaats: *Kuiperstraat* 45. N.-AMSTEL.

Photo-Zincografisch ATELIER

van HAUNSTEDT & VAN BEMMEL,
Sarphatipark 64, Telefoon No. 1242.
AMSTERDAM.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste JAARGANG. N°. 10. ZATERDAG, 6 Maart 1897.

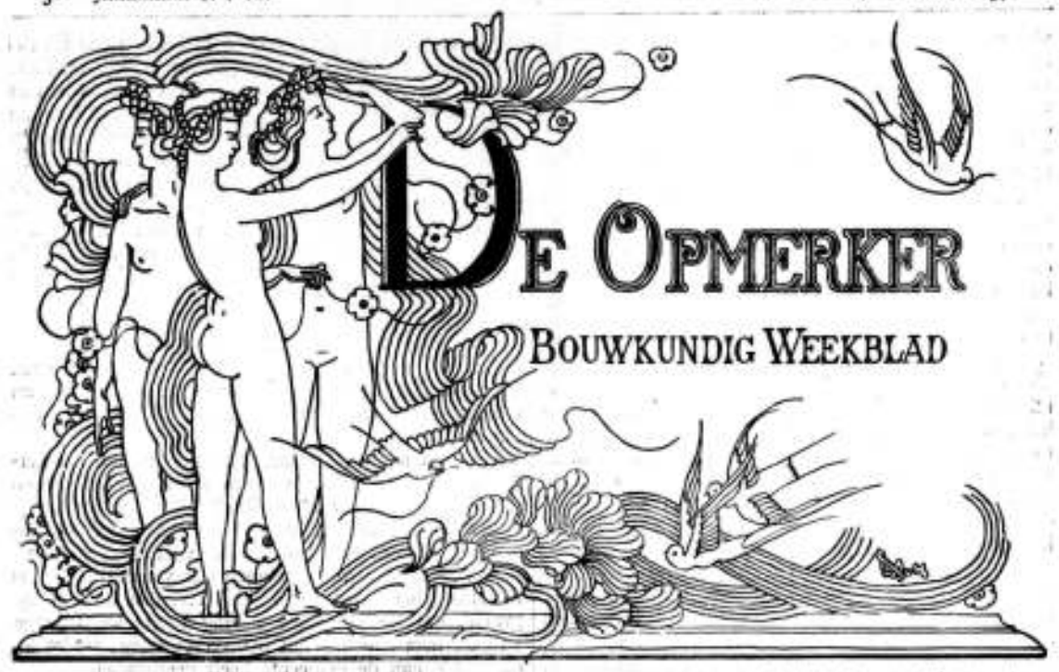

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT Jzn. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland f 5.—, voor België, bij vooruitbetaling f 6.50, voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederland-sch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling f 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels f 1.30, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elke regel meer f 0.20. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Afzonderlijke nommers met plaat f 0.25, zonder plaat f 0.15.

DE AMSTERDAMSCHE BOUWVERORDENING.

Het gesprokene in de vergadering, verleden week door de Vereeniging *Amstels Bouwkring* te Amsterdam belegd ter behandeling van bovenstaand onderwerp, verdient in wijden kring de belangstelling van allen, die op de een of andere wijze bij bouwen betrokken zijn.

Want al was het alleen de Amsterdamsche verordening, die stof tot de besprekingen leverde, ook in andere gemeenten zal men met de gemaakte opmerkingen zijn voordeel kunnen doen.

De inleider, Mr. H. Verkouteren, advocaat en procureur te Amsterdam, bleek iemand te zijn, die het onderwerp zeer goed machtig was. Hij begon met een kort begrip te geven van de politieverordening op bouwen en sloopen. Daar de grondwet en ook andere rijkswetten geen algemeen geldende bepalingen bevatten, zoo is het de taak der gemeenteraden ten deze de verordeningen te maken, die noodig zijn in het *algemeen* belang, dat door de eigenaars, die natuurlijk alleen aan hun *eigen* belangen denken, al gauw geheel veronachtzaamd zou worden. Onbillijk of onrechtvaardig is het daarom niet, dat de eigenaars in het genot hunner bezittingen worden beperkt, mits die beperking blijve binnen de grenzen, door de billijkheid gesteld. En nu was de inleider van meening dat, althans te Amsterdam, overschrijding van die grenzen, zoo door de verordening zelve als vooral door de wijze van toepassing, maar al te dikwijls geschiedde.

In de eerste plaats stond de spreker stil bij de bepalingen betrekkelijk de hoogte van gebouwen. De noodzakelijkheid daarvan werd door hem niet bestreden, maar hij was van oordeel dat de bepalingen, welke de hoogte van de perceelen, ook in de oude stad, afhankelijk stellen van de breedte der straten, alleen wanneer zij *zeer laanen* werden toegepast, zouden kunnen blijven bestaan. Een toepassing, zooals in de Kalverstraat geschied is, waar men de eigenaars van betrekkelijk lage perceelen genoodzaakt heeft, bij verbouwing en verhooging hunner huizen, de bovenste verdieping te doen terugspringen, achtté de spreker letterknechterij. Ook wij hebben indertijd op de noodelooze plagerij, die de bezitters dezer huizen hebben ondergaan, gewezen. Het is te hopen dat, nu de heer Treub, onder wiens bewind deze wetsuitlegging plaatsvond, is vervangen, een andere opvatting moge heerschen.

Voortgaande kwam Mr. Verkouteren aan het verbod van afsluiting, dat steeds geschiedt wanneer iemand, die bouwt, gedwongen is zijn gevel terug te zetten. Het stuk grond vóór dien gevel mag dan, naar de te Amsterdam heerschende opvatting, niet van den openbaren weg worden afgesloten. In zulke gevallen mogen, naar sprekers oordeel, B en W. alleen bepalen hoe de afsluiting zal geschieden. Wordt echter een verbod uitgevaardigd, dan is dit in strijd met de wet, die alleen bepalingen in het *openbaar belang* toelaat. En dit openbaar belang bestaat in gevallen als dit niet; wel is het soms noodzakelijk en gewenscht, dat de gemeente het onbebouwde stuk grond bij den openbaren weg aantrekt, doch dan moet zij den eigenaar schadeloos stellen. Verbod van afsluiting is slechts een slinksche wijze om, zonder offer uit de gemeentekas, toch voor de gemeente den gewenschten grond te verkrijgen.

Ook voor de bepaling in de verordening, die bebouwen van grooter diepte dan $^3/_4$ van het terrein verbiedt, is een zeer milde toepassing noodzakelijk. Hier dient ieder geval op zich zelf en in verband met den toestand van de omgeving beoordeeld te worden, opdat den eigenaars geen noodelooze lasten worden opgelegd.

De gemeente behoort zeker te zorgen voor de veiligheid van hen, die zich op den openbaren weg be-

wegen. Daarom is het goed, dat de kelderingangen *in* dien weg verboden zijn. Evenwel is het sprekers meening, en wij kunnen ons daarmede volkomen vereenigen, dat de gemeente te ver gaat door nu ook kelderingangen *binnen* de gevels, en dus voor de voorbijgangers in het minst niet gevaarlijk, te verbieden.

Vervolgens kwam spreker aan het verbod om op terreinen, gelegen achter andere huizen, dus niet aan den openbaren weg, te mogen bouwen. Hij wees erop dat de gemeente zelve in den laatsten tijd herhaalde malen dit verbod heeft overtreden, door op terreinen, niet aan den openbaren weg gelegen, scholen te doen bouwen. En nu van stadswege dit voorbeeld is gegeven, schijnt ons de opmerking van den heer Verkouteren zeer juist, dat het bouwen op achterterreinen, mits onder bepalingen ten opzichte van veiligheid, gezondheid enz., overal gerust zou kunnen worden toegestaan. Is de toegang voor politie en brandweer verzekerd, dan kan tegen een dergelijke wijze van bebouwing al heel weinig bezwaar bestaan, zooals de gemeente dan ook door haar eigen bebouwingen heeft erkend.

Zeer gegrond was de grief, dat de gemeente, bij het aangeven van het peil waarop gebouwd moet worden, soms weinig met de toekomstige toestanden rekening houdt. Om de bezwaren daaruit voortvloeiende, te ontgaan, zou de gemeente dan ook tegenwoordig, naar de spreker verzekerde, het niveau maar niet meer door hare ambtenaren doen aangeven. En inderdaad, als dit het geval is, dan ontstaat er voor de bouwende ingezetenen „rechtsonzekerheid." Want nu kan het geschieden, dat wie op een zeker niveau gebouwd heeft, door latere ophoogingen zijn huis in de diepte ziet komen. Zijn eigendom ondergaat dan een belangrijke waardevermindering; de gemeente bekommert zich daarom echter niet, en zij is niet verplicht om eenige schadevergoeding te geven.

Wij hebben in een artikel, dat verleden jaar in ons blad voorkwam, de zwakke positie, die in rechten door de gemeenten als bewaaksters van hare bouwende ingezetenen wordt ingenomen, uitvoerig aangetoond. Daarom doet het ons genoegen, dat ook de rechtsgeleerde, in *Amstels Bouwkring* aan het woord, zich aan onze zijde schaart.

De bouwvergunningen, zooals die in sommige gemeenten van ons vaderland bestaan, zijn *onwettig*. Niemand heeft *vergunning* tot bouwen noodig. Daarom kunnen de gemeentebesturen wel zekere regelen stellen, waaraan wie bouwen wil zich moet onderwerpen; ook kunnen zij verlangen, dat hun van te voren wordt getoond, wat men maken zal, opdat zij dit aan de verordeningen kunnen toetsen.

In vele gemeenten is dan ook de bouwvergunning als zoodanig niet bekend. Het gemeentebestuur geeft daar eenvoudig aan degenen, die hunne teekeningen inzenden, te kennen, of het al dan niet bezwaren heeft tegen den voorgenomen bouw. Bestaan er bezwaren en worden die niet uit den weg geruimd, dan wordt het bouwen niet belet, doch zoodra er een overtreding der verordeningen valt te constateeren, wordt proces-verbaal opgemaakt en de uitspraak van den kantonrechter uitgelokt.

Te Amsterdam is langzamerhand een andere manier van doen inheemsch geworden, die niet wettig is, doch die, daar haast nooit iemand er zich tegen verzet, nog altijd blijft bestaan.

Men eischt daar niet bouwen volgens de bepalingen der verordening, maar met *vergunning* en meent, door die vergunning (ofschoon onwettig) te geven of te weigeren, een krachtig wapen te hebben om allerlei van hem, die bouwen wil, gedaan te krijgen. Zelfs dreigt men hem, die bouwt zonder vergunning, met afbraak van het gebouwde, ook al zou overigens aan al de bepalingen, van gemeentewege gemaakt, voldaan wezen. Wij hebben vroeger reeds aangetoond, dat dit niets dan een dreigement is, waaraan zoo gemakkelijk geen gevolg zal worden gegeven, omdat de gemeente, dus optredende, het recht niet aan hare zijde zou hebben. De gemeente speculeert hier dus op de vrees, die haar vergunnings- en afbrekingsboeman den bouwenden zal inboezemen. En toch, ook hier is het:

„Wie aan zulk een man gelooft,
Is van zijn verstand berooft".

Wanneer de bouwenden nooit zeggen: „laat hij komen als hij kan", dan is dit omdat zij zich liever in hun rechten laten verkorten dan last en moeite te ondervinden.

Het is maar al te waar, dat de gemeente Amsterdam, zooals Mr. Verkouteren zeide, financiëele en politiebelangen door elkaar haalt. Zoo komt zij in de verleiding om de bouwvergunningen te gebruiken als een middel om van bouwenden voorwaarden te bedingen, die met de bepalingen der verordening niets te maken hebben. Iemand heeft b.v. een klein stukje grond, dat de gemeente noodig heeft; welnu, men weigert hem zoolang zijn bouwvergunning, totdat hij dit stukje aan de gemeente heeft geschonken.

En toch, zooals de spreker zeide, de bouwvergunning is geen gunst, zij *mag* niet geweigerd worden, wanneer de bouw niet in strijd is met de verordening. Wordt zij geweigerd op financiëele gronden, dan tracht men een verkapte, dus onwettige belasting te heffen. Wel is het goed, dat de gemeente let op haar belangen, doch die mogen slechts behartigd worden binnen de grenzen van het recht.

Als middelen, om aan de bestaande misstanden een einde te maken, noemde spreker 1°. een request aan den Gemeenteraad om herstel van grieven; 2°. een onteigeningswet, anders ingericht dan de bestaande; 3°. de erkenning van het recht op schadevergoeding bij al te groote beperking van den eigendom; 4°. administratieve rechtspraak ook in zake bouwpolitie.

Eer wij tot de bespreking van het debat, dat op de belangrijke rede van Mr. Verkouteren volgde, overgaan, eerst een enkel woord omtrent de door hem aangeprezen middelen. Onzes inziens zullen zij niet afdoende blijken; wij blijven bij ons denkbeeld van verleden jaar, dat ook de instemming van den heer Tellegen te Arnhem verwierf; het is noodzakelijk, dat niet meer de gemeenten, maar het Rijk de handhaving der bouwpolitie op zich neemt, opdat overal met dezelfde maat gemeten worde. Een rijkswet kan zeer goed rekening houden met de plaatselijke toestanden; zijn afzonderlijk daartoe aangestelde ambtenaren in iedere gemeente met hare handhaving belast, dan kan er vanzelf van het doorcenhalen van financieele en politiebelangen zooals thans, geen sprake meer wezen. Wij zouden het zelfs niet betreuren, indien den gemeenteraden langzamerhand hun wetgevende arbeid, die nog een overblijfsel is van den tijd der republiek, geheel ontnomen werd. De politieverordeningen, naar bepaalde wettelijke regelen van Rijkswege vastgesteld, zouden zeker beter zijn dan die, welke thans door de gemeenteraden, dikwijls geheel uit onbevoegden bestaande, worden samengeflanst.

De eerste spreker, die aan het debat deelnam, was Mr. Goseling. Ook deze rechtsgeleerde achtte het geven van bouwvergunningen door de gemeente

onwettig. Zijn hoofdbezwaar gold echter niet deze vergunningen, waarin hij niets dan een questie van vorm zag, doch de wijze, waarop de verordening op het oogenblik wordt toegepast.

De Vergadering gaf door een krachtig applaus hare instemming met deze zienswijze te kennen. Daarop vervolgde de spreker, dat zij die de verordening toepassen, er te veel willen uithalen, zoodat het particuliere belang al te zeer wijken moet voor het gemeentebelang, dat niet altijd met het openbaar belang gelijkluidend is. De wethouders, belast met de openbare werken, moesten zich losmaken van het denkbeeld, dat het allereerst hun taak is, voor het financieel belang der gemeente te strijden. Zij hebben alleen de verordening te handhaven; in die verordening zou dienen te worden opgenomen, dat binnen een korten termijn B. en W. aan wie bouwen wil, behooren kennis te geven of zij tegen den voorgenomen bouw al dan niet bezwaren hebben.

Mr. Verkouteren repliceerde. Hij ontkende uitdrukkelijk een recht van B. en W. om zelf of van hunnentwege te beslissen, of de verordeningen al dan niet door wie bouwt worden nageleefd. Die beslissing was aan den kantonrechter; het gemeentebestuur mag geen rechter wezen in eigen zaak. Hij herhaalde nog eens, dat B. en W. van Amsterdam daarom zoo aan de vergunningen (ofschoon onwettig) hechten, omdat zij daardoor allerlei eischen buiten de verordening om kunnen stellen. Spreker meende ten slotte, dat het wenschelijk zou zijn, indien bij een herziening der gemeentewet, alle politiemacht aan de gemeentebesturen onttrokken werd. Hij schaarde zich daardoor aan onze zijde; de vroeger door hem aangeprezen middelen om verbetering te krijgen, moeten dus zeker als iets voorloopigs, in afwachting van een radicale verbetering worden beschouwd.

Een oud-wethouder van P. W., de heer Serrurier, waagde nu een zwakke poging om de handelwijze, in den laatsten tijd door het Amsterdamsch gemeentebestuur gevolgd, te verdedigen. Hij slaagde er echter niet in het betoog der beide rechtsgeleerden te ontzenuwen.

Het is te hopen dat, als de bepalingen op het bouwen en sloopen eerstdaags misschien eens herzien worden, de Gemeenteraad met het nu gehoorde zijn voordeel doe.

HET RIJKSMUSEUM TE AMSTERDAM.

Het geval-Bredius, welke overigens ook de afloop daarvan zij, heeft, door de beantwoording welke de Minister van de tot hem gerichte interpellatie gaf, althans dit resultaat gehad, dat men ook het een en ander over het Rijksmuseum te hooren kreeg.

De Minister toch deelde mede, dat noch de heer Bredius, noch de heer Hofstede de Groot voor een betrekking als deskundig beheerder der schilderijen van dat museum in aanmerking konden komen, omdat zij wijzigingen in het gebouw verlangden, waardoor dit zijn karakter als monument zou verliezen.

Ongeveer een jaar geleden, toen wij de prachtuitgave, aan het Rijksmuseum te Amsterdam gewijd, bespraken, waarvan vooral de tekst, door den heer De Stuers daaraan toegevoegd, ons merkwaardig scheen, hebben wij er reeds op gewezen, hoe de regeering, ten deze in den referendaris belichaamd, in het gebouw meer een monument van bouwkunst dan een museum ziet.

Wij zeiden toen o. a.: „Over de verlichting, voor een museum toch in de eerste plaats een hoofdvereischte, zwijgt de heer De Stuers. In zijn systeem moet alles ondergeschikt blijven aan de constructie; maar ach! welk een bedroevend resultaat is daardoor bereikt! Daarentegen legt de schrijver veel nadruk op *het karakter van een nationaal monument*, zich uitende *in de keuze der materialen, der vormen en der decoratieve motieven*. Daar zullen er nu en later velen zijn, die hem dit alles cadeau gegeven zouden hebben, als het gebouw maar voldaan had aan den eisch, dat *hetgeen de Nederlandsche kunst in hare schitterendste perioden had voortgebracht* behoorlijk kon gezien en genoten worden. De saus heeft het gerecht bedorven. De heer De Stuers schijnt echter te meenen, dat men niet naar het Museum gaat om de kunst van het voorgeslacht te zien. Volgens hem is het gebouw in de eerste plaats een *stichting*, welke bijzonder de aandacht verdient van hem, die de herleving en ontwikkeling der 19e-eeuwsche *Nederlandsche architectuur wenscht na te gaan*, een gebouw dat een bron van vruchtbare studie is voor wie zich op de beoefening der *bouwkunst* en der *decoratieve kunsten* toelegt. Niet de *kern*, maar het *omhulsel* is dus de hoofdzaak."

Het gesprokene door den Minister bewijst, dat hij de inzichten van zijn referendaris volkomen deelt, en dat hij liever bekwame mannen, die de 17e-eeuwsche schilders in eere willen herstellen, van het Museum verwijderd houdt, dan dat hij aan de „stichting" van den heer Cuypers ook maar het minste zou doen veranderen.

De heer Cuypers wordt in Mei zeventig jaar, en men wil hem dan een grootsche hulde brengen. Wij juichen dit ten zeerste toe, en ofschoon de psalmist als des menschen leeftijd „zeventig, of als het veel is tachtig" jaar noemt, zoo zagen wij gaarne de dagen van den heer Cuypers tot ver over dezen termijn verlengd.

Doch, als hij de hulde in ontvangst heeft genomen, dan erkenne hij, dat zijn hoofdwerk, het Rijksmuseum te Amsterdam zoo min als eenig ander menschenwerk, volmaakt is; zijner beminnelijke bescheidenheid zal die erkenning zeker niet moeilijk vallen. Hij bestede de jaren, die hem nog resten, aan het overwegen, aan het uitvoeren van die veranderingen, welke noodzakelijk zijn om het gebouw aan zijn bestemming als museum te doen beantwoorden.

Niemand beter dan de bouwmeester zelf kan zeker die veranderingen tot stand brengen. Onttrekt hij zich aan die taak, dan staat het te vreezen, dat in latere jaren anderen die zullen volbrengen en dat zij daarbij niet de piëteit in acht nemen, die wel wenschelijk zou zijn.

PARIJSCHE TENTOONSTELLING VAN 1900.

In ons nummer van 8 Augustus des vorigen jaars hebben wij het een en ander medegedeeld omtrent den uitslag van de prijsvraag voor de musea voor moderne kunst, die aan de nieuwe avenue tegenover het Hôtel des Invalides zullen komen, en die het Palais de l'Industrie, met welks afbraak spoedig begonnen wordt, zullen vervangen.

Wij gaven toen als onze meening te kennen dat de teekeningen, op deze prijsvraag ingezonden, en allen zonder onderscheid in den geest der „Ecole des Beaux Arts", ons geen hoogen dunk gaven van het peil, waarop de hedendaagsche Fransche architectuur staat.

Thans zijn de ontwerpen gepubliceerd, waarnaar de uitvoering zal plaats hebben. Zij zijn nog academischer dan de bekroonde. Colonnades, zuiver volgens Vignola, hoek- en middenpartijen à la Blondel,

iedaar alles wat men ziet. Van vinding geen spoor; wat niet in het kader der klassieke kunst paste werd, alleen daarom reeds, verworpen.

Sommige gebouwen, in 1889 op het Champ de Mars gesticht, in het bijzonder de beide kunstpaleizen, schenen ons een aanduiding, dat de Fransche bouwmeesters langzamerhand van de sempiterneele klassieken genoeg begonnen te krijgen en dat zij nieuwe paden wilden gaan bewandelen. Doch wij hebben ons bedrogen; de Ecole is nog altijd oppermachtig en, moge zij ook al toen tijdelijk haar invloed hebben zien verminderen, zij heeft haar schade weer ingehaald.

Eigenaardig is het te vernemen, dat het project dat uitgevoerd zal worden, bewerkt is door de winners van den eersten, tweeden en derden prijs, doch onder directie van den heer Girault, die met den vierden prijs bekroond is. Een dergelijke regeling zou zeker bij ons te lande algemeen afgekeurd worden, doch te Parijs heeft niemand er iets op aan te merken.

De beide paleizen, met hunne glazen overkappingen, geven geheel den indruk van reusachtige oranjeriën of palmenkassen uit de vorige eeuw. Of dit karakter wel het juiste is, mag met grond betwijfeld worden.

Het is te hopen dat de andere tentoonstellingsgebouwen gelukkiger zullen uitvallen.

PRIJSVRAGEN

DE FRIESCHE BOUWKRING TE LEEUWARDEN.

In het voorgaande jaar werden door bovengenoemde vereeniging drie prijsvragen uitgeschreven, waarvan sprake is in de vergaderingen van 22 October 1896 en den 19 November d. a. v., op bladz. 354 en 378 van *De Opmerker* besproken.

Op de eerste vraag: de bebouwing van een terrein met burgerwoningen, zijn drie antwoorden ingekomen onder de volgende motto's:

1. Teekenhaak en driehoek (geteekend).
2. Studie.
3. Fryslân.

Op de tweede vraag voor een plafondbeschildering is slechts één antwoord ontvangen met het motto „Vooruit!"

Voor de stoffeering van een gekoppeld lichtkozijn, zijnde de derde prijsvraag, werd geen enkel antwoord ontvangen.

TRAMWEGEN.

De Anglo-Dutch Gas-Traction Syndicate heeft zich met een schrijven tot den Haagschen gemeenteraad gewend om de voordeelen van gaskracht als tractiemiddel voor trams in het licht te stellen. Dit adres is van den volgenden inhoud:

Aan de Edel Achtbare Heeren Leden van den Gemeenteraad te 's-Gravenhage.

Geven met verschuldigden eerbied te kennen de „Anglo-Dutch Gas-Traction Syndicate", gevestigd te Amsterdam, Doelenstraat, dat zij zich verplicht gevoelt, het navolgende onder uwe aandacht te brengen, naar aanleiding van het artikel over Gasmotortrams voorkomende in het Tramrapport van de heeren Linde c. s., daar haars inziens dit artikel eene onjuiste voorstelling geeft van de gasmotortrams, zooals zij tegenwoordig in Engeland gemaakt worden.

Zij wenscht er hier niet op te wijzen, dat de vele bezwaren tegen eene electrische tram met bovengrondsche leiding bij de gasmotortrams niet bestaan, doch wil alleen weerleggen de bewering van de heeren Linde c. s. als zouden gasmotortrams minder geschikt voor groote steden zijn.

De heeren baseeren hunne conclusiën voornamelijk op de gebreken, welke zij bij de oud-model wagens opgemerkt hebben, ofschoon zij in een paar regels constateeren dat men te Blackpool deze bezwaren overwonnen heeft; over gas als trekkracht sprekende, schijnen zij steeds de oud-model wagens van Dessau voor oogen te hebben.

De hoofdbezwaren welke men in dit rapport tegen de gasmotortrams aanvoert, blijken de volgende te zijn:

1. Schudden van wagens bij stilstand en geraas gedurende het loopen.
2. Onaangename reuk in wagens.
3. Gebrek aan vermogen om afwisselende weerstanden te overwinnen.
4. Zorgvuldig onderhoud.

Omtrent deze bezwaren zij het volgende opgemerkt:

1. Schudden van den wagen bij stilstand en geraas gedurende het loopen.

Dit schudden was wel degelijk een bezwaar bij de vroegere gasmotorwagens, doch spreekt alleen hieruit voort, dat de motor niet gebalanceerd was. De in Engeland gebouwde wagens hebben echter allen gebalanceerde motoren, zoodat, zooals de heeren zelf zeggen, „het schudden gedurende den stilstand van den wagen is hier geheel verdwenen".

Verder staat in het rapport, „dat, nadat de wagens eenigen tijd in exploitatie zijn, de gebreken, zooals onrustige gang, geraas en onaangename reuk, zich wederom meer of minder sterk zullen voordoen, ondanks het meest zorgvuldige toezicht". Dit is eene voorspelling, die echter allen grond van redeneeren mist.

Is een motor eenmaal gebalanceerd, dan blijft hij gebalanceerd, en het gebruik van den motor zal hierin dan ook geene verandering teweegbrengen.

Wat nu het geraas betreft, dit is wel degelijk onafhankelijk van de afwerking van de onderdeelen en komt ook te Blackpool niet voor. Dat het geraas zich mettertijd weer zal voordoen, is onjuist, want het is een feit, dat men juist bij nieuwe wagens eenig geraas opmerkt, hetwelk echter gaandeweg geheel verdwijnt als de wagens eenigen tijd geloopen hebben en de raderen beter in elkaar passen. Dit is bij alle raderwerken het geval.

Hier wordt natuurlijk op den voorgrond gesteld, dat de constructie van de onderdeelen goed is; is dit niet het geval, dan zal men natuurlijk altijd geraas bekomen en zou het zelfs in plaats van beter te worden, met den tijd verergeren.

2. Onaangename reuk in wagens.

Deze ontstaat door een ongeregelden en tijdelijk overmatigen toevoer van olie in den cylinder. Dit is echter verholpen door „Holt's Patent Lubricator", uitgedacht door den heer Holt (Consulting Engineer of Crossley Bros) om dit bezwaar te overwinnen. In dezen lubricator wordt de toevoer van olie geregeleerd door den toevoer van gas, zoodat de cylinder steeds genoeg, maar nooit te veel olie krijgt.

Op *blz.* 19 van het rapport staat: „de reuk in den wagen (is) nauwelijks merkbaar en behalve op straat, alleen op het achterste platform te constateeren."

De Blackpool-wagens zijn van een imperiaal voorzien, zoodat de afblaas onder den wagen plaats heeft, en mocht er al eenige reuk op het achterste platform te constateeren zijn, daar kunnen de passagiers geen last van hebben, daar zij of in den wagen of er bovenop zitten en het niet vervoerlooid is op het platform te staan.

Staan de passagiers echter wel op het platform en heeft men dus geen imperiaal, dan heeft de afblaas boven den wagen plaats en kan dus nimmaal eenigen last veroorzaken. Wat de reuk in den wagen zelf betreft, door de heeren als „nauwelijks merkbaar" beschreven, dat is eene quaestie, die lastig uit te maken is. De een beweert misschien wel wat te kunnen ruiken, terwijl de ander er niets van ruikt. Zij moet echter opmerken, dat de commissie waarschijnlijk gedurende de wintermaanden en met gesloten ramen en deuren in de tram gezeten heeft. Onder die omstandigheden is het in alle trams, welke de trekkracht ook zij, eenigszins benauwd.

Van de zijden van het publiek zijn dan ook nimmer klachten omtrent reuk in de wagens bij de Directie ingekomen.

3°. Gebrek aan vermogen om afwisselende weerstanden te overwinnen.

Dat deze bewering onjuist is, kan door feiten bewezen worden (zie bijlagen I, II, III).

Uit de eerste bijlage blijkt, dat de motorwagen no. 5 gemiddeld slechts 3.57 P.k. gebruikt, terwijl zijn nominale kracht 7 en hoogste vermogen 10 P.k. is.

In de bijlagen II en III blijkt, dat deze motorwagen van 7 P.k. in staat is nog een volgeladen bijwagen of goederenwagen mede te voeren.

Deze proeven zijn genomen met motorwagens van 7 P.k., zoodat men wel kan veronderstellen, dat motorwagens van 15 P.k. ruimschoots voor hunne taak berekend zullen zijn. Dat de gasmotortrams bochten van zeer kleine straal kunnen overwinnen en daarin zelfs van stilstand in beweging gebracht kunnen worden, wordt te Blackpool bewezen.

De spoorwijdte van de Blackpool-St-Annalijn is normaal 1,435 M. (waarschijnlijk ten gevolge van een schrijffout is de spoorwijdte in het rapport als 1.06 M. aangegeven) en er is een bocht van 8 M. straal. Gedurende de proeven te Manchester genomen, werd de gasmotortram op eene helling van 18 op 1 met gemak van stilstand in beweging gebracht.

De reden, dat de gasmotortram zoo gemakkelijk in gang gebracht kan worden, bestaat hierin, dat gedurende den tijdelijken stilstand van den wagen de motor, zij het ook met verminderde snelheid blijft door loopen en men dus tot het in beweging brengen gebruik kan maken van het momentum in het vliegwiel opgenomen.

Hierbij komt nog dat men bij een gasmotortram twee wijzen van overdragingg heeft, zoodat een gasmotortram met een zwakkeren motor even groote afwisselende weerstanden kan overwinnen als eene electrische tram met een veel sterkeren motor.

Als men het nuttig effect van arbeid vergelijkt in de gevallen van een electrische en van eene gasmotortram, valt dit niet erg in het voordeel van eerstgenoemde uit.

Hieronder volgt een uittreksel van professor Kennedy's voordracht, gehouden bij gelegenheid van zijne benoeming tot president van de „Institution of Mechanical Engineers."

	Percent	Percent van het totaal.
Nuttig effect van machine in centraal krachtstation	85,00	85,00
Nuttig effect van drijfwerk	94.00	79,91
" " " dynamo	90,00	71,91
" " " bovengrondsche geleiding	85,00	61.12
Nuttig effect van motor in den wagen	85,00	51,95
Nuttig effect van overbrenging op de wielen	75,00	88,96

De arbeid, die als trekkracht dienst doet is bij electrische trams dus nog geen 39 pCt. van het totaal.

In het geval van gasmotortrams is de motor op den wagen zelf en de kracht wordt meer direct aangewend, zoodat men niet dat ernstige verlies heeft, hetwelk bij electrische trams het geval is. Zorgvuldig genomen proeven te Manchester en Blackpool hebben bewezen dat 68 pCt van de I. P. K. als nuttige trekkracht op de wielen overgebracht worden.

4. Zorgvuldig onderhoud.

In het rapport staat, dat de gasmotortrams zorgvuldig onderhouden moeten worden. Hiertegen valt niets in te brengen. Maar niet alleen de gasmotortrams, ook ieder ander systeem moet zorgvuldig onderhouden worden; slechts dan kan het zich in een voortdurend succes verheugen.

De Amsterdamsche Omnibus maatschappij, welke tot voorbeeld aan alle paardentrams kan dienen, heeft haar succes voornamelijk te danken aan het zorgvuldige onderhoud. Dat een gastramwagen meer onderhoud vereischt dan een electrische tramwagen, is begrijpelijk, want iedere gasmotortram bezit eene onafhankelijke beweegkracht. Deze vergelijking is echter niet juist, want bij een electrische tram moet men ook in aanmerking nemen het onderhoud van het centraalkrachtstation en vooral dat van het kabelnet.

Bij een gastractie-systeem kan men vrij juist de kosten van onderhoud beramen; bij een electrisch systeem komen onvoorziene uitgaven voor, die met alle berekeningen spotten.

Het onderhoud van de gasmotortrams is door de heeren wel eenigszins door eene donkeren bril gezien. Te Blackpool toch levert het onderhoud volstrekt geene bezwaren op, ofschoon de wagens aldaar vaak 145 kilometer per dag aflegden.

Daar wordt het raderwerk dan ook niet iederen derden dag, maar slechts 2 à 3 maal in de maand gesmeerd.

Daar het raderwerk geheel afgesloten is en er geen stof bij kan komen, is dit voldoende. Dat de Blackpoolwagens goed loopen, erkennen de heeren zelf. Als bewijs dat de Blackpool-St.-Annemaatschappij tevreden is met de wagens, dient het feit dat zij 16 groot model-gasmotortrams erbij besteld heeft. Deze wagens hebben eene snelheid van 9,4 Engelsche mijl of 15 KM. per uur en hebben zitplaatsen voor vijftig personen.

Naar aanleiding van bovenstaande opmerkingen, vermeent respeetrants, dat van de twee bewoegkrachten, gas en electriciteit, het gas, zeer ernstig bij u in aanmerking zal komen voor invoering op het tramnet in uwe stad, ook met het oog op de goedkoope exploitatie en dat het gas door uwe gemeente geleverd zal worden.

't welk doende enz.

voor de Anglo-Dutch Gas-Traction Syndicate
W. MEISCHKE-SMITH.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van Zaterdag, 27 *Februari* 1897.

Na opening der vergadering worden de notulen der vorige bijeenkomst gelezen en goedgekeurd. De Voorzitter deelt mede, dat de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Leiden eenige exemplaren gezonden heeft van het programma van de prijsvraag voor „het ontwerpen van een centraal-telefoonbureau in eene groote provinciestad" en dat op de prijsvraag der Vereeniging slechts twee antwoorden zijn ingekomen, die in het vergaderlokaal zijn tentoongesteld en waaromtrent de Jury in de volgende vergadering rapport zal uitbrengen.

De beantwoording der vraag over den houtworm wordt zoogenaamd uitgesteld. De vragenbus bevat de volgende vragen:

1°. Het gebruik van tras wordt steeds minder aanbevolen. Als men nu portl. cement wenscht te gebruiken, welke zijn dan de goedkoopste mengsels, die voor den gewonen burgerbouw voldoende zijn en hoeveel is dan het prijsverschil tusschen specie van tras en cement, in gelijke gevallen toegepast.

2°. Wordt gevraagd de sluiting van eene buitendeur voor eene bovenwoning, welke niet de gebreken heeft, die de sluiting met touw en katrol aankleven.

3°. Wordt verzocht eene duidelijke uiteenzetting van het verschil tusschen proef-, halfproef- en gewone deursloten.

Deze vragen zijn in handen gesteld van de Commissie, die zich met de beantwoording belast heeft en in de volgende vergadering rapport wenscht uit te brengen.

De heer L. M. Moolenaar houdt vervolgens eene zeer interessante en boeiende rede; spreker deelt het aandachtig auditorium het onderhoud mede, dat plaats vond bij eene hernieuwde kennismaking met vijf oude bekenden: de Fantasie, den Godsdienst, de Kunst, de Waarheid en de Schoonheid. Hiertusschen vlecht hij zijne beschouwingen over de in onzen tijd gevolgd wordende kunstrichtingen, terwijl hij het verband tracht op te sporen, dat tusschen deze richtingen en de vroegere elementen in vak en kunst bestaan moet.

De Fantasie moeten wij huldigen en blijven huldigen als een van den hemel gegeven middel, om ons te dienen, wanneer onze krachten te kort schieten en tot die almacht door te dringen, welke de Godsdienst, de Kunst, de Waarheid en de Schoonheid omvat houdt. Maar nog meer moeten wij de tegenover de Fantasie geplantste werkelijkheid huldigen, die ons de vier oude bekenden leert kennen.

De kunst in den zin, gelijk zij kan aangeduid worden door datgene, waaraan de zaken en voorwerpen in de natuur, en soms ook in het dagelijksch leven, hunne aantrekkelijkheid, hunne bekoorlijkheid en vooral hunne uitstralende, reine geestkracht ontleenen, is den spreker het meest lief. Naar aanleiding van het scheppingsverhaal stelt hij in het licht, dat de aanschouwing van het voortdurend werkzame en vruchtbare van het onbegrondelijke verhevene van het geschapene den zin voor godsdienstverzeering heeft opgewekt, terwijl het evenredige en harmonische van de wonderbaarlijke eenheid en verscheidenheid van het geschapene 's menschen kunstzin in 't leven heeft geroepen, om tot de conclusie te komen, dat Godsdienst en Kunst nagenoeg gelijktijdig aan den menschelijken geest kenbaar zijn geworden. Als een gouden draad loopen zij dan ook door het weefsel der geschiedenis van alle volken. De kunstwerken, de dragers der godsdienstige denkbeelden, acht men goed genoeg om ze in den tegenwoordigen tijd onder alle omstandigheden na te volgen, indien ze maar passklaar kunnen gemaakt worden in de richting, waarin men geleerd heeft en gewoon is te denken. Men handelt hierbij eenzijdig, omdat men ze uitsluitend beoordeelt naar hun uiterlijk vertoon en geene rekening houdt met den godsdienstvorm, die ze deed ontstaan.

Druk is men in onzen tijd in de weer om naar een nieuwen kunststijl te zoeken op het gebied der Bouwkunst. Eigenaardig is het, dat de beweging daarvoor niet uitgaat van tempelbouwende bouwmeesters, maar van meubelfabrikanten, reclame-prententeekenaars en van levensverzekeringskantooren bouwende architecten.

De geachte spreker troedt nader in eene breede beschouwing over Waarheid en Schoonheid. In bijzonderheden gaat hij na in hoeverre deze begrippen meer of minder juist zijn, welke plaats zij ten opzichte van elkaar behooren in te nemen en komt tot de slotsom, dat men over 't algemeen de beteekenis van het woord „Waarheid" beter verstaat dan die van „Schoonheid". Beide zoo veel mogelijk tegelijk te betrachten, zij de leuze.

De Schoonheid wordt niet betracht door den bouwmeester, die de zoogenaamde redegevende kunst zoo opvat, dat hij alle hooge en lage constructieve waarheden in het gezicht brengt.

De op zich zelve altijd constructief juiste balk b. v. is in de meeste gevallen, waarin hij door de architecten wordt toegepast, voor de kunst een ceuling, omdat hij een product is van enkel waarheidszin.

De meening, dat het meest bereikbare, volkomene, d. i. de schoonheid van bouwkunstige vormen, niet evenals hunne stabiliteit, langs mathematischen weg behoort gezocht te worden, is nog algemeen. Dat komt, omdat er steeds geleeraard wordt, dat met de soms veelzeggende, maar zelden iets bepalende theorieën inderdaad eene bouwkunst mogelijk is. De heele wereld wordt rondgereisd en waartoe dat leidt, deelt A. C. Loffelt ons in het *Nieuwe v. d. Dag* mee. Er heerscht eene volslagen verwarring van denkbeelden over bouwkunst. De raad van bovengenoemden heer om het beste van de oude bouwwerken na te maken, kan ook spreker niet beamen. Veertig, vijftig jaren lang is er versleten geeommandeerd: renaissance en nog eens renaissance! Daarom is het niet te verwonderen, dat de heer L. van de wijs raakt. De heer Moolenaar eindigt zijne rede door te wijzen op de twee machtige vijanden, die zijne vier oude bekenden moeten bekampen, nl. de Leugen — de Satan van den Godsdienst — en de Mode — de Satan der Kunst. (*)

De heer Hoekzema sprak een welverdiend woord van dank tot den geachten spreker.

De heer J. B. Jager stelde de Vergadering in de gelegenheid eene collectie fraai afgewerkte steenen van den fabrikant Van de Loo te beschouwen. Gaarne is hij bereid hieromtrent inlichtingen te verschaffen, om de algemeene bekendheid van deze steenen te bevorderen.

(*) Binnen kort hopen wij de lezing van den heer M. in haar geheel op te nemen.

FRIESCHE BOUWKRING TE LEEUWARDEN.

Vergadering van Donderdag 25 *Februari* 1897.

De Voorzitter, de heer W. C. de Groot, deelde mede dat een der leden door vertrek en een door overlijden aan de vereeniging was ontvallen.

De bezichtiging van de reclame-blijstten der Dordtsche tentoonstelling kon niet plaats hebben, daar de teekeningen nog niet waren ontvangen.

Als spreker trad op de heer G. J. van Thienen, inspecteur van den arbeid in de 6e inspectie, te Groningen, die tot onderwerp had gekozen: „Ongevallen in de bouwbedrijven."

Volgens het treffend gezegde van den Franschen ingenieur prof. Cheysson is de fabrieks- en handwerksnijverheid een slagveld, waarop voortdurend talrijke offers vallen. Evenals de oorlog ondenkbaar is zonder vermindring en dood, is ook de uitoefening van elken tak van nijverheid onafscheidbaar verbonden met menschenoffers. De talrijke uitvindingen gaan gepaard met toenemende gevaren voor leven en gezondheid der arbeiders. De nijverheid is een slagveld waarop, behalve talrijke ongedekte en zichtbare vijanden, nog veel meer verscholen, onzichtbare, onvatbare, ja, ook onoverwinnelijke tegenstanders voorhanden zijn. De strijd daartegen vereischt eene voortdurende onvermoeide waakzaamheid en eene welberekende, verstandige tactiek. Onder ongelukken, zooals hier worden bedoeld, verstaat spreker „de plotselinge lichamelijk letsel veroorzakende en door den getroffene niet gewenschte inwerking van een buiten hem liggende oorzaak op een mensch." Zijn nu dergelijke ongelukken talrijk? De beste opgaven daaromtrent levert ons Duitschland.

Voor Nederland werden over de jaren 1892, '93 en '94 te zamen 7415 ongelukken aangegeven, waaronder alleen in de bouwbedrijven, door het vallen van steigers, ladders, losplanken enz., 595 gevallen, en in het geheel, met andere oorzaken, 1109.

Verschillende maatregelen ter bestrijding van ongelukken ter plaatse van den arbeid kunnen worden genomen, hetzij door stoffelijke inrichtingen of toestellen, hetzij door voorschriften, welke moeten worden opgevolgd; hiervan werden door spreker eenige voorbeelden door teekening verduidelijkt.

In de pauze bood de heer Van Thienen ter kennisneming aan een Duitsch werk, getiteld: „Sammlung von Verrichtungen und Apparaten zur Verhütung von Unfällen an Maschinen", te Berlijn bij den boekhandelaar Julius Springer voor 1½ mark verkrijgbaar.

Bij het hervatten der voordracht behandelde de heer van Thienen zich tot de ongevallen, bij de bouwvaakken voorkomende, in het bijzonder bij het maken van steigers. In het Museum van voorwerpen ter voorkoming van ongelukken te Amsterdam heeft men een steiger gemaakt, waarbij alles is toegepast, wat men noodig achtte voor een vertrouwbaren steiger. In plaats van touwen ter verbinding van kortelingen met de juffers, toonde spreker eenige ijzeren beugels en kettingen, welke men voor dat doel kan gebruiken. Maar al deze voorzorgen zijn niet voldoende; er is nauwkeurig en voortdurend toezicht noodig, want de gewoonte maakt den werkman zorgeloos. Overmatige arbeid zoowel als nachtarbeid keurt spreker af, daar deze den werkman ontzenuwen. Maar, daar er wel altijd ongelukken zullen voorkomen, zou het goed zijn, dat op elk werk of in elke fabriek een verbandkist aanwezig ware, ten einde, bij eventueele ongevallen, dadelijk een eerste hulp kan worden verleend. Misschien zal men ook hierte-lande Duitschland moeten navolgen, waar de herroepen in verschillende klassen van verzekering worden verdeeld, naarmate er meer of minder gevaar bij is. Hoe meer voorzorgen men neemt, des te minder gevaar en bijgevolg ook minder verzekerings-premie. Hieruit volgt dat ieder, om geldelijk voordeel, zooveel mogelijk voorzorgen tracht aan te brengen, daar verzekering verplichtend is.

Spreker eindigde zijne belangwekkende lezing met den wensch, dat allen, die min of meer met de practijk in aanraking komen, zich opgewekt mochten gevoelen om in de gegeven richting mede te werken.

De Voorzitter was voorzeker de taak van de gehoele vergadering, toen hij den heer Van Thienen hartelijken dank voor het gesprokene betuigde. Op duidelijke en aangename wijze had spreker zijne lezing volbracht. Hij beval de Vereeniging ten zeerste bij hem aan voor meer dergelijke bijdragen.

In de vragenbus werd de volgende vraag gevonden: „Wat is oorzaak van het verbrokkelen der trottoir-bestratingen op Wirdumerdijk en Nieuwestad? De heer K. Teleega nam op zich deze vraag te beantwoorden.

VEREENIGING VOOR BOUWKUNST EN AANVERWANTE AMBACHTEN TE ALKMAAR

Vergadering van Dinsdag 25 *Februari* 1897.

In qualiteit van nieuw verkozen Voorzitter opende de heer H. J. de Groot de vergadering, verklarende dat het aannemen dier functie uitsluitend het gevolg was van het aandringen van den heer Looman, zijn voorganger, die in 't belang der Vereeniging den hamer neergelegd en het secretariaat op zich genomen had. Verder gaf hij als zijne overtuiging te kennen, dat bij de geringe medewerking der leden, zooals in den laatsten tijd het geval was geweest, zelfs een flink bestuur dermate ontmoedigd zou worden, dat eene spoedige ontbinding der Vereeniging te voorzien was.

Na lezing en goedkeuring van de notulen der vorige vergadering werden de heeren H. J. de Groot en D. Lykeles Oukes aangewezen om de Vereeniging te vertegenwoordigen in de op 26 Febr te houden vergadering ter bespreking der kroningsfeesten.

In verband met de verkiezing van 2 leden in de commissie voor verzekering tegen invaliditeit en ongelukken, werd besloten het bestuur op te dragen dezerin zoo noodig te voorzien, als blijken mocht dat dit bij het niet aannemen der regeeringsvoorstellen noodig zou zijn.

Daarna werd het woord gegeven aan den heer G. Looman tot het houden zijner aangekondigde voordracht over „het woningvraagstuk", dat hij in hoofdzaak van hygiënisch standpunt beschouwde. Nadat hij een kort overzicht gegeven had van de woning bij de oude volkeren, besprak hij de woning van den tegenwoordigen tijd, en meer in 't bijzonder die voor den werkman. De bestaande ongewenschte toestanden zouden volgens spreker alleen door een handelend optreden van rijkswege verbeterd kunnen worden. De gemeentebesturen, die bij gebrek aan voldoende voorlichting of uit onwil, de zaak laten zooals ze is, d. w. z. slecht, zullen, door de publieke opinie gedwongen, aan het werk moeten gaan, eerst dán wanneer er eene grondwet voor de woning is vastgesteld. Spr. haalde een 20-tal bepalingen aan, die in iedere bouwverordening behoorden voor te komen en kwam tot de conclusie, dat we aan den vooravond van betere toestanden staan, in aanmerking nemende hetgeen thans reeds van overheidswege, door vereenigingen en particulieren wordt gedaan.

Hierna ontstond eene geanimeerde discussie tusschen spreker en de heeren Matthijsen, Cock, Geenhuyzen, Stoel en De Groot, die in hoofdzaak met den heer Looman instemden. — Bij monde van den Voorzitter bracht de verg. den spr. haren dank voor de exacte uiteenzetting van het door hem behandelde onderwerp.

De kunstbeschouwing bestond uit de uitgave van het Rijksmuseum, door den heer H. J. de Groot welwillend afgestaan. Deze gaf eenige toelichting en tevens als zijne meening te kennen, dat de beschouwing van de afbeeldingen van het grootsche bouwwerk bewondering afdwingt voor het talent van den grooten bouwmeester.

Na eenige mededeelingen over de prijsvragen en een schrijven der timmerlieden-vereeniging, waarbij om hulp wordt gevraagd bij het oprichten van een arbeidersad, sloot de Voorzitter de vergadering.

ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

1051ste *Vergadering van* 3 *Maart* 1897.

Na opening en lezing der notulen werd het woord gegeven aan den heer J. E. van der Pek, architect te Amsterdam, tot het houden van zijn voordracht over „Volkshuisvesting."

Spreker begon zijn rede met de mededeeling dat hij zich bij dit uitgebreide onderwerp tot de volkshuisvesting in Amsterdam wilde bepalen, en dat hij de voordracht in 3 afdeelingen wenschte te splitsen: *a.* de behandeling van het onderwerp, zooals de toestand was en nog gedeeltelijk is; *b.* de uitwerking van sprekers nauwkeurige onderzoekingen op dit gebied, neergelegd in zijne plannen, welke uitgevoerd zijn op de Lindengracht en Goudbloemstraat en *c.* een beschouwing over de architectonische behandeling van zijne gevels.

Spreker schetste duidelijk den toestand van de arbeiderwoningen, dikwijls gebouwd op ingedolgte terreinen, waar een gang onder het voorgebouw, dikwerf niet breeder dan 80 c.M. bij 12 M. lengte en 1.8 M. hoogte, dienst doet als eenige toegang voor tien huizen met 60 gezinnen. De huizen ontvangen alle licht en lucht uit een steeg. De inrichting der huizen is ontzettend slecht; meestal zijn de bewoners verstoken van waterleiding en moet een gootsteen voor 4 gezinnen dienst doen, terwijl privaten ontbreken. Het gevolg hiervan is, dat de bewoners óf het water veraf moeten halen óf zich behelpen met het vieze water uit de zoogenaamde regenbakken van onder het huis; in het gemis van gootsteen wordt voorzien door al het huiswater maar in de steeg neer te werpen, zoodat daardoor de weg bijna onbegaanbaar is en een afschuwelijke stank oplevert. Als privaten worden sommers gebruikt, die somtijds tot 8 dagen blijven staan in de kamer, die dienst doet als keuken, woonkamer en slaapkamer; wordt de stank te ondragelijk, dan wordt de emmer in de gracht geledigd.

In het blok huizen, waar na de nieuwe woningen van den heer Van der Pek verrezen zijn, werd een nauwkeurig onderzoek ingesteld en van alles aanteekening gemaakt; verschillende photo's werden genomen en waren in het vergaderlokaal tentoongesteld. Op een oppervlakte van ± 40 bij 40 M. woonden 131 gezinnen, waarbij er zelfs waren, bestaande uit 9 en 11 personen. Spreker schetste een toestand, zooals hij die zelf waargenomen had; man en vrouw, 3 volwassen zoons, 1 volwassen dochter en 2 kinderen, wonend in een vertrek van 3 bij 2.8 M. en hoog 2 M., waarin slechts 1 bedstede, zoodat het moerasdoel de nachtrust op den grond moest zoeken; daarbij deed dezelfde kamer dienst als sorteerplaats voor den handel in lompen, zoodat een verstikkende lucht den bezoeker tegemoet kwam en vroegt men hierbij een emmer, om als privaat dienst te doen, dan krijgt men een denkbeeld, hoe dikwerf de arbeidende klasse gehuisvest is.

Naar aanleiding der lezing werden eenige vragen gedaan en 't woord gevoerd door de heeren De Bazel en Joseph Cuypers.

Het vergevorderde uur had ten gevolge dat spreker zich over 4 weken beschikbaar stelde de 2 andere afdeelingen van zijn onderwerp te behandelen. Met luid applaus werd dit voorstel begroet, een bewijs, hoezeer alle aanwezigen belang stelden in de gehouden voordracht.

Voor het eerst werd als gewoon lid geballoteerd een dame, welke als zoodanig is aangenomen.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Groningen.

Vergadering van Zaterdag 20 *Februari* 1897.

Na lezing der notulen herdacht de Voorzitter het verlies, dat de Maatschappij geleden heeft door den dood van haar eerelid, den heer W. F. Metzelaar te 's-Gravenhage.

Vervolgens werden eenige huishoudelijke zaken afgehandeld, waarna in de pauze verschillende plaatwerken met stadsgezichten van Amsterdam en van moderne en antieke meubels werden bezichtigd.

Het verdere deel van den avond werd gewijd aan bespreking van de vragen, door het Bestuur van de Maatschappij aan de afdeelingen gesteld.

Afdeeling Arnhem.

Vergadering van 3 *Maart* '97.

Het concept reglement voor de Afdeeling was, voorzien van de goedkeuring van het bestuur van de Maatschappij, teruggekomen.

Door den Voorzitter werd het plan besproken om, met het oog op de aanstaande kroningsfeesten, eene prijsvraag uit te schrijven voor de versiering van een stadsdeel. Daartoe werd het voorstel gedaan om uitnoodigingen te zenden aan de besturen van „het Vreemdelingen-verkeer", „Artibus Sacrum", „de Schildersbond" en aan enkele particulieren om dit denkbeeld nader te ontwikkelen, en op deze wijze eene commissie te verkrijgen voor het uitschrijven van de prijsvraag. Met algemeene stemmen werd dit voorstel aangenomen.

Verder deelde de Voorzitter nog als een zeer kenmerkend verschijnsel mede, dat van de 145 nieuw aangegeven leerlingen op de Ambachtsschool alhier er zich slechts 2 hadden aangegeven voor het metselvak, en bracht in herinnering dat met veel moeite en in overleg met de patroons, de gelegenheid om in dit vak onderwijs te geven nog kortelings was opengesteld, terwijl de behoefte aan goede opleiding dagelijks onder de werklieden van dit ambacht blijkt.

Hierna werd door het lid Van den Berg de door de Maatschappij gestelde vraag over het systeem Monier besproken.

Spreker behandelde in zeer korte trekken het ontstaan en den vooruitgang van dit nieuwe materiaal, waarop de heer Crollaar zeer interessante mededeelingen deed over hetzelfde systeem. Op verzoek van den Voorzitter verklaarde de heer Crollaar zich bereid op eene volgende vergadering daarover meerdere mededeelingen te doen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

Rotterdam. Zaterdag 27 Februari kwamen vele leerlingen en oud-leerlingen, zoowel dames als heeren, in een zijk versierde zaal van de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen bijeen, om den hoofdleeraar van afdeeling A, den heer J. Striening, geluk te wenschen met zijn zeventigsten verjaardag. De heer J. Hudig, president van het bestuur, beschi den jubilaris hulde en overhandigde hem namens de Academie twee eiken naar Israels en Mauve. Het woord werd daarop gevoerd door den heer A. Nolen, directeur der Academie, den heer Mandeljk namens oud-leerlingen, vrienden en schilders, den heer Van Gelder namens leerlingen der middagklasse, mejuffrouw De Roos namens leerlingen der namiddagklasse en door de heeren Thieme en Schildt; de verschillende sprekers overhandigden daarbij den heer Striening onderscheidene geschenken.

Leiden. De heeren H. Paul, gemeente-architect, en D. A. de Jong, inspecteur der vee- en vleeschkeuring alhier, hebben een reis aanvaard naar het buitenland, tot bezichtiging en onderzoek van eenige abattoirs.

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië zijn:

benoemd tot ingenieur 2e kl. C. F. Stoel en L. J. C. van Es, beiden op non-activiteit, en geplaatst de eerste bij de tweede waterstaatsafdeeling voor de werken in Zuid-Bagelen en de tweede in de residentie Batavia.

— Bij de Staatsspoorwegen op Java zijn:

overgeplaatst: van de lijn Probolinggo-Panarookan naar de lijn Batavia-Tangerang-Bantam, de opzichter 1e kl. F. de Vink; van de lijn Tarik-Soerabaia naar de lijn Probolinggo-Panarookan, de bouwkundige ambtenaar 2e kl. F. K. A. van Bijlevelt.

— Tot opzichter 1e kl. bij den aanleg van Staatsspoorwegen in Ned.-Indië is benoemd de opzichter 2e kl. H. L. Leydie Melville.

— Bij koninklijk besluit is, met ingang van 1 April e. k., benoemd tot ingenieur der 1e kl. voor het stoomwezen, de heer J. N. Kooy, thans ingenieur 2e kl.

— De kunstschilder H. W. Mesdag heeft op de tentoonstelling te Florence een gouden medaille behaald.

— Door den Minister van Waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter: M. W. Berrevoets te St. Philipsland bij de verbetering van de Maas onder Moerdijk enz.; G. Hartmans te Oeltgensplaat bij dijk- en oeverwerken nabij Hellevoetsluis; J. H. Vos te Balk, J. de Kenning en C. Beukelman bij krib- en baggerwerken in den IJssel.

— Bij de uitvoering der werken voor de gemeentelijke duinwaterleiding voor Haarlem zijn aangewezen tot hoofdopzichter de heer D. Bakkes en tot opzichter de heer J. Kroos.

— Verleden week is te Amsterdam het examen gehouden voor bouwkundig opzichter, uitgaande van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. In het geheel hadden zich aangegeven 16 candidaten, waarvan 15 zijn opgekomen. Van dezen verwierven 5 heeren het diploma, nl. de heeren Chr. Goldef, P. N. Leguit, J. W. Nagelvoort, R. del Prado en G. L. Tockamp Lammers.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bij het toezicht op de spoorwegdiensten en het stoomwezen in Nederlandsch-Indië is vacant de betrekking van inspecteur der derde klasse, waaraan is verbonden eene bezoldiging van ƒ 3900 's jaars. Zij die hiervoor in aanmerking wenschen te komen, behooren zich vóór 1 April, bij gezegeld adres, te wenden tot het departement van koloniën.

— Twee adsp.-ingenieurs bij den Rijkstelegraafdienst. Salaris f 1200 's jaars. Adres op zegel aan het Dep. van waterstaat met opgaaf van naam, voornaam en woonplaats, vóór 15 Maart.

— Twee bekwame opzichters bij schoolbouw te Hengelo (O.). Salaris ƒ 60 à ƒ 70 per maand. Adres den opz. der gemeentewerken J. Haarhendriks. (*Zie advert. in no.* 9.)

— Bouwkundig opzichter voor de uitvoering van grond- en strantwerk, bekend met opmeten, waterpassen enz. Salaris f 100 per maand. Adres Burg. en Weth. van Leeuwarden. (*Zie advert. in no* 9.)

— Teekenleeraar aan de ambachtsschool te Haarlem, om aan smidsleerlingen 6 uur in de week les te geven. Adres vóór April aan den directeur.

— Onderwijzer in het timmeren, bekend met constructieteekenen, aan de Ambachtsschool te Utrecht. Adres vóór 8 Maart bij den directeur.

— Opzichter in den Anna-Jacobapolder (Zeel.). Adres den dijkgraaf J. W. del Campo te St. Filipsland, met opgaaf van bewijzen van bekwaamheid in dijkwerken, leeftijd, gehuwden staat en aanbevelingen.

— Bouwkundig opzichter, practisch ervaren, tevens teekenaar. Salaris ƒ 50 per maand. Adres lett. P R, Bureau dezes.

— Hoofdopzichter bij den bouw der pomp- en ontijzeringswerken der waterleiding te Tilburg. Salaris f 100 per maand, benevens bouwtoelage. Adres lett. C. T., Bureau dezes. (*Zie advert. in dit no.*).

— Bouwkundig dagelijksch opzichter, meer bouwwerken hebbende uitgevoerd. Adres no. 1798, Bureau *Prov. Noordbr. en 's Hertogenbossche Courant.*

DIENSTAANBIEDINGEN.

Informatiebureau Technische Vakvereeniging, Amsterdam.

Opzichter-Teekenaar:	heeft	29	j.,	eng. verl.	Sal.	f 80		per mad.
Opz. of	„	32	„	geh.	„	„ 90	„	„
Bouwkund. Opzichter:	„	43	„	„	„	„ 90	„	„
Bouwk. Opz. of Uitv.	„	48	„	ong.	„	„ 80	„	„
„ „ of Teek.	„	28	„	geh.	„	„ 85	„	„
„ „ of Uitv.	„	25	„	ong.	„	„ 85 à f 90	„	„
Opzichter of Onderbaas	„	48	„		„	„ 60 à „ 70	„	„
Opzichter-Teekenaar	„	26	„		„	„ 80 à „ 90	„	„
„ „	„	28	„		„	„ 90	„	„
Machinist Teek. of Opz.	„	23	„		„	„ 800 à f 1000		

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren gebonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende maanden kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een bekwaam bouwk. opzichter-teekenaar, oud 25 jaar, die bij vele belangrijke werken fungeerde, goed kunnende detailleeren, bekend met het maken van begrootingen en in 't bezit van uitstekende referentiën, zoekt wederom als zoodanig plaatsing. Brieven onder no. 27 bureau dezes. (2)

— Een practisch ervaren bouwkundig opzichter, teekenaar, goed kunnende detailleeren en ontwerpen, alsook bestekken en begrootingen maken, zoekt plaatsing. Ook in staat als chef de bureau op te treden. Brieven onder no. 28 bureau dezes. (2)

ADVERTENTIÈN.

Bij den bouw der pomp- en ontijzeringswerken der **Waterleiding** te **Tilburg** wordt *dadelijk gevraagd* een

Hoofd-Opzichter.

Salaris *f* **100** per maand benevens **bouwtoelage.**

Brieven onder lett. C. T. aan het Bureau van dit Blad.

Een Bouwkundig Opzichter

gevraagd, practisch ervaren en tevens Teekenaar. Salaris 50 gulden per maand. Franco brieven onder lett. P. R. in te zenden aan het Bureau van dit Blad

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-GRAVENHAGE, *Herkplein*, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zandblank 50 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **23**sten **Maart 1897**, des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 723.

Het MAKEN van een SEIN HUIS op het station Groningen.

De besteding geschiedt volgens § 41 van het bestek.

Het bestek ligt van den 1sten Maart 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. J. VAN HOORN te Groningen en is op *franco* aanvrang (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **1.—.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 16den Maart 1897 ten 1 uren 30 voormiddag *(West Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 26sten Februari 1897.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.

Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen* — *Privaat-Inrichtingen*. — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen*, *IJzeren Badkuipen*. — *Closets*, *Wastafels*, *Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

Hoofdagent van R. WAYGOOD & Co. Ltd. *London*. **LIFTEN.**

CRAMER ELSENBURG & Co.,

Hofleveranciers,

AMSTERDAM.

Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.

Centraalverwarming door heete lucht.

VAN WIJNGAARDEN & Co.

FABRIEK van

Machinale Houtbewerking.

WEESP. WEESP.

TIMMERWERKEN IN DIVERSE HOUTSOORTEN.

Lijstwerk ook voor Meubelmakers. Wand- en Plafond-betimmeringen.

HOUTEN GEBOUWEN als: **Villa's, Tuinhuizen, Keeten** enz.;

ook onderdeelen als: *Deuren*, *Ramen*, *Veranda's*, *Erkers* enz.

Sportartikelen en artikelen voor Huishoudelijk gebruik.

SPECIALE INRICHTING

voor ronde en veelhoekige Balusters en Bas-Reliefs.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van **NIEUW- EN SINT-JOOSLAND** zijn voornemens op ***Vrijdag den 19 Maart 1897***, des namiddags te **2 uren**, in het openbaar

aan te besteden:

het bouwen van eene WONING voor den Gemeente-Geneesheer aldaar.

Bestek en teekening liggen ter inzage op de Gemeente-Secretarie.

Afdrukken van het bestek ad *f* **0.50** en lichtdrukken van de teekening ad *f* **2.00** zijn verkrijgbaar bij den Gemeente-Secretaris.

Aanwijzing zal plaats hebben op Zaterdag den 13 Maart 1897, des namiddags te 3 uren.

Nieuw- en St. Joosland, 1 Maart 1897.

A. VAN WAARDE, Burgemeester.
J. BAURDOUX, Secretaris.

Houtbereiding tegen bederf

Kyaniseerinrichting.

H. LENSINK,

HOUTHANDEL, ARNHEM.

levert paaltjaar gekyaniseerd (rot en zwamvrij)

Basterwerken, Schuttingen. Vlooren Vloerribben, Broeibakken, enz. enz.

Eenig zeker werkend reuk- en kleurloos middel.

A. P. SCHOTEL Gzn
DORDRECHT.
Stoommarmerzagerij Steenhouwerij.
Steen- en Marmerhandel.

Machinale Jalousiën Fabriek

voor **RUIZEN** en **BLOEMENKASTEN.** Concurreerende prijzen, ruimen voorraad.

S. BRUIGOM, Arnhem.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste JAARGANG Nº. 11. ZATERDAG, 13 Maart 1897.

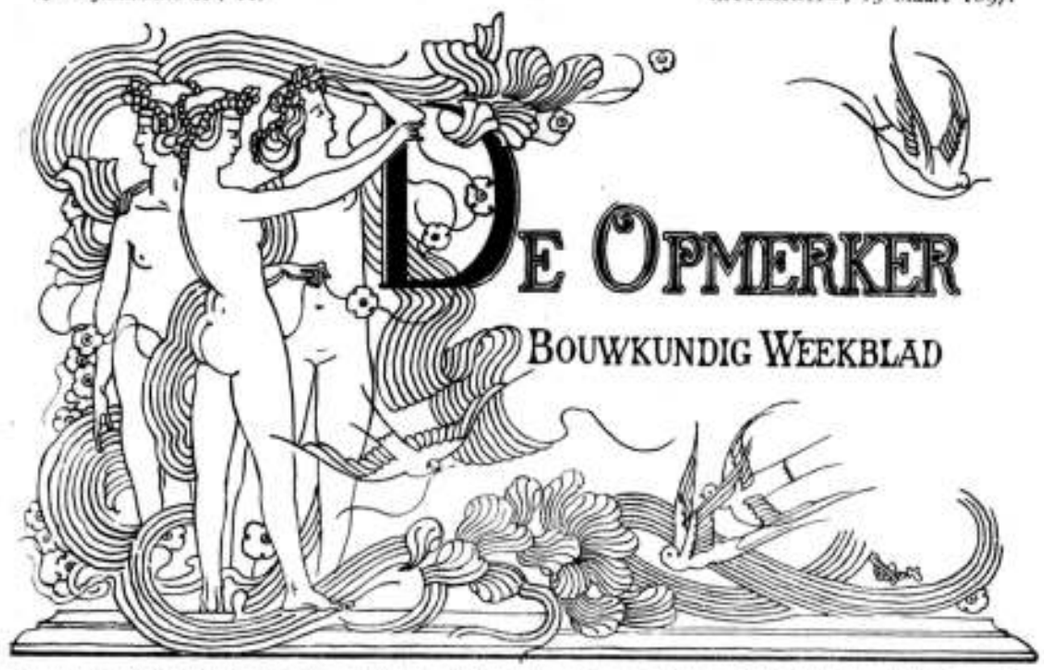

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT Jr.o. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

Abonnementsprijs per jaar voor het Binnenland *f* 5.—, voor België, bij vooruitbetaling *f* 6.50, voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1.50, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elke regel meer *f* 0.20. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Afzonderlijke nummers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

TRAMWEGEN.

Na den Haag komt nu ook Amsterdam de aandacht der burgerij voor tramzaken vragen. Het was in den laatsten tijd de gewoonte van het bestuur der hoofdstad geworden om vraagstukken, die lang sleepende waren gehouden, die heel wat knappe koppen niet tot oplossing hadden kunnen brengen, als een Gordiaansche knoop door te hakken. En bij dit Alexandertje spelen van B. en W. deed de Raad ijverig mede.

Maar de aardigheid van het spelletje schijnt er af, misschien sedert de Raad bij de gasquestie zich een spelbreker toonde. In het preadvies, over het tramvraagstuk uitgebracht, ziet men Alexander, het zwaard in de schede, met zijn vingers aan het ontwarren, zoo goed het gaat.

En de knoop bestaat uit heel wat draden. Daar hebt gij allereerst het rapport van den Directeur der Publieke Werken, dd. 29 Februari 1896, concludeerende: 1°. tot afwijzing der concessie-aanvraag Sanders; 2°. tot naasting der Amsterdamsche Omnibusmaatschappij; 3°. tot machtiging om het noodige te verrichten ter indiening van volledige ontwerpen met begrooting van kosten, ten einde zonder vertraging te kunnen overgaan tot den aanleg van electrische tramlijnen.

Dit moet een rapport naar het hart van den toenmaligen wethouder Treub zijn geweest. Geen concessies meer, maar exploitatie door de gemeente van electrische trams tot elken prijs, ziedaar een schoon verschiet!

Nu komt de tweede draad, het advies der Commissie van Bijstand voor de Publieke Werken, dd. 19 Juni 1896. Deze draad is door den anderen niet verward, hij gaat er mede evenwijdig, daar het advies zich aansluit bij dat van den Directeur.

Doch aan een kink in den kabel zou het niet ontbreken. Daarvoor zorgde de Commissie van Bijstand voor de Financiën in haar advies dd. 10 December 1896. Zij raadde aan met de Amsterdamsche Omnibusmaatschappij te onderhandelen om door haar de lijnen, die de heer Sanders wenschte, te doen exploiteeren. Twee concessionarissen keurde zij af en daarom gaf zij in overweging, zoowel de aanvraag Sanders als Bos-Kissing af te wijzen. Alleen dan wilde zij tot naasting overgaan, als een minnelijke schikking met de Omnibus-maatschappij tot uitbreiding van het tramnet onmogelijk zou blijken.

Evenwel, de adviezen van de beide commissiën waren niet met algemeene stemmen gegeven; er bestonden minderheden, die weer andere inzichten hadden, en dit maakte de zaak nog weer gecompliceerder.

Daarom is het te begrijpen, dat het tegenwoordig college van B. en W. zijn preadvies begint met de verzuchting „dat de oplossing der tramquestie niet gemakkelijk is". Als hinderpalen worden genoemd de bestaande concessie van 1890, en vooral ook de uitbreiding der gemeente, in het vorige jaar tot stand gekomen.

Naasting kan het Dagelijksch Bestuur niet bekoren; het enthousiast rapport van den Directeur der Publieke Werken heeft B. en W. de wenschelijkheid van eigen exploitatie van electrische trams niet doen inzien.

De heer Treub zal kwade oogenblikken beleefd hebben toen hij moest lezen dat het college, waarin hij altijd eigen exploitatie heeft aanbevolen, nu zegt: „Zijn aan de exploitatie van gemeentewege uit den aard der zaak reeds bezwaren verbonden, de winst zal nog kleiner worden omdat . . . bij de keuze van electriciteit als beweegkracht de bestaande rails en de onderbouw van de tegenwoordige lijnen bijna waardeloos zouden worden."

Wel is waar zeggen B. & W., dat zij niet zullen aarzelen een voorstel tot naasting te doen, wanneer dit noodig mocht blijken. Maar voorloopig zien zij

niet in de onmogelijkheid om op andere wijze hun doel te bereiken. Dit doel is; „een voldoend net van tramverbindingen, met mogelijkheid van uitbreiding voor de toekomst, met een trekkracht zoo economisch mogelijk en het minst storend voor het overige verkeer, tegen een niet te hoog tarief en zooveel mogelijk onder de *sociale* bepalingen van het Cahier des Charges van 4 Januari 1893."

Om hiertoe nu te geraken wil het Dagelijksch Bestuur onderhandelen zoowel met de Omnibus-maatschappij als met den heer Sanders, en zoo trachten de bestaande en nog te maken lijnen tusschen de beide concessionarissen te verdeelen. Die lijnen moeten zoodanig zijn, dat „de aanleg en exploitatie technisch van elkander gescheiden kunnen zijn en blijven."

Zoo stellen dan B. & W. voor om ieder het zijne te geven. Die verdeeling zal echter nog al wat voeten in de aard hebben!

Zoolang deze verdeeling niet geschied is, meent het Dagelijksch Bestuur dat een bespreking der details niet behoeft plaats te hebben; alleen op een punt gaat men echter toch op die details in, nl. waar het de beweegkracht geldt.

De heer Sanders wil voor zijn lijnen als beweegkracht electriciteit met bovengrondsche leidingen gebruiken; B. en W. keuren dit goed. Het schijnt dat zij ook wel gaarne de lijnen der Omnibus-maatschappij voor electrische beweegkracht zagen ingericht, doch zij begrijpen dat die maatschappij daar weinig ooren naar hebben zal en daarom worden haar paarden toegestaan.

Paarden en bovengrondsche electriciteit, ziedaar de beide systemen, waartusschen volgens B. en W. alleen een keuze mogelijk is. Van waar halen de heeren deze wijsheid, die zeker ontijdig wordt te pas gebracht? Uit „een rapport van den Directeur der Publieke Werken" en uit „een dezer dagen verschenen rapport der drie deskundigen aan den Haagschen Raad". Het eerste rapport is ons onbekend, doch wij meenen er geen groote waarde aan te mogen hechten, daar de opsteller ervan zijn sporen als deskundige in tramzaken nog verdienen moet. Het tweede rapport is in zijn conclusiën van vele zijden bestreden, en daarom schijnt het ons vreemd, dat B. en W. maar doen, alsof die conclusiën zóó onaangevochten waren, dat men er gerust mede kan meégaan.

Beide rapporten hebben het voornamelijk op de gastrams gemunt. Ofschoon aan bovengrondsche electrische geleidingen groote bezwaren, ja gevaren verbonden zijn, zooals de ondervinding nog onlangs leerde, wordt deze wijze van beweegkracht met rooskleurige verven gemaald; het zwartste zwart is echter nog niet donker genoeg om de verschrikkingen der gastrams af te schilderen.

De heeren Bos en Kissing, die een aanvraag tot het aanleggen en exploiteeren van gastrams aan B. en W. van Amsterdam hadden gericht, komen er dan ook slecht af. Zij krijgen nul op hun request „omdat gasmotoren als beweegkracht voor trams in groote steden met druk verkeer niet kunnen worden toegelaten".

Toch werd onlangs van zeer bevoegde zijde op de technische en economische voordeelen aan gastrams verbonden, gewezen. Het is te hopen dat de heeren, die om een gastram-concessie vroegen, zich nu niet bij deze uitspraak zullen neerleggen, maar dat zij met klem van redenen het goed recht van het gas als beweegkracht van tramwagens zullen bepleiten.

De Amsterdamsche tramquestie, althans in haar tegenwoordig stadium, is er een van financieele, misschien ook andere politiek. Toch kan het bespreken van allerlei technische zijden van het vraagstuk ook thans zijn nut hebben, al ware het maar om den raadsleden duidelijk te maken, dat het niet noodig is de keuze van het tractie-middel uitsluitend te doen tusschen paarden en bovengrondsche electriciteit.

Aan een schrijven van het Vice-consulaat der Nederlanden te Manchester ontleenen wij de volgende bijzonderheden omtrent de Blackpool St. Anna en Lytham Gastramlijnen en wagens.

De lijn heeft eene lengte van ruim $6\frac{1}{2}$ mijlen, begint aan het South Shore Station te Blackpool en eindigt in Clifton Square, Lytham; het is eene enkele lijn met vele wisselplaatsen, die over een vlak terrein loopt, waarin bij twee kleine bruggen hellingen voorkomen. Hoewel er op het oogenblik slechts vier wagens in gebruik zijn, heeft de Maatschappij nog twaalf stuks besteld om deze bij het aanstaande badseizoen in gebruik te nemen.

Afgaande op het aantal passagiers, die op de lijn vervoerd werden, schijnt het publiek met dit vervoermiddel zeer ingenomen te zijn; de wagens beantwoorden aan de verwachting en er is geene merkbare schudding, terwijl er slechts geringe reuk veroorzaakt wordt door het afgewerkte gas, dat zich buiten de wagens ontlast.

Daar deze lijn in Engeland de eerste is, waarop gastrams loopen, heeft de inspecteur van de „Board of Trade" zeer strenge proeven genomen; er doen zich geene technische bezwaren voor, het besturen der wagens geeft geen enkel bezwaar en bij eene snelheid van 8 mijlen kan de wagen binnen een afstand, overeenkomende met de lengte van het voertuig, tot stilstand gebracht worden.

Stelt het Amsterdamsch Gemeentebestuur er prijs op eene economische en zoo min mogelijk voor het openbaar verkeer storende trekkracht voor te schrijven, dan is een nauwgezet onderzoek ook naar de gastrams gebiedend noodzakelijk. Er kan door het publiek geen genoegen genomen worden met de bloote verklaring dat gasmotoren in groote steden met druk verkeer niet kunnen worden toegepast.

HET RIJKSMUSEUM TE AMSTERDAM.

Het blijkt dat de dagbladverslaggevers zich vergist hebben, toen zij uit de rede, door den Minister Van Houten ter gelegenheid van de interpellatie-Bredius gehouden, opmaakten dat de spreker zich geheel aan de zijde van den heer De Stuers schaarde, die, in naam der monumentaliteit van het Rijksmuseum, geen veranderingen in de inrichting van het gebouw duldt.

De heer Van Houten heeft verklaard, dat hij voor de klachten over de ongeschiktheid van het Rijksmuseum niet doof is en dat hij ze „ernstig" overweegt.

In de handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, bladz. 777 en 778 komt daaromtrent woordelijk het onderstaande voor:

„Ik heb het ook zelfs den heer Cuypers niet verheeld, dat het Museum meer is een architectonisch kunstwerk, waarin de schilderijen eene zekere decoratieve plaats bekleeden, dan eene inrichting waarin de schilderijen het best tot hun recht komen.

„Bij den architect is het gebouw de hoofdzaak, bij den kunstkenner de schilderijen. Wanneer men nu aan het bestaande gebouw, waarin de schilderijen ondergeschikt zijn aan het architectonische denkbeeld, wil gaan tornen, om het toch geschikt te maken voor schilderijen naar de opvatting der liefhebbers van schilderijen, dan komt men in onoverkomelijke moeilijkheden. De eenige weg zou dan zijn het bijbouwen van lokalen, wat niet zoo onbelangrijk is, omdat de onderdeelen van het Museum, als prentenkabinet en de afdeeling voor nationale geschiedenis, langzamerhand eene grootere uitgebreidheid krijgen. Schilderijen van een meer decoratief karakter zouden dan in het hoofdgebouw kunnen worden geplaatst, en de schilderijen waarop de kunstenaars prijsstellen in een ander gebouw; in het zoogenaamde restantengebouw zullen daarvoor reeds verscheidene lokalen beschikbaar komen.

„Hoe een schilderijmuseum moet zijn ingericht, kan men zien bij het Amsterdamsche Museum, waarin de schilderijzalen zijn ingericht zooals die gewenscht worden door hen bij wie schilderijen hoofdzaak zijn. Al wat storend is voor het oog is zooveel mogelijk vermeden. De schilderijen worden op zichzelf als kunstwerken beschouwd en bewonderd."

Zoo sprekende heeft de Minister zich de tolk gemaakt van allen, die hart hebben voor onze 17e-eeuwsche schilderkunst en die het betreuren, dat de voortbrengselen dier kunst in ons Rijksmuseum verlaagd zijn tot decoraties. Nu zou men echter dwalen, indien men meende dat de Minister, de kwaal kennende, ook de genezing daarvan op zich wil nemen. Hij verklaart dat hij, dus handelende, in „onoverkomelijke moeilijkheden" zou geraken en dat hij er dus van af moet zien.

Welke zijn nu die moeilijkheden, waardoor zelfs een Minister zich laat afschrikken? In de redevoering worden zij niet genoemd en er is dus een ruim veld voor allerlei gissingen geopend.

Veilig mag worden aangenomen dat het eerste en voornaamste struikelblok wel is de referendaris voor Kunsten en Wetenschappen. De Minister, zich den korten tijd herinnerend, dien hij nog te regeeren zal hebben, heeft, en wij kunnen ons dit begrijpen, geen lust gevoeld om de koe bij de horens te vatten. De verwachting, die nu reeds bij sommigen bestaat, dat 's Ministers opvolger krachtiger maatregelen zal nemen, schijnt ons niet veel kans op vervulling te hebben. Het is reeds zoo dikwijls gezegd, de ministers komen en gaan, maar de referendaris blijft.

Dat het Rijksmuseum het troetelkind van den heer De Stuers is, ziedaar iets wat van algemeene bekendheid mag heeten. En kan men van een vader vergen dat hij de hand aan zijn zoon zal slaan? Immers neen.

Een verdere moeilijkheid bij het doorzetten van hervormingsplannen is zeker deze, dat al van den aanvang af de opperdirectie over het Rijksmuseum geheel in den geest van den heer De Stuers is gevoerd. De eigenlijke leiding van alles berust bij den referendaris.

En dan is de heer Cuypers er nog, die zich zeker zoo gemakkelijk niet zal laten wegcijferen. Begrijpt deze bouwmeester zijn eigen belang en dat van zijn schepping echter goed, dan zal hij wel doen den hem gegeven raad te volgen en nog bij zijn leven die veranderingen en verbeteringen te maken, welke het gebouw meer dan thans aan zijn doel kunnen doen beantwoorden. Een geheele verbouwing van de middenpartij is daarvoor noodzakelijk, maar dan kunnen eeregalerij en Nachtwachtlokaal ook in een aantal zeer bruikbare zalen worden herschapen, zooals indertijd in dit blad uitvoerig is aangetoond.

Evenwel, hoe gewenscht het zou zijn, dat de heer Cuypers zelf er zich toe zette zijn werk te retoucheeren, de mogelijkheid bestaat dat zoolang de heer De Stuers aan het roer blijft, alles gelaten wordt, zooals het is. Op die mogelijkheid moeten ook zij voorbereid zijn, die, na wat de Minister gezegd heeft, reeds den dageraad van een beteren toestand meenen te zien gloren

Want waar is de Minister, die ooit zijn wil tegenover dien van den referendaris zal doordrijven? De heer De Stuers heeft maar te dreigen met zijn demissie, om een zóó stoutmoedige excellentie tot rede en andere gedachten te brengen. Het kan niet ontkend worden dat de referendaris, ondanks de *failure* met het Rijksmuseum, een man is, aan wien Nederland groote verplichtingen heeft. En zoo iemand is een macht in den Staat.

In den eersten tijd is, behoudens onvoorziene omstandigheden, geen verbetering in het Rijksmuseum te wachten, daar de heer De Stuers de gebreken, die het gebouw aankleven, niet inziet. Dat hem weldra de schellen van de oogen mogen vallen, dat hij spoedig zijn Damascus moge vinden, ziedaar wat wij hem, in zijn eigen belang en in dat der 17-eeeuwsche meesters, van harte toewenschen.

COURANTEN-ARCHITECTUUR.

In „*De Telegraaf*" van 10 dezer komt een beschrijving van een bouwwerk voor, een beschrijving zóó fraai, dat wij niet mogen verzuimen, er onze lezers mede in kennis te stellen.

Om geen reclame te maken voor den bouwmeester, wien „eere" toekomt, en die, volgens het stukje „als kerkbouwmeester zijn sporen reeds verdiend heeft en die ook in dit werk zijn kunstenaarsgave niet heeft verloochend," zullen wij zoo min zijn naam, als de plaats, waar het gesticht verrijst noemen.

Alleen deze aanhaling reeds is karakteristiek:

Het gebouw wordt opgetrokken in zoogenaamde style militaire. De hoofdgevel is breed 26½ M., de zijgevel niet minder dan 44 M. De façades worden afgewerkt met banden en lijstwerken van verschillende profielsteen, de borstweringen bestaan de ramen worden uitgevoerd met mozaïk en verschillende steenkleuren. Een allersierlijkst bewerkt kanteelwerk in Engelsch gothieken stijl bekroont het geheel. Aan een der hoeken verheft zich een fraaie toren, waarvan de koepel in burchtvormigen trant zich 25 M. boven den beganen grond verheft, terwijl de overige hoeken geflankeerd worden door kleine torentjes, die elk voor zich gelegenheid aanbieden voor het aanbrengen van vlaggen en wimpels. Een trap van Bentheimersteen wentelt zich in den toren en geeft toegang tot de verschillende verdiepingen

Is dit alles nu oprecht gemeend, of heeft men hier aan een mystificatie te denken? Helaas, het eerste schijnt wel zeker.

De „style militaire" was tot dusverre nog niet bijzonder in de burgerlijke bouwkunst gewild; ja zelfs placht men den „geniestijl" leelijk te vinden. Dat schijnt nu veranderd, misschien wel onder den invloed der nieuwste kunst.

De borstweringen „met mozaïk en verschillende steenkleuren" zullen zeker fraai zijn en aan het heerlijk effect van „het allersierlijkst kanteelwerk in Engelsch-gothieken stijl" kan niemand twijfelen. Met den „koepel in burchtvormigen trant, die zich 25 M. boven den beganen grond verheft" moet dit kanteelwerk een indrukwekkend geheel vormen.

Wie nog niet mocht weten, waartoe de torentjes op onze nieuwere bouwwerken moeten dienen, verneemt nu dat zij „elk voor zich gelegenheid aanbieden voor het aanbrengen van vlaggen en wimpels", zeker een hoogst nuttige bestemming.

Is nu het gebouw, waarin zich die „trap van Bentheimersteen wentelt", een kazerne, een raadhuis, een brandweergebouw, een verzekeringspaleis, een beursgebouw? Mis, gij hebt het niet geraden; al dit fraais, boven beschreven, versiert ..... een sigarenfabriek.

INDRUKKEN VAN EEN BEZOEK AAN EENIGE STEDEN OM EN BIJ DEN HARZ,

MEER BIJZONDER MET 'T OOG OP HAREN VAKWERKBOUW. (1)

I.

Zooals bekend is, kan men van uit Holland naar Den Harz geschikt twee wegen volgen; de eene weg over Utrecht, Zwolle, Salzbergen; de andere over

(1) Voordracht, gehouden door den heer H. L. Boersma in de afdeeling „'s-Gravenhage" van de maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Utrecht, Arnhem, Emmerik, Wezel, Munster; in beide gevallen uitkomende op Hanover, om van daar over Brunswijk, Halberstadt enz., of over Hildesheim en Goslar het gebergte te bereiken. Wij kozen in de heenreis de eerstgenoemde, in de terugreis de laatstgenoemde route, en bleven alzoo 't eerst een paar dagen te Munster.

Voor beminnaars van oud-Gothische en Renaissance architectuur is hier heel wat te zien. Reeds onder Karel den Groote was Munster een bisschopsstad en van af de 12e eeuw vindt men er haast uit alle kunsttijdperken te waardeeren gedenkteekenen. Vooral heeft de Renaissance er belangrijke sporen van haar bloeitijd achtergelaten. Terwijl alle oude kerken van Munster, met slechts één uitzondering tot een vroegere periode behooren, zijn het vooral de burgerlijke woningen, die van Renaissance kunst getuigen. Ook wordt er nog veel geraad van de 16e en 17e eeuw bewaard.

Menig kunstwerk der Middeneeuwen is hier te gronde gegaan door de verwoesting der Wederdoopers, die daar in 1533—35 hun fanatieken godsdienst- en vrijheidszin botvierden. Geen wonder dus dat daar op kerkelijk gebied weinig decoratief van vóór dien tijd is te vinden. Zoo ook in de oude Domkerk, dagteekenend van de 12e en 13e eeuw. In 't bijzonder trekt deze thans, na haar jongste restauratie, de aandacht door de inwendige beschildering, welke ondanks haar overvloed, zoodat bijna elke muur- en gewelf-, pijler- en boogvlakte met kleurige ornementen is overdekt, een zoo rustigen en harmonischen totaal-indruk geeft, als ik mij niet herinner in eenigen dom of kathedraal elders door polychromie gelukkiger te hebben gezien verkregen. 't Is of de geheele kerk met tapijten bekleed is. (1)

Van hier richtten wij onze schreden naar het dichtbij gelegen marktplein, wegens zijn geringe breedte nauwelijks te onderscheiden van de daarop uitloopende „Marktstrasse", die door vele oude typische gevels een interessanten aanblik biedt. Die gevels hebben gelijkvloers aan de straat opene gaanderijen, die in aanleg van de 13e eeuw dagteekenen en die door haar beschutting tegen zon en regen en de daarlangs gevestigde winkels een gezochte wandelplaats vormen (2)

De bovenhuizen zijn meest van de 16e eeuw. Het grootste gewicht hechtte men destijds aan sierlijke gevels, en liet daarbij den onderbouw vaak onveranderd en onversierd. Die onderbouw bestaat thans uit gemoderniseerde winkelpuien, welke gelukkig niet veel afbreuk doen aan de gevels zelf, omdat zij gemiddeld 3 M. terugstaan van de pijlers en bogen, die de gevels schragen.

Onder deze gevels spant die van het Raadhuis, uit 't midden der 14e eeuw, de kroon. Hij is van zeldzame schoonheid, in Gothischen stijl, en heeft ongetwijfeld aan anderen tot voorbeeld gediend. Zelfs tijdens de Renaissance is de voorliefde voor zulke gevels daar nog merkbaar. (3)

Natuurlijk verzuimden wij ook niet het Raadhuis van binnen te gaan zien; vermaard o. a. door den Westphaalschen vrede, welke daar in 1648 aan den 80-jarigen oorlog een einde maakte. Het trof ons onder de vele portretten van de personen, die aan dien vrede medewerkten, zoo weinig roemruchtige Nederlanders afgebeeld te zien.

(1) Zie afb. van deze kerk in „Westphalen's Denkmäler Deutscher Baukunst" van Corn. Schimmel.
(2) Afgeb. in Ortwein „Deutsche Renaissance", dl. III, afd. 28, pl. 1—3, 15, 16.
(3) Zie Ortwein, t. a. p., pl. 15, 16.

Naast het raadhuis staat een gebouw „Der Sentenzbogen", aldus geheeten naar den voorbouw, waarop de rechter stond, wanneer hij aan het volk de rechtspraak verkondigde. Het is een Renaissancegebouw van 1612; de voorbouw munt uit door gebeeldhouwde versieringen. (1)

Nog zij vermeld het bisschoppelijk paleis, met uitgestrekt park, gelegen aan den buitenkant der stad, thans ten deele bewoond door den kommandant van het garnizoen. Dit en nog een paleis in de stad, aan de Servatiusstraat, zijn een paar merkwaardige voorbeelden van Barok- en Rococo-stijl, die te meer de aandacht trekken waar alle andere oude gebouwen van beteekenis aan de tijdperken der Gothiek en der Renaissance herinneren.

Van Munster naar Hanover leidt de spoorweg langs Osnabrück, Löhne, Minden. Een kort oponthoud aan eerstgenoemde plaats maakten wij ons ten nutte om het nieuwe spoorwegstation te bezichtigen. Tusschen de twee laatstgenoemde steden passeert men de van ouds bekende „Porta Westphalica", waar de eerste bergrug, die men van hier naar den Harz ontmoet, een kloof vormt, juist breed genoeg om er de Wezer een doortocht te verleenen. Voor den spoorweg heeft men dien gedeeltelijk moeten verruimen. De beklimming van een der aangrenzende hoogten wordt beloond met een schoon vergezicht over het omringende vlakke en golvende landschap.

Het was reeds laat in den avond toen wij te Hanover aankwamen. Eén dag verblijf aldaar besteedden wij om onze indrukken van een vroeger bezoek te verlevendigen en aan te vullen door een wandeling in de stad en naar het daarbij gelegen „Herrenhausen", het voormalig verblijf der koningen van Hanover, aangelegd naar het voorbeeld van het slot te Versailles.

Op de wandeling daarheen langs een 2 KM. lange, en ruim 36 M. breede „Allée", kan men zich overtuigen hoe leelijk een electrische trambaan met bovengrondsche geleiding staat en welk gevaar voor het openbaar verkeer daaruit ontstaan kan.

Opmerkelijk en vooral voor vakmannen belangwekkend is de algemeene en karakteristieke baksteenbouw in het moderne gedeelte der stad, welke haar architectonische verdienste in de eerste plaats dankt aan den invloed van den vermaarden architect-professor Hase en diens school, — een invloed, die ver buiten Hanover, ook in ons land, is waar te nemen.

In de oude stad, aan het marktplein, vindt men het raadhuis, een door Hase gerestaureerden Gothieken baksteenbouw, welke op ons echter niet dien indruk maakte als de niet ver daarvan staande „Canzlei", ook een oude baksteenbouw, maar minder gerestaureerd.

Voorts mag niet vergeten worden de „Marktkirche", met haar karakteristieken toren uit de 14e eeuw. Gaat men van hier door de „Schmiedestrasse", dan passeert men o. a. het „Leibnitzhaus", een groot fraai Renaissancegebouw uit 't begin van den Barok-tijd, thans de zetel van het „Künstler Verein", met oudheidkundig museum.

Een ander merkwaardig overblijfsel van N. Duitschen vakwerkbouw is het „Haus der Vater", dat echter bij zijn restauratie te veel van het oude typische heeft ingeboet. (2)

Oschoon overblijfselen van Gothieken bouw hier

(1) Zie Ortwein, pl. 17, 18. — Vosmaer's „Kunst v. Ieder", pl. 136, fig. 4, waar het „Stadswijnhuis" heet.
(2) Afb. van een en ander bij Ortwein „Deutsche Renaissane', dl. II, afd. 24, pl. 1—20. Hannoverland in Wort u. Bild, pl. bij bl. 32, 33.

genoegzaam bewijzen, dat reeds ten tijde der middeleeuwen Hanover op een voorbeeldige architectuur kon bogen, wordt toch de physionomie der oude stad beheerscht door hare Renaissance-bouwwerken. En hierbij treft men meer steen- dan houtbouw aan. Men ziet er hooge huizen met vele verdiepingen, met de topgevels naar de straat gekeerd; meest springt aan eene zijde onsymmetrisch een „erker" naar voren, van den beganen grond twee verdiepingen hoog. Aan deze „erkers" is de meeste versiering besteed, welke aan sommige gebouwen rijk is uitgevoerd. De lijsten aan plinten en borstweringen gaan zonder verstekken door, uitgezonderd aan de „erkers"; de vensters zijn door slanke colonnetten geflankeerd. Dit wat de horizontale gevelindeeling betreft; de verticale wordt door „lisenen" en smal opgaand ornement tot uitdrukking gebracht. Voluten, obelisken, statuetten enz. vormen de verdere versiering, die aan het geheele uiterlijk dezer gebouwen een min of meer barok aanzien geven. (1)

Nog merkwaardiger voor hen, die studie maken van ouden, typischen huizenbouw, dan Hanover is Brunswijk. Geen stad in N.-Duitschland, die daarvan meer overblijfselen te zien geeft, uit den tijd der Gothiek zoowel als uit dien der Renaissance.

Ook hier vraagt 't eerst de aandacht het marktplein, waaraan het „Altstadt-Rathaus" gelegen is, met twee rechthoekig op elkaar staande vleugels een der hoeken van het plein vormend; een gebouw in den Gothischen stijl, dagteekenend van 1250—1468; rijk versierd met karakteristiek ornement en beeldhouwwerk. (2)

Daartegenover staat de oude Martini-kerk. Op de markt een mooie oude, gerestaureerde fontein. Verder aan de markt eenige merkwaardige huizen in vakwerkbouw.

Welke straten men van hieruit doorwandelt, haast overal passeert men van die huizen, waarvan de meest indrukwekkende zijn het „Gewandhaus" aan voormelde markt; huizen aan de „Burgplatz", in de „Poststrasse", de „Langestrasse" aan de „Backerklint" en het „Haus am Sack" (3)

Het „Gewandhaus" dagteekent uit het einde van de 13e eeuw. Het werd gebouwd om aan de laken-, linnen- en kleederverkoopers gelegenheid voor hun bedrijf te geven, niet ongelijk dus aan onze vroegere lakenhallen. Merkwaardig is dat in een der beide, thans ingebouwde langszijden, deur- noch vensteropeningen zijn te vinden, vermoedelijk omdat bij zijn aanleg rekening gehouden is met de tijdelijke winkels (kramen) gedurende de jaarmarkten, die daar dan een gewenschte plaats konden vinden. Dat dit in constructie Gothisch gebouw zoo rijk met Renaissanceversieringen is bekleed, dankt het aan de welvaart en den veranderden kunstzin der Brunswijkers van de 16e eeuw. (4)

Van alle woonhuizen is dat aan het „Sack" n°. 5 (A°. 1536) 't rijkst met snij- en schilderwerk versierd. Jammer dat later de ingang met een portaalbetimmering, in Rococo-stijl, is ontsierd. Het oorspronkelijke snijwerk is ruw (op timmermanswijze) gedaan, maar, geholpen door een oordeelkundige beschildering, vol effect. De figuren stellen verschillende bedrijven voor of hebben symbolische beteekenis, zooals dat met de meeste versieringen van dien aard 't geval is. (5)

Aan het „Backerklint" staat een schilderachtige groep huizen van 1538, waarvan een het voormalige bakkersgild toebehoorde. Dan het „Merckelsche Haus", een type van dien vakwerkbouw, waarbij het benedengedeelte eerst één, daarna twee verdiepingen massief in steen werd opgemetseld, zoodat alleen de bovenverdieping naar ouderen trant in hout bleef geconstrueerd, en de meeste versiering (houtsnijwerk) behield. (6)

De meeste huizen zijn echter óf geheel in houtbouw, óf alleen de onderste verdieping in steenbouw opgetrokken. Hunne vakwerken kenmerken zich door vooruitspringende verdiepingen met architectonisch geprofileerde balkeinden, geornementeerde borstweringen, enz. In hunne verseringen kan men duidelijk de opvolgende kunsttijdperken van af de Gothiek tot de Barok en de Rococo nagaan. (7)

Onder de details in Renaissance-stijl uitgevoerd, verdienen in 't bijzonder eenige „erkers", poorten en portalen afzonderlijke vermelding. Van eerstgenoemde vindt men aan de „Burgplatz" aan een huis van het jaar 1573, een voorbeeld, zoo fraai als ik zelden gezien heb. (8)

Merkwaardig is nog dat in tegenstelling met oude vakwerkgebouwen in de meeste andere steden, hier in plaats van de topgevels de langszijden, dus ook de dakhellingen naar de straat zijn gekeerd, welke dientengevolge vaak met schilderachtige dakvensters zijn vertievendigd.

Ook de totaal-indruk dezer gebouwen is bijzonder schilderachtig — waartoe de gekleurde ornementen niet weinig bijdragen — en is in de gewoonlijk nauwe straten heel gezellig. Soms is 't of de huizen zich met hun inwendige naar buiten hebben gekeerd. Hunne symbolische en allegorische versieringen vertellen u naief, humoristisch, wat zij herbergen of tot welk bedrijf zij eens dienden. Onwillekeurig ziet men er hunne tegenwoordige bewoners nog op aan en gevoelt men zich maar half bevredigd bij het binnentreden kennis te maken met menschen van den tegenwoordigen tijd, al zijn deze nog zoo „gemüthlich". Ik ben een warm bewonderaar van dat schilderachtige en gezellige dier oude Duitsche steden; toch zou ik er bij voorkeur niet wonen gaan, omdat mij de tegenstelling hindert tusschen dát oude, 't welk slechts van een verleden bloeitijd getuigt, en het nieuwe wat zich daartusschen niet harmonisch heeft weten te nestelen.

Hanover voldoet mij in dat opzicht beter; daar een domineerende nieuwe stad, als een gordel om de oude gebouwd en deze met haar overwicht niet vernietigend maar beschuttend, schijnt mij een passender verhouding.

Brunswijk laat zich beter vergelijken met Münster; niet alleen omdat deze steden elkaar meer gelijk zijn in grootte, maar vooral omdat men in beide gevoelt te wandelen in de schaduw van een aloud, traditioneel gezag. Daár dat van den bisschop, hier dat van den hertog. Doch terwijl het eerstgenoemde weder sinds lang en voorgoed is gevestigd, is het laatstgenoemde met den dood van zijn laatsten erfelijken ver-

(1) Zie Ortwein, t. a. p., en Lachner „Holzbau.", bl 74.
(2) Afb. in Vosmaer's „De Kunst v. Ieder", pl. 80, fig. 4.
(3) Zie afbeeldingen van een en ander in Ortwein „Deutsche Renaissance", dl. III, afd. 29, pl. 1—18.
Lachner „Gesch. d. Holzbaukunst in Deutschland", gekleurde pl. I en II en Liebold „Mittelalt. „Holzbauk. in Sachsen", pl. 1—3, 6, 8, 9.
(4) Ortwein, t. a. p. dl. III, afd. 29, pl. 11—18.

(5) Ortwein, dl. V, afd. 29, pl. 34. — Lachner t. a. p.
(6) Idem, dl. III, afd. 29, pl 1—3. — Lachner, bl. 121.
(7) Idem, dl. III, afd. 29, pl. 3—7, 9, 14—17, 19—30. Laatstgenoemds platen betreffen het „Neustadt—Rathaus", van oorsprong uit de 15e eeuw, maar in de 18e eeuw grootendeels gemaakt tot 't geen het nu is. Dit gebouw laat ik verder ongemeld, als vallende buiten het kader van den vakwerkbouw.
Idem, dl. V, afd. 29, pl. 37—40.
(8) Idem, t. a. p. pl. 36, 31. Op pl. 36 is tevens afgebeeld de vermaarde leeuw; vermoedelijk een Byzantijnsch kunstwerk, van 1166.

tegenwoordiger veranderd in een regentschap. Men kent de geschiedenis van den excentrieken hertog, die zonder wettige erfgenamen stierf en wiens plaats thans is ingenomen door prins Albert van Pruisen.

Van Brunswijk spoorden wij naar Halberstadt, mede zeer merkwaardig om hare oude gebouwen, waarvan de Domkerk 't eerst dient vermeld. Hare oudste deelen dagteekenen uit 't einde der 12e, andere gedeelten zijn van de 13e en 14e eeuw. Zij is sedert 1850 zooveel doenlijk in haar ouden luister hersteld. (1) Behalve de vele schoone details in Romaanschen en Gothischen stijl, waaronder een rijk versierde bisschopszetel, bevat deze kerk een rijke verzameling misgewaden en andere oude specimina van kerkelijke kunst.

Zeer belangwaardig is ook de nabijstaande oude L. Vrouwenkerk. (2)

De stad verder doorwandelende, verlustigden wij ons op nieuw in de aanschouwing van tal van karakteristieke huizen in vakwerkbouw, (3) waarvan eenige met en om het Raadhuis een groep vormen en van zeker standpunt gezien, een oud stadsgezicht bieden, zoo mooi als maar zelden wordt aangetroffen. (4)

(*Wordt vervolgd*).

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Vergadering van Dinsdag 9 Maart 1897.

In deze vergadering trad als spreker op de heer F. W. Braat Jr met het onderwerp „Fabrikatie van voorwerpen in zink, brons en ijzer".

Tot voor ongeveer 60 jaar was het in ons land een gulden tijd voor de loodgieters; geen ander materiaal voor metalen dakbedekking bestond er dan lood of koper, materialen, die den loodgieter in de gelegenheid stelden om flinke rekeningen te maken, te meer, daar het toen gebruikte lood van hoog zilvergehalte en dientengevolge duur was

Een rilling ging dan ook door de leden der loodgieters, toen het zink in ongeveer 1835 zijn intrede in ons land deed; eerst werd het harde, weinig buigzame materiaal eenvoudig afgekeurd; het was zoo moeielijk te bewerken, en de knechts scheurden zich het goed en de huid dikwijls aan de scherpe kanten. Langzamerhand werd echter de concurrentie oorzaak dat men zich meer voor het eerst zoo sterk afgekeurde materiaal ging interesseeren.

Veel fouten in de bewerking werden natuurlijk in het begin gemaakt: zoo spijkerde men alles, uit angst voor wegwaaien, goed vast, zoodat na eenigen tijd de bedekking stuk scheurde.

Terwijl het zink verbeterde, ging het lood in kwaliteit achteruit, doordien niet meer het zuivere bloklood, doch veel afval van lood en ook oud lood werd omgesmolten tot nieuw; daar er op die wijze vuil e. a. in komt, en het niet voldoende wordt afgeroomd, is dit lood hard en broos en vertoont spoedig. Den moesten waarborg levert nog het gestreken of gegoten lood, daar voor het gieten het lood zeer vloeibaar moet zijn en het weinig vreemde stoffen mag bevatten. Uit een hierover met eenige leden gevoerde discussie bleek, dat de eenige waarborg voor het verkrijgen van goed lood, ligt in een chemisch onderzoek.

Voor zink, dat langzaam in waarde toenam, door de verbeterde walsen en ertsen, prefereerde spr. nog steeds het Silezische zink, hoewel ook het Belgische en Spaansche, alsook het Duitsche zink soms van zeer goede kwaliteit is. Men zorge echter steeds, dat het afkomstig zij van een solied vertrouwbaar fabrikant. Wat betreft het gebruik van lood of zink voor daken, b. v. van torens, raadde spr. aan, wanneer geen geld genoeg beschikbaar is, in plaats van 35 ponds lood, liever zwaar zink, b. v. no. 18 of 20, te nemen.

Omzetten tot haken of klangen is bij zulk zwaar zink natuurlijk niet geraden; het moet op zeer oordeelkundige wijze worden toegepast.

De kleur van het zink, in het begin leelijk, wordt na een paar jaar aangenaam; op een vraag van den Voorzitter, of deze leelijke kleur niet direct is weg te nemen, werd door spr. als middel genoemd z. g. n. plombagine, een soort verfstof, door waarontrent alleen ongunstige resultaten bekend waren, verder siliciaat dat langen tijd goed blijft, voorts beste verfstoffen, die goed moeten worden gewreven, en vervolgens als dampoonderwerk worden opgebracht, iets waarvan spr. zeer goede resultaten had gezien.

Ook voor imitatie-brons is het zink zeer geschikt; de bronslaag wordt langs galvanischen weg opgebracht, en de producten zijn soms zeer moeilijk van echt brons te onderscheiden.

Het ijzer is een mooi, doch zeer moeilijk te bewerken materiaal; de kunst om dat materiaal recht te doen wedervaren, zoo hoog gestegen in de middeleeuwen, raakte in verval tot voor ongeveer 80 jaar. Sedert dien tijd is een groote vooruitgang merkbaar, en ziet men meer en meer goede producten, zoo van esthetische als van technische waarde.

Spr. toonde verscheidene voorwerpen, in de zaal geëxposeerd, die aan deze beide eischen voldoen, en gaf een beschrijving op welke wijze b. v. uit een staaf ijzer een roos, een kelk enz. door opstuiken, kloven, buigen en rekken wordt verkregen, zoodat het gehoel, als technisch kunstwerk, verre staat boven de bloemen enz. met losse geperste bladen.

Verscheidene teekeningen, photographieën en werkstukken, in de zaal aanwezig, dienden verder tot bespreking en gedachtenwisseling tusschen spr. en toehoorders.

Nadat de Voorzitter den spreker had dank gezegd voor zijne voordracht, deelde hij mede, dat de interessante collectie teekeningen en werkstukken gedurende 2 dagen in het lokaal zou blijven tentoongesteld voor de leden en het publiek

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

AFDEELING DEN HAAG.

Vergadering van 6 Maart 1897.

Na het openen van de vergadering, de goedkeuring der notulen en het aannemen van drie leden, kwam de voorlezing aan de orde van het verslag over levensverzekering, uitgebracht door de daartoe benoemde commissie. Een lid vroeg of er naar de soliditeit van de verschillende maatschappijen onderzoek was gedaan omdat de uitbetaling in sommige gevallen wel wat te wenschen overliet. De voorzitter bedankte de commissie voor haar werkzaamheden, waarna besloten werd haar te outbinden en de verdere werkzaamheden aan het hoofdbestuur over te laten, daar deze zaak meer de Vereeniging dan de afdeeling gold.

Een lid beantwoordde de vraag over de Belgische baksteen, en kwam door verschillende attesten tot de conclusie dat de Hollandsche steen de voorkeur verdient boven de Belgische.

De tweede vraag werd beantwoord door het blad „De Ambachtsman", dat het branden van palen afkeurt.

Door een der leden werden de volgende vragen gedaan: 1o. Hoe kan in overeenstemming met de honorariumtabel voor architecten (een tabel die niet geregeld is naar bekwaamheid, doch in alle opzichten slechts naar de soort en grootte van een werk) een dito percentagewijze honorariumtabel voor bouwkundige opzichters en teekenaars worden vastgesteld? 2o Zijn van een dergelijke tabel, evenals dit voor de architecten het geval is, ook voor de bouwkundige opzichters en teekenaars nuttige resultaten te verwachten? 3o. Kan een dergelijke regeling als sub 1 gevraagd, ook worden toegepast ten nutte der beoefenaars der andere technische vakken? Voor het geval de vergadering met de strekking dezer vragen mocht instemmen voor het verkrijgen eener honorariumtabel, gaf de voorsteller in overweging zooveel mogelijk alle Nederlandsche bouwkundige opzichters en teekenaars uit te nodigen, daaraan mede te werken, ten einde vóór alles ieders meening te hooren, wijl het hem voorkwam, dat loonregeling spoedig dient behandeld te worden. De voorzitter stelde voor, deze vragen in handen eener commissie ter onderzoek te stellen, waarop een der leden de bemerking maakte dat een onderzoekings-commissie veel tijd behoefde, reden waarom hij aan een handelende commissie de voorkeur gaf en het voorstel deed, in aansluiting met de aangeboden vragen verder te gaan dan het voorstel van den Voorzitter. Hij bracht in herinnering dat nu ongeveer 4 maanden geleden door de afdeeling Den Haag der T. V.-V. een verzoek was gericht aan de afd. Den Haag der M. t. B. d. B. om inlichtingen omtrent den stand der werkzaamheden der commissie, vóór 2½ (twee en een half) jaar door die afdeeling benoemd voor het opmaken eener honorarium-tabel voor opzichters en teekenaars, en voegde er aan toe dat tot heden geen antwoord op dat verzoek bij de T. V.-V. was ingekomen, zoodat, naar sprekers meening, nu niet meer aan de beloofdheid wordt tekort gedaan als men pogingen in het werk stelt zulk een honorarium-tabel te ontwerpen. Dit toch is naar zijne meening eene handeling die precies gelijk staat tegenover de patroons-architecten en principalen, als die van de patroons-architecten tegenover hunne principalen op 31 Mei 1888. Spreker stelde daarom voor de vragen met het adres onmiddellijk naar het hoofdbestuur te zenden en uit de bouwkundigen der T. V. V. eene commissie te benoemen, die alsdan de taak van het Hoofdbestuur zou kunnen verlichten door het zenden van circulaires, om de medewerking van alle Nederlandsche opzichters-teekenaars te verkrijgen.

Het bureau van plaatsing zou goede diensten kunnen bewijzen en ter tegemoetkoming in de noodzakelijke onkosten beloofde de afd. Den Haag financieelen steun. De voorsteller meende in den geest der vragen te moeten adviseeren, het hoofdbestuur en de commissie er op te wijzen, dat men slechts verlangt een regeling van het loon zonder meer; dat vooralsnog van poging tot verhooging van loon geen sprake kan zijn omdat de mogelijkheid hiervan eerst kan blijken na het onderzoek door de commissie.

(1) Afb. in Vosmaer's uitgaaf: De Kunst v. Ieder, pl. 80, fig. 1.
(2) Afb. in De Aarde e/h. Volken 1e dl. bl. 208, 216; Ortwein „Deutsche Renais." dl. V, afd. 46, pl. 1—8.
(3) Ortwein, t. a. p. Liebold „Mittelalt. Holzbau." pl. 7.
(4) Zie afb. daarvan in Keller's „Europa", dll. III, bl. 111; de Aarde e/h. Volken, dl. I, bl. 205.

Door deze voorloopige regeling zou reeds de wijze van salarieeren billijker worden en minder afhankelijk zijn van omstandigheden en van de willekeur van patroons en architecten.

Van het hoofdbestuur was een schrijven ingekomen dat voortaan alle leden der T. V. V. tot de tentoonstellingen toegang hebben op vertoon van diploma en tegen betaling van 10 cents.

In de bus werd een driestal vragen gevonden, die in de volgende vergadering behandeld zullen worden.

ARTI ET INDUSTRIÆ TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Woensdag 10 *Maart* 1897.

In deze algemeene vergadering, onder voorzitterschap van den heer Jos. Mutters gehouden, werd door den secretaris, den heer F. J. Belinfante, een uitvoerig verslag uitgebracht over den toestand en de werkzaamheden enz. der Vereeniging, gedurende het jaar 1896.

Uit dat jaarverzicht bleek onder meer, dat het lidental was gestegen van 137 tot 161. Vooral in het aantal werkende en kunstlievende leden was aanmerkelijke vooruitgang te constateeren.

Langs de wanden van de vergaderzaal werd een keurige collectie Japansche tapijten van den heer Amiabel en decoratiewerk van den heer Kippel tentoongesteld, alsmede tal van teekeningen van ontwerpen op de 12 schetsprijsvragen, in het jaar 1896 door het Genootschap „Architectura et Amicitia", te Amsterdam, uitgeschreven.

Uit de toelichting, die de heer Amiabel van de tapijten gaf, bleek dat ze nog goedkooper waren dan onze gewone knoharenkarpetten. En toch zijn ze veel mooier van kleur en teekening. Gevreesd werd dan ook, dat deze tapijten gevaarlijk konden worden voor onze Nederlandsche industrie.

Het decoratief werk van den heer Kippel, dat algemeen geroemd werd als mooi in toon en opvatting, is bestemd voor een op het Plein alhier te openen visclasion.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's GRAVENHAGE. De commissie, door het bestuur van *Arti et Industriæ* alhier benoemd tot het voorbereiden van een tentoonstelling van beschrijvingen en afbeeldingen van versieringen, aangewend bij intochten en andere hengelijke gebeurtenissen, zoowel in Nederland als in het buitenland, zoomede tot het uitschrijven van prijsvragen voor concepten van versieringsmotieven voor straten, pleinen, bruggen, huizen enz. voor de inhuldigingsfeesten in 1898, heeft een uitvoerig plan met begroting van kosten ad f 2560 opgemaakt, terwijl het haar mocht gelukken toezegging te bekomen voor het kosteloos gebruik van een voor de tentoonstelling zeer geschikte zaal.

Daar de kas van „Arti et Industriæ" niet toelaat tot de verwezenlijking dier plannen voldoenden geldelijken steun te verleenen, heeft het zich tot den Gemeenteraad gewend met het verzoek, aan de vereeniging een geldelijken steun toe te zeggen tot een bedrag van hoogstens f 2000 of zooveel minder als er later ter bestrijding van de hoogst noodige onkosten zal blijken benoodigd te zijn.

Het bestuur twijfelt er niet aan, dat de Raad het groot belang der prijsvragen en het tentoonstellen der antwoorden voor het welslagen van een deel der feesten van 1898 volkomen zal beseffen, en dat het tot stand brengen van artistieke versieringen in die voor ons land zoo hoogst gewichtige dagen niet anders dan den ingezetenen der residentie ten goede kan komen.

Het zou het bestuur dan ook hoogst aangenaam zijn, indien zij eenigszins spoedig een bevredigend antwoord van den Raad mocht bekomen, wijl de zaal voor de exposito enkel in de maanden September en October ter beschikking is gesteld en bovendien voor het beantwoorden van de prijsvragen de noodige tijd dient te worden gelaten.

Het bestuur van „Arti et Industriæ" stelt, op voordracht van de bovengenoemde commissie, voor om uit te schrijven verschillende prijsvragen voor versieringen in de gemeente 's-Gravenhage.

Gevraagd zullen worden ontwerpen:

A. Tot tijdelijke versiering en illuminatie van pleinen, waarvan de kosten zullen mogen bedragen:

1o. van het plein tegenover het Paleis in het Noordeinde, f 3000; 2o. van het plein voor het station van den Hollandschen IJzeren Spoorweg, f 2000; 3o. van het plein voor het station van den Staatsspoorweg, f 3000; 4o. van het Buitenhof, f 6000; 5o. van de Plaats, f 4000; 6o. van het Plein 1813, f 6000.

B. Als voren van bruggen, 1o. de Wagenbrug, f 3000; 2o. de Boschbrug, f 1500; 3o. de Bezuidenhoutsche brug, f 1500; 4o. de brug voor den noordelijken ingang van de Prinsestraat, f 1500.

C. Als voren van een straat en van haar eindpunten, br.:

1o. de Hoogstraat, 2o. de Veerestraat, 3o. de Spuistraat, 4o. de Vlamingstraat, 5o. de Wagenstraat, 6o. de Parkstraat, 7o. het Nassauplein, 8o. de Gedempte Gracht, 9o. de Prinsestraat, 10o. de Laan van Meerdervoort.

Elke versiering berekend op f 20 per strekkenden meter en op f 200 voor elk eindpunt.

D. Als voren van den Vijver, f 8000.

E. Eener tijdelijke tribune, bestemd voor de Maliebaan ter gelegenheid van een militair feest.

F. Eener tijdelijk vrijstaande muziektent.

G. Van twee decoratieve masten, de eene hoog 10 M., f 400, de andere hoog 15 M., f 500.

H. Van de versiering en illuminatie van den gevel van een dubbel heerenhuis, kosten f 500.

I. Voor een heerenhuis, deur met twee vensters aan één zijde, f 300.

K. Van een vrijstaand sierpoortje of boog, te plaatsen voor den ingang van een huis, en voor de illuminatie daarvan f 250.

L. Voor een vrijstaande tijdelijke aerepoort of boog, hoog 10 M., en voor de illuminatie daarvan f 2500.

Voor de beste ontwerpen worden verg. zilv. en zilv. med. uitgeloofd.

— Het voornemen bestaat binnen korten tijd de twee gebouwen naast de „Witte of Litteraire Societeit" te sloopen en op te trekken in den stijl van het bestaande societeits-gebouw.

FRANEKER. Het besluit van den Gemeenteraad, om den zoogenaamden Globe-beker te verkoopen, is door de Regeering nietig verklaard.

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is:

benoemd tot opz. 1e kl., de ter beschikking gestelde ambt. op non-activiteit P. Bommel;

overgeplaatst naar de res. Bantam, de opz. 2e kl. J. Vreedenburgh; naar de res. Krawang, de opz. 3e kl. I. R. Albinus; naar de res. Pekalongan, de opz. 2e kl. J. H. W. de Rooze; naar Poerworedjo, de opz. 3e kl. F. E. Wolff;

toegevoegd aan den chef der irrigatie-afd. Serajoe, met Karang-anjer als standplaats, de opz. 3e kl. Ch. L. Breedt;

verlooud wegens langdurigen dienst, een jaar verlof aan den opz. 1e kl. J. B. Hensteit.

— Bij den aanleg van Staatsspoorwegen is:

overgeplaatst naar de lijn Batavia—Tangerang—Bantam, de tijdel. opz. 2e kl. G. B. A. van der Hoeven.

— Bij beschikking van den minister van waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter:

A. Sliedrecht en J. A. van Dalsen te Andel, bij het maken van een schutsluis enz. in de gemeente Engelen, en

J. Sizoo te Dordrecht bij de verbetering van de Boven-Mass.

— Aan den heer J. de Koning, civiel-ingenieur te Nijmegen, is door den Minister van Landbouw der Fransche Republiek geschonken het kruis van ridder du mérite agricole.

— Bij de werken tot verbetering van het kanaal van Terneuzen zijn benoemd: tot tijdelijk adjunct-ingenieur de heer H. Thorn Prikker, adj.-ing. bij den algemeenen dienst van den waterstaat te 's-Gravenhage, en tot buitengewoon opzichter de heeren J. Stuurman te IJmuiden, W. D. J. Hammecher en F. J. de Groote te Rotterdam en E. J. van Weijnsbergen te Hoofdplaat.

— Door B. en W. van Hengelo (O.) zijn uit een 24-tal sollicitanten tot opz. bij den schoolbouw benoemd de heeren J. Hartsuiker te Enschede en A. Janzen te Almelo, beiden bouwk. opzichter.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bij het toezicht op de spoorwegdiensten en het stoomwezen in Nederlandsch-Indië is vacant de betrekking van inspecteur der derde klasse, waaraan is verbonden eene bezoldiging van f 3900 's jaars. Zij die hiervoor in aanmerking wenschen te komen, behooren zich vóór 1 April, bij gezegeld adres, te wenden tot het departement van koloniën.

— Teekenleeraar aan de ambachtsschool te Haarlem, om aan smidsleerlingen 6 uur in de week les te geven. Adres vóór April aan den directeur.

— Bouwkundig opzichter, practisch ervaren, tevens teekenaar. Salaris f 50 per maand. Adres lett. P R, Bureau dezes. (*Zie advert. in het vorig no.*).

— Hoofdopzichter bij den bouw der pomp- en ontijzeringswerken der waterleiding te Tilburg. Salaris f 100 per maand, benevens bouwtoelage. Adres lett. C. T., Bureau dezes. (*Zie advert. in het vorig no.*).

— Bouwkundig opzichter bij een groot bouwwerk te Rotterdam. Adres, met opgaaf van referentiën en verlangd salaris, aan den boekh. J. P. Bladergroen, Nieuwehaven 153, Rotterdam.

— Flink oenigszins artistiek ontwikkeld teekenaar, bij een architect te Amsterdam. Adres lett. V G 696, Nieuws v. d. Dag.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van hieren geabonneerden tweemaal per jaar over achtereenvolgende weken kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een bekwaam bouwkundig opzichter-teekenaar en uitvoerder zoekt zoo spoedig mogelijk plaatsing bij een architect of aannemer. Adres no. 29, Bureau dezes. (1)

— Een bouwk. opz.-teekenaar van goede getuigen voorzien, zag zich gaarne als teekenaar geplaatst, liefst in Amsterdam of Den Haag; hoog salaris geen vereischte. Adres no. 30, Bureau dezes. (1)

MARINE.

De Vice-Admiraal, Directeur en Commandant der Marine te Amsterdam, zal op **Donderdag** den **25 Maart 1897,** des voormiddags te elf uur, in het openbaar aanbesteden:

Het maken van eene Stelling tot berging van patroondoozen en eenige bijbehoorende werken in en bij het Projectielen-Magazijn in den Noorder-IJpolder te Amsterdam.

De voorwaarden, waarnaar de aanbesteding zal geschieden, liggen ter lezing aan het Departement van Marine te 's Gravenhage, bij de Directiën der Marine te Amsterdam, Willemsoord en te Hellevoetsluis, ter Griffie van de Provinciale Besturen, uitgezonderd dat van de Provincieze Zuid-Holland, en ter Secretarie van de Gemeentebesturen te Rotterdam en te Dordrecht.

De aanwijzing zal geschieden den 17 Maart te voren aan hen, die zich daartoe des morgens te tien uur vervoegen aan het Bureau van den Hoofdingenieur der Marine te Amsterdam, bij wien tevens, op franco aanvrage, afdrukken van het bestek verkrijgbaar zijn tegen 30 cent per exemplaar.

De inschrijvingsbiljetten, ingericht overeenkomstig art. 9 der Algemeene Voorwaarden zullen, behoorlijk gesloten, moeten worden ingeleverd ter griffie van de Directie der Marine te Amsterdam, vóór of uiterlijk op den dag der besteding, des voormiddags te 11 uur.

De Vice-Admiraal voornoemd,
C. TEN BOSCH.

Amsterdam, 11 Maart 1897.

AANBESTEDING.

Het DIJKSBESTUUR van den *Wilhelminapolder* zal

op Woensdag den 24 Maart 1897,

des voormiddags te 11 uren, in het Gemeentehuis te *Wilhelminadorp*,

aanbesteden:

het bouwen van een nieuwen DUIKER in den binnendijk bij de hofstede „Oost-Bevelaad" met bijbehoorende werken in den Wilhelminapolder.

Het bestek met teekeningen ligt van af 15 Maart a. s. ter inzage in de herberg van J. VAN DIJKE, te *Wilhelminadorp*, terwijl verdere inlichtingen te verkrijgen zijn bij S. VAN DER VEGT te *Sas van Goes*.

Aanwijzing geschiedt op *Vrijdag den 19 Maart 1897.*

Wilhelminadorp, 12 Maart 1897.

H. A. HANKEN, *Dijkgraaf.*
E. VAN DEN BOSCH,
Ontvanger-Griffier.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead. Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen. — Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen.* — *Closets, Wastafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.** Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat. Hoofdagent van R. WAYGOOD & Co. Ltd. *London.* **LIFTEN.**

AANBESTEDING.

Kon. West-Indische Mauldienst.

Op ***Woensdag 24 Maart*** zal in het Koffiehuis „DE ROODE LEEUW" te 2½ ure worden Aanbesteed:

Het bouwen van een schaftlokaal naast het bestaande Kantoorgebouw aan de De Ruijterkade te AMSTERDAM, met de leverantie van alle materialen en arbeidsloonen.

Het bestek is ad **ƒ 0,40** te bekomen ter Stoomdrukkerij van ROELOFFZEN en HUBSER *N.-Z. Voorburgwal te Amsterdam.*

Inlichtingen geven de Architecten
A. L. VAN GENDT & ZONEN.

AANBESTEDING.

Op **Donderdag 25 Maart 1897,** zal in het Hôtel *AMERICAIN*, Leidsche Plein te *Amsterdam*, worden

aanbesteed:

Het VERBOUWEN van een Perceel aan de Bloemgracht No. 77 te Amsterdam.

Voor rekening van den Weled. Heer Th. COOL te *Bussum.*

Aanwijzing op *Donderdag 18 Maart* des namiddags om 2 ure.

Bestek en Teekening te verkrijgen tegen betaling van **ƒ 1.—** aan genoemd perceel en bij den ondergeteekende, bij wien ook nadere inlichtingen te bekomen zijn.

A. DIKS Rzn.
Bouwkundige te Utrecht.
Vertegenwoordiger voor de Provincie *Utrecht*
der firma G. & J. Cool.

L. van der Hoorn,

DONKERSTRAAT 17, UTRECHT.

Fabriek van ELECTRISCHE SCHELLEN, NUMMERBORDEN, TELEPHONEN, BLIKSEMAFLEIDERS enz.

Complete installatiën voor GALVANOPLASTIEK, VERNIKKELEN, VERGULDEN, VERZILVEREN enz.

DYNAMO'S, ELEMENTEN, SLIJPSCHIJVEN, CHEMICALIEN, APPARATEN enz.

Begrootingen, Prijscouranten enz. gratis.

AANBESTEDING.

Namens den Heer W. J. STOKVIS te *Arnhem*, zal de Architect A. R. FREEM te *Arnhem*, op **Zaterdag 20 Maart '97** des namiddags te 2 uur in het Café WATERBEER, Ketelstraat 48 te *Arnhem* in het openbaar

aanbesteden:

Het doen van herstellingen en vernieuwingen aan het perceel Velperplein No. 15 te Arnhem.

Bestek met Teekeningen liggen ter visie in het lokaal der besteding, terwijl bestekken tegen betaling van **ƒ 0,50** te verkrijgen zijn ten kantore van den Architect. Aanwijzing in loco op *Maandag 15 Maart 1897*, des voormiddags 10 uur.

De Architect,
A. R. FREEM.

DUI-SPIEGELGLAS
KENNE HUINCK & ALEX. IMHOFF
ROTTERDAM

AANBESTEDING

De Heer H. LIEFERS te *Wapenvelde* is voornemens op **Donderdag 18 Maart 1897,** des namiddags om 4 uur, aldaar publiek aan te besteden:

Het wederopbouwen der herberg „het Zwarte Paard", gelegen te Wapenvelde.

Bestek en teekening liggen van af 15 Maart ter inzage bij den Aanbesteder.

Verder ook inlichtingen te bekomen bij

A. DEKKER,
Mr. Timmerman, Heerde.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-GRAVENHAGE, ***Kerkplein,*** hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 50 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste Jaargang N°. 12. ZATERDAG, 20 Maart 1897.

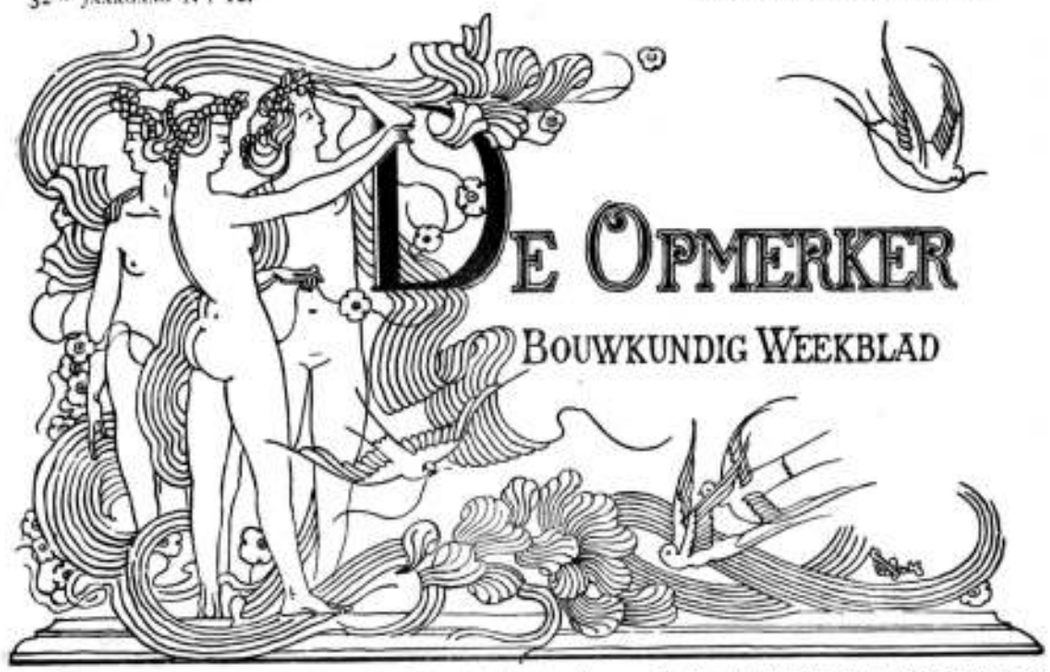

Redacteur: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, 's-*Gravenhage.*

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland ƒ 5.—, voor België, bij vooruitbetaling ƒ 6.50, voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling ƒ 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels ƒ 1.30, het inzijsnummer daaronder begrepen; voor elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Afzonderlijke nommers met plaat ƒ 0.25, zonder plaat ƒ 0.15.

INDRUKKEN VAN EEN BEZOEK AAN EENIGE STEDEN OM EN BIJ DEN HARZ,

MEER BIJZONDER MET 'T OOG OP HAREN VAKWERKBOUW.(1)

II.

Van Halberstadt vervolgden wij onzen weg langs Quedlinburg tot Thale, een der hoofdpunten vanwaar men een tour door het Harzgebergte maken kan. Wij deden dit over de Brocken tot Goslar, eens het geliefkoosde verblijf van de Saksische en Frankische keizers, in de middeneeuwen een der belangrijkste steden van Duitschland; thans nog merkwaardig door hare oude en overoude gebouwen, getuigen eener geschiedenis van meer dan 1000 jaren. Want gesticht door Hendrik I (919—936), die hier in het gebergte een wijkplaats zocht, hielden er sinds 979 zijne opvolgers geregeld verblijf, waarvan wij hier enkel nog willen noemen keizer Willem (1253), omdat deze bij ons uit de vaderlandsche geschiedenis meer van nabij bekend is als Graaf van Holland; — dezelfde wiens beeld prijkt boven de fontein op het Binnenhof te 's-Gravenhage.

Toen de roem van het keizerlijk geslacht was getaand, bloeide Goslar op nieuw door den handel. Zij sloot zich aan bij den bond der Hanzesteden en was gedurende 300 jaren een toongevende handelstad, door vele naburen benijd. Haar gemeentewet werd het model voor alle handelssteden en legde den grond tot een eerlijken handel in die dagen, waarin geen wetten op dat gebied bestonden.

Van 1494—1517 werd Goslar omringd door zware muren met torens en gemaakt tot een geduchte vesting.

Eenige sporen van zijn vroegere macht en pracht zijn nog over. Het had veel te lijden van den dertigjarigen oorlog en in de 18e eeuw werd het tot tweemaal toe bijna geheel in de asch gelegd. Maar nog verdient het den naam van „Duitsch Ravenna". Het hotel „Kaiserworth" aan de markt, waarin de meeste reizigers hun intrek nemen, dagteekenend van de 15e eeuw, was eens een der fraaiste gildehuizen. Op het Raadhuis vindt men nog de staticzaal met de afbeeldingen van sibyllen en keizers, toegeschreven aan Wohlgemuth, den leermeester van Albrecht Dürer. Van de oude kathedraal is weinig meer over; in het jaar 1820 werd zij voor afbraak verkocht en in puin weggevoerd. Daarentegen zijn gebleven, hoewel sterk gerestaureerd, de Marktkerk en de Kloosterkerk, Romaansche bouwwerken van de 12e eeuw. Nog ouder is de Domkapel (uit het midden der 11e eeuw), waar de tourist gaarne zijn mark betaalt, om het altaar van Krodo te zien dat, vervaardigd door een Duitschen metaalwerker uit dien tijd, beweerd werd aan de Heidensche godheid tot verblijf te strekken. (1)

Heine toont zich niet zeer ingenomen met Goslar. „Het is altijd dezelfde geschiedenis — zegt hij — wanneer men beroemdheden van zoo nabij gadeslaat. Ik vond een nest van huizen, in elke richting doorsneden van enge straten, zoo kronkelend als een doolhof en te midden daarvan een ellendig stroompje, waarschijnlijk de Goslar, die zijn effen, eentonigen weg volgt. De bestrating is zoo hortend en stootend als Berlijnsche hexameters. Alleen de oudheden, die de stad omlijsten, d. z. de overblijfselen harer muren, sterkten en torens, geven aan de plaats een schilderachtig uiterlijk. Een van die torens, bekend als de „Zwinger", heeft muren, die zoo dik zijn dat men gansche kamers daarin heeft uitgehold. Het Marktplein is klein en in het midden staat een fontein, waarvan het water in een metalen bekken

(1) Voordracht, gehouden door den heer H. L. Boersma in de afdeeling „'s Gravenhage" van de maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

(1) Verg. Keller's „Europa", bl. 206, 3e dl. (m. afb.)

vloeit. Als er brandalarm wordt gemaakt, geschiedt dit door op dat bekken te slaan, waarvan het geluid tot op verren afstand wordt gehoord. Niets is bekend omtrent den oorsprong van dit werk; sommigen zeggen dat de duivel het in één nacht heeft overgebracht naar de plek, waar het zich thans bevindt. In die dagen was het volk niet verstandig en het maakte den duivel even onverstandig als het zelf was. Zij gaven elkander wederkeerig geschenken". (1)

In afwijking van Heine was mij uit mijn eerste bezoek een aangename herinnering bijgebleven, nl. die van een oude schilderachtige stad. Ik logeerde toen in „Paul's hotel", met zijn bierhal in een ouden vestingtoren, waar zelfs het biljart denken deed aan den overouden reuzentijd; zoo log en groot was het. Doch nu zou ik geen legende, maar een leugen gaan opdisschen, want voor zoover ik weet, dagteekent het biljart eerst van omstreeks 1600. Enfin, die toren was oud; dat was aan alles te zien, maar schilderachtig ook, door zijn vervallen staat. Thans vond ik hem „gerestaureerd", d. w. z. opgeknapt en dientengevolge ook ontdaan van het onkruid en al die toevalligheden, welke alleen de natuur daarop met mos en varens kan tooveren. Ik wil niets afdingen van het beweren dat dit schoone kleed hem op den langen duur ten verderve moest zijn, — en toch kon ik bij het aanschouwen zijner restauratie niet nalaten die ongedaan te wenschen. Zij maakte op mij den indruk van een verjongingskuur, zooals bij een oud man valt waar te nemen, die in kleeding en manieren de jonkheid nabootst, met geen ander resultaat dan dat hij ergernis of spotternij opwekt. Dat men kerken en paleizen van kunstwaarde, die nóg als zoodanig dienst kunnen doen, zooveel mogelijk in haar ouden staat van glorie tracht te houden of bij gebleken verwaarloozing daarin herstelt, is een gansch ander geval; maar een bouwvalligen vestingtoren, die als zoodanig geen reden van bestaan meer heeft, te restaureeren en voor bierhal in te richten, dunkt mij erger dan hem in het schoone doodskleed der „ruine" aan den tand des tijds prijs te geven.

Om zich hiervan te overtuigen, zie men een vroegere afbeelding van zulk een toren, (2) nu ook gerestaureerd en in een bierhuis herschapen.

Van de oude en merkwaardige gebouwen te Goslar, dient in de eerste plaats vermeld het „Kaiserhaus", aan de zuidzijde der stad. (3) Dit is uit een oudheidkundig en historisch oogpunt een der merkwaardigste gebouwen van geheel Duitschland. Van af zijn stichting in het midden der 11e eeuw was het twee eeuwen lang de residentie van een reeks beroemde keizers en de vergaderplaats der rijksgrooten van Duitschland. Daarná een stadsgebouw geworden, geraakte het langzamerhand in verval, en wel zóó, dat men er in 't begin dezer eeuw niet anders mee wist te doen dan het voor korenmagazijn te gebruiken, totdat het in 1866 door de Pruisische regeering voor 3000 mark werd aangekocht, die het zooveel mogelijk liet herstellen in zijn ouden luister (wat 300,000 mark heeft gekost.) Een beschamend voorbeeld voor Nederland, dat in zijn oudgrafelijk slot en de ridderzaal, op het Binnenhof te 's-Gravenhage, een soortgelijk monument kon hebben, misschien voor nog geen derde van bovengenoemden prijs; maar dat liever dit monument gebruikt voor „lotenrijzaal", gerechtshof en als bergplaats van de paperassen zijner ministeriën. Want zooals thans in het „Kaiserhaus" te Goslar de rechtgeaarde Duitscher — o. a. bij een reeks geschilderde historische tafereelen — zijn hart kan ophalen aan het roemrijkste verleden van zijn land, zouden wij Nederlanders dit kunnen doen, indien ons gravelijk slot — schouwplaats ook van veel wat Nederland in den stadhouderlijken tijd beroemd maakte — in zijn ouden luister werd hersteld. Hopen we daarom dat de pogingen, hiertoe dezer dagen weder in 't werd gesteld, ondanks den strijd van denkbeelden dien zij uitlokken, niet lang meer op verwezenlijking behoeven te wachten. (4)

Van Goslar keerden wij terug naar Hanover over Hildesheim.

Stempelen Goslar's oudste herinneringen deze tot een keizersstad, die van Hildesheim doen haar kennen als een der oudste en bloeiendste centra van kerkelijk leven. Hier was het dat de kunstlievende bisschop *Bernward* (993—1022) door het stichten van werkplaatsen, in 't bijzonder voor metaalbewerking, naar het voorbeeld van Romeinsche en Byzantijnsche kunstindustrie, den grondslag legde voor een herleving daarvan in middeneeuwschen geest; waaraan nà hem de bisschoppen *Godehard*, *Hezilo* en *Bernhard* ijverig het hunne toebrachten. Overblijfselen hiervan vindt men er nog in de bronzen deuren, dito doopbekken en lichtkroon, in grafplaten met zilveren en vergulden reliefs; (een en ander in de Domkerk), benevens enkele kleinere voorwerpen, deel uitmakend van den in die kerk bewaarden „Domschatz". (5) Voorts dagteekent uit Bernward's tijd de op het Domplein staande bronzen „Christussäule" (een navolging van de bekende kolom van Trajanus te Rome), waarop het leven van Jezus in 23 tafereelen staat afgebeeld.

Dit alles is Romaansche kunst, evenals de Dom, met uitzondering van een gedeelte langschip en een gedeelte dwarsschip, die in laat-Gothischen stijl zijn aangebouwd. Voorts bevindt zich in de kerk een koorhek in Renaissance-stijl. Dit prachtstuk heeft 10 jaren arbeids gekost. Ofschoon nagenoeg geheel in zandsteen gebeeldhouwd, is dit zoo fijn gedaan dat men meent een meesterstuk van houtsnijwerk te zien. (6) De deuropeningen zijn afgesloten met kunstig gesmeede ijzeren hekken. (7)

Van het domplein naar de markt leidt de weg o. a. langs de vroegere Paulskerk, thans theater. Een zeldzame wisseling van bestemming, welke, naar ik mij voorstel, vooral in zulk een traditioneel-katholieke stad als Hildesheim, wel niet zonder ernstige tegenkanting zal tot stand gekomen zijn. Toch moet worden erkend dat het gebouw zich daartoe wel heeft geleend, blijkens zijn tegenwoordig uiterlijk.

Van hier genaakt men weldra het Marktplein en zijn interessante omgeving. (8) Op het midden van dit plein staat een fontein, gekroond met een beeld van den dapperen ridder Roeland. Om dit plein staat 1°. het Raadhuis, in de 14e eeuw in laat-Gothischen stijl gebouwd, waarvan de gaanderijen een aangename, beschutte wandelplaats, aanbieden; 2°. het Tempelhuis (met fraaien erker), niet zooals men zou kunnen onderstellen, het huis der ridders van het Heilige graf, maar eens de woning van een privaat persoon uit hetzelfde tijdvak; 3°. het grootste en prachtigste houten huis van geheel Duitschland, het „Knochenhauersambthaus", vroeger gildehuis der slagers, thans bank van leening en spaarbank; 4°. het bijna even mooie „Wedekindsche Haus." (9)

(*Wordt vervolgd*).

(1) Heine „Harzreise".
(2) In Keller's „Europa", 3e dl., bl. 109.
(3) Afgeb. in „Hannoverland in Wort und Bild.. Zie ook het Bouwk. Weekbl. van 16 Jan j.l. het opstel van Leliman (m. afb.)

(1) Zie voor eenige merkwaardige voorbeelden van huizen in vakwerkbouw, afb. in Ortwein's „Deutsche Renaissance, dl. VI, afd. 52, pl. 18—20.
(2) Afb. van een en ander in de Musterornamente, pl. 7, en Vosmaer's „Kunst v. Ieder", pl. 92, 140, 148; waarop ook kerkgeraad uit Munster en Brunswijk.
(3) Afb. in Ortwein „Deutsche Renaissance", dl. IV, afd. 35, pl. 32—39.
(4) Ibid, pl. 36.
(5) Afb. bij Keller „Europa" 3e dl. bl. 93; Ortwein voornd., dl. IV, afd. 35, pl. 7.

(6) Afb. bij Ortwein voornd. dl. IV, afd. 35, pl. 1—3, in Lachner's „Holzbau", bl. 64, 65.

HET RIJKSMUSEUM TE AMSTERDAM.

In ons vorig nummer namen wij een uittreksel uit de Handelingen der Tweede Kamer der Staten-Generaal op, om onzen lezers te doen zien, wat de Minister Van Houten omtrent het Rijks-museum te Amsterdam gezegd heeft. Een enkel woord over de „onoverkomelijke moeilijkheden", waarmede naar 's Ministers oordeel, het „tornen" aan dat gebouw gepaard gaat, voegden wij daaraan toe.

Toch is het niet zonder belang ook eenige opmerkingen te maken, naar aanleiding van hetgeen de Minister als zijn persoonlijk oordeel over aan te brengen verbeteringen geeft.

Het ideaal van den spreker schijnt het Stedelijk Museum te Amsterdam, waar hij zegt: „Hoe een schilderij-museum moet zijn, kan men zien bij het Amsterdamsche Museum, waarin de schilderijzalen zijn ingericht zooals die gewenscht worden door hen, bij wie schilderijen hoofdzaak zijn. Al wat storend is voor het oog, is zooveel mogelijk vermeden. De schilderijen worden op zichzelf als kunstwerken beschouwd en bewonderd." Deze openlijke erkenning van de voortreffelijkheid van zijn werk zal den heer Weissman zeker genoegen doen, en hem eenige vergoeding geven voor de vele onaangenaamheden, die voor hem aan het gebouw verbonden waren.

De Minister zou gaarne eenige lokalen, ingericht als die van het Amsterdamsch museum, aan het Rijksmuseum zien toevoegen. Hij vindt de verwezenlijking van dezen wensch „niet zoo ondenkbaar, omdat de onderdeelen van het Museum, als het prentenkabinet en de afdeeling voor Vaderlandsche geschiedenis, langzamerhand een grootere uitgebreidheid krijgen". Naar zijn meening zouden „schilderijen van een meer decoratief karakter alsdan in het hoofdgebouw kunnen worden geplaatst, en de schilderijen waarop de kunstenaars prijs stellen, in een ander gebouw; in het zoogenaamde restanten-gebouw zullen daarvoor reeds verscheidene lokalen beschikbaar komen".

Het is mogelijk dat deze wijze, om de moeilijkheden op te lossen, sommigen zal toelachen, maar men zal wel doen ook voor de schaduwzijden, aan die oplossing verbonden, de oogen niet te sluiten.

Moeten de veranderingen worden uitgesteld totdat het prentenkabinet en het Nederlandsche museum zoodanig zijn uitgebreid, dat men daarmede ook een deel der schilderijzalen kan vullen, dan bestaat er vrees, dat er in de eerste tien, twintig jaren niet van komen zal, doch dat de klagers steeds gepaaid zullen worden met de verzekering, dat de tegenwoordige toestand slechts als voorloopig moet worden beschouwd.

En als de bijgebouwen niet beter worden dan het „zoogenaamd" restantengebouw, hetwelk reeds nu beschikbaar komt, dan is er niets gewonnen. Want dit gebouwtje, ieder wandelaar door de Paulus-Potterstraat kan het zien, is slechts gemaakt om aan verscheidene gevelfragmenten uit de 16e, 17e en 18e eeuw een plaats te geven en ze weder zooveel mogelijk in hun oorspronkelijken toestand te vertoonen. De inwendige ruimte heeft, voor zoover dit mogelijk was, bovenlicht, doch naar een systeem, dat zeker niet als het meest gewenschte voor schilderijzalen gelden mag. Men neme slechts de proef, door daar eenige schilderijen te doen ophangen en noodige eenige „liefhebbers" en „kunstenaars, die op schilderijen prijs stellen", tot een bezoek uit. Het zal dan blijken, dat het ideaal volstrekt niet bereikt is.

Doch daarenboven, het is toch eigenlijk wel wat al te dwaas om uit een gebouw als het Rijksmuseum, gesticht met de bepaalde bedoeling om aan de meesterstukken onzer 17e-eeuwsche kunst een waardig onderkomen te verschaffen, die meesterstukken te gaan verwijderen en het grootendeels met oudheden, prenten, „schilderijen van een meer decoratief karakter" en wat dies meer zij, te gaan vullen. Als dit werkelijk moest plaats vinden, zou het maken van bijgebouwen gerust achterwege kunnen blijven en zou de gemeente Amsterdam best de talrijke zalen, die in haar eigen voortreffelijk museum nu ongebruikt zijn, of die nu met prulschilderijen werden gevuld, aan het Rijk in bruikleen kunnen aanbieden.

Is nu het Rijksmuseum niet te verbeteren, en wel zóó, dat het monumentaal karakter, waarop terecht prijs wordt gesteld, behouden blijft? Het loont zeker de moeite bij deze vraag stil te staan en zoo mogelijk er een bevredigend antwoord op te vinden.

Dit antwoord is reeds gegeven en wel in October 1886 door den heer Weissman, die toen in onze kolommen zijne denkbeelden over museumverlichting heeft uiteengezet en tevens zijne meening over de Rijksmuseumzalen kenbaar maakte. Het opstel, geschreven ruim één jaar na de opening van het gebouw en dus in een tijd, dat nog slechts weinigen voor de gebreken van het Museum oog hadden, trok slechts in zeer beperkten kring de aandacht. Sedert heeft de schrijver het zeldzame geluk gehad zijne theoriën omtrent schilderij-zaalverlichting bij het bouwen van het Stedelijk Museum in practijk te kunnen brengen, en het nog zeldzamer genoegen gesmaakt, dat die practijk bracht, wat de theorie beloofde.

Er is daarom groote waarschijnlijkheid, dat ook de destijds door den heer Weissman voor het Rijksmuseum aanbevolen veranderingen verbeteringen zullen blijken. Laat ons eens zien welke die veranderingen zijn, die door een plattegrondteekening werden toegelicht.

In de eerste plaats betreffen die wijzigingen de middenpartij. Hier blijft de Rembrandt-zaal zooals zij is, doch het bovenlicht wordt veranderd, zoodat ook licht uit het zuiden kan invallen. De groote opening tusschen eerezaal en Rembrandtzaal wordt dichtgemaakt en bestemd als muur, waartegen de Nachtwacht hangt, die dus het warme licht krijgt, dat haar toekomt.

Van de eerezaal met haar kabinetten worden de kap en de gewelven afgenomen, de scheidingsmuren tusschen de kabinetten worden doorgetrokken, en zoo ontstaan vier bovenlichtzalen, die naar alle regelen der kunst verlicht kunnen worden.

Een verdere wijziging is het plaatsen van scheidingsmuren in de zalen, die als Internationale zaal, Portrettenzaal, Van der Hoop-zaal en Waterloo-zaal bekend staan.

Men ziet het, deze wijzigingen laten den plattegrond onaangetast. Aan de gevels behoeft niets gedaan te worden; slechts de kap van de zuidelijke middenpartij krijgt een eenigszins ander aanzien, doch de

monumentaliteit wordt daardoor zeker niet geschaad.

Wil men een Nachtwachtzaal met hoog zijlicht aan de achterzijde uitbouwen, dan wordt dit plan, door de voorgestelde wijzigingen, geenszins onmogelijk gemaakt.

Een verbouwingsplan in dezen geest zal, dunkt ons, bij den heer Cuypers geen ernstige bezwaren ontmoeten. De eere- en Rembrandtzalen zijn de zwakke punten van zijn ontwerp; daar verbetering aan te brengen en wel zóó, dat zijn schepping als kunstwerk er *niet* door lijdt, zal hem zeker een genoegen zijn. Vindingrijk als hij is, zal het hem ongetwijfeld gelukken, het nieuwe in overeenstemming te brengen met het bestaande; waar de decoratiën, zeker tegen zijn bedoeling, te sprekend en te kleurig zijn geworden, zal hij weten te temperen en zich, ook in de beperking, den meester toonen.

Wij zijn het geheel eens met den heer Jan Veth, die, ons denkbeeld besprekende, om nog bij het leven van den heer Cuypers de noodige wijzigingen door dien bouwmeester zelf te doen maken, in de *Kroniek* schrijft: „Men doet verkeerd, den heer Cuypers als zulk een type van harde-bollerij voor te stellen, dat op zijn onwil elke poging tot verbeteren zou moeten afstuiten". De heer Veth heeft het wel bij het rechte eind, als hij „meent, dat de heer De Stuers, die in deze *plus royaliste que le roi* is, zich met hand en tand blijft verzetten.

De aandacht verdient ook het volgende, door den bekwamen schrijver-schilder in het midden gebracht. „Zoo zou ik *met eenigen grond* (wij cursiveeren. *Red.*) durven beweren, dat de begaafde architect tot den voorgestelden uitbouw ter redding van de Nachtwacht wel zou willen overgaan... als hij de opdracht maar kreeg. En hij zou dan in meer ondergeschikte dingen niet willen toegeven! Er is veel in het museum, wat een reorganisatie onmogelijk maakt, *maar het is de schuld niet van den heer Cuypers* (wij cursiveeren. *Red.*) als *men* vooruit bij den bouw een plan van indeeling gemaakt heeft, dat nu onhoudbaar blijkt. Doch daarom moet het hem ook des te gemakkelijker vallen nu, na de ondervinding van jaren, het groote werk te verbeteren. Om eens iets te noemen is de tegenwoordige inrichting van de portrettenzaal absurd. In plaats van een collectie, waardoor men een overzicht krijgt van of eenigen algemeenen kijk op de Hollandsche portretkunst, geeft zij een *bric à brac* van curiositeiten te aanschouwen, waar het meesterstuk onzer burger-portretkunst als een kat in een vreemd pakhuis tusschen hangt. En waarop verdedigt men deze inrichting? Op de emblemen in de wanden, die aanwijzen, dat men bij den oorspronkelijken bouw de bedoeling gehad heeft zoo en zoo,... Maar dat is immers geen redeneeren. Als men het in het plan van den bouw dus mis heeft getast, mag men toch dankbaar zijn, als dat te verbeteren is door eenvoudig die ornamenten te veranderen of te verwijderen. En zou nu de heer Cuypers zóó onredelijk wezen, dat hij daartoe niet te vinden is?"

In deze regels van den heer Jan Veth, of misschien daartusschen, kan men lezen dat de schuld van veel verkeerds in het Rijks-museum minder ligt bij den architect dan bij zijn opdrachtgevers, de vroegere Ministers van Binnenlandsche Zaken. Doch die Ministers hebben zich natuurlijk zelf al heel weinig met het gebouw en zijn inrichting bemoeid; de leidende, misschien de drijvende kracht was de referendaris.

En die kracht is nog altijd aanwezig; zij schijnt zelfs den architect te machtig. Want als de heer Jan Veth „met eenigen grond" kan zeggen, dat de heer Cuypers wel aan het verbeteren zou willen gaan, als hij de opdracht maar kreeg, dan mag men aannemen, dat dit werkelijk zoo is, maar ook, dat die opdracht den bouwmeester tegen zijn zin onthouden wordt. Uit wat de Minister in de Kamer mededeelde, blijkt ten duidelijkste, dat Z. E. tegen veranderingen geen bezwaar heeft en dat van zijn kant geen belemmeringen den heer Cuypers in den weg gelegd zullen worden. Wie is dan de man, die den heer Cuypers zijn opdracht onthoudt? Het kan al weder niemand anders zijn dan de referendaris.

Zoó blijkt het, hoe men de zaak ook beschouwt, dat altijd de heer De Stuers de „onoverkomelijke moeilijkheid" blijft. Dat hij *plus royaliste que le roi* is, zal de referendaris zeker niet toegeven. In naam van Viollet-le-Duc en zijn leer verdedigt hij „met hand en tand" het gebouw tegen ieder, die er wat op aan te merken heeft. Dit is zeker niet verstandig, want de groote Fransche archeoloog heeft nergens, voor zoover ons bekend is, voorschriften voor den bouw van musea gegeven. Ook is het ons niet gebleken, dat hij ooit als eisch heeft gesteld, dat doeltreffendheid om der wille der waarheid moest worden uitgesloten.

De heer Veth is wel zoo vriendelijk ons denkbeeld met het ei van Columbus te vergelijken. Hij besluit dan: „Tornen aan het werk van den heer Cuypers, buiten hem om, is zeker niet verkieslijk. Men zou licht uit zijn verband rukken en verknoeien wat met groote doorzettingskracht in dit langzame land eindelijk tot stand is gekomen. Maar de heer Cuypers zelf.... wij blijven ons overtuigd houden dat, *mits er klaarheid zij omtrent de veranderingen, die gewenscht worden*, de wijze bouwmeester in deze gaarne de kroon op zijn werk zal willen zetten. Het zou immers voor hem zelf en voor ons allen het beste wezen".

Hoe nu tot die klaarheid omtrent de gewenschte veranderingen te komen? Er zijn zoo talrijke, meestal onbekookte voorstellen gedaan, voor verreweg het grootste gedeelte door onbevoegden, die van de moeilijke studie, hoe een schilderijzaal het voordeeligst kan verlicht worden, nimmer werk hebben gemaakt! Daarom schijnt het ons het verstandigst het advies van den bouwmeester, die door het Stedelijk Museum getoond heeft wat hij vermocht, te volgen. De betrekkelijk geringe veranderingen, die het Rijks-museum, — wordt naar dezen raad gehoord, — te ondergaan heeft, en die niets aan de monumentaliteit van het geheel ontnemen, kunnen geen schatten kosten. Op het behoud van de Rembrandt- en eerezaal in haar tegenwoordige gedaante zal wel niemand, ook de heer Cuypers niet, gesteld zijn. Kunnen in de plaats daarvan vijf zeer bruikbare zalen komen, dan wordt met beter licht ook tevens heel wat meer muurlengte, zeker een niet te versmaden aanwinst, verkregen.

Bevalt de Rembrandtzaal na haar verandering nog niet, welnu, dan is de tijd gekomen om met den voorgestelden uitbouw, liefst eerst als hulplokaal, een proef te nemen. Valt die proef naar genoegen uit, dan zou tot aanbouwen, een kostbaar werk als het in den stijl moet gebeuren, kunnen worden overgegaan.

Wij meenen, in het bovenstaande, zij het dan met groote trekken, het programma te hebben aangegeven, waarnaar de heer Cuypers bij het veranderen van zijn schepping, zou kunnen te werk gaan. Zijn er op dit programma, al is het volgens de gegevens van een competent deskundige opgesteld, aanmerkingen te maken, kunnen daartegen bezwaren in het midden worden gebracht, dat men ze dan doe hooren. Vooral zij, die zich in theorie als in practijk met het inrichten van schilderijzalen hebben beziggehouden, kunnen nu hun stem verheffen.

Doch wie tot het verkrijgen van de „gewenschte klaarheid" wil medewerken, gedachtig aan de spreuk, dat de waarheid voortkomt uit de botsing der meeningen, bedenke tevens dat dit licht alleen zich zal vertoonen wanneer die meeningen verkregen zijn door ernstige overwegingen, door grondige studie van theorie en practijk beiden.

Komt, als voorheen, ieder die zijn competentie om ten deze advies te geven, alleen aan zijn liefhebberij voor of kennis van oude kunst ontleent, met zijn kennis aangedragen, dan blijft de „klaarheid" weg, tot stille vreugd van hen, die het Rijks-museum maar liefst zien blijven zooals het is.

De heer Cuypers zal dan terecht vragen: *à quel saint me vouer?* en, wetende dat in geval van twijfel onthouding het verstandigst is, zal hij aarzelen aan zijn werk iets te veranderen. En zoo zal dan het ideaal, de bouwmeester *zelf* de kroon op zijn werk zettend, niet verwezenlijkt worden.

TRAMWEGEN.

Na Den Haag en Amsterdam begint ook Haarlem zich met de uitbreiding van zijn trammet bezig te houden. En die uitbreiding is in dit geval niet van uitsluitend plaatselijk belang, daar zij eigenlijk slechts een onderdeel vormt van een lijn Amsterdam—Zandvoort.

Het zijn Amsterdammers, aan wier voortvarendheid men het tramplan te danken heeft. Van Amsterdam tot Haarlem is de heer Sanders de ontwerper, van Haarlem tot Zandvoort de heer Kuinders.

Dat de dagbladen van een spoorweg-aanleg spreken, wil zeker niet anders zeggen, dan dat de tramlijnen haar eigen weg zullen hebben, en dus niet, als meestal, de bestaande wegen zullen volgen. De groote snelheid van 60 à 70 KM. per uur voor personentreinen, die in de berichten genoemd wordt, is alleen te begrijpen als men aan zulk een eigen weg denkt.

Als lengte van de baan wordt 26½ KM. opgegeven. Zij zal beginnen achter het Rijks-museum te Amsterdam, en dan dwars door de Haarlemmermeer de zuidzijde van Haarlem bereiken, het Spaarne kruisen en zoo op het Houtplein aankomen, waar men het station wil maken. Dan wordt de weg van Haarlem naar Zandvoort voortgezet, van het Houtplein in nagenoeg rechte strekking naar de badplaats, om aldaar te eindigen boven op het duin in de nabijheid van het groote Badhuis.

Als beweegkracht zal bovengrondsche electriciteit worden gebezigd. Het station te Haarlem is ontworpen in de nabijheid van het Kurhaus der Staalwaterbronmaatschappij. Voorts is het plan, aan den oostelijken oever van het Spaarne een goederenstation te bouwen met spoorwegbassin.

Het schijnt dat B. & W. van Haarlem deze spoorverbinding gaarne tot stand zouden zien komen, en dat zij hunnerzijds den ondernemers geen bezwaren in den weg zullen leggen. Maar zij zijn, en dit is begrijpelijk, nog zoo zeker niet van de totstandkoming dier grootsche plannen. Daarom willen zij andere aanvragen, die niets anders beoogen dan Zandvoort met Haarlem door een tramweg, met stoom- of electriciteit als beweegkracht, te verbinden, nog aanhouden, om daarop te beschikken, wanneer binnen een jaar niet met de uitvoering van het plan-Kuinders een begin is gemaakt.

Dit plan omvat tevens het herscheppen van Zandvoort in een badplaats van den eersten rang. Een combinatie, waartoe ook de heer Kuinders behoort, heeft daarvoor het Groote Badhuis aangekocht en de onderhandelingen met binnen- en buitenlandsche financiers zijn in vollen gang.

Uit de berichten schijnt te blijken dat er een zeker verband bestaat tusschen de concessiën Sanders en Kuinders, in zooverre dat de Minister van Waterstaat als eisch gesteld heeft, dat de beide spoorwegen in en door Haarlem met elkander zouden worden verbonden. Het is te hopen, dat deze eisch niet als een *conditio sine qua non* geldt, want de koppeling der lijnen zal, vreezen wij, een onoverkomelijk beletsel voor de uitvoering der plannen blijken.

Aan een lijn naar Zandvoort toch staan geen bezwaren van beteekenis in den weg. Is misschien het Houtplein zelf niet van aanzienlijke afmetingen genoeg om daarop een station te bouwen, achter den Wagenweg, dus in de onmiddellijke nabijheid is zeker terrein genoeg voor dit doel te vinden. De kruisingen van de Leidsche Vaart en den spoorweg van Haarlem naar Leiden leveren geen bijzondere moeilijkheden op. De lijn gaat goeddeels door de duinen en is dus gemakkelijk aan te leggen. Bochten die, vooral als zij kort zijn, bij bovengrondsche geleiding der electriciteit bezwaar hebben, komen niet voor. En, wat misschien het belangrijkste is, de heer Kuinders heeft, als hij deze lijn exploiteert, geen anderen concurrent dan de bestaande spoorweglijn Haarlem—Zandvoort, die ook aan de hh. Kuinders c. s. behoort en die, ofschoon door de Hollandsche Spoorweg-maatschappij geëxploiteerd, dus eigenlijk geen concurreerende lijn genoemd mag worden.

Met den „zuiderspoorweg" van den heer Sanders is het wat anders. Deze lijn, geheel door polderland gaande, en verscheidene kanalen met drukke scheepvaart, ja zelfs het Spaarne moetende kruisen, is kostbaar van aanleg door de vele kunstwerken, die onvermijdelijk zijn; wordt niet van de bestaande wegen gebruik gemaakt, zooals wij veronderstellen, dan zal ook nog een zeer aanzienlijk bedrag voor het verkrijgen van den benoodigden grond moeten worden uitgegeven. De aanlegkosten worden dus zéér hoog. En zal nu het verkeer zoodanig zijn, dat van dit kapitaal een behoorlijke rente kan worden verwacht? Wij meenen het te mogen betwijfelen. Want tegen de concurrentie van de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij is de heer Sanders zeker niet opgewassen. Hij late zich niet verblinden door het succes, dat hij met zijn tramlijn Alkmaar—Purmerend—Amsterdam behaald heeft. Want hier was de toestand anders; de Noord-Hollandsche spoorweglijnen Amsterdam—Zaandam—Alkmaar—Den Helder, gaan niet door het welvarendste deel der provincie. Vooral sinds Nieuwediep als handelshaven van geen beteekenis meer is, kan de exploitatie der Noord-Hollandsche lijnen niet veel meer opleveren. Scherpe concurrentie met den heer Sanders op het traject Amsterdam—Alkmaar vindt dus geen plaats.

Het verkeer tusschen Amsterdam en Haarlem echter zal wel steeds grootendeels over Sloterdijk en Halfweg geschieden. Voor doorgaande reizigers is het natuurlijk altijd het gemakkelijkst, want al weet de heer Sanders ook van den Amsterdamschen Raad gedaan te krijgen, dat hij een tramlijn tusschen het Centraal-station en het Concertgebouw mag exploiteeren, dan nog zal dit altijd een grooten omweg, en dus aanzienlijk tijdverlies opleveren.

De talrijke Haarlemsche forensen zullen der Hollandsche Spoorwegmaatschappij wel trouw blijven, vooral wanneer deze haar abonnementsprijzen gaat

verlagen. De kantoren toch zijn te Amsterdam gemakkelijker bereikbaar van het Centraal-station dan van het Concertgebouw.

Deze bezwaren licht te tellen, zou dwaasheid zijn. Daarom achten wij de levensvatbaarheid, en dus ook de totstandkoming van de nieuwe verbinding tusschen Amsterdam en Haarlem, zeer onzeker.

Mag nu de lijn Haarlem—Zandvoort niet gemaakt worden, als het gedeelte Amsterdam—Haarlem achterwege zou blijven, dan vreezen wij dat de nieuwe verbinding tusschen de hoofdstad van Noord-Holland en hare badplaats, waarvan ons nu zooveel beloofd wordt, vooreerst nog geen werkelijkheid zal worden.

Het is daarom misschien, dat B. & W. van Haarlem de aanvragen van andere concessionarissen in hope, die niet zulk een blok aan het been hebben, alsnog willen aanhooren.

Nadere en meer uitvoerige berichten omtrent deze belangrijke zaak, zal de technische wereld zeker met belangstelling te gemoet zien.

Concurrentie met de bestaande stads-tramlijn te Haarlem schijnen B. & W. niet wenschelijk te achten, althans zij stellen voor, op de aanvrage van de heeren Van Vassen en Korevaar voor het aanleggen van een gastram door de stad, afwijzend te beschikken. Als deze afwijzende beschikking gemotiveerd wordt door het betrekkelijk geringe stadstram-verkeer, dat te Haarlem ook in de naaste toekomst te verwachten is, kan er weinig tegen ingebracht worden. Wij hopen dat zij geen uitvloeisel is van de onredelijke vrees voor gas als beweegkracht, die reeds van Den Haag naar Amsterdam overvloog; het zou jammer zijn, als zij nu ook te Haarlem slachtoffers kwam maken.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

Afdeeling Rotterdam.

Op de ledenvergadering van 8 Maart worden de aanwezigen in het bezit gesteld van een exemplaar van het op de vorige vergadering vastgestelde en door het Hoofdbestuur goedgekeurde huishoudelijk reglement.

Aangenomen werd het besluit om de gehouden lezingen zooveel mogelijk in hun geheel op te nemen in het jaarlijksch verslag der Afdeeling.

De heer F... gaf eene beschrijving van het onderzoek naar de oorzaken van het springen van den stoomketel van een schroefstoomboot, varende op de binnenwateren en lichtte dit toe met een teekening. Deze ketel was 12 jaar oud. De vorm was liggend, cylindrisch met één inwendigen vuurgang en vlamkast, en 80 vlampijpen. De achterwand was vlak en met den buitenkromp verbonden door een hoekijzeren ring. De achterwanden van ketel en vlamkast waren verbonden door 14 geklonken steunbouten, zoogenaamde losbouten, dik 30 m.M. en geplaatst op afstanden van 850 m.M. De diam. van den ketel was 1,93 M., de plaatdikte 10 m.M. en de stoomdruk 8½ atmosph. Alle bij de wet gevraagde veiligheidstoestellen waren aanwezig en kort geleden nagezien. Het ongeluk had plaats eenigen tijd nadat de boot, met volle stoom op aankomende, moest blijven stil liggen voor een gesloten spoorwegbrug. De boot zonk onmiddellijk na de ontploffing. Later bleek dat de ketel met al zijn toestellen uit het schip was geslingerd en zoowel schip als machine zwaar beschadigd waren. Van den achterwand des ketels was de grootste helft uitgeslagen, en het hoekijzer in de lengte afgescheurd; in den wand liep de scheur 300 m.M. over de naad der verbinding van onder- en bovenhelft en verder onregelmatig over twee der bovenste steunbouten. De steunbouten waren in den vlamkastwand blijven zitten, met uitzondering van een der beide onderste, die uitgescheurd waren. Deze twee bouten waren kort geleden wegens herhaalde lekkage voorzien met een lapje. Ook waren 15 vlampijpen gestopt om dezelfde reden.

Nadat spreker met eenige berekeningen de sterkteverhoudingen der constructie van den ketel had toegelicht, kwam hij tot de conclusie dat, hoewel de constructie niet zoodanig was als hij bij voorkeur zou gevolgd zien, deze toch voldoende was en minstens een 4½ voudige zekerheid gaf, zoolang ten minste geen slijtage intrad, tengevolge van vertering enz.

Rond het gat waardoor de onderste steunbout was heengetrokken, was het ijzer dunner en ingeteerd, en waarschijnlijk was deze bout al lang los geweest, blijkens de herhaald voorkomende lekkage zoodat de wand daar feitelijk maar door één bout gesteund werd. Zeer wel mogelijk was ook bij de bewerking het hoekijzer in den nek gekraakt geweest, wat pas later voor den dag komt, zoodat bij het sploopen van de stoomspanning, — welke bij een geval waar men met felle vuren plotseling stopt, soms ver boven de belasting der kleppen kan rijzen, — de onderste bout is losgegaan en daarna de anderen te veel te dragen kregen en dus moesten volgen.

In plaats van grondig te onderzoeken wat de oorzaak was der zich voordoende herhaalde lekken en nieuwe bouten in te zetten, heeft men eenvoudig de lekke plaatsen dicht gekookt, zoodat weder zorgeloosheid en onoordeelkundige herstelling oorzaak worden van een ramp die een menschenleven kostte.

Spreker stelde verder ter beschikking van belangstellenden een zeer uitgebreide omschrijving der beschouwingen, waarvan hij slechts een verkort resumé had gegeven.

Daarna had volgens de bepalingen van het nu in werking getreden huish. reglement de verkiezing van een nieuw bestuur plaats; de aftredenden worden herkozen en namen de benoeming aan.

In de vragenbus werd een opwekking op rijm gevonden, om haar niet te vergeten, waaruit blijkt dat de T. V. ook beoefenaars der dichtkunst onder haar leden telt.

Afdeeling Utrecht.

Vergadering van Vrijdag 12 *Maart* 1897.

Nadat de Voorzitter de vergadering had geopend, en de notulen waren gelezen en goedgekeurd, deed het bestuur eenige mededeelingen van huishoudelijken aard.

Aan de orde van behandeling was de stemming over de al of niet toelating van den heer B. Radstake, bouwkundige te Wageningen, als lid der vereeniging.

Bij monde van den heer E. A. Jansen bracht de commissie van onderzoek, daarvoor benoemd in de vergadering van 19 Februari ll., aangaande den candidaat een gunstig rapport uit, waarna de heer Radstake met algemeene stemmen als lid werd aangenomen; de Voorzitter bracht de commissie, en meer in 't bijzonder den heer Jansen, dank voor de ingewonnen informatie.

Daarna werden door den heer R. Tekelenburg, die zich daartoe vrijwillig had bereid verklaard, belangrijke mededeelingen gedaan over pneumatische funderingen, waarbij spreker een prachtige collectie daarop betrekking hebbende plaatwerken onder verklaarde, en de successievelijke verbeteringen van de duikerklok in den breede uiteenzette.

De Voorzitter dankte den geachten spreker voor de even leerzame als interessante mededeelingen, waarmede de aanwezigen door een luid applaus hun instemming betuigden.

De Voorzitter spoorde een ieder aan dit voorbeeld na te volgen, om zoodoende nuttig en aangenaam samenzijn te bevorderen.

Afdeeling Amsterdam.

In de laatst gehouden vergadering hield de heer J. J. de Jong, werktuigkundige te 's-Gravenhage, eene lezing over „de Locomotief en hare ontwikkeling".

Spreker zette uiteen hoe hij ertoe gekomen was deze lezing te houden om daarna over te gaan tot wat Burlitt noemt de „gedachte monsters met zenuwen van koper en spieren van ijzer" en gaf eene verklaring van het woord „Locomotief", afgeleid van de twee Latijnsche woorden *Locus* plaats en *Motio* beweging.

Reeds 200 jaar vóór Chr. was de arbeid, in stoom opgehoopt, bekend, doch pas ongeveer 250 jaar geleden werd daarvan partij getrokken bij het opmeuren van water in de mijnen; daarna kwam men op het denkbeeld om paarden door machines te vervangen en het eerste werktuig voor dit doel vervaardigd door den Franschman Cargnot in 1769. Vijftien jaar later maakte de Engelsche ingenieur Murdoch een locomotief; zijn leerling Treveshiek zette deze toepassingen voort en beecht het zoover, dat hij terecht „de vader van de Locomotief" genoemd kan worden.

Langzamerhand werden vele verbeteringen aangebracht en vaste banen aangelegd. In 1812 had Murray een locomotief vervaardigd, en steeds hadden verbeteringen plaats, waarop door spreker gewezen werd, die eene levensbeschrijving gaf van George Stephenson, de door hem aangebrachte verbeteringen bespreek en erop wees dat hij naar aanleiding van een prijsvraag voor het maken van een locomotief, waaraan vele en moeilijke eischen gesteld waren, eene machine fabriceerde, die dezen eisch nog verre overtrof.

Hierna besprak de heer De Jong de uitvindingen van Robert Stephenson en de verschillende stoomschuif bewegingen, alles zeer duidelijk voorgesteld op in de zaal opgehangen teekeningen. Nog vele andere zaken van beroemde mannen op dit gebied werden genoemd, en ten slotte werd een overzicht gegeven van de ontwikkeling der spoorwegen hierlanden en over de geheele aarde.

Hiermede sloot spreker zijne onderhoudende lezing, die door vele leden en genoodigden werd aangehoord; de Voorzitter bracht hem met een gepast woord dank en de aanwezigen stemden met applaus daarmede in.

ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

1052e *Vergadering van* 17 *Maart* '97.

Na lezing der notulen werd een ingekomen schrijven van de Nederlandsche afdeeling der Wereldtentoonstelling te Brussel behandeld, waarin een verzoek tot medewerking om met andere bouwkundige vereenigingen een architectuur-inzending bijeen te krijgen. Na eenige discussie werd om verschillende redenen besloten, aan dit verzoek geen gehoor te geven.

Hierna was een lezing van den heer C. W. Nijhoff aan de orde, genaamd „Bouwkundige opstellen" met daaropvolgende kunstbeschouwing: „De bouwkunst van het oude en nieuwe Parijs".

Na eenige algemeene beschouwingen over bouwkunst, voerde de spreker zijne hoorders naar Parijs en stond zeer breedvoerig stil bij de beschouwing van de „Notre Dame". Spr. gaf een in bevienden stijl geschreven nauwkeurige beschouwing van dit trotsche bouwwerk, in zijn geheel zoowel als in zijn details; de lezing verschafte aan de talrijk opgekomen leden een aangenamen avond.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Utrecht.

Vergadering van 16 *Maart* 1897.

Na behandeling der huishoudelijke zaken en de benoeming van afgevaardigden voor de in Mei en September te houden algemeene vergaderingen, werd door de heeren J. N. Breebaart, A. J. Vreeswijk en W. A. G. Jansen rapport uitgebracht over de vraag: Welke middelen zijn aan te wenden om het bouwen van slechte huizen en het gebruik van slechte materialen tegen te gaan? De commissie erkende dat het moeilijk was deze vraag te beantwoorden en hield zich daarom in de eerste plaats bezig met het onderzoek naar de redenen, waarom de vraag gesteld werd. Zij vestigde er de aandacht op dat speculatiebouw in de meeste gevallen zonder leiding van bekwame architecten geschiedt en dat de ondernemers te veel gesteund worden door hypotheekbanken, terwijl de concurrentie eene groote rol speelt, zoodat slechte materialen door onbekwame werklieden verwerkt worden; daardoor is het bouwen van woningen uit den aard der zaak een handelsartikel geworden. Al wordt verscherping van het bouwtoezicht wenschelijk geacht, blijft het de vraag of het euvel daarmede kan worden gekeerd; de gemeenteverordeningen beoogen wel algemeene belangen, maar voorzien niet in het misbruik maken van slechte materialen. Op overtredingen wordt nu en dan straf toegepast, maar zelden wordt overeenkomstig art. 180 der gemeentewet een dwangmiddel gebruikt.

Het met zorg opgemaakte rapport gaf aanleiding tot vele besprekingen, temeer daar men moeilijk tot eene conclusie kon komen; over het algemeen verwachtte men heil van eene rijkswet, waardoor de gemeente-bouwpolitie sterker zou kunnen optreden.

De heeren Kersemaekers en Jansen beantwoordden de vraag, waarom in ons land zoo weinig Doornikasche kalk gebruikt wordt, en gaven eene beschouwing over de qualiteit en de toepassing van deze kalksoort, om daardoor te verklaren, waarom zij zoo weinig gebruikt wordt. De heer Van Lunteren deelde mede dat Doornikasche kalk meer verwerkt wordt dan men oppervlakkig zou zeggen, niet alleen bij groote waterwerken, maar ook bij den bouw van woonhuizen in Den Haag.

De heer W. de Jong behandelde de vraag wat gedaan kan worden tot verheffing van het metselaarsvak, dat in ons land in verval verkeert en miskend wordt. Spreker kwam tot de volgende conclusiën:

1. Verheffing van het metselaarsvak is te verwachten door betere regeling van het onderwijs op de vakschool.
2. De metselaar moet in zijn vak gerespecteerd worden.
3. Een betere band moet gekweekt worden tusschen patroon en werkman, opdat de werkman moreel en intellectueel in betoren toestand kome.
4. Zoodra er pogingen in het werk worden gesteld om de andere hoofdaanbeelden te verheffen, moet dat van den metselaar niet vergeten worden.

Voor de zomer-excursie van de Afdeeling werd voorloopig Tilburg aangewezen.

Op eene vraag van den heer W. de Jong of het niet op den weg der Afdeeling lag eene prijsvraag uit te schrijven of op andere wijze steun te verleenen bij gelegenheid van de aanstaande kroningsfeesten, om daardoor mede te werken tot het verkrijgen van eene goede versiering der stad, was de Voorzitter van meening dat het waarschijnlijk niet in de bedoeling zou liggen onze stad een feestelijk aanzien te geven; mocht men ertoe overgaan, dan blijft er nog wel tijd om deze vraag aan de orde te stellen.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

benoemd tot adsp.-ingenieur en toegevoegd aan den chef der 2e waterstaatsafd. voor de opnemingen en werken voor een verbeterden waterafvoer in Zuid-Bagelen, de ambtenaar op non-act. Jhr. P. J. Borcel, laatstelijk die betrekking bekleed hebbende;

toegevoegd aan den chef der waterstaatsafd. met aanwijzing van Rembang als standplaats, de adsp.-ingenieur Jhr. A. H. E. van der Does de Bije;

ontslagen wegens ziekte, eervol uit zijne betrekking, de hoofdingenieur 2e kl. Th. W. C. Herckenrath;

verleend een tweejarig verlof wegens ziekte, aan den ing. 2e kl. S. C. P. van Musschenbroek.

— Bij de spoorwegen op Java is:

benoemd tot adjunct-chef der 3e afd. bij de exploitatie, de chef van het atelier voor de herstelling en het onderhoud van het materieel bij den dienst van het baggermaterieel te Semarang, W. G. J. Vogelpoel; tot tijdelijk onderopzichter 2e kl., de tijd. onderopz. 3e kl. V. L. A. Hanssens;

overgeplaatst naar de lijn Batavia—Tangerang—Bantam de tijd. onderopz. 2e kl. O. F. Horst.

— Tot ingenieur van het waterschap „de Regge" is benoemd Baron Van Tuyll van Serooskerken te Arnhem.

— Bij Kon. besluit is, met ingang van 1 April, benoemd tot leeraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen, L. A. Springer, tuin-architect te Haarlem.

— De Gemeenteraad te 's-Gravenhage heeft den heer J. H. Bakhuis, directeur van de gasfabriek, vergund de opdracht aan te nemen van het gemeentebestuur van Amsterdam, om van advies te dienen omtrent de voorstellen van de Imperial Continental Gas-association, en de gebleken uitkomsten van eene eventueele naasting en gemeente-exploitatie der gasfabrieken aldaar.

— Bij Kon. besluit is aan den opzichter bij de landsgebouwen P. J. Cromjongh, op zijn verzoek, eervol ontslag uit 's Rijks dienst verleend, en is P. L. Wijndels de Jongh, te 's-Gravenhage, benoemd tot opzichter bij de landsgebouwen.

— De Gemeenteraad te Haarlem benoemde met 16 van de 29 stemmen, den heer L. W. Havelaar, directeur der waterleiding te Namen, tot directeur der gemeentelijke waterleiding. Op de heeren J. G. Michielse te Haarlem en S. Brandenburg te Almelo, met den benoemde op de voordracht geplaatst, werden respectievelijk 8 en 4 stemmen uitgebracht.

— B. en W. van Leeuwarden hebben benoemd:

1o. in de plaats van den overleden opzichter J. D. van Nimwegen, belast met het toezicht op het nakomen der verordeningen op het bouwen en tot voorziening tegen en bij brand, den opzichter der gemeentewerken Mink Bouwalda;

2o. tot opzichter der gemeentewerken op een tractement van f 1000 per jaar, Jacob Jans Zijlstra, sedert 15 Januari 1894 werkzaam als tijdelijk opzichter.

Voorts is bij besluit van 17 Maart door B. en W. uit 62 sollicitanten tot tijdelijk opzichter benoemd F. H. de Haan, tijdelijk opzichter-teekenaar bij de gemeentewerken in Rotterdam.

— In den ouderdom van 48 jaren is te Delft overleden Dr. Ch. M. Schols, civiel-ingenieur, hoogleeraar aan de Polytechnische School in het landmeten, waterpassen en geodesie. Door de universiteit te Leiden werd de overledene honoris causa bevorderd tot doctor in de wis- en natuurkunde.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Administrateur of Directeur voor een op te richten fabriek van een nieuw bouwartikel. Adres lett. H. 20, Bureau dezes, (*Zie advert. in dit no. tusschen de aankond.*)

— Bouwkundig teekenaar-opzichter, goed kunnende detailleeren, tusschen 22 en 26 jaren. Adres met opgaaf van salaris, onder no. 6938, *N. Rott. Ct.*

DIENSTAANBIEDINGEN.

Inschrijvingsbureau Technische Vakvereeniging, Amsterdam.

Opzichter-Teekenaar:	leeft.	29	j.,	ong. verl.	Sal.	f 80		per mnd.
Opz. of „	„	32	„	geh.	„	„ 90		„ „
Bouwkund. Opzichter:	„	45	„	„	„	„ 90		„ „
Bouwk. Opz. of Uitv.	„	43	„	ong.	„	„ 80		„ „
„ „ of Uitv.	„	25	„	„	„	„ 85	à 90	„ „
Opzichter-Teekenaar	„	28	„	„	„	„ 90		„ „
Bouwk. Opz.	„	25	„	„	„	„ 60	à 70	„ „
Opzichter Teekenaar	„	23	„	„	„	„ 80	à 90	„ „
Bouwk. Opz.	„	33	„	„	„	„ 80	à 90	„ „
Bouwk. Teekenaar	„	22	„	„	„	„ 50		„ „
Machinist Teek. of Opz.	„	23	„	„	„	„ 800	à f 1000	

ADVERTENTIEN.

8 fonkelnieuwe, kostbare, kruissnarige, in **pantser voor Indië** gebouwde, gegarandeerde

SALON-PIANINO's f 255 à f 355,

van expediteurs **te koop**; waarde + het dubbele. Wordt ook op zicht gezonden. Motto „PIANO", Bureau dezer Courant.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **86 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.

Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen. — Private-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen. — Closets, Waschtafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

Hoofdagent van R. WAYGOOD & Co. Ltd. *London.* **LIFTEN.**

AANBESTEDING.

Het BESTUUR van den BUITENDIJKSCHEN BUITENVELDERSCHEN POLDER, is voorneens **aan te besteden** op den ***4n April 1897***, in het Café „Het Wapen van Nieuwer-Amstel" te *AMSTELVEEN*.

Het amoveeren van de krimp, waterloopen en droogen bak en deze weder op een onderheide fundeering op te metselen, benevens het éénjarig onderhoud van den schepradwatermolen genaamd De Koenenmolen, staande nabij den Amstelveenschen weg, Gemeente Nieuwer-Amstel.

Bestek en voorwaarden zijn te verkrijgen op franco aanvrage, tegen betaling van *f* **0,75**, ten huize van den Secretaris, den Heer J. BULK Czn., aan den Overtoom 163, Gemeente Amsterdam.

Aanwijzing zal worden gedaan door den opzichter des polders G. S. NOUT, op *Dinsdag 30 Maart 1897*, des voormiddags te 11 ure, aan genoemden molen, bij wien tevens het bestek en teekening, ten zijnen huize *Overtoom 131*, te Amsterdam, ter inzage zullen liggen.

Namens het Bestuur van genoemden polder,
J. BULK Czn.,
Secretaris-Penningmeester.

Amsterdam, 13 Maart 1897.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *Arnhem*, zullen **Donderdag 1 April 1897,** 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize *AANBESTEDEN:*

BESTEK No. 22.

De levering van gegoten-, gesmeed- en plaatijzer aan handwijzers.

BESTEK No. 24.

Het maken en leveren van Schoolmeubelen en buitenjaloezieën voor School 7, School 17 en het Gemeentehuis: in twee perceelen.

BESTEK No. 28.

Het leggen van circa 4584 M1. riolen.

Aanwijzing: voor bestek 28, *Donderdag 25 Maart a. s.*, 's namiddags 1½ ure aan het bureau Gemeentewerken in het Gemeentehuis, alwaar inlichtingen voor alle bestekken gegeven worden, alle werkdagen, tot den dag vóór de aanbesteding, van 10—12 uur; en bestekken met gezegelde inschrijvingsbiljetten verkrijgbaar zijn; als: no. 22 met 1 teekening à f 1.—; no. 24 à f 0,50; en no. 28 met 17 teekeningen à f 2,50.

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN
WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

AANBESTEDING.

Op **Donderdag 25 Maart 1897,** zal in het Hôtel *AMERICAIN*, Leidsche Plein te *Amsterdam*, worden

aanbesteed:

Het VERBOUWEN van een Perceel aan de Bloemgracht No. 77 te Amsterdam.

Voor rekening van den Weled. Heer Th. COOL te *Bussum*.

Aanwijzing op *Donderdag 18 Maart* des namiddags ten 2 ure.

Bestek en Teekening te verkrijgen tegen betaling van **f 1.**— aan genoemd perceel en bij den ondergeteekende, bij wien ook nadere inlichtingen te bekomen zijn.

A. DIKS Rzn.
Bouwkundige te Utrecht.
Vertegenwoordiger voor de Provincie *Utrecht* der firma G. & J. Coot.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op ***Dinsdag 6 April 1897,*** des voormiddags ten 12 ure (locale tijd) zal aan het bureau van den Sectie-Ingenieur te *Venlo* **worden aanbesteed**

VOLGENS BESTEK E:

Het verrichten van eenige herstellingen aan de gebouwen, kunstwerken en verdere werken, behoorende tot de lijnen Maastricht-Boxtel, Nijmegen-Venlo, Sittard—Herzogenrath,

in zeventien perceelen.

Het bestek is tegen betaling van **f 1.00** verkrijgbaar op franco aanvraag aan bovengenoemd bureau.

Aanwijzing ter plaatse zooals op de achterzijde van den omslag van het bestek vermeld.

De Sectie-Ingenieur,
A. VAN LIEBERGEN.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **6**den **April 1897,** des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 724.

Het inrichten van het Hoofdgebouw op het lokaalstation (voormalig) te Vlissingen tot ZES DIENSTWONINGEN.

Begrooting f 9200.—.

De besteding geschiedt volgens § 86 van het bestek.

Het bestek ligt van den 13den Maart 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. VAN DER KUN te Breda en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **f 1.50.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 27sten Maart 1897 ten 1 ure namiddag *(West Europeesche tijd)*.

Utrecht, den 10den Maart 1897.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-GRAVENHAGE, ***Kerkplein,*** hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 50 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste Jaargang N°. 13. ZATERDAG, 27 Maart 1897.

Redactie: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 5.—, voor België, bij vooruitbetaling *f* 6.50, voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1,30, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elke regel meer *f* 0.20. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

INDRUKKEN VAN EEN BEZOEK AAN EENIGE STEDEN OM EN BIJ DEN HARZ,

MEER BIJZONDER MET 'T OOG OP HAREN VAKWERKBOUW. (1)

III.

In haast alle straten van het oud gebleven deel van Hildesheim treft men nog tal van interessante huizen in denzelfden vakwerkbouw aan; waarvan de grootste en schoonste aan den „Hoheweg", de „Marktstrasse" de „Bruhl", de „Lange Hagen" — met een „Kaiserhaus" zoo genoemd naar de afbeeldsels „en relief" en „en statue" van Duitsche Keizers, die het versieren —, de „Andreas Platz" (met het Roelandshospitaal) en aan het marktplein zelf (2).

De meeste dier gebouwen, thans nog bewoond, zijn gerestaureerd, evenwel met behoud van hun oorspronkelijk karakter en ornement. Zoo kennerken de voornaamsten zich in plattegrond door één of twee voorsprongen, ter zijde van den ingang; in opstand door hooge verdiepingen gelijkvloers, met twee à drie bovenverdiepingen van minder hoogte, waarboven een hoog steil dak. Evenals we dit aan vakwerkgebouwen te Hanover, Brunswijk, Munster en Halberstadt opmerkten, ziet men ook hier de bovenverdiepingen telkens uitgebouwd en opgevangen door balkeinden met consoles of schoorstukken, rijk versierd met lijst- en snijwerk (3). De balkeinden liet men meestal onversierd; soms ook — zooals aan het Slagersgildehuis — de hieronder staande posten. Aan de meeste gevels daarentegen zijn deze pilastervormig bewerkt; deurposten niet zelden van kolommen of caryatiden voorzien. Deze posten zijn van zwaar eikenhout (30—35 cM□.) (4). Van het gevelvlak zijn ook hier de borstweringen 't meest bedekt met vlak gesneden ornementen in hout, aangevuld met vlechtwerk in tegel- of gewone baksteen. Aan het gildehuis der slagers is hierbij in 't oogvallend veel een waaier- of palmetvormig ornement in vlak gesneden relief toegepast (5).

Kenmerkend te Hildesheim, in afwijking van menigen gevel te Hanover, is het geregeld doorloopen over de geheele breedte van het gebouw, van de horizontale verdiepingslijnen. Onder de desbetreffende fries- en cordonversieringen treft men bij afwisseling plant-, dier- en menschfiguur aan; dikwijls met zinnebeeldige beteekenis; zoo ook symbolen van handels- en nijverheidsbedrijven, wapens en spreuken (6). Onder laatstgenoemden luidt er een:

„Wer bauen will an freier Strassen,
„Muss sich viel ünnütz geschwetz nich irren lassen",

hetgeen overeenkomt met ons oud-Hollandsch:

„Wie bouwt aan den weeh,
„Onderleijdt veel gezeeh".

Evenals we dat te Brunswijk opmerkten, vindt men ook hier het effect der gevelversiering verhoogd met schilderwerk of wordt dit ten deele door relief-ornement vervangen (7).

Zooals reeds werd opgemerkt, zijn die vakwerkgebouwen in laat-Gothischen en in Renaissance-stijl. Oudere voorbeelden zijn hoogst zeldzaam; niet omdat deze manier van huizenbouwen niet vroeger werd toegepast; integendeel is bekend dat deze bouwwijze een der oudste en meest algemeene is, vooral in houtrijke streken, en dat men daar aanvankelijk niet alleen het constructief geraamte van het huis van hout, maar ook

(1) Voordracht, gehouden door den heer H. L. Roersma in de afdeeling „'s Gravenhage" van de maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

(2) Zie afb. bij Ortwein voornl. dl. IV, afd. 35, pl. 12—25; bij Lachner voornl. bl. 28.

(3) Zie Lachner, bl. 38—46, 57—61, 94, 95.

(4) Zie Lachner's Holzbaük, bl. 100—102.

(5) Idem bl. 64, 65 en pl. III.

(6) Zie Lachner's „Holzbaük", bl. 110—113.

(7) Idem, pl. IV.

de bij die constructie ontstane opene vakken eerst met houten bekleedsels vulde, zooals men dat nog heden in sommige afgelegen bergstreken kan waarnemen. De mindere duurzaamheid en het meerdere gevaar voor brand, gevoegd bij het afnemen van den houtvoorraad, daartoe geschikt, bracht er in lateren tijd toe, de vakken met steen te vullen en ook in andere opzichten die huizen beter bestand te maken tegen den tand des tijds. Wijl deze bouwwijze door haar mindere kostbaarheid en snellere daarstelling zich bijzonder leende voor den gewonen huizenbouw, in tegenstelling met die der burchten, kerken en paleizen, waarvoor de massieve steenbouw de meest gewenschte is, — zoo verklaart het zich dat de ontwikkeling van dien vakwerkbouw tijdens de Middeleeuwen en de Renaissance samenging met die van den burgerstand en dat zijn rijkste en schoonste producten dagteekenen uit den laat-Gothischen en den Renaissance-tijd, toen de burgers, als „derde stand" een macht geworden naast die van den adel en de geestelijkheid, daarvan ook getuigenis gaven in hun privaten woningbouw.

Van zulke getuigen vindt men onder de Harz-steden nergens meer dan te Hildesheim, t. w. in het oude gedeelte der stad. Als men haar van af het spoorwegstation binnentreedt, bemerkt men daarvan echter niets, want hier ziet men een gansch moderne stad, gelijk Hanover, ofschoon minder uitgebreid, zooals in haar geheel Hildesheim in grootte en beteekenis bij Hanover ten achter staat.

Men kan via Hanover—Hildesheim, voor verdere kennismaking met den hier besproken vakwerkbouw, ook nog een zeer loonende toer maken, door zijn reis over Goslar te vervolgen naar Eimbeck, Holzminden en Höxter; vanwaar men zeer geschikt over Paderborn, Soest en Hamm naar Munster terugkeeren kan. Of men richt zijne schreden van Holzminden naar Pyrmont, om van hier over Hameln, Stadthagen en Münder; óf naar Detmold, om vandaar over Herford weer op de hoofdlijn van Hanover—Osnabrück te komen.

Eimbeck is, behalve door zijn oud, typisch Raadhuis (1), bekend door het „Northeimsches Haus"; een met ornementen en beeldsnijwerk in Renaissance stijl, rijk versierde vakwerkbouw; een der fraaiste en meest typische gevels van den ganschen omtrek. (2)

Te Höxter trekken in 't bijzonder de aandacht het „Hutte'sche Haus" en het „Tilly Haus (3). Het eerste is een zeer mooi en zuiver type uit den vroeg-, het tweede een rijk voorbeeld uit den laat-Renaissance-tijd, toen men den houtbouw met nabootsingen van steen-architectuur en daaraan ontleende ornementen ging vervalschen.

Herford, vroeger een rijksstad, met een abdij reeds dagteekenend van de 8e eeuw en het praalgraf voor den door Karel den Groote verslagen aanvoerder der Saksen — Wittekindt — dit Herford is ook bekend door enkele typische voorbeelden van vakwerkbouw; waarvan het „Haus an der Bruderstrasse" een der voornaamste en best bewaarde is. (4)

In nog wijderen kring om den Harz gaande, noordwaarts tot Bremen, Hamburg en Lubeck, — oostwaarts tot Maagdenburg en Halle, — zuidwaarts tot Göttingen en Dudorstadt, — en westwaarts over de geheele provincie Westphalen, — vindt men met betrekkelijk geringe afwijkingen voorbeelden van denzelfden vakwerkbouw, welke ter onderscheiding van dien der landen aan den Midden-Rijn en van Zuid-Duitschland, met den algemeenen naam van Noord- of Noordwest-Duitsche vakwerkbouw wordt aangeduid.

Ons bestek gedoogt niet hierover verder in bijzonderheden te treden, waarvoor de belangstellende lezer nogmaals zij verwezen naar het meergemelde werk van Lachner; die zoowel van den Zuid- als van Noord-Duitschen vakwerkbouw gedetailleerde beschrijvingen en afbeeldingen geeft en dien vakwerkbouw ook nog vergelijkt met den daarvan wel te onderscheiden blokhuisbouw, zooals die o. a. in Noorwegen en Zwitserland inheemsch is.

Gelijk bekend mag worden ondersteld, zijn oude voorbeelden van vakwerkbouw in ons land zeer weinig meer aanwezig, niettegenstaande die bouw hier vroeger ook algemeen is geweest. Bejammert men dit verdwijnen en is men met mij van oordeel dat die bouwwijze in eere dient gehouden, al ware 't alleen maar om het vele schoone en karakteristieke, wat zij den beminnaars en beoefenaars van een der oudste en voornaamste bouwvakken — de timmerkunst — bood en nog bieden kan, — dan ligt het voor de hand te trachten onze kennis daarvan aan te vullen door de studie van hetgeen in de ons vanouds aanverwante gewesten nog min of meer overvloedig te vinden is.

Als zoodanig hebben dan de gewesten, zich uitstrekkende van Nederland's zuid-oostelijke grens tot den Harz de meeste aanspraak op onze belangstelling.

H. L. B.

(1) Afgeb. in „Hannoverland in Wort u. Bild".
(2) Zie Lachner's „Holzbau", bl. 124.
(3) Idem bl. 81, 83, 105. Zie voor zuur Liebold „Nieder Sachs. Holzb." pl. IV en V.
(4) Zie Lachner, t. a. p. bl. 53.

ROOKBEZWAAR.

De talrijke fabrieken, in de voornaamste steden van ons vaderland aanwezig, hebben door den steenkolenrook, die onophoudelijk uit hare schoorsteenen ontsnapt, een bezwaar in het leven geroepen dat onze voorvaderen niet kenden.

Alle brandstoffen die gebruikt worden, bestaan uit koolstof, waterstof, zwavel, water, zuurstof, soms ook uit aarde en steensoorten. De koolstof verbindt zich met zuurstof tot koolzuur, de waterstof vormt met zuurstof waterdamp, de zwavel vormt met zuurstof zwavelig zuur; water, zuurstof en stikstof worden vluchtig en de onverbrandbare deelen of bijmengselen vormen asch of slakken. Dit alles geschiedt onder het verbrandingsproces.

De steenkolen, die tegenwoordig haast overal in het groot als brandstof worden gebezigd, hebben niet allen één zelfde verwarmend vermogen. Een kilogram van de beste Westfaalsche kolen kan 8000 liter water 1 ° Celsius in temperatuur doen toenemen, terwijl een kilogram van de beste Engelsche kolen slechts 7000 liter water een dergelijke temperatuursverhooging kan mededeelen. Het is dus duidelijk dat men van de eerste soort minder noodig zal hebben dan van de tweede, om één zelfden ketelinhoud tot verdamping te brengen.

Voor een goede verbranding is een zoo ruim mogelijke toevoer van lucht noodig, die, zooals bekend is, uit 21 maatdeelen zuurstof en 79 maatdeelen stikstof bestaat. Vindt nu volledige verbranding plaats, dan verbinden zich 19 maatdeelen van deze zuurstof met koolstof tot één zelfde hoeveelheid koolzuur. De overblijvende 2 deelen zuurstof vormen met waterstof 4 deelen waterdamp. Koolzuur en waterdamp vermengen zich met de 79 deelen stikstof en dus leveren 100 M³. lucht 102 M³. verbrandingsgassen op.

Daar de waterdamp zich spoedig in de lucht verdicht, blijven slechts 98 M³. van de verbrandingsgassen over; hun soortelijk gewicht is echter grooter dan dat der dampkringslucht.

Om nu 1 kilogram steenkool van gemiddelde hoedanigheid te verbranden is 10 kilogram of 8 M³ dampkringslucht noodig; de verbrandingsgassen wegen, afgekoeld, 11 kilogram. In de practijk, vooral wanneer op gewone vlakliggende roosters gestookt wordt, is de toevoer van lucht twee of meer malen te groot. Die overtollige lucht werkt in meer dan een opzicht schadelijk. Vooreerst verlaagt zij de temperatuur, waarbij de verbranding plaats vindt, en daarenboven neemt zij heel wat warmte mede als zij door den schoorsteen gaat. Dit blijkt vooral uit de aanwezigheid van het koolzuur in de gassen, die den schoorsteen verlaten. Hoe meer koolzuur daar procentsgewijze voorkomt, hoe minder warmte door den schoorsteen ontsnapt. Is bv. 16 % koolzuur aanwezig, dan gaat slechts 12 % van de warmte verloren; daalt het koolzuurcijfer tot 4 %, dan stijgt het warmteverlies tot 45 %.

Om de aanwezigheid van het koolzuur procentsgewijze te constateeren, zijn verschillende toestellen uitgedacht, die een zeer scherpe contrôle op de wijze van stoken mogelijk maken.

De hoeveelheid warmte, bij het stoken verkregen, hangt af van het roosteroppervlak, de trekking in den schoorsteen en de hoedanigheid van de steenkolen. Meestal is trek, overeenkomende met den druk van een waterkolom van 10 millimeter voldoende; om die boven het vuur te verkrijgen, moet de trek in den schoorsteen het dubbele bedragen. Is deze trek aanwezig, dan kan men rekenen dat op 1 M² van den rooster per uur 100 KG. van de beste steenkolen verbranden. Theoretisch moesten die 800,000 warmte-eenheden opleveren, doch door schoorsteenverlies, uitstraling, onvolkomen verbranding, roet, enz. wordt meestal een nuttig effect van niet meer dan 500,000 warmte-eenheden verkregen.

Steenkolen ontbranden bij 800° Celsius; na het ontbranden stijgt de temperatuur in het vuur tot ongeveer 1500°. Hoe zuiverder de brandstof is, hoe hooger temperatuur; vandaar dat cokes en houtskool zulk een groote hitte geven.

De rook, die bij de meeste brandstoffen ontstaat, is een bewijs van onvolkomen verbranding. Hem geheel te vermijden is bij de gewone roosterconstructie onmogelijk. Maar de stoker kan zorgen, dat hij tot een minimum beperkt wordt, door steeds acht te geven op een goede verspreiding der kolen boven het vuur, zoodat de vermenging van koolstof en zuurstof overal plaats kan vinden.

Om dit te bereiken is het noodig dat de rooster, voor daarop vuur wordt aangelegd, volkomen zuiver is van slakken en asch. De kolen moeten aanvankelijk op het achterste gedeelte van den rooster gebracht worden, om door het aangestoken hout, dat het voorgedeelte van den rooster inneemt, tot verbranding te komen. Zijn de kolen goed aan het branden, dan moeten zij in een dunne laag over den geheelen rooster worden uitgespreid, en daarover een nieuwe, doch eveneens dunne laag van versche kolen worden gelegd. Nooit mogen de kolen grooter zijn dan een hoenderei. Voorkomende grootere stukken moeten daarom eerst stukgeslagen worden. Het openen van de deur moet zooveel mogelijk worden vermeden en de aanvoer van nieuwe kolen iedere tien minuten geschieden, doch zoo snel, dat de deur niet langer dan twee minuten openblijft. Om het vuur voortdurend in het oog te kunnen houden, is een kijkgat in de deur zeer aan te bevelen. Moet de deur door een bijzondere omstandigheid, hetzij omdat slakken verwijderd moeten worden, of om een andere reden, langer dan gewoonlijk openstaan, dan is het zaak den trek van den schoorsteen tijdelijk te verminderen. Houdt nu ook de stoker zijn rooster steeds vrij van slakken, dan spaart hij niet alleen kolen, doch kan de rooster ook langer dan anders duren.

Een stoker, die dit alles in acht neemt, zal niet alleen weinig kolen gebruiken, doch ook de omgeving zijner fabriek weinig rookbezwaar doen ondervinden. Maar stokers, die oplettend zijn, mogen witte raven genoemd worden. Uit de mindere klasse voortgekomen, dikwijls niet hoog betaald, heeft de stoker slechts weinig begrip van het gewicht zijner taak. Zoolang hij onder contrôle staat, doet hij zijn best; heeft de toezichthoudende persoon zich echter verwijderd, dan wordt het vuur al gauw vergeten. Om de schade in te halen, wordt nu een groote hoeveelheid kolen op het vuur geworpen en de zwarte rook, uit den schoorsteen ontsnappend, bewijst dat die hoeveelheid, te groot om behoorlijk te verbranden, grootendeels als kool in de buitenlucht komt. In vele fabrieken tracht men, door een premiestelsel op het zuinig kolenverbruik, de stokers tot grootere oplettendheid aan te sporen.

Ofschoon dus het stoken, zooals het in verreweg de meeste fabrieken tegenwoordig nog geschiedt, groote nadeelen met zich brengt, als daar zijn de afhankelijkheid van des stokers oplettendheid, de noodzakelijkheid om de deur af en toe te openen en dus koude lucht toe te voeren, onvolkomen verbranding en meestal sterke rookontwikkeling, zoo ziet men die nadeelen over het hoofd, omdat deze manier van behandelen zoo eenvoudig is.

Toch is getracht de nadeelen zooveel mogelijk te doen verdwijnen. In de eerste plaats werd de rooster hellend gelegd, zoodat de kolen, naarmate zij verbranden, naar beneden glijden en telkens versche voorraad uit een trechter aan het hoogste eind het vuur bereikt. Maar dit systeem is alleen daar toe te passen, waar de gebruikte kolen niet aanbakken en zich geen slakken vormen. Daarenboven heeft men er nog dikwijls last mede, dat de nieuw aangevoerde kolen niet spoedig genoeg aan het branden gaan.

Om dit gebrek te verhelpen, heeft men den rooster vlak gelegd, doch hem uit verscheidene korte stukken doen bestaan, die als het ware een trap vormen. Op ieder der traptreden, als wij ze zoo eens mogen noemen, blijft wat brandende kool liggen en hierdoor vatten de bijgevoegde kolen sneller vlam. Doch nu deed zich weder het nadeel voor dat de roosterbaren zeer spoedig verbrandden.

Daarom is een systeem van stoken uitgedacht, waarbij de rooster zeer weinig te lijden heeft. De steenkolen, tot poeder gemalen, worden over het vuur geblazen, zoodat zij in zwevenden toestand verbranden. Op deze wijze kan een zoo innige verbinding van lucht en kool worden verkregen, dat 80 % nuttig effect te verkrijgen is, terwijl zelfs de beste stoker het maar zelden tot 65 % brengt. Van rook is zoo goed als niets te bespeuren en daarom kan deze wijze van stoken, die zeer gemakkelijk te regelen is, het rookbezwaar grootendeels opheffen.

Een bezwaar schijnt het malen der steenkolen. Heeft men daarvoor echter de geschikte werktuigen, dan bedragen de kosten slechts 5 % van den prijs der kolen en worden die dus ruimschoots opgewogen door het verkregen grooter nuttig effect.

Om het verbranden der roosterbaren, welk systeem van stoken overigens gekozen wordt, tegen te gaan,

worden ze dikwijs hol genomen en laat men er water door circuleeren, dat uit een reservoir komt, dat steeds wordt aangevuld. Het warme water dat de roosterbaren leveren, kan tot het voeden van den ketel worden gebruikt.

Er zijn heel wat rookverbrandingssystemen bedacht, die daarop berusten, dat de benoodigde lucht voor volledige verbranding wordt toegevoerd, nadat de verbrandingsproducten reeds het vuur verlaten hebben. De resultaten, op deze wijze verkregen, zijn echter niet gunstig geweest. Slechts door te zorgen dat in het vuur zelf de verbranding zoo volkomen mogelijk is, bereikt men een uitkomst, die in alle opzichten voldoet.

Niet alle soorten van steenkolen geven, op één zelfden rooster gestookt, evenveel rook. Zoo geeft de magere kool, die als anthraciet bekend is, zeer weinig rook; daar zij echter ook weinig vlam geeft, kan zij onder die ketels, welke haast overal in gebruik zijn, niet gestookt worden. De kolen, die het sterkst gashoudend zijn, geven het meeste vlam, maar rooken ook sterk.

Uit het bovenstaande ziet men, dat door rationeel stoken het rookbezwaar, zoo al niet geheel opgeheven, dan toch grootendeels vermeden kan worden. Ook een goede schoorsteeninrichting is van het hoogste belang. Een toenemen van de wijdte naar boven toe, is zeer aan te bevelen. Meestal echter wordt juist het omgekeerde aangetroffen, omdat dit een gemakkelijker constructie toelaat.

Eindelijk moeten ook fabrieksschoorsteenen op gezette tijden worden geveegd. Wordt dit nagelaten, dan vermindert niet alleen de trek, doch vliegt ook het roet in vlokken met de warme lucht naar buiten. En wanneer dit het geval is, baat alles wat gedaan wordt om door rationeele verbranding het rookbezwaar te verminderen, al heel weinig.

PRIJSVRAGEN

Reclamekaart.

Ter gelegenheid van haar vijftigjarig bestaan heeft de firma W. G. Boele Sr., sigarenfabrikanten te Kampen, een prijsvraag uitgeschreven voor een reclamekaart, welke hoofdzakelijk moet dienen om in winkels te worden opgehangen. Tot de deelneming aan dezen wedstrijd worden alleen toegelaten de werken van Nederlandsche en in Nederland gevestigde kunstenaars. De ontwerpen moeten zijn oorspronkelijke teekeningen en de afmetingen, daaraan te geven, mogen niet meer bedragen dan 76 × 55 cM. en niet minder dan 64 × 50 cM. In elke teekening moet op zeer duidelijke wijze zijn uitgedrukt, dat deze winkelkaart de aandacht zal hebben te vestigen op het handelsartikel sigaren. De kaart moet tevens op duidelijke wijze vermelden den naam en de woonplaats van hem, die dezen wedstrijd uitschrijft.

De ontwerpen moeten worden geadresseerd aan de oefenschool bij 's Rijks Museum, Hobbemastraat 25 te Amsterdam, en franco zijn ingekomen vóór 21 Mei 1897.

Drie prijzen worden uitgeloofd: 1e prijs *f* 500, 2e prijs *f* 300 en 3e prijs *f* 200.

De beoordeeling der ingezonden ontwerpen zal plaats hebben te Amsterdam door een jury van zeven leden, nl. de heeren: Aug. Allebé, hoogleeraar-directeur der Rijks-Academie van beeldende kunsten te Amsterdam; A. le Comte, kunstschilder te Delft; Dr. P. J. H. Cuypers, architect der Rijksmuseumgebouwen te Amsterdam; Josef Israëls, kunstschilder te 's-Gravenhage; Ferd. Leenhoff, hoogleeraar aan de Rijks-Academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam; W. B. G. Molkenboer, directeur der Rijks-normaalschool voor teekenonderwijzers te Amsterdam; B. W. Wierink, directeur der industrieschool van de Maatschappij voor den werkenden Stand te Amsterdam.

Na de uitspraak der jury zullen alle ingekomen ontwerpen te Amsterdam openbaar worden tentoongesteld.

Reclameplaat voor de Reclame-Tentoonstelling.

De Vereeniging „Amsterdam Vooruit" organiseert tegen Augustus een internationale tentoonstelling van reclame-middelen in het Paleis voor Volksvlijt aldaar. Zij schreef een prijsvraag uit voor het beste ontwerp van een reclameplaat en ontving 52 antwoorden, die door de heeren Breitner, Kromhout en Reyding beoordeeld werden. Met algemeene stemmen werd de prijs toegekend aan het ontwerp, onder het motto Idylle ingezonden, en vervaardigd door den heer Döhrn te Rotterdam. De plaat stelt de reclame voor op motieven van de Zonnebloem, in 't midden waarvan de Faam en ter wederzijde emblemen van koophandel en nijverheid.

De tentoonstelling van de ontwerpen werd Donderdag geopend.

PAPYROLITH.

In de „Deutsche Bauzeitung" van 17 Maart jl. komt onder de rubriek Brieven- en Vragenbus een merkwaardig stukje voor over vloeren van papyrolith, voor ons te belangrijker omdat wij in Holland overstroomd worden met nieuwe uitvindingen op bouwkundig gebied, die meestentijds uit Duitschland tot ons komen en vergezeld gaan van opgeschroefde brochures met eenige bladzijden van aanbeveling, naar mijne meening dikwijls door minder nauwgezette bouwmeesters opgesteld.

De Regeeringsbouwmeester Arendt, te Weilmünster, schrijft het volgende:

„Bij den bouw van het krankzinnigengesticht te Weilmünster werd onder mijne directie in September jongstleden ongeveer 30 M² vloer van papyrolith door de firma Kraner te Einsiedel gelegd op een onderlaag van zwemsteen, met cement overtrokken. Aan de firma werd te kennen gegeven, dat hier sprake was van eene proefneming om de bruikbaarheid te kunnen beoordeelen, alvorens daarvan voor de andere lokalen gebruik te maken. De vloer bestond uit eene dubbele laag houtspanen en eene gepatenteerde massa, die met den troffel opgebracht en glad gepleisterd werd.

„Reeds na viertien dagen trok de bovenste laag op verschillende plaatsen, vertoonde scheuren en bladderde af. Herhaalde aanmaningen aan de firma om den vloer te doen veranderen, bleven onbeantwoord. Daarentegen kwam na eenigen tijd een nieuwe zending van materialen en spoedig daarop een monteur, die verklaarde geen herstelling te kunnen verrichten en het kwaad alleen door geheele vernieuwing te kunnen keeren.

„Toen eene nieuwe aanmaning aan de firma onbeantwoord bleef, zag ik mij genoodzaakt een einde te maken aan den onhoudbaren toestand en werd de bevloering in December opgebroken en door een houten vloer vervangen. Eene rekening over het verrichten werk is tot heden niet ingekomen".

Het bovenstaande is eene goede waarschuwing om alle nieuwigheden niet te spoedig burgerrecht te verleenen.

Arnhem, 22 Maart 1897. A. R. Freem.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Amsterdam.

Vergadering van Vrijdag 19 *Maart* 1897.

Na lezing en goedkeuring van de notulen en het aannemen van een lid, werd het woord gegeven aan den heer J. G. van Niftrik, stadsingenieur te Amsterdam, tot het houden eener lezing over: „De havenwerken te Amsterdam."

De heer Van Niftrik wenschte geen bepaald historisch overzicht te geven van de havenwerken te Amsterdam, doch slechts in korte trekken het oog te vestigen op onze handelsinrichtingen die, naar spreker's meening zoo belangrijk zijn dat zij, wanneer de nieuwe werken te IJmuiden gereed zijn, Amsterdam zullen maken tot een van de belangrijkste havens van het vaste land van Europa. Spreker trad vervolgens in een korte beschouwing over den toestand van het IJ vóór de afsluiting bij Pampus en de primitieve havenwerken uit dien tijd, die meestal bestonden uit paalwerken waartusschen de schepen lagen vastgemeerd of die dokken omsloten. Onder de plannen tot verbetering der havenwerken, welke langzamerhand ontstonden, was vooral merkwaardig een door den ingenieur Goudriaan opgemaakt ontwerp uit het jaar 1803, waarin reeds de grondgedachte voor de doorgraving van Holland op zijn smalst was neergelegd.

Het Noord-Hollandsche kanaal, hoewel met zeer groote kosten tot stand gebracht, beantwoordde niet aan het doel, omdat de zeeschepen in Den Helder aankomende, van lichters moesten gebruik maken, om hun waren naar Amsterdam te vervoeren.

Toen nu het Noordzee-kanaal voltooid was, werd in dien toestand wel verbetering gebracht, doch waren onze haveninrichtingen geheel onvoldoende. De verschillende werken, die tot verbetering van deze haven waren tot stand gebracht, wilde spreker alsnu behandelen, waartoe ter verduidelijking een groot aantal goed gekleurde plannen in de zaal waren opgehangen.

De heer Van Niftrik trad daartoe in een nadere beschouwing over de afdamming van het IJ en daarna achtereenvolgens te bespreken de navolgende werken:

Het spoorwegbassin in de Rietlanden, de Handelskade met haar hydraulische inrichtingen en golfbreker, het Ooster- en Westerdok, hoewel behoorende tot de oude periode, de Veerstoigers, de Suezsteigers, de Houthaven, de Petroleumhaven en de verschillende dokken.

Spreker besloot deze warm toegejuichte mededeelingen met de hoop uit te spreken, dat wij steeds trachten zullen onze haven ook in verband met het Rijnvaartkanaal te verbeteren, en den wensch, dat die haven steeds bij voortduring in hooi mge toenemen.

Van de gelegenheid om aan den spreker inlichtingen te vragen, werd door de heeren Klinkhamer en De Groot gebruik gemaakt.

De heer Leliman verzocht den spreker zijne lezing voor het Weekblad af te staan en daarin mededeeling te maken van de sommen die deze havenwerken hebben gekost, waartoe de heer Van Niftrik zich welwillend bereid verklaarde.

De heer Jansen en ook de Voorzitter bedankten den heer Van Niftrik voor de met veel belangstelling aangehoorde voordracht, waarbij de Voorzitter den wensch voegde, dat de heer Van Niftrik nog vele jaren aan het hoofd mocht staan van het ingenieursbureau van Amsterdam.

De heer Leliman wees er ten slotte nog op, dat de leden der Mijspoedig voor de keuze van een nieuwen voorzitter zullen staan en hoopte, dat de afdeeling Amsterdam, als oudste en meest krachtige afdeeling, die keuze ernstig ter harte zal nemen.

Nadat de Voorzitter den heer Leliman verzekerd had, dat het Bestuur die zaak gaarne nader wil overleggen, werd de bijzonder goed bezochte vergadering gesloten.

Afdeeling Groningen.

Vergadering van Zaterdag 20 *Maart* 1897.

Na lezing van de notulen en behandeling van huishoudelijke zaken, worden de heeren D. De Clerq van Nunspeet en D. Doorjes alhier, respectievelijk als vertegenwoordiger en agent van de chemische fabriek van de Maatschappij de Veluwe te Nunspeet door den Voorzitter geïntroduceerd. — Door deze heeren werden stalen en monsters ter tafel gebracht van Japanverven, toegezonden om de overeenkomst met Japansch lakwerk, die de opgevlakten met deze verf vertoonen. De in verschillende kleuren, op verzoek ijzerdik aangebrachte verven hadden allen een fraai aanzien en gaven gelegenheid de taaiheid, gepaard aan merkbare vastheid, te leeren kennen. Uit de mondelinge toelichtingen bleek, dat bij het vervaardigen van deze verven in de allereerste plaats ernaar gestreefd is een zoo doeltreffend mogelijk materiaal te bereiden, dat bij billijken prijs een goed resultaat oplevert, spoediger en beter dan bij het gebruik van andere verf- en laksoorten mogelijk is. Als een bijzondere eigenaardigheid dezer verven werd opgegeven, dat trekken en krimpen van het materiaal, waarop zij zijn aangebracht, op haar geen invloed hebben, waardoor er geen barsten ontstaan en dat zij na het opstrijken schijnen te zwellen, zoodat alle oneffenheden in den grond als het ware volvloeien en daardoor aan het gronden, plamuren en schuren niet die moeite en zorg behoeft te worden besteed als bij het aanwenden van de tot nu toe gebruikte verf- en laksoorten, en bovendien niet eenmaal oververven kan worden volstaan, waar anders om hetzelfde resultaat te bekomen meermalen moet worden overgestreken. Het laatste werd door den Voorzitter bevestigd, daar in diens bijzijn een proef is genomen op een schotwerk, waarop van vroeger een dunne verflaag aanwezig was en waarover zonder de minste voorbereiding met uitstekend gevolg eenmaal werd overgeverfd. Bij deze proef bleek, dat voor 12.615 M2. benoodigd is plm. 2 KG. verf à *f* 1.25 per KG. en dat voor het eenmaal bestrijken van die oppervlakte 2½ uur noodig is.

Hierna bood de heer De Clerq een geïllustreerde brochure aan van patent elie-brizoits, van den heer Wilhelm Boets te Weenen. Deze volkomen reukloozen urinoirs zijn in het buitenland gunstig ontvangen, doordien hierbij het gebruik van spoelwater geheel is buiten gesloten, waardoor bv. de stad Weenen jaarlijks ettelijke duizende guldens bespaart. Voor plaatsen waar geen waterleiding aanwezig is, zijn het als het ware de eenige toestellen, die aan het doel volkomen beantwoorden. Na toelichting op enkele punten en beantwoording in gunstigen zin van de vraag, of de toestellen bij felle vorst hunne goede werking niet zullen verliezen, bedankte de Voorzitter de beide heeren voor hetgeen zij op deze bijeenkomst ten beste hadden gegeven.

Bij de varia, die nu volgden, werd een naamlijst ter tafel gebracht van de leden der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst van het jaar 1856, waarin de voorzitter der afdeeling, de heer H. Raanmaker, toen reeds als lid is vermeld, hetgeen wijst op een ononderbroken lidmaatschap van minstens 41 jaren.

Een der nieuwe leden vroeg, waarom bij deze vereeniging geen vragenuur bestond, waarop hem door een der oudste leden geantwoord werd, dat het doen van vragen in een vragenbus vroeger bij de afdeeling heeft bestaan, maar daarmede om reden van overwegenden aard was opgehouden.

De Kunstbeschouwing bestond uit een gedeelte van het plaatwerk van J. Van Heemskerk, Documents classés de l'art etc., uit de bibliotheek der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Vergadering van Vrijdag 19 *Maart* 1897.

De vergadering werd ingeleid met de mededeeling van den Voorzitter, dat 't aan het bestuur gelukt is de gegevens voor de prijsvraag: „de verlegging van de Wagenweg langs smalste weg te verkrijgen en de weinig welwillende houding van het dagelijksch bestuur der gemeente dus geen beletsel voor het uitschrijven zal zijn. Aan het verzoek der afdeeling 's-Gravenhage van de Maatschappij tot bevordering van nijverheid om twee bestuursleden aan te wijzen voor het comité van alle nijverheidscorporatiën, werd voldaan. Als zoodanig zullen optreden de heeren Knuttel en Brenmer.

Den heer De Baan werd na gelegenheid gegeven preadvies uit te brengen over vraag 7 der Maatschappij: „Wat kan gedaan worden tot verhütting van het vak van metselaar, dat hier-te-lande in verval is en miskend wordt." Veel discussie werd over deze vraag niet gevoerd. De Voorzitter stelde daarom voor ze liever aan te houden tot de volgende vergadering.

De heer Weissman, architect te Nijmegen, diende het woord nemende, besprak op zeer onderhoudende wijze de bouwkunst in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en voornamelijk in de steden New-York, Philadelphia, Boston en Chicago, de inrichting der reusengebouwen daarbij in details behandelende. Een en ander werd door verschillende plaatwerken toegelicht.

Door den heer Nooijen, decoratie-schilder alhier, was een prachtige collectie affiches van verschillende Fransche en Engelsche meesters, die door hem met een enkel woord werden toegelicht, ter kunstbeschouwing afgestaan.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE LEIDEN.

Tiende Vergadering van 25 *Maart* '97.

Aan deze vergadering ging vooraf eene kunstbeschouwing van het plaatwerk „Het Rijks-museum te Amsterdam"; van bestekteekeningen van de gebouwen voor Geodesie en Bacteriologie te Delft, benevens van eenige voorwerpen op kunst-industrieel gebied. Voor de expositie werd dank gebracht aan de heeren Josse, Wempe en Van Oerle.

De Voorzitter, de heer C. R. van Ruijven, opende met een kort woord deze vergadering. De notulen werden ongewijzigd goedgekeurd, waarna het woord gevraagd werd door den heer F. J. de Ridder, die de Vereeniging namens leden en donateurs een fraaie banier aanbood. Ontworpen door den heer Jan de Quack en vervaardigd door den heer L. E. de Rop, beiden te 's-Hage, is het een fraai stuk werk te noemen. Met hartelijke bewoordingen aanvaardde de Voorzitter onder luid applaus dit fraai geschenk, en roemde zeer den ijver door de vaandelcommissie in dezen betoond.

De vragen betreffende het metselen onder den grond in cement- of trassspecie, en het gebruik van scherp zand in de specie voor het aanstrijken van pannen daken, werden schriftelijk beantwoord door de heeren J. H. Hamstra en G. H. Cuneus. Deze beantwoording lokte nog al debat uit tusschen de heeren Mulder, Josse, Plaajer en de rapporteurs, alhoewel men in hoofdzaak de meening der laatstgenoemden deelde.

Alsan werden door den Voorzitter de besprekingen geopend over het onderwerp: halfsteens spouwmuren aan de binnen- of buitenzijde van den opgaanden buitenmuur. De heer J. H. Hamstra beweerde dat een halfsteens spouw van buiten geen stabiliteit genoeg heeft wat betreft de verbinding, en ook dat het niet aangaat voor schoon werk halfsteensverband te gebruiken. De heer H. H. Verhulst wees op het bezwaar, dat men geen breede voegen in den gevel zou kunnen maken. De heer C. J. v. d. Drift vroeg waarnaar bij zulk een spouw lijstversieringen van cement enz.

moeten bevestigd worden, en ook de heeren Planjer en Jesse bespraken het voor en tegen van dit voor ons land nieuwe vraagstuk. Algemeen echter was men van opinie dat spouwen uitstekend zijn, doch niet zooals hier de bedoeling is.

De Voorzitter deelde mede dat er geen antwoorden ingekomen waren op de uitgeschreven prijsvraag. Alsnu was het woord aan den spreker voor dezen avond: de heer W. J. Lampe, alhier, die tot onderwerp had gekozen: „Over de Japansche Kunst."

Wat wij in de Japansche kunst moeten bewonderen, is het oorspronkelijke der vormen en versieringen. Hier geen nabootsen van anderen, doch een grijpen uit de artistieke omgeving, een kiezen van motieven uit de dieren- en plantenwereld, door iederen kunstenaar individueel, gevormd tot een onovertreffbaar ornementaal geheel. Het betrekkelijk klein aantal vormen, heeft de Japanner in een eindelooze reeks vol afwisseling weten te gebruiken. De liefde voor de natuur, bloemen en vogels, de smaakvolle versiering van de eenvoudige woningen, alles wijst op een artistieken aanleg, die onze bewondering verdient. Uitvoerig behandelde spreker de verschillende vormen en kleuren, zooals de Japanner die weet te ontleenen aan het planten- en dierenrijk en te styliseeren naar zijn eigen keuze. Speciaal de porseleinfabrikage werd in al haar nuances behandeld en door tal van voorwerpen aanschouwelijk voorgesteld. Deze voorwerpen waren welwillend afgestaan door de firma Gebrs. Reinke, uit de fraaie echt Japansche verzameling in haar bezit. Ook de toepassing van al dat schoons in de Japansche bouwkunst, werd door spreker verklaard en toegelicht.

Een fraaie collectie boek- en plaatwerken, met de schoonste Japansche motieven, circuleerde tijdens deze voordracht onder de aanwezigen en verhoogde niet weinig het kunstgenot. De Voorzitter dankte spreker hartelijk voor zijne voordracht.

In de daarvoor bestemde bus werden 2 vragen gevonden betreffende het nat verwerken van iepen brugstrooken en het voorkomen en verwijderen van carbolineum-vlekken. Deze vragen werden in handen gesteld van het Bestuur. Het aantal leescirkels zal voortaan gebracht worden op 4, daar het blijkt dat zij zeer in den smaak vallen. „Das Museum" zal met nog een exemplaar van „De Opmerker" voor de leestafel worden aangeschaft. Een kleine prijsvraag onder de leden der Vereeniging zal worden uitgeschreven, nl. het ontwerpen van een practisch en goedkoop rek voor de kunstbeschouwingen, om à la minute in elkaar te zetten. De commissie van beoordeeling der niet beantwoorde prijsvraag zal hierin het Bestuur ter hulpe zijn.

Na rondvraag sluit de Voorzitter deze vergadering, onder dankzegging voor de goede opkomst der leden.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

HAARLEM. In de rotonde van het Museum van Kunstnijverheid zijn thans tentoongesteld de muurbeschildering met vier plafondstukken en verschillende fragmenten van het beeldhouwwerk, afkomstig uit een huis hier ter stede. Het schilderwerk werd vervaardigd door den schilder G. Zegelaar, die omstreeks 1720 te Loenen geboren werd en in 1790 te Zwolle overleden is. De vier smalle paneelen stellen de jaargetijden voor, terwijl op de breede paneelen de vier elementen vertegenwoordigd zijn.

Men hoopt dat deze stukken, die nog met vele andere een mooi geheel vormen, voor ons land zullen behouden blijven, en door een onzer kunstliefhebbers aangekocht zullen worden. Op het oogenblik is het tentoongestelde eigendom van een gesticht, dat zeker wel van plan is, zich van deze kunstschatten te ontdoen, daar de zaal, waarin dit werk zich oorspronkelijk bevond, als schoollokaal werd ingericht.

VLISSINGEN. In een buitengewone zitting van den Gemeenteraad werd een voorloopig besluit genomen, om met den heer W. Stok Jr., architect te Dordrecht, handelende namens eene op te richten bouwmaatschappij, een contract aan te gaan voor den afstand van grond. Op voorstel van burgemeester en wethouders werd besloten aan de te vestigen maatschappij, wier eerste aandeelen reeds zijn geplaatst, gratis af te staan 2500 vierkante meter grond tot bebouwing met tien villa's en een hotel. Het voornemen bestaat aan deze maatschappij voor tien jaren te verpachten de exploitatie van het strand en de strandstoelen, een en ander voor een som, later te bepalen.

De voorloopige bepalingen zullen vervallen, wanneer de overeenkomst niet vóór 31 December 1897 is tot stand gebracht.

DELFT. Bij de plechtige teraardebestelling van Dr. Ch. M. Schols, hoogleeraar aan de Polytechnische School, op Zaterdag 20 dezer, werd door den waarnemenden directeur, Professor Henket, het woord gevoerd. De heer H. G. van de Sande Bakhuijzen sprak namens de commissie voor de graadmeting en waterpassing, de heer H. J. Heuvelink namens de ingenieurs der driehoeksmeting en de heer F. A. Brandt als president van het studentenkorps.

HARDERWIJK. De Gemeenteraad heeft het plan goedgekeurd voor de uitbreiding en verbetering der haven, naar aanleiding eener nota van den Minister van Waterstaat eenigszins gewijzigd en in overleg met den civiel-ingenieur C. Lely herzien. Er is besloten bij het Rijk en de provincie aan te dringen op een spoedige goedkeuring, om het werk nog in dit jaar tot uitvoering te kunnen brengen.

— De beroemde teekenaars Forain en Caran d'Ache en de architect Grandjoerre hebben vergunning gevraagd om op het tentoonstellingsterrein van 1900 een panorama te plaatsen van: „de straat te Parijs van 1789 tot nu toe."

Dit belooft een zeer belangwekkende „clou" te worden. Men zal er heel wat kunnen zien van de verandering welke het straatverkeer, de zeden, gewoonten en kleeding te Parijs in de 19de eeuw hebben ondergaan.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

benoemd tot hoofdingenieur 2e kl. de ingenieur 1e kl. G. Oosting;

aangewezen als chef der 5e waterstaats-afd., de ing. 1e kl. B. Kersjes;

toegevoegd aan den chef der 3e waterstaats-afd. in het belang der verbetering van de bevloeiing uit de Manggisleiding en de kali Tangsi (res. Kedoe), de ing. 1e kl. J. K. R. Trichart.

— Bij kon. besluit is J. A. Kerkhoven, laatstelijk ingenieur 3e kl. bij den aanleg van Staatsspoorwegen op Java, op zijn verzoek, wegens physieke ongeschiktheid, eervol uit 's lands dienst ontslagen, met toekenning van pensioen.

— Gedetacheerd bij de ontginning van het Ombiliën-kolenveld ter Sumatra's Westkust, de ing. 3e kl. bij den dienst van het mijnwezen te Batavia, A. H. van Lessen.

— Benoemd tot chef der afdeeling Telegraphie bij de Hollandsche IJzeren Spoorweg-maatschappij de heer H. P. Maas Geesteranus.

— Bij kon. besluit is benoemd tot opzichter over rechtsgebouwen, gevangenissen en Rijksopvoedingsgestichten P. H. S. A. Breukel, thans tijdelijk opzichter.

VACANTE BETREKKINGEN.

— In de maand Juli a. s. zal het examen worden afgenomen voor sollicitanten naar de betrekking van adspirant-ingenieur voor het stoomwezen op een jaarwedde van f 1200 à f 1800. Aangifte vóór 1 Juli e. k. bij den Minister van Waterstaat.

— Administrateur of Directeur voor een op te richten fabriek van een nieuw bouwartikel. Adres lett. H. 20, Bureau dezes. (*Zie advert. in vorig no. tusschen de aanbest.*)

— Bekwaam opzichter, tevens goed teekenaar, voor een belangrijk werk. Adres met kopieën van getuigschriften, lett. D aan den boekh. H. L. Smit, te Hengelo (O.).

— Tijdelijk opzichter, ged. de zomermaanden, bij werk der genie te Brielle. Adres den kapt. eerstaanw. ing. te Hellevoetsluis.

— Bouwkundig opzichter, voor 4 maanden te 's Gravenhage. Salaris f 75. Adres met opgaaf van den laatsten principaal, onder no. 182, boekh. A. v. Hoogstraten en Zoon te 's-Gravenhage.

— Bouwkundige, goed teekenaar, op de school voor Kunstnijverheid te Haarlem, om des Zaterdags ged. 5 à 6 uren les te geven in rechtlijnig en bouwkundig teekenen. Adres den Directeur, den heer E. von Saher. (*Zie advert. in dit no.*)

— Tijdelijk opzichter bij den bouw van een basaltmuur te Maassluis, voor ongeveer 6 maanden. Adres (ongezegeld) vóór 15 April aan Burg. en Weth.

— Ervaren opzichter, ged. drie jaren, bij den bouw van een sluiswerk nabij Waalwijk. Salaris ongeveer f 100 per maand. Adres den ing. van den Waterstaat Jolles te Breda. (*Zie advert. in dit no.*)

— Ervaren opzichter, bekend met het aanleggen van tramwegen. Vereischten: goed teekenen en opmeten. Salaris naar bekwaamheid. Adres lett. H. F. 467, *Nieuws v. d. Dag.*

DIENSTAANBIEDINGEN.

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING, AMSTERDAM.

Opzichter-Teekenaar:	leeft.	29	j.,	ong.	verl.	Sal.	f 80		per	mnd.
Opz. of „	„	32	„	geh.	„	„	„ 90		„	„
Bouwkund. Opzichter:	„	43	„	„	„	„	„ 90		„	„
Bouwk. Opz. of Uitv.	„	43	„	ong.	„	„	„ 80		„	„
„ „ of Uitv.	„	25	„	„	„	„	„ 85	à 90	„	„
Opzichter-Teekenaar	„	28	„	„	„	„	„ 90		„	„
Bouwk. Opz.	„	25	„	„	„	„	„ 60	à 70	„	„
Opzichter-Teekenaar	„	23	„	„	„	„	„ 80	à 90	„	„
Bouwk. Opz.	„	33	„	„	„	„	„ 80	à 90	„	„
Bouwk. Teekenaar	„	22	„	„	„	„	„ 50		„	„
Bouwk. Opz.-teekenaar	„	23	„	„	„	„	„ 60		„	„
Machinist Teek. of Opz.	„	23	„	„	„	„	„ 800 à f 1000			

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een bekwaam bouwkundig opzichter-teekenaar en uitvoerder zoekt zoo spoedig mogelijk plaatsing bij een architect of aannemer. Adres no. 29, Bureau dezes. (2)

— Een bouwk. opz.-teekenaar van goede getuigen voorzien, zag zich gaarne als teekenaar geplaatst, liefst in Amsterdam of Den Haag; hoog salaris geen vereischte. Adres no. 30, Bureau dezes. (2)

Op de **School voor Kunstnijverheid** te ***Haarlem*** wordt gezocht

een BOUWKUNDIGE,

goed teekenaar, vooral op de hoogte van bouwkundige versieringen, om les te geven in het Rechtlijning en Bouwkundig Teekenen, en des Zaterdags gedurende **5 à 6** uren werkzaam te zijn.

Zich aan te melden bij den Directeur, den Heer E. VON SAHER, bij wien nadere inlichtingen te verkrijgen zijn.

GEVRAAGD

voor de jaren 1897—1899 bij den bouw van een **Sluiswerk** nabij WAALWIJK

een ervaren OPZICHTER,

goed bekend met Metselwerk en IJzerconstructies. Belooning omstreeks **f 100** per maand, of naar bekwaamheid. Aanbiedingen worden spoedig ingewacht bij den Ingenieur van den Waterstaat JOLLES te BREDA.

L. van der Hoorn,

DONKERSTRAAT 17, UTRECHT.

Fabriek van ELECTRISCHE SCHELLEN, NUMMERBORDEN, TELEPHONEN, BLIKSEMAFLEIDERS enz.

Complete installatiën voor GALVANOPLASTIEK, VERNIKKELEN, VERGULDEN, VERZILVEREN enz.

DYNAMO'S, ELEMENTEN, SLIJPSCHIJVEN, CHEMICALIEN, APPARATEN enz.

Begrootingen, Prijscouranten enz. gratis.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op ***Dinsdag 6 April 1897,*** des voormiddags ten 12 ure (locale tijd) zal aan het bureau van den Sectie-Ingenieur te *Venlo* ***worden aanbesteed***

VOLGENS BESTEK E:

Het verrichten van eenige herstellingen aan de gebouwen, kunstwerken en verdere werken, behoorende tot de lijnen Maastricht-Boxtel, Nijmegen-Venlo, Sittard—Herzogenrath,

in zeventien perceelen.

Het bestek is tegen betaling van **f 1.00** verkrijgbaar op franco aanvraag aan bovengenoemd bureau.

Aanwijzing ter plaatse zooals op de achterzijde van den omslag van het bestek vermeld.

De Sectie-Ingenieur,
A. VAN LIEBERGEN.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **13n April 1897,** des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 178.

Levering van EIKEN WISSELHOUT en EIKEN BRUGLIGGERS.

De besteding geschiedt volgens Art. 10 van het bestek.

Het bestek ligt van den 24sten Maart 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Ingenieur, Chef der Werkplaatsen en Magazijnen G. J. F. VAN VRIJBERGHE DE CONINGH te *Utrecht* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **f 0.50.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Ingenieur voornoemd.

UTRECHT, den 18den Maart 1897.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **6n April 1897,** des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te UTRECHT, van:

BESTEK No. 176.

Levering van STALEN PLATEN.

BESTEK No. 177.

Levering van DWARSLIGGERS.

De besteding geschiedt resp. volgens Art. 15 en 12 van de bestekken.

De bestekken liggen van den 20n Maart 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Ingenieur, Chef der Werkplaatsen en Magazijnen G. J. F. VAN VRIJBERGHE DE CONINGH te *Utrecht* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **f 0.50 elk.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Ingenieur voornoemd.

UTRECHT, den 17n Maart 1897.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op ***Dinsdag*** den ***13n April 1897,*** des namiddags ten 2 ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 725.

Maken van een reservoirgebouw met waterleiding en eenige diverse werken op het station WASPIK.

Begrooting f 5450.—.

De besteding geschiedt volgens § 50 van het bestek.

Het bestek ligt van den 25sten Maart 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. J. BUIS te *Rotterdam* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **f 1.—.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 6den April 1897 ten 9.30 voormiddag (*West Europeesche tijd*).

UTRECHT, den 19n Maart 1897.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *Arnhem*, zullen **Donderdag 1 April 1897,** 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize *AANBESTEDEN:*

BESTEK No. 22.

De levering van gegoten-, gesmeed- en plaatijzer aan handwijzers.

BESTEK No. 24.

Het maken en leveren van Schoolmeubelen en buitenjaloeziën voor School 7, School 17 en het Gemeentehuis; in twee perceelen.

BESTEK No. 28.

Het leggen van circa 4584 M1. riolen.

Aanwijzing: voor bestek 28, *Donderdag 25 Maart a. s.*, 's namiddags 1½ ure aan het bureau Gemeentewerken in het Gemeentehuis, alwaar inlichtingen voor alle bestekken gegeven worden, alle werkdagen, tot den dag vóór de aanbesteding, van 10—12 uur; en bestekken met gezegelde inschrijvingsbiljetten verkrijgbaar zijn; als: no. 22 met 1 teekening à f 1.—; no. 24 à f 0,50; en no. 28 met 17 teekeningen à f 2,50.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Maandag, 26n April 1897,** des namiddags ten 2 ure **(locale tijd),** aan het bureau van den Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE, Centraalgebouw II, ingang Laan van Puntenburg te UTRECHT, van HERSTELLINGEN aan Kunstwerken, Gebouwen en Inrichtingen, behoorende tot de lijnen AMSTERDAM—UTRECHT, UTRECHT—ROTTERDAM, BREUKELEN—HARMELEN, GOUDA—DEN HAAG—SCHEVENINGEN en LEIDEN—WOERDEN, bestaande in:

Timmer,- Wit- en Metselwerk in 7 perceelen.
Loodgieterswerk in 1 perceel.
Teerwerk in 1 perceel.

Het bestek ligt van af **29 Maart** ter inzage en is op franco aanvraag tegen betaling van **ƒ 0.50** (fr. per post **ƒ 0.55**) te bekomen aan het bureau van den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden op de in het bestek aangegeven tijdstippen, te beginnen *10 April a. s.*

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-GRAVENHAGE, *Kerkplein*, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 50 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

LOUIS NAGEL & C°.,
ARNHEM.

vestigen de aandacht op hunne

„Excelsior"
Grasperkscheerders,

die sedert verscheidene jaren de eenige scheerder is, in gebruik op de prachtige gazons te *Arnhem*.

Sproei- en Slangenwagens, Brandspuitslangen, Brandweerbenoodigdheden enz.

STOOMTIMMER-HOUTWOL-FABRIEK
DIJKERMAN & BULIZERD, Breda.

SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directielokeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.
Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen.* — *Closets, Wastafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**
Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.
Hoofdagent van R. WAYGOOD & Co. Ltd. *London.* **LIFTEN.**

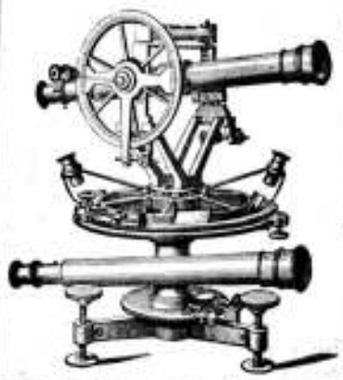

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,
voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS,** enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

C. A. HUIJGEN, civ.-ingenieur.
ROTTERDAM. Stationsweg 59.
Vertegenwoordiger van het ***EISENWERK KAISERSLAUTERN*** **te KAISERSLAUTERN.**

Luchtverversching, centrale verwarming door middel van warme lucht, **stoom** of warm water; **locale verwarming** door middel van gas- en van vulkachels.
Badinrichtingen, stoom-kook- en stoom-waschinrichtingen, desinfectieoven, waterleiding.
Getuigschriften van een groot aantal inrichtingen, zoowel in het buitenland als in ons land, staan ten dienste.
Projecten worden gratis geleverd.

CRAMER ELSENBURG & C°.,
Hofleveranciers,
AMSTERDAM.
Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.
Centraalverwarming door heete lucht.

Amsterdamsche Fabriek van Cement IJzer Werken,
(SYSTEEM MONIER.)
Groote Wittenburgerstraat 108 Amsterdam.

Reservoirs, Vijvers, Regenbakken en Welputten, Riolen, Duikers en Afwateringsbuizen. Vloeren en Gewelven. Tusschenmuren, Kelders en Grafkelders. Trappen en Daken. Silos, Kribben en Voerbakken. Vorsten, Muurbedekkingen en Plantenkuipen.

B. HOLSBOER.
Arnhem.
Leverancier van Z. M. den Koning.
Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor WETENSCHAPPELIJK GEBRUIK.
BEKROOND voor WATERPAS-, HOEKMEET- en andere INSTRUMENTEN met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)
Hoogste onderscheiding 1879.
EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN enz. enz.
Bakens, Rotatie- en Inductie-toestellen, Telegraaf-Apparaten, enz. enz.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste Jaargang N°. 14. ZATERDAG, 3 April 1897.

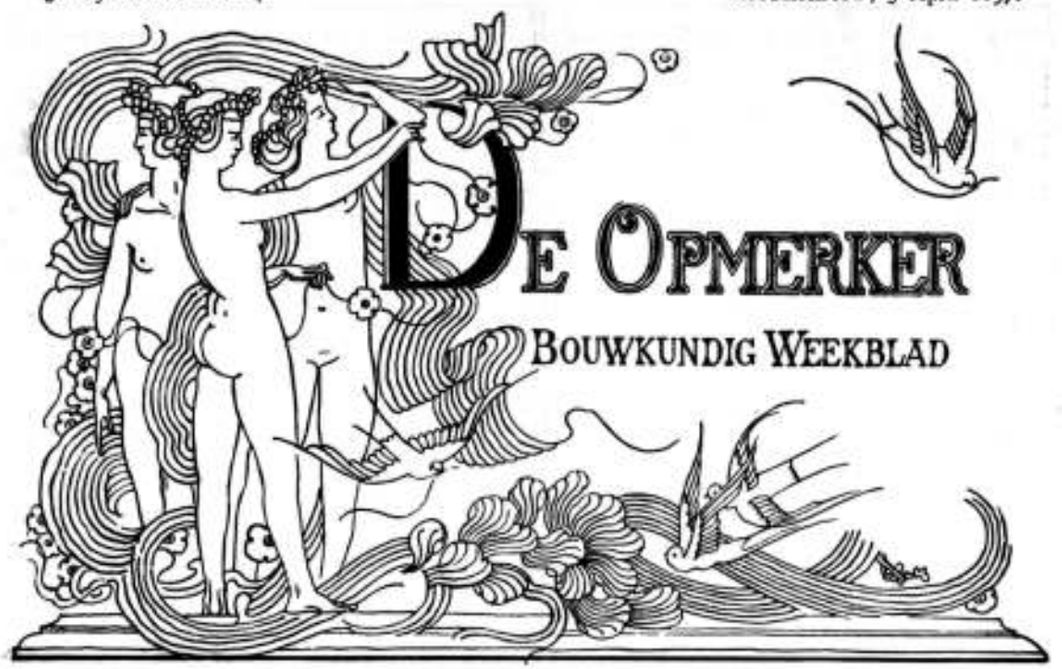

Redacteur: P. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland ƒ 5.—, voor België, bij vooruitbetaling ƒ 6.50, voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling ƒ 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels ƒ 1.50, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Afzonderlijke nommers met plaat ƒ 0.25, zonder plaat ƒ 0.15.

DE BOUWKUNST IN DE VEREENIGDE STATEN VAN NOORD-AMERIKA, (*)

door A. W. WEISSMAN.

Het zal nu ongeveer tien jaren geleden zijn dat ik, bezig met de Nederlandsche bewerking van Lübke's Kunstgeschichte, bij het behandelen der rubriek van de 19e-eeuwsche architectuur, mij genoopt zag ook het een ander omtrent de bouwkunst van Noord-Amerika te weten te komen. Ik bestudeerde toen eenige Amerikaansche plaatwerken en wat ik daar vond, scheen mij zoo belangwekkend, dat ik de voorspelling durfde wagen: „Het zal Amerika zijn, hetwelk ons den lang gezochten modernen bouwstijl geeft."

In 1891 tot gemeente-architect van Amsterdam benoemd, trachtte ik de beginselen, waarvan de hedendaagsche Amerikanen bij hunne bouwwerken uitgaan, in toepassing te brengen. Ik had daar ondertusschen weinig succes mede; al mijne ontwerpen, in Amerikaanschen geest opgevat, werden door het stadsbestuur onvoorwaardelijk afgekeurd. Vooral de ontwerpen voor de begraafplaatsgebouwen had ik gaarne eens verwezenlijkt gezien. Maar ook dit was mij niet gegeven en in de ontwerpen, die ik heb moeten uitvoeren heb ik mij, ofschoon noode, meer bij het conventioneele moeten aansluiten dan mij lief was. Sedert is een kentering in den smaak van het publiek gekomen. De Amerikaansche manier, eerst zoo leelijk gevonden, wordt thans krachtig verdedigd, en het is aan sommige bouwmeesters reeds gelukt, hun patroons ertoe over te halen, met dien nieuwen stijl een proef te nemen.

Laat ons nu eens nagaan, welke de eigenaardigheden van den Noord-Amerikaanschen stijl zijn. Daarvoor is het noodig, met een kort historisch overzicht te beginnen. Gij weet allen dat de beschaving, die wij thans in de Vereenigde Staten aantreffen, nog maar van betrekkelijk jongen datum is. Wel waren reeds in de 17e eeuw de Nederlanders en de Engelschen op de oostkust, de Franschen op de zuidkust en de Spanjaarden op de westkust gevestigd, doch het grootste deel van het binnenland bleef jaren lang een onbekende wildernis.

Van het Nieuw-Amsterdam onzer voorvaderen is in het New-York van thans niets meer te bespeuren. De plaats, waar eens het fort stond, met de woning van den gouverneur, de kerk en de pakhuizen, zou niet meer terug zijn te vinden, ware het niet dat de Holland-Society door een inscriptieplaat van koper, in 1890 aangebracht, gezorgd had, dat zij aan de vergetelheid werd ontrukt. De Nederlandsche bouwwijs van het midden der 17e eeuw heeft dan ook op die van het hedendaagsch Amerika geen directen invloed uitgeoefend. Met den Barokstijl der Spanjaarden en Franschen ging het niet anders.

De oudste gebouwen van Noord-Amerika dagteekenen uit de 18e eeuw. Zij zijn, daar het land toen een Engelsche kolonie was, van een zeer bepaald Britsch karakter. De stijl, dien zij vertoonen, pleegt dan ook in de Vereenigde Staten als „Colonial" te worden aangeduid. De Amerikanen zijn zeer trotsch op dien bouwtrant. Een der steden, waar hij het best bestudeerd kan worden, is Princeton, een stadje tusschen New-York en Philadelphia, welks universiteit eerlang onzen Dr. Kuyper, het hoofd der antirevolutionnairen, als gast binnen haar muren zal ontvangen. Deze universiteit, het College of New-Jersey, werd in 1746 door den toenmaligen koning van Engeland opgericht. Sedert is zij voortdurend in bloei en beteekenis toegenomen, en nu beschikt zij

(*) Lezing, gehouden op Vrijdag 19 Maart jl. voor de Afd. 's-Gravenhage der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

over niet minder dan acht-en-twintig gebouwen, allen van de nieuwste constructie en inrichting. Bij de oprichting was één gebouw voldoende. Dit bestaat nog als Nassau Hall en het dient nu als museum voor paleontologie. Het werd in 1754 voltooid en is een zeer karakteristiek voorbeeld van den „Colonial style," die zich als een soort van Louis XVI, maar eenvoudiger en meer in den geest van Palladio, vertoont. Dit streng klassiek karakter was, sedert Wren, in Engeland den meesten bouwwerken eigen en zoo kan het ons niet verwonderen, dat ook de koloniale architectuur dat bezit.

De huizen te Princeton, voor zoover die uit de 18e eeuw afkomstig zijn, herinneren aan de buitenverblijven, die omstreeks 1800 hier-te-lande gebouwd werden en zooals men er b.v. enkele nog te Bloemendaal ziet. Om het geheele gebouw, dat meestal één, soms ook twee verdiepingen heeft, loopt een klassieke lijst. Kolommen of pilasters, meest van de Korinthische orde en streng naar Vignola gedetailleerd, staan in het front of op de hoeken. De meest verschillende materialen zijn gebruikt. In den regel komt gebakken steen voor, dikwerf gepleisterd; maar ook hout is wel aangewend, ofschoon een dergelijke klassieke architectuur zich daarvoor niet bijzonder leent. Dit houtwerk is dan meestal groen en wit geschilderd.

De planverdeeling dezer huizen sluit zich zeer nauw bij die, in Engeland gebruikelijk, aan. De trap ligt zoo centraal mogelijk in een afzonderlijke zaal, de *hall*, die geheel als een kamer is ingericht. De kamers komen allen uit op dit vertrek, dat soms door een galerij omgeven wordt. De verdiepingen zijn niet hoog, doch de vertrekken hebben zeer aanzienlijke afmetingen. De kamerbetimmeringen zijn allen streng klassiek opgevat. Ofschoon meestal vóór 1790 gemaakt, hebben zij toch reeds veel wat aan den Empire stijl herinnert.

Ook in de 19e eeuw volgen de Amerikanen aanvankelijk de Engelschen na. Gij weet, dat aan de overzijde van het Kanaal naast de Romantische richting ook aan de klassieke steeds een groote plaats werd toebedeeld. Palladio vooral telde al van ouds in Engeland vele aanhangers, en zoo kan het ons niet verwonderen, dat wij ook in Noord-Amerika zijn invloed vinden. In het bijzonder noem ik hier de openbare gebouwen, waarvoor het „Kapitool" te Washington het voorbeeld heeft gegeven. Behalve kolonnades ziet men hier ook steeds een monumentalen middenkoepel, die evenwel maar zelden op organische wijze met het eigenlijk bouwwerk in verband staat.

In deze klassieke werken, die van een zekere droogheid niet vrijgepleit kunnen worden, is slechts zeer weinig op te merken, dat echt Amerikaansch mag genoemd worden. Toch is voor de openbare gebouwen het volgen der klassieken in Noord-Amerika regel gebleven en brengt alleen het kiezen van Renaissance-voorbeelden soms eenige afwisseling.

Reeds New-York kan de bewijzen voor deze bewering leveren. Men zie bijvoorbeeld de City Hall, het raadhuis van die stad. Het is een klassiek gebouw uit het begin dezer eeuw, met een koepel er bovenop. Het paleis, waar het gerechtshof van den Staat New-York zetelt en dat omstreeks 1870 begonnen werd, is al even klassiek, misschien omdat het als pendant voor het raadhuis dient. De koepel is hier achterwege gebleven, daar dit bouwwerk nog steeds op zijn voltooiing wacht. In de nabijheid van deze paleizen staat ook het postkantoor, welks architect zich blijkbaar op den Louvre te Parijs geïnspireerd heeft, ofschoon de geest van Pierre Lescot zeker niet in hem is gevaren.

Al deze gebouwen onderscheiden zich door eene zeer strenge toepassing der klassieke orden, waarbij vooral de Korinthische de voorkeur heeft. Er is misschien geen land ter wereld, waar Vitruvius zoo lang in eere is gebleven als Noord-Amerika. Nog zelfs op den huidigen dag telt hij vele aanhangers. Zooals ik reeds zeide, is de liefhebberij voor het klassicisme bij de Amerikanen van Engelschen oorsprong. De gewoonte echter van vele Amerikaansche architecten, om bij voorkeur aan de Ecole des Beaux arts hunne studiën te gaan maken, heeft aan de klassieke school een levenskracht gegeven, als men zelfs in Frankrijk niet vindt. De bezoekers van de tentoonstelling, in 1893 te Chicago gehouden, hebben dit kunnen bemerken. Alles, op geringe uitzonderingen na, was daar academisch in de beteekenis, die men daaraan gewoonlijk pleegt te hechten, opgevat.

Het kan niet ontkend worden, dat te Chicago een zeer indrukwekkend geheel was verkregen en dat de toepassing der orden, al was het dan ook maar in gips en staff, aan dat geheel een grootschheid gaf, die met andere middelen wellicht niet ware bereikt geworden. Wanneer men echter alles wat nader ging beschouwen en opmerkte, hoe die geheele monumentale architectuur in geen het minste verband stond met de ijzerconstructies, die zij verborg, dan begon men de keuze der klassieke vormen te betreuren. Daarenboven hinderde het, dat het ensemble elk eigenaardig Amerikaansch karakter miste. Een gebouw b.v. als dat voor nijverheid en vrije kunsten, dat 540 M. lang en 240 M. breed was, deed zich alleen door zijn afmetingen als modern-Amerikaansch kennen. Zijn buiten-ordonnantie had het werk kunnen zijn van Europeanen uit het laatst der vorige of het begin dezer eeuw; dit gemis aan elk nationaal karakter doet zich gevoelen bij al de werken der klassieke school in de Vereenigde Staten.

Naast die school bestaan er evenwel andere. Een daarvan zou ik de Romantische willen noemen. Haar aanhangers volgen bij voorkeur de Engelschen na, die sinds 1840 de middeleeuwsche kunst weer in eere hebben gebracht. Het werk van A. W. Pugin, in 1835 verschenen, had hier den eersten stoot gegeven. Toen dan ook in 1840 tot den bouw van het Parlementspaleis te Westminster besloten werd, juichte men het toe dat de architect Charles Barry daarvoor den lateren Perpendicular-style, als Tudorstijl bekend, gekozen had. Maar toen men het gebouw zag verrijzen, voldeed het niet aan de verwachtingen. Men vond den gevel aan den Theemskant vervelend en eentonig, den westelijken gevel te ordinair en te overladen. Dit oordeel heeft in den loop der tijden geen wijziging ondergaan. Had Barry het juiste begrip van den aard der middeleeuwsche kunst nog niet gehad, zijn navolgers, geholpen door de studie van Viollet-le-Duc begonnen dieper in de eigenaardigheden der verschillende stijlperioden, van Early English af tot Tudor toe, door te dringen. Aanvankelijk alleen bij den kerkbouw toegepast, zag men deze stijlen ook weldra bij wereldlijke bouwwerken gebruiken. Nog thans is dit in Engeland regel, al schijnt het, dat de Gothiek haar besten tijd gehad heeft, nu ook soms bij monumentale gebouwen de Renaissance aan het woord is.

Deze Engelsch-Gothische richting is het, die de Romantische school in Amerika navolgt. Natuurlijk komen ook hier in de eerste plaats kerken voor een toepassing der Gothiek in aanmerking. Een van de vroegste pogingen in deze richting is Trinity Church

te New-York, die door haar gelukkige ligging aan het einde van Wallstreet, het centrum van den Amerikaanschen geldhandel, iederen reiziger in het oog valt. In aanmerking nemende, dat de kerk reeds in 1846 voltooid was, kan men zeggen dat zij geen onverdienstelijk staaltje van 19e-eeuwsche Gothiek vertoont. Vooral van Wallstreet gezien, is het gebouw met zijn hoogen toren imposant. Het materiaal, een zeer donker bruingekleurde zandsteen, geeft aan het bouwwerk iets antieks en contrasteert op gelukkige wijze met het marmer en het graniet, waaruit de New-Yorksche haute finance met meer weelde dan smaak haar naburige kantoren deed oprichten. Het gedempte daglicht valt onder de hooge gewelven door talrijke geschilderde vensters in. De stijl van het bouwwerk is gevolgd naar den Engelschen Perpendicular-style, een soort van Laat-Gothiek. Volkomen zuiverheid van stijl is echter niet bereikt.

Ook de Roomsch-Katholieke kathedraal van St. Patrick, die gezegd wordt de fraaiste kerk der Vereenigde Staten te zijn, is een voortbrengsel der Romantische school. De lof, dien men in Amerika voor deze kerk over heeft, is van overdrijving niet vrij te pleiten. De bouwmeester, die in 1858 aan het werk toog, heeft blijkbaar de bedoeling gehad om de schoonheden van de kerken te Amiens, te Keulen en te Rheims in één monument te vereenigen. De kathedraal herinnert dan ook in vele opzichten aan de Votiv-Kirche te Weenen, waar Ferstel iets dergelijks poogde te bereiken en het niet verder bracht dan tot een wel zeer correcte, maar ook tevens erg koude schepping. De St.-Patrick's-kathedraal is van aanzienlijke afmetingen, daar zij 90 M. lang en zonder het transept 30 M. breed is, terwijl ook de hoogte onder de gewelven van den middenbeuk 30 M. bedraagt. Twee torens van 100 M. hoog flankeeren den voornaamsten gevel. De kenner van Gothiek vindt ongetwijfeld heel wat op het monument aan te merken, daar dertiende-, veertiende- en vijftiende-eeuwsche motieven naast elkander zijn gebracht. Zoo is bijv. boven de deur van den hoofdingang een aan de 15e-eeuwsche Engelsche Gothiek ontleende boog te zien, daarboven een 13e-eeuwsche bladfries uit Rheims en nog hooger een tympan met 14e-eeuwsche traceeringen naar Duitschen trant. Zulke vreemdsoortige dooreenmengingen zijn ook elders aan het gebouw niet zeldzaam.

Het zijn vooral ook de Universiteits-gebouwen, waarbij, naar Engelsch voorbeeld, gaarne de Gothiek wordt toegepast. Een der sierlijkste is wel dat te Chicago, doch ook de nieuwere gebouwen te Princeton verdienen zeer de aandacht. Het stedelijk Museum te New-York in het Central-Park, is almede een werk in Engelsch-Gothischen trant. Belangrijk als bouwwerk zal niemand het noemen; de inrichting is echter voortreffelijk en nergens hebben de eischen van den stijl afbreuk gedaan aan de goede verlichting der zalen.

De architecten, die door de New-Yorksche millionnairs voor het bouwen hunner huizen gebruikt zijn, toonen zich haast zonder uitzondering aanhangers der Italiaansche of Fransche Renaissance. Dat de smaak der bouwheeren of beter misschien van hunne echtgenooten hier grooten invloed heeft uitgeoefend, mag wel als zeker aangenomen worden. Het is eigenaardig dat de huizen van deze menschen, die ongetwijfeld tot de rijkste bewoners der aarde behooren, toch slechts betrekkelijk bescheiden afmetingen hebben. Paleizen, in de beteekenis die wij daaraan hechten, vindt men in Amerika niet. Maar toch zijn de gebouwen, van binnen vooral, haast ongelooflijk rijk. Het huis van den millionnair Havemeyer is geheel in Louis XIII-stijl gebouwd en het heeft het aanzien van een klein Fransch kasteel. Andere dezer woningen zijn in den eigenaardigen Engelschen Renaissancestijl, die als „Queen Ann-style" bekend staat, opgetrokken. De vermaarde Vanderbilt-mansions zijn deels in den weelderigen François-I-stijl, deels in meer strenge Italiaansche Renaissance gebouwd.

De bouwmeesters dezer huizen hebben getracht, de historische stijlen van Europa zoo getrouw mogelijk te volgen. Voor rekening hunner bouwpatroons zijn zij meestal eerst „naar den overkant" gestuurd om de monumenten, wier bijzonderheden zij in hun ontwerpen moesten nabootsen, uitvoerig op te nemen en te bestudeeren.

Het kan dan ook geen verbazing wekken, wanneer deze scheppingen, hoe rijk overigens, toch volstrekt niets eigenaardig Amerikaansch hebben. Zij staan in dat opzicht gelijk met de voortbrengselen der klassieke en Romantieke scholen. In mijn historisch overzicht mag echter geen der drie richtingen ontbreken, te minder omdat die nog op het oogenblik vele aanhangers tellen.

Wanneer wij echter van den Amerikaanschen stijl hooren spreken, dan wordt wat anders bedoeld. Het zij mij veroorloofd, bij die zeer eigenaardige kunstuiting, welke thans ook in Europa zoo de aandacht begint te trekken, wat langer stil te staan.

Men kan zeggen, dat de Amerikaansche stijl zijn ontstaan dankt aan één man, Richardson. Even als zoovele zijner vakgenooten trok ook hij naar Frankrijk, om zijn studiën te maken. Doch in stede van, als de overigen, zich tot de Ecole des Beaux-Arts te bepalen, zocht Richardson zijn motieven elders en wel in Zuid-Frankrijk, waar de Romaansche kunst vooral zooveel interessante monumenten heeft gesticht.

Die monumenten zijn sinds lang bekend. Viollet-le-Duc heeft ze uitvoerig bestudeerd en beschreven, en vele der hedendaagsche Fransche bouwmeesters hebben van de motieven dier zuidelijke kunst bij het ontwerpen hunner gebouwen een tamelijk ruim gebruik gemaakt.

De Romaansche kunst van Zuid-Frankrijk heeft een zeer eigenaardig karakter. Vroeger dan elders werden hier de gewelven reeds toegepast; het waren echter geen kruisgewelven, die gebezigd werden, doch, in navolging der talrijke Romeinsche bouwwerken, die destijds nog in Frankrijk overgebleven waren, tongewelven. De middenbeuk werd door een tongewelf over de volle lengte, de zijbeuken door halve tongewelven bedekt. De vensters in den middenbeuk bleven weg, de overige vensters waren slechts klein, zoodat de gebouwen, voor zoover er geen latere veranderingen aan werden gemaakt, betrekkelijk donker zijn, wat echter onder den zuidelijken hemel geen bezwaar opleverde.

De monumenten van Provence bezitten allen deze eigenaardigheden. Doch zij trekken ook de aandacht om hun ornementatie, die slechts tot enkele bouwdeelen beperkt blijft, terwijl het overige een grooten eenvoud, om niet te zeggen soberheid, vertoont. Zoo heeft de kathedraal te Arles, uit de 12e eeuw afkomstig, een versierd westelijk portaal en kruisgang, doch is het overige geheel zonder ornement. Een prachtig portaal bezit ook de kathedraal te Avignon. In Auvergne hebben de kerken in den regel galerijen boven de zijbeuken. Hier vinden wij ook de vroegste voorbeelden van de koortrans, die in de latere middeneeuwsche kunst zulk een groote rol zou spelen. Ook het karakter

dezer kerken vertoont eenvoud; het ornement bepaalt zich tot enkele onderdeelen.

In Zuidwest-Frankrijk worden Byzantijnsche invloeden waargenomen. Zoo heeft de kerk Saint-Front te Perigueux denzelfden grondvorm als de Apostelenkerk te Konstantinopel en de St.-Marcuskerk te Venetië; zij bestaat uit een Grieksch kruis met vijf koepels daarboven. Alle sieraden worden aan de bouwwerken in deze streken gemist.

Zooals ik reeds zeide, heeft Viollet-le-Duc de Romaansche bouwkunst van Zuid-Frankrijk met zorg bestudeerd. Maar deze kunstgeschiedschrijver, wiens ideaal de Gothiek der 13e eeuw is, beschouwt de architectuur van het zuiden slechts als de voorloopster van de latere kunst. Vooral de gewelfconstructies trekken zijn aandacht en met groote scherpzinnigheid weet hij na te speuren, hoe de kiem van het latere Gothische ribben-gewelf in Zuid-Frankrijk te vinden is.

Doch voor het esthetisch effect der bouwwerken dier streken, dat voornamelijk berust op de groote soberheid, hier en daar gecontrasteerd door een spaarzame ornementatie, voelt Viollet-le-Duc niet zooveel; de Gothiek, zooals die zich in de 13e eeuw ontwikkelde, beantwoordt beter aan zijn neigingen.

Andere Fransche architecten hebben wel is waar zich van de motieven der Fransch-Romaansche kunst bediend, doch op een wijze, die nog al wat verschilt van den eenvoud der 11e en 12e eeuw. Voornamelijk naar bevalligheid strevende, in vele opzichten nog onder den invloed der klassieken staande, hebben zij geen oog voor de soberheid, den eenvoud, die het hoofdkarakter dier kunst vormt.

De verdienste van Richardson is het geweest, dat hij in zijn ontwerp voor Trinity-church te Boston meer dan anderen het juist karakter gevat heeft. Misschien is dit resultaat wel in de eerste plaats daardoor verkregen, dat Richardson niet alleen de kerkelijke monumenten bestudeerde, doch ook vooral zijn aandacht wijdde aan de kleinere, wereldlijke bouwwerken met hun witgepleisterde muren, waartegen de bergsteen van deur- en venster-omlijstingen zoo aardig afsteekt, terwijl een dak met roode pannen een pikant contrast oplevert. Deze wijze van bouwen is in het Zuiden reeds sedert onheuglijke tijden inheemsch en een eigenaardig uitvloeisel van het klimaat. De witte muren met hun schaarsche openingen geven in het zonnig land beschutting tegen de warmte. De roode pannen, zeer vlak gelegd, zijn voldoende om het betrekkelijk zeldzame regenwater af te voeren.

(*Wordt vervolgd*).

NAAR AANLEIDING VAN EEN „HARZREISE".

Met belangstelling las ik de artikelen, waarin de heer H. L. Boersma zijn indrukken van een bezoek aan eenige steden om en bij den Harz, meer in het bijzonder met het oog op haren vakwerkbouw mededeelt.

Enkele onjuistheden zijn daar echter ingeslopen, die ik mij veroorloof te verbeteren. Zoo lees ik, omtrent Hildesheim, dat de domkerk Romaansch is, „met uitzondering van een gedeelte langschip en een gedeelte dwarsschip, die in laat-Gothischen stijl zijn aangebouwd".

Nu was de kerk, toen ik haar zag, anders. Ik voelde mij bij het bezoeken zelfs min of meer teleurgesteld, toen ik vond dat het gebouw, ofschoon door bisschop Hezilo omstreeks 1060 gesticht, in den loop der tijden zooveel veranderingen had ondergaan, dat van het oorspronkelijke niets meer te zien is.

De gevel, met zijn twee torens, was blijkbaar een werk der Romantiek van ± 1850; ook de voorhal scheen wel uit dienzelfden tijd. Maar de grootste verrassing wachtte mij bij het betreden van de kerk zelve. De oorspronkelijke Romaansche aanleg kon nog alleen maar gegist worden, omdat het geheel in de 18e eeuw door Italianen gemoderniseerd was. Wel vond ik, dat deze stuc-versieringen een zeer gunstig getuigenis aflegden van het talent dier kunstenaars, maar het scheen mij toch jammer, dat de Romaansche vormen geheel verdwenen zijn. Want de zuilen tusschen de beuken waren van Korinthische kapiteelen voorzien, de pijlers van het kruis der kerk als composiet-pilasters behandeld, de vensters van het middenschip in oeuils-de-boeuf herschapen. De Gothische kapellen, in de 15e eeuw tegen de Romaansche zijbeuken aangebouwd, waren eveneens in Barok-stijl veranderd. Koor en schip vertoonden een vlakke, in olieverf beschilderde zoldering, door breede kooflijsten in stuc omgeven. Ook ter plaatse van het voormalig triforium vond ik dergelijke schilderijen aangebracht. Ik achtte het ensemble niet beter en niet slechter dan dat, wat men in andere 18e-eeuwsche kerken ziet, maar het leek mij geen gelukkige gedachte, dat de moderne polychromeurs in het interieur aan het werk waren geweest.

Is nu, sedert mijn bezoek, dit interieur Romaansch en laat-Gothisch geworden? Zijn de toevoegselen uit de 18e eeuw verwijderd? Er had, vroeger, reeds een plan bestaan, tot die verwijdering over te gaan, maar dit was afgestuit op den onwil van de gemeente om de 18-eeeuwsche stucwerken, die van groote waarde zijn, te doen sloopen; ook werd mij gezegd, dat gebleken was, hoe de gipswerkers, ten einde hun werk beter te doen houden, eerst alles ruw gehakt hadden, zoodat het verwijderen van het stucwerk met een geheele vernieuwing of restauratie van het interieur zou moeten gepaard gaan.

De heer Boersma, die het koorhek, beter het „oxaal", van 1546 gezien en bewonderd heeft, zal ook wel omtrent het kerk-interieur het een en ander hebben opgemerkt. Bestaat het 18e-eeuwsche Barokwerk nog, dan moet dit zeker zijn aandacht hebben getrokken. Heeft de restauratie werkelijk plaats gehad, dan zou ik daaromtrent gaarne worden ingelicht.

Natuurlijk heeft de heer Boersma ook de Romaansche kruisgang, met de zoo schilderachtige St.-Annakapel en den „duizendjarigen" rozeboom bezocht. Daar moet hij ook de fraaie tegen den muur geplaatste bronzen zerk van den kanunnik Veltheim, van 1531, gezien hebben. Is zij hem ontgaan, dan heeft hij een der beste werken der Duitsche Renaissance gemist.

De Domkerk te Munster, over welker moderne polychromie de heer Boersma zich zoo tevreden toont, scheen mij door die beschildering geheel en al bedorven te zijn. Maar daarentegen genoot ik zeer van de kapittelzaal der Domkerk, die een der schoonste werken der 16e eeuw mag heeten. De betimmeringen dezer zaal, ongetwijfeld Nederlandsch werk, dragen de jaartallen 1544 en 1552.

Het is naar het voorbeeld dezer zaal, dat in 1587 de beroemde zaal op het Raadhuis, waar in 1648 de vrede van Munster gesloten werd, is ingericht. De schilderijen, hier aanwezig, zijn van niemand minder dan Gerard ter Borch. Wel zijn zij niet in des meesters beste manier, doch zij verdienen toch zeker de aandacht. Den heer Boersma bevreemd het, dat zoo weinig Nederlanders zijn afgebeeld. Het is hem zeker ontgaan, dat de vrede van 1648 niet alleen een einde aan den 80-jarigen, doch ook aan den 30-jarigen oorlog maakte.

N. W.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van Zaterdag **27** *Maart* 1897.

Na voorlezing en goedkeuring van de notulen der vorige vergadering deelt de Voorzitter, de heer L. M. Moolenaar, mede dat de tentoonstelling van schetsontwerpen, ingezonden door het genootschap Architectura et Amicitia te Amsterdam, niet tot haar recht kan komen, daar er geen voldoende tijd was de ontwerpen op te hangen. Het Bestuur zal daarom A. et A. verzoeken ze tot de volgende bijeenkomst te mogen behouden, om ze dan op nieuw te kunnen exposeeren.

Daarna komt aan de orde het 2e punt der agenda, het rapport van de beoordeeling der ingezonden antwoorden op de door de Vereeniging uitgeschreven prijsvraag voor een wachthuis voor een tram, dat aldus luidt:

Mijne heeren!

Ingevolge de opdracht om de ingekomen antwoorden op bovengenoemde prijsvraag te beoordeelen, hebben wij de eer u het volgende te rapporteeren.

Niettegenstaande de omstandigheden voor deze prijsvraag zeer gunstig waren met het oog op den wintertijd, een tijd, waarin velen gelegenheid te over hebben, om zich met de beantwoording van een bouwkunstig vraagstuk bezig te houden, heeft het ditmaal aan belangstelling ontbroken. Slechts twee ontwerpen zijn ons in handen gesteld en wel onder de motto's „Spoed" en „Felicitas". Is dit aantal gering, het gehalte is daarom evenredig, zoodat met dezen prijskamp het beoogde doel niet is bereikt.

Wanneer de vervaardiger van het onder het motto „Spoed" ingezonden ontwerp ernstig had nagedacht, zou hij tot de conclusie zijn gekomen, dat hij nog niet veel „spoed" behoeft te maken met het beantwoorden van prijsvragen, maar dat hij zijn tijd beter kan besteden met het bestudeeren van verschillende constructiedeelen.

Het blijkt uit zijn ontwerp maar al te duidelijk, dat hij nog weinig constructieve kennis bezit. Ook komen de verschillende aanzichten en doorsneden herhaaldelijk met elkaar in tegenspraak.

De wachtkamer is ten opzichte van de tramlijn goed gelegen; door het aanbrengen van een tochtportaal zou het plan veel gewonnen hebben.

De privaten, verleold in driehoeken, zijn voor een gebouwtje als dit, waar men niet aan eene beperkte ruimte is gebonden, niet de gewenschte oplossing; ook is het aantal van drie overbodig.

De conducteurskamer staat niet in directe verbinding met de straat en is slechts door de wachtkamer te bereiken.

De dakvlakken zijn foutief getoekend en in werkelijkheid onuitvoerbaar.

Het detail verraadt eene slechte navolging van bekende plaatwerken. Het teekenwerk is zeer middelmatig.

Beter dan het vorige is het ontwerp „Felicitas".

Het plan is goed verdeeld, de hoofdingang aan de lange zijde zou voor eene wachtkamer doelmatiger zijn. Hoewel de ontwerper zich van de constructie der onderdeelen goed rekenschap heeft gegeven, is het te verwonderen, hoe hij in de opstaande zijden van de kapbetimmering lichtopeningen heeft kunnen plaatsen, welke onmogelijk door rechtstreeks of zijdelings invallend licht kunnen worden bereikt.

De toegepaste vormen geven goed het karakter van het materiaal terug.

Het teekenwerk is goed en vlug gedaan.

De jury besluit na bovenstaande beoordeeling geen aanleiding tot eene bekroning te kunnen vinden, doch aangezien het ontwerp „Felicitas" onmiskenbare verdiensten bezit, geeft ze in overweging aan dit ontwerp ter aanmoediging eene som van f 10.— toe te kennen, indien de ontwerper toestemming geeft zijn naambrief te openen.

De Jury:

K. Hoekzema, J. N. Kruizinga, P. van de Wint,
L. M. Moolenaar, A. Th. van Elmpt, Rapporteur.

Groningen, 25 Maart 1897.

Het voorstel van de Jury vond algemeene instemming.

De Voorzitter geeft vervolgens lecture van de beantwoording der vraag:

Het gebruik van tras wordt steeds minder aanbevolen; als men nu portl. cement wenscht te gebruiken, welke zijn dan de goedkoopste mengsels, die voor den gewonen burgerbouw voldoende zijn en hoeveel is dan het prijsverschil tusschen specie van tras en cement, in gelijke gevallen toegepast?

Hierop hebben de ondergeteekenden de eer het navolgende mede te deelen:

Sterke specie, alles droog gemeten.

Traspecie	1 H.L. tras . . ad f 1,20 per H.L.		f 1,20
	1 H.L. kalk . . „ - 0,50 „ „		- 0,50
	2 deelen samen		f 1,70
gevende 1.3 H.L. specie of f 1,24 per H.L.			
Portl. cementspecie.	1 H.L. portland cement ad f 4,50 p. H.L.		- 4,50
	2 H.L. rivierzand „ - 0,25 „ „		f 0,50
	3 deelen samen		f 5,—
gevende 1.9 H.L. specie of f 2,63 per H.L.			

zoodat in dit geval de portland-cementspecie f 1,39 p. H.L. duurder is dan de traspecie.

Bovenstaande hoeveelheden zijn berekend zonder arbeidsloonen. De kalk is gerekend schelpkalk.

De commissie voor materialenkennis:
T. IJ. Jelsma, W. A. Hof, E. v. d. Zaag.

Groningen, Maart 1897.

Naar aanleiding van bovengenoemde vraag bekomt de heer Mees het woord, die inlichtingen gevraagd had aan den heer Van der Kloes, welke schrijven (ook voor een deel in zijn blad opgenomen) hij voorleest en waaruit blijkt, dat de traspecie met succes kan aangewend worden, mits er veel zand en weinig kalk genomen wordt; tras verdient de voorkeur als de goedkoopste specie. Volgens den heer Mees wordt tras ten onrechte veroordeeld. Men neme proeven met veel zand en dan zal men, evenals de heer V. d. Kloes, weinig of geen uitslag der muren hebben. De ervaring heeft den Voorzitter geleerd dat de muren, met tras gemetseld, uitslaan; met cement niet, althans niet in die mate, hetgeen door den heer Nijhuis wordt bevestigd door op te merken, dat eene lambrizeering van marmer zelfs den uitslag niet kon tegenhouden. Met het oog op ons vochtig klimaat geeft de heer Hoekzema de voorkeur aan cement, omdat het eerder droogt en het gevaar voor stekvriezen daardoor doet verminderen.

Met de beantwoording der tweede vraag over de sluiting van eene buitendeur voor eene bovenwoning, welke niet de gebreken heeft, die de sluiting met een touw en katrol aankleven, is de commissie niet gereed gekomen. Zij verzoekt medewerking van de leden, om de oplossing den volgenden keer te kunnen geven.

De heer Wibbelink zet uiteen het verschil tusschen proef-, halfproef- en gewone deursloten. Eene rijke collectie van allerlei sloten, uit het ijzermagazijn van den heer M. Hoen alhier, stelt hem in staat zijne uiteenzetting te verduidelijken. Aan de eerste sluiting merken wij op een dubbel kruis en 4 roepen; het is een zwaar slot en heeft veel binnenwerk. De halfproef is een slot met verhoogd dek en een binnendek.

De heer H. Doornbos, ijzerhandelaar alhier, stelt de aanwezigen in de gelegenheid een stuk smeedwerk uit Elberfeld — gesmeed en geperst voor een dal — in oogenschouw te nemen.

De Voorzitter komt vervolgens met een voorstel van het Bestuur tot het uitschrijven van eene prijsvraag voor een salonameublement voor rekening van den heer J. A. Huizinga, eigenaar van het meubelmagazijn „Nederland" alhier. Door het Bestuur zal eene jury benoemd worden, en prijzen van f 125 en f 75 zullen worden uitgeloofd. In bijzonderheden zullen wij hierop later terugkomen.

Na afloop van het officieele gedeelte der vergadering, wordt zij gesloten en vroolijk gezellig verkeer.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING UTRECHT.

Den 26sten Maart jl. vereenigden zich de leden op het Predikheerenkerkhof te Utrecht, om gezamentlijk, op uitnoodiging der Waterleidingmaatschappij den nieuwen watertoren te gaan zien. Het aantal belangstellenden was niet gering, en leverde het bewijs dat de maatschappij, die te Utrecht en elders zoo'n goeden naam heeft, door hare inrichtingen de aandacht der deskundigen in niet geringe mate trekt. Door den heer Dumont, architect dier maatschappij, werd op duidelijke wijze, een en ander verklaarbaar gemaakt. Het was een leerzaam uurtje voor velen, en bij monde van den voorzitter, den heer Van Lunteren, werd dan ook den heer Dumont namens de aanwezigen dank gezegd.

ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

1053e *Vergadering van* 31 *Maart* 1897.

Na lezing der notulen werd 't woord gegeven aan den heer J. E. van der Pek, om zijn voordracht van 3 Maart jl. over „Volkshuisvesting" te vervolgen. Spreker voerde de toehoorders nogmaals met zich naar de arbeiderswoningen, zooals deze zich bevonden op het terrein tusschen de Lindegracht en Goudbloemstraat, schetste met duidelijke voorbeelden den ellendigen toestand en verduidelijkte het gesprokene door teekeningen en photo's.

Hierna gaf spreker een overzicht van zijne principes omtrent den bouw van arbeiderswoningen, en stelde de teekeningen van zijn blok arbeiderswoningen ter bezichtiging.

Hierna werd gelegenheid gegeven tot debatteeren, waarvan door zeer veel leden gebruik gemaakt werd.

Nadat de Voorzitter den heer Van der Pek hartelijk bedankt had voor de gehouden voordracht, volgde de mededeeling dat de zomerexcursie dit jaar naar Haarlem zal plaats vinden, in vereeniging met andere corporaties en werd deze druk bezochte vergadering gesloten.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP.

Vergadering van Dinsdag 30 *Maart* 1897.

In deze vergadering trad als spreker op de heer L. A. Sanders, van Amsterdam, met het onderwerp: Cement-ijzerwerk in het algemeen.

Het cement-ijzer werd uitgevonden door Monier, een tuinman, die treurige ervaringen had opgedaan met houten en cementen kuipen, en daardoor op de gedachte was gekomen om in het cementbeton ijzeren staven te werken. Hierdoor worden de trekkende krachten opgenomen door het ijzer, terwijl het cementbeton alleen aan drukkende krachten mag weerstand bieden, waaruit blijkt, dat afmetingen en plaats van het ijzer in de constructiedeelen juist bepaald moeten worden.

Spreker toonde door eenige proeven aan hoe het cement-beton door de ijzeren staven ongeveer 10 maal meer draagkracht verkreeg. Uit de in de zaal aanwezige photographieën bleek dan ook, dat het monierwerk voor zeer omvangrijke constructiën kan worden gebruikt, welke dan aan een soliditeit, grooter dan die der Romeinsche bouwwerken, het groote voordeel paren van absolute zekerheid tegen brandgevaar.

De bezwaren, welke tegen het monierwerk worden geopperd, wegen ruimschoots op tegen de groote voordeelen, aan de toepassing ervan verbonden, zoodat met goeden grond kan ondersteld worden, dat eene schoone toekomst voor dit werk is weggelegd.

Evenwel zal nog door een zeer veel grooter aantal proeven moeten gezocht worden naar een rationeelen grondslag voor de berekening der constructie, terwijl, zoolang deze nog ontbreekt, het raadzaam zal zijn, het uitvoeren dezer werken slechts op te dragen en geheel over te laten aan ervaren fabrikanten dezer constructies.

REGLEMENT tot regeling van het ontslagnemen der werklieden, vastgesteld door de besturen der navolgende Patroonsvereenigingen: Amstels Bouwkring; Afdeeling Amsterdam van den Ned. Aannemersbond; R. C. Gildenbond, Afd Timmerlieden en Metselaars; Metselaars-Patroons-Vereeniging Eensgezindheid, Vereeniging van Aannemers van Fundeeringwerken; Aannemers-Societeit Amsterdam.

De ondergeteekenden, patroons in de bouwvakken te Amsterdam en leden van bovengenoemde vereenigingen, verklaren ter bevordering van den geregelden voortgang der werken en tot het tegengaan van iedere poging om door willekeur de orde op de werken te verstoren, met elkander het navolgende te zijn overeengekomen.

Art. 1. De ondergeteekenden zijn verplicht aan de werklieden, die door hen worden ontslagen, om welke redenen dan ook, een bewijs van ontslag uit te reiken, waartoe hun op verzoek door de na te noemen commissie in voldoenden getale gedrukte formulieren zullen worden verstrekt.

Art. 2. Werklieden die niet voorzien zijn van het ontslagbewijs, bedoeld in het vorig artikel, zullen worden geweerd en mogen in geen geval door de ondergeteekenden in dienst worden genomen.

Art. 3. Ter voorkoming dat een werkman toone een ontslagbewijs, hem door zijn voorlaatsten of vroegeren patroon verstrekt, wordt dat bewijs van ontslag bij het aannemen van dien werkman door zijn patroon ingehouden. De ondergeteekenden zijn verplicht, des verlangd, aan de in art. 8 genoemde commissie de ontslagbewijzen hunner werklieden over te leggen, tenzij kan aangetoond worden, dat die werklieden reeds meer dan drie achtereenvolgende weken bij dien patroon werkzaam zijn.

Art. 4. Aan de werklieden, welke wenschen te worden ontslagen, wordt evenzeer een bewijs van ontslag uitgereikt, indien dat ontslagnemen niet gemeenschappelijk met meerdere werklieden plaats vindt en niet klaarblijkelijk gegrond is op willekeurige opdrijving der loonen of verzet tegen bepalingen, in het belang der goede orde in het leven geroepen. Dit ontslag kan echter slechts aan het einde der loopende week worden gegeven.

Geschillen omtrent de toepassing van dit artikel zullen worden onderworpen aan het oordeel der in art. 8 genoemde commissie.

Art. 5. Indien een werkman willekeurig ontslag heeft genomen en aan hem dus geen ontslagbewijs is uitgereikt, kan hij zich bij zijn vorigen patroon weder vervoegen ter verkrijging van dat ontslagbewijs, indien alsdan ten minste 14 dagen sedert den datum waarop hij ontslag nam zijn verloopen. De patroon is verplicht na dat tijdstip het ontslagbewijs af te geven.

Art. 6. De aannemer van een werk is ten opzichte van deze bepalingen ook voor zijne onder-aannemers aansprakelijk, tenzij die onder-aannemer zelf lid is van een in den aanhef dezes genoemde vereenigingen en zich door mede-onderteekening van dit reglement persoonlijk tot handhaving dezer bepalingen heeft verbonden.

Art. 7. Ieder der onderteekenaren dezer overeenkomst is verplicht, indien hem bekend wordt dat door een of meer der medeonderteekenaren de bovenvermelde bepalingen niet worden opgevolgd of in strijd met die bepalingen wordt gehandeld, hiervan onverwijld aan de in art. 8 genoemde commissie mededeeling te doen. Blijkt het der commissie, na gedaan onderzoek, dat werkelijk in strijd met deze overeenkomst werd gehandeld, dan zal zij gerechtigd zijn den naam van den overtreder aan de leden der in den aanhef dezes genoemde vereenigingen bekend te maken. Het bestuur der vereeniging, waartoe dat lid behoort, zal deze ter royeering als lid dier vereeniging voordragen.

Art. 8. Ter uitvoering en controleering van de bovenstaande bepalingen, zoomede tot oplossing van eventueel hieruit voortspruitende moeilijkheden, wordt eene commissie benoemd bestaande uit 7 leden, waaronder de voorzitter en secretaris-penningmeester. De commissie kan des verlangd een administrateur, tegen genot van salaris aanstellen, voor wiens handelingen, ten opzichte van deze overeenkomst zij echter aansprakelijk blijft.

Art. 9. De leden der in het vorig artikel genoemde commissie worden, met uitzondering van den voorzitter gekozen door en uit de leden van ieder der aan den hoofde dezes genoemde vereenigingen.

De voorzitter wordt op eene gecombineerde bestuursvergadering gekozen uit de leden van eene dier vereenigingen. De commissie kiest uit haar midden een secretaris-penningmeester.

De onkosten door de commissie ter zake van deze overeenkomst te maken, worden door de meer genoemde vereenigingen gedragen, in verhouding van het aantal harer leden.

Art. 10. Deze bepalingen zullen van toepassing zijn op de werklieden, die het vak van graver, heier, fundeeringwerker, timmerman, metselaar of opperman uitoefenen.

Indien meerdere patroons-vereenigingen, vertegenwoordigende bouwvakken, in al. 1 van dit artikel niet genoemd, tot deze overeenkomst toetreden, worden deze bepalingen ook toegepast op de werklieden, die behooren tot het vak, dat door de leden der toetredende vereenigingen wordt uitgeoefend.

Art. 11. De werklieden, die meenen naar aanleiding dezer bepalingen op onrechtmatige wijze in hun belangen te zijn geschaad, kunnen zich tot de in art. 8 genoemde commissie wenden tot herstel van grieven.

Art. 12. Deze overeenkomst treedt in werking op 1 April 1897 en blijft van kracht tot 1 April 1898. Geen der toegetreden vereenigingen of der onderteekenaren zullen zich voor 1 April 1898 aan de handhaving dezer bepalingen kunnen onttrekken. Voor of op 1 Febr. 1898 zal door de boven bedoelde commissie een rapport worden uitgebracht over de werking dezer bepalingen, en eventueel voorstellen tot wijziging daarvan moeten worden gedaan.

Tot handhaving dezer bepalingen na 1 April 1898 wordt opnieuw de medewerking dier vereenigingen en onderteekenaren vereischt.

Aldus vastgesteld door de besturen der bovengenoemde vereenigingen in een gecombineerde bestuursvergadering, gehouden 24 Febr. 1897.

Namens de besturen der vereenigingen voornoemd,

J. H. Hendrix.

Niet minder dan 148 patroons hebben het reglement onderteekend.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. In de plateelbakkerij van Rozenburg zijn een zestal groote tegeltableau's vervaardigd, bestemd voor het paviljoen van de Hollandsche Spoorwegmaatschappij op de Wereldtentoonstelling te Brussel. Twee van deze tableau's, voorstellende gezichten uit Haarlem en Alkmaar, waren dezer dagen voor de ramen van Rozenburg's filiaal in de Parkstraat tentoongesteld. De vier andere geven gezichten uit Leeuwarden, Zaandam, Den Haag en Amsterdam.

— De tentoonstelling van werken van overleden meewerkende leden van „Pulchri Studio" wordt geopend op 3 April e. k. des namiddags te 2 uren.

— Het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, vergadert Dinsdag 13 April e. k. in het lokaal Diligentia.

Na het doen van mededeelingen en voorstellen van den Raad van Bestuur en mededeeling van ingekomen stukken, komen een drietal voordrachten aan de orde, als:

a. Voordracht van het lid H. E. de Bruyn, over de betrekking tusschen regenval, verdamping en waterafvoer.

b. Mededeeling van het lid R. P. J. Tutein Nolthenius omtrent eene te Amsterdam plaats gehad hebbende beproeving met een Monier-plaat.

c. Mededeeling van het lid G. B. H. F. Alpherts betreffende het denkbeeld om, door reorganisatie van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, te trachten eene fusie van technische vereenigingen tot stand te brengen.

— Ten vervolge op het bericht, voorkomende in het nommer van 13 Maart jl., bladz. 87, kunnen wij mededeelen, dat Burgemeester en Wethouders praeadvies hebben uitgebracht op het verzoek van het bestuur der vereeniging „Arti et Industriae" alhier om een subsidie van ten hoogste f 2000 uit de gemeentekas voor het houden van eene tentoonstelling van beschrijvingen en afbeeldingen van versieringen bij intochten en andere heuglijke gebeurtenissen zoo in het binnen- als in het buitenland, en voor het uitschrijven van prijsvragen voor ontwerpen van versieringsmotieven voor straten, pleinen, bruggen, huizen alhier, bij gelegenheid der inhuldigingsfeesten in 1898.

B. en W. deelen mede dat tot dusver nog niet beslist is wat de gemeente ter gelegenheid van de inhuldigingsfeesten zal doen, zoodat niet te zeggen valt of zij eenig nut zal hebben van prijsvragen omtrent versieringen, en bovendien blijkt hun niet of de gemeente c. q. eenig recht zoude hebben tot gebruik der ingezonden antwoorden op de prijsvragen.

Met de commissie van fabrikage zijn B. en W. dan ook van meening, dat het ontwerpen van versieringen, welke van de gemeente uitgaan, veilig is toevertrouwd aan de ambtenaren der gemeente.

B. en W. stellen den raad voor op het adres afwijzend te beschikken.

— Dezer dagen had de aanbesteding plaats van den bouw van een tentoonstellings- en uitvoeringszaal in den tuin van het door den Haagschen Kunstkring gekochte perceel op de Heerengracht. Aannemer werd de heer De Baan alhier, die het werk zal uitvoeren onder toezicht van het bestuurslid van den Haagschen Kunstkring, den ingenieur-architect J. H. A. Mialaret, naar het door dezen in samenwerking met enkele andere leden der afdeeling „Bouwkunst" van die vereeniging gemaakte ontwerp.

Bij het ontwerpen is vooral rekening gehouden met de eischen eener goede verlichting van schilderijen. Des avonds wordt de zaal electrisch verlicht; zij moet met 1 September a.s. geheel gereed zijn.

AMSTERDAM. De algemeene vergadering van de leden der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, is vastgesteld op Donderdag 20 Mei te Amsterdam.

De inzendingen voor de Tentoonstelling der Bouwkunst, te houden in het maatschappelijk gebouw, worden ingewacht vóór 17 April a. s.

Tegelijk met deze jaarlijksche tentoonstelling wordt in hetzelfde gebouw een tijdelijke tentoonstelling gehouden van kunstindustrieele voorwerpen, waaronder faience, tapijten, meubelen, smeedwerk, koperwerk, enz.

ARNHEM. In de laatst gehouden algem. vergadering der Vereeniging van Ned. Steenfabrikanten werden de aftredende bestuursleden, de heeren J. van Hasselt, S. M. van Wijck, A. N. Costerus, E. van Holst, H. Terwindt en G. W. Lanz, herkozen en als nieuw bestuurslid gekozen, in de plaats van den heer W. Arntz, de heer J. van Poelgeest te Deventer.

Vervolgens werd verslag uitgebracht en rekening en verantwoording gedaan over 1896. Besloten werd namens de Vereeniging collectief deel te nemen aan de a. s. tentoonstelling van nijverheid te Arnhem, door het plaatsen eener façade van diverse steensoorten in het gebouw voor decoratieve kunst op het terrein Sonsbeek.

'S-HERTOGENBOSCH. Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant hebben voor de uitoefening van den provincialen waterstaatsdienst het gewest verdeeld in tien dienstkringen met de volgende standplaatsen voor de met dien dienst belaste opzichters, als:

1 Osch, P. L. J. M. van der Ven.
2 Boksmeer, T. Schoonderbeek.
3 Vechel, C. E. van de Bolt.
4 Helmond, J. G. van der Denk.
5 Eindhoven, H. S. F. Koenen.
6 Tilburg, A. de Bruin.
7 Heusden, H. Wijnands.
8 Breda, J. Sluis.
9 Oudenbosch, A. A. J. van Engelen en
10 Bergen op Zoom, F. J. Crefcoeur.

Aflevering 3 van „De Natuur" (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

Schapen met doorboorde zolen, door H. — Zijn korstmossen aan stammen en takken voor de boomen schadelijk? door W. W. Schipper. — Bezoek aan een glasslijperij en spiegelfabriek, door D. Ingerman. — De gewervelde dieren van Java, door Dr. H. J. Calkoen. — Visschen uit China, door J. C. Bosch. — Het gebruik van gekleurde glazen bij het waarnemen van kringen en kransen om de zon, door Chr. A. C. Nell. — De bloemenstad en hare bolplanten, door J. Sturing. — De poolballon van Andrée, door Dr. L. Bleekrode. — Boekaankondiging, door H. J. C. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is:

verlof verleend wegens langdurigen dienst aan den ingenieur 1e kl. S. W. Becking en den opzichter 1e kl. G. Rapp.

overgeplaatst naar de resid. Cheribon de opzichter 1e kl. J. F. L. N. Franz en naar de resid. Semarang, de opzichter 2e kl. J. Vreedenburgh;

bepaald dat de ingenieur 1e kl. S. J. G. van Overveldt als eerstaanwezend ingenieur in de resid. Semarang zal optreden en dat de opzichter 2e kl. L. R. Albinus in de resid. Bantam geplaatst blijft;

aangewezen als chef der 1e waterstaatsafd. de benoemde hoofdingenieur 2e kl. G. Oosting.

— Bij het mijnwezen in Ned.-Indië is:

ontslagen op verzoek eervol, de ingenieur 2e kl. S. J. Vermaes;

gedetacheerd bij de ontginning van het Ombiliën-kolenveld ter Sumatra's Westkust, de ingenieur 2e kl. bij den dienst van het mijnwezen te Batavia, A. H. van Lessen.

— Tot chef der 4e afdeeling bij de exploitatie der Staatsspoorwegen op Java is benoemd A. F. van Beek Jr.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat zijn de heeren Jhr. C. E. W. van Panhuys en W. Ph. A. Knipf in Den Haag, benoemd tot buitengewoon opzichter bij het verrichten van peilingen in de Noordzee.

— Bij kon. besluit is aan C. Brauns, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als opzichter van den Rijkswaterstaat 1e kl.

— Bij kon. besluit is bevorderd tot hoofdingenieur voor het stoomwezen der spoorwegdiensten, E. P. J. Mabieu, thans ingenieur.

— Bij kon. besluit is aan F. W. Bakema, op zijn verzoek eervol ontslag verleend uit zijn betrekking van adjunct-inspecteur van den arbeid.

VACANTE BETREKKINGEN.

— In de maand Juli a. s. zal het examen worden afgenomen voor sollicitanten naar de betrekking van adspirant-ingenieur voor het stoomwezen op een jaarwedde van f 1200 à f 1600. Aangifte vóór 1 Juli e. k. bij den Minister van Waterstaat.

— Bouwkundige, goed teekenaar, op de school voor Kunstnijverheid te Haarlem, om des Zaterdags ged. 5 à 6 uren les te geven in rechtlijnig en bouwkundig teekenen. Adres den Directeur, den heer E. von Saher. (*Zie advert. in het vorig no.*)

— Ervaren opzichter, ged. drie jaren, bij den bouw van een sluiswerk nabij Waalwijk. Salaris ongeveer f 100 per maand. Adres den ing. van den Waterstaat Jolles te Breda. (*Zie advert. in het vorig no.*)

— Tijdelijk opzichter bij den bouw van een basaltmuur te Maassluis, voor ongeveer 6 maanden. Adres (ongezegeld) vóór 15 April aan Burg. en Weth.

— Bekwaam opzichter-teekenaar P. G., geheel zelfst. kunnende werken. Adres lett. IJ. Z., bureau Enschede's Advertentieblad, Enschede.

DIENSTAANBIEDINGEN.

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING, AMSTERDAM.

Opzichter-Teekenaar:	leeft. 29 j.,	ong.	verl. Sal.	f 80	per mnd.
Opz. of „	„ 32 „	geb.	„ „	„ 90	„ „
Bouwkund. Opzichter:	„ 48 „	„	„ „	„ 90	„ „
Bouwk. Opz. of Uitv.	„ 43 „	ong.	„ „	„ 80	„ „
„ „ of Uitv.	„ 25 „	„	„ „	„ 85 à 90	„ „
Opzichter-Teekenaar	„ 28 „	„	„ „	„ 90	„ „
Bouwk. Opz.	„ 25 „	„	„ „	„ 60 à 70	„ „
Opzichter-Teekenaar	„ 23 „	„	„ „	„ 80 à 90	„ „
Bouwk. Opz.	„ 33 „	„	„ „	„ 80 à 90	„ „
Bouwk. Teekenaar	„ 22 „	„	„ „	„ 50	„ „
Bouwk. Opz.-teekenaar	„ 23 „	„	„ „	„ 60	„ „
Machinist Teek. of Opz.	„ 23 „	„	„ „	„ 800 à f 1000	

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een bouwk. opzichter-teekenaar, met de beste referentiën, reeds 6 jaar als zoodanig werkzaam, zag zich gaarne geplaatst. Verlangd salaris f 80 à f 90 per maand. Adres nº. 31, Bureau dezes. (1)

Twee weinig gebruikte, zoo goed als nieuwe,

Heete-Lucht-Pompen

ieder van 3/4 P. Kracht, zijn beide voor **600** GULDEN, franco *Spoorstation Dresden*, te **KOOP.**

Brieven onder letter A. O. 434 HAASENSTEIN & VOGLER A.-G., *Dresden* (Saksen).

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Kantoor: 150 De Ruyterkade, AMSTERDAM. Filiaal: 36 Rokin.

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.

Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen*. — *Privaat-Inrichtingen*. — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen*, *IJzeren Badkuipen*. — *Closets*, *Waschtafels*, *Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

Hoofdagent van R. WAYGOOD & Co. Ltd. *Londen*. **LIFTEN.**

Gemeente Schiedam.

Openbare Aanbesteding.

Op ***Donderdag 15 April a. s.,*** zal door BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van *Schiedam* openbaar worden **aanbesteed,** volgens bestek no. 40:

De verbouwing van het voormalig Postkantoor aan de Lange Nieuwstraat tot Gymnasium.

Bestek en Teekeningen zijn tegen betaling van **f 0.75** aan het Kantoor der Gemeentewerken verkrijgbaar.

Het Gebouw is ter bezichtiging 8, 9 en 10 April, 's morgens 10—12 uur.

Aanwijzing geschiedt *Maandag 12 April*, 's voormiddags 10 uur.

Burgemeester en Wethouders voornoemd:
VERSTEEG.
De Secretaris:
VERNÈDE.

AANBESTEDING.

Het BESTUUR VAN HET WATERSCHAP HEIJCOP, genaamd „DE LANGE VLIET" is voornemens aan te besteden op den *14den April* 1897, des voormiddags ten 10 ure, in het Gebouw voor KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN te *UTRECHT*:

Het verhoogen en verzwaren van vier perceelen kaden, dienende tot waterkeering, gelegen tusschen den Haarmolen (onder Haarzuilen) en de gemeente Kockengen.

Het bestek is op franco aanvrage verkrijgbaar bij NIJKERK, Uitgever Vollerbrug Utrecht, en bij den Algem. Opziehter A. J. VAN BENTUM te Jutphaas, tegen toezending van *f* 0.50.

Aanwijzing zal geschieden op Dinsdag den 6den April a. s., des voormiddags ten 10 uur, aanvangende bij den Haarmolen.

Het Bestuur voorsoemd:
E. VAN BENTUM, Dijkgraaf.
F. A. R. Baron VAN ITTERSUM, Secretaris.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Wateringen* zullen op **Zaterdag 24 April a. s.,** des middags ten **12** ure, ten Raadhuize

Aanbesteden:

Het verbouwen van het Post- en Telegraafkantoor en de Directeurswoning aldaar.

Aanwijzing op 10 April 1897, des middags 12 ure.

Biljetten in te leveren uiterlijk op 24 April, voorm. 11½ ure.

Bestek en teekening zijn tegen betaling van *f* 1,— verkrijgbaar ter Secretarie.

Grindbesteding.

De RESTUREN van de POLDERS *„Het Oudeland van Strijen"* en *„Oud-Bonaventura"* zijn voornemens op **Donderdag 15 April 1897,** des namiddags ten 1 uur, in de herberg van A. VERMEER, te *Strijen*,

aan te besteden:

De leverantie van 560 kub. Meters grove ONDERHOUDSGRIND, te lossen op den wal in het Spui te Strijen.

De voorwaarden liggen ter inzage in gemelde Herberg en in het Koffiehuis van L. v. DONGEN te *Dordrecht*.

Inlichtingen bij den Fabriek T. LAMMERS te *Strijen*.

AANBESTEDING.

De Architect J. WOLBERS te *Haarlem* zal namens zijn principaal

aanbesteden:

op **Dinsdag 13 April,** des voormiddags te elf ure, in het Koffiehuis van den Heer MONTAGNE in de Groote Houtstraat te *Haarlem:*

Het bouwen van een WOONHUIS aan den Koninginneweg te Haarlem.

Aanwijs op het terrein op *Donderdag 8 April* des voormiddags te tien uur.

Teekeningen en bestekken te verkrijgen tegen betaling van **f 1,50** van af *Dinsdag* aan de drukkerij van den Heer RUIGROK, Gedempte Gracht te *Haarlem*.

Houtbereiding tegen bederf

Kyaniseerinrichting.

H. LENSINK,

HOUTHANDEL, ARNHEM,

levert pasklaar gekyaniseerd (rot en zwamvrij)
Basterwerken, Schuttingen, Vloeren Vloerribben, Broeibakken, enz. enz.
Eenig zeker werkend reuk- en kleurloos middel.

DIJKGRAAF en HEEMRADEN van het Heemraadschap *Wieringen* zullen op **Zaterdag 10 April,** namiddag 12½ uur in het lokaal van D. LONT,

Aanbesteden:

De levering van ± 250 M³ Onderhoudsgrint en ± 100 M³ Puin.

Te leveren franco voor den wal.
Nadere informatie bij den Secretaris.

Het Bestuur:
V. HEIJBLOK, *Voorzitter.*
C. M. KOORN, *Secretaris.*

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-GRAVENHAGE, ***Merkplein,*** hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 50 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

GEBR. VAN DER VLIET

IJzerhandelaars te Amsterdam.

Staal-, Plaat-, Band-, Hoek en T-IJzer enz.
Stalen Balken in verschillende profielen en longten.
Vijlen en gegoten Staal uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede
CHRISTIANIA STER Hoefnagels.

Machinale Jalousiën Fabriek

voor **HUIZEN** en **BLOEMENKASTEN.** Concurreerende prijzen, ruimen voorraad.

S. BRUIGOM, Arnhem.

STOOMTIMMER-HOUTWOL-FABRIEK

DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.

SPECIALITEIT in verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken en Tuinkoepels.

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerde

Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

23ste JAARGANG N°. 15. ZATERDAG, 10 April 1897.

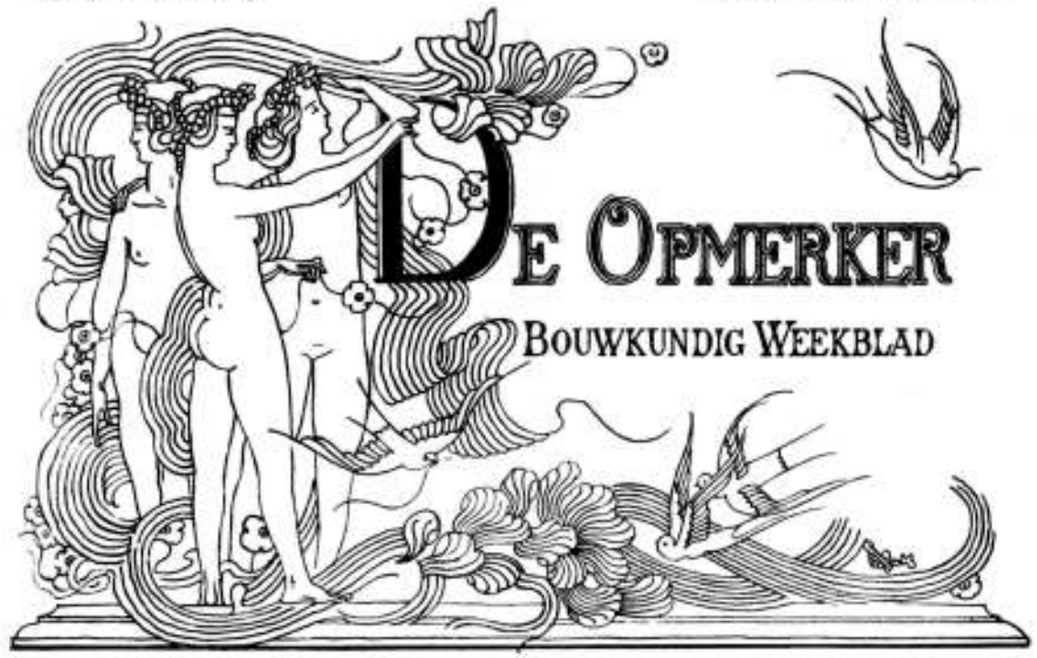

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT Jr.a. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 5,—, voor België, bij vooruitbetaling *f* 6,50, voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7,50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1,50, het bewijsnummer daaronder begrepen voor elke regel meer *f* 0.20. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Afzonderlijke nummers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

GERLOF BARTHOLOMEUS SALM.

Den 5den April overleed te Amsterdam, in den ouderdom van 65 jaar, de architect G. B. Salm, in de wandeling als „de oude Salm" bekend, om hem te onderscheiden van zijn talentvollen zoon Abraham.

Met Salm gaat een van die oudere generatie van architecten heen, die de practijk als hoofdzaak beschouwend, vóór alles er naar streefden, om goede constructiën en doelmatig ingerichte bouwwerken tot stand te brengen. Het jongere geslacht, dat de bouwkunst meer impressionistisch opvat en dat in de practijk niets dan een noodzakelijk kwaad ziet, is al gauw geneigd de ouderen, die een andere school doorloopen hebben, te minachten. Toch kan men in de bouwkunst zich nog door andere zaken dan door artisticiteit onderscheiden.

Salm ontving zijne eerste opleiding bij den architect Hana te Amsterdam en begon zijne zelfstandige carrière bij den architect W. A. Froger, toen deze het nu gesloopte Parkgebouw in de Plantage stichtte.

Een practisch man als Salm kon men veilig het bouwen van fabrieken toevertrouwen. Als tot zijn belangrijkste werken van dien aard behoorende, noemen wij de Amstel-brouwerij en de Wester-suikerraffinaderij, beiden te Amsterdam. Voorts was hij de conscientieuse architect van een groot aantal gebouwen, allen beantwoordend aan hun zeer verschillend doel en altijd, vooral in plan, van een even deugdelijk gehalte. Als zoodanig noemen wij het gebouw van de Spaarbank der stad Amsterdam, het Badhuis voor de Israëlietische gemeente en eindelijk, in vereeniging met zijn zoon, den heer A. Salm, het Blinden-instituut in het Vondelpark.

Als estheticus stond Salm op het standpunt van 1860; de Romantiek van Gärtner trachtte hij met sommige motieven van Schinkel te verbinden. Uit een dergelijke combinatie bestaat de stijl, dien hij bij zijn meeste gebouwen heeft aangewend. Nu eens wint Schinkel het, b.v. bij de gebouwen van Natura Artis Magistra, waarvan het Aquarium het voornaamste en tevens het laatste is, dan weer spant Gärtner de kroon, zooals bij het gebouw der Vrije Gemeente.

Zullen er niet velen zijn, die deze bouwwerken uit een oogpunt van schoonheid prijzen, niemand zal zijn lof onthouden aan de practische inrichting. Het Aquarium geldt als een der beste van Europa; bij het gebouw van de Vrije Gemeente, de vrucht van een besloten prijsvraag, is met het kleine terrein gewoekerd en is een lokaliteit geschapen, die volkomen aan de eischen en wenschen van de gemeente voldoet.

In den omgang was Salm een aangenaam en joviaal man, en een onkreukbaar eerlijk bouwmeester, die zich niet op een pedestal stelde, doch die bescheiden tegenover zijn meerderen en minzaam tegenover zijn minderen was. Vooral met het werkvolk ging hij gaarne op en neer; zijn groote kennis van de practijk maakte hem in die kringen zeer gezien.

Vroeger nam Salm levendig deel aan het bouwkundig vereenigingsleven. In het bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst heeft hij langen tijd zitting gehad. Ook Voorzitter dier Maatschappij is hij geweest.

In de laatste twintig jaren had hij zich echter meer en meer uit het openbare leven teruggetrokken. Toch bleef hij bij voortduring de bouwkundige practijk uitoefenen, aanvankelijk in verbinding met zijn zoon, later nog alleen.

Vooral in de oudere bouwkundige kringen zal het heengaan van Salm smartelijk gevoeld worden. Ook de Gezondheidscommissie, waarvan hij meer dan 22 jaren lid was, verliest in hem een harer verdienstelijkste leden.

Bij de begrafenis op jongstleden Donderdag bleek duidelijk dat Salm in alle standen werd bemind en hoog geacht, daar een tweehonderdtal belangstellenden was saamgestroomd om den overledene de laatste eer te bewijzen. Een twintigtal kransen, waaronder die van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Architectura et Amicitia, de Maatschappij van den Werkenden Stand enz., dekte de baar.

Zijn asche ruste in vrede!

L. H. J. J. MAZEL.

De oud-hoofdingenieur bij den Rijks-waterstaat, die in het begin dezer week te 's-Gravenhage overleed, werd in 1845, op twintigjarigen leeftijd, door den Minister van Koloniën aangesteld als élève-aspirant bij den Waterstaat en de Landsgebouwen in Ned.-Indië. Twee jaren later werd hij benoemd tot aspirant-ingenieur bij den Waterstaat. Vervolgens doorliep hij de verschillende klassen van ingenieur en hoofd-ingenieur bij den Waterstaat hier-te-lande, totdat hij in 1881 werd benoemd tot hoofd-ingenieur 1e klasse, uit welke betrekking hij den 1n Juli 1889 eervol werd ontslagen.

Gedurende den ruim 40-jarigen diensttijd, dien de heer Mazel aan den Waterstaat was verbonden, werden met zijn medewerking tal van groote werken tot stand gebracht. Onder meer was hij in de jaren 1845/46 werkzaam bij de droogmaking van de Haarlemmermeer en daarmede in verband staande werken. Van 1846—1848 was hij toegevoegd aan den ingenieur van den Holl. IJzeren Spoorweg voor de nog uit te voeren werken voor dien weg, ter standplaats 's-Gravenhage. Daarna werd hem Amsterdam als standplaats aangewezen en later werd hij achtereenvolgens belast met den ingenieursdienst in Drente, Friesland, Noord-Brabant en Zuid-Holland. In laatstgenoemde provincie, toen hem weder 's-Gravenhage als standplaats was aangewezen, werd den heer Mazel tevens tijdelijk opgedragen het beheer der landsgebouwen in de residentie.

In 1866 werd de toenmalige ingenieur 1e kl. Mazel bij Kon. besluit benoemd tot commissaris van de Weduwen-pensioenfondsen van het korps van den Waterstaat, en werd hij belast met het penningmeesterschap.

Aan den heer Mazel werd in 1861 toegekend de zilveren medaille, ingesteld bij Kon. besluit, wegens verdienstelijk gedrag tijdens den watersnood van 1861.

DE BOUWKUNST IN DE VEREENIGDE STATEN VAN NOORD-AMERIKA, (*)

door A. W. Weissman.

(*Vervolg van bladz.* 108.)

In Noord-Amerika is het klimaat geheel anders; wel kan ook 's zomers daar vreeselijke hitte voorkomen, doch 's winters heerscht felle koude. Ondanks Richardson's talent zoude dus de Zuid-Fransche bouwwijze misschien nimmer algemeen zijn geworden, wanneer niet een andere omstandigheid had medegewerkt.

Zooals u niet onbekend zal zijn, is men, in de laatste twintig jaren, aan de overzijde van den Oceaan erop uit om gebouwen te stichten, wier hoogte verre de in Europa gebruikelijke overtreft. Het zijn de handelspaleizen, die als „hemelkrabbers" worden aangeduid. Straks zal ik gelegenheid hebben, u er enkele te beschrijven en in afbeelding te laten zien. Voor het oogenblik kan ik volstaan met de mededeeling, dat deze gebouwen met een tweeledig doel werden gesticht en wel om reclame te maken, doch ook om van het bouwterrein partij te trekken. Aanvankelijk waren deze huizen niet veel anders dan ingenieurswerk. Op een zware betonfundeering werd het gebouw als een stalen geraamte van stijlen en liggers opgetrokken. De stijlen werden door de muren omgeven en tusschen de liggers kwamen gewelven van terracotta, een materiaal, waarmede ook de in het gezicht blijvende ijzerdeelen bekleed werden. Door het bezigen van het stalen geraamte werd de drukking, onafhankelijk van de muren, op de fundeering overgebracht. De enorme muurzwaarten, die noodig zouden zijn, als de muren ook voor dracht moesten dienen, worden op deze wijze vermeden.

Naar dit systeem worden nog steeds gebouwen gesticht, die hooger zijn dan vele kerktorens in Europa. Men begint echter, nu die gebouwen talrijker en talrijker worden, in te zien, dat zij vele nadeelen met zich brengen, en het is waarschijnlijk dat beperkende bepalingen niet lang meer zullen uitblijven. Evenwel is het maximum, dat als toe te laten hoogte genoemd wordt, 45 M., toch nog het dubbele van wat bijv. te Amsterdam veroorloofd is. Het is te begrijpen, dat vooral het brandgevaar groot moet zijn. Toch zijn gebouwen als deze beter tegen brand bestand dan men zou denken. Zoo ontstond, nu vijf jaar geleden, brand in het gebouw van de Athletic Association te Chicago, dat 65 M. hoog is. De brand had plaats juist vóór het gebouw in gebruik genomen zou worden; wel brandde alles schoon uit, doch de muren en gewelven weerstonden de felle hitte zoo goed, dat zij weder gebruikt konden worden. Maar als er menschen in het gebouw geweest waren, zouden natuurlijk tal van slachtoffers gevallen zijn. Want daar de communicatie der verdiepingen hoofdzakelijk door liften plaats vindt, moest de brand zich wel snel uitbreiden en zou er aan ontvluchten geen denken geweest zijn. Ondertusschen is evenwel nog nimmer in een dergelijk gebouw, nadat het in gebruik was, brand ontstaan. Hadde een dergelijke brand plaats gevonden, de beperkende bepalingen, die men nu nog maar alleen overweegt, waren al lang ingevoerd.

Het was geen gemakkelijke zaak, gebouwen als deze een passend architectonisch karakter te geven. Aanvankelijk liet men dan ook alles, wat naar versiering zweemde, maar weg, en zoo werden de gevels de bekende muren met gaten. Nog thans is zulk een wijze van behandeling niet geheel in onbruik, maar reeds spoedig werd, voor de architectuur der gevels, de hulp van kunstenaars ingeroepen.

En, na enkele niet in allen deele geslaagde proefnemingen met klassieke of Renaissance motieven, bleek het weldra, dat de Romaansche kunst van Richardson, met haar sobere vormen en haar opectelijke beperking in de ornementatie, voor gebouwen als deze de beste was.

Zoo begon zich langzamerhand een bepaald Amerikaansche stijl in de Vereenigde Staten te vormen. De motieven, aan Europa ontleend, werden met een groote vrijheid gebruikt. In de beperking der ornementatie, die een noodzakelijkheid was geworden, schikte men zich, om „eenvoud vóór alles" als leus aan te nemen.

De hooge huizen, hierboven bedoeld, zijn in den regel niet bestemd om bewoond te worden. Men woont in Amerika dikwijls in een logement; men heeft dan geen der lasten, maar ook geen der lusten.

(*) Lezing, gehouden op Vrijdag 19 Maart jl. voor de Afd. 's-Gravenhage der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

van een eigen thuis. De oorzaak hiervan moet voornamelijk gezocht worden in de moeilijkheid, om zich bedienden te verschaffen. De Amerikaansche begrippen van vrijheid zijn van dien aard, dat van bedienend personeel, zooals dat in Europa bestaat, voor den middenstand geen sprake kan zijn. Alleen zeer gefortuneerde menschen kunnen daarom in hun eigen huizen met hun eigen, zeer hoog betaalde bedienden wonen. Minder gegoeden hebben slechts de keuze tusschen het hotel en de woonkazernes; de laatsten zijn er in allerlei soorten.

Als voorbeeld van een der hemelkrabbers nemen wij een gebouw te Philadelphia, dat 13 verdiepingen heeft, ongerekend die, welke zich beneden den begaanen grond bevinden. Het is een hoekgebouw; de twee gevels zijn 32 en 30 M. lang en de bovenkant kroonlijst is op 68 M. uit de straat. De beide gevels zijn beneden van graniet en daarboven van Kentucky-zandsteen opgetrokken. Alles is brandvrij gebouwd en alleen voor de binnenbetimmeringen werd hout gebruikt. Het aantal kantoren is 304, die allen zeer ruim zijn en overvloedig van licht en lucht voorzien werden. Mozaïek is in de gangen, houten parket is in de vertrekken aangebracht. In de kelders zijn de installaties voor electrisch licht en verwarming, terwijl drie hydraulische liften voortdurend in beweging zijn, om menschen omhoog en omlaag te brengen. Wie het verkiest, kan ook een gemakkelijke trap gebruiken, doch dit doet haast niemand. Voor toiletkabinetten en privaten is overvloedig zorg gedragen. Behalve electrische en gasleiding is ook overal waterleiding aangebracht. Daar de stedelijke waterleiding voor een zóó hoog gebouw geen drukking genoeg zou hebben, wordt het water in het gebouw zelf in reservoirs, op den zolder gelegen, gepompt, waardoor de druk voor den gewonen dienst en de talrijke brandkranen verkregen wordt. Dit gebouw heeft bijna vier millioen gulden gekost.

Tot dusverre waren hooge gebouwen als deze te New-York nog niet talrijk. Wel had men het paleis der Oil Company, het Welles Building en enkele Verzekeringsgebouwen, doch die hadden maar negen à tien verdiepingen. Sedert evenwel is daar het gebouw der Manhattan-verzekeringsmaatschappij bijgekomen, van 95 M. hoogte, het gebouw van het Tractaat-genootschap, 90 M. hoog, en het gebouw van de Times van gelijke hoogte. Maar die allen zullen nog worden overtroffen door een gebouw aan Park-Row, dat 120 M. hoogte zal bereiken. Daar al deze gebouwen in het zuidelijk deel der stad liggen, waar de zaken gedaan worden, zoo is het niet te verwonderen dat, dank zij de lifts, de kantoren op de hoogste verdiepingen even gezocht zijn als die beneden. Uit een architectonisch oogpunt beschouwd, is zeker het gebouw van het Tractaatgenootschap het beste; de Amerikaansch-Romaansche stijl is hier op gelukkige wijze toegepast.

Wie deze eigenaardige bouwwijze bestudeeren wil, vindt echter te New-York slechts weinig gelegenheid. Deze stad is, wat bouwkunst betreft, achterlijk bij de steden van het westen, met name bij Chicago. De architectuur is in het bijzonder daar meer *up to date* dan elders, omdat, zooals men weet, nog niet zoo lang geleden de geheele stad door brand verwoest werd. De reusachtige gebouwen zijn een der eigenaardigheden van Chicago. Er zijn er daar in allerlei soorten en stijlen.

Sommigen zijn blijkbaar ingenieurswerk. Hiertoe behoort het Monadnach Building, waar de speculatiebouw, zooals die ten onzent gebruikelijk is, nog verre wordt overtroffen. Muren met gaten, ziedaar alles, en hoe vervelend dit is bij een gebouw van 16 verdiepingen, allen van gelijke hoogte, kunt gij u wel voorstellen. Geen kroonlijst, geen cordonlijsten, geen pilasters, geen versierselen, hoe ook genaamd. Het eenige ornement is een ijzeren brandladder.

Gewilde soberheid spreekt uit verschillende andere der hooge gebouwen van Chicago. Een voorbeeld is het Lees Building, waar alle ornement vermeden is en slechts een paar lijsten en forsche pijlerarcaden dienen, om afwisseling te geven. In denzelfden geest is het Rand-Mac-Hally Building. Hier zijn de brandladders werkelijk als versieringsmotief gebezigd; men heeft ze namelijk aan de eindrisalieten, telkens twee aan twee, rechthoekig op den gevel geplaatst en ze op iedere verdieping door een balkon verbonden, zoodat een soort van open erkers gevormd wordt.

Het gebouw van de Athletic Association, dat ik straks reeds noemde, is een voorbeeld van rijker gevelbehandeling. De architect heeft zijn motieven aan de Venetiaansche paleizen der 15e eeuw ontleend. Daar echter in de stad der Lagunen de gebouwen zoo hoog niet zijn als te Chicago, heeft de bouwmeester zich veroorloofd, twee Venetiaansche gevels boven elkander te plaatsen en de ruimte, die dan nog overschoot, te vullen met een reusachtige kroonlijst en een attiek, dat nog weer eens de hoogte van twee verdiepingen heeft.

Het volgen van een dergelijken historischen stijl is echter tegenwoordig te Chicago een uitzondering. Meestal gaat de bouwmeester, die de gevels van reuzenbouwwerken als deze moet ordonneeren, met beslisheid zijn eigen weg.

(*Wordt vervolgd*)

TRAMWEGEN.

De Haarlemsche Raad is de eerste geweest om in zake zijn tramquestie een beslissing te nemen. Hij verwierp het voorstel van Burgemeester en Wethouders om aan den heer Kuinders concessie voor een electrische tram naar Zandvoort te verleenen, en daarmede is het schoone plan om van Amsterdam bij het Concertgebouw *linea recta* naar het Groote Badhuis een spoor te leggen, nu wel voor goed in de doos gedaan. Slechts twee stemmen waren voor en niet minder dan vijf-en-twintig tegen. Het was dus wel een verpletterende meerderheid.

Maar daarentegen werd aan de Haarlemsche architecten Van der Steur en Van den Arend concessie voor een dergelijke tramverbinding verleend, en dat wel onder voorwaarde dat de plaats, waar de tram binnen de stad begint, nader door den Raad zal worden vastgesteld, dat binnen zes maanden met de uitvoering der werken een aanvang zij gemaakt, dat de lijn als de Raad dit noodig acht, zal worden uitgebreid en eventueel aan stations of eindpunten van spoorwegen zal worden aangesloten, en dat kruising of medegebruik der te maken lijn door de concessionarissen tegen billijke vergoeding zal worden gedoogd.

Daarenboven zullen de andere adressen nog worden aangehouden en zal een commissie benoemd worden van 5 Raadsleden om rapport uit te brengen over de vraag, welke uitbreiding van de tramlijnen in de stad het meest in het belang der gemeente is.

De heeren Kuinders en Sanders kunnen zich nu troosten met de gedachte, dat zij slachtoffers zijn van den „esprit de clocher" die vooral om Sint Baafs toren welig tiert, en die aan Haarlemmers een groot voordeel geeft boven vreemdelingen. Het blijft echter onzeker, of de Amsterdamsche heeren werkelijk door

zoo snood een vijand zijn verslagen, zoolang geen uitvoerig verslag van de in den Raad gevoerde discussiën wordt openbaar gemaakt, en de motieven, die tot het nemen van het besluit in questie geleid hebben, dus alleen aan een kleinen plaatselijken kring bekend zijn. Wij hebben, indertijd, de bezwaren, aan het plan Kuinders—Sanders verbonden, uitvoerig uiteengezet. De mogelijkheid is niet uitgesloten, dat ook de Haarlemsche Raad, die bezwaren kennende en vreezende, den heeren nul op het request heeft gegeven.

De Amsterdamsche Raad praatte en praatte, doch legde zich eindelijk neer bij de voordracht, die luidde, dat het Dagelijksch Bestuur der Gemeente gemachtigd zou worden, om met de Omnibus-maatschappij en den heer Sanders te onderhandelen. Wij zijn er benieuwd naar, hoe lang die onderhandelingen wel duren zullen en wat er mede zal worden bereikt. Ook ditmaal durven wij den heer Sanders geen succes voorspellen.

EEN PASKWIL.

De *Staatscourant* van 7 dezer bevat weer een kennisgeving van den directeur der Rijks-academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam betreffende het examen dat, te beginnen met Maandag 5 Juli a. s., zal plaats hebben in het gebouw dier Academie en dat gevolgd zal worden door .... gezellig samenzijn, concert, bal .... mis .... door een prijskamp in de schoone bouwkunst!

Zulk een festiviteit is vroeger al eens aangericht, maar de eenige deelnemer daaraan had toen zoo weinig plezier, dat hij al wegging voordat de eigenlijke pret nog begonnen was.

De Academie, die anders van bouwkunst, laat staan van *schoone* bouwkunst, niet de minste notitie neemt, krijgt op gezette tijden „*Gewissensbisse*". Dan begint zij, de wet nalezende, tot het besef te komen, dat onder de beeldende kunsten, die zij heet te onderwijzen, ook de bouwkunst voorkomt, ofschoon een hoogleeraar in de bouwkunst, veel minder nog leerlingen in dit vak, nog nooit binnen haar muren gezien zijn, ten minste niet als onderwijzend en leerend. En dan denkt zij: „wat is eigenlijk het doel van alle studie? Een examen. Kom, wij zullen ook de bouwkunstenaars eens in de gelegenheid stellen om dit ideaal van alle ondermeesters, opzichters van den waterstaat, postbeambten, telegrafisten, kortom van allen, die een baantje ambiëeren, te bereiken."

Gezegd, gedaan. Wat heeft een bouwmeester wel in de eerste plaats te weten? Constructieleer .... neen, te prozaïsch, laat men zich daar buitenhouden; te Delft wordt daar niet eens veel werk van gemaakt. Maar de esthetica en de kunstgeschiedenis, dat is wat beters. Er zullen niet veel architecten zijn, die daarvan op de hoogte blijken .... wij kunnen ze dus lekker laten zakken. En mocht er nog een wezen, die door de mazen van dit esthetisch net weet heen te kruipen, wel dan vangen wij hem met .... de ontleedkunde, de kennis van het menschelijk geraamte en de oppervlakkige spieren. Komt dan nog de doorzichtkunde erbij, dan kunnen wij ook daarmede nog den examinandus het beentje lichten.

Maar, ja maar! Als nu eens al onze pogingen faalden en er iemand zoo knap was, dat hij al de hindernissen, op zijn weg naar hooger gesteld, overwon? Het *kon* toch eens zijn!

Dan moet de eigenlijke bouwkunst op het tapijt komen. Wacht maar, vriendje, wij zullen het je wel leeren. Bouwkunst dat is wiskunde. Wil je ons nu wel eens gauw het theorema van Pythagoras bewijzen? Waarachtig, dat kan die vent ook al. Maar pas op, nu zullen wij hem met de beschrijvende meetkunde vangen. Wil u nu eens de projectiën van de doorsnijdingen van een .... twee-en-dertigzijdig prisma en een bol construeeren: Waarachtig, hij levert het hem. Doch nu, o jongeling, niet jonger dan 20 en niet ouder dan 30 jaar, zeg ons eens de formule voor een vrijliggenden drager, die niet in het midden belast is, maar dicht bij een der ondersteuningspunten: wij noemen het weerstandsmoment W, het grootste buigingsmoment M en de toe te laten spanning in KG. per cM² K, terwijl de afstanden van het aangrijpingspunt tot de ondersteuningspunten in reden staan van a en b en samen de lengte l vormen?

$$W = \frac{P\,a\,b}{K\,l}.$$

Wat een kraan, wat een kraan! Doch, wij zullen je wel krijgen. Teeken eens houtverbindingen, steenverbanden, ijzerconstructiën en onderdeelen van gebouwen. Best zoo. De Jury begint een flauw vermoeden te krijgen, dat de aspirant den geheelen Plasschaert van buiten geleerd heeft. Zij hoopt den candidaat nu te vangen op de kennis van bouwstoffen, gebruikelijk voor bouwkundige werken, maar ziet, het blijkt dat ook al wat in Van der Kloes steekt, in des jongelings hoofd is gevaren.

Waar moet dat heen? De heeren Dr. P. J. H. Cuypers, H. P. Berlage Nz., Professor August Allebé, Ludwig Beirer, Jacob F. Klinkhamer, Theodoor G. Schill, J. Versluys en A. Salm G.Bz. steken de hoofden in wanhoop bijeen. Er is nog slechts één kans .... men kan den candidaat laten zakken op de leer van het ornement, het vervaardigen van een ontwerp voor een eenvoudig gebouw en het ontwerpen van een bouwkundig decoratief-detail. Hier, waar het geen positieve feiten geldt, maar waar de individueele smaak der Juryleden in de eerste plaats aan het woord is, kan men het den jongeling tusschen de 20 en 30 jaar lastig genoeg maken

Helaas, men is niet eensgezind. Er ontstaat hevig verschil over de kunstprincipes. Er vormen zich twee partijen in de Jury. Aan de eene zijde strijden de oude heer Cuypers en Beirer en Versluys, aan den anderen kant trekken de heeren Allebé, Klinkhamer, Schill en Salm op. De heer Berlage weet niet, bij welke zijde zich aan te sluiten. Na lang aarzelen valt hij de Cuyperianen bij.

De candidaat, geluksvogel als hij nu eenmaal is, profiteert van dezen strijd. Want nu de meeningen zoo verdeeld zijn en de stemmen staken, durft de Jury hem geen brevet van onkunde geven en ziedaar .... hij wordt toegelaten tot het heilige der heiligen en mag, geheel in zijn eentje, aan het ontwerpen gaan van een groot monumentaal gebouw, een soort van Chateau en Espagne.

Het terrein nu zoo wat kennende, meent de ontwerper niet beter te kunnen doen, dan zijn constructie à la Viollet-le-Duc, doch zijn ornementen in Renaissance-manier te maken. Dan geeft hij elk wat wils. En ziet, het blijkt, dat hij juist gezien heeft, want o wonder, hij wordt den gouden eereprijs waardig gekeurd, als vergoeding voor zijn gemaakte kosten wordt hem de kapitale som van ƒ 200 (zegge tweehonderd Nederlandsche guldens) door den betaalmeester uitgekeerd.

De commissie van toezicht, nu wel overtuigd van groot talent en buitengewonen aanleg bij den bekroonde, verzoekt H. M. de Koningin hoogstens gedurende vier achtereenvolgende jaren den jongeling met een jaargeld van ƒ 1200 te begunstigen, ten

einde hem in de gelegenheid te stellen, zich in de schoone bouwkunst te volmaken.

De dagbladen zijn vervuld van den lof des geslaagden. Dat is nu eigenlijk de *eenige* architect die Nederland bezit, want, waar drommel haalden de anderen hun diploma?

Op een avond, dat de bekroonde zit te droomen van Italië, krijgt hij bezoek van een collega, die druk in het werk zit, en die hem komt voorstellen, voor ƒ 3000 's jaars zich aan zijn atelier te verbinden. Deze man van zaken weet uit te rekenen, dat ƒ 1200 's jaars net een opzichtersloontje is, en bewijst dat het eigenlijk onzin mag heeten, daarvoor in het heetst van den zomer zoo zijn best te doen.

De bekroonde laat zich overtuigen. Hij dankt H. M. voor de gunst, die zij hem wil verleenen, neemt de betrekking aan en denkt: einde goed, al goed.

INGEZONDEN.

Ter beantwoording der gewaardeerde opmerkingen van den heer W. (zie vorig no. van dit blad) diene:

1°. dat in de qualificatie van den bouwstijl der domkerk te Hildesheim, bij het overschrijven van mijn concept, iets weggelaten is, zoodat er had moeten staan: „Dit alles is Romaansche kunst, evenals de dom dit *in aanleg ook* is, enz."

Dat ik van latere veranderingen in Barokstijl enz. zweeg, geschiedde omdat ik, slechts terloops van dit bouwwerk sprekende, daarvan niet meer in mijn lezing invlocht dan waartoe de mij daarbij ten dienste staande afbeeldingen aanleiding gaven. Dit tevens ter verklaring, waarom ik wel van het koorhek (alias oxaal) en o. m. niet van Veltheim's zerk melding maakte.

2°. Wat van W.'s oordeel over polychromie der domkerk te Munster te zeggen? Ik gaf mijn indruk zooals ik dien ondervond. Misschien trof ik een gunstiger oogenblik van verlichting of was ik in een geschikter stemming dan waarin de heer W. die zag. Mijn bezoek had plaats tijdens den morgendienst en duurde te kort dan dat ik mijn impressie „en detail" en beredeneerd zou kunnen toelichten. In dit geval zou 't wel eens waar kunnen zijn: „de gustibus non disputandum".

3°. Dat de vrede van 1848 aan den 30- en den 80-jarigen oorlog een einde maakte, is bekend, maar heft mijn bevreemding niet op over het gering getal Nederlanders onder de vele vreemden, wier portretten deswege de wanden der Raadhuiszaal te Munster vullen. Daarvan zullen wel andere oorzaken te noemen zijn, waarin ik mij echter tijdens voormelde lezing niet heb verdiept, om van het hierbij ingenomen standpunt niet te veel naar dat der historie af te dwalen.

Ik moet het bij deze korte toelichting laten. Zooals ook de heer W. wel begrijpen zal, ontbreekt mij in deze dagen van overgang van den eenen cursus naar den anderen, met allerlei voorbereiding en nasleep, ten eenenmale de tijd voor uitvoerige gedachtenwisseling.

H. L. B.

PRIJSVRAGEN

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING HAARLEM EN OMSTREKEN.

De prijsvraag omvat:

ONTWERPEN VOOR MEUBILAIR EENER ARBEIDERSWONING.

De beantwoording is voor ieder opengesteld.

Er worden verlangd:

1o. teekeningen op $^1/_{10}$ der ware grootte van de verschillende meubelstukken, benevens eenige detailteekeningen, op ware grootte, voor vorm en constructie.

Isometrische perspectiefteekeningen zijn wel gewenscht, doch niet vereischt.

2. Een plattegrondteekening op $^1/_{20}$ der ware grootte van de woning als situatie, waarop de plaatsing van de meubelen is aangegeven.

3. Een gedetailleerde begrooting van kosten.

De meubelen kunnen in verband gebracht worden met — of deels bestaan in de vaste betimmering der woning, als kasten, bedstede enz., in welk geval teekeningen daarvan gevraagd worden op gelijke schaal, als voor de losse meubelen is bepaald.

Uit den aard der zaak moet het meubilair zijn: soliede, goedkoop, eenvoudig, doch van goede verhoudingen en degelijke samenstelling.

Voor het beste, voldoende antwoord wordt een prijs van ƒ 50.— uitgeloofd, terwijl aan het daarop in waarde volgende een premie van ƒ 10.— zal worden toegekend.

Wanneer geen der ingezonden ontwerpen ten volle der bekroning waardig gekeurd wordt, heeft de Afdeeling het recht, op voorstel van de Jury óf geen prijzen toe te kennen óf deze te verdeelen onder de inzenders van de best gekeurde ontwerpen.

De antwoorden, waarvoor de prijs of een premie wordt toegekend, worden, zonder eenige beperking, het eigendom van de Afdeeling, wanneer de betreffende inzenders de toegekende gelden aanvaarden.

De Jury bestaat uit de heeren: J. Wolbers, architect, P. van Thiel, meubelfabrikant, J. Baron, leeraar aan de Ambachtsschool, H. Scholten en A. J. Scherpenhuizen, werklieden, allen te Haarlem.

De ingezonden antwoorden moeten voorzien zijn van een motto.

Voorts moet bij elke inzending gevoegd zijn een gesloten en verzegeld naambriefje, waarop aan de buitenzijde het motto en een correspondentie-adres zijn aangegeven.

De stukken moeten uiterlijk 1 November 1897 vrachtvrij ingezonden zijn bij den Secretaris der Afdeeling, den heer J. W. G. Droste, architect, Klein Heiligland 24, te Haarlem.

Zoolang de stukken onder berusting van de Afdeeling zijn, zullen zij ter harer kosten tegen brandschade verzekerd zijn, elk voor een bedrag van ƒ 50.

De Afdeeling heeft het recht de ingezonden antwoorden publiek tentoon te stellen.

Na afloop van deze tentoonstelling moeten de inzendingen, die niet aan de Afdeeling in eigendom zijn overgegaan, afgehaald worden binnen veertien dagen, nadat aankondiging daarvan in de dag- en weekbladen zal zijn geschied.

Namens de Afdeeling:

J. VAN DEN BAN, *Voorzitter.*

J. W. G. DROSTE, *Secretaris.*

Haarlem, Maart 1897.

NIJMEGEN VOORUIT!

De Vereeniging „Nijmegen Vooruit!" schrijft een prijsvraag uit voor het ontwerp van een

RECLAME-BILJET

volgens onderstaand programma.

1. Alle kunstenaars in Nederland geboren of metterwoon gevestigd, kunnen aan den wedstrijd deelnemen.

2. De breedte van het biljet moet minstens 60 en mag ten hoogste 80 centimeters bedragen.

De hoogte is beperkt tusschen de grenzen van 90 en 120 centimeters.

3. Het biljet moet duidelijk leesbaar de woorden bevatten: Nijmegen Vooruit, *Vereeniging tot bevordering van het vreemdelingenverkeer*, en zal dienen om de aandacht op Nijmegen te vestigen.

4. De ontwerper is vrij in de wijze van behandeling der teekening.

Bij gelijke kunstwaarde zal minkostbaarheid van reproductie bij de beoordeeling de voorkeur hebben.

5. Voor de twee beste ontwerpen, die tevens aan de gestelde eischen voldoen, worden, — ter beoordeeling door ondergeteekenden, die de Jury vormen, — uitgeloofd de volgende prijzen:

Een eerste prijs groot tweehonderd vijftig gulden (ƒ 250.)

Een tweede prijs groot honderd gulden (ƒ 100.)

6. De ontwerpen moeten vóór of op den 1 Juni 1897, onder bijvoeging van een correspondentie-adres, vrachtvrij zijn ingezonden aan den heer F. C. W. Noordhuis, Secretaris der Vereeniging „Nijmegen Vooruit", Van der Brugghenstraat te Nijmegen, door wien het programma op aanvrage aan belangstellenden zal worden toegezonden.

7. Elk ontwerp moet gemerkt zijn met een motto en vergezeld gaan van een verzegelden naambrief, waarop van buiten het motto is herhaald en van binnen naam en woonplaats van den vervaardiger moeten zijn vermeld. (*)

8. Alle ontwerpen worden publiek in Nijmegen tentoongesteld,

(*) Ter gemakkelijke vermelding in de dagbladen enz. wordt dringend verzocht het motto vooral tot één enkel woord te beperken en geen figuren enz. als merkteekens te bezigen.

ondat de Jury haar uitspraak aan het Bestuur der Vereeniging „Nijmegen Vooruit" heeft bekend gemaakt.

De Jury-Leden,
J. R. de Kruijff.
A. le Comte.
J. J. Weve.

Bepalingen betreffende de uitvoering van het Reclame-biljet.

a. Het Bestuur der Vereeniging „Nijmegen Vooruit" behoudt zich het recht voor om voor uitvoering een ander ontwerp te kiezen dan hetwelk door de Jury met een prijs is bekroond.

b. Aan den vervaardiger van het door het Bestuur voor uitvoering bestemde ontwerp zal een bedrag van honderd gulden worden uitgekeerd, tenzij dit ontwerp door de Jury mocht zijn bekroond, in welk geval boven het bedrag van den toegekenden prijs, aan den vervaardiger vijftig gulden zal worden toegekend.

c. Het ter uitvoering gekozen ontwerp blijft het eigendom der vereeniging „Nijmegen Vooruit".

De overige ontwerpen worden aan de opgegeven correspondentie-adressen teruggezonden.

Het Bestuur der Vereeniging „Nijmegen Vooruit",
J. de Koning, Voorzitter.
F. C. W. Noordhuis, Secretaris.

Nijmegen, 31 Maart 1897.

Afdeeling 's-Gravenhage van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Ontwerp voor de verlaging en de vernieuwing van de Wagenbrug te 's-Gravenhage.

De nieuwe brug wordt gedacht in steen of ijzer te zijn uitgevoerd of in eene combinatie van beiden.

De doorvaartwijdte moet bedragen 5 meter.

De hoogte van onderkant brugligger boven de waterlijn moet bedragen 1.90 meter.

De breedte van rijvlak en trottoir wordt aan het oordeel van den ontwerper overgelaten.

Er wordt verlangd:

1°. Eene situatieteekening van den nieuwen toestand der brug en omgeving, waarop tevens is aangegeven de bestaande toestand van beiden. Schaal 1 : 1000.

2°. De noodige langs- en dwarsprofielen van de opritten en aangrenzende straten of pleinen. Schaal 1 : 200.

3° Een lengteaanzicht van de brug. Schaal 1 : 50.

4°. Een of meer details van den betonbouw der brug, waaruit de constructie dadelijk blijkt. Schaal 1 : 10.

De behandeling der teekeningen wordt vrijgelaten.

Voor de ter bekroning waardig gekeurde ontwerpen wordt uitgeloofd als:

1e Prijs: het getuigschrift der Afdeeling en f 40.— en als

2e Prijs: genoemd getuigschrift en f 10.—.

Situatiekaarten van de bestaande brug met omliggend terrein, waarop zijn aangegeven de percelen, benevens de verschillende hoogtepunten, zijn bij den 1e Secretaris beschikbaar en zullen op franco aanvrage door hem aan de mededingers worden toegezonden.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

Art. 1. De mededinging aan deze prijsvraag is opengesteld voor alle Nederlandsche bouwkundigen.

Art. 2. Alle ontwerpen moeten vóór of op 15 September 1897 vrachtvrij worden ingezonden aan den 1e Secretaris. (88 Atjehstraat, 's-Gravenhage).

Art. 3. Het schrift op de teekeningen en de daarbij te voegen toelichting mag niet dat van den ontwerper zijn.

Art. 4. Alle ontwerpen moeten voorzien zijn van een motto, dat herhaald is op een bij te voegen verzegelden brief bevattende den naam en de woonplaats van den vervaardiger. Buiten op den brief moet een kenbaar teeken tot terugvordering gesteld zijn en tevens een correspondentie-adres gevoegd om zoo noodig indirect met den inzender in briefwisseling te kunnen treden.

Art. 5. De Jury van beoordeeling zal bestaan uit eene Commissie van 3 leden, zijnde de hh. J. J. v. Nieukerken, architect, G. Brouwer, Jr., architect-ingenieur en J. van Heurn, ingenieur, allen alhier.

Art. 6. Alle ontwerpen blijven het eigendom der vervaardigers. De bekroonde en ook andere daarvoor geschikte ontwerpen worden door de Afdeeling aan de Maatschappij ter uitgave aangeboden, zonder dat daarvoor eenige vergoeding aan de vervaardigers wordt gegeven. De niet bekroonde ontwerpen worden aan de correspondentie-adressen teruggezonden.

Het Bestuur der Afdeeling 's-Gravenhage:
D. E. C. Knuttel, *Voorzitter.*
F. J. Boerman Hz., *1e Secretaris.*

's-Gravenhage,
April 1897.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Arnhem.

Vergadering van Woensdag 31 *Maart* 1897.

Door den Voorzitter wordt medegedeeld dat de leerling, die voor rekening van de Afdeeling de ambachtsschool bezoekt, den 1en prijs heeft gekregen in de schilderklasse. De Secretaris leest het jaarverslag, dat onder dankzegging wordt aangenomen.

Voor de dezen zomer te houden excursie wordt door het bestuur voorgesteld een bezoek aan Veere en Middelburg gedurende 2 dagen, en het lid Eveklink opgedragen voor de volgende vergadering de noodige gegevens te verzamelen.

Daarna wordt het woord gegeven aan het lid Crollaer, die eene causerie hield over: kunstmatig portlandcement.

Spreker begint met de mededeeling dat de cementen, die gebruikt worden, behooren tot de zoogenaamde „ciment portland artificiel". De grondstoffen dier cementen bestaan uit eenvoudige producten: krijt of kalksteen en kalkhoudende klei. De samenstelling, hoeveelheid en bewerking dier grondstoffen, bepalen de waarde van het cement.

Spreker zal zich onthouden van het noemen van soorten cement, daar ieder na deze mededeelingen zich de soort kan kiezen, die voor het doel het meest geschikt is. De voorschriften van de A. V. van 1895, in § 353 vervat, komen overeen met de Duitsche normen. Wat daarin voorgeschreven wordt, is van dien aard dat elk prulcement daaraan kan voldoen en die voorschriften hebben dan ook weinig waarde. De practijk moet rekening houden met de fabrikage van het cement, afhankelijk van de voorwaarden, die men aan het cement voor een bepaald doel moet stellen. Cementen, die tusschen 2–12 uur versteenen, zijn volgens de Duitsche normen allen niet-snelbindende soorten. Voor het uitvoeren van groote gewelven of betonwerken kan dit van ontzettenden invloed zijn op de stabiliteit van het werk, daar men hier op een gelijkmatige versteening moet kunnen rekenen om voor scheuren gevrijwaard te zijn. In het bestek voor de werken aan de spoorwegbrug te Westervoort heeft men afgeweken van § 353 en de voorwaarden vastgesteld, na het bezoeken der verschillende fabrieken en gehouden bespreking met de ingenieurs dier inrichtingen.

Hierin is bepaald, dat de levering rechtstreeks uit de fabriek moet geschieden, welke ter keuze is van de directie. De aannemer zorgt dat een beambte van de directie op die fabriek toegang heeft, die daar de proeven keurt en onder verzegeling het cement doet afzenden naar het werk, waar het opgeslagen wordt en aan een herkeuring kan onderworpen worden, want de vele trucs, met cement-leveringen toegepast, waarborgen niet dat het cement, van de fabriek afgezonden, ook werkelijk het daar gefabriceerde is. Op dit gebied valt werkelijk zonder deugdelijk onderzoek niet op het material te vertrouwen.

Er bestaan namelijk voor die bereiding drie processen. De natte, de half-natte en de droge bereiding. De natte bereiding alleen levert een volkomen gelijkmatig product door zorgvuldige menging der grondstoffen. De beide producten, krijt of kalk, en de zwartachtige leem worden eerst chemisch onderzocht en de hoeveelheid der menging vastgesteld. Door brekers worden de kalksteenen fijn gemaakt in kleine stukken en daarna in molens gebracht onder toevoeging van warm water en leem. De koldermolen maakt hiervan een melkmassa, die door goten loopt in een tweeden molen met horizontale molensteenen om tot fijnheid te worden gemalen. Daarna komt het melkslib in bezinking-bassins, waaruit het overtollige water wegvloeit en een kleiachtig deeg achterblijft. In België gebruikt men in plaats van kalksteen krijt, en wordt de dunne massa op groote heidevelden uitgegoten, waar het water in den bodem bezinkt en de slib achterblijft, die dan in de lucht tot kluiten droogt. In den winter gebruikt men echter ook daar bassins.

Dit slib of die stukken gaan op wagentjes naar een lokaal, waar het material door een schroef van Archimedes opgevoerd wordt naar den persmolen, waaruit de massa als een lange darm te voorschijn komt en door koperdraden wordt gesneden in stukken; deze worden op planken gestapeld en in wagentjes over rails gereden naar een oven, welke bestaat uit verschillende compartimenten, in een cirkelvorm gelegen, waarin het vuur steeds van vak tot vak brandend gehouden wordt en de heete lucht in een om den oven gelegen gang in de compartimenten circuleert. Boven elk compartiment is een opening, met een ijzeren deksel gesloten, waarin fijne kolen en steenen worden gegooid naarmate de hoopen door het branden in elkaar zakken. Van onderen worden de sintels na afloop van dit proces met pikhouweelen uitgehakt en dan is het cement gereed. Naarmate de gloed heviger is, wordt de meerdere of mindere gaarheid van de stof bepaald; de sintels worden tusschen horizontale molensteenen met ribben gemalen, en verdere zifting is onnoodig. Het cement is tot verpakken gereed en kan direct verwerkt worden.

Bij de half-natte bereiding wordt de leem alleen geslibt, de kalksteen echter niet en wint men op de productie dit proces uit. Dit slib wordt met de stukken kalksteen tot een brei gemengd, en hiervan maakt men de bovengenoemde steenen. De menging is dus niet zoo volkomen.

De steenen worden in ovens gedroogd en daarna gebrand in ovens met 2 compartimenten boven elkaar. Zij worden in de bovenste gegooid en vallen door het gloeien uit elkaar in het onderste deel van den oven, worden daarna van onderen uitge-

haald en in kogelmolens (bestaande uit een cylinder met ijzeren kogels) gemalen.

De cylinder bevat kleine openingen en door de omwenteling wordt het poeder daaruit geslingerd, komt op een zeef en valt in groote bakken, waarna het gebuild wordt. Dit cement kan niet direct verpakt worden, doch moet in loodsen opgeslagen worden, want de verspreide meening dat cement, aan de lucht blootgesteld, bederft, is niet juist. Door het minder zorgzame van de samenstelling is dit cement niet zoo snel bindend als dat, volgens de eerste bereiding gemaakt, en moet dit door 't liggen verkregen worden.

De derde bereiding (de droge) is die uit kalksteen en hoogovenslakken. Het syndicaat van cementfabrikanten laat deze bereiding toe. De prijzen van het cement worden door het syndicaat vastgesteld voor Duitschland en ook voor België, voor zoover het cement daar verwerkt wordt; over de grenzen mag het material wel goedkooper geleverd worden en van daar de bedriegerijen die gepleegd worden. In de buurten der hoogovens treft men dan ook veelal cementfabrieken aan. De slakken worden in groote kubussen aangevoerd en op ijzeren staven aan de lucht blootgesteld, waardoor zij tot poeder ineenvallen, welke poedervorming soms wordt versneld door het opgieten van water.

Dit wordt dan gemalen en vermengd met kalksteenpoeder, daarvan worden steenen gemaakt, die in den oven gebrand worden, en daarna is het cement gereed. De slakken van dit cement zien groen. Dit poeder moet ook gezift worden en is na de maling evenmin direct te gebruiken. In deze soorten treft men de meest snelbindende aan, die door het liggen minder snelbindend moeten worden.

Als conclusie deelt spreker mede, dat de dure fabrikage de meeste waarborgen levert voor gelijksoortigheid van het material, wat bij het verwerken van groote partijen eene strenge noodzakelijkheid is. Bij de 2de en 3de bereiding kunnen die waarborgen niet gegeven worden en kunnen zeer verschillende resultaten bij dezelfde partij verwacht worden. Alleen de chemische proeven geven waarborgen voor goed cement, doch de kosten daarvan, b. v. te Charlottenburg, loopen zoo hoog (700 mark), dat dit bij particuliere werken niet te doen is. Hoe zwaarder het cement is, des te beter is meestal de kwaliteit.

Door toevoeging van soda wordt het cement snelbindend gemaakt, ook door bijmenging van gemalen slakken, doch de kwaliteit wordt hierdoor niet verhoogd.

In de volgende vergadering zal spr. mededeelingen doen over het bereiden van beton en de daarmede verkregen resultaten.

Na discussie over enkele punten, waarbij het lid Tollegen de groote toekomst in het licht stelde hetwelk het cement had in verbinding met het ijzer, en waarbij hij de proeven mededeelde, genomen met drie gewelven van 23 M. spanning, 6 M. pijl en 2 M. breedte, respectievelijk gemaakt van metselwerk, harde zandsteen en Monier-cementijzer, waarbij gebleken was dat deze bij belastingen respect. van 2800 kilo, 3809 kilo en 6300 kilo braken, en zoodoende de preferentie van het cementijzer gebleken was, werd aan den spreker de dank der Vergadering gebracht voor de interessante mededeelingen, welke opgeluisterd waren door een collectie monsters van het fabrikaat, van het ontstaan af.

Het lid Van den Berg gaf hierna nog een kunstbeschouwing van het interessante werk: *„K. K. Kunsthistorischen Hofmuseums. Wien."*

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Vergadering van 3 *April* 1897.

Na opening van de vergadering en goedkeuring der notulen werd een lid na stemming aangenomen.

De vragen ter vorige vergadering ingekomen, werden aan de orde gesteld. De eerste: „Wat is afgetapt Amerikaansch grenenhout? Hoe geschiedt het aftappen en waartoe wordt het afgetapt?" werd door vele leden beantwoord, waarna men tot de conclusie kwam, dat het aftappen voornamelijk geschiedt voor het verkrijgen van terpentijn en dat het afgetapte hout voor binnenbetimmeringen veel gebruikt wordt, om reden dan het meerendeel van de vetdeelen eruit verwijderd zijn en het daardoor beter geschikt is om geverfd te worden. Ten aanzien van de tweede vraag: „Wat zijn de beste verhoudingen voor water- of hydraulische kalk", werd naar de A. V. van den heer Van der Kloes verwezen. De derde vraag beoogde het instellen van een onderzoek omtrent het examen tot verkrijging van een diploma voor water- en bouwkundig opzichter, en wijl er eenige studie gevorderd wordt om haar volledig te beantwoorden, werd een commissie van drie leden benoemd om daaromtrent later verslag uit te brengen. Voorts was een schrijven bij het informatiebureau ingekomen van twee vacante betrekkingen.

Niets meer aan de orde zijnde, sloot de Voorzitter de vergadering.

PERSONALIA.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is de heer R. van der Ploeg benoemd tot buitengewoon opzichter bij het maken der verbreeding van het buitenafleidingskanaal naar de nieuwe schutsluis te IJmuiden.

Tot adjunct-directeur der gasfabriek te Enschedé is benoemd de heer J. H. A. Albrecht, opzichter aan de gemeentelijke gasfabriek en waterleiding te Deventer.

— De heer J. W. van der Vegt, adj.-ingenieur 1e kl. bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen, is benoemd tot chef van exploitatie van de nieuw aan te leggen stoomtram van de Rotterdamsche Tram-maatschappij.

VACANTE BETREKKINGEN.

— In de maand Juli a. s. zal het examen worden afgenomen voor sollicitanten naar de betrekking van adspirant-ingenieur voor het stoomwezen op een jaarwedde van f 1200 à f 1600. Aangifte vóór 1 Juli e. k. bij den Minister van Waterstaat.

— Ervaren opzichter, ged. drie jaren, bij den bouw van een sluiswerk nabij Waalwijk. Salaris ongeveer f 100 per maand. Adres den ing. van den Waterstaat Jolles te Breda. (*Zie advert. in dit no.*)

— Adjunct-inspecteur van den arbeid op een tractement van f 1500 tot f 2500. Sollicitanten, die op 1 Januari e. k. hun 36ste levensjaar nog niet zijn ingetreden, kunnen zich vóór 1 Mei bij gezegeld adres aanmelden bij het Departement van Waterstaat, onder overlegging van geboorte-akte en van diploma's en verdere stukken. (*Zie Staatscourant no 52*).

— Bekwaam onderbaas, bij den bouw van 4 heerenhuizen. Adres no. 127, boekh. J. Waltman Jr., Delft.

— Praktisch ontwikkeld opzichter bij een in aanbouw zijnd heerenhuis te Breda. Adres den heer J. M. Marijnen, architect te Breda. (*Zie advert. in dit no.*)

— Opzichter te Amsterdam. Adres, no. 101 Bureau dezes. (*Zie advert. in dit no.*)

— Bouwkundig opzichter voor 3 maanden, niet beneden de 25 jaar. Salaris f 65 per maand. Adres, met opgave waar werkzaam geweest, onder lett. E, Adv. bur. J. B. Reijndorp, Martelaarsgracht 16 Amsterdam.

GEVRAAGD

voor de jaren 1897—1899 bij den bouw van een **Sluiswerk** nabij Waalwijk

een ervaren OPZICHTER,

goed bekend met Metselwerk en IJzerconstructies. Belooning omstreeks **f 100** per maand, of naar bekwaamheid. Aanbiedingen worden spoedig ingewacht bij den Ingenieur van den Waterstaat JOLLES te Breda.

OPZICHTER

GEVRAAGD te ***Amsterdam.*** Met opgave van **uitgevoerde werken** en verlangd Salaris zich te adresseeren onder No. 101, aan het Bureau van dit Blad.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.

Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen.* — *Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porceleinen Badkuipen.* — *IJzeren Badkuipen.* — *Closets, Waschtafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

Hoofdagent van R. WAYGOOD & Co Ltd. *Londen.* **LIFTEN.**

Bouwkundig Opzichter.

Bij een in aanbouw zijnd heerenhuis te *Breda* wordt gevraagd om direct in dienst te treden **een practisch ontwikkeld OPZICHTER,** met kennis van detailleeren.

Reflecteerenden adresseeren zich aan den heer J. M. MARIJNEN, Architect te *Breda,* met bijvoeging van getuigschriften enz.

PRIJSVRAAG.

„Meubilair eener Arbeiderswoning",

uitgeschreven door de Afdeeling *„Haarlem en Omstreken"* der Maatsch. tot Bevordering der Bouwkunst.

Het Programma is, op franco aanvrage, gratis verkrijgbaar bij den Secretaris der Afdeeling, den Heer J. W. G. DROSTE, *Architect, Klein-Heiligland 24, Haarlem.*

TELEPHOONS,

Uitstekend werkende **TELEPHOONS** voor Fabrieken en huiselijk gebruik. Beter dan spreekbuizen en gemakkelijker aan te brengen. — Te verkrijgen en in werking te zien bij

J. A. M. BEKKING, Fabriek van Electrische Schellen en Bliksemafleiders,

Boerenvischmarkt 9, hd. Groote Kerk, **ROTTERDAM.**

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING op ***Dinsdag 27 April 1897,*** des namiddags ten 2 ure (lokale tijd), aan het BUREAU van den SECTIE-INGENIEUR der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, in het Stationsgebouw te *Groningen*, van:

BESTEK K.

Het verrichten van eenige onderhoudswerken aan gebouwen, kunstwerken enz. der lijnen Harlingen—Nieuwe Schans en Groningen—Delfzijl, in negen perceelen.

De BESTEDING geschiedt volgens § 115 van het bestek.

Het BESTEK ligt van den *6den April 1897* ter lezing aan het Bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. J. VAN HOORN te *Groningen* en is op aanvraag aan genoemd bureau te bekomen tegen betaling van **ƒ 1.00.**

INLICHTINGEN worden gegeven als in het bestek vermeld.

GRONINGEN, den 6den April 1897.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING op ***Dinsdag 27 April 1897,*** des namiddags ten 2 ure (lokale tijd), aan het BUREAU van den SECTIE-INGENIEUR der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, in het Stationsgebouw te *Groningen*, van:

BESTEK I.

Het uitvoeren van Verfwerken met bijlevering der materialen op de lijnen Harlingen—Nieuwe Schans, Groningen—Delfzijl en Sauwerd-Roodeschool, in negen perceelen.

De BESTEDING geschiedt volgens § 20 van het bestek.

Het BESTEK ligt van den *6den April 1897* ter lezing aan het Bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. J. VAN HOORN te *Groningen* en is op aanvraag aan genoemd bureau te bekomen tegen betaling van **ƒ 0.50.**

INLICHTINGEN worden gegeven als in bestek vermeld.

GRONINGEN, den 6den April 1897.

Gemeente Schiedam.

Openbare Aanbesteding.

Op ***Donderdag 15 April a.s.,*** zal door BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Schiedam* openbaar worden **aanbesteed,** volgens bestek no. 40:

De verbouwing van het voormalig Postkantoor aan de Lange Nieuwstraat tot Gymnasium.

Bestek en Teekeningen zijn tegen betaling van **ƒ 0.75** aan het Kantoor der Gemeentewerken verkrijgbaar.

Het Gebouw is ter bezichtiging 8, 9 en 10 April, 's morgens 10—12 uur.

Aanwijzing geschiedt *Maandag 12 April*, 's voormiddags 10 uur.

Burgemeester en Wethouders voornoemd:
VERSTEEG.

De Secretaris:
VERNÉDE.

PRIJSVRAAG.

De Vereeniging *„Nijmegen Vooruit"* schrijft een PRIJSVRAAG uit voor het ontwerp van een

RECLAME-BILJET.

1e Prijs **250** gulden; 2e Prijs **100** gulden. PROGRAMMA wordt op aanvrage toegezonden door den Secretaris F. C. W. NOORDUIJN, *Nijmegen*.

HOUTEN

Parketvloeren.

GEBR. VAN HALSEN,
Stoomtimmerfabriek. — DEN HAAG.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-GRAVENHAGE, ***Kerkplein,*** hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 50 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK
DIJKERMAN & BOUZERD, Breda.

SPECIALITEIT in verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken en Tuinkoepels.

PUI-SPIEGELGLAS
HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFF
ROTTERDAM

L. van der Hoorn,
DONKERSTRAAT 17, UTRECHT.

Fabriek van ELECTRISCHE SCHELLEN, NUMMERBORDEN, TELEPHONEN, BLIKSEMAFLEIDERS enz.
Complete installatiën voor GALVANOPLASTIEK, VERNIKKELEN, VERGULDEN, VERZILVEREN enz.
DYNAMO'S, ELEMENTEN, SLIJPSCHIJVEN, CHEMICALIEN, APPARATEN enz.
Begrootingen, Prijscouranten enz. gratis.

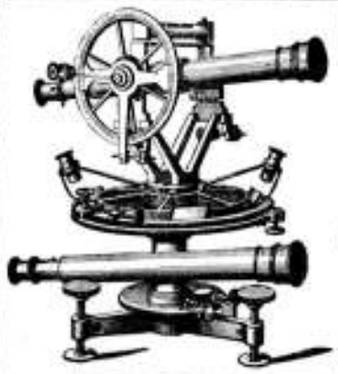

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,
voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.**

Geëmailleerde Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

23ste JAARGANG N°. 16. ZATERDAG, 17 April 1897.

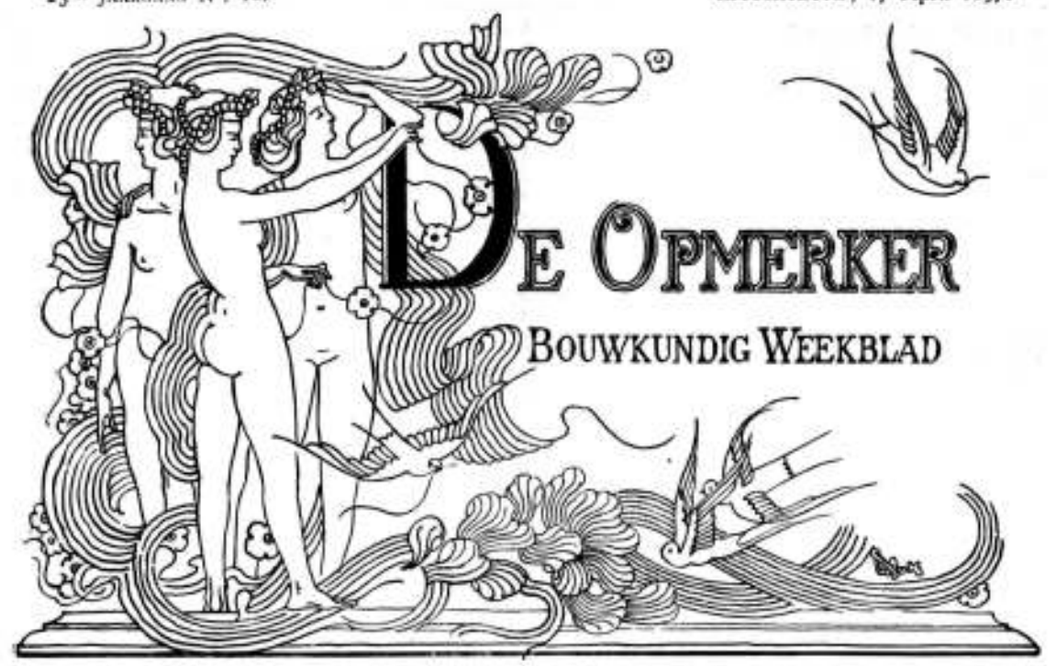

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland ƒ 5.—, voor België, bij vooruitbetaling ƒ 6.50, voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling ƒ 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels ƒ 1.30, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Afzonderlijke nommers met plaat ƒ 0.25, zonder plaat ƒ 0.15.

DE BOUWKUNST IN DE VEREENIGDE STATEN VAN NOORD-AMERIKA, (*)

door A. W. WEISSMAN.

(*Vervolg en slot van bladz.* 115.)

Tot de wonderen van Chicago, waarop ieder Amerikaan trotsch is, behoort het Auditorium building. Ik zal geen beschrijving geven van dit gebouw, dat hotel, concertzaal, schouwburg en nog veel meer in zich bevat. Om niet te uitgebreid te worden, zal ik mij ertoe bepalen, enkele mededeelingen omtrent de gevels te doen.

Op het eerste gezicht schijnt het, alsof de architect zijn inspiratie gehaald heeft bij het Palazzo Pitti te Florence. Tot dien Florentijnschen indruk draagt vooral bij het rustiekwerk, dat de drie onderste verdiepingen als het ware tot een reusachtig basement voor het geheel maakt. Maar de eigenaardigheden van den Richardson-stijl verloochenen zich toch niet. Dit springt reeds aanstonds in het oog bij de ingangen, die uit halfcirkelbogen bestaan, waaraan bijna geen rechtstand voorkomt. Deze bogen zijn in Amerika zeer populair; hun vorm wijkt af van wat wij in Europa gewend zijn. Het is echter niet te ontkennen dat zij wel den indruk van soliede monumentaliteit geven. Niet minder karakteristiek is de loggia, welke zich boven de bogen bevindt. Vier consoles van een meter breed, doodeenvoudig geprofileerd, dragen haar. De zuilen, op deze consoles rustend, hebben niets dan een vierkante plaat tot kapiteel. Alle overgangsvormen ontbreken. Men ziet, dit alles is uiterst primitief. Maar bij deze gebouwen zouden kleine vormen niet passen, en daarom was het zeker goed gedacht alleen door de massa's indruk te willen maken. De architectuur van het bovendeel der gevels schijnt mij minder gelukkig. Vier verdiepingen zijn saamgevat in rondboogarcades, waarboven nog drie anderen, min of meer als een attiek opgevat, zich verheffen. De kroonlijst is van al te weinig beteekenis, en dit geeft aan het gebouw iets stomps, iets al te rechtlijnigs, waartoe vooral het ontbreken van cordonlijsten ook bijdraagt.

Op eenigen afstand van dit gebouw is een annexe opgericht, die geheel als hotel dient. Het gevelsysteem is in hoofdzaak gelijk aan dat van het auditorium zelf. Wanneer het effect hier echter anders is, dan wordt dit veroorzaakt deels door de geringere breedte-afmetingen, deels door de erkers, die, boven het basement beginnend, de volle hoogte van al de geveltraveeën innemen. Deze „bay-window" zooals de Amerikanen ze noemen, gelden thans als iets onmisbaars voor een modern hotel. Voor het architectonisch effect zijn zij echter al heel ongunstig. Men kan dit ook aan het hotel Metropole en het Great Northern-hotel zien. Die erkers over een hoogte van veertien verdiepingen, allen precies hetzelfde, allen met schuiframen van gelijke afmetingen, allen zonder het minste lijstwerk of versiering, maken een zeer vervelenden indruk. Maar zij geven den logeergasten een fraai uitzicht en voor deze zuiver practische overweging moeten alle andere van esthetischen aard zwichten.

De bay-window-manie is ook reeds overgeslagen tot de kantoorgebouwen; bewijzen daarvoor zijn het Ashland building met zeventien en het Tacoma building met twaalf verdiepingen.

Erkers spelen ook een groote rol aan het gebouw, dat als the Masonic Temple bekend staat en dat niet minder kolossaal is dan het Auditorium. Hier is het de hoogte, die verbazing wekt; er zijn toch niet minder dan negentien verdiepingen en daarboven komt dan, wat bij andere gebouwen ontbreekt, een hoog dak. Het geheel is dan ook hooger dan de meeste Europeesche

(*) Lezing, gehouden op Vrijdag 19 Maart jl. voor de Afd. 's-Gravenhage der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

torens. De erkers kunnen het gebouw niet redden van het verwijt, dat het wanhopig eentonig is. De pui, met haar rustiekwerk, hoe verdienstelijk op zichzelf ook, schijnt voor de zeventien verdiepingen, die zich daarop stapelen, veel te nietig. Alle ramen zijn gelijk en gelijkvormig, terwijl alle lijstwerk zorgvuldig is vermeden.

Van minder groote afmetingen, doch uit een artistiek oogpunt meer geslaagd, is the Woman's temple, die slechts elf verdiepingen telt. Wat dit gebouw van die, welke ik tot dusverre besprak, onderscheidt, is, dat in den langsten gevel een zeer aanzienlijke terugsprong is gemaakt, waardoor wel een deel van het bouwterrein is opgeofferd, doch ook een veel schilderachtiger effect is bereikt dan bij de tot dusver genoemde gebouwen, die allen volkomen prismatisch zijn. Ook hier is een hoog dak aanwezig, met kleine en groote dakvensters bezet, terwijl ook de erkers, op de hoeken als ronde torens uitstekend, hunne afzonderlijke bekappingen hebben. Was bij de vroeger besproken gebouwen van beeldhouwwerk geen gebruik gemaakt, hier loopt boven de vensters der negende verdieping eene fries, die met ornement, aan het primitief Romaansche herinnerend, versierd is. Ik zal straks gelegenheid hebben over het karakter van dit Amerikaansch ornement meer in bijzonderheden te treden.

Een ander zeer geslaagd bouwwerk van Chicago is zeker Fields building. De eentonigheid, die spoedig zoo hinderlijk wordt, is hier vermeden, doordat de vensters telkens gevarieerd werden en de verdiepingen groepsgewijze zijn samengeschikt.

Zelfs te Chicago behooren de hooge gebouwen nog tot de uitzonderingen. Maar ook die, welke door hunne afmetingen meer aan de Europeesche herinneren, hebben toch een sterk sprekend Amerikaansch karakter. In het bijzonder heb ik hier het oog op de woonhuizen in de luxe-wijken, die misschien de interessantste uitingen zijn van de hedendaagsche bouwkunst der Vereenigde Staten.

Als kenmerken van deze Amerikaansche wijze van opvatting mogen de volgende genoemd worden. Alles wordt van binnen naar buiten gebouwd, dat is te zeggen, de eigenaardigheden van de planverdeeling geven de gevels aan, zoodat op symmetrie, regelmaat en assen volstrekt niet gelet wordt. Waar een raam noodig is, wordt een raam gemaakt, ook al valt het niet samen met een reeds aanwezige as. De stelling der Amerikanen is niet Viollet-le-Duc's: „iedere vorm, die met de constructie strijdt, moet verworpen worden"; hun leus luidt, dat al wat practische bruikbaarheid van een gebouw zou kunnen schaden, verwerpelijk is. Vandaar, dat zij vóór alles zorgen, dat aan de eischen der practijk bij de inwendige inrichting der gebouwen voldaan wordt. Hierbij wordt natuurlijk op speciaal Amerikaansche eischen gelet.

De kunstnijverheid staat in de Vereenigde Staten zeer nauw in verband met de architectuur. Evenals deze zorgt zij eerst voor practische bruikbaarheid en pas daarna voor de versiering. De schoonheid schuilt in de doelmatigheid; dat op deze wijze langzamerhand een bepaalde stijl is ontstaan, kan niemand verwonderen.

De meubelmakers vinden in Amerika een zeer ruim veld voor hun werkzaamheid, daar niet slechts meubelen in den eigenlijken zin, doch ook deuren, lambrizeeringen en geheele huisbetimmeringen van hen gevraagd worden. De groote rijkdom aan voortreffelijke houtsoorten, die de Vereenigde Staten bezitten, komt hierbij uitmuntend te stade. Kasten, als losse meubelen, zijn in Amerika niet gebruikelijk; ieder huis heeft een groot aantal *vaste* kasten, die steeds dáár aanwezig zijn, waar de bewoner er het meeste gemak van kan hebben. Lambrizeeringen zijn algemeen. In de *hall* zijn zij veel van marmer, overigens van mahoniehout of van een andere kostbare houtsoort, althans in de voornaamste vertrekken. De muurbekleeding van de *hall* bestaat vaak uit glasmozaïek.

In de kamers zijn de wanden boven de lambrizeeringen in lichte tinten behandeld, hetzij dat schilderwerk dan wel behangselpapier gebezigd is. Eene fries sluit de wanden af en geeft een overgang naar het plafond, dat in vlak relief en zachte kleuren versierd is. Vooral van de schoorsteenen in de kamers wordt veel werk gemaakt. Zij zijn altijd haarden, waarin wezenlijk gestookt kan worden. Het vuur dus brandende, is natuurlijk niet voldoende om de vertrekken te verwarmen. Maar men is erop gesteld het te zien. De ontbrekende warmte wordt door stoom of warm water in pijpgeleidingen verschaft. Het is zeer gebruikelijk de haarden van donkerroode baksteen te maken, die gevoegd in het gezicht blijft. Een boog vormt dan de eigenlijke haardopening.

Het maken van rustiek bewerkte gevels is thans in Amerika vooral voor kleinere bouwwerken zeer gebruikelijk. Gij weet, dat dit rustiekwerk voornamelijk in de 15e-eeuwsche Italiaansche Renaissance een rol speelt en toen ontstaan is door de navolging van onvoltooide bouwwerken uit den Romeinschen tijd. Zooveel mij bekend is, wordt het in Zuid-Frankrijk niet aangetroffen, doch het is op de wijze, zooals men het in Amerika toepast, zeer goed in overeenstemming met de Romaansche vormen.

Deze wijze van behandeling geeft aan de bouwwerken iets krijgshaftigs, dat soms nog versterkt wordt door het toepassen van tinnen en torens en andere fortificatorische architectuur-motieven. Niet overal is dit kasteelachtig karakter op zijn plaats en zoo is er vaak een ietwat kluchtig contrast tusschen uiterlijk en bestemming. Terwijl b.v. de gebouwen der waterleiding te Chicago een gelukkige toepassing dezer versterkings-bouwkunst vertoonen, wat vooral bij den zeer geslaagden watertoren in het oog valt, maakt het een zonderlingen indruk, ook verscheidene villa's van millionnairs met kanteelingen, hoektorens en dergelijken uitgerust te zien.

Maar dergelijke buitensporigheden komen betrekkelijk zelden voor; men kan gerust zeggen, dat de huizen en villa's in de luxe-kwartieren van Chicago de interessantste uitingen der hedendaagsche bouwkunst zijn. Zij verschillen niet alleen wat stijl betreft, van die te New-York, maar zij wijken ook in andere opzichten daarvan af. Ieder huis staat te Chicago geheel vrij en verkrijgt daardoor meer het karakter van eene villa. De groote vlakte, waarin Chicago ligt, was oorzaak dat men met het terrein niet zuinig behoefde te wezen; New-York daarentegen, op een lang en smal eiland gelegen, moest zoo dicht bebouwd worden, dat voor vrijstaande huizen weinig gelegenheid te vinden was.

Een eigenaardigheid van de luxe-kwartieren te Chicago is, dat de huizen allen een stoep hebben, die meestal met een uitgebouwd portiek in verbinding staat. De combinatie dezer beide bouwdeelen heeft de architecten tot telkens andere oplossingen geïnspireerd. De stoepen zijn veel minder steil dan bij ons te lande; zij hebben zooveel aantrede en zoo weinig optrede, dat zij meer op de zoogenoemde „ramps", zooals men die in de Oude Wereld wel vindt, gelijken.

Zagen wij, hoe de hooge huizen in het midden der stad niets anders zijn dan vierzijdige prisma's,

het is alsof de architecten, toen zij in de luxe-kwartieren aan het werk togen, revanche hebben willen nemen, door geen enkelen rechtlijnigen gevel te maken. Overal steken risaliten, erkers, terrassen, stoepen, portieken enz. vooruit. Schilderachtigheid is het parool, en deze wordt door de zorg, aan een comfortabele planverdeeling besteed, uitermate in de hand gewerkt.

De zucht naar vlakheid, thans ook hier-te-lande als het hoogste geprezen, is den Amerikanen, ondanks hun streven naar schilderachtigheid, toch eigen. Overal wordt de bergsteen in rustieken vorm gebezigd, zoodat feitelijk alle gevels uit blokken bestaan, die zóó uit de groeve zijn aangevoerd en die alleen vierkant behakt werden. Op gelijkheid van hoogte der lagen wordt niet gelet; met opzet vermijdt men een regelmatig verband, of gelijkkleurigheid van het materiaal. De muren krijgen daardoor, ondanks hun vlakheid, een zeer artistiek cachet, want het ruwe onregelmatige oppervlak geeft tot allerlei pikante schaduweffecten aanleiding.

Met het ornement is men uiterst spaarzaam. Waar het gemaakt wordt, is het behandeld in den geest der 12e eeuw, breed, haast naïef. Deze breedheid van behandeling is noodig, opdat de vereischte harmonie met het rustiekwerk blijft bestaan.

Overgangen van rond op achtkant, uitkragingen, overbouwingen worden gaarne gemaakt; zij geven aanleiding tot de meest verschillende oplossingen en leggen een schoon getuigenis af voor de vindingrijkheid van de hedendaagsche Amerikaansche architecten. Waar het eenigszins mogelijk is, worden de schoorsteenen, die ook in rustieke blokken zijn gebouwd, als sprekende onderdeelen der compositie behandeld. Hooge leiendaken zijn regel.

Eenvoudige kracht is het, wat deze gebouwen uitdrukken en waardoor zij op voortreffelijke wijze het karakter van het Noord-Amerikaansche volk afspiegelen. Hier en daar vervallen de bouwmeesters in overdrijving; enkele millionairs-woningen zien er van buiten te veel als gevangenissen uit, doch dit is een uitzondering. Over het algemeen kan gezegd worden, dat de eenvoud niet in ruwheid ontaardt.

Meer naar het westen, in Californië, waar het klimaat met dat van Zuid-Europa overeenkomt, heeft men sommige elementen van de vroegere bouwwijze der Spanjaarden, die daar lang geheerscht hebben, overgenomen. Het is in deze streken dat men de gepleisterde gevels, de zichtbaar gebleven deur- en vensteromlijstingen, de roode, overstekende pannendaken vindt. Door de combinatie van deze elementen met de reeds genoemde Zuid-Fransche is een eigenaardige stijl ontstaan, die zeer goed in overeenkomst is met het klimaat maar die, in koudere streken toegepast, vrijwel belachlijk zou zijn.

De groote rijkdom aan hout heeft al van ouds in Amerika dit materiaal een groote rol in de bouwkunst doen spelen. De blokhuizen der pioniers zijn u allen bekend; ook op de houten gebouwen in klassieken stijl, die in de 18e en het begin der 19e eeuw werden gesticht, wees ik reeds.

Zoo kan het ons niet verwonderen dat zich langzamerhand in Noord-Amerika een eigenaardige houtarchitectuur ontwikkeld heeft, waarbij met de eischen, die het materiaal stelt, beter rekening is gehouden dan voorheen. Deze hout-architectuur heeft slechts weinig overeenkomst met die, welke men in de Oude Wereld, b.v. in den Harz, in Zwitserland, in Noorwegen of in Rusland vindt. Het karakteristiek aanzien der Noord-Amerikaansche gebouwen in hout uitgevoerd, is te danken aan de zoogenoemde „shingles," schaliën van hout, die als leien op daken en tegen muren worden gespijkerd. Er bestaan vele fabrieken, die deze schaliën vervaardigen en die daarvoor allerlei afval van hout, dat anders alleen zou kunnen dienen om te stoken, bezigen. Door het impregneeren met bederfwerende stoffen wordt aan dit hout een groote duurzaamheid verleend. Om het brandgevaar, dat bij houten huizen natuurlijk altijd een bezwaar blijft, zooveel mogelijk te keeren, wordt ook aan het impregneeren met moeilijk brandbare stoffen veel zorg besteed. Het is gebruikelijk aan de schaliën heldere kleuren te geven en wel zoo, dat het hout er geheel mede doortrokken is, zoodat voor een afslijten der kleuren en dus voor overschilderen geen vrees behoeft te bestaan.

Over den Amerikaanschen kerkbouw heb ik reeds het een en ander medegedeeld. Mijne opmerkingen betroffen echter alleen die kerken, die tot een vroegere periode behooren en die zich in hoofdzaak bij de traditiën, in de oude wereld bestaande, aansluiten. Over het algemeen blijft men tot dusverre bij den bouw der Anglicaansche en Roomsch-Katholieke kerken aan het bestaande schema vasthouden. De bouwmeesters der nieuwe kerken, door andere gezindheden opgericht, gaan hun eigen weg.

Het systeem om van binnen naar buiten te bouwen, dat wil zeggen om éérst voor het gemak der kerkbezoekers en daarna pas voor het uiterlijk aanzien te zorgen, wordt met consequentie toegepast.

De Noord-Amerikaansche kerkganger, die niet tot de Anglicanen of de Roomsch-Katholieken behoort, verlangt vóór alles gemakkelijk te kunnen zitten en daarbij tevens niet alleen goed te kunnen hooren, doch ook goed te kunnen zien. Vandaar dat het traditionneele basilikale systeem, dat bij ons als dat voor kerken alleen geschikt wordt beschouwd, den Amerikanen niet voldoet. Aan reusachtige amphitheaters geeft men de voorkeur; door stoute ijzerconstructies worden die zóó afgedekt, dat geen zuilen noodzakelijk zijn en dus ieder kerkbezoeker een geheel vrij gezicht op den spreker heeft.

Voorbeelden van kerken, in dezen geest ingericht, zijn haast overal in de Vereenigde Staten te vinden. De gevels zijn dikwijls met groote vrijheid behandeld. In hoofdzaak worden de Romaansche vormen gebezigd, doch ook het vermengen daarvan met Laat-Gothische of Renaissance elementen is niet zeldzaam.

New-York bezit verscheidene goede voorbeelden van dezen bouwtrant. Bij de Reformed Dutch Church op den hoek van Fourty-eigthstreet is een soort van Laat-Romaansch gebruikt, doch op een wijze, die rekening houdt met hedendaagsche eischen. In denzelfden geest is de Presbyteriaansche kerk op den hoek van Fifty-fifth-street. Hier is evenwel, door het aanwenden van wat al te veel ornement en het toepassen van lichtgekleurde houtsoorten, een al te wereldsch effect verkregen, wat evenwel in de nieuwe Amerikaansche kerken gaarne nagevolgd werd.

Interessanter nog dan deze beide gebouwen is de Reformed Dutch Church, op den hoek van Twenty-ninthstreet. Deze kerk is te New-York bekend als de „Holland Church" bij uitnemendheid. De gemeente die haar bezit, is zeker de rijkste, die ergens te vinden is, daar de gronden, die haar in de 17e eeuw geschonken werden, nu in het hart van New-York liggen en dus zeer veel rente opbrengen. Het kerkgebouw is dan ook met groote weelde opgetrokken; de Romaansch-Amerikaansche stijl is op zeer effectvolle wijze gebruikt.

Alvorens ik eindig, wensch ik nog een oogenblik stil te staan bij de vraag, of en in hoever de Amerikaansche bouwtrant van thans in Europa verdient bestudeerd en nagevolgd te worden.

Ik kan mij begrijpen dat, wie voor de eerste maal met den tegenwoordigen Noord-Amerikaanschen bouwtrant kennis maakt, daardoor verrukt is. Mij zelf is het zoo gegaan, en verscheidene jaren is het mijn ideaal geweest, al mocht ik dat ideaal door de omstandigheden niet verwezenlijken, om een gebouw in Amerikaanschen stijl te kunnen uitvoeren. *After all* ben ik daar niet rouwig om, want nu ik te Amsterdam zoowel als in Den Haag gebouwen heb zien verrijzen, waarbij het Amerikaansche recept is gevolgd, nu moet ik erkennen dat, ofschoon zij hun doel *d'épater les bourgeois* volkomen bereiken, toch de navolging van den overzeeschen bouwtrant al niet beter voldoet dan die van een der in de laatste jaren zoo in miscredit geraakte historische stijlen.

Het is mij duidelijk geworden, dat de Neo-Amerikaansche opvatting alleen in Amerika kan voldoen en dat zij, als behoorende bij één bepaald land en volk, zonder hare waarde te verliezen, niet naar alle streken der wereld kan worden overgeplant.

Den oppervlakkigen beschouwer van Richardson's werk schijnt het, alsof het gebruiken van de Romaansche motieven, gepaard met het weglaten van alle lijstwerk en het beperken van het gebeeldhouwd ornement, het karakter der bouwwerken bepaald heeft.

Doch bij nader inzien blijkt het, dat die Zuid-Fransche herinneringen slechts iets toevalligs zijn; het is de m e t h o d e der Amerikaansche architecten, waaraan hun werk in de eerste plaats zijn aantrekkelijkheid ontleent.

De hedendaagsche Amerikaansche bouwkunst gaat van zeer gezonde beginselen uit. Vóór alles zorgt zij, dat aan de eischen der practijk bij de inwendige distributie der gebouwen voldaan wordt. Zij let daarbij, natuurlijk, op speciaal Amerikaansche eischen en daardoor geeft zij ook aan de gevels een zeer uitgesproken Amerikaansch karakter. De beste bouwmeesters, thans aan de overzijde van den Oceaan werkzaam, vragen niet naar de eischen van een stijl, als wier voorvechters zij zich opwerpen; zij willen, dat hun gebouwen in de eerste plaats doeltreffend zijn en meenen, dat de schoonheid dan vanzelf ontstaat.

Iets dergelijks kan men overal beproeven en, naar mijn vaste overtuiging zal dit, mits ernstig ondernomen, ook ten onzent tot zeer verblijdende resultaten kunnen leiden.

De Amerikaansche *vormen*, niet het Amerikaansche *systeem* werden hier binnengeloodsd onder vreemde vlag, als „impressionistische" bouwkunst. De architecten zetten groote oogen op, toen hen voorgehouden werd dat zij, wanneer zij iets artistieks wilden maken, alleen hadden te zoeken naar karakteristieke groote vlakken, naar begrenzende lijnen. Zij keken niet minder verbaasd, toen hun betoogd werd dat de totaalindruk van hunne bouwwerken pakken moest door groote lijnen en verhoudingen, dat zij details konden weglaten of uiterst spaarzaam moesten aanbrengen. Van waar, zoo dachten zij, komt toch dit nieuwe licht? Was hun de bouwkunst van het hedendaagsch Noord-Amerika bekend geweest, zij hadden met een variant op Voltaire gezegd: *„C'est de l'ouest aujourd'hui que nous vient la lumière."*

Maar als zij die kennis hadden bezeten, dan zou het hun ook duidelijk geworden zijn dat, wat men hun als het nieuwe licht deed zien, niet het echte was. Want het is *niet* het systeem der Amerikanen om hun gevels als de hoofdzaak te beschouwen; om groote vlakken of begrenzende lijnen geven zij alleen dan, wanneer die toevallig uit de distributie ontstaan. Hun systeem, om van binnen naar buiten te bouwen, is lijnrecht tegenovergesteld aan het „impressionistische", dat in de eerste plaats aan de gevels denkt.

Nu de eerste „impressionistische" gebouwen, naar wier stichting men zoo benieuwd was, voltooid zijn, blijkt het dat zij niets anders zijn dan quasi-Amerikaansche scheppingen, doch zonder het logische, het uit de maatschappelijke toestanden van zelf voortgekomene, dat het beste werk te New-York of te Chicago zoo karakteristiek doet zijn. Men denkt, ze beschouwende, aan het oranjeboompje, uit een pit met zorg hier-te-lande gekweekt; welk een verschil tusschen dit magere sprietje en de boomen van Sicilië, in wier donker loof de gouden appels gloeien!

Groote gebouwen, zooals thans in Amerika worden gesticht, zullen wel nooit hier-te-lande verrijzen, niet slechts omdat er geen behoefte aan is, maar vooral omdat de plaatselijke verordeningen hen wel nimmer zullen toelaten. Het hoofdmotief, waarom de Noord-Amerikanen dus hun Neo-Romaansche vormen gebruiken, bestaat niet voor ons. De eischen, die een Nederlander aan een woonhuis of villa stelt, zijn al weder geheel andere dan die van een Amerikaan. Ook voor kleinere gebouwen hebben Amerikanismen dus geen waarde. Daarenboven zijn de Vereenigde Staten een land, waar bergsteen in de meest verschillende soorten overvloedig gevonden wordt; de Nederlander moet zich voornamelijk met zijn gebakken steen tevreden stellen.

Navolging van de Amerikaansche manier heeft dus hier-te-lande geen zin. Toch kunnen wij architecten van onze overzeesche broeders veel leeren. Hun *methode* kunnen wij overnemen. Wij kunnen, als zij, zorgen, dat vóór alles aan de eischen der practijk bij de inwendige inrichting onzer gebouwen voldaan wordt. Wij kunnen daarbij met de behoeften onzer landslieden rekening houden. En komen wij, na dit alles goed bestudeerd te hebben, dan aan de gevels toe, dan behoeven wij niet juist in de Romaansche vormen ons heil te zoeken, maar kunnen wij, rekening houdende met de eigenaardigheden van de gebakken steen, ons vaderlandsch materiaal en ook de bergsteen, die hier-te-lande al van ouds werd aangevoerd, niet versmadend, onze verbeelding haar vrijen loop laten.

Wij behoeven ons dan niet bij een bepaalde stijlrichting aan te sluiten. Vrij scheppend en er ons zorgvuldig van onthoudend na te volgen, zullen wij erin slagen op ons werk den stempel van onzen tijd te drukken, en zoo den langgewenschten modernen stijl van zelf zien ontstaan.

TRAMWEGEN.

Naar aanleiding van het stukje, in het voorgaande nommer onder bovenstaand opschrift geplaatst, is een onzer lezers zoo vriendelijk het bijvoegsel, behoorende bij *Haarlems Dagblad* van Vrijdag 9 April 1897 en bevattende een uitvoerig verslag der zitting van den Gemeenteraad van 7 April, te zenden.

Daaruit blijkt ons, dat de „esprit de clocher", wiens bestaan wij vermoedden, werkelijk duchtig aan den gang is geweest, maar dat de beschreven vaderen van Haarlem toch ook onze bezwaren tegen de aanhangige voordracht gedeeld hebben.

Eenige uittreksels uit dit verslag zijn daarom niet onaardig. Beginnen wij met de uitingen van den geest, die om St.-Baafs klokketoren rondwaart.

De heer Beynes: „Met leedwezen heb ik gezien het advies om de concessie te geven aan een Amsterdammer".

De heer Schurmann: „Ik zal stemmen tegen het plan van B. en W.; niet alleen is het onbillijk, dat de aanvraag van twee Haarlemmers wordt achtergesteld bij de aanvraag van een Amsterdammer, maar ook is dit niet in het belang der gemeente"

De heer Stolp: „Als ik mijn oogen gesloten had, zou ik gedacht hebben, dat een wethouder van Amsterdam sprak, niet van Haarlem. Ik voel mij niet geroepen Amsterdam en Zandvoort nog dichter bij elkander te brengen".

Doch ook voor de bezwaren aan het plan, in de voordracht aanbevolen, verbonden, heeft de Haarlemsche Raad een open oog getoond. En het is ons aangenaam te kunnen constateeren, dat die bezwaren blijkbaar nog meer dan de „esprit de clocher" op de beslissing van invloed zijn geweest.

De heer Willink: „Men wil aanvankelijk een locaalspoor maken, in verband met een verbindingslijn naar Amsterdam, maar wat nu een klein vervoer is van 10 tot 12 treinen per dag, kan stijgen tot 60 of 80. Dat zullen lange treinen zijn en voor eventueel rangeeren is het terrein aan de Baan veel te beknopt. Men zal vooruit moeten en alle toegangen, zoowel die van den Grooten als van den Kleinen Houtweg naar de stad moeten versperren. Rechts en links van de Baan (nu een der beste standen van Haarlem, tegenover het Brongebouw, *Red.*) zal een dijk komen van 5 à 6 M. hoogte, aan den eenen kant voor de brug, aan de andere zijde voor den overgang over de Leidschevaart om met een viaduct de Holl. Spoor te passeeren. Zoo wordt de stad met een aarden wal omringd en ligt zij achter een modernen vestingmuur."

De heer Stolp: „Haarlems belang is niet gediend met een verbinding van Amsterdam naar Zandvoort, bereden niet met locaaltreinen, maar met een soort van bliksemtreinen; men wil toch de snelheid opvoeren tot 70 K. M. per uur." — De heer Krol: „Ik zal stemmen tegen het voorstel van B. en W., meer speciaal omdat daardoor het fraaiste gedeelte van Haarlem van al zijn schoon zou beroofd worden." — De heer Willink andermaal: „Waarom moet die lijn juist *door* den Hout heen? Zij kan toch heel wat zuidelijker gelegd worden?" — De heer Macaré: „Ik kan mij volstrekt niet vereenigen met het tracé en acht de nadeelen, daaruit voortvloeiende, veel grooter dan de voordeelen. Het nu ontworpen station ligt in een zak en kan zich niet uitbreiden. Men schept zoo de moeilijkheid in het zuiden, die wij nu hebben in het noorden". (Hier wordt gedoeld op het station van den Holl. spoorweg, dat Haarlem aan die zijde in tweeën snijdt, en een onhoudbaren toestand heeft doen ontstaan. *Red.*)

Al deze bezwaren zijn zeer gegrond. En of de burgemeester van Haarlem, de man van de befaamde toepassing der Zondagswet, al zei: „Ik begin bij de heeren (de Raadsleden, *Red.*) te ontdekken vrees voor de ontsiering van Haarlem. Daarom willen zij voorgoed uitsluiten een spoorwegverbinding met Amsterdam. En toch is deze belangrijker dan het vellen van wat boomen, onteigening van een buitenplaats en van een laan", bij had geen succes en de groote meerderheid der Haarlemsche Raadsleden zag terecht in, dat, als men den Hout in zijn omgeving aan de ingenieurs gaat prijsgeven, de groote aantrekkelijkheid der stad zeer zou verminderen. Zij hebben verstandige besluiten genomen, waarvoor tijdgenoot en nageslacht hun dankbaar zullen zijn.

PRIJSVRAGEN

Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen.

Salon-ameublement.

De „Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst" te Groningen schrijft uit voor rekening van den heer J. A. Huizinga, meubelfabrikant en decorateur, te Groningen, de volgende nationale prijsvraag:

1°. Er wordt gevraagd een ontwerp van een compleet salonameublement voor eene kamer groot ± 25 M². Voor dit ameublement moeten geleverd worden teekeningen van 8 verschillende zitplaatsen, van één canapé, van twee tafels en van een meubelstuk voor berging. Uit dit aantal kunnen de mededingers eene keuze doen voor de meubelen, die zij zich voorstellen in de kamer te zullen plaatsen.

2°. De vorm van de kamer en de plaatsing van de meubelen worden geheel aan den ontwerper overgelaten; eveneens de keuze in welken stijl hij het ameublement, met of zonder gordijnen etc., wil ontwerpen.

3°. Het ameublement, zonder gordijnen, moet gemaakt kunnen worden voor *f* 700 à *f* 800 verkoopprijs.

4°. De ontwerpen mogen niet gekleurd, maar moeten in zwarte lijnen geteekend worden op $^1/_{10}$ der ware grootte, terwijl er details, aangevende bewerking en constructie, ter verduidelijking op ware grootte moeten worden bijgevoegd.

5°. De ontwerpen moeten voorzien zijn van een motto of teeken en, met bijvoeging van een correspondentie-adres, vóór 15 October 1897 franco ingezonden worden aan den heer G. Nijhuis, Zuiderdiep, Groningen, Secretaris der „Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst" te Groningen.

6°. Een prijs van *f* 150.— en eene premie van *f* 25.— zullen worden toegekend aan die ontwerpen, welke door de Jury daarvoor worden waardig gekeurd; bovendien wordt aan iederen prijs een diploma van de „Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst" te Groningen toegevoegd.

7°. De jury zal bestaan uit de heeren: F. H. Bach, leeraar in het teekenen en kunstschilder, Groningen; W. Kromhout Czn., architect, Amsterdam; A. Salm G.Bzn., architect, Amsterdam; P. v. d. Wint, architect, Groningen; J. A. Huizinga, meubelfabrikant, Groningen.

8°. De bekroonde ontwerpen worden het eigendom van den heer J. A. Huizinga te Groningen.

9°. De mededingers staan stilzwijgend toe dat hunne ontwerpen gedurende uiterlijk 6 maanden in verschillende plaatsen van ons land worden tentoongesteld.

L. M. Moolenaar,
Voorzitter.
G. Nijhuis,
Le Secrétaire.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

Op de in Januari jl. door de Technische vakvereeniging uitgeschreven prijsvraag voor een „Diploma lidmaatschap" zijn 7 antwoorden ingekomen. De uitslag zal later worden medegedeeld.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling 's-Gravenhage.

In de laatste vergadering vóór het zomer-reces, werden de preadviezen behandeld over de door het Bestuur gestelde vragen. Achtereenvolgens kwamen aan de orde:

Hoe moeten scheidingsmuren van perceelen, waarin tevens de balken dragen, geconstrueerd worden, om volkomen het gelui (veroorzaakt door pianospel, zang enz.) te isoleeren?

Preadviseurs de heeren Ehale en Rademaker.

Welke is de meest practische wijze om haksteenbogen van groote spanning (10 à 20 M.) en van zware belasting, zonder schokken te ontdoen van de formeelen, die tot hun constructie hebben gediend?

Is het wenschelijk dergelijke bogen onmiddellijk na hun sluiting te lossen of hiermede te wachten tot genoegzame verzetting der specie heeft plaats gehad?

Welke specie is het meest geschikt?

Preadviseurs de heeren v. d. Water, Metzelaar en Lorrie.

Waarom wordt in ons land weinig gebruik gemaakt van waterkalk (Doorniksche kalk)?

Preadviseurs de heeren v. d. Water en Frowein.

Welke middelen zijn aan te wenden om het bouwen van slechte huizen en het gebruik van slechte materialen tegen te gaan?

Preadviseurs de heeren Wouters en Hoek.

Al deze vragen gaven aanleiding tot debat en de Voorzitter bracht dank aan hen, die zich moeite gegeven hadden hun advies degelijk en zaakrijk te doen zijn.

De heer Mondt gaf eene kunstbeschouwing, waarop behalve decoratiewerken, ook platen van het Rijksmuseum te Amsterdam en van het Palais de Justice te Brussel tentoongesteld waren.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

AFDEELING ROTTERDAM.

In de op 12 April gehouden ledenvergadering van de Afd. Rotterdam der Technische Vakvereeniging, trad de heer J. L. M. Lauweriks, architect te Amsterdam, op als spreker over het onderwerp: „Géometrie." Aangezien het in de bedoeling van den heer Lauweriks ligt de gehouden rede, in verband met uitgebreider beschouwingen, in druk uit te geven, kunnen wij moeilijk een uitgebreid verslag geven. In een philosophische, van diep nadenken getuigende beschouwing, toonde spreker aan, hoe men een begrip dat in zijn geheel moeilijk te omvatten is, kan duidelijk maken door het te ontleden in zijn nevenéigenschappen, en deze stuk voor stuk na te gaan.

Hij toonde aan dat de schoonste vormen berusten op de eenvoudigste, alzoo de geometrische vormen; hoe de rechthoekige driehoek de eenvoudigste vorm van een vlak is en hoe daarmede eene in harmonische schaal opklimmende reeks van lichamen kan gevormd worden, om ten slotte daaruit het bewijs te putten dat overal verhouding bestaat en bestaan moet om een product mooi te doen zijn; zoodat b.v. een gevel niet mooi kan zijn wanneer hij niet voldoet aan de wetten der verhoudingsleer, die aan den rechthoekigen driehoek zijn ontleend.

Deze rede ondervond een zeer aandachtig gehoor en werd krachtig geapplaudisseerd.

VEREENIGING VOOR BOUWKUNST EN AANVERWANTE AMBACHTEN TE ALKMAAR.

Vergadering van Vrijdag 2 *April* 1897.

Nadat de vergadering door den waarnemenden Voorzitter, den heer G. Looman, geopend was en de notulen der vorige bijeenkomst gelezen waren, ontstond eene geanimeerde discussie over het bestuursvoorstel om een uitstapje naar Marken te maken. Op de lijst teekenden 10 personen, die genoegen namen met het besluit om in 't begin van Juli een uitstapje naar Monnikendam, Marken en Edam te maken.

Bij afwezigheid van den heer De Groot, kon ditmaal de beloofde voordracht over Grieksche bouwstijlen niet gehouden worden.

De heer Looman stelde als kunstbeschouwing een der deelen van Ewerbeck „La Renaissance en Belgique et la Hollande" ter beschikking, een werk dat bijzonder in den smaak viel.

Na het verstrekken van enkele mededeelingen over eene vergadering, voor het vieren der Kroningsfeesten gehouden en waarop de Vereeniging vertegenwoordigd was, werd de vergadering door den waarnemenden Voorzitter gesloten.

ARTI ET INDUSTRIÆ TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Woensdag 14 *April* 1897.

In de onder leiding van den heer J. Mutters Jr. gehouden bijeenkomst werd mededeeling gedaan van eenige ingezonden stukken en werd gekozen tot werkend lid de heer E. W. F. Kerling.

De kunstbeschouwing bestond in de bezichtiging van het prachtwerk „Farbige Decorationen" van Ewald, uit de bibliotheek van den Voorzitter. De beide zijwanden van het vergaderlokaal waren bedekt met prachtige chromolithographieën, die teekening, kleur en tint van de kunstwerken zeer mooi weergaven.

De heer G. H. Bauer gaf eenige toelichtingen omtrent dit plaatwerk met opgave van namen der kunstenaars, tijd van aanvang en voortzetting der versieringen en tal van bijzonderheden. O. a. bleek daaruit, dat er werken bij waren van een Amsterdammer, die indertijd te Florence vertoefde.

Verschillende aanwezigen betuigden hun dank aan den Voorzitter voor de bezichtiging van deze schoone en belangwekkende verzameling.

Ten slotte hoopte de voorzitter over eenigen tijd te kunnen laten bezichtigen het gedeelte van inwendige betimmeringen en versieringen van een nieuw stoomschip en spoorde hij krachtig aan nieuwe werkstukken in de Kunstzaal tentoon te stellen.

ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

1054e *vergadering van Woensdag* 14 *April* 1897.

Bij afwezigheid van den Voorzitter werd de vergadering door den Vice-voorzitter geopend.

Na voorlezing en goedkeuring van de notulen, deed het Bestuur eenige mededeelingen, o. a. van een verzoek van den heer Leliman om inplaats van eere-lid als gewoon lid van het Genootschap te worden aangenomen, en van een schrijven omtrent de deelneming aan het Internationaal Bouwkundig Congres, dat tijdens de tentoonstelling te Brussel gehouden zal worden.

Vervolgens werd het woord gegeven aan den heer J. L. M. Lauweriks voor zijne bijdrage: *Iets over elementair teeken-onderwijs*, waarbij eene kleine, doch interessante, aardig gerangschikte tentoonstelling van werk van eenige leerlingen.

Spreker wees er eerstens op hoevele wanbegrippen er nog bestaan omtrent het versieren van platte vlakken, als wanden enz. en omtrent de verhoudingen der meest gewone dingen. Hij toonde door schetsen aan, hoe men door het gebruik van de diagrammen van verhouding goede ontwerpen verkrijgt. Deze diagrammen aan de natuur ontleend, dienen in elk ontwerp als uitgangspunt gebruikt te worden.

Spreker gaf eene duidelijke voorstelling hoe hij bij jonge leerlingen den lust tot teekenen en ontwerpen opwekte en wakker maakte, door ze *zelf* steeds te laten ontwerpen en achtte het de plicht van iederen onderwijzer bij zijne leerlingen den lust tot ontwerpen te doen ontwaken, den juisten graad van hunne vaardigheid op te sporen en zich niet te bepalen tot het inpompen van eigen kennis.

Met een hartelijk woord dankte de Voorzitter spreker voor zijne bijdrage, temeer daar hem slechts een zeer korte tijd van voorbereiding gegeven was.

Na ballotage werd een nieuw lid aangenomen: de aangekondigde kunstbeschouwing van *l'Art Arabe* werd vervangen door een juist toegezonden werk.

De bespreking der excursie voor 1897 werd uitgesteld tot de volgende vergadering; voorts werd bekend gemaakt dat van de schetsprijsvragen waren bekroond:

voor een brievenbus motto 30 à 60°.
„ „ open spiltrap „ in kaast.

KONINKLIJK INSTITUUT VAN INGENIEURS.

In de vergadering van het Instituut van 13 April jl. moest de President W. F. Leemans op nieuw het overlijden vermelden van eenige leden, te weten de heeren S. W. Josephus Jitta, Mr. W. J. Roijaards, Van den Ham, H. D. Haverkamp, Dr. Ch. M. Schols en L. H. J. J. Mazel.

Door den Raad van Bestuur waren aan den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid schriftelijk eenige inlichtingen gevraagd naar aanleiding van de opmerkingen, in de vorige vergadering door eenige leden gemaakt met betrekking tot de samenstelling der centrale commissie voor de Parijsche tentoonstelling van 1900. Van dat stuk werd voorlezing gedaan, zoomede van het daarop ontvangen antwoord, hetwelk een kritiek van de leden J. F. W. Conrad en J. J. van Kerkwijk ten gevolge had.

Door den President werden uitvoerige mededeelingen gedaan omtrent de sedert geruimen tijd bestaande commissie tot herziening van het Reglement en de Verordeningen, die eenige opmerkingen van de zijde van het lid Conrad uitlokten.

Er waren bij het Instituut uitnoodigingen ingekomen om deel te nemen aan twee congressen, welke in de maand Juli dezes jaars te Brussel zullen bijeenkomen, namelijk dat „des accidents du travail" en dat „des habitations à bon marché". De President deelde mede dat van wege het Instituut voor beide congressen was ingeschreven en dat het op het eerste congres zou worden vertegenwoordigd door het lid F. W. Westerouen van Meeteren, op het tweede door het lid G. E. V. L. van Zuylen.

Door het lid Jhr. F. L. Ortt was eene verhandeling aangeboden over den invloed van wind en luchtdruk op de getijden, die in het Tijdschrift zal worden opgenomen.

Het lid H. E. de Bruyn verkreeg het eerst het woord tot het houden van eene voordracht, door eene graphische voorstelling toegelicht, over de betrekking tusschen regenval, verdamping en waterafvoer, waarin hij volgens eene vooropgezette formule, waaraan hij echter geen wiskunstige juistheid wenscht te zien toegekend, de onderlinge verhouding van die verschijnselen trachtte aan te toonen; hij wees op de verschillende toestanden, waarin een terrein kan verkeeren, zoo wel door den aard van den grond als door den plantengroei, waarbij ook rekening moest worden gehouden met de sneeuw en de kwel, om meer in het bijzonder de aandacht te bepalen op de terreinen in Boheme en de aldaar waargenomen verschijnselen.

Nadat de pauze was gehouden, had een breedvoerige en levendige discussie over die voordracht plaats, waaraan door de leden J. C. Ramaer, H. P. N. Halbertsma, G. van Diesen, Dr. E. F. van Dissel, R. P. J. Tutein Nolthenius met den inleider werd deelgenomen en waarin door sommige sprekers tegen diens beschouwingen werd opgekomen.

Hierna was het woord aan het lid Nolthenius, die ten vervolge op vroeger in het Instituut gedane mededeelingen, uitvoerig een te Amsterdam plaats gehad hebbende beproeving van een Monierplaat besprak, en ten slotte zijn bevindingen omtrent het Monierstelsel in een drietal stellingen formuleerde, waarin hij dat stelsel, zoo wegens doelmatigheid als op gronden van goedkoopheid, aanbeval. Hij spoorde zijn medeleden, die daartoe in staat mochten zijn, aan, ook hunnerzijds proeven met dit stelsel te nemen.

Hierna werd het woord verleend aan het raadslid G. B. H. F. Alpherts, die te dezer gelegenheid niet in die qualiteit maar als gewoon lid optrad, om, in verband met op ruime schaal door hem verspreide circulaires, eene breedvoerige, door cijfers toegelichte mededeeling te doen betreffende het denkbeeld om, door reorganisatie van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, te trachten een fusie van technische vereenigingen tot stand te brengen, welk denkbeeld bij vele leden instemming vond wat het beginsel betreft.

Het lid Conrad, hoezeer geenszins tegen dat denkbeeld ingenomen, meende echter erop te moeten wijzen, dat, gelijk in het begin der vergadering door den President was medegedeeld, sedert geruimen tijd eene Commissie voor de herziening van het reglement en de verordeningen werkzaam was geweest en ook met den Raad van Bestuur in briefwisseling was getreden, die weldra met een voorstel van herziening zou gereed zijn, en trad in eenige bijzonderheden om de vraag te stellen, hoe dus verder in deze zou moeten worden gehandeld.

Het lid M. C. J. Piepers toonde zich met het denkbeeld niet zoo onvoorwaardelijk ingenomen en drong bij het lid Alpherts op het geven van een paar inlichtingen aan, waarop door dezen kortelijk werd geantwoord.

Ten slotte werd door het lid J. M. K. Pennink een monster vertoond van een buis, die, ten behoeve van den aanvoer van drinkwater door het IJ was gelegd en vervaardigd was door de firma Felten en Guilleaume te Mülheim a R., die door samenstelling en soliditeit zeer de opmerkzaamheid trok.

Staande de vergadering werden eenige nieuwe leden aangenomen en anderen als zoodanig voorgesteld.

Te half vier uur sloot de President de vergadering.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. Met 't oog op de eerlang te vervallen betrekking van 1e opzichter aan de gasfabriek, hebben B. en W. voorgesteld den nieuwen ambtenaar, onder den titel van „fabrieksopzichter", eene bezoldiging te geven van f 1600, te verhoogen tot f 2000, met inbegrip van emolumenten.

AMSTERDAM. Hier-ter-stede heeft zich eene commissie gevormd om te trachten de noodige gelden bijeen te brengen ten einde bij de Inhuldigingsfeesten in 1898 een gedachtenisraam van geschilderd gebrand glas te doen plaatsen in den Zuidertranseptgevel van de Nieuwe Kerk aan den Dam.

Deze commissie heeft op advies van de hh. Jozef Israëls, Aug. Allebé en Jhr. B. W. F. van Riemsdijk, den heer O. Mengelberg te Rijzenburg uitgenoodigd een schetsplan voor het te beschilderen raam te maken. Indien dit plan de goedkeuring der kerkelijke autoriteiten heeft verkregen, zal het worden uitgevoerd in het glasschilder-atelier van den heer I. L. Schouten te Delft.

— Het zoogenaamde fragmentengebouw achter het Rijksmuseum, bestemd voor de expositie der moderne schilderijen, zal pas bij gelegenheid der kroningsplechtigheid in gebruik worden genomen. Men zal er dan alles te zamen brengen wat het museum bezit aan schilderijen en voorwerpen, betrekking hebbende op het Huis van Oranje.

— De heeren Frans Anderheggen Jr., electrotechnisch ingenieur en L. J. Neumeijer Jr. architect alhier, hebben concessie aangevraagd voor eene electrische tramlijn van het centrum van Amsterdam, (N. Z. Voorburgwal nabij den Dam) door de Raadhuisstraat, Westermarkt, Rozengracht en De-Clercqstraat over de Kostverlorenvaart door de weilanden naar Sloterdijk, verder langs de Haarlemmervaart over Halfweg tot nabij Haarlem, van hier zuidwaarts naar het Zuider Buitenspaarne over het Spaarne door middel van een electrisch gedreven rollende pont, (loopende over rails, liggende op den bodem van het Spaarne), verder door Bakkerstraat, Badhuislaan en Baan naar het Houtplein, van hier met één spoor over den Wagenweg met een ander over Dreef en Hazepaterslaan, verder langs Heeren en Zandvoortsche straatweg naar Zandvoort, met kruising van de H. IJ. S. M. door overbrugging.

MIDDELBURG. Bij de ter aardebestelling van den heer F. J. M. Baardrez, gepensioneerd opzichter 1e kl. bij 's Rijkswaterstaat, werden door den hoofdingenieur, den heer A. A. Beknar, woorden van waardeering gesproken.

De heer Beknar herinnerde eraan hoe de overledene op 21-jarigen leeftijd, in 1853, in dienst van het korps was gekomen als opzichter en, na alle rangen doorloopen en 44 jaren met eere het land gediend te hebben, den 1n Januari jl., eervol ontslag verkreeg.

— Door de ambtenaren, in dienst bij de vrije en calamiteuse polders in Zeeland, worden pogingen aangewend tot het oprichten van een Bond van de waterbouwkundige ambtenaren, met het doel het verkrijgen of bevorderen van hulp bij overlijden of ongevallen, door het oprichten van een fonds; kameraadschap tusschen de ambtenaren, door het houden van bijeenkomsten; kennis op waterbouwkundig gebied door het houden van voorlezingen en anderszins.

DEVENTER. De Bouwkundige Vereeniging had een prijsvraag uitgeschreven voor timmermansgezellen voor een te vervaardigen trap. Bekroond werd met den 1n prijs B. Van der Worp Jr., met den 2n H. J. Klein Schiphorst en met den 3n W. Van der Spoel.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is

Benoemd tot opzichter 1e kl., de waarn. opz. 2e kl. C. G. J. Gersen; tot opz. 2e kl., de waarn. opz. 3e kl. H. de Vries.

Gedetacheerd: bij den aanleg van den Staatsspoorweg Batavia—Tangerang—Bantam, de opzichter 3e kl. C. van Zeventer.

Toegevoegd: aan den chef der irrigatie-afdeeling Brantas, met aanwijzing van Sidoardjo als standplaats, de opzichter 3e klasse J. H. Boon.

Overgeplaatst: naar de residentie Westerafdeeling van Borneo, ten einde als eerstaanwezend waterstaats ambtenaar op te treden, de opzichter 1e kl. V. H. Abell; naar de residentie Kedoe, de opzichter 1e kl. B. W. van de Kamer; naar de residentie Probolinggo, de opzichter 3e kl. J. J. Hubeek; naar de residentie Kediri, de opzichter 2e kl. Ch. E. Versteegh; naar de residentie Riouw, ten einde als eerstaanwezend waterstaatsambtenaar op te treden, de opzichter 3e kl. W. Polman.

— Wegens langdurigen dienst is één jaar verlof verleend aan den opzichter 2e kl. bij den dienst der staatsspoorwegen ter Sumatra's Westkust, F. Bouman.

— Bij kon. besl. is, met ingang van 1 Mei, aan den bureelambtenaar van den Rijks-waterstaat, S. G. W. van der Straaten, wegens ziektegebreken, eervol ontslag als zoodanig verleend.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter C. J. Smit, te Hindeloopen, bij de wegen in Overijsel, en A. Heemskerk, te Haarlem, bij den herbouw der afgebrande schuur bij het Rijksveerhuis te Hedel.

— Aan den heer W. Willink is, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als adjunct-ingenieur bij de Hollandsche IJzeren Spoorweg-maatschappij.

— Tot onderwijzer in het timmervak aan de ambachtsschool te Groningen is benoemd de heer H. Drenier, aldaar, oud-leerling dier inrichting.

VACANTE BETREKKINGEN.

— In de maand Juli a. s. zal het examen worden afgenomen voor sollicitanten naar de betrekking van adspirant-ingenieur voor het stoomwezen op een jaarwedde van f 1200 à f 1600. Aangifte vóór 1 Juli a. k. bij den Minister van Waterstaat.

— Adjunct-inspecteur van den arbeid op een tractement van f 1500 tot f 2500. Sollicitanten, die op 1 Januari e. k. hun 35ste levensjaar nog niet zijn ingetreden, kunnen zich vóór 1 Mei bij gezegeld adres aanmelden bij het Departement van Waterstaat, onder overlegging van geboorte-akte en van diploma's en verdere stukken. (*Zie Staatscourant no* 82).

— Practisch ontwikkeld opzichter bij een in aanbouw zijnd heerenhuis te Breda. Adres den heer J. M. Marijnen, architect te Breda. (*Zie advert. in voorgaand no.*)

— Opzichter te Amsterdam. Adres, no. 101 Bureau dezes. (*Zie advert. in voorgaand no.*)

— Personen gezocht, genegen om een fabriek van kunststeenproducten te helpen oprichten. Adres: lett. O. K., Bureau dezes. (*Zie advert. in dit no.*)

— Werktuigkundig ingenieur aan eene machinefabriek. Adres no. 9446 *N. Rott. Ct.*

— Reiziger voor den houthandel, op de hoogte van het vak. Salaris f 1500 à f 2000. Adres motto „Houthandel", boekh. Blikman & Sartorius, Amsterdam.

— Bekwaam ervaren bouwk. teekenaar, in staat als chef de bureau te fungeeren. Adres met opgave van refer. en salaris, lett. M. T, Bureau dezes. (*Zie advert in dit no.*)

— Civiel-ingenieur die reeds in Indië heeft gewerkt bij den aanleg van de electrische tram te Batavia. Adres directie der Batavia Electrische Trammaatsch., Willemsparkweg 18, Amsterdam.

— Ervaren opzichter, geb. drie jaren, bij den bouw van een sluiswerk nabij Waalwijk. Salaris ongeveer f 100 per maand. Adres den ing. van den Waterst. (t Jolles te Breda. (*Zie advert. in voorgaand no.*)

DIENSTAANBIEDINGEN.

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING, AMSTERDAM.

Opzichter-Teekenaar:	leeft.	29	j.	ong.	verl.	Sal.	f 80		per mnd.
Opz. of „	„	32	„	geh.	„	„	„ 90		„ „
Bouwkund. Opzichter:	„	48	„	„	„	„	„ 90		„ „
Bouwk. Opz. of Uitv.	„	48	„	ong.	„	„	„ 80		„ „
„ „ of Uitv.	„	25	„	„	„	„	„ 85	à 90	„ „
Opzichter-Teekenaar	„	28	„	„	„	„	„ 90		„ „
Bouwk. Opz.	„	25	„	„	„	„	„ 60	à 70	„ „
Opzichter-Teekenaar	„	23	„	„	„	„	„ 80	à 90	„ „
Bouwk. Opz.	„	28	„	„	„	„	„ 80	à 90	„ „
Bouwk. Teekenaar	„	22	„	„	„	„	„ 50		„ „
Bouwk. Opz.-teekenaar	„	23	„	„	„	„	„ 60		„ „
Machinist Teek. of Opz.	„	23	„	„	„	„	„ 800	à f 1000	

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een bouwk. opzichter-teekenaar, met de beste referentiën, reeds 6 jaar als zoodanig werkzaam, zag zich gaarne geplaatst. Verlangd salaris f 80 à f 90 per maand. Adres no. 31, Bureau dezes. (2)

— Bouwkundig opzichter-teekenaar. Verlangd salaris f 75 à f 85 per maand. De beste referentiën staan ten dienste. Ouderdom 26 jaar. Adres onder no. 32, Bureau dezes. (1)

CORRESPONDENTIE.

— *Aan N.* (Postmerk Leeuwarden). — Uw stukje is voor plaatsing minder geschikt.

Een **BEKWAAM** ongehuwd

Bouwkundig Teekenaar,

geheel bekend met bureauwerk en in staat om als *Chef-de Bureau* te fungeeren, kan **dadelijk geplaatst worden.**

Referenties en verlangd salaris worden ingewacht onder letter **H. T.** aan het Bureau van *De Opmerker.*

FABRIEK.

IEMAND, volledig op de hoogte met de Fabricatie en Verkoop van velerlei solide en nieuwe **KUNSTSTEENPRODUCTEN** van verschillende samenstelling, wenscht in kennis te komen met Personen, die zoodanige Fabriek zouden willen **oprichten** of **mede oprichten.**

Bewijzen van bekwaamheid enz. kunnen worden overgelegd. Fr. Br. onder letr. O K, a/h. Bureau dezes.

Te koop aangeboden:

1 **zoo goed als nieuw staande Stoommachine,** Systeem „Robey" van 8 Eff. P. K.; **gebruikte Dynamo,** systeem „Schuckert' van 110 voet en 90 ampère (Flachring); 1 **gebruikte Dynamo,** systeem „Pieper" van 110 voet en 100 ampère; 1 **gebruikte Wisselstroommachine** van 65 voet en 30 ampère; 1 **zoo goed als nieuwe Electromotor** voor gelijkstroom van 3 Eff. H. P.

Brieven onder No 178 aan den Boekhandelaar ADR. KOLLER, *Rotterdam.*

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-GRAVENHAGE, *Kerkplein,* hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN — AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 50 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

HOUTCEMENT

BEDEKKINGEN worden tot **billijke prijzen** en onder **garantie** geleverd door

W. J. VAN ELDEN Hz.

Lood- en Zinkwerker,

Singel 229 b/d Paleisstraat,

AMSTERDAM.

Vertegenwoordiger der sedert **1868** gevestigde firma **CARL SCHMIDT & Co.,** te *HIRSCHBERG in Silezie.*

Materiaal ook afzonderlijk verkrijgbaar.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.

Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen.* — *Closets, Waschtafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

Hoofdagent van R. WAYGOOD & Co. Ltd. *London.* **LIFTEN.**

CRAMER ELSENBURG & Co.,

Hofleveranciers,

AMSTERDAM.

Fabrikanten van gepantserde Kluiskelders, Deuren, Brandwaarborgkasten en Geldkisten.

Centraalverwarming door heete lucht.

VAN WIJNGAARDEN & Co.

FABRIEK van

Machinale Houtbewerking.

WEESP. WEESP.

TIMMERWERKEN IN DIVERSE HOUTSOORTEN.

Lijstwerk ook voor Meubelmakers. Wand- en Plafond-betimmeringen.

HOUTEN GEBOUWEN als: **Villa's, Tuinhuizen, Keeten** enz.;

ook onderdeelen als: *Deuren, Ramen, Veranda's, Erkers* enz.

Sportartikelen en artikelen voor Huishoudelijk gebruik,

SPECIALE INRICHTING

voor ronde en veelhoekige Balusters en Bas-Reliefs.

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerde

Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN.

GEBR. HESSE, Damrak 68,

AMSTERDAM.

Leveren complete **CLOSETINRICHTINGEN.**

" " **BADINRICHTINGEN.**

WASCHBAKKEN, GASORNAMENTEN enz. Tegen concurreerende prijzen.

Plaatsing en inrichting door geheel Nederland. Teekeningen en prijscouranten op aanvrage. Wederverkoopers ontvangen het gewone rabat.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

23ste Jaargang N°. 17. ZATERDAG, 24 April 1897.

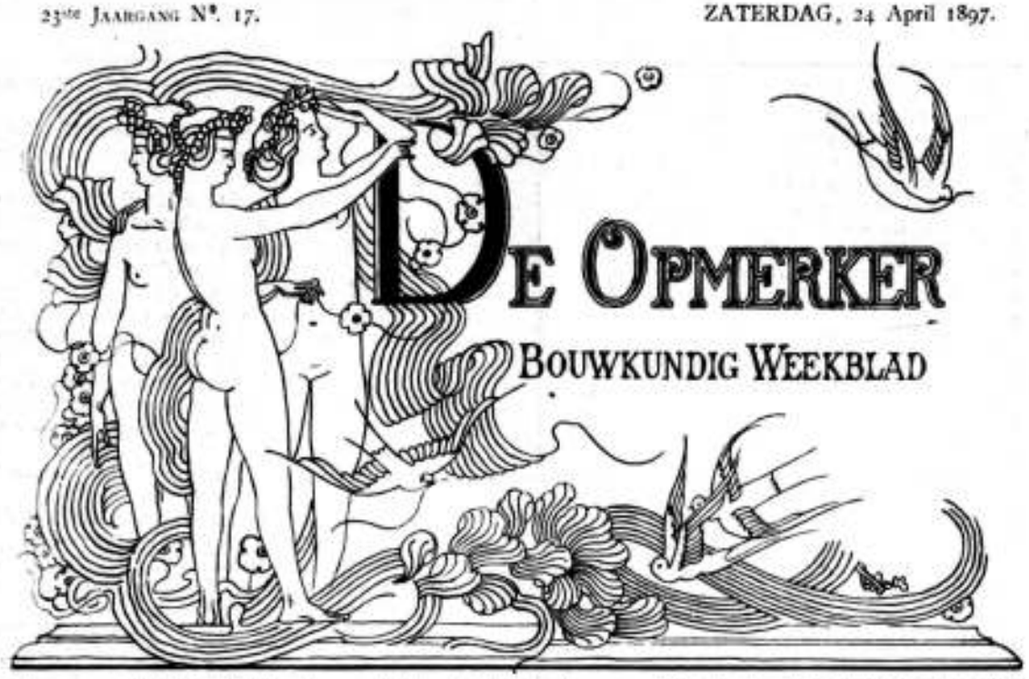

Redacteur: P. W. VAN GENDT Jr., Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker,* Van Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 5.—, waarvoor op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt; voor België, bij vooruitbetaling *f* 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1.50, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer *f* 0.20. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

EENE HERNIEUWDE KENNISMAKING MET VIJF OUDE BEKENDEN. (*)

Het is niet lang geleden dat ik op een avond, na de gewone bezigheden en beslommeringen van den dag, rustig en alleen in mijn kamer zat en aan de gedachten den vrijen loop kon laten. Ik geraakte daardoor verdiept in eenige beschouwingen over de kunstrichtingen, in onzen tijd gevolgd, en zocht daarbij onwillekeurig naar het verband, dat tusschen deze richtingen en de vroegere elementen in vak en kunst moet bestaan.

Ik dwaalde in gedachten rond, in de oude en overoude tijden, waaruit ons enkele brokstukken geschiedenis en kunst zijn nagelaten.

Ik moet in die oogenblikken in gedachten zeer verdiept zijn geweest, want voor zooveel ik mij nu nog herinner, schrikte ik plotseling uit mijne overpeinzing op door een luid geklop, dat ik op de kamerdeur meende te hooren.

Eenigermate ontsteld, wilde ik „binnen" roepen, toen de deur reeds werd geopend en voor mijn blik eenige personen als het ware de kamer binnentraden.

Het was of een geheimzinnige macht zich van mij meester maakte en of het vertrek in een even geheimzinnig duister werd gehuld. De kracht ontbrak mij om van mijne zitplaats op te staan en ik miste inderdaad den moed om eenig geluid voort te brengen.

Een oogenblik was mij de stilte, die ik even te voren zoo aangenaam vond, hoogst onaangenaam en gevoelde ik grooten lust de bezoekers aan zich zelven over te laten; nauwelijks kwam deze gedachte bij mij op, of een schuifelend en zachtritselend geluid, dat slechts een seconde kan geduurd hebben, bracht mij weer eenigermate tot bezinning. Naar het mij toescheen, verdween het geheimzinnig duister van daareven en onderscheidde ik drie menschelijke gedaanten.

Ik wilde thans opstaan om deze onverwachte bezoekers tegemoet te treden, maar een gemoedelijke handbeweging van een hunner dwong mij als het ware om te blijven zitten, en terwijl ik van mijne verwondering trachtte te bekomen, hoorde ik door allen gelijktijdig de vraag tot mij richten: „Zijn wij welkom?"

— Zeker, zeker, antwoordde ik werktuigelijk, nog altijd verbluft en zonder erbij te denken, wie mij in dit uur wilden komen storen.

— Ja, ziet ge, sprak een der drie bezoekers, wij hebben het wel gedacht, dat wij u niet geheel en al in zulk een toestand zouden aantreffen, als wij u vroeger wel eens ontmoet hebben. Ook vermoeden we dat we eenige malen vergeefs zouden moeten aankloppen en ten slotte onguroepen moesten binnengaan; maar wees gerust, wij zullen u uwe doofheid niet ten kwade duiden. Wij zijn het wachten gewoon.

— Wie zijt gij? waagde ik in het midden te brengen. Maar alsof mijne woorden niet verstaan werden, vervolgde een der bezoekers: Het verwondert ons evenmin dat gij ons niet dadelijk schijnt te herkennen en uwe oogen nog min of meer verduisterd zijn. Wij zullen uwe vraag evenwel niet beantwoorden. Wie wij zijn, zult gij spoedig bemerken, wanneer gij tot bezinning zijt gekomen en uwe herinnering wilt raadplegen.

Wij weten maar al te goed waar ge met uwe gedachten heendwaaldet voor en op het oogenblik, dat wij hier kwamen. Het waren juist die gedachten, welke ons hierheen voerden en ons noopten de Fantasie weg te zenden, die zich geheel van uwen geest

(*) Lezing, gehouden door den heer L. M. Moolenaar in de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst, te Groningen.

had meester gemaakt. Zij deed u dwalen op de braakliggende velden der overoude kunst en leidde uwe gedachten ertoe te meenen dat, door hen als middel, het voorbijgegane weder zou kunnen omgezet worden in eene voor dezen tijd passende nieuwe kunst. Onschuldig, maar dwaas, als de Fantasie somtijds is, vervult zij de wereld met een ijdelen glans, die de werkelijkheid bedekt en 's menschen geest tracht te verhelderen, zonder hem ooit te kunnen opvoeren tot den staat, waarin zijn streven hem onbewust henenvoert.

Die laatste woorden, ofschoon zij met kalmte en waardigheid geuit werden, wekten een onaangename stemming in mij op. Was het dan niet de Fantasie, die mij en zoo vele anderen als het ware op de been hield; was zij het niet die mij, nog maar weinige oogenblikken geleden, als van verre de oude kunstschatten had vertoond, die zoo juist het leven en streven der voorgeslachten in hun gelooven en hopen voor ons kenbaar maakten; was zij het niet, die gloed en leven schonk aan de denkbeelden die, door middel van de kunst, van een bovenaardsche geestkracht spreken? was zij . . . . . maar waartoe meer.

— Wie waagt het hier, riep ik in vervoering, de Fantasie te misprijzen!

Een nauw hoorbaar lachje, dat mij echter als een hoonlach in de ooren klonk, gevolgd door een krachtig uitgesproken: „ik, ik de Waarheid" deed mij bijna geheel tot mijne bezinning komen.

— Hebt gij nog niet geleerd, minder averechts te denken? vervolgde de stem. Hebt gij nog niet geleerd de schijngestalte der Fantasie te onderscheiden van de werkelijke gestalte der Kunst?

Meent gij inderdaad dat de grillige Fantasie u brengen zal tot de Schoonheid, die niet anders te bereiken is dan door de Kunst en haar waakzamen geleider, den Godsdienst?

Meent ge in één woord, dat de Fantasie kan aanvullen wat gij aan ervaring en geestkracht tekort komt?

Ik gevoelde mij onmachtig daartegen iets in te brengen en terwijl het mij toescheen dat de door de Waarheid gesproken woorden vergezeld gingen van een glanzend licht, onderscheidde ik onmiddellijk mijne drie hooge bezoekers als *de Godsdienst, de Kunst* en *de Waarheid*, drie oude bekenden dus, die mij thans hoogst welkom waren.

Ik haastte mij om van mijne zitplaats op te staan en naar hen toe te treden.

Gebogen door den last der jaren, maar niet geknakt onder den druk der tijden, trad nu ook de Godsdienst naar voren en drukte zwijgend de hem toegestoken hand. Hij hield deze vast totdat de eenvoudige en vorstelijke Kunst mijne hand uit die van hem overnam. Ook de Waarheid trad naar voren en omvatte mijne hand met hare beide handen en drukte die hartelijk.

Het was een plechtig oogenblik, waarin niemand sprak en dat mij met heiligen ernst vervulde.

De stilte werd evenwel spoedig verbroken. Weldra verhief zich de krachtige stem van den Godsdienst, die zich tot de Waarheid wendde en haar vroeg: „Waar is de Schoonheid?"

— O, antwoordde de Waarheid met eene volkomen zekerheid van uitdrukking in hare stem: Zij wacht tot men haar roept.

— Tot men haar roept? vraagde ik, tot de Waarheid opziende.

— Ja zeker, beantwoordde thans de Kunst, met een spijtigen glimlach op het gelaat. Zij koesterde eenige vrees dat zij niet dadelijk welkom zoude zijn en heeft zich daarom, daar straks, gelijktijdig met de Fantasie verwijderd.

— Zoo is het, bevestigde de Waarheid, doch indien gij het van harte wenscht, zal zij terstond weder hier zijn.

— Ik wensch het oprecht, zeide ik, en nauwelijks had ik deze woorden gesproken of de Schoonheid trad onhoorbaar, in vollen glans en met haar kinderlijken en beminnelijken eenvoud op den voorgrond.

Vol edele gratie reikte zij mij de hand, die ik nauwelijks durfde aanraken uit vrees die te zullen bezoedelen met de ruwe stof, waaruit de mijne is samengesteld. Zij vatte haar echter met vastheid aan en zeide:

— Meent gij dat de ruwe stof geen schoonheid behoeft? Gij weet wel beter. De hoogste geestkracht, die u en mij het aanzijn gaf, bestemde mij voor u en u voor mij.

Zij trok toen hare hand terug en plaatste zich naast de Waarheid.

De Godsdienst richtte zich nu andermaal tot de Waarheid en zeide op een min of meer bevelenden, maar toch zeer waardigen toon: Ook de Fantasie behoort zich niet langer verwijderd te houden, hare tegenwoordigheid is hier nog noodig.

— Ik heb de Fantasie verzocht bij dit bezoek buiten ons gezelschap te blijven, sprak de Waarheid, opdat zij niet den vrede verstore, evenals zij reeds bij zoovele gelegenheden heeft gedaan.

— Tegen hetgeen de Waarheid zegt, is niets in te brengen, merkte de Kunst op, maar wij mogen niet vergeten, dat zij ons vele onschatbare diensten bewijst. Wij, d. w. z. de Godsdienst en ik, hebben haar te dikwijls noodig om den onvatbaren en den onwilligen mensch, die ons niet wil begrijpen en niet wil verstaan, tot ons op te voeren. Zoolang men hier op aarde in doen en laten aan den schijn een meerdere waarde hecht dan aan het wezen, behoort de Fantasie onze bondgenoote te blijven. Maar laat onze vriend beslissen — vervolgde de Kunst — zoo hij het wenscht, dat zij dan kome.

Het was thans aan mij om te spreken. Ik gevoelde dat ik partij moest kiezen tusschen kunst en waarheid. Ik geraakte niet weinig in tweestrijd met mijzelf, want niet gaarne wilde ik aan de Waarheid ontrouw zijn. Het gebod: „Heb de waarheid lief", kwam mij onmiddellijk in herinnering, maar toch, de Fantasie wilde ik ook niet versmaden en bovendien, de Godsdienst en de Schoonheid hadden het betoog van de Kunst, dat de Fantasie onmisbaar was, niet tegengesproken. Mijn blik zocht die der bezoekers te ontmoeten, maar allen zagen voor zich, uitgezonderd de Waarheid die haar blik, naar het mij toescheen, eenigszins bevelend op mij gericht hield. Doch de drang om ook de Fantasie bij deze gelegenheid te ontmoeten, werd mij ten leste te sterk, en de Waarheid voorbij ziende, sprak ik op gedempten toon:

— Nu gij allen de goedheid hebt mij te bezoeken om de oude kennismaking te hernieuwen, mag ik niet ontveinzen dat ook de tegenwoordigheid van de Fantasie op dit oogenblik mij hoogst welkom zal zijn. Als mensch acht ik mij niet in staat zoo getrouw in de waarheid te kunnen wandelen, dat ik de hulp der fantasie onder alle omstandigheden zou kunnen missen. Vergun mij daarom, al zij het voor weinige oogenblikken, in uwe tegenwoordigheid, ook de kennismaking met de Fantasie te hernieuwen.

Vermoedelijk door de minder aangename stemming waarin de Waarheid, door mijne onttrekking aan haar gezag, werd gebracht, werd de glans van het licht waarin wij stonden minder helder. Maar ik had

nauwelijks den tijd dit op te merken, want hetzelfde ritselende geluid, dat mij bij de komst der bezoekers deed ontstellen, leidde mijne aandacht af en deed mij zien in de richting van waar het kwam, totdat in 't zelfde oogenblik de Fantasie te voorschijn trad.

Met het meest aantrekkelijke en opgeruimde gelaat, dat men zich denken kan, bevond zij zich, in een min of meer zwevende houding, achter de Schoonheid en trachtte naar mij toe te komen. Maar dit scheen haar niet te kunnen gelukken en het was een eigenaardig en opmerkelijk schouwspel te zien, hoe hare gestalte soms van gedaante veranderde en als het ware wegsmolt, hoe meer zij in de nabijheid kwam van de Waarheid. Ze zou zeker voor mij weder geheel onzichtbaar zijn geworden, wanneer niet aan gene zijde van de Waarheid de Schoonheid had gestaan.

Het waren voor haar eenige minder aangename oogenblikken van afwisselend verschijnen en verdwijnen. Eindelijk was zij mij nagenoeg genaderd en wilde mij de hand reiken, toen op eens de Waarheid in hare plaats trad en ik weinig meer ontdekte dan de schim van een naar mij toegestoken hand.

Ik geraakte inderdaad in verlegenheid en zou mij daaruit niet zonder inspanning hebben kunnen redden, toen te rechter tijd de Godsdienst het woord nam en tot de Waarheid zeide: Wilt gij aldus de Fantasie beletten in onze tegenwoordigheid te zijn. Gij kent toch de hoogste wet krachtens welke de plaats, die aan allen en alles door de scheppende almacht is toegekend, behoort geëerbiedigd te worden. Wend de kracht van uw licht niet aldus aan, dat de gestalte der Fantasie aan des menschen oog onttrokken wordt. Treed terug, opdat ten minste voor een wijle haar doorzichtigheid wordt opgeheven.

Na deze woorden, die met de kracht der overtuiging werden uitgesproken, trad de Waarheid terug en gaf aan de Fantasie de gelegenheid om zich op den voorgrond te plaatsen.

Ik zag haar nu weder als altijd, met een waas van ernst, waardoor een lachende onbestemdheid scheen.

— Een kleine tijd, sprak zij, is mij slechts vergund om in deze omgeving te verblijven. Ik vermoed dat gij nog eenigen tijd met mijne tochtgenooten zult samen zijn, die u behulpzaam zullen zijn bij het streven om den oorsprong van het al te naderen.

Ik weet zeer goed dat mijne hulp daartoe, tot op een zekere hoogte, niet van noode is. Toch verheugt het mij hier te zijn en gaarne zal ik, indien gij wenschen koestert welke ik in vervulling kan brengen, u met mijne gaven van dienst zijn. Spreek slechts en gij zult mij onmiddellijk gereed vinden om u met mijne bescheiden krachten te helpen.

— Ik dank u zeer voor uwe goedheid en uwe bereidwilligheid, zeide ik op opgeruimden toon. Ik weet dat gij steeds gereed staat een ieder te helpen, daar waar somtijds zijne krachten tekortschieten en zijn gaven niet toereikend zijn om de kunst te verwezenlijken. Door ervaring heb ik geleerd dat de Waarheid, onder andere omstandigheden verkeerende dan thans, niet zou gedoogen aanteekening te houden van hetgeen hier in de laatste oogenblikken is voorgevallen. Toch zou ik het op hoogen prijs stellen indien dit ter mijner herinnering, door u of met uwe hulp werd opgeteekend. Ik verzoek u daarom vriendelijk aan dezen wensch te willen voldoen.

Zij beantwoordde mijn verzoek met een toestemmend hoofdknikken en mij beduidende dat ik aan de schrijftafel moest plaats nemen, greep zij, nadat ik dit gedaan had, mijne hand en begon daarmede te schrijven.

Er volgden nu eenige oogenblikken van stilte, waarin geen ander geluid werd gehoord dan dat van het schuiven der pen over het papier.

Met belangstelling en met inspanning volgde ik de woorden en volzinnen, die de Fantasie uit de pen deed vloeien. Zij schreef met verbazende snelheid voort, zonder op te houden of zich te bedenken. De eene bladzijde volgde op de andere met zulk eene vlugheid, dat mijne oogen niet meer in staat waren de bewegingen der pen te volgen. Ik werd eindelijk vermoeid en ook mijne hand zou niet lang meer in staat zijn geweest om zich aan den wil der Fantasie te onderwerpen, toen plotseling de krachtige stem der Waarheid zich liet hooren en met een luidklinkend: „het is genoeg" de stilte verbrak.

De pen ontviel mijne hand en mijne oogen willende vestigen op de Fantasie, ontwaarde ik dat zij verdwenen was.

Achteloos van vermoeidheid, leunde ik in mijn stoel en had eenige oogenblikken noodig om weder tot mij zelven te komen. Maar het scheen mij toe dat langzamerhand het glansrijke licht van daarstraks weer om mij heen begon te stralen. Ik hoorde dan ook weldra weder de Kunst, die sprak en tot mij zeide:

— Uw wensch is vervuld, mijn vriend, kom tot u zelven. De Fantasie is heengegaan gelijk zij gekomen is, door onze kracht, door onzen wil. Huldig haar en blijf haar huldigen als een van den hemel gegeven middel om u te dienen, wanneer uwe krachten te kort schieten om tot die almacht door te dringen welke den Godsdienst, de Kunst, de Waarheid en de Schoonheid omvat houdt; maar huldig nog meer de tegenover de Fantasie geplaatste werkelijkheid, want van deze zult gij den Godsdienst, de Kunst, de Waarheid en de Schoonheid leeren kennen en betrachten. Overtuig u van de juistheid mijner opmerking, door thans te lezen hetgeen de Fantasie voor u heeft opgeteekend.

Ik nam daarop de beschreven bladzijden en doorlas die met kalmte, en vond daarop weergegeven datgene wat ik nu, eenige oogenblikken te voren, het genoegen had aan u voor te lezen, als inleiding van hetgeen nu volgt.

Gedachtig aan de opmerking die de Kunst had uitgesproken, viel het mij weldra niet moeilijk meer om mij weder geheel in de werkelijkheid te verplaatsen. Geholpen door de vier oude bekenden werd ik langzamerhand overtuigd van het zeldzaam innige verband dat tusschen hen bestaat, leerde eenigermate hun oorsprong kennen en vond, naar ik meen, voor veel, dat mij tot nu toe duister scheen, eene verklaring.

Ik teekende daarom het voornaamste van ons verder onderhoud op, meenende dat ook voor anderen eene hernieuwde kennismaking met de vier oudjes, langs dezen weg, wellicht nuttig kan zijn. Ik hoop daarom dat men mij nog eenigen tijd met belangstelling zal willen volgen.

(*Wordt vervolgd.*)

PRIJSVRAGEN

VERSIERINGS-PRIJSVRAGEN.

Met het oog op de kroningsfeesten in het volgende jaar, worden in enkele steden nu reeds maatregelen genomen om de versiering op artistieke wijze te doen plaats vinden.

De commissie van vereenigde kunstenaars te Amsterdam, daarin gesteund door het Centrale Comité uit de hoofdcommissie van ingezetenen voor de feestelijke ontvangst van H. M. de Koningin in het jaar 1898, schrijft een serie prijsvragen uit voor de versiering van de lijn: Centraalstation—Damrak—Dam—

Rokin—Sophiaplein—Binnen-Amstel—Sarphatistraat—Plein van het Station-Staatsspoor.

Tot mededinging worden alleen toegelaten in Amsterdam gevestigde personen en de jury bestaat uit de heeren: C. Muysken, Joseph Cuypers, Carel Dake, A. Hesselink, Bart van Hove, H. W. Jansen, J. R. de Kruijff, C. B. Posthumus Meyjes, N. v. d. Waay en twee leden van het Centrale Comité. Er worden verschillende prijzen tot een gezamenlijk bedrag van *f* 3000 uitgeloofd.

De vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam schrijft vier prijsvragen uit voor de versiering van belangrijke gedeelten der stad bij gelegenheid van de kroningsfeesten en heeft het voornemen de antwoorden tentoon te stellen bij de viering van haar twaalf-en-een-halfjarig bestaan in December e. k. Voor verdere bijzonderheden wordt naar onderstaand programma verwezen.

De vereeniging „Arti et Industriae" te 's-Gravenhage benoemde een commissie voor het voorbereiden van een tentoonstelling van versieringen en het uitschrijven van prijsvragen voor concepten van versieringsmotieven voor straten, pleinen, bruggen, huizen enz. en begrootte de kosten van een en ander op *f* 2500. Genoemde vereeniging wendde zich tot den Gemeenteraad met het verzoek haar een geldelijken steun van hoogstens *f* 3000 toe te zeggen, maar in de zitting van Dinsdag jl. werd daarop afwijzend beschikt. Het doet ons genoegen hierbij te kunnen mededeelen dat de weigering „Arti et Industriae" niet beletten zal de prijsvragen uit te schrijven en de tentoonstelling te houden.

Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam.

Door de vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam worden de vier na te noemen prijsvragen uitgeschreven met het doel ontwerpen te verkrijgen voor versieringen van eenige punten der stad Rotterdam, met het oog op de in 1898 te verwachten feesten ter gelegenheid der kroning van H. M. de Koningin. Als typen zijn daarvoor gekozen de versiering van een kade, van een plein, van de kruising van twee straten en van den ingang tot- en een gedeelte van een gewone rechte straat van ± 20 M. breedte, welke hierachter nader omschreven zijn en waarvoor bepaalde punten der stad zijn aangewezen op de bij dit programma behoorende situatie-teekening.

Het ligt in de bedoeling der Vereeniging te gelegener tijd haar invloed, bij eventueel zich constitueerende commissien voor straatversiering, aan te wenden, ten einde zoo mogelijk te bewerken dat de ontwerpen der bekroonden door hen, tegen een nader, in overleg met het Bestuur te bepalen honorarium, worden uitgevoerd. Met het oog daarop verdient het voor alle ontwerpen aanbeveling, buitengewone kostbaarheid in de versieringen te vermijden en er een eenvoudig, luchtig, sierlijk en vooral tijdelijk karakter aan te verleenen.

Als punten ter versiering zijn gekozen:

1°. Voor kadeversiering. Het front met de balustrade van de kade langs de Oude Haven.

De versiering moet in hoofdzaak ontworpen worden als avondversiering, dus voor illuminatie; dagversiering is echter in geenen deele uitgesloten. Desverkiezende kan de versiering tot over het water worden uitgestrekt, mits de scheepvaart door de doorvaartopeningen daardoor niet belemmerd worde.

Verlangd worden: een opstandteekening van het kadefront met de versiering, en eventueel meerdere opstandteekeningen als deze voor het duidelijk begrip der versiering noodig mochten zijn, op een schaal van $^1/_{100}$, benevens een of meer hoofdonderdeelen op een schaal van $^1/_{10}$.

Als eerste prijs voor het beste ontwerp worden uitgeloofd de zilveren medaille en het getuigschrift der Vereeniging benevens *f* 50, en als tweede prijs het getuigschrift benevens *f* 20.

2°. Voor pleinversiering. Het Van Hogendorpsplein met de daarbij gelegen brug over het Vestwater.

Het hoofdelement der versiering wordt geacht het gedeelte rondom de brug te zijn. De versiering kan in het water geplaatst worden en moet, behalve voor dagversiering, ook voor illuminatie worden ingericht. Hierbij moet erop gelet worden dat de brug ongehinderd geopend en gesloten moet kunnen worden voor vaartuigen met gestreken mast, en dat het tramverkeer over de brug niet gehinderd worde. Aan dit hoofdpunt moet de versiering van het geheele plein en der toegangen tot de straten langs het Museum Boymans (niet deze straten zelve) aansluiten en er mede tot één geheel vereenigd worden; hierbij is voornamelijk op dagversiering te letten, doch ook hier is de mogelijkheid tot illuminatie gewenscht. De illuminatie van het gedeelte rondom de brug kan over een zekere uitgestrektheid langs de beide oevers van het water ter weerszijde van de brug voortgezet worden.

Verlangd worden een plattegrond op eene schaal van 1 à 200 en de noodige opstandteekeningen der versiering op een schaal van 1 à 100, benevens een of meer hoofdonderdeelen op eene schaal van 1 à 20.

Als eerste prijs voor het beste ontwerp worden uitgeloofd de zilveren medaille en het getuigschrift der Vereeniging, benevens *f* 75.— en als tweede prijs het getuigschrift met *f* 30.—

3°. Voor de kruising van twee straten. Het kruispunt van de Botersloot met Heerenstraat en Meent.

De versiering moet zeer duidelijk de kruising der beide straten accentueeren. In beide richtingen kan de versiering in de lengte der straten uitgebreid of wel met de huizenrijen aangesloten worden. Het tramverkeer moet ongehinderd kunnen plaats hebben. In hoofdzaak is op dagversiering acht te geven, doch illuminatie is tevens gewenscht.

Gevraagd worden een plattegrond en de noodige opstandteekeningen op eene schaal van 1 à 50 en eenige onderdeelen op eene schaal van 1 à 10.

Als eerste prijs voor het beste ontwerp worden uitgeloofd de bronzen medaille en het getuigschrift der Vereeniging, benevens *f* 35 en als tweede prijs het getuigschrift en *f* 15.

4°. Voor den toegang tot- en een gedeelte eener straat. Het begin van een straat als bijv. de Witte-de-Withstraat of Jonkerfransstraat; in hoofdzaak als dagversiering te behandelen, doch ook geschikt te maken voor illuminatie. De breedte der trottoirs in een straat als de bedoelde is 4 M., terwijl ongeveer 0.70 M. uit elk der trottoirbanden in den rijweg op onderlinge afstanden van ± 6.5 M. boomen zijn geplant. In het midden van den rijweg ligt een dubbele tramlijn.

Verlangd worden een plattegrond en de noodige opstandteekeningen op een schaal van 1 à 50, benevens eenige onderdeelen op een schaal van 1 à 10.

Als eerste prijs voor het beste ontwerp worden uitgeloofd de bronzen medaille en het getuigschrift der

Vereeniging, benevens *f* 25 en als tweede prijs het getuigschrift met *f* 15.

Algemeene bepalingen.

De wijze van bewerken der teekeningen wordt den ontwerper geheel vrijgelaten: eene *duidelijke* voorstelling is echter beslist noodzakelijk.

Photographische afbeeldingen van de te versieren punten der stad zullen verkrijgbaar worden gesteld bij den photograaf Jules H. Faassen, Passage alhier, tot den prijs van *f* 0.15 per stuk.

Ter mededeeling aan deze prijsvragen worden alle Nederlanders uitgenoodigd.

Alle stukken ter beantwoordig dezer prijsvragen worden vóór of op den 15n September 1897 vrachtvrij ingewacht aan het adres van den 1e-Secretaris, Jonkerfransstraat 49 alhier.

Ontwerpen, na dien datum ingezonden, blijven buiten beoordeeling.

De teekeningen en eventueel daarbij behoorende bescheiden moeten met een motto gemerkt, en verder vergezeld zijn van een gesloten brief waarin naam, kwaliteit en woonplaats van den ontwerper, en van een tweeden dito waarin een correspondentie-adres vermeld is. Op beide brieven moet hetzelfde motto als op de stukken die zij begeleiden, voorkomen.

Het schrift tot toelichting der teekeningen of dat op de teekeningen zelf voorkomende, moet door eene andere hand dan die des vervaardigers geschreven zijn.

De ontwerper van eenig antwoord mag zich als zoodanig niet bekend maken vóór de uitspraak der Jury.

De ingekomen ontwerpen worden in handen gesteld van een Jury, bestaande uit de heeren: G. J. de Jongh, Directeur der Gemeentewerken; J. Hudig; C. A. P. van Stolk, Voorzitter van den Rotterdamschen Kunstkring; P. A. Schipperus, Schilder; Henri Evers, Architect; J. Verheul Dzn., Architect en A. Spoon Jzn., Leeraar voor Kunstnijverheid aan de Academie van B. K. en T. W., allen te Rotterdam.

De Jury heeft het recht, wanneer geen antwoord of wel wanneer meerdere antwoorden tegelijk ten volle voor de uitgeloofde bekroningen in aanmerking komen, de prijzen op eene andere dan de bovengenoemde wijze te verdeelen en aan de daarop aanspraak hebbende antwoorden toe te kennen.

De uitslag der bekroningen zal op eene der eerstvolgende wintervergaderingen van „Bouwkunst en Vriendschap" bekend gemaakt worden, en de ingekomen ontwerpen zullen voor de eerste maal geëxposeerd worden op de tentoonstelling, die in December 1897 ter gelegenheid van het 12½ jarig bestaan der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" zal worden georganiseerd. Het rapport der jury zal dan ter inzage liggen en tevens in de voornaamste bouwkundige bladen verschijnen.

De uitreiking der bekroningen geschiedt in de algemeene vergadering, in Januari 1898 te houden, tot welker bijwoning de bekroonden tijdig zullen worden uitgenoodigd.

De Vereeniging behoudt zich het recht voor, alle antwoorden ter expositie af te staan aan andere vereenigingen in ons land, en ze tot na afloop der te verwachten feestelijkheden onder hare berusting te houden.

Na dien tijd zullen alle ontwerpen aan de correspondentie-adressen franco teruggezonden worden.

Namens het Bestuur,

Henri Evers, *Voorzitter.*

C. N. van Goor, 1ste *Secretaris.*

Rotterdam, April 1897.

Programma en situatie-teekening worden, bij franco aanvrage aan den 1e secretaris, Jonkerfransstraat 49 te Rotterdam, kosteloos toegezonden.

Legaat van Dr. L. A. Buma.

De commissie uit Gedep. Staten van Friesland, welke belast is met het beheer over het door wijlen Dr. L. A. Buma aan de provincie ten dienste van de landbouwkunde vermaakt legaat, looft een prijs uit van *f* 500 voor de beste, mits goedgekeurde beantwoording van de navolgende prijsvraag:

„In het buitenland wordt het rioolwater van verschillende steden en het afvalwater van fabrieken, alvorens in de openbare wateren te worden toegelaten, met goed gevolg gereinigd door het voor bevloeiing van landerijen te bezigen en het aldus door den bodem te filtreeren.

„In verband en met de omstandigheid, dat de openbare wateren van Friesland door het afvalwater van verschillende industriëen worden verontreinigd, wordt gevraagd:

„Welke resultaten zijn te verwachten, zoowel voor het reinhouden der openbare wateren als voor den landbouw, van het bevloeien van landerijen met fabrieksafvalwater?

„In het bijzonder wordt verlangd zulks aan te toonen met een voorbeeld, aan toestanden in Friesland ontleend."

De antwoorden moeten vóór 1 September 1898 worden ingezonden aan den griffier der Staten van Friesland.

De Gastram.

De heer W. Meischke Smith, de vertegenwoordiger van de Anglo-Dutch Gas-Traction Syndicate, heeft aan de leden van den Gemeenteraad te Amsterdam een schrijven gericht, dat wegens gebrek aan plaats tot heden niet kon worden opgenomen; het verdient de belangstelling van allen, die in de oplossing van het tramvraagstuk belangstellen. Dit schrijven is van den volgenden inhoud:

Nu het Haagsche Tramrapport van de heeren Lindo c. s. ook in de gemeenteraadszitting alhier ter tafel gebracht zal worden, achten wij het onzen plicht om te protesteeren tegen de minder juiste voorstelling, welke het rapport van de gasmotor-trams geeft.

In bijgaand request (*) door ons aan den Haagschen gemeenteraad ingezonden, hebben wij met feiten en cijfers de ons inziens onjuiste conclusiën van de heeren Lindo c. s. in zake de gasmotor-trams weerlegd en wenschen bovendien uw aandacht op de volgende punten te vestigen.

De drie hoedanigheden, welke een nieuwe trekkracht voor trams het meest aanbevelen, zijn de volgende:

1. Gemakkelijke invoering van het nieuwe systeem;
2. Lage aanlegkosten;
3. Lage exploitatiekosten.

Wat nu punt 1 betreft „gemakkelijke invoering van het systeem", hierin staat gastractie boven alle andere systemen. Gasmotor-trams kunnen op de bestaande tramwegnetten gebruikt worden, zoo de rails slechts voldoende zwaar zijn en dit is bij bijna alle in den laatsten tijd aangelegde trams het geval.

Maar het grootste voordeel dat de gasmotor-trams aanbieden is, dat zij *gelijdelijk ingevoerd* kunnen worden.

Stel het geval, dat een bestaande paardentram-maatschappij van trekkracht wenscht te veranderen, dan kan zij één, twee, drie of meer gasmotor-trams tusschen den gewonen dienst inschuiven; dat gasmotor-trams zonder bezwaar aan een dienst met paarden toegevoegd kunnen worden, is te Dresden reeds bewezen.

Bevalt de proef aan de Maatschappij, dan behoeft zij niet in eens de reusachtige kosten te maken, het geheele net of geheele lijnen voor de nieuwe tractie te veranderen (zooals bij electrische trams het geval is), doch zij kan geleidelijk meer en meer gasmotor-trams invoeren, totdat langzamerhand al de paarden-trams vervangen zijn.

Deze geschiktheid van het gastractie-systeem, om geleidelijk en op bestaande lijnen ingevoerd te kunnen worden, is van het grootste gewicht, want hoe schoon sommige systemen ons ook voorgespiegeld worden, vaak blijkt dat zij in de practijk vele bezwaren meebrengen en zelfs dat een systeem, dat in de eene stad aan de verwachtingen schijnt te beantwoorden, in een andere

---

(*) Zie *De Opmerker* van 6 Maart 1897, bladz. 76.

stad, wegens plaatselijke omstandigheden, slechts tot teleurstellingen leidt.

2. Lage aanlegkosten. Ook wat dit punt betreft, munt gastractie boven alle andere systemen uit.

Men heeft slechts op een paar punten van de stad een vulstation noodig om het gewone lichtgas dat aan het gasbuizennet onttrokken wordt, te comprimeeren.

Deze vulstations nemen ongeveer een ruimte in van 4 × 5 M. en de kosten behoeven de som van f 6000 niet te boven te gaan, terwijl men van het bestaande railnet gebruik kan maken.

3. Lage exploitatiekosten. Dat de exploitatiekosten van gas minder zijn dan die van eenig ander systeem is reeds bewezen door de gunstige financieele resultaten verkregen te Dessau, Maastricht en Blackpool.

Te Maastricht met zijne vele bochten en sterke hellingen waren de trekkrachten nog geen 10 cent per wagenkilometer, terwijl wij in het verslag van Dessau lezen:

„*Die Zugkraftkosten*, ermittelt nach dem von der Vereinigung der Rheinisch-Westphälischen Strassenbahnen aufgestellten Buchungsschema, enthaltend: Löhne der Fahrer und des Werkstattspersonals, Gasverbrauch, Oel-, Putz- und Beleuchtungsmaterial, Reparaturmaterial, Wasser und sonstige Werkstattskosten, *betragen* 12,85 (7,41 cent) *pro Zug Kilometer* im Jahresdurchschnitt, einschliesslich der Beförderung von Anhängewagen, Gepäckwagen, Salzwagen und Materialwagen."

In het Haagsche tramrapport (zie Bijlage VIII) vinden wij verschillende gegevens omtrent de exploitatie van tramways en bijna monosyllabisch wordt Dessau daarin behandeld. Er staat „Gastram — Ontvangst f 55.000. — Over 1895 geen dividend." En daarmede beschouwt men de zaak als afgehandeld. Wat hier gezegd wordt, is wel waar, doch door te weinig te zeggen loopt men vaak gevaar een onware voorstelling van de zaak te geven en dit is hier het geval. Het eerste jaar te Dessau is toch slechts een proefjaar geweest met een systeem, hetwelk pas van 1893 dateert en hetwelk juist in den laatsten tijd met zulke reuzenschreden vooruit is gegaan.

Alhoewel de Dessauer gastram als baanbreker met vele moeilijkheden te kampen had en het feitelijk meer een opvolging van proefnemingen dan een geregelde exploitatie was, vinden wij toch nog op de balans een saldo winst van M. 13.536,44

Totale ontvangst	M.	93.056,26
De uitgaven bedragen . . .	M.	79.519,82
Saldo winst. . .	M.	13.536,44

De saldo winst werd gedeeltelijk gebruikt voor het vernieuwingsfonds en het reservefonds, en de rest als onverdeeld saldo op het volgende jaar overgebracht.

Een nieuw systeem heeft altijd meer vijanden dan vrienden, toch vertrouwen wij dat u de voordeelen van gastractie ernstig overwegen zult, alvorens te besluiten dat dit systeem minder geschikt is voor onze stad.

VEREENIGING DE FRIESCHE BOUWKRING TE LEEUWARDEN.

Vergadering op 20 April '97.

Na opening der vergadering door den heer W. C. de Groot werd mededeeling gedaan van een ingekomen bericht omtrent het overlijden van den heer J. R. Nijdam, vice-voorzitter der Vereeniging. Dit onverwacht verlies heeft den voorzitter *zeer* getroffen. Wij toch allen, zeide hij, hadden den heer Nijdam leeren kennen als een sympathieke persoonlijkheid, die steeds opgewekt en trouw de vergaderingen bijwoonde, die zeer veel belangstelde in alle zaken, die met bouwkunst in verband stonden; en die krachtig heeft meegewerkt tot het constitueeren van het bouwkundige vereenigingsleven. Bij de oprichting van de Afd. Leeuwarden was hij dadelijk lid geworden en onder zijn voorzitterschap is deze Vereeniging uit de Afdeeling geboren. In onze jeugdige vereeniging was de heer Nijdam de eerste om een belangrijk onderwerp op een vergadering te behandelen; zijne adviezen, zoowel in de huishoudelijke als in de bestuursvergaderingen werden zeer gewaardeerd. Op voorstel van den voorzitter werd besloten het schrijven met een brief van rouwbeklag te beantwoorden.

Omtrent de oprichting van Kamers van Arbeid te dezer stede deelt de Voorzitter mede, dat de onderhandelingen met het bestuur der vereeniging Nijverheid nog niet tot een eindresultaat hebben geleid; het bestuur wacht nog steeds nader antwoord van die Vereeniging.

Na ballotage werd een drietal candidaten als lid aangenomen, waarna de Voorzitter het rapport las van de jury omtrent de uitgeschreven prijsvragen. Uit het rapport bleek dat de mededingers de bepalingen niet in allen deele hadden in acht genomen en dat het geleverde werk voor bekroning niet in aanmerking kan komen. De Vergadering was dan ook eenstemmig van oordeel om overeenkomstig het jury-rapport te handelen, en de belooningen van f 25, f 15 en f 10 uit te reiken; doch daarbij geen diploma's af te geven.

Met een gepaste toespraak werd de belooning aan een der inzenders door den Voorzitter uitgereikt; den anderen, niet ter vergadering tegenwoordig zijnde, mededingers zullen de belooningen worden toegezonden.

Alsnu werd het woord gegeven aan den heer J. v. d. Wal Gzn. die op zich had genomen de volgende vraag te beantwoorden.

„Zijn er ook bezwaren verbonden aan het verven van portlandcement?"

Na een inleidend woord verklaart de spreker met het beste succes, sedert jaren portlandcementwerken te hebben geverfd, behoudens enkele uitzondering, die aan bijoorzaken waren toe te schrijven.

Deze bezwaren kunnen bijna alle worden weggenomen, althans tot een minimum worden beperkt; wanneer men de deugd van den heer Job in practijk brengt nl. „geduld". Er moet om de werken maar behooren af te doen, veel te vlug worden gewerkt. Men ziet soms geheele heerenhuizen, afgewerkt en beschilderd in eenige maanden tijds en wanneer men dan bedenkt, wat toch de oorzaak is, dat de verf op de bepleistering loslaat en zich niet wil verbinden, dan is die oorzaak niet ver te zoeken, omdat het bij den bouw voor de metselspecie en steenen gebruikte water nog op verre na niet is uitgewerkt. Portlandcement is erg bedriegelijk om veilig te worden geverfd omdat het spoedig verhardt zonder het water geheel te hebben afgezet; de gevolgen van te groote haast, blijven bij 't afverven niet uit wanneer de geverfde muren verschijnselen vertoonen, als blauwe vlekken als waren ze met een vuile grondverf ingesmeerd, het geheel verdwijnen van de kleur, het gelijken op verschimmelde wanden en dan, wat nog het ergste is, het geheel loslaten der verflaag. Dan ziet men de verf als eene vuile brij zich samenstroopen en bij de muren neerzakken en vertoont zich dat bruine vocht, de oorzaak van het loslaten. Het ontstaan van dit bruine vocht is gemakkelijk te verklaren als men bedenkt, dat door het bijtend vermogen der specie zich een laag gaat vormen, die wanneer zij zich nog niet heeft kunnen verwijderen, zich door het spoedig verven met de lijnolie verbindt en eene zeepvorming doet ontstaan. Wanneer men werk van oude verf wil ontdoen, dan moet men daar loog opsmeren en de verf gaat, omdat zij met olie is aangemengd, tot een soort zeep over; dan heeft de verschrompeling of verzeeping plaats, die de verf van het werk ontbindt. Hier staan wij dus voor dezelfde verschijnselen als bij den mislukten muur. Een aldus mislukt stuk werk zal zelden bij overschildering goed gelukken. — Behalve het vocht zijn er nog andere bezwaren die het kleven der verf aan de cementbepleistering beletten al is die ook kurkdroog, nl. wanneer de bepleistering te glad is afgewerkt, alles zoo zacht alsof het met gips was gedaan. Eene bepleistering kan zoo glad zijn alsof zij met glas was bedekt, zij staat dan gelijk met émail waarop de verf niet voldoende kleeft. Volgens 't gevoelen van den spreker moet de cementbepleistering zoodanig worden afgewerkt dat, hoewel vlak en fijn bewerkt, de oppervlakte steeds eenigszins ruw moet zijn om de verf te kunnen vastzetten; toch behoeft zij niet zoo ruw te zijn, zooals somtijds 't geval is, dat bij oververven de haren der kwasten narliegen.

In vroeger eeuwen was men zoo 't schijnt beter op de hoogte om schilderwerk duurzaam op de muren aan te brengen; want als men nagaat dat bij de opgravingen van Pompeji muurschilderingen gevonden werden die ruim achttien eeuwen waren bedolven geweest en die zich nog in hare volle schoonheid vertoonden, dan gelooft spreker dat daarbij een geheim bestond dat voor ons verloren is gegaan. De beste wijze van beschilderen van cement oordeelt spreker aldus: Na reiniging der bepleistering van stof, wordt deze met lijnolie bestreken; daarover een dunne verf en eindelijk driemaal met lijvige verf overgestreken; bij goede behandeling is zulk werk jaren tegen de inwerking van de lucht bestand. Ten slotte beveelt spreker aan om de oude methode te volgen om vooral op droge muren te verven; kunstmiddelen, als zoutzuur, verdund zwavelzuur, olievetzuur, zullen niet veel baten; de natuurwetten kunnen in deze niet door kunstmiddelen worden bedwongen.

De heer H. Scholtens had voor dezen avond op zich genomen een en ander op waterbouwkundig gebied te behandelen en koos daartoe tot onderwerp: „Een belangrijk werk van het Merwedekanaal".

Na een korte omschrijving van het kanaal met de daarin gelegen kunstwerken te hebben gegeven, en daarbij in 't licht te hebben gesteld van welk een groot belang het Merwedekanaal is voor het verschaffen van een grooter aandeel in den doorvoerhandel aan Amsterdam, beschreef de spreker eenige werken voor de uitvoering, als de overvoorziening van het kanaal, de bedijking der aangrenzende polders, de constructie der grondduikers, en stond uitvoerig stil bij de eigenaardige moeilijkheden die voor de goede totstandkoming van die werken waren te overwinnen, met het oog in de eerste plaats op den slappen bodem waarin die werken moesten worden tot stand gebracht.

Verder werd door den spreker gewezen op een belangrijk bouwwerk van het Merwedekanaal en wel op den grooten grondduiker of syphon te Zeeburg bij Amsterdam.

Deze syphon is bestemd tot ververschimg van het water van de grachten van Amsterdam en ligt nabij en evenwijdig aan den Zeeburgerdijk, een kanaal de Nieuwe vaart genaamd, 't welk met de grachten in vrije gemeenschap staat en door middel van een spuisluis in de Zuiderzee uitmondt.

Dit bouwwerk bestaat uit een buitenhoofd met 3 openingen, wijd 9.60 M., ieder voorzien van een paar stormdeuren en een paar vloeddeuren. Eerstgenoemde deuren zijn voorzien van een kleine opening, die door een schuif kan worden gesloten en laatstgenoemden bovendien van een groote opening, die sluitbaar is door een toldeur. Het binnenhoofd bestaat eveneens uit drie openingen van

9.60 M. wijdte, in welke 1 paar vloeddeuren waarin alleen een groote opening, die door een toldeur kan worden gesloten. Onder het kanaal door liggen 9 kokers van plaat- en hoekijzer gemaakt, wijd 1.50 M. bij 1.50 M., wegende ieder 67.000 KG. en rustende met de einden op de hoofden. Elke koker kan door een houten schuif worden gesloten en een kleikisting keert het kanaalwater; bij deze constructie werden de daaraan verbonden voordeelen uiteengezet, als de hooge ligging der fundeering der syphonhoofden, het voorkomen van nadeelige zetting daarin, de geringe fundeeringoppervlakte en wat het droeghouden aangaat, de gemakkelijk uit te voeren herstelling bij voorkomende defecten, en de mogelijkheid om de waterdichtheid gemakkelijk te onderzoeken; bij defect zijn van één of meer kokers kunnen de overigen dienst blijven doen.

Tengevolge van den slappen bodem moesten bij den bouw eigenaardige moeilijkheden overwonnen worden; spreker gaf een schets van de grondverbetering en de wijze van beheiing, en fundeering, waarbij de constructiën van de onderdeelen op duidelijke wijze werden verklaard.

De wijze van vervoer en 't stellen van de materialen evenals de verdere bouw werden op zeer duidelijke en bevattelijke wijze, aan de hand van een teekening en photographieën behandeld.

Het luid applaus dat ook dezen spreker ten deel viel, was zeker het bewijs, dat het gesprokene door de aanwezigen met belangstelling was gevolgd; de Voorzitter bracht den sprekers dank en sloot de laatste vergadering in dit seizoen.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

Afdeeling Amsterdam.

Den 31n Maart trad de heer H. P. Maas Geesteranus, ingenieur der H. IJ. S. M., voor de afdeeling op als spreker met het onderwerp „de Telefoon."

Spreker schetste het ontstaan van de telefoon en de leer der geluidsgolvingen, ging in het bijzonder na de ontwikkeling der microfonen, om over te gaan tot de beschrijving van grootere telefoon-installaties, voornamelijk die der Gemeentelijke Telefoon te Amsterdam.

Ter verduidelijking van het gesprokene werden series van lichtbeelden met den sciopticon geprojecteerd en waren op verschillende punten der zaal toestellen aangebracht, waarmede proeven werden genomen; eene uitgezochte collectie van onderdeelen, als batterijen, kabels, kleppenkasten, enz. was eveneens opgesteld.

Met groote belangstelling volgde de Vergadering sprekers boeiende en leerzame voordracht en gaf ten slotte door een krachtig en herhaald applaus hare groote ingenomenheid met het gehoorde te kennen.

Naar aanleiding van bovenstaande rede werd den heer directeur der Gemeentelijke Telefoon, die ter vergadering aanwezig was, voor de leden vergunning verzocht tot het bezichtigen der telefoon-bureau's; deze vergunning werd bereidwillig gegeven.

Den 14n April had het bezoek aan de telefoon-bureau's plaats, waarbij de heer Walter, ingenieur der Telefoon den leden rondleidde en van alles de gewenschte verklaring gaf. Vooraf had genoemde heer in het vergaderlokaal der Vereeniging het een en ander, omtrent hetgeen straks gezien zou worden, den leden verduidelijkt.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken is bepaald dat de commissie, belast met het afnemen der examens B, volgens art. 60, en C, volgens de artt. 61–65 der wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad No. 50*), voor het jaar 1897 zal zitting houden te Delft;

en zijn benoemd tot lid en voorzitter dier commissie, J. F. W. Conrad, oud-hoofdinspecteur van den Waterstaat te 's Gravenhage:

tot leden:

E. Gugel, N. H. Henket, Mr. B. H. Pekelharing, J. A. Snijders C.Jzn., H. A. Ravenek, P. van der Berg, J. M. Telders, Dr. S. Hoogewerff, Dr. C. A. Schelterna, Dr. P. Zeeman Gzn., H. Cop, J. Cardinaal, Dr. L. Aronstein, A. Huet, G. J. Morre en J. Grandel, hoogleeraren aan de Polytechnische School;

Dr. R. Sissingh, Dr. J. de Vries, T. K. L. Sluyterman en J. A. van der Kloes, leeraren aan de Polytechnische School;

C. Lely, oud-Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid te 's-Gravenhage;

P. H. Kemper, hoofdingenieur van den Waterstaat te Maastricht;

A. C. Brookman, hoofdingenieur bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen te Arnhem;

J. S. van Veen, ingenieur der 1e klasse der marine te Den Helder;

G. J. Van Thienen, inspecteur van den arbeid in de 6e inspectie te Groningen;

G. L. Schim van der Loeff, werktuigkundig ingenieur te Gouda;

J. J. Wove, gemeente-architect te Nijmegen;

A. C. C. G. van Hemert, leeraar aan de Koninklijke Militaire Akademie te Breda;

Dr. W. Stortenbeker, leeraar aan het gymnasium te Delft;

die zich te Delft zullen vereenigen op zoodanigen tijd, als hun nader door den voorzitter zal worden medegedeeld.

— In de dezer dagen gehouden algemeene vergadering van aandeelhouders der *Haagsche Plateelbakkerij „Rozenburg"* werd het jaarverslag door den directeur uitgebracht, waaruit bleek dat de Maatschappij in gunstigen toestand verkeert; de omzet was steeds toenemende. Balans en winst- en verliesrekening werden goedgekeurd en van de winst kon, na verschillende afschrijvingen, een dividend van 5 pCt. worden uitgekeerd.

AMSTERDAM. In de aanstaande Mei-vergadering van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst is de benoeming van drie leden van het Bestuur aan de orde, tot vervanging van de aftredende leden C. Muijsken en D. E. C. Knuttel, die niet herkiesbaar zijn en het aftredende lid H. Evers, die zich niet verkiesbaar stelt. De stembiljetten zijn den leden toegezonden.

PERSONALIA.

— In Ned.-Indië is wegens langdurigen dienst een verlof van 1 jaar verleend aan den ingenieur 1e kl. bij den aanleg van staatsspoorwegen J. B. Habenet, en wegens ziekte een tweejarig verlof aan den waarnemenden ingenieur 1e kl. bij het mijnwezen C. J. van Loon en den opzichter 2e kl. bij den waterstaat W. Wolters.

— Jhr. Mr. C. Beelaerts van Blokland te 's-Gravenhage is benoemd tot aspirant-adjunct-inspecteur bij den centralen dienst der Maatschappij tot exploitatie van staatsspoorwegen.

— Bij beschikking van den minister van waterstaat is de heer A. Schmidt Az. te Dordrecht benoemd tot buitengewoon opzichter bij den bouw eener sluiskuechtswoning aan de sluis no. 6 der Zuid-Willemsvaart.

— Bij kon. besluit is, met ingang van 1 Mei 1897, benoemd tot opzichter van den Rijkswaterstaat 4e kl. L. Bosboom, en zijn met dien datum bevorderd tot opzichter 1ste kl. W. P. Stratingh, thans 2e kl.; tot opzichter 2e kl. L. W. van der Made, thans 3e kl., en tot opzichter 3de kl. O. Lofvers, thans 4e kl.

— Bij kon. besluit van 17 April 1897 is G. Timmerman te Terneuzen benoemd tot bureel-ambtenaar van den Rijkswaterstaat.

— Naar wij vernemen, treedt de heer P. C. Beelenkamp, hoofdinspecteur der Holl. IJz. Spoorwegmaatschappij, op 1 Juni na een meer dan 54 jarige dienstvervulling op zijn verzoek af.

— De heer J. Nijdam, architect en ijker der botervaten te Leeuwarden, is op 56-jarigen leeftijd overleden.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bekwaam ongehuwd bouwk. teekenaar, in staat als chef de bureau te fungeeren. Adres met opgave van refer. en salaris, lett. M. T., Bureau dezes. (*Zie advert. in voorgaand no.*)

— Personen gezocht, genegen om een fabriek van kunststeenproducten te helpen oprichten. Adres: lett. O. K., Bureau dezes. (*Zie advert. in voorgaand no.*)

DIENSTAANBIEDINGEN.

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING, AMSTERDAM.

Opzichter-Teekenaar:	leeft.	29 j.,	ong.	verl. Sal. f 80	per mnd
Opz. of „	„	32 „	geh.	„ „ „ 90	„ „
Bouwkund. Opzichter:	„	43 „	„	„ „ „ 90	„ „
Bouwk. Opz. of Uitv.	„	43 „	ong.	„ „ „ 80	„ „
„ „ of Uitv.	„	25 „	„	„ „ „ 85 à 90	„ „
Opzichter-Teekenaar	„	28 „	„	„ „ „ 90	„ „
Bouwk. Opz.	„	25 „	„	„ „ „ 60 à 70	„ „
Opzichter Teekenaar	„	23 „	„	„ „ „ 80 à 90	„ „
Bouwk. Opz.	„	28 „	„	„ „ „ 80 à 90	„ „
Bouwk. Teekenaar	„	22 „	„	„ „ „ 50	„ „
Bouwk. Opz.-teekenaar	„	21 „	„	„ „ „ 60	„ „
Machinist Teek. of Opz.	„	28 „	„	„ „ „ 900 à f 1000	

DE LINT & Co.,
Rotterdam.
NIEUWE HAVEN 39.
MAGAZIJNEN van
VLOER- en WANDTEGELS.
Depôts | MINTON HOLLINS & Co. | VILLEROY & BOCH.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.
Kantoor: 150 De Ruyterkade, AMSTERDAM. Filiaal: 36 Rokin.
Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.
Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen. — Closets, Waschtafels, Urinoirs enz.* — VERWARMING en VENTILATIE.
Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen.
Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.
Hoofdagent van R. WAYGOOD & Co. Ltd. *London.* LIFTEN.

PRIJSVRAAG.

De Vereeniging „*Nijmegen Vooruit*" schrijft een PRIJSVRAAG uit voor het ontwerp van een

RECLAME-BILJET.

1e Prijs **250** gulden; 2e Prijs **100** gulden. PROGRAMMA wordt op aanvrage toegezonden door den Secretaris F. C. W. NOORDUIJN, *Nijmegen*.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING op ***Dinsdag 27 April 1897***, des namiddags ten 2 ure (lokale tijd), aan het BUREAU van den SECTIE-INGENIEUR der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, in het Stationsgebouw te *Groningen*, van:

BESTEK I.

Het uitvoeren van Verfwerken met bijlevering der materialen op de lijnen Harlingen—Nieuwe Schans, Groningen—Delfzijl en Sauwerd-Roodeschool, in negen perceelen.

De BESTEDING geschiedt volgens § 20 van het bestek.

Het BESTEK ligt van den *6den April 1897* ter lezing aan het Bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. J. VAN HOORN te *Groningen* en is op aanvrag aan genoemd bureau te bekomen tegen betaling van **ƒ 0.50.**

INLICHTINGEN worden gegeven als in bestek vermeld.

GRONINGEN, den 6den April 1897.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING op ***Dinsdag 27 April 1897***, des namiddags ten 2 ure (lokale tijd), aan het BUREAU van den SECTIE-INGENIEUR der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, in het Stationsgebouw te *Groningen*, van:

BESTEK K.

Het verrichten van eenige onderhoudswerken aan gebouwen, kunstwerken enz. der lijnen Harlingen—Nieuwe Schans en Groningen—Delfzijl, in negen perceelen.

De BESTEDING geschiedt volgens § 115 van het bestek.

Het BESTEK ligt van den *6den April 1897* ter lezing aan het Bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. J. VAN HOORN te *Groningen* en is op aanvrag aan genoemd bureau te bekomen tegen betaling van **ƒ 1.00.**

INLICHTINGEN worden gegeven als in het bestek vermeld.

GRONINGEN, den 6den April 1897.

WILH. TILLMANNS'SCHE WELLBLECH-FABRIK

u. Verzinkerei. REMSCHEID.

OVERKAPPINGEN, LOODSEN enz. met **gegolfd PLAATIJZER, ROLLUIKEN** van **STAAL** of **HOUT** in verschillende constructies.

Vertegenwoordiger:

B. J. HESSELINK. Keizersgracht 263, Amsterdam.

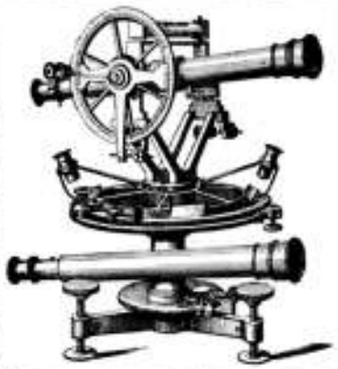

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN **WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,** voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.**

Geëmailleerde

Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN.

Firma Van Leijveldt en Hubrecht. G. SCHUTTE J.Fzn.

Valkenburg bij Leiden.

SCHELPKALKFABRIEK en HANDEL in STEENKALK en TRAS.

Agenten te Rotterdam de Heeren LAURANS & Co., Zuidblaak No. 78.

Directie te Valkenburg de heer SENFF.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade

De NEDERLANDEN van 1845.

's GRAVENHAGE, ***Herkplein***, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 50 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

PHOTOLITHOGRAPHIE.

PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijn inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen** en **Gravures,** ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking worden op **franco** aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

A. P. SCHOTEL Gzn.

DORDRECHT.

Stoommarmerzagerij Steenhouwerij.

Steen- en Marmerhandel.

OPRUIMING

van vroegere Jaargangen van

„DE OPMERKER".

Voor zoover de voorraad strekt, worden de volgende jaargangen van *„De Opmerker"* tegen de daarbij vermelde prijzen opgeruimd:

		In losse bladen.	Ingenaaid
Jaargang	1884	ƒ 1.50	ƒ 2.—
„	1885	„ 1.50	„ 2.—
„	1886	„ 1.50	„ 2.—
„	1887	„ 1.50	„ 2.—
„	1888	„ 1.50	„ 2.—
„	1889	„ 1.50	„ 2.—
„	1890	„ 1.50	„ 2.—
„	1891	„ *	„ 2.—
„	1892	„ *	„ 2.—
„	1893	„ 1.50	„ *
„	1894	„ *	„ 2.—
„	1895	„ 2.—	„ 2.50
„	1896	„ 2.—	„ 2.50

De met een * gemerkten zijn uitverkocht. De jaargang 1893 is zonder register.

Na ontvangst van postwissel, waarop vermeld is welke jaargangen men verlangt, volgt de vrachtvrije toezending.

DE ADMINISTRATIE.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

23ste JAARGANG N°. 18. ZATERDAG, 1 Mei 1897.

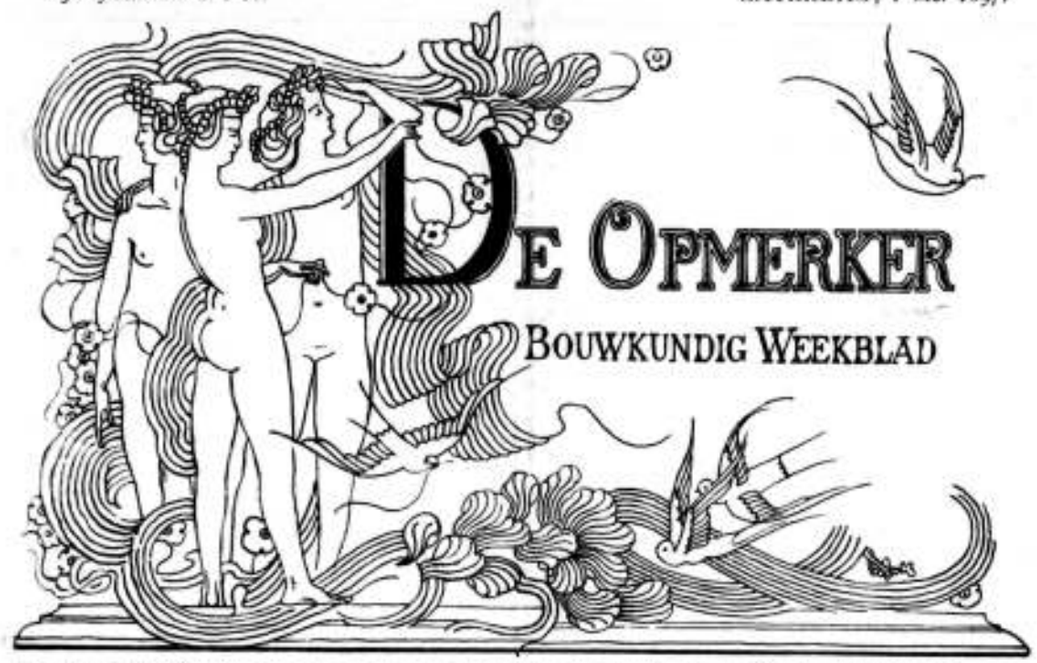

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT Jbz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland ƒ 5.—, waarvoor op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, bescheiden wordt; voor België, bij vooruitbetaling ƒ 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met uitzondering van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling ƒ 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels ƒ 0.50, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer ƒ 0.20. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat ƒ 0.25, zonder plaat ƒ 0.15.

EENE HERNIEUWDE KENNISMAKING MET VIJF OUDE BEKENDEN. (*)

(*Vervolg van blads.* 131.)

Het is een gelukkige eigenschap van de menschen dat zij allen van al het bestaande niet evenveel houden. Zoo is ook de liefde voor Godsdienst en Kunst, Waarheid en Schoonheid over het algemeen niet in gelijke mate aanwezig en genieten dus onze vier oude bekenden, van elk onzer, geen gelijkmatige genegenheid. Bij de reden daarvan zal ik niet stilstaan. De kortste en gemakkelijkste verklaring daarvoor, welke echter niets verklaart, is die welke zegt: dat ligt zoo in onze natuur. Wat mij betreft, ik heb de kunst het meeste lief, ik schat ze het hoogst en ze kan, naar mijne meening, niet hoog genoeg worden geschat.

Ik noem ze daarom het eerst, zonder daarbij eenige speciale kunst bijv. de schilderkunst of de bouwkunst op het oog te hebben, en bedoel ze in dien zin gelijk ze kan aangeduid worden door datgene waaraan de zaken en voorwerpen in de natuur, en soms ook in het dagelijksch leven, hun aantrekkelijkheid, hunne bekoorlijkheid en vooral hun uitstralende, reine geestkracht ontleenen.

Ik waag het niet u een andere, meer bepalende, definitie van kunst te geven.

Hare ouderdom brengt van zelf mede dat zij eene geschiedenis heeft; maar, zoover ik weet, bestaan er geen bepaalde bronnen waaruit eene beschrijving van haar prille jeugd kan geput worden. Toch meen ik te mogen aannemen, dat zij een wordings-geschiedenis heeft, dat wil zeggen, dat zij niet nu en dan bij tusschenpozen is te voorschijn getreden, maar dat zij een ongekende bron tot oorsprong heeft, die haar voortdurend en altijd dezelfde doet zijn.

Met het oog op de omstandigheid, dat wij haar aantreffen onder alle volken der aarde en overal sporen van haar wezen vinden afgedrukt op de voorwerpen, die uit de oudste tijden afkomstig zijn, doet men het beste aan te nemen, dat hare geboorte denzelfden oorsprong heeft als de wording der menschheid. Hoe aannemelijk deze meening ook schijnen moge, toch wordt zij niet altijd gedeeld. Zoo is wel eens beweerd, dat de Kunst, op zekere tijdstippen wordt uitgevonden, en meer een uitvloeisel is van een tijdelijken lust van den mensch, om door dit of dat boven anderen uit te steken, dan eene oorspronkelijk geschapen kracht van hooger beteekenis dan luim of lust kan zijn.

Ook in het aan u allen welbekende verhaal van de schepping der wereld, vindt men *niet* vermeld dat nevens alles wat geschapen werd, ook Kunst, Godsdienst, Waarheid en Schoonheid in het aanzijn werden geroepen. Eigenaardig is het dat in dit verhaal van niet anders dan van stoffelijke zaken wordt gesproken. Slechts aan 't eind wordt gezegd, dat God den mensch schiep naar Zijn beeld. Doch doorlezen we verder de geschiedenis van het eerste menschenpaar en vervolgens van hunne nakomelingen, dan vindt men al zeer spoedig eenige aanwijzingen, dat Kunst en Godsdienst, en dus ook Waarheid en Schoonheid, toen reeds tot het geschapene behoorden.

Na het verhaal van de schepping van Adam en Eva, van hun verdrijving uit het Paradijs en van het dooden van Abel door Kain, vinden we vermeld dat Kain een stad bouwde en dat een achter-achter-kleinzoon van hem, genaamd Jubal, harpen en orgels maakte en een dito kleinzoon, genaamd Tubal-Kain, een meester is geweest in het bewerken van koper en ijzer.

(*) Lezing, gehouden door den heer L. M. Moolenaar in de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst, te Groningen.

We lezen verder, dat intusschen aan Adam en Eva, in de plaats van Abel een andere zoon, genaamd Seth, werd geschonken en dat men, toen aan dezen op zijn beurt een zoon werd geboren, genaamd Enos, den naam van den Schepper begon aan te roepen.

Ongetwijfeld heeft dus, reeds in de vroegste tijden, de aanschouwing van het voortdurend werkzame en vruchtbare, van het ondoorgrondelijke en verhevene, dat al het geschapene vervult, den zin voor Gods-vereering opgewekt, en heeft evenzeer de aanschouwing van het evenredige en harmonische en van de wonderbaarlijke eenheid en verscheidenheid, waarvan al het geschapene getuigt, bij den mensch den kunstzin in het leven geroepen.

Wanneer men zich de vrijheid veroorlooft om de volgorde te veronachtzamen van het geschiedverhaal, dat de kunstbeoefening aan de beoefening der Godsvereering doet voorafgaan, en daarbij het betrekkelijk klein tijdsverloop tusschen den aanvang der beoefening van den godsdienst en de beoefening van de kunst buiten rekening laat, dan zal men mij de vooronderstelling toegeven, dat Godsdienst en Kunst nagenoeg gelijktijdig voor den menschelijken geest kenbaar werden en hunne beoefening door den innerlijken drang om het volkomene te naderen, eene behoefte werd.

Godsdienst en Kunst loopen dan ook, saamgeweven als een gouden draad, door de geschiedenis van alle volken en zijn te samen de voortbrengende kracht, die door den godsdienstzin en den kunstzin werd en wordt aangewend tot de voortbrenging van al datgene wat als kunstwerk kan gehuldigd worden.

Het is zeker overbodig te zeggen, dat ik nu en in het vervolg geen bepaalden godsdienstvorm op het oog heb.

Godsdienst en Kunst behooren dus bij elkander en het is moeilijk, ik zou bijna zeggen eene ongerijmdheid, van den eenen te spreken, zonder de andere te noemen. Men zal hierop kunnen aanmerken, dat er toch heel veel menschen zijn die zeer conscientieus godsdienst beoefenen, terwijl ze niets met kunst „op" hebben en weer anderen die zeer vlijtig kunst beoefenen, maar godsdienst overbodig achten.

Het komt mij voor dat dezulken in het eene, zoowel als in het andere geval, te groote verwachtingen koesteren van hunne eenzijdige oefening en godsdienst of kunst beschouwen, elk, als een op zichzelf staand element.

Dat deze beschouwing onjuist is, wordt verklaard door de omstandigheid, dat men van de vroegste tijden af, bij alles wat men noodig achtte voor de uiting van den godsdienstzin, ook de in elken tijd hoogst bereikbare kunst vindt toegepast en dat bij elke verandering van den vorm waarin de Godsdienst beoefend werd, ook de Kunst op eene, met dien vorm overeenstemmende wijze op den voorgrond trad.

Dit samengaan van godsdienst en kunst, leidde tot zulk eene hooge mate van kunstontwikkeling, dat wij nog heden-ten-dage niet alleen vol bewondering de overblijfselen der kunstwerken uit vroeger tijden als dierbare schatten verzamelen, maar ook vele denkbeelden en zaken, die van eene geheel andere wijze van godsdienstbeoefening dan de onze getuigen, als niet te overtreffen uitingen van godsdienstzin aanvaarden, instandhouden en in onze samenleving toepassen.

Het is daarom op zijn minst genomen vreemd, dat men de overblijfselen van oude kunstwerken in vele gevallen uitsluitend beoordeeld heeft naar hun uiterlijk vertoon, en meestal geen rekening heeft gehouden met den godsdienstvorm, die voor de totstandkoming van die kunstwerken noodzakelijk was.

Men bespreekt en verhandelt gaarne de kunst en hare zaken uit vervlogen tijden, maar schenkt nauwelijks geen, of zeer weinig aandacht aan de wijze waarop in die tijden de godsdienst beoefend werd, en terwijl men met de godsdienstige denkbeelden dier tijden omspringt, als waren zij van nul en geener waarde, acht men de kunstbeoefening en de kunstwerken, welke van die denkbeelden de dragers zijn, zeer hoog en goed genoeg om ze in den tegenwoordigen tijd, onder alle omstandigheden na te volgen, indien ze maar, gelijk men meent, pasklaar kunnen worden gemaakt in de richting waarin men geleerd heeft en gewoon is te denken.

Men vergeet daarbij, dat men zoodoende hoogst eenzijdig handelt.

Het is een dagelijksch verschijnsel dat een in het algemeen bepaalde kunstuiting, voetstoots wordt veroordeeld omdat ze niet past bij de wijze waarop, en de richting waarin, de kunstzin van den beoordeelaar is ontwikkeld. Deze richting wordt in de meeste gevallen op haar beurt bepaald door de wijze, waarop men geleerd heeft en gewoon is den godsdienst te beoefenen.

Daar het nog een algemeen verschijnsel is dat nagenoeg ieder *zijn* wijze van godsvereering als *den* godsdienst beschouwt, vloeit uit het nauw verband dat tusschen godsdienst en kunst bestaat, van zelve voort, dat men op het gebied der kunst dezelfde verwarring, dezelfde haken en oogen aantreft als op het terrein van den godsdienst.

Ge kunt bijv. op dien grond als een gevolg daarvan en als zeker aannemen, dat de Renaissance der middeleeuwsche kunstbeoefening, die wij als het ware hebben zien worden en ontwikkelen uit den gemoderniseerden Katholieken godsdienstzin en het nagenoeg kunstlooze waarmede de Hervormde godsdienstzin zich tevredenstelt, langer zullen bestaan dan elke andere kunstuiting van dezen tijd, omdat de streng omlijnde Katholieke godsdienst en de sterk verdeelde Protestantsche godsdienst alsnog zulk een groot overwicht op de levensverhoudingen aantoonen, dat elke poging om een andere en naar men kan meenen, een betere kunstuiting door te voeren, *moet* afstuiten op de partijdigheid die de beide verschillende wijzen van godsvereering medebrengt.

Nochtans is men in onzen tijd druk in de weer om, wat men noemt, naar een nieuwen kunststijl te zoeken en te streven, speciaal voor de Bouwkunst. Het is eigenaardig daarbij op te merken, dat de beweging daarvoor niet uitgaat van tempelbouwende bouwmeesters, maar van meubelfabrikanten, reclameprententeekenaars en van levensverzekeringskasteelenbouwende architecten.

Ik maak deze opmerking niet om over dit streven eenige afkeuring uit te spreken, doch slechts alleen om de wijze, waarop de kunst in dezen tijd beoefend wordt, met een enkel woord aan te stippen. En ik voeg erbij dat we eene andere beoefening niet kunnen en mogen verwachten; want ook het tegenwoordig streven is een gevolg van de wijze waarop men den godsdienst beoefent of wellicht soms niet beoefent. Of deze wijze beter of minder goed, verheven er en oprechter of minder verheven en minder oprecht is dan de grootendeels overheerschende en erkende Christelijke beoefening van den godsdienst, laat ik in het midden, maar een feit is 't, dat de bedoelde meubelfabrikanten door hun kunstig samengestelde meubelen een allerhoogst gevoel aan den dag leggen voor

's menschen stoffelijk welbehagen; dat de reclameprententeekenaars met voorbeeldigen ijver zich toeleggen om 's menschen aandacht te vestigen op alle mogelijke zaken van stoffelijken aard en daarom als hoogste uiting van kunst een enkel motief voor de symboliseering van alle dingen geschikt maken, of een reeks niets uitdrukkende vormen ontleenen aan de ingewanden van de op het land en in het water levende dieren; dat eindelijk de levensverzekeringskasteelen-bouwende architecten op echt Amerikaansche manier alle middelen, in naam der kunst heiligen, om daarmede aan allen, die de stoffelijke welvaart als het hoogste goed beschouwen, in kostbaar hout en steen de macht te vereeuwigen van god rijksdaalder.

Om een paar voorbeelden te noemen wijs ik op de staalkaarten van meubelen, die van elders worden ingevoerd, waarop kasten, kanapé's, ledekanten, piano's, orgels en andere dingen op verschillende manieren in een meubelstuk vereenigd worden.

Op de reclame-prenten van de meest verwijderde strekking, ontmoeten we de kabalistische lijn in haar hoekige en golvende bewegingen toegepast om het kloekgehuid, zoowel als om den rook van een fabriekschoorsteen, te symboliseeren; soms moet ze dienen als japon van een of andere dame die een kopje chocolade drinkt; een andere maal stellen die geheimzinnige lijnen de vloeibare massa voor, die uit een pot met mosterd te voorschijn komt. Eindelijk wordt ze gebruikt, en dan als toppunt van kunstuiting bovendien aangeprezen, om een Christusfiguur aan het kruis af te beelden ten einde daarmede de werkliedenpartij te symboliseeren.

Sommige andere reclame-prenten schijnen geïnspireerd op de vormen van darmen, nieren, longen of andere ingewanden en van vischgraten, en gelijken reeds op korten afstand op een stuk van een doorgesneden varken of eenig ander dier.

Dat bij de verheerlijking van god rijksdaalder het streven op den voorgrond treedt om voor het uitwendig vertoon de meest mogelijke eenvoudigheid te betrachten, ligt in den aard der zaak opgesloten en is geheel in den toon waarop de niet bezittenden, door uitkeeringen van geheel denkbeeldige winsten en door aanhalingen van bijbelspreuken door de, het land doortrekkende priesters der verzekeringsmaatschappijen worden uitgenoodigd hun offers neer te leggen aan de voeten van het altaar van Moloch.

Merkwaardig is tevens daarbij op te merken dat naast het streven naar eenvoud, voor het uitwendige der gebouwen, geen middelen en kosten worden ontzien om het inwendige der gebouwen zoo kostelijk en gemakkelijk, zoo huiselijk en gezellig mogelijk in te richten; merkwaardig vooral daarom, omdat dit streven op den voorgrond wordt geplaatst in een tijdperk, dat het halve menschdom de gezelligheid zoekt in het koffiehuis en de andere helft, in den strijd om het bestaan zoo hard wordt voortgestuwd, dat ze blij is wanneer ze over een doodgewoon onderdak kan beschikken.

Blijkbaar is er dus aan de huiselijkheid en de gezelligheid, die men bij het transformeeren der woonhuizen op het oog heeft, niet heel veel behoefte.

Ik zeide zooeven dat men in dezen tijd niets anders kan en mag verwachten dan eene hoogst tijdelijke kunstuiting onder allerlei vormen.

Dit vindt zijn grond hierin, dat de Kunst, nu zoowel als vroeger, haren metgezel den Godsdienst getrouw blijft en dit algemeen over het hoofd wordt gezien.

De materialistische strooming, die eenige jaren geleden door de wereld is gegaan en gedurende eenigen tijd de geestkracht als een gevolg van een mechanische omzetting der ruwe stof heeft leeren beschouwen, heeft natuurlijkerwijze aan godsdienst en dus ook aan kunst niets kunnen doen, want godsdienst en kunst zijn de dragers van de geestkracht, die zich verzet tegen al wat machinaal is en die we juist daarom hooger schatten dan de stof, omdat we haar uit de geschiedenis der feiten hebben leeren kennen, niet als een machinaal voortgebrachte, maar als eene geschapen kracht, die voeren kan tot de algemeene erkenning van eene geestelijke almacht.

Een dergelijke strooming, die ook in vroeger eeuwen meermalen op den voorgrond is getreden, heeft zich altijd maar voor korten tijd met eenige kracht kunnen staande houden, en zoo is ze ook nu weder, nagenoeg geheel, van het wereldtooneel afgedrongen, evenwel niet zonder den invloed van haar kortstondig bestaan achter te laten. Deze invloed heeft in elk geval die gunstige zijde, dat het bewustzijn van een geestelijke kracht, na een tijdelijke verdooving, als het ware met vernieuwden ijver te voorschijn treedt en onbewust nieuwe banen zoekt om godsdienstzin en kunstzin te bevredigen. Naar ik meen moeten we aan deze omstandigheid voor een groot gedeelte de tegenwoordige wijze van kunstbeoefening toeschrijven. Ik zeg grootendeels, omdat ook nog een andere macht in het spel is, die — ik zal ze u later noemen — zulk een grooten invloed uitoefent dat, onverschillig op welke wijze, hetzij door Katholiek of Protestant, de godsdienst wordt beoefend, een ieders kunstzin meer of minder wordt geleid in een richting, die van eene natuurlijke wijze van doen afwijkt.

Keeren we nu nog even tot het oude scheppingsverhaal terug, om op te merken dat daarin, evenmin als van godsdienst en kunst, sprake is van den grondslag, waarop in later tijd de menschheid met behulp van godsdienst en kunst moest trachten om de scheppende almacht te naderen. Doch de verdere geschiedenis der menschheid geeft dien grondslag duidelijk aan en de hooge beteekenis der woorden, welke dien grondslag aanduiden, wordt meer of minder algemeen erkend. Ik bedoel de beide woorden, die even als Godsdienst en Kunst een gestalte voor ons aannemen en thans als de beide andere oude bekenden, de Waarheid en de Schoonheid, op den voorgrond treden.

Wij kunnen de beteekenis van waarheid en schoonheid erkennen, maar nimmer geheel gevoelen en met onzen geest omvatten. Een juiste verklaring van die beteekenis is heel dikwijls beproefd, maar nooit gelukt. Telkens blijkt de onmacht onzerzijds tegenover de Almacht, die Godsdienst en Kunst, Waarheid en Schoonheid omvat houdt.

Wij kunnen daarom niet meer dan eenige beschouwingen geven en slechts stilstaan bij de feiten, waarvan de beteekenis, die gewoonlijk aan waarheid en schoonheid wordt toegekend, kan worden afgeleid.

Ik vraag vooral voor deze oude bekenden uw aandacht, omdat het mij toeschijnt dat de heerschende begrippen omtrent waarheid en schoonheid nog al uiteenloopen en hun verband met godsdienst en kunst somtijds minder juist en onvolledig in het licht wordt gesteld.

Vooreerst is het opmerkelijk dat voor waarheid veel meer wordt gestreden dan voor schoonheid, en dat vooral voor de oogen van den zoogenaamden godsdienstigen mensch de waarheid alles, de schoonheid zoo goed als niets beteekent. Evenzoo stellen vele kunstenaars de fantasie hooger dan de waarheid

of noemen de schoonheid hun ideaal. Onwillekeurig vraagt men zich af, aan welke oorzaken moet worden toegeschreven dat voor de waarheid over het algemeen veel meer gevoeld wordt dan voor de schoonheid, terwijl toch beide denzelfden oorsprong vertegenwoordigen en tot hetzelfde doeleinde geschapen zijn.

Reeds in onze vroegste kindsheid wordt ons geleerd, boven alles de waarheid lief te hebben, de waarheid te spreken en overal en in alles te betrachten; het wordt ons als het ware ingepompt, nooit of nimmer van de waarheid af te wijken. Later in het maatschappelijk leven worden we overstelpt met wetten en voorschriften, volgens welke men in de waarheid kan voortwandelen. Advocaten, priesters, onderwijzers en voorts allerlei slag van menschen, die zich geroepen achten en geroepen worden om de waarheid te verkondigen, treden op om ons den rechten weg te leeren kennen.

Daarentegen wordt ons in onze prille jeugd nooit iets van of over de schoonheid ingeprent, hoogstens wordt ons geleerd, dat een vuil gezicht en een gescheurde broek erg leelijk staan of dat we niet zulke malle gezichten moeten trekken. Op lateren leeftijd is het al niet beter gesteld; het woord schoonheid wordt zelden genoemd en niet zelden hoort men iemands oordeel over de schoonheid van iets, toegeven door de in oprechtheid geuite meening: het zal wel zoo zijn. Met andere woorden: ik geloof je gaarne want ik begrijp er niets van. Ook meer in het algemeen wordt de beoefening der schoonheid maar hoogst zelden aangeprezen en nog veel minder als een voorwaarde in het algemeen belang opgelegd.

Alle wetten, regelen en voorschriften voor de bewaring van het maatschappelijk evenwicht zijn een uitvloeisel van- en gericht op het streven naar waarheid, maar met betrekking tot het streven naar schoonheid, zal men in geen enkel wetboek iets vinden. Zelfs in eenig stads-politie-reglement, dat toch gewoonlijk met de meest mogelijke gevoeligheid voor het welzijn van anderen, wordt gereed gemaakt, zal men het woord schoonheid tevergeefs zoeken.

Men vindt het streven naar waarheid nagenoeg bij alle menschen en het streven naar schoonheid slechts bij enkelen.

Dit is vooral in onzen tijd, met zijne hoogst geroemde beschaving en ontwikkeling, zeer opmerkelijk, omdat de geschiedenis van vroegere volken, die, gelijk men meent, in vergelijking met onze beschaving zeer veel minder hoog stonden, ons leert, dat bij die volken het streven naar schoonheid niet minder dan het streven naar waarheid als een zaak van algemeen belang werd beschouwd en tot de maatschappelijke en godsdienstige plichten behoorde.

Wij daarentegen hebben honderde priesters in den lande, die allen vol liefde voor de waarheid, door woord en schrift, in kerken en schuren, de hooge kracht der waarheid verkondigen, terwijl, voor zooveel mij bekend is, in ons land maar een van deze met de macht van het woord en in het bijzonder met de macht van zijn woord, nu hier dan daar, niet alleen de waarheid maar ook de niet minder hooge kracht der schoonheid, voorstelt als een onmisbaren eisch voor de menschheid, die door beoefening van godsdienst en kunst het volkomene tracht te naderen.

Ik kan niet nalaten bij deze opmerking hier hulde te brengen aan Dr. Schaepman, wien allen, die de kunst liethebben, niet genoeg kunnen roemen voor de wijze waarop hij met zijn veel omvattende kennis en zijn buitengewone talenten, steeds ons de plaats doet zien die aan onze oude bekenden van af de schepping der wereld is aangewezen.

Als ik mij de vraag stel hoe het komt, dat in het algemeen waarheid hooger wordt geschat en misschien schijnbaar beter wordt verstaan en begrepen dan schoonheid en er zelfs naar de eene wordt gestreefd zonder naar de andere om te zien, dan meen ik het antwoord op deze vraag hierin te kunnen vinden dat sedert de godsdienst op, wat men noemt, Christelijke wijze wordt beoefend, de menschelijke geest al zijn krachten heeft ingespannen om in alle dingen de waarheid machtig te worden. Daardoor heeft men aan de schoonheid niet de noodige aandacht kunnen schenken en is ze van lieverlede zoo op den achtergrond geraakt, dat het spreken van en over waarheid en het op den voorgrond plaatsen van *de* waarheid een gewoonte en een behoefte is geworden, terwijl het spreken van en over schoonheid niet zelden met onverschilligheid wordt aangehoord.

Uit dezen gedachtengang vloeit de waarschijnlijkheid voort dat er ook een tijd is geweest, waarin de schoonheid, meer dan de waarheid, op den voorgrond werd geplaatst, en wanneer men daarbij in aanmerking neemt dat de mensch over het algemeen niet geneigd is een gevestigde meening prijs te geven, tenzij hij daartoe zeer krachtig wordt aangespoord of door de noodzakelijkheid wordt gedwongen, dan wordt deze waarschijnlijkheid bijna eene zekerheid.

Evenals we nu voor het feit staan, dat er van de middelen ter beoefening van den waarheidszin concurreerende partijen bestaan om alles min of meer met den geest der waarheid te doordringen, evenzoo is er vermoedelijk, of liever bijna zeker, een tijd geweest, waarin met de schoonheid op gelijke wijze werd gehandeld. De sporadische gevallen, die daarvan in onzen tijd bestaan, zijn gewoonlijk niet een uitvloeisel van het bewustzijn, dat slechts kunstzin en godsdienstzin te zamen schoonheid kunnen voortbrengen, maar veeleer te beschouwen als de nawerking van een krachtig streven, dat vroeger bestaan heeft. Wij turen als 't ware op de vruchten van dat vroegere streven en zijn alsnog onmachtig, schoonheid, in den waren zin van het woord, te betrachten en kunst te beoefenen, omdat we niet anders hebben geleerd dan onze geestkracht uitsluitend voor het betrachten van waarheid in te spannen.

Er rest mij thans na te gaan in hoeverre de algemeen heerschende begrippen omtrent waarheid en schoonheid meer of minder juist zijn, welke plaats deze geestelijke uitvloeisels, ten opzichte van elkander behooren in te nemen en welke haar vijanden zijn, die wij te bestrijden hebben.

Het voorrecht, dat de waarheid geniet van altijd, te pas of te onpas, op den voorgrond te worden geplaatst, zou haar van harte kunnen gegund worden, indien daarbij niet zeer dikwijls de schoonheid in de schaduw werd gesteld of somwijlen geheel werd opgeofferd. Zooals het zich in onzen tijd laat aanzien, zou men tot het besluit kunnen komen, dat de waarheid veel meer beteekent dan de schoonheid en bijna in elk geval de menschelijke gevoeligheid veel eerder geraakt wordt door onwaarheid dan door onschoonheid. Het maatschappelijk leven biedt daarvan duizende voorbeelden aan. Daar staat, om maar iets te noemen, een man gerokt en gehandschoend met een eind kachelpijp in de hand, de eene leugen op de andere stapelende, om zijn waar, zijn meening, of wat dan ook, aan te prijzen; nauwlijks bemerkt men dat hij niets dan onwaarheid heeft gesproken of men wendt zich met weerzien van dien man af, maar vindt overigens

niets afkeurenswaardig aan hem; zelfs het leelijke open pak, dat hij had aangetrokken, was een middel om het vertrouwen op te wekken.

Men vindt een mensch niet een bochel mismaakt en beklagenswaardig, maar eene dame met een met koehaar of watten opgevuld achterdeel gaat soms voor een beeld van schoonheid door, en diezelfde dame gaat zonder blikken of blozen en overtuigd van hare waarheidsliefde, ter kerke om zich te oefenen in godsdienst.

(*Wordt vervolgd.*)

EEN TENTOONSTELLING VAN KUNST-INDUSTRIE.

In het gebouw van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam is een tentoonstelling van kunst-industrie geopend.

De grootste inzending, en tevens zeer belangrijk, is die van de Amersfoortsche Tapijtfabriek. Deze fabriek toont een hoog standpunt in dezen tak van industrie in te nemen.

Van De Bazel en Lauweriks zijn eenige ontwerpen van meubelen aanwezig. Met eene steeds groote mate van oorspronkelijkheid en eenvoud geven deze heeren kranig werk. Hoe jammer dat er niet een enkel uitgevoerd meubeltje van hen aanwezig is. Van hunne hand zijn tevens een aantal houtsneden geëxposeerd, die onder 't beste van 't ingezondene mogen gerekend worden. Van Becht en Dyserinck te Amsterdam is er een flinke inzending van kronen voor gas- en electrisch licht, haarden, giet- en smeedwerk, waarvan vooral het smeedwerk zeer goed genoemd kan worden. G. en J. Cool te Amsterdam hebben een paar marmeren schoorsteenmantels ingezonden. Hoewel het materiaal zeer schoon is, valt het te betreuren, dat de behandeling ervan niet een weinig oorspronkelijker is, want we vinden hier weer de oude vervelende vormen, die men aan elken mantel ziet.

J. J. Goettsch te Utrecht stelt een paar zeer goed geslaagde haarden tentoon.

De heer Joz. Merkelbach te Utrecht toont zich door zijne inzending van drijfwerk in leder een waar kunstenaar in zijn vak. Goede vormen, strak uitgevoerd in flink reliëf, zijn het kenmerk van zijn werk.

Een der beste inzendingen is zeker wel de faïence van den heer J. W. Mijnlief te Utrecht. Dit werk kan op een lijn gesteld worden met dat van de Haagsche Plateelbakkerij Rozenburg.

De Gebr. Ravesteijn te Westraven hebben ditmaal niet hun gelukkigste werk ingezonden.

Van den heer J. Wijdoogen te Amsterdam was Engelsch behangselpapier in ruime mate aanwezig; een paar patronen kunnen werkelijk goed genoemd worden.

Een en ander samengevat, is deze kleine doch zeer belangrijke tentoonstelling een bezoek overwaard.

EEN NIEUW STADHUIS TE SHEFFIELD.

Het nieuwe stadhuis, hetwelk binnenkort officieel door de Koningin van Engeland geopend zal worden, is gebouwd op een terrein, waar vóór eenige jaren niets dan oude en vervallen winkels en arbeiderswoningen stonden.

Schoonheid van contour en rijkdom van behandeling, meer dan goede verhoudingen, zijn de eigenschappen welke bij een eerste beschouwing in het oog vallen. De best geslaagde partij in den gevel is een fraaie toren, hoog 65 M., waarop een bronzen Vulcanus geplaatst is.

De stijl van het gebouw is gedeeltelijk ontleend aan de Renaissance, maar in een bepaald modern karakter uitgewerkt. In de details, zoowel in- als uitwendig, heeft de architect, de heer E. W. Mountford, vele symbolische voorstellingen gegeven.

Het gebouw is geheel vrijstaand, de voornaamste gevel is die in de Pinstone Street. De ingang in deze straat heeft aan weerszijden dubbele kolommen; in de tympan daarboven vinden we een zeer gelukkig geslaagd stuk beeldhouwwerk, voorstellende de Electriciteit en de Scheepvaart.

Aan beide zijden van den topgevel bevindt zich een gebeeldhouwde fries, lang en hoog 10 bij 1 M. Aan de eene zijde is hierin de Kunst, aan de andere zijde de Nijverheid voorgesteld. Het zeer goede beeldhouwwerk is uitgevoerd door den heer F. W. Pomeroy.

Het inwendige is rijk bekleed met marmer in verschillende, prachtig harmonieerende kleuren. Inwendig is het trappenhuis een der beste gedeelten, waaraan zich een zeer ruime corridor aansluit, toegang gevende tot de grootsche receptiezalen, die zóó ingericht zijn, dat zij bij speciale gelegenheden aaneen gebruikt kunnen worden, waardoor dan een ruimte van 55 bij 12 M. ontstaat.

De kosten hebben ongeveer twee millioen gulden bedragen.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING AMSTERDAM.

Vergadering van Vrijdag 23 April 1897.

Na lezing en goedkeuring van de notulen, werd het nieuwe lid, de heer W. A. E. van Goens, met hartelijke woorden door den voorzitter verwelkomd en vervolgens enige ingekomen stukken behandeld.

Door den voorzitter werd medegedeeld, dat in de vergadering van de besturen der verschillende afdeelingen van de Maatschappij, gehouden op Donderdag 22 April, besloten was, om als candidaten voor de vacant komende zetels in het bestuur te stellen de heeren A. Salm G.Bz. te Amsterdam, J. Verheul Dz. te Rotterdam en Hartman te Delft, en deze heeren bij de leden, door middel eener advertentie in het *Bouwkundig Weekblad*, als zoodanig aan te bevelen.

De heer A. Salm G.Bz., voorgesteld door de heeren C. B. Posthumus Meyjes en B. J. Ouëndag, werd met algemeene stemmen als lid der afdeeling aangenomen en de heer W. J. de Groot benoemd als afgevaardigde van de Afdeeling voor het nazien van de rekening en verantwoording van de Maatschappij over het afgeloopen jaar.

Hierna verkreeg de heer Mr. H. Verkouteren, advocaat-procureur alhier het woord, om eenige van de vragen, door het hoofdbestuur gesteld, in te leiden.

Omtrent vraag I was spreker van oordeel, dat de overheid zeer veel kan doen, om het bouwen van fraaie huizen te bevorderen, welke meening uitvoerig door spreker werd toegelicht.

Vraag II was door de bespreking van de voorgaande vraag reeds gedeeltelijk beantwoord, zoodat spreker daarover slechts kortelijk sprak.

Vraag VIII werd door spreker uitvoerig behandeld, en wel in de eerste plaats de positie van den architect tegenover de wet en in de tweede plaats ten opzichte van het contract.

Volgens oordeel van den heer Verkouteren moest vooral kracht worden gezocht in de goede bewoordingen van het contract van aanbesteding, waarom spreker in het algemeen den raad gaf, om dit contract door een deskundige te laten opmaken, waardoor in vele gevallen procedeeren kon worden voorkomen of wel bekort.

Naar aanleiding van het gesprokene werden door de aanwezigen vragen tot den spreker gericht of bedenkingen geopperd.

Nadat de heer Verkouteren de verschillende sprekers had beantwoord, bedankte de voorzitter den spreker voor zijne met applaus begroete belangrijke mededeelingen.

Door den heer C. T. J. Louis Bieber werd alsnu eene verhandeling gehouden over het bouwen in den Frankischen tijd, welke lezing, door het vorgevorderde uur eenuwel beduidend moest worden bekort.

In deze van veel onderzoek getuigende lezing weersprak de heer B. in de eerste plaats de dikwerf geopperde meening, dat de Franken bestaande gebouwen zouden hebben gesloopt, om van de afkomende materialen hunne monumenten te stichten; alleen hebben zij, omdat hun eene restauratiewoede vreemd was, de materialen van ruines voor hunne bouwwerken gebezigd.

Vervolgens gaf spreker een overzicht van hunne wijze van bouwen, de gebruikte materialen en de bewerkingen daarvan, om daarna verschillende constructies en versieringen te bespreken.

Voor de instandhouding van de eenmaal voltooide bouwwerken waren bepaalde personen verantwoordelijk, terwijl de talrijkheid van de in dien tijd gestichte monumenten uit de laatste onderzoekingen overtuigend is bewezen, waarvan door spreker een groot aantal waren genoemd. Ook ons land bezit in het Valkhof te Nijmegen een belangrijk monument voor de geschiedenis dezer periode.

Spreker eindigde zijne zeer toegejuichte rede met de opmerking, dat wanneer men de kostbare versieringen van enkele der monumenten nader beschouwde, men geneigd was de vraag te opperen, wat er waar was van den roemrucht waarmede de historie Karel den Groote heeft omhuld.

De Voorzitter betuigde namens de Vergadering zijne dank aan den heer Louis Rieber voor zijne onderhoudende verhandeling.

Nadat op een vraag van den heer W. J. de Groot, betreffende de candidaten voor het Hoofdbestuur, de Voorzitter had geantwoord, werd de vergadering niets meer aan de orde zijnde gesloten.

ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

1055e vergadering op Woensdag 28 April 1897.

Na opening en lezing der notulen, las de Voorzitter het jaryrapport van de prijsvragen 1896/97.

De uitslag was als volgt:

I. Gemeentschapsgebouw.

Prijs.: Motto *N.* van den heer K. de Bazel.
Premie: „ *Wereldstad* „ „ „ Lippits.

II. Dorpsstation.

Prijs: Motto *Buiten* van den heer A. D. N. van Gendt.
Premie: „ *Halfweg* „ „ „ W. van Boven.

III. Boschwachterswoning.

Prijs: Motto *Zegen* van den heer A. D. N. van Gendt.
Premie: „ *Houtwijk* „ „ „ Joh. B. Lambrek Jr.

Hierna werd 't woord gegeven aan den heer Jan Stuijt te Haarlem, voor zijne lezing over „Gewelven en gemetselde open spiltrappen."

Het eerste gedeelte van de lezing bestond uit een historisch overzicht van het gewelf. Achtereenvolgens besprak de heer Stuijt den Romeinschen, Franschen en Engelschen gewelfbouw, duidelijk toegelicht door gravures en eigen schetsen.

In het tweede gedeelte bepaalde de spreker zich meer tot het technische, gaf aan welke formeelen het meest aanbevelenswaard zijn, hoe deze te plaatsen, te versterken en weg te nemen.

De voordracht eindigde met een korte beschouwing over gemetselde open spiltrappen, toegelicht door zeer duidelijke teekeningen van dusdanige trappen, in aanbouw in de nieuwe St.-Bavokerk te Haarlem.

Met een hartelijk woord werd spreker dank gezegd voor zijn belangrijke bijdrage.

De heer H. P. Berlage werd daarna met algemeene stemmen als lid aangenomen.

De zomer-excursie werd door de leden vastgesteld op Zaterdag 8 Juli naar Haarlem, om daar de nieuwe St.-Bavokerk en andere belangrijke bouwwerken in oogenschouw te nemen.

Nadat door den heer Leliman nog een afscheidswoord voor het afgeloopen winterseizoen gezegd was, werd de goed bezochte vergadering gesloten.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Vergadering van 22 April 1897.

Voor deze buitengewone vergadering was de heer Sanders van Amsterdam uitgenoodigd, tot het houden van een voordracht over cementijzerwerken in 't algemeen, toegelicht door proeven en photographieën. Daar deze lezing reeds in de afd. Rotterdam en Amsterdam werd gehouden, is het overbodig hierover een uitgebreid verslag te geven en verwijzen wij daaromtrent naar *De Opmerker* van 20 Februari jl. Alleen geven wij hier den uitslag van eenige proeven:

1o. Een cementbalkje (beton) ter hoogte van 4 c.M. en ter breedte van 8 c.M., bij een spanning van 1 M., in verhouding van 1 cement, 2 rivierzand. Ouderdom van het balkje 5 weken; het breekt bij een belasting van 28 kilo.

2o. Een cementijzeren balkje met verhouding als boven, waarin zich op 4 c.M. uit den onderkant bevinden 3 staafjes van 5 m.M. rond ijzer, gebonden op afstanden van 10 c.M. De breuk ontstond na een belasting van 280 KG.

3o. Verhoudingen als voorgaande, met dit onderscheid dat de staafjes zich nu op 1 M. uit den bovenkant bevonden. De breuk ontstaat bij 90 KG. belasting. Na omkeering van het gebroken balkje ontstaat de tweede breuk door dezelfde belasting als bij proef 2.

De voorzitter bedankte den heer Sanders voor zijn interessante lezing en sloot de vergadering.

Afdeeling Amsterdam.

Vergadering van Woensdag 28 April 1897.

Bij de opening deelde de voorzitter mede, dat een der donateurs een aantal boekwerken aan de Vereeniging schonk en dat eenige leden een 75-tal boekwerken ter beschikking der leden hadden gesteld.

Hierna kwam aan de orde de verkiezing van een bestuurslid, in de plaats van den heer Veenstra, die naar Rotterdam vertrokken is; gekozen werd de heer A. P. Roosen, bouwkundige.

De behandeling van een reglement voor een op te richten „Leeskring" had daarna plaats, waarbij zich een langdurige discussie ontspon.

Met een woord van dank voor de trouwe opkomst, sloot de voorzitter de vergadering.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE LEIDEN.

Zitde Vergadering van 29 April '97.

Aan deze vergadering ging vooral eene kunstbeschouwing van de plaatwerken: „Verzameling der overblijfselen onzer Nationale Kunst" en „Kunst-industrie". Voor de expositie werd dank gebracht aan de heeren De Koning en Wempe. De voorzitter, de heer Van Ruyven, opende met een kort woord deze vergadering. Met waardeering besprak hij de Practische Ambachtsschool te Leiden, terwijl ook de heer Verster, alsttegenstaande zijn vroegere oppositie tegen de richting waarin word onderwezen, het tegenwoordige onderwijs veel lof bracht.

Een ingekomen vraag werd door het bestuur beantwoord, terwijl een tweetal vragen betreffende carbolineeren in handen is gesteld van den heer Van der Kloes.

Op voorstel van het bestuur werd besloten op een nader te bepalen dag een zomeruitstapje te maken naar Dordrecht, ten einde ook een bezoek te brengen aan de tentoonstelling. Hiervoor werd een crediet van ƒ 30 toegestaan, terwijl 18 leden zich voorloopig bereid verklaarden de excursie mede te maken.

Alsnu was het woord aan den heer Adr. J. van Achterberg, directeur der Practische Ambachtsschool, die tot onderwerp had gekozen: „Het ontwerpen van Ornament". Spr. verklaarde op duidelijke wijze hoe men door bemiddeling slechts van teekenhaak en driehoek ontwerpen kan. Door eene samenstelling van hoeken 15°, 30°, 45°, enz., kan men op verrassende wijze b.v. dier- en bladvormen maken. Zeer handig schetste spreker tal van figuren, die een duidelijk bewijs leverden, hoedanig men op eene zeer gemakkelijke manier de schoonste vormen kan verkrijgen. De verschillende mededeelingen hieromtrent, worden door den heer Van Achterberg gedaan aan de hand van een werkje, geschreven door den heer J. H. de Groot, leeraar aan den Kunstnijverheidsschool „Quellinus" te Amsterdam. Verschillende teekening is verkrijgbaar met deze wijze van ontwerpen door spreker geëxposeerd. Aan 't slot zijner voordracht dankte spreker hartelijk voor de waardeerende woorden over de Leidsche Ambachtsschool gesproken. Onder applaus bracht de Voorzitter spreker den dank der Vergadering. De secretaris sprak den wensch uit, om en corps de Ambachtsschool eens te bezoeken, waar vooral het schilderen en smeden zoo uitstekend worden onderricht.

Na rondvraag sloot de Voorzitter de vergadering.

BOUWKUNDIG GENOOTSCHAP TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Vrijdag 30 April 1897.

Na mededeeling van den Voorzitter, dat het secretariaat van het Genootschap thans definitief was overgenomen door den heer P. H. Scheltema, werden eenige huishoudelijke aangelegenheden als rekening en verantwoording en begrooting behandeld. Na aanbieding van het huishoudelijk reglement van de onlangs opgerichte Architectengroep, werd het woord gegeven aan Mr. Jules Enthoven, advocaat te 's-Gravenhage, die zich welwillend beschikbaar gesteld had ten einde het onderwerp: „Onze wetgeving op de onteigening" in te leiden. Met ongeveer aandacht werd de belangrijke voordracht aangehoord.

Spreker begon met te wijzen op de groote moeilijkheid van het onderwerp, dat van groot belang is niet alleen voor den beoefenaar der bouwkunst, maar lovendien van zeer actueel belang. Onteigening en de daarmede in verband staande vragen toch komen bijvoorbeeld bij de uitbreiding der grootere steden bijna dagelijks ter sprake en in verschillend verband, hetzij met het oog op allereenvoudigste verbeteringen, hetzij in gevallen waar uitbreiding en vernieuwing gewenscht is, hetzij daar waar alleen esthetische vragen op den voorgrond treden. Beschouwing van al deze verschillende gevallen lag niet in de bedoeling van den spreker, die tevens verklaarde den philosophischen kant van het vraagstuk te zullen laten rusten, omdat men dien niet kan aanroeren, zonder zich duidelijk gesteld te zien voor het groote vraagstuk betreffende het karakter, dat moet worden toegekend aan het eigendomsrecht.

Ons hedendaagsch begrip van eigendomsrecht berust op de stelsels, die reeds voor eeuwen daarvan gemaakt zijn door geleerden als Hugo de Groot, Montesquieu en anderen.

Opmerking verdient evenwel, hoevele bepalingen in wetten en verordeningen heden ten dage het eigendomsrecht op allerlei wijzen beperken, terwijl hetgeen wij verstaan onder onteigening eigenlijk niet anders is dan een gehoele vernietiging van het eigendomsrecht.

Dat dus de onteigening een instelling is ingrijpende beteekenis is behoeft geen betoog, vooral wanneer men het eigendomsrecht beschouwt, als een der heiligste rechten van den Staatsburger.

De philosofen uit den revolutietijd deden dit en in de „Déclaration des droits de l'homme" wordt dan ook ontzetting van eigendom beschouwd als een maatregel, waartoe slechts mag worden overgegaan indien het „ten algemeenen nutte" wel deugdelijk kan worden aangetoond.

Deze opvatting is in onze grondwetten gehuldigd en nog van kracht.

Wanneer men evenwel de vraag stelt, of het onteigeningsrecht hier te lande geregeld is op een wijze in overeenstemming met de eischen des tijds en zoo dat het algemeen daarvan werkelijk het meeste nut trekt, dan moet het antwoord beslist ontkennend luiden. De groote grieven tegen onze wijze van onteigening zijn voor een deel gelegen in den verbazenden omhaal die noodig is, om een onteigeningswet tot stand te brengen; is die er eenmaal, dan volgen nog de onteigeningsprocedures, die alhoewel daarbij eenige faciliteiten zijn toegelaten, toch nog jarenlang gerekt kunnen worden.

Daar waar het te doen is, om door onteigening verbetering te verkrijgen in woningtoestanden in groote steden, is deze maatregel, wanneer hij niet, zooals men dat noemt „par zône" kan worden toegepast, vrij wel waardeloos.

Een paar sprekende voorbeelden werden hiervan aangehaald uit een rapport van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, over volkshuisvesting.

Ongelukkig evenwel zijn onze rechtsgeleerden het niet eens over de vraag, of volgens de Nederlandsche wet onteigening per zône geoorloofd is. Die wet kent, zaar men weet, het onteigeningsrecht alleen toe aan de volksvertegenwoordiging. Daar er in 't algemeen echter, waar onteigening noodig wordt, meestal slechts plaatselijke belangen in het spel zijn, is er veel voor te zeggen om dit recht toe te kennen aan de gemeenten.

Dit begin-sel was onder andere ook gehuldigd in een wetsontwerp, indertijd door het toenmalig Kamerlid Mr. S. van Houten ingediend. Dit ontwerp is echter den weg van zoovele andere ontwerpen opgegaan, m. a. w. er is niets van overgebleven dan eenige bladzijden parlementaire geschiedenis.

Zeer te betreuren is dit niet, want het ontwerp was blijkbaar te veel alleen gericht op uitbreiding van steden en het vergemakkelijken van de vestiging van industrieele etablissementen, terwijl het groote belang van verbeteringen in het inwendige van de steden en het spreiden van ergerlijke toestanden daarin ten eenenmale was over het hoofd gezien.

Aan het slot van zijn rede werd door den spreker nog de aandacht gevestigd op een maatregel, in den laatsten tijd bij uitbreiding van steden in Duitschland toegepast, hetzelfde doel beoogend, dat hier te lande gewoonlijk door onteigening bereikt wordt, namelijk de zoogenaamde „mulegging van bouwterreinen". Evenwel toonde spreker aan, dat aan invoering van een dergelijken maatregel hier groote bezwaren verbonden zouden zijn en betwijfelde hij of deze maatregel van veel invloed zou kunnen zijn op de verbetering van de regeling van ons onteigeningsrecht, om daarna te komen tot de conclusie, dat verandering op dit gebied dringend noodzakelijk geacht moet worden; dat onteigening per zône gemakkelijker moet worden gemaakt en de geheele behandeling van onteigeningsprocedures zooveel mogelijk moet worden vereenvoudigd, terwijl het hoogst gewenscht blijft, aan de gemeentebesturen de bevoegdheid tot onteigening te geven, omdat deze in de meeste gevallen daartoe de aangewezen colleges zijn.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage, 1n de commissie, belast met het afnemen van de examens B der Polyt. school, zijn benoemd: tot voorzitter, J. Cardinaal, hoogleeraar aan die school; en tot leden, de heeren: Dr. Kleyter, hoogleeraar te Leiden; Dr. Schoute, hoogleeraar te Groningen; Dr. Arenstein, Cop, Morre, Snijders, Telders en Dr. Zeeman, hoogleeraren, en Gips, Van der Kloes, Dr. Sissingh en Dr. De Vries, leeraren aan de Polytechnische School; Dr. Bremer, leeraar aan de H. B. S. met 5 j. c. te Rotterdam; Hartman, gemeente-architect te Delft; Kreiket, leeraar aan de Militaire Academie te Breda; Van Ruyven, ingenieur te Arnhem; Dr. Schouten, leeraar aan de H. B.-S. met 5 j. c. te Amsterdam; en Dr. Schroeder van der Kolk, lector aan de Universiteit te Amsterdam.

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is:

ontslagen, op verzoek, Th. W. C. Herckenrath, inlatelijk hoofding. 2e kl.; wegens overcompleet, de ingenieur 1e kl. J. de Booij;

verlof verleend voor een jaar, wegens langdurigen dienst, aan den opzichter 1e kl. A. D. Jansen;

bepaald dat de opzichter 1e kl. V. K. Abell in de residentie Kediri en de opzichter 1e kl. J. F. H. van Leeuwen in de resid. Semarang geplaatst blijft;

overgeplaatst naar de resid. Westerafdeeling van Borneo, als eerstaanwezend waterstaats-ambtenaar, de opzichter 1e kl. J. F. H. van Leeuwen; naar de resid. Semarang, de opzichter 2e kl. Ch. E. Versteegh en naar de resid. Westerafdeeling van Borneo de opzichter 1e kl. P. Bommel,

toegevoegd aan den chef der 4e waterstaatsafdeeling voor de werken aan de Brantas-, Porroog- en Soerabajarivieren, de ter beschikking gestelde ambtenaar op wachtgeld J. de Booij;

belast met de waarneming der betrekking van opzichter 2e kl. en geplaatst in het gouv. Sumatra's Westkust, de ambtenaar op non-activ. K. A. Berkhemer.

— Ontslagen bij de exploitatie der staatsspoorwegen op Java, op verzoek, eervol uit hunne betrekking, de onderopzichters 1e kl. G. D. Maurits en K. W. A. van Mauw.

— Ontslagen bij den aanleg der staatsspoorwegen wegens overcompleet met ingang van ultimo April 1897, eervol uit zijne betrekking, de tijdelijke onderopzichter 2e kl. P. H. J. C. Meijer.

— Benoemd tot opzichter 2e kl. en geplaatst bij den aanleg van den staatsspoorweg Batavia-Tangerang-Rantam, de ambtenaar op non-activ. C. J. Tirian, laatst die betrekking bekleed hebbende.

— Tijdelijk belast: met de waarneming der betrekking van inspecteur 3e kl. bij het toezicht op de spoorwegdiensten en het stoomwezen, de adjunct-ingenieur bij de exploitatie der staatsspoorwegen op Java, A. Brijan; idem van adjunct-ingenieur bij de exploitatie der staatsspoorwegen op Java, J. F. A. Mulock Houwer.

— De heeren Dr. H. Idael de Schepper, directeur der staatsloterijkaartsenfabriek en A. Goedewaagen, directeur van de pijpenfabriek der firma P. Goedewaagen en Zoon, beiden te Gouda, zijn benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau.

— Bij kon. besluit zijn benoemd: tot landmeter van het kadaster: van de 1ste klasse:

J. J. van Dullemen, C. G. van Hattum, A. Griffijn, A. S. Keurschot, F. G. Stucki, P. Sillovis, J. F. H. Meijer, F. P. M. Baetens, C. J. D. van Eck en P. J. Hagenbuis, allen thans 2de kl;

van de 2de klasse:

J. W. A. Zeller, D. D. van den Bout, H. A. van der Zanden, J. L. de Lange, P. W. G. Romijn, J. G. A. Boon, J. W. den Hertogh, F. A. Bosté, A. W. van Ameyden en A. J. Welling, allen thans 3de kl;

van de 3de klasse:

G. Oldenziel, A. G. Th. de Nerée van Haagwerff, P. J. F. Kater, J. W. ten Brink en L. F. Leijendeckers, allen thans 4de kl.

— Bij Min. beschikking is de civiel-ingenieur J. de Jong, te Zwolle, benoemd tot tijdelijk adjunct-ingenieur bij de werken tot verbetering van de Vecht in Overijsel, en is A. J. Schouten, te Utrecht, benoemd tot buitengewoon opzichter bij den bouw van eene uitwateringssluis met grondsluiker enz. aan den benedenmond van het afwateringskanaal 's-Hertogenbosch—Drongelen.

— Benoemd tot opzichter van de gasfabriek en waterleiding te Deventer, de heer F. A. de Raiter, opzichter bij de gasfabriek te Harlingen.

— De heer J. A. Post jr., student aan de Polytechnische school, is benoemd tot tijdelijk buitengewoon opzichter bij de Rijksgebouwen te Amsterdam.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bouwkundig opzichter, vooral practisch ontwikkeld, bij den bouw van een fabriek, gcd. 6 maanden. Adres met opgaaf van verlangd salaris enz., lett. K, boekh. H. A. M. Roelants, Schiedam.

— Agenten van eene prima glasverzekeringmij. Ruime provisie. Adres lett. C. B. Bureau dezes. (*Zie advert. in dit no.*)

— Bekwaam opzichter, terstond. Adres den arch. H. Reijgers te Enschedé.

— Fabrieksopzichter aan de gemeentegasfabriek te 's-Gravenhage. Jaarwedde ƒ 1600—ƒ 2000 waaronder vrije woning enz. begrepen is. Adres op zegel, uiterl. 12 Mei, aan Burg. en Weth., ter secretarie 3e Afd Inl. bij de directie der fabriek, dagel. van 9—12 uren.

— Hoofdopzichter, bij de uitvoering van een belangrijk work, in staat als bureauchef op te treden. Salaris ƒ 100 à ƒ 125 per maand. Adres lett. W. Q. Bureau dezes. (*Zie advert. in dit no.*)

— Wetenschappelijk gevormd technicus, bekend met bruggenbouw, bij de gemeentewerken te Vlaardingen. Adres den directeur der gemeentewerken. (*Zie advert. in dit no.*)

DIENSTAANBIEDINGEN.

Inlichtingenbureau Technische Vakvereeniging, Amsterdam.

Opzichter-Teekenaar:	leeft.	29	j.,	ong.	verl.	Sal.	ƒ 80	per mn
Opz. of	„	32	„	geh.	„	„	„ 90	„ „
Bouwkund Opzichter:	„	43	„	„	„	„	„ 90	„ „
Bouwk. Opz. of Uitv.	„	43	„	ong.	„	„	„ 80	„ „
„ „ of Uitv.	„	25	„	„	„	„	„ 85	à 90 „ „
Opzichter-Teekenaar	„	28	„	„	„	„	„ 90	„ „
Bouwk. Opz.	„	25	„	„	„	„	„ 60	à 70 „ „
Opzichter Teekenaar	„	23	„	„	„	„	„ 80	à 90 „ „
Bouwk. Opz.	„	28	„	„	„	„	„ 80	à 90 „ „
Bouwk. Teekenaar	„	22	„	„	„	„	„ 50	„ „
Bouwk Opz.-teekenaar	„	24	„	„	„	„	„ 60	„ „
Machinist Teek. of Opz.	„	23	„	„	„	„	„ 80 à ƒ 1000	

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden éénmaal per jaar twee achtereenvolgende weken kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Bouwkundig opzichter-teekenaar. Verlangd salaris ƒ 75 à ƒ 85 per maand. De beste referentiën staan ten dienste. Onderdom 26 jaar. Adres onder n°. 32, Bureau dezes. (2)

WORDT GEVRAAGD bij de uitvoering van een belangrijk werk een

Hoofd-Opzichter,

desgewenscht in staat als **BUREAU-CHEF** op te treden. Salaris naar bekwaamheid, *f* **100** à *f* **125** per maand.

Reflecteerenden worden verzocht onder lett. W Q. Bureau dezes, mede te deelen: leeftijd, korte levensloop, laatst genoten salaris en over te leggen copieën van getuigschriften.

Bij de Gemeentewerken te **Vlaardingen** wordt *tijdelijk gevraagd* een **wetenschappelijk gevormd**

TECHNICUS,

bekend met BRUGGENBOUW.

Salaris nader overeen te komen. Zich te adresseeren, onder overlegging van bewijsstukken, aan den Directeur der Gemeentewerken.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *AALTEN* zullen op **Zaterdag 15 Mei a. s.,** des voormiddags **11** uur, ten Gemeentehuize aldaar,

Aanbesteden:

De vernieuwing van 4100 Meter² straten te Aalten en van 786 Meter² te Bredevoort van Quenast- en Niedermendiger steenen en van 3100 Meter te Aalten en 2000 Meter te Bredevoort, met de uitkomende veldkeien.

Waarvan bestekken tegen betaling van **50** cent ten Gemeentehuize verkrijgbaar zijn.

AANWIJZING geschiedt *Maandag 10 Mei*, n.m. **2** uur.

AALTEN, 28 April 1897.

Burgemeester en Wethouders,
W. C. TACK.
De Secretaris,
H. VAAGS.

VERHUISD
van *HAARLEM* naar
WAGENINGEN
Leonard A. Springer,
Tuin-Architect.

Assurantie Maatschappij
tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845
's-GRAVENHAGE, ***Kerkplein***, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 50 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.
LAGE PREMIËN.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**
Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.
Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen. — Privaat-Inrichtingen. —* Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen. — Closets, Wastafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**
Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.
Hoofdagent van R. WAYGOOD & Co. Ltd. *London.* **LIPTEN.**

H.H. ARCHITECTEN, enz.!

Eene **Prima GLAS-Verzekering-Maatschappij** zoekt op plaatsen, waar zij nog niet vertegenwoordigd is,

soliede AGENTEN.

Concurreerende Premiën, Ruime Provisie. Fr. br. onder lett. C R, aan het Bureau van dit blad.

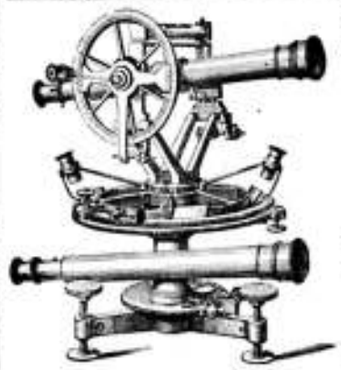

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,
VOOR **INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.**
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

J. BELTMAN JWz, Deventer. Handelskade.
Fabrikant in Molenwerken.
SPECIALE INRICHTING voor: MEELFABRIEKEN, KOREN-MOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN, OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz.
LEVERING VAN OLIE-GASMOTOREN.
LEVERING VAN MOLENBENOODIGDHEDEN, OLIE- EN GASMOTOREN

L. van der Hoorn,
DONKERSTRAAT 17, UTRECHT.
Fabriek van ELECTRISCHE SCHELLEN, NUMMERBORDEN, TELEPHONEN, BLIKSEMAFLEIDERS enz.
Complete installatiën voor GALVANOPLASTIEK, VERNIKKELEN, VERGULDEN, VERZILVEREN enz.
DYNAMO'S, ELEMENTEN, SLIJPSCHIJVEN, CHEMICALIEN, APPARATEN enz.
Begrootingen, Prijscouranten enz. gratis.

UTRECHTSCHE
Gementsteen Tegelfabriek
van A. DE MORIE, Utrecht.
Gementtegels, Putten, Ringen enz.

DE LINT & Co.,
Rotterdam.
NIEUWE HAVEN 39.
MAGAZIJNEN van **VLOER- en WANDTEGELS.**
Depôts MINTON HOLLINS & Co. VILLEROY & BOCH.

Houtbereiding tegen bederf
Kyaniseerinrichting.
H. LENSINK,
HOUTHANDEL, ARNHEM,
levert pasklaar gekyaniseerd (rot en zwamvrij)
Raasterwerken, Schuttingen, Vloeren, Vloerribben, Broeibakken, enz. enz.
Eenig zeker werkend reuk- en kleurloos middel.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

23ste JAARGANG N°. 19. ZATERDAG, 8 Mei 1897.

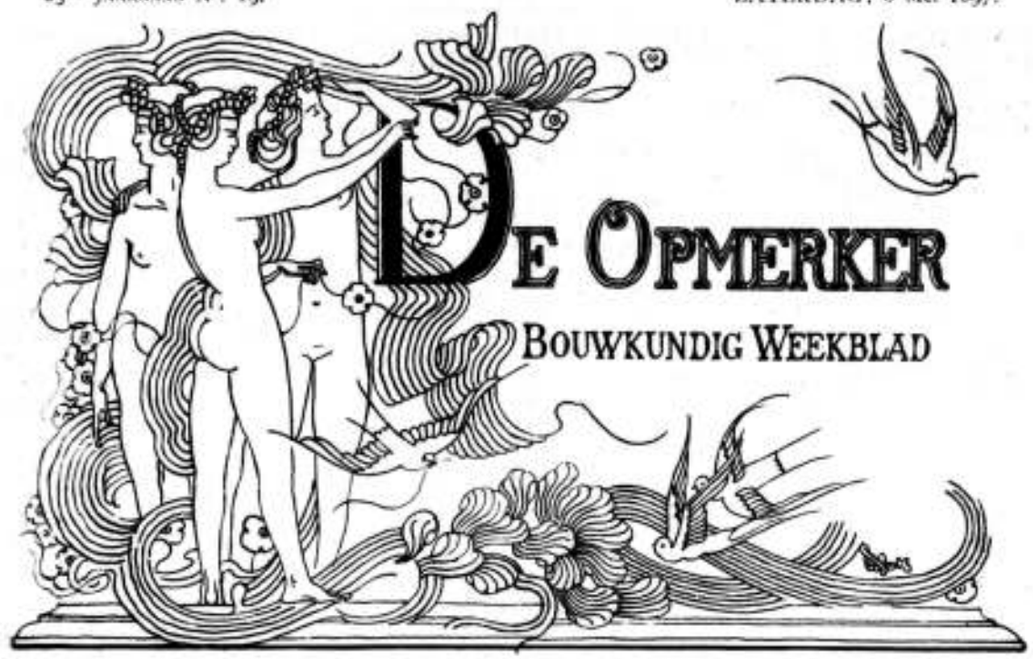

REDACTEUR F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 5.—, waarvoor op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt; voor België, bij voorafbetaling *f* 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij voorafbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1.30, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer *f* 0.20 Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

DE GASONTPLOFFINGEN IN DE RIOLEN TE LEEUWARDEN OP 7 EN 12 APRIL 1897.

(Met een plaat.)

Elk ongeluk is als een geluk te beschouwen, wanneer het leidt tot deugdelijk onderzoek en toepassing van de middelen die ter voorkoming van verdere ongelukken kunnen worden aangewend; maar de goede uitwerking kan nog veel grooter zijn, wanneer de gevonden resultaten ook aan anderen worden meegedeeld.

Dit is de reden, waarom ik gaarne, ook in het openbaar, verslag wil geven van het op 7 en 12 April jl. gebeurde en van 't geen ik daarbij heb kunnen opmerken.

't Was in den avond van Woensdag 7 April te ongeveer 9 uren, toen de bewoners van de Oude Doelesteeg, een straatje van 3.50 meter breedte en 105 meter lengte, waar veel passage is, door een hevigen knal werden opgeschrikt, die tot op honderde meters afstand werd gehoord.

De toevallig buiten zijnden zagen de rioolputdeksels naar boven vliegen en blauwe vlammen opstijgen, terwijl het water uit de stankvrije ijzeren kolken tot 2 à 2½ meter hoogte opspatte (later nog zichtbaar aan de daarbij staande gevels).

Een stuk van een der gegoten-ijzeren onderdeksels van een rioolput werd teruggevonden op het dak van een ongeveer 8 meter hoog huis.

Het in 't vorig jaar nog goed sluitend gemaakte ijzeren stankscherm (1.80 × 1 meter), dat voor den mond van 't riool in de gracht was geplaatst, werd naar de overzijde geslingerd en nog enkele oogenblikken na de explosie kwam een licht-grijze damp uit dien mond. In 4 huizen aan de steeg waren eenige ruiten gesprongen.

Reeds spoedig na dit ongeval was ik in de Doelesteeg aanwezig om alles na te gaan, het noodige te regelen en zoo mogelijk de oorzaak op te sporen. Dit laatste was niet gemakkelijk, maar uit de aanwezigheid van blauwe vlammen en de groote kracht, die ontwikkeld was, kon als zeker worden aangenomen, dat hier een gasontploffing had plaats gehad.

Het bleef echter de vraag, welk gas het was geweest en op welke wijze het aangestoken had kunnen worden.

De passage voor rij- en voertuigen werd dadelijk afgesloten en den volgenden morgen onderzocht of- en in hoeverre de riolen en putten door deze ontploffing geleden zouden hebben. Hierbij bleek, dat de put op de Nieuwestad tot in kleine stukken was gescheurd en ook de in het straatje staande put verschillende scheuren vertoonde. Eveneens was het riool over bijna de geheele lengte gescheurd en voor 't toelaten van zwaar vervoer daarover niet te vertrouwen.

Dadelijk werd dan ook met de vernieuwing aangevangen en eerst nog opgemerkt, dat in beide putten de reuk van lichtgas min of meer was waar te nemen, welke aan de Nieuwestad vooral duidelijk werd toen de straat los kwam. Aan de gasleiding werd op dat punt evenwel geen lek gevonden.

De verdere vernieuwing van 't riool werd geregeld voortgezet en, om de passage niet te veel te belemmeren, voor het oogenblik geen verder onderzoek ingesteld naar den toestand der gasleiding in de steeg. Mogelijk bestaande defecten zouden nader wel blijken.

Nog steeds bleef de zaak duister en had ik reeds door middel van een proef aangetoond op welke wijze de ontploffing veroorzaakt was geworden, toen op 12 April te ongeveer 6 uren in den namiddag een tweede ontploffing plaats had, die gelukkig veel opheldere, en eene uitvoering in 't groot bleek te zijn

van de proef, juist twee dagen te voren in de vergadering van Burgemeester en Wethouders genomen.

Ter verduidelijking geef ik hierbij een teekening waarop onder A een schets van het toestel, waarmee de proef, als volgt, genomen werd.

Een flesch A met drie halzen is voorzien van 1°. een buisje *e f*, wijd één centimeter; 2°. een hoekvormig omgebogen glazen buis *b c d*, die bij *b* aan de gasleiding is verbonden en met het uiteinde *d* bijna tot op den bodem van de flesch komt; 3°. een stop op de derde opening.

Wordt nu gas ingelaten door buis *b c d*, dan wordt de dampkringslucht uit de flesch langzamerhand door buis *e f* weggedreven. Na eenige oogenblikken kan men het bij *e* uitstroomende gas aansteken. Wordt de gaskraan *b* gesloten, dan houdt de drukking op, en de vlam gaat uit, maar neemt men tegelijkertijd de stop *g* weg, dan stroomt de dampkringslucht, die zwaarder is dan lichtgas, naar binnen en voert dit door *f e* naar buiten, waardoor de vlam blijft doorbranden. Zoodra de dampkringslucht het zuivere gas heeft uitgedreven tot het ondereind der buis *e f* (dat niet te laag in de flesch mag hangen) zal de vlam minder worden en deze is ten slotte zoo klein, dat slechts een blauw vlammetje overblijft. De flesch en ook de buis *e f* zijn dan gevuld met een mengsel van dampkringslucht en lichtgas (knalgas) dat in een besloten ruimte ontploffen kan en ook in nauwe buizen branden wil, omdat de voor verbranding noodige bestanddeelen, gas en zuurstof, beide aanwezig zijn.

Het blauwe vlammetje gaat dan ook door de buis naar beneden en steekt het in de flesch aanwezige knalgas aan, dat met een vrij heftigen knal ontploft.

Bijna geheel overeenkomstig de hier beschreven proef, had de ontploffing bij de Veemarkt plaats. (Zie schets B op de teekening.) Hier was men op 12 April jl. bezig met het opnieuw ineendrijven van de houten vloeren van het hoofdgebouw, dat op 1 Mei jl. voor de 2e maal door den aannemer moest worden opgeleverd, en waar de vloeren tijdens het kachelseizoen voorloopig met houtschroeven waren bevestigd.

Om dit meendrijven mogelijk te maken, moest een werktafel van het laboratorium van den zuivelconsulent op de verdieping worden verplaatst en de looden afvoerbuis van een daarin bevestigden trechter voor 't opvangen van afvalwater worden losgemaakt. Hiertoe werd een soldeerlamp gebruikt en na 't wegnemen van de tafel werden met genoemde lamp de uitstekende tindruppels nog iets verwijderd om bij 't weer verbinden wat spoediger gereed te zijn.

Maar — daar zag de loodgieter op eens een blauw vlammetje op de buis komen en langzamerhand in de diepte verdwijnen. Nog nadenkende over deze curiositeit, werd hij eensklaps opgeschrikt door een vreeselijken knal, die hem onder de tafel deed kruipen en zijn kameraad in een overliggenden hoek van de kamer deed stuiven.

Wat was er gebeurd?

In den rioolput vóór het gebouw had zich gas opgehoopt en dit was door de rioolleiding in het kolkje gekomen, waarin de regenwaterpijp van 't dak en ook het buisje van de werktafel uit het laboratorium uitkomen.

Daar 't in de laatste dagen weinig had geregend en het putje niet goed waterdicht was, is er geen water onder in het putje geweest en deed het stankscherm daardoor geen dienst als luchtafsluiter, maar kon het gas uit den put door het afloopbuisje in het gebouw komen. Omdat bij regen en bij afvoer van water uit 't laboratorium het stankscherm telkens weer onder water kwam en het putje, als in portlandcement gemetseld, toch tijdelijk dichtbleef, was de gastoevoer bij tusschenpoozen weer afgesloten en dit was dan ook waarschijnlijk de reden, waarom slechts enkele malen gaslucht werd opgemerkt.

Dadelijk na de ontploffing, die hier gelukkig geen ergere gevolgen had dan het in de lucht vliegen van de beide rioolluiken en 't losraken van een deel der regenwaterpijp van 't dak, waren de zuivelconsulent en de ondergeteekende aan 't gebouw aanwezig en konden wij én aan den put én boven de losgesoldeerde afvoerbuis duidelijk den reuk van lichtgas onderscheiden. De even later arriveerende directeur en opzichter van de gasfabriek zeiden na onderzoek ook, als uit één mond: dat is ons gas, nl. lichtgas, wat vooral toen in sterke mate werd waargenomen, zelfs zoo, dat de directeur der gasfabriek het raadzaam oordeelde de buis met een kurk af te sluiten.

Jammer genoeg heeft het later ingesteld onderzoek van de gasleidingen in den omtrek geen bepaalde lekken doen vinden, maar de mogelijkheid dat deze bestaan, is daardoor niet uitgesloten, want bij dit onderzoek werd enkel afgegaan op den reuk, en dat is (*'t bleek mij reeds meermalen*) bij gasonderzoek in een sleuf in den grond, waar alles met gas doortrokken is, zeer moeilijk, ja bijna onmogelijk.

Door deze ontploffing en de wijze, waarop die was veroorzaakt, geleerd, werd nog nader onderzocht naar mogelijke oorzaken van de catastrophe in de Oude Doelesteeg, en o. a. vernomen, dat reeds voor enkele jaren, toen veel over stank van dit riool werd geklaagd, een der bewoners meermalen op zijn binnenplaats het uit de daar geplaatste kolk komende gas had aangestoken en daarbij blauwe vlammetjes had zien ontstaan. Wie weet of niet weer iemand iets dergelijks heeft gedaan, maar nu de gevolgen daarvan zoo vreeselijk waren, nu bij eenige buren door den slag de ruiten zijn stuk geslagen, nu zal die iemand zich wel stil houden en niets durven zeggen, waardoor de eigenlijke aanleiding verborgen blijft.

In Juli 1892 werd door 24 bewoners van deze steeg een adres bij Burgemeester en Wethouders ingediend, waarbij zij klaagden over den vreeselijken stank, die uit het riool kwam; dit had toen nog geen jaar bestaan, want in '91 was het gelegd. Toen werd door mijn ambtsvoorganger geconstateerd, dat de stankafsluiters in de kolken niet altijd goed werkten en bij reiniging dikwijls droog stonden, maar welke lucht er toen uit het riool kwam, is niet gebleken en misschien toen ook niet onderzocht, maar zou 't zoo onmogelijk zijn, dat toen reeds de lekken in de gasleiding bestonden, die wij nu zoo gelukkig waren te vinden?

Bij 't verder onderzoek naar den toestand van 't riool werden namelijk op 10 meter zuidelijk en 16 meter noordelijk van den put in de steeg twee belangrijke lekken in de gasleiding gevonden, de eerste juist op de plaats waar een niet meer gebruikte dienstleiding was aangesloten; de ander bestond in een ovaal gaatje van 11 bij 8 milimeter grootte. Deze beide lekken bestonden bepaald reeds sedert langen tijd, want de bodem is over een groote uitgestrektheid sterk gekleurd en gedrenkt met gas. Maar hoe komt nu dit gas in een riool, dat wel 40 à 60 centimeter lager ligt?

Dat is haast onmogelijk zou men zeggen, vooral als men weet, dat het gas zooveel lichter is dan lucht en dus steeds naar boven gaat. Toch is dit op te lossen en aan te toonen door de volgende, op de teekening onder C afgebeelde proef.

De flesch C is half gevuld met water en voorzien van 3 halzen. Een dezer halzen bevat een buis *a b c*, die bijna tot op den bodem reikt en dus onder water uitkomt. De middelste hals is met een stop gedicht, waarin een glazen trechter, die van boven voorzien is van een luchtdicht daarop verbonden zoogenaamden poreuzen pot van een element.

Deze cylindervormige pot, die aan alle zijden goed gesloten is, bestaat uit zeer fijn aardewerk, dat zeer moeilijk zelfs gewone lucht doorlaat en werkelijk niets anders is dan ongeglazuurd porselein. De wanddikte van dezen pot bedraagt ongeveer 5 millimeter. De derde opening in de flesch is met een kurk luchtdicht gesloten. Alle openingen aan de flesch zijn dus goed dicht en alleen is er tusschen de lucht in de flesch en de buitenlucht mogelijke verbinding te verkrijgen door de wanden van den poreuzen pot.

Wanneer men nu een glazen klok F, gevuld met lichtgas over den poreuzen pot plaatst, zal het gas door de eigenschap der gassen, die endosmose genoemd wordt, grootendeels door de wanden van dezen pot naar binnen dringen en dit met zooveel kracht, dat het in de flesch aanwezige water door de buis *a b c* naar boven wordt gedreven en daar nog met een kleine straal als fontein opspringt tot ongeveer een halven meter boven de wateroppervlakte in de flesch.

De oorzaak hiervan is het verschil in diffusiesnelheid. Deze is omgekeerd evenredig met de vierkantswortels uit het soortelijk gewicht der gassen aan weerszijden van den poreuzen wand van den pot. Er zal dus ongeveer anderhalf maal meer gas in de flesch dringen, dan er lucht uit ontwijkt.

Vergelijkt men nu de verschijnselen, bij deze proef waar te nemen, met de werkelijkheid (zie fig. D) dan is dunkt me alles heel duidelijk.

De lekken van de gasbuis laten gas door, dat niet naar boven kan ontwijken, omdat de kcienlaag, die door langdurig liggen haast luchtdicht sluit, het tegenhoudt. Het gas verspreidt zich rondom de gasbuis in den omliggenden grond en komt ook in aanraking met het riool, waarvan kap en wanden bestaan uit cementbeton ter dikte van ongeveer 5 à 6 centimeter. Dit beton is haast van gelijksoortig samenstel als de poreuze pot van onze proef, maar zeer zeker lang zoo dicht niet en laat daardoor natuurlijk het gas ook gemakkelijk door. De grond wordt weer ontlast en de lekken kunnen meer gas doen uitstroomen. Het riool wordt langzamerhand geheel met gas gevuld, want zeer waarschijnlijk zijn alle openingen gesloten, zoowel de mond als de inloopen, als ook de kolken, in de huizen. Slechts een enkele gootsteen, die mogelijk geen stankafsluiter heeft, is open en daar kan iemand willens of onwillens de aansteker geweest zijn.

De rioolputten met tamelijk grooten inhoud werken daarbij nog als gashouders en dat zal bij de explosie des te meer uitwerking geven. Wordt dan het gas in een gootsteen aangestoken (zie eerste proef) dan zullen de kleine openingen, die ten behoeve van 't afnemen in alle putdeksels voorkomen, gelegenheid tot toevoer van dampkringslucht geven en ontstaat het knalgas dat zoo enorm veel kracht ontwikkelen kan.

Hierdoor is mijns inziens duidelijk gemaakt op welke wijze deze beide ontploffingen ontstaan zijn; de tweede is toch feitelijk bewezen, en zou men niet gerust mogen aannemen dat de eerste ook evenzoo gebeurd is? Want was er eenige mogelijkheid om te kunnen aannemen, dat in dit riool zooveel gasontwikkeling kon plaats vinden, dat daardoor een ontploffing kon voorkomen, dan zou ik dit gaarne verder hebben willen onderzoeken, maar de ontgraving heeft geen bijzondere vervuiling aan 't licht gebracht. Het riool bestaat nog maar sedert 1891 en bovendien is 't een riool dat geheel op zichzelf staat; het is aan geen der andere riolen verbonden en dient slechts tot afvoer van regen- en keukenwater. Fecaliën kunnen en mogen niet op het riool geloosd worden.

En dan de klachten van 1892! Waar kwam de lucht toen reeds van daan? Toen kon van rioolgasontwikkeling door vervuiling toch zeker geen sprake zijn. Bovendien werd tijdens de uitvoering der herstelling geen andere leelijke reuk waargenomen dan alleen die tengevolge van het beschreven gaslek.

Ten einde meerdere gasophoopingen in de overige riolen zoo spoedig mogelijk onschadelijk te maken, heb ik dadelijk na de laatste ontploffing alle putten door de geheele stad doen openen en gedurende een kwartier ongeveer geopend houden. Hierbij moesten de met het toezicht daarop belaste opzichters constateeren welke bijzonderheden zij bij elken put konden opmerken om daarover rapport uit te brengen.

In het geheel zijn 210 rioolputten en 63 brandputten (die niet anders dan grachtwater inhouden) onderzocht en hierbij bleek dat in 20 rioolputten en in 7 brandputten de reuk van lichtgas duidelijk merkbaar was, en wel in 5 der eerste en 5 der laatste in hooge mate. Uit deze statistiek zou ook reeds op te maken zijn, dat de brandputten met schoon water even gevaarlijk zijn voor ontploffing als de rioolputten en derhalve ook daar het aanbrengen van ventilatie wenschelijk en noodig is.

Maar?.... (en dit is wel geen vraag aan 't publiek, maar toch een van groot belang voor mijne collega's, moeten de voor die ventilatie noodige uitgaven, billijkerwijs niet worden gevonden uit de opbrengst van de gasfabriek? Is het niet billijk dat degeen, die iets beschadigt of in 't algemeen in slechtere conditie brengt, hiervan ook de onkosten draagt?

Ik meen dit opstel dan ook niet te moeten eindigen, vóór ook op andere door gaslekken ontstane onkosten te hebben gewezen, die we o. a. jaarlijks aan onze plantsoenen hebben. Hoe vele boomen sterven niet tengevolge van vergiftiging door lichtgas!

In 1895 werd mij door Burgemeester en Wethouders opgedragen zelf een onderzoek in te stellen naar den toestand der gasleidingen op die plaatsen, waar ik veronderstelde, dat de boomen door lichtgas waren doodgegaan en volgens mijne meening niet door rioolgas, zooals van andere zijde werd beweerd.

Ook het toen verkregen resultaat was voor mijne bewering zeer gunstig, want bij de 19 onderzoekingen, die ik in 13 onderscheidene straten instelde, vond ik 11 meerendeels groote lekken.

Ik meen daarom ten slotte ook gerust te mogen constateeren, dat zeer zeker vele ongelukken, die aan *riool*gas worden toegeschreven, te wijten zijn aan *licht*gas en moet daarom zooveel te meer alle met gemeentewerken belaste collega's ten sterkste aanraden zoo spoedig mogelijk de noodige stappen te doen om ook de in hunne gemeente voorkomende riolen te voorzien van de lang nog niet algemeen toegepaste ventilators. Wanneer men *geen* rioolgas verwacht, wordt men toch met de *beste riolen* de dupe van *gebreken aan gasleidingen*.

En kon men nog maar altijd door ruiken constateeren, dat er brandbaar gas in de riolen aanwezig is, maar dat is niet steeds het geval, want het lichtgas bestaat (van Newcastlekolen ten minste) voor 50 pCt. uit waterstof, een reuklooze zeer lichte gassoort, die nog de dubbele diffusie-snelheid heeft van lichtgas.

De uit waterstof bestane helft van het uit lekke gasbuizen voortgekomen lichtgas gaat dus eerst door de rioolwanden en dan is 't gevaar voor ontploffen reeds in hooge mate aanwezig.

De Directeur der gemeentewerken te Leeuwarden.
W. C. A. HOEKAMP.

EENE HERNIEUWDE KENNISMAKING MET VIJF OUDE BEKENDEN. (*)

(Vervolg en slot van bladz. 141.)

Men weet in het algemeen met beslistheid te zeggen waar de waarheid wel en waar ze niet behoeft betracht te worden en spreekt dan van onomstootelijke waarheden en van nuchtere waarheden, van hooge en minder hooge waarheden, van een waarheid waarin men wandelen moet en van een waarheid als een koe, en nog veel meer uitspraken, die allen uitsluitend *de* waarheid bedoelen waarvan het vaststaat dat ze begrepen wordt. Of dit begrijpen zoo algemeen is als wel eens wordt voorgesteld, zou ik niet gaarne willen bevestigen, maar zeker is het, dat uit de handelingen van den mensch in het maatschappelijk leven duidelijk blijkt, dat het begrip van waarheid binnen een veel grooter kring aanwezig is dan het begrip van schoonheid.

Als men opmerkt hoe gemakkelijk men zich in de meeste gevallen van de schoonheid afmaakt, schijnt het somtijds wel alsof de volkomenheid denkbaar is zonder schoonheid.

De spreekwijzen kenschetsen vrij nauwkeurig de begrippen, die omtrent waarheid en schoonheid heerschende zijn.

Een merkwaardig geval overkwam eens een mijner vrienden, toen hij iemand de behartiging der schoonheid aanbeval. Laat ik u dit in het kort mededeelen.

Mijn vriend had eenigen tijd geleden het voorrecht, in gezelschap te zijn van een, wat men noemt, godsdienstige en reeds bejaarde dame. Hun gesprek, dat in den beginne over gewone alledaagsche zaken had gelooped, begon langzamerhand een meer ernstig karakter aan te nemen, waarbij mijn vriend bemerkte dat de bedoelde dame zeer stellige begrippen had van de waarheid en deze beschouwde als het uitgangspunt van een reeks van gelukkige toestanden voor den mensch. Zij liet niet na het streven naar- en het betrachten van de waarheid als de hoogste wijsheid in het licht te stellen, en gaf ten slotte mijn vriend in ernstige overweging om over het door haar gesprokene rijpelijk na te denken en zich niet te laten leiden door wetenschappelijke drogredenen, of zich te vergenoegen met de onzekerheid van een twijfelachtige grootspraak. Toen mijn vriend zich daarop de vrijheid veroorloofde ook van haar zijde eenig nadenken te verzoeken over de hooge waarde en beteekenis van kunst en schoonheid en gelijkertijd beginnen wilde om haar aan te toonen dat men in gelijke mate naar de schoonheid als naar de waarheid behoorde te streven, werd hij in de rede gevallen met de volgende opmerking: Schoonheid, mijn goede vriend, zeker, zeker, men moet alles zoo schoon mogelijk maken maar daarvoor dient immers de *groene zeep*.

De slotsom waartoe wij dus, met het oog op het voorgaande, veilig mogen besluiten is, dat men in het algemeen de hooge beteekenis van het woord „waarheid" veel beter verstaat dan van het woord „schoonheid". Bij de beoefenaars der kunst is dit, natuurlijk, meestal niet het geval. De een huldigt de waarheid meer dan de andere of bepaalt zich uitsluitend tot het streven naar schoonheid; enkele beproeven de waarheid en de schoonheid zooveel mogelijk in gelijke mate te betrachten.

Wat mij betreft, ik schaar mij het liefst onder de laatstgenoemden, niet omdat zij schijnbaar de gemakkelijkste partij is, maar omdat de waarheid aan de zijde van den godsdienst en de schoonheid aan de zijde van de kunst staat, en die beiden de onmisbare helften zijn van dat machtig geheel, dat alleen in staat is de menschheid het volkomene meer te doen naderen.

De algemeene erkenning en vooral het algemeen begrip dat de Almacht niet alleen en uitsluitend godsdienst en waarheid, maar met deze ook kunst en schoonheid als één geheel omvat en geschapen heeft, is de strooming die ik verwacht en naar mijne meening komen moet voor en aleer men in staat zal zijn kunstwerken voort te brengen, die getuigen zullen van een geestkracht als in de kunstwerken der historische tijdperken is neergelegd.

Ongetwijfeld zal die strooming zich daaraan doen kennen, dat het niet meer geoorloofd zal zijn na te bootsen wat door het uitsluitend streven naar waarheid, noch door het uitsluitend streven naar schoonheid in vroeger tijd is tot stand gebracht — maar dat men terecht de inspanning van den geest zal vorderen die voor het gelijktijdig betrachten van beiden noodig is.

Om zoo ver te komen, zullen er nog een groot aantal moeilijkheden doorworsteld moeten worden, want het is niet alleen noodig dat zij die de kunst beoefenen eene eenzijdige waarheidsliefde laten varen, maar dat ook zij, die de baanbrekers der kunst door hun medegevoel moeten steunen en de kunstbeoefening mogelijk maken, aan waarheid en schoonheid de plaats weten en kunnen aanduiden welke haar toekomt.

Niet alle waarheden kunnen gelijkertijd met de schoonheid betracht worden, want er zijn waarheden die zoo laag bij den grond staan dat zij met de schoonheid niet vereenigbaar zijn; van daar dat de godsdienst, voor zich, onderscheid maakt tusschen geestelijke en stoffelijke waarheden. Deze onderscheiding wordt algemeen betracht en begrepen en, zoolang men godsdienst beoefent en bevordert, geregeld in acht genomen. Op kunstgebied is dat niet het geval.

De schoonheid wordt bijv. niet betracht door den bouwmeester, die de zoogenaamde redegevende kunst zoo opvat dat hij alle hooge en lage constructieve waarheden in het gezicht brengt. De eenzijdige waarheidsliefde speelt hem dan parten.

De, op zich zelve, altijd constructief juiste ijzeren balk, bijv., is in de meeste gevallen waarin hij door de architecten wordt toegepast, voor de kunst een onding, omdat hij een product is van enkel waarheidszin.

Bij zijn wording en samenstelling is zelfs niet in het minst aan schoonheid gedacht. Bijna nooit vertoont hij zijn weerstandsvermogen, omdat deze in den eigenaardigen vorm zijner doorsnede gelegen is, welke zelden in het gezicht kan worden gebracht.

Lijstjes, kleur en andere versieringsmiddelen zullen zijn afkomst nooit kunnen bemantelen zonder hem geheel karakterloos te maken. En met de waarheidsliefde, die men, met zulk een redegevend voorwerp, aan den dag wenscht te leggen, zou zulk een ijzeren balk niet met allerlei gezochte versieringen opgesmukt behooren te worden, maar na behoorlijk in de verf te zijn gezet, beschilderd moeten worden met de woorden: *dit is een balk van ijzer*. Men zou zich dan alleen

(*) Lezing, gehouden door den heer L. M. Modenaar in de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst, te Groningen.

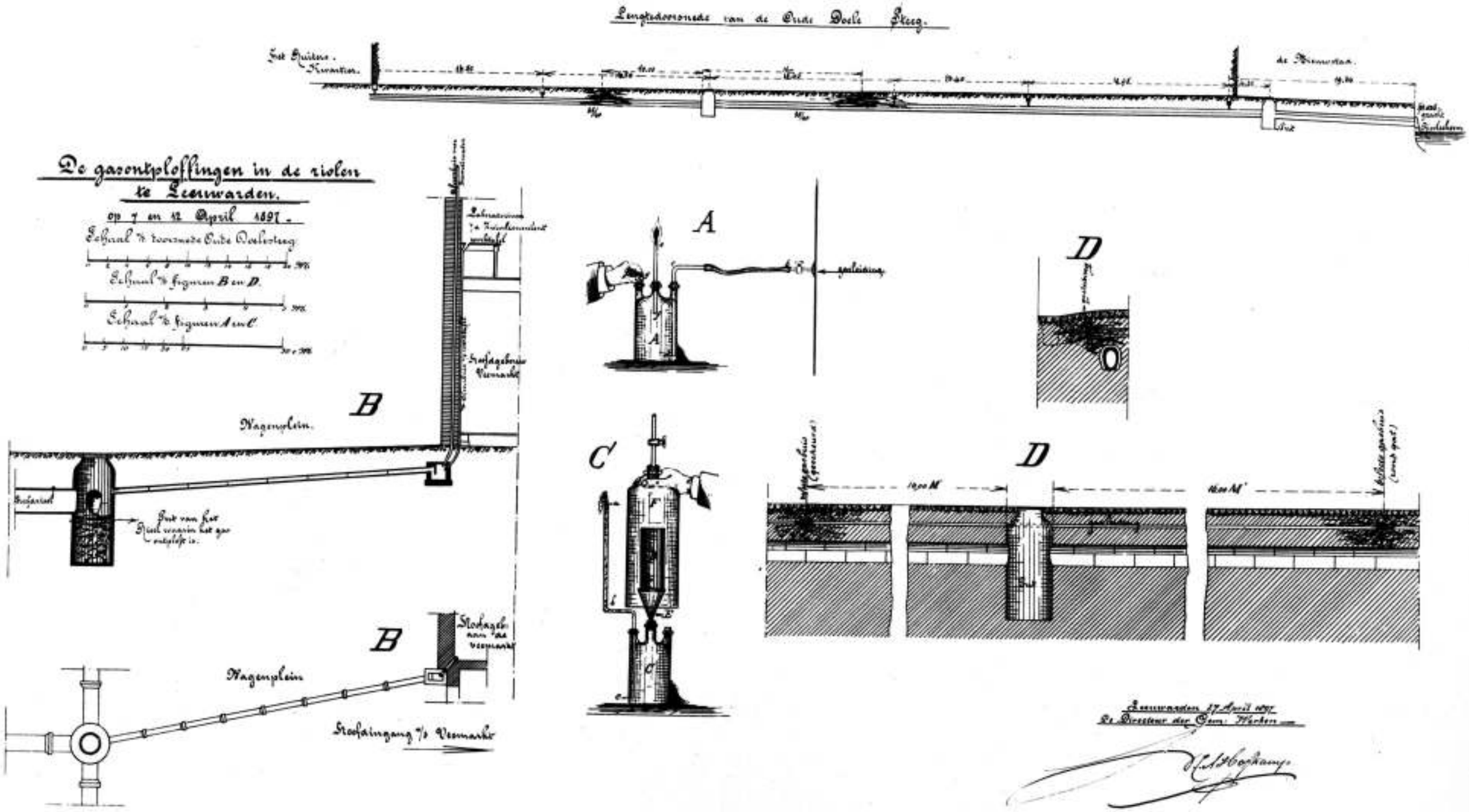

Photolith van G.J.Thieme, Arnhem

aan de schoonheid bezoedigen in plaats van zooals nu, niet alleen onschoon, maar ook onwaar te zijn.

Met het oog op deze en meer dergelijke uitingen van waarheidsliefde en schoonheidszin bij de beoefening der bouwkunst, mogen dienaangaande nog een paar opmerkingen hier plaats vinden.

Tot voor weinige jaren geleden, was de meening zeer algemeen dat de wiskundige wetenschap volstrekt niet behoorde tot het gebied van den estheticus en dat deze onder alle omstandigheden uitsluitend met zijn schoonheidsgevoel en dat van het levende geslacht rekening had te houden. Wetenschap en kunst werden zeer afgescheiden van elkander beoefend en de man, die zich in wiskunde verdiepte, trok zich weinig of niets aan van hetgeen er op kunstgebied voorviel. Evenmin had de kunstbeoefenaar veel op met wiskunde. En wanneer de practijk hen op een afgepaalden weg bij elkander bracht, bleek uit beider houding voldoende, dat elk voor zich gaarne de eerste plaats innam en in gedachte de vraag werd gedaan, wie zal het winnen: gij of ik.

De tijd zou het leeren. En de tijd heeft het geleerd. De wetenschappelijk gevormden bezetten thans de eerste plaatsen.

Dat kon trouwens niet anders; want waar de wetenschap het onbekende tracht op te sporen met alle middelen en langs alle wegen, en daarbij niet uit het oog verliest, dat het evenwicht de bazis is van al het geschapene en het mogelijk bestaanbare, daar moest de bouwmeester-estheticus, voor zooveel hij zijn grondlooze theorieën van het gevoelsgezag ontleende aan de overblijfselen van vroegere monumenten, ontegenzeglijk het veld ruimen.

Langzamerhand zijn de zoogenaamd wetenschappelijk gevormden meester van het terrein geworden en aarzelen niet langer om, ter wille van den broode, de vage theorieën en den grondloozen bodem der bouwkunst te aanvaarden. Dat mag voor sommige, misschien voor vele bouwmeesters een minder aangenaam verschijnsel zijn, voor de bouwkunst acht ik het een gelukkig verschijnsel, omdat het tot de meer algemeene erkenning leiden zal, dat een product van het gevoel evenals een product van het verstand buiten bepaalde grenzen niet bestaanbaar is; dat dus het eene zoowel als het andere gebonden is aan maat en verhouding, die vooraf vast te stellen zijn en die, vooral met behulp der stellige wetenschap, verklaard behooren te worden.

De meening dat het meest bereikbaar volkomene, dat is de schoonheid, van bouwkunstige vormen niet, evenals hunne stabiliteit, langs mathesatischen weg behoort gezocht te worden, is nog algemeen; en een aanwijzing in dien zin of een poging om daartoe te geraken wordt nog, door de meeste bouwmeesters, met een minachtend schouderophalen begroet.

Maar dat behoeft geen verwondering te wekken, wanneer men bedenkt hoe maar steeds door geleeraard wordt dat, met de soms veel zeggende maar zelden iets bepalende theorieën, inderdaad een bouwkunst mogelijk is, wier producten anders en zelfs hooger zullen staan dan hetgeen reeds door de bouwkunst der voorgeslachten is voortgebracht.

Men is de geheele wereld reeds rondgegaan, telkens meenende, evenals thans, nu men eindelijk bij de orakels der Oostersche volken is aangeland, dat de eerste sporen van een nieuwe bouwkunst zouden te voorschijn komen. Toch zal het spoedig blijken, zoo het niet reeds gebleken is, dat men weder een vergeefsche reis heeft gemaakt; want al wordt daardoor de versieringskunst op een ander en misschien beter spoor geleid, de bouwkunst zal langs dien weg niet komen waar zij gewenscht wordt.

Zie eens waar dat zenuwachtig reizen en trekken toe leidt en lees of herlees daartoe eens, wat een treurig licht de heer A. C. Loffelt in het *Nieuws* van 2 Januari jl. op de bouwkunst laat vallen.

Er heerscht een volslagen verwarring van denkbeelden over bouwkunst.

Evenals op het gebied van den godsdienst de fantasie soms tot waarheid en de waarheid soms tot fantasie wordt gemaakt, omdat men wil zijn wat men algemeen als godsdienstig aanmerkt, evenzoo wordt niet zelden of liever gewoonlijk versieringskunst met bouwkunst verward.

Vandaar dat van de producten van vele bouwmeesters nagenoeg niets overblijft, dat op bouwkunst gelijkt, wanneer men ze ontdoet van de aangebrachte versieringen. Het blijkt dan dat maat en verhoudingen, die inderdaad de bouwkunst moeten vertegenwoordigen, achteloos zijn behandeld als elementen van ondergeschikten aard of pasklaar zijn gemaakt naar een zich van niets rekenschap gevenden smaak, die meestal zelfs niet eens persoonlijk eigendom is.

De gemakkelijkheid, waarmede eenmaal aangebrachte versieringen honderd- en duizendvoudig worden vermenigvuldigd, en de willekeur, waarmede de bouwkunstige vormen en verhoudingen naar ieders meening kunnen worden bepaald, heeft een legio architecten geschapen, die allen met hun meer of minder decoratief talent de publieke meening ondersteunen en bevorderen, dat de bouwkunst bestaat in het versieren van muren met gaten.

Het is den even bedoelden schrijver in het *Nieuws* erg kwalijk genomen, dat hij in zijn artikel den bouwmeesters den raad geeft liever het beste van de oude bouwwerken te gaan namaken, dan zich langer bezig te houden met het voortbrengen van dingen die geen bouwkunst zijn. Maar is het nu Loffelt's schuld, dat hij van de wijs raakt? Immers neen. Veertig, vijftig jaren lang is er mooi maken, versieren gekommandeerd; tot walgens toe, Renaissance! en nog eens, Renaissance! Tot vervelens toe werden alle mogelijke en onmogelijke afdrukken Renaissance ons als het ware om de ooren geworpen en nu op eens is het: „halt!" daar spreekt god Rijksdaalder: „als je blieft heeren, dood aan al wat Renaissance heet, weg met al die lijsten en krullen, weg met je schuine daken — platte, waar men op kan gaan zitten, zijn veel beter — houtcement — vooral houtcement, daar zit acht of tien jaar garantie en twee of drie procent voor den architect aan; dan koen je in den stijl die me past — platte daken, Oostersch, zeker; nu aan het versieren, maar vooral niet van buiten, past op; we moeten eenvoudig zijn, voor den schijn natuurlijk. Hier heb je de kabalistische lijn, daar kan je van maken en mee doen wat je wilt. Daar heb je een mummie, die al zesduizend jaar is ingezouten geweest; als je die een paar arendsvlerken geeft, dan heb je een afbeelding van een engel zooals nooit mooier werd voortgebracht. Hier heb je een afbeelding van een juffrouw zooals die eenige duizende jaren geleden ook in gebruik waren. Zooals je ziet, ze is de bevalligheid zelve. Ze heeft vier-en-twintig borsten en even zooveel armen en handen, misschien was men toen zoo erg rijk dat al die armen en handen noodig waren voor het geld tellen, maar dat doet er niet toe, je kunt ze nu best gebruiken op een reclameprent voor een tentoonstelling of zoo iets. Daar heb je een figuur van een mensch met een hane- of een arendskop, een soort van vogelbekdier; het heeft een

ding in zijn handen dat vroeger de sleutel van den Nijl verboeldde, enfin gebruik het waar je wil, maar in 's hemelsnaam niet van buiten aan den gevel maar binnen in het gebouw, 't moet een verrassing blijven.

Hier heb je nog een stuk of wat soorten van vrouwspersonen, die allen armen hebben van ongeveer drie meter lengte; die gebruik je maar veel bij die kabalistische lijn. Vooral de armen rechtuit en omhoog, altijd op theatrale manier naar den hemel wijzende, dat pakt.

Eindelijk geef ik je hier nog eenige afbeeldingen van de Rhamnus Nabeca, de Acacia Nilotica, de Recinus Communis, de Cordia Myxa, de Balanitus Egyptica en meer andere beroemde planten, die je wel noodig zult hebben voor wat vulling hier en daar.

Zoo moet god Rijksdaalder ongeveer gesproken hebben; 't is dus geen wonder dat bij zooveel rammelend gerucht van versieringskunst en bouwkunst, genoemde heer Loffelt ook aan 't rammelen is geraakt.

Het spreekt van zelve dat een bouwmeester tot op een zekere hoogte decorateur behoort te zijn, maar daarom is een decorateur nog geen bouwmeester.

Wanneer een bouwmeester-decorateur zich wel zal wachten om in ernst een kip met 4 of 6 pooten af te beelden, of een tros lijsterbessen aan een koornhalm op te hangen, omdat de natuur der dingen zich tegen zulk een willekeur verzet, dan mag die bouwmeester ook niet meer of minder steunpunten onder eenig bouwdeel aanbrengen, dan door de natuur der dingen, dat is in dit geval de voor de schoonheid vereischte evenwichtstoestand, wordt bepaald en vooraf te bepalen is. In deze en veel meer dergelijke gevallen moet de bouwmeester geen decorateur willen zijn, maar is de bouwkunst het veld dat voor hem braak ligt, en niet de versieringskunst.

Er is nog iets waarbij ik, met het oog op de beoefening der schoonheid in het algemeen, een oogenblik wensch stil te staan, nl. dit, dat men somtijds aan de schoonheid een plaats wil geven of wil gegeven zien juist daar, waar geen plaats voor haar is.

Bijv. een kunstschilder ontvangt van iemand de opdracht een schilderij te maken, waarop de verheven waarheid in vorm en kleur aanschouwlijk is voorgesteld van de u bekende en beteekenisvolle woorden: *„De hemelen vertellen Gods eer en het uitspansel verkondigt het werk zijner handen"*. Ongetwijfeld zal de kunstenaar een kunstwerk kunnen leveren, waarin waarheid en schoonheid zooveel mogelijk zijn betracht en beiden de plaats hebben gevonden die godsdienst en kunst eischen.

Maar, nu krijgt onze kunstenaar bezoek van iemand, die wel eens gehoord heeft dat hij zoo mooi kan teekenen en schilderen.

Hij wenscht mijnheer maar even lastig te vallen.

— Mag ik vragen, zegt de schilder, met wien ik het genoegen heb te spreken?

— O zeker is het antwoord, ik ben de heer Kip koekbakker, u weet wel daar op den hoek van....

— Ah zoo, zegt de schilder, ik heb niet de eer u te kennen.

— Zoo, nu dat doet er niet toe, hervat de heer Kip, ziet u, ik wensch u slechts te vragen of u genegen zijt voor mij een mooi schilderij te verven.

— Wel zeker, antwoordt de schilder, als het denkbeeld dat u wenscht te zien voorgesteld niet boven mijne bevatting gaat, dan met genoegen.

— Ziet u, hervat de heer Kip, ik heb er alles voor over, dus op geld komt het niet aan. Als men maar goed kan zien wat het is. Het moet een flink, groot schilderij worden, bijv. zoo groot als een der wanden van deze kamer.

— Zoo, zegt de schilder, dat moet dan een groot werk worden, ik zal gaarne vernemen wat op dit schilderij moet voorgesteld worden.

— Ja, dat begrijp ik, antwoordt de koekbakker. Ziet u, ik wensch dat u een groot stuk voor mij verft, waaraan het publiek — want ik denk het in mijn winkel op te hangen — met één oogopslag, de uitstelkende kwaliteit van het artikel dat ik fabriceer, kan zien.

Terwijl onze schilder een bedenkelijk gezicht vertoont, vervolgt de heer Kip: zeker, het moet veel indruk maken, anders heb ik er niets aan, 't moet publiek trekken, dat begrijpt u, niet waar?

— Zeker, geeft de schilder met een buiging te kennen.

— Nu, ik wil maar zeggen, mijn koek moet zoo voorgesteld zijn alsof ze pas uit den oven komt en klein en groot er trek in krijgt. Och, dat is voor u natuurlijk een kleinigheid, dat begrijp ik best.

— Zeg dat niet zoo spoedig, merkt de schilder op.

— Och kom, antwoordt de heer Kip, dat is voor u niets, Och! och! als ge eens wist wat een zorg en hoofdbreken het mij gekost heeft om mijn artikel zoo smakelijk te maken zooals ik het nu kan verkoopen, mijn goede man, ge zoudt er versteld van staan.

— Ja, ja, knikt de schilder toestemmend, dat zal wel zoo zijn. Maar om aan uw wensch te kunnen voldoen, zal ik over een paar exemplaren van uw fabrikaat moeten kunnen beschikken, welke als model kunnen dienen.

— Wel zeker, wel zeker, antwoordt de heer Kip, ik zal ze u zenden, dat is geen bezwaar.

— 't Is vermoedelijk een kunstig samengesteld recept waarnaar uw koek gebakken wordt? vraagt de schilder.

— Natuurlijk, dat kunt u denken.

— Is 't een geheim?

— Hoe vraagt u dat zoo? een geheim, ja zeker.

— Dat spijt me, zegt de schilder, ik zou toch gaarne de bestanddeelen willen kennen waaruit uw koek wordt samengesteld, het zou mij anders hoogst moeilijk, zoo niet onmogelijk vallen aan uw verlangen te voldoen.

De beurt was nu aan den koekbakker om een bedenkelijk gezicht te zetten. Zoo! zoo! zegt hij, moet u dat weten?

— Ja, bevestigt de schilder, het is noodzakelijk.

— Nu als het niet anders kan, dan zal ik u het zeggen, maar het blijft geheel onder ons, daar kan ik op aan, niet waar?

— Zeker, zeker, verklaart de schilder plechtig.

— Nu dan, spreekt de koekbakker ik zal 't u zeggen: Ik neem wat roggemeel, vermeng dat met een zekere hoeveelheid honing, suikerstroop of aardappelstroop kan desnoods ook, als de honing wat duur is, voeg daarbij wat kandijklonten en een weinig gestampte kruidnagelen, dan kneed ik het samen tot langwerpig vierkante stukken en stop die eenigen tijd in den oven. Als ze uit den oven komen druk, ik terwijl ze nog warm zijn, eenige kandijklonten rondom in de zijden der koek en besmeer den bovenkant met timmermanslijm, voor den glans; het gebak is dan klaar en ik heb de heerlijkste Groninger koek, die door niemand beter en lekkerder gebakken wordt.

Nu zou ik gaarne zien dat er eenige ingepakt en voor verzending gereed en eenige andere onbedekt afgeschilderd worden, dan zal het publiek aan de oprechtheid van mijn fabrikaat niet behoeven te twijfelen. U zal er bepaald veel eer en roem mee kunnen behalen, want ik hang het schilderij op in mijn winkel en alle boeren en buitenlui zullen er versteld van staan.

Ik kan u niet beloven, dat ik naar uw wensch zal

slagen, antwoordt de schilder, maar toch, ik zal het beproeven.

Ik weet niet of het onzen schilder gelukt is, de schoonheid tot *die koekwaardigheid* te doen afdalen. Ik geloof het niet, maar dat neemt niet weg dat er een groot aantal schilders zijn, met den titel van kunstenaar, bij wien onze koekbakker zal kunnen klaar komen en wier werken, door koek en andere platte waarheden in het leven geroepen, als modellen van kunstwerken worden aangezien en geprezen.

Ik zou op deze wijze voortgaande nog veel en velerlei in het midden kunnen brengen, over de ongelijkmatige plaatsverdeeling die bij het betrachten van waarheid en schoonheid in het algemeen wordt toegepast. Ik hoop echter dat het aangevoerde u eenig beeld heeft gegeven van de hooge en zeer nauwe verwantschap tusschen de oude bekenden en de betrekking waarin zij tot de menschheid staan.

Ik mag evenwel niet besluiten zonder u, met een paar woorden, te hebben gewezen op de machtige vijanden die godsdienst en kunst, waarheid en schoonheid moeten bekampen om, zelfs maar voor een korten tijd, gemeenschappelijk in hun hooge geestkracht staande te blijven en eenig terrein te winnen waarop de menschheid, als op een vasten grondslag, kan voortbouwen. Die vijanden zijn ook zeer goede bekenden van ons. Ik zou ze liever niet ter sprake brengen indien het, voor het behoud van het algemeen erkend goede, niet telkens bij herhaling noodig was, ze met den vinger aan te wijzen als de onheil stichtende elementen op het gebied van den godsdienst en der kunst. Men kent de kracht van een dier beide vijanden even goed, en misschien nog beter, dan de kracht der waarheid, terwijl het afschuwelijke van den anderen vijand even weinig wordt beseft als het verhevene van de schoonheid. Maar laat ik ze u noemen, en aanwijzen als, *de „leugen"* en *de „mode"*.

Even als godsdienst en kunst schouder aan schouder behooren te staan als de vrienden, staan steeds de leugen en de mode schouder aan schouder, als de vijanden van onzen geestelijken zin.

Gelijk van den Satan van den godsdienst is geschreven: „Hij was de vader der leugen van den beginne af aan en geene „waarheid" was in hem", evenzoo zal men van den Satan der kunst kunnen getuigen: „Zij was de moeder der mode en geene kunst was in haar".

Want gelijk de leugen optreedt als de Satan van den godsdienst, zoo ook treedt de mode op als de Satan der kunst.

Beiden werpen een sombere schaduw op datgene, wat door den mensch als „waar" en „schoon" wordt bedoeld.

Met slechts een klein spiegelbeeld van ons zelven voor oogen en een helderen, onbevangen blik over het bestaande, treedt altijd het soms moeilijk te erkennen feit op den voorgrond, dat we nog ontzaglijk ver van de volkomenheid verwijderd staan.

Maar al schijnt deze erkenning mistroostig, wij weten, of kunnen ten minste weten, dat onze oude bekenden altijd gereed staan en bereid zijn ons voor te lichten, indien we hunne onderlinge verwantschap erkennen en tevens beseffen dat eerst dan, maar ook eerst dan alleen, de „almacht" tot ons kan spreken, wanneer godsdienst en kunst, waarheid en schoonheid, in vereeniging met elkander en met den vollen glans hunner geestkracht, ons tegemoet treden.

Groningen, Nov. 1896.

L. M. MOOLENAAR.
Adj.-directeur der gemeentewerken.

VERBETERING.

In het vorig gedeelte van dit artikel zijn eenige fouten geslopen. Zoo staat:

op blz. 140, 1e kolom, regel 27 v. o. hoogst, lees *hoogs*.
„ „ 140 2e „ „ 31 v. o. turen „ *teren*.
„ „ 141 1e „ „ 2 v. b. openpak „ *afrolpak*.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING HAARLEM EN OMSTREKEN.

Vergadering van 20 April 1897.

Op deze eerste vergadering, door den nieuw verkozen Voorzitter, den heer J. van den Ban Pz., geleid, werd na voorlezing en goedkeuring van de notulen rekening en verantwoording gedaan door den penningmeester G. P. J. Boccari, waaruit bleek, dat de toestand der kas, al bleef er een batig saldo over, een zuinige huishouding noodzakelijk maakt.

Na dankzegging aan den penningmeester, werd allereerst behandeld een schrijven, uitgaande van de verschillende ambachtsvereenigingen hier-ter-stede, waarbij der Afdeeling betuiging van adhesie gevraagd wordt voor het door die Vereenigingen gezamenlijk aan den Gemeenteraad ingezonden request, betreffende minimumloon, maximum arbeidstijd en eenige andere door haar noodig geoordeelde voorschriften in bestekken voor de gemeentewerken.

Uit de hierover gevoerde discussie bleek, dat de verlangde voorschriften, althans die voor minimum-loon en maximumarbeidstijd, van te ingrijpenden aard werden geacht, om daarover in een vergadering van korten duur een grondig en juist oordeel uit te spreken. Eenigen meenden zelfs, dat al of niet adhesietuiging door de Afdeeling alleen mocht uitgaan van een groote meerderheid eener voltallige vergadering.

Ten slotte leidde de onstandigheid, dat deze questie nog bij den Particulieren Arbeidsraad in onderzoek is, tot het besluit, dat het voor de Afdeeling ongewenscht is om, staande dat onderzoek, zich vóór of tegen het request te verklaren.

Als punt 3 der agenda kwamen thans ter tafel de rapporten der verschillende vragen-commissies. Omtrent vraag 1 rapporteerde de heer Anton J. Salm namens de meerderheid der commissie.

Verscheidene leden konden zich niet vereenigen met de veroordeeling van het premiestelsel, zooals dat reeds in andere gemeenten is toegepast geworden om het bouwen van fraaie huizen bij den aanleg van nieuwe straten of stadsgedeelten te bevorderen. De veroordeeling van het premiestelsel was in het rapport gegrond op de meening, dat door het toekennen van premiën onwaarheid in de architectuur zal bevorderd worden, nl. gevels, die niet in overeenstemming zullen zijn met de woningen, die zij afsluiten. Men vreest, dat juist een dergelijke wijk meer zal zijn een tentoonstelling van gevels en zoolt een monumentalen indruk zal teweegbrengen. De meerderheid der commissie ziet geen heil in inmenging van overheidswege anders dan door de zorg voor een goeden aanleg van straten en wijken, een aanleg, die als vanzelf het daarstellen van goede gevels moet bevorderen.

Bij stemming bleek ten slotte, dat de meerderheid der Vergadering niet onverdeeld met de conclusie van het rapport kan instemmen, waarom besloten werd deze vraag in een volgende bijeenkomst opnieuw te behandelen.

De antwoorden op de vragen 2, 6 en 8 werden door de vergadering overgenomen, geheel zooals zij resp. door de rapporteurs P. Kleiweg Dysterinck, A. J. Stoel Jr. en J. W. G. Droste waren opgesteld. De vragen 3, 4 en 5, rapporteurs de heeren Anton J. Salm, A. J. de Waal Malefijt en A. J. Stoel Jr. werden evenzoo met een kleine wijziging en toevoeging aangenomen.

Op vraag 7 was geen antwoord ingekomen. Besloten werd alzoo de door de Vergadering overgenomen antwoorden op 2, 3, 4, 5, 6 en 8 aan het Bestuur der Maatschappij op te zenden.

Bij punt 4 der agenda: Verkiezing van candidaten voor het Bestuur der Maatschappij, werd door een der leden voorgesteld, om ditmaal een candidaat uit deze Afdeeling te stellen, en wel den heer J. van den Ban Pz.

Hoewel met groote meerderheid als zoodanig gekozen, maakte de heer Van den Ban bezwaar tegen het aannemen der candidatuur, en wel wegens zijn drukke bezigheden, die, naar hij meende, hem verhinderen zouden, geregeld de vergaderingen bij te wonen. Hij verlangde althans een paar dagen beraad.

Daarna werd in de plaats van het aftredende lid voor Amsterdam gekozen de heer A. Salm G.B.zn., terwijl als derde candidaat de heer J. Verhoul Dz. van Rotterdam werd gesteld.

Hiermede was de agenda afgehandeld, en daar geen der leden verder iets in 't belang der Afdeeling in 't midden had te brengen, werd de vergadering door den Voorzitter gesloten.

AFDEELING ARNHEM.

Vergadering van 28 April 1897.

Ingekomen waren van de Afdeeling „Delft" een schrijven met bericht van de oprichting dier Afdeeling; van de Afdeeling „'s Gravenhage" het programma eener prijsvraag voor het verlagen van de Wagenbrug, en verder eenige verslagen van vereenigingen.

De heer Evekink gaf eene korte schets van het bezienswaardige van Middelburg en Veere, met het oog op de te houden excursie daarheen; de datum van deze excursie werd voorloopig vast-

gesteld op 20 en 21 Juli, en aan den heer Koreman opgedragen een programma te maken voor dien tocht.

De heer Berghuis exposeerde de resultaten van eene onder de leeraren van de Ambachtsschool alhier uitgeschreven prijsvraag voor een diploma, uit te reiken aan de leerlingen van den avondcursus.

Hierna sloot de waarnemende Voorzitter op de gebruikelijke wijze de laatste vergadering in dit seizoen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

Amsterdam. De heer A. N. Godefroy, rustend architect alhier, heeft ten vorigen jare zijn gedurende 55 jaren verzamelde, hoogst belangrijke boekerij als legaat aan het Rijk aangeboden en stond reeds aanstonds de meest belangrijke werken aan de bibliotheek van 's Rijks Museum in bruikleen af. Thans heeft genoemde heer Godefroy het reeds in bruikleen afgestane gedeelte in vollen eigendom aan het Rijk doen overgaan.

Dit geschenk bestaat uit omstreeks 1050 verschillende boek- en plaatwerken over bouwkunst en aanverwante vakken, zoowel antieke, middeleeuwsche als moderne kunst en hare geschiedenis, vervat in omstreeks 1900 boekdeelen. Aan den schenker is de bijzondere dank der Regeering betuigd.

— De Commissie van Vereenigde Kunstenaars alhier schrijft voor de feestelijke ontvangst van H. M. de Koningin in 1898 verschillende prijsvragen ter versiering van stadsgedeelten uit. Tot mededinging worden alleen toegelaten in Amsterdam gevestigde personen, terwijl een gezamenlijk bedrag van f 2500 voor 8 prijzen en 4 premiën wordt uitgeloofd. Het programma is kosteloos verkrijgbaar in het gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 alhier.

Rotterdam. Uit de acht ingekomen schilderijen voor den derden prijskamp 1896—1897, onder de leden der Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen alhier, heeft de jury het stilleven, voorstellende vruchten enz., vervaardigd door den heer A. de la Rivière, met den uitgeloofden prijs bekroond.

PERSONALIA.

— Benoemd tot adjunct-inspecteur 2e klasse bij de Maatschappij tot Exploitatie der Staatsspoorwegen de heeren A. J. C. van Kellnen en C. P. G. Gorissen.

— Door den Minister van Waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter: E. P. Huizinga te Zuidbroek, bij het verbeteren van den Rijks-Dollardsdijk; A. Van Schaik, bij oeververzieningen langs de Nieuwe Merwede; H. De Leeuwerk te Giessendam, bij de werken aan de Zuid-Willemsvaart; C. W. van der Starr, bij het onderhoud der Zuid-Willemsvaart en H. Deckum te Staveren, bij boordsvoorzieningen bij de kleine of Noordersluis en bij de Koudumersluis.

— Tot directeur der gasfabriek te Deutichem is benoemd de heer N. E. de Kempenaar en tot adjunct-directeur de heer Erp Taalman Kip, beiden aldaar.

— De heer D. D. Duursma, die 44 jaren als architect van Sneekerlangerland werkzaam is geweest, zal in den loop van dit jaar die betrekking nederleggen.

— Gedeputeerde Staten van Noordbrabant bevorderden tot opzichter 1ste klasse van den provincialen waterstaat de heeren: H. S. F. Koenen, te Eindhoven, en A. de Bruin, te Tilburg; en tot opzichters 2e klasse de heeren: C. E. van de Bult, te Vechel, en J. G. D. van de Donk, te Helmond.

— Te Heerlen is op 71-jarigen leeftijd overleden de heer Ego van der Elst, ingenieur der mijnen en commissaris der Koningin voor de Domaniale Mijnen.

— Tot adjunct-directeur der gemeentewerken te Arnhem is benoemd de heer J. N. van Ruijven, ingenieur.

— Tot opzichter in den Haskerveenpolder is door het polderbestuur benoemd de heer H. Dijkstra, te Oudehaske.

— Bij den Waterstaat in Nederl. Indië is benoemd tot opzichter 1ste klasse, de waarnemend opzichter 2de klasse K. A. Berkhemer.

— De bouwkundige J. Vis is benoemd tot opzichter bij de werken van de Assor-brouwaterleiding.

— De heer J. A. Albrecht, directeur der gemeente-gasfabriek en waterleiding te Enschedé, is den 3den dezer in den ouderdom van 52 jaren overleden.

— In den ouderdom van 44 jaar overleed te Aarle-Rixtel de heer L. M. Brouwer, opzichter bij 's Rijks Waterstaat.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Tijdelijk opzichter voor 4 à 5 maanden, bij de uitvoering van het werk onder beheer der genie, langs de Vecht. Adres, onder opgave van vroegere chefs en verlangd salaris, aan den kapt. eerstaanwezend-ing. te Naarden.

— Opzichter voor een groot gebouw. Adres lett. G., boekh. M. J. van der Looff, Enschedé.

— Agenten van eene prima glasverzekeringmij. Ruime provisie. Adres lett. C. R. Bureau dezes. (*Zie advert. in het vorig nr.*)

— Fabrieksopzichter aan de gemeentegasfabriek te 's-Gravenhage. Jaarwedde f 1600—f 2000 waaronder vrije woning enz. begrepen is. Adres op zegel, uiterl. 12 Mei, aan Burg. en Weth., ter secretarie 3e Afd. Inl. bij de directie der fabriek, dagel. van 9—12 uren.

— Hoofdopzichter, bij de uitvoering van een belangrijk werk, in staat als bureauchef op te treden. Salaris f 100 à f 125 per maand. Adres lett. W. Q. Bureau dezes. (*Zie advert. in het vorig nr.*)

— Wetenschappelijk gevormd technicus, bekend met bruggenbouw, bij de gemeentewerken te Vlaardingen. Adresden directeur der gemeentewerken. (*Zie advert. in het vorig nr.*)

— Bouwkundig opzichter-teekenaar. Adres lett. E. D., Alg. Advertentiebureau A. de la Mar Az, Amsterdam.

— Jongmensch, met chemische en technische kennis, op eene fabriek te Rotterdam. Adres, met opgaaf van verl. sal. enz., lett. D. S. H. Alg. Advertentiebureau Sijgh & Van Ditmar, Rotterdam.

— Jong ingenieur of bekwaam technicus. Adres met goede getuigschr. bij H. Doijer, Phoenixstraat Delft.

— Ingenieur bij de gemeentewerken te Arnhem, in vasten dienst. Aanvank. sal f 1600. Adres vóór 22 Mei aan den Burgemeester. (*Zie advert. in dit nr.*)

— Waterbouwkundig opzichter, voor 9 maanden, bij de gemeentewerken te 's Hertogenbosch. Salaris f 80 à f 90 per maand. Adres den ing.-arch. der gemeente. (*Zie advert. in dit nr.*)

DIENSTAANBIEDINGEN.

Intermediair der Nederlandsche Technische Vakvereeniging, Amsterdam.

Opzichter-Teekenaar:	heeft	29 j.,	ong.	verl.	Sal.	f 80	per mn.
Opz. of	"	32 "	geh.	"	"	" 90	" "
Bouwkund. Opzichter:	"	43 "	"	"	"	" 90	" "
Bouwk. Opz. of Uitv.	"	48 "	ong.	"	"	" 80	" "
" " of Uitv.	"	25 "	"	"	"	" 85	à 90 " "
Opzichter-Teekenaar	"	28 "	"	"	"	" 90	" "
Bouwk. Opz.	"	25 "	"	"	"	" 60	à 70 " "
Opzichter-Teekenaar	"	23 "	"	"	"	" 80	à 90 " "
Bouwk. Opz.	"	28 "	"	"	"	" 80	à 90 " "
Bouwk. Teekenaar	"	22 "	"	"	"	" 50	" "
Bouwk Opz.-teekenaar	"	23 "	"	"	"	" 60	" "
Machinist Teek. of Opz.	"	23 "	"	"	"	" 800 à f 1000	

ADVERTENTIEN.

Ingenieur Gemeentewerken.

Bij de Gemeentewerken te *Arnhem* wordt GEVRAAGD in **vasten** dienst:

een INGENIEUR.

Aanvankelijk salaris f 1600. Ouderdom niet boven de 35 jaren.

Zij, die voor deze betrekking in aanmerking wenschen te komen, gelieven zich vóór 22 Mei 1897 bij adres op zegel te wenden tot den Burgemeester van Arnhem.

Nadere inlichtingen te verkrijgen ten bureele van den Directeur der Gemeentewerken te *Arnhem*.

Voor de Gemeentewerken te **'s Hertogenbosch** wordt GEVRAAGD om onverwijld in dienst te treden en voor den tijd van **9 maanden**, een

WATERBOUWKUNDIG OPZICHTER.

Salaris **f 80.— à f 90.—** per maand. Franco brieven met uitvoerige inlichtingen te richten uiterlijk 15 dezer aan den Ingenieur-Architect der Gemeente.

HELD's Patentlicht

Amsterdam, Spuistraat 90, 's-Hage, Passage 7. kost slechts met brander, kousje en glas, verzendbaar, compleet **f 1.—**. Kousjes om in den zak mede te nemen **40** cent. Verzendbaar naar alle plaatsen.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-GRAVENHAGE, *Herkpleim*, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN — AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 50 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

23ste Jaargang N°. 20. ZATERDAG, 15 Mei 1897.

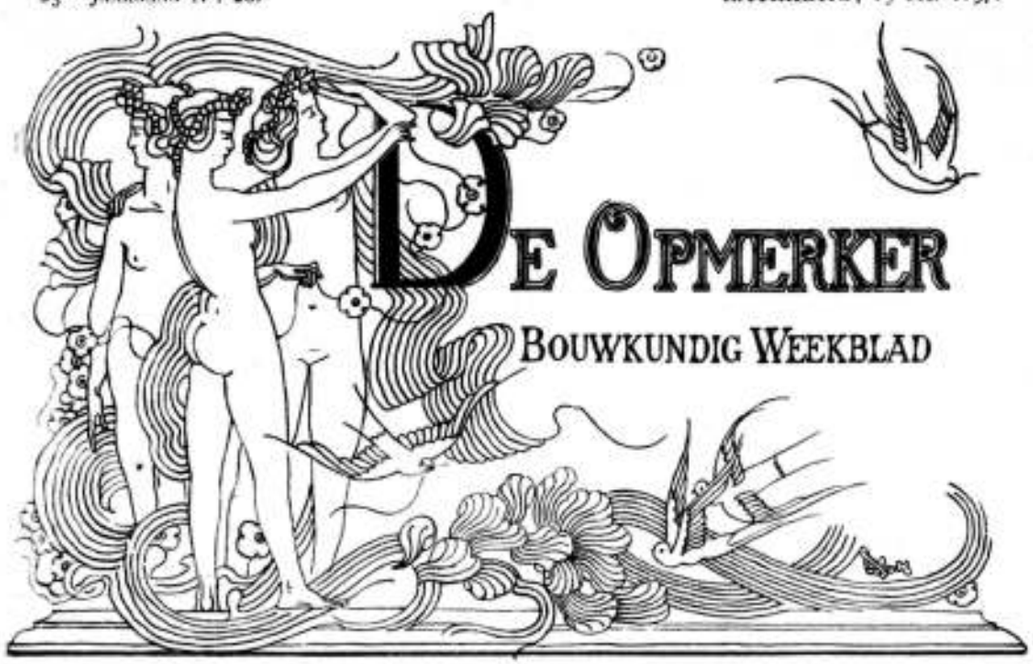

Redactie: F. W. VAN GENDT Jcz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland f 5.—, waarvoor op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, bestelt wordt voor België, bij vooruitbetaling f 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling f 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels f 1.50, het bovenstaande daaronder begrepen voor elken regel meer f 0.20. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Aanwijzen van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal geteekend. Afwijkelijke nummers met plaat f 0.25, zonder plaat f 0.15.

Dr. P. J. H. CUYPERS.

1827 — 16 Mei — 1897.

De 70ste verjaardag van Dr. Cuypers geeft allerwege aanleiding tot openbare huldebetuigingen aan den jubilaris, zoowel binnen- als buitenslands gebracht door zijne leerlingen, vrienden en vereerders en door tal van kunstenaarsvereenigingen.

Dat den architect op dien dag een feest van vereering en dankbaarheid wordt bereid, laat zich gemakkelijk rechtvaardigen als men de groote plaats nagaat welke deze kunstenaar ingenomen heeft en de bijzondere beteekenis die zijn levensarbeid voor de architectuur gehad heeft.

Dr. Cuypers is namelijk een van de baanbrekers geweest die aan de langzamerhand langs dwaalwegen in een slop zonder uitgangen verdoolde architectuur den rechten weg hebben aangewezen, waarlangs een ruim en vruchtbaar veld bereikt kan worden voor een gezonde ontwikkeling.

Om de beteekenis van een man als Cuypers te kunnen waardeeren, moet men zich den toestand der architectuur en de heerschende denkbeelden op dit gebied in Nederland, nu 50 jaren geleden, voor oogen stellen.

Sinds ruim twee eeuwen was de constructie meer en meer als grondslag van hetgeen men langzamerhand als „schoone" bouwkunst ging bestempelen, verwaarloosd, en louter willekeurige theorieën van aesthetica in schoolsche formulen gecristalliseerd, golden als de onomstootelijke wetten, waaraan de bouwmeester op straffe van barbaarschheid zich had te houden. Men was ertoe gekomen om — zooals een bekroond tractaat van de Maatschappij tot nut van het Algemeen in 1837 te lezen gaf — de burgerlijke bouwkunde te verdeelen „in twee groote hoofddeelen, „namelijk: in *gemeene* of *gewone*, en in *schoone* of „*verhevene* bouwkunde; waarvan de eerste leert, hoe„danig en op welk een wijze men huizen en woningen „*duurzaam* en *gemakkelijk* maken kan"; en wier beoefening speciaal werd toevertrouwd aan metselaars en timmerlieden; „terwijl de verhevene of hoogere „bouwkunde daarenboven de voorname regelen op„geeft, om aan zoodanige gebouwen de *meerstmogelijke* „fraaiheid, sieraad en luister *bij te zetten*".

De grondslag van deze schoone of verhevene en luisterrijke bouwkunst waren „de zoogenoemde vijf „Bouw-Orden".

„Evenwel is eene Bouw-Orde" — zoo leerde deze bekroonde handleiding — „dan eerst volkomen, als „dezelve op een *piedestal* verheven is".

Het op die wijze „verheffen der Bouw-Orden" was al sinds geruimen tijd de groote en eenige praeoccupatie der bouwkunstenaars geweest. „Scammozzi, „Palladio en Vignola, wier voetspoor vele andere „bouwkundigen gevolgd hebben" te overbluffen door de uitvinding van een nieuwe orde, waarbij niets dan de willekeur en de meestal dorre vindingrijkheid van deskunstenaars bevooroordeeld brein invloed had, was

de hoogste triomf dien men zich kon voorstellen. Aldus werd een zoogenaamde Duitsche stijlorde uitgevonden door een architect, wiens gelatiniseerde naam „Sturmius" genoeg aanduidt in welke Romeinsche athmospheer van denkbeelden hij leefde; de geheele nationale uitvinding kwam neer op het weglaten van een rij acanthusbladen uit het Corinthisch kapiteel!

Le Brun vond op gelijke wijze de „Fransche orde" uit, die niets anders was, dan de afgezaagde Corinthische „mais dont le chapiteau est composé d'orne-„ments relatifs à la Nation Françoise".

Roland-Le-Virloys verkondigde in zijn Dictionnaire d'architecture van 1770 met zeker welgevallen: „j'ai „inventé et fait exécuter un autre ordre à l'avant-„scène du Théâtre de Metz, en 1732, dont le chapiteau „est décoré au premier rang de fleurs-de-lys, au „second rang de feuilles de laurier, un soleil rayonnant „tient lieu de la fleur du tailloir";....

Wie weet of in dien tijd niet ook een Hollandsche orde van dezelfde waarde is ontdekt?

Langen tijd, en nog heden bij sommigen, was de meening gangbaar, dat de ontwikkeling der architectuur op zulke „uitvindingen" berust, en er zijn er die naief verwachten, dat eerlang een origineele bouwstijl uit de fantasierijke hersenen van een kunstenaar zal verrijzen gelijk Minerva uit het hoofd van Jupiter.

De gedogmatiseerde Grieksche en Romeinsche bouwvormen maakten de menschen blind voor de Germaansche kunstontwikkeling, die zich uitgesproken had in de duizenden prachtwerken der middeleeuwsche architectuur; men zag niet dat deze, evenals oorspronkelijk de bouwkunst der Grieken, op constructieve basis rustte, door constructieve beginselen doortrokken was en zich ontwikkeld had tengevolge van constructieve uitvindingen en verbeteringen. Voor de logica welke uit de werken der middeleeuwsche bouwmeesters allerwege spreekt, was men ten eenenmale doof; vandaar dat het onbegrijpelijk en bedenkelijk geacht werd, dat de Gothische kolommen nu eens kort en dik, dan weer dun en lang voorkwamen. Le Virloys kwam tot de conclusie: „L'ordre Gothique est celui „dont les proportions sont ridiculement extrêmes; dont „le chapiteau n'a aucune grâce", enz.

Het slot is geweest, dat men zich omstreeks de helft der 19e eeuw er toe bepaalde bestaande vormen, aan welke men als klassieke den voorrang gaf, min of meer te varieeren en dat men naliet door te dringen tot de constructie, die niet alleen grondslag is van alle architectuur, maar dit ook hoort te zijn van alle decoratie.

Onder den invloed nu van deze atmospheer ontving Dr. Cuypers zijn opleiding aan de Academie te Antwerpen.

Ware hij van nature niet bedeeld geweest met een buitengewone mate van gezond verstand; met een helderen doorvorschenden geest en met groote artistieke gaven, vermoedelijk zou zijn werk zich niet hebben onderscheiden van dat van zoovele gelijktijdige kunstbroeders die tusschen de pedestals der vijf bouworden verward geraakt zijn gebleven. Gelukkig was Cuypers een denker en zoo ontgroeide hij spoedig aan de schoolsche dogmatiek en ging hij den weg op door de logica aangewezen, geleid door de studie van die middeneeuwsche monumenten, welke voor hen die ze grondig en onbevooroordeeld onderzoeken, duidelijk de kenmerken van het gezond verstand, van het rationalisme in de constructie en van den goeden smaak in de decoratie bezitten.

In Nederland heeft Dr. Cuypers hetzelfde verricht wat Viollet-Le-Duc in Frankrijk gedaan heeft: de oude en in het bijzonder de Nederlandsche monumenten zijn door hem opgezocht, geteekend, grondig bestudeerd. Deze studie is op de vorming van zijn constructieve en decoratieve denkbeelden van grooten invloed geweest en heeft hem geheel vertrouwd gemaakt met den geest en de wijze van werken der groote middeleeuwsche bouwmeesters. Uit de talrijke bouwwerken door Cuypers tot stand gebracht, blijkt duidelijk, dat deze zich evenals die der middeleeuwen onderscheiden, zoowel in hunne constructieve samenstelling als in hunne detail- en vormen-ontwikkeling, door de daaruit allerwege sprekende logica: daar de wetten van deze eeuwigdurend zijn, hebben Cuypers' stichtingen ook voor volgende geslachten een blijvende waarde.

Door Cuypers zijn vele leerlingen gevormd, die, ieder naar de mate zijner krachten, zijn voorbeeld navolgden, en op gelijke wijze bouwwerken trachten te stichten, welke zich door de gemeenschappelijke beginselen van gezonde en logische constructie en decoratie kenmerken.

Aldus vormden deze leerlingen met Cuypers aan het hoofd eene school, die steeds sterkeren invloed op de algemeene ontwikkeling der Nederlandsche bouwkunst uitoefent, zoodat de bouwwerken van onzen tijd een treffend contrast vormen met die van 50 jaren geleden. De intelligente onder onze bouwkunstenaars profiteerden dagelijks van den invloed dezer school naarmate het hun, met de bouwwerken van Cuypers voor oogen, in hun practijk duidelijker werd, dat langs den weg door dezen aangegeven, werkelijk eene gezonde kunstontwikkeling te bereiken was, waarbij doelmatige en tegelijkertijd sierlijke gebouwen verkregen werden, met vermijding van de pedestals en bouworden 50 jaren geleden in gebruik, die terecht meer en meer als nutteloozе en hinderlijke toevoegsels werden beschouwd, zelfs ongeschikt om als sieraad te dienen en slechts belemmerend voor een goede en doelmatige constructie.

Naarmate deze overtuiging veldwon heeft Cuypers zich vele volgelingen en vereerders verworven. Door zijn beminnelijk karakter, zijne belanglooze hulpvaardigheid en zijn vriendelijken omgang heeft hij zich tevens vele vrienden gevormd. Ieder, die hem leerde kennen, werd getroffen door de veelzijdigheid zijner talenten en zijn voortreffelijke hoedanigheden als mensch.

Wij kunnen hier niet beter hulde betuigen aan den jubilaris, dan door de bijzondere beteekenis van diens levensarbeid voor de architectuur in Nederland in het licht te stellen; het is te voorzien dat volgende geslachten ons in waardeering van de verdiensten van Dr. Cuypers nog zullen overtreffen, wanneer onze nakomelingen geheel en al ontgroeid zullen zijn aan den hier en daar nog levenden invloed der kunsttheorieen in de eerste helft dezer eeuw gangbaar.

Intusschen, nu reeds, stemmen tal van kunstenaren en denkers, zoo in Nederland als daarbuiten, in met de erkentelijke hulde, welke wij brengen aan Dr. P. J. H. Cuypers, den grooten bouwmeester van het Rijksmuseum en van het Centraalstation te Amsterdam; de artistieke drijfkracht der bekende Roermondsche kunstateliers; den vruchtbaren architect van talrijke binnen- en buitenlandsche meesterlijke bouwwerken, den kundigen restaurator van vele historische monumenten; den populairen architect, wiens werken een individueel karakter vertoonen, door het volk „de stijl van Cuypers" genoemd; den stichter eener school van talrijke bouwkunstenaren, die er prijs op stellen zijne leerlingen genoemd te worden en onder welke velen van de bekwaamste bouwmeesters van onzen tijd gevonden worden.

Mogen den onvermoeiden meester nog vele jaren geschonken worden, om tot nut der architectuur, tot verhooging van den bloei der kunst, tot eer van Nederland werkzaam te kunnen blijven.

HET JUBILEUM VAN Dr. P. J. H. CUYPERS.

Sinds de hoogleeraren hier-te-lande door wettelijke bepalingen genoodzaakt worden om, zoodra zij 70 jaar oud zijn, hun ambt neder te leggen, is men gewoon, hun een afscheidsfeest te bereiden. In navolging daarvan wordt thans ook aan ieder persoon van eenige beteekenis, die het aantal jaren, door den Psalmist als 's menschen leeftijd genoemd, bereikt, een openlijke hulde gebracht.

Over dit gebruik wordt verschillend geoordeeld. Het wordt geprezen door hen, die meenen dat het verkeerd is, met de hulde te wachten tot na iemands dood: het wordt gelaakt door anderen, die in de huldebetooning een afdoener zien, een wenk aan iemands adres, dat het nu genoeg is, en dat hij wel zal doen, plaats te maken voor anderen.

Den heer Cuypers is een dergelijke eerbewijzing toegedacht, en, wanneer iemand haar verdiend heeft, dan is het deze bescheiden man, die, stil zijns weegs gaande, groote daden verricht heeft. Misschien het treffendst in dit kunstenaarsleven is het volkomen zichzelf gelijk blijven, nu veertig jaren lang.

Aanstonds een aanhanger van de redegevende kunstleer, door Viollet-le-Duc uit de studie der 13e-eeuwsche Fransche monumenten afgeleid, is Cuypers met onverzettelijkheid daaraan getrouw gebleven, heeft hij zich van alle tijdelijke mode-invloeden weten vrij te houden. Toch zou men verkeerd doen, als men den Nederlandschen bouwmeester met zijn Franschen leermeester geheel wilde vereenzelvigen. Want tusschen beiden bestond reeds van den aanvang af een diepgaand verschil. Viollet-le-Duc, de vader van de redegevende kunst, was een Voltairiaan, die zich alleen als wetenschappelijk man en als fijnvoelend kunstenaar tot de 13e eeuw voelde aangetrokken. Cuypers, als trouw zoon der Roomsch-Katholieke kerk, bleef niet aan het uiterlijke hangen, doch zag alles bestraald door het licht des geloofs. Waar bij den Franschman alleen het hoofd werkte, daar sprak bij den Nederlander het hart.

Dat Alberdingk Thijm, die later in nauwe familiebetrekking tot Cuypers zou komen, door zijn geestesrichting van grooten invloed op de kunst van den jongen Limburger geweest is, mag veilig worden aangenomen. Wat Thijm in zijn „Heilige Linie" met zooveel enthousiasme, met zoo innige geloovigheid had neergeschreven, werd door Cuypers in zijn kerkelijke bouwwerken verwezenlijkt.

Als kerkelijk bouwmeester is Cuypers zijn loopbaan begonnen, kerkelijk bouwmeester is hij vóór alles gebleven, al was het hem op lateren leeftijd vergund, eenige belangrijke wereldlijke bouwwerken tot stand te mogen brengen. Aanvankelijk vond de bouwmeester slechts bij een klein deel zijner geloof-genooten instemming. Zijn middeleeuwsche richting kon bij niemand anders genade vinden.

In 1864 behaalde Cuypers een belangrijk succes, daar zijn ontwerp, ingezonden op de prijsvraag voor een museum te Amsterdam met den tweeden prijs bekroond werd. Alberdingk Thijm, die secretaris der beoordeelings-commissie was, nam het met warmte voor Cuypers' ontwerp op en verdedigde sterk het met den eersten prijs bekroonde ontwerp van Ludwig Lange te Munchen. Hij verkondigde, dat de elementen van het met den eersten prijs bekroonde plan „in de Grieksche en Romeinsche, misschien ook in de nieuwe Italiaansche kunst thuis behooren". Daarentegen leerde hem het ontwerp van Cuypers: „dat het krachtig saprijk leven onzer vaderen uit de tijden van Cornelis Ketel, Miereveld en Rembrandt door de vormen van den bouw en de ornamentatie heenstroomde". Thijm echter had, bij al zijn enthousiasme, slechts weinig kennis van architectuur en hij werd duchtig op de vingers getikt, vooral toen hij ook in het karakter van de schim van Justus van Effen in het krijt trad om de kunstrichting, die in het ontwerp van zijn geestverwant Cuypers zich uitsprak, te verdedigen. De heeren Leliman en Gosschalk bestreden hem op geestige wijze.

Cuypers ging inmiddels kalm voort, zijn kunstrichting meest aan kerkelijke gebouwen toe te passen. Te Amsterdam gaven zoowel de Posthoorn-kerk aan den Haarlemmerdijk, als verscheidene huizen in de pas aangeleg de Vondelstraat, blijken van zijn groot talent.

Het dient erkend te worden, dat de Nederlandsche bouwkunst, vóór Cuypers' optreden, niet veel te beteekenen had. Het algemeen oordeel was toen, dat het „Architectonisches Skizzenbuch" met zijn zoete oleografietjes en zijn Berlijnschen Schinkel-Strack-Hitzig-Gropius-stijl het hoogste was, dat de bouwkunstenaar hier op aarde kon bereiken. Ook César Daly vond zijn hartstochtelijke bewonderaars. Dat de constructie een element van de schoonheid kan en moet zijn, daarvan had men geen begrip.

Welk een sensatie ontstond er niet, toen in den zomer van het jaar 1875 het bericht de ronde deed, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken de architecten Cuypers te Amsterdam, Vogel te 's-Gravenhage en Eberson te Arnhem had uitgenoodigd om plannen voor het nieuwe Rijksmuseum te ontwerpen. Aan critiek ontbrak het niet, toen de ontwerpen in een der voorzalen van Arti tentoongesteld werden. De Commissie van Rijksadviseurs, nog slechts kort geleden ingesteld, had er zich toe laten verleiden als jury op te treden, ofschoon zij ook over het ontwerp van een harer leden zou hebben te oordeelen. Daardoor vervreemdde zij de bouwkundigen van zich, en haar uitspraak, ten gunste van den heer Cuypers, vond slechts weinig verdedigers. Thans, nu zoowel Vogel als Eberson ten grave gedaald zijn, zal zeker niemand het betreuren, dat noch het ontwerp van den Haagschen, noch dat van den Arnhemschen bouwmeester is uitgevoerd.

Het is zeker niet aangenaam voor de Commissie van Rijksadviseurs geweest dat het museum, zooals het werd uitgevoerd, geheel afweek van het bekroonde project. Maar de heer Cuypers had het recht als kunstenaar, om voor zijn schepping de vormen te kiezen, die hem het best aanstonden, en die het meest met zijn geestesrichting overeenkwamen.

Wanneer wij in onze gedachten twintig jaar teruggaan en bedenken, welke toestanden toen in de bouwkunst heerschten, dan pas wordt het ons duidelijk van hoe grooten invloed Cuypers voor ons geweest is. Het cementvat was nog de afgod; wilde men eens heel wat bijzonders maken, dan schreef men kunststeen in de bestekken voor. Hardsteen werd niet anders gebezigd, dan in belachlijk dunne plaatjes, met een dorren Hollandschen slag gefrijnd.

Cuypers leerde ons, de gebakken en gehouwen steen te gebruiken zooals het behoorde. Agenten in gehouwen steensoorten van allerlei kwaliteit vestigden zich, en de stucadoors zagen allengs hun aandeel in de gevelversieringen verminderen. Zelfs de speculatiebouwers, die tot dusverre in de meeste gevallen gepleisterde gevels gemaakt hadden, lieten de baksteen in het gezicht blijven.

Zoo heeft het Rijksmuseum, in aanbouw, grooten en weldadigen invloed op onze architectuur gehad. Toen het gebouw voltooid en geopend was, traden zijn gebreken als bewaarplaats voor kunstwerken in het licht. Maar men mag niet vergeten dat zij, die het museum stichtten, meer hebben bedoeld een monument, dan wel een doeltreffende inrichting tot stand te brengen.

Laat de heer De Stuers, die beter dan iemand anders met de bedoelingen en inzichten van den heer Cuypers vertrouwd genoemd mag worden, ons hieromtrent inlichten. In zijn tekst bij het bekende prachtwerk schrijft hij: „Zijn leven lang was het streven van den heer Cuypers, het beginsel in toepassing te brengen, dat hij als een gulden regel voor de bouwkunst tot richtsnoer gekozen had: alle vormen, welke niet door de constructie worden aangegeven, zijn verwerpelijk; het uitwendige moet de afspiegeling zijn van de inwendige constructie; de decoratie mag niet bestaan uit onafhankelijk van de constructie aangebrachte vormen, veel min mag zij der constructie geweld aandoen; zij moet uit deze voortvloeien en daaraan ondergeschikt blijven. Daarom konden hem pilasters, ontleend aan de open galerijen van Grieksche tempels, niet behagen als decoratie voor een gesloten wand, evenmin als klassieke entablementen, daar waar ontlastingsbogen door een gezonde constructie gevorderd worden. Integendeel erkende hij een logische architectuur in de Nederlandsche bouwwerken uit de eerste helft der XVIe eeuw, toen men de versieringsmotieven, aan de Renaissance ontleend, alleen toepaste voor zooverre zij vereenigbaar waren met de vormen, door den bouw gevorderd. Dit beginsel heeft de architect getracht bij den bouw en de versiering van het Museum tot in de kleinste bijzonderheden te handhaven, zoodat het monument leerzaam kan zijn voor ieder, die begrijpt, dat in de architectuur en de haar ten dienste staande decoratieve vakken niet de willekeur der mode, het vooroordeel of de grillige fantasie van den kunstenaar den doorslag mogen geven, maar elke oplossing beredeneerd dient te zijn en aan de logica moet getoetst kunnen worden."

In deze woorden van den heer De Stuers is het doel, dat den heer Cuypers steeds voor oogen heeft gestaan, duidelijk omschreven. Gevraagd kan worden, of de logica waaraan de heer De Stuers zooveel waarde blijkt te hechten, niet dikwijls zeer onlogisch is, en eigenlijk niets dan een soort van logica „ad hoc", expresselijk voor de gelegenheid vervaardigd, mag heeten; vast staat echter, dat de heer Cuypers in deze steeds ter goeder trouw is geweest en dat hij naar zijn beste weten de redekunst heeft toegepast. Wanneer hij, misschien onwillekeurig, voorbij heeft gezien, dat de logica, in de eerste plaats wil, dat een gebouw voor zijn bestemming geschikt zij, dan mag men hem daarover niet te hard vallen. Zijn doel was (om weder met den heer De Stuers te spreken) om te maken een „stichting, welke bijzonder de aandacht verdient van hem, die de herleving en ontwikkeling der 19e-eeuwsche Nederlandsche architectuur wenscht na te gaan, een gebouw, dat een bron van vruchtbare studie is voor ieder, die zich op de beoefening der bouwkunst en der decoratieve kunsten toelegt". Dit was een schoon doel, dat in vele opzichten bereikt mag heeten.

Immers ook zelfs hij, die op de indeeling, inrichting en versiering van het gebouw als museum aanmerking maakt, zal moeten erkennen, dat de overvloed van interessante details inderdaad vruchtbare studie mogelijk maakt. Vooral de kunstnijverheid heeft aan den heer Cuypers groote verplichtingen. Wanneer vele timmerlieden, metselaars en smeden weder, als van ouds, kunstenaars in hun vak zijn geworden, dan hebben zij dit aan den heer Cuypers te danken.

Verleden jaar is een groote verzameling teekeningen van den heer Cuypers tentoongesteld geweest. Men heeft toen gelegenheid gehad, de werkkracht door dezen bouwmeester ontwikkeld, te kunnen bewonderen. En het was nog alleen maar kerkelijk werk, dat toen te zien werd gegeven, hoofdzakelijk bestaande uit toepassingen van den Gothischen stijl. Daarom was die tentoonstelling min of meer een teleurstelling voor vele jongeren, die zich den heer Cuypers anders hadden voorgesteld. Doch die jongeren vergaten, dat de bouwmeester, wiens teekeningen zij zagen, van zijn middeleeuwsche sympathieën nooit een geheim heeft gemaakt. Geloof en kunst stonden bij hem altijd in het innigst verband.

Maar er is ook een andere Cuypers, die van het Rijksmuseum en van het Centraal Station. Daar heeft de bouwmeester, die in zijn kerkelijk werk de middeneeuwen zoo getrouw mogelijk volgt, zich boven de historische stijlen verheven, om daaraan slechts enkele beginselen te ontleenen die, toegepast, tot een nieuwen stijl zouden kunnen leiden.

Het is door de details vooral, dat de beide gebouwen uitmunten. Steeds afwisselend, steeds origineel, steeds toepasselijk, bieden zij den beschouwer bij voortduring een onuitputtelijke bron van genot.

Bij de talrijke kerkgebouwen, door den meester uitgevoerd, is de indruk minder treffend, althans voor hem, die niet door religieuze overwegingen geleid wordt. Hier is een te beslist en te bewust vasthouden aan de middeleeuwsche manier hinderlijk; de ontwerpen zijn hier te duidelijk voortgekomen uit het brein van iemand, die met noeste vlijt getracht heeft, aan reeds lang begraven kunstidealen nieuw leven in te blazen. Wel mocht een beoordeelaar onlangs zeggen: „Ziet de door den meester ontworpen altaren. De devotie is erop gestorven; er zijn immers geen helden meer, die zich om den geloove laten martelen en wier gebeente door deze kunstwerken gedekt wordt, er zijn geen asceten meer, die zich tot extase toe uitmergelen en wier pij of rozenkrans, hier bewaard, de eigenlijke, de eenige wijding aan deze kunst moet geven".

Het is te begrijpen, dat iemand als de heer Cuypers, hartstochtelijk bewonderaar der architectuur van vóór 1550, zich voelde aangetrokken tot datgene, wat het voorgeslacht ons heeft nagelaten, dat hij er met ernstige zorg voor wilde waken, dat dit niet verloren ging. De oude kerken aanschouwende, zooals zij door den tand des tijds, door den moedwil en de onkunde van andersdenkenden dan de vrome stichters geschonden waren, ontwaakte bij hem de lust, om die gedenkteekenen zooveel mogelijk in hun vroegeren luister te herstellen. Dank zij den heer De Stuers, werden hem in veel gevallen de middelen verschaft om aan dien lust te voldoen, en oude gebouwen te brengen in den staat, die naar zijne meening de oorspronkelijke geweest was. Of latere geslachten hem daar veel dank voor zullen weten, moet de toekomst leeren. Al zullen zij vermoedelijk aan zijn goede bedoelingen hulde brengen, zij zullen het betreuren, dat de restauratieprocessen de gebouwen niet alleen voor het oudheidkundig onderzoek waardeloos hebben gemaakt, maar dat ook de patina der eeuwen, waaraan oude bouwwerken hun grootste bekoorlijkheid ontleenen, voor goed verdwenen is.

Het middeneeuwsch ideaal, waaraan de heer Cuypers nu veertig jaar met onbezweken volharding trouw is gebleven, is niet meer dat van het einde dezer eeuw. Wel is het waar, wat onlangs werd opgemerkt, dat de heer Cuypers „alleen den strijd tegen een ondankbaren tijd moet volhouden". De huldebetooningen, hem op zijn zeventigsten verjaardag te brengen zullen, hoe aangenaam zij den jubilaris ook overigens zijn, toch den indruk van weemoed niet bij hem kunnen wegnemen. Een geheele herleving der middeneeuwsche cultuur in het Europa der 19e eeuw hebben Cuypers en zijn begaafde geestverwanten zich gedroomd, doch die droom is niet verwezenlijkt. Wel hebben Derkinderen, Diepenbrock en nog een paar anderen met niet minder geestdrift en talent dan wijlen Alberdingk Thijm voor dit ideaal gestreden, wel zijn de symboliek, de mystiek, de contemplatie voor korten tijd in de mode geweest, doch van eene herleving, zelfs van een gedeeltelijke herleving der middeneeuwsche cultuur zijn wij verder verwijderd dan ooit.

De bekwaamsten onder onze jongere bouwmeesters brengen den heer Cuypers gaarne den eijns hunner bewondering, doch, voor zooverre zij vrij zijn en niet door meer of minder sterke banden aan het rationalisme werden vastgeknoopt, gaan zij hun eigen weg en streven zij naar de bereiking hunner eigen idealen.

In deze kolommen is den heer Cuypers niet altijd lof toegezwaaid. Meermalen werd verzet aangeteekend tegen het drijven in één als alleenzaligmakend beschouwde richting, waaraan vooral de geestverwanten van den bouwmeester zich hebben schuldig gemaakt. Dit verzet is nu niet meer noodig, want ondanks alle moeite, die gedaan werd, om de geheele Nederlandsche bouwkunst tot de leer van Viollet-le-Duc te bekeeren, gelukte dit niet.

Nederland bezit in den heer Cuypers een man van karakter, een man die zijn eerstgeboorterecht nimmer verkocht heeft voor een schotel linzen, hoe verleidelijk die er ook mochten uitzien. Door lof noch blaam

heeft de kunstenaar zich van de wijs laten brengen; hij bewandelde zijn weg met vastberadenheid, slechts opziend naar de Hoogste Macht, die hij als de bron van alle kunst beschouwde. Zulke figuren zijn in onzen twijfelmoedigen, wisselzieken tijd zeldzaam. Wij mogen er trotsch op zijn, wanneer er een in ons midden vertoeft.

Een Engelsch versje luidt:

In the elder days of art
Builders wrought with greatest care
Each minute and unseen part:
For the Lord sees everywhere.

Als deze bouwmeesters uit den goeden ouden tijd is ook Cuypers geweest. Aan alle onderdeelen zijner gebouwen heeft hij dezelfde zorg gewijd, niet vragende naar effect, niet vragende of iemand het zou zien.

Zulk een man verdient onze hulde. Die worde hem dan ook op zijn feestdag gebracht. Hij aanvaarde haar, al komt zij van een zijde, die hem critiek niet onthouden heeft, maar die daardoor ook niet bloot kan staan aan het verwijt als zou haar huldebetoon door vleierij zijn ingegeven.

Behalve de beide bovenstaande, ontving de Redactie nog een drietal artikelen. De grondtonen — hulde, eer, waardeering en eerbied — zijn bij allen gelijkluidend. Wij meenen daarom te kunnen volstaan met de opneming van deze stukken, die beiden, ofschoon van verschillend standpunt uitgaande, den lof van onzen grooten bouwmeester bezingen.

VRAGENBUS.

Houtcementdak.

Is water, van houtcementdaken opgevangen, voor alle doeleinden bruikbaar, of zijn er gevallen bekend waarbij deze dakbedekking hinderlijke en schadelijke bestanddeelen afgaf aan het water dat er afvloeide of er door bijzondere omstandigheden eenigen tijd op was blijven staan?

Bij bovenstaande vraag is voorop gesteld, dat de bovenste lagen bestaan uit zuiver zand en gewasschen grint en alleen de mogelijkheid verondersteld, dat het houtcement in water oplosbare deelen bevat.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Vergadering van 8 *Mei* 1897.

Na de gebruikelijke openings-formaliteiten en de lezing der notulen werden, wegens het bedanken van den heer Bosboom als lid van de commissie in zake het onderzoek naar de examens voor water- en burgerlijke bouwkunde, twee nieuwe leden gekozen, nl. de heeren Bosma en Van de Poll.

Met algemeene stemmen werd besloten onze bibliotheek op te richten, waarvoor door sommige leden boekwerken afgestaan en toegezegd worden.

De vergadering werd daarna gesloten.

Het Informatiebureau is verplaatst naar den Scheveningschen weg no. 100c.

Afdeeling Amsterdam.

Vergadering van 12 *Mei* 1897.

In deze vergadering, in het Hotel de France gehouden, werd het nieuw benoemde bestuurslid, de heer A. P. Roosen, geïnstalleerd en tot lid aangenomen de heer F. Waqué, bouwkundige.

De behandeling van de reglementen voor den „Leeskring" en de „Bibliotheek" werd ten einde gebracht en de datum van invoering bepaald op 1 Juni a. s.

Met een opwekking om door het in bruikleen afstaan van boeken en tijdschriften, beiden te bevorderen, sloot de Voorzitter de vergadering.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. **Bij den dienst van den waterstaat en de burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië kunnen worden geplaatst eenige adspirant ingenieurs.**

Zij die voor plaatsing in aanmerking wenschen te komen, behooren zich vóór 1 Augustus 1897, bij gezegeld adres, te wenden tot het Departement van Koloniën. Zie verder de *Staatscourant* no. 111.

— „Arti et Industriae" hield deze week haar laatste vergadering in dit seizoen. Besloten werd dit jaar een uitstapje te maken, buiten bezwaar van de kas, naar de tentoonstelling te Doedrecht.

Amsterdam. **De heer E. Brandsma alhier heeft voor de vervaardiging van zes ontwerpen van straat-reclame-biljetten de hulp ingeroepen der schildersvereeniging „St. Lucas", die daarop hare werkende leden heeft uitgenoodigd zich voor de vervaardiging bereid te verklaren. Van de veertien leden die zich aangeboden hebben, zijn in eene besloten vergadering door stembhebbende leden tot volvoering der opdracht aangewezen de heeren: Desteman, Frankfort, Gorter, Laguna, Le Gras en Jan van Oort.**

— **De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst houdt haar 76e algemeene vergadering op Donderdag 20 Mei e. k., des voormiddags** te elf uren in het maatschappelijk gebouw. De heer Dr. H. C. Muller zal een voordracht houden over de oudheden van Creta en het Labyrinth, en de architecten W. Hamer en Ed. Cuypers zullen mededeelingen verstrekken over het nieuwe Hotel de l'Europe en den verbouw van het gebouw der Amsterdamsche Bank.

— Het Bestuur van de Vereeniging „Amstels Bouwkring" heeft een adres gericht aan den Gemeenteraad, met verzoek de bouwverordening der gemeente spoedig te willen omwerken en daarbij rekening te houden met de grieven, in dat adres geformuleerd. Deze grieven zijn gericht: 1o. tegen het systeem der bouwverordening, die overledig wordt geacht; 2o tegen het vulgens de bestaande verordening straffen van toestanden; 3o. tegen de bepalingen over het bouwen op achterterreinen; 4o. tegen de wijze waarop de gemeente handelt bij vaststelling van het niveau, waarop gebouwd moet worden.

Utrecht. De Gemeenteraad besloot met 24 tegen 19 stemmen tot oprichting van een openbaar slachthuis.

Dordrecht. Aan de Koninklijke Nederlandsche Glasfabriek alhier kwam dezer dagen gereed de inrichting tot het buigen van spiegelruiten van groote afmetingen. Tot nu toe worden deze ruiten uit Engeland betrokken, wat steeds met groote moeite en kosten gepaard ging, daar door de ruwe behandeling op de zeeboten de ruiten dikwerf gebroken aankwamen. Soms duurde het daardoor maanden eer men aan de bestelling kon voldoen. Het is dan ook niet te verwonderen dat menigeen afgeschrikt werd van gebogen ruiten voor uitstalkasten gebruik te maken; dit bezwaar is thans opgeheven, daar genoemde fabriek over niet minder dan vijf ovens beschikt en daardoor in staat is zelfs belangrijke orders binnen acht dagen uit te voeren. Wij meenen daarop de aandacht onzer lezers te moeten vestigen. Ofschoon ons het gebruik van gebogen spiegelglas niet toelacht, weten wij zeer goed dat in dit opzicht maar al te vaak rekening gehouden moet worden met de wenschen van principalen, i. c. winkeliers en neringdoenden.

— Door het hoofdbestuur der Dordtsche tentoonstelling is de heer Hidde Nijland, de bekende Dordtsche kunstbeschermer, tot burgemeester van oud-Dordrecht benoemd. Zoowel de burgemeester als de schepenen zullen in oud-Hollandsch kostuum gekleed gaan. Onder het beheer van dit college staat de geheele afdeeling oud-Dordrecht en alles wat tot het gebied der oude kunst behoort.

Het hoofdgebouw wordt te klein voor al de in zendingen. Daarom heeft het hoofdbestuur besloten op een terrein dat achter het gebouw gelegen is, een nieuwen vleugel te doen bijbouwen, zonder dat het voorfront daardoor verandering behoeft te ondergaan. De afdeeling scheepvaart en visscherij is een dergene, wier uitgebreide omvang tot het nemen van dezen maatregel heeft geleid; maar ook de collectieve inzending van den Nederlandschen boek- en kunsthandel neemt zulke groote proporties aan, dat aan beperking tot de aanvankelijke expositie-ruimte niet meer te denken viel. De aanvragen om plaatsruimte blijven nog steeds aanhouden.

Delft. De heeren Van den Broek en Van Barneveld Kooy Jr. te Amsterdam, hebben den Raad der gemeente Rhoden een volledig technisch ontwerp met plannen en teekeningen zoomede een reglement met tarieven voor de exploitatie eener drinkwaterleiding alhier ter goedkeuring aangeboden.

Kloosterzande. De Raad besloot tot den bouw van een gasfabriek tot vervanging van de bestaande, die in 1860 werd opgericht en in openbare veiling het eigendom werd van de gemeente.

's-Gravenzande. De Raad vereende met algemeene stemmen concessie aan „The General Ozone and electrical supply Company limited" om de gemeente electrisch te verlichten.

— Het gebruik van graniet breidt zich in ons land de laatste jaren meer en meer uit. Was het tot voor korten tijd graniet van Duitsche en Noorsche herkomst, dat men hier invoerde, thans schijnt men de voorkeur te geven aan dat uit Zweden. Zoo worden thans o. a. bij de gemeentewerken te Rotterdam de dekzerken

van verschillende kaaimuren en deze balustrade voor de vernieuwing der westpunt van het Noordereiland van dit material vervaardigd, terwijl voor de in aanbouw zijnde spoorwegbrug te Westervoort draaglokken gebezigd worden die een gewicht hebben van 6 tot 14,000 KG. Naar men ons mededeelt wordt voorts bij de havenwerken te Kiel, Stettin, Kopenhagen, Aarhus, enz. dit material veel verwerkt. De heer H. J. Bosman te Rotterdam, vertegenwoordiger van Zweedsche graniet-groeven, verstrekt hieromtrent op aanvraag gaarne nadere inlichtingen.

— Aflevering 4 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

De bloemenstad en hare bolplanten, door J. Sturing. — De poolballon van Andrée, door Dr. L. Bleekrode. — De gewervelde dieren van Java, door Dr. H. J. Calkoen. — Het Westfaalsche kolenrevier, door F. E. L. Veeren. — Aetherische oliën, door P. H. de Wit. — De doode vischen van de Karabogas, door A. D. Hagedoorn. — Een merkwaardig lichtverschijnsel in den dampkring, door Chr. A. C. N. — Electrisch licht in de Poolstreken, door Dr. Bleekrode. — Iets over telegrafeeren zonder geleidraden, door H. — Uit de geschiedenis der Narcose, door Dr. R. G. Rijkens. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek. — Boekaankondiging, door H. J. C. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is:

verleend een tweejarig verlof wegens ziekte aan den ingenieur 2e kl. J. F. Quant;

geplaatst in de res. Cheribon de benoemde opz. 3e kl. C. Hollestelle; in de res. Japara de benoemde opz. 3e kl. P. W. Lensink;

overgeplaatst van de res. Japara naar het gouv. Atjeh en onderhoorigheden de opz. 2e kl. W. L. Mulder.

— **Door den Minister van Koloniën is de heer S. R. J. Ommen gesteld ter beschikking van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, om te worden benoemd tot inspecteur der 3de klasse bij het toezicht op de spoorwegdiensten en het stoomwezen.**

— In Ned.-Indië is overgeplaatst van de oosterlijnen naar de westerlijnen, de tijdelijke onderopzichter 3e kl. R. Mafficioli del Castelletto; van de westerlijnen naar de oosterlijnen, de tijdelijke onderopzichter 3e kl. B. J. van der Laan; voorts is wegens ziekte een tweejarig verlof verleend aan den chef der 4e afd. bij de expl. der staatsspoorwegen op Java W. Franken.

— **Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is, met ingang van 1 Juli a. s., de adspirant-ingenieur van den Rijkswaterstaat J. P. van Vlissingen, onder de bevelen gesteld van den hoofdingenieur voor de rivieren, om te worden toegevoegd aan den ingenieur in het 6e rivier-arrondissement ter standplaats Hoek van Holland en de adspirant-ingenieur M. C. E. Bongaerts, onder de bevelen van den inspecteur in de 2e inspectie, ter standplaats 's-Gravenhage.**

— **De heer B. H. Landaal, teekenaar bij de Maatsch. tot Expl. van Staatsspw. te Zwolle, is met ingang van 1 Juni benoemd tot technisch ambtenaar 2e klasse.**

— **De heer H. Mammen, sinds 5 jaren algemeen opzichter bij het waterschap „De Purmer", is te Edam op jeugdigen leeftijd gestorven.**

— **De gevierde landschapschilder Willem Roelofs is op vijf-en-zeventigjarigen leeftijd te Berchem bij Antwerpen overleden.**

— **De Gemeenteraad van Rotterdam benoemde tot inspecteur bij de bouwpolitie, den heer R. P. Stolvings thans tijdelijk als zoodanig aangesteld.**

VACANTE BETREKKINGEN.

— Algemeen opzichter bij het waterschap „de Purmer", volkomen bekend met molen- en bruggenbouw. Jaarwedde *f* 1000 met vrije woning. Kennis van het stoomwezen strekt tot aanbev. Adres, op zegel, vóór 18 Mei bij den dijkgraaf D. F. Post te Edam.

— Opzichter bij het waterschap „de Regge", goed vertrouwd met opmetingen en met de uitvoering van groend- en rijswerken, voor minstens 3 jaren. Salaris f 90 per maand. Adres vóór 20 Mei aan den voorzitter Kingma te Almelo.

— Ingenieur bij de gemeentewerken te Arnhem, in vasten dienst. Aanvank. sal. f 1000. Adres vóór 22 Mei aan den Burgemeester. (*Zie advert. in dit no.*)

— Ingenieur, voor het ontwerpen en uitvoeren van licht- en krachtoverbrenging-installatiën op electrisch gebied. Adres lett. D P N, Algem. Adv. bureau Nijgh & Van Ditmar Rotterdam.

— Opzichter-teekenaar bij de verbouwing der stedelijke gasfabriek te Gouda. Zij, die met dergelijke werken bekend zijn, genieten de voorkeur. Adres den directeur J. J. Prins.

— Assistent opzichter-teekenaar bij de gemeentewerken te Zwolle. Salaris *f* 70 per maand. Adres vóór 22 Mei aan den gemeente-arch. (*Zie advert. in dit no.*)

— Situatie-teekenaar, voor 8 maanden. Salaris *f* 70 à *f* 80 per maand. Kennis van waterpassen of diploma opz. waterstaat strekt tot aanbeveling. Adres met getuigschriften tot 22 Mei, onder lett. G. L., boekh. H. J. v. d. Garde & Co. Zalt-Bommel.

DIENSTAANBIEDINGEN.

Informatiebureau Technische Vakvereeniging, Amsterdam.

Opzichter-Teekenaar:	leeftijd	21 j.,	verl. Sal.	*f* 65	per ma.	
*	*	*	25	* *	* 85 à 90	* *
*	*	*	23	* *	* 60	* *
*	*	*	30	* *	* 60 à 80	* *
*	*	*	29	* *	* 60 à 80	* *
*	*	*	23	* *	* 80 à 90	* *
„ of Uitvoerder	„	41	„	„	„ 60 à 70	„ „
„ of Teekenaar	„	28	„	„	„ 80 à 90	„ „
„ „ „	„	32	„	„	„ 90	„ „
Bouwk. Teekenaar	„	22	„	„	„ 50	„ „

ADVERTENTIEN.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.
Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Private-Inrichtingen. —* Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen. — Closets, Wastafels, Urinoirs* enz. **VERWARMING en VENTILATIE.**
Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.
Hoofdagent van R. WAYGOOD & Co. Ltd. *London.* **LIFTEN.**

Houthandel. Loon-Stoomzagerij. OOSTERMEIJER & Co.
AMERSFOORT.

In voorraad: prima **Slavonisch Eiken Kloshout**, 1/2, 3/4, 1 en 1 1/4 dm. **Eiken Wagenschot.** Alle soorten Buitenlandsch **gezaagd** en **geschaafd Hout. Amerikaansch Greenen Balken** voor Masten en Meeuroeden. **Juffers, Elkens, Kolders, Sparren. Eiken-, Greenen-, Vuren Bestekhout. Amerikaansch Greenen Bestekhout.**
Spoedige levering. — Prima kwaliteit. — Concurreerende prijzen.

UTRECHTSCHE
Cementsteen Tegelfabriek
van A. DE MORIE, Utrecht.
Cementtegels, Putten, Ringen enz.

Machinale Jalousiën Fabriek
voor **HUIZEN** en **BLOEMENKASTEN.** Concurreerende prijzen, ruimen voorraad.
S. BRUIGOM, Arnhem.

OPRUIMING
van vroegere Jaargangen van
„DE OPMERKER".

Voor zoover de voorraad strekt, worden de volgende jaargangen van *„De Opmerker"* tegen de daarbij vermelde prijzen opgeruimd:

		In losse bladen.	Ingenaaid
Jaargang	**1884**	*f* 1.50	*f* 2.—
„	1885	„ 1.50	„ 2.—
„	1886	„ 1.50	„ 2.—
„	1887	„ 1.50	„ 2.—
„	1888	„ 1.50	„ 2.—
„	1889	„ 1.50	„ 2.—
„	1890	„ 1.50	„ 2.—
„	1891	„ *	„ 2.—
„	1892	„ *	„ 2.—
„	1893	„ 1.50	„ *
„	1894	„ *	„ 2.—
„	1895	„ 2.—	„ 2.50
„	1896	„ 2.—	„ 2.50

De met een * gemerkten zijn uitverkocht. De jaargang 1893 is zonder register.

Na ontvangst van postwissel, waarop vermeld is welke jaargangen men verlangt, volgt de vrachtvrije toezending.

De Administratie.

Ingenieur Gemeentewerken.

Bij de Gemeentewerken te *Arnhem* wordt GEVRAAGD in **vasten** dienst:

een INGENIEUR.

Aanvankelijk salaris *f* 1600. Ouderdom niet boven de 35 jaren.

Zij, die voor deze betrekking in aanmerking wenschen te komen, gelieven zich vóór 22 Mei 1897 bij adres op zegel te wenden tot den Burgemeester van Arnhem.

Nadere inlichtingen te verkrijgen ten bureele van den Directeur der Gemeentewerken te *Arnhem*.

OPZICHTER-TEEKENAAR,

Bij de Gemeentewerken kan zoo spoedig mogelijk GEPLAATST worden een **tijdelijk ASSISTENT-OPZICHTER-TEEKENAAR,** goed bekend met het detailleeren, tegen een maandelijksche belooning van **70** gulden. Brieven franco vóór 22 Mei aan den Gemeente-Architect te Zwolle.

TER OVERNAME GEVRAAGD,

een WERK over Fransche Gothiek, van VIOLLET LE DUC

Aanbiedingen aan den Boekh. JOH. G. STEMLER Cz., Amsterdam.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op ***Dinsdag*** den ***1n Juni 1897,*** des namiddags ten 2 ure (*locale tijd*), aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 727.

Het uitbreiden en wijzigen van SPOREN en WISSELS en het uitvoeren van diverse werken op het haven-emplacement te HARLINGEN.

Begrooting *f* 32,236.

De besteding geschiedt volgens § 46 van het bestek.

Het bestek ligt van den 12den Mei 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. J. VAN HOORN te *Groningen* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 1.—.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 25sten Mei 1897 ten 9.40 voormiddag (*West Europeesche tijd*).

UTRECHT, **den 11n Mei 1897.**

AANBESTEDING

VRIJDAG 21 Mei, des voormiddags te 11 uur precies, zal in het Gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te *Amsterdam* worden *AANBESTEED:*

Het bouwen van een VILLA op een terrein achter het Rijksmuseum te Amsterdam.

BESTEK en TEEKENINGEN zijn tegen betaling van **f 2.50** te verkrijgen *Amstel 244.*

C. B. POSTHUMUS MEIJES,
Architect.

HELD's Patentlicht

Amsterdam, Spuistraat 90. 's-Hage, Passage 7. kost slechts met bronder, kousje en glas, verzendbaar, compleet **f 1.—.** Kousjes om in den zak mede te nemen **40** cent. Verzendbaar naar alle plaatsen.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-GRAVENHAGE, ***Kerkplein***, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

STOOMTIMMER-HOUTWOL-FABRIEK

DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda

SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

H. SCHMIDT & ZOON,

Handel in Wagenschot, Rondklossen en eiken **Bestekhout.**

Voorhanden gezaagde en ongezaagde **Slavonische Rondklossen.**
Groote voorraad gezaagd en ongezaagd **WAGENSCHOT.**

Kantoor: DIJKSTRAAT 40, AMSTERDAM.

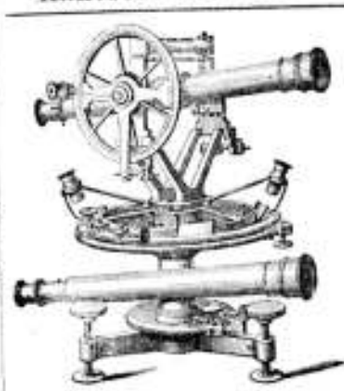

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN **WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,** voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.**

Geëmailleerde Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN

ROLLUIKEN

van ***hout*** en van ***staal***, in verschillende ***constructiën.*** Prijscouranten en inlichtingen op aanvrage gratis bij

W. H. M. SCHOLTE.
Fabrikant, Prinsengracht 516, AMSTERDAM.

HOLLMAN & MIDDELBEEK,

Singel 407. Amsterdam,

Leverancier van TEEKENBEHOEFTEN aan alle groote bouwwerken.

GEBR. HESSE, Damrak 68,

AMSTERDAM.

Leveren complete **CLOSETINRICHTINGEN.**
" " **BADINRICHTINGEN.**

WASCHBAKKEN, GASORNAMENTEN enz. Tegen concurreerende prijzen.

Plaatsing en inrichting door geheel Nederland. Teekeningen en prijscouranten op aanvrage. Wederverkoopers ontvangen het gewone rabat.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

23ste JAARGANG N°. 21. ZATERDAG, 22 Mei 1897.

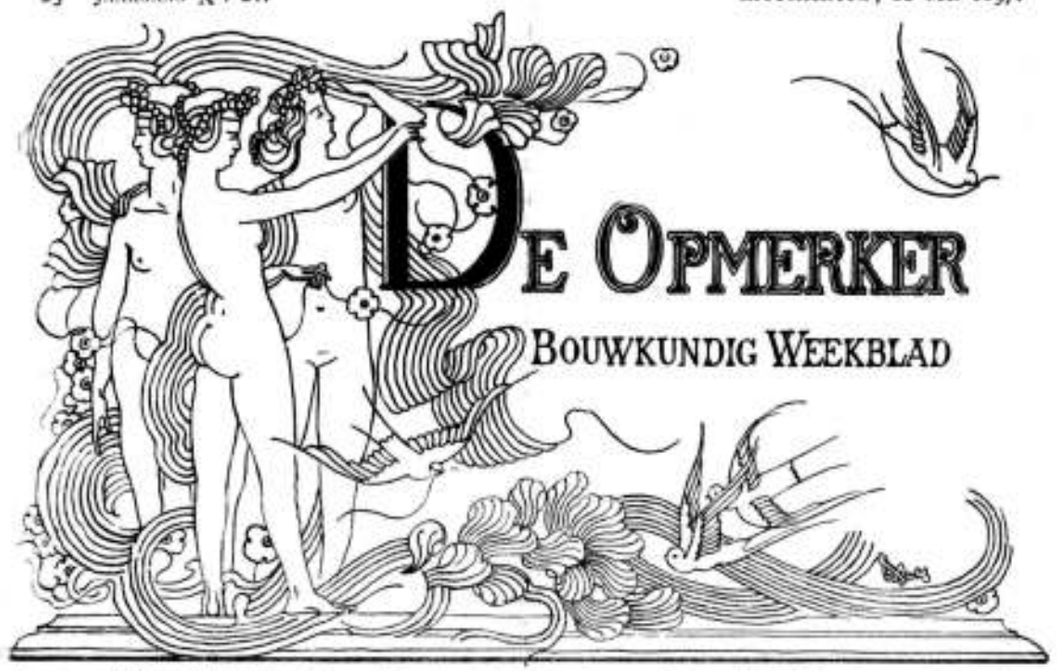

REDACTEUR: P. W. VAN GENDT Jcz. Adres voor Redactie en Administratie: Bazuin van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 5.—, wanneer op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, berekend wordt voor België, bij vooruitbetaling *f* 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1.50, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer *f* 0.20. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal geplaatst. Afzonderlijke nummers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

GEND.

Onder de Vlaamsche steden is Gend zeker een van de eigenaardigste. Ofschoon in vele opzichten een moderne plaats, heeft de oude hoofdstad van Vlaanderen toch nog zooveel herinneringen aan haar verleden bewaard, dat een bezoek ook voor hem, wien het om oudheden te doen is, wel de moeite waard mag heeten.

Het midden van de stad ongeveer is de Korenmarkt, die, deftiger, le Marché aux Grains genoemd wordt. Het is hier een druk punt, waartoe de nabijheid van groente- en vischmarkt niet weinig bijdraagt. Verscheidene aardige gevels zijn hier te zien; het is echter jammer dat de „plaesteraars", wien Alberdingk Thijm zulk een kwaad hart toedroeg, hier veel bederven hebben.

Het Pakhuis, le petit Entrepôt, dat zich verheft ter plaatse waar in de middeneeuwen der steile gevangenhuis stond, is een droog klassiek gebouw uit de vorige eeuw. Het valt hier erg uit den toon, ofschoon het, in het kader van zijn tijd beschouwd, misschien niet onverdienstelijk mag heeten.

Wenden wij ons naar de oostzijde, dan zien wij de St.-Nicolaaskerk, het oudste bedehuis van de stad. De kerk moet reeds in de 10e eeuw begonnen zijn; in de 12e eeuw werd zij geheel herbouwd, om in het begin der 13e eeuw wederom verscheidene veranderingen te ondergaan. De westelijke gevel vertoont nog een Romaansch portaal, met een zeer groot vroeg-Gothisch venster daarboven. Twee traptorens, evenzeer vroeg-Gothisch, flankeeren den westelijken gevel. Zij zijn met colonnetten en boogfriezen versierd.

Een der eigenaardigheden van de kerk is, dat de daken der zijbeuken bijna onmiddellijk onder dat van den middenbeuk beginnen. Boven het kruis verheft zich een zware toren, door vier traptorens geflankeerd, eenigszins herinnerend aan de St.-Janskerk in Den Bosch. Het benedendeel van dezen toren is nog Romaansch, doch het overige is uit de 15e eeuw. Een laag houten dakje, waarschijnlijk slechts voor behulp gemaakt, sluit dezen zwaren toren op niet zeer bevredigende wijze af. Het inwendige levert geen bijzondere merkwaardigheden op; alleen het graftecken voor Philips de Gruutere is een goed werk der Renaissance.

Als men door het noorderportaal de kerk verlaat, komt men op de Kippenmarkt of Marché aux Poulets, waar een gebouw uit het laatst der 17e eeuw, het Bureau de Bienfaisance, de aandacht trekt. Is misschien de gevel al niet bijzonder merkwaardig, een zaal in dit huis vertoont nog geheel de inrichting, zooals die in 1689 gemaakt werd. De betimmering is van eikenhout; zij omsluit zeven schilderijen, die de zeven werken van liefdadigheid verbeelden. De schoorsteen is een bijzonder fraai werk. Het schoorsteenstuk stelt voor Karel V met allegorische figuren; onder het snijwerk trekken vooral de beeldjes van een weesjongen en een weesmeisje de aandacht.

Nu naar het Raadhuis, een gebouw dat als een schitterend voortbrengsel der laat-Gothiek beroemd is. Het kan niet ontkend worden dat de indruk, door deze schepping op den beschouwer teweeggebracht, maar ten deele aan de hooggespannen verwachting beantwoordt. Was het Raadhuis uitgevoerd, zooals Dominicus de Waghemakere en Rombout Keldermans het zich hebben gedacht, het zou een meesterstuk van bouwkunst zijn geworden. Nu heeft het geheel iets fragmentarisch, dat niet aangenaam aandoet. Want de Gothische deelen, die van 1518—1540 gemaakt werden, zijn wel fraai op zichzelf, doch staan in geen goede verhouding tot de Renaissance-

architectuur, die in het laatst van de 16e en het begin van de 17e eeuw gebezigd werd om het gebouw te voltooien.

De Gothische gevel is wel waard, bestudeerd te worden. Al de rijkdom, waarover de laat-Gothiek kon beschikken, is hier toegepast. Overal vindt men een keur van de meest verscheiden motieven. De eentonigheid, die door de twee rijen vensters zou kunnen veroorzaakt worden, is geheel vermeden, doordat op verschillende punten voorsprongen zijn gemaakt. Een dier voorsprongen is de voormalige kapel; meer naar links ziet men een soort van balkon, vanwaar vroeger de bekendmakingen werden afgelezen. Dan komt de stoep en, aan den linkerhoek, een toren, die echter niet zijn oorspronkelijk bedoelde bekroning heeft gekregen. Men vindt hier verscheidene motieven, die ook aan het Raadhuis te Middelburg, eveneens een werk van Keldermans, worden aangetroffen, bijv. de nissen voor beelden tusschen de vensters, den hoektoren en dergelijken. Doch alles is nog veel rijker van behandeling. De blauwe hardsteen van Escausines en de witte steen van Baleghem zijn onder den beitel der kunstenaars tot kantwerk geworden.

Het inwendige van het gebouw is al eveneens zeer merkwaardig. Het oudste deel, waarin de raadzaal zich bevindt, dagteekent van 1484. Die raadzaal, geheel gerestaureerd, maakt een grootschen indruk. Zij heeft een houten zoldering, wier moerbalken door kraagsteenen met wapenschilden worden gedragen. De schouw prijkt met een beeld, dat de Stedemaagd van Gend voorstelt. De wanden zijn goeddeels in eikenhout betimmerd.

De trap, die naar boven leidt, is een meesterstuk van constructie, stevig en toch rijk versierd. Zij leidt naar de wapenkamer, die aan twee zijden door hooge vensters wordt verlicht. Deze vensters snijden in de zoldering, die door een eikenhouten spitsbooggewelf wordt gevormd. De ribben van dit gewelf worden door ornementen vergezeld, en vormen dus paneelen, waarin de wapenschilden der Vlaamsche steden zijn aangebracht. Aan iedere zijde verheft zich een groote schouw. Ook deze zaal is gerestaureerd.

De groote benedenzaal, in het gedeelte na 1518 gemaakt, diende vroeger als vierschaar. Ook hier bevindt zich een groote schouw; de zoldering bestaat uit enorme moerbalken, waarop kinderbalkjes rusten. Een trap leidt links naar het balkon, vanwaar de vonnissen den volke werden bekendgemaakt. Een kleine deur geeft toegang tot de kapel, die ten deele gerestaureerd is en die een prachtig oxaal van eikenhout bevat.

De vleugels van het raadhuis, die in Renaissancestijl gebouwd zijn, vertoonen wel eenige gelijkenis met het raadhuis te Antwerpen. Doch daar dezelfde travee al te dikwijls herhaald werd, zoo is een zeer eentonig effect verkregen.

Schuins tegenover het raadhuis bevindt zich het St.-Joris-hof, thans aan particulieren behoorende, en voor verschillende doeleinden in gebruik. Het is een Gothisch bouwwerk, dat in den loop der tijden veel geleden heeft. Het was in de bovenzaal van dit schuttershof, dat Maria van Bourgondië haren onderdanen het Groot Privilegie verleende.

Wij gaan nu naar de Belfrood, den stedelijken klokkentoren, die zulk een groote rol in de geschiedenis van het middeleeuwsche Gend gespeeld heeft. Reeds in de verte trekt het gevaarte onze aandacht; het bovendeel, in een soort van „Gothiek van den kouden grond" gebouwd, is.... van gegoten ijzer en een waardige tegenhanger van St.-Jacobs torenspits in Den Haag.

Het benedengedeelte van den toren is van Doorniksche steen en met eenvoudige spitsboognissen versierd. De muren zijn bijna twee meter dik. Het is in dezen toren, dat de vermaarde klok Roelandt hangt, met haar opschrift: *mijn naem is roelant, als ic cleppe dan ist brand, als ic luide ist storm in vlaenderlandt.* Maar ofschoon de klok in reishandboeken vermeld staat, als in 1314 gegoten te zijn, zoo is dit toch in werkelijkheid niet het geval. Want de klok, die men nu ziet, is gegoten door F. en P. Hemony in 1666. Wel draagt zij nog den ouden naam. Twee andere klokken, doch minder groot zijn eveneens door deze beroemde gieters toen gemaakt. Ook het carillon, uit 32 klokken bestaande, is hun werk.

De toren heeft als windwijzer een reusachtigen draak, die in het laatst der 14e eeuw gemaakt is. De legende wil, dat hij in 1204 te Constantinopel buit gemaakt zou zijn, doch dit verhaal wordt door de bestaande bescheiden niet bevestigd.

Achter de Belfrood, op de Botermarkt, ligt de stedelijke gevangenis, die door het volk „de mammelokker" genoemd wordt. Dien naam heeft het gebouw te danken aan een relief in den gevel, dat voorstelt hoe een Romeinsch grijsaard door zijn dochter met haar melk wordt gevoed. Het beeldhouwwerk schijnt uit het laatst der 17e eeuw afkomstig te zijn.

Wij richten nu onze schreden naar de Veldstraat, de rue des Champs, een van de drukste punten der stad. In deze straat ziet men het vorstelijk huis, waar Lodewijk XVIII, als Koning *in partibus*, de honderd dagen, die tusschen Napoleon's vlucht van Elba en den slag bij Waterloo verliepen, doorbracht.

Aan het einde dezer straat, op een groot plein, staat het Paleis van Justitie, een der streng klassieke gebouwen, zooals men ze in de eerste helft dezer eeuw zoo gaarne placht te maken. De plattegrond is vierkant, met telkens een voorsprong in iederen gevel. Zes kolommen in front, naar het beproefde recept op een flinken onderbouw geplaatst, vindt men aan de beide voornaamste gevels. Twee zeer monumentale trappen leiden naar een reusachtige zaal, die door galerijen omgeven en door een tongewelf gedekt wordt. Deze zaal is van een werkelijk monumentaal effect; aan haar is het geheele overige gebouw opgeofferd. Het schijnt dat de bouwmeester van het Paleis van Justitie hier het denkbeeld heeft gevonden, dat te Brussel later op nog veel grooter schaal zou worden verwezenlijkt.

De schouwburg, oostelijk van het gerechtsgebouw gelegen, is een klassiek gebouw, waarschijnlijk uit de eerste helft dezer eeuw.

Wij gaan nu door de rue de Courtrai, om het zoogenaamde „quartier de la Citadelle" aan de zuidzijde der stad in oogenschouw te nemen.

Thans komen wij aan de boulevards, die de geheele stad omgeven. Buiten die boulevards werd onder de regeering van Koning Willem I een groote citadel gebouwd, die ten noorden de stad, ten oosten de Schelde, ten westen de Lijs en ten zuiden den weg naar Kortrijk bestreek. Het was een, voor dien tijd, zeer belangrijk werk, dat 44 hectaren besloeg. Maar in 1870 werd het versterkingswerk, als verouderd, aan de stad Gend verkocht, die het grootendeels liet sloopen en den grond als bouwterrein verkocht. Deze terreinen, hoog gelegen en dus niet blootgesteld aan de overstroomingen der rivieren, waren al spoedig zeer gezocht. Een smaakvolle park-aanleg heeft de aantrekkelijkheid nog verhoogd. Ten oosten van dit park staat de kweekschool voor onderwijzers, een groot en sierlijk gebouw in den Vlaamschen Renaissancestijl.

Aan den boulevard de la Citadelle staat de groote infanterie-kazerne, een eenvoudig gebouw van 1732. Men komt nu aan het terrein, waar zich voorheen de vermaarde St. Pieters-abdij bevond. Dit geestelijk gesticht, dat aan de orde der Benedictijnen behoorde, was reeds door den H. Amandus onder de regeering van Dagobert I, Koning der Franken, gegrondvest. In den loop der tijden had het klooster vele voorrechten gekregen en tot het laatst der vorige eeuw heeft het bestaan.

Van de gebouwen zijn nog slechts enkele meer over. Het oude convent, een werk uit het begin der 17e eeuw, dient nu als kazerne. Ook de refter wordt thans voor militaire doeleinden gebruikt. Het belangrijkste gebouw, dat nog rest is de kloosterkerk, een werk uit de 17e eeuw, dat, naar den smaak des tijds met een koepel boven het kruis werd versierd. De pendentifs prijken met de figuren der evangelisten. De schilderijen, die tegenwoordig de kerk versieren, maken wel een decoratief effect, doch hebben geen groote kunstwaarde.

De meest beroemde kerk van Gend is die aan St. Bavo gewijd. Zij bestond reeds in den Romaanschen tijd, zooals de krocht onder het koor bewijst. Het koor, met omgang en kapellen, schijnt een werk der 13e eeuw. Schip en kruisbeuk dragen het karakter van ± 1500. Ook de toren aan de westzijde, die geen spits heeft, moet uit den laatsten tijd der Gothiek dagteekenen.

Vroeger was de kerk aan Johannes den Dooper gewijd; in 1540, toen Karel V de St.-Bavo-abdij noodig had, om ter plaatse waar zij stond, een citadel te bouwen, schonk hij de St.-Janskerk aan het kapittel van St. Bavo. In 1559 werd de kerk door Paulus IV tot een kathedrale kerk verheven; Gend werd toen een bisdom.

De kerk is wat zwaar van afmetingen; zij mist de slankheid, die anders meestal het kenmerk der Gothiek mag heeten. De toren, achtkant en van boven van vier hoektorentjes voorzien, zou een beter effect maken indien hij zijn spits nog had, die in 1603 door den bliksem werd vernield.

Het inwendige der kerk is zeer imposant. De beuken van het schip worden door geprofileerde pijlers geschreden; in het koor ziet men zuilen. Een zeer fraai effect maken de wapens der Guldenvlies-ridders, die ter herinnering aan de kapittels dezer orde, die herhaaldelijk in de kerk gehouden werden, zijn gemaakt.

De predikstoel is een dier achttiende-eeuwsche werken, die in België zoo talrijk zijn en die van groote kunstvaardigheid spreken, al kunnen misschien op de wijze van opvatting wel aanmerkingen gemaakt worden. De kuip wordt ondersteund door den boom des levens. Aan haar voet staan twee levensgroote beelden, het Heidendom en de Waarheid. Deze laatste is als vrouwefiguur verbeeld; de eerste is een oud man. De Waarheid wijst met haar vinger op het woord van Paulus: „Ontwaakt, gij die slaapt, staat op uit de dooden en Christus zal over u lichten". Aan den voet van de trap staan twee engelen, die den geloovigen aanmanen om met aandacht den prediker te volgen.

Daar onder het koor een krocht aanwezig is, zoo is de vloer daar veel hooger dan in het schip. Een zwartmarmeren afsluiting draagt de reusachtige beelden van St. Pieter en St. Paulus, waarschijnlijk uit de vorige eeuw afkomstig. Het hoofdaltaar is een zeer rijk voortbrengsel van laat-17e-eeuwsche kunst, dat echter meer door pracht, dan door schoonheid uitmunt. Veel interessanter zijn de grafteekenen van bisschoppen, die het koor versieren. Het eerste, aan de noordzijde, is het meesterwerk van Duquesnoy, de beeldhouwer die voornamelijk heeft uitgemunt in het maken van kinderfiguurtjes. Men ziet den bisschop Triest op zijn tombe liggen, met Jezus en Maria als beschermers. Vier kinderfiguurtjes, daarbij geplaatst, zijn allergevoeligst gedaan. Deze tombe is niet slechts het meesterwerk, maar ook het laatste werk van Duquesnoy geweest. Want de kunstenaar werd in 1654, kort na de voltooiing van dit grafteeken, beschuldigd van hetzelfde misdrijf, als wat onlangs den Engelschen schrijver Oscar Wilde naar den tredmolen bracht. Als verzwarende omstandigheid gold, dat Duquesnoy het feit in de kerk had gepleegd en zoo werd hij veroordeeld, om geworgd en verbrand te worden. Wel deden zijn vrienden wat in hun vermogen was, om een minder strenge straf voor hem te verkrijgen, wel wezen zij op zijn buitengewone talenten, doch het mocht niet baten, en het recht had zijn loop.

De andere drie tombes zijn niet zoo fraai als deze. Toch is ook het grafteeken van bisschop Allamont, dat den overledene knielend voor de H. Maagd vertoont, een zeer verdienstelijke schepping van den beeldhouwer Delcourt uit Luik. Een zeer eigenaardig effect maakt de Dood, als bronzen geraamte achter den overledene geplaatst. Dergelijke kunststukken waren in de 17e eeuw zeer in den smaak.

De twee tombes aan de zuidzijde zijn ook door bekwame kunstenaars gemaakt. In het bijzonder de figuur van den H. Carolus Borromeus, die het graf van den bisschop Van den Bosch versiert en die door Gerard Helderenberg gebeiteld werd, is een goed stuk werk. Ook het liggende beeld van bisschop Maes, door Rombout Pauwels van Mechelen gemaakt, verdient de aandacht. Het herinnert zeer aan de manier van Rombout Verhulst, ook een Mechelaar.

(Slot volgt.)

HET FEEST VAN Dr. P. J. H. CUYPERS.

Nadat Zaterdagmorgen het feest kerkelijk gevierd was met de opdracht van eene plechtige mis in de kerk van het Allerheiligste Hart in de Vondelstraat, werd Zondag — de eigenlijke verjaardag — het feest in den huishoudelijken kring herdacht. In het bekende huis in de Vondelstraat was de geheele familie bijeen. Een stroom van bezoekers verscheen, zoo groot, dat zich eene eindelooze file vormde. Eene deputatie van 52 oud-leerlingen en leerlingen kwam den meester hulde brengen en namens deze deputatie voerde het woord de heer P. Snickers, die den meester eene oorkonde overhandigde, ontworpen door den heer R. A. van de Pavert, chef van het teekenbureau in het Rijksmuseum. De heer Snickers zeide de tolk te zijn van de vereering en hoogachting, welke allen, die de architectonische kunst beoefenen, voor Dr. Cuypers gevoelen; hij sprak den wensch uit dat deze de oorkonde zou willen aanvaarden als het zichtbaar bewijs daarvan.

Dr. Cuypers was blijkbaar zeer getroffen door dit bewijs van genegenheid, hem door zijn oud-leerlingen gebracht en sprak er in enkele woorden zijn welgemeenden dank voor uit.

Eene menigte bloemgeschenken en tal van andere stoffelijke blijken van hoogachting werden in den loop van den dag ontvangen; voorts een massa brieven en telegrammen, van heinde en verre.

De leerlingen en oud-leerlingen vereenigden zich later in den middag in het „Hôtel de l'Europe" aan

een gemeenschappelijk feestmaal, dat uit den aard der zaak een besloten karakter droeg. Tegen negen uur kwam ook de jubilaris met de zijnen.

De heer De Pollen, als ceremoniemeester optredende, sprak allereerst woorden van welkom. Hij getuigde van de groote voldoening, welke allen gevoelden, omdat zij heden een bewijs van hunne erkentelijkheid konden aanbieden. Dit samenzijn zou de aanwezigen onvergetelijk blijven.

De heer Jac. van Straaten sprak, namens alle aanzittenden, den jubilaris toe en bracht den gevierden meester de verzekering van aller dankbaarheid, erkentelijkheid en bewondering. In het bijzonder dankte spr. daarbij voor het schoone voorbeeld, door Dr. Cuypers zijnen leerlingen gegeven door onvermoeide werkzaamheid, door karakter en energie, maar vooral ook als christen-patroon. Ten slotte wenschte de spreker den meester toe, dat het hem mocht gegeven zijn nog vele jaren te leven in de krachtige arbeidzaamheid, die allen ten voorbeeld was, en eindigde zijn toespraak met een heilwensch voor den jubilaris en zijne familie.

Dr. Cuypers antwoordde met weinige woorden, op de eenvoudige, bescheiden wijze, die hem eigen is, en dankte daarbij allen voor de sympathie en waardeering, welke hij van zijne leerlingen op dezen dag mocht ondervinden.

Hiermede was het meer officieele gedeelte van den avond geëindigd en volgde een gezellig samenzijn, waarbij nog menig hartelijk woord werd gesproken.

Omtrent de feestviering die Maandag in het Rijksmuseum plaats had, vermelden wij het volgende:

Eenigen maanden geleden vormde zich eene commissie, bestaande uit de heeren mr. G. van Tienhoven, eere-voorzitter; J. H. van Eeghen, penningmeester; Aug. Allebé, hoogleeraar aan de Rijksacademie van beeldende kunsten te Amsterdam; D. v. Delden, directeur der Haagsche Academie van beeldende kunsten; Jac. Ankersmit, voorzitter der vereeniging Rembrandt, te Amsterdam; Nic. Molenaar, architect te 's Gravenhage; A. C. Wertheim, lid der Eerste Kamer; Jhr. C. C. Th. Six, civiel-ingenieur, adjunct-intendant van het Kon. Paleis te Amsterdam; Jhr. B. W. F. van Riemsdijk, hoofddirecteur Rijksmuseum te Amsterdam; Dr. H. J. A. M. Schaepman; F. Adema van Scheltema; Jhr. Mr. Victor de Stuers, referendaris aan het Ministerie van Binnenl. Zaken, om aan Dr. P. J. H. Cuypers, architect te Amsterdam, op diens 70n verjaardag, een blijk van hulde en eerbied aan te bieden. Dit huldeblijk, dat bestaan zal in een geïllustreerd prachtwerk, waarin naast de levensbeschrijving van den kunstenaar, de merkwaardigste scheppingen van zijn arbeid zijn opgenomen, eischte zorgvuldige voorbereiding, zoodat het op den verjaardag onmogelijk kon gereed zijn. Het is daarom, dat de commissie, die Maandag in het Rijksmuseum was samengekomen, om den grooten bouwmeester te eeren, alleen tot aanbieding te harer beschikking had een oorkonde-album, vermeldende het aan Dr. Cuypers toegedachte prachtstuk en de namen dergenen, die tot dat huldeblijk hebben bijgedragen.

Dit album is een kunstwerk, den grooten jubilaris volkomen waardig. Het is vervat in een geel-kalfslederen band, geheel uit de hand gesneden, gedreven en geciseleerd door den heer Jos. Merckelbagh, te Utrecht, en uitgevoerd in laat-Gothieke vormen. In het midden staat het in goud en kleuren bewerkte wapen van den jubilaris met zijn devies: „Credo, Amo, Spero". Daaroverheen liggen rijk bewerkte bordures, in een granaat-appel-motief uitloopend naar de vier hoeken, welke met gedreven zilver zijn beslagen door den heer J. Brom te Utrecht.

Op het eerste blad, geheel in harmonie met den band, weder de stijlvormen der Vlaamsch-Nederduitsche laat-Gothiek vertoonende, ziet men Architectura op een troon zitten, overhuifd door een rijk in goud en bruin uitgevoerd baldakijn. Om haren troon zijn vrouwefiguurtjes geplaatst: Sculptura, Pictura, Beeldhouwkunst en Schilderkunst, Goud- en IJzersmeedkunst, beneden het Nederl. wapen, boven het St.-Lucas-wapen met drie schilden: het ware, het schoone, het goede.

Op deze bladzijde begint de opdracht met de woorden:

„Aan Dr. Petrus Josephus Hubertus Cuypers, den grooten bouwmeester."

Daaronder en daarboven St.-Willebrord als vertegenwoordigende de kerkelijke en de burgerlijke bouwkunst, die de Jubilaris niet alleen in ons land, maar ook in België, Pruisen, Beieren, Noorwegen, Zwitserland en Hessen uitvoerde. De wapens dier landen zijn opgehangen aan de takken van een laurierboom. In de bordure naast de opdracht een randversiering met paarlen en steenen, welke het geheel omlijst. Dit alles is zeer rijk in goud en kleuren bewerkt en uitgevoerd in den stijl der miniaturisten van de 11e eeuw. Het tweede blad met de voortzetting van den tekst is meer ornementaal gehouden. Op schuine goudbanden, afgewisseld door zwart, is een paars bladornement geschilderd. Op het zwart en onder het goud heen een laurierboom, geteekend met het monogram van Dr. Cuypers en de attributen van den architect. 't Geheel als omlijsting voor de volgende tekstwoorden als voortzetting van de opdracht: „die oude monumenten herstelde en nieuwe monumenten schiep, de bouw-, schilder- en beeldhouwkunst in harmonische orde en schoonheid deed samengaan, stoffeering en versiering tot hooge kunst verhief, bieden zijne vereerders en vrienden op den 70sten verjaardag zijner geboorte de verzameling en beschrijving zijner kunstwerken, hem ter eere, den tijdgenoot ter herinnering, het nageslacht ter leering."

Daaronder het wapen van Amsterdam en „16 Mei 1897". Op het derde blad is op groenen fond, in bruin, wit en goud met de pen de volgende voorstelling geteekend: een vrouwefiguur, zooals Lucas van Leiden e. a. deze figuren teekenden, houdende in de eene hand een rol, in de andere een granaat-appel: symbool van het schoone, ware en goede, en voortbrengende vruchtbaarheid. Zij is omgeven door twee bouwwerken: het eerste bouwwerk van den jubilaris, de O. L. Vrouwekerk te Roermond en een van de laatste werken die hij uitvoerde, het kasteel Haarzuilen.

Nu volgen op perkamenten bladen met fraai versierde initialen, rijk afwisselend in kleur en lijnspelingen, de namen der deelnemers. Velen van hen, die in Nederland en in 't buitenland op kunstgebied een eerste plaats innemen, zijn daar vertegenwoordigd. Het album wordt bewaard in een kunstig, in Gothischen stijl gebeeldhouwde cassette, vervaardigd in de ateliers van den heer W. Mengelberg te Utrecht. Het werk is ingebonden door den heer J. C. Mensing te Amsterdam.

Omstreeks kwart over elven kwam de heer Cuypers met zijne echtgenoote, onder geleide van enkele commissieleden, door de Rembrandtzaal naar de voorzaal; zij gingen door een dubbele wacht van leerlingen der kunstscholen in het Museum, die den jubilaris een warme ovatie brachten.

De jubilaris met zijne echtgenoote, hunne kinderen en kleinkinderen namen plaats in een reeks van zetels in het midden van den grooten kring.

Mr. G. van Tienhoven trad naar voren en sprak, te midden eener eerbiedige stilte, ongeveer het volgende:

„Waarde heer Cuypers, laat mij in de eerste plaats u danken voor de bereidwilligheid, waarmede gij ons in de gelegenheid hebt gesteld uwen 70sten verjaardag te kunnen vieren, en laat ik dien dank ook overbrengen aan de leden uwer familie. Uit den aard der zaak is een jaardag een huiselijk feest, en de tegenwoordigheid van uwe verwanten doet aan dat karakter van huiselijkheid geen afbreuk, het doet het in hartelijkheid nog winnen. Op hartelijkheid in de eerste plaats hebben allen prijs gesteld, die het een eer hebben geacht, u thans te kunnen begroeten. Maar met dit karakter van hartelijke hulde is ook niet in strijd, de plaats waar zij wordt gebracht. Waar immers zou dit beter, waardiger en hartelijker kunnen geschieden dan in dit gebouw, waaraan de naam van Cuypers voor altijd zal verbonden blijven, waar beter dan in het Rijks-museum te Amsterdam? Maar daarmede is evenmin in tegenspraak het ambt dat ik thans de eer heb te bekleeden in dit gewest; toen ik mij gaarne bereid verklaarde aan het hoofd der commissie op te treden, was ik nog ambteloos burger. Niet door officieele betrekking tot Amsterdam kan ik thans tot u spreken, maar aan mijn oude betrekking tot de hoofdstad dank ik het toch dat ik thans hier met warmte het woord tot u richt, en spreken kan, niet met den hartstocht voor de kunst, die tot overdrijving leidt, noch met de koelheid der critiek die den gloed der waardeering dooft. De grondtoon in ons allen is dankbaarheid, omdat gij door al uw werken het hoogste en beste in ons hebt weten te wekken, het reine, het goede, het ware.

„Van die dankbaarheid breng ik u een blijde en hartelijke hulde. Zeker is er niet zoo groote beteekenis in het feit van het klimmen der jaren. Maar wel wanneer men, op dien top gekomen, kan terugzien op een welbesteed leven vol werkkracht en daden. Zoo kunnen we u een gelukkig man noemen. Kunstenaar geboren, hebt gij al uw gaven weten te ontwikkelen. Zorgvuldig hebt gij u weten te vrijwaren voor elke zonde tegen het beginsel van uwe kunst. Ook hebt ge strijd gevonden, maar in dien strijd zijt ge overwinnaar gebleven, en menige jubel zal in deze dagen nog in uw hart weerklinken, omdat bij die zege geen miskenning uw deel was. Bitterheid, die zoo tegen uw natuur is, behoeft uwe ziel niet te grieven. Niet als de trotsche balling behoeft gij den lauwer, die door anderen wordt betwist, u zelf op de slapen te drukken. Want ook erkenning was uw deel. Wel-is-waar zult gij ook eenigermate den last der jaren ondervinden, en leed bleef u, als anderen, niet gespaard, maar gij verheugt u in het bezit uwer hooggeëerde gade, in uwe kinderen, in den zoon, die erfgenaam is van uwen naam en van uwen arbeid. Geachte jubilaris, God geve, dat dit nog vele jaren van u kan worden getuigd.

„Een aantal vrienden hebben thans, bij dezen mijlpaal op uwen weg, besloten tot het maken eener beschrijving van uwe werken. Waarlijk niet omdat zij meenen, dat gij thans in ruste zoudt gaan, want zoolang Cuypers leeft, zal Cuypers werken. Uw naam zal niet vergaan als het schuim der zee; daarvoor zijn uwe leerlingen en uwe werken. Daarom dus niet. Maar uwe vrienden wenschen eene beschrijving van uwen arbeid, voor het tijdperk, dat achter ons ligt. Thans bieden we u, als voorlooper van dit groote werk, het oorkonde-album aan met de namen der deelnemers."

Hierop opende de heer Van Tienhoven de cassette en drukte Dr. Cuypers de hand, met de woorden: „Thans wensch ik u van harte geluk, maar ik leg in dezen handdruk de volle waardeering van duizenden in den lande."

Ten slotte verklaarde de heer Van Tienhoven gerechtigd te zijn door den Minister van Binnenlandsche Zaken tot het doen van de mededeeling, dat het Hare Majesteit de Koningin-Regentes behaagd heeft Dr. Cuypers in de orde van den Nederlandschen Leeuw te bevorderen tot Commandeur.

Met luid applaus werd deze mededeeling begroet.

Dr. Cuypers nam thans het woord. Het oogenblik bracht hem de vraag op de lippen: „Kunt gij in gemoede erkennen al deze hulde waardig te zijn? Wanneer spr. dit grootsche huldebetoon aanvaardde, dan deed hij het omdat de oorzaak niet ligt in zijn persoon. Een verklaring daarvoor vond hij in de edelmoedigheid van de personen, die dit hebben voorbereid.

„Wanneer ik immers iets heb kunnen verrichten, dan dank ik het aan de vereerders en bevorderaars der kunst, aan de Nederlandsche Maecenaten. Nooit heb ik tevergeefs steun gevraagd voor de verbreiding, de bevordering en de opwekking der kunst. Daarom: in dezen geest wil ik met u juichen en jubelen. Leve de kunst, leven hare beoefenaars en beschermers!"

Toen deze woorden weder met groote warmte waren toegejuicht, hief de heer Ant. Averkamp den dirigeerstok en zong het a-capella-koor, dat in de rechterhelft van de eerezaal was opgesteld, het volgende sonnet van Dr. Schaepman, op muziek van den dirigent:

Gezegend zij de dag, die U zag komen,
U, meester, met der schoonheid wonderstaf;
Gij naamt der kunst haar valsche siersels af,
Deedt door den steen haar zonnejeugd weer stroomen;

De werklijkheid gehoorzaamde aan Uw droomen,
Uw Koningskracht, die U de Heere gaf;
't Verleden deedt gij rijzen uit het graf,
De toekomst heeft uw heden reeds genomen!

Gezegend zij de dag! De jaren gaan.
Vast als de zon blijft heil'ge schoonheid staan,
Onsterflijk in het sterflijke is het schoone;

Al draagt Uw hoofd der jaren drukkend wicht,
De schoonheid kroont u met haar stralenkrone
Van eeuw'ge jeugd en onvergank'lijk licht.

Hierna kwamen een aantal vertegenwoordigers van vereenigingen den jubilaris hulde brengen.

Namens de vereeniging „Architectura et Amicitia" sprak de heer Van Boven den heer Cuypers toe, en verzocht hem een feestnummer van het orgaan der vereeniging aan te nemen.

Uit naam van den „Haagschen Kunstkring" kwam Mr. Snijder van Wissenkerke een eigenaardige hulde brengen. In de zekerheid dat de roem der werken van den heer Cuypers niet was beperkt tot de grenzen van dit land, had de vereeniging zich gewend tot bekende kunstenaars in den vreemde, in de eerste plaats architecten, en had aldus in een album een aantal autografen verzameld met getuigenissen over Cuypers' arbeid. De vereeniging, die hiertoe het initiatief nam, stelde er een hooge eer in, ook Dr. Cuypers het eerelidmaatschap aan te bieden.

Met een gelijk doel trad hierop een commissie naar voren, gevormd uit bestuurders van het „Kon. Oudheidkundig Genootschap".

De heer P. van Eeghen, als voorzitter, herinnerde

in zijne toespraak aan de vele belangrijke diensten door Dr. Cuypers aan het Genootschap bewezen, en bracht hem daarvoor warmen dank.

Namens het „Bouwkundig Genootschap", te 's Gravenhage, bracht de heer P. du Rieu Fz. vervolgens almede een huldegroet en het eerelidmaatschap.

De heer H. W. Mesdag sprak namens een groot aantal Haagsche kunstenaars en bracht hem in eenvoudige, hartelijke woorden een broederlijken groet over met den wensch, dat hij nog lang moge gespaard blijven voor het vaderland en de Nederlandsche kunst.

Namens het Bernulfus-gilde, te Utrecht, vereeniging voor kerkelijke kunst, kwam Mgr. Van Heukelom een hulde aanbieden met het verzoek om het eerelidmaatschap te willen aanvaarden.

Ten slotte werd het woord gevoerd door den heer Van Straaten, namens de aannemersvereeniging „de Eendracht", en deze toespraak maakte door den vorm en den toon, waarop zij werd uitgesproken, een zeer aangenamen indruk, omdat er zulk een groote warmte en bewondering in doorstraalden.

De heer Cuypers bedankte ten slotte allen voor hetgeen zij hem aanboden, in de eerste plaats dank brengende aan de Koningin-Regentes voor de hooge onderscheiding. Daarna dankte hij voor de vele eeretitels, die hem waren aangeboden, en aanvaardde ze gaarne in den zin, dien hij straks reeds aangaf. En ten slotte alle hulde samenvattende, bedankte spr. hartelijk allen, die hem dezen schoonen dag hadden bereid, en beval zich in aller vriendschap aan.

Het koor zong hierna de hymne Caelestis Urbs Jerusalem, van Alph. Diepenbrock, waarvan de uitvoering in deze groote hal een diepen indruk maakte.

De plechtigheid was hiermede geëindigd.

Roermond, de geboortestad van Dr. Cuypers, is niet achtergebleven om hem hulde te betuigen.

Daar hadden Woensdag en Donderdag de feestelijkheden plaats. De ruimte van ons blad laat niet toe deze breedvoerig te beschrijven. Vermeld zij dat de gevel van het geboortehuis van den jubilaris door den tegenwoordigen eigenaar smaakvol met bloemen en groen en veelkleurige vlaggen was versierd.

Op het stadhuis waren bijeen de Raadsleden der gemeente met hunne dames, de bisschop van Roermond en diens vicaris-generaal, het lid der Tweede Kamer voor Roermond, de leden der Staten te Roermond woonachtig, enz. enz.

Toen de heer en mevrouw Cuypers de voor hen bestemde ereplaatsen hadden ingenomen, sprak de burgemeester van Roermond hen hartelijk toe. Namens Roermond's ingezetenen bood hij hem aan een afbeelding van een gedenksteen, die als gedachtenis in de Munsterkerk zal gemetseld worden.

Dr. Cuypers dankte voor de hem bewezen eer.

De burgemeester begeleidde daarop de familie Cuypers naar het bordes van het Stadhuis. Bij hun verschijning aldaar werden zij door het Harmonieorkest met het *Wilhelmus*, door de menigte op de Markt met gejuich begroet, alle corporatiën defileerden daarop langs het Stadhuis en kort daarop verlieten Dr. Cuypers en de zijnen weder het Stadhuis, om door alle corporatiën gebracht te worden naar hun woning aan de Kapellerlaan.

Den volgenden dag werd het feest in de ateliers der firma Cuypers & Co. voortgezet.

Aan Dr. Cuypers werden hier verschillende sierlijke oorkonden aangeboden. Vermelding verdient vooral de oorkonde, aangeboden door het oudheidkundig genootschap „Limburg", in den vorm van een album, bevattende 90 bladen met teekeningen, photographieën, gedichten, spreuken enz., alle van leden van het genootschap.

BIJ DE PLAAT.

De plaat geeft een gezicht op het geschiedkundig gedeelte van de verleden jaar gehouden Millenniumstentoonstelling te Buda-Pest, uitgevoerd volgens de plannen van den Hongaarschen architect Ignaz Alpár. Binnenkort verschijnt een werk geheel aan de architectuur dezer tentoonstelling gewijd, en waarvan bijgaande illustratie eene proef is.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

76e Algemeene Vergadering.

Onder voorzitterschap van den heer C. Muysken had jl. Donderdag de jaarlijksche Meivergadering der Maatschappij plaats.

Blijkens het jaarverslag telde de Maatschappij in 1896 492 gewone, 10 buitengewone, 70 kunstlievende en 110 afdeelingsleden; door verschillende oorzaken ging het ledental achteruit, zoodat dit thans 468 gewone, 7 buitengewone, 78 kunstlievende en 20 afdeelingsleden bedraagt. Het verslag herdacht het overlijden der ereleden J. F. Metzelaar en Dr. Allard Pierson, en der leden G. B. Salm, J. P. N. da Silva, te Lissabon, G. J. Heanink, Dr. W. N. du Rieu, Lammert Berghuis en Mr. W. J. Royaards van den Ham.

Omtrent de prijsvragen meldt het verslag, dat op de eerste prijsvraag: „een blok van vier heerenhuizen" één antwoord was ingekomen, op de tweede prijsvraag: „een getuigschrift ten dienste der afdeelingen" vier antwoorden en op de derde prijsvraag „een buiten-schuifdeurkozijn met schuifdeuren" geen antwoord.

De jury, bestaande uit de heeren A. C. Bleijs, I. H. J. van Lunteren, Jacques Leijh, C. B. Posthumus Meyjes en J. Mutters Jr., stelde voor aan het antwoord op de eerste prijsvraag toe te kennen den tweeden prijs. De vier ingekomen antwoorden op de tweede prijsvraag kwamen, naar het oordeel der jury, niet voor een bekroning in aanmerking.

Tot bestuursleden werden met bijna algemeene stemmen gekozen de heeren M. A. C. Hartman te Delft, A. Salm G.Bzn., Amsterdam en J. Verheul Dzn., Rotterdam, en tot voorzitter werd benoemd de heer Salm, die na eenige aarzeling de betrekking aanvaardde. De aftredende Voorzitter, die volgens de wet als bestuurslid niet herkiesbaar was, wenschte zijn opvolger met de benoeming geluk.

De heer Knuttel, bestuurslid, richtte daarna eenige woorden van waardeering en dank tot den heer Muysken, die gedurende 18 jaren als voorzitter de belangen der Maatschappij heeft behartigd en aan wiens werkzaamheid de Maatschappij veel te danken heeft.

De heer Posthumus Meyjes deed namens de besturen van alle afdeelingen der Maatschappij het voorstel, om den heer Muysken te benoemen tot erelid, hetgeen onder levendige toejuichingen werd aangenomen.

De heer Muysken zeide dank voor deze eer, bracht hulde aan den secretaris en uitte den wensch, dat het de Maatschappij wel moge gaan en dat ze haar zelfstandigheid en onafhankelijkheid moge bewaren. In deze tijden is dat noodig. Spr. zou daarover kunnen uitweiden, maar hij zal dit niet doen. De Maatschappij is vooruitgegaan, niet in ledental, maar in wezen en beteekenis.

Het streven om het gilde van de architecten hoog te houden en de belangen der bouwkunst te behartigen blijve dus steeds haar doel.

Namens de ereleden sprak daarna de heer Lelimán zijn dienst medelid toe.

Van de bovengenoemde eerste prijsvraag werd met den tweeden prijs (zilveren medaille en getuigschrift der Maatschappij) bekroond de heer J. W. Bijlenburg, architect te Rotterdam.

Uit de begrooting voor 1897, die werd goedgekeurd, blijkt, dat zij in ontvang en uitgaaf sluit met f 11 036.50. In 1896 bedroegen de ontvangsten f 12.865 en de uitgaven f 13,320.

Met applaus werd begroet de mededeeling des penningmeesters dat bijna alle obligatiehouders in de 4 pCts. heffing genoegen hebben genomen met halvering der rente. Voor de andere helft is hun een bewijs van uitgestelde rente uitgereikt. De post rente is dientengevolge van f 2589 gedaald tot f 1628.

Van een bedrag van f 14.000 aan obligatiën waren de houders niet bekend. Deze zijn dus niet in de schikking begrepen.

Over den inhoud van het Weekblad waren de gevoelens verdeeld. De heer Leliman vond het volkomen beantwoordende aan het doel. De heer Van Malsen achtte het onvoldoende. De voorzitter spoorde tot krachtige medewerking aan.

Nadat besloten was de volgende Septembervergadering te Rotterdam te houden, werd de morgenbijeenkomst gesloten.

In de middagvergadering hield Dr. H. C. Muller een lezing over de oudheden van Creta en het Labyrinth. Hetgeen de spr. o. a. omtrent het uit de oudheid beroemde labyrinth mededeelde, maakte aan de Vergadering duidelijk dat het labyrinth als gebouw

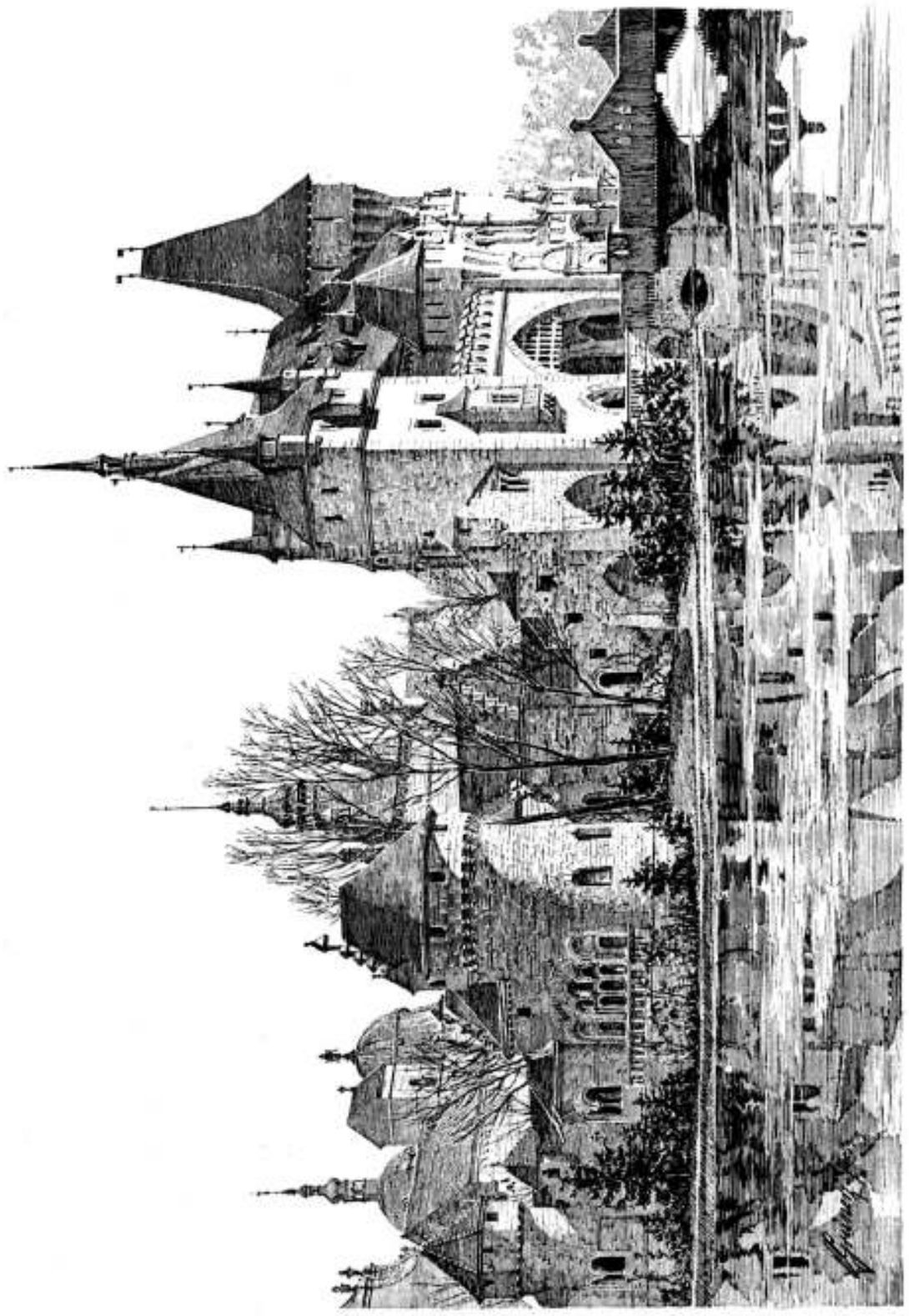

MILLENIUMS-TENTOONSTELLING TE BUDAPEST.

Photolith van G.J.Thieme, Arnhem.

nooit bestaan heeft, doch een schepping is der fantasie en dat het thans nog bestaande labyrinth niets anders is dan een ondergrondsche steengroeve, die, volgens de beschrijving die spr. daarvan gaf, veel moet hebben van de steengroeven bij Maastricht en Valkenburg.

Na deze voordracht worden door de heeren W. Hamer en Ed. Cuypers mededeelingen gedaan over het nieuwe hotel de l'Europe en over het gebouw der Amsterdamsche Bank, welke gebouwen, na afloop der vergadering door de leden werden bezocht.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

Afdeeling Rotterdam.

Op de ledenvergadering van 10 Mei der afdeeling Rotterdam van de Technische Vakvereeniging werd door den heer J. C. H. van Duyl, chef-machinist der Centrale Guanofabrieken te Kralingscheveer, tentoongesteld een door hem uitgevonden verstelbare moersleutel, in den handel gebracht onder den naam van „Hollandsche sleutel". Een hoogst curieuse collectie van een dertigtal modellen van z.g. Engelsche sleutels, door spreker bijeengebracht, toonde duidelijk aan hoeveer reeds lang van alle kanten gezocht is, om te voldoen aan de behoefte aan een moersleutel, waarmede men op doelmatige wijze een reeks moeren van zeer uiteenloopende afmetingen kan aanzetten, en zonder gevaar van breken of ontzetten de gevorderde krachtsinspanning kan toepassen.

De nieuwe sleutel gelijkt in hoofdvorm op een bekend Engelsch model. Het eene gedeelte vormt den vasten bek met den steel, het andere gedeelte vormt den lossen of verstelbaren bek die met een staart schuift in den uitgeholden steel, en alsdan door middel van een opgesloten stelmoer op zijn plaats wordt gehouden. En nu bestaat de uitvinding daarin, dat aan de ruggzijde van den vasten bek één stuk met den steel is aangebracht, een verlengstuk vormende, eene onwrikbare geleiding voor den losse bek, zoodat zelfs, wanneer hij geheel is uitgeschoven, de bek toch nog een krachtigen steun vindt tegen het achterover of zijdelings verhuigen. Op verrassend eenvoudige wijze is aldus eene verbetering verkregen die dezen sleutel ver boven andere verheft. Het bewijs hiervoor is overtuigend gebleken uit de vergelijkende proeven, genomen op de laatst gehouden rijwielentoonstelling te Amsterdam; met dezen sleutel tegenover verschillende Engelsche sleutels van erkend goed fabrikaat en van grooter gewicht en meerdere capaciteit, legde de laatsten sleutels het af, terwijl de Hollandsche sleutel niet de minste afwijking vertoonde.

Het geopperde bezwaar, als zou de vooruitstekende ruggesteun een beletsel zijn om een moeilijk bereikbare moer best te pakken, weerlegde spreker met de opmerking dat dit niet een speciaal gevalg is van den rugsteun, maar eenvoudig een bezwaar dat alle verstelbare sleutels met elkaar gemeen hebben tengevolge van de eigenaardige constructie. Voor bijzondere gevallen zal men steeds een bijzonder gevormd stuk gereedschap moeten gebruiken.

Spreker vond een zeer dankbaar gehoor, dat zich zeer ingenomen met deze uitvinding toonde; vele bevoegde deskundigen spraken eenstemmig een gunstig oordeel uit over den Hollandschen sleutel.

Afdeeling Utrecht.

Vergadering van 14 *Mei* 1897.

Bij de opening dezer vergadering deelde de voorzitter mede, dat twee leden der Rotterdamsche- en één der Amsterdamsche afdeeling hunne woonplaats te Utrecht hebben gevestigd. De voorzitter heette deze heeren welkom en spoorde hen aan om hunne krachten voortaan aan de Utrechtsche afdeeling te wijden, ten einde door gezamenlijke krachtsinspanning datgene te verkrijgen wat eene vereeniging als deze moet geven, zal ze aan haar doel beantwoorden.

Aan de orde is nu het concept huishoudelijk reglement, door het bestuur ingezonden, 't welk den leden werd voorgelezen.

Na verschillende meeningen daarover gehoord te hebben, besloot de Vergadering dit concept-reglement niet meer artikelsgewijze te behandelen in eene ledenvergadering, maar het ter inzage aan 't Hoofdbestuur toe te zenden.

Niets meer aan de orde zijnde, werdt de vragenbus geopend, welke één vraag bevat en wel: „Is houteesent-dakbedekking aan te bevelen en welk fabrikaat is dan te prefereeren"? De beantwoording dezer vraag wordt tegen de volgende vergadering door den heer Adr. Koopman op zich genomen, waarna de voorzitter na de gewone rondvraag deze vergadering sloot.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. De hulde aan Dr. Cuypers gebracht door het Bouwkundig Genootschap te 's-Gravenhage, bestond in de benoeming tot eerelid, waarvan het diploma hem, bij gelegenheid van de plechtigheid in het Rijks-museum, door een deputatie uit het bestuur werd aangeboden.

In karakteristiek Gothisch schrift vermeldt dit diploma, het besluit in de vergadering van het Genootschap van 30 April jl. genomen.

Het is een fraai proeve van verluchtingskunst in middeleeuwschen stijl, geheel in den geest van den meester, voor wien het bestemd was, ontworpen en uitgevoerd door den heer Berden, die er opnieuw in getoond heeft zich op dit gebied volkomen thuis te gevoelen.

De eigenlijke opdracht vult met zijn rijk versierde initialen de bovenhelft van het ongeveer vierkante blad. Het ondergedeelte, in tweeën verdeeld, bevat links het familiewapen van Dr. Cuypers, met het betrekkelijk device: „Crede, Spera, Amo"; geflankeerd door het wapen der kunst en dat van 's-Gravenhage met engeltjes als schildhouders. Rechts in een daartoe opengelaten vak staan de handteekeningen van alle bestuursleden.

Het eerste eerelid van het Bouwkundig Genootschap zal zeker de artistieke wijze op prijs stellen, waarop hem ook deze hulde werd gebracht.

Amsterdam. De geschenken, welke Dr. P. J. H. Cuypers bij zijn feest heeft ontvangen, het groote oorkonde-album, de verschillende opdrachten, eere-diploma's enz. zijn in het Rijks-museum voor het publiek ter bezichtiging gesteld, te weten in de zaal van het Oudheidkundig Genootschap naast de Rembrandtzaal.

— Ter voorziening in de vacature van bouwkundig lid der gezondheidscommissie, ontstaan door het overlijden van den heer G. B. Salm, worden voorgedragen de heeren C. B. Posthumus Meijes en Jacob F. Klinkhamer.

Haarlem. Door de heeren Fr. Anderheggen en L. J. Neumeyer te Amsterdam is concessie verzocht voor den aanleg eener electrische tram Amsterdam—Haarlem met zijtakken naar Sparendam en IJmuiden en in aansluiting aan de electrische tram Haarlem—Zandvoort, waarvoor aan de heeren Van den Arend en Van der Steur concessie werd verleend.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned. Indie zijn

benoemd: tot ingenieur 1e kl. de ambt. op wachtgeld J. de Booij, laatst die betrekking bekleed hebbende; tot opzichter 1e kl., de opz. 2e kl. F. H. Cordesius, tot opz. 2e kl. de opz. 3e kl. H. Ludeling, tot opz. 3e kl. J. A. Overdorp, daartoe ter beschikking gesteld van den Gouv.-Generaal.

— Bij de exploitatie der Staatsspoorwegen op Java is:

bepaald: dat de tijdelijke onderopzichter 2e kl. C. E. Maks bij de Oosterlijnen geplaatst blijft;

overgeplaatst: naar de Westerlijnen, de onderopzichter 2e kl. W. F. H. Sekel;

geplaatst: op de Oosterlijnen, de opzichter-machinist 2e kl. A. H. Altmann, thans gedetacheerd bij den aanlegdienst.

— Bij Koninklijk besluit is de heer D. R. J. baron van Lynden, laatstelijk benoemd hoofdingenieur bij den aanleg van Staatsspoorwegen in Nederlandsch-Indië, thans met verlof in Nederland, op zijn verzoek, met ingang van 1 Juni 1897, eervol uit 's lands dienst ontslagen, met toekenning van pensioen.

— Bij Koninklijk besluit is de Oost-Indische ambtenaar met verlof, J. J. van Poelvoorde, laatstelijk opzichter der 1ste klasse bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken in Nederlandsch Indië, op zijn verzoek wegens physieke ongeschiktheid, eervol uit 's lands dienst ontslagen, met toekenning van pensioen.

— Bij Koninklijk besluit is de heer Ph. W. van der Sleyden, Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, benoemd tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw.

— Bij Koninklijk besluit is Dr. P. J. H. Cuypers, architect van 's Rijks museumgebouwen te Amsterdam, bevorderd tot commandeur in de orde van den Nederlandschen Leeuw.

— Bij Koninklijk besluit is aan den fortificatie-opzichter der 1e klasse D. Hartman, werkzaam bij het Departement van Oorlog, toegekend de zilveren eeremedaille der orde van Oranje-Nassau (met de gekruiste zwaarden).

— Door den Minister van Financiën is benoemd tot teekenaar van het kadaster te Groningen de heer W. L. Haarman, klerk ten kantore der hypotheken en van het kadaster aldaar.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter J. Texthof te Zwolle, bij het herstellen der sluizen te Veere; J. Gonlag te Beverwijk, bij het verbreeden van het Noordzeekanaal in de bocht bij Velzen; A. Peters bij het opruimen van een ondiepte in het Hollandsch Diep beneden de spoorwegbrug te Moerdijk; en D. A. v. d. Straaten bij het uitvoeren van baggerwerk in het Aardappelengat.

— In den ouderdom van 52 jaar overleed de heer J. Bos, opzichter bij den Waterstaat te Moerdijk.

— De heer J. H. Egenberger, oud-directeur der academie „Minerva" te Groningen is te Utrecht overleden.

— De heer Louis Abraham Reuvens, oud-hoofdingenieur van den Rijks-waterstaat, ridder in de orde van den Nederl. Leeuw, is te 's Gravenhage op 72-jarigen leeftijd overleden.

— Tot leeraar aan de Ambachtsschool te Arnhem is benoemd de heer H. W. Mol, architect aldaar.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opzichter voor het ontijzeringswerk der waterleiding te 's Bosch, ged. 8 maanden. Salaris f 70 à f 80 per maand. Adres voor 25 Mei aan den Burgem. *(Zie advert. in dit no.)*

— Technisch opzichter aan een der grootste ijzerfabrieken in Noord-Brabant, gehuwd en R.-K., bekend met stoommachines, electr. verlichting accumulatoren en de fabrikage van ijzerartikelen. Adres onder no. 5598 *Prov. Noordbr. en 's Hertogenbossche Ct.*

— Bouwkundig opzichter voor de uitvoering van een belangrijk bouwwerk. Adres met kopieën van getuigschr. enz., boekh. H. L. Smit Hengelo (O.).

— Bekwaam machineteekenaar. Adres, met bijzonderheden omtrent vroegeren werkkring, bij W. C. & K. de Wit, 188 Prins-Hendrikkade, Amsterdam.

— Associatie gezocht, door een architect. Adres motto associé, Alg. Adv. bur. Nijgh en Van Ditmar, Amsterdam. *(Zie advert. in dit no.)*

— Bouwkundig opzichter, grondig bekend met landmeter en waterpassen, bij de Petroleum-Maatschappij Mocara Enim in Palembang. Adres den directeur dier mij. Doelenstraat 12/14, Amsterdam.

DIENSTAANBIEDINGEN.

Informatiebureau Technische Vakvereeniging, Amsterdam.

Opzichter-Teekenaar:	leeftijd	21 j.,	verl.	Sal.	f 65		per	mn.
" "	"	25	"	"	"	85 à 90	"	"
" "	"	23	"	"	"	60	"	"
" "	"	30	"	"	"	60 à 80	"	"
" "	"	29	"	"	"	60 à 80	"	"
" "	"	23	"	"	"	80 à 90	"	"
" of Uitvoerder	"	43	"	"	"	60 à 70	"	"
" of Teekenaar	"	28	"	"	"	80 à 90	"	"
" "	"	32	"	"	"	90	"	"
Bouwk. Teekenaar	"	22	"	"	"	50	"	"

Een ARCHITECT,

ongeveer tien jaar gevestigd en tal van werken hebbende uitgevoerd, wenscht zich op nader overeen te komen voorwaarden te **ASSOCIEEREN.**

Adres met *franco* brieven, onder motto *„Associé"*, aan het Alg. Advertentie-Bureau van NIJGH & VAN DITMAR, Amsterdam.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead. Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen. — Privaat-Inrichtingen. — Shanks Closets* zijn nog niet overtroffen. — *Porcelainen Badkuipen, IJzeren Badkuipen. — Closets, Wastafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.** Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat. Hoofdagent van R. WAYGOOD & Co. Ltd. *London.* **LIFTEN.**

Ministerie van Justitie.

Openbare AANBESTEDING.

Op **Zaterdag 12 Juni 1897**, des namiddags te 2 uren, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie te *'s-Gravenhage*, in het openbaar worden **aanbesteed:**

Het bouwen van een Rechtsgebouw aan den Noordsingel te Rotterdam, met daarmede in verband staande werken aan de Strafgevangenis aldaar. Raming f 355.400.

Het bestek No. 78 met daarbij behoorende teekeningen ligt voor gegadigden ter inzage in het directiegebouw op het voorterrein van de Strafgevangenis aan den Noordsingel te Rotterdam.

Tevens liggen ablaar 58 stuks detailteekeningen en 12 stuks monsters en modellen ter visie.

Genoemd bestek is van af 24 Mei 1897 op aanvrage, tegen betaling van *f* 5,20, *franco* verkrijgbaar bij de GEBROEDERS VAN CLEEF, Boekhandelaars, Spui No. 28*a* te *'s-Gravenhage.*

Aanwijzing zal worden gehouden op *Vrijdag 4 Juni 1897* te Rotterdam op het bouwterrein, des namiddags ten 1½ ure, terwijl inlichtingen zijn te bekomen bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen, Departement van Justitie te 's-Gravenhage.

's Gravenhage, 20 Mei 1897.

De Minister van Justitie,
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal:
P. J. VAN BEIJMA.

Voor het ontijzeringswerk der Waterleiding te 's-Hertogenbosch WORDT GEVRAAGD:

Een Opzichter,

voor den tijd van ongeveer acht maanden, tegen eene belooning van **f 70** à **f 80** per maand.

Sollicitatiën in te zenden aan den Heer Burgemeester vóór **25 Mei n. s.**

Inlichtingen dienaangaande geeft de Directeur dier Waterleiding.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade De NEDERLANDEN van 1845.

's GRAVENHAGE, *Herkplein*, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN — AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

„ANTI-STONE". Beste en goedk. Reägens tegen Ketelsteen in Stoomketels.

Groote Kolenbesparing.

VANE & Co., Atlasworks, Amsterdam.

H. L. ZALME & ZONEN, 's-Gravenhage.

Stoomglasslijperij, Glasverzilvering, Glasetserij.

Specialiteit in Naamplaten van WIT en ZWART MARMERGLAS. Fijne bewerking.

SPOEDIGE LEVERING.

UTRECHTSCHE ASPHALT-FABRIEK.

Herhaalde Bekroningen: Diploma's Zilv. Medailles enz.

Prima **ASPHALT-DAKPAPIER** in **alle** Merken, **'t beste en goedkoopste** dat er bestaat. *Asphalt daklak, Asphaltmastik, Carbolineum enz.* **DAKBEDEKKINGEN van ASPHALTPAPIER,** kant en klaar onder ***Jarenlange*** garantie. Maken **alle** voorkomende **Asphaltwerken.**

Echte VULKAAN HOUTCEMENT-DAKBEDEKKINGEN,

met 10 jaren garantie. **Honderden** reeds gemaakt door **'t geheele land en alle** tot volkomen tevredenheid, waarvoor de bewijzen voorhanden zijn.

Utrecht. **Firma STEIN & TAKKEN.**

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

23ste Jaargang N°. 22. ZATERDAG, 29 Mei 1897.

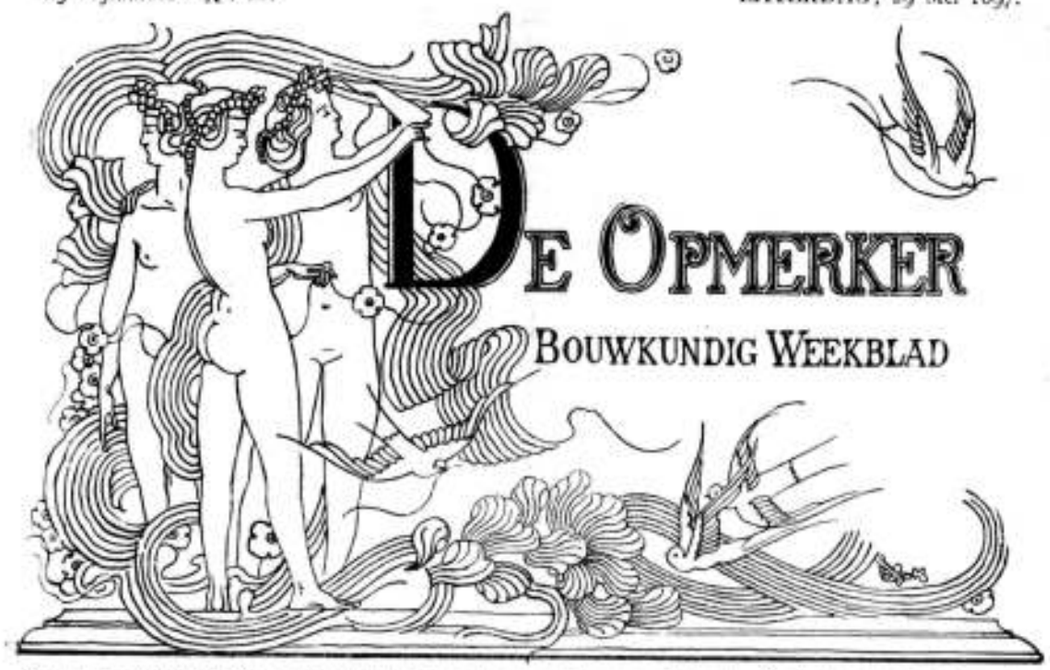

Redactie: F. W. VAN GENDT Jr. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 3.—, vooruit op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt voor België, bij vooruitbetaling *f* 6.50 en voor de overige landen der Postunie met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1.50, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer *f* 0.50. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Aanvragen van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

GENT.

(Vervolg en slot van bladz. 163.)

Het is wel eigenaardig, dat dit koor, wat zijn versiering betreft, geheel een laat 17e-eeuwsch karakter draagt. De prachtige geelkoperen deuren zijn in 1708 door Willem de Vos van Antwerpen gemaakt, en de vier koperen kandelabers met het wapen van Engeland hebben aan Koning Karel I behoord. De koorbanken werden in het laatst der 17e eeuw vervaardigd; haar barokke vormen, ofschoon van groote vaardigheid getuigende, zijn niet zeer in harmonie met den stijl van het gebouw.

Het is in de kapellen, die de zijbeuken en het koor omgeven, dat de schilderijen, die zeer talrijk, doch niet steeds van groote kunstwaarde zijn, een plaats vonden. Wanneer wij aan de zuidzijde beginnen, dan vinden wij in de zesde kapel het beroemde altaarstuk der gebroeders Huibert en Jan van Eyck, de aanbidding van het Lam, in 1432 voltooid. Dit altaarstuk heeft niet minder dan twintig paneelen, waarvan echter niet allen van de gebroeders Van Eyck afkomstig zijn. Want de luiken zijn nu deels te Brussel, deels te Berlijn. De luiken, die men nu te Gend ziet, zijn kopieën.

Het werk heeft, al van ouds, als een meesterstuk gegolden, en dit is te begrijpen, als men opmerkt, hoe zorgvuldig alles gedaan is. De kleuren zijn nog zoo helder, alsof zij pas onlangs werden aangebracht. Toch, met allen eerbied voor het oordeel van meer bevoegde kunstkenners dan wij, moet ons de bemerking van het hart, dat het werk, als geheel, ons niet in allen deele heeft voldaan. Het scheen ons, dat er geen verband genoeg bestaat tusschen de paneelen, die het bovendeel en die welke het benedendeel vormen. De figuren van God den Vader, Maria en Johannes, op betrekkelijk groote schaal uitgevoerd, doen bepaald nadeel aan het hoofdpaneel daaronder, waar men talrijke veel kleinere figuurtjes, in een landschap verbeeld, het Lam Gods ziet vereeren. Ook op de luiken is dit contrast hinderlijk; Adam en Eva en de muziekmakende vrouwen zijn veel te groot voor de daaronder geplaatste optochten van pelgrims en ridders. Indien boven- en benedenpaneelen afzonderlijk van elkander geplaatst waren, dan zouden zij ieder op zichzelf beter voldoen.

God de Vader is een zeer verheven figuur, bepaald bovenaardsch van karakter. Het gelaat teekent goedheid en rechtvaardigheid. Maria, teeder en bevallig, leest in een boek. Johannes is minder goed van karakter en zijn gebaar is niet van een zekere gezochtheid vrij te pleiten. Deze drie figuren hebben een gouden achtergrond.

Het benedenpaneel, waarop men het vizioen van Openbaring VII ziet weergegeven, bevat talrijke figuren. De groepeering laat te wenschen over, ofschoon ieder beeld op zichzelf uitmuntend geschilderd is. Ook in het landschap staat alles te veel op zichzelf; iedere plant, iedere struik, iedere bloem is wel met groote fijnheid behandeld, maar de luchtperspectief, die de eenheid aan alles moest geven, ontbreekt.

Van de andere schilderijen, in de kapellen aanwezig, is er een van Rubens: het verbeeldt St.-Bavo, die, als ridder, zich bij den H. Amandus komt aanmelden, om als monnik in een klooster te gaan. Het behoort echter niet tot de beste voortbrengselen van den Vlaamschen meester.

Aan de noordzijde van de kerk bevindt zich het orgel, een werk uit het midden der 17e eeuw. Het sluit zich, met zijn eigenaardig Vlaamsch-barokke vormen, goed bij het overige kerkmeubilair aan.

De krypta onder het koor is wel waard om bezocht

te worden. Haar westelijk deel heeft een vroeg-Romaansch karakter; de koorafsluiting schijnt 13e-eeuwsch. In deze krocht, die van 16 zijkapellen voorzien is, vindt men talrijke grafteekenen en min of meer rijk versierde zerken. Het is meest werk uit de 17e en 18e eeuw, dat men hier ziet. Toch zijn ook enkele vroegere kunstvoortbrengselen aanwezig, bijv. de tombe van Margaretha de Ghistelles, door nissen, met beeldjes omgeven en de tombe van Lucas de Munnick, laatsten abt van St.-Bavo, een schepping der 16e eeuw.

Wij wandelen nu naar de Place d'Armes, door de bewoners van Gend Kouter genoemd. Hier staan verscheidene groote sociëteits-gebouwen, die voor het meerendeel een 18e-eeuwsch cachet hebben.

Niet ver van hier bevindt zich de Universiteit, een werk, onder de auspiciën van Koning Willem I begonnen en in 1826 voltooid. Natuurlijk is hier de klassieke bouwwijze gevolgd. Acht kolommen van de Korinthische orde vormen een portiek, dat, naar Romeinsch voorbeeld, den reusachtigen hoofdingang bevat, die zeker 6 M. breed en 12 M. hoog is.

In de vestibule wordt de architectuur van het portiek voortgezet; een trap leidt dan naar de groote gehoorzaal. In de trapzaal zijn fresco's aangebracht, die wel een zekere decoratieve vertooning maken, doch geen groote kunstwaarde bezitten. Ook de gehoorzaal, rond en door een koepel gedekt, is naar de Korinthische orde gevolgd. Het monumentale effect, dat een dergelijke koepelzaal altijd teweegbrengt, wordt hier eenigszins bedorven door het amphitheater beneden en de galerijen, die twee hoog tusschen de kolommen zijn aangebracht.

Het kan niet ontkend worden, dat Gend zijn tegenwoordig karakter meer dankt aan de talrijke gebouwen der 17e, 18e en 19e eeuw dan aan de gevels, die spreken van zijn eigenlijke bloeiperiode. Toch ontbreken die niet geheel en al. Zoo ziet men, aan een gracht, dicht bij de Hooimarkt, het laat-Gothisch Schippershuis, dat in 1531 voltooid was. De topgevel heeft zeer eigenaardige vormen; tusschen de vensters der verdiepingen zijn reliefs aanwezig, die op het schippersbedrijf betrekking hebben.

Naast dit huis staat een ander, van 1698, wat vroeger door de korenmeters werd gebruikt. Met zijn trapjesgevel maakt het een niet onaardig effect. Het is jammer, dat de witkwast het aardige contrast tusschen gebakken en gehouwen steen heeft doen verdwijnen. Deze gebouwen, en eenige andere aan de overzijde, geven aan het stadsgezicht een typisch karakter. De Lijs met zijn schuitjes en schepen verhoogt zeer de schilderachtigheid van het geheel.

Wij gaan nu een brug over, en komen dan aan het oude Predikheerenklooster, waarvan echter slechts zeer weinig meer over is.

Een kerk trekt nu onze aandacht; zij heeft een onvoltooide toren en is, van buiten, zeer eenvoudig. In den loop der tijden is aan het gebouw blijkbaar nog al wat veranderd. Wat men nu ziet, heeft hoofdzakelijk een laat-Gothisch karakter. Het inwendige dezer kerk, aan den H. Michaël gewijd, is wel imposant. De beuken worden door zuilen, met twee rijen laat-Gothische bladen versierd, gescheiden. Talrijke schilderijen zijn in de kapellen aanwezig, doch er is er slechts één bij, dat als een meesterstuk kan gelden, namelijk Christus aan het kruis, door Van Dijck. Aan den voet van het kruis zijn Maria, Johannes en Maria Magdalena geplaatst; een ruiter reikt Christus op een lans een spons. De hemel is vervuld van treurende engelen. Het kerkmeubilair is grootendeels modern. Het hoofdaltaar is in Gothischen stijl, en wel zeer groot en hoog, doch zonder dat aantrekkelijke hetwelk het werk uit de 15e eeuw kennmerkt. De kerkfabrikant, die het maakte, kon zich natuurlijk niet verplaatsen in den geest van een tijd, reeds zoo ver achter hem liggend.

Het gasthuis »Byloke" verdient zeker een bezoek. Op den naam afgaande, die zulk een middeneeuwsch tintje heeft — immers „byloke" is hetzelfde als „beloken", het best bekend als „beloken Paschen", dat besloten Paschen beteekent en oudtijds gebruikt werd om den Zondag na dit feest, die het octaaf „beluikt" of besluit, aan te duiden — zou men een zeer oude stichting verwachten. Maar ofschoon men talrijke gebouwen in Gothischen stijl ziet, men bemerkt aanstonds dat men hier een modern ziekenhuis voor zich heeft, en niet het klooster, welks bewoners „beloken" binnen muren waren, het klooster in welks kerk Jacob van Artevelde begraven werd.

Maar toch zijn er nog wel enkele gebouwen van de oude abdij te vinden. Zij komen uit op den „Boulevard des Hospices" en vertoonen den stijl van ± 1300. De gevel is in twee deelen gescheiden, beiden met topgevels. Vooral het gedeelte, geheel van gebakken steen gebouwd, is merkwaardig. Alle traceeringen en versieringen zijn van gebakken steenen gemaakt; voor wie den middeleeuwschen baksteenbouw wil bestudeeren, is deze gevel bijzonder belangrijk.

In de groote zaal, die een fraaie schouw bevat, is in de achttiende eeuw een houten zoldering gemaakt, die het effect van het geheel zeer benadeelt; vroeger zag men in de houten bekapping, juist zooals dit in de Grafelijke Zaal te 's Gravenhage het geval was. Boven dit plafond zijn eenige muurschilderingen uit de 13e eeuw bewaard gebleven. Zij zijn in breede zwarte omtrekken gedaan, kinderlijk naïef; de kleuren, meest geel en rood, zijn als vlakke tinten behandeld. Behalve St. Christoffel ziet men enkele voorstellingen op Christus betrekkelijk.

Een van de merkwaardigheden van Gend was al van ouds het Groot Beggijnhof. Het bestaat nog wel, doch daar het niet meer door de Beggijntjes bewoond wordt, heeft het grootendeels zijn karakter van een stad in een stad verloren. De gevels der huizen, die thans aan arbeidersgezinnen verhuurd zijn, hebben meest het karakter van de 17e en 18e eeuw. De tuintjes vóór de huizen zijn verdwenen, ook de muren, die het omgaven. De kerk staat nog overeind; ook zij is een werk der 17e eeuw, doch van geen belang.

Als men het Beggijnhof verlaat, komt men, de St.-Elizabethstraat volgend, aan de oude kapel, als „Leugemeete" bekend staande, omdat haar uurwerk zoo slecht den tijd aangaf. Zij dient thans als pakhuis; op haar muren zijn schilderwerken uit de 14e eeuw te zien. Zij verbeelden een optocht van gilden; behalve de kruisboogschutters van St. Joris, en de handboogschutters van St. Sebastiaan zijn ook de broederschappen van de vleeschhouwers, vischkoopers, bakkers, brouwers en volders aanwezig. Deze muurschilderingen zijn zeer interessant voor de kennis der costumes uit de 14e eeuw. Even als bij de tafereelen in de Byloke zijn hier ook slechts enkele kleuren, als rood, bruin, geel en wit, in effen tinten gebracht. Van gelaatsuitdrukking is niets te bemerken, en de houdingen zijn stijf. Maar er is reeds naar een zekere schilderachtigheid in de groepeering gestreefd en de bewegingen zijn soms niet zonder waarheid.

Een der schilderachtigste gedeelten van Gend is de Veerleplaats. Haast alle huizen zijn daar twee of drie

eeuwen oud. Het is echter jammer, dat vele toppen verdwenen of veranderd zijn. Aan de westzijde staat het St.-Laurensgasthuis, in 1323 gesticht. De tegenwoordige gevel heeft in de ankers het jaartal 1458; de kerk, die vroeger bij dit gasthuis behoorde, is gesloopt. Waar zij eens stond verrijst nu een moderne overdekte markt.

Aan de andere zijde is de vischmarkt te zien, een bouwwerk van 1689, dat echter gerestaureerd is. De drie figuren van Neptunus, de Schelde en de Lijs zijn wel wat groot voor den gevel. Daartegenover ligt het 's Gravensteen, een overblijfsel van het kasteel der graven van Vlaanderen. De bouwvallen bestaan uit de voorpoort, nog Romaansch, een voorplein, waar men weer een Romaansch portiek ziet, en eindelijk de donjon, die geheel van gehouwen steen is.

De groote Vleeschhal is van 1408—1417 gebouwd, doch in 1542 zeer veranderd. De slachters plachten van ouds te Gend de prinse-kinderen genoemd te worden. Het verhaal gaat, dat Keizer Karel V een liefdesbetrekking had aangeknoopt met een meisje uit Gend. Toen nu een zoon dit meisje geboren werd, wist zij van den Keizer te verkrijgen, dat dit pand zijner liefde de eenige zou zijn, die het slagersvak te Gend mocht beoefenen. Zijn nakomelingen zouden ook dit recht hebben gehad. Zeer waarschijnlijk komt ons deze geschiedenis niet voor. Het gebouw der Vleeschhal is zeer eenvoudig, in een van de muren ziet men nog de kaak, waarop misdadigers te pronk gezet plachten te worden.

De Vrijdag-markt, het grootste plein van Gend, heeft heel wat gebeurtenissen van geschiedkundige beteekenis zien plaats vinden. Het plein heeft echter niet meer zijn oud cachet, want de schilderachtige huizen van vroeger zijn verdwenen. Slechts één oud bouwwerk is nog aanwezig, de Collatiezolder, uit de 14e eeuw afkomstig. Evenals de meeste bouwwerken uit dien tijd, is ook dit zeer eenvoudig. Een torentje, kruiskozijnen en trapjesgevels, ziedaar de elementen, waaruit de architectuur is samengesteld

Westelijk van de markt, naar de Lijs toe, is een der merkwaardigheden van Gend te aanschouwen, namelijk het groote kanon, dat als Dolle Griet bekend staat. Het is 5 M. lang en het kaliber is 0.65 M. Terwijl de moderne kanonnen gegoten zijn, is dit werptuig van ijzeren staven gesmeed. Men wil, dat dit stuk geschut uit het jaar 1382 zou dagteekenen en toen gebruikt zou zijn bij het beleg van Oudenaarde. Daar echter op het achterstuk het wapen van Bourgondië, en ook het Bourgondisch kruis en vuurslag te zien zijn, zoo kan het kanon niet ouder zijn dan het midden der 15e eeuw.

De torens, die men ten oosten van de Vrijdagmarkt ziet, zijn die der St.-Jacobskerk. Het gebouw is geheel vrijstaande en in Romaanschen stijl. De westelijke gevel, die sterk gerestaureerd schijnt, heeft een rijk portaal en roosvensters, en wordt door twee torens geflankeerd. Het inwendige der kerk is ruim, doch de oorspronkelijke Romaansche vormen zijn haast niet meer zichtbaar. Een reusachtig ciborium uit de 17e eeuw is, meer rijk dan mooi, van allerlei marmer gemaakt. De koperen deuren, van 1593 en blijkbaar ouder dan het overige, zijn sierlijk en goed bewerkt. Overigens bevat de kerk geen bijzondere merkwaardigheden.

Wij hebben reeds gesproken over de citadel, die Karel V van 1540—1554 deed oprichten, en waarvoor de abdy van St.-Bavo gesloopt werd. Nu is de citadel reeds sedert meer dan een halve eeuw afgebroken. Maar van het voormalig klooster zijn nog enkele deelen bewaard gebleven, die, toen de citadel gebouwd werd, als kazernen en magazijnen gebruikt konden worden. Zoo bleef een krocht gespaard met een tegelvloer uit de 13e eeuw, bestaande uit verglaasd aardewerk, en dieren, ridders enz. voorstellend. De krocht is wel is waar een ruïne, doch zeer schilderachtig. De muur, die haar van de kruisgang scheidt, is van groepsgewijze geschikte Romaansche vensters voorzien, waarbij reeds enkele Gothische motieven voorkomen en die dus omstreeks 1200 gemaakt moeten zijn.

Wat van de kruisgang over is, vertoont den stijl der 15e eeuw; vooral de kraagsteenen, waarop vroeger de gewelven steunden, zijn zeer belangwekkend. De kruisgang staat in verbinding met een kelder, nog geheel Romaansch, doch zeer beschadigd, zoodat van de gewelven slechts weinig meer over is. De noordzijde vertoont een achtkante kapel in Romaanschen stijl, gewelfd, en waarschijnlijk uit de 12e eeuw afkomstig.

De oude Romaansche eetzaal staat nog overeind; zij diende in deze eeuw, na de slooping der citadel, als kerk, doch wordt thans gebruikt tot het bewaren van oudheden, als grafzerken en dergelijken.

Wij besluiten onzen tocht door Gend met een bezoek aan het nieuw Beggijnhof, dat nabij het station van den Staatsspoorweg aan den weg naar Termonde is gelegen. Deze vrome stichting werd door den hertog van Aremberg bekostigd en geheel ingericht als de vroegere. Muren en hekken omgeven het geheel. Boven den hoofdingang is een relief, St. Elizabeth voorstellend, aangebracht. Als men binnengaat ziet men, op den hoek van het groote binnenplein, de Sint.-Anthonieskapel, en daarachter het huis van de „grootjuffrouw" die aan het hoofd van het Beggijnhof geplaatst is. Midden op het plein staat de kerk, aan de H. Elizabeth gewijd.

De Beggijntjes zijn meer dan zeshonderd in getal. Zij leggen geen geloften af, doch houden zich met allerlei vrome werken bezig. Zij zijn in het zwart gekleed en dragen nog de oude falie, die hun kornet bedekt en tot op den grond afhangt.

Het geheel heeft veel van een kleine Vlaamsche stad uit de middeleeuwen. De huisjes zijn in Gothischen stijl gebouwd en van tuintjes voorzien, die door muren van den openbaren weg worden afgescheiden. Boven de deuren is telkens de naam van den een of anderen heilige in Gothische letters aangebracht. Wanneer de architectuur een weinig minder droog was, dan zou dit aan den totaal-indruk ten goede komen.

Wij gaan nu langs de dokken naar de stad terug. Daar het ons echter alleen om de oudheden van Gend te doen is, zoo zullen wij over deze havenwerken, ofschoon zij in menig opzicht belangrijk en merkwaardig genoemd mogen worden, niet uitweiden.

DE MAATSCHAPPIJ.

Terzelfder tijd dat Dr. P. J. H. Cuypers, die verleden jaar de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst met een toornigen brief haar afscheid gaf, te Roermond zijn apotheose vierde, vergaderde ook ons eerste bouwkundig lichaam, doch zeker niet in een feeststemming, als die in Limburg bestond. Want het ledental der Maatschappij, verleden jaar nog 682, is nu tot 573 geslonken.

Wij hebben te dikwijls dergelijk resultaat voorspeld, dan dat het noodig zou zijn, de redenen van dit snel verval hier nogmaals uiteen te zetten. Als er geen verandering komt, als de maatschappelijke

trekschuit slechts door de oude knol, die sleur heet, voortbewogen, met slakkengang in het kanaal der bouwkunst blijft glijden, dan zullen de passagiers meer en meer dit vervoermiddel verlaten, om zich van andere, die met hun tijd zijn medegegaan en die sneller vooruit brengen, te bedienen.

Er zit nu een andere schipper in de roef. De heer Muysken, die achttien jaar lang den stuurstoel bezette, is door den heer Salm opgevolgd De stuurmanskunst van den heer Muysken heeft zeker bij de passagiers geen onverdeelde bewondering gevonden. Nu en dan kwam het vaartuig in het riet terecht, en vele der opvarenden werden dan ongeduldig, sprongen aan land, en lieten de schuit voor wat zij was.

Van den heer Salm is het te verwachten, dat hij beter koers zal weten te houden. Doch dit zal niet veel baten, zoo niet het jaagpaard, dat vroeger zoo goed voldeed, maar dat nu uit den tijd is, zijn welverdiende rust krijgt, de trekschuit aan den slooper verkocht wordt en een vaartuig met beter drijfkracht wordt aangeschaft.

Want sturen alleen helpt niet veel, wanneer de voortstuwende beweging te wenschen overlaat. Nu moge de heer Muysken al beweren, dat onder zijn bestuur de Maatschappij is vooruitgegaan „in wezen en beteekenis", dit is een ijdel woord, wanneer men althans aan vooruitgang niet die beteekenis wil toekennen, die zij in de kroeftenwereld heeft.

De leden zijn niet blind, maar hebben hun gezichtsvermogen zoo goed als de besten. Met den heer Van Malsen zal de groote meerderheid van het ledental instemmen, dat de inhoud van het weekblad „onvoldoende" is. En nu moge de voorzitter al tot „krachtige medewerking aansporen", om zoodoende den bal naar de klagende leden terug te kaatsen, dit verandert aan de zaak slechts weinig. Noodig is het, de redactie van het weekblad toe te vertrouwen aan iemand met zoo vruchtbaren en veelzijdigen geest, met zoo vaardige pen, dat hij niet opziet tegen de taak, om, wanneer de „medewerking" te wenschen overlaat, de nummers geheel te vullen met artikelen steeds verscheiden, maar steeds belangrijk. De dagen, toen een legendarische voorzitter van een maatschappelijke afdeeling, den Duitschen professor, die een lezing gehouden had, om zijn manuscript vroeg, met de bijvoeging *„denn wir brauchen immer Stoff für unser Organ"*, die dagen liggen, gelukkig, ver achter ons. De behoefte aan stof is echter tot dusverre op altijd voelbare en dikwijls hinderlijke wijze blijven bestaan.

Het is waar, een persoon, die aan de bovengenoemde eischen voldoet, is niet te krijgen, of men moet hem flink betalen. Ook medewerking zal alleen dan wat te beduiden hebben, zoo er behoorlijk gehonoreerd wordt. Doch het geld, zóó uitgegeven, kan met woeker zijn rente opbrengen. Het is de groote fout der mannen van 1880 geweest, dat zij dit niet hebben ingezien, maar dat zij, meer dan van het levende woord, verwachting gehad hebben van den dooden steen, en daarom besloten tot stichting van het Maatschappelijk gebouw.

Wanneer al het geld, nu aan dit bouwwerk ten koste gelegd, eens aan het Weekblad ten goede ware gekomen, wanneer dit Weekblad zich had kunnen verheffen tot een zeer hoog peil, dan ware er een band tusschen de leden gevormd zóó hecht, dat de aanvallen van buiten haar geen schade hadden kunnen doen. Doch het heeft niet zoo mogen zijn en het staat zelfs te vreezen, dat het wel nooit zoo worden zal, als men ziet, dat zelfs een der eereleden het tegenwoordig Weekblad prijst „als volkomen beantwoordende aan het doel."

Misschien moeten wij echter aan die uitdrukking een sarcastische beteekenis hechten, en wordt onder het „doel" alleen verstaan het bedrukken *„n'importe comment"* van acht zijden wit papier, opdat zij later voor huiselijk gebruik kunnen dienen.

Des middags leidde Dr. Muller de leden in het labyrinth rond. Bij het aanhooren zijner redevoering zal misschien menig lid aan het Maatschappelijk labyrinth gedacht hebben. Men doolt daar nu reeds zoo lang op de slingerpaadjes en kan den weg naar buiten maar niet vinden. Er zijn misschien verscheidene wegen om er uit te komen, doch die, door ons boven aangewezen, is zeker de beste.

WEER EEN TEEKEN DES TIJDS.

Bij een aanbesteding, onlangs door den architect Posthumus Meyjes te Amsterdam gehouden, heeft de Aannemersbond zich wederom geweerd. Toen het tijdstip van de opening der biljetten was aangebroken, trad een der aanwezigen naar voren en verklaarde dat, zoo niet verschillende bezwaren die de aannemers tegen het bestek hadden, door den architect uit den weg werden geruimd, geen biljetten zouden worden ingeleverd. Daar de architect niet in allen deele aan de eischen der aannemers wilde voldoen, werd de bedreiging uitgevoerd en bleef de bus ledig.

Het orgaan van den Aannemersbond bevat de ter dezer zake gewisselde stukken, waaraan eenige opmerkingen zijn toegevoegd. De bezwaren betroffen het niet in allen deele toegeven aan de eischen der aannemers omtrent scheidsrechterlijke uitspraak bij geschillen.

Het eerste schrijven, in de publicatie voorkomend, ging uit van de Aannemers-société Amsterdam. Behalve de eisch tot volledige arbitrage, werd daarin ook een andere vordering gedaan, en wel, dat er geen verband zou bestaan tusschen de betaling van een termijn en de vereffening der tariefrekening. Toegelicht werden deze vorderingen o. a. door het volgende: „Waar toch rechtsgelijkheid tusschen contracteerende partijen een eerste voorwaarde is voor iedere overeenkomst, welke den toets der eerlijkheid zal kunnen doorstaan, daar kan niet worden ontkend dat bepalingen, als boven door ons gewraakt, ten eenenmale in strijd zijn met elk begrip van rechtsgelijkheid".

Wij kunnen ons begrijpen dat de aannemers, die tot dusverre op dat punt niet verwend waren, meer en meer gaan strijden voor „rechtsgelijkheid". In dien strijd hebben zij onbetwistbaar succes, daar ook de heer Posthumus Meijjes tot volledig toegeven gedwongen werd, hoe weinig toeschietelijk hij zich eerst getoond had.

Wij misgunnen den Aannemersbond zijn overwinningen niet, maar hopen, dat hij daar met wijsheid en vooral met gematigdheid gebruik van zal maken. Rechtsgelijkheid, ziedaar iets, waar niemand wat op tegen kan hebben. Doch het is zoo verleidelijk om, als de evenaar eenmaal in het huisje staat, hem een zetje te geven naar de zijde, waar het belang berust. Het kan niet ontkend worden, dat de vroegere generaties van ingenieurs en architecten dit wel eens gedaan hebben; mogen de aannemers zich daarvoor nu wachten.

Wij zijn echter niet in allen deele gerust, want de grens van het geoorloofde en het niet geoorloofde blijft altijd moeilijk te trekken. Wanneer men iemand

den vinger geeft, wordt in verreweg de meeste gevallen de geheele hand gegrijsch.

Reeds het feit, dat het bestuur der Aannemerssociëteit het noodig geoordeeld had, om „in den morgen van de aanbesteding een vergadering van gegadigden te beleggen", stemt tot nadenken. Hoe wist men zoo precies, wie de gegadigden waren? De mogelijkheid bestaat, dat de gegadigden het op dergelijke vergaderingen over nog andere zaken dan „rechtsgelijkheid" hebben. En daarin ligt een zeer groot gevaar. Het navolgen der Amerikaansche *pools* en *trusts* is zeker voor de moraliteit van onzen aannemersstand niet aanbevelenswaard.

Ook het opschrift „Goed geslaagd" en het slot dat men „door vereeniging van krachten en het zich solidair blijven betoonen, gunstiger bepalingen erlangen kan", wijzen op een stemming onder de aannemers, die nu juist niet geruststellend is. Men leest daarin als het ware: „wacht maar vrienden, dit is nog pas een begin, gij zult nog heel wat anders moeten slikken".

Daarom zal het goed zijn, dat de architecten bijtijds overwegen, wat hun te doen staat, om dezen steeds wassenden stroom binnen zijn bedding te houden.

Het is jammer, dat de architecten-wereld zoo verdeeld is, en in kringen en kringetjes samenhokkend, haar kracht versnippert. Hier dreigt echter een gevaar, dat in de toekomst zóó groot kan worden dat, om het te voorkomen, aanencsluiting niet alleen raadzaam maar zelfs gebiedend geëischt schijnt.

Eendracht maakt macht, dit heeft de Aannemersbond bewezen. Mogen nu ook de architecten bijtijds hun door eendracht herwonnen macht daartegenover stellen, opdat de aannemers niet tot buitensporigheden vervallen.

EEN WAPEN VOOR DE KONINGIN.

De Haagsche adjunct-archivaris heeft zich, hetzij dan gevraagd of ongevraagd, beziggehouden met het ontwerpen van een wapen voor H. M. de Koningin. Hij geeft een beschrijving van zijn ontwerp in de bladen en begint die als volgt:

„In het ontwerp is het schild ruitvormig volgens de regelen der heraldiek, wijl het hier eene Vrouwspersoon betreft".

Dit is minder juist. Wanneer er gestaan had „volgens de regelen der 16e-eeuwsche heraldiek", dan ware het beter geweest. Doch waarom nu juist een gebruik uit een tijd, toen de wapenkunst reeds in verval was, gevolgd? Het ruitvormige schild is al zeer weinig geschikt om een wapenfiguur te bevatten, een kroon, hetzij dan gevoerd of ongevoerd, staat er leelijk op, en ook tenanten maken daarnaast geen fraai effect.

In den *goeden* tijd der heraldiek placht men tusschen de schilden van mannen en vrouwen geen onderscheid te maken. De ontwerpers van het wapen, door H. M. de Koningin-Regentes gevoerd, hebben dit, en terecht, ingezien.

Een afzonderlijk wapen voor H. M. de Koningin is niet noodig. De banieren, die de adjunct-archivaris eraan toevoegen wil, passen bij een vrouwewapen allerminst. Wil men de wapenspreuk weglaten, het zij zoo, doch wij zien niet in, welke heraldische bezwaren er tegen ingebracht zouden kunnen worden, dat H. M. het aloud devies: *Je maintiendrai* blijft voeren.

N. W.

PRIJSVRAGEN

Diploma voor het Lidmaatschap der Technische Vakvereeniging.

Het rapport der jury, bestaande uit de heeren O. L. Veenstra, G. H. Adema en A. Koopman, luidt als volgt:

Ingekomen zijn zeven antwoorden, onder de navolgende motto's: T.V.V. — Studie — Spinnen — Pythagoras — Vlak Ornament — Felix Meritis en Proefdruk.

Motto T.V.V. Dit ontwerp mist ten eenenmale het karakter van een diploma; de lijnaken verdringen hier de hoofdzaak; opvatting en verdeeling zijn slecht; de uitvoering laat veel te wenschen over, ook de letters zijn alles behalve fraai; het gebruik van schuine letters is steeds af te keuren.

Motto Studie. De opvatting als diploma is iets beter als bij het voorgaande, het getuigt van eigen studie, omdat de ontwerper althans getracht heeft iets van eigen vinding toe te passen. Het systematisch plantsen der chrysanthemums en het styleeren van bloemen, stengels en wortels dier plant, toont wel eenig begrip van composeeren.

Het figuurtje dat tusschen de bloemen staat moest wel jammerlijk mislukken, omdat de ontwerper nog geen macht genoeg over den vorm heeft. De geheele teekening verraadt, dat nog de noodige vaardigheid gemist wordt.

Motto Spinnen. Als diploma is dit ontwerp nog al goed opgevat, jammer dat de versiering en de inscriptie zoo geheel van elkaar afgescheiden zijn behandeld.

De letters zijn, hoewel onvoudig behandeld, slecht geteekend. De symbolische versiering met bijen, bloemen en spinnen in een web, die het geheele ondervlak vult, is aardig bedacht en, wat de uitvoering betreft, iets beter dan de voorgaande.

Dit ontwerp is met groote soberheid behandeld, de teekenaar bedenke echter dat soberheid spoedig tot nuchtere kleurloosheid kan overslaan en daardoor in een ander uiterste vervallen.

Motto Pythagoras. De beginselfouten zijn dezelfde dan bij de vorige ontwerpen. Het is werkelijk een raadsel hoe de teekenaar, terwijl hij een gebouwtje, rand en letters vlak behandelt, het in allendeele slecht geproportioneerde figuurtje, z.g. genius, en de vele attributen waarmee het geheel overstrooid is, zoo materialistisch kan behandelen en plaatsen.

Het kon niet anders of dit moest het mislukken der geheele compositie tengevolge hebben.

Het teekenwerk en de uitvoering zijn goed.

Motto Vlak Ornament. Wat bij dit ontwerp aandoet, is dat het direct de gedachte van een diploma weergeeft. De geheele teekening drukt die functie uit, de letters zijn minder, terwijl het gebrek goed van tint is.

De attributen ter weerszijden in den rand (stoomschip en locomotief) zijn goed gestyleerd, jammer dat het perspectivisch geteekend gebouw in den onderrand de rest weer bederft; ook is het geheel een beetje luchthartig opgevat en de teekening niet overal volbrengt verzorgd.

Motto Felix Meritis. Dit is een zeer goed diploma. Een eenvoudig randje, dat de letters en de open ruimte omsluit, bewijzen dat de ontwerper zich weet te bedwingen en eene aantrekkelijke compositie kan vervaardigen.

De letters op de open ruimte zijn minder goed geslaagd dan de overige, doch het geheel is zeer verdienstelijk geteekend.

Motto Proefdruk. Als constructief ontwerp is dit verreweg het beste. Letters, rand en figuurtje zijn onberispelijk uitgevoerd. De hand en het rad zijn de symbolieke voorstelling van hand- en machinalen arbeid, hoewel minder duidelijk weergegeven, toch zeer begrijpelijk.

Op voorstel van de jury heeft het hoofdbestuur den 1n prijs toegekend aan het motto „Proefdruk", vervaardiger de heer K. de Bazel, te Amsterdam, en den 2n prijs aan het motto „Felix Meritis", vervaardiger de heer W. J. Linschooten, te 's Gravenhage.

Gebouw ten behoeve eener bad- en zwemінrichting.

Op deze prijsvraag, uitgeschreven door de vereeniging „Bouwkunde en Nijverheid" te Harlingen * zijn 5 antwoorden ingekomen, onder de motto's Houtconstructie, Cirkel, Noordzee, Zeebad en Zeezicht

Aan het rapport der Jury, bestaande uit de heeren W. Kromhout Cz., K. de Bazel en A. H. Zinsmeister, ontleenen wij dat geen der inzenders erin geslaagd is eene bescheiden en tevens complete inrichting te ontwerpen en dat twee ontwerpers zich niet gehouden hebben aan art. 1 van het programma om het gebouw op den zeedijk te plaatsen.

Omtrent de ontwerpen zegt het rapport het volgende:

Motto: „Houtconstructie".

De ontwerper heeft meer dan de helft van het gebouw op de steenglooiing gezet; hierdoor zijn voor de fundatie ingravingen in deze steenglooiing noodzakelijk, hetgeen echter verboden is.

Het plan is te grootsch en door zijn vele corridors is de distri-

* Zie voor het programma „De Opmerker" 1897, blz. 21.

butie te omslachtig; de stoomketel is te ver verwijderd van de waterreservoirs. Hoewel het teekenwerk correct is uitgevoerd, is de architectuur, wat aan het detail te zien is, minder fraai, o. a. zijn de consolen onder het balkon anders en beter in overeenstemming met de structuur van het hout te maken.

Motto: „Cirkel".

Dit plan is evenees op de steenglooiing geplaatst, bovendien zijn de binnenbaden in zee uitgebouwd.

Indien het mogelijk is zulks te doen, zou dat de aangewezen plaats voor de kleedkamertjes zijn.

De indeeling is te uitgebreid, de wachtkamers kunnen direct aan het kaartenbureau aansluiten, terwijl de drooggelegenheid op zolder geplaatst kan worden.

De architectuur is overigens goed behandeld.

Motto: „Noordzee".

De afzonderlijke vestibulen voor mannen en vrouwen, die dit plan aangeeft, zijn overbodig, het kaartenbureau is veel te groot, en alhoewel de variant in dit opzicht beter is, is er toch te veel ruimte aan wachtkamers en corridors vergeld. Het reservoir en de verwarming zijn te ver verwijderd van de badcellen in de mannenafdeeling, terwijl het reservoir op de verdieping behoort te liggen.

De architectuur is zwak, de opgezette verhoogingen die bij wijze van topjes dienst doen, beteekenen niets, terwijl de houten stijlen eindigen alsof het pinakels van zink zijn.

Het teekenwerk is middelmatig.

Motto: „Zeebad".

Ook dit plan heeft twee afzonderlijke vestibulen en kaartenbureaux gemaakt, waardoor bediening en controle te omslachtig worden; het plan geeft geen verwarmingstoestel en drooggelegenheid aan. De gevels maar vooral het detail is slecht te noemen. Bloemen en dieren in hout uit te zagen als is aangegeven, is behalve leelijk, geen goede houtbewerking; de stukken breken op den draad af en het kopshout geeft tot inwatering en spoedig rotten aanleiding; de uitgezaagde topversiering zou beter van zink dan van hout te vervaardigen zijn.

Motto: „Zeezicht".

Dit plan komt het best het programma nabij.

De indeeling is eenvoudig, de wachtkamers zijn goed gelegen, hetgeen niet van de privaten in de vestibule gezegd kan worden. Het reservoir is mede goed gelegen op de verdieping in het centrum boven de vrouwen- en mannen-badcellen. Zooals reeds in den beginne gezegd is, verdient het aanbeveling de kleedkamertjes langs de zeezijde ook daar hun ingang te geven, terwijl de corridors onoverdekt kunnen blijven.

De architectuur is eenvoudig, hoewel de lijsten, die het detail aangeeft, gemist kunnen worden.

Conclusie.

Daar geen der inzenders er in geslaagd is een ontwerp te leveren in den geest van het programma, dat eene beknopte planverdeeling vereenigd met eene goede architectuur vraagt, kan de Jury aan geen der ontwerpers een prijs of premie met het getuigschrift der vereeniging toekennen, doch stelt voor aan het ontwerp ingezonden onder motto „Zeezicht", als het meest beantwoordende aan het programma eene gratificatie toe te kennen van ƒ 40.

Reclamekaart van den heer W. G. Boele Senior.

Niet minder dan 165 Nederlandsche schilders en teekenaars hebben deelgenomen aan den wedstrijd, waarvoor prijzen van f 500, f 300 en f 200 waren uitgeloofd door den bekenden sigarenfabrikant W. G. Boele Senior voor de drie best gekeurde reclamekaarten.

De inzendingen zijn tot en met 4 Juni ter bezichtiging gesteld in het gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat. De jury, bestaande uit de heeren Prof. A. Allebé, Dr. P. J. H. Cuypers, A. le Comte, Prof. Ferd. Leenhoff, Jozef Israëls, W. B. G. Molkenboer en B. W. Wierink, bekroonde met den 1en prijs H Kammer, Haarlem (motto: „Ie trekt goed"), met den 2en Felix Bosch, Bussum (motto: „'t is toch zonde 'm weg te gooien"), met den 3en Georg Reuter, Amsterdam (motto: „3 rood").

Het eerste ontwerp stelt een rooker voor, die tusschen duim en vinger een brandende sigaar houdt, en den geur van 't narcotisch kruid met gespitste lippen uitblaast, de sigaar nauwkeurig beschouwt, en dan zegt: „Ie trekt goed". Aan de rechterkant van de kaart ontwaart men een bloeiende tabaksplant in een bloempot, terwijl de linkerhoek wordt gevuld met den naam van den fabrikant te Kampen. Deze kaart is inderdaad zeer artistiek, en de figuur uitnemend afgewerkt.

Het tweede ontwerp is een rookende Moor in silhouet bewerkt, met witten hoed en onberispelijk schoonen halsboord. Dat de figuur een Moor voorstelt, ziet men dadelijk aan de dikke lippen en het kroeshaar. Hij heeft een kort eindje sigaar in den mond, houdt dat met beide wijsvingers vast, en na een laatste dikke rookwolk uitgeblazen te hebben, zegt hij bij zichzelf: „'t is toch zonde 'm weg te gooien".

Het derde ontwerp geeft de voorstelling van drie heeren, die ook wel opgaan in de vereering van de sigaar, maar gelijk het „gentlemen" betaamt, dit op meer gewichtige wijze, als „kenners" uitdrukken.

Een vierde teekening: „Ontstaan, Verwerkt, Vergaan", kwam ook zeer in aanmerking voor een prijs, maar is ten slotte toch afgevallen. Deze teekening, voorstellende meisjes in een sigarenfabriek aan het werk, heeft als aquarel veel verdienste, maar mist te veel het karakter van reclameplaat. Ook is de rand weinig in harmonie met de eigenlijke teekening.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Haarlem en Omstreken.

Vergadering op Dinsdag 18 *Mei* 1897.

Deze bijeenkomst was hoofdzakelijk bestemd voor bespreking van verschillende door de leden te berde te brengen onderwerpen.

Als afgevaardigde naar de algemeene vergadering in Amsterdam werd benoemd de heer J. van den Ban Pz.

De heer Van den Ban, die zich in de vorige vergadering groot voorstander betoond had van het premiestelsel bij den aanleg van nieuwe wijken, bracht deze zaak opnieuw ter sprake, thans meer met het doel, om hier ter stede een proef met dat stelsel te doen nemen. Als daarvoor bijzonder geschikt achtte spreker de terreinen van de Hilversumsche Bouwmaatschappij, gelegen aan den Koninginneweg. Wanneer die Maatschappij een begin wil maken, door een gedeelte van die terreinen voor haar rekening te doen bebouwen, zou er een schoone gelegenheid zijn voor bouwheeren om mede te werken tot het daarstellen van een fraai kwartier. De premie, toe te kennen aan het schoonste gebouw, moet niet den architect maar den bouwheer ten goede komen. Zij wordt toegewezen ingevolge de uitspraak van een Jury, zoodra de terreinen bebouwd zijn, terwijl de Maatschappij zelve voor de door haar te stichten gebouwen niet als mededingster optreedt.

De heer Wolbers, aan wien het plan van aanleg voor dat nieuwe kwartier te danken is, wenscht niet de bebouwing van alle terreinen af te wachten, maar voor dezen wedstrijd een bepaald gedeelte aan te wijzen. Mocht de afdeeling in dien geest een voorstel aan genoemde Maatschappij willen doen, dan zou spreker dit gaarne bij de directie bepleiten.

Besloten werd met de Hilversumsche Bouwmaatschappij daaromtrent in overleg te treden.

Het jubileum van Dr. P. J. H. Cuypers gaf den heer Droste aanleiding om de groote verdiensten van dien meester tegenover de bouwkunst te roleveren, en in herinnering te brengen hoe Dr. Cuypers de bouwkunst hier te lande uit haar verval opgeheven en haar weder frisch leven heeft weten te geven, alles door eigen voorbeeld, een staalen volharding, geholpen door zijn geniale gaven, en een zeldzame werkkracht.

De aanwezige leden besloten, den heer Cuypers te berichten, hoezeer zij instemmen met de hulde, welke den meester in deze dagen van zooveel zijden is gebracht geworden.

Vervolgens werd door den heer Droste de vraag gesteld, in hoeverre de afdeeling kan medewerken tot het welslagen van de Kroningsfeesten in het jaar 1898. Volgens spreker moet de afdeeling zich ter beschikking stellen van het hoofdbestuur van het bestaande feestcomité, waar het mocht gelden regeling en advies bij versiering van straten en pleinen, opdat daardoor meer eenheid zal verkregen worden.

De heer Wolbers wil voor dat doel een commissie uit de afdeeling benoemd hebben, doch de heeren Van den Ban en Leyh willen in den geest van den inleider eerst een schrijven richten tot het hoofdbestuur en diens antwoord afwachten. Mocht het aanbod door dat bestuur aanvaard worden, dan zou de afdeeling onder de te verrichten werkzaamheden onder haar leden kunnen verdeelen, met dien verstande, dat zij voor alles optreedt en aanspreekelijk blijft. Op gelijke wijze zou ze ook aan buurtcomité's haar hulp kunnen verleenen.

Besloten werd in dezen geest te handelen en de zaak voorloopig verder aan het bestuur der afdeeling over te laten.

Op voorstel van den heer Steel, die het wenschelijk acht om ook gedurende de zomermaanden bijeen te komen, wordt besloten, die drie maanden meer in 't bijzonder te benuttigen voor het maken van excursies.

De groote werken zijn dan in vollen gang en een gezamenlijk bezoek kan voor de leden van groot belang zijn.

De heer Van den Ban dringt erop aan, dat elk in zijn kring zal medewerken tot uitbreiding van het aantal leden. Al staat deze afdeeling in ledental niet bij andere ten achter, dat getal kan grooter zijn, als men slechts zagzat hoevrel leden van de Maatschappij hier-ter-stede zich nog niet bij de afdeeling aangesloten hebben.

Voorts meent spreker, dat de afdeeling zich meer naar buiten moet doen gelden en dit zal kunnen, door meer haar meening openbaar te maken, waar het geldt questies op bouwkundig gebied of daaraan verwant. Als voorbeeld noemt hij: uitbreiding der gemeente, een zaak, waarvan de regeling waarlijk wel eens ter sprake mag gebracht worden.

De heer Wolbers gaat geheel met dit gevoelen mee. Eigenaars van gronden verkavelen die, en geven ze voor bouwterrein uit zonder op iets anders te letten dan op hun direct financieel belang. Er zijn eenige niet al te moeilijke bepalingen in de politieverordening, waaraan zij zich te houden hebben, maar op de gevolgen, die hun bebouwing voor latere uitbreiding heeft, wordt weinig acht geslagen. Reeds nu is Haarlem aan drie zijden bekneld in een gordel van arbeiderskwartieren. Als men niet waakt, niet bijtijds een bepaald plan van uitbreiding gereed heeft, is elke goede uitleg van de gemeente voor 't vervolg in gevaar.

De heer Michielse wil op grond daarvan, dat de afdeeling zoo spoedig mogelijk een prijsvraag zal uitschrijven voor een plan van uitbreiding der gemeente.

De heer Droste acht dit voorloopig van te weinig practisch nut en zou in de eerste plaats de bestaande tramplannen willen bespreken en nagaan, welke uitbreiding daarvan in de toekomst te voorzien is. Die verkeerswegen maken z. i. de basis uit voor elk plan van aanleg van nieuwe wijken.

Besloten werd zulg in de volgende maand een bijeenkomst te houden, waarin de aanhangige tramplannen zullen behandeld worden.

Nadat ten slotte nog door den heer Leyh de wenschelijkheid werd betoogd om de agenda der vergaderingen aan de dagbladen ter opname toe te zenden, werd de vergadering door den voorzitter gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

Amsterdam. Op Hemelvaartsdag werd in het gebouw van den Werkenden Stand een vergadering gehouden van het hoofdcomité der Vereeniging tot verzeeling van het ambacht door proeven van bekwaamheid.

Daarin werd naar het ontwerp, opgemaakt door de heeren Dr. P. J. H. Cuypers, J. A. Frederiks, R. J. Houtzagers, K. P. C. de Bazel, J. J. van Nieukerken en H. L. Boersma, een programma vastgesteld, dat bij het onderzoek naar de bekwaamheid der candidaten tot leidsman zal dienen. Genoemde heeren en Mr. H. Smeenge werden als leden der technische commissie benoemd.

— Wij vernemen dat de uit Manchester van de Gastraction-Company te Londen aankomen gastram, bestemd is voor The Anglo Dutch Gastractie Syndicate, Doelenstraat 4 aldaar. Deze wagen zal proefritten doen op de terreinen van de Amst. gasfabriek aan de Linnaeusstraat en van daar rijden op de rails langs de ringvaart tot aan den dijk van de H. IJ. S. M. Eerst zullen de autoriteiten en genoodigden proefritten mede maken; daarna zullen kaarten voor het publiek kosteloos verkrijgbaar worden gesteld.

Arnhem. De Gemeenteraad verleende, zoowel den directeur als den onderdirecteur der gemeentewerken, een gratificatie van ƒ 500 voor de uitstekende wijze waarop de telefoon-inrichting tot stand is gekomen.

Middelburg. Naar aanleiding van het door den Gemeenteraad genomen besluit om over de door den gemeente-bouwmeester ingediende plannen tot verbetering van het rioolstelsel eerst het advies van een ingenieur in te winnen, heeft de commissie van fabrikage ontslag genomen.

PERSONALIA.

— Bij kon. besl. is een commissie ingesteld tot het afnemen van het bij de artt. 49 en 50 van het kon. besl. van 19 October 1896 (Stbld. no. 163) bedoelde examen aan hen, die voor een benoeming tot adsp.-ingen. voor het stoomwezen wenschen in aanmerking te komen, en zijn als leden dier commissie benoemd de hh. W. A. M. Piepers, hoofding. voor het stoomwezen, teveus voorzitter, te Arnhem; Dr. L. Aronstein, hoogleeraar aan de Polytechnische School te Delft; H. A. Ravenek, als veren te Hof van Delft; Dr. C. A. Scheltema, als veren, te Delft; J. A. Snijders C. Jzn., als veren, te Delft; Dr. P. Zeeman, als veren, te Delft.

— Bij kon. besluit is met 1 Juni a. s. aan Dr. R. Sissingh op zijn verzoek eervol ontslag verleend als leeraar aan de Polyt. School.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

bepaald, dat de opzichter 2e kl. W. L. Mulder in de residentie Japara blijft;

overgeplaatst: naar het gouvernement Atjeh, de opzichter 3e kl. Tj. Bijkerk; naar de residentie Sumatra's Oostkust de opzichter 3e kl. P. W. Lensink; van de residentie Semarang naar de residentie Kedoe, de opzichter 2e kl. I. C. Kramer;

toegevoegd: aan den chef der 3e waterstaatsafdeeling in het belang der verbetering van de Benedden-Serang of Tanggoelangin-rivier en van de bevloeiing en den waterafvoer in het district Wedoeng (residentie Japara en Semarang), de benoemde opzichter 3e kl. J. A. Overdorp.

— Benoemd: tot hoofdingen. der spoorw. bij de afd. spoor- en tramw. en stoomw. van het dep der burg. openb. werken, de ambt. op nonact. Th. M. G. Keulemans, laatst. chef der 3e afd. bij de expl. van de Westerl. der Staatsspoorw. op Java; tot chef der 4e afd. bij de expl. der Staatssp. op Java, de ambt. op nonact. C. J. v. Vassen, laatst. die betr. bekleed hebbende; tot adjunct-chef der 4e afdeeling bij de exploitatie van den Staatsspoorweg ter Sumatra's Westkust, de adjunct-ingenieur bij de exploitatie van Staatsspoorwegen op Java, S. A. Gonsalves.

— Bij kon. besluit is met ingang van 1 Juli 1897 benoemd tot opzichter van den Rijkswaterstaat 4e klasse J. Klippus, en zijn bevorderd tot opzichter van den Rijkswaterstaat 2e klasse J. Bouterse, thans 3e kl. en tot opz. 3e kl. D. Man in 't Veld, thans 4e kl.

— Door den Minister van Waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter N. Nieuwdorp Wz., te Wissekerke, bij het maken van paalregelwerk, verbreeding en boordvoorziening langs de Zeide-Willemsvaart in Limburg, en F. J. Frohn, M. van Wijngaarden, J. Heemstra, G. J. Jaarsma en A. J. van Vemde, allen te IJmuiden, bij het maken van een verbreeding aan de noordzijde van het buitensluisgeleidingskanaal voor de nieuwe sluis te IJmuiden.

— Tot algemeen opzichter van het groote waterschap „De Purmer" (N.-Holl.) is benoemd de heer P. Groot, te Edam.

— Te 's Hertogenbosch is overleden de heer J. M. Nabbe, oud-gemeente-architect aldaar.

— De opzichter van de gasfabriek en hoogwaterdrukleiding te Dordrecht, de heer Th. Don, is benoemd tot opz. aan de gasfabriek te 's-Gravenhage.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Associatie gezocht, door een architect. Adres motto associé. Alg. Adv. bur. Nijgh en Van Ditmar, Amsterdam. *(Zie advert. in voorgaand nummer.)*

— Opzichter-teekenaar bij de uitvoering van een belangrijk bouwwerk, voor 3 maanden. Adres met opgaaf van bekwaamheid enz., aan den gemeente-architect P. Andriessen te Hilversum.

— Flink opzichter voor dagel. toezicht bij de nieuwe havenwerken van Oudenbosch. Adres den ingen. P. H. A. van Wamel te 's Hertogenbosch.

— Baas-opzichter of gasmeester aan de gasfabriek en hoogdrukwaterleiding te Dordrecht. Salaris f 1000 à f 1200, met vrije woning enz. Inl. bij den directeur. Adres vóór 9 Juni aan Burg. en Weth.

DIENSTAANBIEDINGEN.

Informatiebureau Technische Vakvereeniging, Amsterdam.

Opzichter-Teekenaar:	leeftijd	21	j., veel,	Sal.	ƒ	65	per	mn.
" "	"	25	" "	"	"	85 à 90	"	"
" "	"	23	" "	"	"	60	"	"
" "	"	30	" "	"	"	60 à 80	"	"
" "	"	29	" "	"	"	60 à 80	"	"
" "	"	23	" "	"	"	80 à 90	"	"
" of Uitvoerder	"	43	" "	"	"	60 à 70	"	"
" of Teekenaar	"	28	" "	"	"	80 à 90	"	"
" " "	"	32	" "	"	"	90	"	"
Bouwk. Teekenaar	"	22	" "	"	"	50	"	"

ADVERTENTIEN.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.
Specialiteit voor de Levering van *complete Radinrichtingen. — Privaat-Inrichtingen. —* Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porcelainen Radkuipen, IJzeren Radkuipen. — Closets, Wastafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**
Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.
Hoofdagent van R. WAYGOOD & Co. Ltd. *London.* **LIFTEN.**

H. L. ZALME & ZONEN, 's-Gravenhage.

Stoomglasslijperij, Glasverzilvering, Glasetserij.

Specialiteit in Naamplaten van WIT en ZWART MARMERGLAS. Fijne bewerking.

SPOEDIGE LEVERING.

UTRECHTSCHE
Cementsteen Tegelfabriek
van A. DE MORIE, Utrecht.
Cementtegels, Putten, Ringen enz.

Houtbereiding tegen bederf
Kyaniseerinrichting.
H. LENSINK,
Houthandel, ARNHEM,
levert pasklaar gekyaniseerd (rot en zwamvrij)
Basterwerken, Schuttingen, Vlooren, Vloerribben, Broeibakken, enz. enz.
Eenig zeker werkend reuk- en kleurloos middel.

AANBESTEDING

Het BESTUUR van het Waterschap *de Zwartewaters en Vechtdijken* zal op **Zaterdag 5 Juni e. k.,** v.m. 11 uren, ten Kantore van het Waterschap in de *Papenstraat* te **ZWOLLE aanbesteden:**

Het verhoogen der kruin en het verzwaren van een gedeelte der buitendorseering van een gedeelte dijk langs den rechteroever van het *Zwartewater*, van af de fabriek der firma KROL & Co., tot even voorbij de IJzeren Metaalgieterij Sallandia.

Aanwijzing op *Donderdag 3 Juni* v.m. 10 uur, op het terrein, te beginnen bij KROL & Co.

BESTEK en VOORWAARDEN liggen ter visie bij den Hoofdopzichter A. VAN WIJNGAARDEN te Windesheim, bij SCHOORLEMMER in de Pauw te Zwolle en ten Kantore voornoemd.

ZWOLLE, 24 Mei '97.

Het Bestuur.

AANBESTEDING

VAN

Molenwerk.

Het BESTUUR VAN HET WATERSCHAP OTTERSPOORBROEK, zal op **Vrijdag den 11n Juni 1897,** des namiddags ten **12½** ure in het Gemeentehuis te *Brenkelen Neijenrode*, in het publiek bij enkele inschrijving

aanbesteden:

Het vernieuwen van eenige diverse werken aan den molen van dat Waterschap te *Brenkelen* benevens het onderhoud tot 1 Januari 1898.

Bestekken zijn van Vrijdag 28 Mei a. s. af te verkrijgen bij den secretaris van het Waterschap te *Brenkelen* en bij den opzichter J. BROUWER te *Wilnis* tegen betaling van **ƒ0.50** per exemplaar

Aanwijzing in loco door gemelden opzichter bij wien tevens inlichtingen kunnen worden verkregen op Zaterdag den 5n Juni a. s. ten 11½ ure.

Het Bestuur voornoemd,
J. J. SCHALIJ, *Voorzitter.*
L. A. COLLARD, *Secretaris.*

DE LINT & Co.,
Rotterdam,
NIEUWE HAVEN 39.
MAGAZIJNEN van
VLOER- en WANDTEGELS.
Depôts { **MINTON HOLLINS & Co.** **VILLEROY & BOCH.**

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.
's-GRAVENHAGE, *Kerkplein*, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.
LAGE PREMIËN.

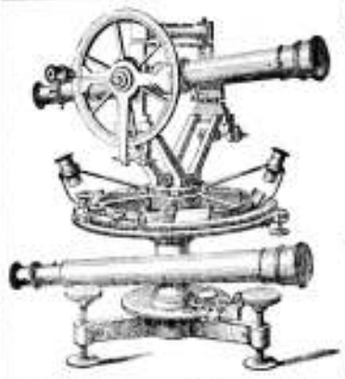

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Machinale Jalousiën Fabriek
voor **HUIZEN** en **BLOEMENKASTEN.** Concurreerende prijzen, ruimen voorraad.
S. BRUIGOM, Arnhem.

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK
DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.
SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

Javasche Bosch-Expl.-Mij.
v/h P. Buwalda & Co.
Handel in DJATIHOUT (JAVA-TEAK).
Alle houtsoorten worden tegen concurreerende prijzen **in loon gezaagd**
Stoomhoutzagerij: **Overzijde van het IJ,** *westelijk v. h. Tolhuis.*
De Directie. *Nieuwe Doelenstraat 12—14 bij de Munt,* **Amsterdam.**

VAN WIJNGAARDEN & Co.
FABRIEK van
Machinale Houtbewerking.
WEESP. **WEESP.**
TIMMERWERKEN IN DIVERSE HOUTSOORTEN.
Lijstwerk ook voor Meubelmakers, Wand- en Plafond betimmeringen.
HOUTEN GEBOUWEN als: **Villa's, Tuinhuizen, Keeten** enz.;
ook onderdeelen als: *Deuren, Ramen, Veranda's, Erkers* enz.
Sportartikelen en artikelen voor Huishoudelijk gebruik,
SPECIALE INRICHTING
voor ronde en veelhoekige Balusters en Bas-Reliefs.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

23ste JAARGANG N°. 23. ZATERDAG, 5 Juni 1897.

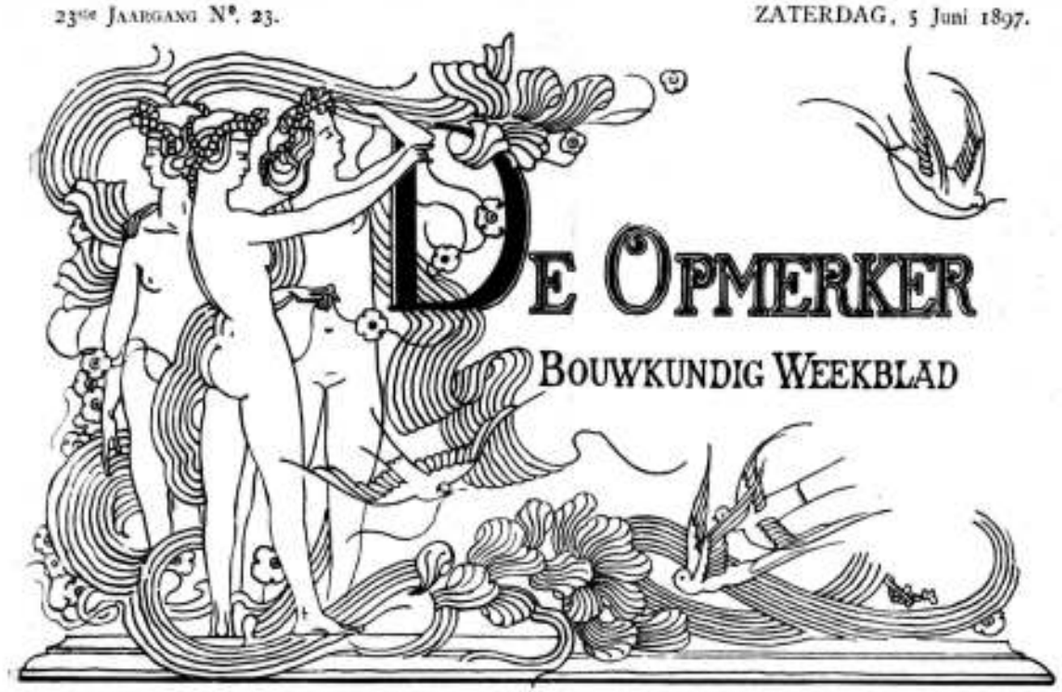

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland ƒ4.—, waarover op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt; voor België, bij vooruitbetaling ƒ6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling ƒ7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels ƒ1.30, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer ƒ0.20. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat ƒ0.25, zonder plaat ƒ0.15.

UIT AMSTERDAM.

De plechtigheid, ter gelegenheid van Dr. Cuypers' jubileum in de voorhal van het Rijks-museum gevierd, heb ik, helaas, niet kunnen bijwonen. Voor het groote publiek was het gebouw gesloten, en daar ik geen enkelen titel bezat, die mij toegang zou kunnen geven, zoo heb ik mij ermede tevreden moeten stellen, de verslagen in de dagbladen te lezen.

Doch ik wilde toch ook wel eens van een ooggetuige vernemen, hoe het geweest was. Het toeval diende mij, want een dame mijner kennis bleek, als vriendin van een der zangeressen, die de hymnen van Averkamp en Diepenbrock ten gehoore brachten, in het Rijks-museum tegenwoordig geweest te zijn.

Haar indruk was, dat het er verbazend benauwd was geweest, en dat alles veel te lang had geduurd. Ook vond zij het vreemd, dat men voor een doctor als Cuypers geen passender geschenk had weten te kiezen, dan ... een vliegenkast. Ik begreep wel, dat mijn schoone zegsvrouw zich hier moest vergissen, en dat men den jubilaris geen huis- of keukenmeubel, hoe nuttig dan ook, zou hebben aangeboden, maar ik wist toch niet te zeggen, wat dan het geschenk geweest was.

Nu las ik in de courant, dat de geschenken, door Dr. Cuypers ontvangen, in de zaal naast de Rembrandtzaal tentoongesteld waren, en ik haastte mij van die gelegenheid gebruik te maken, om ze eens in oogenschouw te nemen.

Zoo ging ik dan naar het Rijks-museum en maakte meteen van mijn bezoek gebruik, om een paar zalen door te wandelen. Ik moet erkennen, dat de klacht van benauwdheid zeer gegrond was. Toch had ik van buiten gezien, dat op de daken ventilators, in den trant van die op het Stedelijk Museum, geplaatst waren, een verbetering die zeer onlangs pas scheen te zijn geschied. Van waar dan die benauwdheid? Het bleek mij spoedig. Wel werd de lucht *boven* de glazen plafonds verversch, maar door het ontbreken van voldoende openingen in die plafonds was van die verversching voor de bezoekers niets te merken

In de kabinetten aan de Weteringzijde zag ik o a. de nieuwe schilderij van Rembrandt, een vrouwe-portret in zijn eerste manier, en het stuk van Judith Leyster, een mansportret in den trant van Hals, doch dien meester niet evenarend. De Staalmeesters hingen nog altijd te midden van al de middelmatige afbeeldsels, die men, met meer systematisch rangschikkingsbegrip dan verfijnden kunstsmaak, daar heeft meenen te moeten samenbrengen. In de zaal-Van de Poll waren de schilderijen afgenomen en was een encadreur bezig. Door de zuidelijke zalen en de Karolingische kapel kwam ik in de Rembrandtzaal, waar ik alles bij het oude vond. Het was een zonnige dag, en toch, de Nachtwacht kon niet anders dan het kilste licht opvangen; en nog zelfs hiervan gunde men haar niet heel veel, daar de noodelooze insnijding van de eerezaal-kap nog altijd, als vroeger, juist het beste licht onderschepte.

Toch scheen het licht daar nog prachtig, vergeleken bij dat, waarmede de zaal van het Oudheidkundig Genootschap zich moet tevreden stellen, en waarbij de gedachte aan de bekende Egyptische duisternis aanstonds op moet komen. Hier was ik nu aan het doel van mijn tocht. Vóór de 17e-eeuwsche schouw waren de geschenken uitgestald, de oorkonden enz. in een vitrine, de notenhouten kast, die voor een vliegenkast was aangezien, daarnaast. Ik zag aanstonds dat ik hier een platenkast voor mij had, wel hoogst eenvoudig van vorm, doch door het keurig uitgevoerde beslag toch niet zonder versiering. Wij zijn aan dergelijken eenvoud in onze salons niet meer gewend,

doch plegen haar nog maar alleen in keuken of kelder te vinden. Daarom komt bij hem of haar die vreemd is in het Jeruzalem onzer hedendaagsche kunstnijverheid, bij het beschouwen van een dergelijk meubel de gedachte op aan een bestemming, die noch in de bedoeling van den ontwerper, noch in die van den uitvoerder gelegen heeft. Dit is een moeilijkheid, die het algemeen worden van de nieuwere meubelkunst nog geruimen tijd zal tegenhouden.

Een bevoegder kenner van het meubelmakersvak dan ik, moge over het constructief juiste en goeduitgevoerde der kast oordeelen; deze deskundige moge ons dan tevens de reden aangeven, waarom bij den voet, waarop de kast staat, van ingedreven spieën als verbindingsmiddel gebruik is gemaakt, terwijl overigens de meer in onzen tijd toegepaste verbindingen dienst hebben moeten doen.

De oorkonden zijn uitgevoerd met al de zorg en de kunst, die de jubilaris zelf aan dergelijke documenten pleegt te besteden. Het zooveel mogelijk nabijkomen der fraaiste middeleeuwsche handschriften, ziedaar het doel, dat de vervaardigers zich hebben gesteld.

De voorstanders van een „nieuwe kunst" zullen tegen dit trouw navolgen van het vroegere bezwaar maken Bij alle waardeering voor deze soms zeer verdienstelijke en oorspronkelijke scheppingen acht ik het echter toch juist gezien dat de teekenaars, belast met het huldigen van Cuypers, zich aan de manier huns leermeesters hebben gehouden.

Nieuwe kunst, ziedaar wat de deelnemers aan den wedstrijd voor Boele's sigaren-reclame-plaat, althans de grootste meerderheid van hen, ons hebben willen doen zien. De zaal van het gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst in de Marnixstraat was haast te klein, om al het ingezondene te kunnen bevatten. Niet alleen wanden en stellingen waren over de volle hoogte door de ontwerpen ingenomen, doch ook zelfs tegen de vensters was plaats gezocht.

Bij zulk een overvloed staat de binnentredende natuurlijk versteld en zijn eerste gedachte is een gevoel van medelijden met de jury die zulk een *„mer à boire"* gehad heeft. Maar langzamerhand begint hij zich te oriënteeren en scheidt zich, voor zijn smaak, het kaf van het koren. En dan, tenminste dit was mijn indruk, bleef er heel wat graan over.

Wat mij vooral bij deze tentoonstelling verblijdend scheen, was dat zij, meer dan vroegere, ons deed zien, hoe talrijk de goede teekenaars zijn geworden. Vormde voorheen het fatsoenlijk teekenwerk de minderheid, thans zal zelfs de strengste beoordeelaar moeten erkennen, dat het in de meerderheid is gekomen. Als nu, met het *kunnen*, ook de *vinding* wat toe wil nemen, dan zijn er voor de Nederlandsche versieringskunst goede dagen in het verschiet.

Zonderling scheen het mij dat, blijkens wat hier te zien werd gegeven, bij onze teekenaars tusschen hun kunnen en hun vindingrijkheid nog een omgekeerde evenredigheid bestaat. De oorspronkelijkste gedachten vond ik juist in die ontwerpen, die een zeer onbedreven hand lieten herkennen.

Waardoor de jury, uit zeer achtbare mannen bestaande, zich heeft laten leiden, is mij niet duidelijk geworden. Het zou belangwekkend zijn, indien ieder der leden eens openbaar maakte, aan welke eischen, naar zijn inzicht, een goede reclameplaat heeft te voldoen. Zag ik wel, dan is de bekroning van drie ontwerpen het gevolg van een compromis geweest. De aanhangers der oudere richting hebben het gewonnen. Goede teekenkunst, smaakvol coloriet, aangenaam aspect gingen bij hen boven vindingrijkheid, juist begrip van vlakversiering, strengheid van lijn. Zoo werd de eerste prijs toegekend aan een ontwerp, dat eigenlijk niets anders is dan een middelmatige schilders-aquarel, op weinig organische wijze met enkele ornamenteele motieven verbonden. Die rookende heer zal een ouderwetsch chromo-lithograaf juist een kolfje naar zijn hand vinden! Het groote publiek en ook de heeren, voor wier product de reclame moet dienen, zullen zeker tegen de uitspraak der jury geen bezwaar hebben.

Doch men heeft ook de voorstanders van wat thans als „nieuwe" kunst geldt, min of meer schadeloos willen stellen voor het verlies, dat zij leden door het niet in de eerste plaats bekronen van een hunner aanhangers. En juist daarin zie ik het compromis. Want hoe is het anders mogelijk dat de jury, die door het met den eersten prijs bekronen van een ontwerp, dat van een oudere richting spreekt, zoo duidelijk partij kiest, ook twee andere ontwerpen, die een geheel andere opvatting huldigen, met een prijs bedenkt? Zelfs den oppervlakkigen beschouwer moet het reeds aanstonds duidelijk zijn, hoe groot het verschil is tusschen de beginselen, waarvan nummer één uitging en die, welke zijn beide buren in toepassing brachten.

Ik zeide daar straks, dat de grootste meerderheid der deelnemers aan den wedstrijd ons nieuwe kunst hebben willen doen zien. De nadruk moet hier echter op het *willen* gelegd worden. Want het pogen is maar zelden geslaagd, hoe verdienstelijk soms ook de uitvoering der teekeningen moge zijn.

Er heeft veel verschil bestaan in de opvatting van wat nu eigenlijk wel nieuwe kunst was. Velen hebben het gezocht in zware omtreklijnen, anderen in vlakke tinten, sommigen in sterke kleuren à la Chéret, of in navolging van de werken der nieuwere Engelschen. En juist al dat navolgen is het, wat den bezoeker der tentoonstelling onaangenaam trof. Kan men hier in Holland niets beters doen dan nu eens naar het westen, dan weer naar het zuiden, soms ook naar het oosten kijken, om dan, na zijn oogen den kost gegeven te hebben, zoo zorgvuldig mogelijk te gaan nabootsen? Bij het doen van die vraag moet het wel een zeer groote gunst van het noodlot schijnen, dat er ten noorden van ons vaderland slechts water is, en dat dus voor navolging van noordelijke motieven geen vrees behoeft te bestaan.

En toch, oorspronkelijkheid ware vooral in dit geval, nu het een reclame voor sigaren gold, niet zoo moeilijk geweest. De groote meerderheid van de inzenders wist niets anders te bedenken dan rookende mannen, hetzij dan ten voeten uit, ter halverlijve, of als borstbeeld. Nu eens wordt één rooker voldoende geacht, dan weer wordt het aantal naar verkiezing vermeerderd. Bij zooveel verschil als er tusschen dit rookend volkje bestaat, dit hebben zij gemeen, dat zij allen dampen, zooals nog nooit een mensch gedampt heeft. Nu eens blazen zij ware donderwolken uit, dan weer gaat hun rook in zeer symmetrische symbolieke lijnen naar boven, wat vooral in het met den derden prijs bedachte ontwerp wel wat komiek staat.

Ik zou zoo gaarne in het ter tentoonstelling ingezondene een kenmerkend hoofdbeginsel opgemerkt hebben, een beginsel dat de kiem eener nieuwe kunst zou kunnen worden. Er zullen menschen zijn, die mij zeggen, dat dit beginsel inderdaad in de beste ontwerpen was waar te nemen en dat het luidt: „een reclameplaat mag niet meer dan een vlakke versiering willen zijn." Ik vind deze stelling zeer juist, doch ik

kan mij niet vereenigen met de wijze, waarop men haar pleegt toe te passen. De menschelijke figuur vooral schijnt mij, voor wie dit beginsel aanneemt, al een zeer ongeschikt motief. Men zal mij tegenwerpen, dat ook bv. de Grieken bij hun vaasbeschilderingen dikwijls van het menschbeeld gebruik hebben gemaakt. Maar dan voer ik op mijn beurt weer aan, dat de Hellenen een heel wat schilderachtiger dracht hadden dan de thans in het beschaafd Europa gebruikelijke. Ook hun type was krachtiger en decoratiever dan het onze.

Als voorbeeld neem ik weer het met den derden prijs bekroonde ontwerp. Daar zijn drie heeren, *„gentlemen"* noemen de couranten ze, op symmetrische wijze geplaatst in een min of meer symbolieke omgeving. Zij zijn blijkbaar met zorg naar modellen geteekend; geen onderdeel van hun costuum is vergeten, de verloopen afgesjouwde uitdrukking, die de hedendaagsche *„Lebemänner"* pleegt te kenmerken, is met juistheid teruggegeven. Doch vormen nu die drie figuren, hoe symmetrisch zij ook geplaatst zijn, een vlakke versiering? Vormen zij zelfs wel een versiering? Behoort een voorstelling als deze niet meer in een satyriek weekblad dan op het gebied der decoratieve kunst thuis? Wanneer had moeten worden aangetoond hoe leelijk onze moderne heerendracht is, wanneer had moeten worden bewezen hoe ontzenuwd onze *„gentlemen"* zijn, dan zou de teekening zeer geprezen mogen worden. Maar dit was de vraag niet; de sigarenfabrikant wilde alleen reclame maken voor zijn product.

Wie vlakke versieringen wil maken, zal wel doen zijn motieven bovenal aan het plantenrijk te ontleenen; eerst als deze, haast onuitputtelijke bron niet meer vloeit, kan naar andere motieven worden omgezien. Doch de moderne mensch en veel wat tot het moderne leven behoort, is als motief voor hem, die streng aan het begrip van vlakke versiering vasthoudt, al zeer ongeschikt.

De aquarel, voorstellende meisjes in een sigarenfabriek aan het werk, wint het, wat uitvoering betreft, nog van die, welke den eersten prijs verwierf. Ik kan het mij dan ook begrijpen, dat zij de jury, die voor dergelijk werk veel oog schijnt te hebben gehad, heeft aangetrokken. Als bezwaren er tegen heeft men doen gelden dat de teekening te veel het karakter van een reclameplaat miste, en dat de rand te weinig in harmonie is met de eigenlijke teekening. Doch die bezwaren bestaan in niet mindere mate bij no. 1. Uit het niet bekronen van dit ontwerp schijnt mij een duidelijk bewijs geput te kunnen worden voor de weifelende houding, die de jury, samengesteld uit zeer heterogene elementen, heeft moeten aannemen.

Er was overigens op de tentoonstelling, al vormden de rookende manspersonen, zooals ik reeds zeide, de meerderheid, heel wat verscheidenheid te zien. Aan rookende dames was ook geen gebrek; dikwijls was het vrouwelijk geslacht ook afgebeeld als met welgevallen den rook opsnuivend, haar door de heeren der schepping in het gezicht geblazen. Het is te hopen, dat de ontwerpers dit motief niet aan de werkelijkheid ontleend hebben, want in behoorlijke gezelschappen is een dergelijke wijze van handelen niet *recu*.

Mag men één der ontwerpers gelooven, dan heeft reeds in het Paradijs niet alleen het rooken, maar ook het bovenbedoeld minder behoorlijk gebruik bestaan. Adam, met een kop à la Mozes, van Michelangelo, blaast Eva den rook in de neusgaten. Ook een ander inzender heeft den grooten Florentijn niet met rust gelaten. Bekoord door zijn fresco's tegen het gewelf der Sistina, ontleende hij de figuur van Adam daaraan. Ook hier strekt ons aller vader hulpeloos den arm uit, een arm, die, misschien door het lange reiken, een veel meer dan gewone lengte heeft gekregen. Doch die arm wordt nu niet uitgestrekt naar den Schepper, die door de aanraking van zijn hand het leven in Adam zal wekken ..... hij torscht ..... een eindje sigaar! Zoo ziet men, hoe van het grootsche tot het bespottelijke nog altijd slechts weinig afstand is.

En verder zag men Japanners, Turken, Mooren, Spanjaarden, demi-mondaines, sigarenwinkels van buiten en van binnen, ja wat niet al! De vinding was het grootst bij die ontwerpen, die van slechts weinig, of in het geheel geen teekenkunst spraken.

De sigarenfabrikant kan tevreden zijn over den oogst. Misschien heeft hij zich wel vrijheid van handelen voorbehouden, en kiest hij, ter reproductie, het ontwerp uit, dat naar zijn meening het meest in den smaak van het publiek zal vallen.

Nieuwe kunst, dat is het, wat de bouwmeesters, naar wier plannen de nieuwe wijk achter het Rijksmuseum verrijst, den volke willen laten zien. Wel mocht een schrijver in *„Eigen Haard"* onlangs opmerken: „Een oordeel over kunst heeft slechts betrekkelijke waarde, wanneer dit alleen gebaseerd is op emotie; een oordeel over architectuur moet van onwaarde worden beschouwd als deze emotie niet een gevolg is van begrip, dat is van weten. Het is daarom, dat het publiek zoo weinig gevoel heeft voor architectuur, een kunst waarvan het zoo weinig weet." Het publiek gaat langs de nieuwe huizen, die de achtergevels van de P.-C.-Hooftstraat aan het gezicht beginnen te onttrekken, en vindt ze niet mooi, daar hun architectuur te veel herinnert aan wat dat publiek tot dusverre bij den bouw van pakhuizen en andere werken, uitsluitend met het oog op nuttigheid daargesteld, zag toepassen. Het is hiermede als met de vliegenkast, in den aanhef van dit opstel vermeld.

En men mag het publiek al weder niet al te hard crevier vallen, wanneer het in zake architectuur de kluts meer en meer kwijt raakt. Hoeveel verschillende meeningen over schoon in de bouwkunst heeft het in de laatste vijf-en-twintig jaren al niet hooren verkondigen! Werd het voorheen tot bewondering van al wat „in stijl" is, aangemaand, thans nu het zich met moeite en pas langzamerhand aan die bewondering is gaan wennen, hoort het van de met roode pannen belegde daken verkondigen, dat al de Francois', al de Henri's, al de Louis' uit den booze zijn en dat alleen schoon is dat, wat zonder versiering blijft, en den meest primitieven eenvoud tentoonspreidt.

De heeren en dames, die zooveel geld aan den behanger hebben betaald voor hunne „stijlvolle" interieurs, moeten nu allerlei verwijten slikken over hun onartistieke rommelzoo. Ja zelfs beginnen de behangers al in te zien, dat het getij verloopen is en dus de bakens verzet moeten worden. Groengeverfde tuinstoelen met biezen zittingen prijzen zij nu voor de salons aan; meubelen, recht op en neer, liefst van geverfd vurenhout, beginnen in hunne uitstallingen meer en meer de *bonheurs-de-jour* en andere versierselen van vroeger te vervangen. Gordijnen, van kleur gelijk aan die, welke onze grootouders om hunne ledekanten plachten te hangen (maar niet zoo degelijk van qualiteit), worden voor portières als het nieuwste beschouwd. Reeds zag ik in een zeer modern salon biezen matten, zooals de boeren die in hunne pronkkamers plachten te hebben, den vloer bedekken.

Dergelijke plotselinge overgangen van groote weelderigheid tot gewilde soberheid zijn in de kunstgeschiedenis niet zeldzaam. Misschien de meest bekende is die van den Louis-XV- naar den Louis-XVI-stijl. Doch de eenvoud, de soberheid, die aan de Fransche revolutie voorafgingen, waren niets dan aanstellerij. Men schepte behagen in het eenvoudige, omdat de mode, die van prachtvertoon oververzadigd was, dit wilde.

Ik vrees, dat wij ook nu zulk een overgang medemaken, en dat wij het nog minder ernstig meenen dan onze overgrootvaders. Slechts hoop ik dat wij niet als zij door een revolutie, eindigende in de heerschappij van een Napoleon, voor onze frivoliteit gestraft zullen worden.

Het is te wenschen, dat het ontwerp voor de nieuwe Beurs, die nu reeds gezegd wordt de geloofsbekentenis der nieuwe kunst tevens te zullen zijn, mijne sombere opvattingen tenicht moge doen. De keet op het Damrak belooft reeds iets; het schijnt, dat men plan heeft haar op Pre-Raphaelietische wijze te beschilderen. Welk een unieke gelegenheid voor stijlvolle reclames! Als de gemeente Amsterdam verstandig is, dan kan zij daar een slaatje uit maken. Mag misschien aan de kleur der hoop, die tevens die der kropsalade is en die bij de beschildering een hoofdrol schijnt te zullen spelen, hier een symbolisch-profetische beteekenis worden toegekend?

Voor ik eindig moet ik toch nog even wijzen op iets, dat mij bij het jubileum van Dr. Cuypers getroffen heeft. Zoodoende kom ik als iedere componist, die een behoorlijk muziekstuk schrijft, na heel wat modulatorische wendingen weer terecht in de toonsoort waarmede ik begonnen ben.

Wat is het nu waarop ik de aandacht wilde vestigen? Ik wilde slechts doen opmerken hoe bijna allen, die den lof van den jubilaris gezongen hebben, tevens meenden een beetje op de „klassieken", „de Grieksche en Romeinsche kunst" of „de Renaissance" te moeten afgeven.

Ik twijfel niet of zij hebben daarmede den heer Cuypers groot genoegen gedaan, en wanneer zij geen andere bedoeling hebben gehad dan den zeventig-jarige wat te zeggen dat hem aangenaam was, dan wil ik het hun gaarne vergeven. Maar als de schrijvers der lofredenen bovenvermeld of sommigen onder hen in den waan hebben verkeerd, dat zij uitdrukking gaven aan den geest onzes tijds, toen zij de kunst der middeleeuwen — ten koste van wat daaraan vooraf is gegaan en van wat daarop volgde — hebben omhoog gestoken, dan mag een woord van protest en terechtwijzing niet achterwege blijven.

Wie niet heel groot van stuk is in geestelijken zin, tracht graag, wat zich even hoog als hijzelf verheft, een kopje kleiner te maken of althans naar beneden te drukken, om zoo den schijn aan te nemen als ware hij een kind Anak's. Zoo gaat het onder de menschen, zoo gaat het ook met de waardeering der verschillende kunsttijdperken.

De bouwmeesters der middeleeuwen hadden wel besef van de superioriteit der antieken. Doch het geloof zei hun, dat de voortbrengselen der Oudheid het werk waren van heidenen en dat dus de schoonheid die hen aantrok slechts een begoocheling des duivels was. En dan maakten zij het teeken des kruises, om aan de zondige bekoring te ontkomen. Zoo geraakte in de middeleeuwen de antieke kunst in minachting en werden de trotsche werken der Romeinen alleen als steengroeven gebruikt.

De vijftiende eeuw kwam, en met haar het humanisme. De waardeering der antieken nam meer en meer toe, hunne werken werden bestudeerd en gaven de motieven voor een kunst, niet minder oorspronkelijk, maar zeker bevalliger dan die der middeleeuwen. Die kunst hield haar triumftocht door heel Europa en wist zich drie, haast vier eeuwen lang te handhaven en te doen eerbiedigen. Het werk der middeleeuwen werd niet meer geacht: het gold, ook zelfs bij de geloovigste Christenen, als het voortbrengsel van barbaren, van Gothen, en werd Gothiek genoemd.

Eindelijk kwam de 19e eeuw, de eerste die het zonder een eigen kunst moest stellen, maar die dit gemis althans voor een klein deel wist goed te maken door onpartijdige beoordeeling en waardeering van al het schoons, dat zestig eeuwen vóór haar hadden nagelaten.

Wanneer nu de schrijvers, die op bovengenoemde wijze den heer Cuypers verheerlijkten, als de tolken van ons eeuw-einde beschouwd zouden mogen worden, dan ware het met dien milden geest van waardeering gedaan en zouden wij ons, zij het dan misschien niet alleen uit geloovigheid, weer op het bekrompen standpunt der middeleeuwen, of op het niet minder bekrompene, door de 16e, 17e en 18e eeuw ingenomen, plaatsen.

En dat willen wij toch immers niet? Wij verlangen een *nieuwe* kunst, en hopen dat de 20e eeuw ons die brengen zal. Maar dit verlangen behoeft ons niet te beletten, als vroeger, met onpartijdigheid het schoone, dat *alle* vorige kunsttijdperken ons hebben nagelaten, te waardeeren.

Wie ons de schoonheid eener middeleeuwsche kathedraal wil doen beseffen, heeft niet noodig op het Parthenon, het Pantheon, de St.-Pieterskerk af te geven.

Hoe zal het eindoordeel over Cuypers' kunst zijn? Bij al hun lof eindigen toch de meeste gelegenheidsschrijvers hun artikelen met de verzekering dat dit oordeel „komenden geslachten blijft voorbehouden." Zoo is het inderdaad. Bij een feestelijke gelegenheid als deze is het verschoonbaar en verklaarbaar, dat men op het oordeel der geschiedenis ten gunste van den feestvierende vooruitloopt. Maar men doet den jubilaris een slechten dienst, wanneer men hem meent te verheffen door kunsttijdperken, die den toets der eeuwen reeds glansrijk hebben doorstaan, als van nul en geener waarde te verklaren.

DE AANNEMERSBOND.

Het weekblad *De Aannemer* neemt in zijn laatste nummer ons artikel „Weer een teeken des tijds" over, doch meent zich van commentaren te moeten onthouden.

Alleen worden wij herinnerd aan ons artikel van 7 September 1895, toen wij twijfelden aan de levensvatbaarheid van den Aannemersbond, daar wij meenden, „dat individualisme en zorg voor eigen belang het van behartiging der algemeene belangen zouden winnen".

Wij hebben ons nimmer voor onfeilbaar gehouden, en erkennen hierbij gaarne, dat onze voorspelling niet is uitgekomen. Inderdaad hebben de leden van den Bond tot dusverre getoond, het eigenbelang, waar het noodig was, achter te kunnen stellen. Hieraan alleen is het succes van den Bond te danken.

In het artikel van verleden week konden wij dan ook gerust de aannemers als een voorbeeld voor architecten, ingenieurs, en andere dirigeerende technici noemen. Het Instituut van Ingenieurs zal weldra „fusie"-plannen ter behandeling krijgen; dan is er weer eens

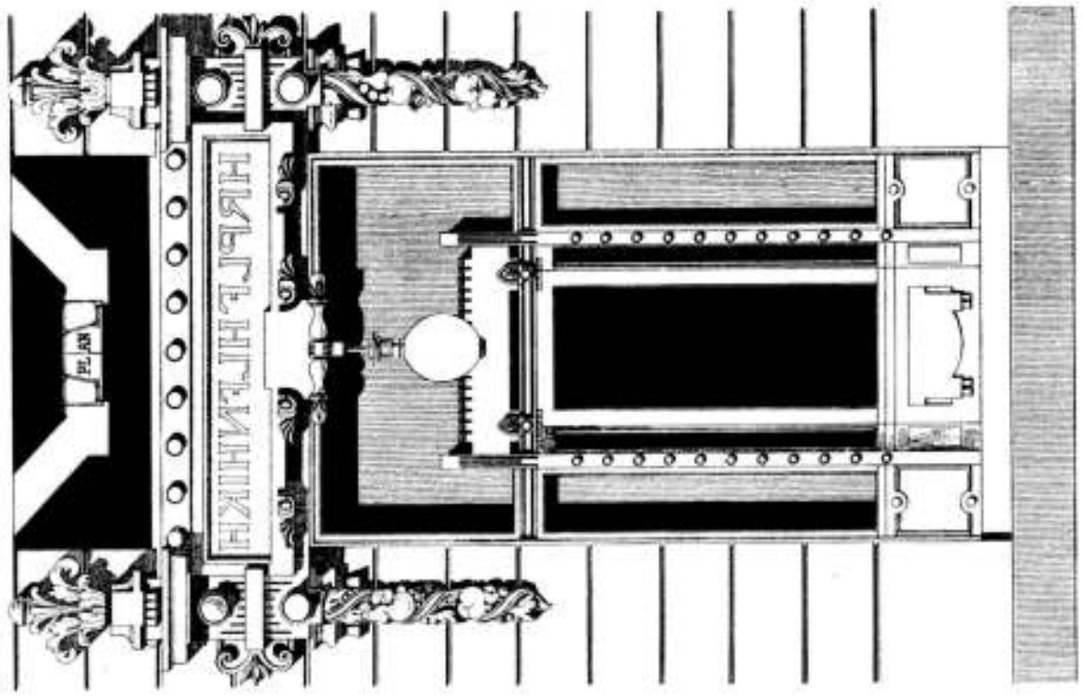

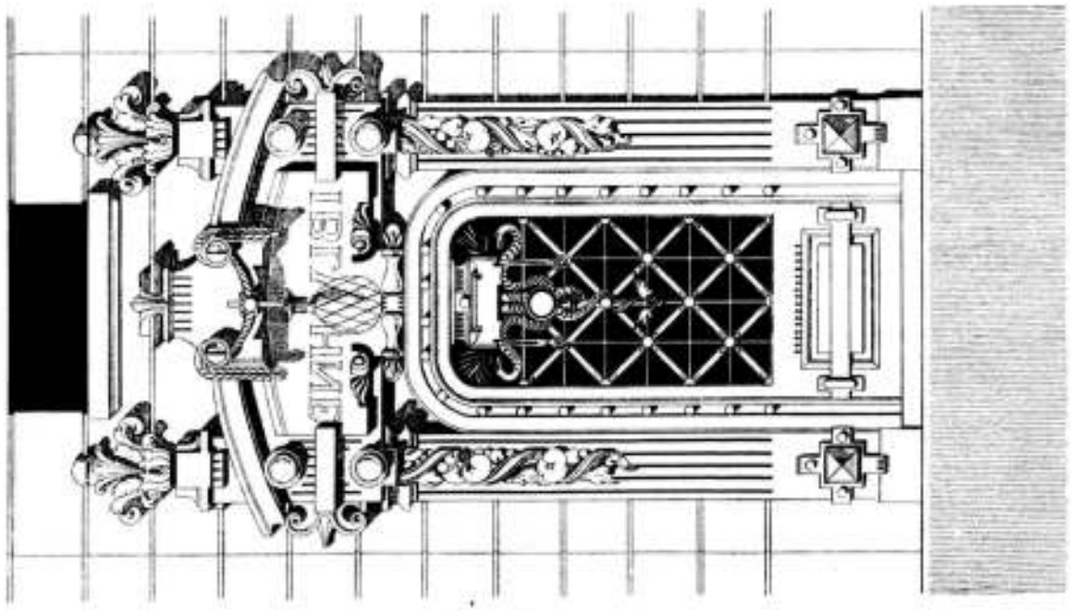

DETAILS VAN EEN WOON- EN WINKELHUIS TE WEENEN.

Photolith van G.J.Thieme, Arnhem.

gelegenheid, om de oprichting van een „bond", bv. van een „ingenieurs- en architecten-bond" ter sprake te brengen. Maar wij vreezen, dat dit schoone plan op niets zal uitloopen. Mochten wij ook nu tot de broodetende profeten behooren!

Intusschen, om op *De Aannemer* terug te komen, het is toch wel jammer, dat dit blad zich, al te bescheiden, van commentaar onthoudt. Waar bij een vroegere gelegenheid de redactie getoond heeft, geen polemiek te schuwen, daar maakt het nu geen aangenamen indruk, dat alles voor zoete koek wordt opgegeten.

Indien de Aannemersbond en de met hem in één lijn gaande lichamen een eerlijken strijd met eerlijke middelen voeren, dan behoeven zij geen aanval te vreezen.

Misschien wacht ons echter nog een nadere uiteenzetting en wordt ten slotte al de duisterheid opgeklaard.

BIJ DE PLAAT.

De beide portaalafsluitingen, op de teekening voorgesteld, maken deel uit van een woon- en winkelhuis te Weenen, door den architect Emil Bressler ontworpen. Het portaal ter rechterzijde heeft aan beide zijden van den ingang winkelkasten en is, met uitzondering van de deuren en ramen, geheel van gesmeed ijzer gemaakt. Het bord met den naam der firma is in de bekroning aangebracht.

De afsluiting ter linkerzijde is evenzoo van gesmeed ijzer; ook hier ligt het hoofdmoment in de versiering van den naam der firma. In het deurpaneel zijn de vormen van den Mercuriusstaf opgenomen.

BOEKBEOORDEELING.

Noord-Hollandsche Oudheden, beschreven en afgebeeld door G. van Arkel en A. W. Weissman, uitgegeven vanwege het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam. Derde Stuk. Amsterdam, Ten Brink & De Vries, 1897.

Het werk, hierboven vermeld, nadert langzaam doch zeker zijn voltooiing. Verscheen in 1895 het tweede deel van het tweede stuk, waarmede Kennemerland voltooid was, thans wordt Waterland beschreven en afgebeeld.

Aan het oude, historische begrip van Waterland hebben de auteurs niet vastgehouden, doch daaraan de noordwaarts en westwaarts gelegen polders toegevoegd, zoodat hun omschrijving bevat de gemeenten Beets, Beemster, Oosthuizen, Warder, Middelie, Kwadijk, Purmerend, Wijde Wormer, Ilpendam, Edam, Katwoude, Monnikendam, Landsmeer, Broek-in-Waterland, Ransdorp, Nieuwendam en Buiksloot.

Natuurlijk is aan de gemeenten Edam en Monnikendam het leeuwendeel geschonken, doch men staat erover verbaasd zooveel als er ook in andere, minder bekende plaatsen gevonden is.

Van de kerk in de Beemster en van het daarin aanwezige monument voor Tobias de Coene, beide werken, die volgens de schrijvers „den stijl van Hendrik de Keyzer vertoonen", hadden wij gaarne afbeeldingen gezien. Het werk van dezen vermaarden Amsterdamschen architect is nog te onvolledig bekend, dan dat niet elke aanvulling tot de bestaande afbeeldingen hoogst welkom geweest zou zijn.

Zeer uitvoerig behandeld is de kerk te Oosthuizen. Van dit belangrijk 16e-eeuwsch gedenkteeken wordt een afbeelding gegeven. Ook illustraties van het koorhek, een zonnewijzer en het orgel met zijn details komen voor. De graftombe van Adriaan Bredehoff, een werk in 1723 door P. Baurscheit, beeldhouwer en architect van den Keizer van Duitschland, voltooid, wordt echter alleen beschreven.

Het grafteeken van Vrouwe Catharina van Muylwyck, echtgenoote van Frederik Riccen en haar zoon Ventidius Riccen, dat aan niemand minder dan Quellijn wordt toegeschreven en dat de kerk te Purmerend versiert, is afgebeeld. In een noot wordt vermeld, dat dit monument den 11den April 1893 bij Frederik Muller & Co. te Amsterdam in veiling is geweest, maar dat de verkoop toen niet is doorgegaan.

In het raadhuis te Purmerend vindt men een herhaling van het bekende vers „Op 's burgermeesters wacht", enz., dat in het voormalig Stadhuis te Amsterdam voorkomt. De 17e-eeuwers hielden dus ook wel van navolgen.

De kerk te Ilpendam schijnt mede niet onbelangrijk te zijn. De vier houten beelden in 15e-eeuwsch costuum, waarvan er twee worden afgebeeld, zijn fraaie staaltjes van middeleeuwsche kunst. Een steen vermeldt dat Jonkheer Gerrit de Graef, heer van Zuid-Polsbroek, Purmerland en Ilpendam, op 2 Juli 1723 den eersten steen dezer kerk gelegd heeft „met den troffel daar de heer Jacob de Graeff d'eerste steen mede heeft gelegt aan 't stadthuys van Amsterdam den 28 October 1648". De schoonheid der beelden moet dus in de 18e eeuw reeds zóó gewaardeerd zijn, dat men ze in de nieuwgebouwde kerk weer aanbracht. Dergelijke waardeering voor middeneeuwsch werk is in den pruikentijd zeker een zeldzaamheid.

Dat Edam heel wat ouds en schilderachtigs oplevert is bekend aan ieder, die dit kaasstadje, zij het dan ook slechts vluchtig, bezocht heeft.

De St.-Nicolaaskerk alleen neemt zeventien bladzijden voor haar beschrijving in beslag. In het bijzonder aan de vensters is groote zorg besteed, en alle bijzonderheden dier fraaie voortbrengselen van vroeg 17e-eeuwsche glasschilderkunst zijn vermeld. Bij de vele beschadigingen, waaraan deze glazen, uit den aard der zaak, hebben blootgestaan en nog steeds blootstaan, zijn zulke uitvoerige beschrijvingen van groote waarde voor het nageslacht. Doch de vraag zij ons veroorloofd, of het niet wenschelijk ware geweest, dat de auteurs, wier vaardige teekenstift ons zoo menig overblijfsel der oudheid voor oogen heeft gesteld, hunne krachten aan het afbeelden van althans de voornaamste dezer glazen beproefd hadden? De beschrijvingen zouden dan zeer verduidelijkt zijn.

Het zuidoostelijk portaal dezer kerk is weergegeven zoo als het zich vóór de restauratie vertoonde. Dit achten wij goed gezien, omdat nu een vergelijking van den ouden met den nieuwen toestand mogelijk is, en gerestaureerde gebouwen altijd veel van hun aantrekkelijkheid voor den antiquaar verliezen.

Van de merkwaardige gevels, die Edam bezit, wordt heel wat medegedeeld. De zoo eigenaardige gevel van het huis aan het Damplein, dat thans, gerestaureerd, Edam's museum herbergt, is afgebeeld in zijn vroegeren toestand. Tal van gevelsteenen, een houten huis, details, enz. hebben verder de teekenaars aangetrokken.

Ook de St.-Nicolaaskerk te Monnikendam is uitvoerig behandeld. Bij de afbeeldingen daarvan misten wij echter het schilderachtig kostershuis aan de stadszijde, dat zulk een eigenaardig voortbrengsel van 17e-eeuwsche bouwkunst is.

Met een beschrijving der oudheden, voorkomende in de eigenlijke Waterlandsche dorpen, wordt dit stuk besloten. Het geheele vasteland van Noord-Holland, met uitzondering van Gooiland en Amstelland, is nu behandeld. Het is te hopen dat de stukken, op het overige der provincie betrekkelijk, weldra verschijnen mogen, en dat de bewerkers, na de voltooiing van hun arbeid, ook een of meer der overige deelen van ons vaderland onder handen zullen nemen.

Te meer mag die verwachting worden uitgesproken, daar het voor eenige jaren door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst breed opgezette plan, om door hare leden geheel Nederland te doen bewerken, op niets schijnt te zijn uitgeloopen.

ANTI-STONE.

Reeds vroeger wezen wij op het groote nut van anti-stone tot wering van ketelsteen, in de meeste gevallen de aanleidende oorzaak van explosies, waarbij in den regel menschenlevens gemoeid zijn.

Het nieuwe, vooral in de industrieele wereld, baant zich gewoonlijk moeilijk een weg en de een of andere reden geeft dikwerf aanleiding tot twijfel. Wat nu anti-stone betreft, willen wij erop wijzen, ook in aansluiting met het vroeger geschrevene, dat wij inzage hebben genomen van een attest, dd. 22 April ll. van den voorzitter en twee bestuursleden der Amsterdamsche Machinisten-vereeniging „Het stoomwerktuig", waarin geconstateerd wordt als gevolg van een persoonlijk onderzoek twee dagen te voren ingesteld, dat het ten vorige jare uitgesproken vermoeden, als zoude de bij de firma Vano en Co. in gebruik zijnde stoomketel door Anti Stone ingeteerd en putterig zijn geworden, geheel ongegrond is; dat daarentegen die ketel, sedert 1894 in gebruik in bijzonder goeden toestand bleek te zijn, dat noch op de waterlijn, noch in de zijden van het vuurkanaal boven de roosters, noch aan de onderzijde der aschkolk, noch rond de spuikraan of inlaatvoeding, eenig bewijs van vertering aanwezig was; dat indien de anti-stone's eenige voor den ketel schadelijke bestanddeelen had bevat, haren invloed na een 2-jarig gebruik wel degelijk aan beide laatstgenoemde plaatsen zou te bespeuren zijn geweest; dat die stoomketel met een verw. oppervl. van 17 M2. en werkende onder een stoomdruk van 5-16 K.G. per c.M²., stoom leverende aan eene hooge-druk-machine van 28 ind. pkr. en aan diverse kooktoestellen voor het bedrijf, werkduur gem. 14 à 15 uur per dag, niet met den bikhamer bleek bewerkt te zijn; ofschoon hij in 10 maanden niet open was geweest en steeds met Vechtwater was gevoed; dat de afzetting van ketelsteen in dat tijdsverloop zeer gering was en gemakkelijk met een schraper zou kunnen worden verwijderd.

Door meest bevoegden is alzoo uitgemaakt, dat anti-stone scheikundig op het ketelwater inwerkt, ketelsteenformatie voorkomt, en iederen schadelijken invloed op ketelplaten uitsluit.

Bij geregeld gebruik moet het dus een uitstekend werkend reagens zijn, ten zeerste aanbevelenswaardig.

VRAGENBUS.

HOUTCEMENTDAK.

In no. 20 van 15 Mei jl. komt de volgende vraag voor:

Is water, van houtcementdaken opgevangen, voor alle doeleinden bruikbaar, of zijn er gevallen bekend waarbij deze dakbedekking hinderlijke en schadelijke bestanddeelen afgaf aan het water dat er afsloeide, of er door bijzondere omstandigheden eenigen tijd op was blijven staan?

Bij bovenstaande vraag is vooropgesteld, dat de bovenste lagen bestaan uit zuiver zand en gewasschen grint en alleen de mogelijkheid verondersteld, dat het houtcement in water oplosbare deelen bevat.

De heeren J. A. Smits & Zn. te Amsterdam antwoorden daarop het volgende:

Van de Haeuslersche houtcement-dakbedekking hebben wij nu reeds sedert 17 jaren de vaste overtuiging dat het van deze daken opgevangen regenwater met zuiver gefiltreerd drinkwater vergeleken kan worden en dat het zelfs in chemische fabrieken gebruikt wordt. Wij zenden u hierbij twee origineele brieven van bekende firma's, waaruit u zal blijken dat deze met het afkomende water der Haeuslersche dakbedekking zeer tevreden zijn en merken daarbij op dat het werkvolk der fabriek van den heer Van Rossem het opgevangen water zeer te stade komt, daar deze fabriek geheel in brakwater gelegen is.

De beide brieven luiden als volgt:

Houtrijk en Polanen, 16 Juli 1896.

De heeren J. A. Smits & Zn., Amsterdam.

In antwoord op uwen geëerden van 14 dezer berichten wij dat het attest der heeren Blooker misschien nog wel in ons bezit kan zijn, maar dat u spoediger uit het kopieboek dier firma e duplicaat kunt krijgen, dan af te wachten dat wij het in onze oude papieren hebben gevonden.

Het water van het door u geleverde dak is zeer goed van kleur en voor drinkwater geschikt.

Over de Haeuslersche houtcement-dakbedekking voor de 8 woonhuizen zijn wij zeer tevreden. Het dak is zeer goed dicht, beschermt tegen hitte en koude en vereischt geen onderhoud. Wij hebben er in 't geheel niets aangedaan, sinds het in 1889 of 1890 gelegd is.

Met alle achting teekenen,

Suikerfabriek „Holland".

(get.) A. VAN ROSSEM.

Gaarne verklaren wij dat gedurende de 10 jaren dat de daken der verschillende gebouwen onzer fabriek bedekt zijn met het Haeuslersche houtcement van den heer J. A. Smits, wij en ons werkvolk steeds het daaraf loopende regenwater met goed succes als drinkwater gebruiken.

Amsterdam, 17 Juli 1896

Naaml. vennootschap „Internationale Cacaofabriek"

(get.) J. A. A. Marcussen.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

AFDEELING AMSTERDAM.

Vergadering van 26 Mei 1897,

Bij de opening deelde de Voorzitter het navolgende mede:

1o. twee bouwkundigen en een werktuigkundige wenschten zich bij de afdeeling aan te sluiten;

2o. een der donateurs had eenige gebonden tijdschriften aan de bibliotheek geschonken;

3o. op een verzoek aan verschillende uitgevers tot het afstaan van boeken voor de bibliotheek, was door één uitgever geantwoord, met toezending van een boekwerk;

4o. in de vergadering van 9 Juni a. s. zal optreden de heer J. C. H. van Duyl te Kralingsche Veer, met het onderwerp: „de Hollandsche sleutel".

Besloten werd hierbij de leden der machinisten-vereeniging „het Stoomwerktuig" uit te noodigen.

Vervolgens werden de 7 antwoorden, ingekomen op een door het Hoofdbestuur voor de leden uitgeschreven prijsvraag voor een „Diploma", bezichtigd. Uit het rapport der jury bleek dat de 1e prijs was toegekend aan den heer K. de Bazel te Amsterdam, met het ontwerp motto „Proefdruk", en de 2e aan den heer W. J. Linschooten te 's-Gravenhage met het ontwerp motto „Felix Meritus".

Na de bespreking van een huishoudelijke regeling der bibliotheek, werd de vergadering door den Voorzitter gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. Het Koninklijk Instituut van Ingenieurs zal Dinsdag 8 Juni a. s., te 10½ uren, eene vergadering houden.

Daarin zullen o. a. het verslag van de werkzaamheden van het Instituut in het instituutsjaar 1896—1897 en de aanbieding van de rekening en verantwoording der inkomsten en uitgaven over dat jaar worden behandeld.

De volgende voordrachten zullen gehouden worden:

a. Mededeeling van den heer H. Baucke, te Amsterdam, over microscopische onderzoeking van eenige metaalallinges.

b. Nadere mededeeling van het lid G. B. H. F. Alpherts, betreffende het denkbeeld om, door reorganisatie van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs te trachten eene fusie van technische vereenigingen tot stand te brengen.

c. Mededeeling van het lid J. A. Lindo, over den strandmuur te Scheveningen.

Na afloop van de vergadering zal er gelegenheid zijn, onder geleide van het lid Lindo, een bezoek te brengen aan den strandmuur te Scheveningen.

— De centrale commissie voor de in 1900 te Parijs te houden wereldtentoonstelling maakt bekend, dat de vertaling van het algemeen reglement en de klassenverdeeling, alsmede biljetten van inschrijving tot deelneming, voor belanghebbenden op aanvraag te verkrijgen zijn aan haar bureau, Hofspui 6, alhier.

AMSTERDAM. Tengevolge van de verkiezingen in de vergadering van stemhebbende leden der Maatschappij „Arti et Amicitiae", wegens het om gezondheidsredenen aftreden van den secretaris-penningmeester, den heer Gerard Muller, is het bestuur der Maatschappij thans samengesteld als volgt: Bart van Hove, voorzitter; H. W. Jansen, 2e voorzitter; Joh. F. Hulk, secretaris; C. G. 't Hooft, penningmeester, en E. S. Witkamp Jr., 2e secretaris.

HAARLEM. Het Museum van Kunstnijverheid alhier werd gedurende de vijf eerste maanden van dit jaar bezocht door 2595 personen. Genoemde inrichting heeft sedert haar stichting, die in 1877 plaats had, van lieverlede groote uitbreiding ondergaan. Daar de werkkring van het Museum zich op verschillend gebied uitstrekt en de verzameling zoowel als de boekerij ook buiten Haarlem invloed uitoefent op de ontwikkeling van de kunst, toegepast op het handwerk, heeft deze inrichting waaraan tevens de school

voor kunstnijverheid verbonden is, in ons land groote sympathie weten te veroveren.

De verzameling werd dan ook voortdurend uitgebreid, zoodat men op het oogenblik in de prachtige zalen van het Paviljoen eene uitgezochte collectie modellen en voorwerpen bij elkander heeft gebracht, die den bezoekers niet alleen een leerrijk uurtje doen doorbrengen, doch waardoor dit bezoek een aangename afwisseling met de bewondering van Haarlem's prachtige omgeving kan genoemd worden.

ARNHEM. Men schrijft ons:

In de Raadszitting, den 1 Juni jl. gehouden, is met bijna algemeene stemmen besloten de plannen van den architect C. Muysken te Amsterdam, tot inrichting van de raadzaal en tot restauratie van den stadhuisgevel, met het daarnaast nieuw opgetrokken geveldeel (waarachter de trouwzaal) uit te voeren. Jaren lang reeds was men volgens de plannen van het bureau van publieke werken aan het veranderen en bijbouwen geweest en het is zeer zeker te betreuren dat men niet vroeger den weg heeft ingeslagen, die nu betrekkelijk ter elfder ure is gekozen, en door een der vakkundige raadsleden, de bouwk.-ing. V. G. A. Bosch, werd aangeraden. Reeds vroeger waren plannen voor het interieur der raadszaal door een bekend decorateur te Arnhem ingediend; deze droegen echter niet het karakter, aan een raadszaal in het oude huis van Maarten van Rossum te stellen, welks gevel tot de weinige goede voorbeelden behoort van laat-Gothische met vroeg-(Duitsche)-Renaissance-vormen en dat door zijne als duivels voorgestelde atlanten in den onderbouw, in den volksmond den naam van duivelshuis heeft gekregen.

De bouwkunst staat over het algemeen in Arnhem niet hoog aangeschreven; anders had men, toen het plan bestond het oude paleis van Maarten van Rossum te verbouwen, dadelijk deskundige voorlichting ingeroepen, en had men niet beleefd dat een aangekocht woonhuis (waarin thans de trouwzaal) versierd werd met een vlak gepleisterden gevel, zonder eenig dragelijk profiel. Doch beter ten halve gekeerd dan ten heele gedwaald; het is te waardeeren dat men thans op den goeden weg is gekomen en de zekerheid heeft, dat een der weinige bezienswaardige monumenten waarop Arnhem kan wijzen, behouden zal blijven en het interieur voldoen zal aan de eischen die men daaraan stellen mag.

Met 24 tegen 8 stemmen werden de verbouwingsplannen, begroot op ƒ 118,000, goedgekeurd.

LEEUWARDEN. De onlangs gevormde commissie tot bevordering van het vreemdelingenverkeer heeft een prijsvraag uitgeschreven voor een reclameplaat, die in alle hotels opgehangen zal worden en in beeld en lijn den lof moet verkondigen van Frieslands hoofdstad en onze bezienswaardige provincie.

De mededingers in dezen wedstrijd kunnen een prijs van ƒ75, een eerste premie van ƒ50 en een tweede premie van ƒ25 winnen. Als jury zullen optreden de heeren W. B. G. Molkenboer te Amsterdam, J. Bubberman en H. Kramer alhier.

DELFT. Inzender van het bekroonde ontwerp, motto „Zeezicht", voor een gebouw ten behoeve eener bad- en zweminrichting, uitgeschreven door de Vereeniging „Bouwkunst en Nijverheid" te Harlingen, is de heer G. Langeveld, tijdelijk opzichter bij de gemeentewerken te Delft.

Wij vestigen er tevens de aandacht op, dat in ons nummer van 29 Mei, de gratificatie abusievelijk was vermeld ƒ 40; men leze ƒ 49.

— Bij gelegenheid van haar 25-jarig bestaan zal de *Société centrale d'architecture en Belgique*, van 28 Augustus tot 2 September a. s. te Brussel een internationaal congres van architecten houden. Vele buitenlandsche architecten zijn tot eerelid van dit congres benoemd, o. a. de heeren Dr. P. J. H. Cuypers en Jos. Th. J. Cuypers.

— Aflevering 5 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

Het aansluiten tusschen twee telephoon-abonné's, door Dr. J. G. van Deventer. — Schetsen uit Zuid-Afrika. De ruïnen van Zimbabje, door Mimosa. — Uit de geschiedenis der narcose, door Dr. R. G. Rijkens. — Nieuwe hulpmiddelen voor uiterst lage temperaturen, door Dr. L. Bleekrode. — De nieuwe gebouwen van het Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut te De Bilt bij Utrecht, door Dr. Maurits Snellen. — Korte mededeelingen. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek. — Boekbeoordeeling, door D. Horn. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— De heer K. Westhoeve is door den Minister van Waterstaat benoemd tot buitengewoon opzichter van den Rotterdamschen waterweg.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

overgeplaatst naar de res. Timor, de opz. 2e kl. D. D. Thedens;

geplaatst bij de Westerlijnen, de benoemde chef der 4e afdeeling bij de exploitatie der staatsspoorwegen op Java C. J. van Vossen; in de residentie Semarang, de ter beschikking gestelde ambtenaar op non-activiteit J. Hillen, laatst architect 1e kl.

— De gemeenteraad van Enschede heeft den heer J. H. A. Albrecht belast met de tijdelijke waarneming der betrekking van directeur der gasfabriek en drinkwaterleiding aldaar.

— Aan de Technische Hochschule te Darmstadt is den heer T. Egbert van Putten, uit Amsterdam, het diploma als electro-ingenieur uitgereikt.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Baas-opzichter of gasmeester aan de gasfabriek en hoogdrukwaterleiding te Dordrecht. Salaris ƒ 1000 à ƒ 1200, met vrije woning enz. Inl. bij den directeur. Adres vóór 9 Juni aan Burg. en Weth.

— Bekwaam opzichter, bij de uitvoering der werken voor den bouw der spoorwegbrug te Westervoort. Adres den sectie-ing. Des Tombe te Westervoort.

— Werktuigkundig ingenieur, als medewerker in het exploiteeren eener belangrijke uitvinding, tegen hooge belooning. Adres lett. S X 607, *Nieuws v. d. Dag.*

— Opzichter, bij voorkeur ervaren in heiwerken. Salaris naar bekwaamheid. Adres den ing. van den waterst. te Vlissingen.

— Bouwkundig opzichter. Salaris naar bekwaamheid. Adres lett. H. H., boekh. M. G. Vattier Kraane, Tilburg.

— Opzichter voor uitvoering van een werk, bekwaam in het maken van details. Adres lett. C. W., bureau dezes. (*Zie advert. in dit no.*)

DIENSTAANBIEDINGEN.

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING, AMSTERDAM.

Opzichter-Teekenaar:	leeftijd 21 j.,	verl. Sal. ƒ 65		per md.
„ „	„ 25 „	„ „ „ 85	à 90	„ „
„ „	„ 21 „	„ „ „ 60		„ „
„ „	„ 30 „	„ „ „ 60	à 80	„ „
„ „	„ 29 „	„ „ „ 60	à 80	„ „
„ „	„ 21 „	„ „ „ 80	à 90	„ „
„ of Uitvoerder	„ 41 „	„ „ „ 60	à 70	„ „
„ of Teekenaar	„ 28 „	„ „ „ 85	à 90	„ „
„ „ „	„ 32 „	„ „ „ 90		„ „
Bouwk. Teekenaar	„ 22 „	„ „ „ 50		„ „

ADVERTENTIËN.

OPZICHTER.

Wordt GEVRAAGD een **bouwkundig OPZICHTER.** Salaris naar bekwaamheid. Brieven franco onder letters H. H. aan den Boekhandelaar M. G. VATTIER KRAANE te *Tilburg.*

OPZICHTER gevraagd.

Voor de uitvoering van een werk, **tevens bekwaam in het maken van details** voor de practijk.

Salaris naar bekwaamheid. Adres franco brieven lett. C. W., bureau van dit blad.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.

Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen* — *Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen.* — *Closets, Waschtafels, Urinairs enz.* — **VERWARMING en VENTILATIE.**

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat. Hoofdagent van R. WAYGOOD & Co. Ltd. *London.* **LIFTEN.**

Rijdt BURGERS' RIJWIELEN

van de **Eerste Nederlandsche Rijwiel-Fabriek** te **DEVENTER.**

Ministerie van Justitie.

Openbare AANBESTEDING.

Op **Donderdag 17 Juni 1897**, des namiddags ten 2 ure, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie te *'s-Gravenhage*, in het openbaar worden **aanbesteed:**

Het BOUWEN van een Kantongerechtsgebouw te Bergen-op-Zoom. Raming f 16,660.

Het bestek met daarbij behoorende teekeningen ligt voor gegadigden ter inzage in de zaal van het Kantongerecht in het Raadhuis te Bergen-op-Zoom, en is op aanvrage tegen betaling van *f* 1.35 franco verkrijgbaar bij de GEBROEDERS VAN CLEEF, Boekhandelaars, Spui No. 28*a* te *'s-Gravenhage*.

Aanwijzing zal worden gehouden *Maandag 14 Juni 1897*, in de zaal van het Kantongerecht bovengenoemd des namiddags ten 12 uur (Gr. T.), terwijl inlichtingen zijn te bekomen bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te *'s-Gravenhage*, Departement van Justitie.

's-Gravenhage, 4 Juni 1897.

De Minister van Justitie,
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal:
P. J. VAN BEIJMA.

Waterleiding te Bussum.

Door den Ingenieur H. P. N. HALBERTSMA zullen, namens de „*Industrieele Maatschappij*" gevestigd te *Amsterdam*, op ***Vrijdag 11 Juni a. s.***, 's namiddags ten 2 ure in het ZUID-HOLLANDSCH KOFFIEHUIS te 's-Gravenhage, in het openbaar worden

aanbesteed:

BESTEK No. 2,

Het maken der POMPWERKEN te Bussum met bijbehoorende werkzaamheden, en

BESTEK No. 3,

Het bouwen van den WATERTOREN te Bussum met bijlevering der benoodigde materialen met uitzondering van de buisleidingen en het hoogreservoir.

Ieder bestek afzonderlijk zoowel als gecombineerd.

De Bestekken zijn verkrijgbaar tegen betaling van *f* 2.— per stuk aan het bureel van den Ingenieur voornoemd, *Van Speijkstraat No. 5* te 's-Gravenhage, alwaar dagelijks voormiddags van 10—12 ure inlichtingen zijn te bekomen.

Aanwijzing zal voor beide bestekken geschieden op Woensdag 9 Juni a. s., des voormiddags ten 11½ ure op het bouwterrein te Bussum.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

HERBESTEDING

op **Maandag den 14 Juni 1897**, des namiddags ten 3.30 ure *(Greenwichtijd)*, in de Wachtkamer 2e klasse van het station Zwolle van:

BESTEK H.

Verrichten van Onderhoudswerken, Verf- en Behangwerken, met bijlevering van de materialen, aan de gebouwen, kunstwerken en verdere werken, behoorende tot de lijnen

ZWOLLE-LEEUWARDEN en MEPPEL-GRONINGEN,

omschreven onder de perceelen 1, 2, 3, 4, 5, 6 en 11.

Het BESTEK ligt ter lezing aan het Bureau van den Heer Sectie-Ingenieur W. J. KLERK DE REUS te Zwolle en is, voor zoover de voorraad strekt, op franco aanvraag aan genoemd Bureau te bekomen tegen betaling van **f 0,50.**

Inlichtingen worden gegeven door den Sectie Ingenieur voornoemd.

ZWOLLE, den 2 Juni 1897.

AANBESTEDING.

DIJKGRAAF en HEEMRADEN van het Heemraadschap *WIERINGEN* zullen op **Vrijdag 11 Juni 1897**, des namiddags 2 uur, in het lokaal van den Heer D. D. LONT aanbesteden:

Het maken van eenig Steenwerk, enz.

Nadere informatiën bij den Dijkgraaf en bij den opzichter S. B. GORTER. Aanwijzing op den dag der aanbesteding, na aankomst der postschuit, terwijl bij den secretaris tegen betaling van *f* 0,30 bestekken zijn te bekomen.

Het Bestuur,
V. HEIJBLOK, *Voorzitter*.
C. M. KOORN, *Secretaris*.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade

De NEDERLANDEN van 1845.

's GRAVENHAGE, ***Herkplein***, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN — AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

L. C. WIJMER,

Fabriek van Metaal- en Koperwerken.

SPECIALITEIT IN STIJLWERKEN.

Rozengracht* 40, *AMSTERDAM.

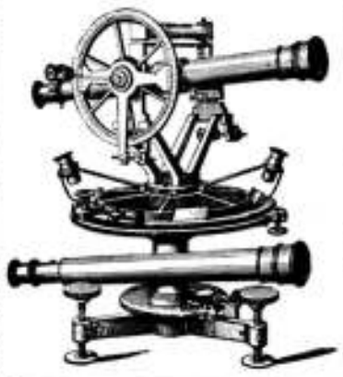

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerde

Peilschulen.

WEEGWERKTUIGEN.

J. BELTMAN JWz, Deventer. Handelskade.

Fabrikant in Molenwerken.

SPECIALE INRICHTING voor: { MEELFABRIEKEN, KORENMOLENS, BAKKERIJEN, GRUTTERIJEN. OLIEFABRIEKEN, HOUTZAGERIJEN enz.

LEVERING VAN OLIE-GASMOTOREN.

LEVERING VAN MOLENBENOODIGDHEDEN OLIE- EN GASMOTOREN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

23ste JAARGANG N°. 24. ZATERDAG, 12 Juni 1897.

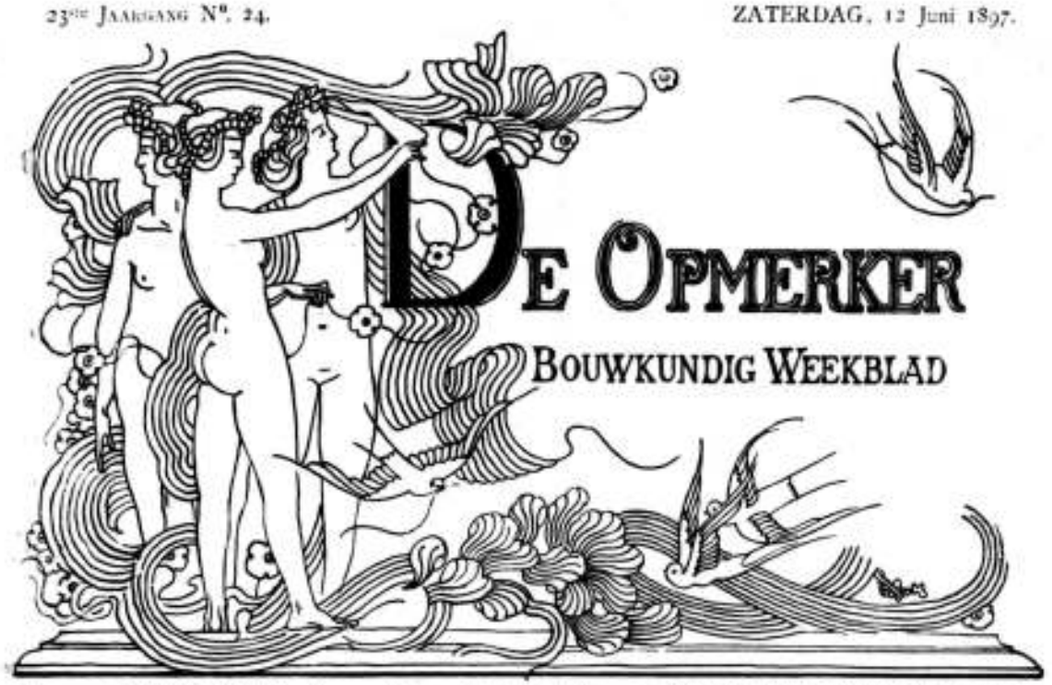

REDACTEUR F. W. VAN GENDT Jbz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 5.—, vanaf 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt; voor België, bij vooruitbetaling *f* 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1.50, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer *f* 0.20. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

ARBITRAGE.

Er is misschien geen onderwerp, dat op het oogenblik zoo de aandacht van de technische wereld bezighoudt als dat, welks naam wij boven deze regelen plaatsten.

Scheidsrechterlijke uitspraak bij alle geschillen, ziedaar wat de aannemers verlangen; voorkoming of althans beperking van arbitrage daarentegen is het, wat de ingenieurs en architecten het liefst zouden zien.

Uit deze eenvoudige en voor ieder waarneembare feiten mag gereedelijk worden afgeleid, dat de aannemers van arbitrage voordeel, de „directies" daarvan echter nadeel verwachten. Het voordeel moet, in klinkende munt, de zakken der aannemers vullen, het nadeel, dat meer van zedelijken dan wel van stoffelijken aard schijnt, is het schrikbeeld der „directies".

Waren alle ingenieurs en architecten even bekwaam, even geschikt, waren alle aannemers even solide en handelbaar, er zou aan middelen tot beslechting van geschillen geen behoefte bestaan. Tal van werken zijn en worden gelukkig nog steeds tot genoegen van beide partijen gemaakt en afgerekend.

Doch menschen met een chicaneuzen aard komen, als overal, ook onder de technici voor; zij staan, zelfs in kleinigheden, op hun recht, of althans op wat zij hun recht achten, en verliezen daarbij wat de billijkheid vordert, dikwijls uit het oog. Komen twee dergelijke personen als leider en uitvoerder tegenover elkander, dan kunnen botsingen niet uitblijven. Tot dusverre was dan de eerste de ijzeren, de tweede de aarden pot.

De aannemers meenen nu dat, wanneer zij steeds arbitrage kunnen vorderen, deze toestand veranderen zal, en dat een staat van zaken, waarvoor zij het woord „rechtsgelijkheid" hebben uitgevonden, het gevolg zal zijn.

Na is gelijkheid een van die zaken, welke hier op aarde het moeilijkst te bereiken vallen. Alle Nederlanders bijv. zijn gelijk voor de wet, althans in theorie. Het dagelijksch leven echter leert ons, dat de practijk geheel iets anders is. Vrijheid, gelijkheid en broederschap was de leus der groote omwenteling. Van de gelijkheid is, wij weten het, al heel weinig te bemerken geweest.

Een van de partijen zal dus wel steeds de sterkste blijven; tot dusverre waren dit de directies, nu streven de aannemers er naar om de bordjes verhangen te krijgen, en hun rol van aarden pot met dien van ijzeren pot te verwisselen. Arbitrage, denken zij, zal tot die verandering zeer veel kunnen bijbrengen.

Inderdaad, van een aannemers-oogpunt bekeken, schijnt scheidsrechterlijke uitspraak overal, zelfs bij de kleinste geschillen, iets, waaruit meestal voordeel te trekken zal zijn. Althans voor een oogenblik en voor wie niet verder ziet, dan de lengte van zijn neus bedraagt. Want aannemers, die het directies met voortdurende arbitrages lastig maken, zullen al spoedig als zoodanig bekend worden, en, minste inschrijvers zijnde, zonder opgave van redenen zich zien passeeren. Dit middel van verweer kan geen aannemersbond zijn tegenstanders uit de handen slaan.

Het lijkt ons twijfelachtig of zij, die nu zoo op arbitrage in *alle* voorkomende gevallen aandringen, de zaak wel eens uit dit oogpunt hebben beschouwd. Het wapen is tweesnijdend; bedoeld om den tegenstander te treffen, kan het hem, die het voert, ernstig verwonden.

Wij gelooven dan ook dat, wanneer de aannemers hun belang goed begrijpen, zij niet meer van arbitrage moeten verwachten dan deze geven kan. Met de bepalingen der thans gewijzigde Algemeene Voorschriften van Waterstaat is scheidsrechterlijke uitspraak in bepaalde gevallen te vorderen. Dit vorderingsrecht

nu te willen uitbreiden tot *alle* kleine of groote verschillen, kan niets anders uitwerken, dan schade voor wie van dit recht gebruik wil maken.

Men denke zich eens een werk in uitvoering, waar alle geschilpunten door arbitrage beslecht moeten worden. Welk een oponthoud, last en kosten zullen daar niet worden ondervonden! Arbiters moeten oordeelen over de al of niet deugdelijkheid der materialen, over de bedoelingen van den ingenieur of architect, over de uitlegging van bestek en teekening, kortom over al die punten, waarover om begrijpelijke redenen de geschillen plegen te ontstaan. Hangende onderzoek en uitspraak, moet natuurlijk alles *in statu quo* blijven. Wat zal men op zulk een werk opschieten! Wat zal de directie den aannemer, die haar zooveel last geeft, gaarne een volgende keer weer nemen!

Nu zal wellicht een der voorstanders van arbitrage *à outrance* opmerken, dat een toepassing als de hier genoemde niet in de bedoeling ligt. Maar waarom dringen dan de aannemers, bij orgaan van hun bond, op algemeene arbitrage aan? Het jongste adres aan de Tweede Kamer laat geen twijfel over omtrent wat gemeend wordt.

Er is met arbitrage nog niet veel ondervinding opgedaan. Waarom dan niet eerst eens afgewacht, hoe zij werkt, alvorens hare algemeene toepassing te eischen? Een zeer groot bezwaar tegen de scheidsrechterlijke uitspraken schijnt ons te liggen in de geringe waarborgen, die er zijn voor de onpartijdigheid der arbiters. Een aannemer zal allicht een goed kennis van hem als arbiter aanwijzen; de directies zullen ook liefst iemand nemen, van wien zij verwachten, dat hij haar gunstig gezind zal zijn. Eenstemmigheid wordt dus niet verkregen, en nu rust op den derden arbiter de Salomonische taak om recht te doen. Maar niet iedereen heeft de wijsheid, die in het bijzonder de zoon van David bezeten heeft: ook moet rekening gehouden worden met persoonlijke sympathieën en antipathieën, die, men weet het, zoo dikwijls een groot gewicht in de schaal leggen.

Hebben zij gelijk, die meenen dat het den aannemers minder te doen is om werkelijke toepassing der arbitrage dan wel om daarmede te kunnen dreigen, en zoo van de directies, die natuurlijk graag last en oponthoud ontgaan, concessies te verkrijgen, die anders niet gedaan zouden worden? Wij durven hier geen antwoord geven; onwaarschijnlijk zouden wij een dergelijke taktiek niet achten.

Wij kunnen ons begrijpen, dat het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid, dat in zijn jongste A. V. reeds zoozeer de aannemers tegemoet kwam, niet verder op den ingeslagen weg wil voortgaan. Rechtsgelijkheid is een mooi ding, maar zij wordt zeker niet verkregen, als den besteder de zekerheid ontnomen zou zijn, dat het beschreven werk zal worden opgeleverd zóó als hij zich dat heeft voorgesteld.

Terecht meent de Minister dat: „in geschillen omtrent onvoldoende of gebrekkige samenstelling van onderdeelen; omtrent de geschiktheid van werkkrachten en hulpmiddelen van uitvoering; omtrent de hoedanigheid van bouwstoffen" een beslissing door derden ten gevolge zal kunnen hebben, dat aan de bedoeling van den besteder niet werd beantwoord. Voor een kelder, die waterdicht moet zijn, kan b.v. de besteder alleen zéér harde klinkers wenschen te gebruiken; een minder hard soort wordt echter geleverd, geschil ontstaat, het scheidsgerecht gaat aan het werk en kan, zonder vrees voor hooger beroep, den aannemer in het gelijk stellen. Wordt dan de kelder gemetseld van het dus goedgekeurd materiaal, dan is zeker aan de bedoeling van den besteder *niet* voldaan.

Juist achten wij daarom het aangevoerde, waar de Minister zegt: „In dergelijke gevallen moet steeds onverwijld overeenkomstig de uitspraak van den besteder worden gehandeld, behoudens beroep op den gewonen rechter, indien de aannemer meent, dat het aannemingscontract niet vorderde, wat hem is opgelegd.

Over het algemeen schijnen de aannemers niet gaarne de uitspraak der rechterlijke macht in te roepen. In het jongste adres van den Aannemersbond aan de Tweede Kamer wordt deze geringe geneigdheid als volgt gemotiveerd. „Daargelaten nog den langzamen gang van ons burgerlijk recht, is een beroep zeer onzeker, want daar de beslissing in de geschillen eerst staat aan den hoofdingenieur en vervolgens aan den minister en dit niet te loochenen feit, zoodra hij het contract van aanneming onderteekent, door den aannemer erkend wordt, kan de rechter, wanneer de aanbesteder een beroep doet op de betrokken paragraaf van het contract, zich incompetent verklaren."

Is er echter een geval bekend, dat dit werkelijk geschied is? Welke zijn de aanbesteders, die zulk een beroep gedaan hebben? Welke rechterlijke colleges hebben zich onbevoegd verklaard? Het zou belangrijk zijn, indien dit openbaar werd gemaakt.

Wel weten wij dat aannemers, die aan het rechten zijn gegaan, in den regel in het ongelijk zijn gesteld. Maar hoe kwam dat? Zeker in de eerste plaats daardoor, dat de aannemer niet voldoende met de bepalingen van het bestek en van de daaraan toegevoegde voorwaarden had rekening gehouden. De rechter kon natuurlijk niet anders doen, dan zijn uitspraak op die bepalingen gronden, en zoo moest de aannemer wel de verliezende partij zijn.

De meeste geschillen zijn altijd over de tariefrekening en de kortingen ontstaan. En nu hebben de aannemers, door niet voldoende rekening te houden met de besteksvoorwaarden, het in zulke gevallen haast steeds moeten afleggen.

Men vangt meer vliegen met honig dan met azijn. De verstandigste politiek van aannemers blijft dan ook, onzes inziens, om alles te doen, wat tot vermijding van geschillen kan leiden. Dikwijls vangt men pas een kabeljauw, na een spiérinkje uitgeworpen te hebben.

Gaat een directie wat te ver in haar eischen, dan poge de aannemer haar op bedaarde wijze van haar onbillijkheid te overtuigen. Meestal zal dergelijk optreden meer succes hebben dan dreigen met arbitrage, processen, enz.

De dikwijls voorkomende geschillen over tariefrekeningen zouden goedkoops vermeden kunnen worden, indien de aannemers weigerden extra werk uit te voeren, zonder daarvoor behoorlijke schriftelijke order te hebben ontvangen. In het eischen van deze orders ligt onzes inziens niets onbehoorlijks. In zaken behoeft men elkander niet op het woord te vertrouwen.

Meent een directie kortingen te moeten toepassen, dan voele de aannemer zich niet al te zeer verongelijkt. Hij erkenne zijn schuld, doch verzoeke om kwijtschelding van hetgeen hem was opgelegd. Handelt hij zoo, dan zal hij in den regel zijn doel, niet in zijn beurs getast te willen worden, beter bereiken dan door arbitrage of rechtsgeding, waarvan de uitslag altijd onzeker is.

Onder de uitvoering van een werk kunnen geschillen voorkomen, doch die zijn, als men het goed beschouwt, meestal van te weinig belang, dan dat een

aannemer er veel bij zou kunnen winnen zijn haan koning te zien kraaien. De winst, dus behaald, wordt zeker in verlies, en in belangrijk verlies verkeerd, wanneer de aannemer, als lastig bekend staande, zich, minste inschrijver zijnde, ziet passeeren, of uitnoodigingen tot onderhandsche bestedingen elders ziet bezorgen dan aan zijn adres.

Niet altijd gaan recht en billijkheid zamen. Vooral wanneer hard tegen hard te velde trekt, is dit het geval. De toekomst kon wel eens leeren, dat de aannemers in dit opzicht van arbitrage te hooge verwachtingen hebben.

Het is geen onredelijke eisch, wanneer de aannemers, als in hun adres aan de Tweede Kamer vorderen „dat een bestek juist is opgemaakt, de aanwijzing nauwkeurig is gedaan, in de teekeningen en details even juist is teruggegeven, wat er moet worden verricht." Het ware zelfs gewenscht, dat zij dien eisch wat luider deden weerklinken, en weigerden in te schrijven, wanneer aan die billijke vordering niet in allen deele voldaan werd.

In de practijk is, helaas, een andere wijze van handelen gebruikelijk. Vóór de aanbesteding, wanneer er nog gelegenheid bestaat om de bestedingsstukken te herzien en te verbeteren, komen de gegadigden alleen met zeer kleine foutjes bij de directie aan. De groote verzwijgen zij, hopende daarmede na de gunning nog hun voordeel te kunnen doen. Dit is een verkeerde taktiek, die het verwachte profijt maar zelden heeft opgeleverd, doch die oorzaak van veel onaangenaamheden geweest is.

Geen aannemer behoorde naar een eenigszins belangrijk werk mede te dingen, wanneer hij niet vooraf gelegenheid had gehad om, door het bestudeeren van de noodige, op flinke schaal uitgevoerde details, zich tegen latere tegenvallen te vrijwaren. Geen aannemer behoorde in te schrijven, als in het bestek duistere of dubbelzinnige uitdrukkingen, abuizen of misslagen voorkomen. Werd die stelregel streng gehandhaafd, aan arbitrage zou al heel weinig behoefte bestaan.

De adresseerende aannemers wijzen ten slotte nog op de algemeene voorschriften voor het uitvoeren en onderhouden van werken ten behoeve van besturen en particulieren, ontworpen en vastgesteld door de „Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs in 1891". Wel vinden zij dat de arbitrage daar niet eenvoudig genoeg geregeld is, doch dit belet hen niet, om de daar gegeven regelen als voorbeeld aan te halen. Het zou belangrijk zijn te weten, of, door wie en wanneer deze voorschriften zijn toegepast, om tot beslechting van geschillen te geraken. Eenige voorbeelden konden in dit geval al bijzonder leerzaam zijn.

De houding van aannemers en directies ten opzichte van het arbitrage-vraagstuk is al zeer verschillend. Terwijl de eersten daarvoor met volharding strijden en, al schijnt het ons toe dat zij daarmede niet veel winnen kunnen, geen gelegenheid laten voorbijgaan om hun doel nader te komen, zien wij de laatsten geen schitterende rol spelen.

Als de dappere Hellenen van tegenwoordig gaan zij óf onmiddellijk op de vlucht, of wel zij nemen eerst een barsche, uitdagende houding aan om die, nadat de tegenpartij nog nauwlijks een schot gelost heeft, te laten varen en ijlings te retireeren.

Stonden zij schouder aan schouder, dan zou het hun niet moeilijk vallen om der aannemersphalanx, voor wie zij nu een even onredelijke vrees hebben als de Grieken voor de Turken, tot terugtrekken te nopen. Maar ieder wil op zijn eigen gelegenheid krijg voeren en het is te begrijpen dat, als de eenling het goed gedisciplineerde heer der tegenpartij op zich af ziet komen, hem de angst om het hart slaat en hij het hazenpad kiest, of zich overgeeft op genade en ongenade.

En als dan zulk een dappere met den Psalmist mocht vragen: „hoe lange sal mijn vijant over mij verhoogt sijn?", dan mag het antwoord luiden: „zoolang als gij, niet begrijpend dat eendracht macht maakt, blijft voortgaan op uw eigen houtje een krijg te voeren, die alleen gewonnen kan worden door onder goede leiding vast aangesloten op te trekken."

De leidende technici houden nog al van vergaderen. Als zij op die bijeenkomsten een begonnen het onderwerp à fond te behandelen, ware reeds iets gewonnen. En als dan de verschillende vereenigingen elkander eens wilden verstaan, om de gedragslijn vast te stellen, door de directies tegenover de steeds groeiende eischen der aannemers te volgen, dan zou succes niet uitblijven.

HET DUIVELSHUIS TE ARNHEM.

Toen wij nog op school gingen werd, als de geschiedenis van het begin der 16e eeuw ons werd verhaald, ook melding gemaakt van Maarten van Rossem. Deze veldoverste van den laatsten Gelderschen hertog werd ons met de zwartste kleuren gemaald. Van zijn „plundertochten" werd ons een uitvoerig relaas gegeven en zijn lijfspreuk „plunderen en branden zijn het sieraad van den krijg" moesten wij ons goed in het geheugen prenten. Het was daarmede als met de laatste woorden van den dapperen Van Speyk, wier onthouden voor ons verder leven van groote waarde scheen te zijn. Toen wij ouder waren, kwamen wij er achter dat de klooke zeevaarder niet tot zijn scheepsjongen geroepen had: „berg je," maar dat hij daar, naar maritiem gebruik, den naam van zeker lichaamsdeel aan toegevoegd had. Twijfel kwam dus op, of al de uitroepen, deviezen en spreuken, die wij op school geleerd hadden, wel volkomen betrouwbaar mochten heeten. En toen wij de prachtige huizen zagen, door dien aartsplunderaar Van Rossem te Bommel en te Arnhem gebouwd, toen kwam er ook twijfel op, of Maarten wel wezenlijk zoo zwart geweest was, als de historie ons wou doen gelooven.

Het huis te Bommel hebben wij nog gezien, toen het niet gerestaureerd was. Nu vertoont het zich veel deftiger, veel netter dan vroeger. Maar het heeft zijn antiek cachet daarentegen geheel en al verloren. Het huis te Arnhem, later als raadhuis ingericht, hebben wij niet anders gekend dan bepleisterd en met een platte lijst gedekt, die, in het begin van onze eeuw voor de vroegere meer sierlijke bekroning in de plaats was gesteld. Ook dit zal nu veranderen, want de Arnhemsche Raad besloot met bijna algemeene stemmen, door den architect C. Muysken een restauratie van den Stadhuisgevel met het daarnaast nieuw opgetrokken geveldeel te doen uitvoeren.

Het maakt een eigenaardigen indruk, als men vernoemt, dat een der vakkundige raadsleden, de bouwkundige ingenieur V. G. A. Bosch, juist zijn vriend Muysken voor dit werk heeft aanbevolen. De heer Muysken toch verhief vroeger zoo vaak zijn stem tegen restauraties, dat het onverklaarbaar voorkomt, wanneer hij zich nu zelf aan een dergelijk vernieuwingsproces zal gaan bezondigen. Als van zelf komt hier de „Grafelijke-zaal-beweging" in de herinnering. Een ondeugend opmerker schreef toentertijd als zijn meening neer, dat die beweging minder in bezwaren tegen restauraties, dan wel in ontevredenheid, dat daarmede

telkens dezelfde persoon begunstigd werd, haar grondslag had. Die opmerker blijkt nu een menschenkenner te zijn geweest.

„De bouwkunst staat over het algemeen te Arnhem niet hoog aangeschreven", zoo zuchtte de vorige week een correspondent. Ieder, die de hoofdstad van Gelderland bezocht heeft, zal die verzuchting kunnen begrijpen. Vooral aan interessante oude bouwwerken is groot gebrek. Doch daar wordt nu geleidelijk in voorzien. Eerst werd de St.-Eusebiuskerk van binnen antiek en bezienswaardig gemaakt, en is men bezig, dit gebouw ook van buiten zijn oud aanzien te geven, en nu zal daar vlak achter een gevel verrijzen die aan oudheid niets te wenschen zal overlaten. Geen stad behoeft het meer zonder belangrijke oude gebouwen te stellen; bezit zij ze niet, zij laat ze maken. Voor de vereenigingen, die vreemdelingen naar haar zetelplaatsen willen lokken, opent zich hier al een bijzonder ruim veld ter bearbeiding.

In het laatst der vorige eeuw was Arnhem nog een der schilderachtigste steden van ons land. Maar sinds de revolutie is daar op werkelijk barbaarsche wijze huis gehouden. Wie weten wil, wat er verloren ging, beschouwe slechts de koperprenten uit den „Tegenwoordigen Staat" of uit andere werken van dien tijd. Het huis van Maarten van Rossem was toen wel niet geheel meer in zijn oorspronkelijken staat, doch het had een vrij wat beter aanzien dan tegenwoordig. In 1830 echter had de groote verandering plaats, die den gevel haast onkenbaar maakte. De hoofdingang werd veranderd, de platte lijst verving de vroegere topgevels, cementvat en verfkwast kregen de eer die hen toekwam. Slechts de karyatiden, de „duivels" onder den erker bleven gespaard; eenige maskers in de fries werden zóó overschilderd, dat ze haast niet meer te herkennen zijn.

Het ontbreekt niet aan afbeeldingen van het „Duivelshuis" in welstand, maar zij zijn, als steeds, niet bijzonder vertrouwbaar.

De 17e- en 18e-eeuwsche teekenaars en graveurs namen het met de waarheid niet zoo nauw. Vooral met de details werd de hand gelicht, en daarom kunnen de oude afbeeldingen niet dan met de grootste omzichtigheid geraadpleegd worden. Nu is het bij de hedendaagsche restaurateurs gewoonte geworden, om door hun fantasie aan te vullen, wat ontbreken mocht, doch dit is een zeker niet voor de historische juistheid bevorderlijk gebruik.

Wij hebben het ontwerp van den heer Muysken niet gezien, en kunnen dus niet nagaan in welke richting hij zich als „restaurateur" beweegt. Het zou zeker de meest bevredigende oplossing zijn, wanneer men alle gedachten aan „restauratie" zou willen laten varen. De gevel kon dan worden afgebroken, de enkele details, nog uit de 16e eeuw afkomstig, zouden naar een museum kunnen worden vervoerd en overigens kon de heer Muysken, niet gebonden aan stijlvormen uit het verledene, zich als echt modern bouwmeester in zijn volle kracht toonen.

Misschien komt deze wensch nog bijtijds, om een te kwader ure ondernomen restauratieplan te doen opgeven, en om een 19e-eeuwsch architect de gelegenheid te geven te laten zien wat hij vermag.

DE AANNEMERSBOND.

Met den „Aannemersbond" komen wij niet verder. Uit het nummer van 8 Juni van het orgaan van dien Bond blijkt, dat de redactie zich óf Oost-Indisch doof houdt, óf schuilevinkje speelt. Zij heeft een slechte zaak te verdedigen en, blijkbaar geen succes verwachtend, slaat zij op de vlucht, de statuten van den Hoed als laatste reduit gebruikend. Tegen zoo lafhartig een vijand zullen wij maar niet meer strijden: vluchtelingen zijn het kruit niet waard, dat men aan hen zou verspillen.

Het doet ons echter genoegen dat ons artikel in architectonische kringen weerklank heeft gevonden. Het weekblad „Architectura" betuigt er zijn instemming mede en haalt er eenige zinsneden uit aan. Het middel, door dit blad tegen het al te overmoedig optreden van den aannemersstand aangeprezen, is algemeene uitvoering in eigen beheer, zoodat de aannemers geheel konden vervallen.

Dit middel is zeker radicaal en vindt het algemeen toepassing, dan zullen de aannemers ongetwijfeld een toontje lager gaan zingen.

Het aannemersvak, zooals wij dit kennen, is nog pas van betrekkelijk jongen datum. Zoolang de gilden er waren, kon een algemeen aannemer haast niet bestaan. De *„entrepise générale"* is bij ons in den Franschen tijd ingevoerd en sedert, als zooveel uit die periode, in zwang gebleven. De regeering van Willem I, die bijv. Kraijenhoff als genieofficier in dienst hield, was van dergelijke Fransche nieuwigheden volstrekt niet afkeerig.

Het leverde voor genie en waterstaat, de beide hoofdwerkgevers in den tijd vóór 1850, groot gemak op, slechts met één persoon als aannemer te doen te hebben. Doch daartegenover stonden ook nadeelen, die men door strenge besteksbepalingen poogde weg te nemen.

Doch langzamerhand werden de onderaannemers en leveranciers de dupes van het systeem. Het weekblad „Architectura" brengt daarvan sprekende bewijzen. Beginnen nu de algemeene aannemers, door hun optreden, een last in plaats van een gemak voor de directies te worden, dan laat het zich voorzien, dat die directies, zooals dit in Frankrijk en Duitschland reeds vaak geschiedt, zich onmiddellijk tot de onderaannemers en leveranciers zullen wenden. Dit zou zeker passen in het systeem onzes tijds, dat er op aangelegd is om alle tusschenpersonen te doen verdwijnen. De fabel van de kip met de gouden eieren mag in aannemerskringen wel eens gelezen worden.

De hedendaagsche aannemer, die dikwijls niet eens vakman is, die veelal geen werkplaats bezit, ja soms haast geen kapitaal, is zeker niet onmisbaar. Hij besefte dit en poge, door verstandig te zijn, niet al te zeer zijn overbodigheid in het oog te doen vallen.

DE BLIKSEMVERVER.

(Lightning Painter.)

Sedert meer dan tweeduizend jaren, en wie zal zeggen sedert hoelang nog te voren, geschiedde het aanbrengen van verf, of de bewerking, die wij verstaan onder verven, door middel van kwasten en borstels met de hand van den werkman.

Nog voor het aanbreken van de 20e eeuw schijnt zich ook in dit ambacht een methode te zullen baanbreken, waarbij, ter wille der economie, de machine den handenarbeid vervangt.

Sedert de tentoonstelling van Chicago zijn voornamelijk uit de nieuwe wereld nu en dan berichten tot ons gekomen, vermeldende dat de Amerikanen de oude langwijlige manier van strijken en doppen met den kwast, en daarna nog eens overstrijken en afverven, hadden prijsgegeven en eenvoudig waren overgegaan tot het bespuiten of besproeien der te verven oppervlakten met de verf.

Men heeft die berichten voor humbug gehouden en erom gelachen, men heeft voorgesteld de oude brandspuiten, die op vele plaatsen ongebruikt staan, voor dit doel te bezigen, en nog zijn er menschen die zich niet kunnen voorstellen, hoe de Amerikanen dit werk eigenlijk leveren en dus die berichten nog niet geloóven. Maar met dat al is het een voldongen feit, dat de verfmachine reeds in Engeland haar intrede heeft gedaan en, naar men mededeelt, met succes.

De bekende fabrikanten A. E. Wells & Co. te Londen hebben namelijk in hun zoogenaamden „Lightning Painter" een machine geconstrueerd, die zeer goed moet voldoen en door de voornaamste spoorwegmaatschappijen en industrieele inrichtingen in Engeland en elders met goed gevolg wordt gebruikt.

De verf wordt daarmede gelijkmatig en voortdurend over de te verven oppervlakte uitgespreid door een buigzame slang met sproeistuk, en wel door de drukking van samengeperste lucht, hetzij uit een voorhanden inrichting, hetzij uit een bij de machine behoorende luchtperspomp of compressor.

De fabrikanten hebben van de reeds opgedane ondervindingen partij getrokken, om de machine zoo eenvoudig en doelmatig mogelijk te maken.

Waar groote oppervlakten geverfd moeten worden is de snelheid, waarmede dit geschiedt, vijf- tot zesmaal grooter dan bij de gewone wijze van verven met den kwast, en kunnen gemiddeld 2 vierkante meters met gewone verf gedekt worden in één minuut. Zoo werd een plaatijzeren brugligger van 21 M. lengte, die een oppervlakte van ruim 150 M², aanbood, geverfd in twee uren met één sproeier; een stoomketel van 9 M. lengte en 2.50 M. diameter, in minder dan een uur en een muurvlak van 27 M², in een kwartier tijds, alles met slechts één sproeier.

Bovendien biedt de machine nog andere voordeelen aan, ook voor klein werk. De verf hecht zich namelijk in sommige gevallen beter aan het werk dan bij het gebruik van den kwast, zoodat een enkele laag, met de machine verkregen, even goed is als twee lagen met den kwast opgestreken. Hoeken, waar men met den kwast moeilijk bij kan komen, zijn gewoonlijk met den sproeier gemakkelijker te bereiken, en de streek van den kwast is natuurlijk bij werk, met de machine gemaakt, niet te zien; de oppervlakte wordt geheel glad.

Met groote besparing van arbeid kunnen ook groote en kleine letters en alle andere figuren met behulp van mallen worden voortgebracht. De kosten voor kwasten en borstels, die bij ruwe oppervlakten als muren en dergelijke nogal belangrijk kunnen zijn, vervallen geheel, en daarbij verklaren degenen, die de machine gebruikt hebben, dat zij zelfs besparing op de hoeveelheid verf teweegbrengt. In alle opzichten hangt echter, zooals vanzelf spreekt, veel af van de meerdere of mindere geoefendheid van den werkman.

De machine is samengesteld als volgt: een sterke ketel of cilinder, bestand tegen de benoodigde luchtdrukking, is voorzien van een deksel met klemschroefsluiting, en daarin bevindt zich een afzonderlijke pot, die de verf bevat. Deze pot kan er gemakkelijk en snel worden uitgenomen, om opnieuw gevuld of verwisseld te worden. De lucht, die door een compressor of perspomp, gedreven door stoomkracht of door een electrischen motor, wordt geleverd b.v. onder een druk van 1.75 KG. per cM², voor snel werk, wordt eerst in den gesloten ketel toegelaten, waar zij opgesloten is en hare drukking uitoefent op de oppervlakte van de verf, die dientengevolge door de slang naar den sproeier wordt geperst. Een tweede slang voert direct uit het luchtreservoir alleen lucht naar den sproeier waar zij in aanraking komt met de daarheen geperste verf en deze in een fijne sproeiing tegen de te verven oppervlakte blaast.

De fijnheid van de sproeiing en de snelheid van uittreding van de verf kunnen aan den sproeier met de hand geregeld worden. Wanneer de verf tot eenige hoogte, boven de plaats waar de ketel staat, moet worden opgevoerd, dient de luchtdrukking uit den aard der zaak verhoogd te worden; de ketel is echter van een handvat voorzien en kan door den werkman op steigers en stellingen medegevoerd worden.

De genoemde fabrikanten vervaardigen ook speciaal voor de bediening van de verfmachine ingerichte enkel- of dubbelwerkende perspompen, en leverden onder andere aan het gouvernement van Nieuw Zuid-Wales vijf zulke pompen, gecombineerd met stoommachines in locomobile-vorm. Voor scheepswerven, gasfabrieken, bij bruggenbouw en voor alle buitenwerk, waarbij groote oppervlakten moeten worden behandeld, is deze vorm zeer geschikt en het hindert in het minst niet of de perspomp op 50 à 60 M. afstand van het werk staat. De hier bedoelde werktuigen kunnen twee verfmachines met sproeiers van groote afmeting tegelijk van de noodige samengeperste lucht voorzien. Een grootere machine is thans onder handen en bestemd om vier verfmachines te bedienen, welke het werk van achttien tot twintig werklieden zullen verrichten.

Voor klein werk binnen gebouwen is ook een gemakkelijk vervoerbare handperspomp geconstrueerd; de verfpot is hier met het sproeistuk verbonden en van die afmeting, dat hij door den werkman in de hand gehouden kan worden.

Evengoed als voor gewone olieverf kan men de machine gebruiken voor lijmverf of saus van welken aard ook, mits in vloeibaarheid en consistentie ongeveer met olieverf overeenkomende.

De fabrikanten hebben ook een sproeier voor verschillende kleuren uitgedacht. Met dit apparaat kunnen een, twee of drie kleuren tegelijk, hetzij van elkander afgescheiden, hetzij naar willekeur met elkander vermengd, worden opgebracht en zelfs artistieke effecten worden verkregen, waarvan reeds gebleken moet zijn dat o. a. decoratieschilders met vrucht partij kunnen trekken.

Hoe dit zij, of de verfmachine zich op het gebied der schilderkunst een plaats zal weten te veroveren doet weinig ter zake.

In het verversambacht zal zij dit hoogstwaarschijnlijk wel, trots allen tegenstand, die van den werkman, als vijand der machine in 't algemeen, zeer zeker te wachten is.

De boven medegedeelde feiten, aan een Engelsch blad ontleend, verdienen echter in hooge mate de aandacht van bouwkundigen en constructeurs, ook al zijn de opgedane ervaringen met de nieuwe methode nog zeer jong en al is het nog niet te zeggen of hier werkelijk een stap voorwaarts is gedaan.

Blijkt dit wel het geval te zijn, dan is het zeker een grooten stap in eens.

KONINKLIJK INSTITUUT VAN INGENIEURS.

Het Instituut hield zijn jaarvergadering op Dinsdag 8 Juni in het lokaal „Diligentia" te 's-Gravenhage.

Hoezeer deze vergadering, die door ruim tachtig leden werd bijgewoond, niet zulk een langen duur had als gewoonlijk, zoo was zij toch in meer dan één opzicht belangrijk.

Bij de opening van de bijeenkomst herdacht de president W. F. Loemans het sedert de vorige vergadering overleden lid L. A. Reevens.

Als naar gewoonte werd in deze vergadering het algemeen verslag van de lotgevallen en werkzaamheden van het Instituut, gelezende het Instituutsjaar 1896—1897, met de daarin opgenomen

rekening en verantwoording van den penningmeester, aan de orde gesteld en goedgekeurd. Zoo ook de notulen der Institutsvergadering van 13 April jl. Al die stukken waren vooraf gedrukt aan de leden verzonden.

Te dezer gelegenheid moest ook worden overgegaan tot de jaarlijksche gedeeltelijke vernieuwing van den Raad van Bestuur. Vier leden moesten tot raadsleden worden benoemd ter vervanging van de periodiek als zoodanig aftredende leden J. Schroeder van der Kolk, C. Lely en F. M. van Panthaleon baron van Eck, die als tusschentijds benoemd herkiesbaar was, en een ter vervanging van het raadslid J. D. Donker Duyvis, die onlangs voor die betrekking had bedankt. De leden benoemden met groote meerderheid van stemmen de heeren van Panthaleon van Eck, B. M. Gratama en H. Wortman en voor de tusschentijds ontstane vacature het lid J. F. W. Conrad. Laatstgemelde en het lid Gratama, ter vergadering tegenwoordig, verklaarden de benoeming aan te nemen. Aan de beide overigen zal schriftelijk van de op hen gevallen keuze kennis worden gegeven.

Onder de ingekomen stukken behoorde eene circulaire van de Centrale Commissie voor Nederland betreffende de Parijsche wereldtentoonstelling, bevattende de opgave van de samenstelling der gemelde commissie en van al de bijzondere commissiën, het algemeen reglement en de klassificatie in 18 groepen en waarin tot medewerking wordt uitgenoodigd. Op de vraag van het lid A. Huët of het in de bedoeling lag dat vanwege het Instituut bijdragen zouden worden ingezonden, antwoordde de president dat die zaak nog geen onderwerp van behandeling bij den raad van bestuur had uitgemaakt.

Voorlezing werd gedaan van een door het lid W. J. van Geer, als vertegenwoordiger van het instituut in het hoofdcomité van de Vereeniging: „Veredeling van het ambacht door proeven van bekwaamheid" uitgebracht verslag wegens de verrichtingen van dat comité.

Behalve door eenige nadere mededeelingen van het lid G. B. H. F. Alpherts, omtrent het door hem voorgestaan denkbeeld van een reorganisatie van het instituut door een fusie van technische vereenigingen, die voor kennisgeving werden aangenomen, werd de vergadering bezig gehouden door twee voordrachten.

In de eerste plaats trad als spreker op de heer H. Baucke, lid der firma Koning en Bienfait te Amsterdam, die, voldoende aan een door den raad van bestuur tot hem gerichte uitnoodiging eenige zeer belangrijke, helder uiteengezette, door teekeningen op groote schaal toegelichte mededeelingen ten beste gaf over mikroskopisch onderzoek van eenige metaal-legeeringen, door hem met den Delftschen hoogleeraar, Dr. H. Behrens ingesteld. De inhoud van deze zeer zaakrijke rede laat zich in het kort samenvatten als volgt. Na over de samenstelling der metalen uit twee, drie of meer elementen en hun onderlinge verhoudingen en werkingen te hebben gehandeld, sprak hij over den graad van smeltbaarheid, de hardheid, die geen gelijkvormigheid of homogeniteit medebrengt, over de proefnaalden van verschillende soort tot de gewone naainaald toe, en deelde mede hoe het met de hulpmiddelen voor mikroskopisch onderzoek gesteld is; voorts behandelde hij de samenstellende deelen van de mengsels en de mechanische verwijdering van de schadelijke deelen en wees de chemische formules aan, die bij dit onderzoek te pas komen. Eindelijk behandelde hij de vraag of de mikroskopische structuur verband houdt met de geaardheid van het metaal en deed opmerken, dat de verhitting even boven het smeltpunt moet gaan en geen oververhitting mag plaats hebben.

Door de leden S. C. P. van Musschenhoek, B. M. Gratama, jhr. F. L. Ortt, J. C. van Reigersberg Versluys, J. C. Dijxhoorn en A. Huët werden eenige opmerkingen en vragen tot den spreker gericht, die door hem werden beantwoord.

De andere voordracht werd gehouden door het lid I. A. Linde, die, insgelijks daartoe door den Raad van Bestuur uitgenoodigd, uitvoerige mededeelingen, door talrijke teekeningen toegelicht, ten beste gaf over den onlangs voltooiden strandmuur te Scheveningen, waaraan na afloop der vergadering door de leden een bezoek zou worden gebracht. Hij beschreef dat werk in alle bijzonderheden en maakte, wat den aanleg betreft, eene vergelijking met dergelijke werken, te Norderney en op Borkum tot stand gebracht, welke voorbeelden, om verschillende redenen, niet bij de uitvoering zijn gekozen. De muur bestaat uit beton met eene basaltbekleeding, terwijl verder bij dit werk in plaats van hardsteen graniet is gebruikt, aan hetwelk, hoezeer duurder wat de eerste kosten betreft, echter wegens zijne grootere duurzaamheid en keurige afwerking de voorkeur werd geschonken. Bij den aanleg was de medewerking van het Hoogheemraadschap van Delfland ondervonden. De kosten, waarop dit werk is te staan gekomen, bedragen, wat het werk op zich zelf aangaat en derhalve buiten de bijdrage van Delfland als anderszins, de som van f 450.000. Aan de aannemers werd voor den spoed en de wijze van uitvoering door den spreker hulde gebracht.

Eenige nieuwe leden werden wederom aangenomen.

EEN RECLAMEWAGEN.

Een gunstige uitzondering in de beschildering van reclamewagens, maakt de wagen van de „Delftsche Nijverheid" een wagen, die bestemd is geheel Nederland door te reizen, om de producten der fabrieken alom bekend te maken.

Deze wagen, gebouwd in blank iepen- en cederhout, is dermate in vlakke tinten beschilderd, dat zooveel mogelijk het natuurlijke hout is zichtbaar gelaten; de friezen dragen de namen der verschillende fabrieken: terwijl de letters in natuurlijk hout uitkomen op blauwe en roode fonds, zijn de hoofdpaneelen van de zijvlakken in groengrijzen tint geschilderd, met het silhouet van Delft en de fabrieken, zij komen door een schitterend contour af van den cederhouten fond, terwijl een stralende zon achter de fabrieken opkomende, een aantrekkelijk effect teweegbrengt. Op de andere paneelen bevinden zich de afbeeldingen van verschillende fabrieksprodukten eveneens in vlakke gecontoureerde kleuren geschilderd, en aan de achterzijde het wapen van Delft en het symbool der Nijverheid.

Niettegenstaande de schitterende kleuren is het der bekende firma G. H. Bauer en Zoon te 's-Gravenhage, wie dit werk was toevertrouwd, gelukt een volkomen harmonie te bewaren en den wagen zelfs een deftig aanzien te geven.

Wanneer men dusdanig werk vergelijkt met de ingekomen antwoorden op prijsvragen van reclame-biljetten, dan blijkt opnieuw, dat al mogen prijsvragen tot aanmoediging voor jongere artisten aanbevelenswaardig zijn, zij voor de praktijk zelden goede resultaten zullen opleveren. Bekwame mannen, gevestigde en bekende firma's leenen zich hoogst zelden tot het beantwoorden van prijsvragen; daarom roepen wij de fabrikanten toe, in tegenstelling met den uitroep in het *Bouwkundig Weekblad* van 5 dezer: schrijft *geen* prijsvragen uit, maar wendt u tot een bekwaam man, draag hem uw belangen op en gij zult zeker beter en stellig ook financieel veel voordeeliger gediend worden dan door het uitschrijven eener prijsvraag.

V.

PRIJSVRAGEN

SLOTDECORATIE VAN EEN GROOT VUURWERK.

De Kon. Ned. Pyrotechnische fabriek „Firma Ruijsch" te Utrecht looft f 200 uit voor de beste slotdecoratie van een groot vuurwerk, te ontsteken bij gelegenheid der kroning van H. M.

De decoratie moet zijn sierlijk, eenvoudig genoeg voor bewerking in hout en toepasselijk. De Jury bestaat uit de directeuren van publieke werken te Rotterdam en Utrecht en den directeur der genoemde fabriek, die inlichtingen verstrekt. De ontwerpen worden vóór 1 Oct. ingewacht.

VEREENIGING VOOR BOUWKUNST EN AANVERWANTE VAKKEN TE ALKMAAR.

Op de prijsvraag voor een haltegebouw van een stoomtram, uitgeschreven door bovengenoemde Vereeniging en waarvan het programma werd opgenomen in het nommer van 27 Februari, bladz. 70, zijn zeven antwoorden ingekomen onder de motto's: *Stappen*, Cirkel in zeshoek (fig.), *West-Friesland*, *Johanna*, *Alkin*, *Oefening kweekt kennis* en *Vooruit*.

Op de prijsvraag voor een diploma kwamen drie antwoorden in onder de motto's: Twee concentr. cirkels (fig.), *M. E. M.* en *Holland*.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. De Nederl. Vereeniging van werktuig- en scheepsbouwkundigen zal haar 21e vergadering houden op Zaterdag 12 Juni, des voormiddags te 11 uren, in de Cecilia-zaal van het Gebouw voor kunsten en wetenschappen.

Punten van behandeling:

1o. Discussie over de voordracht van den heer A. C. J. Vreedenberg: Over bestekken en aanbestedingen van landmachines;

2o. Voortzetting van de discussie over de voordracht van den heer W. H. M. de Gelder: Over de pantserschepen Kortenaer, Evertsen en Piet Hein en de kruisers Holland, Friesland en Zeeland.

3o. Korte toelichting van den heer L. C. Janse, betreffende de door den heer Van Ollefen gehouden mededeeling omtrent de waterpijpketels van het stoomschip Norman Isles;

4o. Verkiezing van een president;

5o. Mededeeling over het mechanisme van de holstpomp, door den heer F. J. Vaes;

6o. Stemming over het voorstel der commissie tot regeling van een gemengd lidmaatschap met de Nederlandsche Vereeniging voor electrotechniek.

AMSTERDAM. De derde algemeene vergadering van de Vereeniging tot bevordering van de vakopleiding voor handwerkslieden in Nederland zal plaats hebben op Zaterdag 19 Juni, des morgens te 10 uur, in de groote zaal van Café Flora, 1e Weteringplantsoen no. 2 alhier.

De agenda bevat o. a. de volgende punten:

a. Inleiding van den heer B. J. Bouwmeester, te 's-Hertogenbosch. Uiteenzetting van het verschil tusschen het gewone- en vakteekenonderwijs.

b. Inleiding van den heer G. P. J. Kalemink, te Alkmaar. In hoeverre zijn de teekenacten als een waarborg te beschouwen voor het geven van vakteekenonderwijs?

c. Inleiding van den heer H. P. Priester, te Leeuwarden. Is de oprichting van een blad voor vakopleiding door onze Vereeniging noodig, en zoo ja, is ze mogelijk?

d. Inleiding van den heer C. Zelvelder, te Utrecht. Welke middelen moeten worden aangewend, om aan hen, die de ambachtsscholen niet kunnen bezoeken, een practische en theoretische opleiding in hun vak te verzekeren?

e. Gelegenheid tot het doen van vragen of het geven van toelichtingen, de tentoonstellingen van den dag betreffende.

f. Inleiding van den heer H. J. de Groot, te Alkmaar. Kunnen al de avondteekenscholen, die door het Rijk worden gesubsidieerd, en onder de afdeeling „kunsten en wetenschappen" zijn ingedeeld, beschouwd worden als te zijn inrichtingen voor aanstaande ambachtslieden? Zoo ja, wat kan dan de reden zijn, dat die scholen niet, evenals de ambachtsscholen, onder de afdeeling „onderwijs" zijn opgenomen?

Op den dag der vergadering zullen de volgende tentoonstellingen voor de leden en donateurs worden gehouden:

1e. Van teekeningen, vervaardigd door leerlingen van een vakschool te Maagdenburg, in het vergaderlokaal.

2e. Van teekeningen, vervaardigd door leerlingen der industrieschool van de Maatschappij voor den Werkenden Stand, in het gebouw van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402.

3e. Van teekeningen en werkstukken, vervaardigd door leerlingen der 1e ambachtsschool van de Maatschappij voor den Werkenden Stand, Weteringschans.

4e. Van teekeningen en werkstukken, vervaardigd door leerlingen der 2e ambachtsschool van de Maatschappij voor den Werkenden Stand, Westerstraat.

Men kan zich vóór de vergadering van 19 Juni e. k. nog opgeven als lid of donateur bij den penningmeester G. A. Scholten, te Tiel, of bij den secretaris C. Zander, te Arnhem. Het lidmaatschap bedraagt f 1 en dat van donateur f 2,50.

— Ook de heer A. Salm G.Bz., voorzitter van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, is benoemd tot eerelid van het internationaal congres van architecten, dezen zomer te Brussel te houden.

— Naar aanleiding van de voortdurende verzakkingen der noordelijke hoofden van de westelijke viaduct of het zoogenaamde Stations-eiland te Amsterdam, worden nabij de spoorwegbrug, op last van den Minister van Waterstaat, vanwege de Hollandsche Spoorweg-maatschappij die de viaducten onderhoudt, grondboringen gedaan, welk onderzoek tot heden toe niets bijzonders aan 't licht heeft gebracht.

BREDA. Door den Gemeenteraad is de gasprijs van 6 op 5 ct. per M³. gebracht.

— Wij vestigen de aandacht op de advertentie in dit nummer, met het opschrift: Brand Lithografische Metaalwarenfabriek, firma Ruttenberg & Van Zanten, Dordrecht, met de daarbij opgenomen attesten van de brandweer en van de eigenaars der fabriek omtrent de gebleken deugdelijkheid der brandkast, door den heer J. Lips Bz., te Dordrecht, geleverd.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

verlof verleend voor een jaar aan den hoofdingenieur 1e kl. J. E. de Meijier en den architect 2e kl. A. Legerstee.

ontslagen op verzoek, eervol uit 's lands dienst, de opzichter 1e kl. C. Elenbaas;

verleend wegens langdurigen dienst, een jaar verlof aan den opzichter 1e kl. J. H. Davidsz;

overgeplaatst naar de residentie Pekalongan, de opzichter 3e kl. W. B. de Jong; naar de residentie Amboina de opzichter 3e kl. G. A. Kolmus;

toegevoegd aan den chef der 2e waterstaatsafdeeling voor de irrigatieopnemingen in Noord-Tegal, de opzichter 3e kl. Ch. Butin Bik;

benoemd tot opzichter 1e kl., de opzichter 2e kl. C. R. F. van Leeuwen; tot opzichter 2e kl., de opzichter 3e kl. C. Schermers en A. de Bois, met bepaling dat laatstgenoemde bij zijn corps à la suite gevoerd blijft.

— Bij den aanleg van Staatsspoorwegen op Java is:

benoemd tot bouwkundig ambtenaar 2e kl. en geplaatst bij de lijn Batavia—Tangerang—Bantam, de ambt. op non-act. W. F. van der Kemp, laatst die betrekking bekleed hebbende.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter: J. A. Lugten te Hellevoetsluis bij het vernieuwen van den kaaimuur op Feijenoord; K. S. Haykens Cz. bij baggerwerk in de haven van Delfzijl; C. A. Blaeser bij de herstellingen aan de leidammen van de schutsluis te St. Andries; A. J. Vos bij den oostelijken uitbouw aan den zuidelijken oever van het Holl. Diep; W. J. Ragut bij baggerwerk in de Boven-Merwede en M. J. van Heumen bij baggerwerk tot verruiming van het vaarwater aan de Dordtsche Kil.

— Bij den Rijkswaterstaat is:

benoemd tot opzichter der 4e kl. A. T. van Veen;

bevorderd tot opzichter der 2e kl. A. N. Wind, thans 3e kl., en tot opzichter der 3e kl. M. H. A. Straater, thans 4e kl.

— Voor het examen B (eerste gedeelte) aan de Polytechnische school te Delft zijn geslaagd:

Civiel en bouwkundig ingenieur: J. Th. Berkemeier, A. J. A. Braak, C. H. van den Broek, W. F. Buijsman, H. Cramer, L. Dordes, H. W. Dohna, G. J. Heering, D. A. van Heyst, F. 's Jacob Jr., C. W. Koch, U. P. E. Kriens, J. L. G. Krugers, V. J. P. de Blocq van Kuffeler, G. J. Langhout, W. J. M. Nivel, A. A. Oosting, W. A. Piets, K. Robbers, H. J. Rosen, S. J. Rutgers, J. C. Scharp, J. C. H. Schultz, J. H. Stravers, L. W. C. C. P. J. Velú, J. J. Vermeulen, B. H. van der Willigen.

Scheepsbouwkundig ingenieur: P. C. Boogaerdt, Th. N. Hellemans, B. W. van Vliet.

Mijnen-ingenieur: A. C. van Braam Houckgeest, C. G. van Dusseldorp, H. Witkamp.

Werktuigkundig ingenieur: J. W. Alharda, C. B. Barto, H. B. Beaufort, J. F. P. Blankert, J. P. Boezaardt, J. E. de Crane, J. H. de Granada, H. de Groot, J. J. A. de Groot, F. C. A. Grote, C. T. J. Hagedoorn, J. M. P. Hartog, G. van Hille, G. de Jongh, W. de Jong, A. J. Juchter, J. A. J. M. P. Kersemakers, W. C. Köhler, P. van der Meer, W. G. van der Meer, S. F. Monhemius, C. J. Ninck Blok, W. F. Pot, A. A. Reidt, A. C. van Rossem Nzn., P. Persant Snoep, H. van den Steenhoven, H. Stokvis, H. P. G. den Tex, W. Meijer Timmerman Thijssen, E. H. M. Uljée, L. Valk, G. Vermeulen, C. H. de Vos, G. J. de Vos van Nederveen Cappel, P. de Vries, J. Jannette Walen.

— De civiel-ingenieur H. van 't Hoogerhuis Jr. is benoemd tot ingenieur van de „Batavia electrische trammaatschappij".

— Met ingang van 1 dezer is de heer H. IJ. Gatsonides, adjunct-ingenieur 1e kl. bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen, benoemd tot chef der derde afdeeling van den dienst van tractie en materieel dier Maatschappij aan het centraalbureau; de heer M. H. C. Kramers is met ingang van 1 dezer benoemd tot ingenieur der tractie te Tilburg.

— Den 4den dezer maand is te 's-Gravenhage in den ouderdom van bijna 94 jaren overleden de heer A. A. G. van Iterson, oud-technisch directeur van de Stearine-kaarsenfabriek te Gouda.

VACANTE BETREKKINGEN.

— R.-K. opzichter-teekenaar. Adres lett. A. V., Bureau dezes. (*Zie Advert. in dit no.*)

— Bekwaam bouwk. opzichter-teekenaar. Adres lett. B. H., Tegel's boekhandel, Sarphatipark 95, Amsterdam.

— Directeur der gemeentegasfabriek te Harlingen. Salaris f 1500, vrij wonen, gas en vuur enz. Adres vóór 15 Juni aan Burg. en Weth.

— Bekwaam bouwkundig opzichter. Adres, met kopieën van getuigschriften lett. B, aan den boekh. H. L. Smit, Hengelo (O.)

— Dagelijksch opzichter, bij den bouw eener woning. Adres met opgaaf van verl. salaris aan Burg. en Weth. van Ooddorp (Z.-H.)

— Bouwkundig opzichter. Salaris naar bekwaamheid. Adres lett. H. H., boekh. M. G. Vattier Kraane, Tilburg. (*Zie advert. in vorig no.*)

— Opzichter voor uitvoering van een werk, bekwaam in het maken van details. Adres lett. C. W., bureau dezes. (*Zie advert. in vorig no.*)

— Dagelijksch opzichter bij bruggenwerken, voor 3 maanden. Salaris f 65 per maand. Adres lett. P 38, boekh. J. Musses, Purmerend, met opgaaf van ouderdom en referentiën.

— Bij den waterstaat en de burgerlijke openbare werken in Ned.-Indië kunnen worden geplaatst eenige aspirant ingenieurs. Zij, die voor plaatsing in aanmerking wenschen te komen, moeten zich vóór 1 Augustus, bij gezegeld adres, wenden tot het departement van Koloniën. De „St.-Ct." No. 131 bevat bijzonderheden.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een jongmensch met diploma ambachtsschool en burgeravondschool en bovendien nog een jaar grondig teekenonderricht genoten hebbende, zoekt plaatsing als teekenaar. Adres onder no. 38 Bureau dezes.

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING, AMSTERDAM.

Opzichter-Teekenaar:	leeftijd	21 j.,	verl. Sal. f 65	per md.
„ „	„	25 „	„ „ „ 85 à 90	„ „
„ „	„	23 „	„ „ „ 60	„ „
„ „	„	30 „	„ „ „ 60 à 80	„ „
„ „	„	29 „	„ „ „ 60 à 80	„ „
„ „	„	23 „	„ „ „ 80 à 90	„ „
„ of Uitvoerder	„	48 „	„ „ „ 60 à 75	„ „
„ of Teekenaar	„	28 „	„ „ „ 80 à 90	„ „
„ „	„	32 „	„ „ „ 90	„ „
Bouwk. Teekenaar	„	22 „	„ „ „ 50	„ „

Een R.-K.

OPZICHTER-TEEKENAAR

GEVRAAGD. Brieven letter A. V., bureau van dit blad

H. Elfring & Zoon.

DEN HAAG,

Z.-O. Buitensingel

Fabrikanten van Cementsteen en Rietplanken. SPECIALITEIT in hardgebakken Tegels, ENGELSCHE, FRANSCHE DUITSCHE en HOLLANDSCHE Vloer- en Wandtegels, voor Serres, Vestibules en Allee tegen concurreerende prijzen.

AANBESTEDING

Door het R.-K. KERKBESTUUR te *VLAARDINGEN*, zal op **Donderdag den 24 Juni 1897**, des 's nam. ten 6 ure publiek worden aanbesteed:

Het afbreken der bestaande gebouwen aan de Hoflaan aldaar, en het daarna weder opbouwen van een R.-K. Lietdegesticht met Scholen.

BESTEK en TEEKENINGEN zijn van af den 14n Juni 1897 op franco aanvrage tegen betaling van *f* 3,50 verkrijgbaar bij den Bouwkundige H. M. J. VAN EIJSDEN, *Exmastraat* te Vlaardingen, bij wien tevens inlichtingen zijn te bekomen op de werkdagen der week welke de aanbesteding voorafgaan van v/m. 12—n/m. 2 uur.

Aanwijzing in loco op den 21 Juni 1897 des voorm 11 ure.

De inschrijvingsbiljetten moeten uiterlijk 2 uur vóór het uur der aanbesteding franco worden ingeleverd in het Local van den *R.-K. Volksbond* aldaar.

AANBESTEDING.

Namens zijnen principaal is de ondergeteekende voornemens **aan te besteden:**

het Bouwen van het Pand,

GENAAMD:

„HET WITTE HUIS",

grenzende aan de Wijnhaven, Gelderschekade en Wijnstraat te *Rotterdam*, bestaande uit **Winkels** en **Kantoorlokalen**, en zulks op ***Maandag 21 Juni a. s.***, in de Bovenzaal van het Poolsch Koffiehuis, des namiddags ten 2 uren, alwaar Bestek en Teekeningen ter inzage zullen liggen.

Van af Maandag 14 Juni a. s. zullen deze verkrijgbaar zijn ten Kantore van den ondergeteekende tegen betaling van *f* 3 per stel, terwijl inlichtingen desbetreffende verstrekt zullen worden des ochtends van 9—12 uur, ten Kantore van

W. MOLENBROEK, *Architect*,
Wijnstraat 76.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead. Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen*. — *Privaat-Inrichtingen*. — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen*. — *Closets, Wastafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.** Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat. Hoofdagent van R. WAYGOOD & Co. Ltd. *London*. **LIFTEN.**

AANBESTEDING.

Op ***Donderdag den 24 Juni 1897*** 's namiddags 12½ uur, zal in het Hotel DE GRAAFF te Enschede publiek worden aanbesteed:

Het bouwen van eene KATOENSPINNERIJ, WEVERIJ met voorgebouw, MACHINEKAMER, KETELHUIS en KANTOOR, benevens het graven van een RESERVOIR met Waterleidingen voor de Firma G. J. VAN HEEK & Zonen.

BESTEK en TEEKENINGEN zijn van af 12 Juni verkrijgbaar à *f* **2.50** per stel ten Kantore der firma VAN HEEK & Co.

AANWIJZING op het terrein heeft plaats op Maandag 21 Juni 's voormiddags te 10½ uur

De Architect,
SIDNEY STOTT.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-GRAVENHAGE, ***Herdplein***, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

DE LINT & Co.,

Rotterdam.

NIEUWE HAVEN 39.

MAGAZIJNEN van **VLOER- en WANDTEGELS.**

Depôts { **MINTON HOLLINS & Co.** **VILLEROY & BOCH.**

H. L. ZALME & ZONEN, 's-Gravenhage.

Stoomglasslijperij, Glasverzilvering, Glasetserij.

Specialiteit in Naamplaten van WIT en ZWART MARMERGLAS. Fijne bewerking.

SPOEDIGE LEVERING.

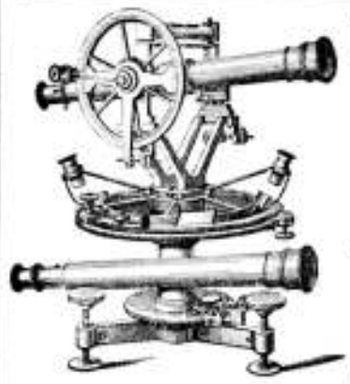

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN **WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,** voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.**

Geëmailleerde **Peilschalen.**

WEEGWERKTUIGEN.

GEBR. HESSE, Damrak 68,

AMSTERDAM.

Leveren complete **CLOSETINRICHTINGEN. BADINRICHTINGEN.**

WASCHBAKKEN, GASORNAMENTEN enz. Tegen concurreerende prijzen.

Plaatsing en inrichting door geheel Nederland. Teekeningen en prijsopgaven op aanvrage. Wederverkoopers ontvangen het gewone rabat.

Ter drukkerij der Naamloore Vennootschap „Het Vaderland".

23ste Jaargang N°. 25. ZATERDAG, 19 Juni 1897.

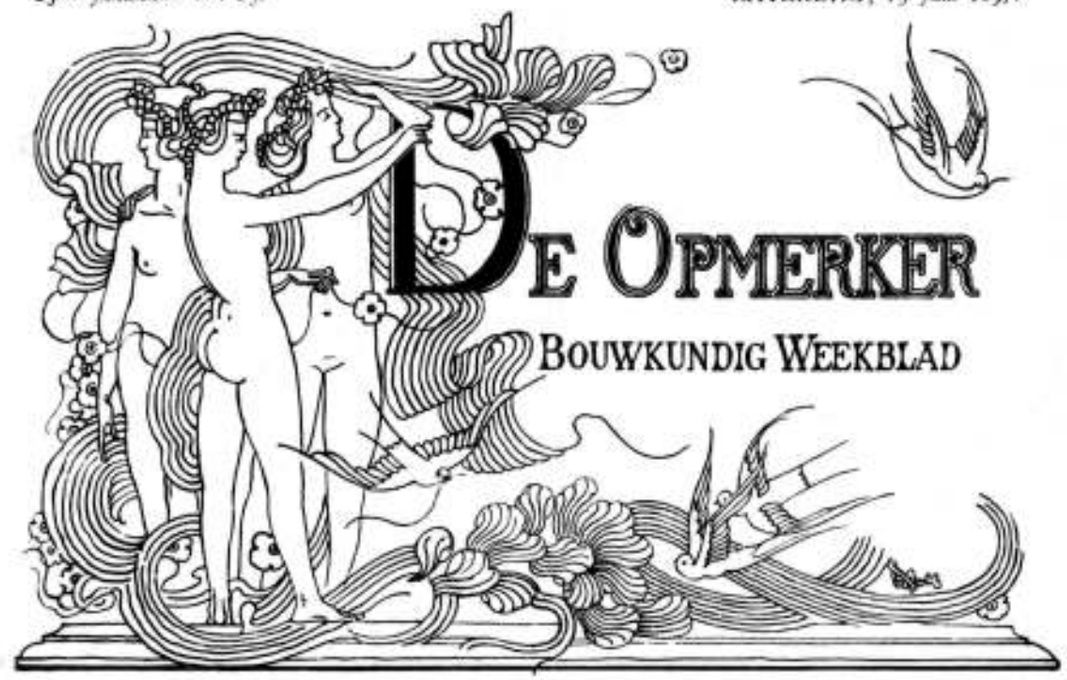

Redactieur: J. W. VAN GENDT Jgs. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 5.—, waarover op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt; voor België, bij vooruitbetaling *f* 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1,50, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer *f* 0.20. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annoncen van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal geteekend. Afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

BIJ DE PLATEN.

De op de platen voorgestelde gebouwen, bestaande uit 8 benedenwoningen, 10 bovenwoningen en 1 winkelhuis, zijn gebouwd aan de Kerkstraat hoek Frederikstraat te 's-Gravenhage.

Op de plattegronden zijn, behalve het winkelhuis met de daarboven gelegen woningen, slechts twee beneden- en twee bovenwoningen aangegeven; de overige woningen hebben dezelfde indeeling.

Het werk werd bij publieke aanbesteding op 10 Juli 1896 aangenomen door den heer J. van den Elshout Gz. te Scheveningen, voor de som van *f* 85,980, die het op den bij het bestek bepaalden tijd van 15 April 1897 geheel gereed opleverde.

De teekening werd in perspectief gebracht door den heer N. D. Koene, onder wiens hoofdtoezicht de bouw werd uitgevoerd.

's-Gravenhage, Juni 1897.

H. Wessels Jr.,
Architect.

EIGEN BEHEER.

Wanneer Vondel, toen hij het grafschrift van den beroemden Jacob van Campen moest maken, dus begon:

„d'Aertsbouheer wyt den Stam
Van Campen rust hier onder"

dan heeft hij daarmede zeker zijn bedoeling gehad.

De oppervlakkige lezer moge misschien meenen, dat de Agrippijnsche Zwaan hier alleen aan de eischen, door de maat van zijn vers gesteld, heeft gedacht, wie even nadenkt ziet aanstonds in, waarom hier het woord *heer* voor het meer gebruikelijke *meester* in de plaats is gekomen. Van Campen toch was niet alleen een heer in de 17e-eeuwsche beteekenis van het woord, maar Vondel begreep ook, dat hij een liefhebber van de bouwkunst den titel van meester, die in den gildetijd alleen door vaklieden gevoerd werd, kwalijk geven kon. Daarom vertaalde hij *architectus* met *bouwheer*.

In de oudheid en in de middeleeuwen was een bouwmeester niet slechts de man, die het ontwerp maakte, maar ook degeen, onder wiens onmiddellijk toezicht de bouwstoffen werden aangeschaft en de uitvoering geschiedde. Hij was toen de opperste der werklieden. Mag men nu misschien vinden, dat een dergelijke plaats weinig in overeenstemming is met de waardigheid, die men meent dat een bouwmeester toekomt, in vroegere jaren werd anders geoordeeld.

Van verscheidene bouwmeesters der oudheid zijn de namen bewaard. Bewonderende schrijvers hebben daarvoor gezorgd. Hoedanig hun werkkring was, is echter slechts op te maken uit de boeken van Pollius Vitruvius, die niet altijd even duidelijk zijn en die heel wat commentaren van noode hebben. Zooveel staat echter vast, dat Vitruvius den bouwmeester hooge eischen stelt. Wie aan die eischen thans moest voldoen zou een ideaal-architect en een ideaal-aannemer in één persoon dienen te vereenigen.

De middeleeuwsche bouwmeesters waren aanvankelijk uitsluitend geestelijken. In het kloosterverband loste zich hun persoonlijkheid op. Om loon werkten zij niet en het scheen hun genoeg, als zij door hun werk tot de eere Gods het hunne toebrachten. Hier was hetgeen wij thans „eigen beheer" plegen te noemen, al in zeer zuiveren vorm aanwezig. De monniken maakten het plan, kochten de materialen, sloegen meest zelf de hand aan het werk en waren later de gebruikers der voltooide stichting. Hun persoonlijke eer niet zoekend, achtten zij het maar zelden noodig den naam van den eigenlijken ontwerper voor het nageslacht te bewaren.

In de 13e eeuw treden de leeken als bouwmeesters op. Veel nemen zij van hun geestelijke voorgangers over. In plaats van het kloosterverband treedt nu een ander, dat van het beroep. De bouwmeesters en hunne gezellen maakten echter geen deel uit van de gilden, waartoe de beoefenaars van kunst of handwerk zich vereenigden, doch vormden een bepaald genootschap op zichzelf. Zij waren niet aan de plaats hunner inwoning gebonden, als de gildebroeders, doch oefenden hun vak uit overal waar men hun diensten begeerde.

De gilden der steden waren zeer naijverig op hunne voorrechten en waakten er zooveel mogelijk voor, dat geene andere dan gildebroeders bij het maken van bouwwerken gebruikt werden. Maar hunne macht is toch dikwijls tekort geschoten. Want de leden van den internationalen bouwmeestersbond werden overal ontboden en met werken belast.

De regelen der kunst werden onder de leden van het genootschap als een geheim bewaard. Het onderricht aan leerlingen door meesters geschiedde uitsluitend in de practijk. Men wachtte zich wel de regelen op te schrijven, waartoe te minder aanleiding was, omdat lezen en schrijven in de middeleeuwen maar aan enkelen bekend waren.

Als meester kon men slechts door meesters benoemd worden. De bouwpatroons kochten in den regel de materialen zelf en belastten zich ook met het uitbetalen der loonen. Het eigen beheer heeft dus, sinds de 13e eeuw, een ander karakter gekregen dan vroeger.

De middeleeuwsche bouwmeesters waren meest ook hoogst bekwame steenhouwers. In de landen, waar groefsteen gevonden werd, sprak dit als vanzelf. Hier-te-lande is de bekwaamheid dezer meesters in hun vak de oorzaak geweest van de eigenaardige ontwikkeling van onze middeleeuwsche bouwkunst. Den metselaar toch werd geen andere taak toegekend dan het vullen van die gedeelten der gebouwen, waar de steenhouwer geen arbeidsveld vond.

In de 16e en 17e eeuw, althans tot ± 1630 toe, blijft een toestand bestaan, die veel met de middeleeuwsche overeenkomt. Hendrik de Keyser is nog slechts stadssteenhouwer; den titel van architect of bouwmeester, dien sommige zijner tijdgenooten hem geven, heeft hij officieel niet gevoerd. Men vond het natuurlijk, dat de meester-steenhouwer zich, als vroeger, met het maken der plannen belastte. Een stads-metselaar en een stads-timmerman waren ambtgenooten van De Keyser; zij namen, met hun ondergeschikten, deel aan de uitvoering. De bouwstoffen kocht de stads-regeering.

Het is niet onwaarschijnlijk dat particulieren, als zij deden bouwen, op dezelfde wijze handelden.

In de latere jaren der 17e eeuw zien wij voor het eerst architecten in de meer moderne beteekenis van het woord optreden. Jacob van Campen is de meest bekende; zijn taak bepaalde zich tot het ontwerpen alleen. De uitvoering liet hij aan Daniël Stalpaert over. Pieter Post en de beide broeders Vingboons worden ook architecten genoemd; het schijnt echter dat zij, meer dan Van Campen, zich met de uitvoering hunner werken hebben beziggehouden. Zij waren, dit is wel zeker, mannen der practijk.

Nu zou men ondertusschen verkeerd doen, met uit het hierboven medegedeelde op te maken, dat aanbesteding vóór onzen tijd niet plaats had. Maar dit aanbesteden bepaalde zich meer tot het maken van onderdeelen. In de rekeningen der 15e, 16e en 17e eeuw wordt telkens van aanbestedingen melding gemaakt. Meestal schijnen wij echter, als wij dergelijke posten aantreffen, niet aan openbare mededinging te moeten denken. Verder dan tot onderhandsche aanbesteding is men vóór den Franschen tijd zelden gegaan.

In het laatst der 18e eeuw zien wij de openbare aanbestedingen langzamerhand in zwang geraken. Aanvankelijk komt ook een overgangsvorm, als wij het zoo eens noemen mogen, voor. De aanbesteders, vooral als zij stadsbesturen vertegenwoordigen, laten althans nog een deel der werkzaamheden door hun eigen werklieden uitvoeren en houden alleen voor het overblijvende aanbestedingen.

Met de afschaffing der gilden kwamen vele bezwaren, die tot nu toe tegen het aanbesteden van geheele werken bestaan hadden, te vervallen. Men wilde geen privilegiën meer, in welken vorm dan ook. De vele werken, in Napoleon's tijd gemaakt, en door militaire of civiele ingenieurs ontworpen en gecontroleerd, werden in *„entreprise générale"* uitgevoerd. Een tot dusverre niet bekende menschensoort, die der „aannemers van openbare werken" was daarvan het natuurlijk gevolg. Een scherpe afscheiding tusschen hem, die het ontwerp maakte, en hem, die het uitvoerde, ontstond.

De bouwkunst werd uitsluitend schoone kunst, de ingenieurskunst wetenschap. De opleiding van architecten en ingenieurs, die in Frankrijk sinds Lodewijk XIV reeds hoofdzakelijk theoretisch geweest was, verloor meer en meer het geringe verband met de practijk, dat de 18e eeuw haar nog gelaten had. Eigen beheer geraakte op deze wijze geheel in onbruik.

Zoo was het in Frankrijk, zoo werd het ook bij ons. Slechts dit verschil bestond, dat de Franschen met hunne Ecole des Beaux Arts den architecten een opleiding gaven, die hier-te-lande ontbrak. De militaire en civiele ingenieurs kregen daardoor bij ons een overwicht, dat in Frankrijk minder merkbaar was.

Bij de uitvoering van werken stonden nu twee partijen scherp tegenover elkander. De directie trachtte, door strenge voorschriften en door deskundig toezicht, het werk zoo goed mogelijk uitgevoerd te krijgen. De aannemer, wien door de sterke mededinging de kans op een behoorlijke winst soms ontnomen werd, poogde, waar hij kon, door de mazen van het om hem gespannen net te kruipen. De aannemer van het werk, die natuurlijk geen beoefenaar van alle daarbij te pas komende vakken kon zijn, trad op zijn beurt weer als aanbesteder op door andere werkbazen ter mededinging naar de uitvoering van onderdeelen uit te noodigen.

Hier-te-lande werd het regel, dat de aannemer alleen timmerlieden in zijn onmiddellijken dienst nam, soms ook metselaars, doch dat hij overigens zich van de tusschenkomst van onderaannemers bediende.

Dit systeem is nog tot op dezen dag bij ons gebruikelijk. Het heeft zijn voordeelen, maar ook zijn nadeelen. Had men tot voor korten tijd voor die nadeelen weinig oog, dit is thans anders geworden.

Als voordeel moet natuurlijk in de eerste plaats genoemd worden het gemak, dat de aanbesteder zoowel als zijn technische vertegenwoordiger ondervinden, door slechts met één verantwoordelijk persoon te maken te hebben. Maar tegenover dit voordeel, dat zeker niet onderschat mag worden, staan vele en ernstige nadeelen. De deugdelijkheid van het werk lijdt schade, omdat het den aannemer, zooals begrijpelijk is, alleen om het maken van winst, althans om het vermijden van verlies te doen is. Dit nadeel, dat zeker wel het voornaamste mag heeten, tracht men door het maken van zeer krasse besteksbepalingen te ontgaan. Doch meer en meer beginnen de aannemers

Woonhuizen a/d Kerkstraat - s Gravenhage.

Photolith van G.J.Thieme, Arnhem.

Woonhuizen aan de Kerkstraat te 's Gravenhage.

Tweede Verdieping.

Eerste Verdieping.

Begane grond.

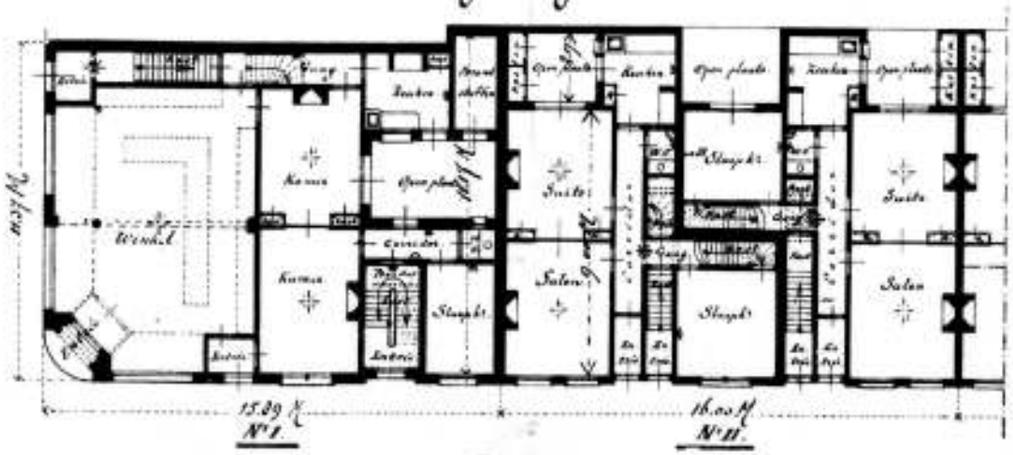

— SCHAAL —

Photolith van G.J.Thieme, Arnhem.

te weigeren zich aan die bepalingen te onderwerpen. Het is naar aanleiding van die weigeringen, dat het vraagstuk, het eigen beheer betreffende, weer meer op den voorgrond is gekomen.

Er is zeker voor terugkeer naar de vroegere toestanden veel te zeggen. De aannemer, zooals die zich in onze eeuw ontwikkeld heeft, is van geen gunstigen invloed geweest op werkvolk, ambacht, architecten, ingenieurs of opzichters. Waren vroeger de werkbazen en hunne gezellen goed met elkander vertrouwd, bleven zij, zooal niet voor hun leven dan toch voor geruimen tijd bij elkander, de aannemers hielden slechts volk in dienst, zoolang zij het gebruiken konden. Met de regelen der kunst, die vroeger met zorg door de gilden bewaard waren, nam men, op aangenomen werken, het zoo nauw niet meer; zoo ging het ambacht achteruit en verdween de arbeidsvreugde bij zijn beoefenaars. De architecten en ingenieurs, alle zorgen van de uitvoering aan de aannemers en opzichters kunnende overlaten, gingen meer en meer de practijk als iets van weinig beteekenis beschouwen: teekenaars en rekenaars wilden zij liever zijn dan bouwmeesters in den eigenlijken zin van het woord. De opzichters, vroeger als zoodanig onbekend, waren bij een toepassing van het aanneemsysteem natuurlijk onmisbaar; doch de politiediensten, van hen gevorderd, hoe noodig ook, gaven maar al te vaak aan hun karakter een verkeerden draai. Dat ook bij deze technici de arbeidsvreugde ging ontbreken, wie die er zich over verbaast?

Hoe nu het eigen beheer in te richten? Er zijn twee wijzen, om dit te doen. De eerste is, dat de architect of ingenieur doet, wat nu des aannemers is. Hij moet dan materialen koopen, timmerlieden en metselaars in dienst nemen en zich, voor de overige werkzaamheden, de hulp van bazen met hun personeel verzekeren. Den meesten architecten of ingenieurs zal dit vooruitzicht niet toelachen. De beslommeringen, die een aannemer heeft, verlangen zij zeker niet op zich te nemen. Bijna uitsluitend theoretisch hun vak bestudeerd hebbende en het teeken- en schrijfpapier als hun eigenlijk arbeid-terrein beschouwend, voelen zij zich niet opgewassen tegen een taak, waarvoor groote kennis van de werkelijkheid een eerst vereischte is.

De plicht der meesters in de middeneeuwen was het eerste op het werk te komen, het laatste te vertrekken, de uitslagen te maken, alles af te schrijven, de werkstukken te keuren en aanteekening te houden van den tijd, dien de gezellen verzuimden. Een hedendaagsch architect zou raar opkijken, als dit van hem verlangd werd. Maar mag, wie daartegen opziet, zich eigenlijk wel bouwmeester noemen? Is teekenaar of rekenaar niet een veel beter, althans passender benaming?

Evenwel, de tijd, dat wij weer bouwmeesters zullen krijgen, die aan het oude ideaal beantwoorden, schijnt ons nog in een zeer verre toekomst te liggen. Maar er kan toch wel iets gedaan worden, om de nadeelen, aan het hedendaagsch aanneem-systeem verbonden, te verminderen. Het mag toch zeker van ingenieurs en architecten gevergd worden, dat zij zich de moeite geven om zich te wenden tot die bazen, zonder wier hulp tegenwoordig zelfs de algemeene aannemers het niet stellen kunnen. Door een aanbesteding in perceelen kan dit doel op betrekkelijk eenvoudige wijze bereikt worden; dit is zoowel in Duitschland als in Frankrijk overtuigend door de practijk bewezen.

Het is waar, de leidende technicus moet zich dan meer moeite geven dan thans, om alles goed te doen ineengrijpen, hij moet tact hebben om de verschillende elementen op harmonische wijze met elkander tot één geheel te verbinden. Maar weegt die moeite niet ruimschoots op tegen de te verkrijgen voordeelen? Wij gelooven van wel.

De leidende technicus komt op deze manier in nauwere aanraking met het werkvolk, leert de gebruiken der practijk beter kennen dan thans. Die aanraking komt niet slechts hem, maar ook den arbeiders ten goede. De patroons der verschillende vakken zijn niet meer afhankelijk van den hoofdaannemer. Zij hebben de zekerheid dat, wanneer hun werk geleverd is, ook de betaling volgen zal, die nu door den hoofdaannemer soms onbehoorlijk lang wordt uitgesteld, ja in enkele gevallen geheel achterwege blijft.

De leveranciers van bouwmaterialen zouden zeker gaarne zien, dat ook de directie, namens den aanbesteder, het benoodigde kocht, zooals dit in vroegere eeuwen geschiedde. Wij kunnen ons echter begrijpen, dat vele ingenieurs en architecten er bezwaar tegen zullen hebben zich met soortgelijke handelstransacties in te laten, omdat zij daardoor den schijn op zich laden, als zouden zij het mes van twee kanten willen doen snijden.

Wij weten wel dat niet alle directies zoo scrupuleus zijn. Gelukkig echter is het aantal van die ingenieurs en architecten, die hun vak als een tak van koophandel beschouwen en die zich met leveringen inlaten om te zien of er „voor hen niets aan zit", nog niet zóó groot, als wel eens beweerd wordt.

In ieder geval, de questie van het aankoopen van materialen door den bouwpatroon en zijn technischen vertegenwoordiger, behoeft voor het oogenblik niet opgelost te worden, om het nemen van ernstige proeven met perceelsgewijze besteding mogelijk te maken.

Het is te hopen, dat die proeven, die reeds hier en daar op kleine schaal worden genomen, spoedig op grootere schaal mogen plaats vinden. Vallen zij bevredigend uit, dan is een flinke stap gedaan op den weg, die naar volledige uitvoering in eigen beheer leidt.

ONDERAANNEMERS.

Den heeren van den Aannemersbond wordt menige veer uit den staart getrokken. Er zaten zulke fraaie in! Wij denken hierbij aan die van de „rechtgelijkheid" en die welke „het verheffen van den aannemersstand en het bestrijden van elke oneerlijke en onedele concurrentie" als opschrift had.

Eerst toonde het weekblad »Architectura" aan, hoe noodig het was vóór de leden van den Bond, om in eigen boezem te tasten, daar inhumaan optreden tegenover onderaannemers geen zeldzaamheid is. Oneerlijke en onedele concurrentie toch werd al op een vreemde wijze bestreden door „drie of vier weken met de onderdeelen van het werk te venten, totdat zich eindelijk iemand laat verleiden, ze voor een onmogelijken prijs klaar te maken". Wij denken hier aan de legendarische afschaffers-vereeniging, wier leden zooveel mogelijk dronken, om te voorkomen, dat anderen dat konden doen.

Maar nog sprekender is, wat de redacteur van het „Vademecum der Bouwvakken", die, naar wij meenen, al zeer goed op de hoogte van aannemerszaken is, mededeelt. Hij schrijft: „Ook de onderaannemers doen zich hooren; dit is geen wonder, want zij hebben hetzelfde recht als de hoofdaannemer. Het is daarom te wenschen, dat hunne samenwerking, zoo hoog noodig, wat mag uitwerken. De aannemer is door velerlei gewaarborgd, dat hij betaald zal worden.

Maar welke zijn de waarborgen, die de onderaannemer voor betaling heeft? Hoe menigmaal zijn niet juist die onderaannemers de kapitaalvormers voor den hoofdaannemer en hoeveel zuchten en zorgen kost het dikwerf niet, om het uitgezette kapitaal terug te krijgen!"

„Het gebeurt dikwijls, dat een aannemer, die door boete wordt genoopt, zijn werk op een gezetten tijd op te leveren, al zijn onderaannemers diezelfde voorwaarde stelt. De aannemer betaalt dan bv. tien gulden daags, maar krijgt van de achteraankomende onderaannemers, vijf in getal, vijftig gulden daags."

„Ook geschiedt het wel, dat bij de eindafrekening een twintigtal onderaannemers worden afgescheept, omdat de aannemer nog een bedrag van den patroon moet ontvangen. Maar verzwegen wordt, dat dit bedrag slechts voldoende is om *één* onderaannemer te betalen. Zelfs komt het voor dat, wanneer voor een gebouw de opleveringstermijn wordt voldaan, met den onderaannemer, die voor het grond- en fundeeringwerk zorgde, nog niet is afgerekend."

Hier ziet men nu eens duidelijk, van welken aard de „rechtsgelijkheid" is, die de Aannemersbond wenscht, en welke eigenaardige opvatting dit lichaam van eerlijkheid en adel heeft. Er behoeft geen twijfel aan te bestaan, of het ideaal van den Bond is zoowel directie als onderaannemers den baas te worden en te blijven.

Er is nu gewaarschuwd. Aan de belanghebbenden de taak, om dit snood opzet te verijdelen!

UIT AMSTERDAM.

Wij hebben hier een bouwquestie, een questie zoo belangrijk, dat de Edelachtbare Raad er een zeer lange geheime zitting aan gewijd heeft. Een winkelier op den Nieuwendijk heeft zijn huis laten vernieuwen en verstoutte zich, boven de lijn van zijn houtcementdak, hem door gezegden Raad aangegeven, een balustrade en een paar engeltjes te doen aanbrengen.

Daar had je de poppen aan het dansen. Mensch, mensch, wat een gruwel, een balustrade en engeltjes boven die Edelachtbare lijn, een lijn, nog wel vastgesteld in afwijking van de gemeentelijke verordening, die zulk een grappig verband tusschen breedte van straten en hoogte van huizen ziet. Waarom dit verband zoo grappig is? Wel, omdat het geldt zoowel voor oude als voor nieuwe straten. De oude straten zijn nauw, meestal met hooge huizen aan beide kanten; wordt daar nu nieuw gebouwd, dan moet er wel bij de toepassing der verordening een oogje dicht gedaan worden. Men kent de hangende tuinen van een paar huizen in de Kalverstraat, die de vrucht van deze oogjes-toeknijperij zijn. Zij staan daar als monumenten van een belachlijk onvermogen om goede verordeningen te maken.

Als de Nieuwendijk-sche winkelier, hetzij dan vrijwillig zijn engeltjes en balustrade wegneemt, of die, op de meer en meer gebruikelijke wijze, door de brandweer omlaag ziet smijten, dan is er een nieuw gedenkteeken bijgekomen. De manufacturier kan zijn winkel dan bv. van dit opschrift laten voorzien:

„Op onder van 't Stadhuis
Is 't hier 't onvolmaakte huis".

Dit kan een mooie reclame geven.

Doch scherts ter zijde. Men handhave, wat ons betreft ditmaal met den sterken arm, de verordening, doch verandere en verbetere haar zoo, dat dergelijke paskwillen niet meer kunnen voorkomen.

Want men mag hier terecht van een paskwil spreken, daar de nieuwe winkel tusschen veel hooger huizen staat en de overburen (tot wier gerief en gezondheid men de engeltjes uit hun eigenlijk element, den hemel, wil doen vallen) verzocht hebben, of men ze alsjeblieft omhoog wil laten, omdat die buren, de eenigen die van het beeldhouwwerk kunnen genieten, het zoo mooi vinden.

Het is zeker goed, dat er tegen overmatig hoog bouwen gewaakt wordt. Maar men late, althans in de oude stad, het verband tusschen straatbreedte en gevelhoogte los. Uit een gezondheidsoogpunt kan men dit gerust doen, want het is tot dusverre nog niet bewezen kunnen worden, dat de sterfte bijv. in de Kalverstraat grooter is, dan in de Sarphatistraat.

En het is verkeerd, van een stadsbestuur, zijn onderzaten noodeloos te plagen. Vooral thans, nu de gemeenteraadsverkiezingen in aantocht zijn.

Herziening van de bouwverordeningen moet weldra geschieden; men regele dan deze materie zóó, dat men rekening houdt met het bestaande, en dat telkens de hoogte der huizen in de oude stad, die nieuw gebouwd worden, zich aansluit bij die, welke in de naaste omgeving nu eenmaal aanwezig zijn.

DE KAROLINGISCHE KAPEL.

In het verslag der commissie tot verzekering eener goede bewaring van gedenkstukken van geschiedenis en kunst te Nijmegen, over het jaar 1896, wordt melding gemaakt van het gevoel van diepe teleurstelling, bij de commissie opgewekt door het feit, dat er in het afgeloopen jaar absoluut niets is gedaan met betrekking tot de Karolingische Kapel. Reeds voor tal van jaren, doch voor het eerst officieel in haar verslag over 1889, wees zij op den treurigen toestand van verval, waarin dit monument der oudheid, het meest belangrijke in Nederland, verkeerde. Zij meende, dat toen de tijd gekomen was, waarop Nijmegen, dat zooveel eerbied toonde voor hare oude gebouwen — getuige de restauraties van het Raadhuis, de Boterwaag, den Kerkboog en den Belvédère — met de restauratie van de Karolingische Kapel de kroon op haar werk zou zetten.

Dankbaar erkent de Commissie, dat in 1891 op haar advies de heer G. Humann, architect te Essen, werd uitgenoodigd een onderzoek in te stellen en zijn advies omtrent de restauratie te geven, welk onderzoek het volgende jaar door hem, in vereeniging en in overleg met den heer J. J. Weve, werd voortgezet.

Met voldoening ziet de commissie ook terug op het jaar 1893, waarin haar bij besluit van den Raad van 11 November een crediet werd toegestaan tot het doen van opgravingen voor het onderzoek naar de fundeering der Karolingische Kapel, welke opgravingen in 1894 hebben plaats gehad en die tengevolge hadden, dat de heeren J. J. Weve en Dr. K. Plath, in wier tegenwoordigheid deze opgravingen plaats hadden, hunne denkbeelden door middel van de pers openbaar hadden gemaakt.

Met groote erkentelijkheid constateert ook de Commissie, dat naar aanleiding van den gedachtengang, neergelegd in het schrijven van den heer Weve, de heeren G. W. van Heukelum, G. Humann, Dr. W. Pleijte, Dr. E. Reusens, B. N. J. J. Schrant, Jhr. Mr. Victor de Stuers en J. J. Weve werden uitgenoodigd om advies uit te brengen omtrent de wijze, waarop de Karolingische Kapel zoude behooren te worden hersteld en voor het vervolg bewaard, waarop in October 1895 een uitvoerig rapport werd uitgebracht met bijvoeging van eene begrooting van onkosten voor de voorgestelde werkzaamheden. Hierbij zij opgemerkt,

dat dit rapport nog bij niemand bestrijding heeft gevonden.

Doch wekt het na dit alles bevreemding, dat de Commissie leefde in de stellige verwachting, dat in 1896 tot de restauratie zou worden besloten, te meer, daar de werkzaamheden van dien aard zijn, dat zij over twee of drie jaren gevoeglijk kunnen worden verdeeld? En is haar gevoel van teleurstelling niet zeer begrijpelijk, waar zij bovendien in het verslag moet memoreeren, dat er eerder achteruitgang heeft plaats gehad in plaats van vooruitgang en dat de toestand van de Karolingische Kapel zoo mogelijk nog ellendiger en onooglijker is dan vroeger? Binnen de Kapel ligt alles nagenoeg nog, zooals het laatste onderzoek het heeft omvergehaald, en wel omdat men met het oog op een restauratie, die niet kon uitblijven, geen meerdere kosten voor het in orde brengen wenschte te maken. Door het uitgraven van den vloer in het midden moest de trap wegvallen en is hiermede de toegang tot de galerij, die trouwens ook opgebroken is, gesloten. Waar in het rapport gewezen wordt op de noodzakelijkheid om de gewelven te ontlasten van den zwaren druk van het zand der opgehoogde galerij; door den vloer van de galerij af te graven, blijft nu die zandlaag rustig liggen. Uitgebroken metselwerk is in het gunstigste geval even bijgewerkt. Die toestand mag niet aanhouden en volgens het oordeel der Commissie is het ter hand nemen van deze restauratie thans geen luxe meer, neen, het is gebiedend noodzakelijk, wil men prijs stellen op het behoud van dit monument en bovenal niet te kort doen aan den eerbied aan onze voorvaderen verschuldigd, die een eeuw geleden alles in het werk hebben gesteld om de Karolingische Kapel te wringen uit de handen van den slooper.

Moge 1897 eene gunstige verandering brengen!

DE GENIE EN HAAR AANNEMERS.

In het laatste nummer van „de Aannemer" bespreekt de Redactie nogmaals het feit, dat, terwijl vroeger de inschrijvingen bij de aanbestedingen der genie *beneden* het ramingscijfer bleven, zij sinds eenigen tijd dit cijfer plegen te overschrijden.

Zij wijst erop, dat deze cijfers niet bewijzen, wat, de Minister van Oorlog in de Tweede Kamer zeide, „dat de aannemers gaarne voor de genie werken" Zij meent dat die cijfers „glashelder aantoonen, dat de aannemers zich dekken voor de humane (sarcastisch, Red.) behandeling, die hen *kan* worden aangedaan".

Onze beschouwingen over den Aannemersbond en zijn doel worden nog weer eens ter sprake gebracht. Nog eens wordt verzekerd dat „wanneer de aannemers zich in een grooten bond vereenigen dit niet is om, zooals de *pools* en *trusts* willen, enorme winsten te behalen". Maar al wat tot bewijs van die verzekering zou kunnen dienen, blijft achterwege.

Het geeft al weer stof tot nadenken, dat de verhooging der inschrijvingscijfers bij de genie pas is waar te nemen nadat de Bond was opgericht en in werking kon geacht worden. Het is nu gemakkelijk genoeg dat die verhooging een dekking is voor.... een behandeling, die den aannemer *kan* worden aangedaan. Maar bij overschrijdingen met 20 à 40 pCt. van ramingen, die vroeger altijd goed bleken, dekt men zich toch al bijzonder goed. Hier kijkt de *pool* of *trust* om den hoek.

EEN CIRCULAIRE.

Aan heeren ingenieurs en architecten te Amsterdam werd de volgende circulaire gezonden:

„De ondergeteekenden, bestuurderen van de navolgende vereenigingen: Afdeeling „Amsterdam" van den Nederlandschen aannemersbond en aannemers-societeit „Amsterdam" veroorloven zich het volgende onder uwe welwillende aandacht te brengen.

„Het zal u waarschijnlijk niet onbekend zijn, hoe in de laatste tijden door verschillende vereenigingen van aannemers, zoo hier ter stede als elders, pogingen pogingen worden in het werk gesteld, om in de bestekken voor de uitvoering van werken bepalingen te doen opnemen waarbij zou worden vastgesteld, dat geschillen, naar aanleiding van de uitvoering der werken of uitlegging van het bestek, tusschen den aannemer en directie of aanbesteder ontstaan, zouden worden beslecht door arbiters. In het bijzonder hebben wij het oog op het bekende adres van den Nederlandschen Aannemersbond aan de Tweede Kamer der Staten Generaal en aan verschillende gemeentebesturen van ons land, welke adressen werden gesteund door de Nederlandsche vereeniging van steenfabrikanten niet alleen, doch ook door een achttiental Kamers van Koophandel in de grootste en voornaamste plaatsen van ons land.

„De leidende gedachte bij de samenstelling dier adressen was handhaving van het beginsel: „ieder contract van aanbesteding te doen berusten op rechtsgelijkheid tusschen de beide contracteerende partijen" (aannemer zoowel als aanbesteder).

„De billijkheid van dat verzoek werd zoozeer erkend, dat reeds onmiddellijk meerdere gemeentebesturen hier-te-lande de arbitrage, zooals door ons gewenscht, op hunne bestekken van toepassing verklaarden.

„Met genoegen hebben bestuurderen van bovengenoemde vereenigingen ook mogen ondervinden, dat velo hh. architecten, vooral hier ter stede, met bereidwilligheid gevolg gaven aan de steeds meer algemeen gebleken wenschelijkheid, bepalingen als bovenbedoeld in hunne bestekken op te nemen, voor welke bereidwilligheid wij dien heeren gaarne onzen erkentelijken dank brengen. Met vertrouwen meenen wij dan ook te mogen hopen, dat die heeren architecten, welke tot nu toe moenden bezwaar te moeten maken tot opneming der arbitrage, door het goede voorbeeld van zoovelen, zullen overgaan aan onze allezins billijke wenschen tegemoet te komen. Ongetwijfeld zal daardoor het geregeld verloop der aanbestedingen zeer in de hand worden gewerkt.

„Duidelijkheid omtrent de juiste bedoeling der arbitrage is echter voor contracteerende partijen ongetwijfeld van groot belang. Van daar dan ook, dat bestuurderen van bovengenoemde vereenigingen u met aandrang meenen te moeten verzoeken, de bepalingen omtrent arbitrage ongewoer als volgt in uwe bestekken te willen opnemen:

„Geschillen, naar aanleiding van dit werk, eventueel ontstaande tusschen directie of aanbesteder en aannemer, zoo over den uitleg of bedoeling van het bestek of de teekeningen als over de uitvoering van het werk als anderszins, zullen worden onderworpen aan het oordeel van drie deskundige scheidsmannen (technici), waarvan één te benoemen door de directie of aanbesteder, één door den aannemer, terwijl de derde scheidsman door deze beiden wordt benoemd. Indien de beide scheidsmannen over de keuze van een derde geen overeenstemming kunnen krijgen, zal deze benoeming door den bevoegden rechter moeten geschieden.

„De scheidsmannen zullen aan geen rechterlijke vormen gebonden zijn en beslissen als goede mannen naar billijkheid, met inachtneming van den aard en de bestemming van het werk.

„Partijen verklaren zich aan die beslissing te onderwerpen als aan een rechterlijk gewijsde, uitdrukkelijk afstand doende van elk rechtsmiddel, hetwelk anders tegen die beslissing zou kunnen worden aangewend.

„De kosten, op de arbitrage vallende, komen voor rekening der partij, die in het ongelijk wordt gesteld.

„Wij houden ons van uwe medewerking tot verbetering der verhouding tusschen directie of aanbesteder en aannemer overtuigd en teekenen inmiddels, onder verzekering onzer gevoelens van hoogachting.

(*Volgen de onderteekeningen.*)

De Amsterdamsche ingenieurs en architecten weten dus, waar zij zich aan te houden hebben. Het pistool wordt hen op de borst gezet. Geven zij zich niet op genade en ongenade over, dan is het uit met „het geregeld verloop" hunner aanbestedingen. Of zouden zij, ter elfder ure het gevaar inziend, nog maatregelen nemen, die het geheele tegenwoordige aanneemsysteem doen verloopen, maar dan in de Hollandsche en niet in de Duitsche beteekenis des woords?

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

Afdeeling Amsterdam.

Vergadering van 9 Juni 1897.

Nadat eenige candidaten als lid aangenomen waren, gaf de voorzitter het woord aan den heer J. C. H. van Duyl uit Rotterdam, die een voordracht hield over den door hem uitgevonden „Hollandsche sleutel". In *De Opmerker* van 22 Mei jl. komt betreffende hetzelfde onderwerp een uitvoerig verslag voor, zoodat wij meenen te kunnen volstaan met de vermelding dat de voordracht met belangstelling werd gevolgd.

Aan de hand van een tentoongestelde lichtdrukteekening, gaf spr. vervolgens een verklaring van een door hem, in de Centrale Guanofabrieken, Kralingsche Veer te Rotterdam, toegepaste inrichting tot het doen stoppen der stoommachine. Door in de fabriek een lijn aan te brengen en te verbinden met den Gardner-regulateur, zooals algemeen bekend, dienend om bij het breken van den regulateur-riem, onmiddellijk den stoomaanvoer af te sluiten, had hij het, voor iederen werkman of employé, op elk punt der fabriek, mogelijk gemaakt, bij het minste ongeval, de machine na 3 of 4 slagen te doen stilstaan. Door het krachtig trekken aan de lijn wordt een pal gelicht, hierdoor in den lage-druk-cilinder of eventueel den condensor lucht toegelaten, een krachtig remblok, op het vliegwiel werkend, komt in dienst, terwijl de stoomfluit tegelijkertijd haar schrille noodkreten doet hooren.

Spr. vertrouwt dat zijn vinding een stap is in de richting van „veiligheid in fabrieken en werkplaatsen".

De heer J. A. Olie, lid der machinisten-vereeniging „Het Stoomwerktuig", hoopt de inrichting zoo volmaakt te zien dat de machine direct stopt en zou in ieder deel der fabriek vangen aangebracht wenschen om den rem te assisteeren.

Na een hartelijk woord van dank aan den heer Van Duyl voor zijn leerrijke voordracht, aan de leden van „Het Stoomwerktuig" en andere genoodigden voor hun belangstelling, en aan de leden der Vereeniging voor hun trouwe opkomst, sluit de voorzitter de vergadering met den wensch dat het gehoorde moge strekken tot bevordering der „Nederlandsche Industrie.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Vergadering van 12 Juni 1897.

Onder de ingekomen stukken was een schrijven van den 2e-secretaris, waarin hij voor de afdeeling Den Haag bedankte wegens overplaatsing naar Dordrecht; hij wordt dus overgeschreven bij de afdeeling Rotterdam.

De te behandelen vragen waren ten 1e, of, bij het roesterij maken van ijzer, het mengen van geel bloedloogzout in het spoelwater nuttig was. Het nut werd toegegeven, doch aanbevolen werd om verdund zoutzuur te gebruiken.

De 2e vraag: of een trasbak zoodanig geconstrueerd moet zijn dat de tras volkomen droog ligt, werd, na verschillende beschouwingen hierover, bevestigend beantwoord.

Vervolgens kwam aan de orde het wijzigen van het huishoudelijk reglement der afdeeling. Men vereenigde zich, behoudens eene uitzondering, met de door het hoofdbestuur aangebrachte veranderingen.

Als punt 5 van de agenda kwam voor: „Excursie Dordrecht". Het bestuur zal een circulaire zenden aan de leden, met verzoek spoedig te doen blijken of men zich aansluit voor een gezamenlijken tocht daarheen.

Hierna werd de vergadering met een woord van dank door den Voorzitter gesloten.

PRIJSVRAGEN

Ontwerp van eene gedenkplaat.

Het centraal comité uit de hoofd-commissie van ingezetenen voor de feestelijke ontvangst van H. M. de Koningin te Amsterdam bij gelegenheid van Hr. Ms. inhuldiging binnen Amsterdam in het jaar 1898 schrijft de volgende prijsvraag uit tot het verkrijgen van een ontwerp voor een gedenkplaat ter herinnering aan die plechtigheid.

Slechts Nederlandsche of in Nederland gevestigde kunstenaars kunnen aan den prijskamp deelnemen.

Gevraagd wordt een teekening of een model in gips voor eene metalen, aan ééne zijde bewerkte gedenkplaat. De vorm of omlijsting van deze gedenkplaat wordt vrij gelaten, (o. a. rechthoekig, ruitvormig, ovaal, schildvormig) met dien verstande echter, dat de afmeting van het ontwerp 200 mM., bij 150 mM. moet zijn.

De gedenkplaat zal later geslagen worden op de helft dezer afmetingen, zijnde 100 mM bij 75 mM.

De beeldenaar moet bevatten een allegorie of symbolische voorstelling, die de plechtige inhuldiging van H. M. de Koningin in herinnering brengt. Van deze voorstelling mag de beeltenis van H. M. de Koningin deel uitmaken, zonder dan echter hoofdzaak te zijn.

De inzending van de teekeningen of van de modellen in gips moet geschieden vóór 1 November 1897 aan het adres van den voorzitter der commissie te Amsterdam. Op het adres te vermelden: „Gedenkplaat."

Elke inzending moet van een spreuk zijn voorzien en daarbij moet een verzegeld couvert zijn gevoegd, bevattende den naam en de woonplaats van den ontwerper.

Op het couvert moet de spreuk zijn herhaald en daaraan een correspondentieadres zijn toegevoegd.

Het schrift mag niet zijn dat van den ontwerper.

Een prijs van honderd gulden wordt toegekend aan elk der drie best gekeurde ontwerpen.

De vervaardigers van deze drie ontwerpen zullen worden uitgenoodigd een definitief model in gips te maken ter grootte van 200 mM. bij 150 mM.

Aan het beste van deze drie modellen zal worden toegekend een prijs van f 300; aan het daarop volgende een prijs van f 200; aan het derde een prijs van f 100.

Het centraal-comité behoudt zich het recht voor de ingezonden ontwerpen tentoon te stellen en zal later de niet bekroonde ontwerpen aan de correspondentie-adressen terugzenden.

De bekroonde ontwerpen blijven het eigendom van het centraal comité.

Het centraal-comité behoudt zich het recht voor te beslissen of tot de uitvoering van een der bekroonde ontwerpen zal worden overgegaan. De vervaardiger van het ontwerp, hetwelk uitgevoerd mocht worden, zal bij de uitvoering zoo noodig bijstand moeten verleenen.

De commissie ad hoc, tevens jury, bestaat uit de heeren: Jhr. Mr. C. H. Bakker, voorzitter; prof. C. L. Duke; Bart van Hove; J. R. de Kruijff; Joh. W. Stephanik; Frank K. van Lennep, Secretaris.

Reclameplaat voor de Vereeniging „Nijmegen Vooruit".

Op deze prijsvraag zijn 43 antwoorden ingekomen. De eerste prijs, ad f 250, werd toegekend aan het ontwerp, motto: „Punt in cirkel" (figuur), van den heer W. van Boven te Amsterdam; de tweede prijs, ad f 100, aan het ontwerp, motto: „Kate", van den heer W. Hoogenbos te Amsterdam, en de eervolle vermelding aan het ontwerp, motto: „B B M", van den heer A. Beerends te Bussum. Naar wij vernemen is de algemeene indruk van het toegezondene deze, dat niets is geleverd van werkelijke beteekenis. Het eindoordeel is bijgevolg relatief. Niettemin heeft het eerstbekroonde ontwerp door zijn naïeven humor, oorspronkelijke opvatting en geschiktheid voor reproductie, niet het minst door zijn reclame type, de juryleden eenstemmig doen besluiten daaraan de volle uitgeloofde premie toe te kennen. Het tweede ontwerp, hoe verdienstelijk ook geteekend, is alledaags van opvatting, waarom een derde ontwerp tegelijkertijd werd voorgedragen voor eervolle vermelding, zijnde in dit ontwerp, ofschoon niets nieuws bevattend, het karakter van een reclamebiljet beter getroffen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

Delft. Den gemeente-architect alhier is bij onderzoek gebleken, dat de 4 spitsen van de Oude Kerk zeer bouwvallig zijn; de noordoostelijke dreigt met instorting en dient, ter voorkoming van ongevallen, nog vóór den winter te worden afgebroken. De kosten van herstelling worden geraamd op f 85.000. B. en W. stellen den Raad voor ten spoedigste met de herstelling aan te vangen en het bedrag der kosten te vinden uit een geldleening.

PERSONALIA.

— Voor de examens B (overgangs-examens) aan de Polytechnische School hadden zich aangemeld 225 candidaten, en wel voor het eerste gedeelte 118, waarvan zich vóór of gedurende het examen 14 candidaten terugtrokken. Voor het tweede gedeelte en het geheele examen hadden zich aangemeld 107 candidaten, waarvan zich evenens vóór of gedurende het examen 4 terugtrokken.

De uitslag der examens van hen, die alleen aan het eerste gedeelte hadden deelgenomen, is reeds in het vorig nummer bekendgemaakt.

Hieronder volgt de uitslag der examens van hen, die het tweede gedeelte of het geheele examen B hebben afgelegd.

Geslaagd zijn voor voor civiel of bouwkundig ingenieur de heeren: J. C. Ankersmit, M. H. van Beresteijn, F. K. J. Beukema, J. A. Bonnerman, E. C. W. van Dijk, M. R. Idema Greidanus, J. A. J. van Haaren, M. G. van Heel, J. Hengeveld, A. van Linden van den Heuvell, A. Heybroek, D. M. Hol, A. van Hoeff, L. F. E. van Hoogenhuijze, G. J. Hoogesteger, J. B. de Hulster, J. E. Inckel, P. Komjer, A. S. J. van Kesteren, J. H. Kremer, W. van Leeuwen, H. C. Meerburg, H. G. Mos, W. V. E. Godin de Pesters, F. P. Pietermaat, P. H. A. Rosenwald, J. Rueb, P. Bakker Schut, J. van Hettinga Tromp, C. P. Vijverberg, J. van der Waerden, R. D. IJssport.

Voor werktuigkundig ingenieur de heeren: A. E. R. Arnold, A. W. van Berkel, A. Blomhert, H. de Bories, P. J. C. Brauns, E. A. du Croo, J. H. Delgorge Jr., R. J. Dezentje, J. M. Goslings J.Mzn., J. L. Th. Groeneman, H. A. Benket, C. Hovestad, F. K. Th. van Iterson, G. Kalff, W. L. A. Kemper, J. Q. H. Laumans, C. Loeff, C. F. G. Metsch, H. van Rees, J. H. A. Ringeling, M. H. Rovers, R. E. van Elbergen Santhagens, J. R. Sassen, N. A. Smits, G. C. Snijders, E. F. Saringar, G. L. Tegelberg, H. G. Teuwissen, F. G. Unger, J. H. H. Verloop, H. P. E. de Vogel, D. A. Vreedenberg, Th. van der Waerden, J. H. D. Wagener.

Voor scheepsbouwkundig ingenieur de heeren: H. Goekoop en J. C. S. Schokking.

Voor mijnen-ingenieur de heeren: E. C. Mendanon (art. 65, mijnen); P. M. van Bosse, P. Hövig, J. van der Klaes, R. J. van Lier, P. J. Stigter (art. 64 en 65, werktuigk. en mijnen).

Nog zijn geslaagd voor het eerste gedeelte:

Civiel of bouwk. de heeren: Th. A. Heskes, J. H. W. Leliman, R. C. H. Schlingel, W. Laman Trip, J. C. Vliegenthart; werktuigk. de heeren: J. H. Bergfeld Schenk, G. W. ten Dam, J. M. Gritters Doublet, F. L. Haider, I. J. P. Kleijn, K. G. Simon.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is:

overgeplaatst naar de residentie Soerabaja, de ingenieur 2e kl. K. F. H. Roos;

benoemd: tot hoofdingenieur 1e kl., de hoofdingenieur 2e kl. L. H. Slinkers; tot hoofdingenieur 2e kl. de ingenieur 1e kl. F. R. Scherius;

gesteld: ter beschikking van den directeur der B. O. W., de van buitenlandsch verlof teruggewacht wordende ambtenaar J. F. de Gyselaar, laatstelijk ingenieur 1e kl.

— Bij Koninklijk besluit is tot gedelegeerde der Nederlandsche Regeering bij het te Brussel, van 28 Aug. tot 2 Sept. 1897, te houden Internationaal Congres van Architecten, buiten bezwaar van 's Rijks schatkist, benoemd Dr. P. J. H. Cuypers, architect van 's Rijks Museumgebouwen te Amsterdam.

— Tot opzichter van het waterschap „De Regge" is benoemd de heer M. J. van der Mey de Bie, te Avereest.

VACANTE BETREKKINGEN.

— R.-K. opzichter-teekenaar. Adres lett. A. V., Bureau dezes. (*Zie advert. in vorig no.*)

— Bouwkundig opzichter-teekenaar. Salaris f 80 à f 90 's maands. Adres, met overlegging van getuigschr., onder no. 305, boekh. Adr. Koller Rotterdam.

— Een civiel-ingenieur en een opzichter, bij de werken voor den aanleg van havens te Zijpe en aan den Willem-polder. Salaris naar bekwaamheid. Adres den ing. van den Rijkswaterstaat te Goes.

— Civiel-ingenieur bij de gemeentewerken te 's-Gravenhage. Adres den directeur der gemeentewerken, Groenewegje 28.

— Bouwkundig-teekenaar, bekend met het teekenwerk van spoorwegbouw, tevens goed calqueur. Salaris naar bekwaamheid. Adres den ingenieur der Deli-Spoorwegmij., Velperbuitensingel 13 Arnhem.

— Bouwkundig opzichter, voor drie maanden, bij de publieke werken te Enschede. Salaris f 70 per maand. Adres op zegel vóór 1 Juli aan Burg. en Weth. (*Zie adv. in dit no.*)

— Bekwaam bouwk. opzichter-teekenaar voor drie maanden. Adres den arch. R. van der Woerd Hz., Enschede.

— Bekwaam bouwkundig-teekenaar, tegen flink salaris. Adres den ing.-arch. J. Dony, te 's Hertogenbosch. (*Zie advert. in dit no.*)

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een jongmensch met diploma ambachtsschool en burgeravondschool en bovendien nog een jaar grondig teekenonderricht genoten hebbende, zoekt plaatsing als teekenaar. Adres onder no. 32 Bureau dezes. (2)

Informatiebureau Technische Vakvereeniging, Amsterdam.

Opzichter-Teekenaar:	leeftijd	21 j.,	verl.	Sal.	f 65		per md.
„	„	„ 25 „	„	„	„ 85 à 90	„	„
„	„	„ 23 „	„	„	„ 60	„	„
„	„	„ 30 „	„	„	„ 60 à 80	„	„
„	„	„ 23 „	„	„	„ 80 à 90	„	„
„	of Uitvoerder	„ 43 „	„	„	„ 60 à 70	„	„
„	of Teekenaar	„ 28 „	„	„	„ 80 à 90	„	„

TIJDELIJK OPZICHTER.

Bij de publieke werken der Gemeente *Enschedé* wordt aanvankelijk voor **drie maanden** *gevraagd*

een bouwkundig Opzichter

op een salaris **f 70** per maand.

Gezegelde adressen in te zenden **vóór 1 Juli e. k.**

Enschede, den 15 Juni 1897.

Burgemeester en Wethouders van Enschede:

EDO BERGSMA, *Burgemeester.*
E. TER MEULEN, *Secretaris.*

GEVRAAGD, **terstond**, een **BEKWAAM**

Bouwk. Teekenaar,

tegen flink salaris. Zich te vervoegen bij den Ingenieur-Architect J. DONY te *'s-Hertogenbosch.*

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK
DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.
SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

HOUTEN
Parketvloeren.

GEBR. VAN MALSEN,
Stoomtimmerfabriek. — DEN HAAG

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**
Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.
Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen. — Closets, Waschtafels, Urinoirs enz.* — **VERWARMING en VENTILATIE.**
Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.
Hoofdagent van R. WAYGOOD & Co Ltd. *London.* **LIFTEN.**

Firma Van Lelijveldt en Hubrecht. G. SCHUTTE J.Fzn.

Valkenburg bij Leiden.
SCHELPKALKFABRIEK en HANDEL in STEENKALK en TRAS.
Agenten te Rotterdam de Heeren LAURANS & Co., Zuidblaak No. 98.
Directie te Valkenburg de heer SENFF.

VAN OMMEREN & Co., GROOTHANDEL
Spiegel-Vensterglas,
ARNHEM. **Verfwaren.**
GEORNAMENTEERD GLAS.

KON. NED. GROFSMEDERIJ,

LEIDEN.

Machine-, Stoomketel- en Constructiefabriek. Scheepsbouwwerf met Dwarshelling, lang 50 M. Stoombooten-, Bagger- en Spoorwegmateriaal. IJzer- en Kopergieterij. Zware en Lichte Smeewerken. Ankers, IJzeren en Stalen Kettingen met certificaat van Lloyd's en Bureau Veritas.

L. C. WIJMER,

Fabriek van Metaal- en Koperwerken.

SPECIALITEIT IN STIJLWERKEN.

Rozengracht **40,** *AMSTERDAM.*

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op ***Dinsdag*** den **6n *Juli* 1897**, des namiddags ten 2 ure (*locale tijd*), aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 728.

Het afbreken van de rijtuigloods op het station MIDDELBURG, het vervoeren naar, en opstellen, wijzigen en inrichten dier loods tot locomotievenloods op het station VLISSINGEN, benevens het maken van een gebouwtje voor verblijf van machinisten enz., het maken van een steenkolen- en takkenbossenbergplants en opbreken en leggen van sporen en wissels en eenige diverse werken.

Begrooting *f* 63,500.

De besteding geschiedt volgens § 91 van het bestek.

Het bestek ligt van den 19den Juni 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. VAN DER KUN te *Breda* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **2.**—.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 26sten Juni 1897 ten 1 uur namiddag (*West Europeesche tijd*).

UTRECHT, den 13n Juni 1897.

AANBESTEDING.

Op ***Donderdag den 24 Juni 1897*** 's namiddags 12½ uur, zal in het Hotel DE GRAAFF te Enschede publiek worden aanbesteed:

Het bouwen van eene KATOENSPINNERIJ, WEVERIJ met voorgebouw, MACHINEKAMER, KETELHUIS en KANTOOR, benevens het graven van een RESERVOIR met Waterleidingen voor de Firma G. J. VAN HEEK & Zonen.

BESTEK en TEEKENINGEN zijn van af 12 Juni verkrijgbaar à *f* **2.50** per stel ten Kantore der firma VAN HEEK & Co.

AANWIJZING op het terrein heeft plaats op Maandag 21 Juni 's voormiddags te 10½ uur.

De Architect,
SIDNEY STOTT.

AANBESTEDING.

Op den **25n Juni 1897**, des middags **12** uur, zal namens de Directie van het **ZANDER-INSTITUUT** te **Amsterdam**, door den Architect Ed. CUIJPERS, in het Gebouw der *Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst*, MARNIXSTRAAT 402, worden **aanbesteed:**

Het bouwen van eene Inrichting ten behoeve van het ZANDER-INSTITUUT op een terrein aan de Prinsengracht Nos. 711—713 te Amsterdam.

BESTEK EN TEEKENINGEN zijn ter verkrijgen tegen betaling van *f* **3.**— per stel ten Kantore van den Architect, *Westeinde 25*, waar ook inlichtingen gegeven worden des namiddags van *2—4* uur.

H. HARTMAN,

Artesische en Nortonputten.
Inrichting voor Grondboringen.
LOOSDUINEN.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-GRAVENHAGE, ***Kerkplein***, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN — AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

H. & J. SUYVER

FABRIKANTEN VAN

Stoomketels en Werktuigen,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met EERE DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Koepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

Houtbereiding tegen bederf.

Kyaniseerinrichting.

H. LENSINK,

HOUTHANDEL, ARNHEM,

levert paklaar gekyaniseerd (rot en zwamvrij)
Basterwerken, Schuttingen, Vloeren, Vloerribben, Broeibakken, enz. enz.
Eenig zeker werkend reuk- en kleurloos middel.

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Javasche Bosch-Expl.-Mij. v/h P. Buwalda & Co.

Handel in DJATIHOUT (JAVA-TEAK).

Alle houtsoorten worden tegen concurreerende prijzen **in loon gezaagd**

Stoomhoutzagerij:
Overzijde van het IJ,
westelijk v. h. Tolhuis.

De Directie.
Nieuwe Doelenstraat 12—14 bij de Munt,
Amsterdam.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

23ste JAARGANG N°. 26. ZATERDAG, 26 Juni 1897.

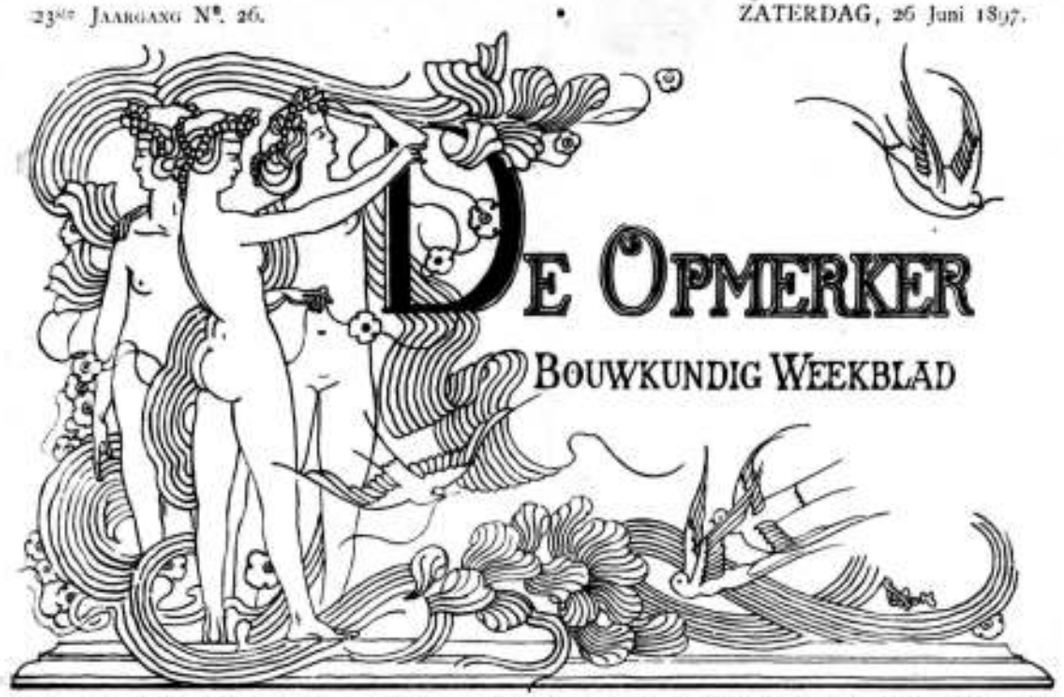

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT Jcn. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 3.—, waarvoor op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, bestelt wordt; voor België, bij vooruitbetaling *f* 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met uitzegging van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1.50, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer *f* 0.20 Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

BIJ DE PLAAT.

De details, op bijgaande plaat voorkomende, hebben betrekking op het winkelhuis aan het Noordeinde te 's-Gravenhage, waarvan opstand en plattegronden werden voorgesteld op de plaat, met het nommer van 16 Januari jl. toegezonden.

J. W. BOSBOOM,
Architect.

REISHERINNERINGEN.

DOOR

A. W. WEISSMAN.

I.

Straatsburg.

Wanneer men op een schoonen voorjaarsdag in de gemakkelijke wagens, die tusschen den Hoek van Holland en Bazel loopen, de Rijnstreek en de schilderachtige Palts heeft doorgereden, dan ziet men een vlakke landstreek, den Elzas. Wie verwachten zou nog sporen te zullen zien van den Fransch-Duitschen oorlog, vindt zich bedrogen. Zeven-entwintig jaren zijn ruimschoots voldoende geweest om de wonden, door den krijg geslagen, te heelen. Overal vertoonen zich lachende dorpen, prachtige beukenbosschen en beploegde velden, met lange stokken, waarlangs de hop later zal omhoog klimmen, bezet.

Eindelijk teekent zich links, tegen het blauwende Schwarzwald, de omtrek van den Straatsburger Munstertoren en kort daarna rijdt de trein het station der hoofdstad van den Elzas binnen.

Dit station is een van de vele nieuwe bouwwerken, waarmede het Duitsche bestuur de stad bedacht heeft. Er zijn blijkbaar geen kosten aan gespaard. Fresco's in de groote hal, betimmeringen van blank hout, graniet, mozaïek, kortom alles, wat de moderne Berlijnsche gebouwen vertoonen, is ook hier te zien.

Als de onmacht der hedendaagsche Duitsche bouwmeesters, om wat wezenlijk schoons te scheppen, nog bewijs behoefde, dan ware het hier te vinden.

Voor het station staat een electrische tram met bovengrondsche leiding de reizigers op te wachten, om ze naar het hart der stad te brengen. Ik maak echter van dit echt modern vervoermiddel geen gebruik. Het lange zitten in den trein doet mij naar wat beweging verlangen. Daarom drentel ik de tramlijn langs, om zoo al vast wat van de stad te zien.

Wanneer al te bedachtzame Nederlandsche stadsbesturen, die zich bevreesd maken voor de ontsiering hunner veste door de leidingen, welke het systeem medebrengt, zich van het ongegronde hunner bezorgdheid overtuigen willen, laten zij dan een uitstapje naar Straatsburg maken. Op de meeste punten is de kabel aan dwarskabels, die aan isolatoren, in de gevels der huizen bevestigd zijn, opgehangen. Slechts op pleinen en kaden zijn lichte steunpalen geplaatst, die heel wat minder in het oog vallen dan bv. de bekende Treub-palen te Amsterdam. Ook bochten worden overal met gemak doorreden. Daar men telkens vonken ziet overspringen schijnt er nog al wat van de electrische kracht verspild te worden.

De schade, door het bombardement van 1870 teweeggebracht, is blijkbaar geheel hersteld. Wist men het niet, men zou niet zeggen, dat men in een stad was, die toen zoo deerlijk werd geteisterd. Wat mij het meest trof waren de talrijke oude vakwerkgevels, met snijwerk en beeldhouwwerk versierd en van jaartallen uit de 16e en 17e eeuw voorzien.

Al die gevels zijn wel echt en geenszins nieuwe herhalingen van vroegere origineelen. De bommen

moeten dus, bij al de verwoesting die zij aanrichtten, ook geheele stadsdeelen hebben gespaard.

De tramlijn volgende, kom ik aan den Kleber-Platz, een ruim plein, als park aangelegd, waarin een fontein lustig klatert. De Fransche generaal, naar wien het plein genoemd is, staat daar in brons. Het maakt een eigenaardige indruk, als men in de Aubette, het groote paleis aan de noordzijde van het plein, de Duitsche hoofdwacht gevestigd ziet. De held van Heliopolis heeft zeker niet gedacht, dat zijn beeld nog eenmaal door vreemde soldaten bewaakt zou worden

De gebouwen aan dit plein zijn niet van groote beteekenis. De Aubette, die in 1870 geheel verwoest werd, is nieuw opgebouwd, doch waarschijnlijk niet zonder afwijkingen van het vroegere ontwerp.

De Gewerbslauben, een drukke straat met veel oude gevels, leiden mij nu naar den Gutenberg-Platz, dus genoemd naar een standbeeld van den man, die voor den uitvinder der boekdrukkunst doorgaat. Dit monument is het werk van niemand minder dan David d'Angers. Het voetstuk, met zijn bijzonder uitvoerig bewerkte basreliëfs is wat druk; het beeld van Gutenberg is zeker niet het beste wat David d'Angers gemaakt heeft. Ik voor mij verkies verre het fronton van het Pantheon te Parijs, of het beeld van Condé te Versailles.

Daarom houd ik mij bij het standbeeld dan ook niet lang op, en werp slechts een vluchtigen blik op het schilderachtige Hotel du Commerce, met zijn aardige gevels van 1585. Aan het eind van de Krämergasse wenkt mij de Munsterkerk, Straatsburg's grootste bezienswaardigheid.

Die Krämergasse met haar antieke huizen is, op zichzelf beschouwd, wel een eigenaardige toegang tot het kerkgebouw. Maar zij is te smal en reikt te dicht tot de kathedraal, dan dat het mogelijk is een behoorlijk gezicht op den westelijken gevel te krijgen. Op de afbeeldingen, die men van de Munsterkerk maakt, wordt met dichterlijke vrijheid aan de Krämergasse een veel grooter breedte gegeven, dan zij werkelijk heeft.

Vandaar dan ook dat het effect, door het bouwwerk teweeggebracht, niet medevalt. Ik weet wel, dat in de middeleeuwen de kerken altijd haast ingebouwd waren, en dat dit inbouwen door sommige hedendaagsche schrijvers als iets wonderfraais beschouwd wordt. Maar ieder geval dient op zichzelf bekeken te worden. En nu is hier te Straatsburg, waar de westelijke gevel de meest bezienswaardige mag heeten, het kleine pleintje — eigenlijk een breede straat — dat Münsterplatz heet, zeker niet geschikt om het effect van den gevel te verhoogen.

Ook aan de noordzijde van het gebouw is niet veel ruimte; het plein aan die zijde, Domplatz genaamd, heeft slechts geringe afmetingen. Alleen aan de zuidzijde waar zich de uitgestrekte Schlossplatz bevindt, kan men het ensemble van het gebouw goed overzien.

De kerk is niet zulk een goed geheel als andere kathedralen, daar de oostelijke deelen grootendeels Romaansch, de westelijke daarentegen Gothisch zijn. Op zichzelf zou dit verschil van stijl nog niet zoo hinderlijk zijn, ware het niet, dat koor en transept door hun betrekkelijk geringe afmetingen den bouwmeesters van het schip belet hadden, hunne vleugelen met volle vrijheid uit te slaan

Twee eigenaardigheden troffen mij in deze Straatsburgerkerk, nl. dat zij geheel uit roode zandsteen is opgetrokken en dat zij er zoo frisch en onberispelijk uitziet, als ware zij gisteren voleindigd. De roode zandsteen schijnt mij geen bijzonder fraai bouwmateriaal; uit de keurige afwerking van alles was het duidelijk te zien, dat er juist zoolang gerestaureerd was, tot er niet meer te restaureeren viel. Ik mag zulke opgeknapte kerken niet; wat is echt, wat is namaak, vraag ik dan en ik ben erover ontstemd, als ik het antwoord niet geven kan.

De kathedraal is van binnen in een halve schemering gehuld. Dit wordt deels veroorzaakt door de gekleurde vensters, deels door de donkere tint van de zandsteen. Het koor, dat als halfcirkelvormige nis tegen het kruis der kerk is aangebouwd, schijnt met zijn krocht uit het begin der 12e eeuw afkomstig. De beide kapellen daarnaast en het transept hebben echter een laat-Romaansch karakter.

Het is interessant op te merken hoe, tijdens den bouw, de afdekking der armen van het kruis veranderd is. Oorspronkelijk schijnen de bouwmeesters het voornemen gehad te hebben ieder transept met een groot kruisgewelf te overspannen, zooals nog aan de schalken te zien is. Maar toen het er op aankwam, durfde men zulke reusachtige gewelven niet te maken. Iedere beuk werd daarom door een pijler in vier vakken verdeeld, die ieder hun eigen kruisgewelf kregen. Ook aan de noord- en zuidzijde van het kruis der kerk was toen natuurlijk een dergelijke pijler onmisbaar, om voor de gewelfribben steun te vinden. De drie noordelijkste pijlers zijn zeer eenvoudig; zij hebben alleen een bladkapiteel. De zuidelijke pijler daarentegen is achtkant, van schalken voorzien en prijkt met twaalf beelden. Beneden staan, op korte zuilen, de vier evangelisten, hooger vier engelen met bazuinen en bovenaan Christus met drie engelen, die de werktuigen der passie dragen. Het kapiteel heeft reeds een Gothisch karakter.

In de vensters van het transept zijn vele merkwaardige overblijfselen van glasschilderkunst uit het laatst der twaalfde en het begin der dertiende eeuw bewaard gebleven. Aan de noordzijde vindt men Christus in heerlijkheid, de H. Laurens en Johannes den Dooper, aan de zuidzijde verscheidene heiligen. Deze glasschilderingen, ofschoon gerestaureerd, zijn toch nog duidelijk kenbaar als werk uit den Romaanschen tijd. Haar karakter is zóo archaïsch, dat zij ongetwijfeld ouder moeten zijn dan de vensters, die zij vullen.

De gevel van het noordelijk transept heeft een volkomen Romaansch karakter. Slechts één portaal is hier aanwezig, wel een bewijs, dat de bouwmeesters oorspronkelijk het plan niet hebben gehad, dit transept in twee beuken te scheiden. Het zuidelijk transept daarentegen heeft twee portalen, waaraan te zien is dat dit gemaakt moet zijn toen tot de twee beuken reeds besloten was.

Gothische details worden, zooals ik zeide, aan den noordelijken gevel nog niet gevonden. De voorbouw, de bekroning en de hoektorentjes behooren blijkbaar niet tot het oorspronkelijk ontwerp, doch zijn latere toevoegsels in laat-Gothischen trant. Twee zeer eenvoudige vensters, een roosvenster daarboven en een booggalerij, ziedaar de elementen, waaruit de gevel is samengesteld. Het zuidelijk front heeft echter spitsboog-vensters, die evenals de twee roosvensters, daar aanwezig, in vroeg-Gothischen trant gedetailleerd zijn.

De plastische versiering van het zuidelijk portaal is zeer rijk, doch gooddeels van de restauratie afkomstig. Oud schijnen nog de boogvelden, waarop het leven van Maria is voorgesteld. De lager geplaatste reliefs, evenals de figuur van Salomo tegen den middenpijler, zijn echter ongetwijfeld modern. Van de figuren tegen

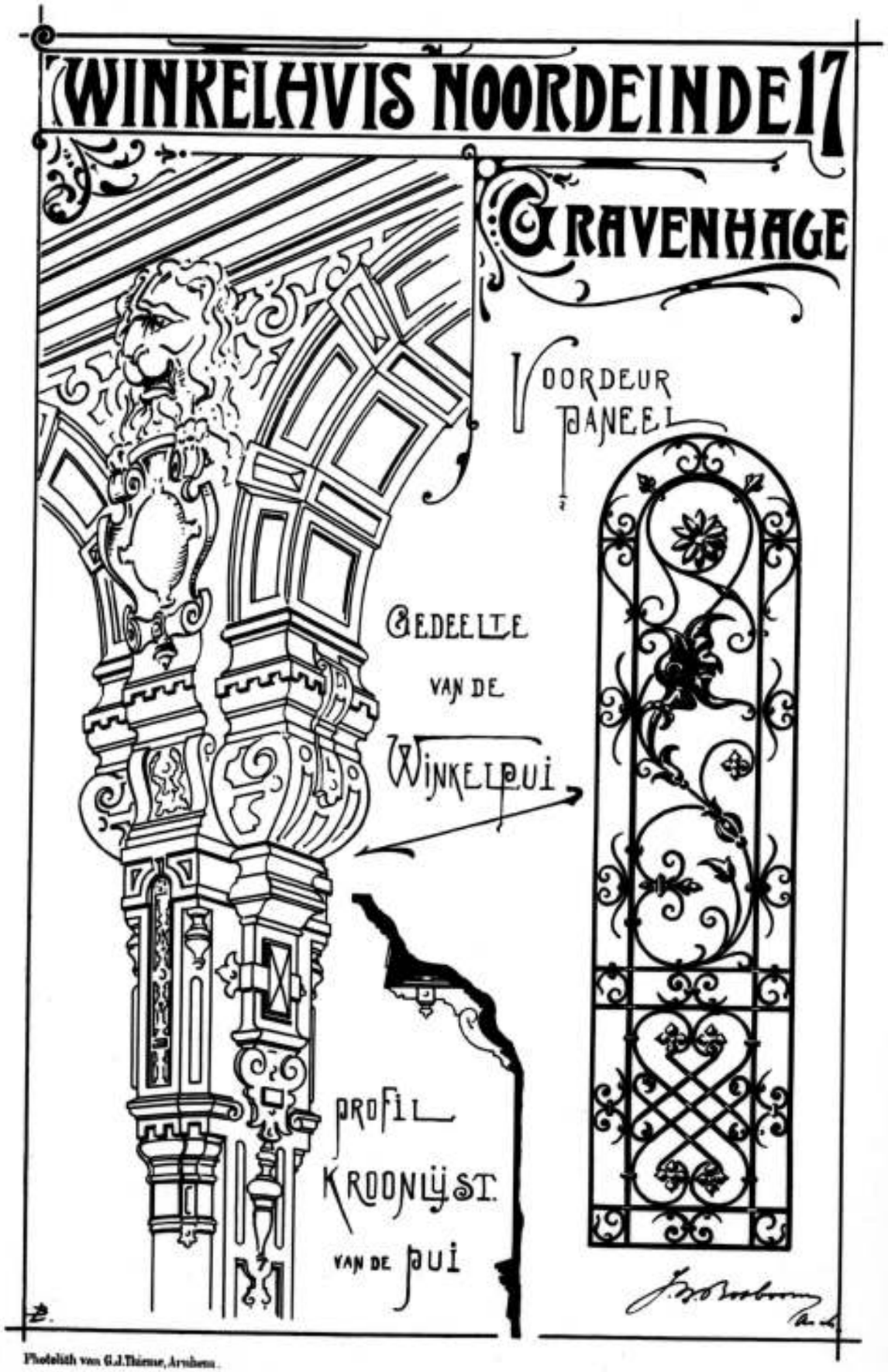

Photolith van G.J.Thieme, Arnhem.

de zijwanden van het portaal zijn er maar twee bewaard; zij verbeelden het Christendom en het Jodendom, of de Genade en de Wet, onder de gedaante van vrouwen. Het Christendom draagt een kroon en heeft een miskelk en kruisstaf in de handen; het Jodendom is met een blinddoek en een gebroken staf voorgesteld.

Is reeds aan den kruisbeuk, vooral aan de zuidzijde, de overgang van den Romaanschen naar den Gothischen stijl waar te nemen, het schip met zijn zijbeuken draagt geheel het karakter van de Gothiek uit de tweede helft der 13e eeuw. De bouwmeesters, die dit werk ontwierpen, waren gebonden door de afmetingen der reeds bestaande oostelijke deelen. De breedte van het kruis gaf de breedte van den middenbeuk aan; de zijbeuken kregen de halve breedte van de transeptarmen. Het gewelf van het middenschip werd zoo hoog gemaakt als mogelijk was; op het effect van den Romaanschen kruiskoepel was dit niet van gunstigen invloed.

Ondanks alle pogingen, om het schip zoo hoog mogelijk te maken is het doel, om aan het geheel slankheid te geven, slechts ten deele bereikt. De pijlers tusschen de beuken hebben bladkapiteelen. In het bijzonder trof mij de groote breedte der vensters; de kerk zou daardoor van binnen een bijzonder helder licht ontvangen, ware het niet dat de gekleurde vensters en de donkere tint van de roode zandsteen alles veel somberder maakten.

Onder de glasschilderingen komt ook hier veel merkwaardigs voor. Geheel Romaansch van karakter, en zeker veel ouder dan het schip zelf, zijn de drie afbeeldingen van keizers aan de westzijde van den noorderzijbeuk. Iedere keizer heeft een nimbus om het hoofd, waarin zijn naam is aangebracht: Heinricus Rex, Fridericus Rex en Heinricus Babenbergensis. Zij verbeelden Hendrik VI, Barbarossa en Hendrik den Heilige. De keizers hebben statige houdingen; de Gothische baldakijns, waaronder zij staan, hebben het karakter van ± 1300, doch de figuren zelf zijn zeker een eeuw ouder. Frederik Barbarossa heeft natuurlijk rood haar en baard; hij draagt een donkergroene tuniek en een goudgelen mantel. Hendrik VI en de Babenberger hebben een glad gezicht. Zeer opmerkelijk is de techniek dezer glasschilderkunst. Steeds zeer kleine, verschillend gekleurde stukken glas zijn gebruikt. Vooral in de gezichten maakt dit een zonderling effect. Het lood dat de glasstukken, die de oogen verbeelden, bijeenhoudt, heeft bijv. den vorm van een bril, zoodat het schijnt alsof de drie keizers bijziende waren. In de 13e eeuw waren brillen echter nog niet bekend, en de beschouwers konden aan de voorstelling geen aanstoot nemen.

De reeks van vorstelijke personen is in de 14e eeuw voortgezet. Allengs wordt de kleurenharmonie rijker, de teekening vrijer. Eenige vensters van den zuiderzijbeuk zijn met tafereelen uit de gewijde geschiedenis gevuld; zij zijn uit den lateren tijd der 14e eeuw afkomstig en maken den indruk van doorschijnende tapijten. Ook eenige 15e-eeuwsche vensters zijn hier aanwezig. Voor wie de geschiedenis der glasschilderkunst in de middeleeuwen wil bestudeeren, bestaat hier dus een goede gelegenheid. Wel zijn de glazen gerestaureerd, doch met eenige oefening leert men weldra oud en nieuw onderscheiden.

De gewone toeristen gaan deze kunstwerken voorbij, doch staan met groote belangstelling te kijken naar het uurwerk, dat tegen den oostelijken wand van het zuider-transept is opgesteld. Hoe kunstig overigens ook, zoo behoort dit uurwerk toch niet tot het domein der eigenlijke schoone kunsten.

Een prachtig stuk werk is echter de steenen predikstoel, wiens flamboyantvormen het begrijpelijk maken, dat de legende zegt, hoe de beeldhouwer het geheim kende, om den steen te gieten. Niet minder rijk zijn de beide kapellen aan de noord- en zuidzijde van het schip. De laat-Gothiek heeft weinig voortgebracht, dat daarmede vergeleken kan worden.

Het schijnt dat men omstreeks 1500 het voornemen heeft gehad het schip van nog twee zijbeuken te voorzien. Althans zoowel aan de noord- als aan de zuidzijde der kerk zijn laat-Gothische arcades aanwezig, doch zonder dak of overwelving.

Ik heb nog slechts ter loops gesproken over den westelijken gevel, die algemeen als het schoonste deel der kathedraal geldt. Hij heeft niet geheel en al beantwoord aan mijn verwachting. Een schoon ensemble zou zeker verkregen zijn, indien het oorspronkelijk plan gevolgd ware en het systeem der Fransche gevels consequent ware volgehouden. De drie portalen, de benedenste torenverdiepingen, het sierlijk roosvenster, de zuiltjes en traceeringen, die als kantwerk vóór den eigenlijken gevel zich uitbreiden, dit alles was een bijzonder gelukkig begin. Maar de latere bouwmeesters hebben alles bedorven, toen zij tusschen de bovenverdiepingen der torens een verbinding maakten en aan den gevel een hoogte gaven, die geenszins aan zijn breedte beantwoordde was. En de noordelijke toren, op het dus verkregen platform gezet, is zeker een meesterstuk van constructie, doch verraadt weinig goeden smaak. Eeuwen lang was deze toren de hoogste op aarde en de Straatsburgers waren daar niet weinig trotsch op. Zij noemden hem het achtste wereldwonder en werkelijk niet ten onrechte. Want in onzen tijd zijn wel de torens te Keulen voltooid, die den Straatsburger twaalf meters in hoogte overtreffen, doch dit geschiedde met behulp van stoom- en andere werktuigen, waarover de hedendaagsche techniek beschikt, terwijl de 15-eeuwsche bouwmeesters zich met de gebrekkige hulpmiddelen van die dagen tevreden moesten stellen.

De Straatsburger toren maakt, afgezien van zijn gering artistiek verband met den gevel, meer indruk dan zijn Keulsche broeders. Men beseft beter, dat hij hoog is; dit wordt veroorzaakt door de betrekkelijk geringe afmetingen van de eigenlijke torenspits en daarenboven door de recht opgaande lijnen van den toren zelf, die alleen aan het benedendeel door de steunbeeren en hunne fialen eenigszins gebroken worden. Het gedeelte boven het platform is echter zuiver loodrecht, achtkant in plattegrond. Op de hoeken staan opengewerkte traptorens, die plotseling eindigen als de spits begint. Ik geloof echter dat dit zoo niet bedoeld was, maar dat de vier spitsen, om de middenste heen, onuitgevoerd zijn gebleven.

Zooals ik reeds zeide doet de toren, trots zijn rijke 15e-eeuwsche details, aan den gevel uit een esthetisch oogpunt schade. Ware de middenbouw weggelaten en iedere toren van een spits voorzien in verhouding tot het overige, het effect zou meer bevredigend zijn geweest. Toch schijnt het mij goed, dat de zuidelijke toren onuitgevoerd is gebleven, want wanneer die een pendant van den noordelijke ware geworden, dan zou de gevel nog minder bij de kerk gepast hebben dan nu.

Vormt de Munster Straatsburg's voornaamste bezienswaardigheid, voor den architect is er nog heel wat meer waar te nemen. Het „Schloss", dat aan de zuidzijde der kathedraal staat, en dat, met zijn achtergevel, aan de Ill uitkomt, is een werk van Robert de Cotte, den begaafdsten leerling van Hardouin

Mansard. De Cotte had in het eerste derde deel der 18e eeuw een uiterst drukke practijk. Zijn werk is de versiering van het Grand Trianon te Versailles, de Salle du Conseil te Fontainebleau, Saint Roch te Parijs; doch ook de Duitsche kerkvorsten behoorden tot zijn begunstigers. Het slot te Bonn, dat bij Poppelsdorf en dat bij Hanau zijn naar zijn plannen gebouwd.

De Cotte is een meester uit het tijdperk, dat als „Rococo" bekend staat, en dat, doch m. i. ten onrechte, in geen best blaadje staat, want bij nadere studie wint het zeer. In het maken van mooie plattegronden, van indrukwekkende gevels zijn de meesters van dien ten onrechte veroordeelden tijd onovertroffen. Het slot te Straatsburg kan daar het bewijs van leveren.

De kardinaal De Rohan, bisschop van Straatsburg, die het in 1731 liet beginnen, wenschte zich een deftig, vorstelijk verblijf, ingericht met al het gemak en de weelde zijns tijds. De Cotte was juist de man, om hem daaraan te helpen. Hij schikte de vleugels om een groot, indrukwekkend binnenplein, en hield zijn gevels streng van lijn, in een soort van rustiekwerk. Slechts hier en daar zijn de assen door pilasters frontons en eenig beeldhouwwerk gedicteerd. Een uiterst deftig ensemble is op deze wijze verkregen, van de grilligheid, die als een kenmerk van den Rococostijl pleegt door te gaan, is niets te bespeuren.

Alleen van binnen, in de vertrekken, zijn de weelderige vormen aan het woord. Doch zelfs hier heeft de meester, waar het noodig was, strenge lijnen aangewend.

Om zich ervan te overtuigen, welk een groot kunstenaar De Cotte was, kan men niet beter doen dan, na zijn werk gezien te hebben, de Ill in oostelijke richting te volgen, om het nieuwe stadsgedeelte, dat onder de Duitsche heerschappij verrezen is, te bezoeken. Daar heeft de Duitsche Keizer zich een paleis laten zetten, dat al de smakeloosheid van de nieuwere Berlijnsche architectuur vertoont. Ook hier is rustiekwerk gebezigd, doch niet in de sobere behandeling van de Fransche Rococo, maar als overdrijving van de Florentijnsche manier. Alle details zijn bot en plomp; een dak van roode pannen staat weinig gedistingeerd. Maar het ergste van alles is de koepel in het midden, vierkant en bekroond door twee bronzen mansfiguren, die een vlaggestok houden. Men denke zich een paar korte, breede bierbuiken, en men heeft een denkbeeld van de schoonheid dezer beide beelden.

Van binnen is alles gemeubeld en versierd met die banale pronkerigheid, die de specialiteit der Duitsche fabrikanten schijnt te zijn.

Tegenover dit paleis staan een paar andere gebouwen, die al niet veel beter zijn, doch die tenminste, daar zij soberder zijn gehouden, minder hinderen.

De gebouwen der Universiteit, aan de overzijde van de Ill gelegen, maken indruk door hun kolossale afmetingen. Doch als voortbrengselen van bouwkunst zijn zij niet zeer aantrekkelijk. Voor de gevels zijn pilasters of halfzuilen het meest gebr·ikt. Het vraagstuk, om met die hulpmiddelen de noodige afwisseling te verkrijgen, heeft men niet pogen op te lossen.

In het collegegebouw, met een overdekte binnenplaats, is een kleine schilderij-ve:zameling te zien. Slechts enkele stukken, een Baldung Grien, een Crivelli een Penni, zijn van beteekenis. De overige gebouwen der Universiteit, die symmetrisch om een park zijn geschikt, worden, om hunne inrichting, door deskundigen zeer geroemd. Aan de noordzijde ligt het scheikundig laboratorium met een groote oranjerie daarnaast; aan de zuidzijde zijn de natuurkundige en plantkundige laboratoriën geplaatst. Een sterrew: cht aan de oostzijde voltooit het geheel.

Mijn tijd liet niet toe, al deze gebouwen van binnen te zien. Het is misschien onredelijk, aan dergelijke stichtingen den eisch te stellen, dat zij als kunstwerken moeten voldoen. Daarom zal ik mij maar van verdere beschouwingen over de architectuur van deze bouwwerken, of van de nabijgelegen zoölogische en geologische laboratoriën onthouden.

Aan de zuidoostzijde der stad is de buurt der kazernen en der andere militaire gebouwen, die het begrijpelijk maken, hoe Straatsburg in vredestijd een garnizoen van 16,000 man heeft. Men vindt aan die zijde ook de citadel en den, na het bombardement, hersteldeu vestingmuur, die hier een aanvang neemt en die de geheele stad omgeeft. Of een dergelijke muur in onzen tijd van veel nut is, durf ik niet beslissen. Meer dienst zullen de veertien forten kunnen doen, die de stad aan alle zijden omgeven.

De poorten in den vestingmuur zijn niets dan openingen, die vermoedelijk in oorlogstijd met aarde of iets dergelijks dicht gemaakt zullen worden.

Achter den vestingmuur, aan de zuidwestzijde der stad, is een complex van ziekenhuizen gelegen, waarbij ook de gebouwen voor het geneeskundig onderwijs zijn geplaatst. De opvatting van dit alles is zeker flink; moge misschien de architectuur geen groote pretenties maken, het is toch wel duidelijk, dat alles uit een ruime beurs gebouwd werd.

Als men, na dit kwartier bezocht te hebben, zich weer noordwaarts naar de stad wendt, dan maakt het Oude Straatsburg met zijn roode daken, zijn torens en spitsen, aan de kronkelende Ill gelegen, een bijzonder schilderachtigen indruk. Aan den St.-Nicolausstaden trok een nieuwe school mijn aandacht om haar sierlijke vormen; in den topgevel ontbrak zelfs een keurig uitgevoerd relief, naar het scheen St. Joris met den draak verbeeldend, niet. Ik dacht aan de architectuur der in de laatste jaren gebouwde Amsterdamsche scholen en de vergelijking viel niet ten gunste van haar, die nog altijd de kroon van Europa draagt, uit. Toch heeft Straatsburg nauwelijks honderdduizend inwoners en streeft Amsterdam het half millioen haast voorbij.

De Thomas-kirche is hier niet ver van daan. Zij is een gerestaureerd werk uit de 13e eeuw, goeddeels Romaansch en voor den Protestantschen eeredienst ingericht. Om haar bouwkundige waarde behoeft men deze kerk niet te bezoeken. Maar zij bevat, in het grafteeken voor den in 1750 overleden maarschalk Maurits van Saksen, een kunstwerk van den eersten rang. Wel noemen de Duitsche reisgidsen het „ein Werk in dem pompös schwülstigen Stil der Pompadour-Herrschaft," maar dit oordeel is onbillijk. Jean Baptiste Pigalle toch toont zich hier een uitmuntend beeldhouwer. Wanneer zijn groep het kenmerk der XVIIIde eeuw draagt, dan is dit zeker een verdienste en geen blaam. Is het geheel wat theatraal, het is toch tevens effectvol. De dood opent het graf aan de voeten van den held van Fontenoy, dien het bedroefde Frankrijk te vergeefs terug wil houden. Mars staat treurend daarbij. De compositie is wel overwogen en zeer goed van lijnen; was er iets minder overdrijving in de gebaren, dan zou het geheel daardoor gewonnen hebben. Doch vooral de uitstekende technische uitvoering maakt veel goed.

Door de Schlossergasse komt men nu weer op den Gutenbergplatz, die als het ware het hart der stad vormt.

Ik dwaalde ten slotte nog wat in Straatsburg rond,

om de oude gevels wat nader te bekijken. Zeer interessant scheen mij het Kammerzellsche Haus op den Münsterplatz, met zijn fraai houtsnijwerk; het Haus zum Raben aan den Schiffleutsstaden; de daarbij gelegene „Grosse Metzig", een vleeschhal, met een oudheidkundig museum op de bovenverdieping; het Bœcklin-Haus, een koffiehuis nabij de Stephanskirche, met een prachtige Renaissance-trap op de binnenplaats. Al deze gebouwen dragen het karakter van het laatst der 16e eeuw. Ook deftige gebouwen uit de 18e eeuw zijn niet zeldzaam. Vooral aan de Broglie-Platz, eigenlijk een breede boulevard, aan welks einde de schouwburg zich verheft, worden deze aangetroffen. Hiertoe behooren het Raadhuis van 1737, het Generaal-commando van 1740 en het paleis van den Stadhouder, met het jaartal 1730.

Gaarne had ik nog meer van Straatsburg gezien, doch mijn tijd was beperkt, en zoo moest ik heel wat merkwaardigs overslaan, om mij alleen tot het voornaamste te bepalen.

RECLAME-KUNST.

Een ingezonden stuk, in de „Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant" handelt over den wedstrijd voor een reclame-biljet voor de Vereeniging *Nijmegen Vooruit*. Wij hopen in de gelegenheid te zullen zijn, later op dien wedstrijd terug te kunnen komen. Maar in dit ingezonden stuk schijnt ons zooveel juistheid van zienswijze te liggen, dat wij enkele gedeelten onzer lezers willen mededeelen.

„De fijn-schilderkunst geeft in vorm, kleur, licht en schaduw de omgeving weer, zoodat wij op het platte vlak de ruimte meenen te zien. De decoratieve kunst gebruikt geen schaduw en teekent niet lichamelijk, maar vlak, is meest geprojecteerd voorgesteld; de kleuren staan meest naast elkaar — òf natuurkleur, òf er dichtbijkomend, om harmonie te verkrijgen. Twee verschillende wijzen dus om iets op een plat vlak voor te stellen. Niet elke decoratieve voorstelling kan zich echter streng houden aan de tweede manier.

„De decoratieve kunst vraagt echter meer dan teekening en kleur, namelijk gedachten-beteekenis. Bevordering van het vreemdelingenverkeer behoorde dus in de teekening te lezen te zijn geweest.

„Een groot deel der ontwerpen, goed van gedachte, teekening en kleur, schijnt de aandacht niet verdiend te hebben, omdat ze sterke kleuren misten — een fout in de oogen van hen alleen, die tot eisch stellen voor een reclame-biljet sterke kleuren te gebruiken."

„Er hingen biljetten, nobel geteekend, eenvoudig en streng bouwkundig opgevat, die door sierlijkheid of rangschikking der motieven even goed de aandacht trokken als andere door sterke kleur, en die de bedoeling, een adreskaart voor Nijmegen te zijn, beter weergeven. Dat is in sommiger oog weer verouderd; maar hoe moet men Nijmegen's schoon op een biljet anders aanprijzen? Moet men alleen een lijst geven van het merkwaardige, dan zijn advertenties in de dagbladen alleen ook goed. De meeste inzenders hebben die verouderde — ik zeg goede — opvatting gehad.

„Maar de bekroonde geeft een roode lucht, het zwarte silhouet der stad en daaronder een blauw watervlak, waartegen op een balkon of zoo iets drie halve figuren geprojecteerd uitkomen, die naar een stoomboot zien. Hierin zie ik geen adreskaart of een reclame om het vreemdelingenverkeer te bevorderen. Mij dunkt, de oude reclamekaart was beter te gebruiken.

„De bekroonde had in een gele omlijsting even goed gelijke banen rood, zwart en blauw kunnen zetten en daar dwars doorheen een opschrift, want wat vertellen die drie poppen? Nu kan men redeneeren: wij willen die roode lucht, die zwarte stad enz., want het biljet moet in de verte te zien zijn. Welnu, dan hadden drie gekleurde strepen in gelen rand met het opschrift ook voldaan.

„Maar moet een reclame-biljet altijd uit de verte gezien worden? Een biljet als het bekroonde zal ons bv. zittende in een stationswachtkamer, niet blijven bekoren.

„Een reclame-biljet moet niet alleen gelezen, maar ook bezien kunnen worden en gedachten wekken door de voorstelling. Zet voor de inscriptie van het bekroonde in de plaats „Stoomhootdienst Nijmegen—Rotterdam", dan zal niemand zeggen, dat dit niet goed is, want dat duidelijk uit de voorstelling blijkt, hoe een vereeniging vreemdelingenverkeer wil bevorderen.

„Het ontwerp doet door technische behandeling denken aan tegelbeschildering — te zien aan de onmiddellijkheid der toets of teekening — of aan versiering in gebrand glas, door de breede lijnen die aan het lood herinneren, waartusschen het glas gevat wordt; een doodgewone voorstelling van een stad aan een rivier met een paar figuren.

„De nieuwe richting wil, volgens sommigen, de kunst in het dagelijksch leven brengen. Maar met die oppervlakkigheid zal het publiek niet gebaat worden."

Wij zijn het geheel met dezen inzender eens. De „nieuwe" kunst, eerst als grap, als gril, wel aardig gevonden, is lang niet overal voor geschikt. Men kan het publiek niet kwalijk nemen, dat het er om lacht.

„C'est ont a vécu ce que vivent les roses:
„L'espace d'un matin."

Komt het zoo uit, dan kan men met die grappige kunst vrede hebben. Maar wil zij langer haar epehemeer bestaan rekken, dan worde zij afgemaakt.

„DE AANNEMER".

Menschen, die geen argumenten meer hebben om in een fatsoenlijk debat te bezigen, gaan er vaak toe over, minder behoorlijke uitdrukkingen te gebruiken, om zoo de tegenpartij, die zij weten, dat daarop niet zal antwoorden, tot heengaan te nopen.

De redactie van *De Aannemer*, blijkbaar *au bout de son latin*, volgt tegenover ons deze tactiek; zij heeft er succes mede, want wij zullen het debat staken, en het niet hervatten, voor een meer parlementaire bestrijding ons dit mogelijk maakt.

Slechts één opmerking wenschen wij nog in het midden te brengen. Wanneer hetgeen wij schreven zóó onjuist is, dat het geen antwoord waard zou zijn, waarom dan kolommen vol gedrukt om het te weerleggen?

De ingenieurs en architecten kunnen in de boosheid van *De Aannemer* over ons schrijven het overtuigend bewijs vinden, dat wij gelijk hadden. Wij hebben onze waarschuwende stem verheven en tot eensgezindheid aangemaand tegenover het al stouter en stouter optreden van den Aannemersbond. Wordt die waarschuwing in den wind geslagen, dan zullen zich de gevolgen der altijd noodlottige struisvogelpolitiek al ras doen voelen.

BOUWKUNDIG GENOOTSCHAP TE 's-GRAVENHAGE.

Algemeene Vergadering van Vrijdag 18 Juni.

In hoofdzaak naar aanleiding van eenige uitnoodigingen, had het bestuur zich verplicht gezien, in het overigens tot vergaderen minder geschikt seizoen nog een bijeenkomst uit te schrijven.

Vanwege de Kamer van Koophandel te 's Gravenhage was namelijk aan het Genootschap het verzoek gericht, zijn gewaardeerden steun te verleenen aan een door genoemde Kamer aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal ingezonden adres, in zake de vestiging van 's Rijks Ethnographisch Museum te 's Gravenhage.

De vergadering, mede de wenschelijkheid van die vestiging beamende, nam met algemeene stemmen het voorstel van het bestuur aan, tot het zenden van een adres van adhaesie aan dat van de Kamer van Koophandel.

Van den Minister van Binnenlandsche Zaken was ontvangen een programma van het, ter gelegenheid van de Internationale Tentoonstelling te Brussel te houden, Internationaal Architecten-congres. In verband hiermede werd er door den voorzitter op gewezen dat er, om redenen, die geen uiteenzetting behoeven, nog niet gedacht kan worden aan officieele vertegenwoordiging van het Genootschap op dit Congres en voorgesteld, indien er leden mochten zijn, die het Congres op eigen gelegenheid wenschen te bezoeken, deze eventueel te machtigen als vertegenwoordigers van het Genootschap op te treden. Dienovereenkomstig wordt besloten.

Geheel in dien geest werd gehandeld met de uitnoodiging van het Genootschap Architectura et Amicitia te Amsterdam, tot deelneming aan de voorgenomen excursie naar Haarlem op 10 Juli e. k.

Het programma van deze excursie luidt als volgt:

a. Reis per spoor naar Haarlem, aankomst aldaar te 9.15 's morgens (uit Amsterdam). De vereenigingen wachten aan het station elkander op;

b. wandeltocht langs het Spaarne, bezichtiging Bakkenesserkerk, Amsterdamsche poort, Waag en St. Bavo;

c. ontbijt waarvoor elk deelnemer zelf zorgt;

d. Stadhuis, Frans Hals Galerij, Raadzalen Prinsenhof;

e. nieuwe St. Bavo (werk in uitvoering);

f. van de nieuwe St. Bavo per rijtuig naar het duin waar zal worden gedineerd (inbegrip van halve flesch wijn);

g. per rijtuig naar het station, aankomst omstreeks 10 uren.

De onkosten bedragen per hoofd f 5; hierin zijn echter *niet* begrepen de reiskosten voor leden van andere vereenigingen en het ontbijt.

Leden eener vereeniging, die de excursie willen medemaken, worden verzocht de bijdrage van f 5 gelijktijdig met de aanvrage op te zenden aan den 1e secretaris, den heer J. L. M. Lauweriks, *American Hotel*, Leidscheplein, Amsterdam.

Door den voorzitter werd voorts nog verslag uitgebracht van de aanbieding van het eerelidmaatschap van het Genootschap aan Dr. Cuypers. Wegens het korte tijdsverloop tusschen het besluit tot aanbieding en de plechtigheid zelf, was er geen gelegenheid geweest, het door den heer Berden vervaardigd diploma voor de leden ter bezichtiging te stellen. Aangezien bij de aanbieding duidelijk was gebleken, hoezeer door den jubilaris de wijze, waarop hem de hulde van het Genootschap was gebracht, op prijs werd gesteld, meende de voorzitter in deze vergadering nog eens in het bijzonder dank te moeten brengen aan den heer Berden voor hetgeen door de keurige uitvoering van het diploma door hem hiertoe was bijgedragen. Bij het door den voorzitter voor de kunstbeschouwing beschikbaar gestelde trok vooral de aandacht de fraaie reproductie van het „Doodenboek van Ani", een der merkwaardigste papyrussen uit de verzameling van het Britsche Museum te Londen.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

AFDEELING ROTTERDAM.

Vergadering van 14 Juni 1897.

Na lezing en goedkeuring der notulen, is de bespreking van de inrichting van den leescirkel aan de orde.

De voorzitter deelt mede dat, hoewel de commissie voor den leescirkel nog geen eindrapport heeft uitgebracht, toch alles erop wijst, dat de oplossing dezer quaestie zal schipbreuk lijden op de zeer beduidende onkosten, die eraan verbonden zijn; met het oog op de weinige belangstelling, die door de leden bij de beantwoording der circulaire in Maart is aan den dag gelegd, zou hij het wenschelijk achten, om alleen door te gaan in de richting, aangegeven door den heer Schotel, die een lijstje heeft bekend gemaakt van boekwerken, die hij aan belangstellenden wil leenen, zonder ze daarom af te staan.

Een lid stelt voor een sociëteitslokaal in te richten, waar de boeken enz. ter lezing liggen. Men meent echter, dat het sociëteitsleven te Rotterdam niet gewild is. Ten slotte worden de debatten gesloten en de zaak verder naar de bestuursvergadering verwezen.

Tot 2e secretaris wordt gekozen de heer F. Janse (werktuigkundige) en de candidaat-leden worden allen met algemeene stemmen aangenomen. In antwoord op het voorstel tot viering van den verjaardag van de oprichting der Afdeeling wordt een commissie benoemd, bestaande uit vijf leden, die zal onderzoeken in hoeverre de leden genegen zijn om mede te werken tot een feestelijke viering en daarna een besluit nemen.

De vragenbus bevatte een serie vragen, waarvan de beantwoording tot de volgende vergadering moest uitgesteld worden.

VAKOPLEIDING VOOR HANDWERKSLIEDEN.

Zaterdag jl., den 19 dezer, werd de derde vergadering van de „Vereeniging tot bevordering van de vakopleiding voor handwerkslieden" te Amsterdam gehouden onder het voorzitterschap van den heer H. J. De Groot. De bijeenkomst was druk bezocht en de voorzitter verklaarde in zijn openingswoord, dat de vereeniging allerwegen sympathie en waardeering ondervindt, zoodat blijkbaar een gezonde opvatting van vakopleiding veld wint.

Van de zijde van het bestuur van de ambachtsschool der afdeeling van den R.-K. Volksbond werd een weigerend antwoord ontvangen op het verzoek om, evenals in andere scholen, een tentoonstelling te organiseeren van proeven van leerlingen.

Het ledental nam met 78, dat der donateurs met 11 toe.

Bij veel reden van tevredenheid waren echter ook verliezen te betreuren, en wel door den dood, o. m. van den heer L. Berghuis, hoofdleeraar in teekenen aan de Industrieschool. Aan zijn nagedachtenis wijdde de voorzitter een warm woord van hulde.

Op voorstel van den voorzitter werd eene commissie benoemd om een regeling te maken voor de pensioneering van leeraren bij vakonderwijs, en besloten aan den Minister van Financiën een adres te richten met verzoek om, nu de pensioneering in het algemeen een onderwerp van Regeeringszorg uitmaakt, ook de pensioneering van leeraren aan ambachts- en burgeravondscholen te onderzoeken.

Voorts werd benoemd een commissie van onderzoek naar het vakonderwijs in het binnen- en buitenland.

Het bestuur ontving een uitnoodiging tot deelneming aan een conferentie met de Nederlandsche Vereeniging voor Teekenonderwijs, die een adres aan de Regeering wenschte te richten met verzoek van splitsing der akten voor teekenonderwijs. Deze uitnoodiging lokte nogal discussie uit, waarvan het resultaat was, dat onderscheidene wenken voor een nieuw adres aan de hand werden gedaan.

Na afdoening dezer huishoudelijke aangelegenheden zette de heer B. J. Bouwmeester, te 's Hertogenbosch, het verschil uiteen tusschen het gewone en vak-onderwijs en beantwoordde de heer H. P. Priester de vraag, of de oprichting van een blad voor vakopleiding door deze Vereeniging noodig is, bevestigend en toonde de mogelijkheid ervan aan.

Hierna werden tentoonstellingen bezichtigd van teekeningen, vervaardigd door leerlingen van een vakschool te Magdeburg, in het vergaderlokaal *Flora*, van teekeningen der leerlingen der Industrieschool van de *Mij. voor den Werkenden Stand*, in het gebouw der *Mij. voor Bouwkunst*, en van teekeningen en werkstukken der leerlingen van de beide ambachtsscholen te Amsterdam.

De heer H. P. Priester, van Leeuwarden, drong krachtig aan op de noodzakelijkheid van een eigen orgaan der Vereeniging, voornamelijk ter bevordering van de eenheid van het onderwijs op de vakteekenscholen. Door herhaalde toejuichingen gaf de Vergadering haar instemming met het denkbeeld te kennen, wat den voorzitter aanleiding gaf het voorstel te doen om het bestuur te machtigen in de volgende vergadering, in December e. k. te houden, geformuleerde voorstellen en berekeningen van kosten ter tafel te brengen. Die machtiging werd unaniem verleend.

Na de pauze leidde de heer G. P. J. Kalemink, uit Alkmaar, de vraag in: In hoeverre zijn de teekenakten als een waarborg te beschouwen voor het geven van vak-teekenonderwijs? waarbij hij tot de conclusie kwam, dat de bestaande akten M1 en M2 dien waarborg volstrekt niet geven.

Met die conclusie waren onderscheidene leden het niet eens. Op hun replieken zeide de heer K., dat de verlaging van het handwerk juist een gevolg hiervan is, dat het vak teekenonderwijs gegeven wordt door onderwijzers, theoretisch onderlegd, doch die niet genoeg met de practijk bekend zijn.

Naar aanleiding van deze quaestie bracht de voorzitter nog ter tafel het adres van de Ned. Vereeniging van teekenonderwijzers, boven vermeld. Het resultaat van het debat was, dat met 51 tegen 18 stemmen blanco besloten werd het adres te ondersteunen.

De overige punten der agenda werden tot een volgende vergadering aangehouden.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. De bij ministerieel besluit benoemde commissie voor de Nederlandsche afdeeling van Schoone Kunsten ter Wereldtentoonstelling te Parijs in 1900, is door den voorzitter dier commissie, den heer H. W. Mesdag, geïnstalleerd en heeft een circulaire gericht aan de Nederlandsche kunstenaars, waarin zij kennis geeft van haar samenstelling en van de classificatie, door de Fransche Regeering vastgesteld voor de afdeeling Schoone Kunsten.

AMSTERDAM. In den zomer van 1898 zal op initiatief van „Arti et Amicitiae" en onder medewerking van de commissie voor de inhuldigingsfeesten, hier-ter-stede eene tentoonstelling van schilderijen van Rembrandt uit binnen- en buitenlandsche verzamelingen worden gehouden.

— Het Gemeentebestuur heeft den Raad machtiging gevraagd om aan den Staat, tot stichting van een directiegebouw voor de Rijkspostspaarbank, een terrein groot 4000 vierk. meter, tegen ruim f 30 per vierk. M. te verkoopen; deze bouwplaats ligt aan de Van Baerlestraat, tusschen de Jan Luyken- en Paulus Potterstraat.

ROTTERDAM. De Academie van beeldende kunsten en technische wetenschappen alhier heeft het programma voor den ten wedstrijd, 1897—'98, uitgegeven. Het onderwerp is een schilderij, en wel een zee- of riviergezicht met schepen als hoofdmotief. Ter mededinging met één schilderij worden alle leden der Academie uitgenoodigd; minstens drie schilderijen moeten aan den prijskamp deelnemen, en voor het best gekeurde stuk wordt een prijs van f 200 uitgeloofd.

HAARLEM. Op het Museum van Kunstnijverheid zullen van 27 Juni tot 15 Juli twee zeer belangrijke tentoonstellingen gehouden worden.

De eerste bevat de kostbare verzameling miniaturen, eigendom van Jhr. Mr. Victor De Stuers.

De tweede zal bestaan uit eene verzameling geïllustreerde werken die door William Morris op de Kelmscott Press werden vervaardigd. Deze laatste omvat zeker de meest complete verzameling van dien aard, die in ons land te zien was, en werd door verschillende belangstellende kunstliefhebbers ter expositie afgestaan.

DELFT. De Gemeenteraad besloot in zijne zitting van Maandag jl., de herstelling van den toren der Oude kerk volgens het voorstel van B. en W. te doen uitvoeren.

— In het kerkgebouw der Hervormden te Hendrik-Ido-Ambacht bevinden zich drie beschilderde ramen, die aldaar geplaatst zijn in de jaren 1608 en 1609. Zij bevatten hoofdzakelijk familiewapens en symbolische figuren.

Gelukkig zal echter nu hersteld worden, wat sedert lang op herstelling wacht. Na ingewonnen advies van Jhr. Van Riemsdijk is namelijk gebleken, dat de ramen de kosten van het restaureeren overwaard zijn. Het Rijk verleende voor dat doel de som van f 600, terwijl de nog ontbrekende ruim f 400, naar wij hopen, verkregen zullen worden door vrijwillige bijdragen. (*N. R. C.*)

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

overgeplaatst van den algemeenen naar den gewest. dienst in de res. Soerabaja de opz. 3e kl. H. E. van Put; naar de werken aan de Brantas-Porrong en Soerabaja-rivieren, de opzichter 2e kl. R. van Laar;

eervol ontslag verleend: wegens ziekte, aan den opz. 2e kl. H. J. Regeer.

— Bij den aanleg van Staatsspoorwegen op Java is eervol ontslagen uit zijn betr. de tijd. onderopz. 1e kl. J. J. G. Laurens.

— De heer A. Vrussen de Haan, ingenieur 2e klasse bij den Waterstaat in Nederl.-Indië, is benoemd tot leeraar in de wis- en bouwkundige vakken bij de burger-avondschool te Soerabaja.

— Ter vervanging van den heer Frijlink, is tot teekenaar bij de Genie, op het archief der Genie te Utrecht, benoemd de heer W. A. Becker te Muiden.

— Bij koninklijk besluit van 21 Juni 1897 no. 28 is H. M. Vroom, te 's Gravenhage, benoemd tot bureelambtenaar van den Rijkswaterstaat.

— Met ingang van 1 Juli a. s. is bij de Staatsspoorwegen eervol ontslag verleend aan den heer C. W. Löw, hoofdopzichter voor den locomotief- en treindienst.

— De heer B. Stroefland, te 's-Gravenhage, is benoemd tot buitengewoon opzichter bij het herstellen der sluizen te Veere.

— De heer J. I. Bootgezel, te De Werken, is benoemd tot buitengewoon opzichter bij baggerwerk van het Spui op De Bieningen.

— De heer J. G. van Efferen te Utrecht is benoemd tot opzichter bij den Provincialen Waterstaat van Groningen.

— De heer H. Strengers, vroeger opzichter bij het waterschap „De Regge", is benoemd tot opzichter bij de gemeentewerken te 's-Hertogenbosch.

— De majoor-ingenieur E. A. Hinolen is op 51-jarigen leeftijd te 's-Gravenhage overleden.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Civiel-ingenieur bij de Maatschappij tot expl. van Staatsspoorwegen, dienst van weg en werken. Adres vóór 15 Juli bij den hoofdingenieur, chef van genoemden dienst.

— Bouwkundig opzichter-teekenaar te Amsterdam, voor 2 à 3 maanden. Sal. f 70 per maand. Adres lett. P. E. 526 *Nieuws v. d. Dag*.

— Bouwkundig opzichter, voor drie maanden, bij de publieke werken te Enschede. Salaris f 70 per maand. Adres op zegel vóór 1 Juli aan Burg. en Weth. (*Zie adv. in dit no.*)

— Bekwaam bouwkundig-teekenaar, tegen flink salaris. Adres den ing.-arch. J. Dony, te 's Hertogenbosch. (*Zie advert. in het vorig no.*)

— Bouwkundig opzichter, practisch ervaren en bekend met het maken van detailteekeningen enz. Adres lett. K. D. 613 *Nieuws v. d. Dag*.

— Bouwkundig opzichter bij de gemeentewerken te 's Hertogenbosch, voor 6 maanden. Maximum salaris f 70 per maand. Adres in persoon uiterl. 30 Juni bij den ing.-architect der gemeente.

— Bouwkundig teekenaar, voor het maken van calquis, lichtdrukken enz. Salaris f 60 per maand. Adres lett. Y. Y. 764 *Nieuws v. d. Dag*.

DIENSTAANBIEDINGEN.

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING, AMSTERDAM.

Opzichter-Teekenaar:	leeftijd	21 j.,	verl. Sal.	f 65	per md.
„ „	„	25	„ „	85 à 90	„
„ „	„	23	„ „	60	„
„ „	„	30	„ „	60 à 80	„
„ „	„	23	„ „	80 à 90	„
„ of Uitvoerder	„	48	„ „	60 à 70	„
„ of Teekenaar	„	28	„ „	80 à 90	„

TIJDELIJK OPZICHTER.

Bij de publieke werken der Gemeente *Enschedé* wordt aanvankelijk voor **drie maanden** *gevraagd*

een bouwkundig Opzichter

op een salaris **f 70** per maand.

Gezegelde adressen in te zenden **vóór 1 Juli e. k.**

ENSCHEDE, den 15 Juni 1897.

Burgemeester en Wethouders van Enschede:

EDO BERGSMA, *Burgemeester.*
E. TER MEULEN, *Secretaris.*

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade **De NEDERLANDEN** van 1845

's-GRAVENHAGE, *Kerkplein*, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.

Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen — *Porseleinen Badkuipen-, IJzeren Badkuipen.* — *Closets, Waschtafels, Urinoirs enz.* — **VERWARMING en VENTILATIE.**

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

Hoofdagent van R. WAYGOOD & Co. Ltd. *Londen.* **LIFTEN.**

Amsterdamsche Jalousiën-fabriek

Speciaal Adres voor:

ROLLUIKEN, ZONSCHERMEN, TOCHTSCHERMEN, SERREDEKKING, Glas, Jalousiën enz. Eenig adres voor **Houten Parquettapijten.**

SPECIALE FABRIEK VAN:

Geschilderde Winkelgordijnen.

J. F. KRöNER & Zonen, HOFLEVERANCIERS, **St. Luciensteeg 4, AMSTERDAM.**

L. C. WIJMER,

Fabriek van Metaal- en Koperwerken.

SPECIALITEIT IN STIJLWERKEN.

Rozengracht* 40, *AMSTERDAM.

Openbare AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ROTTERDAM* zijn voornemens op **Dinsdag** den **6 Juli 1897**, des namiddags te 1 uur, ten Raadhuize aldaar **aan te besteden:**

Het VERRICHTEN van baggerwerken in de rivier de Maas langs de Ruige Plaat met bijkomende werken.

Bestek, voorwaarden en teekeningen liggen op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Plaatselijke Secretarie* en in het *Stads-Timmerhuis* te *Rotterdam*, en zijn tevens voor **f 1.50** verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE & ZOON, Boekdrukkers, *Houttuin* No. 73.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld *Timmerhuis*. De aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Dinsdag* den *29 Juni* 1897, **aan te vangen** des voormiddags te 10½ uur, **op welk tijdstip een Directieboot der Gemeentewerken zal beschikbaar liggen aan de aanlegplaats der Charloisesche veerbooten aan de Westerkade.**

De inschrijvingsbiljetten moeten op den dag der aanbesteding vóór des namiddags één uur zijn ingeleverd in eene daarvoor aangewezen gesloten bus, geplaatst ter Gemeente-Secretarie, afdeeling Algemeene Zaken.

AANBESTEDING

Het BESTUUR van den MIDDELV. AKERPOLDER zal op **Zaterdag 10 Juli 1897**, des namiddags ten **één** ure ten huize van P. KRAMER te *Osdorp* in **twee** perceelen aanbesteden:

Het graven der Kavelsloten, het uitdiepen der Tochten en Wegsloten in dien polder, een en ander nader in het bestek omschreven.

Aanwijzing zal geschieden door den Hoofdopziehter op Woensdag 7 Juli 1897 des voormiddags ten 10½ ure, te beginnen aan den molen, nabij het dorp *Sloten (N.-H.)*.

Bestekken zijn met inbegrip eener situatiekaart van heden af tegen *f* **1.50** per exemplaar verkrijgbaar gesteld bij de firma IPENBUUR en VAN SELDAM, Damrak 48 te *Amsterdam*.

Het Bestuur v/d. Middelv. Akerpolder:
W. STUT, *Voorzitter*.
J. v. D. LAARSE, *Secretaris*.

STOOMTIMMER-HOUTWOL-FABRIEK
DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.
SPECIALITEIT in verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken en Tuinkoepels.

VAN WIJNGAARDEN & Co.
FABRIEK van
Machinale Houtbewerking.
WEESP. WEESP.

TIMMERWERKEN IN DIVERSE HOUTSOORTEN.
Lijstwerk ook voor Meubelmakers. Wand- en Plafond-betimmeringen.
HOUTEN GEBOUWEN als: **Villa's, Tuinhuizen, Keeten** enz.;
ook onderdeelen als: *Deuren, Ramen, Veranda's, Erkers* enz.
Sportartikelen en artikelen voor Huishoudelijk gebruik.
SPECIALE INRICHTING
voor ronde en veelhoekige Balusters en Bas-Reliefs.

Stoomtimmerfabriek „ZWEDEN", UTRECHT.
Architraven, Lijsten, deuren, ramen, bovenlichten. Meubelen voor Kerken en Scholen, enz. enz.
KOZIJNEN, geheel afgewerkt of pasklaar. Houten gebouwen, kiosken, verandah's, Vloerdelen met blinde vernageling, enz. enz.
ARCHITRAVEN en LIJSTEN in voorraad; PROFILLEN gratis verkrijgbaar.

STOOMFABRIEKEN van
alle soorten **DAKPANNEN** en **VLOERBAKKEN, MACHINAAL geperste MOZAÏK-** en **effen CEMENTTEGELS, CEMENT-** en **KUNSTZANDSTEEN, BEGEN-, WEL-** en **BEERPUTTEN** van **CEMENTBETON** en **CEMENT IJZER** (systeem MONIER), **Rioolen, Rietplanken enz. enz.**
HANDEL IN BOUWMATERIALEN.
A. OOSTHOEK & ZOON, Alfen a/d Rijn.
Sterk concurreerende prijzen direct op aanvraag. (2)
Grootste voorraad. Monsters op aanvraag.

P. B. W. SINGENDONK,
ARNHEM.
GROF- en FIJNSMEDERIJ.
LEVERT alle soorten **HEKWERK** en verdere **Smidswerken**, tegen concurreerende prijzen.

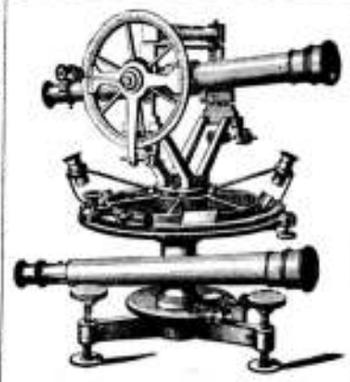

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,
voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.**
Geëmailleerde
Peilschulen.
WEEGWERKTUIGEN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

23ste JAARGANG N°. 27. ZATERDAG, 3 Juli 1897.

DE OPMERKER
BOUWKUNDIG WEEKBLAD

REDACTEUR F. W. VAN GENDT Jlo. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 5.—, waarover op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt; voor België, bij vooruitbetaling *f* 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met uitzegtig van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1.60, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer *f* 0.25. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal geteekend. Afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

REISHERINNERINGEN.
DOOR
A. W. WEISSMAN.
II.
Bazel.

Het was reeds donker, toen ik te Bazel aankwam. Van de architectuur die het station vertoonde, kreeg ik geen grooten indruk, doch ik meende, dat wellicht bij dag het effect beter zou zijn.

Maar den volgenden ochtend, bij zeer fraai weder, ging ik het gebouw nog eens bezien en toen bleek het dat, wat met den weidschen naam van Central-Bahnhof bestempeld wordt, een vrij onooglijk, lang en laag gebouw is, dat zeker een dertig of veertig jaar oud moet wezen. De midden-risaliet heeft vijf arcades, wier detailleering aan de Münchener school van 1860 herinnert. De zijvleugels vertoonen de ijsenen-architectuur, die hier te lande zoo gaarne wordt aangewend bij ketelhuizen, stoomgemalen en soortgelijke gebouwen.

Kan van dit stationsgebouw, noch van de hôtels, die aan het stationsplein gevonden worden, veel goeds gezegd worden, de toegang naar de stad maakt een zeer aangenamen indruk. Eerst komen de Elisabethen Anlagen, een fraai park, en dan volgt de Aeschen-Graben, een boulevard met parkaanleg in het midden, die mij in vele opzichten aan den Stationsweg van Nijmegen herinnerde.

In het park staat een gedenkteeken ter herinnering aan de gebeurtenissen van het jaar 1870, toen de Straatsburgers, die, vóór het beleg aanving, hun stad moesten verlaten, te Bazel gastvrij opgenomen werden. Het is een bijzonder fraai werk van den Fransehen beeldhouwer Bartholdi. De groote begaving voor plastiek, die de Franschen kenmerkt, verloochent zich ook hier niet. In marmer uitgevoerd maakt de bekronende groep, die, ofschoon misschien wat gecompliceerd, toch zeer gelukkig van lijnen is, een uitmuntend effect. Het voetstuk, met reliefs versierd, die in den realistischen trant zijn gehouden en waarop zelfs naar het bereiken van perspectievische effecten is gestreefd, rust op verscheidene treden, die zich tot een soort van terras verbreeden.

Aan den Aeschen-Graben staan de huizen der rijke inwoners van Bazel, goeddeels achter het groen van prachtige tuinen verscholen. Ofschoon allen van betrekkelijk jongen datum, bieden zij toch architectonisch niets, dat opmerking verdient. De nieuwere Zwitsersche architectuur heeft, voor zoover ik haar zag, al heel weinig te beduiden. De practische, berekenende Zwitsers zijn er niet de menschen naar, om in de bouwkunst, als kunstvak, uit te munten. Hun bepaald prozaische geest is daarvoor een beletsel.

De Elisabethen-Strasse bevat verscheidene gebouwen, die de aandacht trekken. Slechts één daarvan is oud, en wel het Haus zum Kirschgarten, een aardig voorbeeld van de Renaissance uit den tijd van Holbein. De kerk, aan de H. Elisabeth gewijd, met haar hoogen toren is modern. Zij is in witte zandsteen uitgevoerd en een proeve van 19eeeuwsche Gothiek. In het bijzonder hebben de vormen, omstreeks 1400 gebruikelijk, de ontwerpers aangetrokken. Baedeker vermeldt den „70.5 m. hohen durchbrochenen Thurm" en de „Münchener-Glasmalereien". De toren is naar het bekende recept ontworpen, de glasschilderingen zijn eigenlijk schilderijen met doorschijnende kleuren, uitgevoerd naar de wanhopig zoetsappige en tamme cartons, waarvan de oudere Münchener school het geheim bezit. De kerk heeft drie beuken, een polygoon koor, doch geen transept.

Het gebouw van de Bazeler Verzekerings-maat-

schappij is ook aan deze straat gelegen en vertoont een soort van Renaissance, blijkbaar onder Semper's invloed ontstaan.

Nu ga ik de straat, die Steinenberg heet, in om de Kunsthalle, een modern gebouw in Italiaansche Renaissance, te bezien. Het gebouw bevat gelijkstraats een restauratiezaal, die aan de achterzijde op een tuin uitkomt. De gevel aan de tuinzijde bevat, in de sluitsteenen der boogvensters, zes beeldhouwwerken van den beroemden schilder Böcklin. Het zijn maskers, in den geest zooals de Renaissance ze wel maakte. Maar Böcklin heeft aan dit motief iets zeer moderns gegeven, door typen uit de werkelijkheid als modellen te kiezen. De zes oude heeren drukken op zeer drastische wijze in hun gelaatstrekken de meest verschillende gewaarwordingen uit. Een heeft zelfs een gezwollen gezicht met een kiespijndoek. Doch bij alle realisme, dat mij b. v. onder onze bekende Nederlandsche tijdgenooten verscheidene gelijkenissen deed vinden, is de opvatting en de uitvoering dezer maskers toch zeer stijlvol.

Deze sluitsteenen zijn wel het meest interessante van het gebouw, want noch de verzameling van Zwitsersche schilderijen, noch de fresco's in de zalen en op de trap zijn van veel belang.

De Steinenberg is een echt „Kunstviertel". Daar toch bevindt zich ook de schouwburg en de muziekzaal, beide van afmetingen, die aan den Amsterdamschen schouwburg en het Concertgebouw herinneren. De traditioneele Fransche Renaissance is hier aan het woord.

Ik kom nu aan een zeer eigenaardig pleintje, den Barfüsser-Platz, waar, aan de oostzijde, een kerkgebouw van ongemeene lengte, doch zonder toren, mijn aandacht trekt. Het koor is veel hooger, dan het schip, en het gebouw heeft blijkbaar voorheen tot een klooster behoord. Nu is het niet meer voor den eeredienst bestemd, doch als museum van oudheden in gebruik.

Bij het binnenkomen ziet men eerst architectonische fragmenten, afkomstig van afgebroken bouwwerken. Een beeld van St. Maarten te paard, dat vroeger den gevel der domkerk versierde, en dat uit de veertiende eeuw schijnt, valt hier vooral in het oog. Een verzameling van wapenen, meest uit het voormalig tuighuis der stad afkomstig, volgt nu. Daaronder komen bijzondere belangwekkende stukken voor, die doen zien hoe vroeger de wapensmeden en bronsgieters tevens kunstenaars in de ware beteekenis des woords zijn geweest.

Een kanon van 1514 vooral munt uit door zijn stijlvolle versiering. Maar ook de dolkscheden in gedreven zilver, wier ornementatie aan de manier van Holbein herinnert, verdienen de aandacht. Een oude tent, in het middenschip opgesteld, en talrijke banieren en tropeeën, tegen de muren aangebracht, geven aan het kerkinterieur een bijzonder krijgshaftig aanzien.

Snijwerk in hout en rijke voortbrengselen van smeedkunst vullen verder de ruimte, nog in den middenbeuk over. Het koor bevat de kerkelijke oudheden. Allereerst vallen hier in het oog de overblijfselen van den „doodendans", die eens de grootste bezienswaardigheid van het Predikheeren-klooster te Bazel uitmaakte. Men wil, dat Holbein deze tafereelen tusschen 1520 en 1526 op den buitenmuur van het kerkhof, tot dit klooster behoorende, zou geschilderd hebben. De fragmenten, en ook de verschillende kopieën, die in het museum tentoongesteld zijn, geven alle personen te zien in het costuum van dien tijd; het schijnt echter gewaagd, om zonder nader bewijs, Holbein daarom als den schilder aan te nemen. De reeks der tafereelen begint met een voorstelling van den Prediker uit het Oude Testament, die zijn gehoor, bestaande uit menschen van allerlei rang en stand, de vergankelijkheid van al het aardsche voorhoudt. Dan ziet men den dood, als halfvergaan lijk voorgesteld, bij hen allen zijn opwachting maken. Het slot vormt een voorstelling van Adam en Eva in het Paradijs.

Het koor bevat verder klokken uit de 15e eeuw, rijkgesneden altaren en koorgestoelten uit de 16e eeuw, en fragmenten van grafteekenen.

In de voormalige sacristie zijn de kostbaarheden opgesteld, als reliquiekassen, monstransen, miskelken, bekers, en dergelijken. Enkele stukken zijn uit de middeleeuwen, maar het meeste uit de 16e, 17e en 18e eeuw afkomstig. Het beroemde antependium van gedreven goud, dat door Keizer Hendrik II in het begin der elfde eeuw aan de Munsterkerk te Bazel werd geschonken, is hier in reproductie aanwezig. Het origineel bleef tot 1833 te Bazel, doch bij de verdeeling van het kanton in Bazel-stad en Bazel-land werd het antependium aan het laatste afgestaan, en, daar Bazel-land er niet veel voor voelde, tot een goeden prijs aan het Cluny-museum te Parijs verkocht, waar het zich nog bevindt. Het antependium is ongemeen fijn van bewerking. Vijf figuren, Christus, de H. Benedictus en de aartsengelen Michaël, Gabriël en Rafaël, zijn in nissen geplaatst, die door colonetten gescheiden en door arabesken omgeven worden, die smaakvol van compositie zijn.

In de zijbeuken der kerk zijn vertrekken getimmerd, die grootendeels uit oude fragmenten bestaan en een overzicht geven van de wijze, hoe de kamers sinds 1500 ingericht werden. In het bijzonder de 16e en de 17e eeuw zijn goed vertegenwoordigd. Vooral fraai is de kamer uit het Spiesshof van 1610, een ander vertrek uit hetzelfde huis van 1580, waarin zeer rijke meubelen staan, en een eetkamer van 1607. Maar ook een kamer van 1630 en een met gobelins van 1760 verdienen de aandacht.

Het is opmerkelijk, zooveel gelijkenis als deze voortbrengselen van kunstnijverheid vertoonen met die, terzelfder tijd in andere landen vervaardigd. Slechts door een zekere overlading bij het snijwerk en door een meer plompe profileering is bijv. het werk der Zwitsers van dat der gelijktijdige Hollanders te onderscheiden.

Op de galerijen, boven de reeds genoemde vertrekken, zijn voortbrengselen van textiele kunst, costuumpoppen, waaiers, enz. opgesteld, verder porselein, boekbanden, geschilderde vensters en dergelijken. De voormalige orgelgalerij bevat oude muziek-instrumenten, handschriften, enz. Op een binnenplaats, bij de kerk, zijn oude fonteinen, gesmeede hekken, zuilen uit den Romeinschen tijd, enz. te zien.

Om ook zelfs maar een vluchtig overzicht van het belangwekkende dezer verzamelingen te krijgen, behoeft men veel tijd. Meer dan een paar uur had ik niet beschikbaar, en die had ik hoog noodig, om althans het voornaamste te kunnen zien. Echter bevat Bazel nog zooveel merkwaardigs, dat ik mij tot dit kort bezoek bepaalde, en de Bäumleingasse insloeg, om de Münsterkerk te bereiken. In deze straat woonde Erasmus bij den drukker Froben. Het huis, dat nu no. 18 is, bevindt zich niet meer in zijn ouden toestand.

De Münsterkerk was vroeger eene kathedraal. Het bisdom Bazel wordt reeds in de achtste eeuw genoemd. In 1529 echter werd de bisschop uit de stad gedreven, en sedert is de kathedraal voor den Protestantschen eeredienst in gebruik.

Het gebouw, grootendeels van roode zandsteen opgetrokken, is slechts van betrekkelijk bescheiden afmetingen. Het trekt vooral de aandacht door zijn ongewone dakbedekking, die uit verglaasde pannen, in een ruitvormig dessin gelegd, bestaat. Rood, groen, bruin en wit zijn de gebezigde tinten. Een dergelijke wijze van dakbedekking maakt een zeer bonten indruk. De figuren, die uit den aard der zaak van aanzienlijke afmetingen moeten zijn, verkleinen de schaal van het gebouw. Het schijnt, dat de tegenwoordige pannen van een restauratie afkomstig zijn, want de kleuren zijn nog zoo frisch, als was het dak gisteren gemaakt.

De Munsterkerk ligt aan een plein, waarop haar westelijke gevel uitkomt. Aan de noordzijde zet zich dit plein voort in een klein park, dat oostelijk door den zoogenaamden Pfalz begrensd wordt, een terras achter de kerk. Dit terras, met kastanjeboomen beplant, en twintig meter boven den lichtgroenen Rijn zich verheffend, geeft een prachtig uitzicht op de beide deelen van Bazel en op het Schwarzwald in de verte.

Het gebouw is een basiliek met kruisbeuk, grootendeels Romaansch, doch met vele bijvoegselen en veranderingen uit den Gothischen tijd.

Van wat tusschen 1010 en 1019 door Keizer Hendrik II gebouwd werd, is slechts weinig meer over. Alleen het benedendeel van den noordelijken toren schijnt daarvan een overblijfsel. Het overige van de kerk is laat-Romaansch; de beuken worden door rijkgeprofileerde pijlers gescheiden, die reeds spitsbogen vertoonen. De galerijen en de vensters, die zich daarboven bevinden, hebben echter ronde bogen. Het koor bezit een krocht, en heeft den halven tienhoek als grondvorm van zijn plattegrond. De gewelven schijnen niet de oorspronkelijke, doch uit de 14e eeuw afkomstig. Tot de 15e eeuw behooren de beide torens aan den westelijken gevel en de beuken, die aan de Romaansche zijn toegevoegd.

Het is eigenaardig dat de torens, ofschoon beide 15e-eeuwsch werk, niet dezelfde bekroning hebben. Alleen in hunne hoofdvormen komen zij overeen. Het benedendeel is zeer eenvoudig gehouden en vierkant; hier zijn de onderlinge afwijkingen slechts van ondergeschikten aard. Maar in de achtkante bekroningen is een groot verschil op te merken. Terwijl de noordelijke een vierkanten onderbouw heeft, waaruit een achtkant traptorentje zich aan de oostzijde verheft, is de zuidelijke zonder onderbouw en is hier het traptorentje aan de westzijde geplaatst. De spitsen van beide torens zijn concaaf, doch bij de zuidelijkste het sterkst. De westelijke gevel, ofschoon uit den laatsten tijd der Gothiek, is toch zeer sober gehouden. Misschien hebben de ernstige vormen van het Romaansche gedeelte de latere bouwmeesters tot deze beperking genoopt.

Het hoofdportaal is nog vroeg-Gothisch en met beelden versierd, die echter slecht gerestaureerd schijnen. Zeer eigenaardig zijn de beelden, die tegen het benedendeel van den gevel op pijlers of uitkragingen werden geplaatst. Daar staan Hendrik de II met het model der kerk, zijn gemalin Kunigonde, de duivel als een gekroond man met slangen, padden en wormen, en de wellust, als een vrouw met zinnelijke gelaatsuitdrukking voorgesteld. Doch ook St. Maarten met den bedelaar en St. Joris met den draak ontbreken niet. Het kwam mij voor, dat ook deze beelden, ofschoon blijkbaar naar oude gevolgd, toch goeddeels vernieuwd zijn.

Boven het portaal is een rijkbewerkte balustrade geplaatst; een dergelijke balustrade omgeeft ook, ter hoogte waar het dak begint, de torens en den westelijken gevel. Het is eigenaardig, dat de torens geen steunbeeren bezitten; de oorzaak daarvan moet zeker gezocht worden in het feit, dat de noordelijke toren nog, zij het dan ook voor een klein deel, uit den Romaanschen tijd is, en dus geen steunbeeren vertoonde.

Aan de zijgevels der kerk ziet men duidelijk de veranderingen, in den loop der middeleeuwen gemaakt. In de gevels van den hoofdbeuk zijn de kleine raampjes van het Romaansche systeem nog volledig bewaard; de twee steunbeeren en luchtbogen zijn bestemd om den druk der drie breede gewelven op te vangen. De 15e-eeuwsche beuken, met zeer vlakke looden daken, hebben de Romaansche beuken en galerijen bijna geheel aan het oog onttrokken.

(*Slot volgt.*)

UIT AMSTERDAM.

Veertien dagen geleden heb ik een enkel woord gewijd aan wat men, niet zonder eenige overdrijving, de „zaak-Bahlmann" placht te noemen. Het geval was toen, met gesloten deuren, in den Raad behandeld; sinds heeft de edelachtbare vergadering zich in het openbaar er mede bezig gehouden.

De uitslag is bekend: met groote meerderheid werd den Nieuwendijkschen winkeliers toegestaan, hun engelgroepje en balustrade ook voortaan aan de bewonderende blikken der voorbijgangers te blijven vertoonen.

Ik heb de zaak een paskwil genoemd, omdat het allerdwaast was aanmerking te maken op een nietig paar engeltjes, wier hoogte in geen vergelijking kan komen met die der huizen in de onmiddellijke nabijheid. Hebben de raadsleden hetzelfde gedacht, en is daaraan „de verteedering der harten", die sommige dagbladschrijvers bij hen meenden op te merken, toe te schrijven? Of moet men denken aan een „monsterverbond", à l'instar van dat hetwelk door Schaepman en Kuyper gesloten heette te zijn?

Zeker was het zonderling, en zonder voorbeeld tevens, dat eenige raadsleden, aan wier hoofd de heer Van Waterschoot van der Gracht stond, de moeite hadden genomen, om een deftige nota in te dienen, waarin zij de belangen der zondigende firma in bescherming namen. (1)

De discussie leverde wel het een en ander op, dat voor bouwkundigen van belang mag heeten. De heer Kuipers had wel gelijk, toen hij de schuld van alles aan de gebrekkig ingerichte bouwverordeningen

(1) **Het voorstel, door de raadsleden Van Waterschoot v. d. Gracht, Serrurier, Hugo Muller en Fabius ingediend, is van den volgenden inhoud:**

„De ondergeteekenden, betreurende en afkeurende, dat de adressanten Bahlmann & Co. bij het oplouwen van hun perceel zijn afgeweken van de teekening, door hen overgelegd bij de aanvrage om overschrijding der hoogte door de Algemeene politieverordening gesteld, en die dus heeft gestrekt als grondslag voor het te dien opzichte door den gemeenteraad genomen besluit;

„overwegende echter, dat door de firma Bahlmann en Co. alsnog een verzoek aan den raad is ingediend om haar toe te staan de in strijd met het raadsbesluit van 20 Januari 1897 aangebrachte versiering te behouden, en de schade, die toestrooming van licht en lucht daardoor zullen ondervinden, niet van overwegend belang is, terwijl het uitwendig voorkomen van het perceel daardoor eene groote verbetering heeft ondergaan;

„hebben de eer voor te stellen:

„dat de raad, zonder daardoor voor de toekomst een precedent te stellen, moge besluiten, alsnog aan de adressante toe te staan, met afwijking van art. 824 der Algemeene Politie-verordening, de boven de kroonlijst van voormeld gebouw aangebrachte steenen balustrade en beeldengroep te behouden."

gaf. De Voorzitter moge dezen spreker tot de orde geroepen hebben, op grond, dat de bouwverordeningen geen onderwerp van discussie uitmaakten, daarmede is de onjuistheid van het door den heer Kuipers betoogde volstrekt niet bewezen. Ik ben het geheel met den spreker eens dat, waren de bouwverordeningen wat zij zijn moesten, gevallen als dit niet konden voorkomen.

Dat er willekeur heerscht, dat er misstanden bestaan sedert de betrekking van inspecteur der bouwpolitie door den heer Treub ten behoeve van een bepaald persoon gecreëerd werd, mocht de heer Kuipers met volle recht beweren. Alle Amsterdamsche architecten zullen den spreker dit aanstonds toegeven. En als de heer Schut sprak van „te grooten ijver bij het bouwtoezicht", dan had hij het ook wel bij het rechte eind.

Toch geloof ik niet, dat de Raad verstandig heeft gedaan, toen hij de beeldengroep sanctionneerde. Beter ware het geweest, de bestaande verordeningen te handhaven, maar die onmiddellijk zoodanig te herzien, dat gevallen als dit niet meer konden voorkomen. Want nu kon er geschreven worden: „er werd, tegen het recht in, beslist in den zin der willekeur". En iets dergelijks moet een Raad, die zichzelf respecteert voorkomen. Vooral openbare machten dienen den raad des apostels ter harte te nemen, om zelfs den schijn des kwaads te vermijden.

Het ware beter geweest dat de firma Bahlmann, of liever hare engeltjes, als slachtoffers van de bouwverordeningen gevallen waren, zoo door dien offerdood het bouwend publiek van de verkeerde bepalingen verlost ware geworden.

Voor de oude stad dienen zoodanige regelen te worden vastgesteld, die het mogelijk maken steeds met de onmiddellijke omgeving rekening te houden. Het nu gevolgd systeem, dat hoogere bebouwing dan de bestaande verbiedt, ook al is het weder op te richten huis tusschen ware reuzen geplaatst, is belachlijk. Ik heb het reeds vroeger gezegd dat men te ver gaat, door straten als de Kalverstraat en den Nieuwendijk voor ongezond te verklaren, omdat onze vaderen daaraan zulke hooge huizen geplaatst hebben. Ik wacht nog altijd het bewijs voor de bewering, dat in deze nijvere stadskwartieren de sterfte grooter is dan in de nieuwe stad.

Slechts in het belang van openbare orde, zedelijkheid en gezondheid mag een Raad verordeningen maken. Hooge huizen zijn zeker niet in strijd met de beide eerste; wanneer worden zij nu gevaarlijk voor de gezondheid van bewoners, voorbijgangers en omwonenden? Die hier een scherpe grens weet aan te geven, mits op goede wetenschappelijke gronden, stelle zijn licht niet onder een korenmaat. Maar zoo lang die grens nog niet kan vastgesteld worden, dient een gemeenteraad milde bepalingen te maken, om zijn onderzaten niet noodeloos in hun belangen te schaden.

HISTORISCHE ROMANS.

In het laatste nummer van *De Amsterdammer*, het weekblad, komt een artikel voor, hoofdzakelijk bestaande in aanhalingen uit „het voortreffelijk werk van Viollet-le-Duc, *Histoire d'une Cathédrale et d'un Hôtel-de-Ville*, vertaald door den heer Theo Molkenboer."

De strekking van dit artikel is, om nogmaals te wijzen op de geheimzinnigheid, die tot dusverre in zake den Amsterdamschen Beursbouw bleef bestaan. Iedere poging, die gedaan wordt, om te trachten een tipje van den sluier opgelicht te krijgen, verdient waardeering. Daarom is het goed, dat, wat in 1219 gebeurd heet te zijn, vergeleken wordt met wat in 1897 geschiedt. Inderdaad, „aangaande het beursplan is het publiek niets bekend, en den Raad waarschijnlijk niet heel veel meer; men mag op het Damrak een schutting zien en moet daarmee tevreden zijn." Hieraan zou nog kunnen worden toegevoegd, dat de voorspellingen, door onzen Amsterdamschen correspondent in zake de beurskeet gedaan, in vervulling zijn gekomen. De keet heeft werkelijk de kleur der kropsalade gekregen en de eerste reclame, voor de „directie van den Beursbouw" is reeds aangebracht. Heraldici hebben zich al over het daarbij geschilderd Amsterdamsch wapen geërgerd.

Wij juichen het toe, dat de Redactie van het groene weekblad de Beursquestie niet vergeet: ook het middel dat zij kiest om de geesten wakker te schudden heeft onze goedkeuring. Slechts zouden wij niet willen, dat het publiek in den waan werd gebracht, als zou het boek van Viollet-le-Duc een juist beeld der middeleeuwen geven.

Men kent de historische romans, die vinding van onze haast ten einde spoedende eeuw. Walter Scott begon er mede, en zij bleven in den smaak tot Ebers toe. De samenstellers dezer verhalen meenden ter goeder trouw, dat zij de tijden, die lang achter hen lagen, voor hun lezers deden herleven. Om hun doel zoo goed mogelijk te bereiken maakten zij oudheidkundige studiën, snuffelden in archieven, lazen zij oude kronijken of andere boekwerken.

Maar ondanks de ijverigste studiën was het hun natuurlijk onmogelijk, om zich van den geest der vroegere tijden te doordringen. Hunne personen, ofschoon in hun uiterlijkheden quasi-antiek, denken en spreken als 19e-eeuwers. De Egyptenaren van Ebers houden redevoeringen als Duitsche professoren, de ridders van Walter Scott denken en voelen als Engelschen uit het begin dezer eeuw.

Viollet-le-Duc, als echt 19e-eeuwer, heeft zich niet tevreden gesteld met het bestudeeren der middeleeuwen; hij heeft ook, in min of meer romantischen vorm, een beeld van het tijdperk, dat hem het liefst was, willen geven. Een man, die de zuivere wetenschap wil dienen, zou iets dergelijks niet doen. Maar de Fransche bouwmeester had er geen bezwaar tegen *Waarheit* met *Dichtung* te vermengen.

Reeds bij de zuiver wetenschappelijke werken van Viollet-le-Duc moet men voortdurend op zijn hoede zijn, om niet verdichtsel, ontstaan uit een levendige verbeelding, voor waarheid te nemen. Maar waar de schrijver als romancier optreedt moet men hem vooral niet te veel op de vingers zien, want dan blijkt het dat, als bij andere romanschrijvers, ook bij hem veel van St. Anna voorkomt.

Onmogelijk achten wij het zelfs niet dat Viollet-le-Duc, die veel tegenwerking en miskenning van zijn technische tijdgenooten verduren moest, hier en daar, op sarcastische wijze, door het schilderen van quasi 13-eeuwsche toestanden, bedoeld heeft, zijn eigen tijd over den hekel te halen. Richard Wagner heeft in zijn, quasi 16e-eeuwsche, „*Meistersinger von Nürnberg*" iets dergelijks gedaan.

Daar hebt gij bv. de uittreksels, die de Amsterdammer geeft. Is het niet, alsof ons daar een 19e-eeuwsche prijsvraag beschreven wordt? Dat indienen van die plannen op 1 October 1219, die jury, die zeven mededingers van welke er vier door de jury dadelijk buitengesloten werden, lijkt dat niet alles meer op de 19e dan op de 13e eeuw?

Gij hebt wel eens schildpadsoep gegeten, niet waar? Zij zag bruin, was gepeperd, en er dreven vierkante stukjes in, die het schildpaddenvleesch moesten verbeelden. Maar zij waren niets dan stukjes kalfskop en wie ooit werkelijke schildpadsoep had geproefd, zei u, dat het namaaksel daar niets van had.

Stel nu in de plaats van de middeleeuwen de echte schildpadsoep, dan moogt gij, wat Viollet-le-Duc en zijn aanhangers schreven, teekenden en bouwden, gerust *mock-turtle* noemen.

INTERNATIONAAL ARCHITECTEN-CONGRES EN RETROSPECTIEVE TENTOONSTELLING VAN ARCHITECTUUR TE BRUSSEL.

Aan het programma van bovenstaand congres ontleenen wij het volgende:

Het congres zal worden gehouden te Brussel van 28 Augustus tot 2 September 1897.

De volgende vragen zullen worden behandeld:

I. Moet het onderwijs in de bouwkunst eclectisch zijn of moet het zich bepalen tot de beginselen van één school? Wat moet het programma zijn?

II. Is een diploma van architect noodig?

III. Moet men bij de restauratie van monumenten:
   a. eerbiedigen of verbeteren de dwalingen en de constructieve fouten van het voorgeslacht?
   b. het werk voltooien in zijn onafgewerkte gedeelten?
   c. sommige gedeelten van constructie of ameublement om redenen van stijleenheid opruimen?

IV. Welke zijn de middelen, om aan de architecten den artistieken eigendom hunner werken te verzekeren.

V. Welke zijn de middelen, om de instelling van onderlinge ondersteuningsfondsen (*Caisses de Défense mutuelle*) voor architecten algemeen te maken.

VI. Andere vragen, door de leden aan de orde te stellen.

De vergaderingen van het Congres zullen worden afgewisseld met meerdere feestelijkheden, bezoeken aan de groote tentoonstelling, excursies naar de abdij van Villers, naar Antwerpen, enz.

Het valt dus niet te betwijfelen of de architecten, die in de gelegenheid zijn het Congres bij te wonen, zullen voor hun 20 of 30 francs contributie ruimschoots van alles te genieten krijgen.

In hoeverre het Congres zal bijdragen tot de oplossing der bovengenoemde vragen zal de tijd leeren.

Mogen de resultaten schitterend zijn.

PRIJSVRAAG.

1. De Vereeniging tot Bevordering van Vreemdelingenverkeer te Leeuwarden wenscht door een prijsvraag in het bezit te komen van een ontwerp voor een reclamekaart, die hoofdzakelijk moet dienen om in hotels, café's etc. te worden opgehangen.

2. Tot de deelneming aan dezen wedstrijd worden alleen toegelaten de werken van Nederlandsche kunstenaars.

3. De ontwerpen moeten zijn oorspronkelijke teekeningen en de afmetingen daaraan te geven mogen niet meer bedragen dan 60 × 80 cM. en niet minder dan 55 × 75 cM.; zij moeten zijn omgeven van een open of blanken rand van minstens 10 cM., voor de opname van advertentiën.

4. In elke teekening moet op duidelijke wijze zijn uitgedrukt, dat deze kaart de aandacht zal hebben te vestigen op het doel der „Vereeniging tot bevordering van Vreemdelingenverkeer" te Leeuwarden, welk doel is: door vermeerdering van vreemdelingenverkeer den bloei van Leeuwarden en omstreken te bevorderen. De Vereeniging tracht dit doel te bereiken:
   a. door zooveel mogelijk bekendheid te geven aan hetgeen een bezoek aantrekkelijk maakt;
   b. door vreemdelingen desverlangd met raad en daad bij te staan;
   c. door het aanmoedigen, ondersteunen of in bijzondere gevallen zelf uitvoeren van hetgeen kan strekken tot verfraaiing van het verblijf of verlevendigen van het verkeer;
   d. door te strijden tegen misbruiken, waaraan zij, die tijdelijk hier verblijf houden, zouden kunnen blootstaan.

5. De teekeningen moeten voorzien zijn van een spreuk of motto en vergezeld gaan van een gesloten of verzegelden briefomslag, waarop van buiten dezelfde spreuk of dezelfde motto moet zijn herhaald, en waarin de naam en de woonplaats van den vervaardiger van het ontwerp zijn opgegeven.

Op dien omslag moet tevens zijn geplaatst een correspondentie-adres, om briefwisseling met den inzender, zoo die mocht noodig blijken, mogelijk te maken, zonder de anonymiteit op te heffen.

6. Bij ieder ontwerp moet, bij afzonderlijk, niet gesloten briefje, duidelijk worden aangegeven, aan welke wijze van uitvoering in druk, bij eventueele reproductie, de vervaardiger heeft gedacht, en met de mogelijkheid om van die soort van reproductie gebruik te maken, dient hij bij de vervaardiging van zijn ontwerp rekening te houden.

7. Verder worden de inzenders verzocht, op den gesloten briefomslag een geheim teeken te plaatsen, dat kan dienen om — wanneer aan de inzenders der *niet bekroonde* teekeningen door middel van het correspondentie-adres, zal worden bericht, dat hun inzending ter hunner beschikking is — bij het afhalen daarvan als herkenningsteeken van den eigenaar te dienen.

8. De ontwerpen moeten worden gedresseerd aan den Chef der Vereeniging „De Harmonie" en franco zijn ingekomen vóór den 1n Augustus 1897.

9. Zoodra de termijn van inzending zal zijn gesloten, wordt den inzenders, door middel van hun correspondentie-adres, de ontvangst van hun ontwerp bericht.

10. Drie prijzen worden uitgeloofd; de eerste ad ƒ 100, de tweede ad ƒ 50 en de derde ad ƒ 25.

11. De beoordeeling der ingezonden zal plaats hebben te Leeuwarden, door een jury van drie leden, nl. de heeren W. B. G. Molkenboer te Amsterdam, J. Bubberman te Leeuwarden en H. H. Kramer te Leeuwarden.

12. De jury zal bij hare beoordeeling in de eerste plaats acht geven op de kunstwaarde der ontwerpen, maar zij sluit van de bekroning uit alle teekeningen, die voor reclameknaart ongeschikt zijn.

13. In ieder geval worden uit de ontwerpen, die na bovengenoemde schifting — zoo die noodig mocht zijn geweest — overblijven, aan de drie teekeningen, die voor bekroning in aanmerking kunnen komen, resp: de eerste, de tweede en de derde prijs toegekend.

14. Na de uitspraak der jury zullen alle ingekomen ontwerpen te Leeuwarden openbaar worden tentoongesteld. Op de bekroonde ontwerpen zal dan de naam van den vervaardiger worden geplaatst.

15. Het bestuur wenscht ook op de niet-bekroonde ontwerpen de namen te vernemelden der kunstenaars, die ze inzenden, voor zoover zij daartoe verlof willen geven. Daarom worden die inzenders — als zij toestemmen in het opheffen der anonymiteit — verzocht hiervan blijk te geven door het aanbrengen van het teeken, gelijkzijdige driehoek △, in den rechter bovenhoek hunner teekening. Dan zal *daarop, nadat* de jury haar uitspraak aan het bestuur zal hebben medegedeeld, van deze inzenders de verzegelde brief worden geopend en hun naam en woonplaats onder hun werk worden geschreven.

De inzender van een ontwerp, waarop bedoeld teeken ontbreekt, ontvangt den brief *ongeopend* terug aan het door hem opgegeven correspondentie-adres.

16. De deelnemers aan dezen wedstrijd worden verzocht hunne teekeningen *opgezet* in te zenden.

17. De inzendingen bekroond volgens § 10 blijven het eigendom van het bestuur.

18. Bij uitvoering in druk, zal den ontwerper worden verzocht de drukproeven van zijn werk na te zien en eene zorgvuldige en goede bewerking dier reproductie te bevorderen. Daarvoor wordt geen afzonderlijke vergoeding toegekend.

19. De beoordeeling (in § 10 gezoemd) der ingezonden ontwerpen zal plaats hebben uiterlijk 14 dagen na den termijn van sluiting van dezen wedstrijd.

De uitslag van deze beoordeeling zal, onmiddellijk nadat de beslissing gevallen is, den bekroonde schriftelijk worden medegedeeld, bij zal bekend gemaakt worden in de *Leeuwarder Courant* en de voornaamste nieuwsbladen van Nederland.

Leeuwarden, Juni 1897.

Het Bestuur,
W. H. Nieuwhoff, *Voorzitter*.
Thomas Oudemeer, *Secretaris*.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

Amsterdam. — Op het terrein van de Imperial gasfabriek, aan de Linnaeusstraat, werd Dinsdagmiddag een proef genomen met een gastramwagen, zooals die in ons land zullen worden geëxploiteerd door de Anglo-Dutch Gas-traction Syndicate. Op het terrein der fabriek was een gedeelte spoorweg voor dezen proefrit gereserveerd, die uitstekend slaagde, in tegenwoordigheid van eenige vertegenwoordigers van de pers en van eenige deskundigen. Na het doen van eenige ritten met dit nieuwe tramrijtuig werd de werking van de onder de banken aangebrachte machine uitgelegd en de cylinder met samengeperst gas gevuld

in het op het terrein der gasfabriek gebouwd valstation. De behandeling bleek zeer eenvoudig te wezen, de vulling daarbij slechts enkele minuten en de daarvoor benoodigde machines, een gasmotor met perspomp, bleken in een beperkte ruimte te kunnen worden opgesteld.

Van de reeds bestaande gastram te Maastricht, de eenige in ons land, onderscheidt de tentoongestelde zich hierdoor, dat in den wagen niet zulk een hinderlijke lucht heerscht en dat de wagen, stilstaande, minder heen en weer schudt.

De snelheid, met dezen wagen bereikt, bedraagt ongeveer 15 K.M. per uur; de wagens kunnen een helling van één op achttien bestijgen en een bocht maken met een straal van acht meter. De wagen ziet er netjes en gerieflijk uit en biedt plaats voor ongeveer veertig personen.

Eerstdaags zullen in tegenwoordigheid van eenige gemeente-autoriteiten — ook van elders — opnieuw proefritten worden gedaan en op nader te bepalen datum zullen proeven genomen worden, om bestaande tramwagens te plaatsen op een onderstel, voorzien van de machinerieën om ze voort te bewegen.

— Aan B. en W. van Amsterdam is het onderstaande adres verzonden:

„Geven met verschuldigden eerbied te kennen, het bestuur van de „Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst" en dat van het Genootschap „Architectura et Amicitia",

„dat zij met leedwezen zien, dat het uiterlijk van eenige omlangs aan de Jan-Luykenstraat gebouwde perceelen, op enkele uitzonderingen na, van zeer weinig geoefendheid der ontwerpers getuigt.

„Mocht met de wijze van bebouwing, welke door hen wordt bedoeld, aldaar worden voortgegaan, dan zou het karakter van het zich daar vormende stadskwartier zeer weinig strooken met den zoo vaak geuiten wensch en het ernstige voornemen, om achter het Rijksmuseum een fraai stadsgedeelte te doen verrijzen.

„Werdt hier niet spoedig ingegrepen, dan is de vrees gewettigd, dat ook alweder de zich daar vormende stadswijk, die een der schoonste van de hoofdstad zou kunnen worden, voor altijd zal werden bedorven en alle goede bedoelingen en verwachtingen ook uwerzijds zullen blijken ijdel te zijn geweest.

„Ofschoon erkennende de moeilijkheden, die zich meestal voordoen, om op esthetisch gebied een zekere leiding te geven bij het zich vormen van nieuwe stadsgedeelten, zoo meenen zij, dat hier de gemeente, als eigenaresse der bovenbedoelde terreinen, krachtiger kan optreden en het recht heeft bij overdracht daarvan alle voorwaarden te stellen, die haar in het belang kunnen bestemming en van den welstand wenschelijk voorkomen. Het stellen van hoogere eischen, op esthetisch gebied, is, naar thans reeds is gebleken, noodzakelijk, zal men althans bereiken, wat men zich van het daar te maken stadskwartier heeft voorgesteld.

„Adressanten meenen u met hun bezwaren in kennis te moeten stellen, te meer daar zij overtuigd zijn, dat er middelen gevonden kunnen worden, om het goede voorzeven ten uitvoer te brengen, en aldaar een goed resultaat te verkrijgen.

„Mocht u de bezwaren van adressanten deelen, dan zijn zij gaarne bereid, omtrent de middelen, om tot het goede doel te geraken, hun gedachten u kenbaar te maken

„Het bestuur van „Bouwkunst": A. Salm G.Bzn., voorzitter; C. T. J. Louis Rieber, secretaris; het bestuur van „Architectura et Amicitia": Joseph Th. J. Cuypers, voorzitter; J. M. Lauweriks, secretaris.

— Dr. P. J. H. Cuypers, die zich eenigen tijd te Londen bevindt, ontving Maandagavond in een feestelijke bijeenkomst de gouden medaille der Koningin van Engeland uit de handen van Prof. Aitchison, voorzitter van het Royal Institute of British Architects. De voorzitter sprak Dr. Cuypers toe, die zijn redevoering beantwoordde. Onder de aanwezigen was ook de Nederlandsche gezant te Londen.

— Aflevering 6 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese, te Utrecht) bevat: De bloemenstad en hare bolplanten, door J. Staring. — De invloed der ijsvorming op de reinheid van het water, door F. E. L. Veeren. — Luminum-rijwielen, door D. Ingerman. — Bloemen en insekten, door Dr. H. J. Calkoen. — De zonnesteek, door Dr. R. G. Rijkens. — Genees- en voorbehoedmiddelen tegen den beet van giftige slangen in Suriname, door J. F. Pool. — Vóórhistorisch Egypte, door D. van Heytema. — Verscheidenheid op fotografisch gebied, door Dr. J. E. Rombouts. — De gewervelde dieren van Java, door Dr. H. J. Calkoen. — Een Paleis der wetenschap voor de Parijsche tentoonstelling in 1900, ontworpen door een Nederlander, door H. — De bliksemafleider van den toren Saint-Jacques, door H. — Nieuwe hulpmiddelen voor uiterst lage temperaturen (vervolg), door Dr. L. Bleekrode. — Korte mededeelingen. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

benoemd tot hoofdingenieur 1e kl., de hoofdingenieur 2e kl. H. P. Memmink; tot ingenieur 1e kl. de ingenieur 2e kl. L. J. C. van Es; tot ingenieur 2e kl., de ingenieur 3e kl. E. C. Lantzius; tot opzichter 2e kl. en gesteld ter beschikking van den resident van Tegal, de amtenaar op non-act. S. F. H. van Raalten, laatst die betrekking bekleed hebbende;

belast met de waarneming der betrekking van ingenieur 2e kl. en geplaatst in het gouvernement Sumatra's Westkust, de ambtenaar op non-act. J. F. de Gijselaar, laatst ingenieur 1e kl.;

overgeplaatst naar de res. Cheribon de opz. 2e kl. M. J. Bausch.

— Bij de Staatsspoorwegen op Java is:

benoemd tot adjunct-ingenieur bij de exploitatie J. F. A. Mulock Houwer, thans met de waarneming dier betrekking belast;

overgeplaatst naar den aanleg der lijn Batavia-Tangerang-Bantam, de opz. 3e kl. E. J. Hornung, de onderopz. 1e kl. F. A. A. J. Valkenhoff, de onderopz. 2e kl. F. Bleek, de onderopzn. 3e kl. B. Mooijen, W. J. Hess, A. S. Dinsbach, P. C. J. Colle en A. Hadeweg Scheffer.

— Tijdelijk belast: met de waarneming der betrekking van ingenieur 1e kl. bij den dienst van het mijnwezen in Ned.-Indië M. Koperberg, laatst ingenieur 2e kl., onlangs van verlof uit Europa teruggekeerd.

— Door den Minister van Waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter: W. Lubbink, te Berlikum, bij vernieuwingen van de Maatsveldbrug bij Franeker; A. J. v. d. Oever, bij de verbetering van de Maas onder Meegen, Oeien en Appeltern, en J. van Reijendam Dz. te Spaarndam, bij de verbetering der doorvaart van de Hembrug.

— De firma W. A. Scholten, te Groningen, heeft uit 253 sollicitanten benoemd tot opzichter der venen en turfstrooiselfabriek te Nieuw-Dordrecht den heer W. Bron, te Stadskanaal.

— Door Ged. Staten van Drente is benoemd tot opzichter bij de te bouwen brug over de Westergrift de heer J. K. Prummel, thans opzichter bij het bouwen eener sluis te Valtermond.

— De heer H. Paal, gemeente-architect van Leiden, heeft eervol ontslag aangevraagd tegen 1 November.

— De heer H. J. Houtman, hoofdopzichter bij de gemeentewerken te Rotterdam, herdacht den dag, waarop hij vóór 25 jaar in dienst der gemeente kwam.

— Uit het door B. en W. te Arnhem aanbevolen tweetal, bestaande uit de heeren W. F. C. Schaap Jr. te Delft en J. Brains te Zwolle, benoemde de Gemeenteraad eerstgenoemde tot ingenieur bij de gemeentewerken.

— De heer S. Mulder, ingenieur der prise d'eau van de in aanleg zijnde waterleiding te Tilburg, is door den Minister van Waterstaat benoemd tot adspirant-ingenieur der telegraphie.

— De heer G. C. Daum, voorzitter van den raad van beheer der Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij, is benoemd tot commandeur in de orde van Oranje-Nassau.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Civiel-ingenieur bij de Maatschappij tot expl. van Staatsspoorwegen, dienst van weg en werken. Adres vóór 15 Juli bij den hoofdingenieur, chef van genoemden dienst.

— Gemeentearchitect van Smallingerland. Jaarwedde f 500. Adres vóór 7 Juli aan den Burgemeester.

— Opzichter-machinist voor de Ned.-Ind. Tramwegmij. te Batavia, tusschen 25 en 35 jaren. Adres Amsterdam, Heerengracht 253.

— Bekwame machineteekenaars op eene scheepswerf. Adres met opgaaf van verl. salaris, leeftijd en vorige werkkring onder no. 18620, Bureau *N. Rott. Ct.*

— Tijdelijk opzichter, bij de gemeentewerken te Schiedam, salaris f 80 à f 100 per maand. Adres den directeur der gemeentewerken (*zie advert. in dit no.*).

— Twee bekwame en vlugge teekenaars op een ingenieursbureel in Den Haag. Adres lett. O. M. Bureau dezes (*zie advert. in dit no.*)

— Bekwaam bouwkundig opzichter. Adres no. 2315, Erven J. J. Tijl te Zwolle.

— Onderwijzer voor het handteekenen en boetseeren te Stad-Doetinchem. Jaarwedde f 220. Adres den Burg. vóór 25 Juli.

— De Minister van Marine brengt ter kennis van belanghebbenden, dat met 1 September 1897 twee plaatsen als adspirant-ingenieur der marine op eene jaarwedde van f 1200 worden opengesteld (*zie Staatscourant no. 158*).

DIENSTAANBIEDINGEN.

(Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie houdt zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.)

— Een bouwkundig opzichter, goed kunnende detailleeren, zoekt plaatsing. Adres no. 84. Bureau dezes. (1)

— Een jongmensch, bekend met bouw- en waterbouwkundig teekenen, calqueeren, landmeten en waterpassen, zoekt eene vaste betrekking. Adres lett. W. O. Bureau dezes (*zie advert. in dit no.*).

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING, AMSTERDAM.

Opzichter-Teekenaar:	leeftijd	21 j.	verl.	Sal.	f	65	per md.	
" "	"	25	"	"	"	85 à 90	"	"
" "	"	23	"	"	"	60	"	"
" "	"	30	"	"	"	60 à 80	"	"
" "	"	28	"	"	"	80 à 90	"	"
" of Uitvoerder	"	43	"	"	"	60 à 70	"	"
" of Teekenaar	"	28	"	"	"	80 à 90	"	"

Een JONGMENSCH, bekend met Bouw- en Waterbouwkundig teekenen, Calqueeren, Landmeten en Waterpassen, zoekt eene **vaste betrekking** als,

OPZICHTER-TEEKENAAR

of voor Bureau-werkzaamheden.

Brieven aan het Bureau van dit Blad onder letter W. O.

Op een INGENIEURSBUREEL in *DEN HAAG* worden dadelijk gevraagd

Twee bekwame en vlugge TEEKENAARS,

salaris naar bekwaamheid.

Brieven onder lett. G. M. aan het bureel van dit Blad.

Bij de GEMEENTEWERKEN te **SCHIEDAM** wordt **gevraagd** een

TIJDELIJK OPZICHTER,

praktisch en theoretisch bekend met **Waterbouwkundige constructies.**

Salaris f 80 à f 100 per maand.

Sollicitanten gelieven zich aan te melden bij den Directeur der Gemeentewerken te *Schiedam*.

SCHIEDAM, 3 Juli 1897.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade

De NEDERLANDEN van 1845

's-GRAVENHAGE, *Kerkplein*, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN — AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

AANBESTEDING.

Op ***Maandag 12 Juli a. s.,*** des namiddags te ***drie*** uur zal door het R.-K. Parochiaal Kerkbestuur van den H. ANDREAS te *Steenwijkerwold* in het Koffiehuis van den Heer POLMAN bij de Kerk aldaar worden *AANBESTEED:*

Het VERGROOTEN van het LIEFDEGESTICHT aldaar.

Bestek en teekeningen liggen in genoemd Koffiehuis ter inzage van af *Maandag 5 Juli a. s.*

Aanwijzing in loco op den dag der besteding des morgens te ***elf*** uur.

BESTEK en TEEKENINGEN zoolang de voorraad strekt à **f 3.**— en inlichtingen zijn van af 5 Juli op franco aanvrage te bekomen bij den Architect

G. Te RIELE Wzn.,
te Deventer.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Kantoor: **130 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.

Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Private-Inrichtingen, —* Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen, — Closets, Waschtafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

Hoofdagent van R. WAYGOOD & Co. Ltd. *London.* **LIFTEN.**

W. A. VAN LOON & Co.

EERSTE NEDERLANDSCHE STOOMFABRIEK voor **HOUTEN SCHOORSTEENMANTELS, DRAAI- en BEELDHOUWWERK** volgens **nieuwste constructie.**

Vraag *TEEKENING* en *PRIJSCOURANT.*

Kantoor: RUSTENBURGERSTRAAT 120, Amsterdam.

L. C. WIJMER,

Fabriek van Metaal- en Koperwerken.

SPECIALITEIT IN STIJLWERKEN.

Rozengracht* 40, *AMSTERDAM.

AANBESTEDING

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Kruiningen*, zullen op ***Zaterdag 10 Juli 1897,*** 's namiddags te 4 uren, aanbesteden:

Het bouwen van twee BEWAARSCHOLEN, één op het dorp en één te Hansweert,

in 2 perceelen.

Bestek en teekeningen liggen ter inzage ter Secretarie der gemeente, terwijl gedrukte bestekken verkrijgbaar zijn tegen toezending van **f 1.**

Aanwijzing in loco op den dag der aanbesteding, 's voormiddags 11 uren, te beginnen te *Hansweert.*

Nadere inlichtingen te verkrijgen bij den Gemeente-Opzichter, den heer A. LE CLERCQ, te *Kruiningen.*

Burgemeester en Wethouders voornoemd,

C. DER WEDUWEN, *Burgemeester.*
DOMINICUS, *Secretaris.*

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der gemeente *RHENEN* zijn voornemens op ***Vrijdag den 16 Juli 1897,*** des middags ten 12 ure op het Raadhuis aldaar aan te besteden:

Het bouwen eener SCHOOL voor Lager onderwijs met Gymnastieklokaal, Pomp, Hekwerk enz.

Bestek en Teekeningen zijn à **f 3.**— per stel verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie.

Aanwijzing op het terrein op Donderdag den 15 Juli 1897 des namiddags ten 3 ure.

Nadere inlichtingen geeft D. HUITING, Gemeente-Opzichter.

AANBESTEDING.

(Raming f 2300.)

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Coevorden*, zullen ***Vrijdag 9 Juli e. k.*** des voormiddags **elf** uur, ten *GEMEENTEHUIZE* aanbesteden:

Het maken van een riool met zinkputten en het dempen eener sloot in het verlengde van de Sallandsche straat,

waarvan het bestek ter lezing ligt bij J. M. BEKKERING, te *Coevorden.*

De aanwijzing zal plaats hebben op den dag der aanbesteding, des voormiddags te **negen** uur, door den Gemeente-Opzichter H. ROZEMAN.

COEVORDEN, 29 Juni 1897.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,

J. W. VAN DER LELY, *Burgemeester,*
W. J. CASPERS, *Wethouder.*

AANBESTEDING.

Op **Donderdag 8 Juli 1897,** des middags te **2½** uur, zal in het Koffiehuis *DE ROODE LEEUW, Vijgendam* te **Amsterdam,** door de *Vereeniging tot Beoefening van Vocale en Dramatische Kunst* worden aanbesteed:

Het verbouwen van het perceel WETERINSCHANS No. 101 tot inrichting voor onderwijs.

Het bestek is ad **f 0.60** te verkrijgen ter Stoomdrukkerij van ROELOFFZEN en HUBNER, N. Z. Voorburgwal te *Amsterdam.*

Inlichtingen geven de architecten A. L. VAN GENDT & ZONEN.

AANBESTEDING

Het BESTUUR van den MIDDELV. AKERPOLDER zal op **Zaterdag 10 Juli 1897**, des namiddags ten **één** ure ten huize van P. KRAMER te *Osdorp* in **twee** perceelen aanbesteden:

Het graven der Kavelslooten, het uitdiepen der Tochten en Wegsloten in dien polder, een en ander nader in het bestek omschreven.

Aanwijzing zal geschieden door den Hoofdopzichter op Woensdag 7 Juli 1897 des voormiddags ten 10½ ure, te beginnen aan den molen, nabij het dorp *Sloten (N.-H.)*.

Bestekken zijn met inbegrip eener situatiekaart van heden af tegen **f 1.50** per exemplaar verkrijgbaar gesteld bij de firma IPENBUUR en VAN SELDAM, Damrak 48 te *Amsterdam*.

Het Bestuur v/d. Middelv. Akerpolder:
W. STUT, *Voorzitter*.
J. v. d. LAARSE, *Secretaris*.

M. Elfring & Zoon.
DEN HAAG,
Z.-O. Buitensingel

Fabrikanten van Cementsteen en Rietplanken. SPECIALITEIT in hardgebakken Tegels, ENGELSCHE, FRANSCHE DUITSCHE en HOLLANDSCHE Vloer- en Wandtegels, voor Serres, Vestibules enz. Alles tegen concurreerende prijzen.

Duinwaterleiding Haarlem.

AANBESTEDING

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van Haarlem zijn voornemens op ***Donderdag 15 Juli 1897***, des namiddags ten **2** uur (lokale tijd), ten Raadhuize in het openbaar aan te besteden:

BESTEK No. 6.

Het leggen van BUISLEIDINGEN en ZINKERS, het stellen van AFSLUITERS en BRANDKRANEN en eenige verdere werken.

Het bestek ligt voor gegadigden ter inzage ten kantore van den Ingenieur J. SCHOTEL, te *Rotterdam*, en ter Secretarie van *Haarlem*, alwaar exemplaren van het bestek, tegen betaling van **f 1** per stuk, van af *Maandag 5 Juli e. k.* verkrijgbaar zijn.

Aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Zaterdag 10 Juli e. k.*; samenkomst des voormiddags ten 10 uur (lokale tijd), op het Stationsplein te *Haarlem*.

HOUTEN
Parketvloeren.
GEBR. VAN MALSEN,
Stoomtimmerfabriek. — DEN HAAG

Nationale Wedstrijd Reclame-Plaat.

De Vereeniging tot bevordering van het Vreemdelingenverkeer te ***LEEUWARDEN*** wenscht door het houden van een NATIONALEN WEDSTRIJD in het bezit te komen van eene **fraaie RECLAME-PLAAT.**

Ie Prijs **f 100.—**, IIe Prijs **f 50.—**, IIIe Prijs **f 25.—**.

Programma voor dezen Wedstrijd op aanvrage verkrijgbaar bij den In-Secretaris, den Heer THOMAS OVERMEER, *Prins-Hendrikstraat*, **Leeuwarden.**

VAN OMMEREN & Co., GROOTHANDEL
ARNHEM. **Spiegel-Vensterglas, Verfwaren.**
GEORNAMENTEERD GLAS.

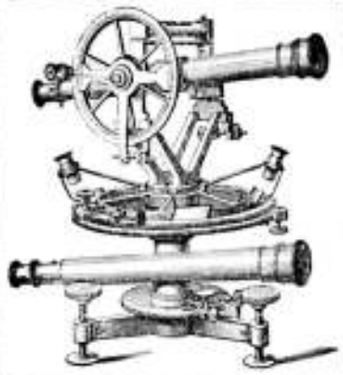

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

P. B. W. SINGENDONK,
ARNHEM.
GROF- en FIJNSMEDERIJ.
LEVERT **alle** soorten **HEKWERK** en verdere **Smidswerken,** tegen concurreerende **prijzen.**

Stoomtimmerfabriek
„ZWEDEN",
UTRECHT.
Architraven, Lijsten, deuren, ramen, betimmeringen. Meubelen voor Kerken en Scholen, enz. enz.
KOZIJNEN, gebeel afgewerkt of pasklaar. Hooge gebouwen, Kluizen, Vloerbanden, Vloerbalken met blinde vernieling, enz. enz.
ARCHITRAVEN en LIJSTEN in voorraad; PROFILLEN gratis verkrijgbaar.

UTRECHTSCHE ASPHALT-FABRIEK.

Herhaalde Bekroningen: Diploma's Zilv. Medailles enz.

Prima **ASPHALT-DAKPAPIER** in **alle** Merken, **'t beste en goedkoopste** dat er bestaat. *Asphalt daklak, Asphaltmastiek, Carbolineum enz.*
DAKBEDEKKINGEN van ASPHALTPAPIER, kant en klaar onder ***jarenlange*** garantie. Maken **alle** voorkomende **Asphaltwerken.**

Echte VULKAAN HOUTCEMENT-DAKBEDEKKINGEN,
met 10 jaren garantie. **Honderden** reeds gemaakt door **'t geheele land en alle** tot volkomen tevredenheid, waarvoor de bewijzen voorhanden zijn.
UTRECHT. **Firma STEIN & TAKKEN.**

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

23ste JAARGANG N°. 28. ZATERDAG, 10 Juli 1897.

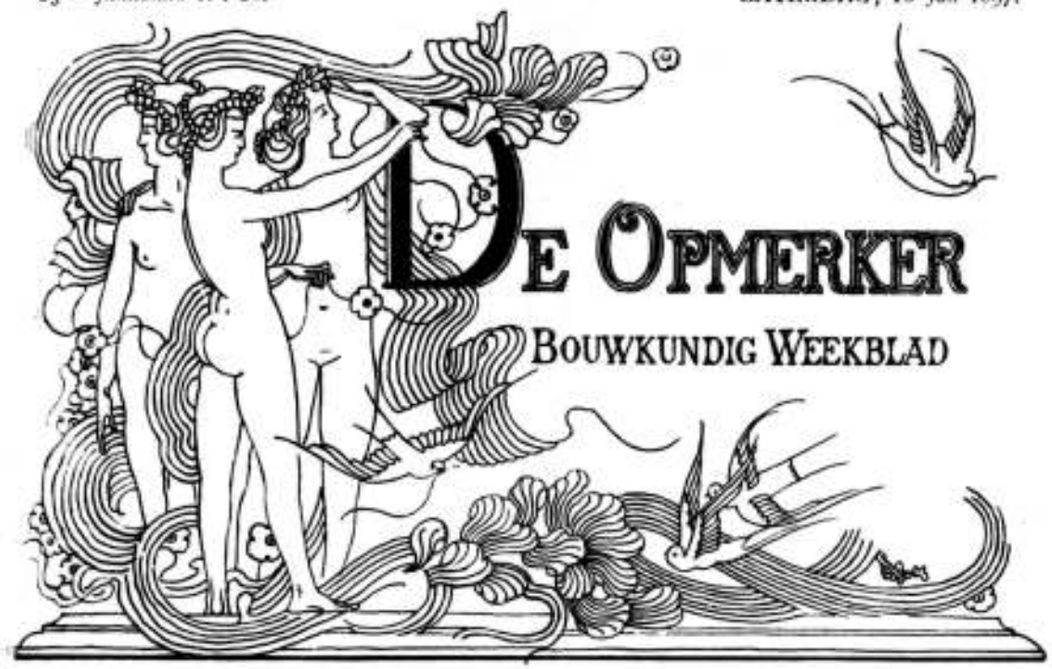

REDACTIE: F. W. VAN GENDT Jzn. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 5.—, waarover op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt; voor België bij vooruitbetaling *f* 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer *f* 0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

REISHERINNERINGEN.

DOOR

A. W. WEISSMAN.

II. *Basel.*

(*Vervolg van bladz.* 211.)

De noordelijke transeptgevel van de Munsterkerk onderscheidt zich door een zeer rijk portaal, dat het karakter van het begin der 12e eeuw vertoont. In het boogveld is Christus als rechter der wereld voorgesteld, met heiligen naast zich. Daaronder zijn de wijze en dwaze maagden verbeeld. Ook is voorgesteld hoe de dooden uit hunne graven opstaan. De figuren hebben het eigenaardig karakter van den Romaanschen tijd. De beelden, die tusschen de kolommen staan, zijn bovenmatig slank, de gezichten zonder uitdrukking, de plooien der gewaden stijf. De beeldhouwwerken van Chartres komen hier in herinnering.

Het koor is door een trans omgeven, die evenwel niet bij het oorspronkelijke plan behoord schijnt te hebben. Ook dit bouwdeel heeft blijkbaar in de 14e eeuw belangrijke veranderingen ondergaan.

Zijdelijk van het koor zag ik een ingang, en binnentredende bevond ik mij in een soort van open hal, met een kruisgang in verbinding staande. Het plein van dien kruisgang, met boomen en struiken beplant, die het eerste lentegroen vertoonden, was van een inderdaad bekoorlijk effect. Ontelbare grafteekenen, overal tegen de wanden aangebracht, gaven een overzicht der versieringskunst en der heraldiek van de 15e eeuw tot 1850. Gedeeltelijk nog laat-Romaansch, is toch deze kruisgang in hoofdzaak een werk der 15e eeuw.

Aan de westzijde van de kruisgang leidt een poort naar den Münsterplatz, waarop een zeer middelmatig standbeeld van Oecolampadius, die de hervorming te Bazel invoerde, geplaatst is.

De kerk maakt van binnen een zeer waardigen indruk. De moderne glasschilderingen vallen niet al te zeer uit den toon. Vooral van de galerij gezien doet de kerk zich gunstig voor. De Romaansche pijlers tusschen de beuken hebben gebeeldhouwde kapiteelen, de schalken bezitten den teerlingvorm. De galerijen zijn betrekkelijk laag, eigenlijk niets anders dan diepe triforiën. In het koor hebben de colonnetten, die de galerijen dragen, rijke Romaansche kapiteelen.

Van het kerkmeubilair zijn enkele stukken nog middeleeuwsch. De predikstoel en de doopvont zijn rijke laat-Gothische werken, die de jaartallen 1486 en 1495 dragen. De koorbanken, van eikenhout, en met misericordes voorzien, die weinig-stichtelijke voorstellingen bevatten, zijn misschien iets vroeger gemaakt.

Talrijke grafteekens zijn in de kerk aanwezig. Dat van Erasmus is een roodmarmeren plaat met Latijnsch opschrift en het jaartal 1536. Onder de grafteekens der bisschoppen munt vooral uit dat van Arnold von Rothberg. Een prachtig werk uit den allerlaatsten tijd der Gothiek is de graftombe van Keizerin Anna, de gemalin van Rudolf von Habsburg. De Keizerin en haar kleine zoon zijn in liggende houding, door wapenschilden omgeven, voorgesteld.

Het maakt een eenigszins zonderlingen indruk, wanneer men de krypt ziet ingericht als . . . verwarmingskelder. De practische, nuchtere zin der Zwitsers komt hier weer treffend uit. De krypta, met haar interessante kapiteelen en haar overblijfselen van muurschilderingen, verdiende een beter lot.

Noordelijk van de Munster, hoog boven den Rijn, leidt de Augustinerstrasse naar het Museum, een

gebouw „im Griechischen Stil" zeggen de reisgidsen, doch in werkelijkheid een slappe navolging van den Berlijnschen Schinkel-stijl. Gelukkig is de straat niet breed, en komt daardoor van den gevel slechts weinig in het gezicht. Het gebouw bevat van alles en nog wat, een bibliotheek, een ethnografische en een prehistorische verzameling, ja zelfs opgezette dieren, mineralen en dergelijken ontbreken niet. Ook de aula der Universiteit is in het gebouw aanwezig. Maar dit alles kon mij slechts weinig belang inboezemen; het was de kunstverzameling, die ik zocht. De bovenste verdieping bleek daarvoor aan de straatzijde ingericht. Als een gymnastische oefening is het trappenklimmen, dat van den kunstliefhebber gevorderd wordt, zeker nuttig, maar als voorbereiding tot kunstgenot schijnt het minder geschikt.

Holbein is het, om wien men zich deze moeite getroost. De schilder, ofschoon te Augsburg geboren, heeft nochtans te Bazel lang vertoefd. Als jongen van 18 jaar ging hij daarheen, en kwam in 1515 in kennis met Erasmus, voor wien hij een exemplaar van diens »Lof der Zotheid" illustreerde, waarbij hij zich een uitstekend humorist toonde. Het exemplaar is in het museum te zien. Voor men echter de zaal, waar de teekeningen tentoongesteld zijn, kan binnentreden, wordt men eerst, bij de hoofdtrap, vergast op cartons van Cornelius, Schnorr en Steinle. Misschien dat in onzen tijd van herlevende liefde voor lijnkunst deze cartons weer meer gewaardeerd worden dan vroeger. Ik vind ze nog altijd droog, schoolsch en conventioneel.

Dan is Holbein toch een andere man. Dit bemerkt men aanstonds bij het beschouwen der rijke verzameling van des meesters teekeningen, die het Museum bezit. Talrijk zijn de portretten, allen met ongelooflijke uitvoerigheid en zekerheid gedaan. En bij al die uitvoerigheid ontbreekt toch nooit een zekere breedheid, die de details aan het ensemble ondergeschikt doet blijven. Allerlei techniek is gebruikt; nu eens is zilverstift gebezigd, dan weer houtskool, rood en zwart krijt of een weinig tint. Bijzonder talrijk zijn ook de ontwerpen voor geschilderde vensters, die Holbein als een voortreffelijk ornemanist doen kennen. Nu eens werden de stoffen aan de gewijde geschiedenis ontleend, dan weer heeft de teekenaar uitsluitend heraldieke onderwerpen ter behandeling gekozen. Maar steeds is een ornementeele omlijsting aanwezig, die een zeer eigenaardige opvatting der Renaissance vertoont.

Toen Holbein te Bazel kwam, was hij nog onbekend, waardoor hij, om te kunnen leven, allerlei bestellingen moest aannemen, waarvoor een schilder in onzen tijd hartelijk bedanken zou. Zoo maakte hij een uithangbord voor een schoolmeester en een beschildering van een tafelblad, die beiden nog in het museum berusten. Zij toonen Holbein nog niet in zijn volle kracht. Doch terzelfder tijd schilderde hij ook reeds meesterlijke portretten, zooals die van burgemeester Meyer en zijn vrouw, waarbij de achtergrond door een rijke Renaissance-architectuur gevormd wordt. Als een aanmerking op deze schilderijen gemaakt moest worden, zou zij de misschien wat al te vaalgrijze vleeschtinten gelden. In Holbein's beste manier is het portret van Bonifacius Amerbach, van 1519. Een zeer correcte teekening is hier met een prachtig coloriet verbonden; het vleesch is uitmuntend weergegeven, en toont zelfs in de diepste schaduw nog zijn natuurlijke kleur.

De passie is door Holbein behandeld in een achttal tafereelen, tot een paneel te zamen gevoegd. Het coloriet is wat hard, maar de composities zijn levendig en dramatisch; soms zijn interessante lichteffecten bereikt.

De doode Christus, op een lang en smal paneel geschilderd, is een meesterlijke, realistische studie naar een half vergaan lijk. Zulke voorstellingen waren in de 16e eeuw niet zeldzaam. Ik herinner slechts aan het grafteeken van Lodewijk XII te St. Denis, of aan dat van Reinoud van Brederode te Vianen.

Op twee andere paneelen zijn de ware en de valsche liefde voorgesteld. De eerste is als Venus en Amor verbeeld, en Holbein heeft daar aan de voorstelling een antiek tintje gegeven. Maar toen hij de valsche liefde in de gedaante van Lais Corinthiaca zou schilderen, nam hij zich een bekende veile deerne, Dorothea Offenburgerin, tot model. Het is echter aanstonds te zien, dat deze ook voor Venus geposeerd moet hebben.

Een der beste werken van den schilder is zeker dat, hetwelk zijn vrouw en kinderen te zien geeft. Hier is het realisme aan het woord; noch de vrouw, noch de kinderen kan men mooi noemen, maar door de meesterlijke behandeling hebben zij die hoogere schoonheid gekregen, die ieder waar kunstwerk bezit. Ook het portret van Erasmus is voortreffelijk; de geestige, spotachtige en toch verstandige trekken van den vermaarden Rotterdammer blijven u nog lang bij. En hoe prachtig zijn niet de magere knokige handen van den bejaarden geleerde geschilderd!

Hoe fraai moeten ook de wandbeschilderingen in het raadhuis geweest zijn! De schetsen daarvoor worden nog bewaard, ofschoon de origineelen reeds in de 16e eeuw vernietigd zijn. Ten deele leverde de oude geschiedenis de onderwerpen, maar de mooiste composities zijn ongetwijfeld die, waar een Oud-Testamentische stof behandeld werd. Vooral die teekening is meesterlijk, waar men Saul en zijn overwinnend leger met den gevangen Koning der Amalekieten ziet terugkeeren. Op den achtergrond branden nog de steden, door de strijders verwoest. Saul is van zijn paard gestegen, en gaat Samuel tegemoet. Deze wacht echter zijn groet niet af, doch roept hem toe: „Omdat gij het woord des Heeren verworpen hebt, zoo heeft de Heere u verworpen, dat gij geen Koning over Israël zult zijn." Er ligt in deze teekening een tragische grootschheid; de toorn van Samuel, de angst van Saul, de verbazing der krijgslieden zijn schoon uitgedrukt. Ook de eigenaardige lichteffecten werken zeer tot het verkrijgen der gewenschte stemming mede.

Als men Holbein's werk gezien en bewonderd heeft, dan valt al het overige, wat het Museum bevat, af. Vooral de werken der hedendaagsche Zwitsersche schilderschool zinken dan in het niet. Alleen Böcklin houdt zich staande met zijn zeer persoonlijk opgevatte tafereelen uit de mythologie. Vinding en teekening zijn bij hem de hoofdzaak; een colorist, in de beteekenis die wij aan dit woord plegen te hechten, is hij niet.

Ik ging nu de tamelijk steile Augustinerstrasse af, die naar de oude Rijnbrug leidt. Van die brug heeft men een bijzonder fraai uitzicht. Zoowel aan de noord- als aan de zuidzijde overspant een moderne ijzeren brug de lichtgroene rivier. Naar het westen toe ligt Bazel op zijn heuvels, terwijl de Munsterkerk met haar kleurig dak alles beheerscht. Aan de oostzijde is de voorstad van Bazel gelegen, waarachter het Schwarzwald omhoog stijgt.

Door de Eisenstrasse kom ik nu op de Markt, waar zich het raadhuis verheft, een gebouw dat een zeer eigenaardigen indruk maakt. Het is blijkbaar een

werk uit het laatst der vijftiende eeuw. De gevel is niet symmetrisch en geheel vlak; de afsluiting wordt gevormd door een boogfries en kanteelingen. Een torentje, vermoedelijk nieuw of althans gerestaureerd, rijst uit het dak. De drie groote openingen, die naar de binnenplaats leiden, hebben spitsbogen, maar de vensters, tot groepen gerangschikt, zijn vierkant. Op de binnenplaats leidt een hoofdtrap, versierd met een 16e-eeuwsch beeld, naar een galerij met moderne fresco's op haar muren. De raadzaal bevat een zeer fraaie betimmering, en in het bijzonder de daar aanwezige 16e-eeuwsche glasschilderwerken, meest wapens verbeeldend, verdienen de aandacht van hen, die voor wapenkunst wat voelen.

De Markt biedt overigens niet veel, wat uit een architectonisch oogpunt merkwaardig mag heeten. De Bazelsche Bank heeft een modernen gevel, geheel zooals men die b.v. in een Duitsche stad zou gemaakt hebben. Het huis „zur Geltenzunft", nu een bierlokaal, schijnt, ofschoon blijkbaar gerestaureerd, toch nog ten deele uit de 16e eeuw afkomstig.

Het postkantoor aan de Freie Strasse is het voormalige Kaufhaus, een laat-Gothisch gebouw, dat op zeer geschikte wijze voor zijn nieuwe bestemming werd ingericht.

Ik keer nu weer terug op mijn schreden om de vischmarkt op te zoeken, waar „der schönste gotische Brunnen der Schweiz" moet staan. En inderdaad, dit werk van omstreeks 1500 verdient een opmerkzame beschouwing. Het benedendeel, waar de lange waterpijpen uit voortkomen, is een korte zuil met bladkapiteel. Een zeskant gedeelte, met wapenschilden versierd, rust op deze zuil. Hooger wordt dit zeskant in een driehoek veranderd; iedere driehoekzijde bevat een nis, die met een beeld gevuld is. St Pieter, St. Jan en de H. Maagd zijn door de beeldhouwers gekozen; het schijnt dat deze beelden veel ouder zijn dan de nissen, waarin zij staan. Een spits met een vergulde engel daarop bekroont het geheel.

Langs den Petersgraben kom ik nu aan het Spalenthor, de merkwaardigste der zeven poorten van Bazel, waarvan er nog slechts drie aanwezig zijn, nu als gedenkstukken van het verledene een sieraad der stad. Het ware te wenschen geweest dat ook zoo menige Nederlandsche stadspoort, in het begin dezer eeuw gesloopt, op dergelijke wijze als herinnering aan het verledene en als schilderachtig kunstwerk bewaard ware gebleven.

De poort onderscheidt zich door een hoog dak, met verglaasde pannen in een dessin gelegd, bedekt. Twee ronde torens, die bovenaan in het achtkant overgaan, zijn aan de buitenzijde geplaatst. Zij eindigen nu in kanteelingen, doch zullen waarschijnlijk voorheen ook houten spitsen gehad hebben. Een soort van voorpoort, in den rijksten laat-Gothischen stijl, komt tusschen de torens vooruit.

Buiten deze poort zijn verscheidene gebouwen der Universiteit geplaatst. Het zijn onbeduidende, quasi klassieke ontwerpen, die mij geen grooten dunk van de moderne Zwitsersche architectuur gaven.

Door het Spalenthor weer stadwaarts wandelend, kwam ik langs den gerestaureerden Holbeinbrunnen, dus genoemd naar de dansende boeren en den doedelzakspeler, waarmede hij versierd is, en waarvan het ontwerp aan Holbein wordt toegeschreven.

Met het bezichtigen van een en ander was de dag reeds een goed deel gevuld. De zon neigde langzamerhand ter kimme, en daar ik dien avond nog Lucern wilde bereiken, staakte ik mijn wandeling om per electrische tram naar het station te gaan. Een eigenaardige wijze om voortdurend contact tusschen den wagen en den kabel te houden, trok bij deze tram mijn aandacht. Terwijl te Straatsburg een stang, boven aan het rijtuig verbonden, langs den kabel gleed, wat vooral in de bochten nogal wat verlies van electriciteit scheen te veroorzaken, was hier een hoefijzervormig raamwerk op den wagen geplaatst, dat door veeren omhoog werd gedrukt. Het contact bleef zoo voortdurend bewaard, ook in de bochten, want het raam was zoo breed, dat het steeds den kabel raakte, zelfs al kwam de as van de rails niet geheel met de ligging van den kabel overeen.

DWANG TOT SCHOONHEID.

In ons nummer van 5 Juni werd gewezen op de minder fraaie bebouwing van het Museumkwartier te Amsterdam. In het bijzonder vonden de huizen, die tegen de P.-C.-Hooftstraat aan verrijzen, afkeuring.

De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en het Genootschap Architectura et Amicitia zijn nu ook door die bouwerij geërgerd geworden. De besturen dier lichamen hebben aan het Dagelijksch Bestuur der hoofdstad een gemeenschappelijk adres gezonden, waarin zij verklaren „dat zij met leedwezen zien, dat het uiterlijk van eenige, onlangs aan de Jan-Luykenstraat gebouwde perceelen, op enkele uitzonderingen na, van zeer weinig geoefendheid der ontwerpers getuigt."

Wie dit leest, zal zich verbazen over de zonderlinge wijze, waarop de adressanten zich hebben uitgedrukt; ook Burgemeester en Wethouders zullen raar opgezien hebben, toen deze zin hen onder de aandacht kwam. Men was het er juist over eens geworden, dat de lievelingsspreuk van zoovele gezelschappen *„oefening baart kunst"* onzin was; niemand sprak meer tegen dat alle oefening niets uitwerkt, zoo geen begaafdheid aanwezig is, en daar komen nu mannen als A. Salm G.Bzn., C. T. J. Louis Richer, Joseph Th. J. Cuypers en J. M. Lauweriks weer zeggen, dat door oefening de kunst, of althans de schoonheid, te verkrijgen is. Want hun „leedwezen" geldt het minder fraai uiterlijk der gebouwen; het is duidelijk, dat zij van oordeel zijn, hoe, bij meerdere geoefendheid, een grootere mate van sierlijkheid zou zijn verkregen.

Misschien hebben zij willen zeggen, dat het uiterlijk der gebouwen niet smaakvol is. Wellicht hadden zij dit reeds neergeschreven, toen zij zich te binnen brachten, dat smaak een van die zaken is, waarover men niet twist. En de mogelijkheid bestaat dat toen al, wat op smaak betrekking had, geschrapt is, en de „geoefendheid" daarvoor in de plaats is gekomen.

Van candidaten, die naar getuigschriften of diploma's dingen, wordt in de examen-programma's verlangd „geoefendheid" in verschillende zaken. Wat is nu „geoefendheid" in het ontwerpen? Moet men zich behoorlijk van zijn haak, zijn driehoek, zijn passerdoos kunnen bedienen, netjes kunnen arceeren, vlakke tinten kunnen leggen? Wij vertrouwen dat de ontwerpers, die de ergernis der adressanten hebben opgewekt, in dit alles voldoende bedrevenheid zullen bezitten. Het kan dan ook niet aangenomen worden, dat de schoen hier wringt; er blijft dus niets anders over, dan te veronderstellen, dat gebrek aan smaak den bouwers aan de Jan-Luykenstraat ten laste wordt gelegd.

En die veronderstelling wordt bevestigd door hetgeen in het adres volgt, namelijk: „Mocht met de wijze van bebouwing, welke door hen wordt bedoeld, aldaar worden voortgegaan, dan zou het karakter van het zich daar vormend stadskwartier zeer weinig strooken met den zoo vaak geuiten wensch en het

ernstige voornemen, om achter het Rijksmuseum een *fraai* stadsgedeelte te doen verrijzen."

Wij hebben het woord *fraai* gecursiveerd, want daar komt de aap uit den mouw. Wat nu gebouwd wordt is dus, „op enkele uitzonderingen na", eenvoudig leelijk. Duidelijkheidshalve hadden nu die uitzonderingen, met aangeving van buurtnummers, genoemd moeten worden, dan was bekend geweest, welke der „perceelen" aan het schoonheids-ideaal der adressanten beantwoorden. Nu is verwarring alleszins mogelijk.

Dan gaat het adres voort: „Wordt hier niet spoedig ingegrepen, dan is de vrees gewettigd, dat ook al weder de zich daar vormende stadswijk, die een der schoonste van de hoofdstad zou kunnen worden, voor altijd zal worden bedorven en alle goede bedoelingen en verwachtingen ook uwerzijds zullen blijken, ijdel te zijn geweest."

De Amsterdamsche bouwpolitie is voor „ingrijpende" maatregelen niet bang, daarvan weet menigeen mede te spreken, maar om het schoone bekommerde zij zich nog niet. Men kan er echter zeker van zijn dat, zoodra de politieverordeningen zich ook met den uiterlijken welstand gaan bezighouden, de uitvoerders van die verordeningen niet in gebreke zullen blijven hun plicht te doen. Voorloopig is nog wel de gemeentewet een beletsel, maar misschien wil de nieuwe Tweede Kamer die wel zóó veranderen, dat naast de orde, de zedelijkheid en de gezondheid ook de schoonheid een plaatsje krijgt.

Publiekrechterlijk, dit zien de adressanten echter in, kan, in een afzienbare toekomst, niets verkregen worden. Zij zullen vreezen, en misschien niet ten onrechte, dat het Museumterrein al lang volgebouwd zal zijn, eer de gemeentebesturen de machtiging hebben ook invloed op het uiterlijk aanzien der te stichten huizen uit te oefenen.

Daarom meenen zij, dat men het over een anderen boeg moet gooien. De gemeente kan „als eigenaresse der terreinen, krachtiger optreden", door „bij overdracht daarvan alle voorwaarden te stellen, die haar in het belang der bestemming en van den welstand wenschelijk voorkomen."

De gemeente, als zoodanig, is slechts een abstract begrip. Daarom zal hier wel bedoeld zijn het gemeentebestuur, d. i. de Raad. Dit lichaam heeft, privaatrechterlijk, de bevoegdheid om „op esthetisch gebied zekere leiding te geven", zooals de adressanten willen. Er zijn verschillende manieren, om die „leiding" te doen geschieden. De Raad kan zich de teekeningen doen voorleggen ter beoordeeling. Is hij niet met het „esthetisch" gelief hebber van enkele zijner medeleden als hulpmiddel bij die beoordeeling tevreden, dan kan hij de teekeningen in handen stellen van het Dagelijksch Bestuur ten fine van preadvies. Dit college kan dan weer den Directeur der Openbare Werken advies vragen en deze ambtenaar kan diegene zijner ondergeschikten, die hem het meest „esthetisch" schijnt, met het maken van een rapport belasten. Langs denzelfden weg, doch in omgekeerde richting, kan dan het rapport van dezen arbiter den Raad ten slotte weer bereiken.

De adressanten zeggen niet, of dit de wijze van beoordeeling is, die zij bedoelen. Zeer geheimzinnig deelen zij mede dat zij, als hunne bezwaren gedeeld worden, „bereid zijn, omtrent de middelen, om tot het goede doel te geraken" hun gedachten kenbaar te maken aan Burgemeester en Wethouders.

Waartoe dit geheimzinnig doen? In onzen tijd van openbaarheid behoort het toch niet meer thuis. Wij zijn geen „gedachtenlezers", doch durven toch wel, als onze meening, zeggen dat de adressanten óf opdracht aan bepaalde architecten, óf beoordeeling der plannen door een commissie van architecten bedoelen.

Het opdragen van gemeentewerk aan particuliere architecten is in den laatsten tijd te Amsterdam nog al eens voorgekomen. Wij hebben daartegen geprotesteerd, omdat dit systeem, waarbij alle concurrentie op zij gezet wordt, te groote gelijkenis heeft met begunstiging, dan dat hij, die meent dat er gelijk recht voor allen bestaat, daarmede vrede zou kunnen hebben. Wij durven niet aannemen, dat de adressanten de begunstiging van de heeren Berlage en Poggenbeek, *„puisqu'il faut dire leurs noms"* goed zullen keuren; veel minder kunnen wij dus onderstellen, dat zij bepaalde architecten zouden aangewezen willen zien, wier taak het zou zijn de plannen, waarnaar de koopers van gemeente-bouwterreinen moeten werken, te vervaardigen.

Er blijft dus nog over, de beoordeeling der door de koopers in te dienen plannen, waarmede een commissie van architecten belast zou kunnen worden. Wij zouden ons al zeer moeten vergissen, indien de instelling eener zoodanige commissie niet het ideaal was, dat den adressanten voorzweeft. Een mededeeling, onlangs in de pers gedaan, versterkt ons nog in dit vermoeden.

Reeds verleden jaar is, naar wij meenen in het Genootschap Architectura et Amicitia, de instelling eener dergelijke commissie ter sprake gekomen. Betoogd werd toen hoe een gebouw, dat geen schoonheid bezit, slechts een voortbrengsel van nijverheid genoemd kan worden. Betreurd werd, dat het groote publiek aan die schoonheid niet hecht, en dat het daarin slechts ziet iets, hetwelk de bouwkosten verhoogt zonder eenig voordeel te geven. Toen werd er ook op gewezen, dat wij leven in een maatschappij, in een gemeenschap, waar orde en regel moeten heerschen, en dat ieder gebouw een deel van de lucht neemt, die aan de gemeenschap toekomt, dat het de zonnestralen onderschept, al weder voor de gemeenschap bestemd, dat het zelfs het verkeer belemmert.

Gevraagd werd of, wie bouwt, aan de gemeenschap voor dit alles niet iets in de plaats moet geven, of zij niet schadeloos gesteld moet worden voor het gemis van het blauw des hemels, het lachend verschiet en het lieflijk landschap. Wie een gebouw doet zetten, dat niemand genoegen geeft dan hemzelf, werd voor een egoïst van de grootste soort uitgemaakt.

Tegen deze redeneering scheen niet veel in te brengen. Maar wij merkten destijds op, dat er geen eenstemmigheid bestaat omtrent wat schoon is en wat niet, en dat zelfs onder architecten over deze vraag zooveel strijd wordt gevoerd, dat het groote publiek totaal van de wijs raakt.

Wij noemden toen eenige regelen, die bij de gemeentelijke beoordeelings-commissie als richtsnoer zouden moeten dienen. Doch de toepassing, die van deze regelen gemaakt zou moeten worden, scheen ons tot onoverkomelijke moeilijkheden te zullen leiden.

Wij schreven verder:

„Reeds bij het constructieve gedeelte van het vraagstuk is groot verschil van meening te wachten. Als regel zullen de gebouwen, waarover een dergelijke commissie te oordeelen heeft, wel uit gebakken steen bestaan. Nu zal het eene commissielid slechts het toepassen van uitmetselingen, vlechtingen of gekleurde steenen als versiering toelaten. Een ander zal er vrede mede hebben, dat het bepleisteren van den gevel wordt voorgesteld. De heeren gaan elkander met tal van argumenten te lijf, doch, zooals men steeds ziet

gebeuren, men overtuigt elkander niet en er dient dus gestemd te worden. Zijn er een paar leden, die de zijde van den pleisteraar kiezen, absent, dan wint de baksteenman zijn pleit en omgekeerd. Zoo zullen er zich andere verschillen openbaren, bv. over de vraag, of ijzerconstructies al dan niet in het gezicht moeten worden gelaten; de lezer moge hier verdere voorbeelden uit zijn eigen verbeelding bijvoegen. Dit alles heeft nu nog slechts betrekking op de constructie, in zooverre als die een element der schoonheid uitmaakt. En als nu hier, waar althans in dit constructieve een eenigszins vaste grond voor de beoordeeling gevonden wordt, reeds zooveel verschil van meening te wachten is, hoe zal het dan gaan, wanneer die grond verlaten moet worden en de commissie in de blauwe sferen der eigenlijke schoonheidsleer gaat zweven?"

Hebben de adressanten hieraan wel gedacht? Hebben zij ook wel overwogen, of een commissie van deskundigen, dus architecten, bijeen te brengen zal zijn? Natuurlijk kunnen bouwmeesters, die hun functie nog uitoefenen, geen deel der commissie vormen. De leden behooren boven de partijen te staan en mogen geen zitting hebben in een lichaam, dat de plannen van medeleden zou hebben te beoordeelen. Slechts enkele bejaarde mannen, die hun koetjes op het droge wisten te trekken, komen dus in aanmerking. Maar zulk eene commissie kunnen de adressanten toch niet begeeren.

Er gebeuren tegenwoordig te Amsterdam rare dingen. Beurs- en gasthuisbouw worden aan vriendjes door het Gemeentebestuur toegestopt. Een terrein aan de Raadhuisstraat wordt voor lagen prijs verkocht, omdat het Dagelijksch Bestuur zoo veel met het werk van den architect, die het plan maakte, ophield. Maar terzelfder tijd doet gezegd Bestuur gebouwen stichten zóó leelijk, dat de openbare meening over dergelijk gemis aan smaak onthutst wordt. Neemt men aan dat, zoo bij beurs-, gasthuisbouw en terrein-verkoop, esthetische overwegingen den doorslag hebben gegeven, hoe zijn die dan te rijmen met het volslagen gebrek aan schoonheid, dat al de openbare gebouwen der laatste drie jaren kenmerkt? Het is alles mysterie.

Misschien hebben de adressanten in zake de bebouwing der Museumterreinen, ziende hoe „esthetisch" het gemeentebestuur zich in het laatste jaar toonde, gemeend niet aan een doovemansdeur te zullen kloppen. Maar hebben zij wel overwogen, dat een stadsregeering, die in haar openbare gebouwen zulk een slecht voorbeeld geeft, het recht mist, althans in zedelijken zin, om, op welke wijze dan ook, als censor van het werk, door particulieren uitgevoerd, op te treden?

Niet alleen particulieren zijn op het oogenblik bezig het museumterrein te ontsieren. Wanneer de adressanten zich de moeite willen geven eens een wandelingetje langs den Wetering te maken, dan zullen zij in de buurt van het circus een gemeente-gebouw zien verrijzen, dat, om hun eigen woorden te gebruiken, „zeer weinig strookt met den zoo vaak geuiten wensch en het ernstige voornemen, om achter het Rijksmuseum een fraai stadsgedeelte te doen verrijzen." Hier is nu de gemeente bezig „zekere leiding te geven op esthetisch gebied", maar die leiding is zekere niet eene, zooals door de adressanten bedoeld wordt.

Toen de gemeente Amsterdam genoeg had van de esthetica, — toen zij, meenende zeer zuinig te zijn, bij de reorganisatie van den dienst harer openbare werken, het model van hare groote mededingster aan de Maas ging volgen, — toen hebben wij voorspeld, dat de zuinigheid de wijsheid zou bedriegen.

Een gemeente van een half millioen zielen kan het niet stellen zonder een estheticus, die voor de belangen der schoonheid waakt. In ons nummer van 3 November 1894 schreven wij, toen de laatste gemeente-architect, de heer Weissman, zijn ambt had nedergelegd: „Zooveel meenen wij te mogen zeggen, dat de verwachting, die men van dien architect als estheticus had, niet beschaamd is geworden. Wij gelooven zelfs niet ver mis te tasten, wanneer wij aannemen, dat het juist deze esthetische neigingen geweest zijn, waarom het gemeentebestuur zich van zijn architect heeft ontdaan. Zooals de gemeenteraad toch op het oogenblik is samengesteld, kan het wel niet anders of een ambtenaar, die bekend staat esthetische neigingen te koesteren, moet een gevaarlijk element geacht worden."

Monumenten uit den tijd der architectlooze regeering zijn er sinds verscheidene verrezen. Wij behoeven slechts het telefoongebouw, het gebouw van den Burgerlijken Stand, de brandweerposten te vermelden, om in herinnering te brengen, hoe zij, die zich als bijbaantje met de waarneming van de esthetische belangen der stad belasten, zich van die taak kwijten. Wij moeten zelfs wel aannemen, dat de Gemeenteraad over zijn tegenwoordige esthetici niet tevreden is, want hoe anders de benoeming van particuliere architecten voor stadswerken te verklaren? Is de raad met zijn tegenwoordigen schoonheids-dienst tevreden, dan komen die benoemingen in een zeer zonderling licht.

Willen de besturen der Maatschappij en van Architectura consequent zijn, dan moeten zij ook het stadsbestuur wijzen op het slechte voorbeeld, dat dit lichaam sedert 1894 bezig is te geven. Aan „een zekere leiding op esthetisch gebied" is hier groote behoefte, want het blijft nog altijd waar, dat ofschoon leeringen wekken, toch voorbeelden trekken.

Misschien is er nog een vervolg op het adres te wachten en zullen de besturen, die nu alleen voor de belangen van een bepaald stadsgedeelte oog hebben, ook de andere wijken der gemeente een beurt geven.

Dwang tot schoonheid schijnt ons iets onbereikbaars. Maar zij, die in deze met ons van meening verschillen, zullen toch moeten erkennen dat, zal die dwang iets uitwerken, hij dient uitgeoefend te worden door personen of lichamen die van zeer hooge esthetische aspiratiën blijk geven.

En hoe druk het tegenwoordig Amsterdamsch Bestuur ook soms met de esthetica schermt, van werkelijk schoonheidsgevoel geeft het niet de geringste blijken. Vóór men de ontwerpen van hen, die het door hen gekochte gemeenteterrein bebouwen, aan een beoordeelingscommissie onderwerpt, moeten eerst de ontwerpen van den Directeur der Publieke Werken die vuurproef doorstaan hebben. Misschien treedt, zonder dat de buitenwacht dat weet, nu reeds de Commissie van Bijstand in het beheer der publieke werken als jury op. Mocht dit zoo zijn, dan zijn wij getuigen van een allertreurigst fiasco.

Wij zijn benieuwd naar het resultaat, dat door het adres zal worden verkregen. Slechts spijt het ons, dat het niet aan den Raad gericht is, dan hadden wij misschien de meening der Vergadering gehoord. Nu vreezen wij voor het bekende kluitje, waarmede reeds zoo menig adressant door colleges van Dagelijksch Bestuur in het riet werd gestuurd.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. **De Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, brengt ter kennis van belanghebbenden:**

1o. dat, behoudens de sub 2 vermelde uitzondering, in het vervolg tot de vereischten van toelating tot het vergelijkend onderzoek van candidaten dingende naar een getuigschrift van voldoend afgelegd examen voor opzichter van den Rijkswaterstaat, zal be-

hooren het overleggen van bewijsstukken waaruit blijkt dat de candidaat na volbrachten zeventienjarigen leeftijd, gedurende te zamen minstens twee jaren met vrucht practisch werkzaam is geweest in een of meer tot de bouwvakken behoorende ambachten;

2o. dat voor het eerstvolgende examen, hetwelk in Maart 1898 zal worden gehouden, het voorenstaande nog niet verplichtend zal zijn, maar dat bedoelde bewijsstukken tot aanbeveling zullen strekken voor een eventueele benoeming bij den Rijkswaterstaat.

Amsterdam. In de Zaterdag 3 dezer gehouden vergadering der Vereeniging van burgerlijke ingenieurs deed de heer G. J. W. de Jongh, lid der commissie tot veredeling van het ambacht en tot het afnemen van proeven van bekwaamheid, eenige mededeelingen omtrent de werkzaamheid dier commissie en stelde voor haar een jaarlijksche subsidie van *f* 50 te verleenen.

De beslissing over dit voorstel zal in de volgende vergadering, te houden in September, genomen worden.

Nadat de aanhangige fusie-plannen der verschillende technische vereenigingen nog in den breede besproken waren, stelde de heer Kruseman aan het bestuur de vraag: „Doet de Regeering pogingen tot reorganisatie der Polytechnische School? Zoo niet, ligt het dan niet op den weg van het bestuur hierop bij den Minister van Binnenlandsche Zaken aan te dringen?"

De voorzitter antwoordde, dat een ontwerp tot reorganisatie reeds bij de Tweede Kamer is ingediend en dat hij overigens op deze gewenschte verbetering gaarne zal aandringen.

Ten slotte werden door den heer C. L. M. Lambrechtsen eenige mededeelingen gedaan over de Amsterdamsche havenwerken. Hij schetste in het kort de verschillende groote havenwerken en de plannen, die nog tot verdere verbetering uitgevoerd zullen worden.

Na afloop der vergadering werd een boottocht ondernomen tot bezichtiging der zooeven besproken werken, en werd verder het Museum van voorwerpen ter voorkoming van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen bezocht.

Rotterdam. De architect Molenbroek is voornemens aan de Wijnhaven en Geldersche Kade een huis te bouwen van 300 M² oppervlakte op een fundeering van 500 heipalen. Het zal een hoogte verkrijgen van 39 meter en door twee zijtorens geflankeerd worden. Het benedengedeelte wordt ingericht voor winkels, de zes eerste verdiepingen dienen tot kantoren, terwijl de kap, ter hoogte van 4 verdiepingen, voor bergplaats zal strekken en de hoogste étages voor photographisch atelier. Door middel van twee liften kan men alle étages bereiken. Er worden aangebracht centrale verwarming en electrisch licht.

De waterleiding op de drie bovenste verdiepingen wordt in het huis zelf uit een reservoir voorzien, daar de druk der waterleiding deze hoogte niet kan bereiken.

De gevellengte is 19 M. aan de Geldersche Kade, 16 M. aan de Wijnhaven en 14 M. aan de Wijnstraat. De hoofdingang is aan de Wijnhaven. De onderbouw tot de 2e etage wordt opgetrokken van hardsteen en de rest van witte verglaasde steen; van daar den naam van het Witte Huis. Met 1 April 1898 denkt men met het reuzengebouw gereed te zijn. (*N. Rott. Ct.*)

Delft. Krachtens het raadsbesluit, waarbij aan B. en W. een krediet van *f* 600 is verleend tot het doen ontwerpen van plannen voor een eventueele verbouwing van Stads Doelen, heeft dat college daarmede belast den gemeente-architect, den heer M. A. C. Hartman, onder wiens leiding nu voor dat doel werkzaam is de heer H. M. Henker, student aan de Polytechnische School.

Haarlem. Na briefwisseling met den Minister van Binnenlandsche Zaken hebben B. en W. den Raad voorgesteld, voor *f* 5250 de perceelen aan te koopen, staande tegen den oostelijken zijgevel van de gerestaureerde Vleeschhal, welk gebouw thans bestemd is voor het Rijks- en Provinciaal archief.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Civiel-ingenieur bij de Maatschappij tot expl. van Staatsspoorwegen, dienst van weg en werken. Adres vóór 15 Juli bij den hoofdingenieur, chef van genoemden dienst.

— Tijdelijk opzichter, bij de gemeentewerken te Schiedam, salaris *f* 80 à *f* 100 per maand. Adres den directeur der gemeentewerken (*zie advert. in het vorig no.*).

— Twee bekwame en vlugge teekenaars op een ingenieursbureel in Den Haag. Adres lett. G. M. Bureau dezes (*zie advert. in het vorig no.*).

— De Minister van Marine brengt ter kennis van belanghebbenden, dat met 1 September 1897 twee plaatsen als adspirant-ingenieur der marine op eene jaarwedde van *f* 1200 worden opengesteld (*zie Staatscourant no. 158*).

— Leeraar in het handteekenen en leeraar in het werktuigkundig teekenen. Salaris resp. *f* 250 en *f* 400 per cursus, October—Maart, voor 8½ en 12½ uur per week. Adres in persoon bij den directeur der burgeravondschool, Westerstraat 187 Amsterdam, vóór 17 Juli, dagel. van 8—12 uren.

— Twee werktuigkundige ingenieurs bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, dienst van weg en werken. Adres uiterlijk 15 Juli aan den hoofdingenieur te Utrecht.

— Opzichter, bekend met het leggen van waterleidingbuizen. Adres letter O. W., Boekhandel voorheen Höveker & Wormser, Amsterdam (*Zie adv. in dit no.*)

— Opzichter-teekenaar, om met 1 Aug. in dienst te treden. Adres lett. W. Boekhandel voorheen Höveker en Wormser, Amsterdam. (*Zie advert. in dit no.*)

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de inzending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een bouwkundig opzichter, goed kunnende detailleeren, zoekt plaatsing. Adres no. 24. Bureau dezes. (2)

— Een jongmensch, bekend met bouw- en waterbouwkundig teekenen, calqueeren, landmeten en waterpassen, zoekt eene vaste betrekking. Adres lett. W. O. Bureau dezes (*zie advert. in dit no.*).

Informatiebureau Technische Vereeniging, Amsterdam.

Opzichter-Teekenaar:	leeftijd	21 j.,	verl. Sal. *f*	65	per md.
„ „	„	25	„ „ „	85 à 90	„ „
„ „	„	24	„ „ „	60	„ „
„ „	„	30	„ „ „	60 à 80	„ „
„ „	„	24	„ „ „	80 à 100	„ „
„ of Uitvoerder	„	43	„ „ „	60 à 70	„ „
„ of Teekenaar	„	28	„ „ „	80 à 90	„ „

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is: bepaald dat de opz. 2e kl. M. J. Bausch in de residentie Bantam geplaatst blijft; overgeplaatst naar de resid. Cheribon de opz. 1e kl. A. J. Dijkstra.

— Door den directeur der burg. openb. werken is benoemd tot opz. 2e kl. bij de exploitatie der Staatsspoorwegen op Java de tijdel. onderopz. 2e kl. J. H. Th. Arends.

— De heer J. van Lokhorst, Rijksbouwkundige voor de gebouwen van onderwijs enz. te 's-Gravenhage, is benoemd tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw.

— Tot opzichter bij de gemeentelijke gasfabriek en hoogdruk-waterleiding te Dordrecht is benoemd de heer N. J. F. de Waal, opzichter bij de gemeente-gasfabrieken te Rotterdam.

— De heer L. A. van Mels, opzichter van het hoogheemraadschap Rijnland, herdacht den dag, waarop hij vóór 50 jaar in dienst van het hoogheemraadschap trad.

— De Commissie, in 1897 belast met het afnemen der eind-examens aan de Polytechnische school te Delft, heeft de navolgende diploma's uitgereikt:

voor technoloog (B, art. 66) aan: D. Bisschop, R. van Hasselt, A. ter Haest, G. F. van Limborch van der Meersch, D. Pijzel, H. Tijdens en J. S. Gallay;

voor civiel-ingenieur (C, art. 61) aan: A. G. Allart, jhr. W. M. de Braaw, G. H. Broekman, A. J. Hirschig, C. G. J. W. Koopman, A. K. M. Martis, A. A. Meijers, P. H. G. Montenberg, B. J. Haitsma Mulier, jhr. R. L. R. de Muralt, F. graaf van Randwijck, H. C. C. van Rijsbergen, F. C. van Sillevoldt, F. C. J. v. d. Steen van Ommeren, Ph. J. Stok, B. J. W. Swaters, A. M. Valkenburg, F. A. Varkevisser, W. van Veen, R. J. Verwijs, W. J. Wisselink, A. F. Zanstra en A. K. Zwerde;

voor bouwkundig ingenieur (C, art. 62) aan: A. W. C. Dwars;

voor werktuigkundig ingenieur (C, art. 64) aan: F. W. Bolk, J. W. van Dijk, C. A. S. Hamelink, H. J. Heinsius, F. Kloos Jr., J. Koster, A. J. F. van Loer, A. I. van Leer, T. Nobel A.zn., Ch. Penning, J. W. Scherrer en B. S. van Zanten.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Mem. San. Inst. LONDON.

Kantoor: **130 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.

Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen. — Privaat-Inrichtingen. —* Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen, — Closets, Waschtafels, Urinoirs enz.* **VERWARMING en VENTILATIE.** Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

L. C. WIJMER,

Fabriek van Metaal- en Koperwerken.

SPECIALITEIT IN STIJLWERKEN.

Rozengracht* 40, *AMSTERDAM.

Opzichter Waterleiding.

GEVRAAGD een **OPZICHTER,** bekend met het leggen van *Waterleidingbuizen.*

Brieven onder lett. O. W., aan Boekh. voorheen HöVEKER & WORMSER. ***Kalverstraat 184,*** *Amsterdam.*

Opzichter-Teekenaar.

GEVRAAGD een **OPZICHTER-TEEKENAAR** om met *1 Augustus* in dienst te treden. Brieven in te zenden onder letter W. aan Boekh. voorheen HöVEKER & WORMSER, ***Kalverstraat 184,*** *Amsterdam.*

Een JONGMENSCH, bekend met Bouw- en Waterbouwkundig teekenen, Calqueeren, Landmeten en Waterpassen, zoekt eene **vaste betrekking** als

OPZICHTER-TEEKENAAR

of voor Bureau-werkzaamheden.

Brieven aan het Bureau van dit Blad onder letter W. O.

AANBESTEDING

Door den Heer A. W. VAN DER SLUIS, te *Nieuw-Amsterdam*, zal op **den 15 Juli 1897,** 's namiddags 4 uur, worden *AANBESTEED:*

Het bouwen van een WOON- en WINKELHUIS aan de Verlengde Hoogeveensche Vaart, onder Erica.

Bestek en Teekening zijn tegen toezending van ***f* 1,50,** te bekomen bij den ondergeteekende.

Aanwijs in loco op den dag der besteding 's voormiddags **10** uur; terwijl tevens op den 10 en 12 Juli tot het geven van inlichtingen ten zijnen huize zal vaceeren.

De Architect,
O. M. MEEK, *te Donkerbroek.*

DE LINT & Co., Rotterdam.
NIEUWE HAVEN 39.
MAGAZIJNEN van **VLOER- en WANDTEGELS.**
Depôts | **MINTON HOLLINS & Co. VILLEROY & BOCH.**

Cementsteenfabriek.

H. M. DE LANGE te ***Vlaardingen*** levert zoo spoedig mogelijk zoodanig fabrikaat.

Javasche Bosch-Expl.-Mij.
v/h P. Buwalda & Co.
Handel in **DJATIHOUT (JAVA-TEAK).**

Alle houtsoorten worden tegen concurreerende prijzen **in loon gezaagd**

Stoomhoutzagerij: **Overzijde van het IJ,** *westelijk v. h. Tolhuis.*

De Directie. *Nieuwe Doelenstraat 12—14 bij de Munt,* **Amsterdam.**

Amsterdamsche Fabriek van Cement / IJzer Werken,
(SYSTEEM MONIER.)
Groote Wittenburgerstraat 108 Amsterdam.

Reservoirs, Vijvers, Regenbakken en Welputten, Riolen, Duikers en Afwateringsbuizen. Vloeren en Gewelven. Tusschenmuren, Kelders en Grafkelders. Trappen en Daken. Silos, Kribben en Voerbakken. Vorsten, Muurbedekkingen en Plantenkuipen.

WILH. TILLMANNS'SCHE WELLBLECH-FABRIK U. VERZINKEREI, REMSCHEID.
OVERKAPPINGEN, LOODSEN enz. van gegolfd plaatijzer.
ROLLUIKEN van Staal of Hout in verschillende constructies.
Vertegenwoordiger: B. J. HESSELINK, Keizersgracht 263, Amsterdam.

KON. NED. GROFSMEDERIJ,
LEIDEN.

Machine-, Stoomketel- en Constructiefabriek. Scheepsbouwwerf met Dwarshelling, lang 50 M. Stoombooten-, Bagger- en Spoorwegmaterieel. IJzer- en Kopergieterij. Zware en Lichte Smeewerken. Ankers, IJzeren en Stalen Kettingen met certificaat van Lloyd's en Bureau Veritas.

ROLLUIKEN van ***hout*** en van ***staal***, in verschillende ***constructiën.*** Prijscouranten en inlichtingen op aanvrage gratis bij ***W. H. H. SCHOLTE,*** **Fabrikant, Prinsengracht 516, AMSTERDAM.**

VAN OMMEREN & Co., ARNHEM.
GROOTHANDEL **Spiegel-Vensterglas. Verfwaren.**
GEORNAMENTEERD GLAS.

Corns. GIPS Cornszoon, Dordrecht.
CREOSOTEEREN / BURNETTEEREN / KYANISEEREN } **op strengste keur.**
GEDEELTELIJKE CREOSOTEERING.
HOUTHANDEL — DWARSLIGGERS.

W. A. VAN LOON & Co.

EERSTE NEDERLANDSCHE STOOMFABRIEK voor **HOUTEN SCHOORSTEENMANTELS, DRAAI- en BEELDHOUWWERK** volgens **nieuwste constructie.**

Vraag *TEEKENING* en *PRIJSCOURANT.*

Kantoor: RUSTENBURGERSTRAAT 120, Amsterdam.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845

's-GRAVENHAGE, *Herdplein*, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN — AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

STOOMTIMMER-HOUTWOL-FABRIEK

DIJKERMAN & BOLIZARD, Breda.

SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS der gemeente *RHENEN* zijn voornemens op ***Vrijdag den 16 Juli 1897***, des middags ten 12 ure op het Raadhuis aldaar aan te besteden:

Het bouwen eener SCHOOL voor Lager onderwijs met Gymnastiekloknal, Pomp, Hekwerk enz.

Bestek en Teekeningen zijn à **ƒ 3.**— per stel verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie.

Aanwijzing op het terrein op Donderdag den 15 Juli 1897 des namiddags ten 3 ure.

Nadere inlichtingen geeft D. HUITING, Gemeente-Opzichter.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

op **Zaterdag** den **24n Juli 1897**, des namiddags ten **2** ure (*locale tijd*), aan het bureau van den Sectie-Ingenieur der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen te NIJMEGEN, *Spoorstraat* 2c van

BESTEK G.

Het vernieuwen van een gedeelte der afdekking van de overkapping op het station ARNHEM.
Regeeting ƒ 15,400.

De besteding geschiedt volgens § 21 van het bestek.

Het Bestek ligt van den 7 Juli 1897 ter lezing aan genoemd bureau en is op franco aanvraag (per brief) te bekomen tegen betaling van **ƒ 1.—.**

Inlichtingen worden gegeven door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden op Maandag den 19 Juli 1897 ten 1 ure namiddag (*West-Europeesche tijd*).

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van *ZAANDAM* zullen op **Zaterdag 24 Juli 1897,** des namiddags ten 2 ure, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

1o. **Het bouwen van eene Openbare Lagere School met VEERTIEN LOKALEN, met daarmede in verband staande werken, aan het Kattegat bij den Zuiddijk aldaar:**

2o. **Het aanleggen van eene Straat in het verlengde der Langestraat in de Westzijde aldaar.**

Bestekken met teekeningen van perceel 1 zijn verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie tegen **ƒ 2,** en bestekken van perceel 2 tegen **ƒ 0.50.**

Inlichtingen geeft de Gemeente-Architect.

ZAANDAM, 7 Juli 1897.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
H. J. C. VAN TIENEN.
De Secretaris,
ZAALBERG.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Vlaardingen*, zullen op ***Zaterdag 24 Juli 1897,*** des namiddags ten **één** ure, bij enkele inschrijving, in het openbaar *AANBESTEDEN:*

Het maken en stellen van den IJZEREN BOVENBOUW voor een ongelijkarmige draaibrug over den nieuwen verbindingstе water tusschen de OUDE en NIEUWE HAVEN te Vlaardingen.

Bestek en voorwaarden liggen van af *Vrijdag den 9 Juli a. s.* ter lezing op de Gemeente-Secretarie, alwaar alsdan gedrukte exemplaren tegen betaling van **ƒ 2.**— per stuk verkrijgbaar zijn.

VLAARDINGEN, 3 Juli 1897.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
R. A. VERPLOEGH CHASSÉ.
De Secretaris,
J. VAN SCHRAVENDIJK.

VAN WIJNGAARDEN & Co.

FABRIEK van

Machinale Houtbewerking.

WEESP. WEESP.

TIMMERWERKEN IN DIVERSE HOUTSOORTEN.

Lijstwerk ook voor Meubelmakers. Wand- en Plafond-betimmeringen.

HOUTEN GEBOUWEN als: **Villa's, Tuinhuizen, Keeten** enz.;

ook onderdeelen als: *Deuren, Ramen, Veranda's, Erkers* enz.

Sportartikelen en artikelen voor Huishoudelijk gebruik.

SPECIALE INRICHTING

voor ronde en veelhoekige Balusters en Bas-Reliefs.

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerde Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

23ste JAARGANG N°. 29. ZATERDAG, 17 Juli 1897.

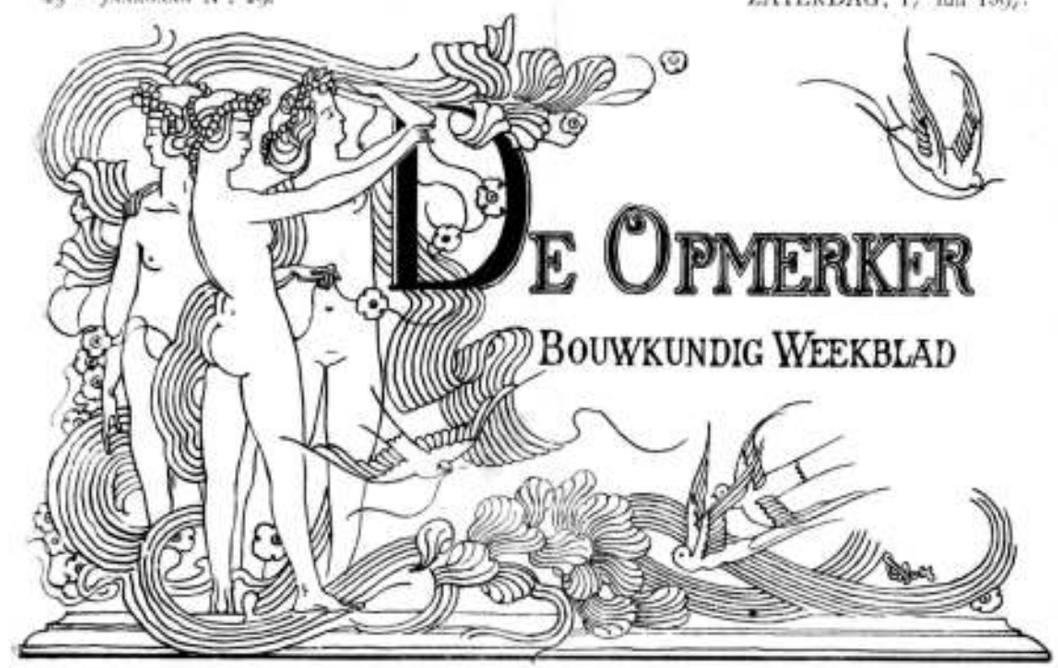

REDACTEUR: E. W. VAN GENDT Jr.Gz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland ƒ 5.—, waarvoor op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt, voor België, bij vooruitbetaling ƒ 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling ƒ 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels ƒ 1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen voor elken regel meer ƒ 0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van samenstellingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat ƒ 0.25, zonder plaat ƒ 0.15.

REISHERINNERINGEN.

DOOR

A. W. WEISSMAN.

III.

Lucern.

Er is misschien geen stad in Zwitserland, die zoo bekend is als Lucern. Daar komen alle touristen, die het land doortrekken om er zich langer of korter op te houden. Maar dit bezoek van vreemdelingen is uitsluitend tot de zomermaanden beperkt. In het begin van April, toen ik te Lucern aankwam, was het er nog stil, en was er van touristen nog maar zeer weinig te bemerken. Verscheidene hotels waren gesloten, en die geopend waren, hadden slechts enkele gasten

Ik had altijd zooveel van de onvergelijkelijk schoone ligging van Lucern gehoord, dat ik mijn schreden aanstonds naar den Schweizerhofquai richtte, en mij gelukkig prees, dat het weder zoo helder was.

Maar ik kan niet zeggen dat het gezicht, waarnaar ik zoo verlangd had, mij medeviel. Het geleek zoozeer op de gekleurde photografiën, die daarvan in alle winkels te koop zijn, dat de hardheid der kleuren mij onaangenaam trof. Het water van het Vierwaldstättermeer was blauwgroen, de Rigi, links, was paars en van boven met sneeuw bedekt, de Pilatus had dezelfde tint, doch daar zijn toppen bewolkt waren, was hier althans de hardheid der kleur wat getemperd. Ook trof mij het volkomen ontbreken van alle luchtperspectief, waardoor men geen denkbeeld van afstanden krijgt. Het schijnt, alsof de Rigi, de Pilatus, ja zelfs de eigenlijke Alpen zóo dichtbij zijn, alsof men ze in een kwartiertje zou kunnen bereiken; en toch zijn daarvoor, in werkelijkheid, uren en uren noodig.

Aan deze kade staan de beroemde hotels Schweizerhof en National, die, wat comfort, maar ook wat hooge prijzen betreft, hun gelijken zoeken. Architectonisch hebben deze gebouwen niet veel te beteekenen; hun tamme, banale Renaissance-vormen zullen zeker niemand naar zijn schetsboek doen grijpen. Een eigenaardigheid van de kade zijn de kastanjeboomen, waarmede zij beplant is, en die door voortdurend snoeien den vorm van paddestoelen hebben gekregen. Deze minder fraaie gedaante hebben zij zich moeten laten welgevallen, opdat den logeergasten het uitzicht op het meer niet benomen zou worden.

De andere gebouwen, die hun gevels aan de kade hebben, sluiten zich, wat hun vormen betreft, bij die der hotels in hoofdzaak aan. Zoowel het Kurhaus als het palcis van de Gotthardbahn zijn in een soort van Weener Renaissance gehouden.

Oostelijk van den Schweizerhofquai is de Hofkirche, de voornaamste kerk der stad, aan St. Leodegar gewijd, gelegen. Zijn de bewoners van Bazel haast zonder uitzondering Protestanten, te Lucern telt de Roomsch-Katholieke kerk haast al de ingezetenen onder hare getrouwen.

De kerk ligt hoog, op een terras, en wordt langs breede trappen bereikt. Een dergelijke ligging is altijd van een uitmuntend effect. De westelijke gevel, die overigens niet van bijzondere schoonheid is, profiteert daarvan. Tusschen twee eenvoudige laat-Gothische torens is een barok portaal met gevel geplaatst. Het kerk-interieur herinnert, zoo wat ensemble als details betreft, aan onzen Hendrik de Keyser. Men zou het gebouw de vertaling van een middeneeuwsche basiliek in baroque Renaissance kunnen noemen. Bijzonder fraai is het gesmeed-ijzeren hek, dat de aan de noordwestzijde gelegen doopkapel van de kerk afscheidt. Ook de 16e-eeuwsche predikstoel, de koorbanken uit

dienzelfden tijd, en eenige 15e-eeuwsche houtsnijwerken verdienen de aandacht.

Maar het eigenaardigste van de kerk is haar omgeving, die uit galerijen, welke het kerkhof omsluiten, bestaat. Deze galerijen, in eenvoudigen Dorischen stijl, geven u reeds een voorsmaak van Italië. Geheel met gedenkteekenen gevuld, zijn zij als het ware een Campo Santo in het klein. Bijzondere kunstwerken treft men onder de gedenkteekenen niet aan. De fresco's van Deschwanden, waarvan de reisgidsen melding maken, hebben niets te beteekenen.

De Alpenstrasse is de winkelstraat van Lucern. De groote gebouwen, die haar begrenzen, verschillen in niets van die, welke andere voorname steden bezitten. Meijer's Diorama en het groote Panorama, ja zelfs Stauffer's museum van opgezette dieren ga ik voorbij, ofschoon de „Bauernfänger" heel wat moeite doen om mij binnen te lokken, en daartoe afwisselend in het Fransch, Engelsch en Duitsch hunne welsprekendheid aanwenden. De „berühmteste Sehenswürdigkeit", den leeuw van Lucern, wil ik aanschouwen. Dit gedenkteeken voor de Zwitsers, die in Augustus 1792, bij het verdedigen van Lodewijk XVI tegen zijn oproerige onderdanen, den heldendood stierven, is in 1821 naar een model van Thorwaldsen, in de rots uitgehouwen. Een klein meertje houdt de toeschouwers op een eerbiedigen afstand van het monument. Ik heb alle respect voor Thorwaldsen, maar zijn leeuw schijnt mij nu juist geen groot meesterwerk. Het is mogelijk, dat de koning der woestijn, als een pijl in zijn rug zit, zulk een benauwd gezicht zet, maar indrukwekkend vind ik dit niet. De gedachte aan de leeuwen van Oberländer uit de Fliegende Blätter kon ik mij niet uit het hoofd zetten.

Interessant is de nabijgelegen „Gletschergarten". Wie hier een gletscher of een tuin verwacht, komt bedrogen uit. Wat men ziet, zijn negen groote gaten, door een vroegeren gletscher in het gesteente geboord. Het grootste dezer gaten is 9 M. in middellijn. Men ziet hier de bewijzen van de vroegere aanwezigheid der gletschers, die hun oorsprong hadden op den St. Gotthard en die geheel noordelijk Zwitserland bedekten. Deze gaten zijn ontstaan door harde steenen, die, door den gletscher medegevoerd, op den bodem zakten. Daar bracht het gletscherwater hen in draaiende beweging, en zoo hoolden zij langzamerhand den zachteren rotsgrond uit.

De Hertenstein-strasse inslaande, kom ik nu in het oude Lucern, met nauwe pittoreske straatjes. De beschilderde gevels, die in de 16e eeuw een specialiteit van Lucern waren en tot wier vervaardiging zelfs kunstenaars als Holbein gebruikt werden, beginnen weer in zwang te komen. Met meer of minder talent trachten de schilders de manier van ± 1520 te imiteeren. Ook de smeedwerken uit dien tijd, die van een zeer hooge ontwikkeling der ambachtslieden spreken, worden weer als modellen gekozen.

Zoo kom ik op den Schwanenplatz, die door een moderne brug met het stadsdeel, aan de overzijde van de Reuss gelegen, verbonden is. Maar een andere, veel oudere brug trekt mijn aandacht. Het is de Kapellbrücke, die, geheel van hout gebouwd, in schuine richting de rivier overspant. De brug is door een dak gedekt. Zij is gebouwd tegen een achtkanten toren, die midden in het water staat, en voorheen deel van de verdedigingswerken der stad heeft uitgemaakt. Men wil dat de brug uit 1333 afkomstig is; het scheen mij echter, dat de in den loop der tijden noodzakelijk geworden vernieuwingen en herstellingen van de oorspronkelijke constructiedeelen slechts zeer weinig hebben overgelaten. Op ieder spant van de dakbedekking is een schilderij bevestigd; deze paneelen vertoonen tafereelen uit het leven der HH. Leodegar en Mauritius of uit de Zwitsersche geschiedenis. Ofschoon in de composities een 16e-eeuwsch karakter nog te herkennen valt, hebben de paneelen door latere overschildering zeer geleden.

Het gedeelte van Lucern, dat aan de overzijde van de Reuss gelegen is, wordt de Kleinstadt genoemd. Terwijl de Grosstadt tegen hoogten gebouwd is, en dus tot uitbreiding weinig gelegenheid geeft, is de Kleinstadt, die slechts vlak terrein inneemt, in de laatste jaren aanzienlijk vergroot.

Op het oogenblik is men daar nog met velerlei verandering bezig. Vooral in de omgeving van het station, dat onlangs vernieuwd werd, ligt alles overhoop. Het station heeft een bijzonder gunstige ligging aan het meer, waardoor de reizigers, die per spoor aankomen, in de gelegenheid gesteld worden hun reis naar het zuiden per boot te vervolgen. Het is wel jammer, dat de bouwmeesters door deze prachtige ligging niet tot een schooner ontwerp, dan hetgeen thans werd uitgevoerd, zijn geïnspireerd. Het ensemble heeft zeer geringe hoogte-afmetingen, een eigenaardigheid, die ik bij de meeste nieuwere openbare gebouwen van Zwitserland opmerkte. Waarschijnlijk wil men vóór alles zuinig zijn en wordt er geoordeeld, dat groote hoogte-afmetingen slechts onnoodig geld verslinden. Een vierkante koepel is niet in staat om voor de ontbrekende hoogte-ontwikkeling vergoeding te geven. Naar oorspronkelijkheid hebben de ontwerpers niet gestreefd; correcte maar banale Renaissancevormen, meer gaven zij niet. Ook de perron-overkapping heeft iets kleins; haar smalle lage beuken hebben niet het karakter van majesteit.

Een ander modern bouwwerk in deze buurt is het Post- en Telegraafkantoor. Het staat op een hoek, die sterk afgeschuind is, zoodat de gevel in drie gedeelten is verdeeld, die onder groote hoeken naast elkander zijn geplaatst. De drie verdiepingen zijn samengevat in een Korinthische kolonnade en een daarboven gelegen attiek of mezzanino. De tradition der school van Semper, die, zooals men weet, geruimen tijd in Zwitserland werkte en leerde, zijn hier duidelijk waar te nemen. De hooge als rustiekwerk behandelde pedestalen onder de kolommen en pilasters, de detailleering der intercolumnien en van het attiek, dit alles brengt den beschouwer de Hofmuseа te Weenen voor den geest. Alleen in den vorm van het dak is een andere opvatting merkbaar. Op de zijrisalieten is een hoogst eenvoudig lessenaardak aangebracht; de middenpartij heeft een mansardedak met torentje, blijkbaar naar de Fransche Renaissance van ± 1660 gevolgd, doch volstrekt niet in verband staande met de overige architectuur.

Vóór dit gebouw heeft men een zeer fraai gezicht op Lucern. Rechts het groene meer en de Rigi, links stroomt de Reuss. De stad stijgt als een amphitheater tegen de heuvelen omhoog, en wordt bekroond door haar oude omwalling, bestaande uit negen torens, die door muren verbonden zijn.

Ik ga nu links, de Reuss langs, waar een groot gebouw, blijkbaar uit het begin der 16e eeuw, mijn aandacht trekt. Hier moet een Florentijn aan het werk zijn geweest. De vierkante binnenplaats met haar drie galerijen boven elkander, zou in Italië beter passen dan te Lucern, waar het lang niet altijd zomer is. De practische Zwitsers onzer dagen hebben dan ook deze binnenplaats, toen zij het gebouw als verblijf voor de regeeringsambtenaren in-

richtten, met een bekapping van ijzer en glas overdekt.

Vroeger diende dit paleis als college der Jezuïeten. De kerk dier orde is nog als zoodanig in gebruik. Zij heeft het jaartal 1667 in haar gevel, en is vooral van binnen in den rijksten Barokstijl behandeld. Naast het schip zijn kapellen aanwezig, terwijl boven de zijbeuken galerijen werden aangebracht. De gipswerkers hebben in de decoratie prachtige staaltjes van hun bedrevenheid en kunstvaardigheid gegeven.

De nabijgelegen kerk der Minderbroeders is veel eenvoudiger; in hoofdzaak een Gothische constructie der 14e eeuw, biedt zij van buiten niets opmerkenswaardigs. Maar een kapel aan de noordzijde, die een 15e-eeuwsch karakter draagt, is door de vaardige hand der gipsbewerkers smaakvol geornneerd. Het laat-Gothisch stergewelf is met engelfiguren versierd; op vooruitspringende lijsten zijn tafereelen uit het leven van Maria verbeeld. Ook een kapel, naast deze gelegen, is op soortgelijke wijze gedecoreerd.

Aan deze zijde der stad ligt ook het tuighuis, dat een betrekkelijk eenvoudig gebouw uit de 16e eeuw is. Door de Pfistergasse, langs een kazerne, kom ik nu aan het station van den kabelspoorweg, die naar den top van den Gütsch gaat. Maar het is nog te vroeg in den tijd, de dienst is nog niet geopend, en zoo moet ik, langs een zigzagweg, te voet naar boven. De Gütsch is niet veel meer dan een heuvel, maar toch heeft men van zijn top een bijzonder fraai uitzicht, een uitzicht dat ik zelfs boven dat van veel hoogere bergen verkies, waar zich niets dan zoogenaamde „Alpenpanorama's" aanbieden. En nu moet ik zeggen, dat ik zulk een Alpenpanorama al heel weinig belangwekkend vind. Die flauw golvende lijn aan den horizon, wit tegen de blauwe lucht afstekende, is altijd dezelfde. De reishandboeken verzuimen niet, die lijn in beeld te brengen, en dan bij ieder verhevenheidje den naam van den berg te zetten, opdat de toerist toch vooral niets over zou slaan. Maar wat kan het den reiziger eigenlijk schelen, of het eene puntje de Jungfrau, het andere de Finsteraarhorn, een derde de Mönch genoemd wordt? Van de majesteit dier bergen krijgt men pas eenig begrip, als men ze van naderbij beziet.

Nu is het uitzicht van den Gütsch wel ruim, maar men is niet zóó hoog, dat er eigenlijk niets goed te onderscheiden valt. Lucern, met zijn omwalling en torens ligt beneden, aan de noordzijde, oostelijk verheft zich de Rigi en de Bürgenstock, terwijl geheel in de verte de Titlis zijn witte kruin omhoog steekt. Langs de Reuss en de Rotsee kan men Zürich zien liggen. Ook de kabelbaan is van boven af gezien wel interessant door de steile helling, die zeker wel 60° bedraagt. De beweging wordt verkregen door een reservoir aan den wagen, die boven is, met water te vullen. De zwaartekracht doet dan het overige en trekt den wagen die beneden is, omhoog, terwijl de andere daalt. Is de wagen beneden gekomen, dan laat men het reservoir leegloopen; dat van het bovenste rijtuig wordt gevuld, en de passagiers kunnen weer instappen.

Ik ga nu naar beneden om langs de Spreuerbrücke weder aan de andere zijde der stad te komen. Deze brug is van hout en overdekt. Ook hier zijn de spanten der bedekking van schilderstukken voorzien, die een doodendans te zien geven.

De brug komt uit op den Mühlenplatz, die door een nauwe straat met den Weinmarkt verbonden is. Hier trekt een fraaie fontein de aandacht, wier benedendeel Renaissance-vormen vertoont, doch die overigens een rijk laat-Gothisch werk is. De zuil, waaruit de pijpen, die water geven, voortkomen, is zeskant; in de Flamboyantnissen zijn ridders geplaatst, in het costuum der 15e eeuw gekleed. Een der beschermheiligen van Lucern, de H. Mauritius, staat op den top der bekronende piramide. Ook hij is in het harnas; het vaantje van zijn lans dient als windwijzer.

De Kornmarktgasse brengt mij nu naar den Kornmarkt, waar het Raadhuis staat, dat met zijn achtergevel aan de Reuss uitkomt. Het terrein heeft hier een aanzienlijke helling; daarvan is gebruik gemaakt, om aan de waterzijde een open hal aan te brengen, die als overdekte markt dienst doet. Aan de zijde van het plein dragen een paar torens veel bij tot de schilderachtigheid van het geheel. De breede, goed gedetailleerde vensters aan de waterzijde verraden Italiaanschen invloed. Het hooge dak met zijn talrijke lucarnes is echter typisch Zwitsersch. De details wijzen op het begin der 17e eeuw als den bouwtijd.

De benedenste verdieping van het Raadhuis is als museum ingericht. Vooral de wapenverzameling, en de geschilderde galerij die zeer fraaie heraldieke motieven bevatten, verdienen bezien te worden. In de overige zalen zijn keurige betimmeringen aanwezig, in het begin der 17e eeuw gemaakt. De details herinneren sterk aan onzen Hendrik de Keyser.

Ik meende nu de voornaamste architectonische merkwaardigheden van Lucern gezien te hebben, en besteedde den tijd, die mij nog restte, aan een wandeling langs den westelijken oever van het meer. Langs de Hirschmatt-Strasse ging ik zuidwaarts, verzuimde niet een bezoek te brengen aan de villa Tribschen, waar Wagner zijn *Meistersinger von Nürnberg* en *Siegfriedidyll* componeerde, en ging zoo naar St. Niklausen. Het uitzicht op de Rigi, den Bürgenstock en de Urner Alpen is bijzonder schoon.

Een dorp, aan het meer gelegen, heet Kastanienbaum. Het draagt zijn naam met eere, want aan tamme kastanjes is geen gebrek. Ja zelfs verscheidene planten uit het zuiden stonden hier in vollen bloei. De gunstige ligging, die allen noordenwind belet hier door te dringen, is op de vegetatie van grooten invloed.

Er zijn weinig punten, waar het Vierwaldstättermeer zich zoo fraai vertoont, als hier. Links de Rigi, recht vooruit de Bürgenstock, de Stanserhorn en rechts den Pilatus met zijn grillig silhouet.

Over Winkel bereikte ik het station van den Brünigbahn, die mij weder in een paar minuten naar Lucern terugbracht.

DE AMSTERDAMSCHE BEURS.

Het weekblad „De Amsterdammer" neemt in zijn jongste nummer een gedeelte van ons artikel „Historische Romans" over en voegt daaraan toe: „Wij ontvangen dus een blijk van goedkeuring en aanmoediging. Dat wij dankbaar zijn, behoeft niet gezegd. Maar — — waar blijven de Amsterdamsche of Nederlandsche architecten, die, ter plaatse waar dat behoort, het bewijs leveren, dat de kunst hun ter harte gaat? Zijn het publiek ten onzent, de kunstvrienden en de vakmannen dan zóó onverschillig of zóó lafhartig, dat bij een zoo ernstig vergrijp aan het recht der burgers en aan het belang der bouwkunst — — allen te zamen zwijgen, als gingen deze dingen hun niet aan? Foei, welk een toestand!"

Ja, het is wel zonderling, wij hebben daar vroeger reeds op gewezen, dat de architecten, anders zoo bij de hand om hunne belangen voor te staan, ditmaal kalm aanzien, dat een hunner door de Amsterdamsche regeering bevoordeeld wordt met een groot werk,

zonder dat daarvoor eenig geldig motief te vinden is.

Ware de heer Berlage op de een of andere wijze aan den dienst der Publieke Werken van Amsterdam verbonden, de keuze van hem als ontwerper en uitvoerder voor een publiek gebouw zou geen verwondering kunnen wekken. Maar zooveel wij weten is zijn verhouding tot het Amsterdamsch Bestuur geene andere, dan die van elk particulier architect in den lande.

Het is dan ook begrijpelijk, dat er al heel raar over de handelwijze van het gemeentebestuur gesproken wordt, en dat het groote publiek, dat zich niet voor kan stellen, hoe alleen esthetische overwegingen hier den doorslag hebben gegeven, aan minder edele drijfveeren zoo bij opdrachtgevers als ontvanger denkt.

Nu willen wij gaarne aannemen, dat het publiek hier dwaalt, maar het zal zoowel den Raad als het Dagelijksch Bestuur van verleden jaar mocielijk vallen, zich geheel en al schoon te wasschen.

Dezer dagen kwam ons het bekende boek van Jhr. C. M. Storm van 's Gravesande over Bouwkunst in handen. Dit werk is geschreven kort nadat de bestaande Beurs van Amsterdam voltooid was. Wij lazen daar: „In ons vaderland is men (in de bouwkunst, *Red.*), wij kunnen het niet ontkennen, over het algemeen bij onze naburen nog verre ten achter. In de laatste jaren is er evenwel hier en daar vooruitgang te bespeuren: al mag de hoofdstad des Rijks zich dan ook niet beroemen op haar nieuw Beurs-gebouw; zoo leveren toch elders sommige nieuwe gebouwen eenigen grond tot bemoediging op."

Waarom mocht reeds toen de hoofdstad zich niet op haar Beurs beroemen? Omdat het bij de stichting van dat gebouw al zeer zonderling was toegegaan. Een prijsvraag was uitgeschreven, een bekroning was geschied, toen zich invloeden in den Raad deden gelden ten behoeve van een bepaald persoon, die geen andere brieven had, dan machtige voorspraak. En toen bleek weer de waarheid van de oude spreuk:

Ohne Gunst
Ist Kunst umsunst.

De gunst won het van de kunst. Maar niet zonder hevig protest der architecten en kunstliefhebbers, aan wier spits zich D. D. Büchler, de geëerde en geleerde voorzitter der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst stelde. De bezwaren golden niet alleen het ontwerp, maar tevens de gekozen plek. Heeft toen ook de gunst getriomfeerd, de kunst bezweek pas na een strijd, die tot het uiterste gevoerd werd.

Nu herhaalt de geschiedenis zich. Ook in onze dagen zagen wij een prijsvraag uitschrijven, een bekroning geschieden. Maar men wacht er zich wel voor, den Rijsselschen architect om een plan ter uitvoerig te vragen. Ook nu weer deden zich invloeden gelden ten behoeve van een bepaald persoon, en het laat zich aanzien, dat ook ditmaal de gunst zal zegevieren. Doch, en dit is het verschil, de overwinning wordt heel wat gemakkelijker behaald dan vijf-en-vijftig jaar geleden. Want architecten noch kunstliefhebbers trekken nu te velde, om tegen ongemotiveerde bevoorrechting te protesteeren. Misschien is er nog een zwakke schermutseling te wachten, als de aanbestedingsteekeningen verkrijgbaar worden gesteld, doch men kan reeds vooruit zeggen, dat dit niets zal uitwerken.

In hetzelfde nummer van „De Amsterdammer" waarin de kunstvrienden en de vakmannen te wapen worden geroepen, is een stukje opgenomen van den heer Der Kinderen, waarvan de strekking schijnt te zijn, om de handelwijze van den Amsterdamschen Gemeenteraad te verdedigen.

Er komt veel zonderlings in het artikel voor. Het vreemdste is zeker wel de bewering „dat in Amsterdam een publiek gebouw voor den handel een noodzakelijkheid is." Men kan aanstonds bespeuren, dat de heer Der Kinderen geen bezoeker van den Amsterdamschen Mercurius-tempel is; slechts wie daar ten eenenmale onbekend is, kan meenen, dat de zaken zóó florisseeren, dat de Beurs te klein wordt om de kooplieden, die haar gedurende een groot halfuur bezoeken, te herbergen. „Ware het maar zoo!" zal ieder handelaar gedacht hebben, toen hij Zaterdagmiddag zijn weekblad zat te lezen.

Zonder eenigen twijfel aan de juistheid van wat Viollet-le-Duc omtrent het gebeurde in 1219 heeft....., verdicht, gaat Der Kinderen dan voort: „Zullen wij dan in den Gemeente-Raad een wijze samenspreking hooren over de groote Bouwwerken van den laatsten tijd? En zal de Raad een timmerman, een metselaar, een schilder uitnoodigen, met hen voor den bouw der Beurs zorg te dragen? Zal er een publiek gesprek volgen waarin de wijze Bouwmeester wordt toegejuicht, waarin de dwaze niet alleen spreekt als dwaas, maar ook door de menigte als zoodanig wordt doorzien? En zal ten slotte, zooals die oude Bisschop, de Burgervader de bespreking besluiten met in klare woorden te resumeeren wat de zaak het diepst raakt?.... zoodat in hoogen ernst een besluit genomen wordt, dat de allerbesten voldoet?? Ja, dat zou heel mooi en heel goed zijn en welk artiest zou niet gaarne in het vuur van dezen strijd versterking en loutering zoeken!"

Men kan er wel zeker van zijn, dat van dit alles niets geschieden zal, evenmin als het in 1219 of wanneer dan ook heeft plaats gevonden. Al behoort de heer Der Kinderen, wat de verhalen van 1219 betreft, tot de kinderlijk in Viollet-le-Duc gelooovenden, hij is er toch wel overtuigd van, dat in 1897 geen herhaling der gebeurtenissen zal plaats vinden. En hij betreurt dit ook niet. Want zegt hij: „Welk wijs disputt heeft men te wachten over de bouwwerken van den laatsten tijd? Is niet het Rijksmuseum geflankeerd geworden door het Museum Suasso en door den Schouwburg en is er eenig publiek blijk gegeven dat men gevoel had voor dezen misstand?"

Toch zouden wij den Raad, versterkt met een timmerman, een metselaar en een schilder, wel eens over de bouwwerken van den laatsten tijd aan het disputeeren willen hooren. Mag het dispuut dan ook niet „wijs" zijn, allicht zouden sommigen der disputeerenden die eigenschap van koning Salomo toonen te bezitten. Dat het publiek geen blijken van ergernis heeft gegeven over de wijze, waarop men nu bezig is, het Rijksmuseum te flankeeren schijnt ons niet volkomen met de waarheid vereenigbaar. Want nog onlangs werd de bebouwing van het Rijksmuseumterrein afgekeurd. Doch het geheugen van den heer Der Kinderen speelt hem parten als hij meent, dat het Museum Suasso en de Schouwburg in de flank van Cuypers' schepping zijn geplaatst. Enfin, zelfs Homerus sliep wel eens.

„En waar zal die verbreeding van den Raad door toevoeging van timmerman, metselaar en schilder toe voeren?" roept de heer Der Kinderen uit, en hij geeft aanstonds antwoord op die vraag, maar min of meer in den trant van de sfinx. „Zij die zich langen tijd meer bijzonder de bewaarders der schoonheid wisten, hebben zich aan de bouwende samenwerking geheel onttrokken en de onvruchtbaarheid van een gesprek tusschen een onzer Jury-lievende artiesten en een metselaar mag vooraf evident genoemd worden." Wie verklaart ons deze orakeltaal? Wat is bedoeld met

de bewaarders der schoonheid, de bouwende samenwerking, de Jury-lievende artiesten? Commentaar is hier hoog noodig.

„Wie is vergeten, hoe er bij den bouw van het Rijksmuseum gesproken werd?" vraagt de schrijver verder. „Niemand!" geven wij ten antwoord en wij voegen er bij, dat er zelfs zijn die zich ook nog herinneren wat gezegd werd toen het gebouw al lang voltooid was. Aan klachten vooral heeft het niet ontbroken. Maar waarom deze teedere snaar aangeroerd? *Il ne faut pas parler de corde dans la maison d'un pendu.*

„Van welken bewindsman, overladen met zorgen voor armenwezen en verkiezingen mag men eischen, dat hij het goede slotwoord zeggen zal in dezen zoo troebelen strijd, dat hij de velerlei wenschjes zal samenvoegen tot één krachtgevend verlangen?" zoo wordt dan de vragenreeks vervolgd. Doch er zijn toch nog meer wethouders, dan die van Armwezen, zal menigeen hier denken. Er is bv. ook een voor Publieke Werken, wel is waar op het oogenblik tevens geneesheer, maar zou die geen goed slotwoord kunnen zeggen? Het ware althans te beproeven; iemand, die allerlei ingrediënten tot een versterkenden drank weet samen te voegen, zal toch ook wel uit „velerlei wenschjes een krachtgevend geheel" kunnen brouwen.

En dan herhaalt de heer Der Kinderen ons nog eens: „Waarlijk, niet alles wat de kennis en de fantasie van Viollet-le-Duc ons van oude tijden verhalen, is nu in denzelfden vorm te benuttigen." Wij geven hem dit volmondig toe, maar begrijpen minder goed, dat „de ondervinding van dezen tijd leert dat wij *nu* van publieke zorg voor onze gebouwen *niets* te wachten hebben." Mocten wij dan onze openbare bouwwerken maar laten verwaarloozen, totdat het bouwvallen worden? Uit dit denkbeeld spreekt de schilder, die voor alles iets pittoresks waardeert. Was de heer Der Kinderen architect, hij zou zoo niet schrijven.

Ten slotte komt, zooals het behoort, de moraal, maar tevens zien wij den aap uit de mouw kijken. „Een sterk man met een overtuiging, die dient ons. Hij doe, in kracht en eerlijkheid van wil en geloof, een keuze en zorge, dat het werk zonder stoornis en met waardige middelen worde uitgevoerd. Dat alleen geeft kans op een werk van karakter, wat noodig is. Dat alleen cok kan de geesten voeren tot recht begrip van arbeids-eer, voor zoover dat nu mogelijk is, van zuivering en opvoeding der meeningen tot liefde of vijandschap. En zoo komen we wellicht weer eens in een tijd, waarin de stem der menigte in de plaats van een last en hindernis, de onmisbare factor wordt voor de gezonde structuur en de schoonheid der publieke bouwwerken."

Wie is nu die Simson, welke hier hulpe kan brengen? De heer Der Kinderen noemt hem niet, maar de redactie van het Weekblad, die het artikel van een onderschrift voorzag, is van meening, dat de heer Berlage bedoeld is. Doch, als Dalila, neemt zij onmiddellijk de schaar ter hand, om den sterken man het haar af te knippen, en hem dus aan gewone menschen gelijk te maken. Zij twijfelt, of de heer Berlage wel de persoon is wien „zonder contrôle van het publiek en van deskundigen, de beursbouw kan worden toevertrouwd", daar hij „tot dusver geen enkel monumentaal gebouw heeft gesticht, en de niet-monumentale, door hem ontworpen, niet van dien aard zijn, dat men hem mag toeroepen: doe wat gij wilt, bouw maar toe!"

Nu is dergelijke kapperskunst al zeer gemakkelijk; de schaar der critiek kan zelfs den weligsten haardos tot één millimeter doen slinken. Doch als dan weer de een of andere Theophile een haarmiddel, in den vorm van een anti-critiek of kameraadschappelijke panegyriek, toepast, is het succes verzekerd, en siert onmiddellijk een schoone lokkendos de vroeger zoo kale kruin. Dan kan de schaar weer beginnen en zoo *ad infinitum*.

Het schijnt, dat de steller van het onderschrift liever de heeren Cuypers of Peters met het werk belast had gezien, wat hij zegt: „Heeft men een bouwmeester als die van het Rijks-museum, het Centraalstation alhier, of van het Paleis van Justitie te 's Hage", dan kan men „althans verwachten, dat er iets te voorschijn zal komen, waaraan een groot deel van het publiek en van de deskundigen hun bijval niet zullen onthouden." Vermoedelijk is hier, vóór alles, op de esthetische zijde van het vraagstuk gelet, want wij hebben de genoemde stichtingen noot als toonbeelden van practische bruikbaarheid hooren vermelden. Ja tegen het eerstgenoemde werden door mannen van naam zoovele grieven ingebracht, dat dit nog velen in de herinnering moet zijn. En nu zal wel bij een gebouw als de Beurs meer op de geschiktheid dan op de uiterlijke gedaante gelet moeten worden, zal „de handel" waar voor zijn geld — de weinig populaire beursbelasting — krijgen.

Wij hebben het in ons vorig nummer duidelijk doen zien, hoe onmogelijk het is, bij bouwwerken, of zelfs ook maar bij plannen daarvoor, een algemeen geldigen schoonheidsmaatstaf aan te leggen. Er zullen menschen zijn, die dwepen met wat door anderen ten eenenmale wordt afgekeurd. Daarom verwachten wij niets van de „contrôle van het publiek" en gelooven wij ook niet dat er ooit een tijd geweest is of zal komen dat „de stem der menigte in de plaats van een last en hindernis, de onmisbare factor wordt voor de gezonde structuur en de schoonheid der publieke bouwwerken."

Maar daarom achten wij het toch niet goed, dat een stadsbestuur een architect uitpikt, die in de gratie der heeren is en hem zegt: „doe wat gij wilt, bouw maar toe." Zulk gunstbetoon is niet meer van onzen tijd, en wij moeten het erkennen, het bevreemdt ons ten zeerste, dat de architecten daartegen niet protesteeren met al de kracht, die in hen is.

Een eerlijke prijskamp, ziedaar wat *ons* dienen zou. Nu kome men niet aan met de bewering, dat daarmede geen bevredigend resultaat zou te verkrijgen zijn. *Alle* openbare gebouwen van het buitenland, in deze eeuw gesticht, zijn, op zeldzame uitzonderingen na, de vrucht van een prijskamp. Het heeft in Duitschland veel ergernis gewekt, dat de Keizer, met het prijsvraag-systeem brekende, aan zijn gunstelingen belangrijke werken opdroeg. Doch onze oostelijke buren staan al gauw wegens majesteitsschennis terecht, en daarom durven zij hun ergernis niet luchten.

Wij echter, levende in het kassieke land der vrijheid, behoeven ons niet zonder protest te laten welgevallen, dat een regeeringslichaam het voorbeeld van den Duitschen Keizer volgt.

Dat daarom onze architecten gebruik maken van hun recht; dat zij, zooals „de Amsterdammer" wil, de noodige stappen doen „om, vóór het te laat is, d. i. voor de aanbesteding, te weten, welk soort van monument men, minstens voor een eeuw tijds, op het Damrak denkt te plaatsen."

En als zij dan die wetenschap hebben, laten zij zich dan niet in critiek gaan begeven, doch laten zij er dan den Raad met nadruk op wijzen, dat begun-

stiging uit den tijd is, en dat, wil het gebouw niet voor altijd met een Kainsteeken gemerkt zijn, het de vrucht dient te wezen van een eerlijken prijskamp.

INGEZONDEN.

AMSTERDAM, 8 Juli 1897.

Aan den Heer Redacteur van „De Opmerker", Bouwkundig Weekblad, 's-Gravenhage.

Mijnheer,

In uw blad van 3 Juli jl. schrijft gij:

„Dat er willekeur heerscht, dat er misstanden bestaan *sedert de betrekking van inspecteur der bouwpolitie door den heer Treub ten behoeve van een bepaald persoon gecreëerd werd*, mocht de heer Kuipers met volle recht beweren".

Mij is niet bekend, dat de heer Kuipers beweerd heeft, wat gij hem in den mond legt en ik heb reden om te meenen, dat indien hij dat werkelijk had gezegd, het mij niet onbekend zou zijn gebleven.

Nu gij echter aan de door u veronderstelde bewering van den heer Kuipers „volle recht" toeschrijft, neemt gij de aansprakelijkheid daarvan op u.

Ik verlang daarom van u óf bewijs óf *amende honorable* voor uwe bewering dat „de betrekking van inspecteur der bouwpolitie door mij (bedoeld is natuurlijk: door Burgemeester en Wethouders onder mijn invloed) *ten behoeve van een bepaald persoon gecreëerd werd*".

Aangezien gij mij niet eens het nummer van uw blad toezondt, waarin mij klakkeloos ambtsmisbruik wordt ten laste gelegd, werd mijn aandacht eerst heden op uwe aantijging gevestigd. Ik zou u anders reeds vroeger ter verantwoording hebben geroepen.

In uwe aangehaalde woorden zegt gij ook dat er in het bouwtoezicht *„willekeur heerscht"*. Men doet ook zulk een beschuldiging niet, zonder haar te kunnen staven. Nu niet voor mij, maar omdat het publiek belang eischt, dat ambtelijke willekeur op de kaak worde gesteld, vraag ik u in de tweede plaats: *Welke gevallen van willekeur bedoelt gij en wie heeft de door u bedoelde willekeur bedreven?*

M. W. F. TREUB.

Het doet ons oprecht leed den heer Treub geen exemplaar van ons blad gezonden te hebben; genoemde heer zal ongetwijfeld dit geheel onwillekeurig begaan verzuim wel willen verontschuldigen.

Wij hebben de Raadsvergadering, waarin over het geval-Bahlmann is gesproken, niet bijgewoond; ook het verslag in het Gemeenteblad van die vergadering was nog niet verschenen, toen wij ons stukje schreven.

De mogelijkheid bestaat dus, dat de heer Kuipers zich in eenigszins andere woorden heeft uitgedrukt. Mocht deze spreker zijn redevoering van te voren op schrift hebben gesteld en mocht hij het manuscript nog bezitten, dan zullen wij gaarne het gesprokene *in extenso* mededeelen.

De heer Treub trekt zich in het bijzonder aan, dat geschreven werd hoe hij *„een betrekking ten behoeve van een bepaald persoon"* zou gecreëerd hebben. Hij vindt dit *„ambtsmisbruik"*. Wij zijn zoo vrij met hem ten deze van gevoelen te verschillen. Is de betrekking gecreëerd, omdat men daarvoor een persoon op het oog had, die zich door bijzondere geschiktheid en onberispelijk levensgedrag aanbeval, dan is er geen *„ambtsmisbruik"* gemaakt, doch werden integendeel de belangen der gemeente op uitstekende wijze behartigd. Slechts dan wanneer om andere redenen als vriendschap, zucht om te bevoordeelen enz. personen in gemeentebetrekkingen geplaatst worden, zou men van „misbruik" kunnen spreken. Echter is de heer Treub te radicaal, dan dat wij zulke neigingen uit den regententijd bij hem mogen veronderstellen.

In alle verslagen, die wij van de Raadsvergadering in questie lazen, staat vermeld, dat de heer Kuipers van *„willekeur"* en *„misstanden"* bij de bouwpolitie gesproken heeft. Het is dus aan dien heer, die als architect zeker goed met de Amsterdamsche toestanden op de hoogte mag geacht worden, om aan te toonen, *welke gevallen van willekeur hij bedoelde en wie de door hem bedoelde willekeur heeft bedreven.*"

Blijkt het, dat de verslaggevers den heer Kuipers niet goed verstaan of begrepen hebben, dan is natuurlijk dit Raadslid van den bewijslast ontheven.

Red.

INGEZONDEN.

„Een naaml. vennootschap te Rotterdam gaat een huis van tien verdiepingen bouwen aan de Gelderschekade. Het zal eene oppervlakte beslaan van 300 M2. en op 500 palen rusten" (de *Haagsche Courant* van 8 Juli).

Aan de Maatschappij tot bev. der Bouwkunst,
aan Gezondheidscommissiën, en
aan de Veiligheids- en Gezondheidspolitie,
wordt aanbevolen het maken en handhaven van eene nieuwe, noodig gebleken verordening van dezen inhoud:

„Op grond van de eischen der openbare veiligheid en gezondheid en die van den welstand (in esthetischen zin) is 't verboden;

„*a.* gebouwen op te trekken meer dan 1½ maal zoo hoog als de straat breed is;

„*b.* boven 't bereik van de stoombrandspuit;

„*c.* (aan pleinen of wegen, 't zij openbare op particuliere) meer dan zes verdiepingen hebbende."

Wordt beleefd maar ernstig verzocht aan redactiën van nieuwsbladen deze aansporing te willen overnemen.

K.

PRIJSVRAGEN

VEREENIGING VOOR BOUWKUNST EN AANVERWANTE VAKKEN TE ALKMAAR.

Het programma voor de uitgeschreven prijsvragen voor het *diploma der Vereeniging* en een *[illegible]*, zoo mede de opgave van het aantal ingekomen antwoorden, werden op bladen 70 en 170 van dezen jaargang medegedeeld.

De jury, bestaande uit de heeren G. P. J. Kuiemink, J. Cock en G. Looman te Alkmaar, zoomede de heer N. G. Itz, te Vlaardingen, adviseerde bij gemotiveerd rapport voor het diploma den prijs van ƒ25 too te kennen aan het ontwerp onder het motto M. E. M., waarvan de ontwerper bleek te zijn de heer H. J. van Dijk te Amsterdam.

Voor de tweede prijsvraag kon geen der antwoorden ten volle bekroond worden en werd aan ieder der drie beste ontwerpen toegekend: het diploma der Vereeniging en ƒ5 in geld. Ontwerpers van die plannen waren W. Baas, T. Baas Wz. en C. F. van Kesteveld, allen te Alkmaar.

SCHOOL VOOR KUNSTNIJVERHEID TE HAARLEM.

In de zeventiende jaarlijksche vergadering van den Raad van Bestuur van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem, die den 10 Juli ll. gehouden werd, is tot het openen van den cursus voor artistieke metaalbewerking, het drijven en ciseleeren, als aanvulling van het vakteekenen en boetseeren van deze afdeeling besloten, zoodat thans gelegenheid bestaat zich onder bekwame leiding tot het vak voor te bereiden.

Bij het hervatten van de lessen op 1 September zal de afdeeling in werking treden.

Thans is men bezig met het inrichten der werkplaats, waartoe de beste gereedschappen uit Parijs ontboden werden.

Het programma van dezen cursus zal nader bekend worden gemaakt.

Tot voorzitter van den Raad van Bestuur werd gekozen de heer F. M. Baron Van Lijnden te Haarlem.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

AFDEELING UTRECHT.

Vergadering van Vrijdag 9 Juli 1847.

Onder presidium van den vice-voorzitter werd deze vergadering geopend, en werden de notulen van de vorige vergadering gelezen en goedgekeurd.

De secretaris leest een ingekomen schrijven van den voorzitter, den heer Koopman, waarin hij te kennen geeft dat de functie van voorzitter van af den 15n Juni ll. voor hem heeft opgehouden te bestaan, wijl hij naar Hengelo is vertrokken.

Vervolgens werd, op grond van art. 12 der statuten, een lid dezer afdeeling wegens wanbetaling geroyeerd.

Bij monde van den heer E. A. Jansen, rapporteur der commissie van onderzoek, werd rapport uitgebracht aangaande den heer Samwel, bouwkundige alhier, die zich als lid heeft laten voorhangen.

De Vergadering, dit rapport der commissie toetsende aan art. 4 der statuten, is van meening, dat genoemde heer als gewoon lid niet kan worden aangenomen, waarvan de secretaris den belanghebbende mededeeling zal doen.

Alsnu werd de vragenbus geopend, welke 4 vragen bevatte, waarvan de drie volgende op de aanstaande vergadering zullen worden beantwoord.

1o. Hoe moet de verhouding zijn tusschen opzichter en aannemer?

2o. Wat is de beste manier, om blank Am. grenenhout deugdzaam blank te houden en welke oliën en lakken zijn daarvoor aan te bevelen (binnenwerk)?

3o. Welke straatkeien zijn het meest aan te bevelen?

De ingekomen antwoorden op de prijsvraag voor 't diploma van lidmaatschap werden daarna den leden ter inzage voorgelegd, waarna de vergadering werd gesloten.

AFDEELING 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van 10 *Juli* 1897.

Op deze vergadering werd met algemeene stemmen aangenomen het doen royeeren van een lid wegens wanbetaling. Daarna werd overgegaan tot de stemming van een bestuurslid (vacature de heer Van Heumen, 2e secretaris), waarvoor de heer Hak met algemeene stemmen werd gekozen; deze heer nam de benoeming aan.

Verder deelde de voorzitter mede, dat de eerste boeken voor den aanleg der bibliotheek zijn ontvangen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken is bepaald, dat de commissie, belast met het examineeren van hen die een akte van bekwaamheid wenschen te verkrijgen tot het geven van middelbaar onderwijs in handen rechtlijnig teekenen en boetseeren, voor het jaar 1897 zitting zal houden te Amsterdam;

is aan deze commissie tevens opgedragen het examineeren van hen die in 1897 de akte van bekwaamheid verlangen voor het handteekenen, bedoeld in art. 65*bis* der wet tot regeling van het lager onderwijs;

en zijn benoemd, tot lid en voorzitter dier commissie: W. B. Molkenboer, te Amsterdam; tot leden: L. Beirer, te Amsterdam; F. Lz. Berghuis, te Arnhem; J. Babberman, te Leeuwarden; D. B. A. J. Brugma, te Rotterdam; A. B. Cohen, te Amsterdam; H. J. van Dijk, te Amsterdam; H. A. C. Dekker, te Amsterdam; F. Th. Gratijn, te Haarlem; Bart van Hove, te Amsterdam; J. D. Huibers, te Amsterdam; P. H. Kisjes, te Roermond; S. Lantinga Az., te Rotterdam; J. C. U. Legner, te Utrecht; P. van Looy, te Haarlem; J. H. A. Mialaret, te 's-Gravenhage; T. H. A. A. Molkenboer, te Amsterdam; C. W. Nijhoff, te Amsterdam; H. Rozenbeek, te Heerenveen; J. W. Sevenhuysen, te Haarlem; H. J. de Vries, te Haarlem; B. W. Wierink, te Amsterdam; W. Zwier Gz., te Amsterdam.

AMSTERDAM. Ten vervolge op de mededeeling, dat zich hier ter stede een commissie heeft geconstitueerd met het doel gelden te verzamelen voor de vervaardiging van een geschilderd glasraam ter herinnering aan de kroning van Koningin Wilhelmina en plaatsing daarvan in het zuider-transept der Nieuwe Kerk op den Dam, is dienende, dat dit plan thans vasteren vorm heeft verkregen en binnen enkele dagen de gelegenheid zal worden opengesteld door geldelijke bijdragen mede te werken tot verwezenlijking van het denkbeeld. De kosten van het werk zullen ƒ30,000 beloopen.

Het ontwerp van het glasraam is opgedragen aan den heer Otto Mengelberg te Rijsenburg. Behalve de levensgroote figuren der vorsten uit het Huis van Oranje, zal eene apotheose worden gegeven van de kroning onzer Koningin en van die van Willem I. Het branden der glazen enz. is opgedragen aan de firma Schouten te Delft.

HAARLEM. De Raad besloot met 15 tegen 10 stemmen, overeenkomstig het voorstel van Burg. en Weth., om voor ƒ5250 de onaanzienlijke huisjes tegen de voormalige vleeschhal van de Ned. Herv. Gemeente aan te koopen.

LEIDEN. De Gemeenteraad heeft den heer H. Paul, op zijn verzoek, met 1 November op de meest eervolle wijze ontslag verleend als gemeente-architect.

'S-HERTOGENBOSCH. De heer Der Kinderen heeft dezer dagen de laatste hand gelegd aan de wandschilderingen in het Raadhuis alhier, door het beschilderen van den ingangswand der benedenhal met opschriften, versieringen en wapens.

In de vensternissen worden rechts de namen gevonden der schenkers van de wandschilderingen en links die der bestuursleden van het departement 's-Hertogenbosch der Maatschappij tot Nut van het Algemeen, in hunne hoedanigheid van beheerder van 't logaat Van der Heyden, waaruit de schilderingen, welke op den rechterwand vroeger reeds werden aangebracht, bekostigd zijn.

Boven de ingangspoort leest men:

„Het huis der gemeente, reeds in de 13e eeuw op deze plaats gevestigd, na den brand van 1463 in den stijl destijds verbouwd, werd, naar aanleiding der feestelijke herdenking van het 700-jarig bestaan der stad, versierd met de beschildering ter verheerlijking van stad- en kerkbouw. Zoo zij men indachtig het woord van den dichter der oudheid, noemende historie:

„Getuigenis der tijden, licht der waarheid en meesteres des levens."

BREDA. Op de alhier gehouden algemeene vergadering der Maatschappij tot bevordering van Nijverheid werd, namens de commissie voor de veredeling van het ambacht door het uitgeven van handboeken en het instellen van proeven van bekwaamheid bij ambachtslieden, door den heer De Loos uit Leiden medegedeeld, dat de commissie besloten heeft geen prijsvraag uit te schrijven, doch aan een geschikt persoon op te dragen de samenstelling van een eerste Leerboek voor Timmerlieden, waarvoor is aangezocht de heer De Groot, directeur der Ambachtsschool te Alkmaar. Het werk zal in twee jaar gereed zijn; binnenkort verschijnt een stuk ter beoordeeling.

— De heer F. A. Hoefer te Hattem wekt in de *Zwolsche Courant* belangstelling op voor het kerkje te Wilsum, dat in zeer treurigen toestand verkeert. Daar de middelen voor de restauratie ontbreken, doet de heer H. een beroep op allen, die belang stellen in Overijsel's monumenten. Giften kunnen aan hem of aan de kerkvoogdij der Ned.-Herv. gemeente te Wilsum gezonden worden.

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat in Nederl.-Indië is overgeplaatst: naar de residentie Soerabaja, de architect 2e kl. C. Dorsberg; en naar Karanganjar, de opzichter 3e kl. K. F. Tuynman.

— Bij de Staatsspoorwegen in Nederl.-Indië is:

belast met het doen van eene terreinopneming voor den aanleg van een stoomtramweg over het eiland Lombok, de tijdelijk ingenieur 1e kl. J. F. P. Richter;

toegevoegd: aan den ingenieur J. F. P. Richter voornoemd, de opzichter 1e kl. K. F. S. O. Ott, en de tijdelijk opzichter 2e kl. E. R. Send.

— Bij de exploitatie van Staatsspoorwegen op Java geplaatst: bij de Oosterlijnen, de opzichter 2e kl. A. J. Bourguignon en de opzichter 1e kl. A. G. Behouden, beiden thans bij den aanleg der lijn Probolinggo-Panaroekan gedetacheerd.

— Bij beschikking van den minister van waterstaat, zijn benoemd tot buitengewoon opzichter G. A. Degenaar te Deventer en H. G. Hageanar te Arnhem bij de verbeteringswerken van den Geldersche IJsel, en H. Bos te Twijzel bij diverse werken aan bruggen nabij het Idskenhuistermeer.

— Tot directeur van de stedelijke gasfabriek te Schoonhoven werd door den Raad benoemd de heer A. A. Alting.

— De heer W. M. Brefer, opzichter 2e kl. bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen te 's-Hertogenbosch, is benoemd tot opzichter 1e kl.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bouwkundig teekenaar, goed detaillist. Adres de arch. A. Jacot & W. Oldewelt, Singel 514 Amsterdam.

— Opzichter, bekend met het leggen van waterleidingbuizen. Adres letter O. W., Boekhandel voorheen Höveker & Wormser, Amsterdam. (*Zie adv. in het vorig no.*)

— Opzichter-teekenaar, om met 1 Aug. in dienst te treden. Adres lett. W. Boekhandel voorheen Höveker en Wormser, Amsterdam. (*Zie adv. in het vorig no.*)

— Constructeur-teekenaar, bekend met bruggenbouw en ijzerconstructie, voor eene fabriek in Duitschland. Adres no. 10482, Bureau *Vaderland*, 's-Gravenhage.

— Leeraar in het bouwkundig- en vakteekenen enz., voor de avondschool voor ambachtslieden te Gouda. Jaarwedde ƒ 600, eventueel ƒ 1200. Adres den Burgemeester te Gouda vóór 1 Aug. (*Zie adv. in dit no.*)

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Bouwk. opzichter-teekenaar, goed kunnende detailleeren en ontwerpen, zoekt vaste betrekking. Adres lett. C. B., Bureau dezes. (*Zie advert. in dit no.*)

— Een jongmensch, bekend met bouw- en waterbouwkundig teekenen, calqueeren, landmeten en waterpassen, zoekt eene vaste betrekking. Adres lett. W. O. Bureau dezes. (*Zie adv. in dit no.*)

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING, AMSTERDAM.

Opzichter-Teekenaar:	leeftijd	23 j.,	verl. Sal.	ƒ 60	per md.
„ „	„	24 „	„ „	„ 80 à 90	„ „
„ of Uitvoerder	„	44 „	„ „	„ 60 à 70	„ „

EEN BOUWKUNDIG

OPZICHTER-TEEKENAAR,

goed kunnende **detailleeren**, alsook **ontwerpen**, zoekt eene vaste betrekking. Brieven aan het Bureau van dit Blad, onder letter **C. B.**

Voor de Avondschool voor Ambachtslieden te *Gouda* (Cursus gedurende zeven wintermaanden) wordt **gevraagd**

Een Leeraar

in het **Bouwkundig** en **Vakteekenen**, het maken van **Begrootingen** en de kennis van **Bouwstoffen**, op eene jaarwedde van **ƒ 600** welke bij eene eventueele benoeming tevens tot Directeur der school stijgt tot **ƒ 1200.**

Inlichtingen worden, liefst mondeling, verstrekt door den Burgemeester van *Gouda*, aan wien sollicitatiën vóór *1 Augustus* zijn in te zenden.

Een JONGMENSCH, bekend met Bouw- en Waterbouwkundig teekenen, Calqueeren, Landmeten en Waterpassen, zoekt eene **vaste betrekking** als

OPZICHTER-TEEKENAAR

of voor Bureau-werkzaamheden.

Brieven aan het Bureau van dit Blad onder letter **W. O.**

AANBESTEDING

Op ***Maandag 26 Juli 1897,*** des middags te **12** uur zullen BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Delft*, in het openbaar, ten Raadhuize aanbesteden:

Het verbouwen van het BUREAU VAN POLITIE op de MARKT.

Aanwijzing op *Dinsdag 20 Juli* a. s., des voormiddags ten **11** ure aldaar.

Inlichtingen zijn te bekomen alle werkdagen tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 11 uur aan het Bureau Gemeentewerken; het bestek is tegen betaling van **ƒ 0.75** ter Secretarie verkrijgbaar.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *'s BOSCH* zullen op **22 Juli 1897**, vm. **10** ure, in het openbaar

HERBESTEDEN:

Maken van 10 Beerputten, op het terrein bewesten de Dommel.

Bestek met teekening ter inzage op het Gemeentehuis en à ƒ 1,20 verkrijgbaar bij den Ingenieur-Architect, die tevens nadere inlichtingen geeft. Aanwijzing op 19 Juli e.k., vm. 10½ ure, bijeenkomst Stationsbrug, buitendien later op verzoek.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Mem. San. Inst. LONDON.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.

Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen.* — *Closets, Wastafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ZAANDAM* zullen op **Zaterdag 24 Juli 1897,** des namiddags ten 2 ure, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

1o. Het bouwen van eene Openbare Lagere School met VEERTIEN LOKALEN, met daarmede in verband staande werken, aan het Kattegat bij den Zuiddijk aldaar;

2o. Het aanleggen van eene Straat in het verlengde der Langestraat in de Westzijde aldaar.

Bestekken met teekeningen van perceel 1 zijn verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie tegen **ƒ 2.** en bestekken van perceel 2 tegen **ƒ 0.50.**

Inlichtingen geeft de Gemeente-Architect.

Zaandam, 7 Juli 1897.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,

H. J. C. VAN TIENEN,

De Secretaris,

ZAALBERG.

Openbare Aanbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ALPEN* maken bekend, dat zij op **Woensdag 28 Juli e. k.,** des voormiddags ten *half tien* ure, ten RAADHUIZE in het openbaar zullen Aanbesteden:

het gedeeltelijk afbreken, vernieuwen en herstellen van den ONDERBOUW der in den rijksstraatweg liggende steenen „Hofbrug", benevens het maken en stellen van eene HULPBRUG, SCHUTTINGSWERKEN enz.

De aanwijzing zal plaats hebben op *Maandag 26 Juli* voren, des voormiddags ten *half twaalf* ure.

Bestek en teekening zijn tegen betaling van **ƒ 1.50 per stel** te verkrijgen bij den Gemeente-architect, den Heer J. HENGEVELD Sr., bij wien tevens nadere inlichtingen te bekomen zijn.

Alphen, 16 Juli 1897.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,

P. VAN OUTEREN.

De Secretaris,

VAN DIJK.

Aanbesteding.

Op **Woensdag den 28 Juli a. s.,** des avonds ten **8** ure, zal door den Architect **H. Wesstra Jr.,** worden *AANBESTEED:*

Het afbreken van 4 Panden aan het Hoogezand te 's Gravenhage en het dáár ter plaatse maken van een Gebouw voor de 's Gravenhaagsche Ambachtsvereeniging.

BESTEK en TEEKENINGEN zijn ad **ƒ 2,50** per stel verkrijgbaar ten Kantore van den Architect voornoemd, *uitsluitend des morgens van 10 tot 12 uur.*

Aanwijzing op het terrein zal plaats hebben op *Donderdag 22 Juli* a. s., des namiddags ten 2 ure.

STOOMTRAMWEG-MAATSCHAPPIJ

„West-Friesland".

AANBESTEDING.

Op **Zaterdag den 31 Juli 1897,** des namiddags te **één** uur *(lokale tijd)*, zal in het Parkhotel *te Hoorn* worden **aanbesteed:**

Bestek No. 4.

Het maken van de AARDEBAAN, het leveren van de BALLAST, het leggen van SPOREN en WISSELS en het uitvoeren van eenige verdere werken voor de lijn SCHAGEN—WOGNUM.

Bestek en teekeningen liggen van af *Zaterdag den 17n Juli* a. s. ter inzage in het Parkhotel *te Hoorn* en in het Hotel C. Broersma *te Schagen.*

Exemplaren van het bestek (zonder de teekeningen) zijn te bekomen ad **ƒ1.** per stuk in genoemde Hotels; bestek met situatieteekening, lengteprofil en topografische Kaart — voor zoover de voorraad strekt — zijn te bekomen ad **ƒ 12.50** per stel ten Kantore van den Ingenieur der Maatschappij J. SCHOTEL, *Oostzeedijk*, te *Rotterdam.*

Aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Vrijdag 23 Juli* e. k. des voormiddags te **9** uur *(lokale tijd).* Samenkomst Hôtel Broersma *te Schagen.*

(Het is wenschelijk zich tijdig van rijtuig te verzekeren).

HET BESTUUR.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste Jaargang N°. 30. ZATERDAG, 24 Juli 1897.

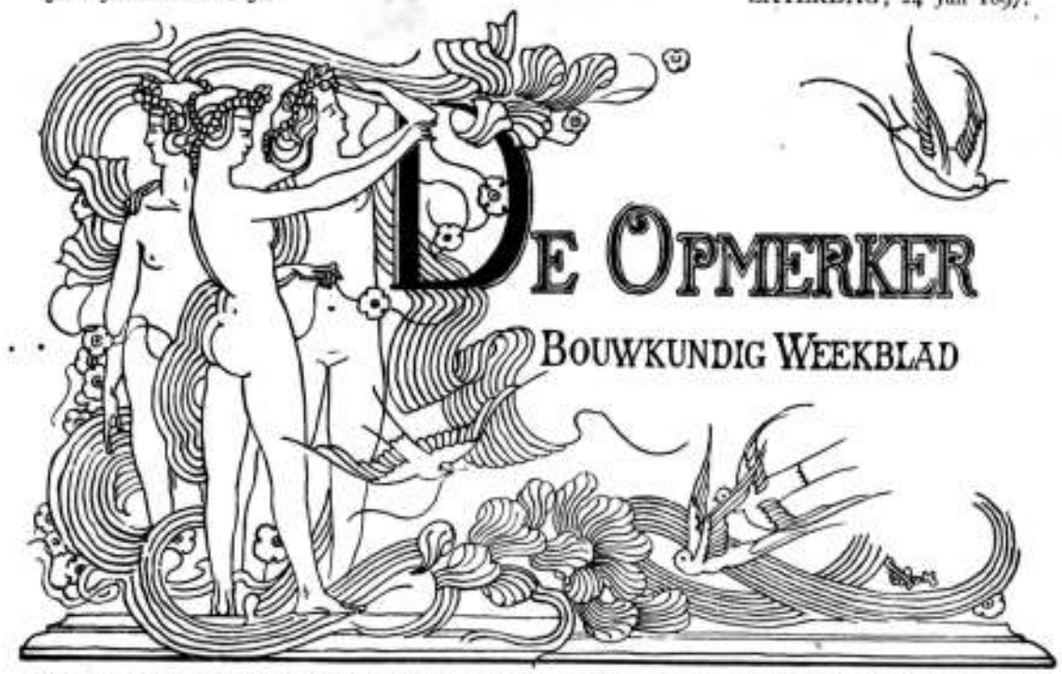

De Opmerker

Bouwkundig Weekblad

Redacteur: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland ƒ 5.—, waarover op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt voor België, bij vooruitbetaling ƒ 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling ƒ 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels ƒ 1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer ƒ 0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat ƒ 0.25, zonder plaat ƒ 0.15.

DE GESCHIEDENIS EENER BEURS.

(Verhaal in den trant van Viollet-le-Duc).

In de twaalfde eeuw was de stad Akendam, die hare stichting aan de machtige graven van Holland dankte, tot grooten bloei door koophandel gekomen. De oude kroniekschrijvers vermelden, hoe reeds zeer kort na het ontstaan der stad zich de behoefte deed gevoelen aan een gebouw, waar de handelaars zich konden vereenigen om hunne zaken te doen.

Want wel was er een marktplein, doch dat bleek alleen geschikt bij fraai weder. Regende het, dan waren de handelaars genoodzaakt hun toevlucht te zoeken in de parochiekerk van den H. Nicolaas, dicht bij het plein gebouwd. Ook het raadhuis verhief zich aan het plein; de graaf had echter het stadsbestuur genoodzaakt hem dit gebouw, welks wedergade te vergeefs gezocht werd, tot een paleis af te staan. De regeerende vorsten hielden echter niet van Akendam, en daarom stond hun paleis bijna het gansche jaar onbewoond. Het stadsbestuur was gedwongen zich in eenige burgerhuizen, zoo goed en zoo kwaad als het ging, te behelpen.

De pastoor der St-Nicolaaskerk had echter reeds spoedig het drijven van handel in het bedehuis, als minder oorbaar, verboden. Toen had het stadsbestuur een gebouw doen stichten, dat in de langgevoelde behoefte voorzag.

In het jaar 1138 meende de stads-metselaar te bespeuren, dat het gebouw verzakte. Hij stelde aan burgemeester en raden voor het gebouw, ter voorkoming van gevaar, te doen afbreken. Wel zeiden sommige der burgers, dat de stads-metselaar alleen maar wou sloopen, om later weer aan het bouwen te kunnen gaan, en gaven anderen als hun meening te kennen, dat het gebouw het nog wel honderd jaar kon uithouden, doch het stadsbestuur geloofde zijn metselaar en zoo werd het gebouw afgebroken.

Nu besloten de vroede mannen, verschillende meesters uit het graafschap Holland om ontwerpen te verzoeken; andere werden uitgenoodigd, om daarover hun oordeel te zeggen. Reeds was de keuze gedaan, toen een der rijkste en invloedrijkste burgers wist door te drijven dat een meester, die eigenlijk niet eens tot het gilde behoorde, het gebouw naar zijn ontwerp mocht maken. En zoo verrees er aan het marktplein een huis met een deur 260 hoog, alsof daar reuzen moesten binnengaan. Daarentegen waren de vensters vergeten. De burgers en de bouwmeesters der stad lachtten, maar de vreemdeling stoorde zich daaraan niet. Ja, hij bracht zelfs boven de deur het jaartal 1145 aan, opdat ieder voorbijganger zou zien, dat zijn schepping toen in gebruik was genomen.

De stad, die met sterke wallen en torens was omringd, had nergens voldoende ruimte om het gebouw voor de kooplieden een plaats te geven. Men achtte de plek, waar het afgebroken gebouw gestaan had, te klein. De meesters, die om ontwerpen verzocht waren, hadden allen voorgesteld, om huizen aan te koopen en die te sloopen, ten einde zoo een voldoend terrein te krijgen. De vreemdeling evenwel, zich herinnerende dat er een rivier door de stad liep, die zich in verschillende armen spoedde naar de golf, waaraan Akendam gelegen was, stelde voor een gedeelte van den breedsten arm te dempen, om zoo den noodigen bouwgrond te verkrijgen. Zijn voorstel werd aangenomen, en zoo zag men sinds 1145 het gebouw staan ter plaatse, waar eenmaal de Aak, de rivier waaraan de stad gelegen was, haar golfjes zeewaarts stuwde.

Bij de opening waren schitterende feesten gegeven, De graaf was uit zijn residentie overgekomen, en de

vroedschap, de raden en de kooplieden hadden hem aan een plechtigen feestdisch doen aanzitten. De vorst, die, zooals wel eens meer voorkwam, dringend geld noodig had, en die de stad voor een uit te schrijven bede gunstig wilde stemmen, had aan dien maaltijd als zijn voornemen te kennen gegeven, het gebouw, dat in de wandeling Beurs placht genoemd te worden, met een toepasselijk heiligebeeld te versieren. De cureit en de onderpastoors hadden echter den geheelen heiligenkalender nagegaan en geen geschikten patroon kunnen vinden. Wel hadden zij een oogenblik aan St. Nicolaas gedacht, doch die had toch eigenlijk met den koophandel niets te maken.

Toen was een geleerd man, die te Padua gestudeerd had, met Mercurius aangekomen. Aanvankelijk hadden de geestelijken die keuze wel wat heidensch gevonden, maar de geleerde wist hun bezwaren zoo schitterend te weerleggen dat de snelvoetige god, door een bekwaam meester in brons gegoten, een plaats kreeg in het voorportaal.

Veertig jaar lang hadden de kooplieden van hun beurs, zooals zij sedert bleef heeten, gebruik gemaakt, en in dien tijd hadden zij veel verdiend. Doch omstreeks 1181 begon de handel te kwijnen, en er waren kooplieden, die dat toeschreven aan het gebouw waarin zij samenkwamen. De stadsregeering had kort te voren bepaald, dat geen koopman of burger het beursgebouw mocht bezoeken, of hij moest 5 stuivers betalen. Wie zulks begeerde, kon de belasting voor een geheel jaar afkoopen voor 2 pond Vlaamsch, in der stede kas te storten.

Het Buitenlandsvaardersgild en de wisselaars verzetten zich wel tegen dezen maatregel, doch hun verzet baatte niet. Maar burgemeesteren en raden gaven de toezegging, dat zij een nieuw en groot gebouw in de plaats van het oude zouden stichten.

Ten behoeve van den korenhandel en de Oosterlingen deden zij een houten luifel bouwen; deze luifel was echter niet bijzonder goed gefundeerd en hij verzakte op allerlei manieren. De handelaars richtten zich toen weder tot burgemeesteren, om hen aan hunne belofte van een nieuw gebouw te herinneren.

De handel bloeide ondertusschen niet meer zooals vroeger. Er waren dan ook vele kooplieden van meening, dat het gebouw eer te groot dan te klein was. Zij verklaarden, dat het bestaande bouwwerk volkomen aan hun behoeften beantwoordde, mits slechts geen cijns meer door het stadsbestuur werd geheven. Doch thesaurieren betoogden met nadruk, dat der stede kas het niet buiten den cijns kon stellen. Zoo restte burgemeesteren niets anders dan een nieuw gebouw te doen zetten. Zij maakten daarmede echter volstrekt geen haast.

Zij kwamen aanvankelijk met de bewering voor den dag, dat er geen grond genoeg in hunne veste aanwezig was om de nieuwe Beurs te kunnen plaatsen. Doch een snuggere bol, die al vroeger had aangetoond hoe de naam Aak, die de Akendammers aan hun rivier gaven, van het Latijnsche *aqua* was afgeleid, gaf nu in overweging den reeds half gedempten arm van dien stroom tot aan zijn mond aan te plempen.

Burgemeesteren en raden vonden dit een zeer goed denkbeeld; om echter ook hen tevreden te stellen die tegen de demping waren, deden zij het water slechts over de halve lengte volgooien. Het Zandhaaldersgilde kwam nu tot groot aanzien.

Toen de aanplemping was afgeloopen, vonden de ingezetenen, dat het zonde zou zijn de ruime plek, dus verkregen, te bebouwen. Maar het Buitenlandsvaardersgild en de wisselaars drongen aan op de nieuwe beurs die hun toegezegd was. Het stadsbestuur noodigde de meesters der geheele Christenheid uit om ontwerpen voor een dergelijk gebouw in te zenden. De beoordeeling zou geschieden door den bouwmeester van den graaf, die zou bijgestaan worden door een vermaard meester uit het hertogdom Limburg en niet minder beroemde uit het hertogdom Oostenrijk en het hertogdom Brabant. Ja zelfs uit Engeland en Frankrijk werden meesters ontboden, om het stadsbestuur bij zijn keuze voor te lichten. De inlevering der ontwerpen was bepaald op Allerheiligen van het jaar 1184.

Daar de bouwmeesters in dien tijd een soort van internationalen bond vormden, zoo was het weldra overal bekend, dat de rijke Akendammers een nieuw bouwwerk wilden stichten. De prijs van het perkament steeg, zooveel hadden de ontwerpers noodig. En daar de Akendammers een groote voorraad van dit artikel bezaten, zoo profiteerden zij daar aardig van.

Op Allerheiligendag meldde zich der stede klerk bij den voorzittenden burgemeester aan, om hem te verzoeken, een ruimte aan te wijzen, groot genoeg om de meer dan duizend perkamentrollen, door tweehonderd meesters ingezonden, behoorlijk op te bergen. De bovenverdieping van het stedelijk tuighuis stond toevallig leeg, en daar werden de rollen heengebracht.

De meesters, die de beoordeeling zouden verrichten, werden met veel statie door het stadsbestuur ingehaald en aan kostelijke maaltijden genoodigd, waarbij de beker lustig rondging. Zij ontvingen ieder een zak met rozenobels en keerden, na hun uitspraak gedaan te hebben, wel tevreden naar hunne haardsteden terug.

Het plan van een meester uit Rijssel, Jan de Schoemaeckere geheeten, keurden zij het beste. Dan volgde, naar hun oordeel dat, door een meester uit Praag, Frederik van Omanus, ingezonden. Ook deze ontving een ruime vereering, terwijl men nog vele andere meesters evenmin met ledige handen deed vertrekken.

De geheele Christenheid was vol van Akendam's rijkdom en macht. Thesaurieren maakten op wat alles wel gekost had en kwamen tot een bedrag van ruim een halve tonne rozenobels, voor dien tijd een zeer aanzienlijke som.

Doch ofschoon de Rijsselsche meester telkens verzocht te mogen vernemen, wanneer hij met bouwen zou kunnen beginnen, hij werd met een kluitje in het riet gestuurd. Want de burgers vreesden dat zijn plan te kostbaar zou zijn, en zij wilden de verkregen open plek niet bebouwd zien.

Toen nu in 1187 de handelaars weer begonnen te klagen en de wisselaars dreigden, zelf een vergaderzaal te zullen bouwen, waardoor de beurscijns veel minder zou opbrengen, meenden burgemeesteren weer wat te moeten doen. Een van hen, Jan van Westberghe, sloeg voor om door den stadsmetselaar een goedkooper ontwerp te doen maken en daarbij die van de Rijsselsche en Praagsche meesters tot één geheel samen te smelten.

Dit ontwerp werd in het Proveniershuis tentoongesteld. De burgerij keurde het echter af, en koelde haar woede aan Jan van Westberghe, door hem niet te herkiezen. Het terrein, door de demping van de Aak verkregen, werd zóó algemeen afgekeurd, dat het scheen, alsof daar wel nooit een beurs verrijzen zou.

Maar ziet, een nieuwe verkiezing bracht andere burgemeesteren aan het roer.

Een van hen was bevriend met een Akendamsch

metselaar, die beweerde in een nieuwen trant te bouwen. In het begin van 1196 deed het gerucht door Akendam de ronde, dat meester Hein op last van het stadsbestuur met een plan voor het gebouw bezig was. Men kon het niet gelooven, maar ziet, kort voor dat Burgemeester Drijff op Allerheiligendag van dat jaar moest aftreden, wist hij Burgemeesteren en Raden over te halen, het plan van meester Hein, dat moest komen op het terrein van den gedempten rivierarm, te doen uitvoeren.

De andere Akendamsche meesters, verstoord over de begunstiging aan een hunner ten deel gevallen, weerden zich wel, ook de burgerij was niet tevreden dat het open terrein zou ingenomen worden, maar dit baatte niet. Het ging toen niet als nu, en als de heeren meenden, iets te moeten doordrijven, dan stoorden zij zich niet aan het oordeel van hun onderzaten.

De kronick van den geleerden monnik, die de geschiedenis van Akendam te boek stelde, eindigt met het jaar 1197. Ook in de registers is een gaping tusschen de jaren 1190 en 1219. Nu zou ik wel, als Viollet-le-Duc, een vervolg op deze geschiedenis kunnen verdichten, doch dit wil ik niet. Mochten te eeniger tijd weer nieuwe archief-ontdekkingen gedaan worden, die licht over het tijdperk na 1197 verspreiden, pas dan zal ik mijn verhaal vervolgen.

(*Uit het Fransch.*) ROUGE-LE-COMTE.

UIT AMSTERDAM.

De aanstaande inhuldiging van onze Koningin vestigt in den laatsten tijd algemeen de aandacht op het gebouw, waarin de plechtigheid zal plaats vinden.

De architect C. B. Posthumus Meyjes gaat op verstandige wijze voort, het kerkgebouw te herstellen. Hij tracht niet ons het monument te laten zien in den vorm, dien hij meent dat het oorspronkelijk gehad heeft, doch, ofschoon alle dingen onderzoekende, behoudt hij het goede, en toont dus den Apostel Paulus met vrucht te hebben bestudeerd.

Met het noorder-transept beginnende, dat belangwekkend eerstelingswerk onzer Renaissance, is hij nu gevorderd tot den zuider-gevel aan den Dam. Groot was mijn voldoening, toen ik zag, dat hij ook hier aan den zeventiende-eeuwschen toestand, na den brand ontstaan, niet wil raken, doch dat hij er zich toe bepaalt, de pleisterlaag van 1860 te verwijderen, en de tufsteen, waar dit noodig blijkt, te vernieuwen. De aardige zonnewijzer, voor een vroeger roosvenster omstreeks 1650 in de plaats gekomen, is niet verwijderd, en ook de bekroning is gebleven, zooals zij sinds dien tijd geweest is.

Doch, „*on ne peut pas contenter tout le monde et sa belle-mère*". Want daar neem ik Zondag de *Kroniek* ter hand, die zich nog altijd in de kleur van den nijd hult, en lees daar, hoe een collega van den heer Meyjes, de architect Jan Kalff, schrijft:

„Het is ergerlijk, dat men de achttiend'eeuwsche hardsteenen deklijst van den gevel met den leelijken suikerpot, die dubbel hindert nu hij door zijn witte nieuwheid zoo in 't oog loopt, heeft moeten behouden".

In zijn ergernis vergeet de heer Kalff, dat die deklijst en de „suikerpot" een eeuw ouder zijn dan hij ons wil doen gelooven. Bij den brand van 1645 woei het uit het noordoosten, en daardoor wordt het begrijpelijk, dat de zuidelijke en westelijke muren der kerk het meeste te lijden hadden. Kruisbloem, hogels en deklijst van den zuider-transeptgevel werden toen vernield en door de tegenwoordige bekroning vervangen.

Reeds had de heer Jan Veth in *De Gids* de „ontmanteling" der Nieuwe Kerk bepleit, en nu komt ook de heer Kalff voor dit plan zijn duit in het zakje gooien. Hij zegt van 's heeren Veth's stuk: „In ieder geval heeft het zich verdienstelijk gemaakt door den uitnemenden raad: niet alles weg te breken, maar alleen het hinderlijke, en stukken van de ombouwing, die niet gezegd kunnen worden, de kerk kwaad te doen te laten staan. Ik ben het geheel eens dat het beter is de huisjes aan den Voorburgwal te behouden en ook in de Gravenstraat niet te gaan breken." Later vervolgt hij: „In ieder geval is het echter noodig, dat de geheele aanbouw langs den Dam en de Mozes-en-Aäronstraat wordt weggebroken. Het verschrikkelijke kerkeraadsgebouw, dat in het midden dezer eeuw door den architect Hamer met wat spitsbogen en pinakels quasi-Gothiek werd gemaakt, staat elke verbetering van het aspect aan deze zijde in den weg."

Er zal wel geen deskundige zijn, die deze opmerking niet onderschrijft. Maar het is naar mijn meening niet juist gezien, dat de kerk aan den Dam geen enkelen aanbouw mag hebben, wijl dat in de 16e eeuw, blijkens de schilderij, waarvan *De Kroniek* een afbeelding geeft, ook zoo geweest is.

De heer Kalff twijfelt zelf aan de vertrouwbaarheid van dit penseelgewrocht. Hij zegt: „Een geheel juiste afbeelding van de kerk kan de schilderij nooit zijn geweest. Het oostelijk deel is er vrij juist op voorgesteld; de drie breede en het eene smalle raam van het schip vindt men nog terug; ook den dakruiter, het torentje in den hoek van schip en transept en het lage torentje vlak bij de ombuiging van het koor, al is het ook door den schilder te veel naar het westen gezet. Of echter de kapelletjes om het koor er ooit zoo hebben uitgezien, als op deze schilderij, mag betwijfeld worden. De omgang om het schip is thans ook geheel anders dan op onze prent, maar kan toch wel oorspronkelijk zoo geweest of bedoeld zijn. Geheel anders dan tegenwoordig is ook de gevel van het zuidertransept; het grootste verschil, de verhouding van breedte tot hoogte, is eenvoudig aan onbekwaamheid van den schilder te wijten, maar voor het overige kan deze voorstellig juist zijn, indien zij namelijk het gebouw afbeeldt, zooals het was vóór 1560."

Schilderijen als dit zijn niet zeldzaam. Zoowel in de St.-Bavokerk te Haarlem als in de St.-Laurenskerk te Alkmaar b.v. kan men er vinden. In de *Noord-Hollandsche Oudheden*, beschreven en afgebeeld door G. Van Arkel en A. W. Weissman, is daaromtrent het volgende vermeld: „In den zuider zijbeuk van het schip hangt een schilderij, verbeeldend de St.-Bavokerk van de zuidzijde; het stuk is op paneel geschilderd, draagt een 16e-eeuwsch karakter en wordt door Van Mander aan Geertgen van St. Jans toegeschreven. De schilderij vertoont verscheidene afwijkingen van het gebouw, dat wij thans zien." „Tegen den noordermuur van het koor hangt een schilderij, verbeeldend de St.-Laurenskerk, doch met een koor dat korter en een schip dat langer is, dan het tegenwoordige. Een rijke toren in laat-Gothischen stijl is aan de westzijde te zien. De schilderij is op paneel en draagt een 16e-eeuwsch karakter."

Het maken van dergelijke fantastische afbeeldingen was dus in de zestiende eeuw zeer gebruikelijk. Wat de schilders er mede bedoeld hebben? Wij kunnen het slechts gissen. Als men ziet, hoe onbetrouwbaar de afbeeldingen van alle gebouwen, tot onzen tijd toe, zijn, dan is het niet gewaagd te veronderstellen, dat men het vroeger met de waarheid zoo nauw niet nam.

Dergelijke schilderijen als bewijsstukken te gebruiken zal dan ook wel geen ernstig wetenschappelijk man in het hoofd komen. Wat de Amsterdamsche afbeelding betreft, durf ik dan ook „met zekerheid" zeggen, dat zij de kerk noch vóór, noch na 1560 met juistheid afbeeldt.

De heer D. C. Meijer, Amsterdam in 1625 beschrijvende, maakt gewag van „een gebouwtje met drie puntdaken, dat den voet van den Zuiderdwarsbeuk verbergt." Ook spreekt hij van „een paar lage bijgebouwen, waarvan de Gothische vormen der vensters hun vroegeren bouw bewijzen." Hij is van meening, dat wij daar de Heilige-Graf kapel, de sacristie en de librye te zoeken hebben."

En daarin heeft hij zeker gelijk. Een kerk zonder sacristie was bv. vóór 1578 te Amsterdam niet denkbaar. Ook de St.-Catharinakerk heeft er een bezeten. Al meent Alberdingk Thijm in zijn *Heilige Linie*, dat de sacristie gedurende de middeleeuwen steeds aan de noordzijde van het koor, die aan Maria was opgedragen, werd gemaakt, opdat symbolisch zou worden aangegeven, hoe het lichaam van Christus, uit Maria geboren, als gast (hostie) onder de menschen vertoeft, de werkelijkheid geeft dezen schrijver niet altijd gelijk. Zoo zijn, volgens de *N.-Hollandsche Oudheden*, zoowel bij de St.-Bavokerk te Haarlem als bij de St.-Laurenskerk te Alkmaar de sacristieën aan de zuidzijde, in den hoek van koor en transept geplaatst.

Zoo zal het ook bij de St.-Catharinakerk te Amsterdam geweest zijn. Het gebouw, dat men op de ets van Visser ziet, is de oude sacristie, later verbouwd en voor andere doeleinden bestemd, eindelijk gesloopt en door het gebouw van den architect Hamer vervangen. Waar de andere bijgebouwen stonden, is nu de kosterswoning.

Werd dus Hamer's quasi-Gothiek door een bouwwerk in den trant van Visser's ets vervangen en ook de kosterswoning, althans uiterlijk, in laat-Gothischen trant verbouwd, dan konden de kerkelijke autoriteiten de ruimte houden, die zij nu hebben en zou een gebeel verkregen worden, dat al zeer weinig met dat van het begin der 16e eeuw verschilde. Dat op deze wijze de begrooting van kosten voor de verandering, door den heer Jan Kalff opgemaakt, veel lager kan worden, spreekt van zelf.

Het geld, dat men nu voor een geschilderd glasraam in het zuider-transept wil aanwenden, kon al vast voor deze verbouwing beschikbaar worden gesteld. Dit *„memorial window"* schijnt mij geen gelukkige gedachte. De bezwaren, daartegen door *De Tijd* aangevoerd, zijn ongetwijfeld gegrond. Doch men behoeft zich niet op het standpunt des geloofs te stellen, om er andere, en nog veel ernstiger, te vinden.

Wat moet de heer Otto Mengelberg, te Rijsenburg, van de teekening maken? Hij wil zich houden aan den laat-Gothischen stijl, waarin de kerk gebouwd is, maar zal tevens zorgen voor een Protestantsch karakter. Doch hij belooft dan iets onmogelijks. En hoe zal hij, bewarende den laat-Gothischen stijl en het Protestantsch karakter, behalve de levensgroote figuren onzer vorsten uit het Huis van Oranje, ook een apotheose geven van Prins Willem I en Koningin Wilhelmina?

Fraaie 15e-eeuwsche glazen zijn er genoeg bewaard, maar zij stellen allen.... 15e-eeuwsche personen en toestanden voor. Ook hebben zij geen Protestantsch karakter, want Luther trad eerst veel later op. Als modellen kunnen zij den heer Mengelberg dus niet dienen. Zal hij nu, bovenin, onze Oranjevorsten in de dracht huns tijds onder Flamboyant-nissen plaatsen, en beneden de linksche helft voor een 15e-eeuwsche apotheose van Willem I, de rechtsche helft voor een 15e-eeuwsche apotheose van de 19e, haast 20e-eeuwsche Koningin Wilhelmina gebruiken?

Er zijn zeer mooie glazen te Amsterdam in de Oude kerk. Zij hebben een Renaissance-karakter, al staan ze in spitsboogvensters. Toch is van anachronismen slechts weinig te bespeuren, omdat de onderwerpen aan de gewijde geschiedenis zijn ontleend, en de figuren van de schenkers, in de dracht huns tijds, alleen onderaan voorkomen.

Zou het nu niet mogelijk zijn, om, zooals ook bij de Goudsche glazen geschiedde, wanneer er dan toch een glasraam gesticht moet worden, de composities te doen bestaan uit Bijbelsche tafereelen, niet in 15e-eeuwschen trant, doch modern opgevat, en zooveel mogelijk toepasselijk op de gebeurtenissen, die men herdenken wil?

Voor onze jongere meesters, die zooveel met lijnkunst ophebben, ware hier eene schoone gelegenheid om te toonen wat zij als monumentale kunstenaars vermogen.

Bij verwezenlijking van het thans opgevatte plan zal het aantal mislukte, quasi-antieke scheppingen slechts met één vermeerderd worden. Wil men dit, dan kan men bij een der talrijke R.-K. kerksieraadfabrikanten zeker veel goedkooper terecht, dan bij den heer Schouten te Delft. Die fabrikanten zullen voor de teekening geen extra kosten in rekening brengen, terwijl de heer O. Mengelberg zich behoorlijk zal laten honoreeren.

Men bedenke zich nog eens goed. Het is beter ten halve gekeerd, dan ten heele gedwaald.

TRUSTS.

In het begin van Juni werd door de regeering der Vereenigde Staten aanbesteed de levering van een hoeveelheid suiker. Zes inschrijvingsbiljetten kwamen in: vijf elk voor 4.41 Amerikaansche cents het pond en één voor 4.25 cents.

De vijf eerste biljetten waren van leden der Sugar Trust. Het laatste was van iemand, geen lid van die Vereeniging, maar die zijn suiker uit het buitenland aanvoerde en die, ondanks de hooge invoerrechten, toch nog beneden den Trustprijs kon blijven, en een behoorlijke winst maken.

De vijf kooplieden, die hooger ingeschreven hebben, verklaarden bij monde van één hunner, dat zij gaarne den prijs even laag of zelfs lager dan de uit het buitenland aangevoerde gesteld hadden, maar dat de Trust hun prijzen had vastgesteld en dat zij moesten gehoorzamen, of zij wilden of niet. Vóór iedere aanbesteding, die gehouden wordt, komen de leden van den Trust bij elkander en bepalen den inschrijvingsprijs. Gelukt het hun — en dit is meestal het geval — den *outsider*, door de belofte van aandeel in de winst, van de baan te houden, dan hebben zij vrij spel. In dit geval slaagden zij blijkbaar niet, en de regeering nam het bod van den laagsten inschrijver aan, daardoor ƒ 10,000 uitsparende.

Dit is een staaltje van Amerikaansche zeden en de dagbladen, er melding van makende, blijven niet in gebreke hun afkeuring over de Trust te kennen te geven.

Maar mag men den Amerikanen wel al te hard vallen? Komt iets dergelijks in Europa ook niet voor? Hoe vaak gebeurt het niet, dat men ook ten onzent bij aanbestedingen zeer hooge inschrijvingen uit de bus ziet komen en slechts één dat beduidend lager is.

De Amerikaansche Trusts omvatten het geheele

gebied der Vereenigde Staten en daardoor hebben zij, bij de hooge invoerrechten, daar geheven, een groote macht gekregen. Het wordt zelfs noodig geacht met kracht tegen hen op te treden. Doch hun invloed is zoo groot, dat zelfs de rechterlijke macht weinig tegen hen uitricht.

Zoover is het in Europa nog niet; wij mogen echter wel oppassen, dat het Americanisme ons niet overvalt. Wij gaan er heen; reeds is de protectie in het verschiet. Waar men eenmaal op den weg is, om enkelen ten koste van allen te verrijken van Staatswege, daar kan het niet uitblijven of *Trusts* en dergelijke lichamen, die onderlinge verrijking door opdrijven van prijzen beoogen, moeten volgen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's Gravenhage. Naar men ons heeft medegedeeld, zal bij gelegenheid van het 50-jarig bestaan van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, op 31 Augustus e. k., onder anderen in den namiddag een receptie plaats hebben en later een diner, een en ander op den tijdig te verzenden uitnoodigingsbrief breeder te vermelden.

Amsterdam. De Gemeenteraad hechtte zonder debat of hoofdelijke stemming zijne goedkeuring aan het voorstel tot verkoop aan den Staat van 4600 M² bouwterrein aan de Van Baerlestraat voor ƒ 120,340, voor den bouw van de Rijkspostspaarbank.

— In de lokalen van de kunstnijverheid-teekenschool Quellinus is eene tentoonstelling geopend van de teekeningen en werkstukken, welke door de leerlingen in het afgeloopen jaar zijn vervaardigd. Zij zijn gegroepeerd naar de verschillende afdeelingen dezer hoogst nuttige en degelijke school en naar de leerjaren: vakteekenen, ornementteeken-, teekenen van bloemen, vogels enz. (en de toepassing daarvan, schilderen), rechtlijnig teekenen, (toepassing op ornementteekenen systeem-De Groot), bouwkundig teekenen, beeldhouwen, boetseeren en houtsnijden.

De volgende bekroningen zijn uitgereikt:

1e Studiejaar. Decoratieschilders. 1e Prijs W. P. Mulder, 2e pr. W. Boekweg, 3e pr. J. Groenevelt. — Lithografen. 1e Prijs R. T. Steur en J. H. Seweijn, 2e pr. G. Roetering, 3e pr. P. L. Battefelt en H. G. Roos. — Beeldhouwers. 1e Prijs F. Werner, 2e pr. E. M. Jaarsma. — Bouwkundigen. 1e Prijs C. Citroen, 2e pr. F. De Grijs en A. J. de Haan.

2e Studiejaar. Decoratieschilders. 1e Prijs H. Brautigam, 2e pr. J. W. Muller, 3e pr. H. Ledegang. — Lithografen. 1e Prijs C. A. Vlaanderen. — Beeldhouwers. 1e Prijs J. H. A. Schmitt. — Bouwkundigen. 1e Prijs C. van Amstel.

3e Studiejaar. Decoratieschilders. Groote zilveren medaille H. J. Köhler en L. J. Goudman; 2e prijs J. Rotgans; diploma A. de Wolff. — Lithografen. Groote zilveren medaille G. J. Delfgou; diploma L. de Hond en W. A. Haagen. — Bouwkundigen. Groote zilveren medaille D. J. Lustig; diploma B. G. de Winter.

— In het officieel verslag, dat het Bouwkundig Weekblad gaf van de 75ste algemeene vergadering der Maatsch. tot bevordering der Bouwkunst, komt het volgende voor:

„Hoewel door den voorzitter, naar aanleiding van den wensch van een der leden, aan heeren verslaggevers der dagbladen verzocht werd geen melding te maken van het hier volgende, meent het bestuur dit toch volledigheidshalve bij het officieele verslag dezer vergadering te moeten voegen.

De heer Arn. A. M. Breuning richtte zich tot het bestuur met de vraag, welke de redenen waren waarom het bestuur geen notis had genomen van het feest van den heer Dr. P. J. H. Cuypers, op den 17den Mei jl. in het Rijks Museum gevierd bij gelegenheid van zijn 70sten geboortedag.

De Voorzitter antwoordde daarop: de mededeeling der redenen die het bestuur genoopt hebben te handelen zoals het deed, zouden tot verklaringen en eene langdurige discussie aanleiding kunnen geven, en dit zou mij uit veneratie voor den jubilaris leed doen. Dit alleen wensch ik hier te verklaren, dat het bestuur gemeend heeft bij dit feest niet openlijk te moeten optreden, te meer nu het bestuur als zoodanig geen uitnoodiging ontving tot bijwoning der plechtigheid in het Rijks-Museum. Wellicht had het den heer Cuypers niet aangenaam kunnen zijn het bestuur der Maatschappij, waarmede hij ongenoegen heeft gehad, op zijn feest te zien. Het bestuur had intusschen reeds vroeger mij als Voorzitter gemachtigd, namens het bestuur der Maatschappij mij aan te sluiten bij de oproeping tot het brengen eener hulde, bestaande in het aanbieden van het Oirkonde-Album, en aan die opdracht heb ik voldaan.

Dit korte woord, zeide de Voorzitter, zal u bevredigen; het is uit beleefdheid jegens den oud-Voorzitter der Maatschappij, den heer Cuypers, dat ik geen verdere discussie over deze zaak kan toelaten."

Haarlem. Den 1 September e. k. wordt aan de school voor kunstnijverheid een cursus voor artistieke metaalbewerking geopend. Aan de circulaire van den heer E. von Suher, directeur dier school, ontleenen wij diensangaande het volgende:

„De cursus voor artistieke metaalbewerking is bestemd voor hen, die zich in het vakteekenen en boetseeren, in het drijven van plastische voorwerpen, als bekers, kannen, vazen, schotels, kandelaars, enz., in het vervaardigen van onderdeelen van soortgelijke voorwerpen en het samenstellen van deze tot een geheel, alsook in het vervaardigen van ornementale versieringen, in hoog en laag drijfwerk, wenschen te oefenen.

„Deze cursus wordt gevolgd door leerlingen, die zich al dadelijk na het verlaten der lagere school voor de werkplaats voorbereiden, als ook door hen, die reeds in de practijk werkzaam zijn en zich in bovengenoemde vakken verder wenschen te bekwamen.

„Er zal alle mogelijke zorg worden besteed, opdat den leerling eene gezonde artistieke richting worde ingeprent.

„Zij zullen met de verschillende eigenaardigheden in de composite van de stijlrichtingen der Middeleeuwen, der Renaissance en die, welke onder de Regeeringen van Lodewijk XIV, XV en XVI en latere tijdperken in zwang kwamen, en met de beginselen die in de producten dezer tijdperken liggen opgesloten, bekend worden gemaakt, terwijl het styleeren der natuurvormen en het ontwerpen van op het vak betrekking hebbende voorwerpen en siervormen een voornaam punt van het theoretisch onderwijs zal uitmaken.

„Voor het theoretisch gedeelte zullen de leerlingen van dezen cursus de teeken- en boetseerlessen volgen, zooals die reeds vroeger in de school gegeven worden, terwijl het practisch gedeelte aan de goede zorgen van onze bekwame werkkracht, den heer F. Zwollo, zal worden toevertrouwd.

„De leerwerkplaats werd ingericht met de beste uit Parijs ontboden gereedschappen.

„Er zullen voorloopig slechts een gering aantal leerlingen worden toegelaten.

„Het materiaal wordt geleverd door de school, terwijl de vervaardigde werkstukken het eigendom der school blijven.

„Van het begin van den cursus 1 September tot einde December, bedraagt het schoolgeld ƒ 25, terwijl voor de volgende schooljaren het schoolgeld op ƒ 50 is vastgesteld.

„Het verblijf der leerlingen in Haarlem kost gemiddeld ƒ 6 à ƒ 7 per week."

Arnhem. In den avond van 20 dezer heeft de tentoonstelling op Sonsbeek een ernstig onheil getroffen. Te ruim 8 uren is door een onbekende oorzaak (men vermoedt een gebrek aan de electrische geleiding) brand ontstaan in een gebouwtje, dat zich links van den hoofdingang bevindt en waarin de twee groote doeken met voorstellingen uit Dante's Hel en Hemel van Withamp en Van der Waaij waren tentoongesteld. Gebrek aan voldoende brandbluschmiddelen deed het vuur in een oogwenk overslaan op de daarnaast gelegen oranjerie, die drie kunstzalen bevat, voor marmeren en bronzen beelden, zeldzame horloges en de twaalfapostelenklok. Gelukkig hebben de bedienden, muzikanten van Wolf's kapel en bezoekers veel kunnen redden, zoodat het verlies zich bepaald heeft tot genoemde doeken en de klok. Duizenden menschen — ook uit de omstreken van Arnhem — waren naar het phantastische schouwspel komen zien, per fiets, rijtuig of tram.

In strijd met de mededeeling in enkele dagbladen dat de afgebrande afdeeling voor 150.000 of 200.000 gulden zou verzekerd zijn, spreken de nadere berichten van circa ƒ 70.000. De apostelenklok is dan ook niet gewaarborgd tegen ƒ 60.000, maar tegen ƒ 18.000.

Delft. Naar men weet, zal de Internationale Coöperatieve Bond op 14—17 September te Delft zijne jaarvergadering (congres) houden.

Op het program voor dat congres staat in de eerste plaats het belangrijke onderwerp „winstdeeling", waaronder begrepen wordt niet alleen die, welke toepassing vindt in coöperatieve vereenigingen, maar alle winstdeeling, in welke onderneming ook, die op eenige wijze aan de daarbij werkzame personen ten goede komt.

De berandslagingen over dit onderwerp zullen worden voorbereid door rapporten, die den stand van dit vraagstuk in de verschillende landen van Europa en Amerika uiteenzetten. Voor Nederland zou, naar de bedoeling van het bestuur van den Intern. Coöperatieven Bond te Londen, dit rapport door den heer Van Marken worden samengesteld, die echter, omdat zijne veelomvattende bezigheden al zijn beschikbaren tijd in beslag nemen, den arbeid heeft overgedragen aan Mr. P. Tjeenk Willink, secretaris van de directie der onder zijn medebestuur staande ondernemingen.

De heer Van Marken heeft na de bestuurders van ondernemingen, die aan haar personeel aandeel in de winst toekenden, uitgenoodigd, den heer Tjeenk Willink bij zijn onderzoek te willen bijstaan met dezelfde welwillendheid, die hij zelf, naar hij zich overtuigd houdt, zou hebben ondervonden.

De vragen betreffen:

Naam der onderneming — bestuur — kapitaal — gemiddeld getal werklieden — grondslagen der winstdeeling: 1o. al of niet op een bepaalde overeenkomst berustend; 2o. wanneer ingevoerd; 3o. bedrag, a. sedert invoering, b. in 1895, c. in 1896. — Waartoe worden deze bedragen aangewend. — Hoe geschiedt eventueel de verdeeling. — Welke factoren komen daarbij in aanmerking. — Is het stelsel van den aanvang af onveranderd gebleven. — Zoo neen, op welke gronden is tot verandering besloten. — Tot welke verdere mededeelingen geeft het bij u in werking zijnde stelsel aanleiding?

ASSEN. Het voornemen bestaat hier ter stede een concert- en schouwburgzaal te bouwen naar de ontwerpen van de architecten J. Verheul Dz., te Rotterdam, en T. Boonstra, te Assen.

WEESP. Eenige lood- en zinkwerkers hebben zich in een adres aan Gedeputeerde Staten van Noord-Holland beklaagd „dat de werkzaamheden van hun vak ten dienste van de gemeente voortdurend door den burgemeester onder een verdekten term worden uitgevoerd of in combinatie met hem bevriende personen, reden waarom zij verzoeken, dat deze werken voortaan publiek worden aanbesteed."

Dit adres was gezonden naar aanleiding van de herstellingen aan den kerktoren, waarin de adressanten overtreding zagen van art. 24 der gemeentewet., wijl de werkzaamheden mede verricht werden door personeel, in vasten dienst van den burgemeester-loodgieter.

Op dit adres werd van hooger hand bevolen de werkzaamheden voorloopig te staken, maar Gedeputeerden vonden geen termen de zaak te vervolgen.

Adressanten, door dit antwoord niet bevredigd, hebben daarom hunne grieven blootgelegd in een nieuw adres aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, aangevuld met de mededeelingen: „1o. dat in 1895 het geheele stadhuis werd verdekt met goten, enz., tot een bedrag van minstens ƒ 2000, en dat de knechts van den burgemeester hieraan hebben gewerkt; — en 2o. dat deskundigen verklaren, dat de te verrichten herstellingen aan den toren wel voor aanbesteding vatbaar zijn."

— Aflevering 7 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat: Samengeperste zuurstof voor verlichting en projectie, door Dr. A. J. C. Snijders. — Het nut der vogels, door D. van Blom. — Nieuwe hulpmiddelen voor uiterst lage temperaturen, door Dr. L. Bleekrode. — De bloemenstad er hare bolplanten, door J. Sturing. — Iets over kimkielen en doorboorde zeilen op schepen, door J. C. S. A. v. d. Berg. — Tamarinde-producten, door Dr. H. J. Calkoen. — Twee voorbeelden van tropischen plantengroei, door Dr. J. C. Costerus. — Korte mededeelingen. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek. — Boekaankondiging. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij kon. besluit is de Oost-Indische ambtenaar met verlof W. de Haag, tijdelijk adspirant-ingenieur bij den Waterstaat in Ned.-Indië, op zijn verzoek wegens physieke ongeschiktheid met 1 Aug. a. s. eervol uit 's lands dienst ontslagen.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is de opzichter 3e kl. C. Hollestelle overgeplaatst naar het gouvernement Sumatra's Westkust.

— Bij beschikking van den Min. van Binnenl. Zaken zijn voor het tijdvak van 1 Sept. 1897 tot en met 31 Aug. 1898, aan de Polytechnische School benoemd 1o. tot assistenten: J. M. G. Scheffer, voor natuurkunde; J. van de Griend, voor graphostatica en beschrijvende meetkunde; W. J. Burgersdijk, voor graphostatica en beschrijvende meetkunde; A. W. C. Dwars en J. H. van Seters, voor waterbouwkunde; P. A. Schroot en A. Loeffang, voor burgerlijke bouwkunde; J. Z. Risch, voor werktuigleer en kennis van werktuigen; C. Steenwald, voor werktuigbouwkunde; P. H. van der Meulen, M. Breukelveen, S. H. Methuizen en F. H. Eydman Jr., voor scheikunde; F. J. H. M. Thijs, voor landmeten, waterpassen en geodesie; 2o. tot tweeden assistent aan het bacteriologisch laboratorium A. van Delden.

— Aan de Polytechnische School te Hannover is de „Diplomprüfung" als electrotechnisch ingenieur afgelegd door den heer J. G. Bellaar Spruyt uit Amsterdam.

— Bij de Nederlandsche Tramwegmaatschappij, standplaats Heerenveen, is benoemd tot ingenieur-werktuigkundige, de heer Hamelink, die onlangs als zoodanig zijn diploma aan de Polytechnische School te Delft mocht verwerven.

— Door den dijkstoel van de Tielerwaard is aan de ingenieurs Beversen en Van Heurn opgedragen het maken der plannen voor verhooging en verzwaring van den Waaldijk, in verband met de sluiting der Heerenwaardensche overlaten.

— Bij het korps fortificatie-opzichters zijn benoemd tot:
opzichter 3e kl. G. H. Beeftink, thans sergeant-majoor titulair;
opzichter 2e kl. J. L. van Marle, thans 3e kl.;
opzichter 1e kl. J. C. F. Ohlhardt, thans 2e kl.

— Door Burgemeester en Wethouders van Harlingen is de volgende voordracht opgemaakt ter benoeming van een directeur der gasfabriek aldaar: Van Erp Taalman Kip, onder-directeur der gasfabriek te Doetinchem, J. de Bats, directeur der gasfabriek te Schwedt am Oder, L. Bronkhorst, directeur der gasfabriek te Woerden.

— Voor de betrekking van gemeente architect in de gemeente Smallingerland worden door B. en W. dier gemeente aanbevolen de heeren (alph.) J. van Asperen, te Leeuwarden; A. M. de Boer, te Oldeboorn; R. de Groot, te Hengeloo; B. Gras, te Garijp; D. M. Koldijk, te Enschede; S. H. Kijlstra, te Drachten; M. van Manen, te Drachten; C. Schiere, te Beetsterzwaag; R. Wibbelink, te Drachten, en K. Zwerver, aldaar.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Leeraar in het bouwkundig- en vakteekenen enz., voor de avondschool voor ambachtslieden te Gouda. Jaarwedde ƒ 600, eventueel ƒ 1200. Adres den Burgemeester te Gouda vóór 1 Aug. (*Zie adv. in het vorig no.*)

— Militair opzichter der genie bij het Ned.-Indisch leger, waarvoor een vergelijkend examen wordt gehouden in de eerste helft van September e. k. Zich vóór 16 Augustus te wenden tot het Departement van Koloniën. (*Zie Staatscourant no. 169*).

— Opzichter-teekenaar, voor 4 maanden, in staat zelfstandig te detailleeren. Adres lett. R. A. 779 *Nieuws v. d. Dag*.

— Schrijver-teekenaar op het bureau voor de verbindingsbaan te Rotterdam. Salaris ƒ 50 à ƒ 60 per maand. Adres persoonlijk vóór 31 Juli, dagelijks tusschen tien en twaalf uren, Diergaardelaan 2.

— Onderwijzer in 't handteekenen, met acte M. O. Salaris ƒ 100 per lesuur 's weeks. Thans wordt drie uur per week des avonds les gegeven. Adres B. en W. te Hilversum, vóór 27 Juli.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten getalle van hoogstens vijftig woorden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de verzending der eventueel inkomende brieven.*)

— Bouwk. opzichter-teekenaar, goed kunnende detailleeren en ontwerpen, zoekt vaste betrekking. Adres lett. C. B., Bureau dezes. (*Zie advert. in het vorig no.*)

— Een jongmensch, bekend met bouw- en waterbouwkundig teekenen, calqueeren, landmeten en waterpassen, zoekt eene vaste betrekking. Adres lett. W. O. Bureau dezes. (*Zie adv. in het vorig no.*)

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VEREENIGING, AMSTERDAM.

Opzichter-Teekenaar:	leeftijd 23 j.,	verl. Sal.	ƒ 60	per md.
„ „	„ 28 „	„ „	„ 80 à 90	„ „
„ of Uitvoerder	„ 43 „	„ „	„ 60 à 70	„ „

CORRESPONDENTIE.

Den heer T. — De ons uit Zwitserland toegezonden brief, onder het afdrukken dezes ontvangen, zal in een volgend nummer worden opgenomen.

VERVOLG DER UITSLAGEN.

Haarlem, 22 Juli, onder beheer van 's rijks waterst.: 1o. het maken van remstoelen en meerpalen enz. in en langs het buitentoeleidingskanaal naar de nieuwe schutsluis te IJmuiden. Bestek no. 176, dienst 1897; ingek. 11 bilj., als: H. L. van Zeijl, Zandvoort, ƒ 68,500; Th. J. Wiegerink, Ouder-Amstel en J. Terwindt M.Bz., Amsterdam, ƒ 65,600; C. J. Maks Jzn., idem, ƒ 65,345; W. A. Verbruggen, Waddinxveen, ƒ 63,000; H. J. Meekers, Amsterdam, ƒ 62,976; W. de Leeu, Sloten, ƒ 62,405; G. D. van Doorn, Haarlem, ƒ 62,380; G. Schermers Jr., Dussen, ƒ 62,340; H. Deelekom, Amsterdam, ƒ 62,100; P. Schmidt en E. Hermans, idem, ƒ 61,945; J. Hilles, Westervaart, ƒ 56,800. Raming ƒ 53,000.

2o. het herstellen van eenige gedeelten van de dijken van het Merwedekanaal in de prov. Noordholland. Bestek no. 177, dienst 1897; ingek. 9 bilj., als: Ch. de Vilder, Amsterdam, ƒ 5825; H. de Jong Gz., Amersfoort, ƒ 5690; C. J. Hofman, Amsterdam, ƒ 5600; J. Faas, idem, ƒ 5587; P. Kraaijeveld Azn., Sliedrecht, ƒ 5579; L. Brand Dzn., Giessendam, ƒ 5555; W. Luijpen, Weesp, ƒ 5555; J. de Kluiver Wzn., Sliedrecht, ƒ 5374; G. Visser Gzn., IJmuiden, ƒ 5340. Raming ƒ 5850.

Rotterdam, 22 Juli: het bouwen van een winkelhuis met bovenhuis aan de Hoogstraat, onder beheer van den arch. H. D. van Hoogstraten; ingek. 14 bilj., als: J. Mirande ƒ 22,459; M. van der Spek ƒ 20,894; C. Bruggeman ƒ 20,710; W. van Leeuwen ƒ 20,688; Van Hattem en Zonen ƒ 20,645; P. van Linschoten ƒ 19,998; De Roos en Overeinder ƒ 19,870; A. Looijmans ƒ 19,830; Ipenburg ƒ 19,800; Piena ƒ 19,745; A. P. P. Boef ƒ 19,580; D. Molenaar ƒ 19,564; G. C. van Item ƒ 19,518; L. de Ruijter ƒ 19,500. Allen te Rotterdam.

Schiedam, 22 Juli: het leggen van een riool van cementbeton in de Dwarsstraat te Schiedam; ingek. 10 bilj., als: D. van Wingerden, Rotterdam, ƒ 3786; F. Koreman, Hardinxveld, ƒ 3612; A. Dubbelman, Dordrecht, ƒ 3582; Adr. de Borst Czn., Papendrecht, ƒ 3578; M. den Besten, Vlaardingen, ƒ 3555; Jan in 't Veld, Dordrecht, ƒ 3490; Cornelis Smit, Rotterdam, ƒ 3100; Jan Pinster, Schiedam, ƒ 3015; Adr. Ladder, Hoek van Holland, ƒ 2948; Marinus Goossen, Maassluis, ƒ 2840.

's-Hertogenbosch, 22 Juli: het maken van 10 beerputten op het terrein beoosten den Dommel (herbesteding); ingek. 3 bilj., als: Leon. Joh. Mets, Zalt-Bommel, ƒ 10,338; Arn. van Heeck, Kerkdriel, ƒ 9982; Dirk Joh. van Heusedijk, Dordrecht, ƒ 9298.

's-Gravenhage, 22 Juli: de uitbreiding der school aan de Neptunusstraat te Scheveningen; ingek. 20 bilj., als: H. F. Snelting en L. J. M. Knaap ƒ 8784; G. Carrière ƒ 8750; J. van der Wal Az. ƒ 8385; W. P. Teeuwisse ƒ 7750; J. A. Rietveld ƒ 7650; A. de Haan ƒ 7269; L. Kijne, Vlaardingen, ƒ 7220; J. Kleet Overbeeke ƒ 7200; G. Vreeckamp ƒ 7050; L. van Rossen, Maassluis, ƒ 6950; M. Goossen, idem, ƒ 6916; Van Rijn en Van Loipen, idem, ƒ 6886; G. Haas ƒ 6760; H. v. Oortmerssen ƒ 6630; M. Dunk ƒ 6520; F. Roest ƒ 6440; H. G. van Gijn ƒ 6375; J. Ph. Beeser ƒ 6320; H. Snoeck ƒ 6297; J. de Niet Az., Scheveningen ƒ 5897. De overigen te 's-Gravenhage.

Hilversum, 22 Juli: het bouwen van 2 winkelhuizen, smederij en 2 bovenwoningen in de Leeuwenstraat aldaar, voor rekening van J. J. de Jong, onder beheer van den bouwk. W. Meijer G.Wz.; ingek. 14 bilj., als: G. van der Kolk ƒ 9400, G. Seppen ƒ 9350, W. van Schaik, Bussum, ƒ 9325; G. J. Gikkes ƒ 9280, C. G. Wouters en Co., Bussum, ƒ 9270; I. Mosimir, idem, ƒ 9244, G. Gijsel ƒ 9100; J. van Dillewijn ƒ 8998, L. de Rijk ƒ 8900, R. Mooy ƒ 8863, J. N. Swaan Jr. ƒ 8700, J. C. T. Zwemmer ƒ 8700, W. Meijer ƒ 8400, P. de Nooy Jr. ƒ 8373. De overigen te Hilversum. Drie dagen beraad.

Kortenhoef, 23 Juli: de herstellingen aan de Alambertskade, gelegen tusschen de Loosdrechtsche en Kortenhoefsche plassen; ingek. 3 bilj., als: W. G. Beijer ƒ 1749; D. van de Velden ƒ 1729; K. van de Velden ƒ 1619. Allen te Kortenhoef.

Rotterdam, 23 Juli: het onderhouden en herstellen van het gebouw der rijksbelastingen te Hellevoetsluis tot en met 31 Maart 1900; ingek. 2 bilj., als: H. van Leeuwen, Hellevoetsluis, ƒ 1487; H. Kap, Nieuwenhoorn, ƒ 1447. Raming ƒ 1365.

Middelburg, 23 Juli, onder beheer van 's rijks waterstaat: 1o. het verrichten van baggerwerk op het Nederlandsch gedeelte van het kanaal van Neuzen en in de buitenhaven te Neuzen; minste inschr. J. de Groot, Giessendam, ƒ 7000. Raming ƒ 8000.

2o. het maken van twee dukdalven en een landhoofd ten behoeve van de drijvende aanlegplaats met toeleidende brug voor de buitenhaven te Neuzen en het verrichten van bijbehoorende werkzaamheden; laagste inschrijver A. Tholens, Neuzen, ƒ 7078. Raming ƒ 7150.

Roermond, 23 Juli: het bouwen eener nieuwe school met onderhoorigheden en bijlevering van alle daartoe benoodigde materialen, voor rekening der Vereeniging tot instandhouding der school voor gewoon en m. u. l. o. ten dienste der Ned. Herv. gemeente te Roermond (herbested.); ingek. 2 bilj., als: J. Klappers ƒ 7060; L. Pauli ƒ 6840. Beiden te Roermond.

NAGEKOMEN AANKONDIGINGEN.

ZATERDAG, 31 Juli.

Zutfen, te 12 uren, door provisoren van het Bornhof: het bouwen eener schuur op Nuiselde te Harfsen. Inl. H. J. Wensink te Almen. Aanw. 27 Juli, te 2 uren.

WOENSDAG, 4 Aug.

Ambt-Almelo, te 12 uren, door burg. en weth., in het koffiehuis der Wed. Ten Brinke: 1o. het aanbouwen van een lokaal aan de school aan den Wierdenschen weg; 2o. het daarvoor benoodigde meublement. Inl. bij den arch. B. Vrielinck Bz. Aanw. 4 Aug., te 11 uren.

DONDERDAG, 5 Augustus.

Wageningen, te 2 uren, door burg. en weth.: het bouwen van het pompstation, machinistwoning en hoogreservoir ten behoeve van de waterleiding te Wageningen. Inl. bij den arch. Roelof Kuipers te Amsterdam, Ceintuurbaan 181. Aanw. 29 Juli, te 2 uren.

VRIJDAG, 6 Augustus.

Zwolle, te 11 uren, door het bestuur van het waterschap Mastenbroek, ten kantore Papestraat: de levering van 730 M^3. riviergrint.

ZATERDAG, 21 Augustus.

Wonseradeel, te 10½ uren, door burg. en weth.: het baggeren van de opvaarten naar Dedgum en Longerhouw en van de vaart van Witmarsum naar Bolsward. Aanw. 30 Juli, te 9 uren.

MEDEDEELINGEN.

Haarlem. Het leggen der buisleidingen voor de waterleiding te Haarlem (zie den volledigen uitslag in het vorig no.) is gegund aan C. de Ruijter, te Leiden, voor ƒ 97,300.

UTRECHTSCHE
Cementsteen Tegelfabriek
van A. DE MORIE, Utrecht.
Cementtegels, Putten, Ringen enz.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.
Mem. San. Inst. LONDON.
Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**
Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.
Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaat-inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porceleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen. — Closets, Waschtafels, Urinoirs enz.* — **VERWARMING en VENTILATIE.**
Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

Corns. GIPS Cornszoon, Dordrecht.
CREOSOTEEREN
BURNETTEEREN op strengste keur.
KYANISEEREN
GEDEELTELIJKE CREOSOTEERING.
HOUTHANDEL — DWARSLIGGERS.

„ANTI-STONE". Beste en goedk. **Reägens** tegen Ketelsteen in Stoomketels.
Groote Kolenbesparing.
VANE & Co., Atlasworks, Amsterdam.

GEBR. HESSE, Damrak 68,
AMSTERDAM.
Leveren complete **CLOSETINRICHTINGEN.**
„ „ **BADINRICHTINGEN.**
WASCHBAKKEN, GASORNAMENTEN enz. Tegen concurreerende prijzen.
Plaatsing en inrichting door geheel Nederland. Teekeningen en prijscouranten op aanvrage. Wederverkoopers ontvangen het gewone rabat.

CARBOLINEUM „KRIMPEN"
der Maatschij. tot bereiding van Koolteerproducten te Krimpen a/d. IJsel.
Onovertroffen wegens zijn sterk bederfwerende eigenschappen.
Monsters en prospectussen gratis verkrijgbaar. Hoofdagenten voor **Nederland en Koloniën:**
G. M. BOKS & Co., Amsterdam.

P. B. W. SINGENDONK,
ARNHEM.
GROF- en FIJNSMEDERIJ.
LEVERT **alle** soorten **HEKWERK** en verdere **Smidswerken**, tegen concurreerende **prijzen**.

KON. NED. GROFSMEDERIJ,
LEIDEN.
Machine-, Stoomketel- en Constructiefabriek. Scheepsbouwwerf met Dwarshelling, lang 50 M. Stoombooten-, Bagger- en Spoorwegmateriaal. IJzer- en Kopergieterij. Zware en Lichte Smeewerken. Ankers, IJzeren en Stalen Kettingen met certificaat van Lloyd's en Bureau Veritas.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845
's-GRAVENHAGE, ***Kerkplein,*** hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN
AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.
LAGE PREMIËN.

A. P. SCHOTEL Gzn.
DORDRECHT.
Stoommarmerzagerij Steenhouwerij.
Steen- en Marmerhandel.

STOOMTIMMER-
HOUTWOL-FABRIEK
DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.
SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **13 Augustus 1897,** des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 730.

Het maken van twee Wachterswoningen bij de kruising van de Tramweg-Maatschappij „de Meijerij" bij het station Eindhoven.

Begrooting f 8040.

De besteding geschiedt volgens § 51 van het bestek.

Het bestek ligt van den 17den Juni 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. VAN LIEBERGEN te *Venlo* en is op franco aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **f 1.00**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 27sten Juli 1897 ten **9** ure voormiddag (*West Europeesche tijd*).

UTRECHT, den 13den Juli 1897.

Openbare Aanbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ALFEN* maken bekend, dat zij op **Woensdag 28 Juli e. k.,** des voormiddags ten *halftien* ure, ten RAADHUIZE in het openbaar zullen Aanbesteden:

het gedeeltelijk afbreken, vernieuwen en herstellen van den ONDERBOUW der in den rijksstraatweg liggende steenen „Hofbrug", benevens het maken en stellen van eene HULPBRUG, SCHUTTINGSWERKEN enz.

De aanwijzing zal plaats hebben op *Maandag 26 Juli* tevoren, des voormiddags ten *halftwaalf* ure.

Bestek en teekening zijn tegen betaling van *f* **1.50 per stel** te verkrijgen bij den Gemeente-architect, den Heer J. HENGEVELD Sr., bij wien tevens nadere inlichtingen te bekomen zijn.

ALFEN, 16 Juli 1897.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
P. VAN OUTEREN.
De Secretaris,
VAN DIJK.

Openbare AANBESTEDING

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ROTTERDAM* zijn voornemens op **Vrijdag** den **6 Augustus 1897,** des namiddags ten 1 ure, ten Raadhuize aldaar **aan te besteden:**

Het MAKEN van verschillende gebouwen ten behoeve van de uitbreiding der Gasfabriek op den Linker Maasoever.

Bestek, voorwaarden en teekeningen liggen op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Plaatselijke Secretarie* en in het *Stads-Timmerhuis* te *Rotterdam*, en zijn tevens voor **f 1,50** verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE & ZOON, Boekdrukkers, *Houttuin* No. 73.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld *Timmerhuis*. De aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Vrijdag* den *30 Juli* 1897, op het terrein der Gasfabriek te Feijenoord, des voormiddags ten 11 ure.

De inschrijvingsbiljetten moeten op den dag der aanbesteding vóór des namiddags één uur zijn ingeleverd in eene daarvoor aangewezen gesloten bus, geplaatst ter Gemeente-Secretarie, afdeeling Algemeene Zaken.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Vlaardingen* zijn voornemens op ***Zaterdag 31 Juli 1897,*** des namiddags ten **1** ure, ten Raadhuize, in het **openbaar**

aan te besteden:

Bestek No. 4 der Nieuwe Havenwerken.

Het afbreken en wederopbouwen van 33 Meter beschoeiing, het aanbrengen van 32 stuks kettingankers, het aanvullen der ontgraving achter de beschoeiing, alles aan de Zuidzijde en het met Carbolineum bestrijken van de beschoeiing langs beide zijden der NIEUWE HAVEN te Vlaardingen.

Aanwijzing in loco zal geschieden op *Donderdag den 29n Juli 1897,* des voormiddags ten 11 ure.

Bestekken zijn van af 24 Juli tegen betaling van **f 0.50** per exemplaar op franco aanvraag verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie.

Inlichtingen te verkrijgen bij den Ingenieur N. BIEZEVELD HZN., *Kanaal 9* te 's-Gravenhage.

De beste, goedkoopste en soliedste JALOUZIËN en ROLLUIKEN worden geleverd door

WILLEM REMMERS & Co.,
Keizersgracht 409. AMSTERDAM.

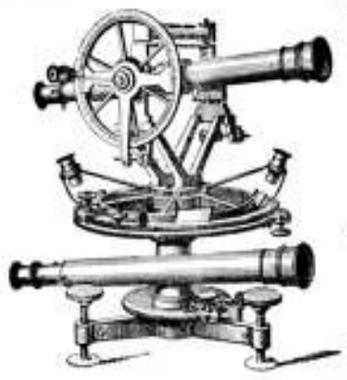

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

W. A. VAN LOON & Co.
EERSTE NEDERLANDSCHE STOOMFABRIEK voor **HOUTEN SCHOORSTEENMANTELS, DRAAI- en BEELDHOUWWERK** volgens **nieuwste constructie.**
Vraag *TEEKENING en PRIJSCOURANT.*
Kantoor: RUSTENBURGERSTRAAT 120, Amsterdam.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste JAARGANG N°. 31. ZATERDAG, 31 Juli 1897.

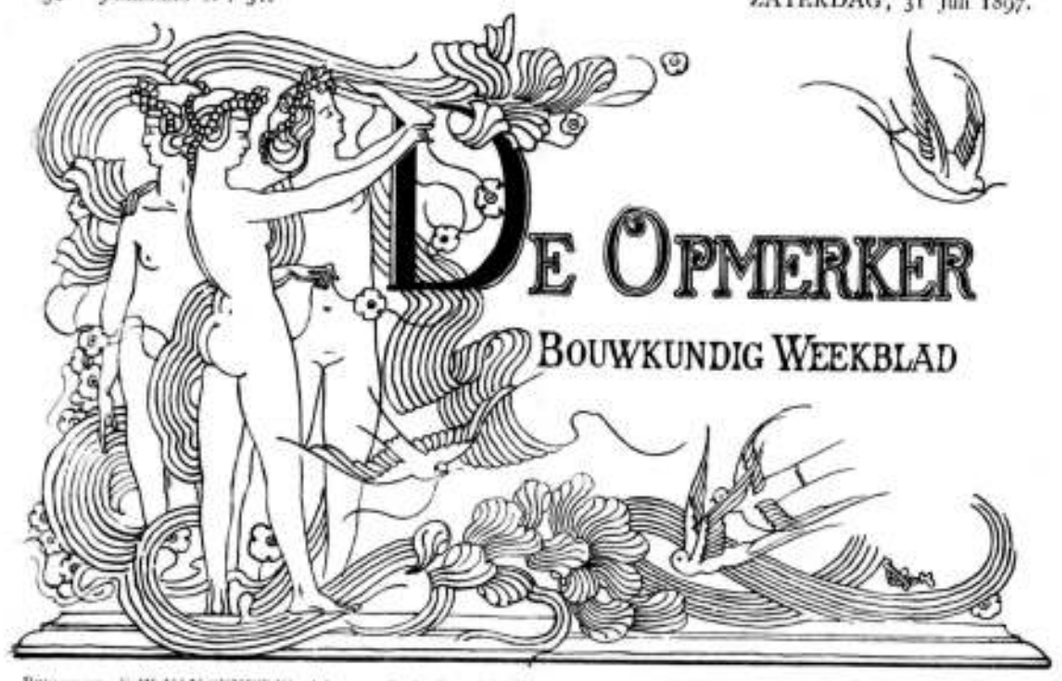

REDACTIE: F. W. VAN GENDT JGn. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 5.—, vooruit op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt voor België, bij vooruitbetaling *f* 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer *f* 0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Aanmaan van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

REISHERINNERINGEN.

DOOR

A. W. WEISSMAN.

IV.

Lugano.

De rondreisbiljetten laten den gebruiker de vrijheid, het traject Lucern—Fluelen naar verkiezing per spoor of per boot af te leggen. Maakt hij van het laatste vervoermiddel gebruik, dan is het hem zelfs toegestaan, de reis op een der tusschenstations af te breken en die later weer te vervolgen.

Ik besloot dan ook, daar het weder zeer schoon was, de gereed liggende stoomboot *Uhlatus* als vervoermiddel te bezigen, en mij een dag te Brunnen, dat als het schoonste punt aan het Vierwaldstättermeer geldt, op te houden.

Het was Zaterdag vóór Paschen, doch het scheen dat de feestdagen slechts weinig invloed op het verkeer zouden hebben, want het aantal passagiers was niet groot. Het „seizoen" was nu eenmaal nog niet aangebroken, en hoe heerlijk het weder mocht zijn, de toeristen waren niet verschenen.

Ik moet erkennen, dat ik volstrekt geen spijt had van hun afwezigheid. De schoonheid van het meer te schilderen, daartoe voel ik mij niet geroepen. Ook nu scheen die schoonheid mij meer door lijn dan door kleur veroorzaakt. De harde tinten van het landschap doen hem, die aan de fijne kleuren der lage landen aan zee gewend is, niet aangenaam aan. Ik kan mij zeer goed begrijpen, dat Nederlandsche schilders hier niets van hun gading vinden.

De natuur wordt, en blijkbaar met succes, door de landzaten geëxploiteerd. Overal waar een schoon punt zich vertoont, zijn de onvermijdelijke „pensions" te vinden, die met hunne reusachtige reclame-opschriften nu juist geen sieraad van het landschap mogen heeten en die, ook al waren die letters niet aanwezig, toch door hun banale architectuur uit den toon van het geheel zouden vallen.

Vitznau vooral telt talrijke établissementen van dien aard. Hier begint de Rigi-spoorweg, die in het „seizoen" zeer goede zaken maakt, doch die nu nog weinig passagiers te vervoeren heeft, daar de top van den berg nog geheel met sneeuw bedekt is.

Beggenried en Gersau zijn aardig gelegen dorpen, wier kerkjes tot den Barokstijl behooren. De torens zijn van de peervormige daken voorzien, die ook in Beieren zoo dikwijls worden aangetroffen. Van Gersau vaart de boot naar Treib, waar een zeer oud houten huis in den bekenden Zwitserschen stijl de aandacht trekt. Hier stappen de passagiers uit, die het hoog gelegen dorp Seelisberg en den Rütli willen bezoeken.

Aan de oostzijde wordt nu een indrukwekkend Alpenlandschap zichtbaar. Op den achtergrond verheffen zich de steile bergen, die de Mythen genoemd worden. Het stadje Schwyz ligt aan hun voet, aan het meer vertoont zich Brunnen, met den Frohnalp daarachter.

Brunnen biedt den architect niet veel merkwaardigs. Noch de R.-K. kapel, een werk uit de 16e eeuw in Renaissance-stijl met echt-Italiaansche loggia daarvoor, noch de moderne Protestantsche kerk zullen zijn aandacht lang kunnen boeien. Maar wie van wandelen houdt en tegen wat klimmen niet opziet, kan hier genieten.

Na mij in het *Rössli*, een zeer typisch oud-Zwitsersch logement, wat verfrischt te hebben, ging ik dan ook op weg, de Axenstrasse langs, van waar een prachtig gezicht op het Urner-meer, Seelisberg, den Rütli, en den Uri-Rothstock met zijn gletscher te genieten viel. Langs slingerende paden, tusschen het pas-ont-

loken groen kwam ik hooger en hooger. De plechtige stilte werd slechts afgebroken door het gezang der vogels. Geen toerist, ja zelfs geen bergbewoner verstoorde de stemming. Steeds stijgende bereikte ik het dorpje Morschach, dat in een dal gelegen is. Sappige groene weiden waren hier bevolkt met de fijngebouwde Zwitsersche koeien, die hare bellen bij iedere beweging deden klinken. Eigenaardig scheen het mij, dat deze weiden niet als de onze, vlak waren, doch tamelijk steile hellingen vertoonden, zoodat het vee zich in het klimmen kon oefenen.

Wat hooger dan het dorp is een prachtig uitzicht. Natuurlijk is daar een pension gebouwd, Axenstein. Het was echter nog niet geopend, en zoo kon ik mij, zonder gestoord te worden, aan het genot van het panorama overgeven. De rotsen gaan hier loodrecht in het meer naar beneden. Links is de Urnersee, rechts ligt Brunnen en strekt zich het middengedeelte van het Vierwaldstätter-meer uit. De Alpen met hun witte kruinen sluiten aan de zuidzijde den horizont af.

Ik houd mij echter hier niet lang op, want het is mijn voornemen, den Frohn-alp, die achter Morschach ligt, te beklimmen. Na dus in dat dorpje wat gerust te hebben, ga ik weder verder door beuken- en dennenbosschen. Beneden liggen de dorpen Ingenbohl en Ibach in het dal, waardoor de Muota zich kronkelt. Steeds stijgende kom ik aan Stoos, een „Kurort" tusschen prachtige Alpenweiden gelegen. Ook hier is alles nog gesloten.

Nu begint het eigenlijke bergbeklimmen. Een smal pad, door wegwijzers zeer doelmatig overal aangegeven, leidt naar boven. De bloemen der Alpen zijn hier allen te vinden. In het bijzonder sleutelbloemen en de donkerblauwe kelken van de gentiaan groeien hier talrijk. Het uitzicht, dat men van den Frohn-alp heeft, wordt door velen boven dat van den Rigi verkozen. Mij scheen de lange witte lijn aan den horizont niet zeer belangrijk toe, en ik vond dat zij geen voldoende belooning was voor de moeite van het klimmen. Op den terugtocht nam ik mij voor in het vervolg geen bergen meer op te gaan, althans niet, wanneer hun top 2000 M. boven de zee ligt en de sneeuw nog niet geheel en al verdwenen is, zoodat er kans bestaat, een paar natte voeten te krijgen.

De Paaschklokken wekten mij reeds vroegtijdig den volgenden dag. Toen ik mij weder op den *Pilatus* naar Fluelen inscheepte, was de hemel bedekt. Wanneer echter in Zwitserland dezelfde meteorologische wetten mochten gelden, als in Nederland, dan verwachtte ik een fraaien dag. Maar het scheepsvolk verklaarde eenstemmig, dat het zou gaan regenen, een voorspelling die ook reeds door den voerman van den postwagen op Schwyz gedaan was.

Doch het regende toch niet. Toen ik te Fluelen aankwam, na een zeer aangename vaart op het Urner meer, begon de lucht op te helderen, en spoedig scheen de zon. Fluelen zelf levert geen bezienswaardigheden op. Daarom richtte ik mijn schreden naar de Axenstrasse, die Brunnen met Fluelen verbindt, en die, daar de bergen aan deze zijde van het meer steil uit het water rijzen, geheel in de rotsen moest worden uitgehakt. De weg, die tamelijk hoog ligt, gaat zelfs ten deele door een tunnel, die tusschen het Grünthal en de Tells-kapel in den Axenberg is geboord. Daar de rotswand hier aan de waterzijde niet zeer dik is, zoo kon daarvan gebruik gemaakt worden, om door openingen den tunnel licht te verschaffen. Deze geheele weg is een meesterstuk van ingenieurskunst.

De kapel, die de plaats aangeeft waar Willem Tell uit Gessler's bootje sprong, is aan het meer gelegen. Van den weg bereikt men haar langs een zigzagsgewijze omlaaggaand voetpad. Als bouwwerk heeft zij weinig te beteekenen. De vier fresco's, die in de kapel zijn aangebracht, hebben, althans naar mijn oordeel, slechts geringe kunstwaarde. Ik had mij alles geheel anders voorgesteld, en ik moet erkennen, dat dit Zwitsersch gedenkteeken mij erg tegenviel. De schoone wandeling naar Fluelen terug, maakte alles weer goed.

En zoo nam ik om twaalf uur plaats in den trein, die mij door de Alpen naar Lugano zou brengen. Ik kreeg reeds een voorsmaak van Italië door de opschriften der wagens, als: *Basilea-Milano* en *Vietato fumare*, hetwelk Bazel-Milaan en verboden te rooken beduidde.

Eerst kwamen wij aan Altdorf, waar Gessler regeerde, waar Tell zijn schutterskunst toonde. Doch de trein staat daar niet lang stil, en daar het station vrij ver van de plaats verwijderd is, zoo moet men zich met het gezicht uit de verte tevreden stellen.

De Alpen beginnen zich nu in al hun pracht te vertoonen. Aan het station Erstfeld komt de zware berg-locomotief voor den trein. De weg stijgt nu steeds, en men heeft een prachtig uitzicht op den Bristenstock. Zoo wordt Amsteg bereikt, waar het belangwekkendste gedeelte van den Gotthards-spoorweg een aanvang neemt. Eerst gaat de trein op een bijzonder hoog gelegen brug het Kerstelenthal over, waarin men een beek ziet schuimen, dan wordt een reeks van tunnels gepasseerd, waartusschen telkens prachtige berggezichten het oog van den reiziger boeien. Vooral het Maderanerthal met de Grosse Windgälle in het verschiet, is fraai. Doch ook het dal van de Reuss, dat deels gevolgd, deels op een viaduct gepasseerd wordt, is uiterst pittoresk.

Zoo wordt Gurtnellen bereikt, waar de zoogenoemde keertunnels beginnen. Deze tunnels zijn schroefvormig en zij dienen om steile hellingen, die anders niet door een gewonen trein bereden zouden kunnen worden, in vlakke te veranderen. Het is een vreemd gezicht als men telkens hetzelfde landschap ziet, maar steeds van een hooger punt. Vooral bij het dorp Wassen, waar de weg tot tweemaal toe over de Reuss gaat, schijnt het alsof de trein niet vordert. Steeds blijft het witte kerkje in het gezicht, maar het doet zich kleiner voor, naarmate de weg stijgt.

Het landschap wordt al woester en woester; schuimende beekjes, kale rotsen, witbesneeuwde toppen wisselen elkander af, totdat Göschenen, waar de groote tunnel begint, in het gezicht komt. Aan dit station stijgt het geheele reisgezelschap uit, om zich tegoed te doen aan den gereedstaanden maaltijd, die precies in vijf-en-twintig minuten *„herunter gegessen"* wordt. Dan zoekt elk zijn compartiment op, natuurlijk niet alvorens de oberkellner hem van drie en een halve franc, den prijs van het maal, ontlast heeft.

Nu gaat het den grooten tunnel in, en blijft men bijna een half uur in donker. Van den sterken luchtstroom, die volgens Baedeker in den tunnel merkbaar zou zijn, viel niets te bespeuren. Een vunzige kelderlucht, nu en dan vermengd met steenkolenrook, was alles, wat ik kon waarnemen.

Eindelijk kwamen wij weer aan het daglicht en hield de trein te Airolo stil. Zooals de naam reeds aanduidt, is dit een Italiaansch dorp, ofschoon het reeds sedert de 16e eeuw tot Zwitserland behoort. Men ziet hier dan ook echt-Italiaansche typen, en de architectuur der witte huizen heeft een bepaald

zuidelijk karakter. Slechts wie zich verbeelden mocht dat nu hier reeds *ein sanfter Wind vom blauen Himmel weht*, komt teleurgesteld uit, want men is hier nog in het hooge gebergte en de jassen zijn nog niet overbodig. Rechts verheft zich de Pizzo Rotondo, een prachtige berg, die bijna 3200 M. hoog is.

De trein gaat nu weder verder, den schuimenden Ticino over, door het nauwe Stalvedro-dal; twee keertunnels, bij Dazio Grande en Giornico brengen hem langzamerhand naar beneden. Verscheidene andere tunnels volgen, en eindelijk komt Faido in het gezicht, met de prachtige waterval van Piumogna.

Nu wordt het warm. De jassen gaan uit, de raampjes open, en de reizigers ademen met behagen de Italiaansche lucht in. Notenboomen, kastanjeboomen vervangen het naaldhout der Alpen, doch de watervallen ziet men nog van de bergen komen. Overal trekken oude Romaansche kerkjes, schilderachtig tegen de bergen aangebouwd, de aandacht. Men begrijpt nu, dat die stijl ook de Lombardische genoemd wordt. Te Giornico ziet men er twee, beiden met de vierkante, eenvoudige torens, die al van oudsher in Italië gebruikelijk zijn.

Vijgenboomen, wijngaarden beginnen zich nu te vertoonen, en ook enkele amandelboomen, kenbaar aan hun roode bloesems, worden zichtbaar. Zoo volgt de trein het prachtige dal van den Ticino en houdt te Bellinzona geruimen tijd stil, zoodat de passagiers zich wat kunnen vertreden. Drie oude kasteelen verheffen dreigend hun tinnen boven de stad. Daar woonden vroeger de landvoogden van Uri, Schweiz en Unterwalden. Ook een kapel, Santa Maria della Salute, trekt door haar hooge ligging de aandacht.

Verder gaat de reis, tot Giubiasco, waar de baan zich in twee takken verdeelt, één naar Locarno en een naar Lugano. Ik ga naar de laatstgenoemde plaats en zoo begint mijn trein den Monte Cenere op te gaan. Het Lago Maggiore wordt zichtbaar en Locarno is duidelijk te onderscheiden. Nog eenige tunnels worden gepasseerd, en als wij den laatsten zijn doorgesneld, vertoont zich plotseling Lugano aan den bewonderenden blik.

Maar na een kort oogenblik is het station bereikt en word ik begroet door haar, wie mijn reis geldt, en die, dit zie ik aanstonds, door het verblijf in het zuiden, weder geheel en al opgesterkt is. Nu is er veel te vertellen en de avond wordt onder gezelligen kout doorgebracht op de hooggelegen villa, waar men ons gastvrijheid heeft verleend.

(*Wordt vervolgd.*)

MODEL-STAL OP DE ARNHEMSCHE TENTOONSTELLING.

Van Mei tot ultimo September is op initiatief van de Arnhemsche Handelsvereeniging eene tentoonstelling georganiseerd van Geldersche nijverheid en handel, op het om zijn natuurschoon overbekende landgoed Sonsbeek.

Wij komen op de tentoonstelling in een volgend nummer terug, doch wenschen de aandacht van vakmannen te vestigen op een modelstal, die op de tentoonstelling te zien en zeer zeker een bezoek overwaard is.

Door de heeren J. Kok & Zn., handelaars in luxepaarden, Louis Nagel & Co., vertegenwoordigers van de firma Heydweiller & Co., bekend om hare Engelsche stal-inrichtingen, en B. Veth, rijtuigfabrikant, allen te Arnhem, werd op voorstel van eerstgenoemden en in navolging van den Muster-stall op de Gewerbeausstellung te Berlijn, het plan gevormd een dergelijken stal op het terrein der tentoonstelling te bouwen.

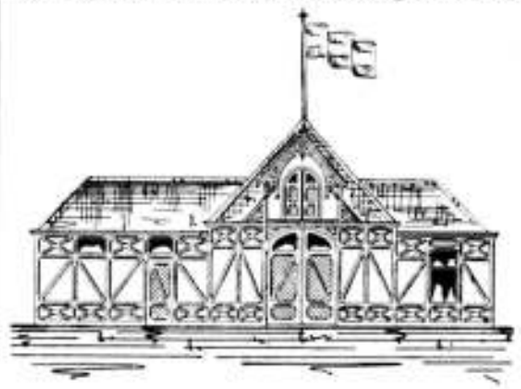

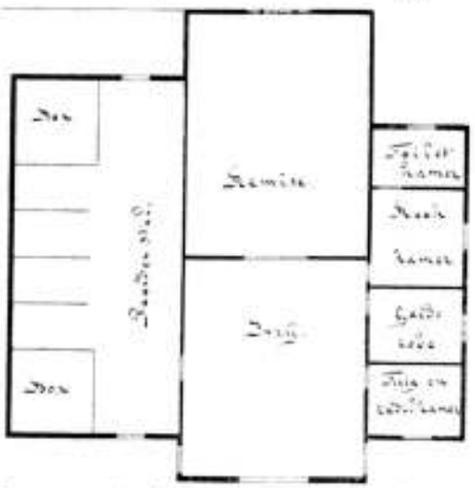

Bovenstaande schets geeft een plattegrond met opstand, welke laatste een ondergeschikt belang heeft, daar het meer om de inrichting te doen is. In afwijking van het meerendeel der stallen, waar de remise direct in verbinding staat met den paardenstal, komt men hier eerst in eene ruime vestibule, die gelegenheid geeft tot inspannen. Hierdoor voorkomt men de hinderlijke stallucht, die de rijtuigen bezwangert en tevens den slechten invloed van de staldampen op het rijtuiglak. Links is een stal met vier standen en twee boxen, waarin door de firma J. Kok & Zn. schoone luxepaarden zijn tentoongesteld.

De inrichting van dezen stal en die der standplaatsen is ruim en flink; elke standplaats is 1.90 M. breed en 3.50 M. diep, en daarachter is eene vrije ruimte van 3.50 M. Palen en schotten zijn degelijk en daarbij sierlijk; de ventilatie van den stal, de afvoer van urine en de constructie van voeder- en drinkbakken zijn doeltreffend. Het licht in den stal is zeer getemperd, wat voor de paarden wenschelijk is.

Achter de vestibule is eene ruime remise van 7.75 × 10 M., waarin thans eene zeer fraaie collectie luxerijtuigen is geëxposeerd uit de fabriek van den heer B. Veth, en keurig uitgevoerde teekeningen van B. Veth Jr.

De rechtervleugel van het gebouw bevat tuig- en zadelkamer, garderobe, zit- of rookkamer en toilet-

kamer met sanitary-closet, bad-inrichting en waschtafel, alles met waterleiding, een en ander geheel gemeubeld en voor het gebruik ingericht.

De heer Dammerman, bouwkundige, vervaardigde voor de bovengenoemde heeren het plan voor het gebouw en had het toezicht op de uitvoering.

Het geheel is eenvoudig, doch flink, en geconstrueerd van vakwerk met zwemsteen, voor het tijdelijke doel zeer geschikt. De bekapping is gedekt met roode pannen, waardoor het gebouw onder de heerlijke hooge boomen een luchtig karakter heeft en zeer goed voldoet.

F.

KURKSTEEN.

(*Ingezonden.*)

Sinds lang heeft men in de bouwtechniek gezocht naar een aan alle eischen voldoend materiaal voor isoleering van de warmte en het geluid.

De meest verschillende stoffen worden voor dit doel gebruikt; er zijn isoleeringen van leem en stroo, gipsplanken, cementplaten, tufsteen, riet en dergelijke. De meeste echter hebben een of ander gebrek; sommigen zijn te zwaar en isoleeren te weinig, anderen bieden geen weerstand aan het vocht, eenigen werken het brandgevaar in de hand en enkelen bezitten meerdere dezer gebreken.

Een materiaal nu, dat vele goede eigenschappen in zich vereenigt, zooals eene buitengewone lichtheid, een groot isoleervermogen, en tegen water en vuur bestand is, is de kurksteen.

Deze stof, in den machinebouw reeds lang bekend, wordt met uitstekend gevolg gebruikt voor isoleering van stoomketels, warmte- en koude-apparaten, warm- en koudwaterbuizen, enz.

Het is tengevolge der in dit opzicht opgedane ondervinding, dat men op het denkbeeld gekomen is de stof ook in de bouwtechniek te gebruiken; men heeft daarbij zeer verrassende resultaten bereikt, zoodat het materiaal in Duitschland meer en meer wordt gebruikt.

In hoofdzaak bestaat de kurksteen uit afval van kurk, die in stukjes ter grootte van een erwt gemalen of gesneden en met mineralen en bitumineuse stoffen vermengd worden; vervolgens wordt dit mengsel in vormen geperst en gedroogd.

Het materiaal, dat een vaste en toch poreuze en lichte massa vormt (specifiek gewicht 0.0 à 0.4) wordt in den vorm van gewone baksteen en platen omgezet.

De kurksteenen hebben hetzelfde formaat als de gewone Duitsche baksteenen, nl. 250 × 120 × 65 mM., maar zij zijn vrijwat lichter; terwijl toch een baksteen 3 à 3½ kG. weegt, is het gewicht van een kurksteen niet meer dan 600 gram.

De platen hebben een oppervlakte van 250 × 900 en 600 × 300 mM, en worden geleverd ter dikte van 30, 40, 50 en 60 m M. Op verlangen kunnen echter ook platen in andere zwaarten geleverd worden.

Evenals de kurksteenen zijn ook de kurksteenplaten zeer licht; 200 weegt b.v. een M². kurksteenplaat van 30 mM. dikte slechts ongeveer 8 KG.; elke 10 mM. meer verhoogt de dikte ongeveer 3 KG.

Behalve door groote lichtheid, munten de kurksteen en kurksteenplaten ook uit door hunne verrassend isoleerende werking, zoowel tegen warmte en koude als tegen het geluid; een 30 à 40 mM. dikke kurksteenwand isoleert evenveel als een tweesteens-muur.

Voorts heeft de kurksteen de eigenschappen, dat zij betrekkelijk onbrandbaar en tegen het water bestand is; men kan het materiaal zagen, snijden en spijkeren, terwijl het, evenals baksteen, met elken mortel als een muur kan opgemetseld worden.

In verhouding tot de waarde, komt ons de prijs der kurksteen billijk voor; de stof kan in elk jaargetijde verwerkt worden; hygiënisch bezit zij vele voordeelen, terwijl splijtzwammen en ongedierte er niet in telen kunnen.

De nijverheid heeft in de kurksteen een materiaal gevonden, dat tot verschillende doeleinden kan worden aangewend; in 't bijzonder schijnt het geschikt voor dak-isoleeringen bij sheds en fabrieken, voor dakkamers, plafonds, voor de isoleering van droogkamers, ketellokalen en woonkamers. Voorts leent het zich voor de isoleering van houtcementdaken en voor het metselen van lichte, niet ondersteunde tusschenmuren, voor de isoleering van ijsbewaarplaatsen, koelkamers en bierkelders onder houten vloeren, tot bekleeding van koude en vochtige buitenmuren. Met goed gevolg wordt het toegepast in badkamers en bassins, voor de bekleeding van ijzeren zuilen en liggers (tegen vuur), bij spoorwachtershuisjes, in ziekenhuizen, hotels, scholen enz.

Het aanbrengen der kurksteenplaten wordt op de figuren aanschouwelijk voorgesteld.

Figuur *a* geeft een denkbeeld van dak-isoleering in fabrieken en sheds, dakkamers en dergelijken.

Fig. a.

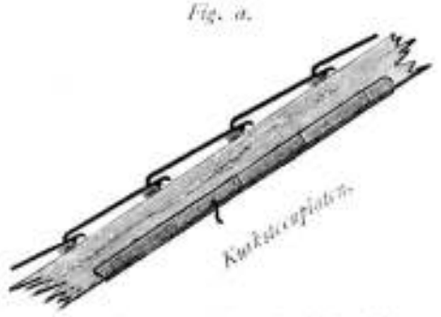

Het is van algemeene bekendheid dat daken, die onmiddellijk over fabrieks- en arbeidslokalen liggen (als shed- en gegolfd-ijzeren daken) en niet voldoende geïsoleerd zijn, veel van de temperatuurswisselingen te lijden hebben. In den zomer worden dergelijke daken over dag door de zon verhit en des nachts sterk afgekoeld; daardoor vormt zich aan de binnenzijde een vochtige neerslag, die niet alleen voor het dak zelf, maar ook voor de in het lokaal aanwezige goederen en werktuigen nadeelig is.

In den winter is deze vochtige neerslag voortdurend aanwezig, omdat de warme lucht in de lokalen steeds aan de koude dakoppervlakte afkoelt en de door haar geabsorbeerde vochtigheid daaraan afzet. Lucht van 25° C. bevat bijv. 0.022 KG. water; tot 15° afgekoeld, kan zij 0.0124 KG., bij 10° 0.009 KG. en bij 0° C. slechts 0.0047 KG. water dragen; het meerdere vocht condenseert zich aan de koudere voorwerpen, waarmede de lucht in aanraking komt, en van daar het zoogenaamde „zweeten" dezer voorwerpen.

Bij zulke niet of ongenoegzaam geïsoleerde daken is het, vooral in spinnerijen en weverijen, zeer nadeelig, dat het watergehalte der lucht — voor deze fabrieken een belangrijke factor — steeds afwisselt. Een gevolg daarvan is, dat de draadvezels bij de fabrikage uitzetten en krimpen, wat een ongelijkmatig product geeft.

Een groot euvel is voorts, dat de in dergelijke lokalen aanwezige arbeiders in den zomer van de door

de dakbedekking dringende hitte en in den winter van de koude veel te lijden hebben. Om in deze zalen een gelijkmatige temperatuur te houden en de warmte-uitstraling der bedekking zooveel mogelijk te beletten, is een goede isoleering der daken een eerste eisch. De materialen, waarmede men tot heden deze isoleering ten uitvoer bracht, hebben echter niet aan de verwachtingen voldaan.

De in Nederland bijv. gebruikelijke wijze van isoleering door middel van dikke lagen leem en stroo heeft het nadeel, dat het effect zeer gering is en dat de zwaarte der leem een sterke dakconstructie noodig maakt.

De isoleering door middel van gipsplanken heeft nagenoeg hetzelfde gebrek, waarbij nog komt, dat zoodra dit materiaal aan vocht is blootgesteld, het spoedig week wordt en scheurt, waardoor het afvalt.

De isoleering door middel van houten beschieting, turf, enz. werkt het brandgevaar in de hand en heeft voorts het nadeel dat de houten strooken bij aanhoudende warmte trekken en scheuren en bij vochtigheid uitzetten en rotten.

De kurksteen schijnt ons voor dit doel een meer geschikt materiaal. Het buitengewoon groote isoleervermogen der kurksteenplaten beperkt de warmteopneming uit het dak tot een minimum; het geringe gewicht der stof laat een lichte dakconstructie toe, terwijl het weerstandsvermogen tegen water en vuur voordeelen zijn, die niet gering geteld mogen worden.

Zooals we uit figuur *a* zien, dat, gelijk reeds boven vermeld is, dak-isoleeringen van kurksteenplaten voorstelt, worden deze tusschen de sparren geschoven, met draden voorzien (deze draden kunnen bij mindere spanning ook wegblijven) en bepleisterd. De platen kunnen echter ook tegen de daksparren gespijkerd worden.

Fig. *b* toont ons het plaatsen der kurksteenplaten als isoleering tusschen I-liggers onder betonvloeren, zooals zij in den regel bij ijs- en koelkamers, kelders, fabrieklokalen, restauratie-zalen en dergelijke gebouwen uitgevoerd worden.

Fig. b.

Fig. c.

Fig. *c* geeft eene voorstelling van de isoleering van koude of vochtige vloeren door middel van kurksteenplaten.

Fig. d.

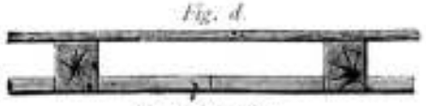

Fig. *d* isoleert een plafond. De kurksteenplaten kunnen natuurlijk ook onder tegen de binten gespijkerd worden.

Fig. *e* stelt een uit kurksteenplaten gemetselden lichten binnenmuur voor. Deze kurksteenwanden kunnen

Fig. e.

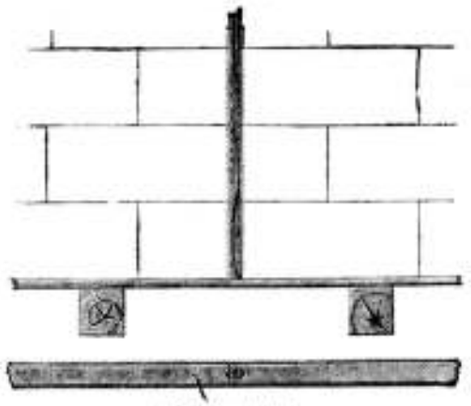

tengevolge van hun uiterst gering gewicht dadelijk op den vloer geplaatst worden, zonder dat eene versterking van den vloer noodig is. Een dikte van 50 à 60 mM. is voldoende, terwijl zij aan beide zijden bepleisterd worden. Spijkers houden er zeer goed in, zoodat men er schilderijen enz. aan ophangen kan. Een groot voordeel dezer uit kurksteenplaten samengestelde wanden is, dat zij geluidwerend werken.

Fig. f.

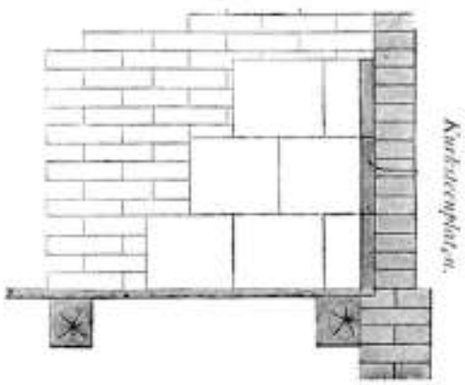

Fig. *f* stelt de isoleering van dunne, koude en vochtige muren met kurksteenplaten aanschouwelijk voor.

Dunne binnenmuren van villa's of andere alleenstaande gebouwen, die aan weer en wind zijn blootgesteld, zijn oorzaak dat de temperatuur der kamers steeds in meer of mindere mate van de weersgesteldheid afhangt.

In zulke kamers wordt het des zomers al gauw te warm en des winters spoedig koud; daarbij komt dat des winters de warme kamerlucht aan de oppervlakte der dunne koude muren condenseert, waardoor deze steeds beslagen zijn en deze vochtigheid gedurende den ganschen winter behouden, hetgeen ongetwijfeld zeer schadelijk voor de gezondheid is. Om dit euvel te verhelpen, is het voldoende de dunne muren met kurksteenplaten te bekleeden, zooals figuur *f* aantoont. De kurksteenplaten worden voor dit doel met gips- of kalkmortel, of slappe cementmortel tegen den muur geplaatst en bepleisterd.

Uit de hierboven beschreven gebruiksaanwijzingen kan men gemakkelijk afleiden, welk een veelvuldige

toepassing de kurksteen en kurksteenplaten in het bouwwezen vinden kunnen.

Een bewijs van zijn weerstandsvermogen tegen weersinvloeden leverde het materiaal op de het vorige jaar gehouden Duitsche Koloniale Tentoonstelling te Berlijn. Hier had de fabrikant, de Firma Haacke & Co. te Celle, een huisje, bestemd voor de tropen, geheel van kurksteen en kurksteenplaten gemaakt, waarvan wij hierbij een afbeelding geven.

Dit huis was van binnen met gips-mortel bepleisterd, terwijl aan de buitenzijde geenerlei bepleistering aangebracht was.

Ofschoon nu het gebouwtje gedurende vijf maanden voortdurend aan den invloed van het weder was blootgesteld — de zomer van 1896 was, zooals men weet, buitengewoon regen- en stormachtig — en ofschoon, zooals gezegd is, de kurksteenen en platen van buiten onbepleisterd gelaten waren, was toch, toen na de sluiting der tentoonstelling het gebouwtje afgebroken werd, het materiaal in- en uitwendig nog in goeden staat.

Naar wij vernemen zullen de nieuwe koelkelders van de groote cacaofabriek der firma Van Houten & Zoon te Weesp, ter oppervlakte van 1000 M², met kurksteenplaten geïsoleerd worden; voorts laat de stoomweverij „Nijverheid" te Enschedé ongeveer 1000 M². shed-dak in hare ververij, weverij en droogkamers met kurksteenplaten bezetten; tot eenzelfde doel wordt het materiaal thans in eene nieuwe wasscherij te Apeldoorn aangebracht.

De groote weverij der firma M. van Delden en Co. te Gronau heeft het isoleering-materieel van 5000 M². dakoppervlak korten tijd geleden door kurksteenplaten doen vervangen; vooral in Duitschland wordt het materiaal veel gebruikt.

Wij vertrouwen, dat door het bovenstaande de vele goede eigenschappen der kurksteen voldoende uitkomt. Voor het overige verwijzen wij naar de brochures en circulaires van de firma A. Haacke en Co. te Celle, prov. Hannover, die, evenals haar vertegenwoordiger, de heer Theod. Ferd. Bierhorst te Haarlem, bereid is deze op aanvrage toe te zenden.

Wij bevelen het gebruik van het fabrikaat dezer firma bij voorkomende gelegenheid aan en sluiten met den wensch dat dit bouwartikel meer en meer gebruikt moge worden.

P.

Mochten er onder onze lezers zijn, die omtrent dit materieel reeds eenige ondervinding hebben opgedaan, dan houden wij ons gaarne voor mededeeling daarvan aanbevolen.

Red.

INGEZONDEN.

CHENDRES, 22 Juli 1897.

Aan den heer Redacteur van de „Opmerker", Bouwkundig Weekblad, 's-Gravenhage.

Mijnheer de Redacteur,

Uw onderschrift onder mijn schrijven, opgenomen in uw blad van 17 dezer, noopt mij tot een woord van protest. In stede van ruiterlijk óf de gronden aan te voeren waarop uwe ernstige beschuldigingen rustten óf, zoo gij moest erkennen zonder grond beschuldigd te hebben, uwe beschuldigingen terug te nemen, poogt gij u aan de verantwoordelijkheid voor den inhoud van uw blad te onttrekken door alles op den heer Kuipers te schuiven. Gij zoudt hiertoe recht hebben, wanneer gij u hadt bepaald dat eene bloot objectieve mededeeling van de woorden van dien heer; maar nu gij daaraan toevoegdet dat door hem *met volle recht* werd beweerd: 1°. dat door mij de betrekking van inspecteur van het bouwtoezicht te Amsterdam ten behoeve van een bepaald persoon gecreëerd werd en 2°. dat sedert die creatie *willekeur* heerscht bij de toepassing der Amsterdamsche bouwverordening, — nu hebt gij, en gij alleen, geheel afgezien van hetgeen omtrent de door den heer Kuipers gesproken woorden in het officieele Raadsverslag zal voorkomen, het volle recht van die bewering te staven of wel uwe betuiging van instemming daarmede terug te nemen.

Ik moet u daarom nogmaals vragen de gevallen van willekeur, die gij kent en die gij bedoeldet in het bewuste stuk te noemen, of zoo gij er geen kent, dit te verklaren. Niet wat de heer Kuipers bedoelde, maar wat gij bedoeldet toen gij beweerdet, dat aan het Amsterdamsche bouwtoezicht met volle recht willekeur mag worden ten laste gelegd, vraag ik u.

Uwe poging om te verdedigen uw uiting, dat door mij een betrekking werd „gecreëerd ten behoeve van een bepaald persoon" is te eenenmale mislukt. Ook, en niet het minst, op dit punt blijf ik verlangen: staven of intrekken. U kent onze taal genoeg om te weten, dat creëeren van een betrekking *ten behoeve van* een bepaald persoon geen andere beteekenis heeft, dan het in het leven roepen van eene betrekking ten einde een bepaald persoon te bevoordeelen. Hierover is geen verschil van gevoelen mogelijk.

Het al of niet in staat zijn tot zulk een misbruik maken van een ambtelijke positie heeft met staatkundige richting niets te maken. Het is een bloote kwestie van eerlijkheid. Wat mij door u ten laste gelegd wordt, wordt door ieder eerlijk man, welke ook zijne politieke overtuiging zij, ongeoorloofd geacht.

Ik heb daarom recht te verlangen en ik verlang, dat gij die beschuldiging waar maakt of haar terugneemt.

M. W. F. TREUB.

Wij hebben indertijd, meenen wij, duidelijk doen uitkomen, waarom *de heer Kuipers*, zooals wij in ons nummer van 3 Juli schreven, *„met volle recht"* mocht beweren *„dat er willekeur heerscht, dat er misstanden bestaan*, enz." Dit *recht* ontleent hij aan zijn qualiteit van *architect*, te *Amsterdam* gevestigd. En wij twijfelen er ook geenszins aan, of deze heer zal bereid bevonden worden, aan het verzoek van den heer Treub te voldoen. De vraag of de Amsterdamsche bouwverordening aanleiding tot grieven geeft, blijkt zonneklaar uit het officieele verslag der zitting van den Gemeenteraad, den 30 Juni jl. gehouden, waarin de heer Kuipers in herinnering brengt, dat hij het Dagelijksch Bestuur gevraagd heeft of er eindelijk eens wijziging zou worden gebracht in de bouwverordening, ten einde te geraken uit den toestand van willekeur, die op dit punt bestaat.

Omtrent de vraag, wanneer het al, wanneer niet geoorloofd is, een betrekking ten behoeve van een bepaald persoon te creëeren, zijn wij, na het lezen van dezen laatsten brief, tot geen andere meening gekomen, dan vroeger. Er kunnen zich gevallen voordoen, waarbij de openbare zaak daardoor uitstekend gediend is. Hebben wij nu hier met zulk een geval te doen? Wij willen het gaarne aannemen en trekken de eerlijke bedoelingen van den heer Treub niet in twijfel. Maar hij had toch, gelooven wij, beter gedaan, door een persoon te kiezen, die als bouwpolitie-beambte zijn sporen verdiend hebbend, *algemeen* als de aangewezen man beschouwd werd. Veel verkeerde gevolgtrekkingen zouden dan voorkomen zijn.

Red.

DE NIEUWE KERK TE AMSTERDAM.

Aan den Redacteur van het Bouwkundig Weekblad „De Opmerker" te 's-Gravenhage.

Mijnheer de Redacteur,

Vergun mij uwen medewerker, die in het vorig nommer van uw blad, een artikel *Uit Amsterdam* schreef er op te wijzen, dat de deklijst met suikerpot op den gevel van het Z. transept der Nieuwe kerk te Amsterdam niet onmiddellijk na den brand van 1645, maar eerst in de achttiende eeuw werd gemaakt, wat hem blijken kan, indien hij zich de moeite wil geven de verzameling afbeeldingen der kerk op het Amsterdamsch archief eens door te kijken. Hij zal daar dan o. a. een gravure vinden, waarop het nieuwe stadhuis gedeeltelijk te zien is en ook de „onvolmaakte toren" voorkomt (die dus zeker na 1655 is gemaakt) en waar de Z. façade toch nog een deklijst met hogels en een kruisbloem in plaats van den suikerpot heeft. Niet de brand, maar achttiend'eeuwsche smakeloosheid, heeft dus schuld aan de leelijke verknoeiing van den gevel.

Andere onjuistheden van uwen medewerker zal ik deze of de volgende week in *De Kroniek* aanwijzen.

Ik wensch hem echter mijn hartelijke instemming te betuigen met zijn waarlijk verstandige woorden over dat „laat-Gothieke" kerkraam. Het mooiste is dat als de Bijbel, waarop de Koningin zal komen te steunen, ook laat-Gothiek wil zijn, dit noodwendig eene Vulgaat (latijn of hollandsch dan) moet wezen. O, die arme dominees en zeer wijze heeren van den kerkeraad!

Ten slotte de mededeeling, dat ik niet het voorrecht heb uw collega te zijn, maar mij moet tevreden stellen met de betrekking van literator.

Met dank voor de plaatsing dezer verbetering heb ik de eer te zijn, Mijnheer de Redacteur,

Uw Dw.

JAN KALFF.

Nieuwer-Amstel, 26 Juli '97.

Wellicht geeft de toegezegde aanwijzing van onjuistheden aanleiding op deze zaak terug te komen.

Red.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S GRAVENHAGE. De Minister van Binnenlandsche Zaken brengt ter kennis van hen, die het examen van geëxamineerd en beëedigd landmeter wenschen af te leggen, dat zij zich daartoe vóór 25 Augustus e. k. schriftelijk bij het Departement van Binnenlandsche Zaken moeten aanmelden.

— Op de Internationale Kunst-tentoonstelling te München werd door de jury met eenparige stemmen de gouden medaille eerste klasse toegekend aan de heeren N. Bastert, G. H. Breitner en P. de Josselin de Jong, en aan den architect Dr. P. J. H. Cuypers. Verder de gouden medaille tweede klasse aan de heeren B. H. Koldewey, Jacob Smits en H. J. van der Weele.

Als men weet dat er in het geheel slechts twintig medailles eerste klasse zijn uitgereikt, waarvan Engeland er drie, en de overige landen er slechts één of twee hebben behaald, dan mag ons land blijde zijn met zijn vier eerste medailles. Maar daarbij komt ook een woord van dank toe aan onzen regeerings-commissaris, den heer J. H. L. de Haas, die als jurylid geen moeite ontzien heeft om het succes van onze school te verzekeren.

Wegens vroeger te München behaalde onderscheidingen bleven buiten mededinging de inzenders C. Bisschop, Jozef Israëls, H. W. Jansen, J. Maris, W. Maris, H. W. Mesdag, Ter Meulen, Neuhuys, Stroys en Tholen.

— Bij den Gemeenteraad is een aanvraag ingekomen van de heeren F. A. de Jongh, architect, K. Simonsz, particulier, alhier, en A. van Seters, aannemer te Rijswijk, om voorloopige concessie voor het maken van plannen en het verwerven van definitieve concessie tot het ververschen van de grachten en exploiteeren van het rioolwater van onze stad.

De aanvragers wenschen gedurende een jaar van de Gemeente inzage van plannen der stad, hare rioleering, waterpassingen enz., om daaruit over te nemen wat hun dienstig kan zijn voor het maken van een uitgewerkt plan voor 't ververschen van de grachten, het oppompen van het rioolwater en de exploitatie daarvan, om het door bevloeiing dan weer helder en schadeloos op de grachten af te voeren.

Drie stoomgemalen zouden, volgens het ontwerp, riool- en regenwater oppompen en afvoeren naar daartoe bestemde terreinen, voor bevloeiing gereed gemaakt. Elk stoomgemaal zou van twee ondergrondsche bassins worden voorzien, het een om het menagewater met de fecaliën te ontvangen en het andere voor opname van regenwater.

Het tweede bassin heeft een tweeledig doel: 1e. om den grootst mogelijken regenval in 24 uren te bergen, en 2e. om het regenwater, dat het dagelijksch rioolwater te veel zou verdunnen, daarvan gescheiden te houden.

Het rioolwater zal op de irrigatie-terreinen in een verzamelkanaal opgevangen en vandaar ondergronds gevoerd worden naar een bassin met een inhoud van 400.000 M3. Dit zal om de drie dagen gevuld zijn, en deze voorraad zal dienen om de grachten te ververschen. In den Trekvliet zal achter de ontworpen havenwerken een schutsluis moeten gebouwd worden; het stoomgemaal op het Ververschings-kanaal zal dan het grachtwater uitpompen, waarna de grachten in korten tijd gevuld worden uit genoemd bassin.

Het rioolstelsel zou zoodanig moeten gewijzigd worden, dat de riolen afstroomen naar de te maken stoomgemalen. Het rioolnet zal ook de vaste stoffen opnemen en het beerputtenstelsel zou worden opgeheven.

Voor de werken is een groot kapitaal en zijn belangrijke exploitatiekosten noodig. Maar de aanvragers beroepen zich op een rapport van den heer Havelaar omtrent de rioleering van Tilburg, ten betooge dat de exploitatie met vrucht en rentegevend kan geschieden.

De wijziging van het riolennet in de stad zou moeten geschieden ten koste der Gemeente, die gedurende eenige jaren een rentegarantie zou moeten betalen.

Aan rioolwater (menagewater enz.) wordt jaarlijks 7.200.000 M3. aangevoerd, waarmede 720 H.A. kunnen bevloeid worden, en 200 H.A. met regen- of straatwater.

AMSTERDAM. Door de steenhouwersvereeniging „Eendracht maakt Macht", afdeeling Amsterdam, is aan den gemeenteraad een adres gezonden, houdende verzoek het daarheen te leiden, dat in het bestek voor den bouw der Beurs, de bepaling zal worden opgenomen dat het steenhouwerswerk binnen Amsterdam moet worden vervaardigd. Adressanten noemen de Beurs, omdat deze het eerst aan de beurt ligt, maar bedoelen al het steenhouwwerk wat voor stadsrekening moet worden gemaakt.

Uit een drieledig oogpunt acht de vereeniging dit verzoek billijk;

1. omdat daardoor de stand in eere wordt verheven;
2. omdat daardoor veler nood zal worden gelenigd zonder aan een aalmoes te denken, en
3. onze nijverheid, waarvan het een deel uitmaakt, er door bevorderd wordt.

— In de maand Februari 1898 zal de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst wederom gelegenheid geven tot het afleggen van een examen tot het verkrijgen van het diploma van bouwkundig opzichter. De samenstelling der commissie zal een maand vóór het examen worden bekend gemaakt.

HAARLEM. In de voorgaande week brachten een twintigtal leden van de hier gevestigde afdeeling van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst een bezoek aan het in aanleg zijnde „Duin en Dal" te Bloemendaal. Aan den ingang werden de leden opgewacht door den bijna 82-jarigen eere-voorzitter, die daarmede opnieuw blijk gaf van onverstoorbare belangstelling in de afdeeling.

De tocht door het Park had plaats onder geleide van den heer G. P. J. Beccari, die als mede eigenaar de afdeeling recipieerde. Al wandelende werd een overzicht gegeven van de aan te leggen wegen, bouwterreinen, enz., en in den koepel werd om eene ge-

improviseerde tafel plaats genomen en de vergadering geopend waarin het technische van den Parkaanleg besproken werd. Tegen elf uren des avonds werd de terugtocht aanvaard.

DORDRECHT. De Gemeenteraad besloot, ten behoeve van de hoogdrukwaterleiding, het plaatsen van een derden stoomketel en eenige daarmede in verband staande werken, te zamen op *f* 17.800 geraamd, te doen uitvoeren.

LEIDEN. De Gemeenteraad besloot den te benoemen opvolger van den gemeente-architect, aan wien met 1 November e. k. eervol ontslag wordt verleend, den titel van directeur der gemeentewerken te geven en de jaarwedde op *f* 4000 te brengen.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is benoemd tot ingenieur 1e kl., de wd. ingenieur 2e kl. J. F. de Gijselaar; tot ingenieur 2e kl. en geplaatst bij de directie, de ambt. op non-activiteit W. Elenbaas.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter de heeren: C. W. van der Sterr, bij het maken van een schutsluis en een keersluis beneden de spoorweghaven te 's-Hertogenbosch; A. van Schaik bij baggerwerk in de Boven-Merwede; A. J. Vos bij het onderhoud der werken op den Amer, de Donge, enz., en J. W. Otten bij de verbetering van de Maas.

— Tot directeur der gasfabriek te Harlingen is benoemd de heer L. J. van Erp Taalman Kip, thans als zoodanig werkzaam te Deutichem. De benoemde verkreeg 7 stemmen, terwijl nommer 2 en 3 van de voordracht ieder 3 stemmen op zich vereenigden.

— De heer H. M. J. Walter, ingenieur te Apeldoorn, is benoemd bij de stoomtram-maatschappij op Madura.

— Bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen zijn benoemd: tot hoofdopzichter bij den dienst van tractie en materieel, in te gaan 1 September a. s., de heeren: W. J. Notebos, hoofdopzichter bij den locomotief- en treindienst te Breda; R. J. Brouer, opzichter van den locomotief- en treindienst te Leeuwarden; L. Lieuwes, idem te 's Hertogenbosch; T. H. Kreronbroek, idem te Zutfen; A. Beskenkamp, idem te Utrecht; P. J. Suyver, idem te Venlo; A. J. van Maren, idem te Luik; en H. v. d. Berg, idem te Groningen.

— Te Diepenveen is benoemd tot opzichter der gemeentewerken het Raadslid Is. Roeterd.

— De gepensioneerd luitenant-generaal en gewezen inspecteur der genie, J. H. Kromhout, is, op 62-jarigen leeftijd, op den huize Klein Avegoor te Ellekom, overleden.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Groningen op een jaarwedde van *f* 2000 tot *f* 28 0. Adres vóór 25 Aug. aan Gedep. Staten.

— Militair opzichter der genie bij het Ned.-Indisch leger, waarvoor een vergelijkend examen wordt gehouden in de eerste helft van September e. k. Zich vóór 18 Augustus te wenden tot het Departement van Koloniën. (*Zie Staatscourant no. 169.*)

— Practisch ervaren opzichter-teekenaar, voor 5 maanden. Adres lett. E. N., Bureau dezes (*Zie advert. in dit no.*)

DIENSTAANBIEDINGEN.

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING, AMSTERDAM.

Opzichter-Teekenaar:	leeftijd 23 j.,	verl. Sal. *f* 60	per md.
„	„ 23 „	„ „ „ 80 à 90	„ „
„ of Uitvoerder	„ 43 „	„ „ „ 60 à 70	„ „

Medio AUGUSTUS een practisch ervaren

OPZICHTER-TEEKENAAR

gevraagd voor den tijd van ongeveer **vijf** maanden. Brieven onder lett. **E N**, met afschrift van getuigschriften en verlangd salaris, franco aan het Bureau van dit Blad.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Mem. San. Inst. LONDON.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.

Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen.* — *Closets, Waschtafels, Urinoirs enz.* — **VERWARMING en VENTILATIE.**

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

„ANTI-STONE". Beste en goedk. **Reägens** tegen Ketelsteen in Stoomketels.

Groote Kolenbesparing.

VANE & Co., Atlasworks, Amsterdam.

HERBESTEDING.

Het Bestuur der Waterkeering van den Calamiteuzen Polder **ANNA FRISO** zal op **Zaterdag den 14 Augustus 1897**, des voormiddags te 10 uren, in de Directiekeet aan den Polder, onder nadere goedkeuring

aanbesteden:

het uitvoeren van buitengewone werken tot dijksverbetering aan de waterkeering van bovengenoemden Polder, dienst 1897—8.

De besteding geschiedt volgens § 1 der A. B.

Het bestek, gewijzigd, zoodanig dat de onderhoudstermijn thans één maand duurt, ligt ter inzage bij G. J. DE SMIT, te Wissekerke, en in de Directiekeet en ten kantore van den Secretaris-Ontvanger, bij wien het, tegen betaling van 60 cent, verkrijgbaar is.

Aanwijzing der werken op Zaterdag 7 Augustus, des namiddags te 2 uren, en op Dinsdag 10 Augustus 1897, 's namiddags te 5 uren.

Samenkomst in de Directiekeet voornoemd.

Buitendien geschiedt geen aanwijzing.

Adres voor per post te zenden inschrijvingsbiljetten: den Secretaris-Ontvanger te Wissekerke.

Wissekerke, 29 Juli 1897.

J. L. MARCUSSE, *Voorzitter.*
G. L. v. d. HEIDE, *Secret.-Ontv.*

AANBESTEDING.

Voor den HoogWelGeboren Heer A. P. Graaf VAN RECHTEREN LIMPURG zal de ondergeteekende, op ***Maandag 9 Augustus 1897***,

aanbesteden:

Het uitvoeren van herstellingswerken aan, en het bijbouwen eener Verdieping met Vertrekken, nieuwe Zolders, Daken, enz. op een gedeelte der gebouwen van het Kasteel „*Rechteren*", nabij Dalfsen in Overijssel.

Aanwijzing in loco op Dinsdag 3 Augustus des namiddags 2 uur.

Inlevering der biljetten op 9 Augustus 's namiddags ten 2 ure op „*Rechteren*".

Bestek en teekeningen liggen op „*Rechteren*" ter inzage. Afzonderlijke bestekken zijn, na franco aanvrage en betaling van ***f* 0.75**, bij den ondergeteekende verkrijgbaar.

J. W. H. BERDEN, *Architect*, Zeestraat 36, *'s-Gravenhage.*

Openbare Aanbesteding.

Door de heeren VAN DEVENTER en ZOON te *SCHIEDAM* zal op **Zaterdag 14 Augustus 1897**, des voormiddags 11 ure in het openbaar worden Aanbesteed:

Het maken van een Stoomzagerij, Schaverij, Kistenmakerij, Ketelhuis, Machinekamer, Kantoor en Woning met verdere bijbehoorende werken op hun terrein ten westen van het wester-havenhoofd te Schiedam. Aanwijzing in loco zal plaats hebben op Woensdag 11 Augustus, des voormiddags 11 ure.

Bestek met teekeningen zijn tegen den prijs van ***f* 3 per stel**, op franco aanvrage verkrijgbaar ten hunnen kantore aan den Buitenhavenweg te Schiedam.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32STE JAARGANG No. 32. ZATERDAG, 7 Augustus 1897.

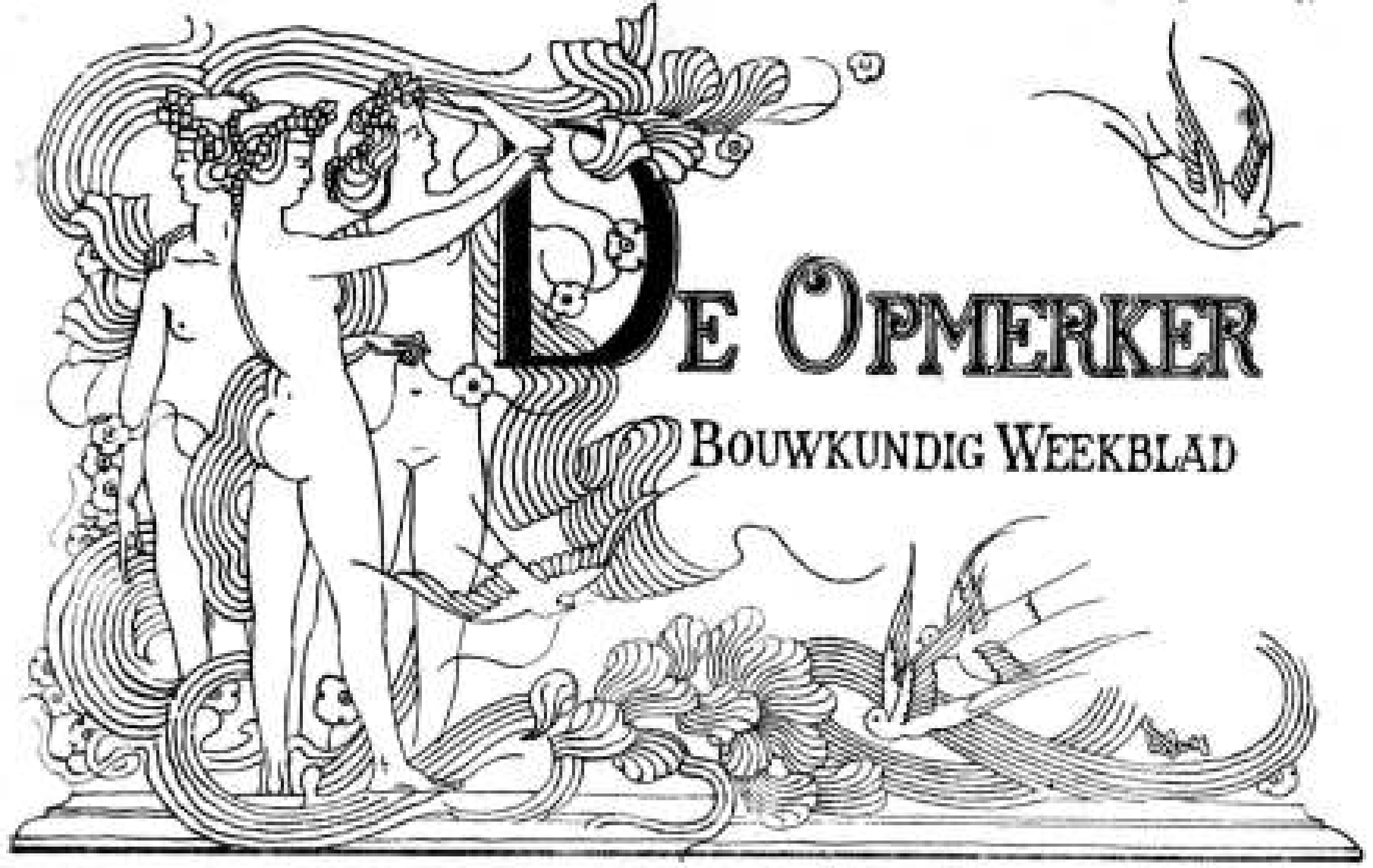

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 5.—, waarover op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt; voor België, bij vooruitbetaling *f* 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer *f* 0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

BIJ DE PLATEN.

De eerste plaat geeft te zien den voorgevel van een schaftlokaal ten behoeve van den West-Indischen Maildienst aan de De-Ruyterkade te Amsterdam.

Het geheel is in vakwerkbouw met drijfsteen uitgevoerd. De aanneminsgsom van dit lokaal bedroeg ± *f* 7000.

De tweede plaat geeft 't plan en den voorgevel van de volksgaarkeuken in de Pijlsteeg te zien.

De ondergevel is van roode en groen-verglaasde baksteen opgetrokken, de bovengevel is vakwerk, waarin gemetselde en gepleisterde velden. De aanneminsgsom bedroeg ± *f* 12000.

Beide werken werden uitgevoerd naar de plannen der architecten A. L. van Gendt en Zonen.

REISHERINNERINGEN.

DOOR

A. W. WEISSMAN,

IV.

Lugano.

(*Vervolg en slot van bladz. 243.*)

De ligging van Lugano is inderdaad prachtig. Aan het blauwe meer verheffen zich hooge bergen, waartegen overal schilderachtige dorpjes of landhuizen zijn aangebouwd. Toen ik aankwam was de zon reeds dalende; de hoogten werden door rose en paarse tinten beschenen, de dorpjes met hun witte huisjes staken scherp af tegen de groene hellingen van den Monte Brè en den Val Colla. De hooge San Salvatore wierp zijn schaduw over het meer, en overal werden de avondklokken geluid. Inderdaad, het is hier een paradijs en volkomen terecht draagt een der stadswijken dan ook den naam van Paradiso.

Van het terras voor het hooggelegen station ziet men de stad beneden zich. Het huis waar wij verbleven, was op dezelfde hoogte in de nabijheid gebouwd, en zoo kreeg ik aanvankelijk van de eigenlijke stad niets te zien, ja ik begreep zelfs niet, hoe de stedelingen hun station bereikten.

Maar den volgenden morgen werd het mij duidelijk. Een „funicolare" of tandradbaan vervult de rol, die in andere plaatsen door tram of omnibus gespeeld wordt. Het systeem is hetzelfde als dat van den Gütschbaan te Lucern, hetwelk ik vroeger reeds beschreef. Maar de eigenaardigheid van de lijn bestaat daarin, dat zij grootendeels door tunnels gaat, die zeker een helling van 1 op 25 hebben. Eerst gaat men onder den weg naar Montarina door, dan onder de kathedraal van San Lorenzo, voor wier portaal een halte wordt gemaakt. Dan vervolgt de wagen zijn weg onder de huizen, ja gaat zelfs dwars door een oud paleis heen, dat eenvoudig in de schuinte doorboord is, terwijl het overige van het gebouw aan tal van familiën tot woonplaats is blijven dienen. Het is een vreemd gezicht, als men zoo onverwacht de binnenplaats van dit paleis met haar arcades per „funicolare" doorkruist.

Op de Piazza dell' Asilo houdt de wagen stil en is men midden in de stad. En die stad is geheel Italiaansch. De straten zijn nauw; veldkeien vormen het plaveisel, en alleen voor de rijtuigen zijn steenen platen aangebracht. De huizen zijn hoog, bepleisterd, en hebben gelijkstraats arcades, die een verbreeding der straten vormen.

De zuilen, waarop de arcades rusten, hebben de meest verschillende kapiteelen; nu eens zijn ze Romaansch, dan weer vertoonen zij de eigenaardige vormen der Italiaansche Gothiek of der Renaissance. De winkels onder de arcades uitkomende, zijn ge-

heel open; de publieke weg wordt voor een goed deel als uitstallingsruimte gebruikt. Des Dinsdags wordt in de Via Pessina en de omliggende straatjes markt gehouden. Dan ziet men de Italiaansche vrouwen met haar kleurige hoofddoeken en haar coquette houten schoenen, die de voeten zoo klein doen schijnen, de meest verschillende koopwaar verhandelen. En dat alles gaat met een levendigheid waarvan iemand uit Noord-Europa zich geen voorstelling kan maken.

Doch het is nu Paasch-Maandag en de vrouwen, thans in stemmig feestgewaad, met zwarte sluiers over het hoofd, klimmen langzaam de steile straten op, die naar de kathedraal leiden. Volgen wij haar. De kerk, aan San Lorenzo gewijd, maakt een zonderlingen indruk. Zij is van ruwe steenen gebouwd en aan haar onderhoud is zeker, sinds de voltooiing plaats vond, weinig gedaan. Met haar koor naar het westen gekeerd, waar zich de Montarina verheft, is zij goeddeels door huizen ombouwd. Slechts de noord- en oostzijden liggen vrij. De klokketoren, die aan de noordzijde geplaatst is, heeft den gewonen vorm van een Italiaanschen *campanile*. Het benedendeel is zeer slank en gaat vierkant op; het wordt door een koepeltje bekroond. Alle Italiaansche torens hebben minstens vier klokken, die de tonen van een majeur of mineur-accoord geven. De klokkenstoelen, die bij ons gebruikelijk zijn, komen in Italië niet voor. Overal zijn de klokken in den dag der vensteropeningen opgehangen; zij worden tegelijk geluid, doch zoo, dat de tonen van het accoord na elkander klinken.

Hoe sierlijk evenwel deze klokketoren zij, het is toch niet om dit bouwdeel, dat de kathedraal van San Lorenzo de aandacht van den schoonheids-minnaar verdient. De voorgevel, naar het oosten gekeerd, een werk uit den besten tijd der Italiaansche Renaissance, zal echter ieder deskundige tot bewondering dwingen.

Maar als men op het terras vóór de kerk staat vergeet men aanvankelijk alle architectuur. Wel komt wierooklucht uit de geopende kerkdeur, wel hoort men de liturgische gezangen, maar het oog kan zich niet verzadigen aan het prachtige uitzicht. Het dal van Casserate, opstijgende naar den Val Colla, ligt lachende voor ons. Op den achtergrond steekt de met sneeuw bedekte Monte Camoghè zijn kruin omhoog. En daarnaast zien wij den Sasso Grande, met zijn vreemde rotsvormen, die het volk *i denti della vecchia*, de tanden van het oudje, pleegt te noemen. Aardige dorpjes liggen op de hellingen, en beneden baadt zich de stad met haar oude roode daken en haar witte muren in het heldere zonlicht.

Eerst als wij van dit alles genoten hebben wenden wij ons om, en zien dan een gevel, die, ofschoon onvoltooid, toch door zijn rijkdom van ornementatie een grootschen indruk maakt. Men moet hier geen „redegevende" kunst zoeken. De gevel volgt niet den vorm, dien de basiliek aangeeft, doch eindigt in een platte lijst, ter hoogte van den nok van den middenbeuk. Deze platte lijst heeft, zooals men haar thans ziet, zeker niet in de bedoeling der ontwerpers gelegen. De bekroning, die zij zich ongetwijfeld gedacht hebben, is evenwel niet tot uitvoering gekomen.

Schijnbaar bestaat de façade uit twee verdiepingen, die door rijke kroonlijsten worden gescheiden. De benedenste verdieping heeft drie portalen, die met de beuken der basiliek overeenkomen. De bovenste, die boven de zijbeuken zich verheft, heeft alleen een roosvenster in het midden. Zoowel de portalen als het venster zijn ten rijkste versierd. Het middenportaal is het grootste; twee pilasters, met arabesken gevuld, flankeeren het. De fries bevat vijf medaillons met heiligen; ook de imposten, de boog en de ecoinçons vertoonen keurig beeldhouwwerk. De zijportalen, ofschoon kleiner, zijn toch in denzelfden geest behandeld.

Het is bekend, dat Tommaso Rodari van Maroggia sommige pilasters van de kathedraal te Como heeft gemaakt. Die pilasters zijn zoo geheel in den geest van die te Lugano, dat Giocondo Albertolli, een geleerd Italiaansch oudheidkundige, niet aarzelt ook den gevel te Lugano aan Rodari toe te schrijven. Deze Rodari is een meester van den eersten rang geweest. Boven het portaal staat MDXVII.

De gevel is geheel van marmer, dat, in den loop der eeuwen een geelgrijzen tint heeft gekregen. De beeldhouwwerken, die beneden door ijzergaas tegen mogelijke vernielzucht beschermd zijn, verkeeren nog grootendeels in zeer goeden toestand.

Gaan wij nu de kerk binnen. Uit het heldere zonlicht komende is het ons aanvankelijk niet mogelijk er iets te onderscheiden, want de vensters zijn klein en schaars. Doch langzamerhand went ons oog aan de duisternis, en beginnen wij allerlei waar te nemen, dat ons eerst verborgen bleef. De pijlers tusschen de beuken zijn behangen met rood-damasten tapijten, die gouden franjes hebben. Dit gebruik heerscht overal in Italië, en is zeker uit de middeleeuwen afkomstig. Het altaar en zijn omgeving is in gepolijst marmer van verschillende kleuren uitgevoerd. Het staat niet in de koornis, doch daarvóór; de eigenlijke absis wordt door de koorbanken en den bisschopszetel ingenomen. Wij vinden dus hier de oud-Christelijke dispositie onveranderd terug.

Aan de noordzijde der kerk is de *„capella della Beata Vergine delle Grazie"* gelegen. Zij is een zeer elegant bouwwerk, door een koepel gedekt. Ook hier is gepolijst marmer op ruime schaal tot versiering gebruikt. Maar het interessantst vond ik de fresco's in de pendentifs van den koepel, de eerste, die ik zag. Het waren vier borstbeelden van heiligen, naar het scheen van een 17e-eeuwsch meester, en dus niet uit den besten tijd. Doch zij zijn uitmuntend geconserveerd en verraden een hoogst bekwame hand.

Verscheidene schilderijen zijn in de kerk aanwezig, doch zóó slecht verlicht dat men ter nauwernood kan onderscheiden, wat zij voorstellen. Een Hollandsche huismoeder zal zich ergeren aan de gebroken ruiten en de spinraggen die zij overal ziet. In Italië neemt men het met de zindelijkheid zoo nauw niet.

Wij verlaten nu de kerk, doch dalen niet weder naar de stad af. De Via Cattedrale leidt ons nu naar de Via Bella Vista, die inderdaad haar naam mag dragen, want het uitzicht is hier verrukkelijk. Vele hotels en pensions zijn aan dezen weg verrezen; zij bieden den architect echter niets bezienswaardigs.

Als wij nu doorgingen zouden wij aan Paradiso komen, doch dit stellen wij tot later uit. Bij een prachtigen tuin, met echt zuidelijken plantengroei, slaan wij een weg naar beneden in. Magnolia's, amandelboomen, citroenboomen, alles staat in vollen bloei, ja zelfs geheele bosschen van camelia's groeien in den kouden grond. Deze tuin behoorde vroeger bij het klooster der Minderbroeders; dit geestelijk gesticht is thans als Hôtel du Parc ingericht en een der eerste hotels van Lugano.

De kloosterkerk Santa Maria degli Angeli wordt echter nog altijd voor den eeredienst gebezigd. Het gebouw is, van buiten gezien, niet zeer merkwaardig; de klokketoren schijnt wel oud, maar hij is hoogst eenvoudig van vorm.

De kerk bevat echter het grootste fresco, dat Ber-

VOORPUI VAN SCHAFTLOKAAL DER W.I.M. AALDIENST 56 TRUYTERKADE TE AMSTERDAM

DE ARCHITECTEN
A. LUYN GRENDT & ZONEN.

SCHAAL
1· 0· 1· 2· 3 M.

Photolith van G.J. Thieme, Arnhem.

VOORGEVEL VAN DE VOLKSGAARKEUKEN IN DE PIJLSTEEG TE AMSTERDAM

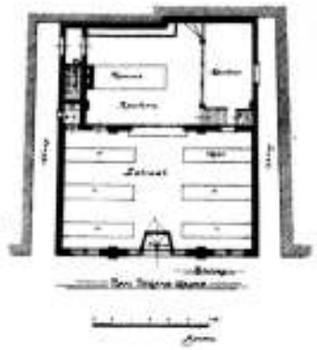

DE ARCHITECTEN
A. LUYN GRENDT & ZONEN

SCHAAL

Photolith van G.J.Thieme, Arnhem.

nardino Luini, de beste leerling van Lionardo da Vinci geschilderd heeft. Het bedehuis staat open en binnentredende ziet men op den muur, die het schip van het koor scheidt, de passie verbeeld. Het geheel is in drie plannen verdeeld, waarvan het middenste in kolonnades uitloopt. Deze verdeeling wordt gezegd een herinnering aan de middeleeuwsche mysteriespelen te zijn. De schilder heeft haar toegepast om verschillende tafereelen tegelijkertijd te kunnen afbeelden, die wat tijd en plaats betreft, niet overeen komen.

De kruisiging neemt de volle breedte van het eerste plan in. De overige tafereelen zijn in een min of meer verwijderd verschiet geplaatst. Links ziet men den Olijfberg, Christus met de doornenkroon en den tocht naar Golgotha. Het kruis, waaraan Christus hangt, vormt het midden der compositie. Rechts volgen de graflegging, Christus' verschijning aan Thomas en de Hemelvaart.

Vele figuren zijn Lionardo da Vinci waardig. Rechts ziet men de krijgsknechten, die dobbelen om Christus' gewaad. Rechts is Maria met haar metgezellen geschilderd. De moeder van Christus valt in onmacht bij het aanschouwen van het lijden haars zoons. Drie vrouwen vangen haar op. Alleen Maria Magdalena knielt voor het kruis en hoort naar Christus' laatste woorden. Rechts staat Johannes, een figuur van groote schoonheid, die door da Vinci zelf geschilderd kon zijn. Christus' gelaat teekent kalmte; troostende engelen omzweven zijn hoofd! De gekruisigde moordenaars echter lijden hevig; de ziel van den linkschen wordt, als een klein kind voorgesteld, door een engel naar den hemel gebracht. Een duivel heeft de ziel van den anderen in zijn klauwen. Een heuvelachtig landschap met een kerk, die groote gelijkenis heeft met Santa Maria delle Grazie te Milaan, vormt den achtergrond.

De pijlers beneden zijn beschilderd met de fraaie figuren van St. Sebastiaan en St. Rochus. Vooral de laatste heilige, die, naar men wil, Luini zelf zou voorstellen, is prachtig geschilderd.

In de Italiaansche kunst van de 15e en het begin der 16e eeuw is het vooral de lijn, de teekening, waardoor het effect bereikt wordt. De kleur blijft ondergeschikt, maar toch moet men erkennen, dat Luini zich gewacht heeft voor de al te harde tinten, die soms het werk der 15e- en 16e-eeuwsche Italianen voor het oog van den Nederlander minder genietbaar maken.

Behalve dit fresco bevat de kerk, in een der noordelijke zijkapellen, ook nog een Madonna van Luini, die achter een gordijn is weggestopt, dat de koster tegen betaling voor de bezoekers openschuift. Ook dit schilderij is geheel in den trant van Da Vinci. Het gezicht van Maria herinnert aan de bekende Mona Lisa van den Louvre.

Op het groote fresco leest men het jaartal 1530. Ook bij de Madonna is dit jaartal geschilderd, doch blijkbaar door een latere hand.

Langs het meer wandelend, waar de electrische tram naar Paradiso ons voorbijsnort, komen wij weer in de benedenstad. Het is merkwaardig hoezeer bij iedere schrede bijna het uitzicht verandert; dit wordt veroorzaakt door den grilligen vorm van het Lago Ceresio, waaraan Lugano ligt.

Juist in de bocht van het meer vinden wij de Piazza della Riforma, waarop de voornaamste straten der stad uitkomen. Het is hier, dat de bewoners bij voorkeur zich verzamelen, hetzij op het plein zelf of in cafés, die hier in grooten getale worden gevonden. Hier staat een groot klassiek gebouw uit de eerste helft dezer eeuw, het Palazzo Pubblico, dat echter thans slechts ten deele meer voor den openbaren dienst bestemd is en overigens voor andere doeleinden wordt gebruikt. Het gebouw is geheel in Italiaanschen geest gedisponeerd. Aan de gevels zijn gelijkstraats winkels. De voornaamste vertrekken komen op de door galerijen omgeven binnenplaats uit.

Overigens hebben de gebouwen aan dit plein niet veel te beteekenen. Wij wandelen daarom weder de stad in. De kerk van San Rocco is van binnen versierd met rijke fresco's, die het leven van den H. Rochus behandelen. Deze fresco's zijn omgeven door sierlijk bewerkte stucco-ornementen. Het effect van het geheel is beter dan dat der details. Ook de kerk Santa Maria, die naast het postkantoor wordt gevonden, bezit fresco's, die evenwel op geen groote kunstwaarde aanspraak kunnen maken. Van den rijkdom der vroegere bewoners van Lugano spreekt nog het Palazzo Riva, nu als bank in gebruik. Bij het wandelen door de stad vindt men overal portieken, die toegang geven tot schilderachtige binnenplaatsen, waar de Hollandsche zindelijkheid wel ontbreekt, doch waar aan interessante brokjes geen gebrek is.

Aan de oostzijde der stad zijn in de laatste jaren nieuwe wijken ontstaan. Zij hebben uit een architectonisch oogpunt geen groote waarde. Een bijzonder fraai park, de villa Gabrini, die voor het publiek toegankelijk is, tegen betaling natuurlijk, lokt hier tot rusten uit. Het is hier een weelde van magnolia's, ceders en oranjeboomen, zooals men zich nauwelijks kan voorstellen. Meer noordelijk trekt het Cimetero door zijn zwarte cypressen de aandacht. Men wordt getroffen door den rijkdom der monumenten, die echter niet met de kunstwaarde gelijken tred houdt.

Hoe veel schoons de stad Lugano ook bevat, het schoonste is er de natuur. Talrijke uitstapjes zijn in de omstreken te maken. Men kan, per „funicolare" van Paradiso den Monte San Salvatore opgaan, met een bootje het meer oversteken en te Caprino Astiwijn gaan drinken; men kan per stoomboot naar Osteno varen, om een prachtigen waterval te zien, of Marcote aandoen, dat schilderachtig gelegen is.

Het zou mij echter te ver voeren, indien ik al dit natuurschoon wilde beschrijven; ook vrees ik, dat mijn pen tegen dergelijke taak niet zou opgewassen blijken.

Een uitstapje moet ik echter vermelden, en wel dat per spoor naar Taverne en verder te voet naar Ponte Capriasca. In de kerk van dit allerliefst op de hoogten gelegen dorp, een gebouw zonder veel kunstwaarde, bevindt zich een groot fresco, dat een 16e-eeuwsche kopie is van het beroemde Avondmaal, door Lionardo da Vinci te Milaan geschilderd. Toen ik later zag, hoe weinig er van het origineel is overgebleven, waardeerde ik deze herhaling, die men in dit bergdorpje niet zoeken zou, nog des te meer.

De bewegingen der aanzittenden, hun gelaatsuitdrukking, dit alles is met groote getrouwheid naar het origineel gevolgd. Alleen is in het landschap, dat men door de vensters op den achtergrond ziet, Abrahams offerhande en Christus op den olijfberg geschilderd.

Het is jammer dat deze kerk zoo donker is. Zelfs toen de deur wijd open stond, was toch het licht nog te schaars. De meester die het fresco maakte, is onbekend. Dat hij een leerling van Lionardo geweest moet zijn, daaraan kan wel geen twijfel bestaan. Maar hoe kwam hij ertoe in dit afgelegen plaatsje, dat geheel tusschen bergen verscholen ligt, dit fresco te maken? Daaromtrent zijn verschillende gissingen geopperd. Geen van allen heeft echter bijzondere waarschijnlijkheid.

DE AMSTERDAMSCHE BEURS.

In het weekblad *De Amsterdammer* blijft de beursquestie aan de orde. De heer A. J. der Kinderen komt er in een ingezonden stuk, door de Redactie van aanteekeningen voorzien, op terug.

De heer Der Kinderen verklaart nu uitdrukkelijk, den heer Berlage bedoeld te hebben, toen hij van „den sterken man", in ons blad als den modernen Simson aangeduid, sprak. Hij schrijft: „Het bouwen der Beurs is den heer Berlage zonder concours en zonder contrôle van publiek en deskundigen toevertrouwd. Dit schijnt eenigen onvoegzaam; ik daarentegen geloof, dat voor de architectuur van onzen tijd van zulke opdrachten alleen heil te verwachten is. Dit wilde ik zeggen."

Dit *credo* laat aan duidelijkheid niets te wenschen over. Doch de heer Der Kinderen verzuimt, om ons de gronden, waarop zijn geloofsbelijdenis rust, aan te toonen. Misschien is hij van meening, dat de geloovige geen gronden heeft aan te voeren.

De „deskundigen" komen er bij den heer Der Kinderen, die, bedriegen wij ons niet, teekenaar en schilder is, slecht af. Hij noemt ze „een vage menigte", een zoodje, waarvan „niemand zou durven denken, een schilder deze contrôle bij zijn arbeid op te dragen."

Zijn de deskundigen tot een jury vereenigd, dan wordt het, volgens den heer Der Kinderen, eenvoudig bespottelijk. „Dan zijn er", schrijft hij (ter wille van de Gerechtigheid), twee Leden gekozen die rood, twee die geel, twee die blauw van zin zijn, En terwijl de Rooden natuurlijk voor Rood zijn, de Gelen voor Geel en de Blauwen voor Blauw, zijn ze met hun zessen vergaderd, voor ... grauw. En indien dan achteraf blijkt dat de onsterfelijke Jury weer een jammerlijke beslissing genomen heeft, dan is nergens de schuldige aan te wijzen. Niemand deed het ... de Jury deed het. Zoo is reeds al te dikwijls bij Tentoonstellingen en Concoursen de karakterloosheid en middelmatigheid gekroond geworden, maar van een publiek, dat deze handelingen gestrengelijk zou controleeren, was waarlijk niet veel te bespeuren."

De jury's kunnen het hier voorloopig mede doen. Doch waarop grondt de heer Der Kinderen nu zijn bewering, dat thans geen „karakterloosheid en middelmatigheid" te vreezen zijn? Het blijkt niet. Dat de heer Der Kinderen tot de bewonderaars van den heer Berlage behoort zal niemand verbazen, die weet hoe deze beiden, een van zin, Vondels Gijsbrecht in prachtuitgaaf deden verschijnen; die gelezen heeft hoe de heer Der Kinderen het nieuwe Beursgebouw met fresco's zal versieren. In vroeger tijden zou iemand, die zoo weinig waarborg van onpartijdigheid gaf, gezwegen hebben; hadde hij in het openbaar gesproken, van alle zijden zou zijn optreden als onbeschaamd zijn gebrandmerkt.

Doch niet de tijden zijn de zeden veranderd. Dat iemand in zoo nauwe betrekking tot Berlage staande als Der Kinderen, durft te schrijven: „De houding van het Amsterdamsche Stadsbestuur dunkt mij onberispelijk", wekt haast niemands ergernis.

Zelfs de Redactie van het weekblad *De Amsterdammer*, toch anders voor geen klein geruchtje vervaard, schrijft heel zoetsappig: „Van opdrachten, als door het gemeentebestuur aan den heer Berlage gegeven, wacht de heer Der Kinderen alleen heil. Van zulke opdrachten wachten ook wij — zooal niet *alleen*, dan toch het *meeste* heil, mits de opdracht worde gedaan aan iemand, *die reeds bewezen heeft berekend te zijn voor de taak, hem aangewezen.* Dit wilden *wij* zeggen."

En dan wordt de heer Weissman, die ruiterlijk heeft durven verklaren te behooren tot degenen, die de handeling van het Amsterdamsch bestuur „onvoegzaam" vinden, daarvoor gestraft, door de opmerking, dat het door hem gebouwd „Museum-Suasso *naast het uitvoerdige* een misbaksel" is. Deze architect zal zich dit waarschijnlijk niet aantrekken bij de overweging, dat alleen wie geen argumenten meer heeft, tot schimpen zijn toevlucht neemt.

Is het te laat, om bij den Beursbouw den tot dusverre gevolgden weg te verlaten, en instede van eenzijdige begunstiging, een ander, eerlijker en billijker systeem toe te passen? Der Redactie van *De Amsterdammer* schijnt dit zoo en daarom acht zij „de houding van het stadsbestuur zeer berispelijk."

Wij begrijpen deze logica niet. Dat het te laat zou zijn, om „drie, vier, goed ter faam staande kunstenaars uit te noodigen", nog beter, om *allen* een kans te schenken, kan toch waarlijk niet in ernst worden beweerd. Wie dringt er op spoed bij den Beursbouw aan? Niemand, of het moest de heer Berlage zelf zijn, die zich natuurlijk het werk niet gaarne zou zien ontgaan. Er staat een keet, er staat een schutting, maar die kunnen nog wel wat langer staan en zijn bruikbaar, ook al zou een ander bouwmeester optreden.

De heer Der Kinderen gaf ook als zijn meening te kennen, dat de heer Berlage „ernstig" werk zal leveren. De Redactie van het weekblad voegt daarbij: „Aan den *ernst* van Berlage's streven is nooit door ons getwijfeld. Maar ondanks dien ernst is het denkbaar, dat bij een beurs ontwerpt voor het Damrak, die niet minder aanstoot geeft dan het Museum Suasso achter het Rijksmuseum, zij 't ook uit geheel andere oorzaak."

Wat er onder „ernstig" werk te verstaan zij, blijkt hier allerminst. Geen bouwmeester, met een monumentaal werk belast, zal, gelooven wij, dit als een grapje opvatten. Zelfs den bouwmeester van het Suassomuseum, wiens werk nu zooveel „aanstoot" heet te geven, kan zeker geen ernst ontzegd worden. Maar, in den gevel van ons Haagsch stadhuis staat het te lezen: „*Ne Jupiter quidem omnibus*". En wat Jupiter niet kan, mag men niet van gewone stervelingen vorderen.

Inderdaad, met hunne bespiegelingen over esthetica zijn zoowel de heer Der Kinderen als de Redactie van *de Amsterdammer* „op glad ijs" gekomen. Noch een schilder, noch een dagbladschrijver zijn de personen die over architectonisch schoon als bevoegden kunnen oordeelen. Hun meening legt geen gewicht in de schaal.

Maar waarover zij beiden als eerlijke lieden wel een meening mogen uitspreken, is de vraag of een gemeentebestuur van de 19e, haast 20e eeuw, een protectiesysteem mag toepassen, dat als twee druppelen water gelijkt op dat, wat in het blocitijdperk der regenten hier te lande gebruikelijk was. En als eerlijke mannen zullen zij dan die vraag met *neen* moeten beantwoorden.

Van een openbaar bestuur als een gemeenteraad kan niet gevorderd worden, dat het in zaken van schoonheid een eigen oordeel heeft. Het dient zich aan de uitspraak van bevoegden te onderwerpen. De Amsterdamsche Raad kan dus zijn keuze van den heer Berlage als beursbouwmeester *niet* vergoelijken met de bewering, dat naar 's Raads oordeel het plan of de vroegere werken door dien architect gemaakt, zoo mooi zijn. Waar zijn de deskundigen, die, geraadpleegd, den heer Berlage hebben aanbevolen? Zij bestaan niet.

Een particulier, die laat bouwen, kan gaan naar welken architect hij wil. Die vrijheid mist een openbaar lichaam, dat tot taak heeft de belangen van *al* zijn onderhoorigen op *gelijke* wijze te behartigen, en dat, wil het in die taak niet ten eenenmale te kort schieten, een wedstrijd met deskundige jury dient uit te schrijven, zoodra een openbaar gebouw moet worden gesticht.

Wij mogen het nog wel eens herhalen, dat *alle* belangrijke gebouwen in het buitenland de vrucht zijn geweest van dergelijke wedstrijden. Dat dit prijsvraagsysteem volmaakt is, wij willen het niet beweren. Doch een openbaar bestuur, het toepassend, stelt zich althans niet bloot aan het verwijt dat het, om welke redenen dan ook, iemand heeft willen begunstigen en dus tal van anderen onrecht aandoen.

Wat mooi is, wat leelijk, niemand die dit uit kan maken. Doch wat eerlijk is, wat niet, ziedaar een vraag, die door elk rechtschapen mensch kan worden opgelost.

De Raad voelt wel, dat hij geen mooie rol speelt. Hij schuwt het licht en daarom ligt over het laatste tijdperk van de Beursgeschiedenis zulk een geheimzinnig duister.

Maar eindelijk komt het licht toch en worden de geheime roerselen openbaar. En als dan, misschien pas door den historicus van het einde der 20e eeuw, overal de noodige helderheid wordt verspreid, dan zal er tevens een eigenaardige schijn vallen op het leven van onzen tijd, die deed alsof hij naar afschaffing van allerlei misbruiken streefde, doch die in werkelijkheid de zeden van den regententijd zoo erg niet vond.

Toen het Raadhuis, thans Paleis, op den Dam gebouwd zou worden, werd Jacob van Campen door Burgemeesteren aangezocht het ontwerp te maken, ofschoon hij slechts liefhebber-architect mocht heeten. Maar Van Campen was een deftig heer en daarmede had het stadsbestuur liever te doen dan met de bouwmeesters van beroep. Toen deze laatsten er lucht van kregen dat er een raadhuis zou worden gebouwd, dienden ook zij plannen in. Doch Burgemeesteren waren daar volstrekt niet mede ingenomen en zij achtten dit weinig minder dan een onbeschaamdheid.

Een enkel toen afgewezen bouwmeester maakte zijn ontwerp als koperplaat openbaar, doch de anderen kropen stilletjes in hun schulp, niet wenschende zich den toorn der „Heeren" op den hals te halen.

Het dient echter erkend te worden, dat Jacob van Campen, hoe men ook over zijn talent moge denken, zich als een deftig heer heeft gedragen. Loon begeerde hij niet en dit bezorgde hem Vondels epitheton „de Amersfoortsche Nachtegaal".

Dit de heer Berlage ook een nachtegaalsrol zou willen spelen, is tot dusverre niet gebleken. Begeert deze vogel geen loon voor zijn zoeten zang, dat de moderne architect hem daarin zou willen navolgen, is niet wel aan te nemen.

En zoo komen wij aan de financieele questie, die misschien weinig „esthetisch" moge zijn, maar die als steeds, alles beheerscht.

Voor de Beurs is *f* 1,500,000 uitgetrokken. Wordt den architect het gebruikelijke honorarium uitgekeerd, dan kan hij op *f* 75,000 rekenen. Ook zelfs als een verminderd tarief zou worden toegepast, dan is toch het honorarium zoo, dat ieder architect er van moet watertanden. Dit is wel heel prozaïsch, maar het is niet anders.

Welke gegronde redenen kunnen er nu aangevoerd worden, dat juist de heer Berlage dit faveurtje moet genieten? Als de Beursquestie in den Raad komt, mogen die redenen wel eens duidelijk en overtuigend aangegeven worden, zullen niet weder, als al meer geschiedde, allerlei voor de Raadsleden minder vleiende gevolgtrekkingen worden gemaakt.

PRIJSVRAAG REclame-PLAAT.

Op deze door de Vereenigiag ter bevordering van het vreemdelingen-verkeer te Leeuwarden uitgeschreven prijsvraag zijn ingekomen 34 antwoorden.

Bekroond zijn: met den eersten prijs ad *f* 100, Friesland I, van den heer C. O. Breman te Blaricum; met den tweeden prijs ad *f* 50, Oldehove O, van den heer N. van de Waals te Arnhem; met den derden prijs ad *f* 20, Leeuwarden is eenig, van den heer Th. Goedvriend te De Steeg.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's Gravenhage, 2 Aug. De Rijksbouwkundige bij het Departement van Binnenlandsche Zaken, de heer **J. van Lokhorst, van eene buitenlandsche dienstreis teruggekeerd en tijdens zijne afwezigheid benoemd tot Ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw, werd heden door de onder zijne leiding werkzaam zijnde ambtenaren ten bureele opgewacht om van hen eene ovatie te ontvangen, die pleit voor de goede en gewaardeerde verstaandhouding tusschen hem als chef en het onder zijne leiding werkzaam personeel.**

Door den adjunct-Rijksbouwkundige, den heer M. A. van Wadenoyen, werd daarbij de volgende toespraak gehouden:

Hooggeachte heer Van Lokhorst!

„Schooner dan de hulde u toegebracht met de zoo hooge onderscheiding wegens uwe benoeming tot Ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw, kunnen wij u niet brengen, daarnaar trachten of streven wij ook niet; daarvoor zijn wij ook hier niet vereenigd, maar wel, om bij onze hartelijke gelukwenschen, u ook in 't bijzonder onze warme ingenomenheid met uwe zoo eervolle, welverdiende en hooge onderscheiding te betuigen.

Die betuiging gaat niet enkel uit van ons, zoo als u ons hier om u vereenigd ziet, doch een roepstem is van ons uitgegaan persoonlijk aan ieder der ambtenaren, onder uwe leiding werkzaam, om zich in die betuiging van ingenomenheid bij ons aan te sluiten.

En die roepstem is niet te vergeefs geweest; al uwe ambtenaren, ook buiten Den Haag, hebben zich met groote toejuiching bij ons dan aangesloten en het is namens hen allen dat ik u verzoek die betuiging van ons wel te willen aanneman in den vorm van eene oorkonde die u zal worden aangeboden, die het hooglijk fit uwer zoo hooge onderscheiding vermeldt en waarop als blijk van overdoelde sympathie al de handteekeningen uwer ambtenaren worden verzameld.

Wegens den arbeid daaraan verbonden, kan die oorkonde echter heden nog niet gereed zijn, doch wij hopen dat dit binnen enkele dagen wal het geval zal zijn. Laat die oorkonde dan u tot een blijvende herinnering strekken aan de hooge achting die wij allen u toedragen, aan de vreugde die uwe benoeming bij ons heeft verwekt, aan de warme ingenomenheid waarmede die door ons allen werd vernomen, aan de hartelijke gelukwenschen die wij allen u bij deze aanbieden.

Mogen wij het voorrecht hebben u nog vele jaren als onzen chef te waardeeren in uwen rechtvaardigen en humanen omgang; moge vele, vele jaren het zoo welverdiende Leeuwenkruis uwe borst versieren en uwe plannen daarbij steeds de goedkeuring der hooge Regeering wegdragen; moge onder uwe leiding nog menig kunstgewrocht verrijzen en zóó het denkbeeld van het goede, schoone en ware nog vele jaren èn bij u zelven èn bij al de uwen tot werkelijkheid worden.

Daartoe mede te werken, daartoe onze beste krachten in te spannen zal ons aller doel en streven blijven."

Nadat de heer Van Lokhorst in de eerste plaats den verjaardag herdacht van H. M. onze geëerbiedigde Koningin-Regentes, waarbij allen zich met geestdrift aansloten, dankte hij allen in de meest hartelijke bewoordingen voor de deelneming en bewijzen van sympathie en deelde daarbij mede dat hij in zijne benoeming ook de erkenning zag van de verdiensten zijner medewerkers, de ambtenaren die hem met toewijding en ijver in de veel omvattende taak ten dienste stann.

Hij spoorde hen aan met denzelfden ijver voort te gaan, te doen wat voor de hand ligt, te doen wat plicht is, opdat ieder naar zijne krachten medewerke om alles naar de eischen en op de beste wijze tot stand te brengen.

Nadat van verschillende zijden de verzekering was gegeven dat het gesprokene ter harte werd genomen, werden nog eenige

gezellige oogenblikken gezamenlijk doorgebracht te midden eener voor deze ovatie aangebrachte en passende versiering, die, verhoogd door het heerlijke licht dat de oranjezon in het lokaal weerkaatste, op allen die van deze feestelijke oogenblikken getuigen zijn geweest zeer zeker een blijvende en hoogst aangename herinnering zal achterlaten.

SCHOONGEVEN. In de lokalen der Teekenschool alhier is thans de tentoonstelling voor decoratieve kunst geopend, die door het Museum en de School voor Kunstnijverheid te Haarlem werd georganiseerd.

Deze tentoonstelling omvat voornamelijk werken op het gebied van de goud- en zilversmidskunst; originele drijfwerken en graveerwerken, reproducties van belangrijke werken uit vroegere tijdperken en teekeningen, platen en photographische afbeeldingen op genoemde kunstambachten betrekking hebbende.

Verder zijn er ook houtsnijwerken, decoratieve schilderwerken en aquarellen, naar stillevens vervaardigd door de leerlingen der Haarlemsche kunstnijverheidschool.

Deze tentoonstelling zal zeker voor het goud- en zilversmidsvak in het bijzonder en voor de verschillende kunstambachten, die hier-ter-stede beoefend worden, in het algemeen van goeden invloed zijn.

Deze plaatselijke tentoonstellingen, die door de Haarlemsche stichtingen der Ned. Mij. ter bevordering van Nijverheid in de laatste tijden veelvuldig gehouden werden, dragen er niet weinig toe bij, de ontwikkeling van het kunstambacht in ons land te bevorderen.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

aangewezen: als chef der 4e waterstaats afdeeling de hoofdingenieur der 1e kl. H. P. Mensinga, thans chef der 7e waterstaats-afd.; als chef der 2e waterst.-afd. de houdding. 2e kl. G. Oosting, thans chef der 1e waterst.-afd.;

overgeplaatst: van de res. Preanger Regentschappen naar de directie, de hoofding 2e kl. F. R. Scheröer; van het gouv. Sumatra's Westkust naar de res. Preanger Regentschappen de ing. 1e kl. M. Hofland;

toegevoegd: aan den chef der 2e waterst.-afd voor de opnemingen te Stagi (Pekalongan) de adsp. ing J. W. de Bruyn Kops.

— Bij kon. besluit is benoemd, met ingang van 1 Sept. 1897, tot adsjunct-ingenieur voor het stoomwezen F. H. C. M. Boek, te Hillegersberg, student aan de Polytechnische school te Delft.

— De heer J. J. Prins, directeur der gemeentelijke gasfabriek te Gouda, is aangesteld als technicus bij den bouw eener gerum bineerde fabriek voor gas- en electrisch licht te Amersfoort.

— Tot tijdelijk bouwkundig opzichter bij de gemeentewerken te Enschede is benoemd de heer C. A. van den Brand te 's-Gravenhage.

— Dyn 7n Augustus zal het veertig jaren geleden zijn, dat de heer E. Pierlot in dienst is als opzichter bij de herstellingswerkplaats van de Rijk-telegraaf te 's-Gravenhage.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Groningen op een jaarwedde van *f* 2000 tot *f* 2800. Adres vóór 25 Aug. aan Gedep. Staten.

— Militair opzichter der genie bij het Ned.-Indisch leger, waarvoor een vergelijkend examen wordt gehouden in de eerste helft van September e. k. Zich vóór 16 Augustus te wenden tot het Departement van Koloniën. (*Zie Staatscourant no. 169*).

— Practisch ervaren opzichter-teekenaar, voor 5 maanden. Adres lett. E N., Bureau dezes (*Zie advert. in dit no.*)

— Directeur der gemeentewerken te Leiden. Jaarwedde *f* 4000. Adres Burg. en Weth. (*Zie adv. in dit no.*)

— Bekwaam bouwkundig opzichter, R.-K., voor minstens een jaar, bekend met kerkenbouw. Adres no. 1385, Bureau *Prov. Noordbrab. en 's-Hertogenbossche Courant*, 's-Bosch.

— Dagelijksch opzichter bij den bouw eener school te Zaandam. Salaris *f* 65 per maand. Adres den gemeente-arch., Zeemanstraat H 425.

— Opzichter bij den bouw der stoomzuivelfabriek te Haskerhorne. Adres den arch. Joh. H. Borger te Joure

— Bouwkundig opzichter voor 3 à 4 maanden. Salaris *f* 65 per maand. Adres, met opgaaf van uitgevoerde werken, onder lett. C. aan het Adv.-bur. Joh. Wilmes te Almelo.

— Ingenieur met wetensch. opleiding en technische ervaring, als leider eener electrotechnische zaak. Adres, met opgaaf van levensloop, onderdoen enz., lett. H I. E., Alg Adv.-bureau Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam.

— Bouwkundig opzichter voor detailleerwerk en toezicht op de uitvoering. Adres lett. H N D, Alg. Adv.-bureau Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam. (*Zie advert. in dit no.*)

— Werktuigkundig ingenieur, bij de Mij. tot Expl. van Staatsspw., Dienst van Weg en Werken, afd. „Seininrichtingen, Telegrafie, Verlichting en Verwarming". Adres vóór 31 Aug., aan den hoofding. chef van gen. dienst te Utrecht.

DIENSTAANBIEDINGEN.

INDUSTRIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING, AMSTERDAM.

Opzichter-Teekenaar:	leeftijd	23 j.,	verl. Sal.	*f* 60		per md.	
" "	"	28 "	"	"	"	*f* 80 à 90	" "
" of Uitvoerder	"	45 "	"	"	"	" 60 à 70	" "

Met 1 November e. k. vacceert te

LEIDEN

de betrekking van

DIRECTEUR

der Gemeentewerken.

Jaarwedde *f* 4000.

Zij die voor deze betrekking in aanmerking wenschen te komen, worden verzocht zich bij het Gemeentebestuur aan te melden.

Bouwkundig Opzichter

GEVRAAGD voor **detailleerwerk** en toezicht op de uitvoering. Salaris naar bekwaamheid. Aanbiedingen met brieven *franco*, letters **H N D**, Algemeen Advertentie-Bureau NIJGH & VAN DITMAR, *Rotterdam*.

Medio AUGUSTUS een practisch ervaren

OPZICHTER-TEEKENAAR

gevraagd voor den tijd van ongeveer **vijf** maanden. Brieven onder lett. E N, met afschrift van getuigschriften en verlangd salaris, franco aan het Bureau van dit Blad.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Mem. San. Inst. LONDON.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.

Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen. — Privaat-Inrichtingen. —* Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen. — Closets, Waschtafels, Urinoirs enz.* — **VERWARMING en VENTILATIE.**

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

Vitrauphanie. **L. B. PAËRL en ZOON,** Vitrauphanie.

Magazijn van Behangselpapier,

gevestigd sedert Ao. 1765.

Nieuwe Hoogstraat 7, AMSTERDAM.

Speciale Prijzen voor H.H. Architecten en HH. Bouwers.

Staalboeken worden op zigt gezonden.

B. HOLSBOER.

Arnhem.

Leverancier van Z. M. den Koning.

Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor WETENSCHAPPELIJK GEBRUIK.

BEKROOND voor WATERPAS-, HOEKMEET- en andere INSTRUMENTEN met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)

Hoogste onderscheiding 1879.

EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN enz. enz.

Bakens, Rotatie- en Industrie-toestellen, Telegraaf-Apparaten, enz. enz.

KURKSTEEN, KURKSTEENPLATEN, KURKSTEENBEKLEEDSEL,

uit de Fabriek van A. HAACKE & Co.

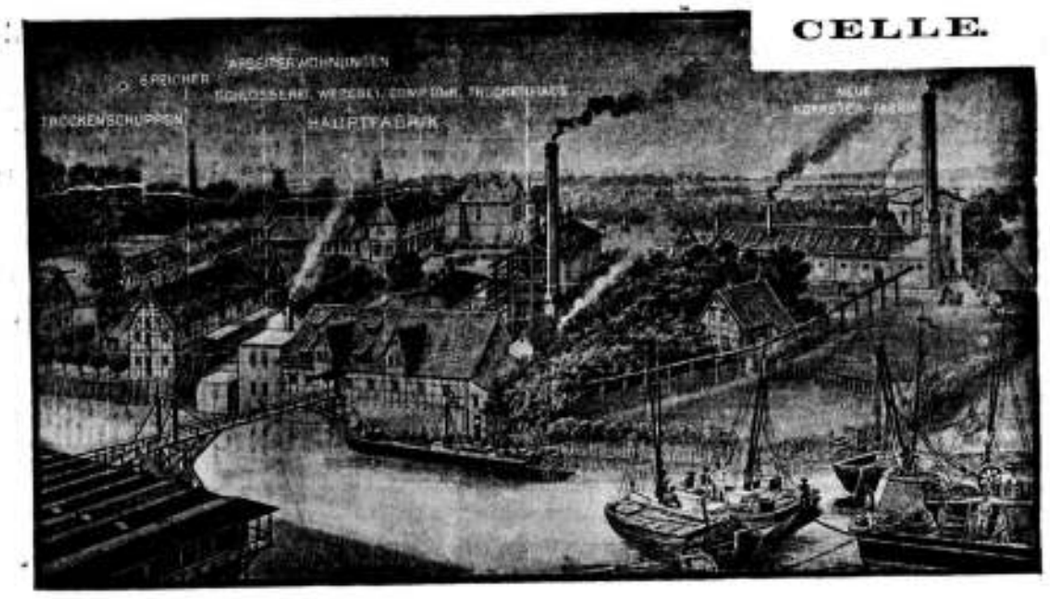

Eenig vertegenwoordiger voor Nederland en Koloniën THEOD. FERD. BIERHORST, Haarlem.

KURKSTEENEN en KURKSTEENPLATEN zijn vooral aan te bevelen als isoleermiddel tegen **warmte, koude** of **gehoorigheid:** ter bekleeding zoowel van vochtige muren, als alleenstaande gevels, alle soorten van daken, vooral ook schuine en houtcement daken.

Verder tot het maken van lichte Tusschenmuren, het isoleeren van Vloeren en Gewelven, het bekleeden van muren van Kelders, IJskelders, Voorraadkamers, Ventilatiekanalen, Droogruimten, Badkamers enz. Ook tot het isoleeren van Waterbassins, Wanden der Hutten op Schepen enz. enz.

KURKSTEEN is zeer licht, en volkomen brandvrij en heeft bijv. een muur of wand van 30—40 m M dezelfde isoleerkracht als een twee steen dikke muur.

KURKSTEEN neemt volstrekt geen vocht op, en weert alle ongedierte.

KURKSTEEN wordt geleverd in gewoon steenformaat van 250 × 120 × 65 m.M. ter zwaarte van 600 gram en in platen van 900 × 250 m.M. of 800 × 250 m M. ter dikte van 15 tot 60 m M.

AANBESTEDING.

Op ***Maandag 23 Augustus 1897***, des middags te **12** uur zullen BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Delft*, in het openbaar, ten Raadhuize aanbesteden:

Het vernieuwen van vier Hoektorens van den Oudekerktoren.

Aanwijzing Dinsdag, 10 Augustus des middags halftwee uur.

Inlichtingen zijn te bekomen alle werkdagen tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 11 uur aan het Bureau Gemeentewerken; het bestek is tegen betaling van *f* 0.75 ter Secretarie verkrijgbaar.

STOOMFABRIEK voor Draai- en Beeldhouwwerk

op eigen en ingezonden teekeningen.

Gebr. STAALMAN.

Lijnbaangracht 350.

AMSTERDAM.

Dobb's Patent Scoriae Paver Cy.

ROTTERDAM. **Kantoor BOOMPJES 82.**

Levert SCORIAE PAVERS voor Straten en Wegen, ook bijzonder geschikt voor **Fabrieken.** Dit materiaal vormt een zuiver gelijke doch stroeve oppervlakte, waarover de zwaarste voertuigen met weinig geraas passeeren.

Bij de Dobbs's Patent Scoriae Pavers worden de hollen, die bij de Oude Scoriae Bricks voorkwamen, vermeden.

Rapporten en Attesten van Heeren Gemeente-Architecten worden gaarne verstrekt. Monsters op aanvrage kosteloos verkrijgbaar.

TROTTOIRBESTRATING.

gunstige oogenblikken gezamenlijk doorgebracht te mogen vereenigen voor deze ovatie aangeboden en passende versiering, die verhoogd door het heerlijke licht dat de omnijsem in het lokaal weerkaatste, op allen die van deze feestelijke oogenblikken genoten zijn gewerkt moet zeker een blijvende en hoogst aangename herinnering zal achterlaten.

— Momenteel is de lokalen der Teekenschool alhier is thans de tentoonstelling voor decoratieve kunst geopend, die door het Museum en de School voor Kunstnijverheid te Haarlem wordt georganiseerd.

Deze tentoonstelling omvat voornamelijk werken op het gebied van de goud- en zilversmidskunst, originele drijfwerken en graveerwerken, reproducties van belangrijke werken uit vroegere tijdperken en teekeningen, photo- en photographische afbeeldingen op genoemde kunstambachten betrekking hebbende.

Verder zijn er ook houtsnijwerken, decoratieve schilderwerken en aquarellen, naar stillevens vervaardigd door de leerlingen der Haarlemsche kunstnijverheidsschool.

Deze tentoonstelling zal zeker voor het goud- en zilversmidsvak in het bijzonder en voor de verschillende kunstambachten, die hiermede strijd houdend worden, in het algemeen van groote nutheid zijn.

Deze plaatselijke tentoonstellingen, die door de Haarlemsche afdeelingen der Ned. Mij. tot bevordering van Nijverheid in de laatste tijden veelvuldig gehouden worden, dragen er niet weinig toe bij, de ontwikkeling van het kunstambacht in ons land te bevorderen.

PERSONALIA.

Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

— aangewezen als chef dier de waterstaats-afdeeling de handhaving-eiland der 1e kl. H. P. Mensinga, thans chef der 2e waterstaats-afd.; als chef der 2e waterst.-afd. de heer 2e kl. G. Oosting, thans chef der 1e waterstaats-afd.;

— overgeplaatst, van de 2e Pronanger Regeeringsbaggerman de 1e kl. de heer 2e kl. P. H. Scherius van het gouvernement Westkust naar de 2e Pronanger Regeeringsbaggerman de ing. 1e kl. M. Rotherd;

— toegevoegd aan den chef der 2e waterst.-afd. voor de opnemingen in Noord-Celebes aan de adspirant J. W. de Bruyn Kops;

— bij zijn verzoek ontslagen, met ingang van 1 Sept. 1897, als adspirant-ingenieur voor het opnemingen F. H. C. M. Broek, te Bilitonsche-eiland, chef van de Polytechnische school te Delft;

— benoemd J. J. Prins, directeur der gemeentelijke gasfabriek te Utrecht, tot adspirant-ingenieur bij den burg. waterstaat, belast met het gas- en electrisch licht te Amersfoort.

— Tot tijdelijk bouwkundig opzichter bij de gemeentewerken te Enschede is benoemd de heer C. A. van den Brand te Scheveningen.

— Den 1n Augustus zal het veertig jaren geleden zijn, dat de heer I. Pierlot in dienst is als opzichter bij de herstellingswerkplaats van de Rijk-telegraaf te Scheveningen.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Groningen op een jaarwedde van *f* 2000 tot *f* 2800. Adres vóór 25 Aug. aan Gedep. Staten.

— Militair opzichter der genie bij het Ned.-Indisch leger, waarvoor een vergelijkend examen wordt gehouden in de eerste helft van September e. k. Zich vóór 16 Augustus te wenden tot het Departement van Koloniën. (*Zie Staatscourant* van 1897).

Practisch ervaren opzichter-teekenaar, voor 3 maanden. Adres lett. I. X., Bureau dezer. (*Zie advert.*)

— Directeur der gemeentewerken te Leiden, jaarwedde *f* 4000. Adres Burg. en Weth. (*Zie advert.*)

— Bekwaam bouwkundig opzichter, R.-K., voor minstens een jaar, bekend met kerkenbouw. Adres no. 1186, Bureau Dez. Aanbiedt. e. adviesgevers-en Caissat, 's-Hertogenbosch.

— Dagelijksch opzichter bij den bouw eener school te Zaandam. Salaris *f* 63 per maand. Adres den gemeentewerk., Zeemanstraat H 425.

— Opzichter bij den bouw der stoomzuivelfabriek te Hasselterberg. Adres den arch. Joh. H. Borger te Joure.

— Bouwkundig opzichter voor 3 à 4 maanden. Salaris *f* 65 per maand. Adres, met opgaaf van uitgevoerde werken, onder lett. C, aan het Advertentie-bur. Joh. Wilmes te Almelo.

— Ingenieur met ruimen opleiding en technische ervaring, die liefst reeds electrotechnische zaak. Adres, met opgaaf van leeftijd, salariseisch enz., lett. H. L. F., Alg. Advertentiën Bureau A. Van Ditmar, Rotterdam.

— Bouwkundig opzichter voor detailleerwerk en toezicht op de uitvoering. Adres lett. H N 98, Alg. Advertentiën Bureau A. Van Ditmar, Rotterdam. (*Zie advert.* in de weekl.)

— Werktuigkundig ingenieur, bij de Mij. tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, Dienst van Weg en Werken, afd. „Stoomketels, Pompen, Telegraaf, Verlichting en Verwarming". Adres vóór 31 Aug. aan den hoofding. chef van gem. dienst te Utrecht.

DIENSTAANBIEDINGEN.

Technoloog, Examen Ned. Maatschappij. Adv. no. 1186, opzichter-Teekenaar, leeftijd 23 j., sal. Ned. *f* 60 per maand.
" " " 23 " " " *f* 90 " "
" of Uitvoerder " 43 " " " *f* 90 " "

Met 1 November e. k. vacateert te

LEIDEN

de betrekking van

DIRECTEUR

der Gemeentewerken.

Jaarwedde *f* 4000.

Zij die voor deze betrekking in aanmerking wenschen te komen, worden verzocht zich bij het Gemeentebestuur aan te melden.

Bouwkundig Opzichter

GEVRAAGD voor **detailleerwerk** en toezicht op de uitvoering. Salaris naar bekwaamheid. Aanbiedingen met brieven franco, letters **H N D.** Algemeen Advertentie-Bureau NIJGH & VAN DITMAR, *Rotterdam.*

Medio AUGUSTUS een practisch ervaren

OPZICHTER-TEEKENAAR

gevraagd voor den tijd van ongeveer **vijf** maanden. Brieven onder lett. E N. met afschrift van getuigschriften en verlangd salaris, franco aan het Bureau van dit Blad.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Mem. San. Inst. LONDON.

Kantoren: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Kolonieën van SHANKS & Co. te Barrhead.

Specialiteit voor de Levering van ... Closetten en ... Pisbekkenstoelen en ... Staande Closets zijn nog niet overtroffen. — ... Closetten, Closet Reservoirs en ... Closet Hardware, Urinoirs enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

Vitrauphanie. **L. B. PAËRL en ZOON,** Vitrauphanie.

Magazijn van Behangselpapier.

gevestigd sedert Ao. 1765.

Nieuwe Hoogstraat 7, AMSTERDAM.

Speciale Prijzen voor H.H. Architecten en HH. Bouwers.

Staalboeken worden op zigt gezonden.

B. HOLSBOER.

Arnhem.

Leverancier van Z. M. den Koning.

Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor WETENSCHAPPELIJK GEBRUIK.

BEKROOND voor WATERPAS-, HOEKMEET- en andere INSTRUMENTEN met Zilver 1878, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)

Hoogste onderscheiding 1879.

EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN enz. enz.

Bakens, Rotatie- en Induktie-toestellen, Telegraaf-Apparaten, enz. enz.

KURKSTEEN, KURKSTEENPLATEN, KURKSTEENBEKLEEDSEL,

uit de Fabriek van A. HAACKE & Co.

CELLE.

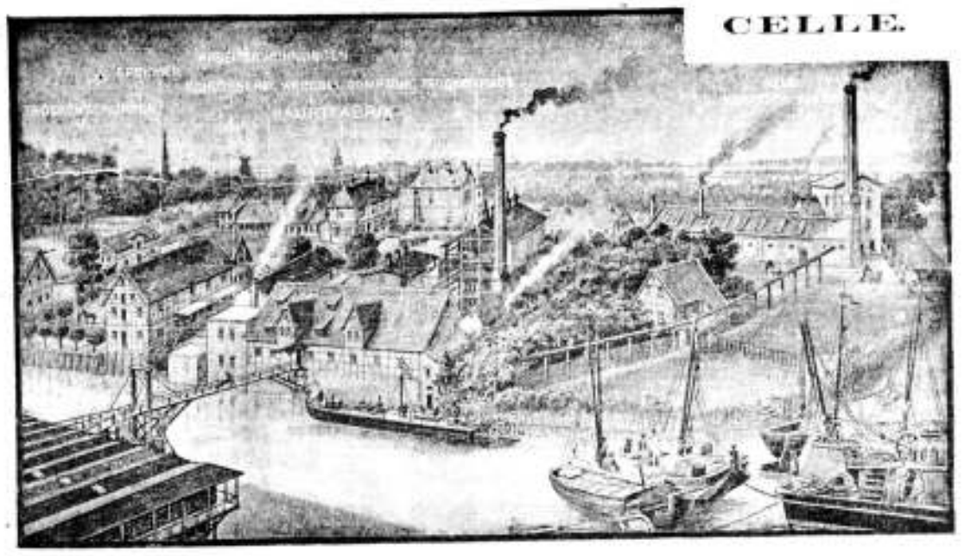

Eenig vertegenwoordiger voor Nederland en Koloniën THEOD. FERD. BIERHORST, Haarlem.

KURKSTEENEN en KURKSTEENPLATEN zijn vooral aan te bevelen als isoleermiddel tegen **warmte, koude** of **gehoorigheid:** tot bekleeding zoowel van vochtige muren, als alleenstaande gevels, alle soorten van daken, vooral ook schuine en hoefcement daken.

Verder tot het maken van lichte Tusschenmuren, het isoleeren van Vloeren en Gewelven, het bekleeden van muren van Kelders, IJskelders, Voorraadkamers, Ventilatiekanalen, Broegruimten, Badkamers enz. Ook tot het isoleeren van Waterbassins, Wanden der Hutten op Schepen enz. enz.

KURKSTEEN is zeer licht, en volkomen brandvrij en heeft bijv. een muur of wand van 30—40 m.M. dezelfde isoleerkracht als een twee steen dikke muur.

KURKSTEEN neemt volstrekt geen vocht op, en weert alle ongedierte.

KURKSTEEN wordt geleverd in gewoon steenformaat van 250 × 120 × 65 m.M. ter zwaarte van 600 gram en in platen van 900 × 250 m.M. of 300 × 250 m.M. ter dikte van 15 tot 60 m.M.

AANBESTEDING.

Op ***Maandag 23 Augustus 1897***, des middags te **12** uur zullen BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Delft*, in het openbaar, ten Raadhuize aanbesteden:

Het vernieuwen van vier Hoektorens van den Oudekerkstoren.

Aanwijzing Dinsdag, 10 Augustus des middags halftwee uur.

Inlichtingen zijn te bekomen alle werkdagen tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 11 uur aan het Bureau Gemeentewerken; het bestek is tegen betaling van *f* 0.75 ter Secretarie verkrijgbaar.

STOOMFABRIEK voor Draai- en Beeldhouwwerk

op eigen en opgemaakte tekeningen.

Gebr. STAALMAN.

Lijnbaangracht 350.

AMSTERDAM.

Dobb's Patent Scoriae Paver Cy.

ROTTERDAM. **Kantoor BOOMPJES 82.**

Levert SCORIAE PAVERS voor Straten en Wegen, ook bijzonder geschikt voor **Fabrieken.** Dit materiaal vormt een zuiver gelijke doch ruwe oppervlakte, waarover de zwaarste voertuigen met weinig gerais passeeren.

Bij de Dobbe's Patent Scoriae Pavers worden de hollen, die bij de Oude Scorise **Bricks** voorkwamen, vermeden.

Rapporten en Attesten van Heeren Gemeente-Architecten worden gaarne verstrekt.

Monsters op aanvrage kosteloos verkrijgbaar.

TROTTOIRBESTRATING.

Assurantie Maatschappij

tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845

's-GRAVENHAGE, *Kerkplein*, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

Rotterdamsche TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ

Aanbesteding.

Op ***Woensdag den 18 Augustus 1897***, des voormiddags te **11** uur *(lokale tijd)*, zal ten kantore der MAATSCHAPPIJ, Isaïe Hubertstraat, Rotterdam, worden aanbesteed:

BESTEK No. 6.

Het maken van een Remise, Goederenloods en Veeleading op het Handelsterrein der gemeente Rotterdam (*Feijenoord*) ten behoeve van de lijn Rotterdam—Hoeksche Waard.

Bestek en teekeningen liggen ter visie ten kantore van den Ingenieur J. SCHOTEL, en is het Café H. KOEDAM, Stieltjesplein (*Feijenoord*).

Bestek zonder teekeningen ad **f 1.—** en met de teekeningen ad **f 2.50** zijn aan genoemde adressen, op franco aanvrage, te bekomen.

Aanwijzing in loco op Donderdag 12 Augustus e. k., des voormiddags 11 uur *(lokale tijd)*.

De Directeur.

Openbare Aanbesteding.

Door de heeren VAN DEVENTER en ZOON te *SCHIEDAM* zal op **Zaterdag 14 Augustus 1897**, des voormiddags 11 ure in het openbaar worden Aanbesteed:

Het maken van een Stoomzagerij, Schaverij, Kistenmakerij, Ketelhuis, Machinekamer, Kantoor en Woning met verdere bijbehoorende werken op hun terrein ten westen van het wester-havenhoofd te Schiedam. Aanwijzing in loco zal plaats hebben op Woensdag 11 Augustus, des voormiddags 11 ure.

Bestek met teekeningen zijn tegen den prijs van **f 3 per stel**, op franco aanvrage verkrijgbaar ten kantore aan den Buitenhavenweg te Schiedam.

AANBESTEDING.

Op ***Maandag 16 Augustus 1897***, des voormiddags te 11 uren, zal ten Raadhuize te Schagen worden *AANBESTEED:*

Het bouwen van een RIJKS-LANDBOUWWINTERSCHOOL, op een terrein tegenover het Kantongerecht te Schagen.

Bestek en teekeningen liggen vanaf *Zaterdag 7 Augustus a. s.* ter inzage op het Raadhuis en zijn ad **f 1.25** per stel vanaf dien datum te verkrijgen bij P. TRAPMAN, Boekhandelaar te Schagen.

Aanwijzing Vrijdag 13 Augustus, 's namiddags 2 uren.

Inlichtingen worden verstrekt door C. VISSER Az., Marktplaats E 25, te Schagen.

L. C. WIJMER,

Rozengracht, 40, Amsterdam.

Fabrikant van Metaal- en Koperwerken.

Levert **KRONEN** voor **KAARS-, GAS-** en **ELECTRISCH LICHT** volgens *teekening* en *modellen*. Ruim voorzien in modellen van Oud-Hollandsche **HAARDSTELLEN, KRONEN, LUSTEN, KANDELAARS,** enz. enz.

AANBESTEDING.

Op ***Vrijdag 13 Augustus 1897***, des voormiddags te **half elf ure**, zal door den architect J. WOLBERS in het café *Montagne* aan de Groote Houtpoort te *Haarlem* worden aanbesteed:

Het bouwen van eene enkele en eene dubbele Villa op een terrein, gelegen aan den hoek van den Koninginneweg in het Wijde Geldeloozepad te Haarlem.

Aanwijs geeft bovengenoemden architect en bestek en teekeningen te verkrijgen tegen betaling van **f 2** bij de boekdrukkers RUIJGROK & Co., Gedempte Oude Gracht 129, te *Haarlem*.

MOLIJN -- Gouda.

Rietplanken.

ISOLEERSTEENEN.

Fluaten,

tegen verweering van alle **STEENSOORTEN** en **MORTELS.**

„ANTI-STONE". Beste en goedk. **Reägens** tegen Ketelsteen in Stoomketels.

Groote Kolenbesparing.

VANE & Co., Atlasworks, Amsterdam.

Corns. GIPS Cornszoon, Dordrecht.

CREOSOTEEREN
BURNETTEEREN } **op strengste keur.**
KYANISEEREN
GEDEELTELIJKE CREOSOTEERING.

HOUTHANDEL — DWARSLIGGERS.

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN **WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,** voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS,** enz.

Geëmailleerde

Peilschulen.

WEEGWERKTUIGEN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste Jaargang N°. 33. ZATERDAG, 14 Augustus 1897.

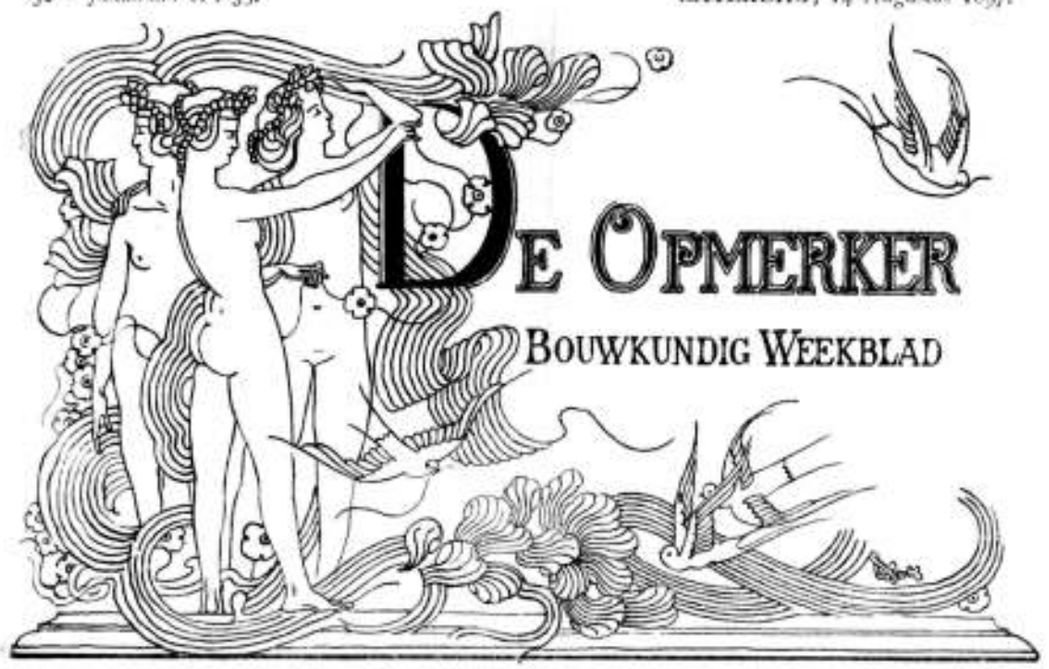

Redacteur F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Eylandtstraat 116, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland f 5.—, vanaf 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt voor België, bij vooruitbetaling f 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling f 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels f 1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen, voor elken regel meer f 0.25. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nummers met plaat f 0.25, zonder plaat f 0.15.

DE AMSTERDAMSCHE BEURS.

Met vette letters komt het woord „Beursbouw" voor in het weekblad *De Amsterdammer* aan het hoofd van een artikel, waarin eigenlijk in het geheel niet over dit gebouw der toekomst gesproken wordt.

In zijn strijd tegen het beursplan-Berlage had de redacteur van dit blad gemeend goed te doen, door een« flink op het Stedelijk Museum-Suasso in te hakken. De heer Der Kinderen, die vóór het plan-Berlage sprak, hakte mede, en zoo scheen dit gebouw een soort van „hoofd van Jut", waarop vriend en vijand de kracht hunner slagen beproefden.

Doch de heer Weissman is er de man niet naar, om zich dit alles zoetsappig te laten welgevallen. Hij toonde eerst aan, dat het inwendige van het gebouw, naar de aanwijzingen van vier onzer voornaamste schilders ingericht, aan de strengste eischen voldoet. Dit werd door den redacteur toegegeven, doch toen beweerd dat het gebouw, naar het uitwendige althans, een misbaksel is.

De heer Weissman schrijft nu: „Het is niet de gewoonte onder architecten, om hunne scheppingen uit een esthetisch oogpunt te verdedigen, daar zij weten, hoe over smaak niet te twisten valt. Daarom heb ik mij dan ook van die verdediging onthouden. Hoe groot het aantal dergenen is, die het gebouw „naar het uitwendige" voor een „misbaksel" aanzien, is mij onbekend. Ook weet ik niet of er menschen gevonden worden, die een andere meening zijn toegedaan.

„Wat ik echter wel weet, is, dat in 1892, toen de Commissie van bijstand in het beheer der publieke werken bij het behandelen van esthetische zaken door haar medelid Dr. P. J. H. Cuypers werd voorgelicht, het ontwerp onveranderd werd goedgekeurd. En men zal toch den bouwmeester van het Rijksmuseum er niet van willen verdenken, het tot stand komen van „misbaksels" te bevorderen? Gij ziet nu, hoe weinig bevoegd „het publiek" is, om in zake bouwkunst te oordeelen. Het moge op het oogenblik eene „overtuiging" hebben, morgen heeft het een gansch andere. Of herinnert gij u niet, hoe het Rijksmuseum, nu door „het publiek" zoo fraai gevonden, jaren en jaren ook voor een „misbaksel" is uitgemaakt? Daarom is het verkeerd, aan het oordeel van dat „publiek" waarde te hechten. Wat een „volleerd kunstenaar" vindt, heeft grooter beteekenis dan wat „het publiek onzer dagen" opmerkt."

Dit is zeker een afdoend antwoord. De redacteur, hoe handig hij ook zij, zit er mede in zijn maag. Hij schrijft: „Wij zijn alzoo van de *vier* schilders op den *eenen* architect, Dr. Cuypers gekomen, en dat is inderdaad een stap vooruit. *Hoe* nu die eene architect het ontwerp „onveranderd" heeft goedgekeurd, ziedaar een vraag, waarop wij het antwoord moeten schuldig blijven. Het woord „onverbeterlijk" heeft tweeërlei beteekenis. Iets te gedoogen — wie weet onder welke omstandigheden? — zal nog geheel iets anders zijn dan datzelfde te „willen bevorderen".

Toch is het van algemeene bekendheid, dat Dr. Cuypers een man is, die steeds voor zijn overtuiging durft uitkomen. Hoe is het dan denkbaar, dat hij, het plan van een der weinige monumentale gebouwen, door de gemeente Amsterdam in de 19e eeuw ondernomen, ter beoordeeling krijgend, zou zwijgen? En is het niet nog veel onwaarschijnlijker, dat een commissie van leeken in de bouwkunst, een afkeurend oordeel van zulk een hoogepriester vernemend, eenvoudig zou doen, alsof het niet geuit was?

Dan schrijft de redacteur: „De heer Weissman echter maakt het zich o. i. al te gemakkelijk, als hij zijn Suasso-schepping naast het Rijksmuseum plaatst

en zich troost met de gedachte: ziedaar nu twee bouwwerken, die geen van beiden vielen in den smaak van het publiek! Op deze manier ziet men al te licht zijn uil voor een valk aan. Over 't Rijksmuseum werd van den beginne af *strijd gevoerd;* het had vurige vóór- en felle tegenstanders: de strijd evenwel werd gevoed door allerlei elementen, waaronder zelfs het odium theologicum niet afwezig was. Nooit werd het Rijksmuseum, hoezeer veroordeeld ook, en dat terecht wat het inwendige betreft, gehouden voor een misbaksel in den zin, waarin — om nu eens iets anders dan het Suasso-museum te noemen, — de tegenwoordige Beurs door het publiek aldus gescholden wordt."

De heer Weissman heeft, voor zoover wij weten, nooit zijn museum naast het Rijksmuseum geplaatst, ja zich zelfs altijd van een vergelijking onthouden. Het zal hem zeker niet in het hoofd komen, een gebouw van een half millioen op een lijn te willen stellen met een, dat zesmaal zooveel mocht kosten.

Is er strijd gevoerd over het Rijksmuseum, ook over het Stedelijk Museum was dit het geval. Maar terwijl de heer Cuypers het voorrecht had, althans enkele paladijnen aan zijn zijde te zien, paladijnen wier kracht zoo groot was, dat hij zelf het zwaard meest in de schede kon laten, heeft de heer Weissman nooit in dit geval verkeerd. Van het odium theologicum heeft de Nijmeegsche architect geen hinder gehad, maar een ander odium, nog veel erger, dat wat men zich op den hals haalt, door in het openbaar zonder aanzien des persoons zijn meening te zeggen, heeft hem tot een eenzame gemaakt. Pas later, als de personenquestie's vergeten zullen zijn, zal hem recht gedaan worden.

Daarom, men volge den raad van den redacteur van het weekblad: „Intusschen, niet over het Suasso-museum make men zich thans warm." De onpartijdigen, tot oordeelen over dit gebouw in staat, zijn nog te gering in aantal.

Maar met dit alles raakt de eigenlijke Beursquestie op den achtergrond. Daarom schrijft dan ook de redacteur: „Het ontwerpen van monumentale gebouwen drage men niet *zonder controle* op aan iemand, die nog niet heeft bewezen, tot het scheppen van iets grootsch in staat te zijn; en dit wel allerminst waar het geldt het stichten van een Beurs in het hartje der stad."

Dit is een goed advies, als wij nu maar mogen aannemen, dat hier *deskundige controle* bedoeld is, en dat als middel om die te verkrijgen, een eerlijke prijskamp niet is uitgesloten.

REISHERINNERINGEN.

DOOR

A. W. WEISSMAN.

IV.

Como.

De tocht van Lugano naar Como kan op twee verschillende wijzen gemaakt worden; hetzij per spoor over Melide, Capolago en Chiasso, hetzij per boot, waarbij het gedeelte Porlezza—Menaggio per stoomtram moet afgelegd worden.

Ik koos de laatste wijze van vervoer, die mij gelegenheid zou schenken behalve het Lago Ceresio ook het Lago di Como te bevaren en van de prachtige natuur te genieten. De boot vertrok des morgens bij het prachtigste weder van Lugano en voer langs Castagnola, waar de tuinen van talrijke buitenverblijven een keur van bloemen te zien gaven. Olijfboomen en aloës waren hier in menigte aanwezig. De bergen hebben hier hun helling op het zuiden en dit verklaart den bijzonder weelderigen plantengroei. Alle tuinen zijn terrasvormig aangelegd; waar die aanleg ontbreekt, ziet men slechts kale rotsen, waarop eenig struikgewas groeit. Een weg is in die rotsen uitgehouwen en verbindt Castagnola met Gandria. Aan de overzijde ligt de Monte Caprino, die zijn helling op het noorden heeft, wat aanstonds te bemerken is aan de schaarsche planten, die daar wassen. Paden heeft deze berg niet, zoodat de bewoners van het gehucht Caprino, die allen veelbezochte wijnhuizen bezitten, slechts over het meer met de buitenwereld in verbinding kunnen komen.

Gandria is een dorp, tegen een zóó steile helling gelegen, dat men, het van de boot ziende, niet begrijpt, hoe een zóó ongeschikte plaats ooit door menschen voor hun vestiging werd uitgekozen. Men verhaalt, dat de vrouwen van Gandria haar kippen een zak aandoen, opdat de eieren niet van de helling in het meer zouden vallen. Dit verhaal herinnert aan een ander, omtrent Texel in omloop. Het dorp is in hooge mate schilderachtig. De oude, witgepleisterde, vervallen huizen zijn als op elkander gestapeld. Bijna bovenaan staat de kerk, grootendeels nog Romaansch en van een campanile voorzien. Het plaatsje moet dus zeer oud zijn

Het dorp Oria is al even zonderling op een noorderlijken oever gelegen. Het schilderachtige Val Solda, met zijn aardige huisjes verschijnt nu weldra. San Mamette ligt aan den ingang van dit dal. De boot houdt er stil, en daardoor hebben de reizigers gelegenheid een blik te werpen op het dorpsplein en de fraaie gebouwen, die het omringen, en die bewijzen dat San Mamette in de 15e en 16e eeuw een veel aanzienlijker plaats moet geweest zijn. De bewoners van dit dal hebben al van ouds als bouwmeesters uitgemunt. De beroemdste van hen is wel Pellegrino Tibaldi (1527—1598), die zijn woonplaats verliet, om bij Vignola in de leer te gaan. Vooral te Milaan heeft hij prachtige gebouwen gesticht, die ik later hoop te bespreken.

De boot gaat nu het meer over naar Osteno, waar een zeer nauw en diep ravijn, dat in bootjes bezocht wordt, vele reizigers tot uitstappen noodt. Binnen weinige minuten is Porlezza bereikt, waar de stoomtram reeds gereed staat om ons over de bergen naar Menaggio aan het Lago di Como te brengen. Een stoomtram als deze moet heel wat van aanleg gekost hebben. Zoolang de lijn in het dal blijft en het Lago di Piano volgt, zijn de moeilijkheden nog gering; doch weldra begint de weg te stijgen, en bereikt zijn hoogste punt te Grandola, dat op twee kilometer van het Lago di Como gelegen, een hoogte van 200 M. boven dat meer heeft. Daar die helling te steil is, om met gewoon materieel bereden te worden, zoo is de weg zigzagsgewijze aangelegd, en dit verschaft den reizigers een prachtig gezicht op het meer.

Te Menaggio ligt de boot voor Como gereed. De vaart op het meer is inderdaad heerlijk, en het natuurschoon is de roep waardig, die ervan uitgaat. De architectuur werkt slechts in zeer bescheiden mate tot de schoonheid van het ensemble mede. Van de talrijke villa's kan men alleen dit zeggen, dat zij „anspruchslos" zijn, en dus niet hinderen. Slechts één ervan is uit de 16e eeuw afkomstig, de zoogenaamde Villa Pliniana, in 1570 gebouwd. Zij ligt aan den oever der bocht van Molina, aan den voet van tamelijk steile bergen, zoodat de tuin in terrassen achter het gebouw omhoog stijgt. Een eenvoudige, doch waardige Renaissance-architectuur is hier toegepast. Noch Plinius de oude, noch Plinius de jonge heeft hier gewoond. De naam is ontleend aan een bron, die door deze natuur-onderzoekers bezocht en beschreven werd, en die nog altijd dezelfde eigenaardigheden als toen vertoont.

Dat al van ouds deze streken van Italië aan kunstenaars rijk zijn geweest, weet ieder, die de kunsthistorie bestudeerd heeft. Men wordt eraan herinnerd, als de boot te Torrigia aanlegt, waar Pietro Torrigiani, de beeldhouwer geboren is, die in Vlaanderen en Engeland werkzaam was en die voor het klooster Buenavista bij Sevilla een beeld van den H. Hieronymus maakte, dat met het werk van Michelangelo gelijk wordt gesteld.

Eindelijk komt Como in het gezicht, het doel van den tocht. Van het meer gezien, is de ligging der stad niet bijzonder fraai, omdat de bergen zich hier tot niet veel meer dan hooge heuvels verlagen. Alleen oostelijk van de stad ligt een hoogere berg, de Brunate, waarlangs een funicolare omhoog gaat.

Een eigenaardigheid van Como zijn de smalle, elkander meest rechthoekig kruisende straten. Alleen aan de zijde van het meer is een plein, de Piazza Cavour, dat door de Via Plinio met de Piazza del Duomo in verbinding staat. De kathedraal is een der fraaiste kerkgebouwen van Italië, dat ik aan de hand van het pas verschenen werk door D. Santo Monti, *La Cattedrale di Como, Como, Tipografia Editrice F. Ostinelli*, tot in bijzonderheden kon bestudeeren. Dit boek, geschreven door den ondervoorzitter van de *Società Storica Comense*, het Historisch Genoot-chap van Como, getuigt van veel bronnenstudie en is rijk geïllustreerd.

Reeds in 379 werd het bisdom Como gesticht; pas in 1006 wordt van een kathedraal, aan Santa Maria Maggiore gewijd, gesproken. Doch met het tegenwoordig gebouw is niet vóór 1396 een begin gemaakt. Een meester, Lorenzo degli Spazi, die ook aan de kathedraal te Milaan gewerkt had, begon toen het schip als een Gothische basiliek. De Gothische stijl heeft hier echter het Italiaansche karakter en de buitengewoon groote breedte van den middenbeuk, die 20 meter bedraagt, geeft aan het interieur dat grootsche aanzien, hetwelk ieder bezoeker treffen moet, die dit bedehuis binnentreedt. De beuken worden gescheiden door vierkante pijlers, die met vier halve zuilen bezet zijn. Betrekkelijk korte schalken dragen de gewelfribben. Bij de vensters en de gewelven doet zich reeds den invloed der Renaissance gevoelen.

De gevel, in 1457 begonnen, is in hoofdzaak Gothisch, doch in het laatst der 15e eeuw met verschillende Renaissance-motieven versierd. Aan de noordzijde sluit tegen dezen gevel een zonderling gebouw, dat als il Broletto bekend staat. Het is van afwisselende lagen licht en donker gekleurde steen opgetrokken, en draagt een 13e-eeuwsch karakter. Vier breede spitsboogarcades op korte zuilen vormen de benedenste verdieping. Bijna Romaansche vensters en een Renaissance-balkon zijn daarboven aangebracht. Een klokketoren, die nog ouder schijnt dan den Broletto zelf, is aan de noordzijde geplaatst. Aan den voet van dien toren heeft een *embrellería* heel huiselijk haar tenten opgeslagen.

Doch gaan wij weder naar den eigenlijken gevel der kerk terug. Zijn vensters, lang en smal, hebben spitsbogen, doch de portalen zijn met den halven cirkel afgedekt. De detailleering herinnert hier en daar nog aan den Romaanschen stijl, en wie de Italiaansche Gothiek niet in al haar eigenaardigheden kent, zal zeker niet aanstonds zien, dat hij hier met een werk uit de 15e eeuw te doen heeft. In de tympans is Christus' geboorte, de koning der H. drie Koningen en de besnijdenis van Christus verbeeld. De toevoegselen der Renaissance bestaan in twee rijk-geornneerde nissen naast het hoofdportaal, beide in hoofdvorm overeenkomend, doch in de details geheel verschillend. Deze nissen en hare omlijstingen werden door Tomaso en Jacopo Rodari in 1498 gemaakt. Iedere nis is gevuld met een zittend beeld, den ouden en den jongen Plinius, beiden te Como geboren, voorstellend. Dat deze beelden ook van de gebroeders Rodari afkomstig zouden zijn, schijnt twijfelachtig: zij zijn eenigszins stijf en ongevoelig gedaan. Santo Monti schrijft ze toe aan Amuzio da Lurago, die ook de tympans gebeeldhouwd heeft, die boven de zijingangen worden aangetroffen. Het relief boven het middenportaal, met de H. drie Koningen, is echter door de gebroeders Rodari gemaakt.

Tot dusverre had de kerk nog geen koor of kruisbeuk. Hiervoor had Tomaso de Rodari een model in hout gemaakt, dat hij in zijn werkplaats tentoonstelde, om het aan het oordeel der burgers van Como, die het geld voor den bouw bijeen hadden gebracht, te onderwerpen. Zooals het altijd gaat, iedereen had er wat op aan te merken. Vooral werd het afgekeurd, dat men aan iemand, die alleen als beeldhouwer werkzaam geweest was en die geen blijken gegeven had als bouwmeester iets grootsch te kunnen scheppen, zonder prijskamp dit monumentaal werk wilde opdragen.

De raad besloot daarop, zich tot een man van naam te wenden, en wel tot Cristoforo Solari, gezegd il Gobbo, die zich vooral door den gevel der Certosa bij Pavia vermaard had gemaakt. Solari zag het plan van Rodari, keurde het af en diende een ander in. Beide plannen hadden hunne voorstanders, en langen tijd werd geen keuze gedaan.

Maar in het boek der besluiten van het jaar 1519 wordt gelezen:

„Besluit betreffende den bouw van het hooge koor der kathedraal van Como.

In naam des Heeren, amen. In het jaar na Deszelfs geboorte 1519, des Maandags, zijnde den 3 Januari. Op gezegden dag hebben de eerwaarde heeren fabriekmeesters van de kathedraal van Como, willende loffelijkerwijze het onvoltooide gebouw der kerk doen voleindigen, den in verschillende kunsten welervaren meester Christoffel de Solario, ook als beeldhouwer zeer vermaard, geraadpleegd over het model, door meester Thomas van Marogia (de Rodari) voor deze kerk gemaakt, en eerstgenoemde heeft het om verschillende redenen afgekeurd en een ander vertoond. Daar men echter niet tot overeenstemming kon komen, is een der heeren kanunniken afgevaardigd, om een samenkomst bij te wonen tusschen gezegden meester Solario, meester Johannes van Molteno, meester Bernardinus van Legnano en meester Ambrosius de Ghixolfis, die met meester Thomas in zijn eerwaarde tegenwoordigheid lang en breed hebben gedisputeerd. Daarop zijn de meesters op heden naar de prachtige kathedraal zelf gegaan, en hebben toen met gemeen overleg besloten, dat het model van meester Christoffel verdiende uitgevoerd te worden. Van dit besluit heeft de eerwaarde heer kanunnik aanteekening gehouden en verslag gedaan aan de eerwaarde heeren fabrieksmeesters voornoemd. Besloten werd, dat deze uitspraak tot herinnering voor de toekomst op schrift zal worden gebracht, opdat de kerk naar het gewenscht model voltooid moge worden."

Het is niet waarschijnlijk, dat meester Thomas tot deze uitspraak medegewerkt zal hebben. Maar uit het boek der besluiten blijkt, dat Solari's plan door fabrieksmeesteren aan Tomaso Rodari als het ware werd opgedrongen. Den 4den Mei verklaarde hij plechtig, het te zullen volgen. Solari verliet toen Como, en het blijkt niet dat hij er ooit teruggekomen is, om toezicht op de uitvoering van zijn plan te houden.

De modellen, waarvan hierboven sprake is, bleven bewaard en maken nu deel uit van de verzamelingen in het Museo civico. Het eene, zonder den koepel, heeft blijkbaar bij de uitvoering gediend, en moet dus dat van Solari zijn; het andere, dat slechts de koornis in veranderden vorm vertoont, moet van Rodari wezen.

Het dient erkend te worden, dat Solari in zijn ontwerp een meesterstuk heeft geleverd. Zijn plattegrond vertoont de drie nissen, die ook bij de Keulsche kerken der 12e eeuw gevonden worden. De breedte der zijbeuken is aan weerzijde van de oostelijke nis gebruikt om vierkante kapellen te maken. Boven het kruis is een koepel gedacht, die echter pas veel later en in gewijzigden vorm tot uitvoering kwam.

Deze grootsche kooraanleg, welke aan die van St.-Pieter te Rome, en Santa Maria delle Grazie te Milaan doet denken, is langen tijd aan Bramante toegeschreven. Maar deze beroemde bouwmeester, die in 1476 te Milaan kwam en daar bleef tot 1499, is, naar uit de stukken blijkt, nooit te Como geweest.

Reeds in 1487 wilde men het koor beginnen, doch de gebroeders Rodari hadden toen hun handen vol aan de beeldhouwwerken van den gevel, en aan het bekleeden der zijbeuken met marmer, dat in rijken Renaissancestijl werd gedetailleerd. In 1513, den 22 December, werd de eerste steen gelegd, zooals een opschrift, in een fraaie cartel geplaatst, vermeldt. Doch men bouwde niet lang voort, en het werk werd gestaakt, om, nadat in 1519 het plan van Solari goedgekeurd was, hervat te worden.

De fundamenten van Rodari werden gebruikt; Solari had de nissen zevenzijdig geordonneerd, doch wellicht zuinigheidshalve hield men aan de vijfzijdige plattegrond van Rodari vast. Overigens werd echter het ontwerp van Solari gevolgd.

Fabriek-meesteren kochten een geheele marmergroeve aan, om de benoodigde steen voor hun gebouw te krijgen. In 1526 stierf Rodari en werd hij opgevolgd door Franchino della Torre, van Cernobbio afkomstig. Het duurde tot in de zeventiende eeuw eer het koor voltooid was, doch de koepel op het kruis was toen nog niet begonnen.

In 1684 werd de ingenieur Andrea Biffi over den koepelbouw geraadpleegd. Hij maakte een plan, doch dit viel niet in den geest der burgers van Como, die een ander ontwerp door den ingenieur Francesco Castello deden vervaardigen. Het model in hout wordt nog in het Museo bewaard. De koepel heeft hier, inwendig, den halven cirkel als beschrijvende lijn, doch is uitwendig veel flauwer van omtrek.

Maar ook dit ontwerp vond geen goedkeuring. Niemand minder dan il cavaliere Fontana moest uit Rome komen, om een ander plan te maken. Ook dit is bewaard en vertoont een koepel, die zeer goed in harmonie met het overige is; een lantaarn ontbreekt, doch daarvoor in de plaats is een bekronend piedestal met bal en kruis geteekend.

De teekeningen van Fontana zijn met groote zorg uitgevoerd, en op artistieke wijs aangewasschen. Zij geven een hoogen dunk van des ridders bekwaamheid. Dit plan, in 1688 opgemaakt, kwam echter niet tot werkelijkheid. In 1730 werd il cavaliere don Filippo Juvara, bouwmeester van den Koning van Sardinië, naar Como ontboden, en diens ontwerp werd eindelijk uitgevoerd.

Juvara heeft zijn koepel veel kleiner gemaakt dan Fontana. Hij was blijkbaar bevreesd, dat de vier kruispijlers geen al te zwaren last konden torsen. Vergeleken met de groote koornissen zou een koepel van aanzienlijker afmetingen veel beter voldaan hebben.

Zooals de kerk zich thans van buiten vertoont, draagt zij wel de blijken van tot verschillende bouwperioden te behooren, maar vormt zij toch een goed geheel. Het Gothische schip is door de gebroeders Rodari van buiten geheel met marmer bekleed, en heeft zoo een rijk Renaissance-karakter gekregen. De gebroeders Rodari, hoe scherp in zake den koorbouw ook tegenover Solari, die den gevel der Certosa bij Pavia maakte, overstaande, zijn toch geestverwanten van dien kunstenaar geweest. Men ziet dit aan de fijne vensteromlijstingen, de allersierlijkste bekroningen der steunbeeren, maar vooral aan de zijportalen. Het zuidelijke vertoont aan weerszijden twee met arabesken gevulde pilasters, waartusschen teêkens aan twee nissen met heiligen een plaats is gegeven. De fries van het hoofdgestel dat op deze pilasters rust, is een meesterstuk van vinding en uitvoering. Een tympan, naar de wijze der middeleeuwen, is niet een reliefgevuld, dat de vlucht naar Egypte verbeeldt. Om dit tympan welft zich een boog, die in zeven velden verdeeld, de figuren der hoofddeugden vertoont. De beeldhouwers hebben deze figuren niet, als in den Gothischen tijd, het beloop van den boog laten volgen, doch ze allen loodrecht gesteld. Een allersierlijkste archivolt omsluit den boog, terwijl een fronton met Christuskop de bekroning vormt. Dit geheele portaal is zeker een der beste scheppingen der Renaissance. Slechts de profileering van het plint lijkt mij te forsch en niet in overeenstemming met het overige.

Ook aan de binnenzijde is dit portaal gedecoreerd, doch op een wijze, die, hoe fraai de details mogen zijn, toch met geheel bevredigt. De pilasterschachten zijn hier overgegaan in nissen, de fries van het hoofdgestel, met zeegoden gevuld, is te hoog, en het tympan dat een relief, Christus met Maria en Johannes bevat, is op eenigszins grillige wijze door figuren van de zeven hoofddeugden, dolfijnen en een nis met beeld omlijst. Wel zijn de onderdeelen meesterlijk, doch het ensemble is niet van zoo gelukkige verhoudingen als men zou wenschen.

Het benedendeel van het noordelijk buitenportaal komt, wat ordonnantie betreft, vrijwel met die van dat aan de zuidzijde overeen. Toch is het effect geheel anders, en wel omdat vóór de pilasters vrijstaande kandelabervormige zuilen geplaatst zijn, die een hoofdgestel, met zeepaarden in de fries, dragen. De bekroning is hier zeer rijk en bestaat uit een nis, met Maria, door uiterst fijn gedetailleerde pilasters, klauwstukken en engelbeeldjes geflankeerd. In het tympan is de ontmoeting van Maria en Elizabeth verbeeld; de figuren in den boog stellen de voorvaderen van Maria voor. Slechts één aanmerking zou ik op dit portaal weten te maken en wel dat de bekronende nis te groot is voor het overige.

Het noordelijk binnenportaal is beneden gelijk aan dat aan de overzijde. De bekroning wordt echter niet door een boog, doch door een fronton gevormd; de beelden van Petrus en Paulus, die den verrezen Christus flankeeren, zijn op eenigszins zonderlinge wijze op voluten geplaatst.

Al deze beeldhouwwerken geven aan het schip van

buiten een bijzonder rijk aanzien. Het koor is van ietwat soberder behandeling. Het effect is hier meer in de groote lijnen gezocht. Dat het koor schijnbaar twee verdiepingen heeft, terwijl het toch in werkelijkheid er slechts één bezit, verwonderde mij. Wanneer de ordonnantie van Rodari, die de zijbeuken van het schip slechts één hoog vensters gaf, gevolgd ware, zou een beter geheel verkregen zijn. Maar zelfs Rodari heeft zich het koor zoo niet gedacht, want waarin zijn ontwerp ook van dat van Solari, hetwelk uitgevoerd werd, verschillen moge, twee kleine vensters boven elkaar had ook hij geordonneerd. Het blijkt echter spoedig, waarom dit zoo geschied is. De reusachtige orde, die Michelangelo later bij de St.-Pieterskerk zou toepassen, durfde men in 1519 nog niet aan. Daarom werd ter hoogte van de kapiteelen der Gothische kerk een kroonlijst getrokken, om zoo pilasters van de halve hoogte te kunnen maken.

Het is wel te zien, dat het koor niet vóór de 17e eeuw voltooid werd. De vrije, decoratieve opvatting der details, die door Rodari werd toegepast, scheen zijn opvolgers blijkbaar niet meer toe te lachen. De meer strenge manier van Vignola doet zich in de bovenste orde reeds gelden. Bij den koepel van Juvara is de manier der 18e eeuw natuurlijk merkbaar. Ondanks al deze verschillen vormt echter toch het koor, op zichzelf beschouwd, een veel beter geheel dan men zou denken. Het is slechts te bejammeren, dat de koepel niet grooter van afmetingen werd genomen.

Treden wij nu het inderdaad majestueuze interieur binnen. Als wij daar van het ensemble hebben genoten, trekken ook de details onze aandacht. Ieder altaar is bezienswaardig. Aan de zuidzijde vinden wij het eerst dat van Sant' Ambrogio; het wordt niet meer gebruikt en de eigenlijke altaartafel is weggenomen. Maar het achterstuk, van marmer en tegen den muur geplaatst, is nog aanwezig. Het werd in 1482, blijkens een opschrift, door Jacopo de Vitudono, kanunnik der kathedraal, gesticht. De vervaardiger heeft zijn naam niet op zijn werk vermeld. De heiligen, in hoog relief gebeiteld, zijn niet zoo fraai als die van de gebroeders Rodari. De hoofden zijn te groot en de verhoudingen laten te wenschen over. Het ornamenteele gedeelte is echter voortreffelijk.

Nu volgt een modern monument, dat door zijn pretentieuze marmerbeelden met de omgeving ten eenenmale vloekt.

Het altaar van Santa Lucia, door Tomaso Rodari, heeft veel overeenkomst met dat van Sant' Ambrogio. Vooral de kandelabervormige pilasters zijn keurig uitgevoerd en spreken van groot meesterschap. De tafereelen uit de passie, tusschen rijke pilasters en friezen, herinneren door hun strenge, haast hoekige behandeling aan Mantegna, die toen veel navolgers vond. „Opus per Tomam de Rodariis de Maroxia, 1492" staat op een cartel.

Naast dit altaar hangen twee schilderijen in temperaverf, die aan Bernardino Luini worden toegeschreven, doch die eerder van een zijner leerlingen zullen zijn. Zij stellen St. Christoffel en St. Sebastiaan voor.

Nu komt weer een moderne inscriptieplaat die vermeldt, hoe Celeo Cattaneo een belangrijk bedrag tot herstel der kerk heeft gegeven. Hoe eer zij verwijderd wordt, hoe beter. De sarcophaag van Bonefazio da Modena draagt het jaartal 1347, en is afkomstig uit de vroegere kathedraal.

De bisschop ligt met omhooggeheven handen in vol ornaat uitgestrekt. Op de sarcophaag, aan de voorzijde, zijn drie reliefs, die tafereelen uit het leven van Bonefazio en de H. Maagd verbeelden. Bij het andere beeldhouwwerk staat dit 14e-eeuwsche voortbrengsel natuurlijk achter.

Het altaar van Sant' Abondio is zeker een der rijkste, die de kerk bezit. De eigenlijke tafel is met drie marmeren reliefs versierd, tafereelen uit het leven van den heilige, nog min of meer middeleeuwsch van karakter en zeker omstreeks 1400 gemaakt. Het achterstuk, van gesneden en verguld hout, is zeker een der prachtigste werken van dien aard, die ergens ter wereld te vinden zijn. De maker ervan is niet bekend; men veronderstelt dat het Andrea Passeri van Torno, aan het meer van Como afkomstig, geweest is. In 1514 is het werk voltooid. De rijkdom en de uitvoerigheid der behandeling spotten met elke beschrijving. Bovenaan staat de H. Maagd met haar kind, met den kleinen Johannes aan haar voeten. Achter haar verrijst de Verlosser, met de HH. Catharina en Lucia naast zich.

Beneden staat de H. Abondio in een nis, met mijter en staf. In paneelen zijn de door hem verrichte wonderen voorgesteld. Deze panelen worden gescheiden door kolonnetten zoo rijk, dat zij zelfs die der Certosa nog overtreffen. De predella, het voetstuk waarop zij staan, schijnt vernieuwd.

Het is wel vreemd, dat zulk een allerfraaist werk in geen enkele kunstgeschiedenis vermeld wordt, ja dat zelfs Baedeker, die toch anders met zijn sterretjes niet karig is, het geheel verzwijgt. Zeer goede photographieën, die het kerkbestuur heeft laten maken, hoop ik weldra in de Nederlandsche bewerking van Springer's Renaissance te publiceeren.

Het altaar van San Girolamo heeft een schilderij van Luini, die de H. Maagd voorstelt, door muziekmakende engelen omgeven en van San Girolamo, Sant'Antonio da Padova benevens andere heiligen vergezeld. Op de lijst staat: Bernardinus Lovinus; een jaartal ontbreekt. De schilderij is een fraai voortbrengsel, en doet hier en daar aan Lionardo denken.

Het hoofdaltaar is uit de achttiende eeuw; het is rijk in marmer en brons bewerkt en een goed werk uit dien tijd, doch het kan zeker niet in harmonie met de omgeving worden geacht.

De altaren in de beide nissen naast het koor zijn 17e-eeuwsch werk, en ofschoon niet onverdienstelijk, ja zelfs rijk, missen zij toch de bevalligheid van de vroegere werken. De Barokstijl is hier niet op zijn plaats, en al dit marmer, albast en brons, die gebogen lijnen, men zou ze gaarne door wat anders vervangen zien.

In de Capella del Crocifisso is boven het altaar een kruisdraging aangebracht, in 1498 door „Thomas Rodarius" gemaakt. Hier is de invloed van Mantegna, vooral in de figuur van den klagenden Johannes, duidelijk waarneembaar.

Aan de noordzijde der kerk zijn de altaren van minder belang. Alleen dat van Santa Apollonia verdient de aandacht. In de opvatting herkent men de manier der portalen aan de zijgevels. Ook hier zijn de details beter dan het ensemble; vooral de bekroning is te zwaar. Maar het ornementwerk is voortreffelijk.

Eenige schilderijen van Gaudenzio Ferrari worden geprezen, doch mij schenen zij niet zeer belangrijk toe. De geschilderde glazen zijn grootendeels modern, doch eenige wandtapijten uit de 16e eeuw, deels Vlaamsch, deels Italiaansch werk, verdienen bezichtigd te worden.

De kerk bezit twee orgels, die ieder door een

galerij van marmer, in 1515 gemaakt, gedragen worden. De plaats dezer orgels is ongewoon, althans voor ons Nederlanders; zij nemen namelijk de oostelijke travee der zijbeuken in. De kassen, die geheel verguld zijn, evenals de orgeltribunes, dragen een 17e-eeuwsch karakter. De doopkapel is een kleine ronde tempel, wiens koepel door acht prachtige marmeren kolommen gedragen wordt. Ook de doopvont is van dit kostbaar materiaal gemaakt.

Behalve de kathedraal bevat Como nog andere belangwekkende gebouwen. Vooral een paar kerken uit den eersten Romaanschen tijd zijn bezienswaardig. San Fedele is een basiliek met pijlers tusschen de beuken en halfrond gesloten kruisarmen, die een trans bezitten. Maar het eigenaardigste dezer kerk is het koor dat, van een krocht voorzien, boven zijn gewelf een geheel open hal bezit, die door slanke zuiltjes wordt gedragen.

De kerk van San Carpoforo heeft een krocht, die zeker uit de 9e eeuw afkomstig is. Ook de klokketoren schijnt zeer oud. Maar misschien nog interessanter is Sant' Abondio, die vijf beuken heeft, welke door zuilen gescheiden worden, en waardoor het interieur waarlijk verrassend werkt. Het koor wordt, wat in Italië zeldzaam is, door twee klokketorens geflankeerd. Ook hier is een krocht aanwezig. Deze kerk is gerestaureerd, en was vroeger de kathedraal der stad.

De porta della Torre Rotonda is een zeer eigenaardig overblijfsel van middeneeuwsche versterkingskunst en schijnt vroeger tot een kasteel behoord te hebben. In de nabijheid is het, in een Italiaansche stad haast onvermijdelijke standbeeld voor Garibaldi geplaatst. Op de Piazza Volta is deze geleerde in marmer te zien. Maar geen van deze moderne monumenten munt door groote kunstwaarde uit.

Na al dit kunstgenot is een wandeling in de vrije natuur niet te versmaden. Ik ga dus westwaarts, en bereik Borgo di Vico, een voorstad van Como. Langs prachtige villa's leidt nu de weg, die heerlijke gezichten op het meer biedt. Een rijtuig brengt mij dan naar het hooggelegen station van den Gotthardspoorweg, die mij naar Milaan zal voeren.

VIJFTIGJARIG BESTAAN VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT VAN INGENIEURS.

Op 31 Aug. a. s. te 2 uren zal een receptie plaats hebben in de lokalen van het „Zoölogisch-Botanisch Genootschap" te 's-Gravenhage, alwaar de redevoering ter opening van het feest zal worden uitgesproken door den president J. F. W. Conrad, waarna de eerewijn zal worden aangeboden.

In dezelfde lokalen wordt voorts het diner gehouden.

De leden hebben dien geheelen dag vrijen toegang tot den tuin op vertoon van den oproepingsbrief.

Na afloop van het diner is er reunie in de Sociëteitstent in het Bosch, waartoe, naar de Raad van Bestuur zich meent te mogen vleien, voor de buiten 's-Gravenhage woonachtige leden, op vertoon van den oproepingsbrief de toegang op dien dag zal zijn opengesteld.

Te dezer gelegenheid is door de zorg van den Raad van Bestuur en door de krachtige medewerking van een aantal leden van het Instituut, als herinnering aan de heuchelijke gebeurtenis een Gedenkboek bewerkt geworden, hetwelk zijne voltooiing nabij is.

Het werk zal zijn in groot folio-formaat, in twee kolommen, met geheel nieuwe letter gedrukt, rijk geornementeerd en voorzien van 84 platen. Het geeft een overzicht van hetgeen door Nederlanders in de laatstverloopen vijftig jaren op het gebied der techniek en van de kunsten en wetenschappen van den ingenieur is tot stand gebracht in Nederland, in onze overzeesche bezittingen en in den vreemde.

Dit kolossale werk, dat aan de inteekenaren tegen ƒ 5.— wordt berekend, zal in den handel worden gebracht voor ƒ 12. Het zal een sieraad zijn in elke bibliotheek.

Ten behoeve van de zustervereenigingen in het buitenland zal later een Fransche vertaling worden uitgegeven.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

AFDEELING ROTTERDAM.

Ingevolge besluit der vorige Ledenvergadering was de Augustus-vergadering der Afd. vastgesteld op 3 Aug., als zijnde de verjaardag van de oprichting der Afd. Het plan, om dezen 2n verjaardag feestelijk te vieren, was niet doorgegaan wegens gebrek aan voldoende deelneming.

Na de voorlezing en goedkeuring der notulen richt de President een toespraak tot de vergaderde leden met het oog op het feit, aan den datum van heden verbonden. Hij schetst in losse trekken het ontstaan en de ontwikkeling der Afd., releveert enkele merkwaardige gebeurtenissen en eindigt met een heilwensch voor den bloei der Vereeniging en een opwekking aan de leden om daartoe mede te werken. Meer in het bijzonder voor de a. s. wintervergaderingen noodigt hij de leden uit, zich beschikbaar te stellen tot het houden van een voordracht.

De heer J. C. Fels doet eene belofte in dien geest en hoopt, dat zijn voorbeeld navolging zal vinden.

Van de heeren Wenk & Birkhoff, boekhandelaars, is ingekomen een aanbieding, om 10 % korting toe te staan aan de leden der T. V. voor alle bij hen verkrijgbare artikelen. Dit aanbod wordt met algemeene stemmen aangenomen.

Bij de rondvraag aan de leden komt ter sprake een merkwaardigheid, gezien op de Dordtsche tentoonstelling. Er wordt voorgesteld, om gezamenlijk eens te gaan kijken. De heer F. G. Bernoski zal daartoe een stoomboot ter beschikking stellen, hetgeen dankbaar aanvaard wordt. Tot een goede regeling der zaak worden de heeren F. G. Bernoski, B. C. Prins en J. C. Fels benoemd tot het vormen van een feestcommissie.

Hierna werd de vergadering gesloten. Velen bleven nog geruimen tijd in gezellig samenzijn bijeen.

PERSONALIA.

— Bij koninklijk besluit is de scheepsbouwkundig en werktuigkundig ingenieur C. Penning benoemd tot adspirant-ingenieur der marine.

— Bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen is benoemd tot adspirant adjunct-ingenieur bij den dienst van weg en werken de heer B. J. Haitsma Muller, civiel-ingenieur te Lochem.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter: H. A. Nijssen, bij den aanleg van havens aan het Zijpe, in verband met de aan te leggen stoomtramwegen, en W. F. A. Hogethorn te Middelburg bij de voorziening der boorden van het kanaal van Ter Neuzen.

— Bij koninklijk besluit zijn bij het aan het Departement van Koloniën verbonden technische bureau benoemd: 1o. tot adjunct-ingenieur de heeren M. Westerbaan Muurling en H. Baljon, thans respectievelijk technisch ambtenaar 2e kl. en tijdelijk technisch ambtenaar 2e kl.; 2o. technisch ambtenaar 2e kl. de heer H. W. Verhoop, thans opzichter 1e kl.

— Tot directeur, tevens leeraar in het bouwkundig- en vakteekenen enz. aan de avondschool voor ambachtslieden te Gouda werd benoemd de heer B. E. Spijker, thans leeraar aan de school van het Genootschap M. S. O. te Leiden.

VACANTE BETREKKINGEN.

— **Directeur der gemeentewerken** te Leiden. Jaarwedde ƒ 4000. Adres Burg. en Weth., uiterlijk 31 Aug. (*Zie adv. in dit no.*)

— **Geroutineerd teekenaar**, op een technisch bureau te 's-Gravenhage. Salaris naar bekwaamheid. Adres lett. R. A., Advert.-bur. Gebr. Belinfante, 's-Gravenhage.

— **Leeraar in het hand- en ornementteekenen, boetseeren en beeldhouwen** aan de ambachtsschool te 's-Gravenhage. Jaarwedde ƒ 1000 à ƒ 1200. Adres den Directeur. (*Zie advert. in dit no.*)

— **Assistent voor het handteekenen** aan de Gemeentetoekenschool te Bergen-op-Zoom, met acte l. o. Jaarwedde ƒ 200. Adres vóór 1 Sept. aan den President van gen. school.

— **Teekenaar-klerk 3e kl.** bij den dienst van publ. werken te Amsterdam. Jaarwedde ƒ 500 tot ƒ 800. Vereischten: *a* niet ouder dan 23 jaar; *b* goed teekenen en schrijven; *c* diploma eind-examen H. B. S. 5- of 3-jarigen cursus óf een ambachtsschool, óf met goed gevolg werkzaam geweest bij een ing. of arch. Adres den directeur der publ. werken.

VERVOLG DER UITSLAGEN.

's-Gravenhage, 18 Aug.: 1o. het herstellen en verbeteren van intercommunale telephoonlijnen in de provincie Zuidholland; minste inschr. C. J. Tieroff, Roosendaal, ƒ 836. Raming ƒ 960.

2o. het herstellen en verbeteren van rijkstelegraaflijnen langs den Nederlandschen Centraalspoorweg; minste inschr. W. A. Verbruggen, Waddinxveen, ƒ 1160. Raming ƒ 1614.

3o. het leggen en ingraven van kabels te Amsterdam en het wijzigen van bestaande geleidingen aldaar; minste inschr. C. J. Tieroff ƒ 1484. Raming ƒ 1700.

Groningen, 13 Aug.: het bouwen van een houten ...... op het terrein van de nieuwe Haven aan den Korreweg te Groningen, onder beheer van den arch. P. M. A. Huisman; ingek. 23 bilj., als: C. Hillebrands, Nietap, ƒ 5900; G. Rademaker ƒ 5159, E. Smidt ƒ 4986, A. v. d. Berg ƒ 4888, H. K. Bol ƒ 4885, H. Huisman, Onderdendam, ƒ 4849; J. Pot, Stedum, ƒ 4821; D. Smit ƒ 4820, H. Moorman, Bedum, ƒ 4769; H. F. v. Duinen ƒ 4650, H. Bos ƒ 4650, B. Jansen, Middelstum, ƒ 4583; L. J. Smit, Molenrij, ƒ 4570; W. C. F. Kruse ƒ 4546, K. Dankel, Bafo, ƒ 4489; H. Peters ƒ 4444, D. Olthoff ƒ 4444, G. E. Wedrich, Hoogezand, ƒ 4384; P. v. d. Werf ƒ 4333, G. Huizinga ƒ 4312, A. Mantingh en B. Wilkens ƒ 4287, A. Siekman, Hoogkerk, ƒ 4175; Van Streun en Koning ƒ 3912. Gegund. De overigen te Groningen.

NAGEKOMEN AANKONDIGINGEN.

DINSDAG, 24 Augustus.

Delft, te 12 uren, door den directeur der artillerie inrichtingen, op zijn bureel Van Leeuwenhoeksingel: de levering van eiken-, dennen-, grenen-, vuren- en wilgenhout.

NAGEKOMEN UITSLAGEN.

Wehl, 7 Aug.: a. het verbouwen der school en b. het maken van schoolmeubelen; ingek. 10 bilj., als:

	a.	b.
G. Eijk, Wehl,	ƒ 3600	ƒ 736
Th. J. Lenderink, Gronau,	„ 3500	„ 740
W. Stark, Didam,	„ 3362	„ 721
J. Wolters, idem,	„ 3150	„ 920
A. Giesbers, Angerlo,	„ 3050	„ 850
B. Karps, Wehl,	„ 3024	—
B. Thomassen, idem,	„ 3021	—
A. Eijk, idem,	„ 2900	—
H. M. Berendsen, Keppel,	„ 2897	—
G. Th. W. Mentink, Wehl,	„ 2790	„ 750

MEDEDEELINGEN.

Amsterdam. Het bouwen van een hoogere burgerschool met 5-jarigen cursus aan de Roelof-Hartstraat alhier is gegund aan den heer J. M. Pinster alhier voor ƒ 48,000.

Met 1 November e. k. vaceert te **LEIDEN** de betrekking van

DIRECTEUR

der Gemeentewerken.

Jaarwedde f 4000.

Zij, die voor deze betrekking in aanmerking wenschen te komen, worden verzocht zich bij het Gemeentebestuur aan te melden vóór of op 31 Augustus a. s.

Aan de *AMBACHTSSCHOOL* te *'s-Gravenhage* wordt gevraagd:

Een LEERAAR

in **Hand-** en **Ornament-teekenen, Boetseeren** en **Beeldhouwen** op een jaarlijksch salaris van **ƒ 1000** à **ƒ 1200** naar gelang van bekwaamheid en leeuren.

Nadere informatiën en schriftelijke aanbiedingen aan de school tot 27 Aug. a. s. bij den DIRECTEUR, die daarvoor ook te spreken zal zijn van 20—27 Augustus.

H. LONDON, OVENBOUWER Haarlem.

HEETE LUCHTOVENS.

Zeer sterk warmtehoudend.

VOORDEELIG KOLENVERBRUIK.

Solide Gebouwd.

Bezitten alle Gemakken.

Vraag Prijs en Prospectus.

FRANSCHE OF RONDE OVENS

met Draaibare Vloer.

STOOM- en ROGGEBROODOVENS.

Teekeningen worden gratis verstrekt.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Mem. San. Inst. LONDON.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.

Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen* — *Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porceleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen.* — *Closets, Waschtafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

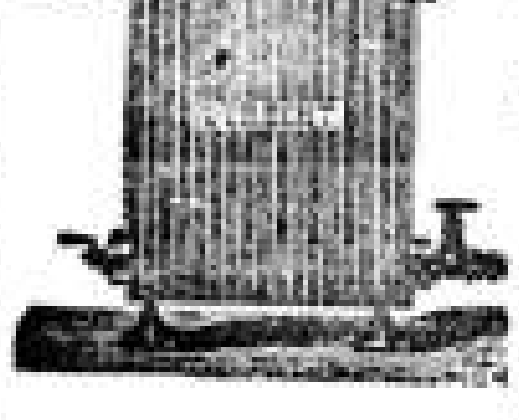

H. ZIMMERMANN, Utrecht.

VERTEGENWOORDIGER

der Hannoversche Maschinenbau A.-G. in LINDEN voor HANNOVER.

CENTRALE VERWARMINGSTOESTELLEN

naar alle systemen.

Levering van **Geribde pijpen** en **Kachels** voor **stoom** en **water.**

Gratis begrootingen. ***Billijke prijzen.***

WILH. TILLMANNS'SCHE WELLBLECH-FABRIK U. VERZINKEREI, REMSCHEID.

OVERKAPPINGEN, LOODSEN enz. van gegolfd plaatijzer.

ROLLUIKEN van Staal of Hout in verschillende constructies.

Vertegenwoordiger: **B. J. HESSELINK, Keizersgracht 263, Amsterdam.**

OFFENBACHER

PORTLAND CEMENT

FABRIEKSMERK

Grootste bindkracht en deugdelijkheid

Voldoet aan strengste keur. (1)

Lage Prijzen. PRIMA KWALITEIT

Monster op aanvrage.

Vertegenwoordigers: A. OOSTHOEK & ZOON, Alfen a/d. Rijn.

ROLLUIKEN van ***hout*** en van ***staal***, in verschillende ***constructiën.*** Prijscouranten en inlichtingen op aanvrage gratis bij

W. H. M. SCHOLTE,

Fabrikant, Prinsengracht 516, AMSTERDAM.

GEBR. HESSE, Damrak 68,

AMSTERDAM.

Leveren complete **CLOSETINRICHTINGEN.**

„ „ **BADINRICHTINGEN.**

WASCHBAKKEN, GASORNAMENTEN enz. Tegen concurreerende prijzen.

Plaatsing en inrichting door geheel Nederland. Teekeningen en prijscouranten op aanvrage. Wederverkoopers ontvangen het gewone rabat.

AANBESTEDING.

Op **Zaterdag 21 Augustus 1897**, des middags **12** uur, zal door de Architecten-Ingenieurs A. W. WEISSMAN en P. H. VAN NIFTRIK te Amsterdam, in het *Rechthuis* te *Watergraafsmeer*, **openbaar** worden **aanbesteed:**

Het bouwen van eene Villa aan den Middenweg aldaar.

Inlichtingen worden gegeven door genoemde Architecten-Ingenieurs te hunnen Kantore, *Plantage Parklaan 4*, alwaar bestek en teekening tegen **ƒ1,50** per stel verkrijgbaar is.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845

's-GRAVENHAGE, ***Kerkplein***, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN — AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

Lichtdrukinrichting

H. J. MONDT PCZN.,

Schenkstraat 74 's Gravenhage

Lichtdrukken op blauwen grond	ƒ0.85	per M²
klein formaat	„ 0.90	„ „
Id. op witten grond	„ 1.30	„ „
klein formaat	„ 1.40	„ „

Nette uitvoering.

Spoedige levering.

Machinale Jalousiën Fabriek

voor **HUIZEN** en **BLOEMENKASTEN.** Concurreerende prijzen, ruimen voorraad.

S. BRUIGOM, Arnhem.

Houtbereiding tegen bederf

Kyaniseerinrichting.

H. LENSINK,

HOUTHANDEL, ARNHEM,

levert pasklaar gekyaniseerd (rot en zwamvrij)

Basterwerken, Schuttingen, Vlooren Vloerribben, Bruinbakken, enz. enz.

Eenig zeker werkend reuk- en kleurloos middel.

Amsterdamsche Jalousiën-fabriek

Speciaal Adres voor:

ROLLUIKEN, ZONSCHERMEN,

TOCHTSCHERMEN, SERREDEK.

KING, Glas, Jalousiën enz.

Eenig adres voor

Houten Parquettapijten.

SPECIALE FABRIEK VAN:

Geschilderde Winkelgordijnen.

HOFLEVERANCIERS.

J. F. KRÖNER & Zonen, St. Luciensteeg 4, AMSTERDAM.

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,

voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.**

Geëmailleerde

Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN.

P. B. W. SINGENDONK,

ARNHEM.

GROF- en FIJNSMEDERIJ.

LEVERT **alle** soorten **HEKWERK** en verdere **Smidswerken, tegen concurreerende prijzen.**

KON. NED. GROFSMEDERIJ,

LEIDEN.

Machine-, Stoomketel- en Constructiefabriek. Scheepsbouwwerf met Dwarsbelling, lang 50 M. Stoombooten-, Bagger- en Spoorwegmaterieel. IJzer- en Kopergieterij. Zware en Lichte Smeedwerken. Ankers, IJzeren en Stalen Kettingen met certificaat van Lloyd's en Bureau Veritas.

Corns. GIPS Cornszoon, Dordrecht.

CREOSOTEEREN
BURNETTEEREN
KYANISEEREN } **op strengste keur.**
GEDEELTELIJKE CREOSOTEERING.

HOUTHANDEL — DWARSLIGGERS.

H. SCHMIDT & ZOON,

Handel in Wagenschot, Rondklossen en eiken **Bestekhout.**

Voorhanden gezaagde en ongezaagde Slavonische Rondklossen.
Groote voorraad gezaagd en ongezaagd WAGENSCHOT.

Kantoor: DIJKSTRAAT 40, AMSTERDAM.

H. & J. SUYVER

FABRIKANTEN VAN

Stoomketels en Werktuigen,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met EERE DIPLOMA (hoogste onderscheiding)

Hollandsche Tuin- en Zeepaard,

Bickerstraat

AMSTERDAM.

STOOMTIMMER-

HOUTWOL-FABRIEK

DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.

SPECIALITEIT in **verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken** en **Tuinkoepels.**

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

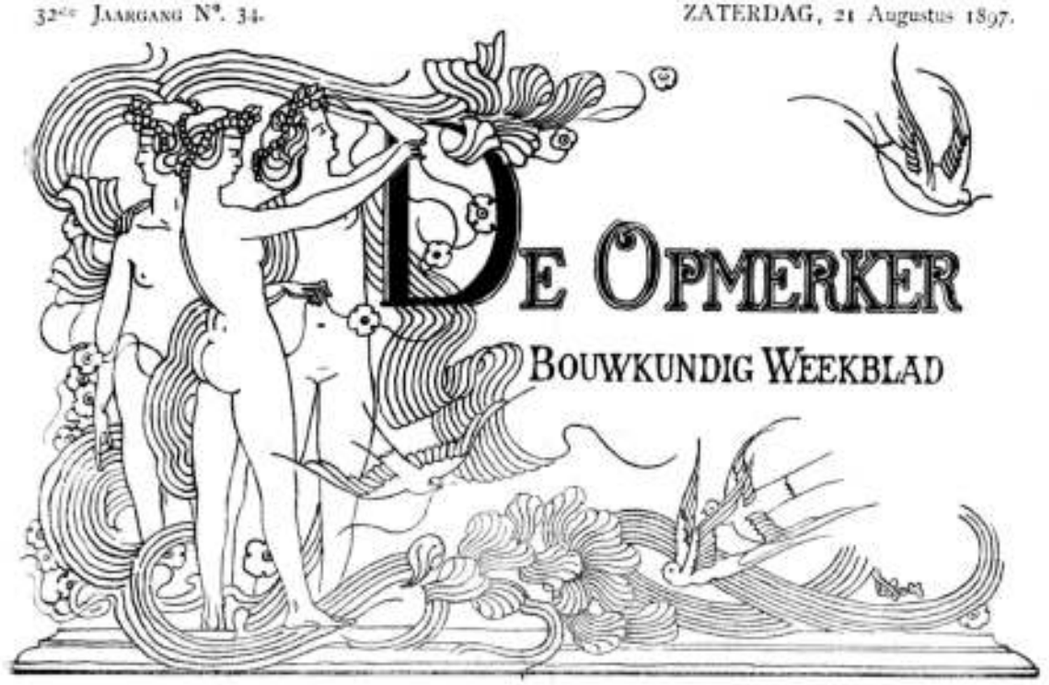

Redactie: P. W. VAN GENDT Jlz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 126, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland ƒ5,—, waarvan op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt voor België, bij vooruitbetaling ƒ6,50 en voor de overige landen der Postunie, met uitzondering van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling ƒ7,50.

Advertenties van 1 tot 6 regels ƒ1.50, het breedgenomen daaronder begrepen voor elken regel meer ƒ0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annoncen van aanbestedingen worden bij opgave van deze plaatsingen, dezelve tevermeld geplaatst. Afzonderlijke nommers met plaat ƒ0.25, zonder plaat ƒ0.15.

REISHERINNERINGEN.

DOOR

A. W. WEISSMAN.

V.

Milaan.

De reis van Como naar Milaan is niet bijzonder interessant. Ook wat comfortabele inrichting betreft, laten de Italiaansche spoorwagens te zeer alles te wenschen over, dan dat men er voor zijn genoegen in plaats zou nemen.

De bergen vertoonen zich weldra niet meer; de laatste is de Camerlata, waarop de bouwvallen van een oud kasteel nog zichtbaar zijn. Dan komt een heuvelachtig land en ziet men alleen aan den horizont de Monte Resegnone. Eindelijk, bij Monza, waar een modern en voor Italië bijzonder goed ingericht station de aandacht trekt, begint de Lombardijsche laagvlakte, die zich uitstrekt tot Venetië toe.

De aankomst te Milaan beantwoordt niet geheel en al aan de verwachtingen. Het station, welks fresco's en beeldhouwwerken Baedeker een afzonderlijke vermelding waardig acht, is een vuil, niet groot en slecht ingericht gebouw, dat den architect niet lang zal doen stilstaan. Daar in Italië nog overal de stedelijke accijnsen bestaan, zoo vindt er aan de stations een visitatie plaats, die echter niet streng is en gauw afloopt.

Talrijke omnibussen van hotels staan op het Stationsplein te wachten. Ik maak er echter geen gebruik van, doch geef alleen mijn bagage mede, om te voet het Domplein, waar mijn hotel gelegen is, te bereiken.

Door de prachtige Giardini Pubblici, die ten deele uit de vorige, ten deele uit deze eeuw afkomstig zijn, bereik ik het Corso Venezia, een breeden boulevard, die met verschillende meest moderne gebouwen prijkt. Het Palazzo Ciani zoowel als het Palazzo Saporiti zijn beiden van aanzienlijke afmetingen. De architecten, naar wier plannen zij werden opgetrokken, hebben zich door de 16e-eeuwsche voorbeelden laten inspireeren. Doch het juiste gevoel voor details, dat den meesters van dien tijd steeds eigen is, heeft den 19e eeuwers ten eenenmale ontbroken. Alles is banaal en levenloos. Aan het einde van het Corso kan het Seminarium, een werk door Giuseppe Meda in de 16e eeuw voltooid, den wandelaar doen zien, hoe groot het verschil tusschen een origineel en zijn navolging soms is.

Het Corso Venezia is een van de hoofdverkeerswegen der stad; een zuidelijk drukke menigte beweegt er zich op en neer. Het nu volgende Corso Vittorio Emanuele is nog levendiger; daar zijn de fraaiste winkels en wordt een soort van pantoffelparade gehouden.

Aan het eind van het Corso Vittorio Emanuele vertoont zich plotseling de Kathedraal, doch van de koorzijde en dus geheel anders dan men zich haar, naar de afbeeldingen te oordeelen, heeft voorgesteld. De eerste indruk is vreemd. Men verwacht een kooraanleg in den trant der kathedralen van Noord-Europa, en ziet als oostelijke afsluiting niets anders dan drie zijden van den achthoek, ieder van een reusachtig venster voorzien. Boven het kruis verheft zich een zonderling gevormde koepel met lantaarn; de kruisbeuk, van buitengewone breedte, steekt haast niet uit het schip, dat van zeer aanzienlijke lengte-afmeting is. En overal beelden, beelden en nog eens beelden, die meest modern schijnen, of althans vernieuwingen van vroegere sculptuur-werken.

Ik weersta de verzoeking, om het gebouw binnen te gaan, want de avond begint reeds te vallen. Daarom

ga ik liever naar de Piazza del Duomo, om de Galleria Vittorio Emanuele, die op alle reizigers zulk een indruk maakt, te bezoeken.

Dit moderne bouwwerk, van zeer aanzienlijke afmetingen, rijk verlicht, van prachtige winkels en cafés voorzien, gevuld met een dichte menigte, die op en neder flaneert, is zeker wel geschikt, om het groote publiek te imponeeren. Maar de architect moet zich ergeren aan de banale details, die de onmacht der hedendaagsche Italiaansche kunstenaars op al te voelbare wijze aan het licht brengen.

Den volgenden morgen gold mijn eerste bezoek de kathedraal, die zich nu op geheel andere wijze vertoonde dan den vorigen avond. Het mooie plein daarvóór straalde in het helderste zonlicht, en de kerk-gevel, waarvan ik vroeger zooveel kwaads gehoord had, viel mij bepaald mede. Ja, zelfs moet ik erkennen, dat het mij niet noodig scheen, dien gevel af te breken en door een anderen te vervangen. Vooral het benedendeel, naar de plannen van Pellegrino Tibaldi gebouwd en met keur van beeldhouwwerk versierd is van groote kunstwaarde en doet zien hoe deze leerling van Vignola nog geheel van den geest der vroegere Noord-Italiaansche bouwmeesters is doordrongen geweest. Het is waar, zijn werk is Renaissance, doch is dit wel zulk een groot kwaad? Verdient deze eerlijke tijdgeest-uiting met verre verkozen te worden boven alles, want onze hedendaagsche „Gothici" zouden kunnen maken? Als er wat gesloopt en veranderd moet worden, laat het dan het bovendeel van den gevel zijn; de moderne Gothiek, daar aan het woord, heeft al heel weinig te beduiden.

Ik had mij voorgesteld, dat de kerk in de heldere witheid van marmer, zooals een Hollander zich dat denkt, zou glanzen. Doch dit viel mij tegen, want ook in Italië blijft dit materiaal zijn oorspronkelijke kleur aan de buitenlucht niet behouden; het wordt grauwachtig geel en is van andere kalksteenen bijna niet meer te onderscheiden. De detailleering der gevels is ongemeen rijk, doch niet interessant. Men duizelt op het laatst van al die beelden, baldakijns, fialen en traceeringen.

Toen ik de kerk binnentrad nam juist de dienst een aanvang. Een prachtige tenor, zooals men ze alleen in Italië vindt, zong een klagend Kyrie. Het interieur, breed en grootsch, was in een geheimzinnig duister gehuld. Alleen een crucifix, onder den koepel opgehangen, en door geel licht op Rembrandtieke wijze bestraald, was duidelijk te onderscheiden. De lijdende Christus beheerscht alles en, mag het beeld misschien als kunstwerk geen groote waarde hebben, door zijn plaatsing maakt het meer indruk dan menige andere schepping.

Ook bij de kathedraal te Milaan trof mij, als bij die te Como, de majestueuze breedte van het interieur. Doch hier te Milaan zijn aan wederzijde van den middenbeuk telkens twee zijbeuken toegevoegd en dit geeft aan het ensemble nog meer breedheid. Even als te Como verschilt de hoogte dezer zijbeuken slechts weinig met die van den middenbeuk en daardoor is het, alsof de geheele ruimte één groote zaal wordt. Maar terwijl te Como het oog, na van de pracht der groote lijnen genoten te hebben, zich, aan het schemerlicht gewend, ook te goed kon doen aan de schoonheid der details, is dit te Milaan niet het geval. De Gothische bundelzuilen zijn niet fraai geprofileerd; de nissen met beelden, die de plaats der kapiteelen innemen, zijn meer vreemd dan mooi, de beschildering der gewelven, die den bezoeker den indruk wil geven, alsof zij allen à jour bewerkt waren, is bepaald wansmakelijk. Ook de glasschilderwerken, meest modern, moet men maar niet op den keper bezien.

Het beroemde beeld van den „gevilden man", die zijn vel heel gemoedelijk over den arm draagt, scheen mij esthetisch moeilijk te verdedigen. De 16e-eeuwsche vervaardiger, die den beschouwer verwittigt, dat niet Praxiteles, doch hij zelf hier den beitel gevoerd heeft, had zijn bericht gerust weg kunnen laten. De groote Helleen zou zich aan zulk een wansmakelijke voorstelling niet hebben bezondigd. En de H. Carolus Borromeus, die in de krypt, in een reliquiekas rust, dankt de belangstelling, die de bezoekers voor hem overhebben, zeker meer aan de deugden bij zijn leven tentoongespreid, dan aan de kunstwaarde van het omhulsel waarin zijn gebeente werd bijgezet.

Ondanks Baedekers raad: „Niemand versäume Dach und Turm des Doms zu besteigen", ben ik toch zoo vrij geweest, op den beganen grond te blijven. De schrijvers van reis-handboeken schijnen van meening, dat zoodra iemand het gebied van zijn vaderland heeft overschreden, er voor hem geen aangenamer werk is, dan al wat hoog is, te beklimmen. Zijn er geen bergen of heuvels, dan moet hij maar op daken, torens of koepels. De reizigers volgen dien raad trouw op en er zal wel haast niemand te Milaan geweest zijn, die niet „pflichtgetreu", in het zuidertransept zijn kaartje gekocht heeft, om naar den toren te mogen klimmen en daar het „Alpenpanorama" te gaan bezien. Maar ik had mij reeds eenmaal door Baedeker met zijn „Alpenpanorama's" laten beetnemen en ik wilde niet, dat mij dit weer zou overkomen.

Ik verliet dus de kerk en bezag het beeld van Victor Emanuel, dat het midden van de Piazza del Duomo inneemt. Als ruiterstandbeeld scheen het mij bijzonder geslaagd. Man en paard vormen een zeer goed geheel; alleen van een enkel punt gezien, is het, alsof het ros van het voetstuk valt. Doch alles is vol leven en de beeldhouwer heeft van den „re galantuomo", die nu juist niet tot de knappe mannen behoorde, een zeer karakteristieke figuur gemaakt. Een aardig denkbeeld scheen het mij ook, dat de haut-reliefs, die het voetstuk versieren, niet in omlijstingen zijn gevat, doch één geheel vormen, dat den geheelen omtrek van het podestal vult. Deze reliefs zijn met veel chic gedaan, doch de moeilijkheden, die het moderne costuum den beeldhouwer in den weg stelde, zijn niet geheel en al overwonnen.

Aan de zuidzijde van de kathedraal staat het Koninklijk paleis, een tamelijk droog werk uit de 18e eeuw, toen de Oostenrijkers te Milaan heerschten. Doch oostelijk van dit gebouw verheft zich een ander, de Arcivescovado, waar de aartsbisschop resideert, en dat het meesterwerk van Pellegrino Tibaldi is. Deze bouwmeester toont zich, vooral in de ordonnantie van de binnenplaats, zijn meester Vignola volkomen waardig. De details zijn streng, maar niet droog; de manier van Vignola leert men hier veel beter kennen en waardeeren dan wanneer men slechts de „ordeboeken" raadpleegt. Een zeer eigenaardig sieraad van deze binnenplaats vormen de reusachtige beelden van Mozes en Aäron.

Door de Galleria Vittorio Emanuele wandel ik nu naar de Piazza delle Scala, aan de noordzijde van de Kathedraal gelegen. Het is een zonderling, niet groot en ook niet regelmatig plein, waaraan de grootste schouwburg van Italië zich verheft. Die schouwburg maakt, van buiten gezien, al zeer weinig indruk. De architect Piermacini, die hem in 1778 voltooide, heeft zich al heel weinig moeite gegeven, om het bouwwerk aantrekkelijk te maken. Daarenboven is het slecht onderhouden, wat met het oog op de minder gunstige resultaten die de exploitatie in de laatste jaren gaf, geen verwondering kan wekken. Het gebouw was gesloten en er werden geen voorstellingen meer gegeven, zoodat ik over het interieur, dat 4000 personen moet kunnen bevatten, geen oordeel heb gekregen.

Tegenover de Scala staat het standbeeld van Lionardo da Vinci, dat echter dezen grooten meester geenzins waardig mag heeten. Maar toch bezit het plein een kunstwerk van den eersten rang in het Palazzo Marino, gebouwd door Galeazzo Alessi en thans als raadhuis in gebruik. De plattegrond van dit paleis vertoont een onregelmatig vierkant. De architectuur der gevels heeft drie verdiepingen boven elkander. Beneden, boven een krachtig basement, zijn Dorische zuilen aangebracht, terwijl de vensters door Jonische zuilen worden ingesloten. De verdieping daarboven is met Jonische pilasters versierd; de vensters bezitten hier hermen met zoogenaamde gebroken frontons daarboven. De bovenste verdieping heeft insgelijks hermen, die de kroonlijst dragen. De kroonlijst is van een attiek voorzien, dat misschien oorspronkelijk als voetstuk van een balustrade was bedoeld.

De achtergevel is aan de Piazza San Fedele gelegen. Hij is blijkbaar als voorgevel gedacht, wat te zien is aan het portaal met gekoppelde zuilen en balkon dat daar is aangebracht. Het wekt bevreemding, dat dit portaal niet in het midden van den gevel staat. Doch dit heeft zijn goede reden en wel, dat de Piazza San Fedele in Alessi's tijd nog niet bestond, terwijl de Via dell' Agnello toen tot aan het paleis doorliep. Tegenover die straat moest de hoofdingang komen, en aan deze noodzakelijkheid heeft Alessi de symmetrie opgeofferd. Aan de zijgevels zijn echter de portalen in het hart geplaatst.

In het gebouw worden de plannen van Alessi nog bewaard, en als teekeningen hebben zij niet veel te beduiden. Het verdient echter opmerking, dat de plattegrond hier zuiver vierkant is voorgesteld. Bij de uitvoering zou de bouwmeester genoodzaakt zijn geweest van de bestaande muurwerken gebruik te maken en daaraan zou de onregelmatige vorm te wijten zijn. Het was op verlangen van den bouwheer, dat Alessi zijn plan dus moest wijzigen.

Die bouwheer was een Genuees, Tomaso Marino, die omstreeks 1560 als pachter der zoutbelasting veel geld te Milaan verdiende en door Philips II in den adelstand werd verheven. Alessi was te Genua een zeer gezocht bouwmeester en dit verklaart, dat de keuze van Marino juist op hem viel.

De binnenplaats van het paleis, ofschoon niet groot, is zeer rijk van detail. Iedere zijde van het vierkant heeft drie traveeën. Gekoppelde Dorische zuilen dragen de benedenste bogen. De daarboven gelegen gedeelten zijn hoofdzakelijk met hermen, nissen, bloemfestoenen en dergelijken gedecoreerd.

De hoofdtrap draagt sporen van allerlei veranderingen, in den loop der tijden aangebracht. Verscheidene zalen zijn nog van hare oorspronkelijke versierselen voorzien, die echter door niet goed begrepen restauratiën nog al veel hebben geleden.

De groote zaal dient nu voor de vergaderingen van den gemeenteraad. De zoldering is versierd met een fresco, dat de goden van den Olympus verbeeldt, doch dat geen groote kunstwaarde bezit.

Nabij dit paleis staat de kerk San Fedele, door Carolus Borromeus in 1569 als Jezuïetenkerk begonnen. Pellegrino Tibaldi heeft het ontwerp gemaakt. In het bijzonder verdient de binnen-ordonnantie de aandacht. Slechts één beuk is aanwezig, die in een absis eindigt en die boven het koor een koepel heeft. De wijze, waarop de muren met pilasters voorzien zijn, herinnert aan de oud-Romeinsche triumfbogen. Ofschoon nog ver verwijderd van het barok-pompeuze der latere Jezuïetenkerken, maakt het geheel toch een rijken indruk.

Mijn wandeling gaat nu door de Via San Giuseppe en de Via di Brera naar het paleis van dienzelfden naam, dat eens als collegie der Jezuïeten gebouwd, nu de beroemde kunstverzamelingen van Milaan bevat. Het gebouw, aan tamelijk nauwe straten staande, maakt van buiten niet veel indruk. De gevels zijn grootendeels in een nog al onbeduidende baksteenarchitectuur gehouden. De binnenplaats imponeert wel door haar afmetingen en verhoudingen, doch is zeer eenvoudig gedetailleerd. In het midden staat Napoleon I, door Canova in brons gegoten. De beeldhouwer heeft het zonderlinge denkbeeld gehad om den Corsicaan in Adams-costuum af te beelden. Het is echter moeilijk aan te nemen, dat de Keizer voor het lichaam geposeerd heeft, want noch van zijn korte, gedrongen figuur, noch van zijn hangbuikje is ook maar het minste waar te nemen. Het beeld is slank en fraai gespierd; van Napoleon bezit het alleen de gelaatstrekken.

In de arcades van de binnenplaats zijn marmeren beelden van verschillende beroemde mannen opgesteld. Het moderne costuum doet hier aan het effect van het geheel veel afbreuk. Het staat zoo bespottelijk iemand in marmer te zien gehouwen met een gekleede jas en lange broek aan.

Een breed bordes leidt naar de schilderijzalen, op de eerste verdieping gelegen. Zij zijn slecht ingericht. Die met bovenlicht hebben een veel te groote hoogte, die met zijlicht zijn hokjes, die mij sommige der zaaltjes van het oude Trippenhuis in herinnering brachten. De schilderijen vielen mij tegen. Ik durf het haast niet te zeggen, maar Rafael's Spozalizio scheen mij niet veel beter dan een zoetelijke kleurendruk. Dit zal nu wel aan mij liggen, want Baedeker noemt deze schilderij, die onder glas geplaatst is, „der Hauptschatz der Sammlung".

Zelfs de fresco's van Luini, van de wanden gezaagd der kerken waarvoor zij geschilderd waren, maken hier niet den gewenschten indruk. In den vermaarden dooden Christus van Mantegna kon ik niets anders zien dan een uitvoerige studie van een verkort menschelijk lichaam. Bramantino, de leerling van Bramante, doch vooral de volgeling van Mantegna, doet zich in zijn madonna met engelen als een niet minder bekwaam teekenaar kennen, doch tevens als iemand dien het niet slechts om waarheid alleen, doch ook om schoonheid te doen is.

Een zeer eigenaardige schilderij is het groote stuk van Gentile Bellini, een oudere broeder van den meer bekenden Giovanni. Hier zien wij voor het eerst, hoe een schilder naar historische getrouwheid streeft. Marcus is te Alexandrië predikende voorgesteld. Om nu den beschouwer in gedachten naar Egypte te verplaatsen, zijn obelisken en minarets op den achtergrond aangebracht. Ook zijn de personen in Oostersche gewaden gestoken. Van Giovanni is hier een stuk, Christus door zijn getrouwen beweend, in den trant van Mantegna, wat hard van teekening en koud van kleur. De Venetiaansche school, die later juist in het coloriet haar kracht zou zoeken, kondigt zich aan in een madonna met heiligen, door Bartolommeo

Montagna. Vooral de muziekmakende engelen op den voorgrond zijn allerliefst. Ook een schilderij van Francesco Francia, die een zelfde onderwerp behandelt, trok mij wel aan. De aangezichten hebben dat waas van lieflijkheid en reinheid, waardoor de Umbrische school zich onderscheidt; toch is de schilder verre gebleven van de sentimentaliteit, die bv. in Perugino en den jongen Raffael zoo hindert.

Is de teekening, die Christus voorstelt, van Lionardo's eigen hand? Het wordt, en met grond, betwijfeld. Maar als zij werkelijk een kopie is, dan mag zij toch onder de meesterlijke navolgingen gerangschikt worden. In het werk van Gaudenzio Ferrari ziet men den invloed van Lionardo met dien van Perugino en Raffael zich vermengen. De marteldood der H. Catharina is wat hard van kleur, doch der compositie kan geen levendigheid ontzegd worden. Andrea Solario volgt in zijn Madonna de manier van Giovanni Bellini.

De Nederlandsche en Vlaamsche scholen zijn in deze verzameling slecht vertegenwoordigd. Vooral het vrouwenportret van Rembrandt, van 1632, is niet een der standaardwerken van den meester.

De Via Fiori Chiari brengt mij nu naar het ruime plein, als Piazza d'Armi bekend, en door verscheidene gebouwen van beteekenis ingesloten. Het eerste is het Castello, een kasteel, in 1368 begonnen en door Gian Galeazzo Visconti gebruikt, om de stad in bedwang te houden. Het wordt nu gerestaureerd en voor militaire doeleinden gebruikt. De middeleeuwsche vormen zijn nog duidelijk te herkennen. Gebakkensteen is hoofdzakelijk als materiaal gebruikt, doch hier en daar werd ook gehouwen steen voor de versiering toegepast. In de ornementatie spelen de wapens van de geslachten Visconti en Sforza een groote rol.

Napoleon had het plan, om de Piazza d'Armi tot een Romeinsch forum in te richten. Maar nu wordt er een park van gemaakt. De Fransche Keizer heeft echter toch enkele monumenten gesticht, die zijn „forum"-plannen in herinnering zullen doen blijven. In de eerste plaats een arena, die naar het voorbeeld der Romeinsche amphitheaters werd gebouwd, maar op meer bescheiden schaal. Toch moet het amphitheater 30,000 personen kunnen bevatten. Daar echter de circusspelen, zooals die bij de Romeinen in zwang waren, in het leven der hedendaagsche Italianen haast geen plaats innemen, zoo wordt het gebouw maar zelden voor zijn oorspronkelijke bestemming gebruikt. Architectonisch heeft het niets te beteekenen.

De Arco del Sempione, die tegenover het Castello staat, is een der navolgingen van antieke triumfbogen, die Napoleon zoo gaarne zag. In 1804 werd dit gedenkteeken begonnen, om des Keizers heldendaden te verheerlijken. Maar het was in 1814 nog slechts ten deele van zijn marmeren reliefs en beelden voorzien, toen de Oostenrijkers weder van het Lombardisch Venetiaansch Koninkrijk bezit namen, en ook Milaan bezetten.

Toen werden andere onderwerpen voor de versiering gekozen, dan Napoleon bedoeld had. De overwinningen der Oostenrijkers werden verheerlijkt en daarbij ook het Weener Congres en de Heilige Alliantie niet vergeten. Een quadriga met de Godin des Vredes bekroonde het geheel. De opschriften hadden op Keizer Frans betrekking. Zoo stond de poort tot 1859, toen Napoleon III en Victor Emanuel de Oostenrijkers uit Milaan verdreven en hun plechtigen intocht binnen de stad hielden. De opschriften werden nu veranderd, doch de beeldhouwwerken liet men zooals zij waren. En nu leest men daar: „Bij den intocht der bevrijders Napoleon III en Victor Emanuel met hunne roemrijke legers wischte het juichende Milaan de vernederende opschriften van dit marmer weg en stelde de onafhankelijkheid van Italië daarvoor in de plaats."

(*Wordt vervolgd.*)

TENTOONSTELLING TE ARNHEM.

(*Met ene plaat.*)

Op den 1 Juni jl. werd te Arnhem een tentoonstelling geopend van Geldersche industrie, waartoe het initiatief was genomen door de Algemeene Handelsvereeniging te Arnhem. Door haar werd het schoone landgoed Sonsbeek gehuurd om er de tentoonstelling te houden. Ieder die dit landgoed van nabij kent, weet hoe schoon hier de natuur is. Hoog opschietende boomen beschaduwen de lanen; het hellende terrein, het zeldzaam schoone bosch, de prachtige vijvers omringd van een weelderigsten plantengroei, maken dit landgoed tot een der schoonste plekjes van Nederland en een poëtisch gestemde natuur zou allicht de verzuchting slaken, hoe jammer dat dit alles zoo wordt gebruikt en ontwijd!

Welk eene verandering!

Tot voor korte jaren steeds bewoond door het Geldersche geslacht der Van Heeckeren's, ziet men thans voor het heerenhuis de inwoners en vreemdelingen zich laven aan de verkoelende dranken daar te verkrijgen, en fladderen de leden van de dameskapel de trappen in het huis op en af. Maar ook door die verandering heeft ieder gelegenheid te genieten van het natuurschoon van dit fraaie plekje.

De plaat in dit nommer geeft een afbeelding van de midden-travée of den hoofdingang van het tentoonstellingsgebouw, waarvan de plattegrond vier zijden van een zeshoek vormt met een der hoeken over de middenas van den hoofdingang gelegen.

Het eigenlijke gebouw is door de commissie gehuurd, en alleen de voorbouw met veranda's en de onderbouw is daarbij gemaakt. Door het hellende terrein waarop het gebouw kwam te staan, kwamen de beide vleugels met hunne vloeren ongeveer 3 meter boven den begane-grond, en heeft men dit benut door hieronder kolommen te plaatsen, die met bogen te verbinden en daaronder ter rechter- en linkerzijde geheel open café's te maken. Rondom de gevels loopen overdekte galerijen langs de winkeltjes, van waaruit men een prachtig uitzicht heeft op het terrein. De aanleg voor het hoofdgebouw is op het sterk hellende terrein zeer smaakvol. Met twee breede wegen, gaande langs mooi opschietend beuken hout, komt men op een groot plateau, waarop een muziektent staat met verhoogden vloer daaromheen; beide wegen vereenigen zich aan den voet van het breede bordes naar den hoofdingang. Daardoor lijkt de middentravee van het gebouw met haar beide flanktorentjes klein en fantastisch tegen den achtergrond van hoog hout. Het ontwerp van dit gebouw is van den architect J. G. van den Berg, te Arnhem, terwijl de decoratie van het geheel is uitgevoerd en ontworpen door den bekenden decorateur Ch. Roskam, die met smaak den hoofdingang heeft versierd met modern opgevatte bloem- en blad-ornementen en de groote bovenlichtvensters geschilderd heeft in imitatie gebrand glas. Een dezer vensters is op de gevelteekening te zien. De tuinaanleg van het geheel is, naar men ons mededeelde, ontworpen door een der commissieleden, den heer G. T. Coers, aan wiens krachtige medewerking de totstandkoming van het geheel te danken is.

Middengedeelte Hoofdgebouw Tentoonstelling van Geldersche Nyverheid Te Arnhem.

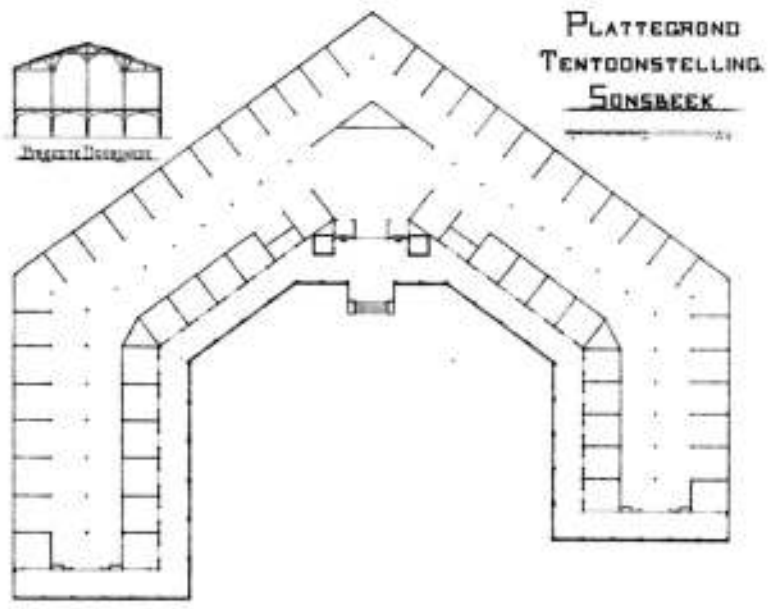

Photolith van G.J.Thieme, Arnhem.

Aan den ingang van de tentoonstelling hadden de Waalsteen-fabrikanten een collectieve inzending van hun materiaal, in den vorm van een muur met pilasters, bogen met fries-architraaf en kroonlijst, tevens dienende om de serre te ombouwen, waarin de Apostelen-klok was geplaatst en een tentoonstelling van kunstnijverheid-artikelen werd gehouden. Een en ander is helaas door een ongelukkig toeval een prooi der vlammen geworden.

Alleen de muur, die zoowel van ontwerp, als van uitvoering slecht was, staat, jammer genoeg, nog. De povere kroonlijst die het geheel dekte en de veel te hooge attiek, maakten met de onzuivere lijnen der bogen geen schitterende voorstelling van wat men met Waalsteen kan verrichten. Trouwens vinden wij een expositie van baksteenen, uit 'e massa gesorteerd, vrij noodeloos werk. Geen vakman zal zich daardoor laten verblinden.

Op het terrein zijn diverse kleinere gebouwtjes geplaatst, die de een meer, de ander minder aardig zijn van vorm en opvatting. Wij voor ons vinden de chocoladetent van Blooker in haar rustiek werk een der beste. Het van de Amsterdamsche tentoonstelling bekende gebouwtje van Van Marken's industrie te Delft staat hier zeer goed onder hoog geboomte en trekt veel bezoekers.

Of de tentoonstelling aan de verwachting beantwoordt, is ons onbekend; velen betwijfelen dit echter, daar de eigenlijke Geldersche industrie voor het grootste deel ontbreekt. De *Weekbl.* schreef in Mei: „Geheel onbekend is de Geldersche industrie daar buiten, en „onbekend maakt onbemind" is hier niet niet alleen volkomen van toepassing, maar velen kunnen zelfs een zeker gevoel van minachting niet verbergen, wanneer er gesproken wordt over industrie en handel in deze provincie. De tentoonstelling is bestemd om daarin eens een afdoende verandering te brengen. *En omdat dit vooral het doel is*, spreekt het vanzelf dat de daaraan verbonden voorbereiding ongelooflijk veel tijd en inspanning kost. Zeer veel wordt gevorderd van de werkkracht van de mannen, die zich aan het hoofd dezer grootsche onderneming hebben gesteld" enz. enz., en op deze tegenwoordig meer en meer veld winnende manier gaat de beschrijving door.

Van het gebouw heet het:

„Wie met het terrein bekend is en zich herinnert de helling waaraan de grond daar onderhevig (*sic*) is, zal begrijpen dat het met ongelooflijke moeilijkheden gepaard ging om daar juist op die plaats een zoo groot gebouw te doen neerzetten.

„De ontwerper de heer J. G. v. d. Berg architect te Arnhem, die met de geheele leiding van het architectonisch gedeelte is belast, is er echter in geslaagd die moeilijkheden glansrijk te overwinnen door de linker- en rechterzijvleugels, welke door de helling van het terrein ongeveer 3 M. boven den beganen grond (?) kwamen, van een zwaren onderbouw te voorzien, welke ruimten, die ieder een oppervlakte hebben van ± 500 M², worden bestemd, links voor de hoofdrestauratie, rechts voor de volksbuffetten. *Door deze wijze van bouwen hangt het hoofdgebouw als het ware tegen den berg die hier een hoogte bereikt van 15 meter, hetwelk vooral bij avond een interessant gezicht zal opleveren.*"

Wij cursiveeren om te doen uitkomen het meestal dwaze van technische beschouwingen in niet-vakbladen. Volgens den schrijver is het hangen van een gebouw tegen een berg een kunststuk; wij vinden dit niet. Kunstig zou het in hooge mate zijn, maar leelijk, en het is dan ook gelukkig dat men dien indruk in 't geheel niet krijgt.

Wij meenden den lezers geen oneindst te hebben gedaan eene schets van het gebouw te geven.

F.

PRIJSVRAGEN

GEDENKPENNING.

De jury voor den wedstrijd ten behoeve van den gedenkpenning, welke H. M. de Koningin wenscht te doen slaan bij gelegenheid Harer plechtige Inhuldiging te Amsterdam, heeft in een verslag aan H. M. de Koningin-Weduwe, Regentes, medegedeeld, dat haar 59 tijdig ingekomen ontwerpen ter beoordeeling zijn voorgelegd, dragende de navolgende motto's of onderscheidingsteekenen:

1. S. V.
2. Zonder ijver geen kennis, Zonder kennis geen leven.
3. Onbekend maakt onbemind.
4. Concordia.
5. Pro Patria.
6. Genius Hollandiae.
7. Remunj.
8. Zonder vlijt niets gedijt.
9. Aelst Juni.
10. Concordia res parvae crescunt.
11. Arbeid adelt.
12. Eensdracht maakt macht.
13. Il y a une grande influence exercée dans les beaux arts.
14. Korenbloem.
15. Arbeitsame voert tot eere.
16. Houw en trouw, Voorsin en Wetten!
17. Spes alma superat.
18. Denken en werken.
19. Rust roest.
20. L'union fait la force.
21. Tandem fit calyx rosa.
22. Trouw aan Koningin.
23. Oranje.
24. Regeeringssymbolen.
25. X.
26. Oranje.
27. God, Nederland en Oranje.
28. Pro patria.
29. Patria.
30. Oranje boven.
31. Labora.
32. Vrede.
33. In te speravi.
34. △
35. Pour vivre en paix, il faut supporter bien de choses.
36. ☉ In hoc signo vinces.
37. Oranje Nassau.
38. Nederland en Insulinde.
39. Kroon.

De uitslag van het onderzoek van de jury is geweest, dat naar hare meening de vier volgende ontwerpen voor een prijs en derhalve ook voor eene uitnoodiging tot het vervaardigen van een definitief ontwerp in aanmerking komen:

a. N°. 38. Nederland en Insulinde.
b. N°. 39. Kroon.
c. N°. 34. △ (alleen voor zoover de voorzijde betreft).
d. N°. 37. Oranje Nassau (alleen voor zoover de keerzijde betreft).

Hare Majesteiten, zich met de conclusie van dit verslag vereenigd hebbende, zijn de couverten, inhoudende de namen der bekroonde ontwerpers, geopend en gebleken dat de vervaardiger is van ontwerp:

N°. 38 de heer J. Hendr. Baars te Amsterdam:
„ 39 „ „ C. J. Begeer te Utrecht.
„ 34 „ „ Bart van Hove te Amsterdam.
„ 37 „ „ J. Kuyper te 's-Gravenhage.

Deze heeren zijn uitgenoodigd tot het indienen van definitieve ontwerpen.

Wij brengen in herinnering dat het programma van dezen wedstrijd in de *Staatscourant* van 13 Febr. jl. is opgenomen. De Jury bestaat uit de heeren Van Delden, Dr. De Dompière de Chaufepié, Van der Kellen, Jhr. De Ranitz en Jhr. Mr. Victor de Stuers.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

AFDEELING 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van 7 Augustus 1897.

In deze bijeenkomst, door 12 leden bijgewoond, werd mededeeling gedaan van een verzoek der afdeeling Amsterdam tot het verleenen van steun aan de pogingen, om donateurs tot de Vereeniging te doen toetreden.

Hierop werden de ingekomen antwoorden op de prijsvraag voor een diploma bezichtigd, waarna de heer L. A. van Essen eene kunstbeschouwing gaf van het werk van Hugo Licht: „Architectur Deutschlands".

Met een woord van dank aan den heer Van Essen en een verzoek aan de aanwezigen om de collega's tot betere opkomst aan te sporen, werd de vergadering gesloten.

BEKRONINGEN OP DE TENTOONSTELLING TE DORDRECHT.

Blijkens het rapport der jury zijn op de Tentoonstelling te Dordrecht toegekend 8 eerediploma's, 32 gouden medailles, 5 verguld-zilveren medailles, 81 zilveren medailles, 38 bronzen medailles en 18 eervolle vermeldingen. Voor zoover de bekroningen betrekking hebben op bouwkunst, meubileering, versiering, verlichting, verwarming, bewerkte metalen, nijverheid, werktuigen en gereedschappen, werden de onderstaande toegekend:

Eerediploma's.

Frans van de Loo Sr., Dieren, bakateen (met kleine zilveren medaille der Koningin).
H. & P. v. Schaik, houten parketvloeren.
J. B. Hillen, Amsterdam, meubelen.
H. F. Jansen & Zoon, id. id.
J. P. v. d. Schilden, Rotterdam, meubelen (met kleine zilveren medaille der Koningin-Regentes).

Gouden Medaille.

De Lint & Co., Rotterdam, tegels.
H. G. R. Rief, Nijmegen, hout- en marmer imitatie.
A. C. Sommer, 's-Gravenhage, tooneeldécor en muurschildering.
P. L. van Oijen, Rotterdam, ovens.
C. J. Begeer, Utrecht, medailles.
Wed. A. Brand & Zn., Dordrecht, sierijzer voor kunstsmeedwerk.
G. C. Renner & Zn., 's-Gravenhage, div. voorwerpen in goud, zilver en diamant.
J. W. Mijnlieff, Utrecht, kunstaardewerk.
Jean Kievits & v. Roode Cz., Papendrecht, direct werkende stoomdynamo in werking.
H. Paul, Leiden, teekening van het schepràd van het stoomgemaal van den Elsbroekerpolder.

Verguld-zilveren Medaille.

A. & H. van Bergen, Heiligerlee, torenklok op Oud-Doràt.
Jan Jaarsma, 's-Gravenhage, inslait-schildrulkarlels.
H. Ulrich, Amsterdam, glasslijperij.

Zilveren Medaille.

D. J. Breedveld, Dordrecht, marmer enz.
Gebr. Cauta, Rotterdam, bouwkundige lichtdrukken.
Dericks & Gelders, Druten, bouwmaterialen.
P. Dolk & Zoon, Dordrecht en Rotterdam, divers glas.
H. Hangelmann, Utrecht, maalsteenen enz.
Jurgens & Co., Dordrecht, hoofdentree der tentoonstelling, uitgevoerd in cementsteen.
A. Mattoucci, 's-Gravenhage, gipsgroep met pedestal.
J. J. Pelt, Rotterdam, Zweedsch graniet en Belgisch marmer.
B. Van Randwijk, Dordrecht, verfwaren.
Stein & Takken, Utrecht, asphalt.
H. F. Van Thiel & Zoon, Haarlem, vernis en standolie.
C. A. Vriesendorp & Zonen, Dordrecht, rijtuig- en andere lakken.
C. Wasser & Co., Rotterdam, molensteenen.
Carl Fischer, Amsterdam, houtdraaiwerken.
Gidding & Zonen, Rotterdam, decoratieve motieven.
Jan Reijn Janszoon, Hilversum, tapijten.
Adr. Schotel, Dordrecht, diverse veranda-beschilderingen.
A. van der Weijden Jzn., Dordrecht, hout- en marmer-imitatie.
J. H. van Randwijk, Dordrecht, haarden en kachels.
Th. J. P. Balfoort, Voorschoten, schilderijen van gedreven koper.
F. W. Braat, Delft, geemeed-ijzeren, gebronsd-zinken en bronzen voorwerpen en teekeningen.
A. de Haas, Leeuwarden, zilverwerk.
Van der Kolf & Meijn, Rotterdam, gegalvaniseerde en vernikkelde voorwerpen.
P. Schotel, Dordrecht, kunstsmeedwerk.
G. J. Vincent & Co., Schiedam, kunstsmeedwerken van kleine afmetingen.
A. Salm Azn., 's-Gravenhage, drijfriemen.
A. van Steenwijk, Rotterdam, model van een dubbel compound tandemmachine.
Vinken & Domhoff, Rotterdam, boormachines, draaibanken, enz.
A. C. Zoethout & Zoon, Dordrecht, verzameling electrische toestellen, enz.
Jos. Merckelbagh, Utrecht, gesneden en geciseleerd leder.

Bronzen medaille.

W. N. van Dooren, Dordrecht, vernissen en verfwaren.
G. F. van Gent, Gorinchem, lakken, vernissen, verfwaren en kwasten.
Vereeniging Dordrechtsche Ambachtschool, Dordrecht, diverse proeven van arbeid.
K. Kos Koolhaalder, Rotterdam, decoratief schilderwerk.
Plasschaert, De Nood & Co., Veere, geschilderd en gebrand glas.
L. van Tetterode, Dordrecht, twee biljarts.
A. van Veen, Dordrecht, imitatie Japansche wandversiering.
H. Tekstra, Leeuwarden, gesneden meubelen.
J. P. Wijers, Dordrecht, linoleum.
J. A. A. Gerritsen, Amsterdam, medailles enz.
H. C. Wüst, Dordrecht, artikelen voor verlichting en verwarming.
J. Lips Bz., Dordrecht, kachels en haarden.
J. F. Kröner & Zonen, Amsterdam, jalouzieën enz.
D. Uitzinger, Amsterdam, boormachine ½ der ware grootte.
A. J. van Veleon, Dordrecht, model van een windwatermolen van het jaar 1421.
J. Voorlandag, Dordrecht, apparaten voor economie der industrie.

Eervolle vermelding.

G. M. van Dijk, 's Gravenhage, boekenkast.
Jac. Schotel J.Hzn., Dordrecht, een eikenhouten schoorsteenmantel.
L. P. Smulders, Breda, diverse meubelen.
Wed. C. W. Tengeler, Schiedam, kamer- en salonameublement enz.
W. H. Kam, Rotterdam, een tandartskast.
De Vaagt & Co (Ned. Stoomhoutdraaierij), Wageningen, naambord en bord met raamgarnituur.
Nederl. Gasgloeilicht-maatschappij, voorheen J. Selten, patent dr. Auer von Welsbach, verlichting feestzaal, restauratie en terras.
Maatschappij tot bereiding van koolteerproducten, Krimpen a/d. IJsel, koolteerproducten in flesschen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

ROTTERDAM. De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst vergadert op Dinsdag 14 September in een der zalen van het Sociëteitsgebouw der Rotterdamsche Diergaarde. De heer Henri Evers zal een voordracht houden over den bouw van de nieuwe kerk der Remonstrantsch Gereformeerde gemeente, gebouwd naar de plannen en onder directie van de heeren Henri Evers en J. Stok Wz., waarna onder leiding van genoemde architecten een bezoek aan het kerkgebouw zal worden gebracht. Voorts zal een tocht op de rivier worden gemaakt ter bezichtiging van de verschillende havenwerken, waarbij de directeur der gemeentewerken, de heer G. J. de Jongh, zich bereid heeft verklaard de noodige inlichtingen te geven.

In de vergaderzaal zullen teekeningen van te Rotterdam in uitvoering zijnde en in den laatsten tijd uitgevoerde bouwwerken worden tentoongesteld, en na afloop der vergadering wordt een gemeenschappelijke maaltijd in het gebouw der Diergaarde gehouden.

BAARN. De Gemeenteraad vereenigde zich zonder discussie met het voorstel van B. en W. om den gemeente-architect, den heer Lamers, eervol te ontheffen van de opzichter bij betrekkingen, en zijn tractement alsnu vast te stellen op ƒ 2500. Voorts werd besloten een leeraar aan het teeken-instituut te benoemen op eene jaarwedde van ƒ 400.

DELFT. Aan de Polytechnische School zal de waarnemend directeur, tot inschrijving van den cursus 1897—1898, zitting houden in het gebouw der instelling op Maandag, Dinsdag en Woensdag 6, 7 en 8 September, van 10—12 en van 1½—3 uren.

— Aflevering 8 van De Natuur (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat: Mikro-organismen en het onderzoek der lucht, door C. J. Koning. — Samengeperste zuurstof voor verlichting en projectie, door Dr. A. J. C. Snijders. — Zetmeel, door P. H. de Wit. — De populier als bliksemafleider, door H. Overhoff. — Een spoorwegreisje door de Preanger, door G. J. H. — Een optisch bedrog, door De T. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië zijn:

benoemd tot ingenieur der 1e kl. de waarn. ingenieur der 2e kl. J. F. de Gijselaar; tot ingenieur 2e kl. de ambtenaar op non-activiteit W. Elenbaas, laatst die betrekking bekleed hebbende;

overgeplaatst van Demak naar Koedoes, de aan den chef der irrigatie-afdeeling Serang toegevoegde ingenieur 2e kl. E. A. van Arcken; van de werken en opnemingen aan de Solorivier naar de residentie Soerabaja, de architect 2e kl. C. Doesburg; van de residentie Cheribon naar het gouvernement Sumatra's Westkust, de opzichter 3e kl. C. Hallestelle; van de residentie Bantam naar de residentie Cheribon, de opzichter 1e kl. A. J. Dijkstra; bij de irrigatie-afdeeling Serajoe: van Bandjarnegara naar Karanganjer, de opzichter 3e kl. K. F. Tugman; van Karanganjer naar Bandjarnegara, de opzichter 1e kl. Mas Aboekassan Atmodirono;

geplaatst bij de directie de benoemde ing. 2e kl. W. Elenbaas.

— Bij de Staatsspoorwegen op Java zijn:

benoemd tot onderopzichter 2e kl. bij de exploitatie, de tijdelijke onderopzichters 2e kl. Th. G. R. Hesse en J. H. Th. Arends;

geplaatst bij de Oosterlijnen, de opzichter 1e kl. A. G. Behouden en de opzichter 2e kl. A. J. Bourguignon;

belast met de opnemingen voor den aanleg van een stoomtramweg over Lombok, de tijdelijke ingenieur 1e kl. J. F. P. Richter;

toegevoegd aan den ingenieur Richter voornoemd, de opzichter 1e kl. K. F. S. O. Ott, de tijdelijke opzichter 2e kl. E. R. Senel en de tijdelijke opzichter 3e kl. O. A. Gewaij.

— Bij de Maatschappij tot exploitatie van staatsspoorwegen zijn bevorderd tot adjunct-ingenieur 1e klasse de heeren H. F. Thijssen te Tilburg, en H. Vermaas te Vlissingen, beiden adjunct-ingenieur 2e klasse; voorts benoemd tot adspirant-adjunct ingenieur: in de centrale werkplaats te Zwolle, de werktuigk. ingenieur J. W. Scherrer, en bij den dienst van weg en werken, de civiel-ingenieur C. G. J. W. Koopman.

— Bij Kon. besluit is de heer F. Nobel Azn. benoemd tot tijdelijk adjunct-ingenieur bij het aan het Departement van Koloniën verbonden Technisch Bureau.

— Bij beschikking van den minister van waterstaat is Jhr. W. M. de Brauw benoemd tot buitengewoon opzichter bij de werken tot verbetering van den Rotterdamschen Waterweg, en A. K. Zwerde bij het verrichten van peilingen en opnemingen in de Westerschelde.

— Als tijdelijk opzichter bij den bouw der school te Zaandam is door Burg. en Weth. benoemd de heer S. Zijlstra te Enkhuizen.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opzichter van den Haarlemmermeerpolder. Jaarwedde ƒ 1000 à ƒ 1200 en vrije woning. Adres op zegel, vóór 1 Sept. aan Dijkgraaf en Heemraden te Haarlem. (*Zie advert. in dit no.*)

— Leeraar in het hand- en ornamentteekenen, houtsneeren en beeldhouwen aan de ambachtsschool te 's-Gravenhage. Jaarwedde ƒ 1000 à ƒ 1200. Adres den Directeur. (*Zie advert. in het vorig no.*)

— Leeraar in het bouwkundig teekenen aan het gemeente-teeken-instituut te Breda. Jaarwedde ƒ 400. Adres vóór 1 Sept. aan den Burgemeester. (*Zie adv. in dit no.*)

— Mijnbouwkundig ingenieur, bereid dadelijk te vertrekken naar Celebes, tegen ruim salaris en tantième. Adres lett. 4 E Y, Alg. Adv.-bureau Nijgh & v. Ditmar, Amsterdam.

— Teekenaar, om in vrijen tijd meubelteekenwerk te verrichten. Adres lett. E T 164 *Nieuws v. d. Dag.*

VERVOLG DER UITSLAGEN.

Heelsum, 16 Aug.: het bouwen van een landbouwerswoning op een terrein aan den Hoogenkamp te Renkum. Tot nadere aankondiging uitgesteld.

Middelburg, 20 Aug.: het leveren en storten van steen tot verdediging van den oever vóór Neuzen. Minste inschr. P. A. van de Velde, Neuzen, voor ƒ 11,229. Raming ƒ 10,000.

NAGEKOMEN AANKONDIGINGEN.

WOENSDAG, 25 Augustus.

Apeldoorn, door den arch. J. A. Wijn: het schilderwerk aan een in aanbouw zijnd woonhuis te Ugchelen.

VRIJDAG, 27 Augustus.

Apeldoorn, door den arch. J. A. Wijn: het bouwen van een woonhuis nabij den Stinkaarder.

ZATERDAG, 28 Augustus.

Zwolle, te 4 uren, in de Nieuwe Stadsherberg: het uitvoeren van eenige herstellingen en veranderingen aan het perceel van H. Jansen in de Walstraat. Inl. bij den arch. D. de Herder. Aanw. 24 Aug., te 3 uren.

Kolmschate (O.), te 4 uren, door H. Beunk, in het koffiehuis van E. J. Klaster: het wederopbouwen van zijn door brand vernield boerenwoonhuis. Aanw. 28 Aug., te 10 uren.

MAANDAG, 30 Augustus.

Maassluis, te 12 uren, door burg. en weth.: het uitdiepen van de haven. Aanw. 25 Aug., te 12 uren.

WOENSDAG, 1 September.

Bolsward, te 12 uren, door burg. en weth.: het vergrooten en vertimmeren van het gebouw aan de Franekerstraat, bestemd voor ziekenhuis. Aanw. 28 Aug., te 11 uren.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Mem. San. Inst. LONDON.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co. te Barrhead.

Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen.* — *Closets, Waschtafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

STOOMFABRIEK voor Draai- en Beeldhouwwerk

op eigen en opgezonden teekeningen.

Gebr. STAALMAN.

Lijnbaansgracht 350, AMSTERDAM.

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN, voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerde **Peilschalen.**

WEEGWERKTUIGEN.

GEBR. HESSE, Damrak 68,

AMSTERDAM.

Leveren complete **CLOSETINRICHTINGEN.**
„ „ **BADINRICHTINGEN.**

WASCHBAKKEN, GASORNAMENTEN enz. Tegen concurreerende prijzen.

Plaatsing en inrichting door geheel Nederland. Teekeningen en prijscouranten op aanvrage. Wederverkoopers ontvangen het gewone rabat.

D. J. BREEDVELD,

Steenhouwer. DORDRECHT.

levert: Gepolijst en gefrijnd HARDSTEENWERK.

WITTE en GEKLEURDE MARMERWERKEN.

ZANDSTEEN in verschillende soorten. **SCHOORSTEENMANTELS** enz.

Bekroond met de Zilv. Med., Nat. Tentoonstelling van Nijverheid & Kunst, Dordrecht 1897.

Haarlemmermeerpolder.

WORDT GEVRAAGD een

OPZICHTER

voor bovengenoemden polder. Aan deze betrekking is verbonden een salaris van *f* **1000** à *f* **1200** en *vrije woning*.

Personen boven de veertig jaar komen niet in aanmerking.

Zich te wenden tot Dijkgraaf en Heemraden op gezegeld papier vóór 1e September 1897.

Inlichtingen te verkrijgen bij den Ingenieur op 25 en 27 Augustus a. s. ter Secretarie des polders aan den *Jansweg* te Haarlem van 11—2 uur.

HAARLEM, 13 Augustus 1897.

Dijkgraaf en Heemraden van den Haarlemmermeerpolder:

G. C. EVERWIJN LANGE, *Dijkgraaf.*
H. VAN WICKEVOORT CROMMELIN., *Loco-Secretaris.*

Gemeente-Teekeninstituut.

te BREDA.

Wordt, met ingang van *1 October 1897*, **GEVRAAGD** een

LEERAAR

in het bouwkundig teekenen,

op eene jaarwedde van f 400.

LEERCURSUS van **1 October** tot **1 April.**

Deelname aan het pensioenfonds is verplichtend.

Belanghebbenden gelieven zich bij adres op gezegeld papier en onder overlegging van stukken te wenden tot den Burgemeester van *Breda* **vóór 1 September 1897.**

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van 's *HERTOGENBOSCH*, zullen ***Maandag 30 Augustus a. s.***, voormiddags **10** uur, in het **openbaar**

HERBESTEDEN:

Het maken van gebouwen en inrichtingen op het terrein der Prise d'eau, ten behoeve der ontijzering van het grondwater der gemeentelijke Hoogdruk-Waterleiding.

Bestek en teekening zijn tegen betaling van **f 2.50** verkrijgbaar ten Kantore van den Directeur der Waterleiding, of op franco aanvrage aan dit Kantoor met toezending van het bedrag in postwissel (postzegels worden niet in betaling genomen en aan aanvragen zonder postwissel wordt geen gevolg gegeven).

Aanwijzing zal geschieden op Vrijdag 27 Augustus, voormiddags ten 10 ure, op het terrein der Prise d'eau.

AANBESTEDING.

Op **31 Augustus 1897**, des voormiddags ten 11 ure, zal ten huize van G. VERSFELD te **WIJK**, provincie *Noord-Brabant*, in het openbaar bij enkele inschrijving worden

aanbesteed:

Het maken van werken tot verdediging van den linkeroever der rivier de Maas en het verrichten van baggerwerk in het rivierbed nabij Veen.

Bestek en teekening zijn tegen *f* 0.60 te bekomen bij den Boekhandelaar A. LAND Exn. te *Harlingen*.

Aanwijzing en inlichtingen zullen *28 Augustus a. s.*, des voormiddags ten 11 ure, op het terrein worden verstrekt.

TATTERSALL & HOLDSWORTH,

ENSCHEDE.

Globe, Works en Stores.

Aanleg van **Centrale verwarming** in **SERRES, BROEIKASSEN**, PARTICULIERE en OPENBARE GEBOUWEN enz.
HANDEL in **Wand-** en **Muurtegels.** Asphalt, Schoorsteenmantels, Vloeren.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade

De NEDERLANDEN van 1845.

's GRAVENHAGE, ***Kerkplein***, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

L. van der Hoorn,

DONKERSTRAAT 17, UTRECHT.

Fabriek van ELECTRISCHE SCHELLEN, NUMMERBORDEN, TELEPHONEN, BLIKSEMAFLEIDERS enz.
Complete installatiën voor GALVANOPLASTIEK, VERNIKKELEN, VERGULDEN, VERZILVEREN enz.
DYNAMO'S, ELEMENTEN, SLIJPSCHIJVEN, CHEMICALIEN, APPARATEN enz.
Begrootingen, Prijscouranten enz. gratis.

ROLLUIKEN

van ***hout*** en van ***staal***, in verschillende ***constructiën***. Prijscouranten en inlichtingen op aanvrage gratis bij

W. H. M. SCHOLTE,
Fabrikant, Prinsengracht 516, AMSTERDAM.

Stoomtimmerfabriek „ZWEDEN",

UTRECHT.

Architraven, Lijsten, deuren, ramen, balustrades, Mouleuren, Omlijstingen voor Kerken en Gebouwen enz. enz.

KOZIJNEN, geheel afgewerkt of ruwkloar. Hooten gebouwen, kiosken, verandas, Vloerdelen met blinde verbinding, enz. enz.

ARCHITRAVEN en LIJSTEN in voorraad; PROFILLEN gratis verkrijgbaar.

VAN WIJNGAARDEN & Co.

FABRIEK van

Machinale Houtbewerking.

WEESP. WEESP.

TIMMERWERKEN IN DIVERSE HOUTSOORTEN.

Lijstwerk ook voor Meubelmakers. Wand- en Plafond betimmeringen.

HOUTEN GEBOUWEN als: **Villa's, Tuinhuizen, Keeten** enz.;
ook onderdeelen als: *Deuren, Ramen, Veranda's, Erkers* enz.

Sportartikelen en artikelen voor Huishoudelijk gebruik.

SPECIALE INRICHTING

voor ronde en veelhoekige Balusters en Bas-Reliefs.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste JAARGANG N°. 35. ZATERDAG, 28 Augustus 1897.

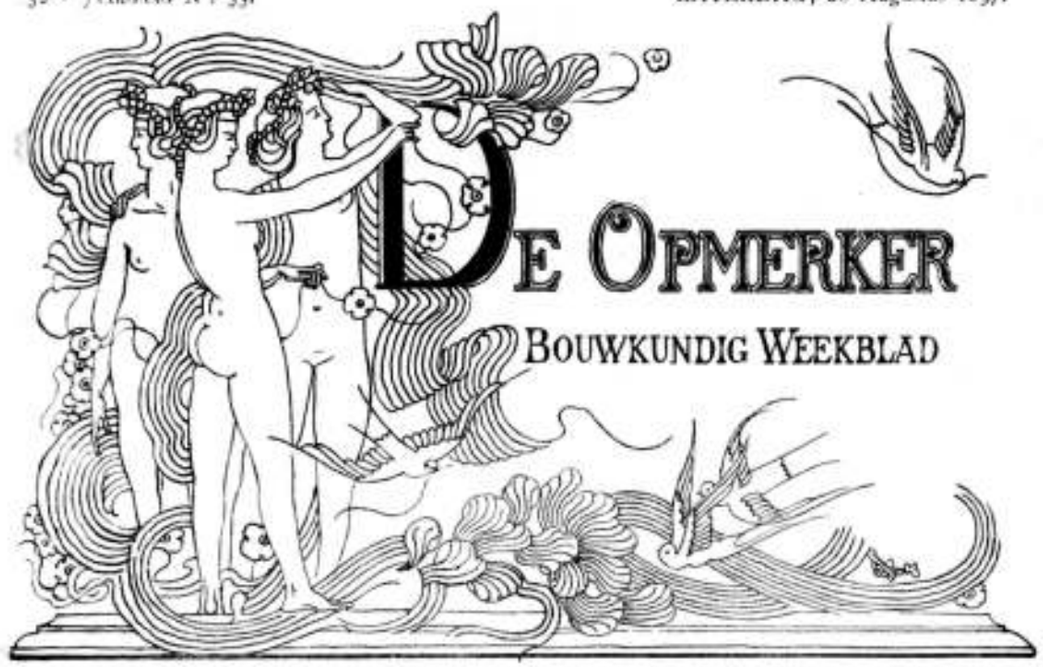

REDACTEUR F. W. VAN GENDT JUC. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 5.—, waarover op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt voor België, bij vooruitbetaling *f* 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer *f* 0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal geteekend. Afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

DRIE WOONHUIZEN OP DUINOORD TE 's-GRAVENHAGE.

Bij de Plaat.

In April 1893 werd door den heer Vincent Abraas het plan opgevat op Duinoord drie woonhuizen te bouwen, waarvan een voor hemzelf en de beide andere op speculatie.

In overleg met den heer Nics. Molenaar, architect alhier, werd het terrein hoek Sweelinckplein en Banstraat daartoe geschikt geacht en aangekocht. Weldra werd met den bouw begonnen, die door den opzichter A. C. J. Oomen in eigen beheer werd uitgevoerd. De gevels zijn hoofdzakelijk opgetrokken van machinale Groninger steen, afgewisseld door witte steen; waar de constructie het eischte, is hardsteen gebruikt. Het beeldhouwwerk is vervaardigd door den heer E. Schiffelers.

Met dit ontwerp dong de heer Molenaar mede in het concours van gevel-ontwerpen op de terreinen van de Haagsche Bouwgrond-maatschappij „Duinoord". Onze lezers weten met welken uitslag. De Jury voor dezen prijskamp kende den eersten prijs ad *f* 2000 aan dit ontwerp toe, en wel omdat het „wat omvang en belangrijkheid, zoowel als artistieke opvatting betreft, verre alle andere ontwerpen overtreft".

Dit concours, waarvan weldra eene herhaling verwacht kan worden, heeft ook buiten de Residentie de aandacht van architecten en bouwondernemers in hooge mate getrokken. Het verheugt ons daarom door de welwillende medewerking van den heer Molenaar in staat te zijn onzen lezers eene afbeelding van het met den eersten prijs bekroond ontwerp te kunnen aanbieden.

REISHERINNERINGEN.

DOOR

A. W. WEISSMAN.

V.

Milaan.

(*Vervolg en slot van blad:* 268.)

Niet ver van hier, aan het einde der Via Bramante, ligt het Cmitero Monumentale, in 1866 aangelegd. Een Italiaansch kerkhof is geheel iets anders dan een begraafplaats in Noord-Europa. Een groot gebouw van twee verdiepingen, in een soort van modern-Lombardischen stijl opgetrokken, bevindt zich aan de stadszijde. Beneden zijn de ingangen, boven bevinden zich zalen, waarin de urnen met de asch van hen, die in het crematorium verbrand zijn, worden bijgezet. Galerijen dienen tot het opstellen van praalgraven. Midden op het kerkhof ligt de kapel, voor de lijkdiensten bestemd. Geheel achteraan is het crematorium, dat voor een kleinigheid tot in alle bijzonderheden bezichtigd kan worden. Erg plechtig schijnt het bij zulk een verbranding niet toe te gaan.

De kamer, waar de familie wacht, heeft niets dat imponeert en is zelfs erg pover gemeubeld. Het lijk wordt op een wagentje dat op rails loopt in den oven geschoven. Kijkgaten geven gelegenheid om te zien hoe ver het proces gevorderd is. In een vitrine zijn allerlei overblijfselen van verbrande personen tentoongesteld. Het blijkt daaruit dat niet alleen asch overblijft, maar ook verkalkte beenderen. Voor het crematorium heeft men den Grieksch-Dorischen stijl gekozen, die zich voor een ernstig gebouw als dit zeer goed leent.

Maar wat nog meer dan het crematorium op dit kerkhof de aandacht van den vreemdeling trekt zijn

de monumenten. Het lijkt wel of marmer en beeldhouwwerk te Milaan geen geld kost, zoo overvloedig worden die bij ons zoo kostbare artikelen hier aangetroffen. Vooral levensgroote groepen zijn talrijk. Vele weduwen hebben zich, vooral als zij jong en niet leelijk waren, ten voeten uit in een pathetische houding bij het lijk of het portret huns echtgenoots in marmer doen vereeuwigen.

Ook weduwnaars hebben wel geposeerd, doch hun aantal scheen mij niet zoo talrijk. Er zijn onder deze beelden meesterstukken van technisch kunnen, die de grootste bewondering verdienen. Kanten en dergelijken vooral ziet men hoogst bedrieglijk nagebootst. Maar verder dan het technische komen de beeldhouwers maar zelden; de opvatting laat in de meeste gevallen veel te wenschen over. Valsch pathos vooral treedt op hinderlijke wijze voor oprecht gevoel in de plaats. Ik dacht bij mijzelf, hoe vreemd een weduwe te moede moet zijn, als zij, gelukkig hertrouwd, weer eens op dit Cimitero komt en dan haar beeld, handenwringend om haar eersten man, moet aanschouwen.

Zuidelijke volken houden van vertoon. Ik zal niet zeggen, dat zij het minder goed meenen dan wij, maar zij hebben een soort van ostentatie, die den bewoner van Noord-Europa vreemd schijnt. Ik zag een begrafenis plaats vinden, doch bijzonder plechtig vond ik haar niet. De twee geestelijken, die vooruit gingen, hadden groote pret onder elkander. Ook de familie en verdere vrienden schenen zich het geval volstrekt niet aan te trekken. Maar allen waren in diepen rouw en hadden blijkbare spiksplinternieuwe kleederen aan. Doch ik zag ook een oud man, biddend op het graf van een kind, dat misschien twintig jaar geleden gestorven was. Het verdriet van dien man was zoo aangrijpend, dat hier aan geen schijnvertooning kon worden gedacht.

Van het kerkhof brengt een paardentram den reiziger weder naar de Piazza del Duomo, waar alle tramwagens stationneeren, juist zooals op den Dam te Amsterdam. De paarden hebben echter te Milaan den langsten tijd geloopen, want overal is men bezig een zwaarderen onderbouw te leggen, waarop electrische beweegkracht zal komen. Verscheidene electrische lijnen met bovengrondsche geleiding zag ik reeds in exploitatie.

Van de historische bouwwerken, waaraan Milaan zijn vermaardheid in de kunstgeschiedenis dankt, had ik tot dusverre nog slechts enkele gezien. Ik besloot daarom allereerst de kerk San Satiro op te zoeken, welker sacristie als een der hoofdwerken van Bramante geldt. Zij moest nabij de Piazza del Duomo aan de Via Torino liggen, en daarom ging ik deze drukke winkelstraat, door hooge huizen geflankeerd, in. Eerst was er niets te zien, wat op een kerk geleek. Eindelijk, geheel tusschen moderne gebouwen ingesloten, zag ik een lagen gevel, met een klein pleintje ervoor, dat door een hek was afgesloten. Een opschrift nam elken twijfel weg, of ik hier wel San Satiro voor mij zag. Doch hoe nu in het gebouw te komen, om Bramante's sacristie te zien? Ik raapte al mijn Italiaansch bij elkaar, en zoo vernam ik, dat men in een zijstraatje moest schellen. De koster deed mij open en leidde mij langs een paar gangetjes en kleine binnenplaatsjes naar de kerk. Zij is wat laag en donker; haar kruisarmen hebben nissen, boven het kruis bevindt zich een koepel, met fresco's versierd, die aan Bramantino worden toegeschreven. Bijzonder merkwaardig scheen mij dit interieur niet, ofschoon een kleine kapel, nog geheel Lombardisch van bouwtrant en blijkbaar uit de 9e of 10e eeuw, een oogenblik mijn belangstelling wekte. Daarom verzocht ik den koster, mij de sacristie te wijzen. Hij deed een deur open en wij traden in een miniatuur-gebouwtje, dat haast niet als ernstig gemeend beschouwd kon worden. Dit achtkant koepelkerkje kan moeilijk als een model-sacristie bedoeld zijn. Bramante heeft, naar het mij leek, het voorwendsel van zulk een sacristie alleen maar gebruikt om op kleine schaal te laten zien, hoe hij zich een koepelkerk dacht. De detailleering is bijzonder elegant; vooral de fries om den koepel, met engeltjes en medaillons door Ambrogio Foppa, gezegd Caradossa, versierd, mag een bevallige schepping uit den besten tijd der Renaissance genoemd worden. Bramante, die dit gebouw in 1475 uitvoerde, volgt hier nog geheel de manier der Boven-Italiaansche meesters van dien tijd. Rijke versiering gaat hem boven alles. Later, te Rome, zou zijn bouwtrant veel ernstiger en grootscher worden; eer het echter zoover zou komen, moesten nog dertig jaren verloopen.

Iets verder in de Via Torino trekt een pompeuze Barok-kerk, San Giorgio al Palazzo, de aandacht. Al is zij misschien niet een der beste van haar soort, en al heeft zij de gebreken der 17e eeuw, toch geeft haar interieur wel den indruk van pracht. De fresco's van Luini, die de lijdensgeschiedenis behandelen, bewijzen, dat deze kerk reeds vóór de 17e eeuw bestaan moet hebben, en dat men haar in den Barok-tijd verbouwd en gedecoreerd heeft.

Nu rechts gaande, bereik ik de Piazza della Rosa, waar de beroemde Bibliotheca Ambrosiana gelegen is. Als gebouw heeft zij geen groote waarde. De schatten, die zij in haar handschriften bezit, kan alleen een kenner op den waren prijs stellen. Daarom bepaal ik mij er toe, de schilderijverzameling, die in het gebouw een plaats vond, te bezichtigen. De opstelling der kunstwerken laat te wenschen over, wat in een gebouw, eigenlijk niet voor dit doel gesticht, niet verbazen kan. Van de schilderijen zijn zeker de portretten van Giovanni Galeazzo Sforza, breed en stout behandeld, en dat van zijne gemalin Isabella van Arragon, van ter zijde gezien en zeer uitvoerig geschilderd, de beste. Zij gelden als werk van Lionardo da Vinci en zijn zeker dien meester wel waardig, ofschoon de echtheid door sommigen betwijfeld wordt. Onder de teekeningen komt menig belangwekkend blad voor. Lionardo da Vinci, Luini, Boltraffio, Dürer en Michelangelo zijn vertegenwoordigd. Bij veel verschil in de opvatting en de uitvoering hebben zij toch dit gemeen, dat zij blijkbaar alleen als studies voor fresco's of schilderijen moesten dienen, en volstrekt niet als teekeningen „an und für sich" bedoeld zijn. Het carton van Raffael voor de zoogenaamde „School van Athene" in het Vaticaan, toont aan, hoeveel zorg in het begin der 16e eeuw aan architectonische achtergronden besteed werd. Het prachtig koepelgebouw, naar men wil een ontwerp van Bramante, is met de grootste nauwkeurigheid in perspectief gebracht.

Ik ga nu weder terug naar de Via Torino. Op de Piazza San Sepolcro staat het standbeeld van kardinaal Federigo Borromeo, den stichter der bibliotheek; Het is niet belangrijk; toch levert dit pleintje wel een bezienswaardigheid op en wel het Palazzo Zucchi, dat aan Bramante wordt toegeschreven. De binnenplaats, met haar fijne zuilen en elegante details, zou zeker een werk uit den eersten tijd des kunstenaars kunnen zijn.

De Via Torino ten einde loopend, bereik ik den Corso di Porta Ticinese, een drukke straat, doch blijkbaar minder voornaam dan die, onmiddellijk op

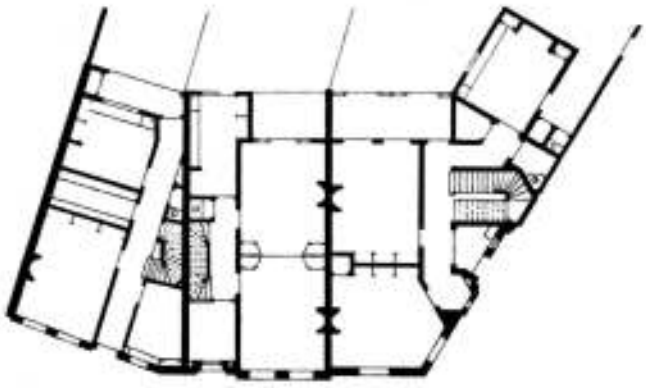

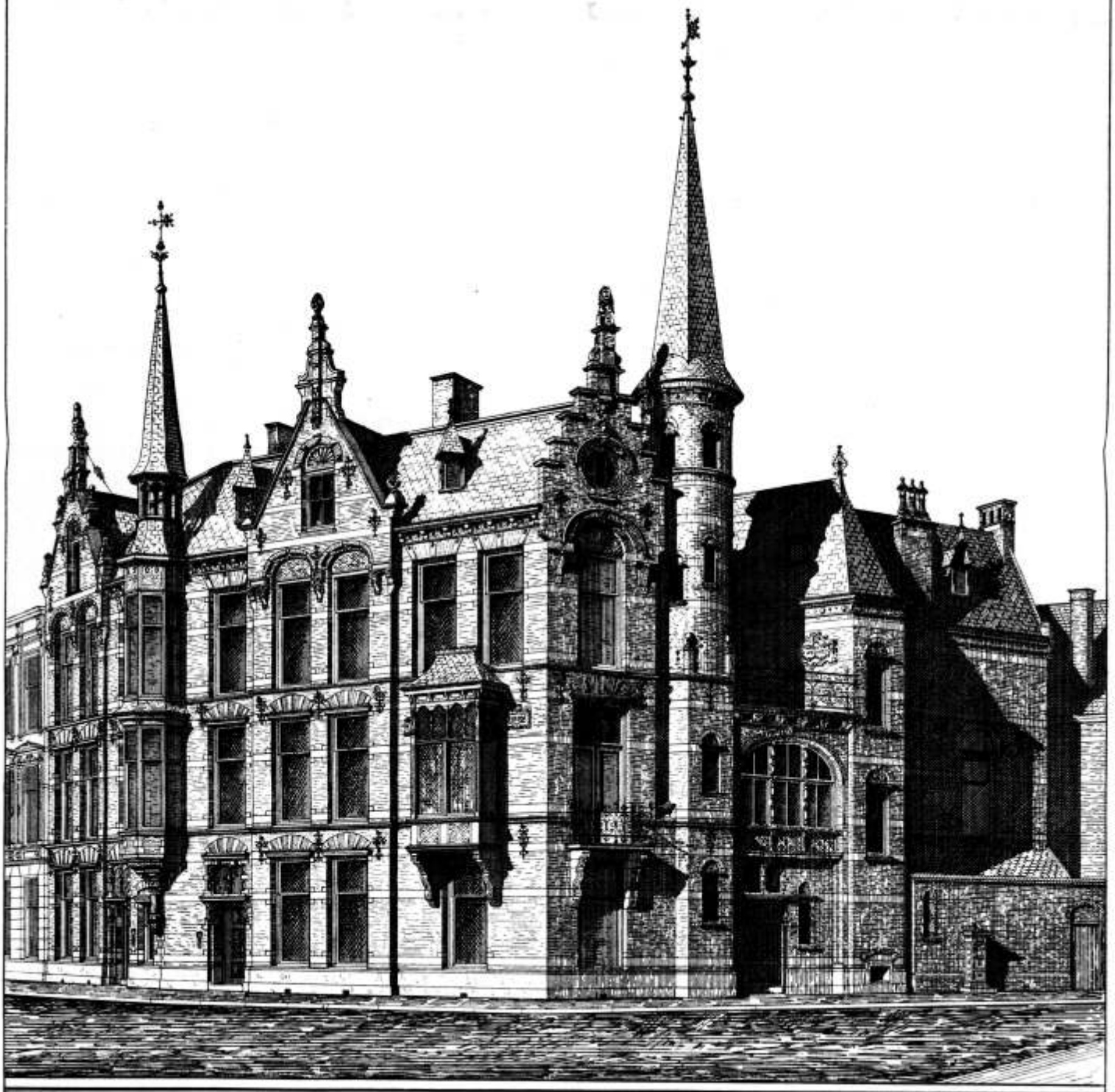

DRIE WOONHUIZEN OP DUINOORD

BEKROOND ONTWERP MET DEN 1STEN PRIJS VOOR HET GEVELCONCOURS OP DUINOORD TE 'S GRAVENHAGE IN DE AFDEELING VOOR ARCHITECTEN

Photolith van G.J.Thieme, Arnhem.

Nic. Molenaar
Architect.

de Piazza del Duomo uitkomend. Hier bevindt zich het oudste gedenkteeken van Milaan, bestaande uit zestien Korinthische zuilen, ten deele nog van hun hoofdgestel voorzien en uit den tijd der Romeinen afkomstig. Het is een vreemd gezicht, dat portiek, hetwelk de heugenis van achttien eeuwen heeft, midden in een moderne drukke winkelstraat te zien staan. De tramlijnen gaan er haast rakelings langs, en op het stylobaat worden allerlei uitstallingen gehouden. Het contrast is bijzonder treffend; men is zoo gewoon, dergelijke eerwaardige overblijfselen alleen in afgelegen hoeken te vinden.

Achter dit portiek is de ingang der oudste kerk van Milaan, San Lorenzo. Op het eerste gezicht schijnt dit bouwwerk, met zijn koepel en zijn onvoltooiden modernen gevel, veel minder oud, dan men denken zou. Ook het prachtige interieur gelijkt eer een schepping der 16e dan der 4e eeuw. Maar de onderzoekingen der oudheidkundigen hebben geleerd, dat de Renaissance niets anders gedaan heeft, dan een oud-Christelijke constructie versieren. Een achtkante koepel van misschien 20 M. in doorsnede rust op pijlers, tusschen welke vier nissen een plaats vonden. Vier andere pijlers zijn zóó geordonneerd, dat het achtkant in een vierkant overgaat. Om alles heen loopt een trans en daardoor krijgt de plattegrond een buitengewoon rijk aanzien. Het systeem herinnert aan dat hetwelk, doch veel later en minder consequent dan hier, bij S. Maria im Kapitol te Keulen zou worden toegepast. Boven den trans zijn, naar oud-Christelijke gewoonte, galerijen gemaakt. Drie kapellen zijn met de kerk verbonden. Oostelijk ligt die van Sant' Ippolito, van buiten achtkant, doch van binnen kruisvormig en door kruisgewelven gedekt. De zuilen in deze kapel zijn nog Romeinsch. De 13e-eeuwsche sarcophaag dekt het stoffelijk overschot van Giovanni Maria Visconti. Aan de noordzijde is de kapel van San Sisto gelegen, die zoowel van buiten als van binnen achthoekig is en door afwisselend vierkante en halfronde nissen versierd wordt. De zuidelijke kapel is op dezelfde wijze gebouwd, doch veel grooter. Zij wordt door een portaal met de kerk verbonden en is aan Sant' Aquilino gewijd. Behalve eenige mozaieken uit de 7e eeuw, Christus en de apostelen voorstellend, is daar ook een oud-Christelijke sarcophaag aanwezig. Deze kapel heeft vroeger waarschijnlijk als doopkapel gediend.

De kerk verlatende, wend ik mij zuidwaarts en kom dan aan de gracht, die het oude Milaan omsluit en die met haar kade aan de eene zijde, met haar schilderachtige bebouwing aan den anderen kant, aan sommige Hollandsche steden herinnert. Alleen is natuurlijk de architectuur geheel anders. Ik wandel echter die gracht niet op, doch blijf de Via di Porta Ticinese volgen om de kerk Sant' Eustorgio te bezoeken, die al evenzeer als architectonisch voortbrengsel groote vermaardheid heeft. Deze kerk is een kloosterkerk in Italiaansche Gothiek. Het klooster dient nu als kazerne, en de stilte van het heiligdom wordt op zonderlinge wijze verstoord door de schetterende hoornsignalen, bij het Italiaansche leger in gebruik. De kerk, wel van aanzienlijke afmetingen doch niet hoog, maakt een somberen indruk. In de kapellen zijn verscheidene leden der familie Visconti begraven. Hunne grafteekens, uit het laatst der 14e en het begin der 15e eeuw, zijn nog Gothisch van karakter. Het koor heeft een krocht en daarachter is de toegang naar de Capella di San Pietro Martire, ook wel naar den stichter Capella Portinari genoemd. Deze Portinari was een Florentijn, die van Beatrice, door Dante vereeuwigd, afstamde.

De kapel is het werk van Michelozzo Michelozzi en werd in 1462 voltooid; zij heeft slechts zeer bescheiden afmetingen. Geornceerde pilasters versieren de wanden. In de pendentifs zijn medaillons, in de boogvullingen festoenen aangebracht. De vensters hebben nog een min of meer middeleeuwsch karakter, doch bezitten toch reeds de kandelabervormige zuiltjes, die zoo karakteristiek voor de Noord-Italiaansche Renaissance zijn. De tambour van den koepel is met een fries versierd, de calotte bezit fijn geprofileerde ribben. Het geheel is bijzonder bevallig; de later aangebrachte beschilderingen voldoen niet bijzonder goed. Ook van buiten is de kapel, die van de Via Santa Croce zeer goed gezien wordt, rijk gedetailleerd. In het bijzonder zijn de hoekbaldakijns wonderen van bevalligheid.

Ik keer nu weder op mijn schreden terug, om langs de Via Vittoria, die een gedeelte vormt van de vroeger genoemde gracht, naar de Piazza Sant' Ambrogio te wandelen, ten einde de basiliek van den H. Ambrosius te bezoeken, die, in de 4e eeuw ter plaatse van een heidenschen tempel gebouwd, een der oudste nog bestaande Christelijke kerken is. Maar de tegenwoordige kerk is niet ouder dan de 8e eeuw. Zeer eigenaardig is de voorhof, door galerijen omgeven, die de kerk bezit. De basiliek heeft drie beuken, die door afwisselend zware en lichte pijlers gescheiden worden. Oorspronkelijk waren alleen de zijbeuken overwelfd; de gewelven in den middenbeuk hebben een Gothisch karakter. De koepel boven het kruis is van booggalerijen voorzien, die een Romaansch karakter dragen. De galerijen boven de zijbeuken zijn zeer gedrukt.

De groote bezienswaardigheid van deze kerk is het hoog-altaar, dat onder een overhuiving geplaatst is. Die overhuiving, uit de 9e eeuw, is met zeer eigenaardige reliefs versierd. Doch zij wordt nog, wat ouderdom betreft, overtroffen door de bekleeding van het altaar zelf, die van gedreven goud en zilver vervaardigd is. Maar al dit fraais is bedekt, en alleen wie 5 lire betalen wil, krijgt het te zien. Daar Baedeker afraadt die uitgaaf te doen, zoo meende ik mij ervan te kunnen onthouden, en heb ik dus geen oordeel over dit oude goudsmidswerk kunnen vellen. Ik stelde mij tevreden met de bezichtiging der mozaieken in het koor. Christus is hier tusschen de aartsengelen Michael en Gabriel en de H. Gervasius en Protasius geplaatst. Rechts ziet men de stad Milaan en de H. Ambrosius en Augustinus, die aan lessenaars zitten; links is de stad Tours verbeeld en begraaft de H. Ambrosius den H. Maarten. Deze mozaieken hebben veel door herstellingen geleden; toch zijn zij interessant als overblijfselen van 9e-eeuwsche kunst.

In de krypta, die vrijwel gemoderniseerd is, liggen de HH. Ambrosius, Gervasius en Protasius begraven. De sierlijke kruisgang bij de kerk, die nu tot het militair hospitaal behoort, wordt gezegd van Bramante afkomstig te zijn. Later verbouwd en niet geheel voltooid, geeft zij in haar tegenwoordigen staat de bedoelingen van den architect slechts gebrekkig terug.

Langs de Via San Vittore, waar de kerk van dien naam, naar een plan van Alessi gebouwd, een fraai voorbeeld van den lateren Renaissance-stijl mag heeten, kom ik aan de Via delle Oche, die naar de kerk Santa Maria delle Grazie leidt. Het koor dezer kerk is het eerste groote werk, door Bramante ondernomen. Aan een bestaand Gothisch schip voegde hij een koepel van aanzienlijke afmetingen, die een prachtigen indruk maakt. De Gothische kerk had drie beuken en zijkapellen; de volle breedte der drie beu-

ken werd als middellijn voor den koepel genomen. Koornissen zijn aan drie zijden van den koepel gemaakt, en daardoor is een zeer fraai geheel verkregen Van buiten is de calotte van den koepel niet in het gezicht gelaten, doch door een pannendak afgedekt.

De details hebben nog al den rijkdom van den Boven-Italiaanschen trant. In hoofdzaak is gebakken steen gebezigd, slechts daar waar dit voor de ornementatie noodig was, door gehouwen steen afgewisseld. Het portaal aan den westelijken gevel is ook van Bramante en zeer edel van detail.

Terwijl ik de kerk op mijn gemak bezie, gaan tal van andere toeristen, na er nauwelijks een blik op geworpen te hebben, zoo hard zij kunnen naar een deur, waarboven „Cenacolo" te lezen staat. Daar is de toegang naar het voormalig refectorium, dat het „Avondmaal" van Lionardo da Vinci bevat. Baedeker plaatst hier twee sterretjes bij, en daarom offer ook ik met vreugde mijn lire, in de stellige verwachting iets bijzonder fraais te zullen zien.

Doch ik kwam bedrogen uit, want het fresco is zoo goed als niet meer te zien. De muur verkeert in zeer slechten toestand en daar de olieverf, door Lionardo gebruikt, geen groote duurzaamheid bezat, zoo kan de beschouwer zich geen denkbeeld meer vormen van den indruk, dien het geheel eens maakte. Doch de Engelschen, op stoelen gezeten en in diepe aandacht den muur aanstarende, schijnen van een ander gevoelen. Of maken zij wellicht van de gelegenheid gebruik, om voor hun lire, bij gebrek aan kunstgenot, tenminste eens goed uit te rusten? Ik was blij, dat ik te Ponte Capriasca een beter denkbeeld van het oorspronkelijk effect had kunnen krijgen.

Santa Maria delle Grazie is gelegen aan een breede straat, den Corso Magenta, die naar het hart der stad leidt. Links is een paleis uit het laatst der 17e eeuw, het Palazzo Litta, met echt monumentale binnenplaats, rechts de kerk San Maurizio gelegen. Deze kerk is van 1503—1519 door Dolcebuono gebouwd. Zij heeft slechts één beuk, die rechthoekig eindigt en door kruisgewelven is afgedekt. De ruimte tusschen de steunbeeren is voor den aanleg van kapellen gebruikt, en daarboven zijn galerijen gemaakt, die met arcades in den middenbeuk uitkomen. Dit interieur, op zichzelf reeds van een prachtig effect, is daarenboven nog versierd met fresco's, die grootendeels van Luini afkomstig zijn. Het is wederom de Passie, die verbeeld werd, doch ook heiligenlegenden, bv. die van de H. Katharina, zijn behandeld. Het mag zonderling heeten dat Baedeker van deze kerk slechts terloops melding maakt, ofschoon zij tot het meest bezienswaardige van Milaan behoort.

Zoo kom ik weder op het Domplein, maar nu van een andere zijde dan vroeger, langs een oud gebouw, waarschijnlijk uit de 13e eeuw, het Palazzo della Ragione, nu boven voor kantoren ingericht en gelijkvloers als korenbeurs in gebruik. Het pleintje, dat als een voortzetting van het Domplein kan beschouwd worden, heeft nog andere interessante gebouwen. Het Palazzo dei Giureconsulti, nu Beurs en Telegraafkantoor, heeft een gevel uit de 16e eeuw; de Loggia degli Osi, van 1315, is een galerij met rondbogen en spitsbogen boven elkander, grootendeels in gebakken steen uitgevoerd. De binnenplaats van het daartegenover gelegen Casino dei Nobili wordt als een werk van Bramante beschouwd.

Er rest mij nu nog het zuidoostelijk deel der stad te bezien, dat onderscheidene bouwwerken van groot belang moet bevatten. Het is eigenaardig, dat de meeste oude kerken zoo ver van het Domplein verwijderd liggen. Zoo vind ik Santa Maria presso San Celso nog buiten de oude stadsgracht, waarvan ik vroeger sprak. Deze kerk onderscheidt zich door een voorplein, door galerijen omgeven, en grootendeels van gebakken steen opgetrokken. Alleen voor de fijne Renaissance-ornementen is gehouwen steen gebezigd. De kerk zelve is een basiliek, die een tongewelf over den middenbeuk heeft, terwijl de zijbeuken kruisgewelven bezitten. De caissons dezer gewelven zijn wat zwaar en zeker zoo niet door Dolcebuono, den oorspronkelijken ontwerper, bedoeld. Een twaalfzijdige koepel rust op het kruis, de koornis is veelhoekig en van een trans voorzien. De decoratie van het koor heeft nog een 15e-eeuwsch karakter. Overigens zijn fresco's aanwezig, die grootendeels uit den lateren tijd der 16e eeuw afkomstig zijn. Galeazzo Alessi heeft den gevel ontworpen, die in 1572 voltooid werd en met verschillend gekleurd marmer, nissen en beelden ten rijkste is versierd.

Aan den Corso San Celso liggen twee kerken, Santa Eufemia en San Paolo, beiden in Renaissancestijl. De straat, die tusschen deze kerken gaat, leidt naar het kolossale Ospedale Maggiore, een der grootste ziekenhuizen van Europa. Zijn er misschien uit een medisch-hygiënisch oogpunt op de inrichting aanmerkingen te maken, architecten vinden hier volop te genieten.

In 1457 werd het paleis begonnen door Antonio Filarete; Francesco en Bianca Maria Sforza waren de stichters. Van den gevel is alleen de rechter helft door Filarete gebouwd, het overige is afkomstig uit de 17e eeuw. De 15e-eeuwsche architect heeft op zeer gelukkige wijze Gothiek en Renaissance tot een geheel weten te versmelten. Gebakken steen en terracotta zijn de voornaamste materialen; alleen de zuilschachten zijn van gehouwen steen. De binnenplaats telt 21 bij 19 traveeën en is zeker een der grootste, welke de Renaissance in Italië zag ontstaan. Naar de details te oordeelen is dit gedeelte van het bouwwerk niet vóór de 17e eeuw voltooid. Ook hier verdient de rijkdom der terracottaversieringen opmerking.

Ofschoon ik wist, dat er nog verscheidene schoone architectonische scheppingen te Milaan door mij onbezocht waren gelaten, zoo meende ik nu toch het voornaamste bezichtigd te hebben. Aan het vermogen om te genieten zijn den mensch grenzen gesteld. Ik voelde die grenzen bereikt te hebben, en achtte het daarom verstandig, om verder mijn tijd te Milaan door te brengen als alle toeristen, en mij niet verder om de kunst te bekommeren.

HOUTGRANIET ALS BOUWMATERIAAL.

Houtgraniet, ook wel xylolith genaamd, is een onder zeer hoogen hydraulischen druk verkregen product van zaagsel, mineralen en magnesia; het bestaat uit platen van 1000 × 1000 en 830 × 1320 m.M. maximum oppervlak; het heeft eene minimum-dikte van 10 m.M. en moet, zooals zijn naam aanduidt, de goede eigenschappen van hout en steen in zich vereenigen. Het is, zooals beweerd wordt, door vorst of weers-invloeden onaantastbaar en wegens zijne mineralische samenstelling vuurvast en bestand tegen de werking van zwammen en schimmelplanten. Voorts zou het een slechte warmtegeleider zijn en de minder goede eigenschappen van hout en steen, wegens zijne chemische verbinding, missen. Men wil, dat tot zijne goede qualiteiten nog behooren eene volkomen gelijkmatigheid, dat het geene poriën heeft, zoodat ongedierte en smetstoffen er niet aan hechten, dat het niet scheurt en trekt, en dat het als hout bewerkt kan worden.

Reeds vroeger hadden wij gelegenheid omtrent dit materiaal een en ander mede te deelen; ofschoon er sedert veel goeds van gezegd wordt, blijkt ons uit een artikel in de *Baugewerks-Zeitung* van 21 Juli jl., dat er in de practijk vaak klachten over worden vernomen. De schrijver van dat artikel deelt mede, dat hij eenige jaren geleden over het gebruik van houtgraniet in Berlijnsche huurhuizen kwade noten hoorde kraken; daar hij bij eenige onder zijn beheer uitgevoerde bouwwerken dit materiaal voorgeschreven had, werd bij hem de lust tot een onderzoek opgewekt. Weldra bleek het echter, dat het afkeurend oordeel weinig gemotiveerd was, en wel, omdat men in de

meeste gevallen het materiaal onoordeelkundig had aangebracht. In een huis bleef het houtgraniet, voor bekleeding van trappen in kelders en verdiepingen gebruikt, voortdurend zeer vochtig, vooral in den kelder, zoodat de trappen lastig te beklimmen waren; het onderzoek leerde echter dat het gansche huis zóó vochtig was, dat men als het ware niets anders verwachten kon. Hiertegenover kan echter een ander geval gesteld worden, dat aantoont hoe houtgraniet, zaakkundig aangebracht, zeer bevredigende uitkomsten geeft. Omstreeks acht jaar geleden werd in de omstreken van Berlijn op een kleinen heuvel een villa opgetrokken, wier bordes met houtgraniet bekleed werd; deze bekleeding werd op de gewone wijze aan de houtconstructie vastgeschroefd. Van dit bordes, op den regenkant van het huis gelegen, wordt veel gebruik gemaakt, daar het vóór den ingang ligt, en meermalen wordt het betreden door de met spijkers voorziene zolen van tuinlieden en dergelijken. Daar de heuvel, waarop de villa gebouwd is, op niet grooten afstand door vochtige weidegronden begrensd wordt, vormt zich hier dikwerf ijzel. Het houtgraniet, waarmede het bordes bekleed is, heeft zich echter gedurende deze acht jaren uitstekend gehouden. Het is niet alleen volkomen gaaf gebleven, maar ook geheel droog, omdat de lucht den regen of anderen neerslag dadelijk absorbeert; evenmin heeft er zich ijzel op gevormd, hetgeen bij steenen trappen en bordessen vaak een groot euvel is. Bovendien maakt het in het gebruik geen gedruis en het is aangenaam te beloopen

Omtrent zijn weerstandsvermogen tegen vuur werden meermalen proeven genomen. Het brandt niet, maar verkoolt, wanneer men het onmiddellijk met eene gasvlam in aanraking brengt, zeer langzaam. Door de Berlijnsche bouwpolitie wordt het gebruik van dit materiaal ter vervanging van houten wanden, tot vuurvaste bekleeding daarvan en als aantreden van vuurvaste trappen toegestaan. Bij het onderzoek van vuurvaste bouwmaterialen, van 9—11 Februari 1893 te Berlijn gehouden, werd het houtgraniet door de Jury bestand geacht tegen vuur en tegen beschadiging door water, hevige stooten enz.

Na de gunstige ondervinding opgedaan bij het gebruik van het materiaal voor het bekleeden van vloeren, traptreden, tafelbladen voor laboratoria,

toonbanken enz., heeft men thans beproefd het in toepassing te brengen voor bekleeding van wanden, samengesteld uit lichte hout- of ijzerconstructies.

Ten opzichte van zijn warmtegeleidend vermogen staat het, blijkens de genomen proeven, tusschen kurk en asbest.

Als vloerbekleeding gebruikt, slijt het, volgens het koninklijk proefstation voor bouwmaterialen, niet meer af dan graniet of basalt, terwijl de graad zijner hardheid tusschen veldspaat en kwarts gelegen is.

Door de firma Otto Sening & Co. te Potschappel bij Dresden werd deze proef genomen; zij bouwde voor de Saksisch-Thuringsche kunsttentoonstelling te Leipzig een huisje dat hierboven wordt voorgesteld; de houtconstructie der benedenverdieping is met dubbele houtgranietplaten bekleed en op de bovenverdieping als vakwerk behandeld. Alle vloeren, plafonds, trappen en het dak zijn voorts met platen van dit materiaal bekleed. De figuren 2—4 geven de constructie aan.

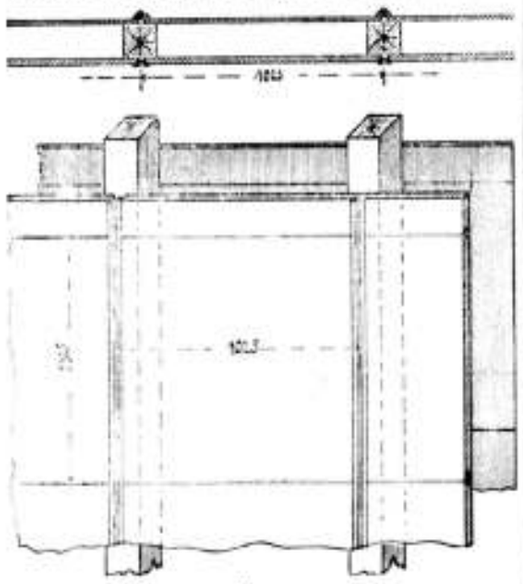

Fig. 2.

Bij de dubbele bekleeding, waartusschen de lucht vrij kan circuleeren, zijn van buiten platen van 18 à 20 m.M. dikte gebruikt en binnen platen van 12 à 14 m.M. Buiten worden de platen aan de houten stijlen geklemd door middel van ⌐¬-ijzer en aan de binnenzijde door geprofileerde houten lijsten (fig. 3). De horizontale voegen van den binnenwand worden bevestigd door middel van opgekeilde ijzeren veeren en bij den buitenwand door kruisijzer (fig. 4).

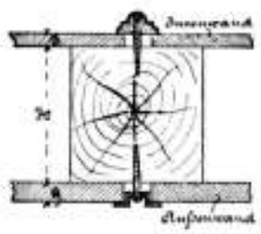

Fig. 3.

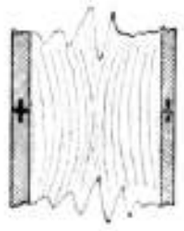

Fig. 4.

Op de verdieping werden de platen door middel van geprofileerde lijsten aan de stijlen verbonden; daar, waar de afmetingen der wanden de voorhanden grootte der platen overtrof, werden deze, evenals boven vermeld is, door opgekeilde ijzeren veeren aan elkander gehecht.

Voor het plafond werden platen van 12 × 14 m.M. gebruikt; deze werden boven dadelijk tegen de daksparren en balken geschroefd, terwijl beneden de platen tusschen de binten ingeschoven en door daaraan bevestigde geprofileerde lijsten vastgehouden werden.

De vloerbedekking is, voor zoover groote platen gebruikt werden, bevestigd met schroeven, waarvan de koppen met houtgranietkit bedekt werden. De kleinere vloeren (veranda, vestibule en keuken) werden geheel in genoemde kit gelegd. De treden van de trap naar de verdieping zijn 20 m.M. dik en werden op de ijzeren ondertreden van onderen vastgeschroefd.

Voor het dak zijn platen van 1520 × 830 × 15 à 17 m.M. genomen, die in de richting van de dakhelling elkander bedekken en ter zijde met opgekeilde veeren aan elkander verbonden zijn; zij zijn onmiddellijk aan de daksparren bevestigd met verzinkte schroeven, die onder de koppen met looden ringen voorzien zijn.

Het blijkt hieruit dat houtgraniet voor kleine gebouwtjes zeer goed gebruikt kan worden. Men meldt thans, dat de directie der Saksische Staatsspoorwegen een aanvang heeft gemaakt met het doen vervaardigen van baanwachtershuisjes.

KONINKLIJK INSTITUUT VAN INGENIEURS.

Gedenkboek 1847—1897.

Bij de uitgevers, de Gebr. J. en H. van Langenhuijsen, te 's-Gravenhage, ziet dezer dagen een werk het licht, dat, naar wij meenen te mogen verzekeren, der Nederlandsche drukpers tot eer zal verstrekken.

In ons nummer van 14 Augustus hebben wij reeds de aandacht gevestigd op het feit, dat op den 31sten dier maand door het Koninklijk Instituut van Ingenieurs te 's-Gravenhage het vijftigjarig bestaan van die instelling feestelijk zal worden gevierd en daarbij de vermelding gevoegd, dat te dier gelegenheid door de zorgen van den Raad van Bestuur een *Gedenkboek* zou worden uitgegeven.

Dit werk is op groote schaal aangelegd, met een geheel nieuwe letter gedrukt en op artistieke wijze versierd, zoo wat den tekst als wat den band betreft, waartoe het lid E. van Konijnenburg zich op de meest verdienstelijke wijze heeft beschikbaar gesteld, terwijl door de kunstschilders A. J. der Kinderen en Jan Veth de welgelijkende afbeeldsels van de drie stichters, wijlen de heeren F. W. Conrad, L. J. A. van der Kun en Dr. G. Simons, aan den bundel zijn toegevoegd.

Een aantal leden van het Instituut heeft tot de samenstelling van het geheel medegewerkt door het leveren van 116 bijdragen, die een merkwaardig overzicht geven van de geschiedenis van het Instituut en van hetgeen in het afgeloopen tijdvak van vijftig jaren op het gebied van den ingenieur door Nederlanders is verricht, zoo in ons vaderland en zijne overzeesche bezittingen als in den vreemde.

De tekst wordt door 84 met zorg bewerkte platen opgehelderd.

In ruime mate zal dit werk, groot XVIII en 337 bladzijden, in groot folio, in twee kolommen, behalve het voorwerk, zoo ten gevolge van inteekening onder de leden, als door het aanbieden van present-exemplaren aan Hare Majesteiten de Koningin en de Koningin-Regentes, aan autoriteiten en genootschappen in het binnen- en buitenland als anderszins verspreid worden.

De daarna nog voorhanden zijnde exemplaren zullen later voor het publiek verkrijgbaar worden gesteld voor den prijs van *f* 15.50 (met inbegrip van de frankeerkosten); belangstellenden kunnen, naar men ons mededeelt, zich tot het bekomen daarvan rechtstreeks tot de uitgevers wenden, onder overmaking van het bedrag.

Wij meenen ons overtuigd te mogen houden, dat het Instituut in dezen arbeid een hoogst merkwaardige bijdrage heeft geleverd tot deze publicatiën van zeer bijzonderen aard, die menige openbare en bijzondere boekerij tot een waar sieraad zal verstrekken.

Wij eindigen deze mededeeling met onze oprechte wenschen voor den voortdurenden bloei van een instelling, die ons vaderland tot eer verstrekt en voortdurend getuigt van krachtigen bloei en opgewekt wetenschappelijk streven.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

Afdeeling Utrecht.

Vergadering op Vrijdag 18 *Augustus* 1847.

De vice-president opent de vergadering, verzoekt den secretaris lezing der notulen, welke zonder op- of aanmerkingen worden vastgesteld en doet mededeeling van de ingekomen stukken. Aan de orde is daarna het verkiezen van een president, waartoe benoemd wordt de vice-voorzitter, de heer D. R. van Cuylenburgh, die deze benoeming aanvaard. Vervolgens werd de heer Samwell als aspirant-lid der Vereeniging toegelaten.

Twee der vroegere ingekomen vragen worden beantwoord, en wel: 1o. „Hoe moet de verhouding zijn tusschen opzichter en aannemer", door den heer Treffers. In een zeer uitgewerkt rapport beschreef de heer T. beider standpunt, waarna hij de onderling aan te nemen houding uiteenzette. Als hoofdgedachte van den spreker kan worden gezegd: de verhouding tusschen opzichter en aannemer moet in 't belang van 't werk en alle belanghebbenden zijn: goed, zuiver, waarbij ten allen tijde het prestige moet gehandhaafd worden.

De heer Tekelenburg gaf daarna eene beschrijving over 't bestraten. Als man van ervaring zeide hij, dat elke straat en iedere weg zijne eigen eischen aan de bestrating stelt, met 't oog op 't hoofdverkeer. De meest uiteenloopende kei-, klinker- en asphaltbestratingen werden door spreker practisch behandeld. Beide sprekers, de heeren Treffers en Tekelenburg, mochten den dank der Vereeniging inoogsten, bij monde van den voorzitter hun gebracht voor de even leerrijke als amusante bijdragen van dezen avond.

Na opening der vragenbus, welke geen vragen bevat, en de gewone rondvraag wordt de vergadering gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. **Bij de behandeling der Provinciale begrooting voor 1898 werd in een der afdeelingen voorgesteld een commissie te benoemen tot onderzoek naar de oorzaken van den verruilden toestand der kanalen tusschen de Maas en Scheveningen en de middelen tot verbetering.**

Ged. Staten hebben zich daartoe bereid verklaard en als leden dier commissie benoemd de heeren W. F. Loemans, inspecteur van den waterstaat in de 2e inspectie, als voorzitter; Dr. E. F. van Diesel, ingenieur van Rijnland en lid van de Prov. Staten van Zuid-Holland; G. J. de Jong, directeur der gemeentewerken te Rotterdam; J. M. Telders, hoogleeraar aan de Polytechnische School te Delft, en Dr. H. H. Bakhuis Roozeboom, hoogleeraar in de scheikunde aan de gemeentelijke Universiteit te Amsterdam.

— Bij koninklijk besluit is aan den heer J. T. Cremer, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als commissaris generaal voor Nederland bij de in 1900 te Parijs te houden wereldtentoonstelling, en als lid en voorzitter der Centrale Commissie tot inrichting van de afdeelingen van Nederland en zijne koloniën en tot behartiging van de belangen der inzenders in die afdeelingen op de gezegde tentoonstelling,

en is benoemd tot commissaris generaal voor Nederland bij de in 1900 te Parijs te houden wereldtentoonstelling en tot voorzitter der Centrale Commissie bovenbedoeld. Mr L. P. M. H. Baron Michiels van Verduynen, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te 's-Gravenhage, lid der evengenoemde Centrale Commissie.

Haarlem. **De boekerij, verbonden aan het Museum van Kunstnijverheid der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, die gedurende de maand Augustus gesloten is, zal op 1 September voor het publiek weder geopend zijn.**

Uit deze boekerij die boek- en plaatwerken bevat over bouwkunst, kunstgeschiedenis en oudheidkunde, doch voornamelijk is samengesteld uit werken betrekking hebbende op de kunst toegepast op het ambacht, kan elke beoefenaar van het kunstambacht boeken, plaatwerken gratis in bruikleen ontvangen daar zij door het geheele land verzonden worden.

De catalogus met de bepalingen waaraan belangstellenden, die van de boekerij gebruik wenschen te maken, zich moeten onderwerpen, kan bij den conservator van genoemd Museum, den heer E. van Suber, worden aangevraagd en wordt tegen toezending van 20 cents aan postzegels franco verzonden.

Deventer. **Dinsdag heeft de Koninklijke Deventersche Tapijtfabriek haar eeuwfeest gevierd.**

— **Onder dagteekening van 27 dezer schrijft men uit Amsterdam aan de** *Nieuwe Rotterd. Courant*:

„Heden is voor de zooveelste maal eene poging om iets van den opstand der nieuwe Beurs te weten te komen, mislukt.

„De afdeeling „Publieke Werken" heeft de teekeningen tot heden voor de oogen van alle belangstellenden, met uitzondering van zeer enkele bevoorrechten, verborgen weten te houden. En nu moet men nog tot diep in de maand September geduld hebben, terwijl reeds in 't begin van October de aanbesteding zal plaats vinden. Maar, wordt de Beurs, gelijk zij wezen zal, eenmaal getoond, dan gehoort dit ook met bijzondere voorzorgen. Er is een model in gips vervaardigd, niet alleen van het nieuwe gebouw, maar ook van de huizen aan beide zijden van het Damrak, om te zorgen, dat de nieuwsgierigen den Beursgevel te zien krijgen, zooals deze later in werkelijkheid slechts gezien zal kunnen worden, dat wil zeggen onder een bepaalden hoek.

„Dit gipsmodel is nog niet geheel gereed; er moet nog een kleurtje aan gegeven worden ter opfleuring. Voorts moet gewacht worden tot de nieuwe Raad eene nieuwe commissie van bijstand in het beheer der publieke werken heeft benoemd, want de leden dier nieuwe commissie zullen immers degenen zijn, die „in de eerste plaats in aanmerking komen" voor de bezichtiging van het model. Is alzoo die commissie eerst geconstitueerd en heeft zij het nieuwe van den zalm gesnapt, dan zal er eindelijk gelegenheid komen om in dit blad het publiek mede te deelen, hoe de Amsterdamsche Beurs er uit zal zien."

— **In Oostenrijk heeft de Minister van Oorlog aan de verschillende generaals, chefs van militaire afdeelingen, een circulaire gericht om zorg te dragen voor de bewaring van historische monumenten.**

Het is aan de militaire genie strikt verboden om herstellingen te doen aanbrengen aan eenig gebouw, dat historische waarde heeft, zonder voorkennis der K. K. commissie, aan wie de zorg voor de monumenten en oudheden opgedragen is. Elke archeologisch belangrijke ontdekking moet door de militairen terstond aan genoemde commissie gemeld worden.

PERSONALIA.

— **Benoemd tot adjunct-chef 3e afd. bij de exped. van Staatsesp. op Java, de insp. 2e kl. bij het toezicht op de spoorwegdiensten en het stoomwezen N. de Vieq; tot insp. 3e kl. bij het toezicht op de spoorwegdiensten en het stoomwezen A. Bryan.**

— **Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is de heer G. Hartmans te Heiligerlee benoemd tot buitengewoon opzichter bij werken aan de Marinehaven aldaar.**

— **Bij koninklijk besluit is, met ingang van 1 September a. s., benoemd tot bureelambtenaar van den Rijkswaterstaat P. S. Terpstra, te Leeuwarden.**

— **Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is wegens ziekte, eervol uit zijn betrekking ontslagen de opzichter 2e kl. W. B. de Jong.**

VACANTE BETREKKINGEN.

— **Opzichter** van den Haarlemmermeerpolder. Jaarwedde *f* 1000 à *f* 1200 en vrije woning. Adres op zegel, vóór 1 Sept. aan Dijkgraaf en Heemraden te Haarlem. (*Zie advert. in het vorig no.*)

— **Leeraar** in het bouwkundig teekenen aan het gemeente-teeken-instituut te Breda. Jaarwedde *f* 400. Adres vóór 1 Sept. aan den Burgemeester. (*Zie adv. in het vorig no.*)

— **Bouwkundige teekenaars en een ervaren opzichter**, allen tegen flink salaris. Adres lett. C B 369, *Nieuwe v. d. Dag.*

— **Leeraar in het handteekenen** aan de kweekschool voor machinisten te Amsterdam. Salaris *f* 650.

— **Leeraar in het hand- en ornementteekenen boetseeren en beeldhouwen** aan de ambachtsschool te 's-Gravenhage. Jaarwedde *f* 1000 à *f* 1200. Adres den Directeur. (*Zie advert. in het vorig no.*)

— **Mijnbouwkundig ingenieur**, bereid dadelijk te vertrekken naar Celebes, tegen ruim salaris en tantième. Adres lett. 4 E V, Alg. Adv.-bureau Nijgh & v. Ditmar, Amsterdam.

— **Teekenaar**, om in vrijen tijd moeilijke teekenwerk te verrichten. Adres lett. E T 164 *Nieuwe v. d. Dag.*

DIENSTAANBIEDINGEN.

Informatiebureau Technische Vakvereeniging, Amsterdam.

Opzichter, leeftijd 22 jaar, verl. sal. *f* 60 à 70 per maand.
" " 20 " " " " 40 à 50 " "

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845

's-GRAVENHAGE, *Kerkplein*, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

AANBESTEDING.

Het BESTUUR der Waterkeering van de Calamiteuse HOOFDPLAAT- en THOMAESPOLDERS zal op **Dinsdag** den **21 September 1897**, des namiddags te **3** uren, in de Directiekeet, onder nadere goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Zeeland,

aanbesteden:

het maken van werken ter verdediging van den oever tusschen de strandhoofden, gelegen landwaarts van oeverwerk C van den Calamiteuzen Thomaespolder.

De besteding geschiedt bij enkele inschrijving volgens § 1 der A. B.

Het bestek ligt ter lezing bij den Secretaris-Ontvanger van het Waterschap te *Hoofdplaat* en in de Directiekeet aldaar, en is van 6 September 1897, op franco aanvrage, tegen betaling van 50 cent, bij den Secretaris-Ontvanger verkrijgbaar.

Aanwijzing zal plaats hebben op *Dinsdag* en *Vrijdag, 14 en 17 September*, telkens des voormiddags van *9* tot *11 uren*, waartoe het Bestuur in de Directiekeet van genoemde Polders zal bijeenkomen, terwijl buitendien geene aanwijzing geschiedt.

Hoofdplaat, den 24 Aug. 1897.

Het Bestuur voornoemd,

P. F. THOMAES, *Voorzitter*.
J. J. PATEER, *Secretaris-Ontvanger*.

HERBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Blokzijl* zijn voornemens om op den 4n September a. s. her te besteden:

Het bouwen van een SCHOOL met 5 lokalen etc. aldaar.

waarvan aanwijzing zal plaats hebben op den 1n September v. k., van 11 uur v/m. tot 2 uur n/m.

Bestek en teekening zijn (zoover de voorraad strekt) tegen franco toezending van **f 2,—** te verkrijgen bij den architect W. DE JONG, te *Woudsend*.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,

A. P. W. NOORDINK, *Burgem.*
B. DE BOER, *Weth.*

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Mem. San. Inst. LONDON.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.

Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaat-Inrichtingen*. — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen*. — *Closets, Wastafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

CARBOLINEUM „KRIMPEN"

der Maatschij. tot bereiding van Koolteerproducten te Krimpen a/d. IJssel.

Onovertroffen wegens zijn sterk bederfwerende eigenschappen.

Monsters en prospectussen gratis verkrijgbaar. Hoofdagenten voor Nederland en Koloniën:

G. M. BOKS & Co., Amsterdam.

JOHN's

Schoorsteenkap en Ventilator

(Gedeponeerd in alle landen van Europa.)

verbetert elken Schoorsteen.

10 jaar Garantie.

Zon, Regen en **Wind** werken **gunstig** op den trek van den Schoorsteen.

Goedkooper en **beter** dan eenige andere kap. Kan niet vastroesten. Werkt geruischloos. Zeer **gemakkelijk** schoon te maken. Gratis geschriften, Prospectussen en Inlichtingen verstrekt

ROBBERT KALFF, *Utrecht*.

Alleenverkoop voor Nederland en Koloniën.

H. L. ZALME & ZONEN, 's-Gravenhage.

Stoomglasslijperij, Glasverzilvering, Glasetserij.

Specialiteit in Naamplaten van WIT en ZWART MARMERGLAS. Fijne bewerking.

SPOEDIGE LEVERING.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *WIERDEN*, zullen op ***Dinsdag 7 September 1897***, des voormiddags **elf** ure, ter Secretarie aldaar, **aanbesteden:**

Het bouwen van een Houten Brug met Ophaalbrug over de Regge, tusschen Notter en Zuna, met bijbehoorende werken.

Raming f 6240.

Aanwijzing in loco 31 Augustus, des voormiddags 11 uur.

Inlichtingen te bekomen bij den Opzichter S. S. HOOGTERP te Zwartsluis.

Bestek met teekeningen zijn ad *f* 0.50 verkrijgbaar ter Gemeente Secretarie te Wierden.

Cementsteenfabriek.

H. M. DE LANGE te ***Vlaardingen*** levert zoo spoedig mogelijk zoodanig fabrikaat.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *'s HERTOGENBOSCH*, zullen ***Maandag 30 Augustus a. s.***, voormiddags **10** uur, in het **openbaar**

HERBESTEDEN:

Het maken van gebouwen en inrichtingen op het terrein der Prise d'eau, ten behoeve der ontijzering van het grondwater der gemeentelijke Hoogdruk-Waterleiding.

Bestek en teekening zijn tegen betaling van **f 2.50** verkrijgbaar ten Kantore van den Directeur der Waterleiding, of op franco aanvrage aan dit Kantoor met toezending van het bedrag in postwissel (postzegels worden niet in betaling genomen en aan aanvragen zonder postwissel wordt geen gevolg gegeven).

Aanwijzing zal geschieden op **Vrijdag** 27 **Augustus**, voormiddags ten 10 ure, op het terrein der Prise d'eau.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste Jaargang N°. 36. ZATERDAG, 4 September 1897.

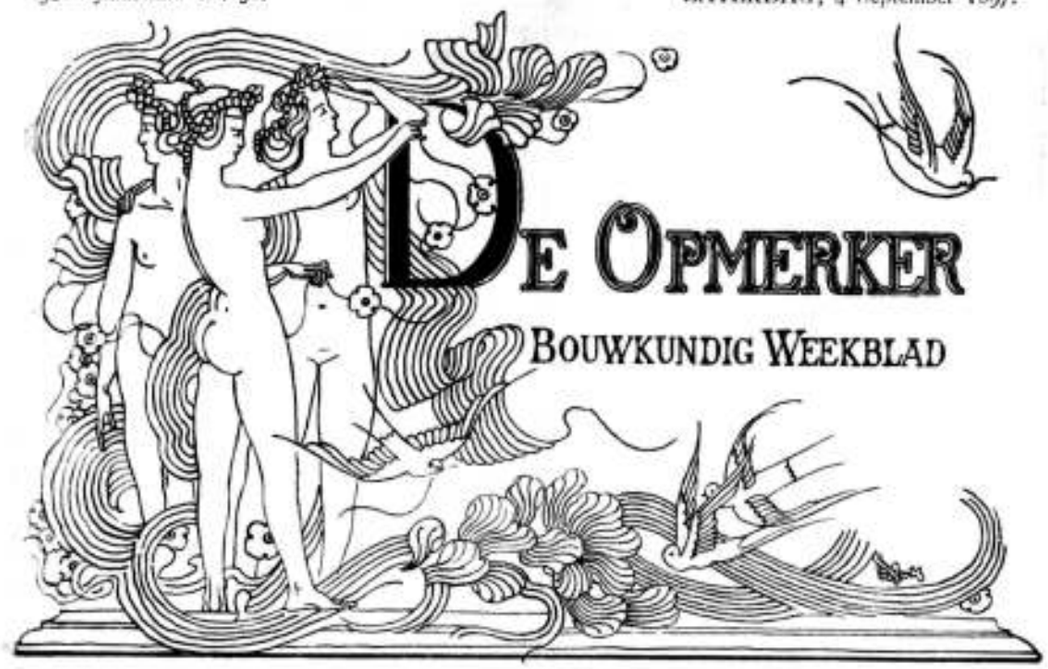

Redacteur: F. W. VAN GENDT Jzn. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 5.—, vooruit op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt voor België, bij vooruitbetaling *f* 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer *f* 0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal geteekend. Afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

KONINKLIJK INSTITUUT VAN INGENIEURS.

FEESTELIJKE VIERING VAN HET VIJFTIGJARIG BESTAAN.

I. Ontvangst op het Paleis het Loo.

De Raad van Bestuur van het Instituut had aan Hare Majesteit de Koningin-Regentes eerbiedig verzocht ter audiëntie te worden toegelaten, ten einde in de gelegenheid te worden gesteld om twee prachtexemplaren van het in ons vorig nummer besproken *Gedenkboek* aan te bieden aan Hare Majesteit de Koningin en de Regentes zelve.

Het behaagde Hare Majesteit die audiëntie te bepalen op den 30en Augustus jl., des namiddags ten vier ure.

In den loop van den morgen begaf zich de president J. F. W. Conrad, vergezeld van de raadsleden G. B. H. F. Alpherts, M. J. van Bosse, F. M. van Panthaleon baron van Eck, B. M. Gratama, J. A. Snijders CJz. en H. Wortman, benevens den secretaris J. Tideman (de raadsleden W. F. Leemans en E. H. Stieltjes waren door afwezigheid verhinderd ten paleize te verschijnen), naar Apeldoorn; zij werden alvorens de audiëntie een aanvang nam, in de gelegenheid gesteld een groot gedeelte van het schoone park van het Loo te bezichtigen.

Stipt ten vier uur had de audiëntie plaats en verschenen Hare Majesteiten met gevolg. Onmiddellijk daarop stelde de president de bovenvermelde heeren voor, waarna hij het woord nam om kortelijk te herinneren aan het ontstaan van het Instituut onder het Beschermheerschap van wijlen Z. M. Koning Willem III, die met eerbied en toegenegenheid werd herdacht, waarna de spreker overging tot de aanbieding van de beide ter tafel liggende boekwerken, in prachtbanden gebonden en door keurig schilderwerk op satijn, voorstellende allegoriën en de wapens van Nederland en Waldeck-Pyrmont, versierd. Hare Majesteit de Koningin-Regentes dankte den spreker in vriendelijke bewoordingen en terstond namen de beide Vorstinnen met groote ingenomenheid kennis van den inhoud van dit Gedenkboek en bewezen beiden door herhaalde vragen om inlichtingen Hare oprechte belangstelling in het Instituut en het thans uitgegeven werk en in den arbeid, door de Nederlandsche ingenieurs in het verloop van eene halve eeuw tot stand gebracht.

De vriendelijke en hoogst innemende wijze, waarop de Raad van Bestuur te dezer gelegenheid werd ontvangen, zal met onuitwischbare trekken gegrift blijven in het geheugen van allen, die het voorrecht hadden deze plechtige ontvangst te mogen bijwonen.

II. Receptie en feestmaaltijd.

Het Bestuur van het Koninklijk Zoologisch-Botanisch Genootschap te 's-Gravenhage had op de meest vrijgevige wijze een gedeelte van zijne lokalen ter beschikking gesteld en meer bepaald de groote concertzaal, die op hoogst keurige wijze door den heer J. Th. Amiabel en den heer J. H. Kottman, hortulanus van het Genootschap, in een waar lustoord was herschapen, om op den eigenlijken feestdag, den 31sten Augustus, eene receptie te houden van autoriteiten, afgevaardigden van bevriende genootschappen, leden van het Instituut en verdere belangstellenden. De Raad van Bestuur mocht zich verheugen in de aanwezigheid van den generaal-majoor H. Beijerman, die zoowel bij deze receptie als bij den feestmaaltijd H. M. de Koningin-Regentes vertegenwoordigde, en in een talrijke opkomst van belangstellenden; de deelneming, door de zuster-vereenigingen betoond, die zich hadden doen vertegenwoordigen, was een treffend blijk van de eensgezinde pogingen van allen

om der wetenschap in den uitgestrektsten zin bevorderlijk te zijn.

Nadat allen hadden plaats genomen opende de president Conrad deze bijeenkomst met eene sierlijke rede, waarin hij in korte trekken herinnerde aan de stichting van het Instituut door het driemanschap F. W. Conrad, L. J. A. van der Kun en dr. G. Simons, die, krachtig gesteund door den toenmaligen Prins van Oranje, welhaast Z. M. Koning Willem III, die als beschermheer optrad, al spoedig bijna honderdnegentig personen om zich hadden vereenigd, die door de vaststelling van het hun door de stichters aangeboden grondreglement als oprichters optraden van het Instituut van Ingenieurs, dat op die wijze den 31sten Augustus tot stand kwam en sedert 1848 den titel van Koninklijk mocht voeren.

Bij het welkom, door den spreker aan hen die waren opgekomen toegeroepen, werd met voldoening gewezen op de tegenwoordigheid in de eerste plaats van den vertegenwoordiger van de Koningin-Regentes en voorts van de afgevaardigden van vele Nederlandsche Vereenigingen en Genootschappen, die, evenals het Instituut, zich de bevordering van de wetenschappen ten doel stellen. Zoo straks zullen wij die allen vermelden.

Ook waardeerende brieven en telegrammen waren ontvangen van verschillende lichamen en autoriteiten, terwijl het den Raad van Bestuur zeer aangenaam was, dat ook tegenwoordig kon zijn het lid J. E. de Meijier, president der Afdeeling Nederlandsch-Indië, met verlof hier te lande vertoevende, een Afdeeling, die op degelijke en krachtige wijze op wetenschappelijk gebied de eer van Nederland handhaaft en van wie een telegram van gelukwensching werd ontvangen.

Van de 186 oprichters zijn er nog een twaalftal in leven en als lid aan het Instituut verbonden, te weten het honorair lid jhr. J. Ortt van Schonauen, de leden K. H. van Brederode, P. Caland, J. F. W. Conrad, J. G. W. Fijnje van Salverda, J. de Kruyff, J. Lebret, H. Linse, jhr. C. C de Maere Limnander, N. Th. Michaelis, P. J. Mouthaan en M. C. J Piepers, van welke de heer Caland en de drie laatstgenoemden ter vergadering aanwezig waren.

Het aantal leden nam weldra toe, tot het eenmaal het hoogtepunt van 910 bereikte. Op dit oogenblik telt het Instituut 783 leden.

De spreker trad voorts in een vergelijkend historisch overzicht van de ontwikkeling van de wetenschap van den ingenieur gedurende het afgeloopen tijdvak, waarvan de blijken te vinden zijn in het bovenvermeld Gedenkboek, dat in een 116-tal artikelen, door ruim honderd leden bijeengebracht, lezenswaardige mededeelingen bevat, en dat in den ongeloofelijk korten tijd van nog geen drie maanden door den onvermoiden arbeid van den secretaris J. Tideman, die sedert het jaar 1849 aan het Instituut is verbonden en met de bezorging van de uitgave der werken is belast, en niet minder door de goede zorgen van de uitgevers Gebr. J. en H. Van Langenhuysen tot stand kwam.

Nog vestigde de spreker de aandacht op hetgeen de Vorsten uit het Huis van Oranje-Nassau, van Koning Willem I af tot Koning Willem III toe, ter bevordering van handel, nijverheid en wetenschap hebben verricht.

Na er op te hebben gewezen, dat het Instituut met 25 Nederlandsche en 36 buitenlandsche wetenschappelijke genootschappen in verbinding staat en dat zijne werken binnen- en buitenslands op prijs worden gesteld, eindigde hij zijne boeiende rede met den wensch dat de leus: „Steeds hooger en vooruit" in de banier van het Instituut moge blijven prijken.

In den loop van deze zeer toegejuichte rede gaf de spreker gelegenheid tot het maken van een photographische opneming van de vergadering.

Na het aanbieden van den eerewijn werd aan de vertegenwoordigers van de bevriende genootschappen de gelegenheid gegeven tot het uitspreken van hunne gelukwenschen. Wij bepalen ons tot de mededeeling, dat voor de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs het woord voerde het lid van het Instituut, A. M. K. W. baron van Ittersum, voor het Koninklijk Instituut van Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië de voorzitter mr. Th. H. der Kinderen, voor de Koninklijke Akademie van Wetenschappen de voorzitter dr. H. A. van de Sande Bakhuyzen, voor het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte de Praeses Magnificus F. B. s'Jacob, lid van het Instituut, voor de Vereeniging van Werktuig- en Scheepsbouwkundigen de president J. H. Hudig, voor de Nederlandsche Vereeniging voor Elektrotechniek dr. H. F. R. Hubrecht, lid van het Instituut, voor het Wiskundig Genootschap te Amsterdam de hoogleeraar dr. D. J. Korteweg, voor het Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut, de directeur dr. Maurits Snellen en voor de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst het bestuurslid M. A. C. Hartman, lid van het Instituut. In al die toespraken werd met waardeering gewezen op den band, die alle wetenschappen onderling verbindt en de talrijke punten van aanraking, ook bij onderling verschil in toepassing.

Kan deze feestelijkheid als alleszins welgeslaagd worden geroemd, met niet minder voldoening mogen de 130 personen, die zich ten 6 ure in hetzelfde keurig met bloemen, beelden en decoraties versierde lokaal aan den gezelligen maaltijd vereenigden, op dit samenzijn terugzien, dat langer dan anders het geval zou zijn geweest voortduurde ten gevolge van het hoogst ongunstige weder, dat een bezoek aan de Sociëteitstent in het Bosch, waar de leden vrijen toegang hadden, vrijwel onmogelijk maakte.

Staande de receptie werd een telegram aan Hare Majesteiten de beide Koninginnen verzonden, bevattende gelukwenschen met den feestdag van heden en dankzegging voor de hoogst vereerende en minzame ontvangst op het Loo, waarop later een antwoord is ingekomen.

Wij wenschen het Instituut van harte geluk met dit zoo gelukkig en met veel ingenomenheid gevierde feest.

REISHERINNERINGEN.

DOOR

A. W. WEISSMAN.

VI.

Pavia en de Certosa.

Wie te Milaan is, bezoekt in den regel ook de vermaarde Karthuizerskerk te Pavia. Hij neemt dan den trein Milaan—Voghera tot aan het station Certosa, of de stoomtram aan de Porta Ticinese tot aan Torre di Mangano. Van Pavia krijgt hij dan echter niets te zien, want het klooster ligt vijf kwartier van die stad verwijderd. Baedeker raadt het bezoeken van Pavia af, vooral aan wie voor zijn genoegen reist. Daar ik echter wist, dat de stad verscheidene merkwaardige bouwwerken bezit, zoo scheen het mij beter eerst naar Pavia te gaan, en van daar per rijtuig naar het beroemde klooster.

Het landschap tusschen Milaan en Pavia is vlak; rijstvelden, onder water gezet, leveren een ongewoon gezicht op.

Het station te Pavia ligt op eenigen afstand van de stad. De hooge wallen, afkomstig uit den tijd toen de plaats nog een vesting was, zijn behouden, maar in fraaie wandelingen veranderd. Doch met het oog op de accijnsen geschiedt de toegang altijd nog door de in barrières veranderde poorten, waar belastingambtenaren ieder, die een pakje bij zich draagt, aanhouden.

Ongeveer midden in de stad bevindt zich de Duomo die, van het daarvoor liggend plein gezien, een zonderlingen indruk maakt. De gevel is onvoltooid, in zooverre als hij, alleen in gebakken steen opgetrokken, blijkbaar zijn marmerbekleeding nog altijd moet krijgen. Ter linkerzijde sluit zich een gebouw aan uit de middeleeuwen, waarin Romaansch en Gothiek op zonderlinge wijze wel schilderachtig, maar weinig organisch zijn gemengd.

Binnentredend wordt men getroffen door de majesteit van het interieur. De kerk is een basiliek met drie beuken, die allen door kruisgewelven bedekt zijn. De plattegrond vormt een Latijnsch kruis, waarboven een koepel van bijna 30 M. middellijn zich verheft. De armen van het kruis gaan over in nissen, en ook iedere travee is van een dergelijke nis voorzien, zoodat een geheel van bijzonderen rijkdom werd verkregen. Cristoforo Rocchi heeft het plan gemaakt en is omstreeks 1490 met den bouw begonnen. De details zijn eenigszins vluchtig gedaan; het ensemble geeft evenwel, ondanks zijn niet voltooiden staat, een duidelijk beeld van het ideaal, dat den kerkbouwers der Renaissance voor den geest stond.

Een andere kerk, Canepanuova geheeten, is sinds 1492 naar een ontwerp van Bramante gebouwd. Zij is van veel geringer afmetingen dan de kathedraal, doch bezit toch ook een koepel, waaromheen een galerij, door zuilen gedragen, is geordonneerd. De koepel is achtkant, doch rust op een vierkant gedeelte; de overgang is door middel van pendentifs verkregen. Het koor sluit als een kleiner achtkant koepelgebouw tegen de kerk aan.

Het zijn echter niet alleen de Renaissance-kerken van Pavia, die belangrijk mogen heeten. Want Santa Maria del Carmine is een van de beste werken, door de Gothiek in Lombardije voortgebracht. Zij is een basiliek, welker drie beuken slechts betrekkelijk weinig met elkander in hoogte verschillen, en door geprofileerde pijlers gescheiden worden. De kerk is in hoofdzaak van gebakken steen opgetrokken, en ofschoon zij uit het laatst der 14e eeuw schijnt te dagteekenen, zijn haar details buitengewoon streng. Alleen de gevel is rijker opgevat, en met nissen, traceeringen enz. voorzien. Een zeer eigenaardig effect maken de kapellen naast de beuken, die de kerk een ongewone breedte geven.

Een nog veel oudere kerk is San Michele Maggiore. Hier zijn koor en kruisbeuk nog in den zeer primitieven Romaanschen stijl, die als Lombardisch bekend staat, uitgevoerd. Het westelijk deel der kerk, met galerijen boven de zijbeuken, schijnt iets jonger en tot de 11de eeuw te behooren. De kapiteelen der schalken zijn rijk, doch zwaarmoedig gedetailleerd. De gewelven, die ongetwijfeld in de bedoeling lagen, zijn niet uitgevoerd. De gevel, met drie portalen, en eenige zeer kleine vensters, heeft een booggalerij die het beloop van het dak volgt.

De stad Pavia ligt aan den Ticino; een zeer oude, overdekte brug overspant die rivier. Van de overzijde heeft men een fraai gezicht op het schilderachtig geheel, waarboven de kathedraal zich trotsch verheft.

Het stadhuis of Municipio is een gebouw van omstreeks 1700, dat met zijn reusachtige composietpilasters, zijn breede inrijdeuren, zijn grillige vensterbekroningen en sierlijk gesmeede balkonhekken zeker indrukwekkend genoemd mag worden.

Ook de gebouwen der universiteit zijn, voor zoover zij niet tot de 19e eeuw behooren, goede werken uit den lateren tijd der Renaissance. Vooral het Collegio Borromeo en het Collegio Ghislieri verdienen de aandacht. Ook de binnenplaats van het eigenlijk universiteitsgebouw, door dubbele arcades omgeven en met tal van marmeren beelden versierd, vormt een fraai geheel.

Na deze bouwwerken in oogenschouw te hebben genomen wordt het tijd, om naar de Certosa te vertrekken. Ik neem een rijtuig en dit brengt mij allereerst naar het Castello, het slot waar eens het geslacht Visconti verblijf placht te houden. Met zijn tinnen en zware hoektorens maakt dit versterkingswerk, dat uit de 14e eeuw dagteekent, een somberen, dreigenden indruk. In de nabijheid is een gedenkteeken voor Garibaldi opgericht; de held staat op een kunstmatige rots, waarvan een vrouwefiguur afdaalt, terwijl een leeuw aan den voet ligt. Het was mij niet duidelijk, welke symbolische beteekenis aan deze voorstelling ten grondslag had gelegen.

De weg naar de Certosa is aanvankelijk een prachtige kastanjelaan. Doch na een kwartier rijdens houden de boomen op, en loopt de weg kaarsrecht langs een kanaal, waarin trekschuiten varen. Als men niet de Italiaansche vrouwen met haar kleurige hoofddoeken zag, en als ook niet de armelijke en slecht onderhouden huizen aan het zuiden herinnerden, dan zou men zich kunnen verbeelden door een Hollandschen polder te rijden. Van een klooster is aanvankelijk niets te bespeuren, hoezeer de reiziger ook zijn best doet om het in de verte te ontdekken. Een meelmolen met reusachtige graansilo's komt eindelijk in het gezicht en het is langs deze moderne en zeer prozaïsche gebouwen dat men een oostelijken zijweg inslaat, die naar het klooster voert.

Te Milaan had ik mij het boek van Luca Beltrami „La Certosa di Pavia" aangeschaft, dat onlangs bij Ulrico Hoepli verscheinen is. Dit werk, met tal van fraaie afbeeldingen versierd, bevat vele belangrijke bijzonderheden omtrent het merkwaardige gebouw.

Alvorens het klooster binnen te gaan, stapte ik af aan het „Ristorante, condotto da Achille Carini di fianco all'entrata della Certosa di Pavia". Dit is de weidsche titel, dien een vrij eenvoudige dorpsherberg heeft aangenomen. Men zit er onder aardige prieeltjes, de Chianti-wijn is goed, en ook de „pollo" met de „insalata" vallen niet tegen.

Beltrami begint zijn boek met de aanhaling:

„O beata solitudo
O sola beatitudo,"

daarmede zinspelende op de zaligheden, die de kloosterlijke eenzaamheid biedt. Ik had dan ook verwacht aan den ingang van het klooster door monniken ontvangen te zullen worden. Doch helaas, de paters Karthuizers, tot een getal van zeven geslonken, hebben in 1881 hun klooster moeten ontruimen. De Italiaansche Staat heeft het nu in bezit en de monniken hebben een toevlucht in het kiooster te Grenoble gezocht. Oppassers in uniform vervullen nu de plaats der geestelijken.

Het klooster dankt zijn aanzien aan een gelofte

van Caterina, echtgenoote van Gian Galeazzo Visconti, hertog van Milaan, die bij voorkeur op het kasteel van Pavia verblijf hield. In 1396 werd met den bouw een begin gemaakt. Men wil, dat zekere Bernardo da Venezia het plan maakte, doch dat dit door Giacomo da Campione, Nicolò da Bonaventura, Giovannino de Grassi en Marco da Carona, gezegd Frixono, gewijzigd werd. Deze vier laatste meesters waren destijds ook met het bouwen der kathedraal te Milaan bezig. Bernardo da Venezia genoot het bijzonder vertrouwen van Gian Galeazzo; Da Campione moest dikwijls zijn advies omtrent den bouw geven. Ook meester Cristoforo di Beltramo werd herhaaldelijk geraadpleegd.

Den 27n Augustus 1396 werd de eerste steen op plechtige wijze door Galeazzo gelegd. De monniken waren toen reeds aanwezig; zoolang hun klooster niet bewoonbaar was, vertoefden zij in de Torre del Mangano, het nabijgelegen kasteel, dat zoo goed mogelijk voor hen werd ingericht.

Gian Galeazzo verschafte met milde hand de geldmiddelen, voor den bouw van het klooster benoodigd. Doch reeds in 1402 stierf hij te Melegnano, waarheen hij gereisd was om de pest, die te Pavia was uitgebroken, te ontvluchten. Na zijn dood vorderde de bouw slechts langzaam. Toch kon Paus Martinus V den 12n October 1418, op zijn terugreis van het Concilie te Constans, het hoofdaltaar der kerk wijden. Het klooster was toen al zeer beroemd om zijn prachtigen aanleg, maar het was nog verre van voltooid. In 1436 was men nog bezig met de bibliotheek, de sacristie en de kapittelzaal, terwijl toen ook het refectorium nog onvoltooid geweest schijnt te zijn.

De werken werden met kracht hervat in 1450, op last van Francesco Sforza die, met de eenige dochter van Gian Galeazzo gehuwd, als diens opvolger zich opwierp. Zoo waren in 1452 de cellen der monniken, de refectoria, de ziekenzalen en de andere kloosterlokaliteiten in hoofdzaak voltooid. Men begon nu ook weder aan de kerk die, behalve het koor, zich slechts weinig boven den grond verhief.

In 1452 werd Giovanni da Solario met den kerkbouw belast. Deze Giovanni was een leerling van Cristoforo di Beltramo, die ruim vijftig jaar geleden bij de eerste steenlegging tegenwoordig geweest was. Giovanni was in 1452 reeds een man op leeftijd. In 1453 volgde zijn zoon Guiniforte hem op, en deze heeft, omstreeks 1470, de kerk voltooid, althans in hoofdzaak.

De groote kloostergang werd sedert 1464 door Rinaldo de Stauris van buiten met prachtige terracottareliefs versierd; weldra kreeg ook de kleine kloostergang eene dergelijke ornementatie. De kolommen van den grooten kloostergang, in rood en wit marmer uitgevoerd, werden in 1465 gemaakt door Antonio Rizzo, van Verona, de meester van wien een groot deel van het Palazzo Ducale te Venetië afkomstig is.

In 1466 wordt voor het eerst melding gemaakt van Giovanni Antonio Amadeo, die toen werkzaamheden aan den grooten kloostergang verrichtte, in gemeenschap met Vincenco Foppa.

De kerk bezat toen nog geen gevel. Wel had Guiniforte daarvoor een ontwerp gemaakt, doch tot een uitvoering was het niet gekomen. Maar in 1473 deed Filippo da Rancate, prior van het klooster, met den gevel een begin maken door Cristoforo en Antonio Mantegazza, die te Milaan als goudsmeden en beeldhouwers groote vermaardheid hadden. Het plan van Solari voldeed hen niet; zij stelden er een ander voor in de plaats, waarbij vooral aan de beeldhouwkunst een belangrijke rol was toebedeeld.

Amadeo, die toen te Bergamo werkzaam was, vernam daar de opdracht, aan de gebroeders Mantegazza gedaan. Hij wendde zich tot Galeazzo Sforza, hertog van Milaan, en wist door diens invloed te verkrijgen, dat de helft van het werk aan de Mantegazza's ontnomen en aan hem opgedragen werd.

Toch vorderde de gevel slechts weinig. Amadeo werd door de werken te Bergamo in beslag genomen, terwijl de Mantegazza's een model moesten maken voor 's hertogs ruiterstandbeeld, wat echter eerst veel later door Lionardo da Vinci voltooid, en in 1499 door de Franschen vernield zou worden.

Eerst Ambrogio Fossano, gezegd il Bergognone, die eigenlijk schilder was, maakte een ontwerp, in gemeenschap met Giovanni Dolcebuono, waarnaar, sinds 1490, de uitvoering heeft plaats gevonden. De overlevering wil, dat Dolcebuono den gevel in zijn groote lijnen ontworpen zou hebben, en dat Fossano de rijke ornementatie daarin zou hebben geteekend.

Een schilderij van Fossano, dat in het Museo Civico te Pavia bewaard wordt en dat omstreeks 1495 gemaakt moet zijn, geeft den gevel te zien, gedeeltelijk voltooid, met den steiger ervoor en door een nooddak afgedekt. Benedetto Briosco, geholpen door zijn zoon Francesco, door Giovanni Stefano da Sesto, Biagio Vairone, Francesco Pioltello, Ettore d'Alba en Tonio Tamagnino, heeft de marmerwerken van den gevel uitgevoerd.

Inmiddels was men steeds ijverig voortgegaan met de inwendige versiering van het gebouw. In 1487 was Bartolomeo de Poli di Modena begonnen met de koorbanken, die niet slechts met snijwerk, maar ook met intarsia werden versierd. Deze intarsia, verschillende heiligen voorstellend, zijn naar teekeningen van Ambrogio Fossano gemaakt.

Gian Galeazzo Visconti had gewild, dat zijn stoffelijk overschot en dat zijner echtgenoote in de kerk van het door hem gestichte klooster zouden worden bijgezet. Maar aan dien wensch werd eerst in 1474 voldaan.

In 1507 reisde Erasmus van Turijn naar Bologna. De vermaarde Rotterdamsche wijsgeer had zooveel van de Certosa gehoord, dat hij de gelegenheid waarnam om het klooster te bezoeken. Hij schreef in zijn „Convivium religiosum", naar aanleiding van dit bezoek: „Waarom moet zooveel geld verkwist worden om een tempel te versieren, die alleen dient voor het psalmzingen van weinige monniken? Die heldere kleuren en dat glanzende marmer, moeten zij hen niet hinderen?"

Erasmus schijnt de kloosterbroeders ernstig over hun verkwisting onderhouden te hebben, want sinds 1507 werd de gevel wel voortgezet, doch veel eenvoudiger dan het oorspronkelijk plan geweest was. Slechts enkele versierselen zijn aan het bovendeel gemaakt, en men trachtte vooral de strengheid der lijnen te doen uitkomen.

In 1525 had in de onmiddellijke nabijheid van het klooster de vermaarde slag bij Pavia plaats, die met de gevangenneming van Frans I eindigde. De koning werd naar het klooster gebracht, waar de monniken juist een boetpsalm zongen, waarmede de vorst luide instemde. Van hier schreef hij ook den brief aan Louise van Savoye, zijn moeder, waarin de woorden voorkomen: „De toute chose ne m'est demouré que l'honneur et la vie qui est sauve". Hiervan hebben latere geschiedschrijvers het „tout est perdu, fors l'honneur" gemaakt.

Na de slag bij Pavia kwam Lombardije onder het Spaansch bewind en brak er voor de Certosa een

tijdperk van vredige rust aan, waarvan de monniken gebruik maakten, om hun kerk verder te versieren. In 1536 was de gevel voltooid tot aan de kroonlijst; ook het grafteeken voor Gian Galeazzo was toen een goed eind gevorderd.

In de 16e eeuw werd het hoofdaltaar voltooid door Francesco Briosco, zoon van Benedetto. Ook Angelo Marini en Tomaso Orsolino werkten eraan mede. Deze laatste maakte de omgeving van het marmeren relief, Christus betreurd, dat als werk van Cristoforo Solari beschouwd wordt. De familie Sacchi begon met de marmer-intarsiën, die onafgebroken werden voortgezet tot in 1782, toen Jozef II het klooster ophief. Steeds ging de werkzaamheid van vader op zoon over.

Annibale Fontana goot de kandelaars van het hoofdaltaar, Galeazzo Alessi ontwierp de stuc-versiering in het koor en den wijwaterbak, beiden omstreeks 1575 uitgevoerd.

In het begin der 17e eeuw werd de vleugel tegen den gevel der kerk uitgevoerd, om als verblijf voor voorname gasten te dienen. Men had toen ook het voornemen dien gevel van de nog altijd ontbrekende bekroning te voorzien, doch dit werd achterwege gelaten. In de tweede helft dezer eeuw werden de prachtige hekken gemaakt, die de kapellen van de beuken scheiden.

Gaan wij nu het beroemde klooster binnen. De ingang is een poort, die van buiten tamelijk eenvoudig, van binnen rijk versierd is. Een eigenaardigheid van dit poortgebouw is de overstekende lijst, die als het ware een half gewelf vormt, dat beschilderd is. Deze beschilderingen zijn in 1508 door Bernardino de' Rossi uitgevoerd. Van binnen is een fraai marmeren portiek, dat door pilasters met arabesken wordt ingesloten. De gewelven in het poortgebouw zijn met fresco's versierd.

Is men het poortgebouw doorgegaan, dan komt men op een langwerpig plein, dat wel eenigszins aan het Cour du Cheval blanc te Fontainebleau herinnert. Rechts is het zoogenaamde Palazzo ducale, dat door Richino, den architect van het Brera-paleis te Milaan, in 1625 begonnen werd. Het vertoont een tamelijk droge Renaissance-architectuur en steekt daardoor ongunstig af bij den ongemeen rijken gevel der kerk.

Dezen gevel beschrijven is een onmogelijkheid. Alleen een photographie op groote schaal kan eenig denkbeeld van de pracht der decoraties geven. Het oorspronkelijk witte marmer heeft door den tijd een geelachtig grijze tint gekregen. Men staat verbaasd over de pracht, waarmede het basement en de vensteromlijstingen versierd zijn. Geheel onderaan zijn, op inderdaad meesterlijke wijze, antieke munten nagebootst. Hooger zijn arabesken, nissen, beelden en friesversieringen in de grootste verscheidenheid aanwezig. De vensteromlijstingen in het bijzonder zijn meesterstukken in den waren zin des woords. Redegevende kunst moet men hier niet zoeken. De beide uiterste vensters bv. zijn zuiver decoratief; zij zijn alleen gemaakt om den gevel breeder te doen toonen en in plaats van met glas, met verschillend gekleurde marmeren platen bezet.

Bij de kroonlijst der vensters houdt de rijke behandeling van den gevel plotseling op. De gedeelten, daarboven aanwezig, zijn sober, haast streng behandeld. Slechts enkele beelden in nissen of medaillons zijn als versiering gebruikt. Het daardoor ontstaand contrast is van geen gelukkig effect. Het onversierde gedeelte schijnt den rijkeren onderbouw te drukken. Ook komt het mij twijfelachtig voor, of het bovendeel van den gevel wel geheel volgens de bedoeling van Dolcebuono en Ambrogio Fossano is uitgevoerd. De afdekkende kroonlijst toch is veel te zwaar. Met haar kornissingen moest zij wel iedere poging, om haar een passende bekroning te geven, doen falen.

Het geringe verband, dat er tusschen den gevel en de kerk bestaat, is vooral waarneembaar als men het gebouw van ter zijde beziet. Met den basilikalen vorm is volstrekt geen rekening gehouden, zoodat het bovendeel van de façade, ofschoon onvoltooid, ver boven het dak van den middenbeuk uitsteekt.

De architectuur van de zijgevels van het transept en van het koor sluit zich beter bij de constructie aan. Eigenaardig is hier het gebruik van booggalerijen, die aan het gebouw een bijna Romaansch karakter geven. De bijzonder elegante pinakels op de steunbeeren zijn naar teekeningen van Galeazzo Alessi gemaakt. De koepel boven het kruis heeft ook een eenigszins Romaansch karakter, ofschoon hij uit de 2e helft der 15e eeuw afkomstig is. Ook hier is van galerijen gebruik gemaakt, wel een bewijs, hoe lang de Romaansche tradities in Lombardije levendig bleven. De bekroonende lantaarn, op zichzelf elegant, is een werk uit de 16e eeuw, en past niet best bij het overige. Bij de versieringen der zijgevels en van het koor is voornamelijk van terra-cotta gebruik gemaakt. Guiniforte Solari, die de kerk ontwierp, heeft zich een hoogst bekwaam meester getoond.

De plattegrond der kerk vertoont een Latijnsch kruis. Zoowel het koor als de kruisarmen zijn ieder van drie nissen voorzien, hetwelk een rijk effect maakt. Drie beuken zijn in het schip aanwezig; door kapellen aan beide zijden is aan het geheel een buitengewone breedte gegeven.

De gewelven van den middenbeuk hebben zes schilden en zijn geconstrueerd naar de methode, door de Fransche vroeg-Gothiek toegepast. De beuken verschillen slechts zeer weinig in hoogte met elkander en Beltrami toont in een diagram aan, hoe de doorsnede van de kerk blijkbaar op een systeem van gelijkzijdige driehoeken, waarvan de basis op 1.60 M. boven den vloer ligt, berust. De pijlers tusschen de beuken zijn geprofileerd en hebben de eigenaardige kapiteelen, die een der kenmerken zijn van de Italiaansche Gothiek.

Bij het binnentreden der kerk is de eerste indruk van den bezoeker verbazing over de pracht, die hij ziet. Al wat beeldhouwkunst, schilderkunst en alle kunstambachten konden leveren, is hier aanwezig. Slechts enkele 17e-eeuwsche Jezuïetenkerken kunnen de vergelijking met zooveel pracht doorstaan. Maar toch is er een groot verschil, dat zeker in het voordeel der Certosa mag gelden. Terwijl in de latere kerken alle ornementen den Barok-stijl vertoonen, draagt de versiering der Certosa bijna geheel het karakter van de 15e en het begin der 16e eeuw. Wel is ook in de 17e eeuw het een en ander daaraan toegevoegd, doch bij allen rijkdom blijft dit vrij van de overdrijving, die meestal den Barok-stijl kenmerkt. De 17e-eeuwsche meesters hebben blijkbaar hun werk in de stemming van het geheel willen houden.

De architectuur van Guinoforte Solari, geheel in de fraaie steen van Angera uitgevoerd, maakt een onbeschrijflijk grootschen indruk. De vloer, in een soort van mozaïek, zoogenaamd „battuta alla veneziana" uitgevoerd, bestaat uit een dessin, dat eene afwisseling van sterren en achtkanten vertoont, en den indruk van een tapijt maakt. De gewelven, in 1496 door Ambrogio en Bernardo Bergognone beschilderd, zijn zuiver ornamenteel gedecoreerd. Om

de ribben loopt een band, met fijne arabesken gevuld; de eigenlijke gewelfvelden zijn met geometrische figuren bedekt. Zeer eigenaardig is het, dat in den middenbeuk en de zijbeuken slechts kleine ronde vensters voorkomen, zoodat haast al het licht uit de zijkapellen en den koepel komt.

De oppassers, in de Certosa aanwezig, leiden den bezoeker langs een bepaalden weg rond. Gelukkig was ik toevallig alleen en dit gaf mij gelegenheid mijn geleider door een flinke fooi gunstig te stemmen en zoo meer en vooral meer op mijn gemak te zien, dan anders het geval geweest zou zijn.

(Wordt vervolgd.)

PRIJSVRAGEN

NEDERLANDSCHE VEREENIGING TOT VOORKOMING VAN ONGELUKKEN IN FABRIEKEN EN WERKPLAATSEN.

Deze vereeniging heeft 3 prijsvragen uitgeschreven als:

1°. Voor eene doelmatige beveiliging bij de beslagknipen der branderijen, om te voorkomen dat werklieden, die bij die knipen arbeid verrichten, daarin vallen.

De beveiliging moet in een branderij zijn toegepast en practisch bruikbaar blijken te zijn.

2°. Voor een toestel waardoor in een fabriek, van uit elke plaats waar werktuigen of deelen daarvan in beweging zijn, de hoofdmotor binnen enkele seconden tot stilstand kan worden gebracht zonder nadeel voor dien hoofdmotor zelf;

of wel, waardoor die in beweging zijnde werktuigen of een groep daarvan, van den hoofdmotor kunnen worden afgekoppeld en plotseling tot stilstand gebracht, terwijl de hoofdmotor blijft doorloopen.

Het toestel moet in praktijk zijn aangewend en alsdan door de leden der commissie kunnen worden onderzocht.

Bij de beoordeeling zal in aanmerking komen de vraag, of het toestel ook kan worden toegepast op motoren van een aanzienlijk vermogen.

3°. Voor de inrichting van een arbeidersprivaat voor mannen en voor vrouwen, waardoor onzindelijkheid voltrekt uitgesloten wordt.

Het privaat moet in gebruik zijn genomen en plantselijk kunnen worden onderzocht door hen, die door het bestuur der bovengenoemde vereeniging daartoe worden uitgenoodigd.

Ter voorlichting voor de beoordeeling door het Bestuur van de antwoorden op de sub. 1° en 2° gestelde vragen, hebben de heeren F. W. Westerouen van Meeteren, technisch adviseur der Vereeniging te Amsterdam, H. Enno van Gelder, ingenieur te Hengelo en L. Sloot, ingenieur te Haarlem, zich bereid verklaard rapport uit te brengen.

Door het Bestuur der bovengenoemde Vereeniging wordt voor de beantwoording van ieder der drie voorschreven vragen een premie van ten hoogste ƒ 100 beschikbaar gesteld.

De inzending der antwoorden moet geschieden uiterlijk 30 April 1888, aan het adres van secretaris Mr. J. H. Boudewijnse, te Van den Boschstraat 1, te 's-Gravenhage.

ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

Vergadering van 1 September 1887.

Bij afwezigheid van den Voorzitter werd de vergadering geopend door den Vice-voorzitter, den heer Van Boven. Na lezing der notulen sprak de Voorzitter eenige hartelijke woorden tot het nieuwe lid, den heer H. P. Berlage Nzn.

Twee candidaten, de heeren M. Couturier Jr. en J. J. L. Boundrez, werden hierna met algemeene stemmen tot gewoon lid aangenomen.

Hierna nam de heer Van der Pek het woord, ten vervolge op zijn vorige voordrachten, sprekende over de door hem gebouwde arbeiderswoningen op de Lindengracht. Dit gedeelte was geheel gewijd aan het uiterlijk der huizen. Spreker begon zichzelf groot tegenstander te verklaren van het in stijl bouwen, wilde zich hiervan geheel losmaken en bouwen in overeenstemming met de toe te passen materialen en constructie. Eenige hoofdpunten gaf hij aan, welke hij meent te moeten betrachten bij het tot stand brengen van iets werkelijk schoons; vóór alles de contour, de lijn tegen de lucht, zoodat er een gepaste afwisseling door hoogere en lagere gedeelten, vooruitspringend dakvlak enz wordt teweeggebracht. Daarop volgt de schaduwverdeeling door overspringende kappen en lijsten, waarbij de miskleurige steen wordt aanbevolen, omdat dit het product is der ovens, dat zonder verdere hulpmiddelen zooveel afwisseling in kleur geeft. Ook de kleur der andere materialen wordt besproken; zoo merkte de heer Van der Pek o. a. op, dat hij 't ijzerwerk der ankers enz. nooit zwart wenscht te zien, maar meer in overeenstemming met de andere kleuren, daar zwart kleurloos, d. w. z. geen kleur is. Voorts wees de spreker op het vlak-ornament en het reliefwerk in het hout, aan zijn gebouwen aanwezig, alles zoodanig ontworpen, dat zulks door een gewonen timmerman zonder hulp van een houtsnijder bewerkt kan worden.

In het debat, op deze voordracht volgend, werden verschillende gunste denkbeelden aangevallen, nl. door de heeren Van der Steyn Veer, Van Boven en De Bazel

Door den Voorzitter werd de dank der vergadering gebracht aan den spreker voor zijn belangwekkende bijdrage.

Na het afdoen van eenige huishoudelijke aangelegenheden werd de vergadering onder dankzegging gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. Bij koninklijke besluiten zijn o. a. benoemd:

Ie. tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw:

G. A. Escher, hoofdingenieur der 2e klasse van den Rijkswaterstaat te Leeuwarden;

H. W. E. Straver, inspecteur van den arbeid te 's-Gravenhage;

Dr. H. F. Kuijper, inspecteur van den arbeid te Breda;

A. D. P. V. van Löben Sels, inspecteur van den arbeid te Arnhem;

G. Turk, hoofdingenieur der marine.

Taco Mesdag, Nederlandsch regeeringscommissaris voor de internationale tentoonstelling te Brussel in 1897;

A. Laan, oudste lid der firma Woesanen en Laan te Wormerveer;

C. H. Strumphler, directeur der Nederlandsche fabriek van werktuigen en spoorwegmateriael te Amsterdam.

2e. tot commandeur in de orde van Oranje-Nassau:

J. F. W. Conrad, voorzitter van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs.

3e. tot ridder in de orde van Oranje-Nassau:

C. B. Schuurman, ingenieur 1e klasse van den Rijkswaterstaat te Dordrecht;

J. H. Roosmale Nepveu, rentmeester der domeinen in het rentambt Breda;

I. B. M. van Beeuw, lid der firma G. van Beeuw IBz., te Goorle;

W. J. Blijdenstein, lid der firma Blijdenstein en Co. te Enschede;

H. E. Snyder, lid der firma H. en J. Snyder te Amsterdam.

Voorts is de eere-medaille der orde van Oranje-Nassau verleend: in goud aan den hoofdopzichter van fortificatiën C. B. van Ruyven;

in zilver aan K. de Boer, hoofdopzichter bij het onderhoud der Rijks-universiteitsgebouwen te Leiden.

— De Haagsche Bouwgrondmaatschappij „Duinoord" heeft eenige gegevens verzameld betreffende het gehouden concours van gevelontwerpen en deze in brochurevorm uitgegeven. In het voorwoord van dit boekje wijst de Directie erop, dat de gehouden wedstrijd, „getuige het aantal deelnemers, de uitgevoerde bouwwerken en de — over het algemeen zeer gunstige — beoordeeling der pers, niet alleen geslaagd mag heeten, maar dat het concours bovendien merkwaardig was, omdat het in ons land een eersteling was. In het buitenland zijn dergelijke wedstrijden herhaaldelijk gehouden en heeft zoo menige stad haar fraaie uitbreiding eraan te danken. Vindt men dáár van de zijde der architecten meer algemeenen bijval, hier-te-lande schijnt menig architect zich niet aan de kansen van een wedstrijd te willen wagen. Wij twijfelen echter niet of ook daarin zal mettertijd wel verbetering komen. Worden meer wedstrijden uitgeschreven, dan zullen ook onze architecten zich niet onbetuigd laten en tot edelen naijver worden aangespoord, een naijver, die ten goede moet komen aan de bouwwerken van onzen tijd."

Het boekje bevat, behalve eenige belangrijke cijfers omtrent den aanleg, de reproductie der bekroonde gevelontwerpen en verschillende bescheiden, op het concours betrekking hebbende.

ZWOLLE. De Gemeenteraad ontving van B. en W. de voordracht voor de benoeming van een directeur der practische ambachtsschool en gemeentelijke burgeravond- en teekenschool. Daarop komen voor (alphabetisch) de heeren T. A. H. van Harderwijk, leeraar aan de ambachtsschool en avondteekenschool voor handwerkslieden te Amsterdam, en C. Zander, leeraar aan de ambachtsschool te Arnhem.

PERSONALIA.

— Bij de exploitatie van staatsspoorwegen op Java verleend een jaar verlof aan den adj. chef der 3e afdeeling W. G. Mulderman;

ontslagen eervol uit 's lands dienst de onder opzichter 1e kl. Th. J. Muller.

— Bij den aanleg der lijn Batavia–Tangerang—Buatam benoemd: tot tijdelijk onderopzichter 2e kl. de tijdelijk onderopzichters 3e kl. P. H. J. C. Meijer, A. Mooyen en J. C. D. Baumgarten.

— Door de Maatschappij tot exploitatie van staatsspoorwegen zijn benoemd:

tot aspirant-adjunct-ingenieur de heeren B. S. van Zanten werktuigkundig-ingenieur te Tiel en T. W. Scherrer, idem te Leerdam;

tot opzichter 3e kl. bij den dienst van weg en werken J. Staat, thans opzichter-teekenaar.

— De heer J. C. Rijk, oud-rooimeester der gemeente Leiden en vroeger opzichter van de gebouwen en begraafplaatsen van de Nederl. Hervormde gemeente aldaar, is in den ouderdom van ruim 75 jaren overleden.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bekwaam ingenieur voor de leiding van een groot grond- en waterwerk. Adres D 585, Advertentiebureau D. Schürmann, Dusseldorp.

— Bouwkundig opzichter-teekenaar, voor 6 maanden. Adres lett. A, boekh. Gebr. Poot, Oppert 110, Rotterdam.

— Bekwaam teekenaar-constructeur, aan eene kleine fabriek. Vaste betrekking. Adres lett. A, boekh. W. J. van Hengel, Hoogstraat, Rotterdam.

Waterleiding te TILBURG.

AANBESTEDING.

Door den heer H. P. N. HALBERTSMA, Hoofdingenieur der Tilburgsche Waterleiding, zal namens de heeren Th. A. VAN DEN BROEK & G. W. VAN BARNEVELD KOOY Jr., op **Dinsdag 14 September a. s.,** des namiddags **te 2 uur,** in het *Zeid-Hollandsche Koffiehuis* te 's-Gravenhage in het openbaar worden **aanbesteed:**

BESTEK No. 2.

Het maken van het Machine- en Ketelgebouw met Schoorsteen, Zuig- en Reinwaterputten, Ontijzeringsinrichting, Filters, Reinwaterkelders, Woning voor den Machinist en Stoker, Toegangskelder voor de Prise d'eau en verdere bijbehoorende werkzaamheden.

Het Bestek met 8 Teekeningen is verkrijgbaar tegen betaling van **ƒ 10** aan het Bureel van den Hoofdingenieur voornoemd, Van Speykstraat No. 5 te 's-Gravenhage, alwaar dagelijks voormiddags 10—12 uur inlichtingen zijn te bekomen.

Aanwijzing zal geschieden op Zaterdag 11 September a. s., voorm. te 11 uur, op het Bouwterrein.

Nederlandsche Maatschappij voor MONIER-WERKEN te Amsterdam.

Directeur: J. N. LANDRÉ.

Cement-IJzerwerken,
volgens de systemen
MONIER, RABITZ en aanverwante stelsels.
WATERDICHTE WERKEN,
als Kelders, Reservoirs, Regenbakken, Dakas Privaatputten, Kuipen enz.
Gewelven, Viseren, Buizen, Tunnels, Kuren
Bescherming tegen Brand.
BRANDVRIJE KELDERS.
Kantoor: 3e Weteringdwarsstraat 36.
Werkplaats: Jaagpad bij den Omval (Westerzijde).

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Mem. San. Inst. LONDON.
Kantoor: 150 De Ruyterkade, AMSTERDAM. Filiaal: 36 Rokin.
Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.
Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaatinrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen.* — *Closets, Wastafels, Urinoirs* enz. VERWARMING en VENTILATIE.
Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

F. & W. BEIJNE,
Decorateurs.
Levering van verplaatsbare Zaal- en Kamertooneelen.
Ruysdaelkade 159, AMSTERDAM.

VAN OMMEREN & Co., GROOTHANDEL
ARNHEM. **Spiegel-Vensterglas. Verfwaren.**
GEORNAMENTEERD GLAS.

UTRECHTSCHE ASPHALT-FABRIEK.

Herhaalde Bekroningen: Diploma's Zilv. Medailles enz.

Prima **ASPHALT-DAKPAPIER** in **alle** Merken, **'t beste en goedkoopste** dat er bestaat. *Asphalt daklak, Asphaltmastik, Carbolineum enz.*
DAKBEDEKKINGEN van ASPHALTPAPIER, kant en klaar onder ***Jarenlange*** garantie. Maken **alle** voorkomende **Asphaltwerken.**

Echte VULKAAN HOUTCEMENT-DAKBEDEKKINGEN,

met 10 jaren garantie. **Honderden** reeds gemaakt door **'t geheele land en alle** tot volkomen tevredenheid, waarvoor de bewijzen voorhanden zijn.
UTRECHT. **Firma STEIN & TAKKEN.**

Fabriek-Schoorsteenen,

Nieuwbouw uit radiale en gewone steenen Reeds 10,300 Meter gebouwd. **Reparatie** a's: Rechtzetten, Binden, Voegen, Verhoogen enz. Omtrent 300 reparatiën uitgevoerd.
Levering en aanbrengen van
Bliksemafleiders.
Reparatie en Controle. Nieuwste constructie.
Alle werkzaamheden **zonder eenige storing** in het bedrijf met 10 jaren garantie. Opbouwen in loon
SCHEIDT-BOSMANS,
Baarle-Nassau bij Tilburg.

Bouw van Ovens voor alle doeleinden. Inmetselen van Stoomketels enz.

C. A. HUIJGEN, civ.-ingenieur.

ROTTERDAM, Stationsweg 59.
Vertegenwoordiger van het ***EISENWERK KAISERSLAUTERN*** **te KAISERSLAUTERN.**

Luchtverversching, centrale verwarming door middel van warme lucht, stoom of warm water; locale verwarming door middel van gas- en van valkoolen.
Badinrichtingen, stoom-kook- en stoom-wasch-inrichtingen, desinfectieovens, waterleiding.
Getuigschriften van een groot aantal inrichtingen, zoowel in het buitenland als in ons land, staan ter dienste.
Projecten worden gratis geleverd.

GEDENKBOEK
ter gelegenheid van het
Vijftigjarig Bestaan
VAN HET
Koninklijk Instituut
van Ingenieurs.

Van dit Gedenkboek zijn nog enkele exemplaren voor belangstellenden verkrijgbaar tegen den prijs van *f* **15.50** (met inbegrip van de kosten van verpakking en vrachtvrije verzending) te bekomen bij de uitgevers GEBRS. J. & H. VAN LANGENHUYSEN te 's-Gravenhage, *tegen overmaking van het bedrag.*

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op **Dinsdag** den **14 September 1897,** des namiddags ten **2** ure (*locale tijd*), aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 731.

Maken van eene verlenging aan het verzonken spoor voor den rolwagen en eenige diverse werken nabij de Wagenmakerij op het station UTRECHT.

Begroeting *f* 5420.

De besteding geschiedt volgens § 53 van het bestek.

Het bestek ligt van den 28n Augustus 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te Utrecht en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen tegen betaling van *f* **1.00.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden 6den September 1897 ten 11 ure voormiddag *(West-Europeesche tijd).*

UTRECHT, den 26sten Augustus 1897.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade
De **NEDERLANDEN** van 1845
's-GRAVENHAGE, *Herkpleim*, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN
AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.
LAGE PREMIËN.

H. P. VAN KASTEEL,
Magazijn van Behangselpapieren.
Kipstraat 4. — ROTTERDAM.
HH. Afnemers aanzienlijk rabat. — Staalboeken worden op zicht gezonden.

HOFLEVERANCIER VAN H.M. de KONINGIN-REGENTES.

J. PH. VAN DIJK,
Steenhouwer en Fabrikant
VAN
MARMERWERKEN.
Atelier en Magazijn
VAN
Marmeren Schoorsteenmantels.
Catharijnekade 11-12. UTRECHT.

VAN WIJNGAARDEN & Co.
FABRIEK van
Machinale Houtbewerking.
WEESP. **WEESP.**

TIMMERWERKEN IN DIVERSE HOUTSOORTEN.
Lijstwerk ook voor Meubelmakers, Wand- en Plafond-betimmeringen.
HOUTEN GEBOUWEN als: **Villa's, Tuinhuizen, Keeten** enz.;
ook onderdeelen als: *Deuren, Ramen, Veranda's, Erkers* enz.
Sportartikelen en artikelen voor Huishoudelijk gebruik.
SPECIALE INRICHTING
voor ronde en veelhoekige Balusters en Bas-Reliefs.

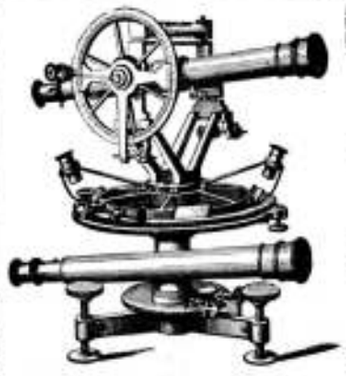

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste JAARGANG N°. 37. ZATERDAG, 11 September 1897.

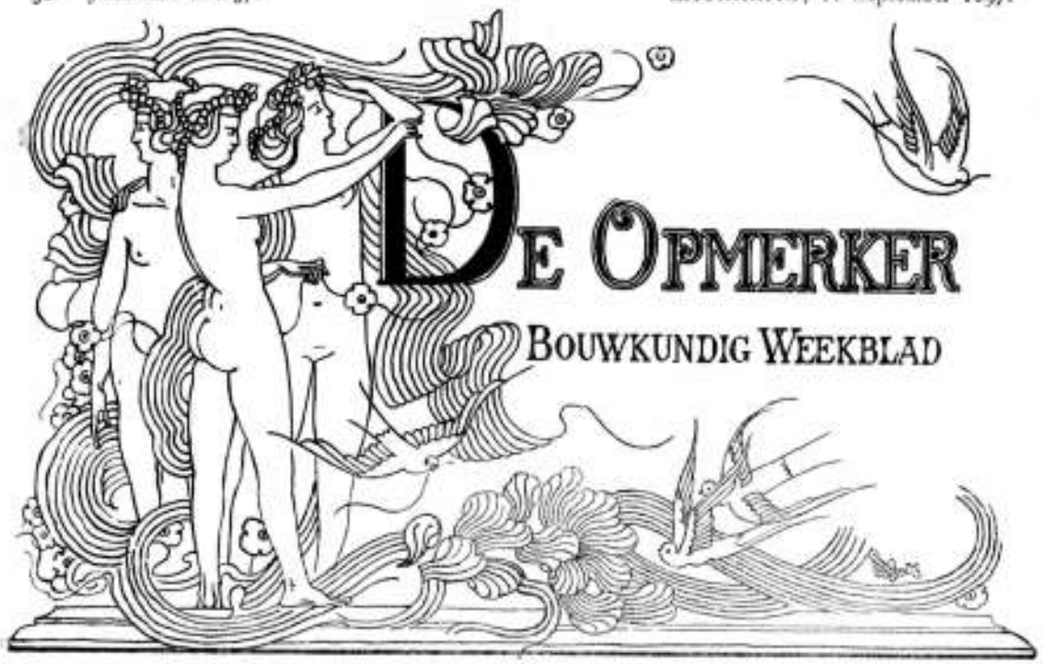

REDACTEUR F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 110, *'s-Gravenhage.*

Abonnementsprijs per jaar voor het Vasteland *f* 5.—, waarvoor op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt voor België, bij vooruitbetaling *f* 0.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer *f* 0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annoncen van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met gloat *f* 0.25, zonder plan *f* 0.15.

REISHERINNERINGEN.

DOOR

A. W. WEISSMAN.

VII.

Pavia en de Certosa.

(Vervolg en slot van bladz. 286.)

De wandeling begint door de kapellen ter linkerzijde. In de eerste plaats wordt de aandacht getrokken door de hekken, die de kapellen afsluiten en die, in het midden der 17e eeuw gemaakt, tot de uitstekendste smidswerken behooren, die ergens te vinden zijn. Villa Pietro, Paolo Ripa en Ambrogio Scagno, allen van Milaan, zijn de vervaardigers. Op sommigen leest men: anno 1660. Behalve ijzer is ook brons gebruikt en vergulдsel is hier en daar op zeer effectvolle wijze aangewend. De kunstenaars hebben de gelukkige gedachte gehad het eigenlijk hekwerk alleen uit eenvoudige ronde spijlen te doen bestaan. Slechts in de omlijstingen en de bekroningen hebben zij hun verbeelding den vrijen loop gelaten.

De eerste kapel is die van Santa Maria Maddalena. Haar altaar is versierd met prachtige marmeren kolommen, wier kapiteelen en basementen door Annibale Busca in brons zijn gegoten. Het altaarstuk van Alberto Perotti van Perugia heeft geen groote waarde. De reeds genoemde familie Sacchi heeft deze kapel met sierlijk inlegwerk in verschillend gekleurd marmer getooid. Maar het fraaiste kunstwerk in deze kapel is een fontein-ris, die omstreeks 1470 door Cristoforo Mantegazza in marmer werd uitgevoerd. De arabesken in de pilasters en de fries behooren tot de schoonste, die de 15e eeuw zag vervaardigen.

De tweede kapel, aan San Michele Arcangelo gewijd, bezat voorheen een altaarstuk van Pietro Perugino, dat in zes vakken verdeeld was. Doch van die zes paneelen is alleen een, God den Vader verbeeldend, nog aanwezig. De andere vijf zijn in den Franschen tijd te gelde gemaakt en berusten nu in de National Gallery te Londen. De drie oudste pancelen zijn door kopieën, in 1586 uitgevoerd, vervangen. De beide bovenste, die ontbraken, zijn gevuld met fragmenten van een altaarstuk door Bergognone.

De derde, vierde en vijfde kapel, aan San Giovanni Battista, San Giuseppe en Santa Caterina gewijd, waarin oorspronkelijk door Jacopo de Motis in 1478 beschilderd; deze beschilderingen hebben echter door herstellingen in de 17e eeuw, toen ook de altaarstukken en de marmerwerken vervaardigd werden, veel van hun oorspronkelijk karakter verloren. In de 6e kapel aan Sant' Ambrogio gewijd, trekt een altaarstuk, door Bergognone in 1490 geschilderd, de aandacht. De H. Ambrosius is hier voorgesteld vergezeld van de HH. Satyrus, Marcellina, Gervasius en Protasius.

De laatste kapel aan de linkerzijde, die der Beata Vergine del Rosario, heeft een 17e-eeuwsch karakter, en bevat niets bijzonder merkwaardigs.

Men komt nu in den noorder kruisbeuk, waar de liggende beelden van Ludovico il Moro en Beatrice d'Este een tombe versieren. Deze beelden, meesterstukken van Cristoforo Solari, gezegd il Gobbo, waren bestemd voor een graftecken, dat in 1497 in de kerk van Santa Maria delle Grazie te Milaan werd gemaakt. Na de bezetting van Milaan door de Franschen in 1499 werd het monument afgebroken, en na veel lotgevallen kwamen deze beelden in 1564 op hunne tegenwoordige plaats. Cristoforo Solari heeft hier werk in bijzonder edelen stijl geleverd. De figuren zijn als slapende voorgesteld en hoogst natuurlijk. Ludovico, met zijn lang, zijde-achtig haar, zijn haviksneus en vastberaden mond, is vol karakter, Beatrice is van

ideale schoonheid. Met groote uitvoerigheid is het kostuum behandeld, doch daardoor is breedheid van opvatting niet uitgesloten. Een opschrift op de tombe, die in 1891 vervaardigd is, vermeldt de lotgevallen der beelden en dat zij „Christophori Solarii opus" zijn.

In het gewelf van de noordelijke altaarnis schilderde Bergognone de kroning van Maria, met de geknielde figuren van Francesco Sforza en van Ludovico il Moro daarbij. Deze geheele voorstelling is door de schoonste ornementeele motieven omgeven; men wordt getroffen door den rijkdom van verbeelding, waarover de schilder beschikte. Zijn werk is een haast onuitputtelijke bron voor wie de Renaissance der 15e eeuw wil bestudeeren.

Aan de oostzijde leidt een marmeren portiek naar de oude sacristie. Dit portiek, hetwelk van 1475—1490 door Giovanni Amadeo en Alberto da Carrara werd gemaakt, herinnert door zijn ordonnantie aan die van de kathedraal te Como. De zeven medaillons in de fries en boven de frontispies stellen de hertogen van Milaan voor.

In de sacristie ziet men rijke kapiteelen onder de gewelfribben; het gewelf is met gouden sterren op blauwen grond beschilderd. Een zeer merkwaardig triptiek, in ivoor gesneden, met haast ontelbare reliefs en beeldjes, is Florentijnsch werk uit het begin der 15e eeuw. Een eigenaardig effect is verkregen door het ivoor hier en daar te vergulden.

De koepel, wiens tambour achtkant is en van lage galerijen voorzien, werd in het laatst der 16e eeuw door Pietro Sori en Alessandro Casolani uit Siena met beschilderd stucwerk versierd.

Het koor is van het kruis der kerk door een marmeren portiek afgescheiden, dat Galeazzo Alessi ontworpen heeft. Dit portiek, in een ietwat al te droogklassieken trant gehouden, valt wel wat uit den toon van het geheel, ofschoon de toepassing van verschillend gekleurde marmersoorten veel goed maakt.

In het koor bevinden zich de prachtige koorbanken, die van 1487 tot 1498 door Bartolomeo de' Polli uit Mantua werden gemaakt. Deze banken, van overhuivingen voorzien, prijken met keur van snijwerk. De achterpanecelen, gevuld met intarsia, behooren tot de prachtigste werken, door de Italiaansche houtinleggers gemaakt. Zij hebben zich niet, als in den regel, tevreden gesteld met het weergeven van ornementeele of geometrische motieven, doch ieder paneel is met het borstbeeld van een heilige, naar teekeningen van Ambrosio Fossano versierd. Pantaleone de Marchi wordt als de meester genoemd, die dit inlegwerk heeft verricht. Hij kreeg 18 lire per paneel, terwijl het klooster het benoodigde hout zou leveren.

De rijke balustrade van het hoofdaltaar is vervaardigd door Carlo Simonetta. Dit altaar is een werk der 16e eeuw. De tempelvormige bekroning van marmer en brons was aanvankelijk niet aanwezig. Een Franschman, die in 1515 de kerk bezocht, spreekt echter reeds van de „table d'albastre très magnifique, à bien petits personnages" waarmede het hoofdaltaar versierd was. Dit prachtig relief is nog aanwezig. Het vertoont kinderfiguurtjes in de meest verschillende houdingen, door Volpino gebeiteld; in het midden ziet men het vermaarde kleine relief, Christus betreurd, dat aan Cristoforo Solari wordt toegeschreven. Bijzonder fraai zijn de kandelaars en de obelisken van dit altaar. Door Annibale Fontana omstreeks 1580 in brons gegoten, kunnen zij de vergelijking met de beroemde kandelaber te Padua gerust doorstaan.

In het zuidertransept geeft een marmeren portiek, in hoofdzaak gelijk aan dat hetwelk naar de oude sacristie leidt, doch in de details verschillend, toegang tot een vertrek, dat als „il lavabo" bekend staat. Het prachtige marmeren waschbekken is in 1490 door Alberto Maffioli van Carrara gemaakt. Eigenaardig is hier de afwisseling van zwart en wit marmer. Ook een fresco van Bernardino Luini, vroeger in een der cellen, is uit den muur gezaagd en hier geplaatst. De madonna is volkomen in den geest van Lionardo da Vinci.

In de oostelijke nis van het zuidertransept is het prachtige grafteeken van Gian Galeazzo Visconti, den stichter van het klooster, opgesteld. Het werd van 1492 tot 1497 door Giovanni Cristoforo Romano gemaakt, doch kreeg niet voor de 16e eeuw zijn tegenwoordige gedaante. Beneden ziet men een overhuiving, die uit twee traveeën bestaat en die met fijn gebeeldhouwde pilasters en friezen is versierd. De later gemaakte overhuiving van het grafteeken voor Lodewijk XII te Sint Denis is blijkbaar naar deze gevolgd.

Op de overhuiving is een soort van attiek geplaatst, dat met pilasters, zes reliefs en een nis versierd is. Dit attiek is niet minder rijk gedetailleerd, dan het benedendeel. Het is echter wat zwaar in verhouding tot het benedendeel. Over het algemeen is bij de 15e-eeuwsche Renaissance-scheppingen meer op rijke details, dan op verhoudingen gelet.

Giovanni Cristoforo, naar zijn geboorteplaats Romano genoemd, was de zoon van Isaia de Ganti uit Pisa, die in de oude St.-Pieterskerk te Rome gewerkt had. Romano kwam omstreek 1490 te Milaan, waar hij zich door een borstbeeld van Beatrice d'Este, nu in het Louvre, als een uitstekend beeldhouwer deed kennen. Zoo werd hij ook met het grafteecken voor Gian Galeazzo belast. Hij beitelde zijn naam in de kroonlijst der overhuiving; zijn medewerker Benedetto Briosco noemt zich als den vervaardiger van het Mariabeeld, in de nis van het attiek aangebracht. Briosco heeft ook het middenportaal van den gevel der kerk uitgevoerd.

Het inwijden der voltooide kerk vond plaats op 3 Mei 1497; toen was ook het mausoleum van den stichter gereed, ofschoon de sarcophaag, waarin zijn stoffelijk overschot zou rusten, nog langen tijd bleef ontbreken. De beide laatste jaren der regeering van Ludovico il Moro waren te onrustig, dan dat er toen aan de voltooiing van het kunstwerk kon gedacht worden.

Eerst omstreeks 1560 werd de sarcophaag vervaardigd en wel naar een teekening van Galeazzo Alessi. In haar vorm en detailleering herinnert zij aan die van het monument voor Willem I te Delft. Het is duidelijk te zien dat, toen zij gemaakt werd, de Barok-stijl reeds in aantocht was. De Keijzer moet dit monument gekend hebben, dunkt mij, toen hij zijn ontwerp voor Delft maakte. De beide beelden ter wederzijden van de sarcophaag, ten tijde van Alessi vervaardigd, vindt men ook aan het grafteeken van Willem I. De Faam is in de Certosa echter zittende verbeeld, te Delft als zwevend. De Overwinning heeft De Keijzer door het zittende beeld van den Prins vervangen.

Dat De Keijzer in Italië geweest is, kon tot dusverre niet worden aangetoond. Het is echter bekend, dat hij in zeer vriendschappelijk verkeer stond met Pieter Corneliszoon Hooft, die, naar men weet, over de Alpen is getrokken. Wellicht heeft deze een afbeelding van Galeazzo's monument medegebracht.

De beelden naast de sarcophaag zijn door Bernardino da Novate gebeiteld. Dat van den overledene

is vermoedelijk door Cristoforo Romano gemaakt.

Het monument mag zeker onder de hoofdwerken der 15e-eeuwsche Renaissance worden gerangschikt. In de boeken over kunstgeschiedenis wordt het, doch geheel ten onrechte, meest op naam van Amadeo gesteld. Baedeker maakt het nog erger, en schrijft dat het in 1490 is ontworpen door Galeazzo Pellegrini en dat het in 1562 door Antonio Amadeo werd voltooid. Galeazzo Pellegrini is een meester, die nooit bestaan heeft en Amadeo is reeds in 1525 gestorven. Doch uit de aanteekeningen in de registers van het klooster blijkt: „Meester Giovanni Cristoforo Romano, beeldhouwer, maakte de begraafplaats waarop de geschiedenissen van den hertog Galeazzo gebeiteld zijn. Het werk duurde tot 1497, en was aangenomen voor 8000 lire en een vereering van 100 lire. Christoforo woonde in het klooster van 1494 tot 1497."

In de zuidelijke nis van den kruisbeuk heeft Bergognone op het gewelf Gian Galeazzo geschilderd, die knielend, vergezeld van zijn drie zoons, de H. Maagd het model der kerk toont. Zoowel de gevel als de koepel hebben hier een geheel andere gedaante, als in werkelijkheid. Vermoedelijk heeft de schilder het model van Guiniforte Solari gevolgd. Bijzonder fraai zijn ook hier de decoratieve omlijstingen, bestaande uit kinderfriezen, medaillons en arabesken.

Aan de zuidzijde van dit transept bevindt zich de zoogenaamde nieuwe sacristie, die in het laatst der 16e eeuw werd gemaakt. Zij is een ruime, hooge zaal, geheel omgeven door prachtig gebeeldhouwde kasten, door Virgilio de' Conti en Giovanni Favorino in 1615 voltooid. De gewelven zijn door Pietro Sori in 1600 met kleurrijke fresco's beschilderd.

Het altaarstuk, de hemelvaart van Maria, is door Andrea Solari begonnen, doch door Bernardino Campi voltooid. Bijzonder fraai zijn de misbocken en antiphonariën, in deze sacristie tentoongesteld. Zij toonen ten duidelijkste aan dat, wat manuscriptversiering aangaat, de meesters der Renaissance niet voor die der middeleeuwen behoeven te wijken.

In het zuidelijk transept bevindt zich, aan de westzijde, de toegang naar het klooster. De gebroeders Mantegazza hebben haar met een keurig marmeren portiek versierd. Men komt eerst in den kleinen kloosterhof, die aan vier zijden door overwelfde booggalerijen is omgeven. In het midden is een tuin aangelegd, waarin allerlei bloemen geuren. De kerk maakt, uit dezen kloosterhof gezien, een prachtigen indruk. Maar ook de galerijen zelf zijn een aandachtige beschouwing waard wegens de terra-cotta's, waarmede Rinaldo de Stauris ze versierd heeft. De friezen, die het jaartal 1465 dragen, zijn met kinderfiguurtjes, medaillons en festoenen gevuld, de archivolten prijken met sierlijke arabesken.

De toegang naar de kerk is door Giovanni Antonio Amadeo van een keurige witmarmeren omlijsting voorzien, die in haar tympan Maria, door engelen vereerd, vertoont. Dit relief bezit die bekoorlijke naieviteit, waardoor zich het werk van de della Robbia's onderscheidt. Amadeo heeft het met zijn naam en het jaartal 1466 gemerkt.

Aan de zuidzijde van dezen kloosterhof bevindt zich het groote waschbekken der monniken, ook met terracotta reliefs bekleed en een kunstwerk van groote waarde.

Westelijk van dezen hof ligt het refectorium, dat met een rijkgebeeldhouwde betimmering uit de 16e eeuw prijkt. De gewelven zijn met fresco's van Bergognone versierd en aan de zuidzijde wordt de wand geheel ingenomen door een muurschildering van Ottavio Semini, in 1567 vervaardigd en het H. Avondmaal verbeeldend. Een vergelijking met Lionardo's compositie kan dit werk niet doorstaan. Bijzonder fraai is weder het 15e-eeuwsche portiek, dat om de deur, die naar den kloosterhof leidt, is aangebracht.

In een zaal, naast de vorige, zijn vele belangwekkende fragmenten van beeldhouwwerken bijeengebracht, die vroeger in verschillende lokalen van het klooster verspreid waren. Ook bouwkundige teekeningen uit de 16e en 17e eeuw, betrekking hebbende op de onuitgevoerde gevelbekroning der kerk en het zoogenaamde „Palazzo Ducale", zijn hier te zien. Aan het opwerken is hier niet veel zorg besteed; men kan duidelijk merken, dat de teekenaars meer aan de uitvoering, dan aan hun teekenwerk gedacht hebben.

Nu komt men weer in den kleinen kloosterhof uit en wordt naar de bibliotheek gebracht, die echter geen bijzondere kunstwaarde bezit. De groote kloosterhof, die van inderdaad kolossale afmetingen is, wordt omgeven door galerijen, eveneens als die van den kleinen, door Rinaldo de Stauris met terra-cotta's versierd. Op deze galerijen komen de 24 woningen der monniken uit. Een dezer woningen wordt voor den bezoeker ontsloten. Men staat verbaasd over de gerieflijke inrichting, die zoo geheel verschilt van wat men verwacht zou hebben. Ieder huis heeft twee verdiepingen en bestaat uit vier vertrekken en een alleraardigsten tuin. Een kleine galerij in dien tuin aanwezig, gaf den bewoner gelegenheid, om op een koel plekje zijn vroone overpeinzingen te houden. Alles stond in bloei, de amandelboomen, de citroenboomen, de talrijke andere zuidelijke planten, wier naam ik niet wist. Ik ging in het galerijtje een oogenblik zitten en keek omhoog naar den blauwen Italiaanschen hemel. Nu pas begreep ik het:

„O beata solitudo
O sola beatitudo."

Doch de oppasser, die mij rondleidde, zeide dat het gebouw om halfzes gesloten werd, en dat ik, wanneer ik ook het overige nog wilde zien, weer verder moest gaan. Zoo bracht hij mij weder door den kleinen kloosterhof in de kerk, om de zuidelijke kapellen te toonen. Ook hier was veel belangwekkends te zien. Vooral de pracht van het ingelegde marmerwerk treft den bezoeker. In de derde kapel, die van San Siro, ziet men nog de oorspronkelijke gewelfbeschildering, door Jacopo de Motis in 1491 vervaardigd, een zeer fraai staaltje van ornementeele decoratie. De vierde kapel, del Crocifisso, bevat een altaarstuk van Bergognone, de kruisiging voorstellende. Deze schilderij, die in 1490 vervaardigd werd, geldt als een der beste voortbrengselen van den meester. De gekruiste Christus is vol waardigheid. Ook de figuren aan den voet van het kruis, in het bijzonder de beide Maria's en Johannes, zijn vol uitdrukking. Alleen de engelfiguurtjes, die het kruis omzweven, zijn minder goed, misschien tengevolge van latere restauraties.

Bergognone, die meer dan tien jaren in het Karthuizersklooster werkzaam was, is een der beste schilders van Noord-Italië geweest. Hij bepaalde zich uitsluitend tot godsdienstige onderwerpen en schilderde bij voorkeur de H. Maagd. Aanvankelijk was zijn werkzaamheid in de Certosa zuiver decoratief; de gewelfbeschilderingen bewijzen dit. Doch de medaillons van profeten en heiligen, in deze decoraties aangebracht, toonden zijn talent als figuurschilder. Daarom werden hem ook de fresco's in den kruisbeuk opge-

dragen, waar de figuren, afgescheiden van de decoratie, zulk een groote rol spelen.

Al de woningen der monniken moest hij nu met kleine schilderijen versieren, die echter thans her- en derwaarts verspreid zijn. In de stille rust van het klooster, te midden van de eenzaamheid der velden, schiep hij nu die zacht-weemoedige figuren en werd hij niet moede nu eens groote fresco's, dan weer altaarstukken te schilderen, om ter afwisseling als decorateur in meer beperkten zin zijn talenten te toonen. Alleen in de Certosa kan men Ambrogio Fossano dan ook naar waarde schatten. Zijn werken bevinden zich daar in de omgeving, waarvoor zij gemaakt zijn. Vele zijner altaarstukken zijn later uit de kerk verwijderd en in musea geplaatst. Doch daar, op een rij gehangen als in een pakhuis, verliezen zij oneindig veel. Hoe fraai doet nu bv. niet de H. Maagd, op het gewelf van het refectorium geschilderd! Mocht dit fresco ooit vandaar verwijderd en naar een museum overgebracht worden, dan loopt men het voorbij.

In de tweede kapel is het altaarstuk van Guercino, in 1641 geschilderd. Ofschoon goed van kleur, heeft het iets geaffecteerds, dat sterk afsteekt bij de naieve oprechtheid van Bergognone.

In de zesde kapel, aan Sant' Ugone gewijd, treft men een altaarstuk van Macrino d'Alba aan. Het bestaat uit zes paneelen, waarvan er echter slechts vier meer aanwezig zijn. De beide anderen zijn vervangen door schilderijen van Fossano. De vier paneelen gelden als het beste werk van Macrino en dragen het jaartal 1496. Zij onderscheiden zich in het bijzonder door een harmonisch coloriet.

De vijfde kapel, van San Benedetto, is de eenige die in Barokstijl werd gedecoreerd. In de zevende kapel, aan Santa Veronica gewijd, bevindt zich een prachtig waschbekken, welks omlijsting in de 15e eeuw door Giovanni Antonio Amadeo werd gebeiteld.

Bij den ingang der kerk staat de wijwaterbak, door Galeazzo Alessi ontworpen. De details, in het bijzonder de obelisk in het midden, herinneren aan de manier van onzen Hendrik de Keijzer.

Zoo was ik dan weder op het voorplein der kerk en wilde mijn begeleider mij ten slotte de likeurfabriek toonen, waar nog altijd juist als in den tijd der monniken, de „Chartreuse" gemaakt wordt. Doch ik dankte hem voor zijn aanbod en zocht het rijtuig weder op, dat mij naar Pavia terug zou brengen.

Van geen bouwwerk, dat ik bezocht, heb ik zulk een indruk gekregen, als van de Certosa. Met Erasmus kan men vragen, waartoe al die pracht dient, men kan het afkeuren, dat de vier-en-twintig Kartuizers, die zich daar sinds de veertiende eeuw van de wereld afzonderden, de rijke middelen, ter hunner beschikking gesteld, niet volgens den wensch des stichters aan aalmoezen hebben besteed, maar het is niet te ontkennen, dat het geld werd gebruikt om de werkelijke kunst te bevorderen. Een geheel als dit zal men elders tevergeefs zoeken.

ONTWERP VOOR EENE 7e GEREFORMEERDE KERK TE ZÜRICH.

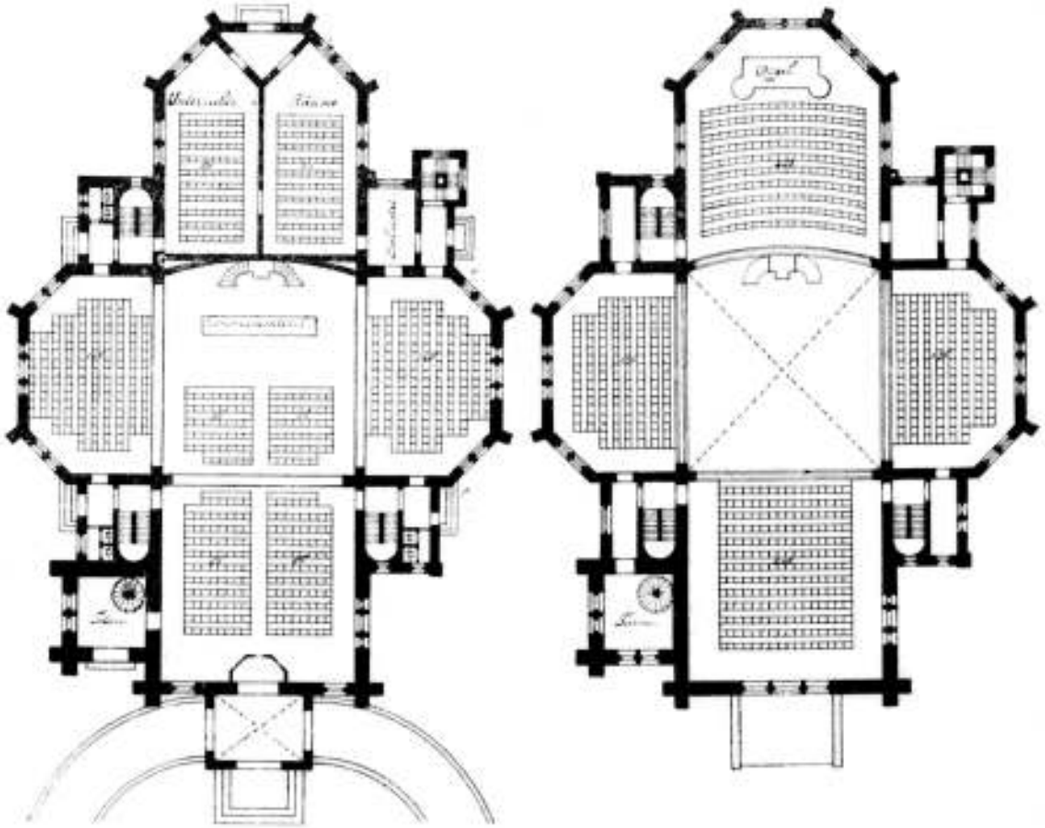

ONTWERP VOOR EENE GEREFORMEERDE KERK TE ZÜRICH.

Photolith van G.J.Thieme, Arnhem.

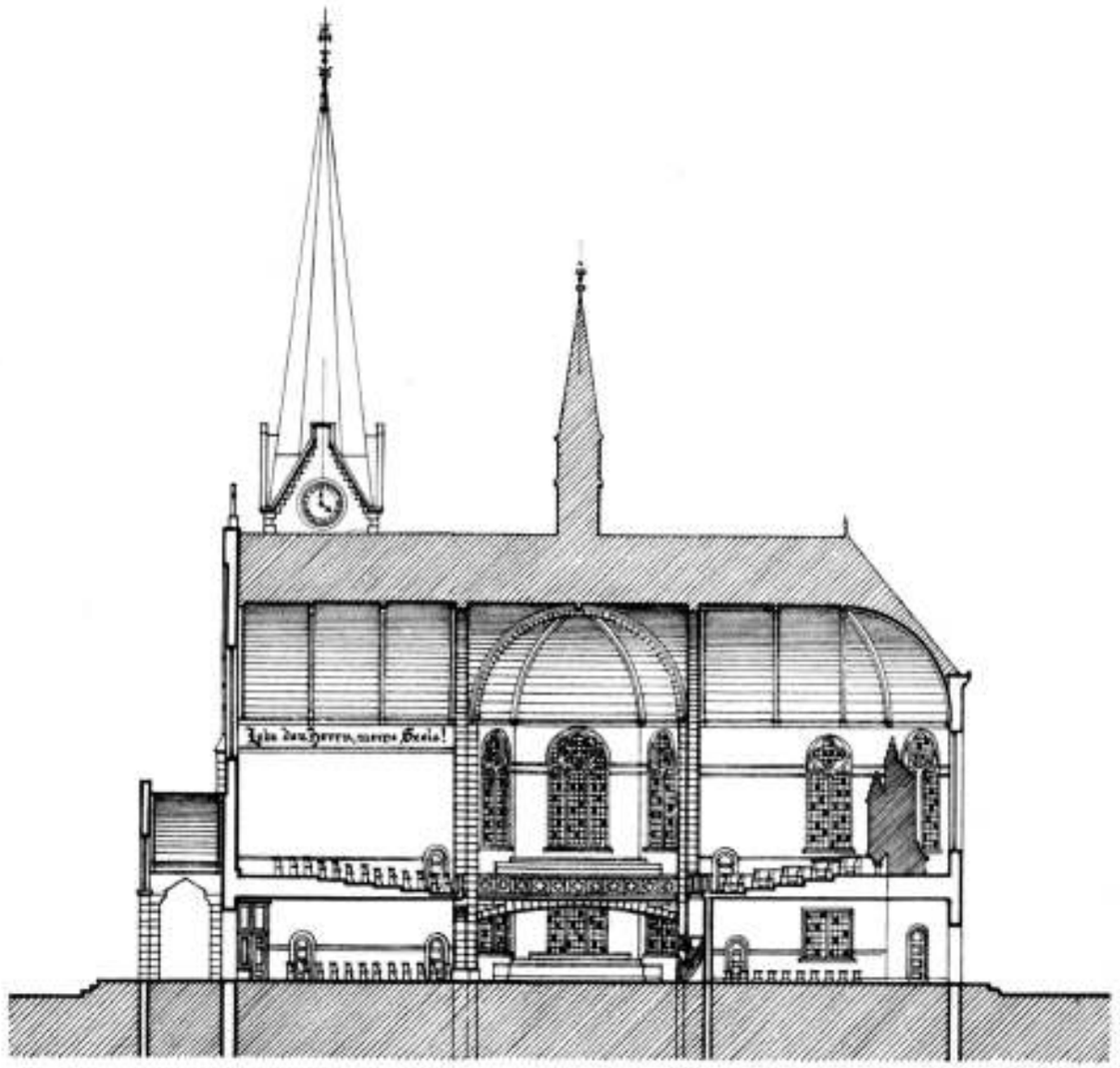

ONTWERP VOOR EENE GEREFORMEERDE KERK TE ZÜRICH.

LENGTEDOORSNEDE.

Photolith van G.J.Thieme, Arnhem

BIJ DE PLATEN.

Nevensstaand ontwerp werd door ondergeteekende ingezonden als antwoord op een prijsvraag, in December 1896 uitgeschreven door de kerkelijke gemeente Aussersihl van Zürich.

Het programma was zoo exact opgesteld, dat men niet behoefde te raden wat door de prijsuitschrijvers bedoeld werd; voor velen die in ons land tot dergelijken arbeid geroepen worden, zou het ten voorbeeld kunnen strekken.

De stijl werd den ontwerper overgelaten, terwijl bepaald was dat de hoofdfaçade naar de Badenerstrasse gekeerd moest zijn en het geheel eenvoudig doch monumentaal moest opgevat worden. Verder behoefde er geen rekening gehouden te worden met de omringende gebouwen, een eisch, die vooral van veel belang was voor de deelnemers aan de prijsvraag die niet in Zürich bekend waren. Altaar en verhoogd koor werden niet vereischt, doch daarentegen een voldoende ruimte voor de plaatsing van de avondmaalstafel.

Gevraagd werden 1400 zitplaatsen van 0.55 M. breedte en 0.85 M. diepte. Het aantal plaatsen in de 2 catechisatiekamers, te zamen 200, en dat voor het zangkoor, dat achter den preekstoel vóór het orgel geprojecteerd is, eveneens 200, waren in het geheele getal begrepen.

De trappen moesten van bordessen voorzien zijn en zoo mogelijk „geradläufig" worden ontworpen. Privaten moesten voldoende aanwezig zijn.

De bouwkosten mochten het bedrag van 350,000 francs niet overschrijden, terwijl de begrooting, die per M². moest aangegeven worden, zoodanig moest ingericht zijn dat zij gemakkelijk was na te gaan en de M². niet hooger dan 26 francs kwam.

Evenals het programma, was ook het jury-rapport, waarvan ieder mededinger (er waren 82 antwoorden ingekomen) een exemplaar ontving, zeer nauwkeurig opgesteld.

Het resultaat van den arbeid der jury was, dat vier uitgeloofde prijzen werden toegekend aan de heeren Joh. Vollmer & Heinrich Jassoy, architecten te Berlijn; Cinjel & Moser, architecten te Karlsruhe; Karl Bern, architect te Nordseebad Westerland auf Sylt; Neff & Grossmann, architecten te Maagdenburg.

Het schijnt, dat men in het buitenland nog steeds aan het prijsvragen-systeem blijft hechten en dat de meeste groote bouwwerken het gevolg zijn van daaraan voorafgegane wedstrijden. Toestanden, als in ons land voorkomen, schijnen over onze grenzen niet aanwezig te zijn en, zoo ja, dan toch zeker sporadisch. De spreuk: „ne Jupiter quidem omnibus", gebeiteld in den gevel van het stadhuis te 's-Gravenhage, blijkt ook op het gebied van prijsvragen, nog steeds al te waar te zijn. Aan theoretische bespiegelingen over kunst en hetgeen daarmede in verband staat, ontbreekt het tegenwoordig niet, hoewel de duidelijkheid soms veel te wenschen overlaat en would-be oorspronkelijkheid meermalen aanleiding geeft tot de gedachte dat het begripsvermogen van hem, die het niet vat, toch daarom niet beneden peil behoeft te staan.

Alkmaar. P. Doorn.

KERKBRANDEN.

Het is opmerkelijk, zooveel kerken er in den laatsten tijd hier te lande door brand werden vernield. Selhagen, Boskoop, Asperen, en nu ook Rhenen en Hem zagen hunne bedehuizen in vlammen opgaan.

Zaterdag 4 dezer, op mijn terugreis van Amsterdam, genoot ik nog van het gezicht, dat de fraaie toren der Cunera-kerk te Rhenen opleverde. Weinig vermoedde ik toen, dat enkele uren later dit prachtig voortbrengsel van middeneeuwsche kunst een prooi der vlammen zou worden.

Kort na de ramp ben ik naar het vriendelijk stadje gegaan, om de verwoesting in oogenschouw te nemen. De toren levert thans een prachtig gezicht op. De soliditeit van het werk der middeleeuwen is weer schitterend bewezen. Wel is al het houtwerk verbrand, doch metselsteen en gehouwen steen hebben slechts weinig geleden, ja het bovenste gewelf heeft zelfs den val van de spits weerstaan en draagt nog altijd een groote klok.

De kerk, uit de 14e eeuw afkomstig, bezit een koor zonder omgang, terwijl de hoofdbeuk aan de noordzijde één en aan de zuidzijde twee zijbeuken bezit. De gewelven zijn allen even hoog, van steen vervaardigd en worden door geprofileerde pijlers gedragen. De toren, in 1492 begonnen, was in 1531 voltooid. De spits echter, een Renaissance-koepeltje, moet een toevoegsel van lateren tijd geweest zijn.

De toren is in de „Oude bestaande gebouwen" der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst op zeer bevredigende wijze afgebeeld. Maar de klokkenopschriften schijnen nimmer afgeschreven te zijn. Daarom heb ik de fragmenten nauwkeurig beschouwd, om althans wat nog leesbaar was, voor de vergetelheid te bewaren.

Op een klok van 1.25 M. middellijn, met twee figuren der H. Cunera versierd, las ik:

Ego · cunera · vocor · renensis · menia · servans · Plu-
rimis · virgo · dicis . . . . . · ista · procellis · Jram ·
sepe · mea · efecto . . . . . · me · quinque · annos · post
tria · mstra · duos.

Deze klok is dus in 1522 gegoten, vermoedelijk door gherardo · wou · zegneborgh.

De eenige klok, in haar geheel aanwezig, draagt als opschrift: C. EN J. SEERT, AMSTELODAMI. ANNO 1791 ME FECIT (sic.).

Op de andere klok las ik:

Ursula · in · dū · fusta · sono · ut · etherea · vera ·
mocha . . . . . fusa · a · gherardo · wou · schoneborgh ·
ao. · m · c · quinque · annos · post · tria · mstra · duos.

Andere opschriften zijn:

IAN. TOLHVIS. ME FECIT. DILECTI. ME. QUIUS. SPIRITŪ. CREDATIS. SED. PROBATE. SPŪS. AN. EX. DEO. SUNT. IOĒS 4. 1555.

IAN. TOLHVIS. ME FECIT. ECCE. VENIT DŪS IN SANCTIS. MILIBUS. SUIS. UT. FACIAT. JUDICIŪ.... ADVERSUS. IUDE 1ª CA.

IAN TOLHVIS 1555. SITIS. AŪT. EFFECTORES. SERMONIS. NŌ. AUDITORES. TANTU. FALLETES. VOS. METIPSO. IAC. 1.

ET. CECIDIT. SORO. SUPER. MALTHIAM. ET. COOPTATUS. NUMERI. UNDECI. APOLORU ACTO 1ª IAN TOLHVIS ME FECIT 1555.

DICIT. EI. IESUS. TANTO. TEMPORE. VOBISCUM. SUM ET. NON. COGNOVISTI. ME. IOĒS 14 IAN TOLHVIS ME FECIT 1556.

THOMAS. BOTH. ET. WILHELMUS DE AELTEN. ME. FECERUNT 156... PETRUS. VOCOR.

. . . . . remensibus · aris · ribibus · horis. . . . . sonitu. Fusa a Gherardo von Schoneborgh qz. m. c. quinque annos · post · tria · lustra · duos. (1522).

Van deze klok schijnt ook afkomstig een fraai relief van St. Maarten en het fragment: grand mis · iram · infestum fulmen.

Op een ander fragment las ik:

ANDREAS. VOCOR.... WILHELMUS AELTEN ME FECIT.... IN NOMINE. MEO DABIT. VOBIS.

Het was eigenaardig de fragmenten dezer oude klokken te vergelijken met de in onze eeuw gegotene. Terwijl het oude gietwerk wel gebroken, doch niet verbogen was, hadden de moderne klokken de zonderlingste vormen aangenomen.

De kerk heeft haar dak geheel verloren. Doch de steenen gewelven hebben het kerkmeubilair behouden. Het prachtig oxaal is geheel onbeschadigd. Mocht men nu eens eindelijk den predikstoel, daarvoor geplaatst, verwijderen. Een goede opmeting van het oxaal heeft de heer M. W. Smijtink, te Amsterdam, gemaakt. Misschien wil hij die wel eens publiceeren.

De banken van 1570 in het koor zijn ook geheel gaaf.

Het is jammer, dat zulke gebrekkige hulpmiddelen om den brand te bedwingen, aanwezig waren.

Reeds werd in de bladen gesproken over het ontbreken van een bliksemafleider. Het *Nieuwe* schrijft o. a.: „Opmerkelijk is het, dat op zulk een kostbaar gebouw in het geheel geen bliksemafleider was. Tien jaar geleden heeft de heer Le Cavelier in den Gemeenteraad een voorstel gedaan, om een afleider op den toren te plaatsen. Dat voorstel werd toen met op één na algemeene stemmen verworpen. Kunnen de namen dezer heeren niet ontrukt worden aan de vergetelheid?"

Men mag dezen heeren echter niet te hard vallen, als men weet, dat ook in sommige onzer grootste gemeenten het nut van bliksemafleiders *niet* wordt ingezien.

Zoo heeft bijv. *geen der Amsterdamsche torens* er een, en moest zelfs het Gemeente-museum der hoofdstad, dat toch zeker een kostbaren inhoud heeft, tot dusverre zulke beveiligingsmiddelen derven.

Een andere opmerking geldt de vraag, waarom geen pogingen gedaan zijn, om den brand in zijn begin te stuiten. Toen in het begin dezer eeuw de bliksem in den *geheel van hout* gemaakten toren der St.-Bavokerk te Haarlem sloeg, klommen een paar moedige mannen naar boven, en doofden de vlam. Ook de toren te Amersfoort is eens door zulk doortastend optreden gered. Als men zich gehaast had, ware ook nu wellicht blussching mogelijk geweest, althans wanneer het waar is, dat de brand zoo langzaam voortging, dat om halfelf, dus twee uur na het uitbreken der vlammen, het carillon nog speelde.

Ook aan brandzeilen was gebrek. Waren zij er geweest, wellicht dat het kerkdak behouden had kunnen worden.

Ik mag hier niet nalaten mijn dank te brengen aan den predikant en den opzichter van Rhenen, die mij bij het naspeuren der klokopschriften met de meeste welwillendheid hun hulp verleenden.

De kerk te Hem heb ik, met den heer G. van Arkel, in 1890 bezocht en beschreven. Ik laat die beschrijving, voorkomende op blz. 127 van het eerste deel der „Noord-Hollandsche Oudheden", hier volgen.

„De kerk is in deze eeuw vernieuwd. De toren is nog Gothisch, en van de vroegere kerk afkomstig. Hij bestaat uit gebakken steen, is vierkant en wordt door een hooge achtkante houten spits, die eenigszins overhelt, bekroond. Het benedendeel bestaat uit steenen van buitengewoon zwaar formaat. De galmgaten zijn met tootbogen versierd. De zuidelijke zijde van den toren is geheel met klimop begroeid. In den toren hangt een klok van 1.10 M. middellijn, waarop als randschrift:

Voor de weduwe van Antoni Wilkes me fecit Enchusae. Anno 1666.

Lager staat:

Anna heet ick als te vooren
Mijn gheklanck had ick verlooren
Doen ick mee met groot geluyt
Bromde Neerlandts blijtschap uyt
Als haer zeevloot d'overhand
Had gehadt van Engelandt.

Den 30 Juni 1666.

Dat ick weer geef mien gheklanck
Weet ick d'Hemmer heere danck
Enchuysen ick als moeder ken
Want ick daer gegoten ben.

Op den 24 Augustus, Anno 1666.
C. WITS.

De predikstoel is van eikenhout, in den trant der 17e eeuw en betrekkelijk eenvoudig. Het koperwerk der kerk bestaat uit twee lezenaars, waarvan er een het jaartal 1737 draagt, en een boog over het doophek, versierd met het wapen der plaats, een mansfiguur en twee griffioenen.

Een grafzerk is aanwezig, waarop:

Hier leit begraven haeyen iana
Se is gerust den 28 junius anno 1615
Die huysfrouwe van meester pieter
Corneliszoon, zirurgijn in Hem.

Daaronder bevindt zich het wapen van Enkhuizen.

Men ziet het, voorwerpen van groote waarde zijn bij het ongeval niet verloren gegaan.

Allen de klok ontleende aan haar opschrift, dat betrekking heeft op een historische gebeurtenis, een eigenaardige beteekenis. De wensch wordt hier uitgesproken, dat als de klokspijs verzameld wordt uit de puinen, en een nieuwe klok daarvan wordt gegoten, het opschrift weer geplaatst worde. Een klok die Neerlands blijdschap zoo sterk heeft uitgebromd, dat zij er van barstte, verdient in de herinnering te blijven. Al is er nu geen heer van Hem meer, die het gieten bekostigen kan, toch zullen de middelen wel gevonden worden om daarin te voorzien.

A. W. WEISSMAN.

Een onzer lezers is zoo welwillend geweest ons een paar schetsen van de kerk te Rhenen af te staan. Bij het volgend nommer zullen wij daarvan een reproductie geven.

Red.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

AFDEELING AMSTERDAM.

Vergadering van 8 September 1897.

De Voorzitter hoette bij de opening de leden na de gehouden vacantie welkom en deelde mede dat gedurende die vacantie 7 donateurs tot de vereeniging waren toegetreden.

Hierna werden 7 nieuwe leden aangenomen, waardoor het aantal leden tot 78 klom.

De bibliothecaris wijst op het groote succes met den „Loskring" behaald; vooral met het oog op de geringe kosten; door de welwillendheid van twee leden, die eenige tijdschriften afstonden, was het zelfs mogelijk de loskringen zoodanig uit te breiden dat er nu 29 leden aan deelnemen.

De vragenbus bevatte een vraag over het gebruik van leemspecie bij het inmetselen van stoomketels. Na eenige algemeene beschouwingen, aan de hoer Couturier op zich in de volgende vergadering een gedetailleerd rapport over deze zaak uit te brengen.

Een donateur en een lid stonden weder eenige werken voor de bibliotheek af.

Na rondvraag sloot de Voorzitter de vergadering en dankte de in grooten getale opgekomen leden voor hun belangstelling.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. De Regeering schijnt ernstig voornemens te zijn de zaak van de droogmaking der Zuiderzee ter hand te nemen en daaromtrent voorstellen voor te bereiden.

Naar *De Ingenieur* vernomt, is aan den ingenieur van den Rijkswaterstaat te 's Hertogenbosch, W. K. Behrens, gewezen secretaris van de Zuiderzee-commissie, vanwege het ministerie van Waterstaat een bijzondere opdracht verstrekt in verband met een eventueel voornemen tot afsluiting en droogmaking der Zuiderzee.

— In de op Dinsdag 14 dezer te houden vergadering van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs zal verslag worden uitgebracht betreffende de feestviering ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het Instituut, en zullen mededeelingen worden gedaan 1o. over de wereldtentoonstelling te Parijs in 1900 te houden, en 2o. over het voorstel tot het vormen van een fonds tot stichting van een gebouw voor het Instituut.

De leden A. D. P. V. van Löben Sels en G. E. V. L. van Zuylen zullen verslag uitbrengen omtrent de in Juli te Brussel gehouden congressen en wel de eerste over ongevallen bij den arbeid en de tweede betreffende goedkoope woningen.

— Zaterdag, den 4n dezer, werd het gedenkteeken voor Constantijn Huygens, op het kruispunt van den grintweg en het hooge pad van den ouden Scheveningschen weg, onthuld. Dit gedenkteeken bestaat uit een groot bronzen borstbeeld op een hardsteenen voetstuk naar een ontwerp van den beeldhouwer A. W. M. Odé Jr., waarbij de architect G. Brouwer Jr. zijn medewerking voor het voetstuk verleende.

— Het gemeentebestuur van Triëst schreef in het vorige jaar een prijsvraag uit voor een groot kraakzinnigengesticht voor 570 patiënten. Er kwamen twaalf antwoorden in. De eerste prijs werd niet toegekend, maar aan drie ontwerpen (resp. van twee Fransche, een Duitsche en drie Italiaansche architecten) werd elk een premie van 2500 florijnen toegekend, terwijl de jury in overweging gaf bij de samenstelling van het definitieve ontwerp, dat zal uitgevoerd worden, ook gebruik te maken van drie andere der ingezonden ontwerpen, wat door den Gemeenteraad werd aangenomen.

Een dier ontwerpen is van twee Hollandsche architecten, de heeren A. J. Sanders alhier en J. van Wuyckhuise te Rotterdam.

(*Vad.*)

AMSTERDAM. In den wedstrijd voor de versiering op 31 Aug. 1897 in het Sarphati-kwartier houdt de jury, bestaande uit de heeren J. G. van Gendt A.Lz., Jac. P. R. Galesloot en G. H. Heinen, de volgende prijzen toegekend:

Gevelversiering: 1e prijs C. J. van den Berg, Stadhouderskade 77; 2e prijs W. Hooy & Zn., Jac. van Campenstraat 48.

Balkonversiering: 1e prijs niet toegekend; 2e prijs W. Hooy, Sarphatipark 112.

Winkelkastversiering: 1e prijs D. Tates, Ceintuurbaan 404; 2e pr. L. Albers Jr., Van Woustraat 92.

Uitgebreidste versiering: 1e prijs F. en W. Beyaa, Volkshuishuis, Gov. Flinckstraat; 2e pr. C. H. Labers Jr., Gov. Flinckstraat 148.

— Woensdag jl. is weder een proefrit met de gastram gedaan op het terrein der gasfabriek aan de Lijnbaanstraat. Ditmaal waren achter den motorwagen (tevens personenwagen) twee personenwagens van de Goolsche stoomtram aangekoppeld, beladen met werklieden der gasfabriek, zoodat in 't geheel een 90-tal personen medereden. De proefrit gelukte uitstekend; de trein reed even snel met als zonder extra aanhangsel, nl. 25 KM. per uur. Van schokken bij aanzetten of remmen werd niets gemerkt.

De proef diende om te bewijzen, dat ook de stadstrammen met motoren van slechts 15 pk. in staat zijn aanhangwagens mede te voeren en het maximum van snelheid te bereiken.

Blijkens genomen proeven bedraagt het gasverbruik per ton en per KM. 0.023 M3., zoodat een trein, wegende 20 ton, 0.46 M3. of nog geen halve M3. gas per KM. gebruikt. Bij een gasprijs van 5 cts. komen de kosten op 2½ ct en bij toepassing van Dowsongas op 1 ct per treinkilometer; voor hellingen en scherpe bochten moet op grooter gas-verbruik gerekend worden.

— Wij ontleenen aan het verslag van de Maatschappij „Arti et Amicitiae" over het jaar 1896, dat zij op 1 Januari van dat jaar 72 eerleden, 828 kunstenaars-leden, 281 kunstlievende leden en alzoo in het geheel 681 leden telde. Tot eerelid is benoemd de heer J. J. van Oorde, directeur van Teyler's stichting te Haarlem. Aangenomen werden in den loop van het verslagjaar 21 gewone en 12 kunstlievende leden.

In 1896 werden uit het fonds voor weduwen en weezen van kunstenaars, leden der Maatschappij, 55 uitkeeringen gedaan, waarvan 48 gehecle ad *f* 200 en 7 gedeeltelijke.

ROTTERDAM. Onlangs werd door de feestcommissie, gevormd uit de bewoners der Passage, de versiering voor de kroningsfeesten in 1898 opgedragen aan den decoratieschilder van den grooten schouwburg, den heer J. J. Postema; thans is genoemde decorateur ook belast met het ontwerpen van plannen voor de versieringen der beide façaden aan de Vest en de Korte Hoogstraat, waardoor een fraai geheel verkregen zal worden.

— De Gemeenteraad heeft met acclamatie aangenomen het voorstel van B. en W., om de panden van de Maatschappij Fijenoord aan de Boompjes voor de gemeente aan te koopen voor *f* 125,000. Uit de stukken blijkt, dat die aankoop vooral van belang moet geacht worden in verband met de reeds gedeeltelijk in uitvoering zijnde plannen tot verkrijging van een rechten verkeersweg door de Keizerstraat over de Wijnhaven en Glashaven naar de Boompjes, daar die panden recht tegenover de Glashaven gelegen zijn.

LEIDEN. Voor de betrekking van directeur der gemeentewerken hebben zich 26 candidaten aangemeld, van welke er echter sedert twee hunne sollicitatie hebben ingetrokken. Dit getal mag klein genoemd worden met het oog op de bezoldiging, die voor een gemeente als Leiden ruim gesteld is.

De oude Academiestad huldigt in dit opzicht een goed beginsel en eenige andere, zelfs grootere, gemeente maakt daartegenover een vrij droevige figuur.

DEN HELDER. De Gemeenteraad stelde in de laatstgehouden vergadering *f* 400 beschikbaar voor het ontwerpen van een gedetailleerd plan voor de verbetering van het Heldersche Kanaal.

PERSONALIA.

— Bij Kon. besluit van 7 Sept. 1897 n°. 24 is aan de heeren Mr. N. G. Pierson en G. Lely, op hun verzoek, eervol ontslag verleend als lid van de centrale commissie tot inrichting van de afdeelingen van Nederland en zijne Koloniën en tot behartiging van de belangen der inzonders in die afdeelingen op de in 1900 te Parijs te houden wereldtentoonstelling;

en zijn in die commissie benoemd tot leden de heeren:

P. van der Burg, hoogleeraar aan de Polytechnische School te Delft;

J. F. W. Conrad, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, voorzitter van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, te 's-Gravenhage;

Dr. D. de Loos, directeur der hoogere burgerschool te Leiden;

Dr. H. J. A. M. Schaepman, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te Rijsenburg;

J. Th. M. Stuits van Oijen, lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal, te Eindhoven.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is:

benoemd tot opzichter 1e kl. en geplaatst in de residentie Banka, de waarn. opzichter 3e kl. R. S. Metzelaar.

— De tijdelijke opzichter bij de werken en opmetingen aan de rivier de Solo, W. van den Bos, is door den directeur van onderw., eered. en nijverh., voor topographische werkzaamheden toegevoegd aan den eerstaanw. mijning, in de res. Menado.

— Geplaatst: bij de Oosterlijnen, de benoemde adjunct-chef 3e afdeeling bij de exploitatie der staatsspoorwegen op Java, N. de Vieq; te Semarang, de benoemde inspecteur 3e klasse voor het toezicht op de spoorwegdiensten en het stoomwezen, A. Brijan.

— Door den Koning van Siam zijn benoemd tot commandeurs in de orde van de Kroon van Siam, de heeren W. Cluijsenaer, directeur-generaal van de Maatsch. tot exploitatie van Staatsspoorwegen en W. van Hasselt, voorzitter van den Raad van Adm. van de H. IJ. Spoorwegm., en tot officier van die orde de heer Wortman, ingenieur van 's Rijks Waterstaat.

— De ingenieur A. T. L. Rouwenhorst Mulder te Nijmegen is benoemd tot ridder in de Leopoldsorde.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Jong electrotechnicus, ter assistentie van den directeur. Adres de Utrechtsche accumulatorenfabriek.

— Schrijver-teekenaar op een ingenieurs-bureau, kunnende goed rechtlijnig teekenen en een duidelijke hand schrijven. Leeftijd opgevoer 20 jaar. Aanv. jaarwedde *f* 400. Adres lett. Q, den boekh. A. C. Boldingh, te Hoorn.

— Bouwkundig teekenaar, vlug ontwerper en goed detaillist, te Rotterdam. Salaris *f* 80 per maand. Adres onder no. 22537 Bureau *N. Rott. Ct.*

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie houdt zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een practisch ervaren opz.-teekenaar, ook waterbouwkundig, zoekt een hem passende, liefst vaste betrekking; hoog salaris geen verschil. Adres no. 35 Bureau dezes. (1)

— Een practisch en theoretisch ontwikkeld opzichter teekenaar zoekt eene vaste betrekking. Adres no. 36 Bureau dezes. (1)

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING, AMSTERDAM.

Opzichter, leeftijd 22 jaar, verl. sal. *f* 60 à 70 per maand
" " 20 " " " " 40 à 50 "

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **21 September 1897**, des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 732.

Het uitbreiden der spoorweghaven en het verrichten van eenige diverse werken op het station ZUIDBROEK.

Begrooting f 4775.

De besteding geschiedt volgens § 25 van het bestek.

Het bestek ligt van den 4den September 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. J. VAN HOORN te *Groningen* en is op franco aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **f 1.00**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 16den September 1897 ten 1 uur 30 namiddag (*West Europeesche tijd*).

Utrecht, den 1sten September 1897.

AANBESTEDING
Baggerwerk.

Heeren Commissarissen van de *Muider en Naarder Trekvaarten* zullen op **Dinsdag 21 Sept.**, te **half-twaalf uur**, in het Koffiehuis *Het Hof van Holland*, te *Muiden*, publiek

aanbesteden:

Het uitvoeren van Baggerwerk in de Naarder Trekvaart.

Het Bestek ligt ter inzage op de Secretarie der Gemeente *Muiden*, van af 10 September, van 's morgens 9 tot des namiddags 2 uren.

Aanwijzing op Donderdag 16 Sept., des voorm. 9½ uur, aan de *Hakkelaarsbrug*.

Inlichtingen zijn te bekomen bij den Opziehter L. A. VAN MELS, te *Diemen*.

GEBR. VAN DER VLIET
IJzerhandelaars te Amsterdam.

Staal-, Plaat-, Band-, Beek en T-IJzer enz.
Stalen Balken in verschillende profielen en lengten.
Vijlen en gegoten Staa uit de fabriek van Gebr. Böhler & Co. te Weenen, alsmede
CHRISTIANIA STER Hoefnagels.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Mem. San. Inst. LONDON.
Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**
Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.
Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaat-Inrichtingen*. — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen*. — *Closets, Waschtafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**
Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

JOHN's
Schoorsteenkap en Ventilator
(Gedeponeerd in alle landen van Europa)

Zon, Regen en **Wind** werken **gunstig** op den trek van den Schoorsteen.

Goedkooper en **beter** dan eenige andere kap. Kan niet vastroesten. Werkt geruischloos. Zeer **gemakkelijk** schoon te maken.
Gezigschriften, Prospectussen en Inlichtingen verstrekt
ROBBERT KALFF, *Utrecht*. (1)
Alleenverkoop voor Nederland en Koloniën.

W. A. VAN LOON & Co.

EERSTE NEDERLANDSCHE STOOMFABRIEK voor **ROUTEN SCHOORSTEENMANTELS, DRAAI- en BEELDHOUWWERK** volgens **nieuwste constructie.**
Vraag *TEEKENING en PRIJSCOURANT.*
Kantoor: RUSTENBURGERSTRAAT 120, Amsterdam.

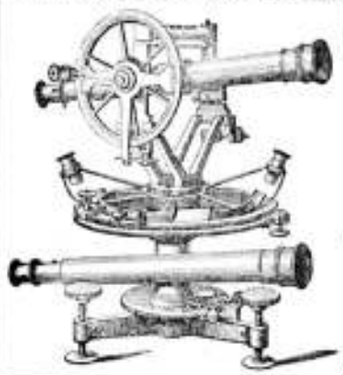

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,
voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.**
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade
De NEDERLANDEN van 1845
's GRAVENHAGE, *Kerkplein*, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN — AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.
LAGE PREMIËN.

L. van der Hoorn,
DONKERSTRAAT 17, UTRECHT.

Fabriek van ELECTRISCHE SCHELLEN, NUMMERBORDEN, TELEPHONEN, BLIKSEMAFLEIDERS enz.
Complete installatiën voor GALVANOPLASTIEK, VERNIKKELEN, VERGULDEN, VERZILVEREN enz.
DYNAMO'S, ELEMENTEN, SLIJPSCHIJVEN, CHEMICALIEN, APPARATEN enz.
Begrootingen, Prijscouranten enz. gratis.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste Jaargang N°. 38. ZATERDAG, 18 September 1897.

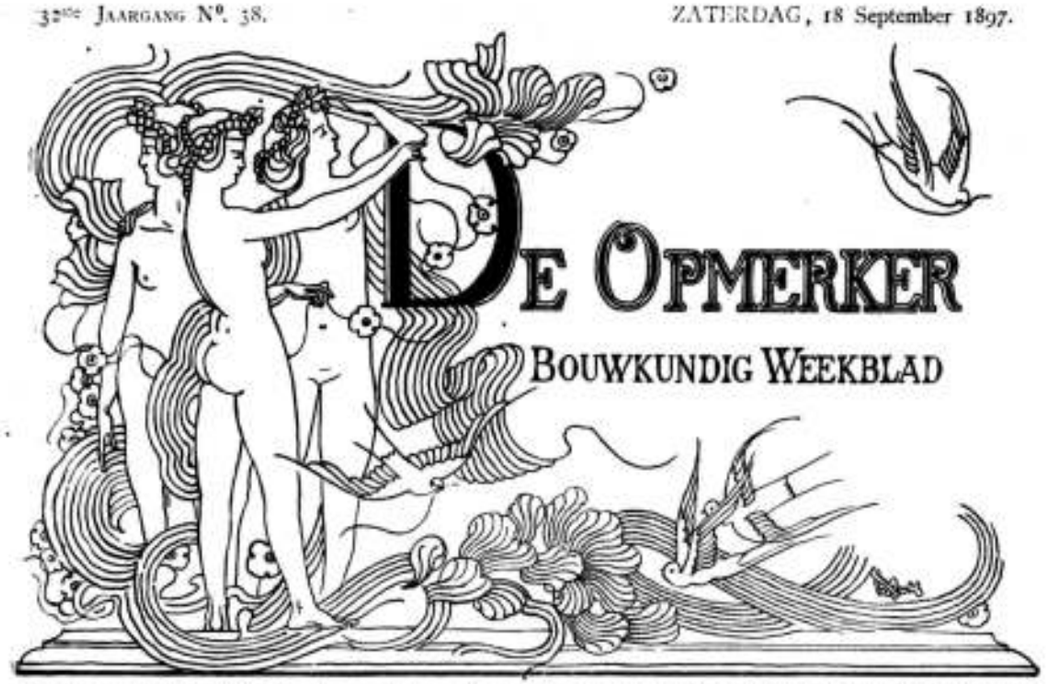

Redactie: F. W. VAN GENDT Jzn. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland f 5.—, waarvoor op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt; voor België, bij vooruitbetaling f 6.50 & voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling f 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels f 1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer f 0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat f 0.25, zonder plaat f 0.15.

HERSTELLEN.

De vraag, op welke wijze men oude bouwwerken moet herstellen, is op het Brusselsch bouwkundig congres wel ter sprake gebracht, maar niet opgelost. Men mag daar deze vergadering van bouwmeesters niet hard over vallen, want een congres komt nu eenmaal niet bijeen om vragen op te lossen. Zelfs tot het grondig bespreken van vraagpunten ontbreekt meestal de tijd; daarom volgt men op de congressen het vermaarde voorbeeld der heeren van Sas, die een glas dronken, een natuurlijke behoefte vervulden en . . . de zaak lieten, zooals zij was.

Er waren op het congres aanhangers van de oude, wij zouden haast zeggen orthodoxe restauratieleer, die in Viollet-le-Duc met nimmer falend vertrouwen gelooven, die zijn voorbeeld als onovertreffelijk beschouwen, bij wien de letter vóór de geest gaat. De heer Dr. Cuypers was hun tolk. Doch ook de meer modernen deden zich hooren, die in Viollet-le-Duc niets meer zien dan een gewoon mensch, feilbaar als alle stervelingen.

Een spotvogel onder onze kennissen placht de oude bouwwerken met goudmijnen te vergelijken, die slechts op ontginning door den restaurator wachten, om rijke winsten af te werpen. Hij wees dan op het voorbeeld, ons door de practische Engelschen gegeven. Met het restaureeren van kerken vooral is daar, volgens hem, door architecten een aardig duitje verdiend; ook aannemers, werklieden en leveranciers zouden niet weinig voordeel gehad hebben.

Er ligt iets materialistisch in deze beschouwing, dat velen, die niet gewoon zijn alles dadelijk onder cijfers te brengen, hinderen zal. Een oud gebouw voor niets anders aan te zien dan voor een bron van bestaan, voor een citroen, dien men uitknijpt, ziedaar een opvatting, die aanstoot moet geven. Men denkt aan den houthandelaar, die, een uitstapje naar de Steeg makend en door de Middachter Allee wandelend, aanstonds ging uitrekenen wat de gevelde boomen wel waard zouden zijn.

Maar zwak als de menschen zijn en steeds tot het kwade geneigd, moet menigen bouwmeester de lust bekruipen, om toch ook eens aan een restauratie zijn krachten te mogen beproeven, ten einde tevens het honorarium, daaraan verbonden, te verdienen.

In Engeland is restaureeren een zeer voordeelig vak. Het geschiedt daar meest voor particuliere rekening. Geen geestelijke is tevreden of het gebouw, waarin hij zijn dienst verricht, moet worden „restored". Daarvoor wordt dan geld ingezameld, tenzij het bedrag, dat benoodigd is, door een vermogend man in eens voor zijn rekening mocht worden genomen. Reeds van te voren is een restauratieplan opgemaakt en daarbij is vooral zorg gedragen dat zoo min mogelijk van wat oud is behouden blijft, opdat het benoodigd bedrag niet te klein worde. En of mannen als Ruskin daartegen al te keer zijn gegaan, of zij deze op restaureeren beluste bouwmeesters ook al voor erger dan de Vandalen hebben uitgemaakt, het heeft niets gegeven en restaurator van gebouwen is tot op den huidigen dag in Engeland een zeer winstgevende zaak.

Hier-te-lande is het eenigszins anders gesteld. Slechts zelden wordt door particulieren het geld, voor restauraties benoodigd, bijeengebracht. Het is al mooi indien een klein gedeelte van het bedrag, voor een restauratie bestemd, dus gevonden wordt. Voor het overige klopt men bij het Rijk aan; zoo is in ons vaderland restaureeren haast uitsluitend een Rijkszaak geworden. Het bedrag, dat voor ieder monument is uitgetrokken, wordt op de begrooting van Binnenlandsche Zaken gebracht en door de Tweede Kamer afgestemd of goedgekeurd. Is dit laatste het geval,

dan ziet men het monument ook restaureeren, maar men weet niet wie het doet, men krijgt het restauratieplan niet te zien en men weet ook niet of, en zoo ja, tot welk bedrag, de restaurator gehonoreerd wordt. Alleen dit staat vast, dat alles in een klein kringetje blijft; overigens is alles mysterie. Een plaatselijk correspondent meldt soms aan zijn courant het bezoek van „Doctor Cuypers" of van „een Rijksbouwmeester", doch daar blijft het bij. Is dus, wat mogelijk is, ook in Nederland het vak van restaurator niet onwinstgevend, dan worden de profijten, zoo die er zijn, toch alleen in zeer eng getrokken kring genoten.

Wij mogen echter bij de materialistische zijde van de restauratiequestie niet te lang stilstaan en willen liever aannemen, dat alleen de Engelschen een restauratie als „a good job" beschouwen, maar dat de Nederlandsche herstellers slechts „aus Liebe zur Kunst" werken.

Het is wel zonderling, dat het modern spraakgebruik onderscheid pleegt te maken tusschen „restauratie" en „reparatie", ofschoon toch eigenlijk beiden hetzelfde beteekenen. Worden de leien van een dak vernieuwd, worden de goten gesoldeerd, de glazen gemaakt, dan spreekt men van „reparaties". Wordt echter het geheele gebouw successievelijk door steigers omgeven, en worden alle stukken bergsteen òf vernieuwd, òf althans netjes afgekrabt, dan is de „restauratie" in vollen gang. De bewoners der plaats verkneuteren zich dan in het frissche uiterlijk, dat hun kerk of raadhuis langzamerhand aanneemt. Zij zijn verheerlijkt als Dr. Cuijpers, de heer De Stuers, ja soms zelfs Z. E. de Minister hun stedeke bezoekt. Alleen de oudheidliefhebbers zijn mistroostig, nu zij het grijs gebouw, dat zoo eerwaardig was in zijn ouderdom, terugvinden als een malle geblankette oude vrijster, die iedereen wil wijsmaken, dat zij in haar eerste jeugd is, ofschoon haar juiste leeftijd behoorlijk door de geschiedenis werd geboekt.

Dat een gebouw tegen verval behoed wordt, dat men zorg draagt, zooveel mogelijk tegen den vernielenden invloed der elementen te waken, dat zelfs hier en daar wansmakelijke toevoegsels uit het begin dezer eeuw verwijderd worden, iedereen zal dit toejuichen. Doch waar het niet strikt noodig is, late men alles zooals het gevonden werd. Men vernieuwe niet uit zucht tot vernieuwen, doch behoude alles wat nog houdbaar is.

Wie de hand slaat aan een schepping van het verledene, toone vooral piëteit, vroomheid. Deze vroomheid is hier niet bedoeld in den gewonen zin. Of men een trouw zoon der R.-K. kerk is, of wel tot de Christelijk-Historische richting behoort, doet niets ter zake. Is een gebouw uit de periode der middeleeuwen afkomstig, dan behoeft men geen aanhanger der H. Moederkerk te zijn, om daar piëteit voor te gevoelen; ook komt het ons geenszins ondenkbaar voor, dat een goed Katholiek piëteit voor een Protestantsch bedehuis, mits dit ook een kunstwerk zij, zou kunnen hebben.

Ernstig, haast angstig, behoort te worden overwogen, of eenig onderdeel nog kan worden behouden, alvorens men besluit het af te breken en te vernieuwen. Die teedere zorg wordt echter bij onze restaurators helaas gemist. Zagen wij niet nog onlangs, zonder eenige noodzaak, de aardige contreforten aan de westzijde der Haarlemsche hoofdkerk, wier tufsteenbekleeding op zoo schilderachtige wijze de sporen droeg van den tand des tijds, geheel sloopen en nu keurig netjes in Obernkirchner steen vernieuwen? Konden die steunbeeren het soms niet meer houden? Wie gezien heeft hoeveel moeite de werklieden bij de sloopingen hadden, zal hieraan zeker twijfelen.

De brand van kerk en toren te Rhenen zal herstellingen noodzakelijk maken. Mag men de berichten gelooven, dan zal bij de kerk met het aanbrengen van een nieuw dak en het vernieuwen van enkele gewelven kunnen worden volstaan. Bij de niet ruime middelen, die voorhanden schijnen te zijn, is het te voorzien, dat men zich hiertoe zal bepalen en dat een eigenlijke „restauratie" van het gebouw niet zal worden ondernomen.

Maar met den toren is het een ander geval. Hij is het eigendom der burgerlijke gemeente Rhenen, en, al weder volgens wat vernomen werd, zal die onmachtig zijn om de kosten van herstel te dragen, zoodat reeds een beroep op de hulp van het Rijk zou zijn gedaan. Hier zal dus wel een „restauratie" in het vooruitzicht liggen, te eer, omdat de toren algemeen als een der schoonste, zoo niet de schoonste van Nederland wordt erkend.

Het muurwerk schijnt nog bijna geheel gaaf te zijn, zoodat de herstelling in de eerste plaats het maken van een nieuw dak, en het weder aanbrengen van de binnen- en buitenhoutwerken zou betreffen. Laat ons hopen, dat de „restauratie" niet verder moge gaan, en dat men niet den geheelen toren van buiten ga afkrabben en vernieuwen, alleen maar om hem toch vooral een frisch aanzien te geven. Mocht ook hier de onmogelijkheid om groote bedragen bijeen te brengen, tot wijze beperking leiden.

Zooveel wij ons herinneren was de toren door een koepeltje bekroond. Dat die bekroning in de bedoeling der oorspronkelijke bouwmeesters heeft gelegen, is moeilijk aan te nemen. Maar wat dan wel als bekroning van den toren gedacht was, is niet bekend. Er opent zich dus een ruim veld van gissingen, en onze rijksbouwmeesters, nooit verlegen, zullen wel de een of andere bekroning vinden, die, schoon zonder bewijs, als de oorspronkelijke den volke zal worden vertoond. Hier schuilt al dadelijk een gevaar. Het koepeltje kan onzes inziens gerust achterwege blijven; de hernieuwing daarvan zou geen zin hebben. Maar het maken van een spits, al ware die ook nog zoo „stijlvol", is toch ook niet geraden. Een looden plat schijnt ons aangewezen als bedekking. Kostbaar is het niet en de bekronende balustrade kan een zeer goede afsluiting geven. Talrijke Fransche torens uit de middeleeuwen zijn zoo afgedekt. Wij denken hier bijv. aan den Tour St.-Jacques te Parijs, die, als ook uit den laatsten tijd der Gothiek afkomstig, wel eenige overeenkomst met den toren van Rhenen heeft.

Maar in ieder geval, men behandele den toren genadig, en onthoude zich van mooimakerij. Mocht reeds dit najaar een bedrag als bijdrage tot de herstelling op de Staatsbegrooting gebracht worden, dan zal men tevens misschien er iets van vernemen, hoe die herstelling zal geschieden.

HET GEDENKBOEK VAN HET INSTITUUT.

De tijd, die de Nederlandsche ingenieurs als leiders van gansch Europa zag, ligt reeds lang achter ons. Onze volksaard is bij uitstek op de practijk bedacht; hij heeft dit met den Engelschen gemeen. Theoretische bespiegeling is niet onze sterke zijde.

Waren wij, als „vernuftelingen", in de 17e eeuw den Engelschen de baas, in de 18e en 19e eeuw hebben zij ons overvleugeld. Als niet alle teekenen bedriegen, dan zal de 20e eeuw weer een ander volk aan de spits der ingenieurskunst zien staan.

Men mag het betreuren, dat onze hedendaagsche ingenieurs geen leidende rol meer kunnen vervullen, men mag het jammer vinden dat zij zelfs moeite hebben om het buitenland op den voet te volgen, er valt nu eenmaal niets aan te veranderen. Het is althans eenige, ofschoon geringe, troost, dat de faam van het voorgeslacht zóó schitterend geweest is, dat ook het nageslacht er een paar stralen van op kan vangen; vooral bij congressen en andere internationale beleefdheidsuitingen is die *Abglanz* nog dikwijls zichtbaar. Mocht men nu maar met Alberdingk Thijm ook van onze ingenieurs kunnen zeggen:

„Schijnt naast der va'dren zon
Ons licht een vonk — die stip
Op hun azuren grond
Spreekt nog van gloed en leven."

En nu is het zeker aangenaam, dat het Gedenkboek van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, onlangs ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan dier instelling uitgegeven, het bewijs levert, dat het ook onzen vernuftelingen van thans niet aan een nieuwe gedachte ontbreekt.

Die nieuwe gedachte vinden wij in het pogen, om een werk over ingenieurs-wetenschap tevens een werk van smaak te doen zijn. Iets dergelijks was, voor zooveel ons bekend is, in het buitenland nog niet beproefd. De man, van wien het denkbeeld afkomstig is, heeft met groote, in onzen reclame-tijd haast niet meer begrijpelijke bescheidenheid, zijn naam verborgen. Hij aanvaarde onze hulde voor wat hij heeft weten tot stand te brengen.

Doch zonder de vaardige teekenstift des heeren Van Konijnenburg had men de gedachte, hoe gelukkig ook, toch niet op bevredigende wijze kunnen verwezenlijken. De tekstversieringen, door hem vervaardigd, geven aan het boek een zeer bepaald karakter. Vaak uitgaande van de geometrische projectie, die in de techniek zulk een voorname rol speelt, geeft hij, die projectie voleindigd hebbende, aan zijn speelsche teekenstift den vrijen loop, en herschept hij het droogste motief in een alleraardigst kop- of staartstuk. Soms ook schijnen symbolieke bedoelingen hem niet vreemd geweest te zijn; doch zooals het meer met zinnebeelden gaat, wat zij uitdrukken is den oningewijde niet altijd duidelijk. Wat bijv. te denken van de kikkers, die tegen een papegaai zitten te kwaken? Deze bedenking vermindert echter geenszins onze waardeering voor de vaardigheid en den smaak van den teekenaar.

Men heeft het tegenwoordig zeer druk over boekversiering en wijst ons dan, als voorbeelden, op het werk van omstreeks 1500. Doch de beginselen, waarvan de meesters uit die periode uitgingen, tracht men niet na te sporen. Zette men zich tot dat onderzoek, dan zou het blijken, dat er slechts één hoofdgedachte bestond en wel, om tekst en versiering zooveel mogelijk met elkander in harmonie te brengen. Daarom werd bij de broedgeteekende houtsneden ook een breede, dichtaaneenstaande letter gebruikt, de Gothische minuskel, waarvan reeds de makers der handschriften zich plachten te bedienen.

William Morris heeft dit wel begrepen en daarom volgde hij niet slechts de versieringen, maar ook het lettertype der wiegedrukken zoo getrouw mogelijk na. Schuilt er echter in zulk navolgen wel veel verdienste? Is het niet veel beter, om, nu toch eenmaal dergelijke Gothische minuskels wel nooit meer de letterkasten onzer zetterijen zullen vullen, de tekstverluchtingen in overeenstemming te brengen met de lettertypen, die nu het burgerrecht hebben verkregen? Wij gelooven van wel. Daarom prijzen wij den heer Van Konijnenburg, die, als Mohammed, wetende dat de berg niet bij hem zou komen, naar den berg gegaan is.

Het zij verre van ons te willen beweren, dat er op het werk van den teekenaar geen aanmerkingen zijn te maken. Een daarvan zou bv. gelden het onheraldisch karakter van de Nederlandsche leeuwen, die, overigens met smaak, over sommige bladzijden zijn uitgestrooid. Een andere zou wezen, dat dezelfde clichés te dikwijls terugkomen. Wij erkennen echter aanstonds, dat deze herhaling zeker eer aan financieele overwegingen, dan aan een opdrogen der verbeeldingsbron van den teekenaar te wijten zal zijn.

De groote verdienste van het werk, door Van Konijnenburg geleverd, schijnt ons de overeenstemming tusschen letters en versiering. Door overal fijne lijnen te gebruiken en in de eerste plaats naar blondheid van toon te trachten, heeft hij gezorgd, dat tekst en tekstversiering in goede harmonie blijven. Als hij soms niet slaagt, dan komt dit, omdat hij nog te veel de „black-and-white"-manier, die bij onze moderne lettertypen niet past, heeft willen volgen.

Talrijke ingenieurteekeningen zijn, als losse bladen, tusschen den tekst geplaatst. Die „full-page"-illustraties hadden wij liever als een afzonderlijken atlas bij den tekst gevoegd gezien, want zij zijn alles behalve fraai en bederven het effect van Konijnenburg's werk.

Nu zegge men niet, dat ingenieurteekeningen nooit fraai kunnen zijn en dat men dus met een noodzakelijk kwaad te doen heeft. Wie bv. de laatste jaargangen van „Engineering" bezit, kan zien, hoe zelfs bij de ingewikkeldste kaarten, diagrammen en projecties een artistieke behandeling mogelijk is. Dit artistieke uit zich allereerst in de wijze, waarop het blad gevuld is. Maar ook door smaakvolle lettertypen, door keurige afwerking en door onberispelijke, zij het dan ook sobere lijngeving, kan zelfs de dorste ingenieurteekening, bij alle degelijkheid, aantrekkelijk tevens worden. En nu hebben de vervaardigers der „full page"-illustraties van het gedenkboek, het spijt ons dit te moeten constateeren, van dit alles volstrekt geen besef gehad. De wijze, waarop de kaarten zijn geteekend en ingeschreven, is beneden critiek en ons land, dat zulke goede kaartenmakers heeft gehad, ten eenenmale onwaardig. Tamelijk fijn behandelde teekeningen worden dikwijls geheel ontsierd door brutale blokletters, die met blijkbaar behagen zijn „aangezwart". Ook waar photographieën gereproduceerd werden, staan de clichés verre bij die van het buitenland achter; de afdrukken zijn groezelige vlekken, waarin dikwijls pas met moeite iets te onderscheiden valt.

Het was een gelukkig denkbeeld de portretten der stichters van het Instituut aan het prachtwerk toe te voegen. De wijze, waarop dit denkbeeld werkelijkheid werd, is echter niet in allen deele gelukkig. Men mag den samenstellers van het gedenkboek daarvan geen verwijt maken. Zij meenden aan een goed adres te zijn, toen zij Jan Veth met het maken der portretten en Derkinderen met het teekenen der omlijsting daarvan belastten. Ieder dezer schilders heeft verdienstelijk werk geleverd; het eenige gebrek is, dat de portretten niet bij de omlijsting behooren, of de omlijsting niet bij de portretten. De drie deftige heeren, door Veth op een rijtje onder elkander geplaatst, vormen een al te groot contrast met de middeleeuwsche flora, waarmede Derkinderen de zijvakken vulde.

De inhoud van het gedenkboek blijft hier onbe-

sproken. Nu eenmaal het denkbeeld was opgevat, om den tekst door tal van medewerkers te doen samenstellen, was een afgerond, of zelfs ook maar een harmonisch geheel, zooals dat van één auteur verwacht zou mogen worden, niet te verkrijgen.

Het boek wil zich, dit is duidelijk, meer tot de leeken dan tot de vakmannen richten. Daarom heeft blijkbaar het plan bestaan, om uit de overstelpende hoeveelheid stof, die ieder ingenieursvak bood, alleen het voornaamste op te nemen en dat in een, ook voor den niet-vakman begrijpelijken vorm.

Maar niet ieder technicus, hoe bekwaam wellicht overigens, bezit de gave, om in weinig woorden veel en duidelijk te zeggen. Indien een redactie zich met de samenstelling van het geheel belast heeft, dan zal zij heel wat door de vingers hebben moeten zien, om niet, door kwalijk opgenomen aanmerkingen, de medewerkers aan het gedenkboek te ontstemmen.

Zoo alleen kunnen wij ons het eenigszins onsamenhangende verklaren, dat aan den tekst van het prachtwerk eigen is, zoo alleen wordt het ons ook begrijpelijk dat er aan sommige, eigenlijk ondergeschikte deelen van het ingenieursvak lange opstellen zijn gewijd, terwijl andere, en zeker meer beteekenende, slechts in het kort vermelding vonden.

Als men één man had kunnen vinden, geneigd om den tekst te redigeeren, naar gegevens hem door de leden van het Instituut verschaft, dan zou het geheel als boekwerk gewonnen hebben. Zulk een tekst, verlucht als door Van Konijnenburg en vergezeld door een atlas van door één smaakvol en nauwkeurig teekenaar gemaakte platen, ziedaar het ideaal, dat wij ons van een gedenkboek als het onderhavige zouden vormen. Moge het Instituut dit in 1922 kunnen verwezenlijken.

DE NIEUWE KERK TE AMSTERDAM.

In ons N°. van 24 Juli 1897 werd, naar aanleiding van het courantenbericht, dat er een „memorial-window" in het zuidertransept der Nieuwe Kerk te Amsterdam zou worden geplaatst, geschreven:

„Wat moet de heer Otto Mengelberg, te Rijsenburg, van de teekening maken? Hij wil zich houden aan den laat-Gothischen stijl, doch tevens zorgen voor een Protestantsch karakter. Doch hij belooft dan iets onmogelijks. En hoe zal hij, bewarende den laat-Gothischen stijl en het Protestantsch karakter, behalve de levensgroote figuren onzer vorsten uit het Huis van Oranje, ook een apotheose geven van Prins Willem I en Koningin Wilhelmina?"

Die vraag bleef toen onbeantwoord: Maar nu blijkt uit *Architectura*, dat niet de heer Otto Mengelberg, maar „expresselijk voor deze gelegenheid geëngageerde", *tüchtige, in Spät Gothik und Renaissance durchaus gewandte Zeichner* het onmogelijke mogelijk zullen maken.

Het slot van het vroeger geschrevene blijft nu geheel van kracht. Wij laten het nog eens volgen.

„Zou het niet mogelijk zijn, om, zooals ook bij de Goudsche glazen geschiedde, wanneer er dan toch een glasraam gesticht moet worden, de composities te doen bestaan uit Bijbelsche tafereelen, niet in 15e-eeuwschen trant, doch modern opgevat, en zooveel mogelijk toepasselijk op de gebeurtenissen, die men herdenken wil? Voor onze jongere meesters, die zooveel met lijnkunst ophebben, ware hier een schoone gelegenheid, om te toonen wat zij als monumentale kunstenaars vermogen. Bij verwezenlijking van het thans opgevatte plan zal het aantal mislukte, quasi-artistieke scheppingen slechts met één vermeerderd worden. Wil men dit, dan kan men bij een der talrijke R.-K. kerksieraadfabrikanten zeker veel goedkooper terecht, dan bij den heer Schouten te Delft. Die fabrikanten zullen voor de teekening geen extra kosten in rekening brengen, terwijl de heer O. Mengelberg zich behoorlijk zal laten honoreeren."

Het is niet streelend voor het nationaal gevoel, en het zal zeker ook slecht werken op de offervaardigheid van het publiek, dat een deel, misschien wel een zeer groot deel van dit honorarium in de zakken van Duitschland terecht komt. Als nu tenminste maar onder de cartons wordt gezet het „*made in Germany*", dat onze overzeesche naburen zoo ergert!

DE BRAND OP DE TENTOONSTELLING TE ARNHEM.

Zondag 12 September des avonds te 11½ uren is, zooals de bladen reeds hebben bericht, het hoofdgebouw van de Arnhemsche industrie-tentoonstelling door onbekende oorzaak een prooi der vlammen geworden; een uur later stond ook het kolossale koetshuis met paardenstal, betwelk eveneens voor de expositie in gebruik was genomen, in lichte laaie. Binnen een half uur tijd is het hoofdgebouw, van welks middentravée wij voor eenige weken in dit blad eene afbeelding gaven, met den geheelen inboedel tot asch vergaan en als om strijd berichten de locale bladen erbij: „gelukkig zonder menschenlevens te kosten". Ware de brand twee uur vroeger uitgebroken, dan was de op den 4n Mei te Parijs plaats gehad hebbende ramp, welke geheel Europa met afgrijzen heeft vervuld, overtroffen, want het was dien avond zeer vol in het hoofdgebouw doordat de entreeprijs op *f* 0.10 was gesteld; van de honderden daarin aanwezig zou niemand het gebouw levend hebben kunnen verlaten.

Het houten gebouw met het scherm, de decoratiën en het meerendeel der geëxposeerde artikelen waren even zoovele voedende bronnen voor de vlammen, en het mag verbazing wekken dat geen enkele voorzorg was genomen voor brandgevaar. In of bij het gebouw was niets aangebracht om bij een eventueelen brand pogingen in het werk te kunnen stellen tot het stuiten der vlammen. Zelfs nadat voor enkele weken het gebouw, waarin de Apostelenklok geëxposeerd was, met de schilderijen daarnaast, in enkele uren een ruïne was geworden, zelfs toen schijnt niemand aan voorzorgen voor het hoofdgebouw te hebben gedacht.

Met de verschrikkelijke ramp van Parijs voor oogen heeft men zorgeloos het groote gevaar laten bestaan, en slechts enkelen dachten bij het doorwandelen der tentoonstelling aan het groote waagstuk dat zij volbrachten.

En is het niet kenmerkend dat, niettegenstaande alle bladen in het begin van Mei hun afkeuring te kennen gaven over de zorgeloosheid, waarmede men te Parijs zooveel menschen samenbracht in een houten gebouw, dat als een spanen doos in elkaar was gezet, te Arnhem de tentoonstelling werd geopend met vuurwerk op het terrein, geen 150 meter van die spanen doos verwijderd? Wanneer men tegenwoordig in de bouwverordeningen allerlei bepalingen opneemt tegen gevaar voor brand en met angstvalligheid de oprichting van elk houten schuurtje tegengaat, ware het dan ook niet allernoodigst geweest voorwaarden te stellen voor waterverzorging bij een tijdelijk houten gebouw, waarin door de electrische leidingen het gevaar voor brand nog werd verhoogd, en had men bij weigering om daaraan te voldoen het in gebruik stellen van het gebouw niet moeten beletten?

Waar op de Dordtsche expositie om de vier meter een brandkraan werd geplaatst en brandwachters dag en nacht dienst deden, was hier van dat alles geen spoor te bemerken. Door de te hooge ligging van het terrein was de waterleidingdruk onvoldoende, maar men had 6 à 7 houten reservoirs kunnen stellen, op goedkoope wijze gedicht, met een inhoud van 8 à 10 M³ en deze met looden buizen kunnen verbinden met het gebouw. Ook kan men hout en doek voor dergelijke tijdelijke gebouwen bestrijken met stoffen, die de vlam tegenhouden en een snel voortwoekeren beletten.

De Nederlander van 8 Mei jl. schreef terecht: „Het ontbreekt niet aan verwijten over de lichtzinnigheid waardoor de ramp van Parijs is geschied, en men zal gedurende korter of langer tijd voorzorgen nemen om dan weder in de oude zorgeloosheid te vervallen". Maar hier heeft men zelfs die overgangsperiode niet medegemaakt.

Indien de assurantie-maatschappijen zich onderling verbonden geen contracten meer af te sluiten voor dergelijke lichtvaardig ingerichte gebouwen, dan zou reeds veel gewonnen zijn. En ware het publiek strenger met zijne eischen op het stuk van gevaar, dan voorzeker was de eerste schrede gezet voor betere inrichting; doch met werkelijk kinderlijke naïviteit gaat men met duizenden in houten feestgebouwen, waar één vonk in enkele seconden van het geheel een ruïne maakt.

F.

PRIJSVRAGEN

STADSVERSIERINGEN, UITGESCHREVEN DOOR DE VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP", TE ROTTERDAM.

Op de door genoemde Vereeniging uitgeschreven prijsvragen voor stadsversieringen ter gelegenheid der kroning van de Koningin in 1898, zijn ingekomen 15 antwoorden en wel:

twee voor de versiering van het Van Hogendorpsplein en omgeving, onder de motto's „La Reine" en „Rust Roest";

vier voor de kadeversiering langs de Oude Haven (Plan C), onder de motto's „La Reine", „Bij lamplicht", „Afwachting" en „1897";

vijf voor de versiering op de kruising van Botersloot met Heerenstraat en Meent, onder de motto's „Voor Wilhelmina", „Oranje boven I", „S. P. Q. R.", „Good luck" en een motto, bevattende de hoofdletter V door een hoofdletter M geschreven;

vier voor den toegang tot en de langsversiering van eene straat van 20 M. breedte, onder de motto's „Schilder", „Decoratie", „Persévérance" en „Onverwacht".

De ontwerpen zullen te Rotterdam publiek tentoongesteld worden bij gelegenheid van het in December van dit jaar door „Bouwkunst en Vriendschap" te vieren koperen feest.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Dinsdag den 14n dezer werd, onder voorzitterschap van den heer A. Salm G.Bz., de 76e algemeene vergadering van de in het hoofd dezes genoemde Maatschappij in de societeitszaal der Rotterdamsche Diergaarde gehouden. Langs de wanden der zaal waren teekeningen tentoongesteld van de volgende heeren:

H. Evers en J. P. Stok Wz., de Remonstrantsche kerk en andere gebouwen; B. Hooijkaas Jr., Protestantsche kerken in de Jacob-Cats- en Oranjeboomstraten; J. Verheul Dz., kantoor en pakhuis aan Houttuin en Steiger, in aanbouw zijnd huis aan de Schiekade en het Heilige-geest-gasthuis in de Gerard-Scholtenstraat; A. W. Meijneken, industrieschool voor meisjes, restaurant Stroomberg en huis aan de Van-Vollenhovenstraat; W. Molenbroek, plannen van het zoogenaamde Witte Huis; B. H. Beyderwellen, de villa Cankrien.

De heer H. Cramer, Voorzitter van de afdeeling Rotterdam, heette de leden welkom en herinnerde eraan, dat de Maatschappij vóór achttien jaar ook te Rotterdam vergaderde. Toen kon de Maatschappij er op wijzen, dat Rotterdam eene belangrijke uitbreiding had ondergaan, maar sedert is de stad nog sterker vooruitgegaan, zoodat vele belangrijke werken uitgevoerd en aanzienlijke gebouwen opgetrokken zijn. Het is ondoenlijk allen een bezoek te brengen, zoodat men zich tot enkelen moet bepalen; spreker hoopt dat de gedane keuze de goedkeuring der Vergadering moge wegdragen en drukt ten slotte den wensch uit dat deze bijeenkomst moge strekken tot versterking van den onderlingen band en tot nut der Maatschappij.

De heer Salm bracht den heer Cramer dank voor zijne hartelijke toespraak en verklaarde het op prijs te stellen dat de eerste vergadering, die door hem geleid zou worden, te Rotterdam gehouden wordt; het is toch daar, dat de eerste afdeeling werd opgericht en wel op initiatief van een twintigtal leden, die een voorstel aan het Bestuur deden, waarop de heer W. N. Rose werd uitgenoodigd de verlangde wijzigingen te formuleeren en aan het bestuur een voorstel te doen, dat in 1850 door de algemeene vergadering werd aangenomen. Spreker bracht hulde aan alles, wat door die afdeeling onder leiding van de heeren Rose, Van Goor en Cramer werd tot stand gebracht en het deed hem daarom genoegen door den heer Cramer welkom te worden geheeten.

De Voorzitter deelde de vergadering mede dat de heeren Buls, burgemeester van Brussel, en V. Dumontier, voorzitter van het IVe internationaal congres voor architecten te Brussel, tot eereleden van de Maatschappij waren benoemd, voorts dat het bestuurslid Hartman bij gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs de gelukwenschen van de Maatschappij had overgebracht en dat de leden van het stembureau voor de eerstvolgende verkiezing van bestuursleden waren benoemd.

De heer Henri Evers hield daarop een boeiende rede over den bouw van de nieuwe kerk der Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente te Rotterdam; met het oog op de omstandigheid dat de leden niet ter vergadering waren gekomen om een gedetailleerde lezing te hooren, maar wel om de meer aantrekkelijke namiddag-excursie bij te wonen, verklaarde spreker zich tot een causerie te zullen bepalen. Reeds in 1879 en 1880 bestond het voornemen eene nieuwe kerk te bouwen, daar de oude niet alleen bouwvallig was, maar ook geen voldoend aantal zitplaatsen aanbood. Financieele overwegingen waren oorzaak dat het plan voorloopig bleef rusten, totdat de hooge waterstand in den winter van 1894 op 1895, waarbij het water tot 1.20 M. boven den vloer steeg, het nemen van maatregelen gebiedend voorschreef. Toen werd tot het bouwen eener nieuwe kerk besloten en den heer Stok en spreker opgedragen met eene commissie uit den kerkeraad plannen te ontwerpen. Aanvankelijk werd het gebouw op het oude terrein geprojecteerd, maar spoedig bleek dat dit terrein ongeschikt was, waarop eene bouwplaats aan den Westersingel werd verkregen, die door haar eigenaardigen vorm den architecten veel last veroorzaakte.

Spreker gaf eene uitvoerige beschrijving van het in- en uitwendige van de kerk, lichtte het gesprokene door teekeningen en photographieën toe en wees op de moeilijkheden, die erin gelegen waren om niet alleen de kerk, maar ook de noodige vertrekken voor den kerkeraad, de catechisatiën en de belangrijke bibliotheek op de beknopte bouwplaats te ontwerpen; in één woord met de ruimte moest gewoekerd worden.

De heer Evers vestigde de aandacht op de plaatsing der lichtramen en de standplaats van den predikant, waarbij het klankbord niet is toegepast om daarna den in- en uitwendigen bouw, de keuze der materialen en de wijze van versiering te behandelen; spreker bracht daarbij een woord van hulde aan het kerkbestuur, dat gebroken heeft met het vooroordeel van de meeste Protestantsche kerkgenootschappen tegen het aanbrengen van versieringen aan een kerkgebouw.

De heer Salm dankte den heer Evers voor de klare en schoone voordracht, die blijkens het applaus der Vergadering ten zeerste werd gewaardeerd.

Alvorens de vergadering te sluiten, gaf de voorzitter den heer J. H. Leliman het woord, die hulde bracht aan de afdeeling Rotterdam voor al wat door haar was tot stand gebracht en wat zij gedaan heeft om oude gebouwen voor sloopen te bewaren en te doen opmeten. Hij sprak den wensch uit dat de afdeeling steeds moge groeien en bloeien en zich vereenige met het Genootschap „Bouwkunst en Vriendschap".

Na de pauze werd langs den Mauritsweg een wandeling ondernomen naar de Remonstrantsche kerk. Onder leiding van de architecten werd het gebouw met aanhooren bezichtigd en zoowel de doelmatige inrichting als de verdienstelijke uitvoering vonden niets dan lof.

Daarop werd per stoomboot een tocht op de rivier gemaakt en verder een bezoek gebracht aan de verschillende haveninrichtingen, waarbij de heer H. A. van IJsselsteyn, ingenieur bij de gemeentewerken, de gewenschte inlichtingen verschafte. De watertocht, door prachtig weder begunstigd, verschafte den leden blijkbaar veel genoegen.

Tegen zes uren had een gemeenschappelijke maaltijd in het gebouw der Diergaarde plaats.

BIJ DE PLATEN.

De bij dit nommer behoorende schetsen van de kerk te Rhenen zijn van de hand van den heer J. J. van Nieukerken, architect alhier. Daar deze schetsen waarschijnlijk binnenkort gevolgd zullen worden door die van den toren en een zijingang, bepalen wij ons voorshands tot deze mededeeling.

ERRATA.

Op blz. 290, 21ste regel van onderen staat: Ambroso, lees: Ambrogio.

Op blz. 292, bovenste regel lees achter Macrino nog d'Alba.

Op blz. 293, 24ste regel van onderen staat: SEERT, lees: SEEST.

Op blz. 293, 8ste regel van onderen staat: SORO. SUPER. MALTHIAM, lees: SORS. SUPER. MATTHIAM.

KONINKLIJK INSTITUUT VAN INGENIEURS.

Het Instituut hield op 14 September een vergadering, die, hoezeer niet in grooten getale bezocht en vroegtijdig geëindigd, toch wellicht in den gevolge tot de gewichtigste zal behooren, die in den loop der tijden hebben plaats gehad.

Immers buiten hetgeen straks zal worden vermeld waren twee stukken ingekomen, die, hoewel eenigszins ontijdig, reeds tot eene voorloopige discussie aanleiding gaven, maar in het vervolg meer grondig en na bedaard onderzoek tot onderwerp van gedachtenwisseling zullen moeten worden gemaakt, te weten:

1o. Een ontwerp van een nieuw Reglement met Verordeningen, ingediend door de daartoe indertijd door den Raad van Bestuur benoemde commissie van herziening;

2o. Een voorstel van den Raad van Bestuur betreffende het vormen van een fonds tot stichting van een gebouw voor het Instituut.

Voor het verslag in dit weekblad moeten wij het bij de eenvoudige vermelding te moeten laten berusten.

Door den president J. F. W. Conrad werd een woord van herinnering gesproken ter hedenking van die leden, die sedert de vorige vergadering door den dood aan het Instituut waren ontvallen, te weten de gewone leden L. J. Hicolen, majoor der genie, J. J. van Tienhoven van den Boogaard, burgemeester van Werkendam, en C. L. J. Martens, directeur van verscheidene Spoorwegmaatschappijen op Java.

Nadat de notulen der Institutsvergadering van 8 Juni 1897 waren goedgekeurd, werd het allereerst het woord verleend aan den secretaris J. Tideman, die een breedvoerig verslag uitbracht omtrent de gehouden feestviering, waarin als hoofdpunten voorkomen: het Gedenkboek, de audiëntie ten Hove, de receptie en de feestmaaltijd. Het daaromtrent in de dagbladen en ook in dit weekblad reeds medegedeelde maakt het overbodig hieromtrent in nadere bijzonderheden te treden.

Alleen zij hier de aandacht gevestigd op de photographie, die, staande de receptie, door den heer Adolphe Zimmermann werd vervaardigd en uitstekend is gelukt en die voor belangstellenden bij den vervaardiger te verkrijgen is voor *f* 5 groot formaat en voor *f* 1.25 klein formaat.

Nog verdient vermelding, dat kort na afloop van de feestviering van het Delftsch studentenkorps, na de vacantie te Delft weder bijeen, een zeer toegejuicht schrijven van gelukwensching bij den Raad van Bestuur was ontvangen, dat door dezen werd beantwoord.

Het zakelijkste gedeelte van de behandelde onderwerpen werd geleverd door de leden A. D. P. V. van Löben Sels en G. E. V. L. van Zuylen, die het Instituut hadden vertegenwoordigd op de in Juli 1897 gehouden congressen betreffende ongelukken bij den arbeid en betreffende goedkoope woningen en uitvoerige en belangrijke verslagen hadden opgemaakt van hetgeen op die congressen was verhandeld. Van verstrekend verslag werd door den secretaris voorlezing gedaan, daar de opsteller verhinderd was tegenwoordig te zijn; de heer van Zuylen droeg den inhoud van zijn verslag op zeer heldere en onderhoudende wijze voor en werd met onverdeelde aandacht aangehoord.

Nog mag vermeld worden, dat van de „Association des Ingénieurs sortis de l'Ecole de Liége" een uitnoodiging was ontvangen, dat het Instituut zich mocht doen vertegenwoordigen bij de viering van het vijftigjarig bestaan van dat Genootschap in October aanstaande en dat, volgens mededeeling van den president, de leden P. H. Kemper en H. F. Reijenman zich bereid hebben verklaard alsdan namens het Instituut tegenwoordig te zijn.

ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

1057ste vergadering op Woensdag 15 Sept. 1897.

Bij afwezigheid van den Voorzitter werd de vergadering geleid door den Vice-voorzitter, den heer W. van Boven.

Na lezing der notulen werden de heeren Couturier en Bourdrez als leden geïnstalleerd.

Mededeeling werd gedaan dat de heer André Jolles, welke in deze vergadering zou lezen, op 't laatste oogenblik kennis gegeven had, dat hij verhinderd was op te treden.

De heer Lauweriks stelde zich onmiddellijk bereid een geïmproviseerde voordracht te houden en hield een uitvoerige beschouwing over verschillende maten, welke gebruikt worden. Zijn inziens behoort een maat geregeld te worden naar een eenheid en deze eenheid moet gevonden worden in den mensch zelf. Zoo is spreker een groot voorstander van de Engelsche maten, waar de „foot" werkelijk ontleend is aan een voetmaat, waar de „inch" de werkelijke duimbreedte geeft. Uitgaande van deze redeneering toonde spreker zich een fanatiek tegenstander van de Fransche maat in meters, omdat deze niet aan den mensch, maar aan de wereldbol ontleend is.

Voorts gaf de heer Lauweriks een beschouwing over diagrammen, toegepast op plan en opstand van gebouwen en toonde aan, hoe het nut van diagrammen dikwerf geheel verkeerd begrepen wordt, zelfs door mannen als Viollet le Duc.

Een levendig debat werd gevoerd, waaruit bleek dat verschillende leden 't niet eens waren met den spreker.

Zoo toonde de heer Bourdrez aan, dat de invoering van de metermaat een zeer noodzakelijk iets was, als men slechts nagaat, hoe ingewikkeld vroeger de voetmaat in ons land was, daar iedere provincie en stad haar eigen voet had.

De heer Kromhout wees er op, hoe omslachtig het werken met de Engelsche maat is, iets wat zij, die in Engeland werkzaam zijn geweest, eerst voldoende kunnen begrijpen.

Hierna had een kunstbeschouwing plaats van *l'Art Arabe*, waarna de vergadering onder dankzegging werd gesloten.

Photolith van G.J.Thieme, Arnhem.

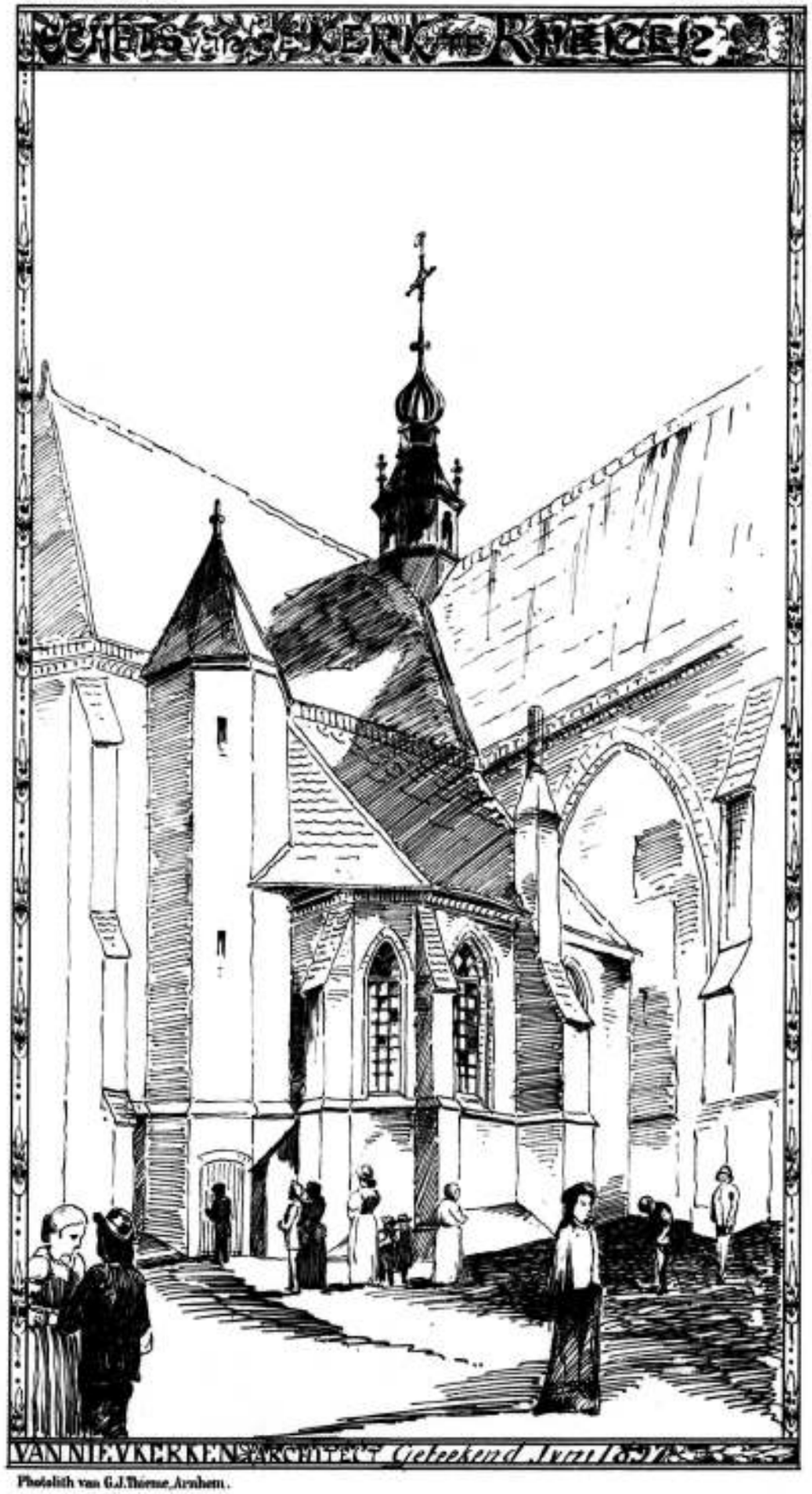

Photolith van G.J.Thieme, Arnhem.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Het hoofdbestuur van den Nationalen Zuiderzee-Bond heeft een schrijven verzonden aan de leden der Zuiderzeevereeniging, aan de leden van den Nationalen Zuiderzee-Bond en aan allen, die bereid zijn het vraagstuk van de afsluiting en droogmaking der Zuiderzee te helpen oplossen.

In de phase, waarin het Zuiderzeevraagstuk zich thans bevindt, is het, meent het hoofdbestuur, van het hoogste belang de subjectieve meeningen van deskundigen omtrent het bedrag der directe en indirecte voordeelen van den afsluitdijk te kennen. Daarom richt het tot allen het dringend verzoek, ieder voor dat deel, waaromtrent hij door werkkring of studie zich het meest bevoegd acht, op een bijgevoegden staat enkele cijfers in te vullen.

Het bestuur stelt zich voor de uitkomsten in druk bekend te maken en natuurlijk in de eerste plants aan de regeering mede te deelen en vleit zich, dat ook tegenstanders der droogmaking aan het verzoek zullen willen voldoen.

Exemplaren van dat schrijven zijn op aanvrage kosteloos verkrijgbaar bij den algemeenen secretaris, den heer Mr. Th. Reepmaker, Boompjes 98 te Rotterdam.

Delft. Den 15n dezer maand herdacht de heer J. A. van Rooy den dag, waarop hij vóór 25 jaar in dienst trad als administrateur en technicus bij de Ned. Cementsteenfabriek te Vrijenban bij Delft, waarvan destijds de heer Ph. Lindo directeur was.

De heer Van Rooy, op jeugdigen leeftijd opgeleid tot werkman bij de gemeente-werken te Rotterdam, werd in 1863 benoemd tot opzichter bij de Landegebouwen, waarna hij 15 Sept. 1872 bij de Cementfabriek in dienst trad.

Zoowel het personeel als de Commissie van Beheer met hunnen directeur, den heer Van Stolk, hebben gemeend dat die dag niet onopgemerkt mocht worden voorbijgegaan en den jubilaris niet alleen met hartelijke gelukwenschen, maar ook met stoffelijke blijken van erkentelijkheid vereerd.

Zij, die den jubilaris kennen, zullen met ons instemmen, dat hij door zijn grooten ijver veel heeft bijdragen tot den bloei der fabriek, die thans op het gebied der cementsteenfabrikage een eervolle plants innoemt.

Den jubilaris wenschen wij toe, dat hij nog tal van jaren zijne betrekking met lust moge vervullen.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat en 's lands B. O. W. in Ned.-Indië is:
verleend één jaar verlof aan den opz. 3e kl. W. H. E. van Put;
ingetrokken: het aan den opzichter 1e kl. J. H. Davidsz, verleend eenjarig verlof;
belast: met de waarneming der betrekking van ingenieur 3e kl., de ambtenaar op non-activiteit J. Wilke, laatst ingenieur 2e kl., en toegevoegd aan den chef der 4e waterstaatsafdeeling voor de werken aan de Brantas-, Porrong- en Soerabaja-rivieren.

— Bij de exploitatie der staatsspoorwegen op Java:
benoemd tot onderopzichter 1e kl., de onderopzichters 2e kl. W. R. Davis en O. von Pastau; tot tijd. onderopzichter 3e kl. J. C. Soet;
overgeplaatst: van de Wester- naar de Oosterlijnen, de onderopzichter der 2e kl. W. F. H. Sokat;
ontslagen: op verzoek, wegens ziekte, eervol uit zijne betrekking, de onderopzichter 1e kl. bij de exploitatie der staatsspoorwegen op Java F. H. Hornung.

— Aan den ing. 3e kl. bij het kadaster in Ned.-Indië, S. A. Spaarwater, is verleend een tweejarig verlof, wegens ziekte.

— Bij kon. besluit is aan R. Oostingh te Assen, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als landmeter der 1e klasse van het kadaster, behoudens aanspraak op pensioen, en zijn benoemd: tot landmeter der 1e klasse van het kadaster K. P. J. Oerder, thans van de 2e kl.; tot landmeter der 2e kl. van het kadaster J. Holthuizen, thans van de 3e klasse.

— Tot directeur der practische ambachtsschool en der gemeentelijke burgeravond- en teekenschool te Zwolle is door den Gemeenteraad met 18 stemmen benoemd de heer C. Zander, leeraar te Arnhem. Twee stemmen waren uitgebracht op den heer T. A. H. van Harderwijk, leeraar te Amsterdam.

— Tot tijdelijk leeraar in het hand- en rechtlijnig teekenen aan de H. B. S. en de Burgeravondschool te Hoorn is benoemd de heer J. C. Kerkmeyer te Middelburg.

— Door de commissie van bestuur der Nuts-teekenschool, in het voormalig Charlois, is benoemd tot onderwijzer in het machineteekenen de heer H. W. van Oostendorp, te Rotterdam.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende maten kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.)

— Een practisch ervaren opz.-teekenaar, ook waterbouwkundig, zoekt een hem passende, liefst vaste betrekking; hoog salaris geen verzuchte. Adres no. 35 Bureau dezes. (2)

— Een practisch en theoretisch ontwikkeld opzichter-teekenaar zoekt eene vaste betrekking. Adres no. 36 Bureau dezes. (2)

Informatiebureau Technische Vakvereeniging, Amsterdam.

Opzichter, leeftijd 22 jaar, verl. sal. ƒ 60 à 70 per maand.
" " 20 " " " " 40 à 50 "

VACANTE BETREKKINGEN.

— Jong energiek ingenieur in een industrieele zaak. Aanv. salaris ƒ1000. Adres lett. K, boekh. P. M. Bazendijk, Rotterdam.

— Waterbouwkundig opzichter voor de gemeentewerken te 's-Hertogenbosch. Salaris ƒ80 à ƒ90 per maand. Adres uiterl. 27 Sept. aan den ing.-arch. der gemeente. (*Zie advert. in dit no.*)

— Compagnon met 5 à 6 mille, tot expl. van een lucratief artikel. Bouwkundigen hebben de voorkeur. Adres met opgaaf van vroegeren werkkring, onder lett. P V 578, *Nieuws v. d. Dag*.

— Technisch reiziger voor een ingenieursbureau te Amsterdam. Adres lett. K E M, Algem. Adv.-bur. Nijgh en Van Ditmar, Rotterdam.

— Teekenaars voor het vervaardigen van ontwerp- en detail-teekeningen eener waterleiding. Adres lett. A M 16, Van Dyl's Advertentiebur. Amsterdam.

— Opzichter van den polder Westzaan. Leeftijd beneden 40 jaren. Jaarwedde ƒ800. Vereischten: volledige bekendheid met de waterbemalingswerktuigen, dan sluis- en bruggenbouw en het dijkwezen. Adres op gezegeld papier vóór 20 September aan den Secretaris dez polders te Zaandijk.

Voor de GEMEENTEWERKEN te **'s-Hertogenbosch** wordt GEVRAAGD om **spoedig** in dienst te treden en voor den tijd van **6** maanden of langer, een

Waterbouwkundig

OPZICHTER

Salaris **ƒ 80.—** à **ƒ 90.—** per maand.

Franco brieven met uitvoerige inlichtingen en stukken te richten uiterlijk 27 dezer aan den Ingenieur-Architect der Gemeente.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Mem. San. Inst. LONDON.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.

Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen.* — *Closets, Wastafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

WILH. TILLMANNS'SCHE WELLBLECH-FABRIK U. VERZINKEREI, REMSCHEID.

OVERKAPPINGEN, LOODSEN enz. van gegolfd plaatijzer.

ROLLUIKEN van Staal of Hout in verschillende constructies.

Vertegenwoordiger: B J. HESSELINK, Keizersgracht 263, Amsterdam.

GEBROEDERS CANTA, Rotterdam,

hebben de eer te berichten dat zij aan hunne

LICHTDRUK-INRICHTING

voor de Bouwkunde eene uitbreiding gegeven hebben, door daaraan te verbinden

een **ATELIER voor PHOTO-LITOGRAPHIE,**

ten einde **groote** aantallen van Plannen, Teekeningen, enz., **spoedig** tegen billijke prijzen te kunnen leveren. (1)

Bekroond met de **Zilveren Medaille**, Tentoonstelling Dordrecht 1897.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De **NEDERLANDEN** van 1845.

's-GRAVENHAGE, *Herrplein*, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

Marmeren Schoorsteenmantels EN **Grafmonumenten,**

MAGAZIJNEN:
Amsterdam Bloemgracht 77,
Rotterdam, Delftschestraat 61,
Beleefd aanbevelend:
G. & J. COOL,
Fabrikanten.

GEBR. DEPREZ,
Stoomketelfabrikanten,
TILBURG.

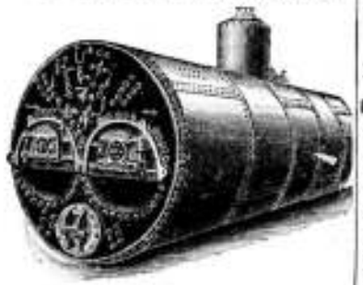

Vervaardigen als SPECIALITEIT **STOOMKETELS** van alle afmetingen en leveren ook **RESERVOIRS, SCHOORSTEENEN** en andere **PLAATIJZERWERKEN.**

HOUTCEMENT
BEDEKKINGEN worden tot **billijke prijzen** en onder **garantie** geleverd door
W. J. VAN ELDEN Hz.
Lood- en Zinkwerker,
Singel 229 b/d Paleisstraat,
AMSTERDAM.
Vertegenwoordiger der sedert **1868** gevestigde firma **CARL SCHMIDT & Co.,** te *HIRSCHBERG in Silezie.*
Materiaal ook afzonderlijk verkrijgbaar.

VAN WIJNGAARDEN & Co.
FABRIEK van
Machinale Houtbewerking.
WEESP. WEESP.

TIMMERWERKEN IN DIVERSE HOUTSOORTEN.
Lijstwerk ook voor Meubelmakers. Wand- en Plafond-betimmeringen.
HOUTEN GEBOUWEN als: **Villa's, Tuinhuizen, Keeten** enz.;
ook onderdeelen als: *Deuren, Ramen, Veranda's, Erkers* enz.
Sportartikelen en artikelen voor Huishoudelijk gebruik.
SPECIALE INRICHTING
voor ronde en veelhoekige Balusters en Bas-Reliefs.

STOOMFABRIEK voor
Draai- en Beeldhouwwerk
op eigen en ingezonden teekeningen.
Gebr. STAALMAN.
Lijnbaangracht 350.
AMSTERDAM.

De Eerste Nederlandsche Rijwiel-Fabriek,
Directeur: H. BURGERS, Deventer.
Hof-vervaardiger van H. M. de Koningin-Regentes.
levert HEEREN-RIJWIELEN van af **f 115.—** en DAMES-RIJWIELEN van af **f 135.—.**
Een zeer solied fabrikaat, in kleuren naar keuze, tot **f 180.** – het fijnste en geheel 1e klasse.
Gratis onderricht. Volle garantie. Vraagt prijscourant.
Zondag 10 Aug. jl. won MARTEN KINOMA **drie 1e prijzen** en L. P. VAN DER MARK **een 1e prijs** en **twee Leidings-Medailles.**

Groote voorraad. **STOOMFABRIEKEN van**
alle soorten **DAKPANNEN** en **VLOERBAKKEN, MACHINAAL geperste MOZAÏK- en effen CEMENTTEGELS, CEMENT- en KUNSTZANDSTEEN, REGEN-, WEL- en BEERPUTTEN** van **CEMENTBETON** en **CEMENT IJZER** (systeem MONIER), **Riolen, Rietplanken enz. enz.**
HANDEL IN BOUWMATERIALEN.
A. OOSTHOEK & ZOON, Alfen a/d Rijn.
Sterk concurreerende prijzen direct op aanvraag. (2) Monteurs op aanvraag.

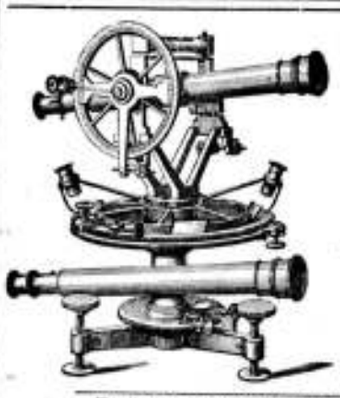

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,
voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.**
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste Jaargang N°. 39. ZATERDAG, 25 September 1897.

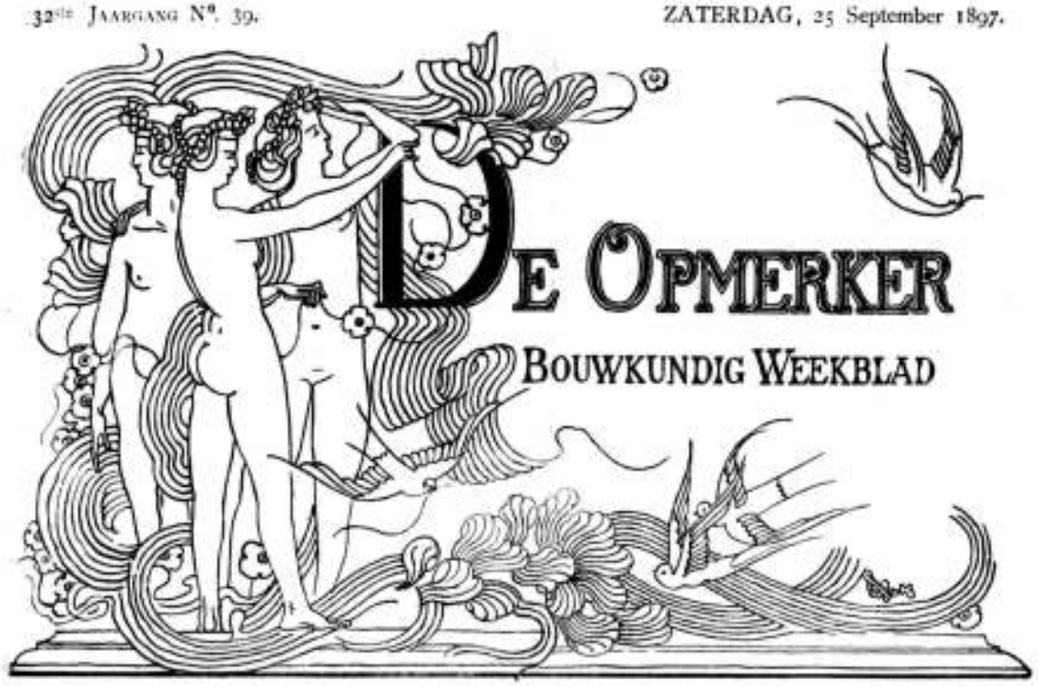

De Opmerker

Bouwkundig Weekblad

Redacteur: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland f 5.—, waarover op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt; voor België, bij vooruitbetaling f 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling f 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels f 1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer f 0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat f 0.25, zonder plaat f 0.15.

REISHERINNERINGEN.

DOOR

A. W. WEISSMAN.

VIII. *Genua.*

Het was middernacht, toen ik te Genua aankwam. Een hotel kende ik er niet en bij het verlaten van het station vond ik een groot aantal portiers, die met luider stem den naam van de etablissementen, waaraan zij verbonden waren, uitschreeuwden. Ik besloot den hardsten schreeuwer, die met een stentorstem „Aquila, Aquila" riep, te begunstigen. Weldra zat ik in den omnibus, doch nauwlijks hadden wij een eindje gereden, of er werd stil gehouden en waren wij reeds aan het hotel, dat op de Piazza Acqua Verde, in de onmiddellijke nabijheid van het station was gelegen.

De maan scheen helder en, op mijn kamer gekomen, zag ik uit het raam een tamelijk ruim plein met een witmarmeren monument in het midden. De achtergrond werd gevormd door huizen, die, als het ware op elkander gestapeld, al dadelijk bewezen dat Genua in een bergachtige omgeving gelegen is.

De reis had mij echter vermoeid en daarom begaf ik mij weldra ter ruste, om den volgenden morgen mijn wandeling door de stad te beginnen. Het plein straalde toen in helder zonlicht, het standbeeld bleek dat van Columbus te zijn. Het gedenkteeken is veel grooter dan in den regel bij dergelijke monumenten het geval is. Marmer is betrekkelijk goedkoop te Genua, want de groeven van Carrara zijn niet ver verwijderd.

Het monument bestaat uit een vierkant basement, misschien vier meters hoog en van opschriften voorzien. Op de hoeken van dit basement zijn vier voetstukken aangebracht, die zittende vrouwen dragen, welke de Scheepvaart, de Hoop, het Verstand en de Kracht verbeelden. Tusschen de voetstukken vonden reusachtige reliefs, het leven van Columbus voorstellende, een plaats. Hier ziet men hem te Salamanca, zijn plan ontwikkelend; te Guanahani het kruis plantend; den Koning van Spanje de voortbrengselen der nieuwe wereld aanbiedend; en eindelijk geketend voor den Koning gebracht.

Op een rond voetstuk, in het midden, staat het reusachtige beeld van den ontdekker, op een anker leunend. Amerika, in de gedaante van een vrouw, is aan zijn rechterzijde geknield.

Het gedenkteeken is, vooral als ensemble, van een gelukkig effect. Tegen zuidelijke planten komt het schitterend wit uit; de buitengewone afmetingen, de achtergrond van amphitheatraal gebouwde huizen, dit alles werkt mede, om aan het monument iets indrukwekkends bij te zetten, dat wel in harmonie is met de beteekenis van den man, ter wiens eer het werd gesticht.

Het station, aan de westzijde van het plein gelegen, heeft twee gevels, als klassieke kolonnades gedacht en een rechten hoek met elkander makend, een dispositie dus als bij het nieuwe Universiteitsgebouw te Utrecht. Ook hier is de middenpartij afgeschuind en rijker dan het overige behandeld; een triomfboog-motief is daar en voor de eindrisalieten niet zonder effect. Als het station niet door de bijgelegen hooge gebouwen wat laag leek, zou het zich nog beter voordoen.

Door een der bogen van het station komt men op de Piazza Principe, waar het vermaarde paleis van Andrea Doria zich bevindt. Dit gebouw voldoet, van buiten gezien, niet aan de verwachtingen. Wel leest men in de fries nog hoe „Andrea Doria, admiraal van den Paus, van Keizer Karel V, van

Koning Frans I en van zijn vaderstad, dit paleis in 1529 deed stichten, om er in vrede een leven vol van vele beslommeringen te eindigen", doch de tuin aan de noordzijde heeft voor den spoorwegaanleg moeten plaats maken, en de vleugels van het gebouw zijn aan handelaars en scheepsbevrachters als kantoren verhuurd. Daar Genua aan alle zijden door steile bergen omgeven is, zijn geschikte vlakke terreinen, zooals men die voor een station noodig heeft, schaars. Daarin is de verklaring te zoeken van het feit, dat Doria's tuin aan de belangen van het verkeer ten offer werd gebracht.

Het paleis is gebouwd door Montorsoli, een Florentijnsch bouwmeester en beeldhouwer uit het begin der 16e eeuw. De architectuur heeft niet veel te beduiden; alleen aan de zeezijde, waar de oorspronkelijke tuinaanleg nog bestaat, is een loggia gemaakt, doch overigens zijn de gevels vlak.

Maar van binnen is het paleis merkwaardig om de fresco's, waarmede het door Pierino del Vaga, een leerling van Raffael sedert 1527 werd versierd. Deze schilder, die eigenlijk Buonacorsi heette, is in het bijzonder vermaard om zijn decoratief talent. Zijn specialiteit waren de zoogenoemde „grottesken", ornementen in den geest van die welke de Romeinen gemaakt hadden. De opgegraven antieke vertrekken placht men grotten te noemen, vandaar de benaming der ornementen.

Pierino heeft deze versieringen vooral op de hoofdtrap in de vestibule toegepast. Maar de zoldering van dit vertrek is met een groote voorstelling, in kleinere medaillons verdeeld en betrekking hebbende op Andrea Doria's overwinningen, beschilderd. De lunetten zijn met zinnebeeldige figuren gevuld.

De wanden dezer vestibule zijn geheel onversierd en verkeeren in een slecht onderhouden toestand. Zij vormen een vreemde tegenstelling met het rijke plafond.

De Galleria degli Eroi echter, zoo genoemd naar de portretten der Doria's waarmede zij prijkt, is een zeer compleet voorbeeld van Renaissance-versiering. Aan de eene zijde heeft deze galerij een rij van vensters, die op den tuin en de zee uitzien. De andere wanden zijn beschilderd. Vooral de gewelfbeschilderingen, geheel ornementeel gehouden, bieden keur van motieven ter bewondering. Pierino toont zich hier een virtuoos in den waren zin des woords, die menschbeeld, diervormen en vrij opgevatte ornementen als spelende tot de prachtigste combinaties weet te schikken.

In de daaraangrenzende zaal, de Salone dei Giganti heeft de schilder aan het eigenlijk figuur bij de zolderversiering een grootere plaats gegeven. In het midden is Jupiter voorgesteld, die met de reuzen strijdt. De lunetten vulde Pierino met andere goden der oudheid. Deze fresco's zijn wel goed gedaan, maar zij worden toch door de ornementeele composities overtroffen. Een bijzonder fraaie witmarmeren schouw, met Prometheus versierd, verdient in deze zaal de aandacht. Ook andere kleinere vertrekken hebben geschilderde versieringen, die gezegd worden van Montorsoli afkomstig te zijn. Vele oude meubelen worden hier aangetroffen.

Uit den tuin heeft men een fraai uitzicht op de haven van Genua. Van de blauwe kleur, die de Middellandsche zee volgens de schilderijen zou bezitten, was niets waar te nemen. Groenachtig grijs, ziedaar de kleur die ik zag.

De haven is vol leven. Groote stoombooten liggen te laden en te lossen, varen af en aan. Welk een verschil met Amsterdam! Toch is van de haveninrichting niet bijzonder veel werk gemaakt. Een drietal groote steigers, misschien 200 M. lang en 80 M. breed, verder eenige kleinere steigers, ziedaar het voornaamste. Slechts enkele dezer steigers zijn met loodsen bezet. De westelijke staan met den spoorweg in verbinding, de oostelijke, welke meest van geringere afmetingen zijn, dienen voor het locaal verkeer.

Om de haven goed te kunnen bezichtigen en tevens het beroemde gezicht op Genua uit zee te kunnen genieten, nam ik een barca, een schuitje door één man geroeid. Talrijke sloeproeiers boden hun diensten aan en het kostte moeite om van hen af te komen.

Eindelijk zag ik een schuitje, dat mij nog al aanstond. Ik stapte in en de jolleman, verheugd dat hij zijn collega's den loef had afgestoken, begon aanstonds, al roeiend, een gesprek met zijn passagier. Maar het was er een gesprek naar! Biedt het Noord-Italiaansch al moeilijkheden genoeg aan den vreemdeling, die er weinig of niets van verstaat, nog veel erger is het met het Genueesch.

De Genueezen hebben namelijk de gewoonte om de klinkers aan het eind der woorden door een soort van neusklank te vervangen. Komen echter twee klinkers in één woord voor, dan worden de verbindende medeklinkers weggelaten. Gelukkig verstond de roeier, die vroeger als matroos had gevaren, enkele woorden Fransch en Engelsch, en zoo werd het gesprek gevoerd in een soort van lingua franca, die, waar zij onvoldoende bleek, van Genueesche zijde door een hoogst welsprekend gebarenspel werd aangevuld.

Eerst werd ik naar den Molo nuovo geroeid, een dam, die de haven aan de zuidwestzijde afsluit. Daarna voeren wij zuidoostwaarts, langs den dam, die Molo Galliera heet, en die voor weinige jaren geheel op kosten van den laatsten hertog van dien naam gemaakt is. Aan het einde is een vuurtoren.

Er was slechts weinig wind en daarom besloot ik een tochtje op zee te maken, naar de zijde van Nervi, dat aan de Riviera di Levante gelegen is. Het gezicht op Genua is hier eenig schoon; als een reusachtig amphitheater stijgt het uit zee op, zijn naam van „la Superba" volkomen waardig. Links strekken de heuvelen van de Riviera di Ponente zich uit. Mijn bootsgezel wees mij zelfs Nizza aan. Een 16e-eeuwsche vuurtoren staat aan de westzijde der stad. De huizen schijnen als op elkander gestapeld en op de kruin der bergen teekenen zich de forten af, die Genua van de landzijde moeten beschermen.

Overal waren visschers bezig, hun bedrijf uit te oefenen, schepen liepen de haven in en uit, en een groote stoomboot, voor Indië bestemd, zette koers naar het zuid-oosten. De Nederlandsche vlag zag ik nergens wapperen; van onze mailbooten, die altijd de haven aandoen, was er toevallig geen enkele aanwezig.

Na een paar uur gevaren te hebben, stond ik weer op den vasten wal. Het afrekenen met den jolleman ging niet gemakkelijk; toen ik hem den bedongen prijs had uitbetaald, beweerde hij bij hoog en bij laag, meer te moeten hebben. Met eenige Italiaansche koperstukken, ter grootte van een rijksdaalder, doch ter waarde van 2½ cent, stelde ik hem ten slotte tevreden.

Zoo bereikte ik weer de Piazza Acqua Verde, en ging nu oostwaarts, om de paleizen, die den roem van Genua vormen, op te zoeken. Galeazzo Alessi heeft hier, zooals bekend is, zijn meesterstukken gemaakt; Bartolomeo Bianco en Andrea Tagliafichi hebben zijn voetstappen waardig gedrukt.

De Via Balbi leidt allereerst naar het Palazzo dell' Università, het voormalige Collegie der Jezuieten, in 1623 door Paolo Balbi gesticht. Dit paleis is het

meest beroemde werk van Bartolomeo Bianco. In een betrekkelijk nauwe straat gelegen, was met den gevel niet veel eer te behalen. De bouwmeester heeft daarvoor dan ook betrekkelijk strenge lijnen gekozen en alleen de middenpartij, waar zich de hoofdingang bevindt, eenigszins rijker opgevat.

Als men den hoofdingang binnengaat, dan wordt men getroffen door het fraai perspectievisch effect van de vestibule. Daar het gebouw aan de noordzijde der straat gelegen is, waar het terrein sterk oploopt, zoo moest de eigenlijke binnenplaats aanzienlijk hooger komen dan de vestibule. Een breede trap geeft toegang naar de binnenplaats, die zich door de arcades van de betrekkelijk donkere vestibule gezien, bepaald fetrick voordoet, vooral als men zijn standpunt zóo kiest, dat ook een stukje van den blauwen Italiaanschen hemel zichtbaar is. De distributie doet hier alles, want de arcades zelf, beneden van de Toskaansche, boven van de Jonische orde, zijn uiterst eenvoudig.

Aan de achterzijde van de binnenplaats is de trapzaal, die toegang geeft tot de bovenste galerijen, waarop verschillende zalen uitkomen. Die zalen vallen eenigszins tegen. Wel bevat de Aula eenige fraaie bronswerken van Giovanni da Bologna, met het jaartal 1564, doch de fresco's, waarmede zij beschilderd is, hebben geen groote kunstwaarde.

Achter of liever boven het universiteitsgebouw ligt de plantentuin, die niet slechts gewassen des lands, maar ook tropische planten bevat, die in den vollen grond groeien. Een botanisch instituut, op zeer grootsche schaal ingericht en blijkbaar pas kort geleden voltooid, zou Professor Hugo de Vries, die nu in den al te bekrompen Hortus te Amsterdam zich moet behelpen, doen watertanden.

Aan de overzijde van de Via Balbi bevindt zich het voormalig Palazzo Durazzo, nu als Koninklijk Paleis in gebruik. De gevel telt niet minder dan 25 traveeën, doch komt in de nauwe straat niet goed uit. De vensters zijn allen van frontons voorzien; een mezzanino bevindt zich boven de eerste verdieping. De architecten, die het gebouw maakten, waren Angelo Falcone en Pier Francesco Cantone. Zij werkten eraan van 1650—1657; doch omstreeks 1700 voerde il cavaliere Carlo Fontana de inwendige versiering uit; de prachtige dubbele marmeren trap is ook zijn werk. Men wordt door een reeks van vertrekken gevoerd, meest allen met fresco's of schilderijen versierd en in Empire-stijl gemeubileerd. De balzaal is in dienzelfden stijl gedecoreerd.

Daar dit paleis aan de zuidzijde der straat ligt, loopen de tuinen terrasvormig naar beneden. Van het terras aan de paleiszijde, dat met de trappen in verbinding staat, heeft men een prachtig uitzicht over de stad en de zee.

Een weinig verder ligt het Palazzo Durazzo-Pallavicini, in 1622 door Bartolomeo Bianco gebouwd. Ook dit paleis is van buiten betrekkelijk eenvoudig. In de vestibule, die met Dorische arcades versierd is, bevindt zich de vermaarde trap, in 1770 door Tagliafichi gemaakt. De treden zijn slechts aan één zijde in den muur bevestigd; aan de andere zijde steunen zij op elkander. Daardoor krijgt het geheel iets zwevends en het is best te begrijpen, dat Marcellino Durazzo, die deze trap had laten aanbrengen, er aanvankelijk niet op durfde loopen. Doch toen de bouwmeester er een zware vracht op naar boven had laten brengen, was de eigenaar gerustgesteld.

De trap leidt naar een voorzaal, waar zich de toegang tot de schilderijen-verzameling bevindt. Rubens en Van Dijck, die verscheidene jaren te Genua hebben vertoefd, zijn in de collectie goed vertegenwoordigd, al zijn hunne werken veelal uit hun eersten tijd, toen zij nog niet de rijpheid van later bezaten. Van Rubens is er een Silenus met Bacchanten, waarbij zich zijn eigenaardige opvatting reeds aankondigt. Onder zijn portretten munten vooral die van Philips IV en van Ambrogio Spinola uit. Van Dijck is hier alleen als portretschilder te bewonderen; in het bijzonder de kinderportretten zijn fraai. Twee schilderijen staan op naam van Lucas van Leiden. Zij verbeelden Christus' afneming van het kruis en de graflegging. De teekening is wat hard, de uitdrukking der gezichten laat te wenschen over, doch de kleur is veel beter dan men zou verwachten.

De zalen, waarin de schilderijen hangen, zijn tien in getal. Sommigen bevatten ook prachtige majolica's. De zoogenaamde Salone is geheel in Barok-stijl gedecoreerd en de laatste zaal is ten deele gevuld met beeldhouwwerken en drijfwerk in zilver, dat gezegd wordt van Benvenuto Cellini afkomstig te zijn.

Aan de overzijde ligt het Palazzo Balbi-Piovera, in 1632 door Bartolomeo Bianco gebouwd. De binnenplaats is bijzonder fraai, daar zij, door een kolonnade, met den goed onderhouden tuin in verbinding staat, wat een hoogst schilderachtig effect teweegbrengt. De vertrekken van dit paleis prijken met vele schilderijen. Van Rubens is er een Christuskind, Van Dijck schilderde voor de collectie prachtige portretten, waaronder verscheidene van personen te paard. Interessant zijn ook twee schilderijen, die aan Jan Joost worden toegeschreven. Zij munten uit door bijzonder harmonisch coloriet en stellen de vlucht naar Egypte en de aanbidding der H. drie Koningen voor. Van denzelfden schilder is het beroemde altaarstuk in de kerk te Kalkar afkomstig.

Ik houd mij ondertusschen in dit paleis niet lang op, doch vervolg mijn weg naar de Piazza Annunziata, waar een aanzienlijk kerkgebouw, de Santissima Annunziata, mijn aandacht trekt. Het front is eenigszins zonderling. Een gevel, door Giacomo della Porta in 1587 voltooid en min of meer aan dien van den Gesù te Rome herinnerend, wordt door twee lage klokkentorens geflankeerd, die in een soort van Moorsche koepeltjes eindigen. Vóór dit alles is, omstreeks 1840, een streng klassieke Jonische tempelkolonnade geplaatst, die zonder eenig verband met het overige, een vreemden indruk teweegbrengt.

Binnengaande, zie ik een interieur zóó rijk, dat ik eerst wat aan al dat marmer, verguldsel en schilderwerk moet wennen. Een vreemden indruk maakt het, dat het koor, door een perspectievische kunstgreep, langer moet toonen, dan het in werkelijkheid is. Het begeerde effect vertoont zich echter maar van één bepaald gezichtspunt, en wel bij het binnentreden van het gebouw. Gaat men verder, dan is de perspectief in de war, en staat alles scheef. De kerk is een basiliek met een koepel en kapellen naast de zijbeuken. De meesters der 17e eeuw hebben hier hun decoratief talent schitterend doen blijken. De composiet kolommen, die de beuken scheiden, zijn van rood marmer; de kapiteelen en basementen steken helder wit daarbij af. De gewelven werden met verguld stucwerk en fresco's ten rijkste versierd. Natuurlijk hebben die fresco's allen op Maria, de patrones der kerk, betrekking. Zoo is in den grooten koepel haar hemelvaart verbeeld; in het koor ziet men Christus, die zijn moeder in den hemel ontvangt. De koorbanken, van 1598, zijn in de nis achter het altaar geplaatst en prachtig gebeeldhouwd. De talrijke altaarstukken

van Carlone, Piola en anderen zijn misschien geen werken van hooge kunstwaarde, doch als decoraties passen zij wonderwel bij het schitterend ensemble. Wat de kerk van andere onderscheidt, is, dat zij bij alle pracht der versiering, toch strenge hoofdlijnen vertoont, waartoe in de eerste plaats de gecanneleerde composietkolommen veel bijdragen.

(*Wordt vervolgd.*)

TORENS.

In het *Nieuws van den Dag* komt het volgende, blijkbaar officieuze bericht voor:

„Naar aanleiding van den torenbrand te Rhenen is de vraag gedaan, in hoeverre onze Amsterdamsche torens van beveiligingsmiddelen tegen brand voorzien zijn. Ter beantwoording van die vraag kan worden medegedeeld, dat geen onzer torens een bliksemafleider bezit. De drie voornaamste (Wester, Oude- en Zuiderkerktorens) zijn echter van bijzondere bluschmiddelen voorzien. Langs elk dier torens zijn ijzeren buizen aangebracht, welker benedeneinden kunnen worden aangeschroefd aan een stoomspuit. Door die spuit wordt het water zoo hoog mogelijk (70 M. ongeveer) opgevoerd in een reservoir, waaruit het, met eenige zich aldaar altijd bevindende handspuiten, in den (eventueelen) brand kan worden geleid".

De redactie vervolgt dan:

„Het schijnt, dat men op die wijze de torens zoo goed mogelijk beschermd acht tegen de gevolgen van een (spoedig ontdekten) brand. Bliksemafleiders moeten, naar veler meening, gezwegen nog van de samengestelde constructie, zoo zorgvuldig worden gecontroleerd, dat het inderdaad wel bezwaren schijnt in te hebben, ze aan te brengen. Men acht *geen* bliksemafleider beter dan een, die niet in alle opzichten aan de strengste eischen voldoet, aangezien zulk een, door zijn onvolkomenheid, juist gevaar voor inslaan kan veroorzaken. Amsterdam schijnt bovendien geen bijzonder „aantrekkelijk" veld voor den bliksem te wezen. Of dit aan climatologische of andere oorzaken moet worden toegeschreven, zal moeilijk zijn uit te maken. 't Moet echter een elk wel getroffen hebben, dat, hoe dreigend soms een donderbui op onze stad schijnt af te komen, zij in den regel als het ware om de stad heentrekt en zich elders ontlast".

Wij hebben allereerst naar de feiten in het officieus bericht genoemd, een onderzoek ingesteld, en daarbij bleek, dat dit communiqué niet in allen deele juist is. Wel is een pijpleiding aanwezig, doch die gaat niet verder dan tot waar het reservoir staat, ter hoogte van het steenen deel der torens. Voor „70 meter" moet dus „hoogstens 40 M." gelezen worden. De aanwezige handspuiten zijn van zeer oud model, en het is aan twijfel onderhevig, of er veel mede uitgericht zou kunnen worden. Mocht de bliksem ooit boven inslaan, dan zullen zij zeker nutteloos blijken. Brandzeilen, die veel dienst zouden kunnen doen, om bij onverhoopte torenbranden de aangebouwde kerkdaken te behouden, ontbreken overal.

En nu het van beminnelijk optimisme getuigend toevoegsel der Nieuws-redactie! Wij meenden altijd, dat het aanleggen van een bliksemafleider de eenvoudigste zaak ter wereld was, en dat als de opvangingsstang eenmaal gesteld is, het aanbrengen van een koperdraad van bv. 10 mM. dik, om deze stang met de aardgeleiding te verbinden, niet veel om het lijf heeft. Ook het langs electrischen weg onderzoeken van een bliksemafleider is, sinds Mix en Genest hun zoogenoemde „Messbrücke" in den handel brachten, zonder bezwaar. Voor een aan alle eischen voldoenden afleider voor een kerktoren van 75 M. hoogte wordt in een Duitsche prijscourant, inclusief aanbrengen opgegeven 300 Mark of de kapitale som van 180 gulden. Laat daar nu eens wat bijkomen, laat het 300 gulden worden, dan zou dit toch voor een stad als Amsterdam nog wel te betalen zijn!

Wie toch wel die *men* mag zijn die *geen* bliksemafleider beter dan *een* acht, omdat er geen goede afleiders zouden bestaan? Woont hij ook soms te Kampen?

Dat Amsterdam niet bijzonder aantrekkelijk voor den bliksem zou wezen, dat de donderbuien om de een of andere reden deze gemeente zouden schuwen, is een bakerpraatje. Een jaar of tien geleden heeft de bliksem den Westertoren getroffen, en een zwaren bal van den benedensten omgang omlaag geworpen. Was toen de keizerskroon geraakt, het gevaarte ware zeker verbrand.

De bewoners van Rhenen hebben ook gemeend, dat hun stad niet bijzonder „aantrekkelijk" voor den bliksem was. Hun toren had 365 jaar gestaan en was nooit getroffen.... doch men weet nu wel beter.

Laten nu ook de bewoners van Amsterdam verstandig zijn, bliksemafleiders op hun torens plaatsen en die behoorlijk doen controleeren. Als de Amsterdamsche torens verbranden, dan is de schade zeker grooter dan te Rhenen, want zij zijn ter halver hoogte geheel van hout.

HERSTELLEN.

(*Ingezonden.*)

In verschillende artikelen verkondigde *De Opmerker* zijn meening over het restaureeren van oude monumenten.

In het deze week verschenen nummer vond ik een artikel getiteld „Herstellen", waarin de vraag, „op welke wijze men oude bouwwerken moet herstellen", nu deze vraag op het Brusselsch bouwkundig congres onopgelost bleef, beantwoord wordt.

Dit antwoord is in hooge mate belangrijk om de averechtsche beteekenis, welke *De Opmerker* aan de woorden restaureeren en repareeren toekent, waaruit blijkt dat *De Opmerker*, waar sprake is van de verzorging van oude monumenten, op elke vraag feitelijk behoorde te zwijgen.

De Opmerker schrijft: „Het is wel zonderling, dat „het modern spraakgebruik onderscheid pleegt te „maken tusschen *restaureeren* en *repareeren*, ofschoon „toch eigenlijk beiden hetzelfde beteekenen."

Nochtans vervalt *De Opmerker* al spoedig zelf in gelijke fout, welke hij in het modern spraakgebruik meent ontdekt te hebben, alleen echter met dit verschil, dat hij *repareeren* noemt, wat door het modern spraakgebruik *restaureeren* wordt genoemd en omgekeerd.

Hij schrijft: „De brand van kerk en toren te „Rhenen zal herstellingen noodzakelijk maken. Mag „men de berichten gelooven, dan zal bij de kerk met „het aanbrengen van een nieuw dak en het vernieuwen van enkele gewelven kunnen worden volstaan. „Bij de niet ruime middelen, die voorhanden schijnen „te zijn, is het te voorzien, dat men zich hiertoe zal „bepalen en dat een eigenlijke *restauratie* van het „gebouw *niet* zal worden ondernomen."

Hier dus geen restauratie volgens *De Opmerker*. Wat noemt *De Opmerker* dan wel restauratie?? Luister!!

Ik schrijf af. „Wordt echter het geheele gebouw „successievelijk door steigers omgeven, en worden „alle stukken bergsteen óf vernieuwd óf althans netjes „afgekrabt, dan is de *restauratie* in vollen gang. De „bewoners der plaats verkneuteren zich dan in het „frissche uiterlijk", enz.

De opknapperijen aan de Nieuwe Kerk te Amsterdam noemt *De Opmerker* wel een restauratie, want daar is het gebouw successievelijk besteigerd geworden en de bergsteen wordt er vernieuwd en netjes afgekrabt en de muren verkrijgen, o! zoo'n, om zich te verkneuteren, frisch uiterlijk. In no. 30 van *De Opmerker* lezen wij zelfs, waar dit werk besproken wordt,

„De architect C. B. Posthumus Meyjes gaat op verstandige wijze voort het kerkgebouw te herstellen... „Met het noorder transept beginnende ... is hij nu „gevorderd tot den zuidergevel aan den Dam".

Hier hebben wij dus met eene, in den geest van *De Opmerker* welgeslaagde, zelfs „verstandige", restauratie te doen.

Wij zullen thans nagaan of *De Opmerker* zijn meening, dat restaureeren en repareeren hetzelfde beteekenen moet, en vervolgens deze, dat voor de kerk te Rhenen van repareeren en voor die te Amsterdam van restaureeren sprake kan zijn, zal mogen blijven handhaven.

In een technisch Fransch woordenboek * van 1770 vind ik het *repareeren* van een gebouw gequalificeerd als: *le remettre en bon état*, terwijl bij het woord *restaureeren* wordt vermeld: *le remettre en son premier état.*

Het is dus niet alleen het modern spraakgebruik, zooals *De Opmerker* beweert, dat onderscheid maakt tusschen de beteekenis der woorden repareeren en restaureeren, en de meening bestrijdt, welke *De Opmerker* bij zijn lezers tracht ingang te doen vinden, als zou restaureeren niets anders zijn als repareeren. Maar ook dit technisch woordenboek van 1770 zegt duidelijk, dat bij de kerk te Rhenen, waar gewelven en dak in hun oorspronkelijken staat herbouwd moeten worden, wel degelijk sprake moet zijn van restauratie en geenszins van reparatie. Onder reparatie zou hier verstaan moeten worden: elk willekeurig dak, dat het gebouw slechts waterdicht maakt, is goed. Gaan wij nu verder na of het werk te Amsterdam als restauratiewerk mag worden gequalificeerd.

De zuidertranseptgevel van de Nieuwe Kerk te Amsterdam verkeert in zeer verminkten en bedorven staat. In de achttiende eeuw werd de sierlijke topgevel van zijn architectonische vormen geheel beroofd en afgedekt met een smakelooze platte deklijst, bekroond door eenen slechts voor driekwart volledigen top, van allerongelukkigsten vorm, welke vorm ontleend schijnt te zijn aan een kapotten suikerpot, waarschijnlijk als symbolisch bekroningsmotief van vandalisme, of wel men heeft voor deze misvormde toppunt een steen van onvoldoende grootte gebruikt, zoodat de achterkant van den ronden potbuik een kwart deels plat is moeten blijven en nu nog het gedeeltelijk onbewerkte buitenvlak van den te kleinen bruten steen vertoont; alleen het driekwart in 't gezicht komende voorgedeelte is behakt.

Thans zou deze gevel hersteld worden. Den misvormden topgevel zijne rechtmatige en eigenaardige architectuurvormen terug te geven, was nu eerlijkheidshalve gebiedende eisch. Ook aan het kunstminnend publiek, in de aanschouwing van het oorspronkelijk onverminkte fraaie geheel, eenige vergoeding te schenken voor de ergernis, welke het 18e-eeuwsche Vandalenwerk, al veel te langen tijd, tot schade der kunst, heeft opgewekt en levendig gehouden, zou geen overdreven daad van kunstliefde geweest zijn.

Intusschen toonen de beheerders der Nieuwe Kerk te Amsterdam en *De Opmerker* geen piëteitsgevoel in dezen zin te bezitten. Want, het Vandalenwerk der 18e eeuw is niet alleen behouden, maar ook hernieuwd. De ingedeukte suikerpot is over zijn drie kwart oppervlak, dat in 't gezicht valt, opgefreind en opgeschuurd en ziet er nu uit of de 18e-eeuwsche Vandaal hem eerst gisteren neerplaatste. Gelukkig voor het tegenwoordige geslacht is, van den pot, het gebrekkig achterdeel niet opgepoetst, maar vuil gelaten, en kan deze vuile achterzijde zijn vroegere herkomst nog aantoonen.

De smakelooze deklijst en de bergsteen van den gevel wordt bij stukken schoon opgehakt of vernieuwd, en de verminkte gevel vertoont in 't geheel zijn wanstaltigheid in allerakeligst nieuwe eentonige kleur. *De Opmerker* roemt dit werk als een verstandige restauratie, hoewel hier feitelijk alleen van oplapperij, vernieuwing of reparatie en eene zeer betreurenswaardige reparatie sprake kan zijn.

Uit het bovenstaande moge duidelijk gebleken zijn, dat de beweringen en gevolgtrekkingen van *De Opmerker* in zake het herstellen van oude bouwwerken niet steekhoudend zijn, en de lezer aan restauratie moet denken, daar waar deze over reparatie — en omgekeerd aan reparatie, waar deze over restauratie het woord heeft, ondanks de stellige verzekering van *De Opmerker* dat restaureeren en repareeren eenerlei beteekenis moet worden toegekend en elke andere meening berust op moderne spraakverwarring.

B.

☛ Wij hopen dit ingezonden stuk in een volgend nommer te beantwoorden.

Redactie.

(*) Dictionnaire d'architecture, M. C. F. Roland le Virloys, 1770, Paris, Libraires associés.

PRIJSVRAGEN

Versiering en verlichting der Leidschegracht c. a. te Amsterdam.

Voor de versiering en verlichting der Leidschegrachten noord- en zuidzijde van af Lijnbaansgracht tot Keizersgracht, en der Prinsengrachten oost- en westzijde van af Leidschegracht tot Gedempte Rozengracht en Westermarkt, is door het desbetreffend comité eene prijsvraag uitgeschreven. Tot de mededinging worden alleen toegelaten personen, in Amsterdam woonachtig. Een prijs van *f* 200 en eene premie van *f* 100 worden uitgeloofd. De Jury bestaat uit niet minder dan elf leden. Exemplaren van het programma zijn verkrijgbaar aan het Bureau der Maatschappij tot bev. der Bouwkunst, Marnixstraat 402 Amsterdam.

Verlaging van de Wagenbrug te 's-Gravenhage.

Op deze door de Afd. 's-Gravenhage der Maatschappij tot bev. der Bouwkunst uitgeschreven prijsvraag zijn ingekomen 6 antwoorden, onder de motto's „W.", „0 M. F. H.", „Arbeid", „Eenvoud", „Felix Meritis" en „Rust-roest".

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

Afdeeling Rotterdam.

Vergadering van **18** *September* **1897.**

Na lezing en goedkeuring der notulen, werden de van verschillende kanten voorgestelde wijzigingen in vijf artikelen van het A. H. R. besproken; deze wijzigingen zullen weder worden behandeld op de aanstaande algemeene ledenvergadering, te houden in December. Drie candidaatleden worden met algemeene stemmen aangenomen.

Thans richt de president een gelukwensch tot ons medelid, den heer J. I. van Wuijckhuise, naar aanleiding van de eervolle onderscheiding, aan zijn werk te beurt gevallen, bij de beantwoording van de internationale prijsvraag voor plannen van een krankzinnigengesticht, uitgeschreven door den Gemeenteraad van Triest in Augustus 1896.

De vragenbus bevatte de vraag: „Zouden bij de beweging in den lande voor staatspensioen voor den ouden werkman, ook opzichters en teekenaars behooren, of worden die lieden misschien buiten beschouwing gelaten: Als het er op aan komt, zou dan de Technische Vakvereeniging daarvoor niet in de bres springen?" Deze vraag behoort wel niet in de vragenbus te huis, maar zal evenwel naar het hoofdbestuur worden doorgezonden. Een ander briefje vestigt de aandacht op drie prijsvragen, uitgeschreven door de Ned. Vereeniging tot voorkoming van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen (secretaris de heer Mr. J. H. Boudewijnse, te 's-Gravenhage) 1°. Voor een doelmatige beveiliging tegen het erin vallen bij beslagkuipen in brouderijen. 2°. Voor een stopinrichting der drijfmachine van uit alle plaatsen eener fabriek te bedienen. 3°. Voor een arbeiderspriveat. Alles moet toegepast en in gebruik te zien zijn.

De heer J. de Reiter gaf daarna verslag van de excursie naar de Dordtsche tentoonstelling, op 29 Aug. jl., waarvoor hem de dank der Vergadering gebracht werd en waarop de Voorzitter de heeren Bernaski, Prins en Fels, feestcommissarissen van genoemde excursie, dank betuigde en de vergadering sloot.

AFDEELING AMSTERDAM.

Vergadering van Woensdag 22 *September* 1897.

In deze bijeenkomst, in het „Hôtel de France" gehouden, deelde de Voorzitter mede, dat vóór het begin der vergadering zich 2 nieuwe leden hadden aangemeld, eenige leden boekwerken aan de bibliotheek afstonden en de heer J. J. W. van Loenen Martinet, ingenieur te Amsterdam, zich bereid verklaard had eene lezing te houden.

Hierna werden 4 nieuwe leden aangenomen.

De heer Couturier leidde hierop de beantwoording in der navolgende vraag: „Wat is het onderscheid tusschen leemmortel „en kalkmortel, en waarom is een ketelbemetseling in leemmortel „en niet in kalkmortel uit te voeren". Spreker beschrijft de verschillende mortels als asphaltachtige, gips-, kalk-, leem- en andere en betoogt dat bij mortels, weervastheid en vuurvastheid in lijnrechten strijd tegenover elkander staan. Uitvoerig behandelt spr. de soorten van leem als onsmeltbare, moeilijk smeltbare en smeltbare; de laatste weder verdeeld in vette en magere, en hunne toepassing. Smeltbare leem vermengd met chamotte en water (de chamotte dient om de leem magerder te maken), is de aangewezen mortel voor vuurvaste steen.

Vervolgens behandelt spr. het branden en blusschen van kalk, het toevoegen van hydraulische toeslagen als tras en cement, het versteenen van metselwerk door verbinding van de kalk met het koolzuur uit de lucht en beweert dat de kalkmortel tegen hooge temperaturen niet bestand is. Hiermede acht spr. het 2e gedeelte der vraag tevens beantwoord.

Aan de hand van eenige tentoongestelde teekeningen beschrijft daarna de heer Des Bouvrie verschillende soorten van stoomketels met de daarbij toegepaste bemetseling van vuurvaste steen en spreekt de Voorzitter, de heer Haver, over het inbrengen van bandijzer, bij ketelommetselingen.

Na een woord van dank aan de sprekers sluit de Voorzitter de vergadering, die door een veertigtal leden werd bijgewoond.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING HAARLEM EN OMSTREKEN.

Vergadering van Maandag 13 *September* 1897.

De Voorzitter opende de eerste vergadering van het seizoen en spoorde de leden aan om de bijeenkomsten getrouw te bezoeken; na voorlezing en goedkeuring van de notulen worden drie nieuwe leden aangenomen en levendige discussiën gevoerd over de bedoeling van een in de voorgaande vergadering genomen besluit omtrent het bijeenroepen van architecten ter bespreking van de door den Aannemersbond noodig geachte bepalingen voor arbitrage. Bij stemming werd uitgemaakt, dat de Afdeeling er naar trachten zal een bijeenkomst van architecten met het Bestuur van den Aannemersbond voor te bereiden, waarin dan die bepalingen kunnen worden toegelicht.

Er werd besloten de hulp van de pers in te roepen om den medeleden naar de prijsvraag voor het meubilair eener arbeiderswoning eraan te herinneren, dat de inzending uiterlijk 1 Nov. e. k. moet plaats vinden.

Het Bestuur deed de mededeeling dat vier leden toezegging hebben gedaan tot het vervullen van een spreekbeurt en dat er alsnog gelegenheid bestaat zich daarvoor, en wel liefst vóór 22 October e. k., aan te melden.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. Naar men verneemt heeft de heer Behrens ingenieur en secretaris der ontbonden Staatscommissie voor de droogmaking der Zuiderzee, van den Minister van waterstaat in opdracht gekregen het opmaken eener memorie van toelichting voor een eventueel voorstel tot het maken van den dam tot afsluiting der Zuiderzee.

AMSTERDAM. Door de heeren F. Anderheggen Jr., electro-technisch-ingenieur, en L. J. Neumeijer, architect alhier, is voor den tijd van 50 jaar aan de betrokken gemeentebesturen concessie aangevraagd, tot exploitatie eener electrische tram Amsterdam—Haarlem.

DELFT. In een vergadering van het Delftsch Studentencorps is de volgende motie aangenomen: „Het Delftsche Studentencorps, in zijne vergadering van 21 September 1897 den totaal onvoldoenden toestand van localiteiten en leermiddelen aan de Polytechnische school betreurende, besluit het initiatief te nemen tot een door alle studeerenden uit te oefenen krachtigen aandrang bij de regeering tot afdoende verbetering."

ARNHEM. Onder de bekroningen, toegekend aan inzenders op de tentoonstelling op Sonsbeek, noemen wij de volgende:

Bond van Nederlandsche steenfabrikanten, voor een monumentalen gevel;

P. Noppen te Arnhem, voor brandkasten en fornuizen;

B. Veth te Arnhem, voor rijtuigen;

Groninger Rijwielenfabriek Fongers te Groningen, voor rijwielen; Louis Nagel & Co., Kok & Zn. en B. Veth te Arnhem, voor een modelstal.

— Aflevering 9 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

De bloemenstad en hare bolplanten, door J. Staring — De verschillende deelen van den halo, door Chr. A. C. Nell. — Een tweetal gasautomaten of muntgasmeters, door H. — Vogels en bloemen, door J. C. Bosch. — Nieuwe werktuigen tot het voortbewegen van vloeistoffen, door André Schmidt. — Hollandsche tabak, door C. J. Koning. — Nog iets over kimkielen en doorboorde zeilen van schepen, door L. A. van Schie. — De „Murgang" van den Lammbach en het stroomende moeras van Killarney, door A. D. Hagedoorn. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

geplaatst: in de residentie Banjoemas, de benoemde opzichter 1e kl. J. H. Davidz;

toegevoegd: aan den chef der 4e waterstaatsafdeeling voor de werken aan de Brantas-, Porrong- en Soerabaja-rivieren, de ter beschikking gestelde ambtenaar op non-activiteit P. van Heijningen;

tijdelijk gesteld ter beschikking van den hoofdambtenaar Dr. Th. J. van Bouren de architect 2e kl. E. Doesberg, en ter beschikking van den directeur der B. O. W., ten einde bij de exploitatie van de staatsspoorwegen op Java te worden werkzaam gesteld, de ambtenaar op non-activiteit J. H. Israel, laatst adjunct-chef der 4e afdeeling bij dien dienst, en de ambtenaar op non-activiteit P. van Heijningen, laatst opzichter 2e klasse bij den waterstaat;

benoemd bij de werken en opnemingen aan de rivier de Solo: tot tijdelijk opzichter machinist, A. Overbeek, tot tijdelijk hoofdopzichter, W. van der Valk.

— Bij kon. besluit is H. J. Heuvelink, te Delft, benoemd tot hoogleeraar aan de Polytechnische school te Delft.

— Bij kon. besluit is de Oost-Indische ambtenaar A. Ph. K. D. van Malsen, laatstelijk benoemd ingenieur 3e kl. bij den waterstaat in Ned.-Indië, op zijn verzoek, wegens physieke ongeschiktheid eervol uit 's lands dienst ontslagen.

— Bij kon. besluit is tijdelijk benoemd tot leeraar aan de Rijks hoogere burgerschool te Alkmaar, J. F. Quant, ingenieur 2e kl. in Ned.-Indië, thans met verlof te 's-Gravenhage.

— Bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen is:

overgeplaatst: de aspirant adjunct-inspecteur der Staatsspoorwegen, C. W. F. baron Mackay van Kullenburg naar Nijmegen;

ontslag verleend eervol, op verzoek, aan den opzichter 2e kl. A. M. N. Boosten te Goes.

— Benoemd tot ingenieur bij den provincialen waterstaat van Groningen J. de Jong te Zwolle.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is de heer A. Heemskerk benoemd tot buitengewoon opzichter bij het herstellen van den omgelegden weg van 's-Hertogenbosch naar Groot-Deuteren.

— Benoemd tot eersten machinist bij de Haarlemsche duinwaterleiding de heer J. T. Martin, thans in gelijke betrekking werkzaam te Gouda.

— Op bijna zeventigjarigen leeftijd overleed Zondag 19 dezer in het ziekenhuis te Deventer de heer K. H. van Brederode, oud-hoofdingenieur-directeur der Koninklijke Nederlandsche Locaalspoorweg maatschappij Willem III.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Waterbouwkundig opzichter voor de gemeentewerken te 's-Hertogenbosch. Salaris *f* 80 à *f* 90 per maand. Adres uiterl. 27 Sept. aan den ing.-arch. der gemeente. (*Zie advert. in het vorig no.*)

— Opzichter van den polder Westzaan. Leeftijd beneden 40 jaren. Jaarwedde *f* 800. Vereischten: volledige bekendheid met de waterbemalingswerktuigen, den sluis- en bruggenbouw en het dijkwezen. Adres op gezegeld papier vóór 30 September aan den Secretaris des polders te Zaandijk.

— Leeraar in het rechtlijnig- en vakteekenen aan de Ambachtsschool te Arnhem. Jaarwedde *f* 1200. Adres den Directeur uiterl. 2 Oct. (*Zie adv. in dit no.*)

— Compagnon, met 5 à 10 mille, tot exploitatie van een lucratief artikel. Adres lett. R. Z., Bureau dezes. (*Zie advert. in dit no. tusschen de aankond.*)

DIENSTAANBIEDINGEN.

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING, AMSTERDAM.

Opz.-landmeter,	leeftijd	35	jaar,	verl.	sal.	*f* 900 à 1200	per jaar.
Opzichter,	„	22	„	„	„	„ 60 à 70	per maand.
„	„	20	„	„	„	„ 40 à 50	„ „
Opz.-teekenaar	„	28	„	„	„	„ 90	„ „
Ass.-opz.-teek.	„	18	„	„	„	„ 25	„ „

VERVOLG DER UITSLAGEN.

Poederooien, 23 Sept.: het bouwen van kerk en torenspits aldaar, onder beheer van den bouwk. J. de Bie te Gorinchem; ingek. 12 bilj., als: G. Remmers, Meeuwen, *f* 10,702; W. Looijen, Herwijnen, *f* 9257; C. Hoekoop, Veen en L. van Velzen, Herwijnen, *f* 8868; A. Boeren, Heusden, *f* 8400; J. A. Brouwer, Hardinxveld, *f* 8294; H. Pellikaan, Gorinchem, *f* 7195; K. A. van Rijswijk, Heusden, *f* 7125; J. Kamsteeg, Giessendam, *f* 7160; W. J. de Geus, idem, *f* 7075; P. Dankers, Hardinxveld, *f* 7050; A. Michael, Kapelle (N.-Brabant), *f* 6925; J. Kolijn, Almkerk, *f* 6800.

's-Gravenhage, 24 Sept.: 1o. het verbeteren van rijkstelegraaflijnen langs den Staatsspoorweg tusschen Dordrecht en het Hollandsch Diep; ingek. 4 bilj., als: C. J. Tieroff, Roozendaal, *f* 999; W. A. Verbruggen, Waddinxveen, *f* 876; J. Romein en L. Bijl, Schiedam, *f* 746; A. C. Korteweg, Willemstad, *f* 696. Ram. *f* 740.

2o. het herstellen en verbeteren van de rijkstelegraaflijnen langs den Oosterspoorweg tusschen Amsterdam en Amersfoort; ingek. 5 bilj., als: W. van Dijk, Utrecht, *f* 2140; H. T. van Essen, Halfweg, *f* 2100; G. Schellinger, Helder, *f* 1878; W. A. Verbruggen, Waddinxveen, *f* 1840; A. W. Wildbergh, Bennik, *f* 1797. Ram. *f* 2160.

Ierseke, 24 Sept.: het vergrooten der O. L. school II met één lokaal: ingek. 5 bilj., als: M. Nolet *f* 2939, Wed. C. Ridderhof *f* 2870, L. Laban *f* 2649, W. Goeman *f* 2649, A. Martijn *f* 2577. Allen te Ierseke. Voorloopig gegund aan Martijn.

Leeuwarden, 24 Sept.: het uitvoeren van baggerwerk in het Rijkskanaal van Dokkum naar Gerben-Alles-Verlaat; ingek. 4 bilj., als: J. en K. van der Molen, Buitenpost, *f* 0.49½; J. W. Ringersdidas, Garredijk, *f* 0.49; H. van Dijk, Delfzijl, *f* 0.48½; F. Dam, Westergeest, *f* 0.45 per M3. Raming *f* 0.48.

Hengelo (O.), 24 Sept.: het bijbouwen van een nieuw gedeelte, groot pl. m. 1165 M2., aan de fabriek te Hengelo, onder beheer van de arch. Van der Goot en Kruisweg; ingek. 18 bilj., als: W. A. Villink, Borne, *f* 19,223; J. H. Eggink, Enschede, *f* 19,093; F. H. Noorman, Zwolle, *f* 17,961; N. M. Bollen, idem, *f* 17,555; G. Steggink *f* 17,100; C. Koster en H. Steggink *f* 16,798; Gebrs. Thomassen *f* 16,763, L. Barneveld, Almelo, *f* 16,685; E. J. Tijhof, idem, *f* 16,685; H. A. de Herder, Beetsterzwaag, *f* 16,685; H. Ensink Jr. *f* 16,498; S. W. de Boer, Apeldoorn, *f* 16,420; H. J. Brummelhuis *f* 16,383; A. Schreuder, Almelo, *f* 15,973; H. Wertenberg, idem, *f* 15,953; B. G. Markslag *f* 15,884; J. Kleerebezem *f* 15,743; Firma A. Grootkengel, Borne, *f* 15,660. De overigen te Hengelo.

Middelburg, 24 Sept.: het onderhouden van- en het doen van herstellingen aan het rijksarchiefgebouw te Middelburg alsmede het inrichten van eenige lokalen tot bewaarplaats der rijksarchieven; ingek. 14 bilj., als: W. van Vlije en Zn. *f* 14,350, P. L. van Miert *f* 14,100, G. H. Vertregt, Vlissingen, *f* 13,930; J. A. v. d. Hell *f* 13,380, C. A. Goethals *f* 13,320, C. van Beers, Vlissingen, *f* 13,191; J. de Buck *f* 13,075, H. P. v. d. Roe en Zn. *f* 12,995. J. A. Vertregt *f* 12,960, W. A. v. d. Harst *f* 12,920, M. K. Jonas en Zn. *f* 12,610, A. Barendse *f* 12,545, J. M. van Ditmars en Zn. *f* 12,179, J. Warren, Vlissingen, *f* 10,980. De overigen te Middelburg. Raming *f* 12,000.

NAGEKOMEN AANKONDIGINGEN.

ZATERDAG, 2 October.

Zutfen, te 11 uren, in „Café Bellevue": het afbreken van vier woningen aan het Prinsenhof en het bouwen van eene bouwloods. Inl. bij den arch. D. Lijsen. Aanw. 28 Sept. en 1 Oct., te 2½ uren.

MEDEDEELINGEN.

Tilburg. Het bouwen van twee villa's op het terrein nabij villa „Guillaume", langs den spoorbaan te Tilburg, onder beheer van den arch. W. F. J. H. Bouman (zie den volledigen uitslag in het vorig nummer) is gegund aan den laagsten inschrijver A. Bouwens te Tilburg.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Mem. San. Inst. LONDON.

Kantoor: 150 De Ruyterkade, AMSTERDAM. Filiaal: 36 Rokin.

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead. Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen* — *Privaat-Inrichtingen*. — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipe*, *IJzeren Badkuipen*. — *Closets, Waschtafels, Urinoirs enz.* — VERWARMING en VENTILATIE. Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

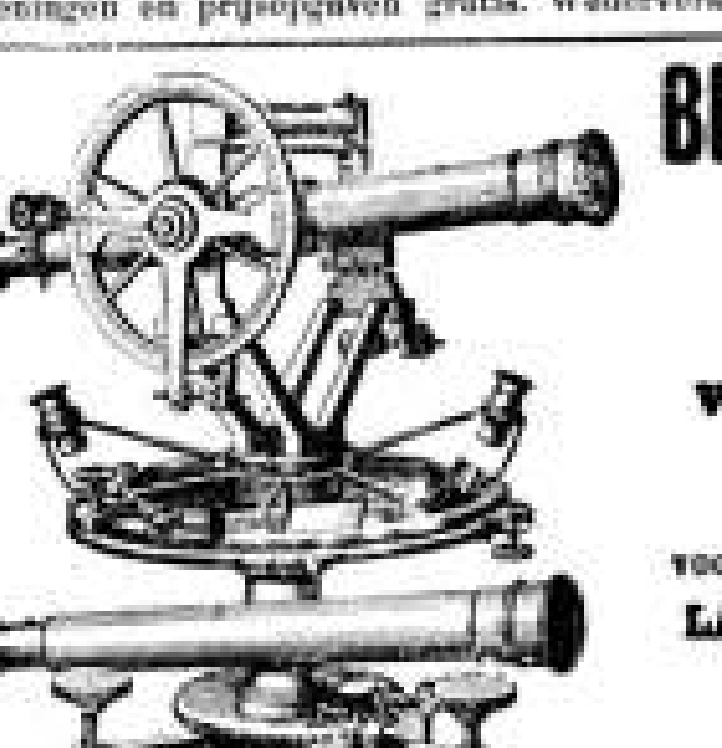

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK

VAN

WATERPAS- HOEKMEET-

EN ANDERE

INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerde

Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN.

P. B. W. SINGENDONK,

ARNHEM.

GROF- en FIJNSMEDERIJ.

LEVERT alle soorten HEKWERK en verdere Smidswerken, tegen concurreerende prijzen.

De beste, goedkoopste en soliedste **JALOUZIËN** en **ROLLUIKEN** worden geleverd door

WILLEM REMMERS & Co.,

Keizersgracht 409. AMSTERDAM.

VAN OMMEREN & Co., ARNHEM.

GROOTHANDEL Spiegel-Vensterglas. Verfwaren.

GEORNAMENTEERD GLAS.

GEBR. HESSE, Damrak 68,

AMSTERDAM.

Leveren complete CLOSETINRICHTINGEN.

„ „ BADINRICHTINGEN.

WASCHBAKKEN, GASORNAMENTEN enz. Tegen concurreerende prijzen.

Plaatsing en inrichting door geheel Nederland. Teekeningen en prijscouranten op aanvrage. Wederverkoopers ontvangen het gewone rabat.

C. A. HUIJGEN, civ.-ingenieur.

ROTTERDAM, Stationsweg 59.

Vertegenwoordiger van het EISENWERK KAISERSLAUTERN te KAISERSLAUTERN.

Luchtverversching, centrale verwarming door middel van warme lucht, stoom of warm water; **locale verwarming** door middel van gas- en van vulkachels.

Badinrichtingen, stoom-kook- en stoom-waschinrichtingen, desinfectieovens, waterleiding.

Getuigschriften van een groot aantal inrichtingen, zoowel in het buitenland als in ons land staan ten dienste.

Prijsopgaven worden gratis geleverd.

Ambachtsschool Arnhem.

Wordt gevraagd een

BOUWKUNDICE

als **Leeraar** in het *Rechtlijnig-* en *Vakteekenen*, acte M.. aanbeveling.

Lesuren des Winters 36 en des Zomers 28 uren per week. Tractement **ƒ1300.**

Aangifte bij den ondergeteekende, Directeur der School, tot en met Zaterdag 2 October.

F. Lz. BERGHUIS.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-GRAVENHAGE, *Herkplein*, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN — AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

PHOTOLITHOGRAPHIE.

PHOTOZINCOGRAPHIE
en Stéréotype-Inrichting
van G. J. THIEME, te Arnhem

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijn inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking worden op **franco** aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

HOUTEN

Parketvloeren.

GEBR. VAN HALSEN,
Stoomtimmerfabriek. — DEN HAAG

W. J. WEISSENO,
Nieuwendijk 111, Amsterdam.
Fabriceert GELIJKE DUIMSTOKKEN,
Twee- en Vijf Meterlatten,
STALEN MEETKETTINGEN,
Bakens, Jalons,
KOPEREN EN STALEN
Peillijnen, Peillooden, Peilstokken,
PEILSCHALEN enz.
Magazijn van Passerdoozen,
TEEKENBEHOEFTEN
en Optische Instrumenten.
EQUERRES, PRISMA'S enz.

GEBROEDERS LOMMEN, TILBURG.
Stoomfabrieken van Verfwaren en Vernissen.

SPECIALITEITEN in **CHROMAAT-** en **ZINKGROENEN.** Leveren **DROGE** en **AANGEMAAKTE VERVEN** in elke verlangde verpakking — geschikt voor Export naar alle werelddeelen.

Speciaal adres voor Enamelverven!

PRIJZEN en MONSTERS op aanvrage **gratis** te verkrijgen.

Spoedige levering.
GLAS IN LOOD
voor Kerken en Particuliere Gebouwen.
ED. VAN BILDERBEEK, NIJMEGEN.
Johannes Vijghstraat 25.
Atelier voor **ETSEN** op **Spiegel- en Vensterglas.**
BILLIJKE PRIJZEN.

KON. NED. GROFSMEDERIJ,
LEIDEN.

Machine-, Stoomketel- en Constructiefabriek. Scheepsbouwwerf met Dwarshelling, lang 50 M. Stoomhoutzaagmolen, Bagger- en Spoorwegmaterieel. IJzer- en Kopergieterij. Zware en Lichte Smeedwerken. Ankers, IJzeren en Stalen Kettingen met certificaat van Lloyd's en Bureau Veritas.

CARBOLINEUM „KRIMPEN"
der Maatschij. tot bereiding van Koolteerproducten te Krimpen a/d. IJssel.

Onovertroffen wegens zijn sterk bederfwerende eigenschappen.
Monsters en prospectussen gratis verkrijgbaar. Hoofdagenten voor Nederland en Koloniën:

G. M. BOKS & Co., Amsterdam.

JOHN's
Schoorsteenkap en Ventilator
(*Gedeponeerd in alle landen van Europa.*)
Zon, Regen en **Wind** werken **gunstig** op den trek van den Schoorsteen.
John's Schoorsteenkap verbetert elken Schoorsteen.
10 jaar Garantie.
Goedkooper en **beter** dan eenige andere kap. Kan niet vastroesten.
Werkt geruischloos. Zeer **gemakkelijk** schoon te maken.
Gedrukte geschriften, Prospectussen en Inlichtingen verstrekt
ROBBERT KALFF, *Utrecht.* (1)
Alleenverkoop voor Nederland en Koloniën.

Corns. GIPS Cornszoon, Dordrecht.
CREOSOTEEREN
BURNETTEEREN
KYANISEEREN
} **op strengste keur.**
GEDEELTELIJKE CREOSOTEERING.
HOUTHANDEL — DWARSLIGGERS.

D. J. BREEDVELD,
Steenhouwer. DORDRECHT.
levert: Gepolijst en gefrijnd HARDSTEENWERK.
WITTE en GEKLEURDE MARMERWERKEN.
ZANDSTEEN in verschillende soorten. SCHOORSTEENMANTELS enz.
Bekroond met de Zilv. Med., Nat. Tentoonstelling van Nijverheid & Kunst, Dordrecht 1897.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste Jaargang N°. 40. ZATERDAG, 2 October 1897.

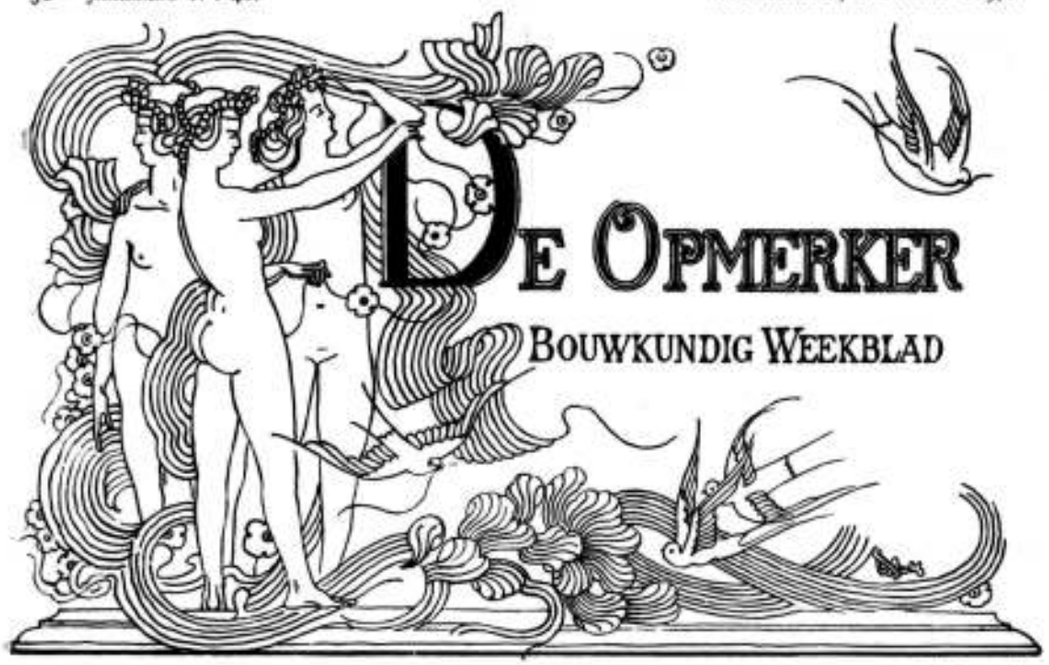

Redacteur F. W. VAN GENDT jGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar voor het Binnenland ƒ5.—, waarvoor op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschot wordt; voor België, bij vooruitbetaling ƒ6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling ƒ7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels ƒ1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer ƒ0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Antwoorden van aanbestellingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat ƒ0.25, zonder plaat ƒ0.15.

NOGMAALS HERSTELLEN.

Verleden week ontbrak het ons aan tijd, om den heer B. op zijn stuk over het restaureeren van oude monumenten te antwoorden. Thans moge die beantwoording in onze kolommen een plaats vinden.

Het is waar, dat wij in verschillende artikelen, weldra vijftien jaar lang, onze meening over het restaureeren van oude monumenten verkondigd hebben. Zooveel wij weten hebben wij daarbij altijd als het eenige noodige aangegeven, dat een gebouw tegen verder verval zou gevrijwaard worden en dat men zich zou onthouden van alle vernieuwingen, die niet strikt noodzakelijk waren. Omdat men bij alle restauraties, van Rijkswege ondernomen, in strijd met dit beginsel heeft gehandeld, doch zich als ideaal stelde het *remettre dans son premier état*, al was die staat dikwijls geheel onbekend, hebben wij, wat het Rijk verrichtte en misschien met de beste bedoelingen deed, moeten afkeuren.

Wij hebben in ons laatste artikel over wat aan de Nieuwe Kerk te Amsterdam verricht wordt, gezwegen, en het is ons dus niet duidelijk, waarom de heer B. dit thans te pas brengt. Wij hebben onze laatste nummers nagegaan en vonden het volgende, dat misschien als verklaring kan dienen.

In ons nummer van 24 Juli jl. schreef onze Amsterdamsche correspondent: „De aanstaande inhuldiging van onze Koningin vestigt in den laatsten tijd algemeen de aandacht op het gebouw, waarin de plechtigheid zal plaats vinden. De architect C. B. Posthumus Meyjes gaat op verstandige wijze voort, het kerkgebouw te herstellen. Hij tracht niet, ons het monument te laten zien in den vorm, dien hij meent dat het oorspronkelijk gehad heeft, doch, ofschoon alle dingen onderzoekende, behoudt hij het goede en toont dus den Apostel Paulus met vrucht te hebben bestudeerd. Met het noorder-transept beginnende, dat belangwekkend eerstelingswerk onzer Renaissance, is hij nu gevorderd tot den zuidergevel aan den Dam. Groot was mijn voldoening toen ik zag, dat hij ook hier aan den zeventiende-eeuwschen toestand, na den brand ontstaan, niet wil raken, doch dat hij er zich toe bepaalt de pleisterlaag van 1866 te verwijderen en de tufsteen waar dit noodig blijkt, te vernieuwen. De aardige zonnewijzer, voor een vroeger roosvenster omstreeks 1650 in de plaats gekomen, is niet verwijderd en ook de bekroning is gebleven, zooals zij sinds dien tijd geweest is."

Het kan niet van ons gevorderd worden, dat wij ons voor al, wat in ons blad geschreven wordt, aansprakelijk stellen, ja zelfs niet, dat wij ons daar steeds mede zullen vereenigen. Maar in dit geval zien wij niet in, hoe, wat ons uit Amsterdam werd geschreven, in strijd zou zijn met onze opvatting omtrent de herstelling van oude gebouwen.

Het blijkt, dat de heer Meyjes „aan den zeventiende-eeuwschen toestand, na den brand ontstaan, niet wil raken." Hij handelt daarbij volkomen in onzen geest.

Wij hebben den steiger, op het oogenblik voor de nieuwe kerk geplaatst, niet beklommen en kunnen dus niet nagaan, of, wat de heer B. omtrent den toestand mededeelt, juist is. Maar wij willen gaarne aannemen, dat men voor het „toppunt een steen van onvoldoende grootte heeft gebruikt, zoodat de achterkant van den ronden potbuik een kwart deel plat is moeten blijven en nu nog het gedeeltelijk onbewerkte buitenvlak van den te kleinen bruten steen vertoont."

Of die bekroning achttiende-eeuwsch is, weten wij niet. De heer Jan Kalff, die indertijd het bewijs daarvan toezei, is tot dusverre nog in gebreke gebleven het te leveren. Doch ook hier willen w

gaarne, ook zonder dit bewijs, den heer B. gelooven.

Vast staat, dat tal van geslachten den gevel niet anders gekend hebben; van de oorspronkelijke lijst met haar hogels en kruisbloem weet men alleen, dat zij er eenmaal geweest moeten zijn, want op 17e-eeuwsche prenten zijn zij afgebeeld. Op de weinige betrouwbaarheid dezer afbeeldingen is echter reeds dikwijls gewezen. Wij willen al weder aannemen, dat in dit geval de verbeelding der teekenaars niet heeft gewerkt, maar dan rijst toch de vraag, *hoe* hebben hogels en kruisbloem er uitgezien, en die vraag wordt door de bestaande prenten geenszins beantwoord.

Een Rijks-restaurator zou het zich nu niet moeilijk maken. Hij zou eenvoudig kruisbloem, hogels, enz. in laat-Gothischen trant ten papiere brengen, ze in steen laten hakken, en ze doodeenvoudig op den gevel laten plaatsen. De gedachte, dat hij bezig was een monument te *vervalschen*, zou hem geen slapelooze nachten bezorgen.

De heer Meyjes heeft zich, gelukkig, conscientieuzer getoond en, twijfelende, zich onthouden. Vroeger echter heeft ook hij zich bezondigd, door den noorder transeptgevel van een bekroning te voorzien, die geheel gefantaseerd is en dus weg had behooren te blijven.

Dat de pleisterlaag van het zuider-transept is verwijderd, schijnt ons een verbetering. Of er meer tufsteen vernieuwd is dan strikt noodzakelijk bleek, kunnen wij niet beoordeelen, maar wij vertrouwen, dat de heer Meyjes hier niet te ver zal zijn gegaan. Als de „ingedeukte suikerpot" mocht zijn opgefrijnd, dan is dit vermoedelijk wel-staanshalve geschied. Dat daardoor „Vandalenwerk" zou hebben plaats gevonden, lijkt ons niet waar, te minder daar „van den pot het gebrekkig achterdeel niet opgepoetst" werd en er dus ook voor de toekomst zekerheid blijft bestaan, dat deze „pot" eenige eeuwen den top heeft gedekt.

De heer B. zal dit wel niet erkennen, doch volgende geslachten zullen tot de overtuiging komen, dat het geen „eerlijkheid" zou geweest zijn, den „topgevel zijn rechtmatige en eigenaardige architectuur-vormen terug te geven", nu — en dit is onweersprekelijk — van die vormen *niets* met zekerheid bekend is.

Toen in de 16e en 17e eeuw tal van antieke beeldhouwwerken werden opgegraven, die door de werkelijke „Vandalen" verminkt waren, wilde men „aan het kunstminnend publiek in de aanschouwing van het oorspronkelijk onverminkte fraaie geheel eenige vergoeding geven voor de ergernis, welke het Vandalenwerk tot schade der kunst had opgewekt en levendig gehouden." Daarom werden kunstenaars van naam met het aanbrengen der ontbrekende armen, beenen en hoofden belast. Wat was gemakkelijker dan dat? Zij wisten toch immers wel hoe een arm, een been of een hoofd er uitzag? Het kwam er maar op aan zooveel mogelijk in den stijl te blijven.

Zoo togen Michelangelo, Bernini en hun tijdgenooten aan het werk en zij brachten de beelden in hun tegenwoordigen staat.

Later kwam men tot de overtuiging, dat deze herstellers, ondanks hun goede bedoelingen, toch eigenlijk Vandalen waren geweest en toen de Grieksche meesterwerken naar Londen, Parijs en Berlijn werden overgebracht, onthield men zich van alle aanvulling, slechts dat verrichtende, wat tot behoud van het aanwezige kon strekken.

Met schilderwerken ging het niet anders. Hoeveel fresco's, hoeveel olieverf- en tempera-schilderingen zijn niet, tot in onzen tijd toe, voorgoed bedorven en vervalscht door de pogingen welke werden gedaan om het „oorspronkelijk onverminkte fraaie geheel" weer te verkrijgen! De heer B. moet den heer Bredius daar maar eens naar vragen.

De beeldhouwwerken en de schilderijen restaureert men niet meer; men vergenoegt er zich mede het aanwezige zoo goed mogelijk te bewaren. Het is nu de beurt van de gebouwen. Als iemand maar geacht wordt verstand van Gothiek of Renaissance te hebben, dan mag hij er mede doen wat hij wil. Bijvoegen, afbreken, alles staat hem vrij. Is de restauratie afgeloopen, dan wordt hij niet minder geprezen dan zijn voorgangers in de 16e en 17e eeuw, die de gebouwen met rust lieten, doch aan de beeldhouwwerken en de schilderijen hunne krachten beproefden.

Alle schrijvers over kunst betreuren nu de vroeger aan beelden en schilderijen met de beste bedoelingen ondernomen restauraties. Zelfs Baedeker vermeldt vaak „leider restaurirt" of „jetzt durch Restauration verdorben".

De tijd, die ook het restaureeren van gebouwen zal veroordeelen, ligt misschien dichter bij ons dan de heer B. schijnt te vermoeden. Dan zal het Violletle-Duc en Cuypers niet beter gaan dan Michelangelo en Bernini. Het is te hopen, dat dan hun zelfstandige scheppingen zóó gewaardeerd mogen worden, dat hun daarvoor het restauratiewerk, evenals dezen beiden Italianen, zal worden vergeven!

DE NIEUWE KERK TE AMSTERDAM.

Er is nu licht ontstoken in zake de vraag, waarom juist de heer O. Mengelberg met het ontwerp voor het gedenkraam, in de Nieuwe Kerk te Amsterdam ter gelegenheid van het inhuldigingsfeest te plaatsen, belast is. De heer A. Diepenbrock deelt in de jongste *Kroniek* daaromtrent het een en ander mede.

Er stonden in de commissie, die het initiatief nam, twee partijen over elkander. De eene was voor Lecomte, de andere voor Derkinderen. Overeenstemming niet te verkrijgen zijnde, werden de heeren Israëls, Allebé en Van Riemsdijk met het doen eener definitieve keuze belast en zij bevalen den heer Mengelberg aan.

De heer Diepenbrock breekt nu een lans voor zijn geestverwant Derkinderen en is er verontwaardigd over, dat drie volkomen onbevoegden in deze uitspraak gedaan hebben. Ook ons heeft de keuze van het drietal bevreemd. Twee genreschilders en een oud-ingenieur die in oudheidkunde liefhebbert, zijn zeker niet de aangewezen mannen om over een ontwerp voor een glasraam te oordeelen.

Toch gelooven wij niet, dat de commissie goed gedaan zou hebben met den heer Derkinderen het werk op te dragen. Een uitnoodiging tot allen, die op decoratief gebied wat vermogen, gericht om naar een vooraf vastgesteld programma hunne ontwerpen in te zenden, en dan een beoordeeling door competente deskundigen, ziedaar wat onzes inziens de beste weg ter bewandeling geweest zou zijn.

Het begunstigings-systeem, dat meer en meer het vroegere, op openbare mededinging berustende, begint te verdringen, komt ons een zeer hatelijk systeem voor, wie er ook van profiteert of er de dupe van wordt. Wat in eerlijken prijskamp gewonnen is, heeft hooger waarde dan wat door intrigeeren, bentgenootschap of reclame wordt verkregen.

Wij keuren de wijze, waarop men gehandeld heeft, door den heer Mengelberg het glasraam op te dragen, af, doch onze afkeuring zou zich niet minder levendig hebben geuit, indien de heer Derkinderen de begunstigde geweest was.

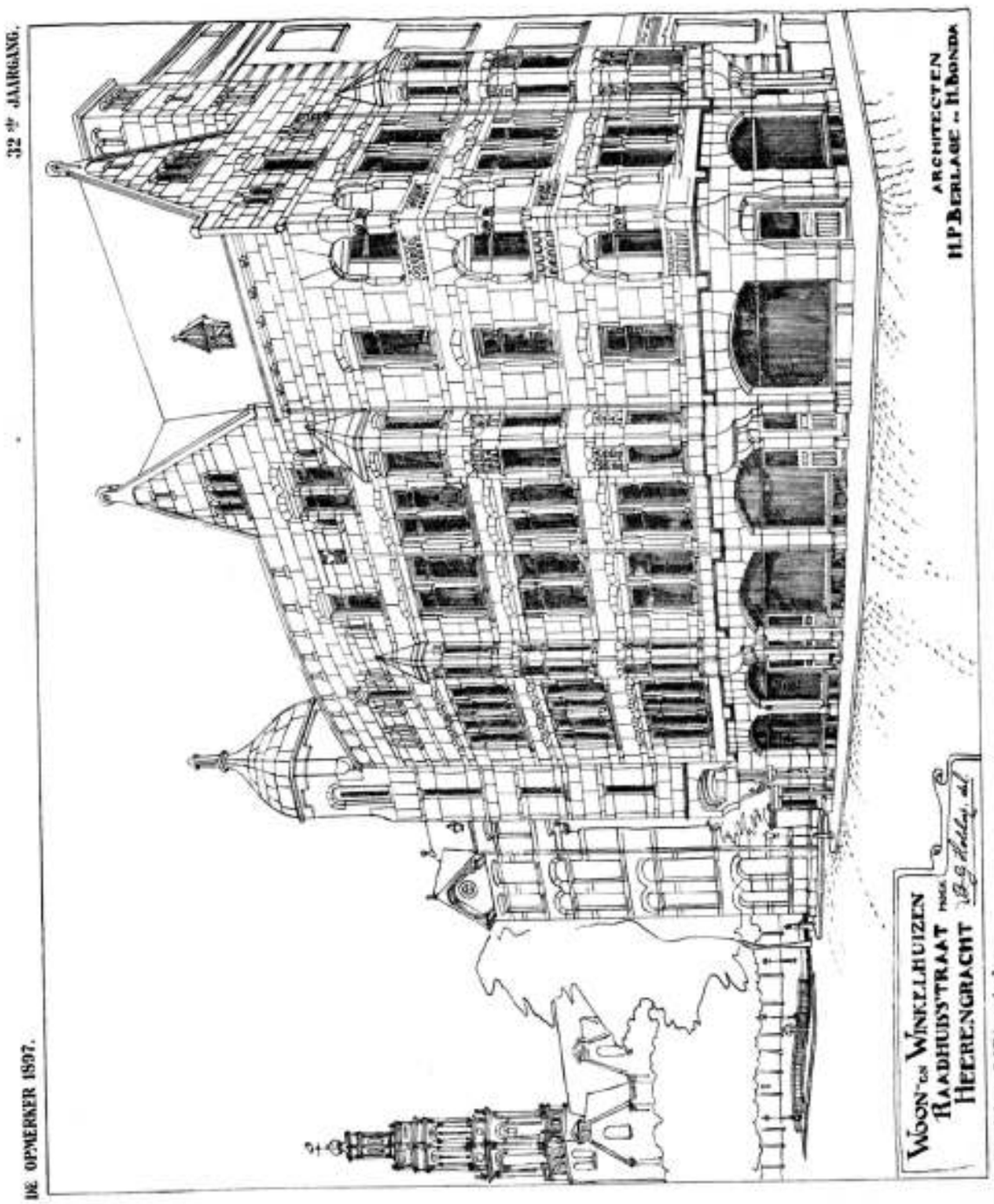

En nu stemt het tot nadenken — de toon van zijn stuk laat daar geen twijfel aan — dat de heer Diepenbrock, de heeren Israëls, Allebé en Riemsdijk, die hij nu zoo veroordeelt, geprezen zou hebben, als zij den heer Derkinderen hadden aanbevolen.

Personenquesties hebben al van oudsher aan de kunst veel schade gedaan. Hoe meer men ze ontgaan kan, hoe beter. Daarom, men trachte tegenover allen zooveel mogelijk onpartijdig te zijn, als er een kunstwerk besteld moet worden. Een prijskamp is daartoe het beste middel. Wij geven toe, dat ook dit middel niet volmaakt is, maar deze onvolmaaktheid mag niet als voorwendsel dienen tot een begunstiging, die door geen eerlijk man kan verdedigd worden.

TORENS.

Het *Nieuws van den Dag* neemt ons artikel over de beveiligingsmiddelen der Amsterdamsche torens in hoofdzaak over. Het blad voegt daar dan het volgende bij:

„*De Opmerker* zegt naar de feiten, in ons bericht genoemd, een **onderzoek te hebben ingesteld**. Wij moeten dus aannemen dat dit zoo is, maar dan verganne men ons hierbij aan te teekenen, dat òf dit onderzoek niet is ingesteld ter plaatse, waar 't behoorde, òf dat 't geschied is met zoo weinig minder opmerkzaamheid dan men bij iemand, die *Opmerker* heet, verwachten mag.

De pijpleiding gaat werkelijk tot een hoogte van 70 M., dat is: zoo hoog als een stoomspuit het water opvoeren kan.

Eer wij aan het schrijven gingen, hebben we dit onderzocht bij de aangewezen autoriteit, den commandant van de brandweer. Natuurlijk is het reservoir *lager* geplaatst, want was dit *even hoog* als de waterstraal, dan zou het slechts druppelsgewijze gevuld worden. 't Is echter zoo hoog geplaatst, dat het in het reservoir aanwezige water met gemak tot in den top van den toren kan gespoten worden. Dit geschiedt met de aanwezige handspuiten, die *niet* „van zeer nut model", maar fonkelnieuw zijn (anderhalf jaar geleden werden zij aangeschaft) en het is *niet* „aan twijfel onderhevig, of er veel mede uitgericht zal kunnen worden", want op den hoogsten onzer torens (den Westerl zijn er proeven mede genomen en daarbij kwam men met het water tot *in* de keizerskroon.

De *feiten*, door ons **medegedeeld**, zijn dus alleszins juist.

Ten opzichte van de beide andere in ons stukje **terloops** aangestipte punten: het verschil van gevoelen over de waarde van bliksemafleiders en het **zeldzaam** voorkomen van ongelukken, door den bliksem veroorzaakt, te Amsterdam — wij hebben Indeeland niet anders gedaan dan dat verschil geconstateerd en die zeldzaamheid in herinnering gebracht, zonder conclusies daaruit te trekken."

Er is slechts één plaats, waar het onderzoek, bovenbedoeld, kan ingesteld worden en dat is *in de torens zelf*. Als het *Nieuws* een deskundig medewerker dat onderzoek wil opdragen, dan zal blijken, dat wat wij schreven juist was.

Eerst als die onderzoeker geconstateerd zal hebben, dat de pijpleiding werkelijk tot een hoogte van 70 M. gaat, geven wij ons gewonnen.

Het is bekend, dat de Westertoren 84, de Zuiderkerkstoren 70, de Oudekerkstoren 65 M. hoog is. De reservoirs in die torens staan ongeveer op de hoogte van den eersten omgang. Is er nu *boven* de reservoirs nog pijpleiding aanwezig? Wij meenen van niet, doch zullen gaarne, als de bovenbedoelde onderzoeker het tegendeel constateert, ons ongelijk erkennen.

Wij wisten dat er indertijd, toen de pijpleiding (wij gelooven in 1892 of '93) gereed was gekomen, proeven zijn genomen omtrent het nut daarvan.

Toen is een stoomspuit aangekoppeld, en werd er van den eersten omgang naar beneden gespoten, wat veel bekijks trok en indertijd door sommige dagbladen werd vermeld.

Zijn er nu sedert nadere proeven genomen en kwam men „toen met het water tot in de keizerskroon"? Wij weten het niet en zijn bevreesd, dat ook zelfs met „de fonkelnieuwe spuiten, anderhalf jaar geleden aangeschaft", zulk een hoogte niet te bereiken valt.

Doch de brandweer zal, in tegenwoordigheid van den deskundigen onderzoeker, de proef nog wel eens willen herhalen. Heeft zij inderdaad het verlangde resultaat, dan zal dit vele Amsterdammers geruststellen, al kan zij ook o. i. niet bewijzen, dat bliksemafleiders tot de artikelen van onnoodige weelde behooren.

BIJ DE PLAAT.

De plaat geeft een afbeelding van de huizen, die op den hoek van de Raadhuisstraat en Heerengracht te Amsterdam, naar de plannen van de architecten H. P. Berlage Nz. en H. Bonda, zullen verrijzen.

De gebouwen worden geheel van zand- en hardsteen opgetrokken. De winkelpuien met de recht op- en neergaande waterlijsten, de consoles der erkers met hunne afdekkingen zijn hardsteen; het verdere opgaand gevelvlak benevens het ronde koepeltje is zandsteen.

Daar de kamers op de bovenverdiepingen wat klein waren, is hieraan tegemoet gekomen door eenige erkers aan te brengen; die met het koepelvormig torentje wordt aan de eene zijde ondersteund door een olifantskop en aan de andere zijde door een console. Deze erker dient voor trappen, privaten en een lift.

De recht afgedekte toren aan de Heerengracht is zoo hoog opgetrokken om de bouwmuren van het belendende perceel geheel te bedekken.

B. G. Holsboer.

UITBREIDING VAN STEDEN.

Een vrij juiste maatstaf, ter beoordeeling van hetgeen er te Londen in het bouwvak omgaat, wordt gevonden in de verslagen der groote waterleidingmaatschappijen aldaar.

In Juli van het vorig jaar voorzagen deze maatschappijen 832,120 huizen van water, terwijl dit getal in Juli van dit jaar 846,646 bedroeg. Dus in twaalf maanden is er een vermeerdering met 14,526 aansluitingen te constateeren, of met andere woorden, zijn te Londen in ronde cijfers 14500 woningen gebouwd.

Volgens een ambtelijke schatting van een paar jaren geleden werd toen-ter-tijd opgegeven, dat Londen zich gemiddeld elke maand met 1000 woningen uitbreidt.

Men houde hierbij in 't oog, dat huizen die vele woningen bevatten, zoogenaamde huurkazernes, in Engeland niet in zwang zijn.

DE SCHOORSTEENKAP VAN JOHN.

Verschillende Duitsche vakbladen vestigen den laatsten tijd de aandacht op de schoorsteenkap van J. A. John te Erfurt. Het oordeel dier bladen luidt zeer gunstig, weshalve er naar onze meening genoegzame aanleiding bestaat ook onzen lezers een beschrijving dezer kappen te geven.

Zooals de onderstaande figuren aantoonen, hebben deze schoorsteenkappen een beweegbaren helm; op alle schoorsteenen, verschelucht- en wasemkanalen kunnen zij aangebracht worden.

De wind kan dezen kappen nimmer het uitstroomen van den rook verhinderen, hoe sterk en uit welken hoek hij ook waait.

Het vastroesten der beweegbare deelen is door de eenvoudige constructie vrijwel onmogelijk. De bevestiging der kap is heel eenvoudig. Het onder uitstekende gedeelte wordt in het rookkanaal gezet en de horizontale kraag in een dunne laag cement; er moet alleen op gelet worden, dat de spil, waaraan de helm bevestigd is, loodrecht staat.

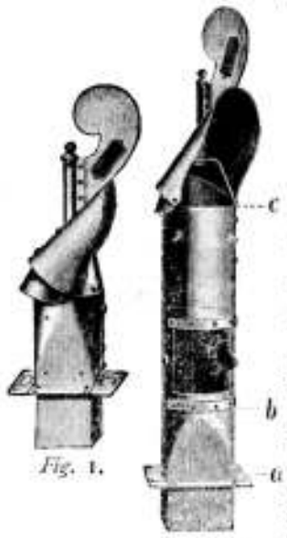

Fig. 1. *Fig. 2.*

De kappen worden vervaardigd van stevig plaatijzer en als zij gereed zijn, verzinkt; de fabrikant garandeert voor eene voortdurend goede werking.

Figuur 1 stelt een gewone kap voor; fig. 2 is dezelfde kap, maar met lang middelstuk; *a* is de kraag, die op het gemetseld rookkanaal rust; *b* is een deurtje, waardoor het kanaal gereinigd kon worden; bij *c* is de helm om de spil draaibaar.

Fig. 3.

Fig. 3 geeft eene afbeelding van de kap voor toevoerkanalen van versche lucht; de werking dezer kappen is juist omgekeerd van die der schoorsteenkappen; laatstgenoemde bevorderen het *uit*stroomen; de eerste het *in*stroomen. Deze kappen zijn zoodanig geconstrueerd, dat de mond steeds naar de windzijde gericht is.

De werking van wind, zon en regen op open en bekapte schoorsteenen kan met behulp van kleine glazen buizen en kapjes gemakkelijk aanschouwelijk voorgesteld worden.

Fig. 4 toont de werking van een luchtstroom, die horizontaal over den mond van een open met tabaksrook gevulde glazen buis strijkt; fig. 5 de werking van een van beneden komenden luchtstroom en fig. 6 van de van boven inslaande windstroomingen.

Fig. 4.

Fig. 5.

Fig. 6.

De figuren 7, 8 en 9 stellen de werking der verschillende luchtstroomen voor op met kapjes voorziene buizen, waarbij onmiddellijk de aandacht valt op het verschil der werking, in de figuren 6 en 9 voorgesteld.

Fig. 7.

Fig. 8.

Fig. 9.

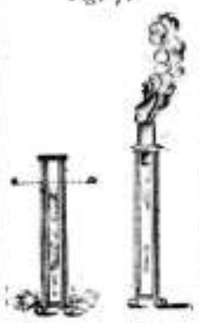

Fig. 10.

Fig. 11.

Fig. 10 geeft eene voorstelling van hetgeen geschiedt als, zooals het in den volksmond eigenaardig luidt „de zon op den schoorsteen staat". Men koelt de buis van af de lijn *a* tot *a* benedenwaarts met koud water af, terwijl men het gedeelte boven die lijn, dat den schoorsteen *boven* het dak verbeeldt, op de een of andere wijze verwarmt; de rook zal dan neerzinken. Wanneer men echter de buis met een kapje voorziet (fig. 11) en dit verwarmt, zal de rook wegtrekken.

Fig. 12 en 13 toonen de verschillende werkingen van den regen op open en bekapten schoorsteen.

Fig. 12.

Fig. 13.

Het aanbrengen der kappen bij schoorsteenen, waarin meerdere rookkanalen uitmonden, geeft geen bezwaren; in bepaalde gevallen kunnen zelfs twee of meer kanalen in één kap uitmonden, zooals fig. 14 aangeeft; de fig. 15 en 16 stellen de bekroningen van schoorsteenen met meerdere rookkanalen voor.

Fig. 14.

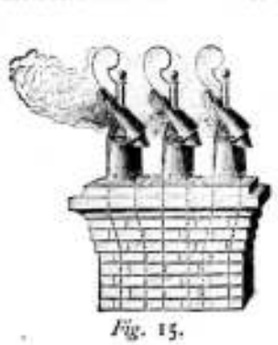

Fig. 15.

Fig. 16.

Behalve de gewone schoorsteenkappen in allerlei vorm en grootte, levert de fabrikant sedert 1 Maart jl. ook kappen met roet- en vonkenvanger. Dit apparaat, dat op onderstaande figuren wordt voorgesteld, schijnt volkomen aan het doel te beantwoorden en wel zonder dat het op den goeden trek in den schoorsteen van invloed is. Integendeel schijnt het toestel, zoo mogelijk, den trek nog te vermeerderen.

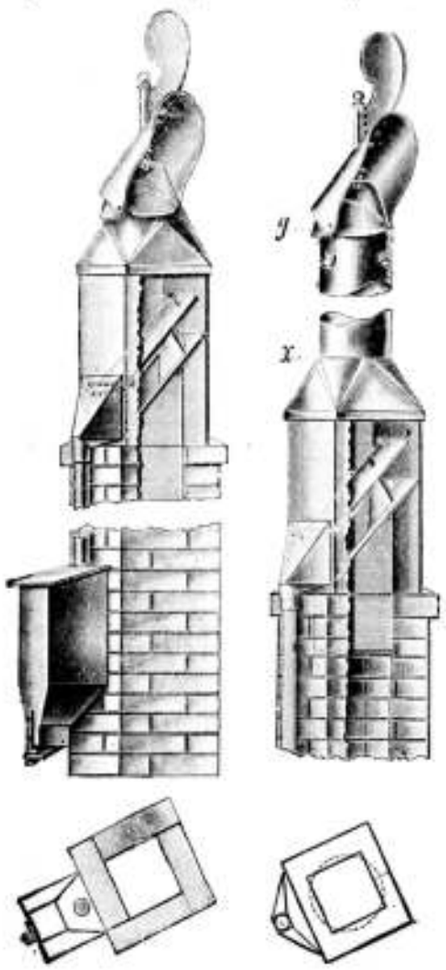

De constructie van dezen roet- en vonkenvanger is het resultaat van talrijke proefnemingen. Een schuin vangbord is in het vierkant gedeelte der schoorsteenkap aangebracht; terwijl de rook om dit bord een uitweg vindt, stuiten de roetdeelen tegen de wanden der kap, vallen op het bord en glijden in een trechter, waardoor zij langs eene buis in een bak vallen, die aangebracht kan worden daar, waar hij het gemakkelijkst te ledigen is.

Vooral voor fabrieksschoorsteenen is deze roet- en vonkenvanger van groot belang.

Naar ons medegedeeld werd, is dezer dagen de 40,000ste schoorsteenkap afgeleverd.

De heer Robbert Kalff te Utrecht heeft van dit fabrikaat den alleenverkoop voor Nederland met zijne Kolonïen en Engeland.

HET GEBOORTEHUIS VAN DR. FAUST.

Zooals bekend is betwisten twee plaatsen in Duitschland elkander de vrij twijfelachtige eer zich de geboorteplaats te mogen noemen van den befaamden en beruchten Dr. Johann Faust, namelijk Roda in Saxen-Altenburg en Knittlingen in Württemberg.

Te Roda is nu kort geleden het huis, waar Faust ongeveer in het laatste vierdedeel der vijftiende eeuw moet zijn geboren, voor 60 gulden voor afbraak verkocht.

Vijf jaren geleden, toen de commissie voor de wereldtentoonstelling te Chicago een klein leger van curiositeiten-jagers naar alle deelen der wereld uitzond, om attracties voor die groote kermis op te sporen, vroegen, volgens een Engelsch blad, de brave burgers van Roda maar 20,000 pond sterling voor het kleine hoopje bak-steenen, hout, ijzer, mortel en stof, dat naar Chicago overgebracht en daar weder in elkaar gezet zou worden.

Maar de prijs werd als wel wat overdreven beschouwd en de onderhandelingen sprongen af. En nu moesten de vaderen der stad, om instorting te voorkomen, de onmiddellijke afbraak bevelen.

Het gebouwtje stond op een rotsachtige hoogte bij het „Jenaisches Thor" en was in hoofdzaak van hout gebouwd, zeer wrak en tot onkenbaar wordens toe gerepareerd.

Volgens overlevering dateerde het, gelijk verscheidene andere huizen in Roda, van omstreeks 1400 of 1450.

Dat Faust het levenslicht aanschouwde in een van de berookte kamers, met vloeren van gestampte leem, en kleine raampjes met in lood gevatte ruitjes, moet door verscheidene authentieke berichten in de stadskronieken bewezen kunnen worden.

Voor de bouwkunst is het verlies van deze historische reliquie, wanneer men die uitdrukking bezigen mag met betrekking tot een zoo onheilig persoon als Faust, van weinig beteekenis en als historische merkwaardigheid kon het voorzeker op één lijn gesteld worden met de meeste dingen van dien aard, waaraan van het oorspronkelijke al heel weinig is overgebleven.

Vooral gebouwen, die in dit geval verkeeren, geven slechts aanleiding tot verkeerde voorstellingen van vroegere toestanden en de waarde van een historisch monument bestaat toch in hoofdzaak daarin, van die toestanden een juist beeld te geven en als document te kunnen dienen. De onwetenschappelijke oudheidenmanie van de vorige eeuw zullen wij nu wel ontwassen zijn. Of de zorg voor de historische monu-

menten, zooals die heden ten dage wordt opgevat, even onschuldig is als die liefhebberij en ons veel verder brengen zal, is een vraag die wij thans maar zullen laten rusten. De burgers van Roda hebben zeker wijs gedaan geen geld aan een restauratie te verknoeien.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering op Zaterdag 25 *September* 1897.

De Voorzitter, de heer L. M. Moolenaar, opent de vergadering met de mededeeling, dat er van de regelingscommissie der Parijsche tentoonstelling is ingekomen een prospectus en eene brochure, die den volgenden keer ter tafel zullen gebracht worden. Voor belangstellenden liggen zij ter inzage.

Voor eene uit te schrijven prijsvraag, het 2e punt der agenda, stelt het Bestuur voor eene keuze uit: 1. Eene straat- of pleinversiering; 2. Eene eerepoort; 3. Eene tribune voor een wedren. Geen der leden wenscht hieraan een onderwerp toe te voegen. Met 8 van de 15 stemmen wordt no 2 gekozen, waarvan het Bestuur een concept-programma zal gereed maken.

De notulen van de April-vergadering worden gelezen en goedgekeurd. De heer D. Bekkering, 2e Secretaris, geeft hierin een beknopt verslag van het rapport van de commissie van materialenkennis, dat wij hier in zijn geheel laten volgen.

Naar aanleiding van de ingekomen vragen: „1o. Wat is de oorzaak, dat sommige houtsoorten door den houtworm worden aangetast, terwijl andere daartegen bestand zijn? Hoe komt het, dat houtsoorten in de luchtstreek waar ze groeien, eerder worden aangetast dan wanneer ze worden verplaatst naar een geheel ander klimaat?" heeft de commissie de eer eenige mededeelingen te doen, voorkomende in de „Baumaterialkunde", volgens waarnemingen, die door den heer Emile Mer zijn gedaan.

De wormstekigheid komt het meest in zetmeelrijk hout voor, waaruit de gevolgtrekking voortkomt, dat het zetmeel den insecten tot voedsel dient. Inderdaad is het dan ook aangetoond, dat het door de insecten uit het hout geworpen houtmeel steeds vrij van zetmeel is. Om dit vraagstuk proefondervindelijk te onderzoeken, plantste Mer schijven van eikenhout drie jaren op een plaats waar zij aan wormstekigheid zeer blootgesteld waren. Uit enkele schijven was het zetmeel van te voren geheel, uit andere gedeeltelijk verwijderd, terwijl de overige het normaal zetmeelgehalte bezaten. De schijven waren gedurende den geheelen duur van het onderzoek door elkaar geplantst. Na verloop van drie jaren bleek dat de voorwerpen naarmate van hun zetmeelgehalte door de insecten aangetast waren. De schijven met veel zetmeel waren totaal stukgevreten, die met minder zetmeel slechts weinig aangetast, terwijl de zetmeelvrije geheel verschoond gebleven waren. Al hebben de medegedeelde feiten slechts betrekking op eikenhout, toch is het zeer wel mogelijk, ja waarschijnlijk, dat proeven met andere houtsoorten hetzelfde resultaat zouden gegeven hebben.

Van een anderen kant mag echter niet over het hoofd worden gezien, dat in bepaalde gevallen stoffen voorhanden zijn of onder omstandigheden zich vormen kunnen, die geschikt zijn schadelijke insecten op een afstand te houden.

Het al of niet plaats vinden dezer bijzonderheden kan men alleen door proeven beslissen. Mer heeft verder waargenomen, dat bij ontschorsing van den stam drie, vier maanden vóór het vellen, het zetmeel geheel verdwijnt.

Eene zoodanige verwijdering van zetmeel kan men reeds veroorzaken door eenvoudig een ring van verscheidene centimeters lengte in de bovenste stamhelft weg te nemen, onder voorwaarde, dat men de eventueel zich vormende spruiten verwijdert. Als meest geschikten tijd voor het wegnemen van de schors noemt Mer het voorjaar (einde van Mei).

De methode van Mer tot verwijdering van zetmeel uit hout kan natuurlijk voor de praktijk niet in aanmerking komen, omdat de uitvoering veel te kostbaar en omslachtig zou zijn. De kunstmatige verwijdering kan echter in vele gevallen gemist worden, omdat zij door de natuur plaats vindt. De pijnboom, die gedurende den zomer zeer zetmeelrijk is, verandert dit in den herfst in vet en blijft een typische „vetboom" tot het voorjaar.

Bij den beuk heeft het omgekeerde plaats. Om deze houtsoorten vrij van zetmeel te verkrijgen, behoefde men ze dus slechts te vellen, vóór de zetmeelvorming intreedt. Tot nu toe kan men echter, zelfs voor onze gewichtigste, nuttigste houtsoorten niet met zekerheid het tijdstip bepalen, waarop de zetmeelvorming intreedt, aangezien het aan vertrouwbare onderzoekingen ontbreekt. Slechts dit is zeker, dat dergelijke veranderingen in ééne vegetatieperiode meermalen kunnen plaats vinden en dat de vroegere of latere intrede daarvan, van invloeden van klimaat, vooral echter van weder afhankelijk is en bovendien dat de veranderingen in quaestie zich in bepaalde gevallen zeer spoedig (binnen veertien dagen) voleindigen. Een linde in de omstreken van Stuttgart was van vet doordrongen op den 13n Mei 1894 en bij het onderzoek op 30 Mei d. a. v. bleek, dat het vet was verdwenen en in de plaats daarvan zetmeel en glucose getreden waren.

Einde April 1894 was een beuk op dezelfde plaats nog rijk aan zetmeel en medio Mei (misschien reeds vroeger) reeds rijk aan vet, terwijl zetmeel nog slechts in sporen aanwezig was.

Dat een uitgebreid onderzoek onzer nuttige houtsoorten volgens een vast plan met betrekking op de in het voorgaande opgeworpen vragen van groote practische waarde zou zijn, kan nu niet meer betwijfeld worden.

De tentoongestelde platen: „Bouwfragmenten", bijeengebracht door A. C. Boerma en J. de Haan, en „Decoratieve motieven" worden met belangstelling beschouwd en druk besproken.

De volgende vraag uit de vragenbus wordt de commissie ter hand gesteld:

„Welke doorsnede moet een walmuur hebben, die 3 M. boven de fundeering hoog is en achter tot de volle hoogte is aangevuld met zandgrond; de muur gemetseld van klinkers".

Met een woord van dank aan de leden voor hunne tegenwoordigheid sluit de Voorzitter de vergadering.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE LEIDEN.

Twaalfde Vergadering van 30 September 1897.

Aan deze vergadering ging vooraf eene kunstbeschouwing van het plaatwerk: „Denkmaeler der Renaissance in Daenemark", van verschillende patronen behangsels en van modellen in klei van den heer Biesiot.

Voor de expositie werd dank gebracht aan de heeren P. de Wilde Pz., C. W. H. Verster en Fred. A. Wempe.

De Voorzitter, de heer C. R. van Rhijven, opende met een hartelijk welkom deze vergadering. De notulen werden ongewijzigd goedgekeurd. Er waren ingekomen 2 antwoorden op de prijsvraag tot het ontwerpen van een rek voor kunstbeschouwingen. De Jury besloot den prijs onder de beide inzenders te verdeelen, daar de constructie van deze rekken te ingewikkeld en de vervaardiging te kostbaar was. De Jury had in verband hiermede en in samenwerking met het Bestuur eenige rekken doen vervaardigen, waaruit eene keuze zal worden gedaan. Omtrent de uit te schrijven prijsvraag werden de volgende voorstellen gedaan, nl. van de heeren Van Driel, De Wilde, De Ridder en Hamstra: een eerepoort in hout, een hoofdingang voor een heerenhuis en van een telefoonstation. Het Bestuur stelde voor: het vervaardigen van kunst-industrieele voorwerpen. Hiertoe werd besloten, terwijl de 1e prijs tot een maximum bedrag zal worden aangekocht, en onder de leden worden verloot. De deelneming blijft beperkt tot Leiden.

De heer Mulder exposeerde eene collectie monsters tegels van de tegelfabriek van den heer De Starler te IJmuiden. Het materiaal genaamd „Marbrit" is onderzocht aan het proefstation „Koning en Bienfait" te Amsterdam en gebleken te zijn van uitstekende hoedanigheid.

Alsnu was het woord aan de spreker voor dezen avond, den heer C. W. H. Verster alhier, die tot onderwerp had gekozen: „Een en ander over ornament in verband met de natuur". Na eene korte inleiding behandelde spreker in het eerste gedeelte van zijn voordracht meer uitvoerig het plant- en dier-ornament in de natuur en een en ander uit de verschillende stijlen. Over 't algemeen, zoo zeide spreker, wordt nog te weinig begrepen, dat getrouwe kopie naar de natuur, weinig of niets met kunst heeft te maken. De verschillende natuurlijke vormen moeten beslist gestyliseerd worden.

Door tal van lichtbeelden werd deze lezing verduidelijkt, en werden o. a. een Romeinsch ornament, verscheidene Gothische typen, ontwerpen voor behangselpapieren en dergelijke op duidelijke wijze in beeld gebracht. In de zaal waren voorts aanwezig stalen van wandbekleeding naar ontwerpen van Walter Crane, en oorspronkelijke teekeningen van den heer Duco Crop, te Haarlem. Verblijdend noemde de heer Verster het, dat ook bij ons te lande de decoratieve kunst meer en meer wordt beoefend. Hij noemde de namen Dijsselhof, Lion Cachet, Nieuwenhuis, Sluyterman, Van Hoytema, Duco Crop, Wenckebach, Th. Molkenboer, Roland Holst en andere, terwijl hij ook Jan Veth memoreerde, die door de vertaling van „Kunst en Samenleving" van Walter Crane, zich ten opzichte van de decoratieve kunst zeer verdienstelijk heeft gemaakt. Met den wensch dat de daarin verkondigde koragezonde begrippen omtrent kunst meer en meer ingang vinden, besloot spreker zijn belangrijke verhandeling.

Onder applaus bracht de Voorzitter hem hulde. Een voorstel van den heer J. A. Verhoog, om het materiaal, voor de prijsvraag benoodigd, gratis te verstrekken, zal in overweging genomen worden. Een zestal vragen zal in de volgende vergadering behandeld worden.

Met een hartelijk woord van opwekking sloot de Voorzitter deze vergadering.

ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

105de vergadering van Woensdag 29 Sept. 1897.

Na opening en lezing der notulen werd 't woord gegeven aan den heer J. Aanstoots, opzichter der telegraphie tot het houden van zijn lezing over het onderwerp: „iets over telegraphie en telephonie". De heer Aanstoots begon zijn voordracht met een uiteenzetting der grondslagen, waarop de telegraphie berust, om daarna, zoowel historisch als technisch, de geschiedenis van het telegraaftoestel te ontwikkelen.

In 1832 was Morse de man, die een goed toestel samenstelde dat, met eenige verbeteringen, nu nog het toestel is.

De Amerikaan Huges vond een zeer goede verbetering uit, waarbij men in plaats van het telegraphische schrift gewone letters en cijfers op den ontvanger verkreeg. Dit laatste is zeer ingewikkeld en kostbaar, waardoor 't nog niet zoo algemeen is als dat van Morse.

Beide toestellen waren aanwezig en werden door den spreker duidelijk verklaard, waarna nog eenige verklaring omtrent de telephonie plaats vond.

Een welverdiend applaus volgde hierop, waarna de voorzitter namens de leden den heer Aanstoots dank bracht voor de belangwekkende bijdrage.

Als lid werd aangenomen C. D. Zarmühlen.

Bij de schetsprijsvragen 1897 werden bekroond de heer Joh. van Asperen Jr. (asp. lid) voor „Eindiging van een gevel bij een plat dak", en de heer B. van Bilderbeek Jr. (asp. lid) voor een „Stempel voor het Genootschap".

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. De ingenieurs Beversen en Van Heurn hebben zich tot den Minister van Waterstaat gewend met het drieledig verzoek: 1o. hun concessie te verleenen voor aanleg en exploitatie van havenwerken aan den Hoek van Holland in verbinding met een locaalspoorweg naar Scheveningen; 2o. daarvoor een rijkssubsidie van een millioen toe te kennen en kosteloozen afstand van rijksgronden aan den Hoek van Holland; 3o. een wet in te dienen tot onteigening van de volstrekt noodige gronden.

— Donderdagnamiddag werd in de feestelijk versierde bovenzaal van het Z.-H. Koffiehuis aan Dr. P. J. H. Cuypers, die reeds in de maand Mei ll. tot eerelid van de Vereeniging Arti et Industriae was benoemd, in een buitengewone bestuursvergadering bij monde van den voorzitter Joh. Mutters Jr. en onder aanbieding van den eerewijn, een fraaie oorkonde uitgereikt, door het lid der vereeniging, den heer J. W. H. Berden, architect alhier, vervaardigd.

In de door hem gehouden toespraak deed de voorzitter bijzonder uitkomen, dat naar Dr. Cuypers in de laatste maanden allerwege als groot bouwkundige was gehuldigd, ook de kunstnijverheid den grooten meester den eijns harer vereering en hoogschatting verschuldigd was.

In hartelijke bewoordingen dankte Dr. Cuypers voor de hem toegebrachte hulde, terwijl hij steeds bereid zou worden bevonden alle pogingen om de kunstnijverheid te verlevendigen te steunen. De vereeniging „Arti et Industriae" zou in dit opzicht steeds op zijn hulp kunnen rekenen.

AMSTERDAM. Het beurs-ontwerp en model zijn in de loods op het Damrak voor de Raadsleden en leden der commissiën te zien geweest en zullen weldra voor het publiek tentoongesteld worden, nadat eenige wijzigingen zijn aangebracht, welke men in overeenstemming met den architect heeft goedgekeurd. De aanbesteding van het gebouw zal eerst in het begin van het volgende jaar plaats hebben.

DELFT. Omtrent de vernieuwing van de hoektorens van den Oude-Kerktoren alhier, waarvan de aanbesteding reeds heeft plaats gehad, kan het volgende worden medegedeeld:

Door Dr. Cuypers is, in opdracht van den Minister van Binnenlandsche Zaken, een bezoek gebracht aan den toren; in het rapport, dat hij over het bezoek aan B en W. van Delft uitbracht, betwijfelt Dr. Cuypers of een algeheele slooping en vernieuwing wel noodig is; om daaromtrent zekerheid te hebben, zouden de hoektorens moeten worden besteigerd en van de laag portland-cement, waarmede zij aan de buitenzijde bepleisterd zijn, moeten gezuiverd worden; eerst na dit onderzoek zou een oordeel kunnen geveld worden over den omvang van de uit te voeren herstellingen of vernieuwingen.

Naar aanleiding van dit rapport hebben B. en W. het noodig geoordeeld, om, met volkomen instemming van den gemeentearchitect, in deze zaak advies te vragen aan twee andere deskundigen, waartoe zij uitnoodigden de heeren F. J. Nieuwenhuis, directeur der gemeentewerken te Utrecht, en C. B. Posthumus Meyjes, architect te Amsterdam.

Deze heeren hebben nu een herhaald onderzoek van de vier hoektorens, en na daaran kennis genomen te hebben van de ter zake gewisselde stukken, dezer dagen rapport uitgebracht, waarin zij tot de volgende conclusiën komen:

dat de vraag, of voorziening uit het oogpunt van veiligheid noodzakelijk is, volmondig met ja moet worden beantwoord; dat, beschouwd van een archeologisch standpunt, een radicale, algeheele slooping der vier hoektorens gelijktijdig niet gewenscht is, dat beter uit een technisch en waarschijnlijk ook uit een financieel oogpunt beschouwd, de algeheele vernieuwing zeker is te verkiezen boven herstelling. De deskundigen wijzen erop, dat de gemeente-architect in zijn rapporten uitgegaan is van het denkbeeld, dat geheele vernieuwing niet dringend noodzakelijk is, maar dat de verschillende overwegingen van financieelen en technischen aard en de toestand, waarin verschillende gedeelten zich bevinden, ten slotte ertoe geleid hebben de geheele vernieuwing voor te stellen. De deskundigen raden echter aan om te beginnen met de afbraak van den slechtsten hoektoren; blijkt bij de slooping de toestand beneden de verwachtingen, zoo slope men verder; blijkt deze echter boven verwachting gunstig, dan behoude en herstelle men wat niet slecht is. Vindt men bij het afbreken den toestand van dien aard, dat geheele vernieuwing noodig is, dan mogen de technische voordeelen de archeologische overwegingen beheerschen; de hoogst eenvoudige geometrische vorm der spitsen doet niet een behoud van het oude à tout prix noodzakelijk zijn.

Dientengevolge wenschen thans B. en W., dat de Raad zich uitspreke over de wijze, waarop het werk zal geschieden; zij hebben het werk niet gegund, maar leggen thans over een rapport van den gemeente-architect, waarin wordt voorgesteld, om met den laagsten inschrijver in onderhandeling te treden omtrent de uitvoering van het werk, dat deels in dagloon, deels volgens tariefprijzen per eenheid van hoeveelheid, deels in aangenomen werk kan geschieden en waarbij al naar bevind van zaken zal worden overgegaan tot vernieuwing of tot restauratie. Mocht het blijken, dat werkelijk het werk van dien aard is, dat geheele of nagenoeg geheele vernieuwing noodig is, dan zullen de kosten belangrijk hooger worden, dan het zich bij de besteding volgens de aannemingssom liet aanzien.

In de op Vrijdag gehouden vergadering van den Gemeenteraad werd door het lid, den architect J. B. Schelling, het voorstel gedaan om het raadsbesluit van 21 Juli, waarbij tot de aanbesteding besloten werd, in te trekken en eene commissie te benoemen om met den gemeente-architect de zaak tot een goed einde te brengen. Het voorstel toch, dat thans aan de orde wordt gesteld, is zoo uitgebreid, dat de leden zich vooral goed op de hoogte moeten stellen om het in een volgende vergadering te kunnen behandelen. De heer Schelling drong erop aan de commissie zoo spoedig mogelijk te benoemen, opdat zij getuige zou kunnen zijn van het aftrekken van het bovenste deel van de spits van den noordoostelijken hoektoren, dat voor het trekken van conclusiën voor de verdere restauratie van belang mag geacht worden; daarbij komt dat het nemen van een goeden maatregel niet mag afstuiten op overdreven vrees voor een min of meer gevaarlijken toestand, die reeds tal van maanden bestaat.

Ten einde oogenblikkelijk gevaar te voorkomen werden B. en W. gemachtigd slechts zooveel af te breken als absoluut noodig is om gevaar te voorkomen.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

Verleend een jaar verlof wegens langdurigen dienst aan den architect 2e kl. H. G. Barkunk.

Overgeplaatst: naar het gouvernement Sumatra's Westkust ten einde als eerstaanwezend ingenieur in de residentie Tapanoeli op te treden, de ingenieur 2e kl. G. Ph. M. H. de Pelser Berensberg; naar Soerabaja de architect 1e kl. P. de Schrijver.

Belast: met de waarneming der betrekking van architect 2e kl., de ambtenaar op non-activiteit J. Hillen, laatst architect 1e kl.

Geplaatst bij de directie, de ter beschikking gestelde hoofdingenieur op non-activiteit W. F. Heskes.

Aangewezen: als chef der 1e waterstaatsafdeeling, de hoofdingenieur 1e kl. L. H. Slinkers, thans bij de directie geplaatst.

— Bij den dienst van het mijnwezen zijn benoemd tot ingenieur 2e kl. de ingenieurs 3e kl. bij dien tak van dienst R. J. Boers en A. H. van Lessen; laatstgenoemde thans gesteld ter beschikking van den hoofdingenieur, chef van den spoorwegdienst.

— Benoemd: tot ingen. 1e kl. bij den aanleg van Staatsspoorwegen J. F. P. Richter, thans tijdelijk die betrekking bekleedende.

— Door den Minister van Koloniën zijn de heeren I. Wouters en F. Vos gesteld ter beschikking van den Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië om te worden benoemd tot adjunct-ingenieur bij de exploitatie van Staatsspoorwegen aldaar.

— Aan den heer A. H. W. van der Vegt is op verzoek eervol ontslag verleend als leeraar in het rechtlijnig teekenen aan de burgerschool en burgeravondschool te Zierikzee.

— Aan de dagteekenschool voor jonge dames te Amsterdam, waarvan directrice mej. Betsy Kerlen, werd, in plaats van mej. Willy Koschenius, die eervol ontslag had gevraagd, tot leerares in de schilder- en teekenkunst benoemd mej. Joh. Stumpff, te Amsterdam.

— Met ingang van 1 October jl. is benoemd tot tijd. opzichter bij de verbindingsbaan der Holl. IJz. Spoorweg-mij te Rotterdam, de heer J. Th. Van der Chijs, te 's-Gravenhage.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opzichter-teekenaar, bekend met detailleeren, te Rotterdam. Adres, met opgaaf van refer. (stukken worden niet teruggezonden) onder no. 23942, Bureau *N. Rott. Ct.*

— Compagnon, met 5 à 10 mille, tot exploitatie van een lucratief artikel. Adres lett. R. Z., Bureau dezes. (*Zie advert. in het vorig nummer.*)

DIENSTAANBIEDINGEN.

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING, AMSTERDAM.

Opz.-landmeter,	leeftijd	35	jaar,	verl.	sal.	/ 900 à 1200	per	jaar.
Opzichter,	„	22	„	„	„	„ 60 à 70	per	maand.
„	„	20	„	„	„	„ 40 à 50	„	„
Opz.-teekenaar	„	28	„	„	„	„ 30	„	„
Ass.-opz.-teek.	„	18	„	„	„	„ 25	„	„

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade

De NEDERLANDEN van 1845

's-GRAVENHAGE, *Herkplein*, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

HOUTEN Parketvloeren.

GEBR. VAN MALSEN,
Stoomtimmerfabriek. — DEN HAAG

TATTERSALL & HOLDSWORTH,
ENSCHEDE.
Globe, Works en Stores.
Aanleg van **Centrale verwarming** in **SERRES, BROEIKASSEN**, PARTICULIERE en OPENBARE GEBOUWEN en HANDEL in **Wand- en Muurtegels** Asphalt, Schoorsteenmantels, Vloeren.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.
Mem. San. Inst. LONDON.
Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **30 Rokin.**
Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Burrhead.
Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen. — Closets, Waschtafels, Urinoirs enz.* — **VERWARMING en VENTILATIE.**
Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

JOHN's Patent Schoorsteenkap
MET ROET- EN VONKENVANGER
voor WOONHUIZEN en FABRIEKEN.
Houdt **alle Roetdeelen** en **Vonken** in den Schoorsteen.
Geen **brandgevaar** meer. Geen roetdeelen meer in de **longen.**
Goedkoop. Zeer gemakkelijk te reinigen.
10 JAAR GARANTIE!
Versterkt den trek.
Prospectussen, Inlichtingen en Getuigschriften verstrekt
ROBBERT KALFF. Utrecht.
Alleenverkoop voor Nederland en Koloniën. (2)

KURKSTEEN, KURKSTEENPLATEN, KURKSTEENBEKLEEDSEL,
uit de Fabriek van A. HAACKE & Co.
CELLE.

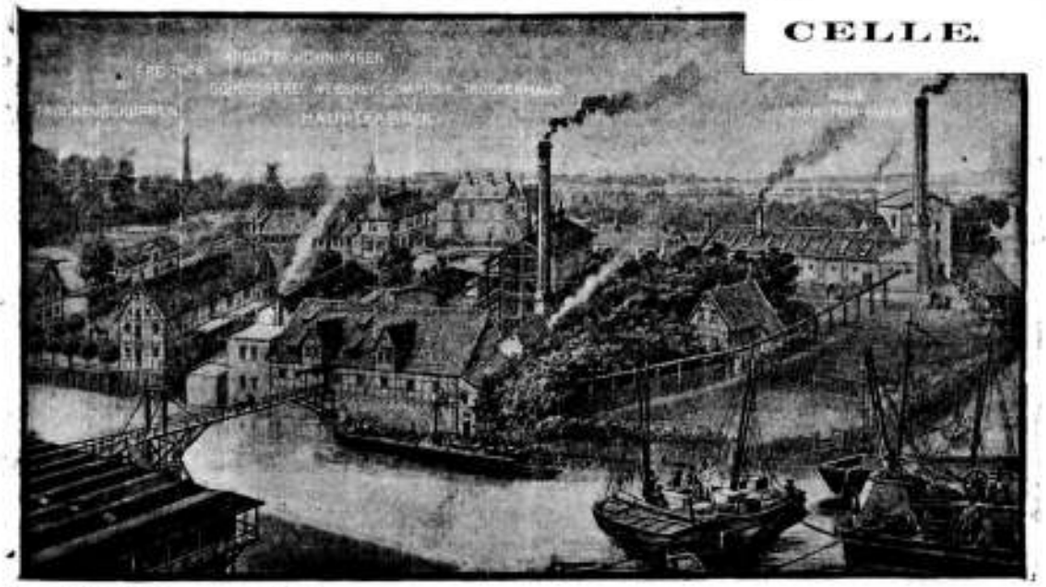

Eenig vertegenwoordiger voor Nederland en Koloniën THEOD. FERD. BIERHORST, Haarlem.

KURKSTEEN en KURKSTEENPLATEN zijn vooral aan te bevelen als isoleermiddel tegen **warmte, koude** of **geluidsgehoorigheid**; ter bekleeding zoowel van vochtige muren, als alleenstaande gevels, alle soorten van daken, vooral ook schuine en houtcement daken.

Verder tot het maken van lichte Tusschenmuren, het isoleeren van Vloeren en Gewelven, het bekleeden van muren van Kelders, IJskelders, Voorraadkamers, Ventilatiekanalen, Droogruimten, Badkamers enz. Ook tot het isoleeren van Waterleidingen, Wanden en Hutten van Schepen enz. enz.

KURKSTEEN is zeer licht, en volkomen brandvrij en heeft bijv. een muur of wand van 30–40 mM. dezelfde isoleerkracht als een twee steen dikke muur.

KURKSTEEN neemt volstrekt geen vocht op, en weert alle ongedierte.

KURKSTEEN wordt geleverd in gewoon steenformaat van 250 × 120 × 65 mM. ter zwaarte van 600 gram en in platen van 300 × 250 mM. of 300 × 250 mM. ter dikte van 15 tot 60 mM.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste Jaargang N°. 41. ZATERDAG, 9 October 1897.

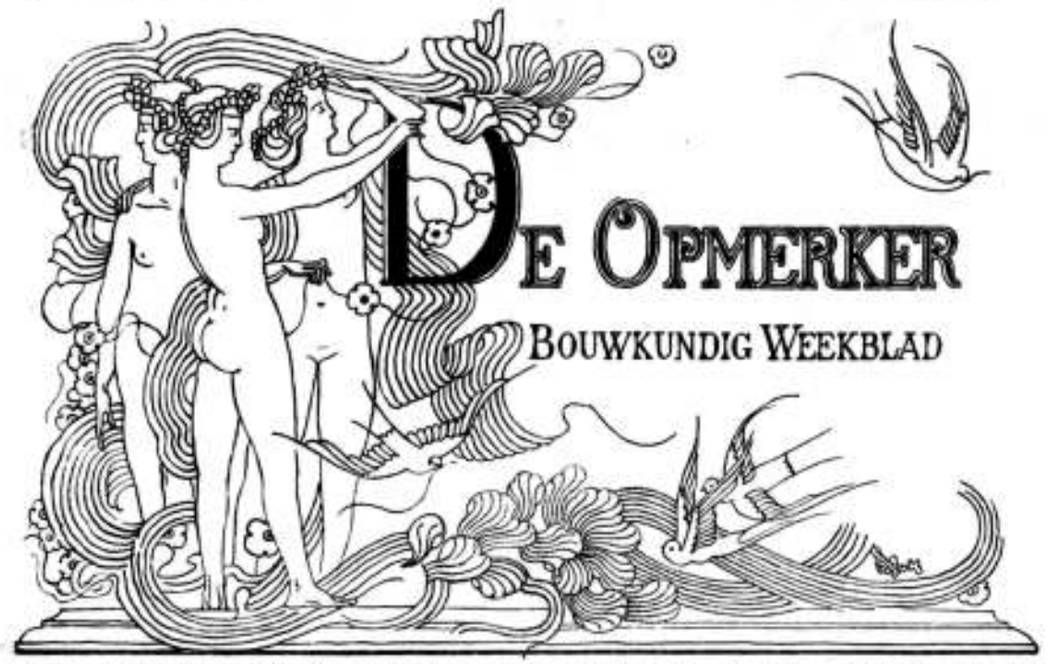

Redacteur: P. W. VAN GENDT Jr.Gz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 5.—, vooruit op 1 April en 1 October, tijkens voor de helft, beschikt wordt voor België, bij vooruitbetaling *f* 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer *f* 0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

REISHERINNERINGEN.

DOOR

A. W. Weissman.

VIII. *Genua.*

(*Vervolg van pag.* 308.)

Op de Piazza Annunziata volgt de Via Cairoli, vroeger Via Novissima geheeten. Hier trekt het Palazzo Balbi de aandacht door zijn imposanten gevel. Ofschoon het gebouw uit de 18e eeuw afkomstig is, zoo behoort het toch onder de belangwekkendste van Genua. Aan de zuidzijde der straat gelegen, loopt het terrein, waarop het paleis staat, sterk hellend naar de Via Lomellina. De bouwmeester Gregorio Petondi heeft daarvan gebruik gemaakt, om het trapportaal aan de eene zijde lager te doen beginnen, dan aan de andere. Komt men van de Via Cairoli binnen, dan ziet men twee trappen naar de binnenplaats omhoog gaan, terwijl daartusschen een trap naar de Via Lomellina, onder de binnenplaats door, afdaalt. Deze aanleg maakt een uitermate imposanten indruk.

Halverwege deze straat leidt een andere, Via San Siro, naar de kerk van dien naam, een koepelgebouw van 1590, doch met een gevel uit het begin dezer eeuw. Van binnen is de kerk met prachtige fresco's versierd, als wier vervaardiger Carlone genoemd wordt. In de koornis is San Siro met een draak geschilderd; het gewelf van den kruisbeuk geeft taferelen uit het leven van Constantijn den Grooten te zien. Het paradijs versiert den koepel, en het leven van St. Pieter vult het gewelf van het schip. De zeer oude Romaansche klokketoren der vroegere kerk, zeker uit de elfde eeuw, is bewaard gebleven.

Ik vervolg nu weder de Via Cairoli en kom dan aan de Via Garibaldi, als Via Maggiore in 1550 door Galeazzo Alessi uit Perugia aangelegd. Dit is de eigenlijke straat der paleizen.

Eerst komt het Palazzo Rosso, dus genoemd naar zijn roode kleur. Het werd in 1624 door Bartolomeo Bianco voor de familie Brignole gebouwd. De laatste afstammelinge van dit geslacht was gehuwd met den hertog van Galliera. Hun zoon Filippo gaf het paleis met zijn kostbaren inhoud aan de stad ten geschenke en ging onder den naam van De Ferrari te Parijs wonen, om zich aan het onderwijs te wijden.

Uit een architectonisch oogpunt beschouwd, biedt dit paleis, ofschoon het van goede verhoudingen is, geen bijzondere merkwaardigheden. Onder de schilderijen bevinden zich zeven fraaie portretten van Van Dijck, een Mars en Venus van Rubens, en ook goede werken van Paris Bordone, Tiziano, Paolo Veronese en Tintoretto.

Het Palazzo Bianco, aan de overzijde, is mede door Filippo de Galliera aan de stad geschonken. Het bevat ook een fraaie collectie schilderijen, doch de tijd ontbrak mij om die in oogenschouw te nemen.

Daarom vervolgde ik mijn weg naar het Palazzo del Municipio, thans het stadhuis van Genua. Het is daarvoor echter niet gebouwd. Rocco Lurago uit Como ontwierp het in 1564 als paleis voor Nicolò Grimaldi, doge van Genua. De betrekkelijk smalle straat doet den gevel niet geheel tot zijn recht komen. Hij bestaat uit een forsch basement en twee verdiepingen en wordt door een prachtige lijst bekroond. De benedenste verdieping heeft als rustiekwerk behandelde pilasters, de bovenste zijn fijner behandeld. In het midden is een portiek met bekronend motief. De tuin strekt zich ter wederzijden van het paleis uit. Daarom zijn daar sierlijke loggia's aan den gevel toegevoegd. De details en de profielen van dit paleis getuigen van groot meesterschap, wat des te meer treft, omdat dikwijls

de detailleering der Genuesche paleizen hunne zwakke zijde moet heeten.

Een vestibule van inderdaad grootsche afmetingen bevat een trap, die naar de hooger gelegen binnenplaats leidt. Aan de achterzijde van deze binnenplaats, die door kolonnades wordt omgeven, ligt de hoofdtrap, die naar de groote raadzaal voert, welke met een modern fresco, Columbus verbeeldend, is versierd.

Links gaat men naar den Salotto rosso, waar verscheidene schilderijen bewaard worden, o. a. een H. Maagd, van Gerard David, die te Oudewater geboren is. In een glazen kast ligt hier ook de viool van Paganini, die op zekere tijden door beroemde violisten mag worden bespeeld. Het laatst moet Sivori zich daarop hebben doen hooren.

Nu volgen de paleizen elkander op. Eerst komt het Palazzo Serra, door Alessi ontworpen, maar in de 18e eeuw verbouwd. Uit dien tijd is de achtkante vestibule afkomstig. Het Palazzo Adorno onderscheidt zich door een eenvoudigen, doch welgeordonneerden gevel.

Het Palazzo Podestà is in 1563 door Giambattista Castello, gezegd il Bergamasco, ontworpen; het Palazzo Ambrogio Doria heeft een modernen gevel. Zijn deze beide minder merkwaardig, het Palazzo Spinola is daarentegen een van Alessi's beste scheppingen. De gevel is met fresco's versierd en daarom eenvoudig van lijnen gebleven. Maar de vestibule, met haar prachtige trap, die naar ruime binnenplaatsen leidt, is bijzonder gelukkig geordonneerd. Dit paleis is van 1558.

Nu volgt het Palazzo Parodi, ook van Alessi en in 1567 gebouwd. De gevel is in rustiekwerk behandeld; de binnenplaats heeft fraaie kolonnades.

Eenvoudiger zijn het Palazzo Cataldi, en het Palazzo Gambaro, beiden van Alessi, doch het Palazzo Cambiaso, van denzelfden bouwmeester, is, vooral van binnen, weer prachtig. Men staat er over verbaasd, hoeveel verscheidenheid de meester aan éénzelfde en dikwijls terugkeerend motief heeft weten te geven.

Nu is deze straat der paleizen een der drukste van Genua. De meeste dezer monumentale gebouwen zijn niet meer in gebruik als patricier-woning, doch dienen als kantoren, ja zelfs als magazijnen en dergelijken. Tegen de gevels zijn allerlei reclameborden aangebracht en zoo krijgt men eenigszins den indruk van vervallen grootheid.

De Via Garibaldi komt uit op de Piazza Fontane Morose, met het Palazzo Pallavicini, in 1565 door Francesco Casella gebouwd, maar later door Pellegrini en Piccaluga veranderd. Ook het Palazzo della Casa, uit de 15e eeuw en geheel in middeneeuwschen stijl, trekt hier de aandacht.

Een drukke winkelstraat, de Via Carlo Felice leidt nu naar de Piazza de Ferrari, die voor Genua is wat de Dam is voor Amsterdam. Van daar vertrekken de omnibussen, daar staan de rijtuigen, daar is het drukste verkeer van de geheele stad. De bouwwerken aan dit plein zijn niet van veel beteekenis. Het Teatro Carlo Felice is een gebouw van omstreeks 1840, dat door zijn reusachtig Dorisch portiek zonder fronton min of meer aan de Beurs te Amsterdam herinnert.

Ik ga daarom een nauw straatje, de Salita San Matteo in, om de kerk van dien naam op te zoeken, waar Andrea Doria begraven ligt. Ik krijg nu een kijkje in het oude Genua, welks straten zoo nauw zijn, dat wij ze steegjes zouden noemen. De hooge huizen doen ze nog enger schijnen.

Het pleintje vóór de kerk is klein en heeft een zeer antiek aanzien. Hier en daar fragmenten van 13e-eeuwsche architectuur, op zonderlinge wijze verbonden met gevels uit lateren tijd.

De kerk maakt geen imposanten indruk. Haar lage gevel bestaat uit lagen van afwisselend zwart en wit marmer. Een Gothisch portaal en twee roosvensters, ziedaar alle versiering. Maar overal zijn opschriften in het marmer gehouwen, die de overwinningen door het geslacht Doria behaald vermelden.

Als men binnentreedt vindt men een interieur in Renaissance-stijl, het werk van Giovanni Angelo Montorsoli. De drie beuken zijn met fresco's van Luca Cambiaso versierd; twee oxalen, twee predikstoelen zijn fraai gebeeldhouwd. Het koor ligt hooger dan de kerk; de krypta bevat het graf van Andrea Doria, een meesterstuk van eenvoud en bevalligheid. Het geheel is een der eigenaardigste scheppingen der Renaissance. De betrekkelijk schaarsche verlichting geeft er iets mystieks aan.

Een deur ter linkerzijde leidt naar een kruisgang in Gothischen stijl, met dubbele colonnetten. Het midden is beplant, de wanden zijn weder met opschriften bedekt, die op de Doria's betrekking hebben. Deze oude kloostertuin, tusschen de hooge huizen gelegen, ademt een volkomen rust. Men zou niet meenen zoo dicht bij het gewoel van een drukke stad te zijn. Ik dacht aan het Begijnhof te Amsterdam.

Nu weder terug naar de Piazza de Ferrari en dan door de Via Sellai naar de Piazza Nuova, die daarmede haast één geheel uitmaakt.

Hier staat de kerk Sant' Ambrogio, door de Jezuieten sinds 1589 gebouwd. Pellegrino Tibaldi heeft het ontwerp gemaakt, dat in plan een basiliek met koor en kruisbeuk vertoont. Een koepel rijst boven het kruis omhoog. De pracht van het interieur is inderdaad overweldigend. Marmer in de meest verschillende kleuren, beeldhouwwerk, stucwerk, vergulдsel, fresco's, dit alles werkt samen om een uiterst rijken indruk te maken. Werken als dit plegen de kunstgeschiedschrijvers meestal in afkeurenden zin te vermelden. Maar wie onbevooroordeeld is en wie het dwaas vindt iets te verwerpen, alleen omdat het van het etiket „Barok" is voorzien door menschen die eigenlijk geen verstand van kunst hebben, kan hier veel genieten. Wat is zulk een kerk een trouwe afspiegeling van den tijd, die haar zag ontstaan! Welk een smaak, welk een technisch kunnen spreekt niet uit zulk een schepping! Waar is een modern werk, dat zoo geheel den geest van *onzen* tijd weergeeft?

Maar ik wil mij niet tot bespiegelingen laten verleiden, en ga dus naar het Palazzo Ducale, waar vroeger de dogen hun verblijf plachten te houden. Nu zou men het een „gebouw voor algemeenen dienst" kunnen noemen. De gevel, met beelden versierd, is eenvoudig, doch imposant door zijn afmetingen. In de reusachtige vestibule, op de trappen en in de zalen heerscht een druk gewoel. De menschen gaan daar gerechtszittingen bijwonen, kinderen of overledenen aangeven, kortom al die zaken verrichten, die een goed burger niet kan nalaten, zonder in onaangename aanraking met de overheid te komen.

Van de Piazza Nuova leidt de Via San Lorenzo naar de hoofdkerk van Genua. De gevel, met zijn hoogen trap, maakt een zonderlingen indruk. Beneden drie Gothische portalen, met zeer oud beeldhouwwerk in de tympans. Men ziet daar op hoogst naïeve wijze voorgesteld, hoe de H. Laurens op zijn rooster wordt gebraden. Het bovendeel van den gevel, dat een roosvenster bevat, is met afwisselende lagen zwart en wit marmer bekleed. Alleen de zuidelijke toren is in den Renaissance-tijd opgetrokken en van een koepeltje en vier hoektorentjes voorzien. In plaats van den noordelijken is een loggia gemaakt.

De kerk is een basiliek met drie beuken, die door marmeren zuilen, blijkbaar nog uit den Romaanschen tijd, worden gescheiden. Spitsbogen rusten op deze zuilen en daarboven zijn galerijen gemaakt. De afwisseling van zwart en wit marmer bewijst dat men hier werk uit den Gothischen tijd, misschien wel uit de 12e eeuw, voor zich heeft. Ook koor en kruisbeuk moeten in dien tijd voltooid zijn geweest. Het zuiderportaal althans, de Porta San Gottardo, is geheel in twaalfde-eeuwschen stijl. Op overwelving was de kerk niet aangelegd, zoodat zij een open houten kap moet hebben bezeten.

In de 16e eeuw heeft Galeazzo Alessi echter de kerk verbouwd. Hij liet het westelijk deel zooals het was, doch verhoogde het en bracht vensters boven de galerijen aan. Ook de kruisbeuk werd op deze wijze veranderd. In de plaats der oude kruispijlers kwamen echter Korinthische pilasters over de volle hoogte, als bekleeding van zwaardere pijlers, die een koepel moesten dragen. De geheele kerk werd met tongewelven bedekt en het koor geheel in Renaissance-stijl ingericht.

Als een pur-sang Viollet-le-Duc vereerder deze kerk ooit bezocht, dan zal hij zich verbazen en ergeren over wat Alessi heeft verricht. Waarom, zoo zal hij vragen, in naam van de stijleenheid, waarom niet bij deze veranderingen den 12e-eeuwschen stijl gebruikt? Het antwoord moet dan luiden dat Alessi daaraan niet gedacht heeft, omdat hij zoo gelukkig was te leven in een tijd, die nog een eigen stijl bezat.

Het contrast tusschen het werk der 12e en dat der 16e eeuw is zeker pikant. Niemand behoeft te vragen, wat van de restauratie afkomstig is en wat niet. De stijlvormen spreken voor zichzelf. En het moet erkend worden, dat Alessi erin geslaagd is, aan het kerk-interieur iets zeer imposants te geven.

De kerk is een waar museum. Onder hare kapellen munt vooral uit de Capella di San Giovanni Battista, in 1098 gesticht, doch in het laatst der 15e eeuw in haar tegenwoordigen staat gebracht. Een koepeltje vormt de bekroning, de muren zijn prachtig met veelkleurig marmer ingelegd. In de zijwanden zijn nissen uitgespaard, die met prachtige marmeren beelden, door Matteo Civitale van Lucca gebeiteld, zijn versierd. Links staan de profeet Habakuk, de H. Elizabeth en Eva, rechts de profeet Jesaia, Zacharia en Adam. De beelden dragen het jaartal 1486. Civitale toont zich hier een der beste meesters van den quattrocento; zijn werk heeft een duidelijk Florentijnsch karakter en de invloed van Donatello is er nog in merkbaar.

Het altaar der kapel wordt geflankeerd door twee dergelijke nissen. De beelden, daar geplaatst, zijn in 1503 door Andrea Sansovino gemaakt. Zij stellen Johannes den Dooper en Maria voor en toonen groot meesterschap. De harmonische schoonheid dezer figuren herinnert aan Raffael; Maria is uiterst liefelijk, Johannes grootsch en levendig van gebaar.

Boven het altaar verheft zich een prachtige tabernakel, in 1532 door Giacomo en Guiglielmo della Porta voltooid. De laatste, die een leerling van Michelangelo was, heeft de beelden der profeten, tegen de pedestallen geplaatst, gemaakt en hij is erin geslaagd in die figuren iets van de grootschheid, die zijn leermeester kenmerkt, te leggen.

Een deur naast de kapel leidt naar een kruisgang, nog geheel Romaansch; aan die zijde kan men ook den prachtigen, deels in Gothischen, deels in Renaissance-stijl behandelden gevel beschouwen, die door Pier Domenico da Bissone aan de kapel werd toegevoegd. De beeldhouwkunst speelt hier een groote rol, en vooral de reliefs, op het leven van Johannes den Dooper betrekkelijk, zijn fraai bewerkt. Daar echter de kapel aan de noordzijde van de kerk gelegen is, laat het schaduw-effect te wenschen over.

Het zou mij te ver voeren, al de andere merkwaardigheden der kerk op te noemen. Maar enkele kunstwerken mogen toch niet onvermeld blijven. Het graftecken van kardinaal Luca Fieschi (van hetzelfde geslacht als de Fieschi, die als Fiesco door Schiller als held van een drama werd gebruikt) is in 1336 door Giovanni di Balduccio uit Pisa gemaakt. Vier leeuwen dragen een sarcophaag, die met een relief, den ongeloovigen Thomas, versierd is. Hooger is de kardinaal met twee engelen voorgesteld. Is dit beeldhouwwerk ook nog ietwat onbeholpen, het heeft toch reeds verdienste, vooral wat de compositie betreft.

Belangwekkend scheen mij ook een schilderij van Federigo Baroccio, uit het jaar 1595. Van dezen schilder, die, naar men wil, zijn naam aan den Barok-stijl zou hebben gegeven, had ik nooit iets gezien. Baroccio, gezegd Fiori da Urbino, leefde van 1528—1602. Geboren in dezelfde stad, waar Raffael het levenslicht had aanschouwd, volgde hij zijn beroemden stadgenoot na, doch studeerde hij ook Tiziano en Correggio. De schilderij te Genua, die den gekruisten Christus met Maria, Johannes en den H. Sebastiaan voorstelt, herinnert het meest aan den laatsten schilder, door de effectvolle behandeling van het licht en bruin. Christus is misschien wat overdreven, ook de heiligen hebben iets pathetisch, maar toch is de schilderij veel beter, dan ik verwacht zou hebben.

Een kapel, noordelijk van het koor, is met prachtige fresco's door Luca Cambiaso versierd. Zij dragen het jaartal 1568 en munten door smaakvolle compositie uit. Tafereelen uit het leven van Maria, ook uit Christus' jeugd, zijn daar geschilderd.

Nog zag ik in een kapel zeven beelden van Guiglielmo della Porta; zij dragen het jaartal 1534 en zijn geheel in de manier van Andrea Sansovino.

Tegenover deze kerk is een modern bankgebouw opgetrokken; de Banca Nazionale is daar gevestigd. De bouwmeester van dit werk heeft niets beters weten te doen, dan de oude voorbeelden te volgen. Een vergelijking met het ook aan dit plein gelegen Palazzo Negroni-Elena, door Scamozzi ontworpen, valt niet in het voordeel van den modernen architect uit.

Ook het aartsbisschoppelijk paleis, een werk van 1530, is een gevaarlijke nabuurlijke nabuur voor het bankgebouw.

Ik kom nu in de oude stad. Hier ziet men geen huizen meer, gelegen aan betrekkelijk breede en slechts weinig hellende straten, doch nauwe en sombere straatjes, die dikwijls zeer steil naar beneden loopen. Zij heeten salite en hebben aan de zijden platen van steen voor de voetgangers en in het midden een klinkerpad voor de muilezels, die als lastdieren gebruikt worden. Rijtuigen kunnen in deze straatjes niet komen. Paleizen met prachtige binnenplaatsen liggen in deze doolhoven verscholen. Allerlei oude bouwfragmenten trekken de aandacht. De bewoners leven grootendeels op straat.

(Wordt vervolgd.)

DE NIEUWE KATHEDRAAL VAN WESTMINSTER.

Een aantal der voornaamste leden van de Engelsche Roomsch-Katholieke gemeente, waaronder verschillende hoogwaardigheidsbekleeders der kerk en ook

eenige vreemde bezoekers, hebben kort geleden de nieuwe kathedraal, thans in aanbouw, in Westminster in oogenschouw genomen. Bij het gunstig zomerweder is het werk snel gevorderd.

De eerste steen werd gelegd den 22sten Juni 1895 en men rekende toen twee jaren noodig te hebben voor de voltooiing van den bouw, die begroot werd op 1,800,000 gulden. De tijd is reeds overschreden en met de bouwsom zal men ook wel niet uitkomen, maar dit zal hier weinig hinderen, en binnenkort zal de diocese van Westminster, die zich tot nog toe behielp met een hulpkathedraal in Kensington, weder op haar eigen terrein, ongeveer op een halve Engelsche mijl afstand van Hydepark-Corner, nabij Victoriastreet, een kathedraal bezitten, die zich waardig bij de aan historische monumenten rijke omgeving aansluit.

De bouw wordt uitgevoerd naar het ontwerp van John F. Bentley, die langen tijd in Italië vertoefde, om de oud-Christelijke basilieken te bestudeeren. Men had namelijk van begin af aan vastgesteld, ook uit een zekere piëteit tegenover de oude Westminster-Abbey, die bij de Londenaars diepgeworteld schijnt, dat de Gothische vormen zouden worden vermeden, en dacht er daarentegen over, de oud-Christelijke St. Pieters-basilika, die eenmaal stond op de plaats, waarboven zich thans te Rome Michel-Angelo's reuzenkoepel welft, in Londen te doen herrijzen. De karakteristieke vormen van dit bouwwerk bleken evenwel moeilijk in overeenstemming te brengen met de eischen van den tegenwoordigen tijd, zoodat dit denkbeeld werd ter zijde gesteld en Byzantijnsche vormen, meerendeels geïnspireerd op de St.-Marco te Venetië, de St.-Vitale te Ravenna en de St.-Ambrogio te Milaan, werden gekozen.

Het is den architect gelukt daarmede een imposant geheel te componeeren, vooral wat het interieur betreft.

De bebouwde oppervlakte zal + 5000 M² bedragen. De geheele lengte van het grondvlak is 106.75 M., de geheele breedte 47.60 M., de hoogte van het hoofd- of middenschip van buiten 27.50 M.

Van binnen is het hoofdschip 85.40 M. lang en 18.30 M. breed; het bestaat uit vier groote koepelgewelf-systemen. Aan het derde gewelf, van den voorgevel af, sluit zich ter weerszijden een soort van transept aan; het vierde gewelf overdekt het koor en de altaarruimte en is met een halfcirkelvormige absis afgesloten. Onder deze absis is een krypt. Het altaar wordt zooveel boven den vloer der kerk verheven geplaatst, dat het uit nagenoeg alle hoeken van het gebouw goed zichtbaar zal zijn; een trap van dertien treden voert er heen.

Ter weerszijden van het koor zijn twee groote, eveneens halfcirkelvormig afgesloten kapellen uitgebouwd, één voor de H. Maagd en één voor St. Petrus, terwijl langs de noord- en zuidzijde, aansluitende aan de vrij smalle zijschepen van de hoofdruimte der kerk, telkens vier kleinere kapellen zijn aangebracht, zoodat hier een soort van vijfschepige basilikale aanleg is ontstaan, die vooral na de geheele voltooiing en inwendige afwerking een machtigen indruk zal maken. Of dit ook van de uitwendige architectuur van het gebouw gezegd zal kunnen worden, zal de tijd moeten leeren.

Dit werd reeds vroeger bij de beschouwing der plannen door een bevoegd beoordeelaar met eenigen grond betwijfeld. De Oostersche vormen toch, die de architect hier heeft toegepast en die zeker bij de St. Marco te Venetië hun effect niet missen, werden daarbij in de grauwe Londensche atmosphéer minder op hun plaats geacht en zullen bovendien te veel herinneren aan een synagoge, een indruk, die door den hoogen, zwaren toren niet teniet gedaan zal worden. Hoe dit zij, de nieuwe kathedraal van Westminster zal eerlang een aantrekkelijkheid te meer uitmaken voor den architect, die Londen bezoekt.

KUNSTONDERWIJS IN ENGELAND.

Hoe het in Engeland over het algemeen met het kunstonderwijs staat, en dat dit niet in allen deele zoo voorbeeldig is georganiseerd, als sommigen misschien wel meenen, moge blijken uit het volgende.

Het Engelsche Departement van Wetenschap en Kunst verzamelt eens in het jaar het werk van de leerlingen der kunst- en kunstindustriescholen van het geheele land en onderwerpt dit aan het oordeel eener commissie van examinatoren, grootendeels bestaande uit leden en *associates* der *Royal Academy* en voorts uit vakmannen, niet tot deze instelling behoorende.

Vóór het bijeenkomen dezer commissie worden de teekeningen geschift en haar alleen die voorgelegd, welke waardig voorkomen naar een prijs te kunnen mededingen.

Ongeveer een tiende deel van de 50,000 teekeningen blijft op die wijze over, toch nog een respectabel getal, om de taak der beoordeelaars, die hieruit ruim een duizendtal ter bekroning met een prijs moeten voordragen, niet gemakkelijk te maken.

Deze prijsteekeningen zijn gedurende eenige weken in een der zuidelijke galerijen van het South Kensington Museum tentoongesteld.

Wanneer men nagaat, welke groote sommen jaarlijks door het Parlement bewilligd worden, ten behoeve van het Departement van Wetenschap en Kunst, dan is te vreezen, dat de tegenwoordige tentoonstelling van resultaten niet zal bijdragen, om een hoog denkbeeld te geven van hetgeen door de directies van verschillende scholen met de ten dienste staande middelen wordt tot stand gebracht.

De examinatoren moeten bepaald moeite gehad hebben om de medailles — gouden, zilveren en bronzen — en de meer dan ruime hoeveelheid boekwerken, die beschikbaar waren, allen te plaatsen en hebben dan ook niet geaarzeld een vrij scherpe maar zeer ernstig gemeende critiek van het werk der leerlingen te geven, waartegen weinig is in te brengen.

Het meerendeel der autoriteiten op het gebied van opvoeding en onderwijs toch schijnt zich in 't hoofd gesteld te hebben, dat de eenige weg, om het opmerkingsvermogen van jongelieden te ontwikkelen, bestaat in het wekelijks eenige uren tijds besteden aan teekenen op de wijze, zooals deze geleerde heeren dat noodig oordeelen.

Dat evenwel zelfs de meestgevorderde leerlingen, zij die ondersteuning van het gouvernement genieten, ooit groote schilders zullen worden, is zeer twijfelachtig. Het zou meer in het belang der jongelieden en beter voor de maatschappij in het algemeen zijn, wanneer de examinatoren de bevoegdheid hadden, om aan de ouders te kennen te geven, dat de beste jaren hunner kinderen op deze wijze verloren gaan en dat zij zich beuzelachtige gewoonten eigen maken, die hen in den weg zullen staan, wanneer zij zich een ander vak dan dat der hooge kunst eigen moeten maken om in hun onderhoud te voorzien.

De uitzonderingen op deze veelzeggende veroordeeling van het weinig ernstige werk, met zulke enorme kosten voortgebracht, worden geleverd door de leerlingen in de groote fabrieksdistricten.

Birmingham altijd in het eerste gelid, dan Manchester, Leeds, Sheffield, Macclesfield, Bristol, Glasgow en een of twee minder belangrijke plaatsen hebben getoond, wat geleverd kan worden in practisch teekenen, toegepast op de nijverheid dier districten. De jonge leerlingen hebben hun technische kennis van het vak, waarvoor de teekeningen vereischt werden, weten te pas te brengen en de voordeelen hiervan springen duidelijk in het oog.

Het tot den prijskamp toelaten der groote massa minder ijverige leerlingen, die het teekenen meer als een amusement opvatten en er zich jaar op jaar weder voor aanmelden, moet echter leiden tot een veroordeeling van het geheele systeem, waarop het kunstonderwijs in Engeland sedert de laatste twintig jaren gebaseerd is.

Artisten worden geboren en niet gekweekt in scholen, en alle opvoedingsmethoden zullen niet in staat zijn schilders te maken van jongens en meisjes, die geen idealiteit of perceptie van het schoone hebben.

De examinatoren zijn zeer beslist in hun uitspraak over de afwezigheid van studie en gedachte, die in de prijsteekeningen valt op te merken. Het werk der meisjes is echter in dit opzicht dit jaar beter dan dat der mannelijke leerlingen, mogelijk omdat de eersten meer tijd aan het werk hebben besteed en beter waren voorbereid op hetgeen van hen geëischt werd.

De publieke opinie begint al sterker en sterker over te hellen naar de meening, dat het verkwistend prijssysteem, dat op het oogenblik het onderwijs aan alle scholen min of meer beheerscht, een ondiag is en dat in het bijzonder medailles, door te groote vrijgevigheid bij het uitdeelen, hare waarde hebben verloren. Ook blijkt meer en meer de wenschelijkheid om de gouvernementssubsidiën of beurzen, de *z.g. scolarships*, in aantal in te krimpen, maar in waarde te verhoogen, zoodat een knap en werkelijk veelbelovend leerling gedurende zijn leertijd niet door geldelijke zorgen of overwegingen in zijn studie wordt gehinderd, maar die ongestoord volbrengen kan.

DE TOREN DER OUDE KERK TE DELFT.

Wat omtrent den toren der Oude Kerk te Delft, zijn gevaarlijken toestand en zijn restauratie in de dagbladen wordt medegedeeld, is in meer dan een opzicht merkwaardig.

Allereerst om het bezoek door Dr. Cuypers, volgens sommige berichtgevers „in opdracht van den Minister van Binnenlandsche Zaken", volgens andere „in opdracht van den Minister Goeman Borgesius" aan den vermaarden Delftschen scheeven toren gebracht.

Het blijkt niet dat de gemeente Delft om Rijkssubsidie voor de herstelling heeft gevraagd, zoodat het niet volkomen duidelijk is, met welk recht de Minister zich in deze zaak gemengd heeft. Ook blijft het duister in welke qualiteit Dr. Cuypers als deskundige is opgetreden. Sommige berichten zeggen als „Rijksadviseur", doch wij meenden dat indertijd door den Minister Kappeyne de commissie van adviseurs was opgeheven. Zijn wij wel ingelicht, dan staat de heer Cuypers in geen andere officieele betrekking tot het Rijk dan als „architect der Rijks-museumgebouwen", eigenlijk „van het Rijks-museumgebouw", en heeft hij als zoodanig zijn bureau's daar ter plaatse.

Maar het zij dan qualitate qua of niet, een rapport over het bezoek is aan Burgemeester en Wethouders van Delft uitgebracht, en daarin is het o. i. zeer goede advies gegeven om niets aan den toren te doen, alvorens door besteigering een behoorlijk onderzoek zij mogelijk gemaakt, en pas van den uitslag van dit onderzoek te laten afhangen wat verricht zal worden.

Wij hebben dikwijls, ofschoon de goede bedoelingen van Dr. Cuypers erkennende, moeten afkeuren, wat hij als restaurateur heeft tot stand gebracht. Men zal er ons dus niet van verdenken partijdig te zijn, wanneer wij de conclusie van het door dien architect uitgebracht rapport volkomen onderschrijven.

Het schijnt ons een raadsel hoe Burgemeester en Wethouders van Delft, een zoo verstandig rapport bezittende, nog advies zijn gaan vragen aan de heeren F. J. Nieuwenhuis, directeur der gemeentewerken te Utrecht, en C. B. Posthumus Meyjes, architect te Amsterdam, twee personen, waarvan het bekend is, dat zij, te Utrecht en te Arnhem „restaureerende", met Dr. Cuypers en zijn geestverwanten geducht overhoop hebben gelegen.

Dat deze beide heeren het door Dr. Cuypers bedoeld uitwendig onderzoek hebben ingesteld, blijkt niet. Ofschoon zij de vraag, of voorziening uit een oogpunt van veiligheid noodzakelijk is, volmondig met ja beantwoorden en een radicale, algeheele sloping der vier hoektorens gelijktijdig niet gewenscht achten — van een archeologisch standpunt beschouwd — komen zij tot de zonderlinge conclusie... dat, uit een technisch en waarschijnlijk ook uit een financieel oogpunt beschouwd, de algeheele vernieuwing *zeker* is te verkiezen boven herstelling! De heeren hadden gerust nog een stap verder kunnen gaan en, erop wijzende, dat de bedoelde vier hoektorens, uit een technisch oogpunt beschouwd, onnoodig zijn, tot afbraak daarvan, zonder herbouw, kunnen adviseeren. Uit een financieel oogpunt beschouwd zou dit het voordeeligste geweest zijn!

Het is te begrijpen dat de Delftsche Raad, die al op 21 Juli jl. besloten had de vier hoektorens te doen afbreken en herbouwen, door het advies van Dr. Cuypers tot andere en betere gedachten kwam. Een deskundig lid, de architect J. B. Schelling, stelde voor, dat besluit in te trekken en een commissie te benoemen, die getuige zou kunnen zijn van het afbreken van het bovenste deel van de spits van den noordoostelijken hoektoren, dat voor het trekken van conclusiën ten opzichte van verdere restauratie van belang mag geacht worden. Hij meende, en terecht, dat het nemen van een goeden maatregel niet mag afstuiten op overdreven vrees voor een min of meer gevaarlijken toestand, die reeds tal van maanden bestaat.

In een volgende vergadering zal dit voorstel in behandeling komen. Wij hopen, dat het zal worden aangenomen en dat dus een onzer interessantste middeleeuwsche kerktorens van de „radicale" behandeling zal gered worden, waarop plan scheen te bestaan. Alleen archeologische overwegingen mogen hier den doorslag geven. Wenscht men die niet te doen gelden, dan kan de geheele toren, zonder eenige schade voor Delft, gerust gesloopt worden.

DE TWENTSCHE BANK TE AMSTERDAM.

Nauwelijks had de Amsterdamsche Bank een geheel nieuw kleed aangetrokken en inwendig zeer belangrijke veranderingen ondergaan, of het plaatsen van seigers en schuttingen en de gedeeltelijke sloping van de Twentsche Bank deden ons vermoeden, dat ook daar belangrijke veranderingen zouden plaats vinden.

Uit vertrouwbare bronnen kunnen wij een en ander hieromtrent mededeelen.

Op de plaats, waar het wisselkantoor aan de Spuistraat stond, zal nu een entrée-gebouw opgetrokken worden als eenige toegang tot de Twentsche Bank

met een aansluitend fraai trappenhuis, waarin een trap van hardsteenen treden geplaatst wordt.

De binnenmuren van af de Spuistraatzijde tot de directiekamers aan den Singel worden bijna alle gesloopt, zoodat men één groote ruimte krijgt met enkele penanten en ijzeren kolommen als draagpunten.

Deze groote ruimte wordt door een mahoniehouten counter in twee gedeelten gescheiden. Het eerste gedeelte, breed ± 3,5 M. langs den geheelen gevel Spuistraat, wordt de cour voor het publiek. Het tweede gedeelte achter den counter is bestemd voor dienstruimte, dus voor den staf, bestaande uit ± 170 personen, zoodat men van uit de cour over den counter heen het geheele personeel der Twentsche Bankvereeniging overziet, geheel volgens het systeem der groote Engelsche bankinstellingen.

De verlichting van deze ruimte heeft plaats door de vensters aan de Spuistraat en door een groot bovenlicht aan de tegenwoordige binnenplaats.

Het oude trappenhuis aan de Spuistraatzijde vervalt, evenzoo dat aan de Singelzijde, waardoor op den beganen grond gelegenheid is tot het maken van vier spreekkamers; de daarboven verkregen ruimten zullen als privaat- en toiletkamers voor de verdiepingen ingericht worden.

In het sousterrain aan den Singel komen ruime privaat- en toiletkamers voor directie en personeel.

Verder worden op het lagere gedeelte van het gebouw aan de Spuistraatzijde 2 verdiepingen opgetrokken. Onder de inwendige veranderingen behoort de inrichting van een fraai betimmerde vergaderzaal en bestuurskamer op de eerste verdieping.

De gevel aan de Spuistraat, alsmede de kap, worden geheel in overeenstemming met het nieuw op te trekken entréegebouw gewijzigd.

Daar de werkzaamheden van de Twentsche Bankvereeniging ongestoord moeten doorgaan, wordt de verbouwing in verschillende opvolgende afdeelingen geregeld.

De architecten, met de leiding belast, zijn de heeren A. L. van Gendt en Zonen, terwijl den aannemers Cerlijn en De Haan onderhands de uitvoering is opgedragen.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

AFDEELING AMSTERDAM.

Vergadering van 6 October 1897.

Uit de ingekomen stukken bleek o. m. dat twee oud-leden der afdeeling van de Rotterdamsche weder naar de Amsterdamsche afdeeling wenschten over te gaan.

Hierna werden twee nieuwe leden aangenomen.

De heer L. A. Sanders, vice-voorzitter, stelde daarop een 200-tal photographiën naar uitgevoerde cementijzerwerken ter bezichtiging en gaf van een en ander de noodige verklaringen.

De vragenbus leverde het volgende op: „Hoe moet een bliksemafleider gecontrôleerd worden en wanneer?"

De heer Mool-naar Roeder beantwoordde de gestelde vragen en stelde zich beschikbaar tot het houden van eene verhandeling over „bliksemafleiders" in een der volgende vergaderingen.

Na rondvraag werd de vergadering gesloten.

BOEKAANKONDIGING.

Aanteekening op Boogaard's verzameling van wetten, decreten, besluiten, tractaten en andere bescheiden betreffende den Waterstaat in Nederland, op last van het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid bewerkt door Mr. J. M. Hoog, referendaris aan genoemd Departement.

Bij Martinus Nijhoff te 's-Gravenhage verscheen het eerste gedeelte van bovengenoemd werk. Blijkens het voorbericht tracht men door deze „aanteekening" te voorzien in de behoefte aan eene beknopte samenvatting, in verschillende rubrieken, van de stof, die in het ten jare 1858 verschenen hoofddeel en in de 33 vervolgdeelen van Boogaard's verzameling van wetten enz. betreffende den Waterstaat in Nederland is verspreid, met name ook in de behoefte aan eene bijeenbrenging, zooveel mogelijk de bij elkander behoorende onderwerpen onder eenzelfde rubriek, van de in de bijlagen achter dat werk gevoegde aanteekeningen, voor zooveel de mededeeling daarvan nu nog van belang geacht kan worden, verder met aanwijzing van hetgeen van de wetten, besluiten enz. op waterstaatsgebied thans nog al of niet rechtsgeldigheid heeft, een en ander zoowel voor wetenschappelijk als voor practisch gebruik.

De „Aanteekening" zal verschijnen in ongeveer 40 vel druks ad 20 cents per vel en in het begin van 1898 compleet zijn.

VRAAG.

Bestaat er ook een uitgaaf waarin de gemeentevlaggen der Nederlandsche steden en dorpen worden beschreven of afgebeeld? Met het oog op eventueele decoratiën bij de naast. kroningsfeesten zouden wellicht velen met mij door een mededeeling daarvan gediend zijn.

D. C.

Een dergelijk werk bestaat, voor zoover wij weten, niet. Daar echter de banieren, waaronder in de middeleeuwen de poorters der steden optrokken, bijna altijd het stadswapen vertoonden, zoo kan het werk van d'Aldaing van Giessenburg goede diensten bewijzen. Als men echter maar zorgt, de daar gegeven wapens niet als voorbeelden van juiste *heraldieke* opvatting te beschouwen;

Red.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

AMSTERDAM. De in het voorgaande nummer gedane mededeeling dat de leden van den Gemeenteraad in de gelegenheid gesteld waren om eene afbeelding van het door den heer Berlage ontworpen Beursgebouw in oogenschouw te nemen, schijnt op een misverstand te berusten.

— De besturen van verschillende Amsterdamsche vereenigingen, bij het bouwvak betrokken, hebben aan den Raad aldaar een adres gericht, waarin zij te kennen geven, dat bij den bouw der gemeente-politie-wachthuizen en van de school aan den „Hortus", de bepalingen betreffende minimum-loon en maximum-werktijd niet zijn nageleefd en dat ook de aannemer Nederhorst, van Gouda, zich bij den nu in aanbouw zijnden onderbouw van den nieuwen watertoren aan den Haarlemmerweg niet gestoord heeft aan art. X van genoemde bepalingen.

Zij richten het dringend verzoek aan den Raad, B. en W. uit te noodigen, zoodanige maatregelen te willen nemen, waardoor de gelegenheid tot misbruiken worde benomen en de bedoeling der wet meer in practijk kan worden gebracht.

Tevens verzoeken zij den Gemeenteraad, B. en W. uit te noodigen, om, met het oog op de groote werkloosheid in de groote bouwvakken alhier, welke zeer waarschijnlijk zich in den aanstaanden winter zal uitbreiden, zoodanige maatregelen te nemen, dat het mogelijk worde, dat er van 1 Nov. aanstaande af niet langer dan 9 uren daags zal worden gewerkt op gemeentewerken, welke nog moeten worden aanbesteed, of reeds in aanbouw zijn, overtuigd als zij zijn dat, als de gemeente als werkgeefster voorgaat, dit particuliere werkgevers (sters) zal kunnen nopen dit goede voorbeeld te volgen.

NIJMEGEN. De restauratie van de groote zaal op de bovenverdieping van het Raadhuis, waarvoor in 1895 een crediet van *f* 12.400 geopend werd, is naar het ontwerp van den gemeente-architect, den heer J. J. Weve, geschied. Zij omvat buiten de eigenlijke versieringen een geheele vernieuwing van den vensterwand en de daarin aangebrachte vijf vensters; de balkzoldering is behouden gebleven, van verf ontdaan en met eikenhout bekleed. De binnendecoratie, in den geest der 16e-eeuwsche Vlaamsche renaissance, bestaat uit een eenvoudige, rijke en met beeldhouwwerk versierde betimmering van eikenhout ter hoogte van 2.25 M. boven den vloer; aan den langen zaalwand zijn drie rijk versierde enkele deuren en aan den westelijken wand is een dubbele deur in het midden geplaatst. De betimmering is het werk van de firma Gebrs. Van Malsen, te 's-Gravenhage, en de bovenpaneelen der vijf vensters hebben een kleurige glasdecoratie, waarvan de levering aan de firma J. L. Schouten, te Delft, werd opgedragen.

Toen de eerste zitting van den Gemeenteraad in de gerestaureerde zaal op Zaterdag 2 October gehouden werd, bracht de Voorzitter warme hulde aan den architect Weve, welke woorden met algemeene toejuiching ontvangen werden. De architect genoot de voldoening dat zijn jaarwedde met algemeene stemmen verhoogd werd.

PERSONALIA.

— De heer N. H. Henket, hoogleeraar aan de Polytechnische School, is op zijn verzoek, met ingang van 1 Nov. 1897, eervol ontheven van de waarneming van het directoraat.

— Door den Minister van Koloniën zijn de heeren A. A. Meijers, A. G. Allart, F. A. Varkevisser, A. M. Valkenburg, F. C. van Sillevoldt en Jhr. R. L. R. de Muralt gesteld ter beschikking van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, om te worden benoemd tot adspirant-ingenieur bij den waterstaat daar te lande.

— Voor eene benoeming tot directeur der gemeentewerken te Leiden worden door B. en W. den Gemeenteraad aanbevolen de heeren J. N. van Rijven, civiel-ingenieur, adjunct directeur der gemeentewerken te Arnhem; G. H. Broekman, civiel-ingenieur, wonende te Warasdin (Croatië), en A. J. M. Stoffels, civiel ingenieur bij de gemeentewerken te 's-Gravenhage.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is: eervol ontslagen, wegens ziekte, de opz. 3e kl. J. J. Habeek.

— Tot inspecteur 3e kl. bij het toezicht op de spoorwegen en het stoomwezen in Ned.-Indië is benoemd S. R. J. Omen.

— De heer P. van Benam van Vloten, adjunct-ingenieur bij den dienst van weg en werken te Utrecht, wordt met ingang van 1 Nov., op zijn verzoek, eervol uit den dienst der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen ontslagen en treedt op als ingenieur bij de maatschappij „Electra" te Amsterdam.

— Tot directeur der waterleiding te Wageningen is benoemd de heer H. Lenderink, directeur der gasfabriek aldaar.

— Den 7n October jl. heeft de heer G. S. Nout het feit herdacht, dat hij gedurende 40 jaar als opzichter aan den Over-Amstelschen polder is werkzaam geweest.

— Tot leeraar in het bouwkundig teekenen aan het gemeenteteekeninstituut te Breda is benoemd de heer J. A. van Dongen aldaar.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Twee opzichters voor de opname van een tramweg-tracé in West-Indië. Vereischten: beneden 35 jaar, gezond gestel, kennis van landmeten, waterpassen en situatieteekenen. Inl. Celebesstraat 28, Den Haag.

— Militair opzichter der genie 3e kl. in Ned.-Indië. In Jan. a. s. wordt voor deze betrekking te 's-Gravenhage voor Nederlanders tusschen de 20 en 30 jaar een vergelijkend examen gehouden. Adres op zegel vóór 1 Januari aan het Depart. van Koloniën. De *Staatscourant* van 7 Oct. jl. no. 235 bevat het uitvoerig programma van eischen, voorwaarden enz.

DIENSTAANBIEDINGEN.

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING, AMSTERDAM.

Opz.-landmeter,	leeftijd	35 jaar,	verl. sal.	*f* 900 à 1200	per jaar.
Opzichter,	"	22 "	" " "	60 à 70	per maand.
"	"	20 "	" " "	40 à 50	" "
Opz.-teekenaar	"	28 "	" " "	90	" "
Adsp.-opz.-teek.	"	18 "	" " "	25	" "

CORRESPONDENTIE.

Aan den heer R. — De volgende week.

Assurantie Maatschappij **tegen Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845

's-GRAVENHAGE, *Kerkplein* hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

H. Loock & Co.

Maaskade O.-Z. 75. ROTTERDAM.

MAGAZIJN van *Scheeps-, Stoomboot- en Aannemers* benoodigdheden. Specialiteit in gegalvaniseerd patent *Eng. Staal- en IJzerdraadtouw, Ankers, Kettingen, Blokken, Lieren* en alle soorten *Touwwerk*, alsmede *Steigertouwen*, 5 M. lang, per 100 stuks *f* 17.

Machinale Jalousiën Fabriek

voor **HUIZEN** en **BLOEMENKASTEN.** Concurreerende prijzen. ruimen voorraad.

S. BRUIGOM, Arnhem.

Nederlandsche Maatschappij

voor

MONIER-WERKEN

te Amsterdam.

Directeur: J. N. LANDRÉ.

Cement-IJzerwerken,

volgens de systemen

MONIER, RABITZ en aanverwante stelsels.

WATERDICHTE WERKEN,

als Kelders, Reservoirs, Regenbakken, Beerputten, Privaatputten, Kuipen enz.

Gewelven, Vloeren, Buizen, Tunnels, Muren

Bescherming tegen Brand.

BRANDVRIJE KELDERS.

Kantoor: 3e Weteringdwarsstraat 36.

Werkplaats: Jangpad bij den Omval *(Weesperzijde).*

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer.

Mem. San. Inst. LONDON.

Kantoor: **159 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.

Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen* — *Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen,* — *Closets, Waschtafels, Urinoirs* enz. **VERWARMING en VENTILATIE.**

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen.

Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

OFFENBACHER

PORTLAND CEMENT

Grootste bindkracht en deugdelijkheid — **Voldoet aan strengste keur.** (1)

Lage Prijzen. PRIMA KWALITEIT

Monster op aanvrage.

Vertegenwoordigers: A. OOSTHOEK & ZOON, Alfen a/d. Rijn.

WILH. TILLMANNS'SCHE WELLBLECH-FABRIK U. VERZINKEREI, REMSCHEID.

OVERKAPPINGEN, LOODSEN enz. van gegolfd plaatijzer.

ROLLUIKEN van Staal of Hout in verschillende constructies.

Vertegenwoordiger: B. J. HESSELINK, Keizersgracht 263. Amsterdam.

De Stoomverffabriek

VAN

Gebr. HÜSUNG, Beverwijk,

Levert 1e kwaliteit **Grond-** en **Stand-Olieverf**

in bussen van 5 — 2½ — 1 — ½ Ko.

Wederverkoopers gevraagd.

H. ZIMMERMANN, Utrecht.

VERTEGENWOORDIGER

der Hannoversche Maschinenbau A.-G. in LINDEN voor HANNOVER.

CENTRALE VERWARMINGSTOESTELLEN

naar alle systemen.

Levering van **Geribde pijpen en Kachels** voor **stoom en water.**

Gratis begrootingen. *Billijke prijzen.*

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Zaandam* zullen op Zaterdag 16 October 1897, des namiddags 2 uur, in het gemeentehuis aanbesteden:

Het ophoogen, rioleeren en bestraten van een weg lang ongeveer 145 M., tusschen de Stationsstraat en de Vaart aldaar.

Bestekken zijn à **ƒ 0.25** verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie.

Inlichtingen geeft de Gemeente-Architect.

Zaandam, 6 October 1897.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
H. J. C. VAN TIENEN.
De Secretaris,
ZAALBERG.

AANBESTEDING.

Op ***Maandag 18 October 1897*** des voormiddags te **elf** uur, zal in het Café „Den Burgt", worden aanbesteed:

Het afbreken van de perceelen aan de Middelstegracht No. 111, 113 en 115 en het maken van een gebouw, dienende voor Magazijn.

Het ontwerp en de voorwaarden liggen ter inzage ter plaatse van de aanbesteding, terwijl afdrukken ad **ƒ 2.—** per exemplaar zijn te verkrijgen.

De aanwijzing in loko zal plaats hebben op Woensdag 13 October a. s. des voormiddags te elf uur.

Verlangde inlichtingen worden inmiddels gegeven door den Architect

W. F. VAN DER HEIJDEN,
Doezastraat 43.

Leiden, 9 October 1897.

Aanbesteding Concertgebouw te ASSEN.

Op **Maandag den 25n October,** *'s nam. 2 uren*, zal door de Commissie voor bgn. Gebouw op de Bovenzaal van het bestaande Concerthuis, *N.Z. Vaart*, publiek worden

aanbesteed:

Het bouwen van een CONCERTGEBOUW met bijbehoorende werken te Assen.

Bestek en *2 lichtdrukken* zijn van af 11 Oct. verkrijgbaar ad **ƒ 3.—** bij de Firma C. VAN GORCUM, a/d. *Brink* te *Assen*.

☞ **Aanwijzing op Woensdag 20 October, 's nam. 2 uren.**

J. VERHEUL Dzn.,
Archit., Rotterdam.
T. BOONSTRA,
Archit., Assen.

Fabrikant in Molenwerken.

J. BELTMAN JWz., Deventer.

SPECIALITEIT } **Maalinrichtingen. Siloinrichtingen.**

JOHN's
Schoorsteenkap en Ventilator
(*Gedeponeerd in alle landen van Europa.*)
Zon, Regen en **Wind** werken **gunstig** op den trek van den Schoorsteen.
10 jaar Garantie.
Goedkooper en **beter** dan eenige andere kap. Kan niet vastroesten.
Werkt geruischloos. Zeer **gemakkelijk** schoon te maken.
Getuigschriften, Prospectussen en Inlichtingen verstrekt
ROBBERT KALFF, *Utrecht.* (1)
Alleenverkoop voor Nederland en Koloniën.

Vitrauphanie. Vitrauphanie.

L. B. PAËRL en ZOON,

Magazijn van Behangselpapier,
gevestigd sedert Ao. 1765.
Nieuwe Hoogstraat 7, AMSTERDAM.
Speciale Prijzen voor H.H. Architecten en HH. Bouwers.
Staalboeken worden op zigt gezonden.

ROLLUIKEN

van ***hout*** en van ***staal***, in verschillende ***constructiën.*** Prijscouranten en inlichtingen op aanvrage gratis bij
W. H. M. SCHOLTE.
Fabrikant, Prinsengracht 516, AMSTERDAM

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.**
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN

D. J. BREEDVELD,

Steenhouwer. DORDRECHT.
levert: Gepolijst en gefrijnd HARDSTEENWERK.
WITTE en GEKLEURDE MARMERWERKEN.
ZANDSTEEN in verschillende soorten. SCHOORSTEENMANTELS enz.
Bekroond met de Zilv. Med., Nat. Tentoonstelling van Nijverheid & Kunst, Dordrecht 1897.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste Jaargang N°. 42. ZATERDAG, 16 October 1897.

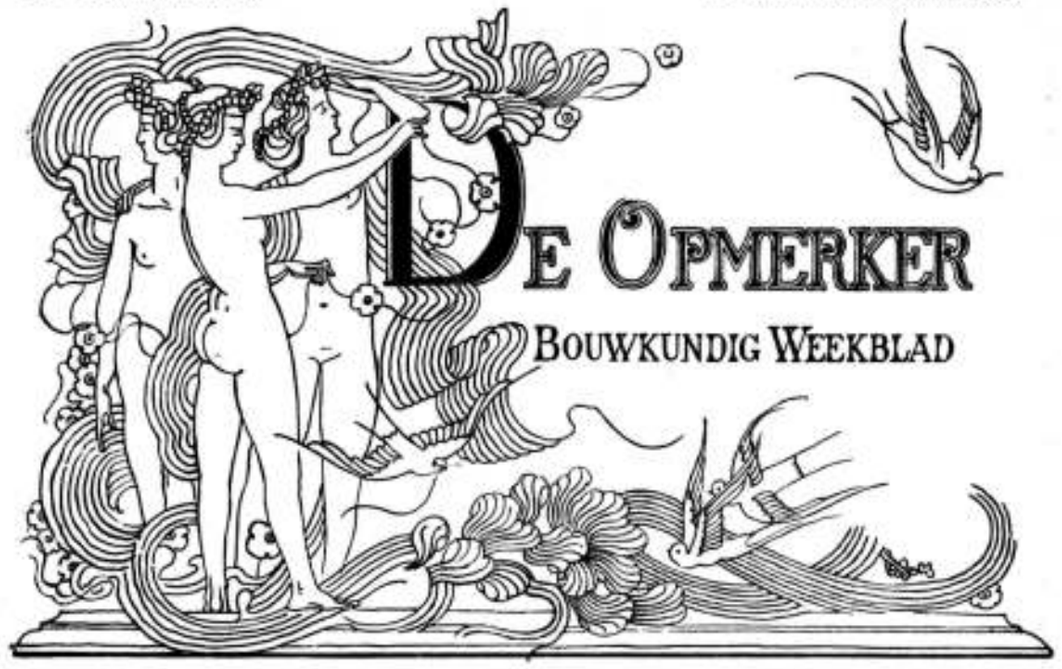

Redacteur: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland ƒ 5.—, waarvoor op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt; voor België, bij vooruitbetaling ƒ 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling ƒ 7.50

Advertentiën van 1 tot 6 regels ƒ 1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer ƒ 0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat ƒ 0.25, zonder plaat ƒ 0.15.

BEWIJZEN OF HERROEPEN.

(*Ingezonden.*)

In het artikel „Nogmaals herstellen", voorkomende in het laatst verschenen nummer, neemt *De Opmerker* de schijnhouding aan alsof hij mijn artikel „Herstellen", in het daaraan voorafgaande nummer als ingezonden stuk opgenomen, beantwoordt.

In werkelijkheid blijft hij echter elk afdoend antwoord schuldig, en roert de voornaamste punten, in mijn artikel „Herstellen" op den voorgrond gezet, zelfs niet van uit de verte aan.

Ik stelde in mijn artikel „Herstellen" duidelijk in 't licht, dat zijn beweringen als zou aan de woorden restaureeren en repareeren eenerlei beteekenis moeten worden toegekend en alleen het modern spraakgebruik aan deze woorden verschillende beteekenis toekent, en voorts dat het herbouwen van kerkdak en gewelven bij de kerk te Rhenen reparatiewerk moet worden genoemd en daarentegen de opknapperijen aan de Nieuwe Kerk te Amsterdam restauratiewerk zouden zijn, dat al deze beweringen kant noch wal raken en niet anders aantoonen dan een volkomen averechtsch begrip in zake het herstellen van monumenten.

In plaats van deze punten te beantwoorden en zijn beweringen te verdedigen, neemt *De Opmerker* thans in zijn artikel „Nogmaals herstellen" de houding aan of tusschen ons louter een principieel verschil over de wijze van herstellen van oude monumenten zou bestaan, gaat deftig, stilzwijgend, zijn vroegere onhoudbare beweringen voorbij, om vervolgens met verdachtmakingen zonder bewijs en verkeerde voorstellingen van feiten zijn beginsel toe te lichten en daarna ongemerkt van onderwerp te veranderen en de lezers op een dwaalspoor te brengen, door onzen strijd over het herstellen van middeneeuwsche kunstmonumenten te verwarren met dien over de beginselen van het herstellen van antieke beeldhouwwerken en naturalistische schilderstukken, welke strijd in ons bestek niet was aangeroerd, er geheel buiten lag, en er ook buiten blijven moet zoolang een geschonden Venusbeeld of een bedorven schuttersportret niet door dezelfde conventioneele middelen, waardoor een Gothisch bouwwerk hersteld kan worden, te herstellen is. Zou *De Opmerker* werkelijk meenen, dat zijn lezers onnoozel genoeg zijn door deze manoeuver mijn artikel „Herstellen" beantwoord te achten, en overtuigd zijn geworden, dat het nu vaststaat dat het repareeren van een monument hetzelfde beteekent als het restaureeren en alleen het modern spraakgebruik, ten onrechte, de meening gaande houdt, dat het repareeren van een kunstwerk iets anders is als het restaureeren ervan?

Ik verwacht dat de lezers, evenals ik, in het antwoord „Nogmaals herstellen" niets anders zullen zien dan een opstapeling van nieuwe onhoudbare beweringen, alleen neergeschreven om van de voorgaande de aandacht af te leiden.

Laten wij enkele dezer nieuwe losse beweringen nagaan.

De Opmerker schrijft: „Het is waar, dat wij in „verschillende artikelen weldra vijftien jaar lang onze „meening over het restaureeren van oude monumenten „verkondigd hebben. Zooveel wij weten hebben wij „daarbij altijd als het eenige noodige aangegeven, dat „een gebouw tegen verder verval zou gevrijwaard „worden en dat men zich zou onthouden van alle „vernieuwingen, die niet strikt noodzakelijk waren. „Omdat men bij alle restauraties, van Rijkswege onder„nomen, in strijd met dit beginsel heeft gehandeld, „doch zich als ideaal stelde het *remettre dans son*

„*premier état*, al was die staat dikwijls geheel onbe„kend, hebben wij, wat het Rijk verrichtte en mis„schien met de beste bedoelingen [deed], moeten af„keuren."

Op welken grond steunt deze onbewezen bewering en verdachtmaking? Kan *De Opmerker* bewijzen dat het Rijk bij alle restauratiewerken geen vrijwaring tegen verder verval beoogde, steeds onnoodige vernieuwingen aanbracht, en als ideaal stelde den meest oorspronkelijken staat te herstellen, ook waar deze dikwijls geheel onbekend was? Waarom dit bewijs dan niet erbij gevoegd? Of is het verledene van *De Opmerker* van dien aard, dat deze kan geacht worden een autoriteit te zijn in de verzorging en herstelling van oude monumenten, zóó hóóg, boven Dr. Cuypers en zijn medehelpers verheven, om dergelijke verdachtmaking te mogen neerschrijven zonder bewijs? Is niet uit mijn artikel „Herstellen" het tegendeel gebleken?

Nog een ander staaltje. *De Opmerker* beweert betreffende den topgevel der Nieuwe Kerk te Amsterdam. „Een Rijks-restaurator zou het zich nu niet moeielijk „maken. Hij zou eenvoudig kruisbloem, hogels enz., „in laat-Gothischen trant ten papiere brengen, ze „in steen laten hakken, en ze doodeenvoudig op den „gevel laten plaatsen. De gedachte, dat hij bezig was „een monument te *vervalschen*, zou hem geen slape„looze nachten bezorgen". Kan *De Opmerker* hier bewijzen dat een Rijks-restaurator zoo eenvoudig met de belangen der monumenten omspringt en het zich zoo gemakkelijk maakt? Of wil hij hier als bewijs doen gelden dat de beschermeling van *De Opmerker*, de heer Posthumus Meyjes, door het Vandalenwerk aan dien top doodeenvoudig te vernieuwen, het zichzelven zoo bijzonder moeilijk heeft gemaakt??

Waar haalt toch *De Opmerker* de wetenschap vandaan, dat bij een Rijks-restaurator „de gedachte dat „hij bezig was een monument te *vervalschen*, hem „geen slapelooze nachten zou bezorgen". Is ook hier eene bloote autoritaire mededeeling van *De Opmerker* voldoende bewijs? Of moet niet door deze mededeeling duidelijk uitkomen dat de vervalsching aan den topgevel der Nieuwe Kerk te Amsterdam, door het nuchtere plat volwerken der muurvlakken, waar vroeger sierlijke beeldnissen geweest zijn, het gevolg is geweest van slapelooze nachten en overpeinzingen in den donker van een niet Rijks-restaurator, die het zich half slapende erg moeilijk heeft gemaakt, om kunstwerken te verminken?

Verder tracht *De Opmerker*, tegen beter weten in, den lezers diets te maken, dat het Vandalenwerk aan den zuidertopgevel der Nieuwe kerk te Amsterdam zeventiende-eeuwsch werk zou zijn en niet achttiende-eeuwsch, zooals ik beweerde. De volgende zinnen wijzen allen op dien toeleg, als deze: „De aardige „zonnewijzer, voor een vroeger roosvenster omstreeks „1650 in de plaats gekomen, is niet verwijderd en „ook de bekroning is gebleven zooals zij sinds dien „tijd geweest is. Het blijkt dat de heer Meyjes aan „den zeventiende-eeuwschen toestand, na den brand „ontstaan, niet wil raken. Hij handelt daarbij vol„komen in onzen geest" — „dat deze pot eenige „eeuwen den top heeft gedekt".

Toch wist *De Opmerker* beter. Hij schrijft elders: „of die bekroning" (met de geheele verminking van den gevel) „*achttiende*-eeuwsch is, weten wij niet. De „heer Kalff, die indertijd het bewijs daarvan toezei, „is tot dusverre nog in gebreke gebleven * het te „leveren. Doch ook hier willen wij gaarne, ook zon„der bewijs, den heer B. gelooven". Men ziet, *De Opmerker* gelooft aan een 18e-eeuwschen toestand, dien hij nochtans den lezers als een 17e-eeuwschen blijft voorspiegelen.

Nog een ander bewijs hoe *De Opmerker* tegen beter weten in redeneert. Sprekende over denzelfden gevel schrijft hij: „Volgende geslachten zullen tot de over„tuiging komen, dat het geen eerlijkheid zou geweest „zijn den topgevel zijn rechtmatige en eigenaardige „architectuurvormen terug te geven, nu — en dit is „onweersprekelijk — van die vormen *niets* met zeker„heid bekend is." Terwijl hij reeds een halve bladzijde vroeger deed blijken, wel beter te weten en schreef: „Van de oorspronkelijke lijst met haar ho„gels en kruisbloemen weet men alleen, dat zij er „eenmaal geweest moeten zijn, want op 17e-eeuwsche „prenten zijn ze afgebeeld."

Dus bekend met het bestaan dezer prenten en de oorspronkelijke vormen, hierop aangegeven, doet *De Opmerker* het voorkomen alsof van die vormen *onweersprekelijk niets* bekend is.

Ten slotte nog een enkel woord over den slotzin van „Nogmaals Herstellen," welke luidt: „Het is te „hopen; dat dan" (in de toekomst) „hun" (Cuypers en Viollet-le-Duc) „zelfstandige scheppingen zóó ge„waardeerd mogen worden, dat hun daarvoor het „restauratiewerk . . . . . zal worden vergeven!" Hoe is het mogelijk? Spreekt *De Opmerker* hier in ernst de hoop uit, dat later niet alleen Cuypers' vrije scheppingen gewaardeerd mogen worden, maar dat ook zijn restauratiewerk vergeving mag verwerven? *De Opmerker*, die nimmer de gelegenheid liet voorbijgaan, aan eenig werk van Cuypers, zooals men zich herinneren zal, welk ook, afbreuk te doen, die zelfs de rustige kalme verlichting van het Rijksmuseum, tegenover het onrustige, schelle, de oogen pijnigende licht van het Suasso-Museum niet verdragen kan; deze hoopt, dat de toekomst Dr. Cuypers' vrije scheppingen waardeeren, zijn restauratiewerken vergeven zal.

Zonderlinge beginselvastheid. Begint *De Opmerker* dan nu ook te beseffen dat, zoo iemand onder de Nederlandsche 19e-eeuwsche architecten het oordeel der toekomst gunstig kan zijn, het dezen eminenten architect met zijn logische werken, in de eerste plaats, zijn moet? En zijn restauratiewerk, waaruit zijn vrije scheppingen zijn voortgekomen, en hetwelk zijn school vormde tot de kennis zijner gezonde kunstontwikkeling zal niet kunnen verworpen worden, waar zijn vrije scheppingen waardeering vinden.

Dan zal het *De Opmerker* ook weldra duidelijk worden waartoe het herstellingsbeginsel, aan den zuider topgevel van de Nieuwe Kerk te Amsterdam in toepassing gebracht en in zijn kolommen gehuldigd, leidt. Het tot elken prijs bestendigen en vernieuwen van gebrekkige kunstelooze verminkingen van een monument kweekt wansmaak, dooft elk kunststreven, leidt tot verwaarlooziug en minachting der historische kunstontwikkeling, welke toch in de eerste plaats den grondslag van elke nieuwe gezonde kunstontwikkeling vormen moet. Daarentegen is het herstellen in den oorspronkelijken staat van elk in zijn soort kunstwaardig onderdeel of geheel een naspeuren en verlevendigen der historische kunstontwikkeling, waaruit voor de toekomst voordeel kan worden getrokken; zelfs het streven hier is loffelijk. Desniettemin zal ik *De Opmerker* over zijn herstellingsbeginsel niet lastig vallen. Mijn protest geldt hier uitsluitend zijn onjuiste qualificatie „verstandig restauratiewerk" voor het repareeren van een verminkten wansmakelijken topgevel en het gebruiken van onjuiste beweringen, verdachtmakingen en scheve voorstellingen.

* Dit bewijs werd door den heer Kalff in no. 31 van *De Opmerker* reeds geleverd.

Genoeg om den lezers in hun overtuiging te bevestigen, dat het artikel „Nogmaals herstellen" geen zakelijk antwoord op mijn artikel „Herstellen" insluit en het aantal onhoudbare beweringen, reeds vroeger door *De Opmerker* lichtvaardig neergeschreven, slechts vergroot. Thans geen uitvluchten meer geduld. Ook *De Opmerker* is rekenschapplichtig tegenover zijn geduldige lezers en behoort in elke questie voet bij stuk te houden.

Nu bewijzen of herroepen. Zonder omwegen. En hier niets ter zake afdoende vertelsels, als de vertrouwelijke mededeelingen over Vandalen-streken van „Michel Angelo, Bernini en hun tijdgenooten", met de in koffiehuizen gangbare argumenten, mijnheer X of mijnheer Z „daar maar eens naar te vragen", die daar meer van weten te vertellen.

De Opmerker heeft nu te bewijzen of in te trekken, de door hem zonder bewijs neergeschreven beweringen:

1°. dat de woorden restaureeren en repareeren dezelfde beteekenis hebben;

2°. dat alleen het modern spraakgebruik verschillende beteekenis aan deze woorden toekent;

3°. dat het vernieuwen van gewelven en een afgebrand kerkdak reparatiewerk is;

4°. dat het opknappen van den zuidertopgevel der Nieuwe Kerk te Amsterdam verstandig restauratiewerk is;

5°. dat bij eventueele restauratie hier een Rijksrestaurator het zich gemakkelijker zou hebben gemaakt, dan thans de heer Posthumus Meyjes gedaan heeft met zijn bloote vernieuwing van den bestaanden verminkten toestand;

6°. dat bij alle Rijksrestauratiewerken het ideaal was den oorspronkelijken, zelfs onbekenden staat te herstellen;

7°. dat gedachte aan monumentenvervalsching een Rijksrestaurator geen slapelooze nachten zal bezorgen.

B.

Het opschrift, dat de heer B. boven zijn ingezonden stuk plaatst, komt ons minder gelukkig voor. Indien een beschuldiging tegen iemand geformuleerd wordt, dan kan gevorderd worden, dat de beschuldiger die óf bewijst, óf herroept.

Maar het gaat onzes inziens niet aan dat iemand, een zevental stellingen formuleerend, door uit hetgeen een ander schreef allerlei te distilleeren wat daar dikwerf niet stond, niet bedoeld was of althans niet zonder verband met het overige beschouwd mocht worden, dien tweeden wil nopen die stellingen te bewijzen of in te trekken.

Er bestaan dingen die voor bewijs niet vatbaar zijn. Als wij den heer B. zouden vragen te bewijzen dat een bloem, een mensch, een schilderij, een beeld of een gebouw schoon zijn, dan zal hij dit bewijs niet kunnen leveren. Daaruit zal echter geen verstandig mensch op willen maken, dat de bedoelde voorwerpen *niet* schoon genoemd mogen worden.

Zoo is het ook met de restauratie-questie. De heer B. zal het systeem, dat door het Rijk pleegt gevolgd te worden, hoogelijk prijzen, wij daarentegen keuren het af, en hebben de gronden daarvoor reeds dikwijls medegedeeld. De heer B. kan nu ook trachten zijn lof te motiveeren; *bewijzen* dat die lof verdiend is, kan hij niet.

Toch willen wij pogen den heer B. van antwoord te dienen, en wel allereerst op de zeven stellingen, die wij echter geenszins als door ons in dien vorm opgeworpen zouden willen beschouwd zien.

Beginnen wij dus met het slot van het stuk, door den heer B. aan de herstellingsvraag gewijd; daarna kunnen dan nog enkele opmerkingen omtrent het overige volgen.

Ad. 1°. Dat restaureeren en repareeren hetzelfde zoude zijn, hebben wij niet beweerd, doch integendeel op het onderscheid, dat daartusschen bestaat gewezen.

Ad. 2°. Niet *alleen* het modern spraakgebruik kent hier verschillende beteekenis toe. Het onderscheid bestaat inderdaad.

Ad. 3°. Het vernieuwen van de gewelven eener kerk schijnt ons restauratiewerk; dat van een afgebrand kerkdak kan eerder reparatiewerk heeten. Alleen een concreet geval kan hier aan bewijzen helpen.

Ad. 4°. Het *bewijs* hiervan te leveren, is niet wel mogelijk; naar onze meening heeft men echter met verstandig restauratiewerk te doen. De redenen, waarop die meening steunt, zijn vroeger uitvoerig ontwikkeld.

Ad. 5°. Dit is door ons niet beweerd, en behoeft dus niet bewezen. Als wedervraag zouden wij kunnen stellen, of den heer B. zoms teekeningen van de hogels en kruisbloem, die eens den zuidergevel der Nieuwe Kerk te Amsterdam versierd hebben, bekend zijn? Als hij ze ons weet aan te wijzen, zullen wij ze voor ons blad doen reproduceeren.

Ad. 6°. Ook hier meenen wij, dat de bewijslast niet bij ons, maar bij den heer B. behoort. Was dit *niet* het ideaal? Welk was het dan?

Ad. 7°. Wij meenen, dat dit zoo is. Wil de heer B. zekerheid hebben, hij spreke met de Rijks-restauratoren zelf.

***

Wij zouden het hierbij kunnen laten. Wat de heer B. schreef, dunkt ons echter belangrijk genoeg, om aan ons antwoord nog het een en ander toe te voegen.

Het zou ons te ver voeren, over alle door het Rijk ondernomen restauratiewerken uit te weiden. Daarom, *unus pro multis*, willen wij ons bepalen tot het bespreken van een der meest belangrijke, dat der St.-Bavokerk te Haarlem.

In 1874 bevond dit belangrijk gedenkteeken onzer 15e- en 16e-eeuwsche bouwkunst zich in een toestand, die — mits de behoorlijke herstellingen, welke ieder gebouw van noode heeft, op hun tijd verricht waren — tot in lengte van eeuwen had kunnen worden bestendigd.

Maar men wilde dit *niet*. Het gebouw moest worden *gerestaureerd*. Met de meubelen van het koor werd begonnen en deze ontdaan van de bedekkende verflaag, iets waartegen wij geen bezwaar zouden gehad hebben. Doch daarmede was men niet tevreden; de wapens op de ruggen der koorbanken werden netjes opgefrischt, het koorhek gepolychromeerd, doch, het ergste van alles, de bekroning van het koorhek, in het laatst der 16e eeuw aangebracht, werd verwijderd en door een quasi-Gothische vervangen om, zooals een schrijver dier dagen zei, „weder zooveel mogelijk in zijn schoonen vorm teruggebragt te worden". Van dien oorspronkelijken vorm was echter *niets* bekend. Of weet de heer B. daar soms wat van?

In 1860 had de heer D. van der Kellen Jr. op de pijlers van het koor beschilderingen ontdekt; die beschilderingen waren door hem afgebeeld zooals hij ze gevonden had. Daar natuurlijk het schilderwerk, dat eeuwen onder de witkalk had gezeten, grootendeels vergaan en verflenst was, werden er zinken

luiken voor gemaakt, opdat het bewaard kon blijven zooals het gevonden was, zonder misstand in de kerk op te leveren.

Maar in 1875 werden de schilderingen van de zinken luiken ontdaan en de een na de andere keurig netjes overgeschilderd. Dit is een ernstig vergrijp geweest. Waarom heeft men de 19e-eeuwsche kladschilders niet op de luiken hun kunst laten vertoonen? Dan had het nageslacht kunnen zien hoe de heer Cuypers gemeend had dat de beschilderingen geweest waren; wie dan echter de luiken had opengedaan, had de overgebleven fragmenten zelve kunnen bestudeeren.

Dat de kerk van binnen ten deele van het witsel ontdaan werd, keuren wij niet af, al had, wat ons betreft, die witte kleur, die bv. Bosboom zoo lief was, gerust behouden mogen blijven. Veel erger vinden wij de moderne geschilderde vensters in den zuiderzijbeuk, die men beter weg had gelaten. Gelukkig zullen onze nazaten aanstonds zien dat dit fraais uit de 19e eeuw afkomstig is.

Maar wij zijn nog niet met het interieur aan een eind. In de middeleeuwen was het transept, dat oorspronkelijk laag was aangelegd, verhoogd om met den middenbeuk in overstemming te komen. Daarom waren de steenen gewelven niet uitgevoerd; het is wel zeker dat omstreeks 1540 het voornemen bestaan heeft in dit transept dezelfde houten gewelven terzelfder hoogte als in het middenschip te maken. Door de tijdsomstandigheden is echter de uitvoering belet. Een vijftal jaren geleden zijn nu de steenen gewelven toch gemaakt en is aan het gebouw, door de aanzienlijke verlaging, die daarvan het gevolg was, een groot gedeelte van zijn vroegere majesteit moedwillig ontnomen, terwijl de ruimte boven de gewelven nu volkomen doelloos is.

En nu de kerk van buiten. Zij was in hooge mate schilderachtig met haar verweerde groefsteenbekleeding, die hier en daar de ornementatie nog deed raden, met haar gebruinde baksteen, die al de lotgevallen van Haarlem sinds de 15e eeuw had aanschouwd.

Maar dat alles, hoe stevig ook, scheen niet net en stijlvol genoeg. Onder voorwendsel dat een schilderij, in de kerk aanwezig, het gebouw in zijn oorspronkelijken toestand weergaf — ofschoon ieder onpartijdig deskundige aanstonds ziet, dat de schilder zijn verbeelding naar hartelust deed werken — moest de St. Bavo geheel en al gerestaureerd. Een balustrade, die nooit om het dak had gestaan, werd gemaakt, traceeringen in de vensteropeningen aangebracht, de verweerde bergsteenbekleedingen geheel gesloopt en „in stijl" vernieuwd, alles maar om de kerk „in haar oorspronkelijken luister te vertoonen".

Na een paar jaar zal de „restauratie" voleindigd wezen, en dan zal het moeilijk zijn een stukje steen te vinden, dat nog uit de 15e of 16e eeuw afkomstig is.

Dit is een 19e-eeuwsche restauratie. Is het monument nu niet op onnoodige wijze vervalscht, zijn daar niet zonder eenige vrucht, althans voor de kerk zelve, duizenden verkwist? De heer B. moge een antwoord geven.

***

Nu komen wij tot het overige, in het stuk van den heer B. vervat.

Wat de kerk te Rhenen betreft, schreven wij: „Mag men de berichten gelooven, dan zal bij die kerk met het aanbrengen van een nieuw dak en het vernieuwen van enkele gewelven kunnen worden volstaan". Sedert werd ons echter uit Rhenen gemeld, dat de heer Posthumus Meyjes, in strijd met wat door den heer Cuypers gewenscht werd, genoegzaam alle gewelven der kerk wil vernieuwen. Hopen wij, dat dit bericht onjuist zij; de heer Meyjes zou anders zijn reputatie van „verstandig" restaurator gauw verliezen, en een „jobber" blijken zoo goed als de anderen.

Is een „Gothisch bouwwerk" door andere middelen te herstellen, dan een „geschonden Venusbeeld" of een „bedorven schuttersportret"? Herstellen is nu eenmaal niet anders te verkrijgen dan door toevoeging. Die toevoeging tot een minimum te beperken, moet het doel zijn van iederen restaurator. Een bouwwerk mag in dit opzicht niet anders behandeld worden dan een beeldhouw- of schilderwerk. Der Venus van Milo geeft men geen armen, aan de Nachtwacht zet men de ontbrekende stukken niet; men plaatst echter wel een bekroning op een koorhek als dat der St.-Bavo!

***

Dat Dr. Cuypers en zijn medehelpers ter goeder trouw zijn, wij hebben daaraan nooit getwijfeld. Het beginsel waarvan zij uitgaan is echter verkeerd. Hun restaureeren is vervalschen, daarvan hebben wij nu toch wel de bewijzen gegeven. Wil de heer B. er nog meer, wij zijn bereid er nog vele andere bij te brengen.

De twintigste eeuw zal zeker minder restaureeren dan de negentiende, al ware het maar alleen omdat haar voorgangster haar het gras voor de voeten heeft weggemaaid. Het is onze overtuiging, dat de toekomst onze „verzorging en herstelling" van oude monumenten, ook al is die door mannen van naam geschied, zal afkeuren. Zij zal het ons kwalijk nemen, dat wij haar onze inzichten hebben opgedrongen en dat wij het haar onmogelijk gemaakt hebben, een zelfstandig oordeel te vellen.

***

Nu nog iets over kruisbloemen en hogels aan onze oude kerken. Deze bouwdeelen, die met het vóór alles constructief karakter, dat men den Gothischen stijl *nu* wil toekennen, in het geheel niet overeenstemmen, zijn bij de meeste middeleeuwsche gebouwen in den loop der tijden geheel of ten deele verdwenen. Wat moet nu de restaurator doen? Hij vindt soms nog stompjes op de deklijst, die de plaats aangeven, waar hogels of kruisbloemen gezeten hebben. Als hij niet meer gegevens heeft (en in het geval van de Nieuwe Kerk te Amsterdam zijn die er inderdaad niet) dan moet hij óf kruisbloem en hogels weglaten, óf hij is verplicht zijn verbeelding te laten werken, en de ontbrekende bouwdeelen zóó ontwerpen als zij *misschien* wel *konden* geweest zijn. Dit laatste nu geschiedt bij de Rijksrestauraties en dit is vervalschen. Dat de restaurators zich daar ooit veel gewetensbezwaar uit hebben gemaakt, is ons niet gebleken.

***

De heer Posthumus Meyjes is onze beschermeling zoomin als iemand anders. Waar hij naar onze meening te kort schoot, hebben wij hem onze bemerkingen niet onthouden, zooals bv. ter zake van de ongelukkige „restauratie", door hem in de Groote Kerk te Arnhem verricht. Ook nog onlangs meenden wij het door hem in zake den Delftschen toren gegeven advies te moeten afkeuren. Maar in zake het zuider-transept der Nieuwe Kerk te Amsterdam kan hem niets verweten worden, daar hij aan het historisch karakter van den gevel niet geraakt heeft.

Dat de heer Kalff in ons no. 31 het bewijs zou geleverd hebben, dat de tegenwoordige bekroning van den transeptgevel 18e-eeuwsch is, kunnen wij niet toegeven. Een prent van 1655 kan voor wat in de

18e eeuw geschied, is niets bewijzen. Over het algemeen moet men zeer voorzichtig zijn met de oude afbeeldingen, want die zijn in den regel hoogst onbetrouwbaar. Wanneer de tegenwoordige toestand van de bekroning ontstaan is, kan alleen uit onderzoek der archieven blijken.

De grootste 17e-eeuwsche afbeeldingen der Nieuwe Kerk in welstand zijn zóó klein, dat men daarop kruisbloem en hogels slechts als krabbeltjes zict, en van het detail *niets* kan onderscheiden. Is het nu niet kenschetsend voor de lichtvaardigheid en de zorgeloosheid onzer restaurators, als zij dergelijke gegevens voldoende achten?

***

„Die Weltgeschichte ist das Weltgericht", ook voor den heer Cuypers. Op deze rechtspraak vooruitloopen baat niet. Onze meening is, dat het vonnis over zijn restauraties geen vrijspraak in zich zal sluiten, maar het staat den heer B. vrij, van een andere verwachting te zijn.

Afbreuk doen aan de werken van Cuypers heeft nooit in onze macht gestaan, gesteld dat wij het gewild zouden hebben. Als de heer B., zich minder juist uitdrukkend, met afbreuk doen critiek bedoeld heeft — een veronderstelling, die uit hetgeen wat volgt groote waarschijnlijkheid krijgt — dan willen wij gaarne erkennen die critiek te hebben uitgeoefend. Schade kan daardoor voor den heer Cuypers te minder ontstaan zijn, omdat het aantal zijner onvoorwaardelijke bewonderaars, die in hem „den eminenten architect met zijn logische werken" zien, niet gering is.

Zelfs de zon heeft vlekken, en de heer Cuypers is van te beminnelijke bescheidenheid, dan dat hij zijn werk als volmaakt zou beschouwen. Men kan echter „plus royaliste que le roi" zijn, en in dit geval verkeeren, met den heer B., vele van Cuypers' volgelingen.

Indien wij, hierin gelijk aan Vondel's Herodes, het licht van het Rijksmuseum niet verdragen kunnen, maar het veeleer voor „duysternisse" aanzien, dan staan wij in die meening zeker niet alleen. Of is den heer B. het telkens terugkeerend geklaag over de verlichting in Cuypers' museum geheel onbekend gebleven?

Zelfs de felste bestrijders van den heer Weissman gaven tot dusverre toe, dat de verlichting der zalen in het Suasso-museum, de vrucht van veel studie, voortreffelijk was. Het zal den heer B. dan ook moeilijk vallen zijn meening, dat het licht in het Rijksmuseum de voorkeur verdient, ingang te doen vinden. Misschien wil de heer B. wel eens uiteenzetten, wat rustig, wat onrustig licht is en naar welke beginselen schilderij-zalen verlicht moeten worden. De heer Weissman, die dikwijls getoond heeft geen debat te schuwen, zal hem dan zeker van antwoord dienen.

***

Het doet ons, ten slotte, genoegen dat de heer B. wel toegeeft, dat er nog andere „herstellingsbeginselen" zijn dan die welke hij voorstaat, en dat hij ons over het onze „niet lastig wil vallen". Wachten wij nu af welk beginsel in de toekomst als het juiste zal gelden.

Alleen komt het ons gevaarlijk voor, dat de restauratiewerken aan onze historische monumenten worden beschouwd als een *experimentum in corpore vili*, ten bate van architecten die „vrije scheppingen" willen maken, die „tot een gezonde kunstontwikkeling willen komen", of die anderszins „voordeel willen trekken". Dergelijke vivisectiën zijn nog veel afkeurenswaardiger dan die welke door de natuuronderzoekers worden verricht, en die meestal alleen worden gedaan om iets te vertoonen, wat al lang ontdekt was. Wil men de oude monumenten bestudeeren, men mete ze op, brenge ze in teekening, fotografeere ze, speure hunne geschiedenis in de archieven na. Maar men breke hen niet de verweerde steenen uit het oude lijf, om toch vooral te weten wat daarachter zit. Moet er wat her steld worden, dan zij men als de chirurg, die lichaamsdeelen zijner patiënten alleen in de uiterste noodzakelijkheid wegneemt en door kunstmatige vervangt. Wat een houten been voor een mensch is, dat is een 19e-eeuwsche restauratie voor een oud gebouw. Al is het kunstbeen nog zoo goed gemaakt, en al wordt het door de kleeding geheel bedekt, toch staat het niet met het levende lichaamsdeel gelijk. Dat zij dit niet willen inzien is de groote fout der 19e-eeuwsche herstellers.

Gaarne willen zij hun richting beschouwd zien als die welke de *waarheid* voor alles huldigt. Maar ondanks al die vermeende waarheidsliefde willen zij toch, zoodra zij aan het werk gaan, den argeloozen beschouwer in den waan brengen, dat niet zij, maar 13e-, 14e- of 15-eeuwsche architecten aan den gang zijn geweest. Hoe beter dit bedrog gelukt, hoe meer gestreeld zij zich voelen. Zoo voelt een Hollander, die in Duitschland reist, zich gevleid als men hem voor een Germaan verslijt. Maar zoo voor dien toerist als voor onze herstellers geldt Goethe's woord:

Setz' dich Perrücken auf von Millionen Locken
Setz' deinen Fuss auf ellenhohen Socken
Du bleibst am Ende ..... was du bist!

HET WITTE HUIS.

Na de vele alarmeerende berichten, welke reeds omtrent dit huis de ronde deden, is het haast overbodig te melden dat het te Rotterdam in aanbouw is, veel bekijks heeft en veel betweterij uitlokt.

Er gaat bijna geen boer naar de markt — en dat zegt wat op Maandag en Dinsdag — die zich niet van den stand van zaken overtuigt; eerst door de omstaande sterk geschoorde huizen met een bedenkelijk gezicht te bekijken en als met den vinger de scheuren te tellen die hij erin opduikelt; dan door een kijkje te nemen achter de schutting, het hoofd te schudden en aan de omstanders te vragen of er nu nog meer palen in moeten voor dat onwijze huis; eindelijk door de afzetting in de straat en bij den kaaimuur op te nemen en ... zijn schouders op te halen.

Er komen echter ook de noodige Rotterdammers. Die gaan natuurlijk niet schouderophalend weg; zij oordeelen met gezag en veroordeelen den man van het initiatief, den directeur der onderneming of maatschappij „Het Witte Huis", die zoo iets Amerikaansch, zoo'n groot gevaarte ons opdringt te midden van hunne bescheiden koopmanshuizen. Bemerkingen als: het zal de heele omgeving bederven; het schilderachtige gaat van dat hoekje af; dat moeten nu kantoren worden; net of er hier niet reeds genoeg te huur hangen! enz., zijn schering en inslag.

De architect die durft voorspellen dat zoo'n bouw eene goede rekening zal geven, den moed heeft zoo'n kolossaal huis — en nog wel van wit-verglaasde steenen — te bouwen en den opzet bekent alleen *groote* kantoren in dat gebouw te willen vestigen, krijgt, dat is duidelijk, zijne competente portie van de bovenste plank. En de autoriteiten, die zulk een onbehoorlijk werk maar ongemoeid laten doorgaan, ze worden niet ontzien. Het is immers net alsof er

geen wetten en verordeningen meer zijn. Als je elf nieuwe duimpjes door de rooiing wil komen om nu eens wat moois te maken, komt de bouwpolitie met de bemerking dat het ten minste 1 duimpje te veel is, en nu bouwen ze potdorie een huis dat eigenlijk een toren is, dat de heele buurt zal hinderen en ontsieren en.... dat zelfs de *Rotterdamsche brandweer* met haar spuiten niet bestrijken kan. Enfin! wij zijn wel benieuwd wat daarvan het eind zal zijn.

De z. g. deskundigen doen natuurlijk ook een duit in 't zakje en als echte schippers aan den wal zouden ze zus en zoo, en, dat is zeker.... bij hen zou het nooit gebeuren dat het huis naast hun karrewei zoo maar inviel. Het is allemaal goed, weet je, als je een royalen principaal hebt met een groote beurs, maar dat is een witte raaf!

Kort en goed, het gebouw gaat geducht over de tong, en komt er geen ommekeer in de publieke meening, dan vrees ik dat de benaming in den volksmond nog eene zoodanige verandering ondergaat, dat de stichter er maar weinig mee in den schik zal zijn.

Dat het bovenstaande aan uwe lezers bekend is, is niet twijfelachtig; ik vermoed echter, dat men wel eens een meer juiste voorstelling van zaken begeert, en vandaar het volgende.

Het Witte Huis wordt gebouwd op een perceel grond aan de Gelderschekade, uitkomende aan de Wijnhaven en de Wijnstraat. Die grond, gelijk meerendeels de gansche vroegere rivierbedding, is van dien aard dat er, zonder te heien, woonhuizen van 2 tot 3 verdiepingen op gebouwd kunnen worden.

De huizen, die vroeger terzelfder plaatse stonden, waren dan ook op staal gefundeerd en de huizen, die er omheen staan, zijn het nog

Voor het Witte Huis evenwel, dat tot aan de nok ruim 38 meter hoog zal worden en waarvan de buitenmuren grootendeels op muurpijlers zullen rusten, was heien, dus ook het slaan van proefpalen, onvermijdelijk.

Het is onnoodig te zeggen dat het aangrenzend pand, voor zoover de zijmuur was weggebroken, op de gebruikelijke wijze geschoord was; het kleine gedeelte echter, waar die muur behouden bleef, was niet geschoord en het is door dit verzuim dat het eerste ongeluk — het instorten van het pand Wijnhaven no. 5 — Wijnstraat no. 6 — is toe te schrijven.

Die muur toch, bij zijne hoogte van ± 15 M. niet meer dan 0.16 M. dik, rustte op een fundamentsmuur, die zoo beplakt, betegeld en bepleisterd was, dat hij, ofschoon ook ± 2 meter zand moetende keeren, nog voldoende zwaar en genoeg solide scheen om dienstig te worden gemaakt voor dracht van de vangbinten. Men was dan ook zeer verbaasd toen gedurende het heiën van een proefpaal, het meest ontlaste deel van den fundamentsmuur voor den drang van het zand bezweek, en ontstelde toen daarbij de eigenlijke samenstelling van dien muur aan den dag kwam. In allerijl werd nog geschoord wat mogelijk was, doch de behouden muur, slecht geankerd als hij bleek en op een even slechte fundeering rustende, was door de trilling eenmaal in beweging gebracht en stortte met het niet geschoord gedeelte van het huis ongeveer 20 uren later omlaag.

Ofschoon dit ongeval nu niet bepaald onverwachts kwam, zou het me toch een lief ding waard zijn als ik uwen lezers de in kleuren uitgevoerde photographieën kon vertoonen van de bij de zaak geïnteresseerde personen op het oogenblik hunner aankomst ter plaatse. Nu dat niet mogelijk is, moge het u genoeg zijn te vernemen, dat slechts de aannemers een weinigje bedrukt, maar in het algemeen allen even blijmoedig opkeken.

Er was immers geen muis onder dood gebleven en verder zou „dat zaakje" wel opgeknapt worden. Nu, zoo ik allerwege verneem, heeft de Maatschappij het Witte Huis zich zeer coulant gedragen, èn tegenover de aannemers, èn tegenover de eigenaars en bewoners van het ingestorte en het nog daaraangrenzend pand.

Het Witte Huis wordt door de getroffen regeling idem zooveel grooter en . . . *in elk opzicht veel beter;* het laat zich dus aanzien, dat de daaraan besteede som wel rentedragend zal zijn en daar aan het ingevallen huis niets verloren is, mogen we het voorgevallene een fortuintje voor allemaal en voor het gebouw een groote aanwinst noemen.

Terwijl ik deze regelen zat te pennen, vernam ik dat eene perspectiefteekening in kleuren van het Witte Huis geëxposeerd wordt bij den kunsthandelaar Molenbroek in de Hoofdsteeg.

Toch over dit gebouw schrijvende, zou ik met deze mededeeling niet gaarne achteraan komen, te meer niet, omdat het mij tevens eene goede gelegenheid geeft iets over het uitwendige te zeggen.

Het gebouw, lang 21 M., breed 20 M., hoog tot aan het dak gemiddeld 30 M., en tot de nok, of liever het plateau, 38.5 M., schijnt tot aan de 2e verdieping in hardsteen en daarboven in witverglaasde steen te worden uitgevoerd.

De hoofdfaçade heeft boven den hardsteenen onderbouw drie terugliggende velden, waarnaast het gevelvlak als pilasters uitkomt; deze velden zijn ter hoogte van de zolderverdieping overboogd, en het middelste, breedste en hooger opgaande is als middenpartij met een Belgischen top afgedekt.

Met boven den onderbouw ontworpen erkertorens geflankeerd, door hardsteenen, op de witte steen goed uitkomende banden ter hoogte van vloer- en raamdorpels van elk der verdiepingen verdeeld, en met tegel- of sgraffitovullingen v. n. in de borstweringen en bekroningen versierd, heeft het geheel een hoogsteenvoudig, ja nuchter, door zijne gewoonheid juist een ongewoon voorkomen.

Het doet goed ook hier eens een bouwwerk te zien aangekondigd, dat den rug keert aan een periode, waarin de grilligste en peuterigste uitingen den meesten lof verwerven.

Of het een schoon geheel zal worden? Voor zoover zulk een utiliteitsgebouw bij uitnemendheid en een kolossus in zijne omgeving dat op zichzelf kan zijn, behaagt het mij wel, doch als verfraaiing der stad had ik het gaarne aan onze tegenvoeters gegund.

Zoo gezien, zou ik het dak wat minder erg stijf, lomp en eentonig en — als de kansen op vestiging van de filiaal-inrichting van het Koninklijk Meteorologisch Instituut of dergelijke er niet minder om worden — ook een verdieping lager wenschen; verder zou ik de hardsteenen muurpijlers (o vermaledijde spille-winkelpui-beenen!) beduidend massiever en ook een entrée van meer passende grootte willen; uit ervaring wetende, dat er zoo vaak omstandigheden zijn, die bij den ontwerper nolens volens moeten meetellen, moet de verzekering mij nog van het hart, dat deze bemerkingen niet in verwijtenden zin zijn neergeschreven.

De heer W. Molenbroek, de architect van dezen bouw, is immers een te geestig ontwerper, te veel een man van goeden smaak en goede verhoudingen, dan dat hij voor dergelijke questiën geen oog zou hebben.

Laat ons daarom vertrouwen, dat hij gedurende den bouw zijn gelukkiger inspiraties nog eens zal raadplegen en nemen wij den draad van ons verhaal weer op.

Het nieuwe, nu in uitvoering zijnde ontwerp, in plan een bijna gelijkzijdigen rechthoek, heeft zoowel in lengte- als breedte-richting twee ongeveer evenwijdig loopende, het trapgat en een binnenplaats insluitende en onafgebroken van de fundeering tot de nok en van buitenmuur tot buitenmuur doorgaande binnenmuren, welke op den beganen grond ± 0.8 M. dik zijn en allen rusten op 4 rijen palen van 16 M., staande in alle richtingen 0.5 M. hart op hart.

Uitgenomen de zolderverdiepingen, hebben ze alle — en het trappenhuis zelfs met inbegrip van deze — vloeren, bestaande uit I-liggers, met daartusschen geslagen gewelven. Al deze liggers en ook het houtwerk van de kap en de zolders worden naar het systeem Rabitz met een brandvrij makende kalklaag bedekt.

Het dak wordt met een reclame-hek bekroond, everals de spitsen der erkertorens met roode leipannen bedekt en van 4 bliksemafleiders voorzien.

Het geheel is dus brandvrij, maar daar de later aan te brengen betimmeringen of wel de inhoud der vertrekken aanleiding blijven geven voor brand, en er toch ook in de behoefte aan drink- en spoelwater dient te worden voorzien, wordt — daar de gemeentelijke drinkwaterleiding het water te dier plaatse slechts omstreeks 13 meter opvoert — op de hoogste zolderverdieping, dat is ruim 35 meter boven de straat, een bassin gesteld dat door een stoompomp steeds met eenige duizende liters water gevuld gehouden wordt.

In verband met de persbuis van het pompwerktuig — tevens brandspuit — worden op alle verdiepingen brandkranen aangebracht.

Twee electrisch-hydraulische liften zullen de hoofdgemeenschap, een ijzeren trap de dienstgemeenschap van alle verdiepingen met het parterre onderhouden. Eene centrale waterdampleiding zal in de behoefte aan verwarming, gemeentelijke of wel eigen electriciteit in de behoefte aan kunstlicht voorzien en ook overigens verschillende moderne gerieflijkheden, alsmede brandladders en noodbalkons voor de bewoners worden aangebracht.

Van de bijzondere inrichting der verdiepingen is nog weinig bekend, daar deze geheel van de keuze der huurders afhangt. Zooveel is intusschen zeker, dat het geheel naar de hoogste eischen van den tijd zal worden ingericht.

Het is duidelijk dat de opgedane ervaring ertoe heeft geleid om bij het ondernemen dezer uitvoering wat meer omzichtighe.d in acht te nemen. De omliggende panden werden nu op solide wijze en op ruime schaal geschoord en gekoppeld, en de uitvoering, zoover als deze is gevorderd, met overleg geregeld.

Het schoren echter behoefde geen bijzondere zorg te baren; deze was alleen noodig voor het heiwerk. In een kleibodem toch, zoo vast dat daarop 15.— meter hooge huizen met goed gevolg op staal konden gefundeerd worden, moesten in een klein bestek ruim 800 palen ingedreven worden, m. a. w. de grondslag moest zoowel in de lengte als breedte ± 1.5 meter verplaatst, dus zoowel in- als uit elkaar gedreven worden.

Ten einde nu te voorkomen dat die grondverplaatsing zoude plaats vinden in de richting der huizen, werden de eerste rijen palen langs die zijden ingedreven en, vertrouwende dat de ondergrond, mocht hij over grooter uitgestrektheid dan de breede havenkade in een gezet worden, wel zonder verdere schade in de havens zou opkomen, werd het heiwerk in de richting daarvan voorgezet.

Bij het heien hebben dan ook zelfs de naaste, achter de keerpalen gelegen huizen geen hinder ondervonden, doch de grondverplaatsing naar de haven had, tengevolge der gebleken zeer beduidend mindere vastheid — om niet te zeggen slapte — van den ondergrond nabij de Wijnhaven, een niet verwacht verloop.

Op een goeden dag toch bleek een der landhoofden van de basculebrug, die zijwaarts en ongeveer nog 14 meter van het heiwerk verwijderd lag, met den kaaimuur zooveel vooruitgeschoven, dat de brug niet meer op kon.

Dit gaf nieuwe stof tot verdachtmakende geruchten en spanning der gemoederen, vooral bij hen, die wisten dat tusschen de hoofden van deze Rotterdamsche basculebrug het op den bodem der doorvaart liggende zware ijzeren steunraam ontbreekt, dat bij de andere bruggen aan de vooruitschuivende kracht weerstand zou geboden hebben. De autoriteiten echter vonden het geval niet zoo bezwarend; immers de brug was na haar stichting al ruim een handbreed nauwer geworden; dat duimpje kon er nog wel bij. Bovendien al die bruggen hebben bij laag water steeds een paar centimeter minder doorvaartwijdte dan bij hoog water; het volgend halftij zou alzoo gelegenheid geven om de voorhar wat af te nemen. Zij waren minder ongerust, doch achtten nochtans maatregelen noodig.

Diensvolgens werden voor alles ook aan de havenzijde tot opkeering van den grond een paar rijen palen geheid en werd de kaaimuur van het bruggehoofd geheel losgehakt.

Nadien is het heiwerk — voor zoover de geplaatste schoren dit toelieten — geregeld voortgezet kunnen worden en een gedeelte met wegneming en vervanging der schoren, zelfs al tot tegen de bestaande huizen uitgevoerd, zonder bepaalde nadeelen te veroorzaken.

Gaat al het overige naar wensch, dan zal Rotterdam en daarmede Nederland, ja heel het continent van Europa, weldra een gebouw bezitten, dat Amerikaansch van oorsprong is en — naar het schijnt, als alles wat de Nieuwe Wereld ons brengt, uitermate practisch — een duchtigen ommekeer zal bewerken in de bestaande opvattingen.

Het is vreemd, maar men kan haast geen courant ter hand nemen of men vindt er klachten en verslagen van besprekingen ter verbetering in over slechte en ongezonde woningen of wel de resultaten van overwegingen rakende dit onderwerp van hoogwijze mannen, welke resultaten, op congressen als hoofdschotel opgedischt wordende, de dan onomstootelijk geworden waarheid doen uitspreken, dat het eene schande is voor onze eeuw, dat onze medemenschen, die toch even lieve kinderen van den goeden God zijn als wijzelf, nog zóo zijn gehuisvest.

Krijgt men verslagen van gezondheidscommissies onder de oogen of hoort men de aandoenlijke verhalen van wijkzusters en dergelijke, die de aan stegen en sloppen gelegen woningen bezoeken, dan kan men haast geen uitroep van ontzetting onderdrukken.

Maar nog nooit las ik zelfs maar een klacht over de vele ellendige kantoren der groote handelssteden, die, omdat men gedoemd is er te blijven en te werken, nog grooter nadeelige gevolgen hebben dan een krot of kelderwoning, daar deze in den regel

feitelijk slechts enkele nachturen bewoond worden.

Men moet ze zien die lage, bekrompen, donkere, slecht geventileerde vertrekjes; men moet er in komen op een donkeren najaarsdag of wel 's avonds, als de gasvlammen haar dienst presteeren, de uitwaseming verhoogen en de huid in perkament veranderen; men moet de gezichten zien van sommige dier kantoormenschen! En die stumpers, ze klagen niet, ze hebben te werken, schnell, schön und ganz genau, of . . . de deur uit! Van hen toch dreigt geen staking.

Zoo van wal stekende, zou de lezer kunnen meenen dat het in mijne bedoeling ligt dat onderwerp eens ter sprake te brengen, maar dat is zoo niet. Ik wilde alleen maar constateeren dat ook op dat gebied nog heel wat te verbeteren valt en dat een krachtige stoot in de goede richting luide en algemeene toejuiching verdient.

Zijn er dan geen behoorlijk ingerichte kantoren? Welzeker. Langzamerhand komt er wel wat van het buitenlandsch comfortabele in, maar de aartsvaderlijke gewoonte om op en bij mekaar te zitten op tusschenverdiepingen en dergelijke, belet nog altijd het flinke meegaan.

Een goede gedachte noemen wij het daarom, om in onze stad een gebouw te doen verrijzen dat als bestemd schijnt voor modelkantoren. En zulk een gebouw is het Witte Huis.

BIJ DE PLATEN.

De bij dit nommer behoorende schetsen van den toren en een zijingang van de kerk te Rhenen zijn van de hand van den heer J. J. van Nieukerken, architect te 's-Gravenhage.

PRIJSVRAGEN

HOORD VOOR HET WEEKBLAD HOLLANDIA.

De uitgevers van Hollandia, het Weekblad voor Nederlanders in den vreemde, onder leiding van Jack T. Grein, verschijnt voor dit blad, waarvan het eerste nommer begin November zal verschijnen, een fraai hoofd met de pen, getekend door een Nederlandsch kunstenaar.

Te dien einde hebben zij een prijsvraag uitgeschreven en loven een prijs uit van f 50 voor de bekroonde teekening. De teekeningen zullen worden beoordeeld door de redactie van Hollandia, geadviseerd door den heer L. Alma Tadema, te London.

De teekening moet vóór den 22 October e. k. ingeleverd zijn bij de boek-, kunst- en handeldrukkerij van Gebr. Binger, Warmoesstraat 174 6 te Amsterdam, waar inlichtingen voor juisten tekst, afmetingen, enz. te bekomen zijn.

STADSVERSIERINGEN UITGESCHREVEN DOOR DE VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

Ten vervolge op het bericht omtrent het aantal en de motto's der ingekomen antwoorden (zie bladz. 301) kunnen wij den uitslag van den wedstrijd mededeelen.

1ste Prijsvraag. Kadeversiering balustrade Oude Havenkade Plan C. **Eerste prijs:** zilveren medaille en het getuigschrift der vereeniging, benevens f 50, toegekend aan motto La Reine, ontwerper de heer F. J. Vosse te Hoemstede bij Haarlem. **Tweede prijs,** het getuigschrift met f 20, toegekend aan motto 1897, ontwerper de heer Jean Kret te Brussel.

2e Prijsvraag, pleinversiering, Boymansplein met brug enz. **Eerste prijs:** zilveren medaille en het getuigschrift benevens f 75, toegekend aan motto Rust roest, ontwerper de heer M. P. L. Racer te Brussel. **Tweede prijs,** getuigschrift en f 30, toegekend aan motto La Reine, ontwerper de heer F. J. Vosse te Hoemstede bij Haarlem.

3de Prijsvraag, kruising van twee straten, Botersloot en Heerenstraat. **Eerste prijs:** bronzen medaille met getuigschrift en f 35, niet ten volle, doch zonder de medaille toegekend aan motto Good luck, ontwerper de heer M. P. L. Racer te Brussel. Aan motto MV is toegekend het getuigschrift met f 15, waarvan ontwerper is de heer D. Boest van Reijn te Dordrecht.

4de Prijsvraag, toegang tot, en gedeelte van een straat van 20 M. breedte, als Witte-de-Withstraat, Jonkerfranssstraat enz. **Eerste prijs,** bronzen medaille met getuigschrift en f 25, niet toegekend; **tweede prijs,** getuigschrift en f 15, toegekend aan motto Persévérance, ontwerper de heer M. P. L. Racer, te Brussel.

MONUMENT VOOR FRANS HALS.

Het Frans Hals-Comité heeft eene circulaire van den volgenden inhoud aan de kunstschilders gezonden:

„Het Frans Hals-Comité heeft een opdracht ontvangen van een kunstverzamelaar, liefhebber, die echter voorzoover onbekend wenscht te blijven, en voor wiens goede trouw en soliditeit het Comité instaat.

„Deze opdracht heeft een tweeledig doel: de bedoelde persoon stort in de kas van het Comité een som van *dertigduizend gulden*, en ziet daardoor de oprichting van het *monument voor Frans Hals* verzekerd, — maar hij verzoekt de heeren kunstschilders, die iets voor zijn aanbod gevoelen, en voor hun grooten voorganger iets ten diens eere willen bijdragen, hem eene teekening, liefst aquarel, of wat het zij, te willen doen geworden, als bewijs van instemming *met zijn vereering voor den grooten Meester*.

„Geene verloting of verkooping zal daarvan plaats hebben — de werken blijven te zamen bewaard in de verzameling van den bedoelden kunstliefhebber.

„Het Comité, geloovende dat dit aanbod en het verzoek aan de schilders daartoe mede te werken, bij velen sympathie zullen vinden, en daarvoor reeds de toezegging hebbende van de heeren Israëls, Jacob Maris, H. W. Mesdag, Th. De Bock, C. Bisschop, mevr. Mesdag-van Houten, C. L. Dake en H. J. Scholten, neemt de vrijheid uwe hoog gewaardeerde medewerking in te roepen en hoopt dat het Comité ook bij u een gunstig gehoor moge vinden.

„Uwe toestemming zoude het Comité gaarne spoedig ontvangen; de werken kunnen tot Mei 1898 ingezonden worden.

„Ieder lid van het Comité is bereid een en ander in ontvangst te nemen.

„Het Frans Hals-Comité".

Er bestaat alzoo gegrond vooruitzicht dat een monument voor Frans Hals zal worden opgericht.

MARBRIT.

De onlangs opgerichte vennootschap „Zout- en mozaïkfabriek IJmuiden" zendt ons eenige tegels, van een materiaal, dat onder den naam „marbrit" in den handel wordt gebracht. Deze tegels, die in verschillende kleuren geleverd worden, zijn verbazend hard en hebben, voorzoover zij als vloerbekleeding moeten dienen, een ruwe oppervlakte, ten einde het uitglijden te voorkomen.

Het Proefstation voor Bouwmaterialen Koning & Bienfait heeft de tegels onderzocht en er verschillende proeven mede genomen; de uitslag daarvan is als volgt gecertificeerd:

1. Grootere stukken werden herhaaldelijk in eene koude ruimte van — 20° C. gebracht en daarna snel ontdooid in water van + 35° C. Het materiaal bleek tegen deze temperatuurwisselingen lingen bestand te zijn, brokkelde niet af en scheurde niet.

2. Droge platen in water gelegd namen na een verblijf in water gedurende 3 × 24 uren niet in gewicht toe. De wateropname is dus = 0.

3. Stukken materiaal 6 × 24 uren gedrenkt in plantaardige olie namen geen olie op; de olie is na dien tijd niet in de breuk gedrongen.

4. De proeven sub 3 vermeld, werden herhaald met minerale olie. Die minerale olie werd niet in het materiaal opgenomen.

5. De hardheid van het materiaal volgens de schaalverdeeling van Moks ligt zeer nabij 7. Het is harder dan gewoon vensteren spiegelglas, de hardheid komt die van kwarts nabij.

6. Het soortelijk gewicht van het materiaal bedraagt 2.46.

7. Het materiaal werd tot een fijn poeder gewreven en dit poeder gedurende 24 uur met overmaat 10 pCt. zwavelzuur, 10 pCt. zoutzuur behandeld, waarbij gedurende 1 uur gekookt werd. Er bleek in oplossing te gaan in beide gevallen 1.6 pCt. Het materiaal is dus bestand tegen verdunde zuren.

8. Het gepoederde materiaal werd afgedampt met geconcentreerd zwavelzuur van 1 8.4 BG. Er ging in oplossing 16.1 pCt.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

AFDEELING UTRECHT.

Vergadering van Dinsdag 12 October 1897.

De Voorzitter, de heer I. H. J. van Lunteren, opende de eerste vergadering in dit seizoen met de leden welkom te heeten.

Na lezing der notulen, werd naar aanleiding van een ingekomen schrijven van het centraal comité te Utrecht in zake de feesten ter gelegenheid van de aanstaande inhuldiging van H. M. Koningin Wilhelmina, voor eventueele aansluiting eenige besprekingen gevoerd. De Voorzitter meende dat men zich daarvan moest onthouden. Op de vraag van den heer W. de Jong, of de afdeeling Bouwkunst zich met het oog op eventueele versieringen, geheel moest onthouden, antwoordde de Voorzitter dat daarvoor de tijd nog niet gekomen is, daar men nog geheel in 't onzekere verkeert wat er gedaan zal worden. Als eenmaal de tijd daar is, kan men op de zaak terugkomen.

Verder werd door den heer Vreeswijk verslag uitgebracht van de dezen zomer gehouden excursie naar Tilburg.

Hierna deed de heer Robbert Kalff eenige mededeelingen over John's schoorsteenkap, en roet- en vonkenvanger. Toegerust met de noodige middelen werd door hem een en ander met proeven toegelicht, die allen uitstekend slaagden en een duidelijk beeld gaven van wat deze kappen en vangers zijn.

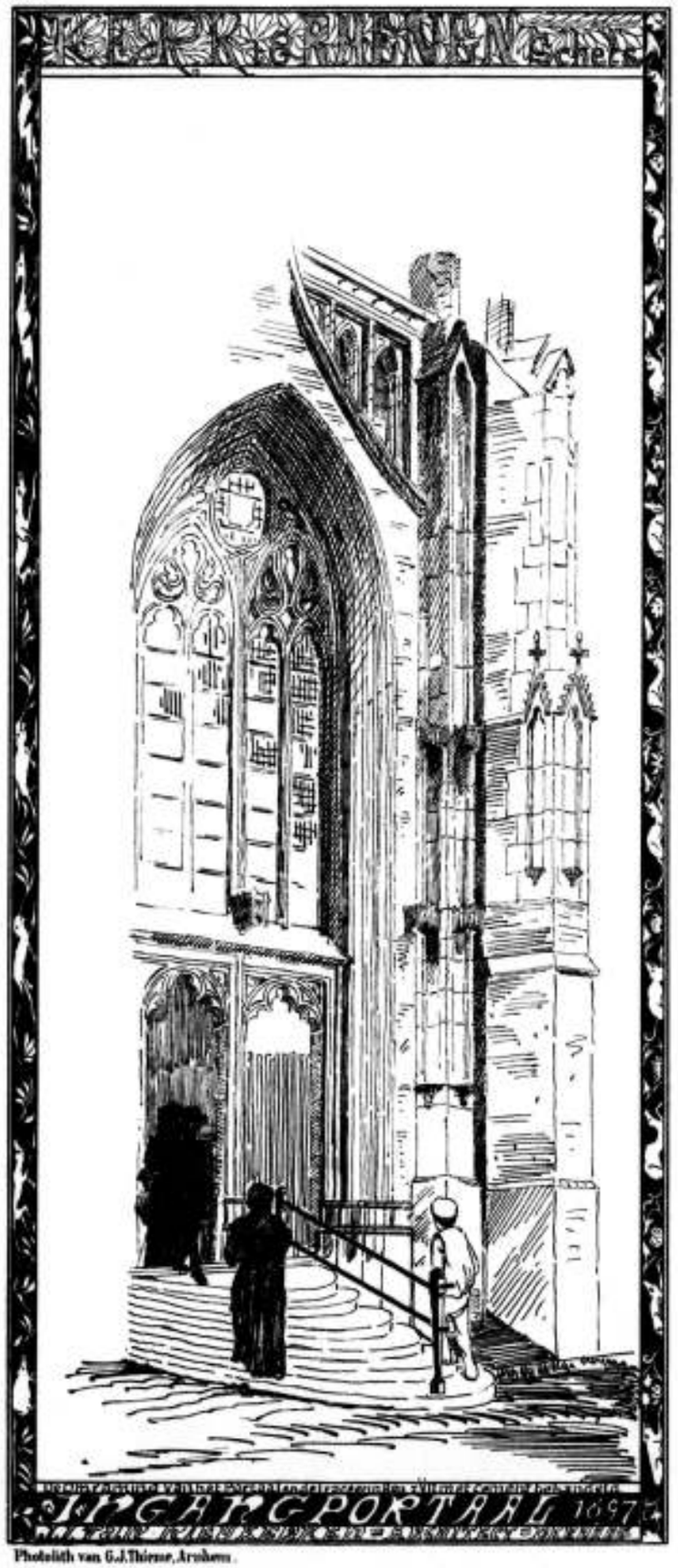

Photolith van G.J. Thieme, Arnhem.

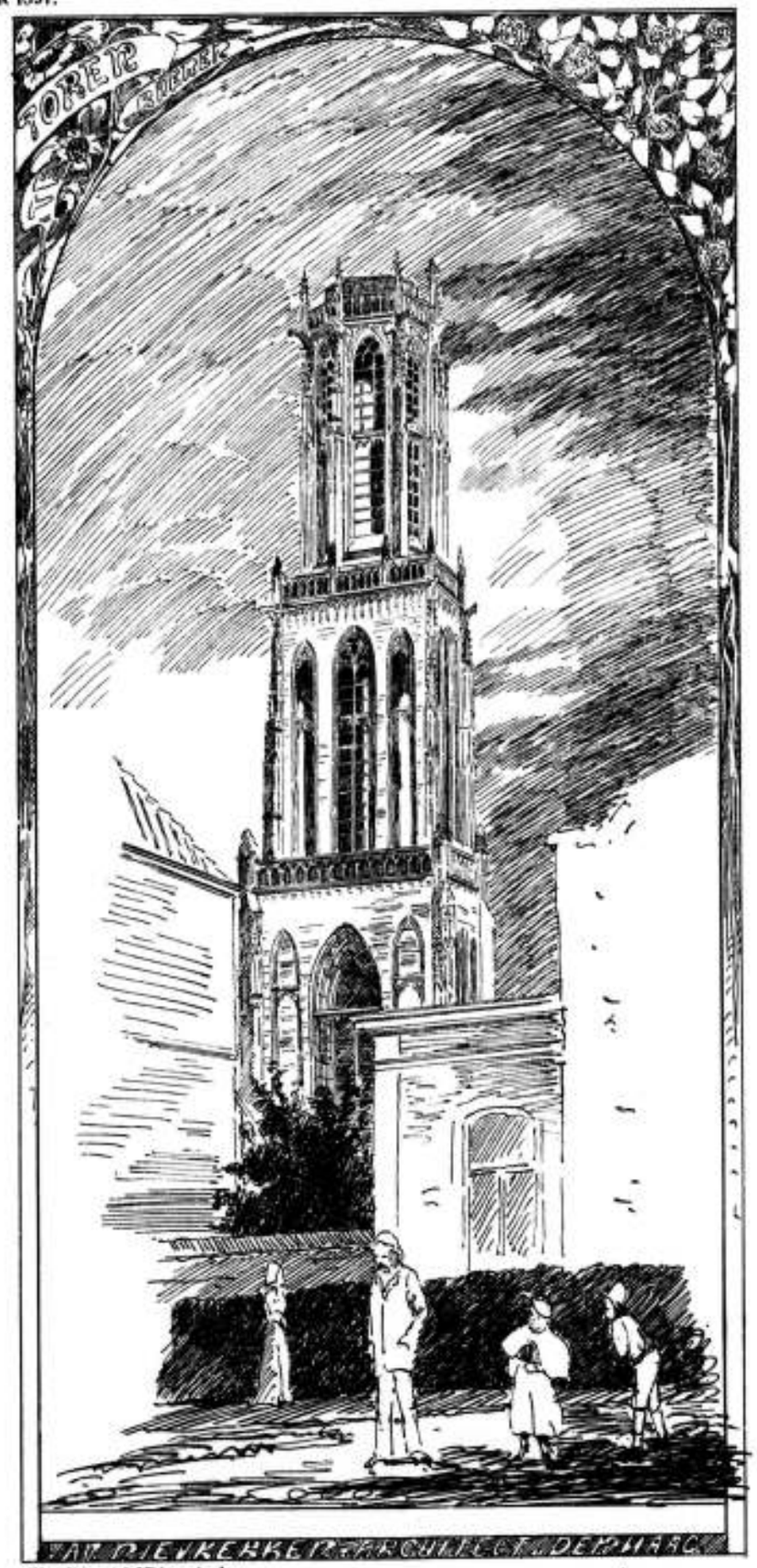

Photolith van G.J.Thieme, Arnhem.

Daar reeds in dit blad nº. 40, van 2 Oct. jl., een beschrijving van deze kappen werd gegeven, zal het wel overbodig zijn die te herhalen. De mededeelingen werden met de meeste belangstelling aangehoord.

Den heer Kalff werd namens de Vergadering dank gebracht en na bezichtiging der bekroonde antwoorden op prijsvragen, door het bestuur der Maatschappij van Bouwkunst uitgeschreven, de vergadering gesloten.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

Afdeeling Rotterdam.

Vergadering van 11 *October* 1897.

Na voorlezing en goedkeuring der notulen, deelt de pres. o. a. mede dat de bibliothecaris, bezig zijnde met het opmaken van een reglement en een catalogus der bibliotheek, zeer gaarne zoo spoedig mogelijk wenschte te ontvangen opgaven van boeken, die door de leden ter beschikking van belangstellenden konden gesteld worden.

In verband met art. 49 H. R. worden de leden uitgenoodigd om, indien zij daarin veranderingen willen voorstellen, daarvan vóór 1 December a. s. kennis te geven aan het Bestuur.

Naar aanleiding van de op de vorige vergadering gedane vraag: „Hoe komt het dat een vierkante staaf, bij het omzetten in een bocht, den vorm aanneemt van dubbel bol?" — gaf de heer J. C. Fels eenige beschouwingen, toegelicht met proefstukken. Hieruit bleek dat de vrager niet goed had waargenomen, want uit de proefstukken, die bestonden uit strooken plaatijzer in verschillende bochten omgezet, bleek zeer duidelijk dat de doorsnede op de plaats der buiging hol-bol wordt, met de bolle zijde naar de binnenbocht gekeerd, terwijl het metaal aan de kanten sterk uitpuilde. Spreker verklaarde dit uit de verschillende spanningen die in de moleculaire lagen ontstaan door de buiging. De buitenste lagen toch moeten rekken en de binnenste indrukken. Nu verhouden de weerstanden tegen indrukken en die tegen uitrekken zich als 5 : 6 en daar dus de spanning in de bovenste lagen kleiner is dan in de onderste, zoo ontstaat de vormverandering, daar de spanningen trachten in evenwicht te komen. De stof in het middengedeelte drukt als het ware de stof aan den buitenkant weg.

De kunstbeschouwing, aangeboden door den heer J. H. Schmitz, omvatte een 200-tal platen, photographische afbeeldingen van kunstproducten uit de verzamelingen van het museum „Trocadéro".

De vragenbus bevatte een vraag van intiemen aard, waarop geen beslissing mocht genomen worden; zij zal aan het Hoofdbestuur worden voorgelegd.

Afdeeling Utrecht.

Vergadering van Vrijdag 8 *October* 1897.

Daar de president door ziekte verhinderd is tegenwoordig te zijn, opent en leidt de heer M. A. Treffers, als waarnemend voorzitter, deze vergadering. Na goedkeuring der notulen deelt de voorzitter mede, dat de heer Tokelenburg zijne benoeming heeft aangenomen en alzoo als 2e president de belangen der Vereeniging zal behartigen, vervolgens dat vier heeren als donateur zijn toegetreden, waarna de heer W. J. J. Koole als lid werd aangenomen.

De heer D. J. Tesselhoff doet thans eenige mededeelingen over metselspecie, naar aanleiding van een ingekomen vraag, waarvoor hem bij monde van den Voorzitter dank wordt gezegd.

Niets meer te behandelen zijnde, gaat men over tot een kunstbeschouwing, waartoor door het bestuur welwillend verschillende boek- en plaatwerken en modellen waren afgestaan.

ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

105ste vergadering van Woensdag 13 *Oct.* 1897.

De vergadering werd geopend en geleid door den vice-voorzitter den heer Van Boven.

Ingekomen was een schrijven van den heer C. di Gazar, het overlijden mededeelende van den heer J. C. di Gazar, te Pretoria. Met eenige zeer waardeerende woorden van den Voorzitter werd het overleden oud-bestuurslid herdacht. Vervolgens werd medegedeeld, dat het bestuurslid Cornelissen door vertrek naar elders zijn functie als zoodanig moest neerleggen.

Hierna werd het woord gegeven aan den heer Jac van Straaten tot het houden van eene lezing over de door hem gebouwde rijwielfabriek „Simplex", aan den Overtoom te Amsterdam.

Het gebouw bestaat uit drie gedeelten; het eerste, aan de straatzijde, is het administratie-gebouw, bevattende directiekamers, spreekkamers, showrooms van de vélocipèdes, portiersloge en hydraulische lift.

Het tweede gedeelte is het fabriecksgebouw, namelijk op den begane-grond voor de bankwerkers en op de eerste verdieping voor de draaiers. Op de tweede verdieping is de rijschool gelegen, die uitsluitend toegang heeft van af de hydraulische lift in het voorgebouw.

De rijschool is eenvoudig doch smaakvol aangelegd. De lambriseering bestaat uit linoleum, opgevuld met zeegras, waardoor ongelukken voor de leerling-wielrijders zooveel mogelijk voorkomen worde.

Het gebouw is geheel samengesteld uit getrokken I-balken als wandstijlen waartusschen halfsteensmuren. Deze I-stijlen dragen de ijzeren moerbalken waarop de houten balken liggen. Een overvloedige verlichting heeft door de vensters en 't bovenlicht plaats.

Het derde gedeelte bevat de smederij en het ketelhuis. De privaten voor het volk, alsmede hun kleerkasten, zijn alle buiten het gebouw aangebracht, waardoor de zindelijkheid bevorderd wordt.

Tal van teekeningen van de fabriek waren in de zaal aanwezig en dienden tot toelichting van het door den heer Van Straaten gesprokene. Met een hartelijk woord werd den spreker dank gezegd voor zijn bijdrage en na eenige huishoudelijke bezigheden de goedbezochte vergadering gesloten.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Vergadering van Dinsdag 12 *October* 1897.

De Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" hield in een der zalen van den Tivoli-schouwburg hare eerste wintervergadering.

Na 't gebruikelijke welkom, den leden door den Voorzitter, den heer H. Evers, toegeroepen en na eenige mededeelingen en het lezen der notulen, werd het woord gegeven aan den heer A. W. Weissman, architect te Nijmegen, die eene voordracht met kunstbeschouwing hield over de bouwkunst der 19e eeuw.

Aan het einde der voordracht, die met groote belangstelling werd aangehoord, moedigt spreker de toejuiching der Vergadering verwerven. Naar aanleiding van het gesprokene ontspon zich een zeer geanimeerd debat.

Na eenige mededeelingen in zake den uitslag van de door B en V. uitgeschreven prijsvragen, welke uitslag in dit nummer is opgenomen, werd de vergadering gesloten.

ARTI ET INDUSTRIÆ TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Woensdag 13 *October* 1897.

Met een hartelijk welkomstwoord opende de heer J. Mutters Jr. de eerste vergadering in het winterseizoen, waarop door den heer L. A. Loeber Jr. een korte voordracht over den „boekband" werd gehouden.

Vervolgens werd gelegenheid gegeven tot een kunstbeschouwing van het prachtwerk „Amsterdam in de 17de eeuw", dat in afleveringen verschijnt bij de firma Van Stockum en Zoon, alhier, en dat om den rijken inhoud en de voortreffelijke uitvoering zeer werd geprezen.

Naar aanleiding van een schrijven der 3e sub-commissie van het hoofdcomité voor de inhuldigingsfeesten in 1898 werd besloten de verleden jaar door de vereeniging Arti benoemde versieringscommissie te ontbinden. Er gingen stemmen op, die wezen op de noodzakelijkheid dat hier-ter-stede spoedig wijkcomités optreden om de versiering van wijken of straten voor te bereiden, daar anders Den Haag zeer zou achterstaan bij Amsterdam, waar prijsvragen door de bewoners van straten zijn uitgeschreven voor de fraaiste en doelmatigste versiering.

Men meende, dat „Arti" bij het uitschrijven van prijsvragen krachtige hulp en voorlichting zou kunnen verleenen. Het bestuur zou, indien de hulp der Vereeniging werd ingeroepen, volgaarne zijne medewerking verleenen.

Nog besloot de Vergadering vanwege de vereeniging eene prijsvraag uit te schrijven onder de leden voor eene diploma-quittantie.

Aan den secretaris, den heer Fr. J. Belinfante, werd hulde gebracht voor zijn toewijding aan de belangen van Arti, bij de besprekingen met het inhuldigings-feestcomité.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. In de commissie voor het examen voor beëdigd landmeter zijn benoemd: tot lid en voorzitter, de heer A. W. E. Kwisthout te Roermond, en tot leden, de heeren dr. P. Zeeman, H. J. Heuvelink en M. S. van Dunné, allen te Delft.

— Tengevolge van de benoemingen in de laatste twee algemeene vergaderingen is thans het bestuur der Vereeniging van burgerlijke ingenieurs samengesteld als volgt: M. J. van Bosse, voorzitter; P. J. van Voorst Vader, secretaris; H. de Moi van Otterloo, penningmeester; A. M. K. W. Baron van Ittersum, J. D. Booker Duyvis, J. de Koning, A. Lieking Dura.

— Op de wereldtentoonstelling te Brussel zijn in de afdeeling Bouwkunst toegekend de volgende onderscheidingen:

een eere-diploma aan den heer J. Mutters Jr. te 's-Gravenhage;

gouden medailles aan de heeren C. B. Posthumus Meyjes, J. van Straaten, G. van Arkel te Amsterdam en J. Verheul Dz. te Rotterdam;

zilveren medailles aan de heeren H. P. Berlage Nzn., W. Hamer, Paul de Jong en W. Kromhout Gzn. te Amsterdam en E. F. Ehmke te 's-Gravenhage.

Rhenen. In den Raad werd door den voorzitter medegedeeld, dat de financieele krachten der gemeente niet toereikend zijn om den afgebranden toren in zijn vorigen staat terug te brengen en dat het wenschelijk is, de hulp van Rijk en provincie hiervoor in te roepen. Aan B. en W. werd opgedragen hiervoor de noodige stappen te doen.

— Door den heer Van Lihn, directeur der gasfabriek te Schoonhoven, is aan den Raad concessie gevraagd voor de oprichting en de exploitatie van een gasfabriek alhier.

Apeldoorn. Wijlen de heer K. H. van Brederode, oud-hoofdingenieur, directeur der Kon. Nederl. Locaalspoorwegen Willem III, heeft bij testamentaire beschikking een legaat van ƒ 3000 vermaakt aan het Kon. Instituut van Ingenieurs te 's Gravenhage.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

overgeplaatst naar de afdeeling Djember der residentie Bezoeki, de adspirant-ingenieur E. J. C. van Zeijlen;

benoemd tot opzichter 1e kl. en geplaatst in de residentie Madioen, de ambtenaar op non-activiteit S. E. Haagma, laatst die betrekking bekleed hebbende;

belast met de waarneming der betrekking van opzichter 3e kl., de ambtenaar op non-activiteit P. van Heyningen, laatst opzichter 2e kl.;

geplaatst in de residentie Probolinggo, met intrekking zijner detacheering bij den aanleg van staatsspoorwegen, de opzichter 3e kl. Th. C. Harst.

— Gedetacheerd bij de exploitatie der staatsspoorwegen op Java en geplaatst op de Oosterlijnen de tijdelijke opzichter 1e kl. W. P. Rosel, en de tijdelijke onderopzichters 2e kl. H. Martherus, A. Pijle en W. Schwab, allen van den aanleg der lijn Probolinggo—Panaroekan.

— De ingenieur 1e klasse van den Waterstaat in Ned.-Indië, de heer P. Th L. Grinwis Plast, zal optreden als leider van de maatschappij Suriname, die zich de exploitatie van Boven-Suriname en de vaststelling van een tramweg-tracé van Paramaribo naar het Sawagebied ten doel stelt.

— Bij Kon. besluit is, met ingang van 1 Nov., benoemd tot directeur der Polytechnische School J. M. Telders, tevens hoogleeraar aan die inrichting.

— Bij Kon. besluit is N. H. Henket, hoogleeraar aan de Polytechnische School te Delft, benoemd tot officier in de orde van Oranje-Nassau.

— Aan den ingenieur der artillerie-inrichtingen R. Witte is de rang verleend van hoofdingenieur.

— Bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen is:

benoemd tot ingenieur P. C. J. Lauman, 1. Franco en G. W. van Heukelom, thans adjunct ingenieurs 1e klasse; tot opzichter 3e kl., belast met het onderzoek en de herstelling van de ijzeren bruggen, G. J. Middeldorp;

eervol ontslagen op verzoek de teekenaar P. C. Boland;

bevorderd: tot werktuigkundige de werkmeester 1e kl. J. C. Witte.

— Bij de benoeming van een directeur der gemeentewerken te Leiden werden uitgebracht op den heer G. H. Broekman, civiel-ingenieur, woonende te Warasdin (Croatië), 12 stemmen, op den heer J. N. van Ruyven, civiel-ingenieur, adjunct-directeur der gemeentewerken te Arnhem, 11, en 1 op den heer A. J. M. Stoffels, civiel-ingenieur, ingenieur bij de gemeentewerken te 's Gravenhage.

Bij nieuwe vrije stemming werd benoemd de heer G. H. Broekman met 13 stemmen, tegen 11 op den heer Van Ruyven.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Militair opzichter der genie 3e kl. in Ned.-Indië. In Jan. a. a. te 's-Gravenhage voor Nederlanders tusschen de 20 en 30 jaar een vergelijkend examen voor vijf plaatsen gehouden. Adres op zegel vóór 1 Januari aan het Depart. van Koloniën. De *Staatscourant* van 7 Oct. jl. no. 235 bevat het uitvoerig programma van eischen, voorwaarden enz. (*Zie advert. in dit no.*)

— Technieker, op de hoogte van werktuigkunde en in staat om de leiding eener fabriek op zich te nemen. Aanvankelijk salaris 2 à 3000 gulden. Kennis van administratie en talen strekt tot aanbeveling. Adres onder no. 1208 aan het advertentiekantoor J. H. de Bussy, Amsterdam.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar over achtereenvolgende maten kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een opzichter-teekenaar, oud 23 jaar, zoekt eene passende betrekking. Adres onder no. 37, Bureau dezes. (1)

Informatiebureau Technische Vakvereeniging, Amsterdam.

Opz.-landmeter, leeftijd	35	jaar,	verl. sal.			ƒ 900 à 1200	per jaar.	
Opzichter,	„	22	„	„	„	60 à 70	per maand.	
„	„	20	„	„	„	40 à 50	„	„
Opz.-teekenaar	„	28	„	„	„	90	„	„
Ass.-opz.-teek.	„	18	„	„	„	25	„	„

ADVERTENTIEN.

Bouwkundig Genootschap te 's GRAVENHAGE.

ALGEMEENE VERGADERING op **Vrijdag 22 October a. s.** des avonds ten 8 ure in de Vergaderzaal van den „Haagschen Kunstkring", Heerengracht.

1°. Mededeelingen.
2°. Verkiezing van twee Bestuursleden.
Verkiezing van een Voorzitter.
3°. Bespreking van een adres aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, in zake de Teekenacten voor Middelbaar Onderwijs, in te leiden door den Hr. W. B. G. Molkenboer, directeur der Rijks-normaalschool voor Teekenonderwijzers te Amsterdam.
4°. Mededeelingen naar aanleiding van een bezoek aan eenige steden van Frankrijk, toegelicht met lichtbeelden (sciopticon) door den Hr. J. H. A. Mialaret.

H. & J. SUYVER
FABRIKANTEN VAN
Stoomketels en Werktuigen,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
EERE DIPLOMA (hoogste onderscheiding)
Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer
Mem. San. Inst. LONDON.
Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**
Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.
Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen.* — *Closets, Waschtafels, Urinoirs enz.* — **VERWARMING en VENTILATIE.**
Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

WILH. TILLMANNS'SCHE WELLBLECH-FABRIK U. VERZINKEREI, REMSCHEID.
OVERKAPPINGEN, LOODSEN enz. van gegolfd plaatijzer.
ROLLUIKEN van Staal of Hout in verschillende constructies.
Vertegenwoordiger: **B J. HESSELINK, Keizersgracht 263, Amsterdam.**

ROLLUIKEN van *hout* en van *staal*, in verschillende *constructiën*. Prijscouranten en inlichtingen op aanvrage gratis bij
W. H. H. SCHOLTE,
Fabrikant, Prinsengracht 516, AMSTERDAM.

UTRECHTSCHE ASPHALT-FABRIEK.
Herhaalde Bekroningen: Diploma's Zilv. Medailles enz.
Prima **ASPHALT-DAKPAPIER** in **alle Merken, 't beste en goedkoopste** dat er bestaat. *Asphalt daklak, Asphaltmastik, Carbolineum enz.*
DAKBEDEKKINGEN van ASPHALTPAPIER, kant en klaar onder *Jarenlange* garantie. Maken alle voorkomende **Asphaltwerken.**
Echte VULKAAN HOUTCEMENT-DAKBEDEKKINGEN,
met 10 jaren garantie. **Honderden** reeds gemaakt door **'t geheele land en alle** tot **volkomen** tevredenheid, waarvoor de bewijzen voorhanden zijn.
Utrecht. **Firma STEIN & TAKKEN.**

Opzichters, Werkbazen, Onderbazen, Meesterknechts

De aandacht wordt gevestigd op de afkondiging o. a. in de *Nederlandsche Staatscourant* van 7 October jl. No. 235 (derde bijvoegsel), houdende mededeeling der voorwaarden, waarop bij de Militaire Genie van het leger in **Nederlandsch-Indië vijf** opzichters 3e klasse kunnen worden aangesteld.

Ter deelneming aan het examen wende men zich, onder overlegging der in die courant genoemde bescheiden, vóór 1 Januari 1898 bij gefrankeerd request tot den Minister van Koloniën.

Aan dat Departement is op aanvrage kosteloos inlichting verkrijgbaar.

Cementsteenfabriek.
H. M. DE LANGE te ***Vlaardingen*** levert zoo spoedig mogelijk zoodanig fabrikaat.

TATTERSALL & HOLDSWORTH,
ENSCHEDE.
Globe, Works en Stores.
Aanleg van **Centrale verwarming** in **SERRES, BROEIKASSEN,** PARTICULIERE en OPENBARE GEBOUWEN enz.
HANDEL in **Wand- en Muurtegels.** Asphalt, Schoorsteenmantels, Vloeren.

A. P. SCHOTEL Gzn.
DORDRECHT.
Stoommarmerzagerij Steenhouwerij.
Steen- en Marmerhandel.

DE LINT & Co.
Rotterdam.
NIEUWE HAVEN 39.
MAGAZIJNEN van
VLOER- en WANDTEGELS.
Depôts { MINTON HOLLINS & Co.
VILLEROY & BOCH.

ADVERTENTIE-BUREAU
VAN
„De Opmerker",
VAN-BYLANDTSTRAAT 116,
's-Gravenhage.
Het Advertentie-bureau van „*DE OPMERKER*" beveelt zich aan voor de plaatsing van advertentiën in alle Binnen- en Buitenlandsche Dag- en Weekbladen

F. DE BRUIJN & Zn. HOF-SPIEGEL- en MEUBELFABRIKANTEN.
MAGAZIJN: **KETELSTRAAT E 13.** *ARNHEM.*
FABRIEK: **WEZENSTRAAT D 7—8** en **9,** *ARNHEM.*
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
Gebeeldhouwde en Vergulde Spiegels en Ameublementen van Kunst en Weelde, voor Salons, Boudoirs, Eetzalen. MEUBELSTOFFEN.
CARTON PIERRE-ORNAMENTEN tot inwendige versiering van Gebouwen, als Plafonds, Deuren, Lambriseeringen enz. Ontwerpen en Uitvoeringen van Kamerbetimmeringen en uitvoering naar gegeven ontwerpen. — **ARTISTIEKE BRONZEN.** — Teekeningen en Prijscouranten op aanvrage.

Hofleverancier
VAN
H. M. de Koningin-Regentes.

„ANTI-STONE". Beste en goedk. **Reägens** tegen Ketelsteen in Stoomketels.
Groote Kolenbesparing.
VANE & Co., Atlasworks, Amsterdam.

Stoomtimmerfabriek
„ZWEDEN",
UTRECHT.
Architraven, Lijsten, deuren, ramen, betimmeringen, Meubelen voor Kerken en Scholen, enz. enz.
KOZIJNEN, gehoekt afgewerkt of pas-klaar. Hoeken, gebouwen, kisten, verandah's, Vloeddeuren met blinde vervulling, enz. enz.
ARCHITRAVEN en LIJSTEN in voorraad; PROFIELEN gratis verkrijgbaar.

P. B. W. SINGENDONK,
ARNHEM.
GROF- en FIJNSMEDERIJ.
LEVERT alle soorten **HEKWERK** en verdere **Smidswerken,** tegen concurreerende prijzen.

B. HOLSBOER.
Arnhem.
Leverancier van Z. M. den Koning.
Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor WETENSCHAPPELIJK GEBRUIK.
BEKROOND voor WATERPAS-, HOEKMEET- en andere INSTRUMENTEN met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)
Hoogste onderscheiding 1879.
EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN enz. enz.
Bakens. Rotatie- en Inductie-toestellen, Telegraaf-Apparaten, enz. enz.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-GRAVENHAGE, *Kerkplein*, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

MOLIJN -- Gouda.

Rietplanken.

FLUATEN,

tegen verweering van alle **STEENSOORTEN** en **MORTELS.**

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

(Voor rekening van den Staat).

Op **Dinsdag** den **2 November 1897**, des namiddags ten **2** ure (*locale tijd*), aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 733.

Het verrichten van grondwerken en beplantingen, het opbreken en leggen van bestratingen, het maken van rioleeringen en het maken van een urinoirgebouwtje met bijbehoorende werken ten behoeve van het voorplein van het station 's-HERTOGENBOSCH.

Begrooting ƒ 27,200.

De besteding geschiedt volgens § 36 van het bestek.

Het bestek ligt van den 14n October 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. VAN DER KUN te Breda en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen tegen betaling van **ƒ 1.50.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden 25sten October 1897 ten 11 uur 40 voormiddag *(West-Europeesche tijd)*.

UTRECHT, den 11den October 1897.

Aanbesteding Concertgebouw te ASSEN.

Op **Maandag den 25n October,** *'s nam. 2 uren*, zal door de Commissie voor bgn. Gebouw op de Bovenzaal van het bestaande Concerthuis, *N.Z. Vaart*, publiek worden

aanbesteed:

Het bouwen van een CONCERTGEBOUW met bijbehoorende werken te Assen.

Bestek en *2 lichtdrukken* zijn van af 11 Oct. verkrijgbaar ad **ƒ 3.**— bij de Firma C. VAN GORCUM, a/d. *Brink* te *Assen*.

Aanwijzing op Woensdag 20 October, 's nam. 2 uren.

J. VERHEUL Dzn.,
Archit., Rotterdam.
T. BOONSTRA,
Archit., Assen.

AANBESTEDING.

Op ***Maandag 18 October 1897*** des voormiddags te **elf** uur, zal in het Café „DES BURGT", worden aanbesteed:

Het afbreken van de perceelen aan de Middelstegracht No. 111, 113 en 115 en het maken van een gebouw, dienende voor Magazijn.

Het ontwerp en de voorwaarden liggen ter inzage ter plaatse van de aanbesteding, terwijl afdrukken ad **ƒ 2.**— per exemplaar zijn te verkrijgen.

De aanwijzing in loko zal plaats hebben op Woensdag 13 October a. s. des vooormiddags te elf uur.

Verlangde inlichtingen worden inmiddels gegeven door den Architect

W. F. VAN DER HEIJDEN,
Doezastraat 43.

LEIDEN, 9 October 1897.

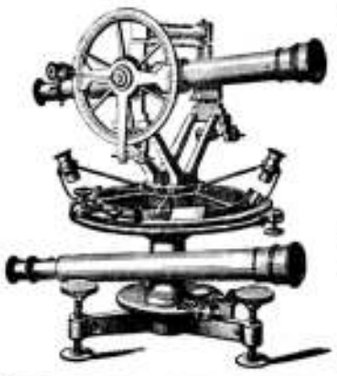

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN **WATERPAS- HOEKMEET-** EN ANDERE **INSTRUMENTEN,** voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerde **Peilschalen.**

WEEGWERKTUIGEN.

VAN WIJNGAARDEN & Co.

FABRIEK van

Machinale Houtbewerking.

WEESP. WEESP.

TIMMERWERKEN IN DIVERSE HOUTSOORTEN.

Lijstwerk ook voor Meubelmakers. Wand- en Plafond-betimmeringen.

HOUTEN GEBOUWEN als: **Villa's, Tuinhuizen, Keeten** enz.;

ook onderdeelen als: *Deuren, Ramen, Veranda's, Erkers* enz.

Sportartikelen en artikelen voor Huishoudelijk gebruik.

SPECIALE INRICHTING

voor ronde en veelhoekige Balusters en Bas-Reliefs.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste JAARGANG Nº. 43. ZATERDAG, 23 October 1897.

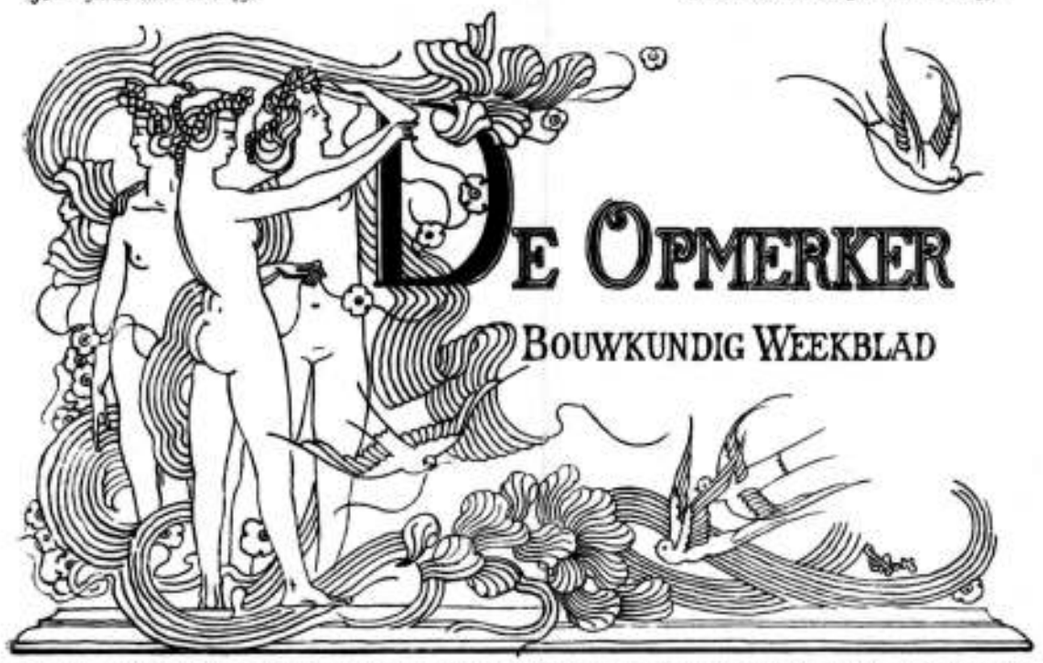

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT Jlz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland ƒ 5.—, waarover op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt; voor België, bij voorafbetaling ƒ 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling ƒ 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels ƒ 1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer ƒ 0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat ƒ 0.25, zonder plaat ƒ 0.15.

DECORATIEVE KUNST.

Er is een nieuw tijdschrift verschenen, dat *„für angewandte Kunst"* zijn kolommen wil openstellen. F. Brückmann te München, die het uitgeeft, heeft de eerste aflevering met ruime hand verspreid.

Men kan vragen, of er aan zulk een tijdschrift behoefte bestond; naar onze meening zou die vraag ontkennend beantwoord moeten worden. Als tijdschriften ons een nieuwe kunst konden brengen, moesten wij er al lang een bezitten.

De omslag heeft de grillige krullen, die naar het schijnt een der onmisbaarste elementen van alle nieuwe kunst zijn. Beneden staat een vignet, dat een man bij een dubbele ophaalbrug, als toespeling op den „bruggeman" die het werk uitgeeft, moet verbeelden. De Münchener teekenaar heeft echter een zonderling denkbeeld van zulk een ophaalbrug gehad, want de hangeigebinten staan op zulk een onrustbarende wijze uit het lood, dat de bruggeman wel zal doen, er gauw onder vandaan te gaan, anders krijgt hij ze nog op het hoofd. Maar de man beseft het gevaar niet, dat hem dreigt en hij spuwt kalm kringetjes in het water.

Is deze defecte brug, die ons aan de Chineesche schimmen onzer jeugd herinnert, een symbool? Beduidt zij de overbrugging, die tusschen de kunst en de nijverheid moet gemaakt worden? Wij hopen van niet, want aan degelijker brug is behoefte. Een als deze kan zeker den verlangden dienst niet doen.

Het boek valt met de deur in huis. Geen voorrede, geen Fransche titel, niets. Boven aan de eerste bladzijde staat een lichtdruk naar een „wandfries", naar het schijnt op geraamten van voorwereldlijke dieren geïnspireerd, en dan zal de heer S. Binz ons eens eventjes vertellen „waarheen wij drijven".

Het proza is van het bekende Duitsche „Kunstwissenschaft"-soort, vol versleten of valsche beeldspraak. „Een nieuwe wind waait over die kunst, welke de versiering van het thuis ten doel heeft, een lentewind fluit zelfs in de slaperigste hoekjes". Fluitende lentewinden, dat is zeker wel het nieuwste, en die passen uitnemend bij de „sich bewegende kiemen", waarvan later sprake is.

Enfin, de bedoeling van dit begin is om nog eens voor de zooveelste maal aan te toonen, dat de 19e eeuw geen stijl gehad heeft, iets waaraan niemand twijfelt. Dan wordt er bij stil gestaan, hoe het komt, dat, ondanks alles wat er gedaan is, om althans voor de kunstnijverheid een modernen stijl te verkrijgen, die stijl nog maar altijd niet wil komen.

„Ongetwijfeld moeten verborgen liggende gronden deze krachtsontwikkelingen naar beneden houden. Deze geldt het nu te vinden. Het eenige middel, om de toekomst te doorgronden, is met het verledene klaar te komen. Zoeken wij de schadelijke elementen en zien wij, of zij onschadelijk te maken zijn. Men zal den juisten weg nabijkomen, als men weet welke wegen fout zijn".

Daar ligt iets gronderigs in deze frazen, de lezer voelt bij instinct, dat ook de heer Binz ons de nieuwe kunst niet zal brengen. Er volgt dan een korte beschouwing over Ruskin, Rosetti, Madox Brown, Burne Jones, Walter Crane en William Morris. Die beschouwing schijnt ons het beste van dit artikel, in zooverre als zij duidelijk doet uitkomen dat deze mannen te veel naar het verleden hebben gezien, om voor de toekomst werkzaam te zijn geweest.

„Het archaïsch karakter hunner werken weerhoudt onzen tijd, die als zijne ware kinderen te begroeten. Toch ging door geheel Europa een kreet van verrukking, toen Engeland met zijn scheppingen optrad. Nog is de echo daarvan in alle landen te vernemen.

Maar in Engeland zelf schijnt het stiller geworden te zijn; op den mooien aanloop is niet de breede sterke vooruitgang gevolgd. Een moment van stilstand is ingetreden. Engeland zucht onder de macht zijner herinneringen. Het meubilair schijnt in een doode, enge formule, die niet anders als een uitgebreide Queen-Ann-stijl en, als men verder kijkt, een nakomeling der Nederlandsche Renaissance is, te verzinken.... Als Engeland voor de toekomst de leiding der beweging veroveren wil, dan moet een nieuwe wind zich achter zijn verslapte zeilen plaatsen."

Mooi proza is ook dit niet; maar de toestand wordt er toch wel juist in weergegeven. Inderdaad is de archaïstische richting der moderne Engelschen, hoe vaak ook geprezen en gevolgd, niet die, waar onze tijd wat van te verwachten heeft Wat de heer Binz dan zou willen? Wij kunnen het niet zeggen, want plotseling breekt hij zijn stuk af met de woorden: „Een tweede opstel volgt".

In plaats van dat opstel, dat nu een maand op zich moet laten wachten, komt een artikel over moderne lampen, dat rijk geïllustreerd is, doch dat ons van te specialen aard schijnt, om er bij stil te staan. Uit de illustraties blijkt duidelijk, hoe moeilijk het is om voor de moderne behoeften geschikte en tevens esthetisch bevredigende vormen te vinden. Ook een artikel over de houtsneêplaten, die de Venetianen tot het bedrukken van geweven stoffen gebruiken, zal onze lezers niet bijzonder interesseeren, terwijl het hen eveneens tamelijk onverschillig zal laten in een volgend opstel te lezen, hoe de Duitsche huisvrouw over de onpractische nieuwste kunstnijverheidsvoortbrengselen denkt.

Maar wat in een volgend stuk over moderne kunstnijverheidstentoonstellingen wordt gezegd is niet onbelangrijk, in zooverre als daar ook het een en ander over architectuur wordt opgemerkt. Allereerst krijgen wij afbeeldingen van het gebouw „l'Art nouveau" te Parijs, een onderneming van S. Binz, vermoedelijk de schrijver van het reeds genoemd artikel. Het gebouw ziet er van buiten vreemd genoeg uit, doch dit is o. i. niet voldoende, om het ook mooi te doen zijn. Hier en daar, zonder eenige orde, zijn bv. met grillige ornementen gevulde vierkanten over den gevel als uitgestrooid, een versiering die ons meer gezocht dan schoon lijkt.

De schrijver vindt ook gelegenheid iets omtrent ons vaderland op te merken, en wel dit: „Den Hollanders ontbreken nog moderne kunstnijverheidstentoonstellingen. Iets was op de Utrechtsche tentoonstelling van dit jaar te zien Het ligt niet in den aard dezer eminente, bekwame kunstenaars, zich in de openbaarheid te dringen. Een oningewijde zou tien jaar te Amsterdam kunnen wonen, zonder ook maar een vermoeden „van de krachtige beweging onder de jonge Hollanders te krijgen".

Dan wordt het een en ander medegedeeld over de gebouwen der tuinbouwtentoonstelling te Hamburg. De bouwmeester daarvan heeft, in navolging der Amerikanen, zich hoofdzakelijk van Romaansche vormen bediend. Vooral het interieur wordt geprezen. „De ruimteverdeeling is schitterend, men moet naar Amerika gaan om zulk een toepassing van Romaansche gewelven te vinden. Het blijkt al weder welke schitterende moderne uitwerkingen het gebruik van dezen primitieven stijl kan opleveren." Bij al deze „schittering" is evenwel met het constructief beginsel, waarvan de Romaansche stijl vóór alles een uitvloeisel is, volstrekt geen rekening gehouden. De berichtgever vervolgt dan ook: „Er is hier echter een maar bij. Om deze effecten te verkrijgen is stuc gebezigd, en als hulpmiddelen zijn ijzerverbindingen noodig geweest, wier rechtlijnige nuchterheid op leelijke wijze tegen de schoon gewelfde bogen afsteekt."

Ligt er in zulk een toepassing van den Romaanschen stijl iets moderns? De Amerikanen, die over het algemeen het constructief beginsel niet uit het oog verliezen, winnen het van hun Europeesche navolgers. Het is wel jammer dat de Europeanen, om een nieuwen „stijl" te krijgen, al weer met navolging beginnen. Zoo kan niets goeds ontstaan.

Er wordt ten slotte nog een paviljoen van de tentoonstelling te Leipzig afgebeeld, een gevel zóó vreemd als men slechts wenschen kan. De ontwerper heeft zich blijkbaar geïnspireerd op sommige kerken van Spaansch-Amerika.

Aan het einde der aflevering vindt men correspondenties uit verschillende steden van Europa. Die uit Amsterdam laten wij ten deele hier vertaald volgen:

„Wat Cuypers, de vader der moderne Hollandsche bouwkunst, voor Amsterdam beteekent, eindigt niet bij de bouwwerken, van hemzelf afkomstig. Wel zijn werken als het nieuwe Rijksmuseum, dat, trots menig gebrek aan beginselvastheid, zeker op rekening der medewerkers te plaatsen, als een voorbeeld werken kan, schitterende pronkstukken der anders uit een bouwkundig oogpunt zoo vervelende stad, gewichtiger is echter het zaad, dat, uit hem voorkomend, in de jongeren begint te rijpen. Een der bekwaamste onder hen, Berlage, van wien reeds een paar eenvoudige, redegevende huizen te Amsterdam en te 's-Gravenhage afkomstig zijn, waarbij de beeldhouwer Zijl, van wien wij binnenkort verscheidene werken afbeelden, werkzaam was, is nu met het bouwen van de nieuwe beurs belast geworden en houdt zich tegenwoordig met de ontwerpen daarvan bezig. Het nieuwe gebouw, waarvoor achter het oude — tusschen dit en het station van Cuypers — een reusachtig plein is geschapen, zou de eerste moderne beurs in Europa kunnen worden. Men kent den in alle landen geliefkoosden vorm, die ook de oude Amsterdamsche beurs toont, met de Grieksche zuilen, waaruit omstreeks den middag het helsch gebrul der makelaars ontsnapt, zoo zonderlinge tegenstelling vormend met de stilte, die aan de Grieksche tempelbouwkunst eigen is. Berlage zal een zakelijke beurs maken, die omtrent haar bestemming, waarvoor zij geschapen is, niet bedriegt, en wij twijfelen niet, dat het hem desniettegenstaande gelukt, het gebouw tot een monumentaal pronkstuk te maken."

Wat omtrent Dysselhof, Lion Cachet, Lauweriks, De Bazel, W. Hoeker, L. Zijl, Th. Molkenboer en Nieuwenhuis wordt medegedeeld, is zoo onbelangrijk, dat het de moeite van het vertalen niet loont.

De ongenoemde Münchener, die hier aan het woord is, en wiens proza wij zoo letterlijk mogelijk hebben vertaald, opdat niets van den eigenaardigen geur zou verloren gaan, verkondigt den Nederlanders, in het bijzonder den Amsterdammers veel, wat zij nog niet wisten.

Reeds vroeger heeft de heer Lauweriks in onze kolommen aangetoond, hoe diegenen die Berlage als den geestelijken erfgenaam van Cuypers voorstellen, van het streven des Roermonders niets begrijpen. Toch komt de Münchener ons nog weer eens met dit praatje aan boord. Het ware zeker goed geweest, als hij ons, wat naar zijn meening de fouten van het Rijksmuseum zijn, had aangewezen. Nu is het alsof hij de klok heeft hooren luiden, zonder te weten waar de klepel hangt.

Dat de huizen te Amsterdam en in Den Haag door Berlage gebouwd, eenvoudig zijn, kan er nog wel door, maar redegevend zal wel nog niemand, tot de rationeele school behoorend, ze hebben gevonden. Zoo ontstaan de legenden.

Of de Münchener het „reusachtig plein", voor den Beursbouw „geschapen", gezien zou hebben? Men moet er haast aan twijfelen; een Amsterdamsche grappenmaker heeft hem wellicht eens beet willen hebben, en tegelijkertijd de Amsterdamsche makelaars, die toch reeds in den laatsten tijd zooveel minder aangenaams moeten hooren, een hak gezet. Of heeft iemand soms om twaalf uur een enkel makelaar in of deszelfs helsch gebrul onder het Jonisch portiek waargenomen?

Heeft de schrijver het nieuwe Beursplan gezien? Gelukte hem, wat nog geen Amsterdammer, zelfs geen Raadslid mocht volbrengen? Er is al weder twijfel. Dat de Beurs „zakelijk" zal worden (althans als zij in gebruik is genomen) hoopt en verwacht ieder Amstelaar, die het met zijn veste wel meent. De Münchener bedoelt echter zeker wat anders, en heeft wellicht de plattegrond gezien, die vroeger openbaar gemaakt is. Wanneer echter de indeeling daarvan practisch is, dan kan zich de heer Berlage daar de eer niet van toekennen, sinds werd aangetoond, hoe deze planverdeeling van den vroegeren Amsterdamschen stads-architect afkomstig is. Maar dit kan men te München niet weten.

De schrijver heeft geen twijfel, of de architect zal het gebouw tot een monumentaal pronkstuk maken. Waardoor is die twijfel bij hem weggenomen? Als hij het berichten wil, dan doet hij velen Amsterdammers, die, door de Beurs-geheimzinnigheid angstig gemaakt, het ergste vreezen, een grooten dienst.

DE NIEUWE BEURS TE AMSTERDAM.

De heer L. Simons te Bromley in Engeland plaatste in de *Oprechte Vrijdagsche Haarlemsche Courant* van 15 October ll. een ingezonden stuk over de Amsterdamsche beursquestie, om een redacteur-correspondent der *Nieuwe Rotterdamsche Courant* te bestrijden.

Wij zouden dit stuk met stilzwijgen zijn voorbijgegaan ware het niet dat er het volgende in voorkomt:

„Er is over dien Amsterdamschen Beursbouw en de opdracht daarvan aan mijn vriend, den architect Berlage, al zooveel miserabels geschreven, dat het voor ieder mensch van fatsoen en voor ieder, wien het alleen om een goede en mooie Beurs en niet om persoonlijke overwegingen te doen is, dubbel plicht is zich te onthouden van opmerkingen, welke den schijn geven als had men zich bij voorbaat doen tegeninnemen door het geschrijf van den redacteur van *De Opmerker*, dat toch, in deze quaestie vooral, beter geïgnoreerd blijft. Berlage, die is opgetreden als criticus van anderer werk, óók van het Suassomuseum, en die door zijn drie laatste gebouwen getoond heeft, niet maar te willen voortgaan op het oude wegje, wil, heel natuurlijk, niet voor den dag komen met zijn Beursplan vóór hijzelf tevreden is over zijn ontwerp, waar èn voor hem èn voor Amsterdam èn voor onze vaderlandsche architectuur zooveel aan vast zit."

In verband met dit gedeelte moet dan ook het postscriptum gelezen worden van den volgenden inhoud:

„Ik heb, om de eerlijkheid, hoewel het natuurlijk aan de zaak zelf niets afdoet, opzettelijk gestipuleerd, dat de heer Berlage mijn vriend is. Insinueerende journalisten — hiermede bedoel ik niet mijn vriend Berckenhoff — kunnen dus niet dááraan zich vastklampen. Maar nu in het geschrijf over deze Beursquaestie voor sommigen ook het onfatsoenlijkste schijn-argument nog goed genoeg gebleken is, wil ik, wat anders onnoodig zou wezen, tevens opmerken, dat de heer Berlage van dit mijn bovenstaande schrijven geheel onkundig is."

Dit laatste willen wij graag gelooven; had de heer Simons zijn schrijven vooraf aan den heer Berlage ter inzage gezonden, dan zou deze, verstandig zijnde, den „vriend" verzocht hebben het liever naar de prullemand dan naar de courant te sturen. Nu moet de bede, toch vooral voor zijn „vrienden" bewaard te blijven, den heer Berlage op de lippen zijn gekomen.

Want in het „geschrijf" over de Beursquaestie vindt men, noch bij ons, noch bij anderen, twijfel aan de bekwaamheid van den heer Berlage uitgedrukt. Ook gaat de strijd niet tegen het ontwerp, waarvan niemand nog iets anders zag dan een plattegrond. Waar aanmerking op gemaakt wordt, is het begunstigingssysteem, waaraan de heer Berlage de opdracht te danken heeft. In dit systeem neemt de vriendschap de plaats der onpartijdigheid in en daarom alleen reeds is het afkeurenswaardig.

Wij weten niet of de heer Simons te Bromley in Engeland de bouwkunst beoefent en of hij, aan de overzijde der Noordzee, als een man van gezag in zake architectuur te boek staat. Maar al ware dit zoo, en al hadde de heer Simons, als „vriend" inzage gekregen van het Beursontwerp, eer den heer Berlage de opdracht gedaan was, dan nog zal menigeen met ons weigeren, op zijn gezag alleen te gelooven „dat wij nu een goede en mooie Beurs zullen krijgen" en te erkennen dat het, nu de heer Simons gesproken heeft, „dubbel plicht is zich te onthouden van opmerkingen."

Die „opmerkingen", van onze zijde althans, beoogden niet anders dan te doen uitkomen dat het openbaar gemaakte platte-grond-ontwerp ontleend was aan een ander indertijd door den bouwmeester van „het Suasso-Museum" in stadsdienst gemaakt, en zij bedoelden verder een ernstig protest tegen de wijze van doen, door den Amsterdamschen Raad gevolgd.

De motieven, welke dien Raad bij het geven der opdracht geleid hebben, zijn nog altijd geheel onbekend. Zoolang zij dit blijven, wordt aan gissingen een ruim veld gelaten. De geheimzinnigheid heeft als natuurlijk gevolg, dat aan allerlei kwaad gedacht wordt. Het goede pleegt het licht niet te schuwen.

Er is wel, van zekere zijde, beweerd, dat de heer Berlage, in 1884 bij de prijsvraag, met den heer Sanders den vierden prijs behaald hebbend, daaraan zijn recht op de opdracht ontleende, doch dit argument houdt geen steek. Want daargelaten nog, dat het niet aangaat, den eersten, tweeden en derden prijs eenvoudig te „ignoreeren", is de Berlage van 1884 een geheel ander man, dan die van de „nieuwe wegjes".

De heer Simons noemt Berlage en Jacob Maris in één adem. Of echter ook het nageslacht dit doen zal, is aan gegronden twijfel onderhevig, vooral sinds een der juryleden van 1884, de heer J. R. de Kruyff, op ernstige wijze de Americanismen van den tegenwoordigen Berlage veroordeeld heeft.

Aan het beursontwerp, wij zijn dit met den heer Simons eens, zit voor den bouwmeester, voor Amsterdam en voor onze vaderlandsche architectuur „veel vast". De bouwmeester verdient een aardig honorarium, Amsterdam heeft veel strijd en onaangenaamheid binnen zijn grenzen, onze vaderlandsche architectuur krijgt een kaakslag, nu zij, minus den heer Berlage, door tot oordeelen geheel onbevoegden

niet waardig is bevonden hare krachten aan een beursontwerp te beproeven.

Voor de rechten der vaderlandsche architecten zijn wij opgekomen. Was de heer Berlage, als medewerker aan een, desnoods tot Nederland beperkten, nieuwen wedstrijd met den eersten prijs bekroond, wij zouden de eersten geweest zijn, om hem met zijn eerlijke overwinning geluk te wenschen. Nu zal zijn gebouw, eenmaal voltooid, tot in lengte van dagen met een Kaïnsteeken gemerkt zijn, dat door de „vrienden", al waren zij nog zoo talrijk, niet kan worden uitgewischt.

DE TOREN DER OUDE KERK TE DELFT.

Het voorstel, door het Raadslid, den heer J. B. Schelling Az., te Delft, in zake de restauratie van den Oude-Kerkstoren gedaan, is nu in druk verschenen.

Hij wil, dat de Raad een commissie van drie leden zal benoemen uit zijn midden, en dat die commissie eene bouwcommissie zal kiezen uit personen, geen lid van den Raad. Deze bouwcommissie zal tot taak hebben, in overleg met den stads-architect, ter plaatse en tijdens de restauratie de wijze en den graad van restaureeren vast te stellen.

Aan haar zal kenbaar gemaakt worden: „Dat het de bedoeling van den Gemeenteraad is om de restauratie *zoo goedkoop mogelijk* te doen plaats hebben, zonder dat daarbij echter de wijsheid door de zuinigheid wordt bedrogen of de toestand uit een oogpunt van archeologie wordt verminderd; dat het den Raad voorkomt, dat de pleisterlaag der rechtstanden niet behoeft te worden verwijderd ter plaatse waar de aanhechting solide moet worden genoemd, zoodat kleine herstellingen moeten worden geduld met het oog op de voorgenomen zuinigheid, terwijl *alleen constructieve redenen*, zonder meer, mogen leiden tot uitbreken van stukken bak- of natuursteen uit de spitsen en rechtstanden; dat dit echter alleen wordt medegedeeld om de meening omtrent den graad van restaureeren aan te geven en de beslissing daaromtrent aan de bouwcommissie wordt overgelaten."

De heer Schelling geeft hier zijn medeleden en de aanstaande herstellers uitnemende wenken. Steunen die misschien ook op een „zuinigheidsgrondslag", waarvoor Raadsleden en belastingbetalenden meer zullen gevoelen dan buiten Delft wonende bouwmeesters, dit neemt niet weg, dat die zuinigheid, die de wijsheid niet zal mogen bedriegen, hier den oudheidliefhebbers de ergernis zal besparen van een restauratie, zóó radicaal, dat er van het oude niets meer is te zien.

De heer Schelling geeft dan eenige voorschriften ter voorkoming van onmiddellijk gevaar, die ons zeer doeltreffend schijnen, doch waarover alleen na een onderzoek ter plaatse een oordeel geveld zou kunnen worden.

De bedoeling van het onder 6° van het voorstel geschrevene is ons niet in allen deele duidelijk. De heer Schelling wil zijn medeleden daar doen besluiten: „aan de commissie uit den Raad op te dragen, dat zij zelve of door bemiddeling van B. en W. aan Dr. P. J. H. Cuypers verzoeken, één der drie leden van de bouwcommissie aan te wijzen". Waarom die commissie van te voren reeds dus aan banden gelegd? Bestaat er vrees, dat Dr. Cuypers, die in deze zaak een verstandig rapport uitbracht, niet als lid der bouwcommissie zal worden gekozen?

Alleen wie in de Delftsche politieke toestanden thuis is, kan hier een antwoord geven. Hopen wij, dat alles ten beste van Delft's ouden toren moge geschieden en dat dit monument niet het slachtoffer worde van partijstrijd.

EEN NIEUWE SCHOORSTEENKAP.

Naar aanleiding van het artikel over de schoorsteenkap van John, opgenomen in het nommer van 2 October jl., ontvingen wij van den heer J. C. F. Laurillard, ingenieur te Deventer, het onderstaande schrijven, waaraan wij gaarne plaatsruimte verleenen:

Vergun mij eenige regelen in uw blad, naar aanleiding van uw artikel over de nieuwe schoorsteenkap van J. A. John te Erfurt. 't Zij verre van mij de goede werking dier inrichting in twijfel te trekken, doch waar gij uw kolommen opent voor de beschrijving van een buitenlandsch fabrikaat, hoop ik een plaatsje te mogen verlangen, om met een enkel woord te wijzen op de door mijzelf ontworpen en vervaardigde schoorsteenkappen, die in uw blad nog niet werden vermeld.

Reeds geruimen tijd hield ik mij bezig met het moeilijke vraagstuk van den rookafvoer en kwam, in 't kort, tot deze eenvoudige slotsom: Een schoorsteen trekt slecht: 1°. als de schoorsteen *zelf* niet deugt, slecht gebouwd is, of te nauw voor het afvoeren van den rook, die in de stookplaats ontwikkeld wordt — en dan zal geen enkele kap den trek verbeteren. De fout zit dan *in* den schoorsteen zelf en wordt door een inrichting *bovenop* den schoorsteen niet weggenomen.

2°. Als de schoorsteen zelf *wel* goed is, maar de windrichting ongunstig werkt op den rookafvoer — in dat geval kan een kap, welke die ongunstige windrichting in eene voor den trek gunstige verandert, goede diensten bewijzen.

Het komt er nu echter maar op aan *hoe* die kap in te richten, en naast eene zooveel mogelijk aan het doel beantwoordende inrichting, lette ik bij de door mij geconstrueerde kappen:

1°. Op sierlijkheid van vorm. De schoorsteenen buitendaks zijn over het algemeen de meest misdeelde kinderen van het scheppingsgenie des architecten — die schoorsteenen te verfraaien en niet te mismaken (zooals vele buitenlandsche kappen doen), zij dus het streven.

2°. Op het vervallen van beweegbare deelen. Lang aan weer en wind blootgesteld, raken beweegbare onderdeelen licht defect of geven een hinderlijk geluid, dat zich dikwijls door den schoorsteen tot in het vertrek voortplant.

3°. Op het vermijden van onderhoudskosten. Daartoe koos ik tot materiaal mijner kappen: hardgebakken aarde. Het onderhoud vervalt daardoor geheel en, eens geplaatst, heeft men naar de kap „geen omzien meer", terwijl metalen kappen bij verwaarloosd onderhoud na langer of korter tijd steeds doorroesten.

Ik meen hiermede te kunnen volstaan om Hollandsche bouwers te herinneren, dat ook in ons land schoorsteenkappen gemaakt worden, welke met die van den heer John in alle opzichten kunnen concurreeren.

DE RESTAURATIE DER NIEUWE KERK.

Nieuwerамstel, 20 October 1897.

Aan den Redacteur van het Bouwkundig Weekblad *De Opmerker* te 's-Gravenhage.

Mijnheer de Redacteur,

Nu in den strijd tusschen den heer B. en uwen naamloozen Amsterdamschen medewerker — wiens weeë beweringen echter niemand over haar herkomst in twijfel kunnen laten — ook de dateering der tegenwoordige bekroning van den zuider transeptgevel der Nieuwe Kerk nog steeds een twistpunt blijkt te zijn, acht ik mij verplicht te verklaren dat de heer B. volkomen recht had, waar hij als door mij *bewezen* aannam, dat die deklijst en suikerpot uit de achttiende eeuw zijn. Immers, ik beriep mij niet uitsluitend op de van *na* 1655 dateerende prent, maar verwees uwen medewerker naar de prentverzameling op het Amsterdamsch archief, waar de argumenten voor mijne stelling ook voor hem voor het grijpen liggen. Uw medewerker verzuimde echter daarvan kennis te nemen en blijft schermen met die ééne afbeelding van 1655 (die ik aanhaalde omdat ik ze bij de hand had en omdat ze ten minste afdoende bewees dat de bedoelde verandering niets met den brand had uit te staan) en ik wensch daarom althans dit ééne punt, met verwijzing naar de volgende bescheiden, uit te maken.

In Commelin's *Beschrijving van Amsterdam* (1692) komt een prent voor van de Nieuwe Kerk, waarop de zuidergevel nog hogels en kruisbloem draagt. Zeer verkleind, *maar blijkbaar nauwkeurig bijgewerkt* (want het hoekhuis tegenover de kosterij der kerk is hier in een geheel anderen, verbouwden toestand) vindt men deze afbeelding terug in den *Wegwijzer door Amsterdam*, die in 1713 bij N. ten Hoorn verscheen en daarop zijn hogels en kruisbloem nog aanwezig. Maar in de *Gebouwen, Gezigten en Oudheden der stad Amsterdam*, uitgegeven in 1736 (te Haarlem bij Joh Morshoorn), ziet men op den gevel een platte deklijst zonder hogels, terwijl de kruisbloem nog gedeeltelijk aanwezig is. *)

De bekroning in haar tegenwoordigen vorm kan dus, onmiskenbaar, eerst na 1736 zijn gemaakt.

Tegenover de quasi-geleerde opmerking van uwen medewerker, dat de oude afbeeldingen „in den regel hoogst onbetrouwbaar" zijn, meen ik te mogen aanvoeren, dat in ieder geval, waar hij zijnerzijds *geen enkel* bewijs kan geven voor de zeventiend'eeuwsche origine van de besproken bekroning, het duidelijk getuigenis der prenten een zeer groote kracht geeft aan *mijne* stelling. Alleen archivalia kunnen geheele zekerheid geven — volkomen waar, maar waar die ontbreken blijven geen andere argumenten over dan de afbeeldingen. Of heeft uw medewerker een archivalisch bewijs voor zijn bewering? Laat hij het dan niet langer achterbaksch houden!

Wat nu verder het picus te-werk-gaan van den heer Meyjes betreft, dat maar steeds wordt uitgespeeld om de z.g.n. vervalschingen van Dr. Cuypers te overtroeven, moet ik er uwen medewerker op wijzen, dat zelfs *die* piëteit niet heeft kunnen beletten, dat de geheele thans gerestaureerde gevel *vernieuwd* is en dat zelfs het oude beeldhouwwerk grootendeels werd vervangen door nieuw, gemaakt *niet* door (of althans onder leiding van) een bekwamen beeldhouwer, maar door eenige, door den heer Meyjes in dienst genomen, steenhouwers, aan wier fijngevoeligheid, geleid door den architect zelf, het is overgelaten de oude voorbeelden zoo getrouw mogelijk na te volgen. Of dit nu de meest zekere weg is om „vervalsching" te voorkomen, moge uw medewerker beoordeelen, wiens competentie in deze allicht grooter is dan de mijne. Ik geloof echter, dat er meer kans voor behoud van het oorspronkelijk cachet, meer hoop op gevoelig reproduceeren is, indien de vaardige hand van een beeldhouwer medewerkt, dan indien alles wordt overgelaten aan het min of meer secure hakken van een paar knechts.

En laat ik ten slotte uwen medewerker nog moge vragen, waarom hij, wat de bekroning betreft, de voorkeur blijft geven aan de thans bestaande, geheel onpassende achttiend'eeuwsche restauratie boven een negentiend'eeuwsch herstel in den geest van den oorspronkelijken ontwerper. Ik meen toch, dat een deklijst met hogels en kruisbloem, zelfs al is het onmogelijk die te maken zooals ze indertijd geweest zijn, in ieder geval beter bij den gevel zal passen dan de pruikerige architectuur, die hem nu ontsiert. Eindelijk geloof ik, dat het *nog aanwezige* stuk van de *oorspronkelijke* deklijst (waarin dus de profileering bewaard is) en het zestiend'eeuwsch schilderij in de kerkeraadskamer bij elkander nog niet zoo geheel te verwerpen gegevens tot eene verstandige reconstructie kunnen verschaffen.

Met beleefden dank, M. de Redacteur, voor de opname dezer beschouwingen, heb ik de eer te zijn

Uw Dw.
Jan Kalff.

Het is ons niet mogelijk geweest de Amsterdamsche archiefprenten, door den heer Jan Kalff bedoeld, in oogenschouw te nemen; wij willen echter gaarne de juistheid van hetgeen hij daaromtrent mededeelt, aannemen. Wie echter weet, hoe weinig nauwkeurig de oude afbeeldingen zijn en hoe de teekenaars en graveurs elkander dikwijls kopiëerden, zal de prenten van 1692 en 1713 nog niet als afdoende bewijzen willen beschouwen. Een „archivalisch" bewijs voor onze bewering hebben wij niet.

Ondertusschen, of de bekroning 17e- of 18e-eeuwsch is doet weinig ter zake. Vast staat, dat zij minstens anderhalve eeuw heeft bestaan, en dat van de vroeger aanwezige *niets* bekend is, dan wat kleine prentjes daarvan te zien geven.

Dat de geheele, thans „gerestaureerde" gevel vernieuwd is wisten wij niet; ook dat het beeldhouwwerk grootendeels is vervangen door nieuw (hetzij dan door al of niet „fijngevoeligen" gemaakt) was ons onbekend. Als dit werkelijk zoo is, dan betreuren wij het ten zeerste.

Wij hadden gehoopt en verwacht, dat de gevel in zijn bestaanden toestand gebleven zou zijn, en dat men zich, bij zijn herstel, er zich in hoofdzaak toe bepaald zou hebben de pleisterlaag te verwijderen en de tufsteen, waar dit onvermijdelijk schoen, te vernieuwen. Al wat er verder aan verricht mocht zijn, achten wij verkeerd.

Red.

*) De gevelbals loopt hier nog geheel spits toe en is niet, zooals thans, afgeplat voor den suikerpot. Ongeveer in dezelfden toestand als op deze prent van 1736, ziet men den gevelhals op eene gravure van 1720 (*Plundering van het koffiehuis Quinacoepoix*). De hogels zijn dus verdwenen tusschen 1713 en 1720.

INGEZONDEN.

Mijnheer de Redacteur!

Van een uitstapje naar het buitenland teruggekeerd, werd door een mijner kennissen mijn aandacht gevestigd op een ingezonden stuk van den heer Van den Berg te Arnhem, in het *Bouwkundig Weekblad* van 2 October jl., als repliek op een door mij gegeven verslag van de tentoonstelling op Sonesbeek, in *De Opmerker* van 21 Augustus jl., en van den brand van diezelfde tentoonstelling, in *De Opmerker* van 18 September jl.

Uit het geheele antwoord gluurt aan alle hoeken gekrenkte majesteit. Vreeselijk wordt het mij ten kwade geduid dat ik den architectuurvorm van de inzending der Nederlandsche Steenfabrikanten niet bewonderde. Dat eere diploma is voor het materiaal, meer dan voor den vorm, waaraan de heeren steenfabrikanten part noch deel hebben, toegekend, en de heer Van den Berg zal zeker niet slechen dat de uitspraak eener jury ons wet voor het algemeen wordt.

In zijn boosheid verpraat de schrijver zich, als hij zegt:

„Gelukkig is het algemeen oordeel zoowel over den muur als het hoofdgebouw van geheel anderen aard."

Elkeen die met een kalm hoofd mijn beschouwing van 21 Augustus jl. heeft gelezen, zal daarin toch niet anders dan lof over het hoofdgebouw hebben gezien, anders had ik werkelijk niet de moeite gedaan om eene teekening van de middentravée op $^1/_{20}$ voor reproductie te maken. En die reproductie, dit zal de heer Van den Berg mij toestemmen, kon toch niet geschieden naar de afbeeldingen, die bij een der locale bladen waren gevoegd en, naar ik veronderstel, genomen naar eene teekening van hem. De afbeelding in *De Opmerker* geeft het karakter van de middentravée met het decoratiewerk van den heer Roskam juist weer en mocht de heer Van den Berg er een wenschen, dan heb ik nog een exemplaar disponibel.

Wat verder de schrijver in zijn boosheid neerschrijft, hierop zal ik niet ingaan. Persoonlijkheden hebben met dergelijke zaken niets te maken. Of men een gebouw, dat in 2 minuten tijds rondom in lichtelaaie staat, al of niet een spanen doos mag noemen, dat zijn kleinigheden waarover men in geen discussie gaat treden. En over de *voorzorgen* tegen brandgevaar zal ik ook niet verder in polemiek treden, daarover is het door den heer Van den Berg zoo gewaardeerde *algemeen oordeel* eenstemmig.

Ik heb trouwens in verband met den plaats gehad hebbenden brand, noch des heeren Van den Berg's, noch iemands naam genoemd, daar dit voor mij met de hoofdzaak „onvoldoende of liever geen voorzorgen" niets te maken heeft.

Wat met „romanvorm" in mijn schrijven bedoeld wordt, begrijp ik niet best, maar dat bij een druk bezoek een brand in het hoofdgebouw, niettegenstaande de door den heer Van den Berg hooggeroemde voorzorgen, honderde emmers water en de nooduitgangen, plus de door den schrijver niet genoemde ophoopingen van krullen en spaanders onder de vloeren van het hoofdgebouw, een werkelijk drama zou afgespeeld zijn, waarbij de ramp van Parijs in Mei jl., ik herhaal het, nog maar kinderspel zou geweest zijn, dat is het door den schrijver aangehaalde *algemeen oordeel* van leeken en vakmannen.

En dat er in vakbladen niet genoeg kan geschreven worden over dergelijke voorvallen, bewijzen toch waarlijk wel de feiten. Dat de overheid verbieden moest om dergelijke tentoonstellingen, zonder voorzorgen mag men zeggen, tegen brandgevaar (want wat doen honderde emmers water in een gebouw van dergelijke oppervlakte, dat geheel gesloten is) te houden, dat is het algemeen oordeel.

Waar de geheele Europeesche pers kolommen vulde over het afgrijselijke drama van Parijs, daar neemt de heer Van den Berg het mij kwalijk en noemt dat een romannetje en romanstijl, niet geschikt voor een vakblad. Zoo is de een gevoelsmensch en trekt zich die voorvallen aan, en de ander is van de leer: „qu'est ce que ça me fait". Maar het *algemeen oordeel* vond het afgrijselijk.

De eenige waarheid van den schrijver is dat ik uit bescheidenheid „mijn licht", zooals de heer Van den Berg het gelieft te noemen, 5 maanden te laat liet schijnen. Ik had in Mei op het gebrek aan voorzorgen moeten wijzen, doch — en ik roep alweder het algemeen oordeel te hulp — dan hadden zeer zeker leelijker wapens tegen mij gebruikt geworden dan de afgestompte van thans, als argument voor mijn waarschuwingen.

Dit beloof ik echter den schrijver, dat trots alle verdenkingen en verdachtmakingen, van wien ook, ik een volgenden keer op tijd hoop te zijn met beschouwingen ten algemeenen nutte.

En of men nu vakman is of niet-vakman, waarmede de schrijver in zijn repliek zoo schermt, dit heeft met alle deze zaken niets te maken; bovendien weet de heer Van den Berg zeer goed, dat de inzender van de met F. geteekende stukken in *De Opmerker* is hij, die zich, mijnheer de Redacteur, hoogachtend teekent

A. R. Freem,
Architect.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

De afdeeling Amsterdam hield haar gewone vergadering den 20n October in „Hotel de France".

Onder de vele ingekomen stukken waren beloven van 5 heeren architecten en ingenieurs, die welwillend op zich namen in de afdeelingen spreekbeurten te vervullen, en een schrijven van het hoofdbestuur over het wijzigen van het algemeen huishoudelijk reglement.

Hierna werden vier nieuwe leden aangenomen en besprekingen gehouden over de regeling der dit jaar in de hoofdstad te houden algemeene vergadering.

De vragenbus leverde het volgende op: „Is het bezetten van een plafond met verglaasde tegels, zooals in een der vele magazijnen in de Kalverstraat te zien is, uit een esthetisch oogpunt wel juist?"

Na eenige beschouwingen van verschillende leden werdt besloten deze vraag niet te beantwoorden, omdat ze wegens de esthetische quaestie niet tot het ressort dezer vereeniging behoort.

Hierna wordt de vergadering gesloten.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Vergadering van Vrijdag 15 *October* 1897.

In deze eerste winterbijeenkomst heette de Voorzitter de leden welkom en uitte hij den wensch, dat de zomerrust door de leden gebruikt zou zijn om materiaal te verzamelen ter bespreking in de te houden vergaderingen. Hij herinnerde aan het succes, door twee leden der afdeeling behaald op de tentoonstelling te Brussel, en aan de viering van het 50-jarig bestaan van het Kon. Instituut van Ingenieurs, waarbij de afdeeling door de heeren Mutters en Bremmer vertegenwoordigd was. Tevens deelde hij de heuglijke tijding mede, dat een commissie van grondeigenaren f 200 beschikbaar had gesteld tot het uitschrijven van een prijsvraag door de afdeeling, „het ontwerp van een monument of fontein op het Regentesseplein", ter herinnering aan het aanstaand aftreden van H. M. de Koningin-Regentes. Met applaus werd dit aanbod door de leden ontvangen en aan het bestuur opgedragen de noodige voorbereidende stappen te doen.

Daarna reikte de Voorzitter de geldelijke belooningen uit voor de prijsvraag „Wagenbrug" alhier, toegekend aan de heeren Van Tienen, Timmer, Lotz en Kuiper, in de vergadering tegenwoordig.

De heer F. J. Bremmer hield een voordracht over de monumentale gebouwen langs den Ring te Weenen; indeeling en architectuur werden daarbij critisch ontleed en de verschillen tusschen de beoefenaars der Weener School aangewezen. Tot toelichting dienden een reeks photographieën, benevens het schoone plaatwerk „Wiener Monumentalbauten", voor deze gelegenheid welwillend afgestaan door den heer Muysken, oud-voorzitter der Maatschappij. Behalve dit plaatwerk waren in de zaal ook tentoongesteld de ingekomen antwoorden op de prijsvraag „Wagenbrug".

Afdeeling Amsterdam.

Vergadering van Vrijdag 15 *October* 1897.

Onder leiding van den heer C. B. Posthumus Meyjes werd een schrijven besproken van de Amsterdamsche afdeeling van den Volksbond voor drankbestrijding, over de uitbetaling der werkloonen in gepast geld op het terrein van den arbeid zelf en onder toezicht van de directie.

Reeds in 1892 deed de afdeeling van den Volksbond dit denkbeeld ingang vinden bij eenige Amsterdamsche architecten, zoodat desbetreffende voorschriften in enkele bestekken zijn opgenomen.

In de vergadering van hedenavond werd de maatregel aanbevolen door Dr. C. M. Jansen en onder anderen besproken door de architecten Posthumus Meyjes en Poggenbeek. De heer Posthumus Meyjes was erin geslaagd in den geest van de afdeeling van den Volksbond te doen handelen bij een omvangrijk werk te Enkhuizen, maar meest den heer Poggenbeek toegeven dat in het algemeen de architect ook op dit stuk afhankelijk is van den bouwheer, en dat bovendien, gelijk de zaken nu nog staan, het denkbeeld slechts uitvoerbaar is, wanneer het gansche werk aan een en denzelfden aannemer is opgedragen.

De Afdeeling zal intusschen deze zaak op hare agenda houden.

Na deze discussie vertoonde de heer A. J. M. Brouwer Ancher eenige lichtbeelden van de navolgende Amsterdamsche stadsgezichten en historische tafereelen, die door hem mondeling toegelicht werden:

1. Het oude stadhuis met den volkomen toren.
2. „ „ „ „ toren zonder spits.
3. Ruïne van het oude stadhuis.
4. Portret van Jacob van Campen.
5. Het nieuwe stadhuis, voorzijde.
6. „ „ „ achterzijde.
7. Gezicht door de Mozes-en Aäronstraat, Nieuwe Kerk.
8 en 9. De groote burgerzaal, stadhuis.
11 en 12. De schepenkamer.
13. De vergaderzaal der leden van de Admiraliteit.
14. „ „ „ bewindhebbers van de O. I. C.
15. „ „ „ „ „ W. I. C.
16. Bestorming van het koffiehuis Quincampoix in de Kalverstraat.
17. Het feest der vrijheid op den Dam.
18. De eerepoort, opgericht bij de komst van Maria de Medicis.
19 en 20. Het waterfeest, bij die gelegenheid op het Rokin gegeven.
21 en 22. De Nieuwe Kerk (inwendig) bij de huldiging van Willem I en Willem II.
23. De Hollandsche Schouwburg op de Keizersgracht (inwendig).

De Voorzitter bracht na heropening van de vergadering namens de leden een welgemeend woord van dank aan den heer Brouwer Ancher en dankte ook het Bestuur van de Afd. Amsterdam van den Volksbond voor de welwillendheid om deze vergadering bij te wonen. Spreker hoopt dat men na onderlinge bespreking in een volgende vergadering tegemoet kan komen aan den wensch van het genoemde Bestuur, om de bepaling omtrent het uitbetalen van loon steeds in de bestekken te blijven opnemen.

Nadat de heer Jacob Keij, lid der maatschappij, voorgesteld door de heeren Poggenbeek en Oosendag, als lid der Afdeeling was aangenomen, werd de vergadering gesloten.

BOUWKUNDIG GENOOTSCHAP TE 's-GRAVENHAGE.

Algemeene vergadering van 22 October 1897.

Na mededeeling dat het Bestuur gemeend heeft, geen uitvoering te moeten geven aan het in de vorige vergadering genomen besluit, tot het zenden van een adres aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal in zake 's Rijks Ethnographisch Museum, en wel om reden er van het nieuwe ministerie geen voorstel, tot verplaatsing van dit museum naar 's-Gravenhage, te verwachten is, werd door den Voorzitter het woord gegeven aan den heer W. B. G. Molkenboer, directeur der Rijksnormaalschool voor Teekenonderwijzers te Amsterdam.

Niet zoozeer in die qualiteit, maar als voorzitter van de Nederlandsche Vereeniging voor Teekenonderwijs, werd door den heer M. de bespreking ingeleid van een adres, dat die vereeniging voornemens is in te dienen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, ten einde wijziging te verkrijgen in de programma's van de examens voor teekenen M. O., met name van de akte Mn rechtlijnig teekenen en perspectief.

Jaarlijks toch blijken die programma's niet meer in overeenstemming te zijn met de eischen, die thans met het oog op de groote uitbreiding van het vakonderwijs moeten worden gesteld.

De heer B. W. Wierink, Vice-voorzitter der Vereeniging, mede ter vergadering aanwezig, gaf nog eenige korte toelichtingen omtrent de bedoeling van het adres, waarna door den Voorzitter machtiging der Vergadering werd verzocht en verkregen, om het adres ook namens het Bouwkundig Genootschap te onderteekenen.

In de hierop volgende verkiezing van twee bestuursleden, in plaats van de aftredende hh. Berden en Scheltema, werden gekozen de heeren M. A. van Wadenoijen en J. de Quack, terwijl de Voorzitter met algemeene stemmen, op één na, werd herkozen.

Na een korte pauze kwam nu de heer Mialaret aan het woord, om een en ander mede te deelen over een bezoek aan eenige steden van Frankrijk en zijn mededeelingen met lichtbeelden te illustreeren. Die lichtbeelden te verkrijgen van gewone photo's had heel wat studie en tijd voor proefnemingen vereischt. Een toestel, daarvoor geschikt, was bij onderzoek, ook zelfs in het buitenland, gebleken niet verkrijgbaar te zijn, zoodat de heer Mialaret, overtuigd dat het toch mogelijk was een gewone photographie op een scherm te projecteeren, zijn toestel zelf had moeten construeeren.

De verkregen resultaten waren echter boven verwachting en achtereenvolgens werden, op een doorschijnend tafereel van ongeveer 1.5 vierkante meter oppervlakte, een reeks van afbeeldingen vertoond van het merkwaardigste, dat spreker op zijn reis had aangetroffen.

Zoo van Limoges, het beroemde jubé van Perigueux, de merkwaardige kerk St. Front, helaas door een ongelukkige restauratie bedorven; verder de niet minder merkwaardige kerk van Cahors, de middeleeuwsche brug daar-ter-plaatse en die van Montauban, de Romaansche kerk van Maissac, dan een geheele reeks aanzichten van de op een vesting gelijkende kathedraal van Alby, en een aantal andere zeer interessante zaken uit Auch en Toulouse, waarbij vooral de eigenaardige baksteenbouw van die plaatsen de aandacht trok.

Voor velen zeker was dit alles grootendeels nieuw; de streek toch, waar de genoemde steden liggen, is weinig bekend bij de touristen, maar biedt, zooals hier duidelijk bleek, den architect een rijkdom van kunstschatten, waarvan het ons verwonderen moet dat zij zoo weinig algemeen bekend zijn.

Door een langdurig applaus gaf de Vergadering blijk van instemming met de woorden van dank, door den Voorzitter tot den heer Mialaret gericht, voor hetgeen door hem was ten beste gegeven.

Ten slotte vestigde de Voorzitter nog de aandacht op het voornemen van het Comité voor de inhuldigingsfeesten in 1898 tot het uitschrijven van prijsvragen voor de versiering van een paar bruggen, waarvan de programma's eerstdaags zullen verschijnen; hij spoorde de leden tot medewerking aan, bracht in rondvraag of er ook leden ter vergadering waren, die bijdragen zouden willen leveren door voordracht of kunstbeschouwing, deelde eindelijk mede dat een drietal sprekers waren uitgenoodigd om in dezen winter spreekbeurten te vervullen, en sloot daarna de vrij goed bezochte vergadering.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. De *Staatscourant* van heden bevat een koninkl. besluit, waarbij wordt ingesteld: eene staatscommissie met de opdracht te onderzoeken, welke maatregelen behooren te worden genomen ter voorkoming van, voor de volksgezondheid schadelijke, verontreiniging der openbare wateren en van dit onderzoek verslag uit te brengen, eventueel onder bijvoeging van een of meer wetsontwerpen met memorie van toelichting; daarvoor werden benoemd: tot lid en voorzitter dier commissie Mr. A. F. baron van Lynden, referendaris bij het Departement van Binnenlandsche zaken, te 's-Gravenhage; tot lid en 1ste secretaris J. Menno Huizinga, inspecteur voor het geneeskundig staatstoezicht voor Zuidholland, te 's-Gravenhage; tot lid en 2de secretaris H. Wortman, ingenieur van den Rijkswaterstaat, te 's-Gravenhage; tot leden: Dr. L. Aronstein, hoogleeraar aan de Polytechnische school te Delft; H. E. de Bruyn, hoofdingenieur, belast met den algemeenen dienst van den Rijkswaterstaat, te 's-Gravenhage; H. F. Baltman, lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, voorzitter van het Nederlandsch Landbouwcomité, te Haarlemmermeer; Mr. H. A. Hooft, hoofdcommies bij het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid, te 's-Gravenhage; Mr. H. Ph. de Kanter, advocaat en procureur, te Haarlem; Dr. J. Ariëns Kappers, directeur van Rijks hoogere burgerschool, lid van den geneeskundigen raad voor Friesland en Groningen, te Leeuwarden; Dr. H. P. Kapteyn, geneeskundige, lid van den geneeskundigen raad voor Gelderland en Utrecht, te Abcoude-Baambrugge; H. J. Lovink, directeur der Nederlandsche Heidemaatschappij te Wageningen; Dr. W. P. Ruysch, adviseur voor de medische en veterinaire politie bij het Departement van Binnenlandsche Zaken, te 's-Gravenhage; Dr. C. H. H. Spronck, hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht; Mr. E. de Vries, dijkgraaf van het hoogheemraadschap van Rijnland, te Leiden. De leden bezitten de bevoegdheid om, ingeval hunne meening afwijkt van die der meerderheid, van hun gevoelen door nota's te doen blijken.

Utrecht. Als uitslag van den wedstrijd, uitgeschreven door de Koninklijke Nederl. Pyrotechnische fabriek firma Ruysch, voor het beste ontwerp van eene slotdecoratie van een groot vuurwerk, kunnen wij berichten dat de prijs van f 200 is toegekend aan het ontwerp van den kunstschilder C. M. Garms, te Amsterdam.

Haarlem. In de laatste tijden werd de boekerij van het Museum van Kunstnijverheid weder aangevuld met verschillende belangrijke werken en, zooals bekend is, worden deze werken aan belangstellenden, zoowel aan hen, die zich met de studie van de kunstgeschiedenis of der kunsten en ambachten bezighouden, als aan hen, die practisch werkzaam zijn, gratis voor geruimen tijd ter leen verstrekt.

Thans is met het langer worden der avonden de tijd weder aangebroken, dat velen van deze gelegenheid gebruik maken; onder anderen hebben verschillende genootschappen, wier leden het kunstambacht beoefenen, verzamelingen plaatwerken voor het houden van kunstbeschouwingen aangevraagd.

Zij, die wenschen van de boekerij gebruik te maken, kunnen zich richten tot den conservator van het Museum van Kunstnijverheid, den heer E. von Saher, die gaarne bereid is alle gewenschte inlichtingen omtrent de boekerij te geven.

Arnhem. In zijne zitting van 9 October jl. hechtte de Gemeenteraad met algemeene stemmen zijne goedkeuring aan de begrooting van de gemeentegasfabriek, waarbij overeenkomstig het voorstel van den directeur der fabriek tot het aanstellen van een derde ploeg stokers besloten werd. Voor deze categorie arbeiders werd zonder discussie de arbeidsduur van 12 tot 8 uur per dag teruggebracht, terwijl het loon van f 11.76 voor 84 werkuren per week (met inbegrip van den Zondag) hetzelfde bleef. Dat dit besluit door de stokers met vreugde vernomen werd, behoeft geen betoog; zij kunnen thans hun vrijen tijd aan hun gezin wijden en van den zwaren arbeid in de fabriek behoorlijk uitrusten. Alle lof komt in deze toe aan den directeur, den heer J. Blom Sz., die tot dit voorstel het initiatief nam; het bewijst dat hij hart voor zijne werklieden heeft.

De werklieden dragen 6 pCt. bij voor het weduwen- en weezenfonds en 2 pCt. voor het ziekenfonds; deze percenten worden geheven van hun jaarlijksch salaris, na aftrek echter van f 300. Voor het persoonlijk pensioen wordt niets bijgedragen, terwijl bij ziekte het volle loon wordt uitbetaald.

Het bovenstaande is alweer een bewijs hoe de sociale toestanden zich wijzigen, als het hoofd der onderneming zich voor die toestanden interesseert.

— De werken aan de spoorwegbrug over den IJsel bij Westervoort zijn zoover gevorderd, dat binnenkort de aanbesteding voor het leveren en stellen van den ijzeren bovenbouw kan worden tegemoet gezien.

Rhenen. De uit te keeren assurantiesom voor de kerk bedraagt f 48,300. De verzekerde som bedroeg f 60,000.

— Het weekblad „Architectura" wijdt eenige waardeerende woorden aan de nagedachtenis van J. C. D. di Gazar, die den 2e October jl. op 34 jarigen leeftijd te Pretoria overleed. De afgestorvene maakte van 1880 tot 1892 deel uit van het bestuur van het Genootschap „Architectura et Amicitia" en wel eerst als bibliothecaris en later als 1e-secretaris.

Aflevering 10 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

Door moleculaire werking bewogen voorwerpen, door C. Admiraal. — De „Murgang" van den Lammbach en het stroomende moeras van Killarney, door A. D. Hagedoorn. — De kolenrijkdom van Duitschland en eenige andere Europeesche Staten, in verband met de toekomstige uitputting der verschillende revieren, door F. E. Vooren. — Twee model-gasmotoren, door de T. — Electrische krachtsoverbrenging in fabrieken, door Herm. J. Mulder. — Een eigenaardig gebruik, door G. F. M. Liebert. — Hollandsche tabak, door C. J. Koning. — Een nieuwe zelfwerkende gaslamontsteker, door dr. A. van Hennekeler. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— De heer M. A. van IJdinga, hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat in Gelderland, is benoemd tot officier in de orde van Oranje-Nassau.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is:

verlof verleend voor één jaar, wegens langdurigen dienst aan den architect 2e klasse J. H. van der Sterr.

— Bij de Staatsspoorwegen op Java is:

benoemd tot onderopzichter 2e kl. C. L. C. F. Sammers; tot onderopzichter der werkplaatsen H. J. L. van der Pol, beiden thans tijdelijk die betrekking bekleedende;

overgeplantst naar den aanleg der lijn Batavia—Tangerang- Bantam, de tijdelijke opzichters 3e kl. J. Sies en J. C. A. Smith, de tijdelijke opzichter 1e kl. E. van Haack en de tijdelijke onderopzichter 2e kl W. Bok.

— Door den Min. van Koloniën is de heer E. Middelberg gestreld ter beschikking van den Gouv.-Gen. van Ned.-Indië, om te worden benoemd tot ingenieur bij het mijnwezen daar-te-lande.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Militair opzichter der genie 3e kl. in Ned.-Indië. In Jan. a. s. te 's-Gravenhage voor Nederlanders tusschen de 20 en 30 jaar een vergelijkend examen voor vijf plaatsen gehouden. Adres op zegel vóór 1 Januari aan het Depart. van Koloniën. De *Staatscourant* van 7 Oct. jl. no. 235 bevat het uitvoerig programma van eischen, voorwaarden enz. (*Zie advert. in het vorig no.*)

— Dijkmeester voor het polderdistrict Over-Betuwe. Maximum jaarwedde *f* 1100 plus vergoeding voor reiskosten ad *f* 150. Adres den dijkgraaf van Over-Betuwe te Hemmen uiterl. 27 Oct.

— Technikер met practische ervaring, aan eene fabriek, op de hoogte van hydr. en andere werktuigen. Adres lott. J G 999, *Nieuws v. d. Dag*.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar over achtereenvolgende weken kosteloos opgenomen. De administratie belast zich niet de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een opzichter-teekenaar, oud 23 jaar, zoekt eene passende betrekking. Adres onder no. 37, Bureau dezes. (2)

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING, AMSTERDAM.

Opz.-landmeter,	leeftijd	25	jaar,	verl. stu.	*f* 900 à 1200	per jaar.		
Opzichter,	„	22	„	„ „	„ 60 à 70	per maand.		
„	„	20	„	„ „	„ 40 à 50	„	„	
Opz.-teekenaar	„	28	„	„ „	„ 90		„	„
„	„	18	„	„ „	„ 50		„	„
„	„	28	„	ongeh.	„ „ 80		„	„

CORRESPONDENTIE.

— *Aan den heer R.* De volgende week; we konden in dit nummer onmogelijk plaatsruimte vinden.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade.

De **NEDERLANDEN** van 1845

's-GRAVENHAGE, *Nerkpleln*, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN — AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **2 November 1897,** des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 736.

Het maken van eene loods voor het herstellen en het lichten van tenders en eenige diverse werken ten behoeve van de Centrale Werkplantsen op het station TILBURG.

Begrooting f 8400.

De besteding geschiedt volgens § 48 van het bestek.

Het bestek ligt van den 16den October 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. VAN DER KUN te *Breda* en is op franco aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **f 1.00**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 21sten October 1897 ten 11 uur 40 voormiddag (*West Europeesche tijd*).

UTRECHT, den 13den October 1897.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer

Mem. San. Inst. LONDON.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.

Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Radiateur-, IJzeren Radiateuren.* — *Closets, Waschstel's, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

H. ZIMMERMANN, Utrecht.

VERTEGENWOORDIGER

der Hannoversche Maschinenbau A.-G. in LINDEN voor HANNOVER.

CENTRALE VERWARMINGSTOESTELLEN

naar alle systemen.

Levering van **Geribde pijpen en Kachels** voor **stoom** en **water.**

Gratis begrootingen. *Billijke prijzen.*

Aanbesteding Concertgebouw te ASSEN.

Op **Maandag den 25n October,** *'s nam. 2 uren*, zal door de Commissie voor bgn. Gebouw op de Bovenzaal van het bestaande Concerthuis, *N.Z. Voort*, publiek worden

aanbesteed:

Het bouwen van een CONCERTGEBOUW met bijbehoorende werken te Assen.

Bestek en *2 lichtdrukken* zijn van af 11 Oct. verkrijgbaar ad **f 3.—** bij de Firma C. VAN GORCUM, a/d. *Brink* te *Assen*.

Aanwijzing op Woensdag 20 October, 's nam. 2 uren.

J. VERHEUL DZN., *Archit., Rotterdam.*

T. BOONSTRA, *Archit., Assen.*

HOUTEN Parketvloeren.

GEBR. VAN MALSEN,

Stoomtimmerfabriek. — **DEN HAAG**

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Zaandam* zullen op Zaterdag 30 October 1897, 's namiddags 2 uur, ten Gemeentehuize aanbesteden:

Het maken eener straat, lang ongeveer 90 M., in het verlengde der Harenmarkerstraat (Westzijde).

Bestekken zijn à **f 0.25** verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie.

Inlichtingen geeft de Gemeente-Architect.

Zaandam, 20 October 1897.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
H. J. C. VAN TIENEN.

De Secretaris,
ZAALBERG.

H. & J. SUYVER

FABRIKANTEN VAN

Stoomketels en Werktuigen,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met EERE DIPLOMA hoogste onderscheiding)

Hollandsche Tuin en Koepaard, Bickerstraat

AMSTERDAM.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste JAARGANG N°. 44. ZATERDAG, 30 October 1897.

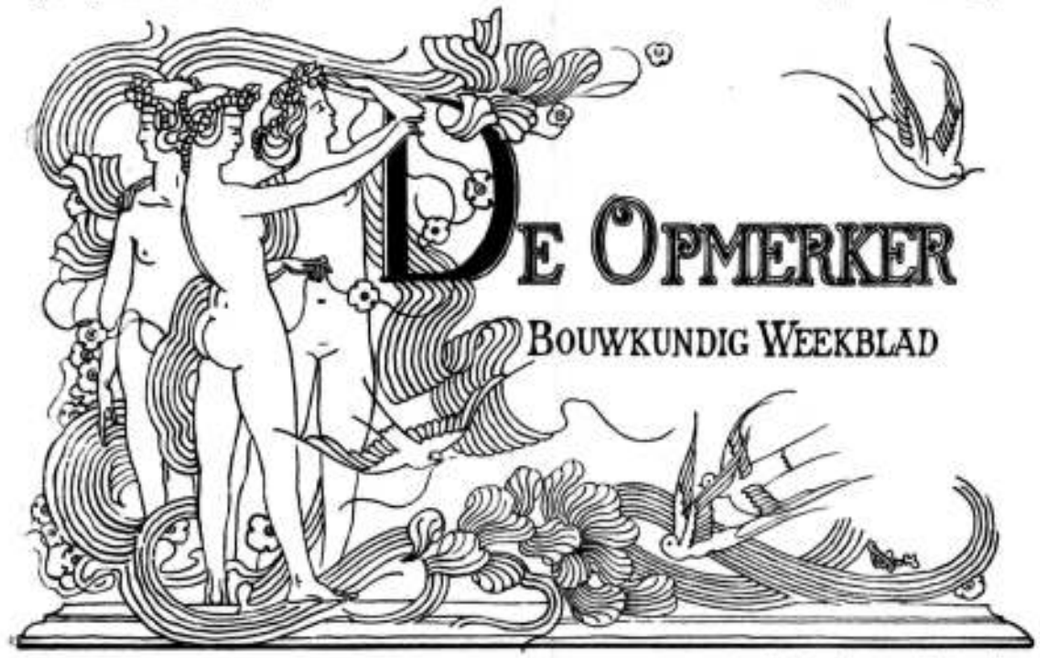

REDACTEUR: P. W. VAN GENDT Jcn. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 5.—, waarover op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt; voor België, bij vooruitbetaling *f* 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer *f* 0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

RESTAUREEREN VAN MONUMENTEN.

(*Ingezonden.*)

De schrijver in *De Opmerker* over restauratie van monumenten is uiterst oppervlakkig en inconsequent. Kennelijk is het hem alleen te doen om hen die betrokken zijn in de restauraties, welke van Rijkswege worden ondersteund, in een ongunstig, ja hatelijk daglicht te stellen.

Hij ontziet zich niet zelfs tot insinuaties, tot verdachtmaking zijn toevlucht te nemen. Wat beteekenen zijn opmerkingen op blz. 297 en 298 over geheimzinnigheid, over het winstgevende van het vak van restaurator en over den zeer eng getrokken kring waarin de profijten genoten worden? Wien meent hij daardoor te treffen? Dr. Cuypers soms, dien hij in één adem noemt? Zulke insinuaties zullen den grooten man niet deeren. Het is algemeen genoeg bekend, hoe vaak deze geheel belangeloos zijn adviezen, zijn hulp tot behoud onzer monumenten gegeven heeft. Inderdaad, de schrijver hadde verstandiger gedaan zich niet bloot te stellen aan de verdenking van afgunst.

De oppervlakkigheid van den schrijver volgt uit de gemakkelijke wijze waarop hij zich van het moeilijk vraagstuk der restauratie afmaakt. Volgens hem bestaat de geheele kunst hierin: te zorgen dat een gebouw tegen verval behoed worde, met andere woorden, zooveel mogelijk te waken tegen den vernielenden invloed der elementen.

Maar wanneer men drie eeuwen lang verzuimd heeft zulks te doen, zoodat het niet nu geldt te behoeden tegen verval, maar reeds ingetreden of dreigende vernietiging te herstellen, wat dan gedaan moet worden, daarover glijdt hij heen.

Terecht zegt hij dat ernstig, haast angstig moet overwogen worden of eenig onderdeel kan worden behouden; maar welke regelen te volgen zijn, als het onderdeel niet meer te behouden of reeds verdwenen is, daarover laat hij zich niet uit.

Hoe inconsequent hij overigens redeneert kan blijken uit de volgende staaltjes.

Hetgeen thans aan den zuidertopgevel van de Nieuwe Kerk te Amsterdam geschiedt, wordt door *De Opmerker* genoemd *verstandig* restauratiewerk. *De Opmerker* veroorlooft zich die uitspraak herhaaldelijk, doch is zij gerechtvaardigd?

Waarin bestaat de bewerking?

Hierin, dat men: 1°. de toevoegsels en verminkingen na den brand van 1645, van dat jaar tot 1648 en later aangebracht, zonder onderscheid behoudt; 2°. de steen gedeeltelijk vernieuwt, voor het grootste gedeelte opfrijnt.

Wat dit laatste betreft, het „netjes afkrabben om „een frisch aanzien te geven" werd door *De Opmerker* zelven op blz. 298 veroordeeld. Hoe verdedigt hij dan het werk aan de Nieuwe Kerk als verstandig?

Een ander raadsel is naar aanleiding van dit afkrabben door *De Opmerker* op te lossen. Op diezelfde blz. 298 beschuldigde zij de Rijksrestauratoren van deze kwade practijk. Deze beschuldiging nu is ten eenenmale ongegrond. Ik tart *De Opmerker* een enkele restauratie, onder Regeering's invloed uitgevoerd, aan te wijzen, waarbij deze bewerking werd toegepast of toegelaten. Het moet overigens aan *De Opmerker* bekend zijn, hoe juist Jhr. De Stuers tegen het opfrijnen van natuursteen in 't openbaar is opgekomen, en dat het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst daarop die quaestie in rondvraag heeft gebracht, met het resultaat, dat niemand een kristalliseerend proces van groefwater aan de oppervlakten van natuursteen kon loochenen. Toch

nam het Bestuur der Mij. t. b. d. Bouwkunst het pellen en ophakken van zandsteen in bescherming!

Ik noodig thans *De Opmerker* uit de bewijzen te leveren voor zijne op blz. 298 uitgesproken beschuldiging.

Wat betreft het andere punt: is het „verstandige restauratie" alle toevoegsels en verminkingen te eerbiedigen, zelfs te vernieuwen? *De Opmerker* heeft hieromtrent de volgende leer op blz. 298 uitgesproken: „Men late alles, zooals het gevonden werd." Doch onmiddellijk daarop laat hij uitzonderingen toe: „men behoude alles *wat nog houdbaar is*." Wat niet te houden is, moet dus niet behouden worden. Monsieur de la Palisse kon niet juister spreken. *De Opmerker* laat nog een tweede uitzondering toe: „dat hier en „daar wansmakelijke toevoegsels uit het begin dezer „eeuw verwijderd worden, iedereen zal dit toejuichen". Men mag, men moet dus volgens *De Opmerker* die toevoegsels verwijderen, welke zijn:

a. wansmakelijk;

b. dagteekenen uit het begin der XIXe eeuw.

Maar nu doen zich onmiddellijk drie vragen voor van ingrijpende beteekenis, die de schrijver van *De Opmerker*, kennelijk aan de practijk van monumenteele restauratiewerken geheel vreemd, niet schijnt te hebben ingezien.

1°. Waaraan zal de restaurator toetsen of een toevoegsel wansmakelijk is? Zet *De Opmerker* hier zelf niet de deur open voor de onderscheidingen welke hij eerst absoluut wraakte?

2°. Waarom worden de bevoegdheid en de verplichting om toevoegsels te verwijderen beperkt tot die van het begin der 19e eeuw? Kunnen toevoegsels uit andere eeuwen niet ook wansmakelijk zijn?

3°. Er zijn ongetwijfeld toevoegsels die men zonder meer verwijderen kan, doch er zijn er ook die niet verwijderd kunnen worden zonder door iets anders te worden vervangen, zal niet de soliditeit van het gebouw lijden. Hoe moet die vervanging geschieden? Zeker niet in den geest van het verwijderde. Maar ziet men dan niet in dat de restaurator alsdan genoodzaakt wordt te oordeelen en te kiezen, en dat *De Opmerker* zelf daartoe aanleiding geeft?

Nemen wij als voorbeeld den zuider topgevel van de Nieuwe Kerk. Deze is in later tijd afgedekt met een nieuwe lijst en bekroond met een defecten suikerpot, waarbij de oorspronkelijke stijl en vormen volstrekt niet geëerbiedigd werden, en die men wansmakelijke toevoegsels mag noemen. Moet men nu bij een restauratie den smakeloozen restaurator van 1650 eerbiedigen en zijn wanstaltig toevoegsel behouden, ja vernieuwen als het verscheurd of verteerd is? Of is het verstandiger den oorspronkelijken smaakvollen architect van 1408 te eerbiedigen en een afdekking te maken in dien geest? *De Opmerker* keurt dit laatste af, omdat het niet bekend zou zijn hoe de afdekking van 1408 er uitzag, en hij zegt, dat men zich aan vervalsching zou schuldig maken.

Met dezen dooddoener is evenwel de questie niet opgelost. Vooreerst als men dat niet doen mag, moet men in strijd met de andere stelling van *De Opmetker* een wansmakelijk toevoegsel behouden, ja desnoods vernieuwen, wetende dat het wansmakelijk is, en wetende dat de silhouetten en het aanzien van het monument er door bedorven en geschonden worden.

Vervolgens is het niet waar, dat de vorm der afdekking van 1408 onbekend zou zijn: er bestaan tal van afbeeldingen in prent en in schilderij, aantoonende hoe die geweest is; aantoonende dat de afdekking geprofileerd en van bloemhogels voorzien was. Hoe die profielen geweest zijn, toonen de aan het gebouw nog voorhanden profielen genoegzaam aan; hoe die hogels er uit zagen is op te maken uit tal van soortgelijke hogels uit denzelfden tijd. *De Opmerker* zal objecteeren dat dit laatste nog geen microscopische juistheid geeft. Inderdaad, doch deze is ook niet noodig voor kleine ornementen, vooral op een hoogte van meer dan 20 meter geplaatst. Het is voldoende, dat zij aan het monument zijn karakter en oorspronkelijke silhouette teruggeven en het is waarlijk kinderachtig er misbaar over te maken, of de bladeren van die hogels een krulletje of een buikje meer of minder hebben; vooral omdat hier de keuze beperkt is tusschen twee oplossingen: òf een wanstaltige, met den oorspronkelijken vorm twijfelloos geheel strijdende afdekking te behouden, òf eene met dien vorm harmonieerende en volgens de bestaande afbeeldingen daarmede overeenkomende afdekking aan te brengen.

De Opmerker zelve trouwens laat zijn apodictische leer varen als het hem te pas komt. Op blz. 298 zegt hij ten aanzien van de afgebrande torenspits te Rhenen, die hij een „koepeltje" noemt, dat die niet hersteld moet worden: „de hernieuwing daarvan zou geen zin hebben". Waarom niet? Omdat volgens *De Opmerker die* bekroning vermoedelijk niet in de bedoeling der oorspronkelijke bouwmeesters gelegen heeft, en hij verklaart, dat het onbekend is welke bekroning oorspronkelijk bedoeld was.

Maar de afdekking dan aan den Z.-gevel der Nieuwe Kerk? Deze heeft zeker niet in de oorspronkelijke bedoeling gelegen, en daar is het wel bekend wat de oorspronkelijke vorm was. Waarom noemt *De Opmerker* het dan „verstandig", dat de averechtsche afdekking hier wordt behouden en vernieuwd?

De Opmerker noemt voor Rhenen een looden plat „aangewezen" en verklaart dat de balustrade een zeer goede afsluiting zal geven. Zeker zal die een goede afsluiting geven, doch een afsluiting is niet een bekroning, en wordt dit ook niet, al veroorlooft *De Opmerker* zich voor het gemak die afsluiting een „bekronende" balustrade te noemen.

Waarom nu noemt *De Opmerker* een looden plat aangewezen? Omdat „talrijke fransche torens uit de „middeneeuwen zoo afgedekt zijn; wij denken hier „b. v. aan den toren St. Jacques te Parijs, die, „als ook uit den laatsten tijd der Gothiek afkomstig, „wel eenige overeenkomst met den toren van Rhenen „heeft".

Gevoelt *De Opmerker* niet dat hij hier precies te werk gaat volgens dezelfde methode, die hij in de Rijksrestaurators meent te mogen afkeuren? Als zij tot rechtvaardiging van de een of andere oplossing zich mochten beroepen op gelijktijdige oplossingen elders in ons land, worden zij vervalschers genoemd, die zonder bewijs gissingen in toepassing brengen. Doch *De Opmerker* geeft zichzelven de vrijheid zich te beroepen op voorbeelden uit Frankrijk getrokken!

De Opmerker, aan de practijk kennelijk geheel vreemd, heeft overigens niet ingezien dat zijn oplossing voor Rhenen geen oplossing is, dat zijn looden plat niets anders is dan een nooddak, evenals de platte afdekking van den Parijzer toren van St. Jacques een nooddak is.

Eindelijk is merkwaardig de assurantie waarmede *De Opmerker* ook omtrent feiten spreekt. Hij zegt zoo maar boutweg „dat het niet bekend is, wat als bekroning voor den Rhenenschen toren gedacht was". Hoe weet hij dat dit onbekend is? Hij is volstrekt niet op de hoogte, maar verklaart dit eenvoudig uit de hoogte. De waarheid is dat er een zeer uitvoerige en duidelijke afbeelding bestaat van de bekroning, niet slechts zooals die oorspronkelijk *gedacht*, maar zooals die oorspronkelijk ook *uitgevoerd* is.

Ik zou wel willen weten waarom men zich dan zou moeten behelpen met een nooddak, dat de silhouette van den toren schendt en gevaar voor inwatering oplevert, en zich zou moeten onthouden de spits te herbouwen, welke de oorspronkelijke architect gemaakt had?

De schrijver in *De Opmerker* veroorloofde zich alle Rijks-restauratiewerken af te keuren, op grond dat daarbij het ideaal zou zijn geweest den oorspronkelijken zelfs onbekenden staat te herstellen, en hij beweerde dat de Rijks restauratoren zich niet om monumentenvervalsching bekreunen.

Wij hebben geëischt dat hij deze beschuldiging zou bewijzen of intrekken.

Doch wat krijgen wij tot antwoord? Dat wij het bewijs van het tegendeel moeten leveren! De schrijver *meent* dat zijne beschuldiging juist is; dat vindt hij voldoende om die neer te schrijven! Bewijzen wenscht hij niet te geven.

In dezen stand der zaak hebben wij eenvoudig een beroep te doen op het eerlijkheidsgevoel der lezers. Ieder eerlijk man zal erkennen dat de beschuldiger ook moet bewijzen, en ieder eerlijk man zal weten welke qualificatie de beschuldiger verdient, die zich aan die bewijsvoering onttrekt.

Wij zullen nu tegen den schrijver verder geen woord verspillen.

Alleen tot inlichting van onze lezers stippen wij het volgende aan.

De bewijslooze beschuldiger bespreekt van de circa 100 monumenten onder Regeeringsinvloed hersteld er slechts een, de Sint-Bavokerk te Haarlem.

Hij keurt af hetgeen gedaan is aan de meubelen van het koor, aan het koorhek, aan de muurschilderingen der pijlers, aan de beglazing met geschilderde vensters. Doch hij schijnt niet te weten dat dit alles geschied is vóór dat de Regeering de restauratie ondersteunde, of onafhankelijk van de Regeeringsrestauratie. Het kan derhalve buiten beschouwing blijven.

De andere punten zijn:

1°. Het aanbrengen van laag geplaatste steenen gewelven in de transepten.

De schrijver beweert dat *het zeker is* dat omstreeks 1540 het voornemen bestaan heeft om aldaar hooggeplaatste houten gewelven te maken.

Voor die zekerheid levert hij niet het minste bewijs.

Daartegenover stel ik dat *het zeker is* dat het voornemen bestaan heeft om aldaar de thans uitgevoerde steenen gewelven te maken, precies zooals zij nu gemaakt zijn. „Nu jij!"

2°. Het aanbrengen van een steenen balustrade. Dit wordt afgekeurd omdat die nooit bestaan heeft. Maar de schrijver verzuimt te erkennen, dat het in de bedoeling gelegen heeft haar aan te brengen, en hij verzuimt aan te toonen, waarom het verboden zou zijn aan een kerk, aan den opbouw waarvan meer dan anderhalve eeuw gearbeid werd, thans nog die onderdeelen af te werken welke in de pen gebleven zijn.

3°. Het aanbrengen van traceeringen in de vensteropeningen wordt afgekeurd, doch zonder aanvoering van gronden.

4°. De verweerde bergsteen-bekleedingen zouden *geheel* gesloopt zijn, zoodat het na een paar jaar moeilijk zal zijn één stukje steen te vinden dat nog uit de 15e of 16e eeuw afkomstig is".

Deze bewering is eenvoudig onwaar. Trouwens de schrijver ziet zoo oppervlakkig, dat hij deze bergsteen op blz. 298 voor tufsteen heeft aangezien, wat die volstrekt niet is.

Men ziet met welke argumenten de schrijver, die op blz. 331 zich aan den bewijslast onttrok, op blz. 332 durft beweren dat hij „nu toch wel de bewijzen gegeven" heeft, dat alle de met Rijks hulp ondernomen restauraties vervalschingen zijn.

B.

Misten wij reeds in de vorige opstellen van den heer B. al te dikwijls de kalmte, die noodig is, om over een zoo belangrijk onderwerp als het „restaureeren van monumenten" met vrucht te kunnen debatteeren, dit laatste artikel getuigt nu van een zekere heftigheid, waartoe wij toch waarlijk geen aanleiding hebben gegeven.

Men kan zeer veel waardeering voor iemand als Dr. Cuypers gevoelen, doch behoeft hem daarom nog niet voor *sacrosaint* te houden. Geeft deze heer zijn adviezen „belangloos" des te beter; men kan ons echter niet kwalijk nemen, als wij veronderstellen dat de Rijks-restauratoren zich behoorlijk doen honoreeren. Geheimzinnigheid heerscht er ten dezen opzichte ongetwijfeld; ook na wat de heer B. nu schrijft is er geen tipje van den sluier opgelicht. Afgunst is er onzerzijds zeker niet in het spel; kwam men ons uitnoodigen, een „restauratie" te willen uitvoeren, wij zouden er ons niet aan wagen.

Het is zeker niet gemakkelijk, om te zorgen, dat een restauratie niet verder gaat, dan strikte noodzakelijkheid vereischt. En om nu nog eens bij ons voorbeeld, de St.-Bavokerk te Haarlem, te blijven, hier is veel meer gedaan dan „wat noodig was om zooveel mogelijk te waken tegen den vernietigenden invloed der elementen". Dat daar „drie eeuwen lang verzuimd zou zijn om reeds ingetreden of dreigende vernietiging te herstellen" niemand die het gebouw in 1874 aanschouwd heeft, zal dit toegeven.

Reeds in ons vorig nummer hebben wij, naar aanleiding van wat de heer Jan Kalff schreef, twijfel geopperd, of wat nu aan de Nieuwe Kerk te Amsterdam verricht wordt, wel binnen behoorlijke grenzen blijft. Heeft die heer gelijk, dan aarzelen wij niet, om de uitdrukking „verstandig restauratiewerk" geheel terug te nemen.

Het blijft onze meening, dat men de toevoegsels aan gebouwen der middeleeuwen, tot 1800 toe aangebracht, moet eerbiedigen. Alleen wat in onze eeuw is toegevoegd mag o. i. verwijderd worden; dat dit „wansmakelijk" genoemd moet worden, zal toch wel ieder toegeven. Wat vroegere eeuwen gemaakt hebben, beoordeele men liever niet; toen Sinte Cathrijne in de 17e eeuw door brand was geteisterd, herstelden de tijdgenooten van Vondel haar op hun manier. Wat zij tot stand brachten had twee eeuwen bestaan, toen de oude heer Hamer op het noodlottig denkbeeld kwam, om „welstaanshalve" de zuidzijde van het gebouw te doen „Portlanden". Dat was wansmaak en het verwijderen van die pleisterlaag is een hoogst prijzenswaardig werk. Wie echter verder gaat dan dit, of hij dan Posthumus Meyjes of Cuypers heet, staat schuldig aan noodelooze monument-vervalsching.

Het wedergeven van het „karakter" aan een gedenkteeken ligt boven ons bereik. Kunnen wij niets karakteristieks van onszelven aanbrengen, dan doen

wij goed althans wat onze vaderen tot stand brachten te eerbiedigen.

Wij waren van meening, dat het koepeltje op den toren te Rhenen niet door de oorspronkelijke ontwerpers bedoeld kon zijn. Deze twijfel leidde ons tot het geven van het advies, om een looden plat te maken en de balustrade als afsluiting te gebruiken. Sedert lazen wij echter, dat van Rijkswege reeds een spits met een koningskroon en andere fraaiigheden als bekroning werden ontworpen; het verwonderde ons niet, bekend als wij zijn met zooveel wat van Rijkswege dus opgesierd werd. Dat een plat meer gevaar voor inwatering zou opleveren dan een hellend dak is een dier stellingen, welke de Viollet-le-Duc-mannen zoo gaarne verkondigen, ofschoon zij weten, dat dit een argument „ad hoc" is. Want waar is de à jour bewerkte Gothische toren, die niet zijn „loodzolder" heeft?

Dat wij geen „bewijzen" zouden willen geven, daar waar die te geven zijn, kan kwalijk worden volgehouden. Wanneer wij slechts één monument en zijn restauratie uitvoerig besproken hebben, dan was dit alleen, om onzen lezers niet te vervelen. De meubelen van het koor, het koorhek, de muurschilderingen der pijlers, de beglazing der geschilderde vensters, al wat daaraan geschied is, wij wisten zeer goed, dat dit tot stand kwam, vóór de Regeering de restauratie der St.-Bavo-kerk te Haarlem financieel steunde. Maar wij wisten ook, dat van 1874 af tot nu toe alles onder leiding van den heer Cuypers geschied is, al heeft de oude heer Van der Steur als restaurator te boek gestaan.

In zijn artikel „de geschiedenis eener kathedraal", in den vorigen jaargang van ons blad opgenomen, heeft de heer A. W. Weissman, die als archeoloog zeker zijn sporen verdiend heeft, bij de gewelf-questie der St.-Bavo-kerk uitvoerig stilgestaan. De lezing daarvan zij den heer B. aanbevolen.

Het aanbrengen der steenen balustrade om de kerk blijven wij afkeuren, omdat dit bouwdeel voor het behoud van het monument geenszins noodzakelijk was en omdat wij meenen, dat het niet te pas komt, als iemand aan een oud document iets toevoegt, dat, volgens hem, den schrijver „in de pen moet zijn gebleven".

Het aanbrengen van traceeringen in de vensteropeningen was al mede volkomen onnoodig. Het gebouw heeft daardoor een geheel ander cachet gekregen dan het had.

Nog dezen zomer zagen wij de bergsteenbekleedingen der westelijke steunbeeren der St.-Bavo-kerk *geheel* sloopen; met de vernieuwing is men vermoedelijk *nog* bezig. Ieder deskundige zal aanstonds zien, dat dit ook overal elders heeft plaats gevonden. Wie nog mocht twijfelen, beschouwe eens den fraaien lichtdruk in IJssendijck's *Documents Classiés* en vergelijke dien met den tegenwoordigen toestand.

Red.

INGEZONDEN.

Den Heere A. W. Weissman.

WelEd. Geb. Heer!

U heeft een goed werk gedaan, met in *De Opmerker* van 11 Sept. de opschriften op te geven van de klokken te Rhenen. Mag ik u enkele opmerkingen maken? Wat de Cunera-klok betreft meen ik het ontbrekende te kunnen aanvullen. De Cunera-legende, door wijlen prof. Kist uitgegeven in het Kerkhistorisch Archief van Kist en Moll, deel II, geeft hier, dunkt mij, licht. Prof. Kist betreurt het, dat er van de Cunera-legende niets in de kerk te Rhenen is bewaard. Had hij de klok gezien, dan zou hij m. i. zóó niet geklaagd hebben. Wat stond hoogst waarschijnlijk op die klok? Ik vul het ontbrekende aldus aan:

„Ego Cunera vocor, renensia menia servans, Plutonis stigii diris [invidiarum] lesa procellis. Iram sepe mea electo [Fusa sum] m c quinque annos post tria lustra duos". Ik vertaal dan: „Ik heet Cunera, die de muren van Rhenen bewaak, beleedigd (als ik ben) door de vreeselijke haat-stormen van den onderaardschen Pluto (of vrij overgezet: door eenen vreeselijken dood, mij door haat aangedaan). Door mijne sluiting lok ik haat uit. Ik ben gegoten 1517".

Dit jaartal krijg ik aldus: m = 1000; c quinque = 500; tria lustra = 15, daar een lustrum 5 jaar bevat; annos post tria lustra duos = 2 jaar na drie lustra. Alzoo 1000 + 500 + 15 + 2 = 1517.

En hoe wordt nu het opschrift gerechtvaardigd door de legende? Cunera, door den koning in bescherming genomen en in zijn huis gebracht, wordt door de koningin eerst vriendelijk ontvangen, maar later gehaat. Als zij het overschot van den maaltijd uit liefde aan de armen brengt, beschuldigt de koningin haar van diefstal bij den koning. De koning is eerst vertoornd, maar als Cunera, op zijn bevel, haar boezelaar moet opendoen, waarin zij de spijs tot de armen draagt, wordt door een wonder die spijs veranderd in iets anders; en de koning, daardoor getroffen, schenkt haar nu zijn vertrouwen terug, ja! geeft haar in het vervolg, als hij uitgaat, zijn sleutel. De koningin, woedend hierover, zoekt Cunera te dooden. Zij volbrengt dit, als de koning weer eens uit is, met hare onderhoorigen. De vermoorde Cunera wordt in den paardenstal begraven, en als de koning thuiskomt, vraagt hij naar Cunera en den sleutel. De koningin geeft hem den laatsten, en zegt, dat Cunera door hare vrienden is weggehaald. Als nu echter de paarden des konings in den stal gebracht worden, willen zij er niet in; en als de koning zich daarvan wil overtuigen, ziet hij in den stal brandende fakkels uit den grond opgekomen. De koning beveelt nu op die plaats te graven en de vermoorde Cunera wordt gevonden. Wonderen volgen enz.

Mij dunkt, het opschrift vertolkt den haat der koningin, die tot moord oversloeg, toen Cunera des Konings sleutel verkreeg, en tevens wijst het in het eerste deel op de bescherming, die de beleedigde Cunera door hare wonderen bewees.

Mag ik u voorts opmerkzaam maken op enkele drukfouten, die in de opgave der opschriften van de volgende klokken zijn overgebleven?

Seest lees *Seest*. — *Fecit* is juist. De firma is bedoeld, en niet de personen. Zie hetzelfde verschijnsel in de *Vrije Fries* XVI, bl. 273.

Voor ik verder ga, dien ik op een eigenaardig verschijnsel te wijzen. De bijbelteksten in de opschriften, in het Latijn medegedeeld, wijken af van het Latijn in de Latijnsche vertaling van het Nieuwe Testament, de *Vulgata*. Ik geef u dit op, en verbeter in *De Opmerker* tevens de drukfouten.

Uwe opgave: dilecti ne (niet *me*) cuivis (niet *quius*) spiritu credatis, sed probate spiritus, an ex deo sunt. In de *Vulgata* staat: Carissimi, nolite omni spiritu credere, sed probate spiritus si ex deo sint. Zie I Joh. 4 : 1.

Uwe opgave: Ecce venit dominus in sanctis millibus (niet *militus*) suis ut faciat judicium [contra] adversarios. In de *Vulgata* staat: ecce venit dominus in sanctis millibus suis, facere judicium contra omnes, etc. Zie Judas 14.

Uwe opgave: Sitis aut[em] effectores sermonis non auditores tantu[m], fallentes vosmetipsos. In de *Vulgata* staat: estote autem factores verbi, et non auditores tantum, fallentes vosmetipsos. Zie Jac. 1 : 22.

Uwe opgave: Et cecidit sors (niet soro) super Matthiam (niet Malthiam) et cooptatus numero (of liever nog *in numerum*, niet *numeri*) undecim Apostolorum. In de *Vulgata* staat: Et cecidit sors super Matthiam et annumeratus est cum undecim Apostolis. Zie Actorum of Hand. der Apostelen 1 : 26.

Uwe opgave: Dicit ei Jesus tanto tempore vobiscum sum et non cognovisti me. In de *Vulgata* staat het ook zoo, met uitzondering van het meervoud *cognovistis* in plaats van het enkelvoud *cognovisti*. Zie Evang. Joh. 14 : 9.

Uwe opgave in het fragment „Andreas vocor.... Wilhelmus Aelten me fecit.... in nomine meo dabit vobis" zal misschien de laatste woorden hebben bedoeld van Joh. 16 : 23. In de *Vulgata* luidt dit: si quid petieritis Patrem in nomine meo dabit vobis.

Het opschrift op de Ursulaklok is mij vooralsnog duister. Eveneens het opschrift in uwe voorlaatste opgave.... renensibus oris etc. De gieters komen allen voor in mijn stukken in *De Vrije Fries*.

Met dankzegging en hoogachting heb ik de eer te zijn

Uw. dw. Dienaar,

G. H. van Borssum Waalkes.

Den Haag, 15 October 1897.

Den geachten heer inzender mijn hartelijke dank voor zijn belangstelling. Er waren in het nº. van 11 September inderdaad eenige drukfouten ingeslopen, die in het nº. van 18 Sept. door mij verbeterd zijn.

Maar niet alles wat fout is, mag den zetter geweten worden. In de oude klokken-opschriften komen haast altijd vergissingen voor, blijkbaar veroorzaakt daardoor, dat de gieters, het Latijn niet machtig, ja misschien zelfs niet kunnende lezen, verkeerde letters namen.

Bij het aflezen der fragmenten te Rhenen was de heer Lange, predikant aldaar, zoo goed mij behulpzaam te zijn. Hij wees reeds op verschillende fouten, doch wij gaven natuurlijk weder wat er stond, en niet wat wij meenden, dat er had moeten staan.

Onze lezing van de jaartallen was: m = 1000, doch mc = 1500, dus kwamen wij tot 5 jaar + 2 jaar na drie lustra = 15, dus 15 + 7 = 22, of 1522. Ik geloof echter dat 1517, zooals de geachte inzender aangeeft, het juiste is. Met wat hij als aanvulling van het opschrift der Cunera-klok geeft, kan ik mij zeer goed vereenigen. Wat kan qz achter Schoneborgh beduiden? Dat er SEEST staat en niet SEERT, had ik vroeger reeds verbeterd.

Ook mijn aandacht is het niet ontgaan, dat het Latijn der bijbelteksten afwijkt van dat der *Vulgata*. Er moet echter omstreeks 1555 nog een andere bewerking gangbaar geweest zijn, want toen ik in 1889 de glazen in de Oude Kerk te Amsterdam, uit dat jaar afkomstig, onderzocht, vond ik ook daar teksten die niet met de *Vulgata* overeenstemden. Jan Tolhuis, ook een Amsterdammer, van wien ik verscheidene klokken in Noord-Holland aantrof, heeft vermoedelijk uit dezelfde bron geput als zijn tijdgenoot de glasschilder.

Verkortingen waren bij de klokkengieters zeer gebruikelijk; zij plachten die door strepen boven de letters der teksten aan te geven. Enkele dier strepen zijn door den zetter weggelaten en zoo zijn schijnbaar fouten ontstaan, waar toch de bedoeling goed was.

A. W. Weissman.

EEN OPMERKING OVER ARBITRAGE.

Nu er steeds meer en meer van de zijde der aannemers wordt aangedrongen, om in de bestekken voor de uitvoering van bouwwerken de bepalingen der A. V., betreffende arbitrage, op te nemen, zoo zelfs, dat een gemeentebestuur als van Amsterdam onmachtig schijnt, om aan dien drang weerstand te bieden, moet mij de opmerking van het hart, dat die z.g.n. arbitrage, gelijk zij gewoonlijk, overeenkomstig de A. V., wordt toegepast, zeer onpractisch en willekeurig is en de verliezende partij onnoodig kosten oplegt.

Ik heb het, niet benijdenswaardig, voorrecht gehad reeds eenige malen de eer te genieten als derde arbiter te fungeeren. Daarbij is mij telkens gebleken, dat het eigenlijk onzinnig was, dat ook nog twee andere arbiters waren benoemd — want wat was altijd het geval: de directie had zich (zeer natuurlijk) een arbiter gekozen, waarvan ze vooraf met de meest mogelijke zekerheid kon verwachten, dat hij de zaak van hetzelfde standpunt zou bezien als zij. De aannemer had steeds (even natuurlijk) niet anders gedaan dan zich een arbiter te kiezen, die over de zaak precies zoo dacht als hij. De stand van de zaak en het licht, dat er op scheen, vóór dat er arbiters benoemd werden, was door die arbiters in geen enkel opzicht veranderd of helderder geworden. De heeren brachten, wel is waar, rapport uit van hunne bevinding, maar dit kwam altijd neer op hetzelfde verschil van meening dat reeds vóór hunne benoeming tusschen directie en aannemer bestond. De beide heeren hadden dus evengoed thuis kunnen blijven.

Er is alle reden om aan te nemen dat ook bij andere geschillen een dergelijke weg wordt bewandeld, want steeds zal de directie zoowel als de aannemer een persoon als arbiter kiezen die een handje kan helpen om de zaak te winnen.

De beslissing hangt daardoor altijd geheel alleen af van de zienswijze van den derden arbiter, zoo schijnt het, maar inderdaad van de *keuze* van den advocaat of van den kantonrechter, door wien die derde arbiter wordt aangewezen.

Aangenomen dat die *keuze* altijd onpartijdig plaats heeft, waaraan wel niet behoeft getwijfeld te worden, in elk geval en hoe men de zaak ook beschouwt, wordt er altijd recht gesproken door één enkel persoon, en het blijft, voor de verliezende partij, altijd een open vraag of die z.g.n. rechtspreker soms door de winnende partij kan omgekocht zijn.

Bij een rechtsopvatting als door de A. V. wordt uitgedrukt, zou er volstrekt geen minder inbreuk op het recht gemaakt worden, wanneer er eenvoudig stond geschreven: bij geschillen tusschen directie en aannemer wijst een advocaat of de kantonrechter een persoon aan, die zal beslissen wie gelijk heeft. Ik geef toe dat zulk een bepaling even onpractisch zou zijn dan die welke nu staat geschreven, maar de verliezende partij zou toch in elk geval minder kosten moeten betalen.

Van gelijke waarde, doch eenvoudiger in de toepassing zou de bepaling zijn indien zij luidde: bij geschillen voorziet elke partij zich van een dobbelsteen en werpt in tegenwoordigheid van een of meer personen om het hoogste aantal oogen. Die het hoogste aantal werpt heeft gelijk.

Zulk een rechtspraak moge nu niet zeer ernstig schijnen, ze is minder belachelijk dan een rechtspraak als de, in dezen tijd veel te hoog opgevijzelde arbitrage, die door de A. V. en de aannemers wordt bedoeld.

Groningen, Oct. 1897.

L. M. Moolenaar,

Adj.-directeur der gemeentewerken.

NOG EENS: DE NIEUWE SCHOORSTEENKAP.

Naar aanleiding van het artikel van den heer J. C. F. Laurillard te Deventer, over John's schoorsteenkappen, voorkomende in het nommer van 24 Oct., deel ik mede, dat de fabrikant John aan eene *goede* schoorsteenkap de volgende eischen stelt, die uit de practijk ontstaan zijn:

I. De kap moet den schoorsteen en de stookplaatsen, die in hem uitmonden, tegen de schadelijke invloeden van wind, zon en neerslag *beschutten*.

II. De kap moet zoodanig geconstrueerd zijn, dat onder den nadeeligen invloed van wind, zon en regen de werking zoo *voordeelig* mogelijk is.

III. De *doorsnede* der schoorsteenkap moet gelijk zijn aan die van den schoorsteen, die te bedekken is; de kap mag die doorsnede in geen geval kleiner maken omdat anders aan de werking afbreuk gedaan wordt en zich roetmassa's bij de opening kunnen vastzetten.

IV. Het *schoonmaken* van den schoorsteen van boven langs den draaibaren helm met kogel en bezem, of van onderen, mag door niets worden belet; ook mogen bij het schoonmaken bovengenoemde voorwerpen niet beschadigd worden.

V. De kap moet met *veerstoppen*, die gewoonlijk gebruikt worden, schoon te maken zijn.

VI. De werking mag gedurende het vegen niet *verminderen*, of zelfs ophouden.

VII. Behalve dat de kap tegelijk met het vegen van den schoorsteen wordt schoongemaakt, moet het niet noodig zijn, dat zij nog *extra gereinigd* of geolied moet worden, integendeel de kap moet volkomen *uit eigen beweging* hare werking verrichten en verder toezicht kunnen ontberen.

VIII. Moet de kap van zulk materiaal gemaakt zijn en zoo tegen de vernielende invloeden der weersgesteldheden, roetdeelen en temperatuurveranderingen bestand zijn, dat de *duurzaamheid* zoo groot mogelijk is.

IX. Moet de kap zonder moeilijkheden en zonder noemenswaardige onkosten ingemetseld kunnen worden, en mag, wanneer dit geschied is, nòch het metselwerk door onnoodig gewicht *belasten*, nòch onnoodig groote vlakken aan den druk van den wind *blootstellen*, nòch het metselwerk *beschadigen* door het, tengevolge der groote temperatuurveranderingen, uitzetten en weer inkrimpen der deelen, die ingemetseld worden.

X. Moet de vorm der kap *doelmatig* zijn en het oog *niet onaangenaam* aandoen.

XI. Ondanks de hooge eischen, die dus aan eene goede schoorsteenkap gesteld worden, ten opzichte van constructie en wijze van werking, moet zij ook *goedkoop* zijn, opdat de kosten geen belemmering zijn.

Deze voorwaarden worden door de John's schoorsteenkap volkomen vervuld.

In zijn ijver om de Hollandsche bouwers aan zijn eigen fabrikaat te herinneren — met de leus „Hollandsche industrie te bevorderen" als dekmantel — dicht de heer Laurillard den John's kappen geheel verkeerde, onjuiste eigenschappen toe.

Volgens mijne meening wordt de schoorsteen geenszins door eene John's kap mismaakt. Trouwens dit is eene questie van smaak. De fabrikant heeft ook in het geval voorzien, dat de architect een fraaieren vorm wenscht, om een harmonisch geheel te maken, en dientengevolge versieringen in elken stijl en bouwtrant vervaardigd.

De schrijver vergist zich, wanneer hij van beweegbare deelen spreekt. Er is slecht één beweegbaar deel bij John's kap, nl. de helm, die om de spil draait. Deze spil ligt buiten het bereik der roetdeelen of neerslag.

Van een defect-raken van dat beweegbare deel kan geen sprake zijn, daar alles veel te solide, van zwaar gegalvaniseerd plaatijzer, na vervaardiging verzinkt, gemaakt is.

Het is zeer wel mogelijk, dat er soorten beweegbare kappen zijn, die een hinderlijk geluid geven; dat is echter nog geen reden dit allen beweegbaren kappen toe te schrijven. Wanneer de naald, die den helm draagt, slechts loodrecht wordt gesteld, garandeert de fabrikant, dat de kap geruischloos werkt. Over de derde opmerking: het vermijden van onderhoudskosten kan ik kort zijn en verwijs ik den heer Laurillard beleefd naar eisch 7 van den heer John. Ook bij John's kappen heeft men, nadat de kap geplaatst is, geen „omzien meer", terwijl de fabrikant 10 jaar garantie geeft voor de duurzaamheid der kap.

Het was niet te veel gevischt, dat de heer Laurillard, vóór een oordeel over John's kap te vellen, zich hiervan eerst op de hoogte gesteld had.

Het zou mij zeer aangenaam zijn den heer Laurillard in de gelegenheid te stellen met John's schoorsteenkap bekend te doen worden, opdat de geachte schrijver zichzelf van zijne onjuiste beweringen overtuige.

Ten slotte deel ik nog mede, dat onder zekere voorwaarden door mij John's schoorsteenkappen op proef geleverd worden.

Men kan dan zelf oordeelen.

ROBERT KALFF.

ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

106de vergadering van Woensdag 27 Oct. 1897.

Bij afwezigheid van den heer Jos. Cuypers werd de vergadering geleid door den Vice-voorzitter, den heer W. van Boven.

Als spreker trad op de heer Tymon Meyer, ingenieur aan de gasfabriek te Amsterdam. In 't kort deelde spreker de geschiedenis van de Amsterdamsche gasfabrieken mede, behandelde de gewezen fabriek van de heeren De Bruyn & Zonen en de Amsterdamsche pijpgasfabriek, om ten slotte aan de Imperial te komen, welke alle kleinere fabrieken verving. Destijds werden met zeer veel spoed de beide fabrieken aan den Haarlemmerweg zoowel als aan de Linnaeusstraat tot stand gebracht. De Imperial is een enorme onderneming, die in ons land 2 fabrieken te Amsterdam, 1 in Haarlem en 1 in Vlissingen heeft, en steden als Berlijn, Parijs en tal van andere belangrijke plaatsen van licht voorziet. Eigenaardig is 't dat deze Maatschappij, hoewel geheel Engelsch en met haar zetel in Londen, aan geen enkele Engelsche stad licht levert.

Hierna ging spreker over tot de meer technische zijde, besprak achtereenvolgens uitvoerig de generators, seperators, condensors, exhausters, scrubbers, zuiveringskisten, stationmeters, gashouders en regulateuren, verklaarde het geheele proces daarin ondergaan, en wees erop dat juist het gebruiken van al de nevenproducten van de kool het mooie is tegenover het electrische licht, waarbij de steenkool een veel minder mooie rol speelt. Hierna had nog een kleine beschrijving van het oplaten van luchtballons plaats en een opwekking van den spreker aan de leden om de gastram in werking te komen zien.

Een en ander werd toegelicht door teekeningen, aquarellen en photo's.

Een hartelijk woord van dank en welgemeend applaus bewezen den heer Tymon Meijer hoezeer zijn voordracht op prijs gesteld werd.

Na eenige huishoudelijke aangelegenheden werd de goed bezochte vergadering, waaronder ook eenige dames, gesloten.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE LEIDEN.

Dertiende Vergadering van 28 October 1897.

Aanwezig 34 leden, 1 donateur, 3 introducé's.

Aan deze vergadering ging vooraf eene kunstbeschouwing van het plaatwerk „Kleine Architecturen". Voor de expositie zal dank gezegd worden aan den heer P. de Wilde Pz.

De voorzitter, de heer C. R. van Ruijven, opende deze vergadering, waarna door den heer W. M. Hackfoort in werking werd gesteld de rekenmachine „Brunsviga", welwillend afgestaan door de heeren V. d. Welde en Helder, directeuren der Biscuitfabriek „Nutrix" alhier. Vermenigvuldigen, deelen en aftrekken vonden zoo snel plaats, dat de twee heeren die deze bewerking op het bord verrichten moesten, van de wijs gingen.

De heer Van Achterberg deelde, ook namens de andere juryleden, de heeren V. d. Laan en Nijk, het programma mede voor de uit te schrijven prijsvraag tot het vervaardigen van een kunstindustrieel voorwerp. Het Leidsch Dagblad heeft welwillend ƒ30 beschikbaar gesteld voor prijzen. Hierdoor is de commissie in staat een tweetal prijsvragen uit te schrijven, en wel één voor timmerlieden en meubelmakers en een voor smeden, respectievelijk tot het vervaardigen van eene étagère in blank eikenhout en van een bloemenstandaard.

Alsnu was het woord aan de heer H. J. Jesse, architect alhier, die tot onderwerp had gekozen: Steen, aardewerk en porselein. Allereerst behandelde spreker de grondstof klei, dat is de scheikundige verbinding van kiezel en aluinaarde, die, met vuur in aanraking komende, verhardt en van kleur verandert, al naar gelang van de ijzerverbindingen die zich erin bevinden. Zoodra men deze eigenschap van de klei ontdekte, en bemerkte dat dit materiaal na gebakken te zijn zelfs bestand was tegen water, ontwikkelde zich de pottenbakkerkunst.

Nadat de verschillende bewerkingen waren besproken, die men de klei doet ondergaan, zooals kneden, trappen, snijden, persen, walsen enz., al naar gelang van de meer of mindere fijnheid der te vervaardigen voorwerpen, behandelde de heer Jesse de steenen panneens, zooals deze in ons land en daarbuiten worden gevonden. Het bakken van steen door electriciteit wordt nog als een aardigheid beschouwd, doch spreker achtte dit vraagstuk niet onmogelijk. Meer uitvoerig werd het mat, verglaasd en geëmailleerd aardewerk besproken, met al zijn bewerkingen en glazuren. Van af onze gewone onderwetsche keukenpan tot aan het fijnste Italiaansch majolica passeerden de verschillende fabrikaten de revue. Vooral onze nationale kunst, het Delftsche faïence, werd door spreker in de puntjes behandeld.

Doch ook op het gebied der porseleinfabricage schijnt de heer Jesse geen vreemdeling te zijn. Het eerste fabrikaat werd vervaardigd in China omstreeks 185 v. C. In 1508 brachten de Portugeezen het eerste porselein in Europa. Dit porselein bestaat uit kaolin, verder veldspaat, waaraan toegevoegd zijn stoffen, die het samenvloeien en het doorschijnend worden veroorzaken; deze vloeimiddelen geven ook het glazuur. Daar men trachtte achter 't geheim van de grondstof te komen, verkreeg men iets wat er op geleek, nl. het Engelsch porselein, dat 't midden houdt tusschen faïence en porselein, en het zacht Fransch porselein, dat evenmin uit porseleinaarde bestaat. In 1704 ontdekte men eerst in Saksen de witte porseleinaarde „Kaoline", en zoo gelukte het in 1709 het lichte doorschijnende porselein te vervaardigen. Vooral het Sèvresporselein munt uit door de prachtige blauwe kleur en de fijne geschilderde composities. Na nog eenigen tijd te hebben stilgestaan bij het porselein, in ons land vervaardigd, besloot spreker zijne voordracht met eene opwekking tot bezoek aan onze Leidsche musea. Eene fraaie collectie platen en voorwerpen tot toelichting der lezing waren in de zaal aanwezig. Hartelijk dankte de Voorzitter den heer Jesse voor zijne mededeelingen.

Voor de vraag omtrent het kleuren van gevels, is eene commissie benoemd, die in de volgende vergadering rapport uit zal brengen.

Na eenig debat tusschen de heeren Cohen, Van Dam, De Zwart en den Voorzitter betreffende het uitschrijven van een prijsvraag in verband met stadsversiering voor de a. s. kroningsfeesten, werd besloten deze uit te schrijven en als prijzen ƒ40.— en ƒ20.— beschikbaar te stellen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. Op de eerstvolgende vergadering van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, den 9den November te houden, zal het lid N. C. Kist het waarnemen van spanningen in spoorwegbruggen bespreken, en het lid H. Baucke verslag uitbrengen omtrent het op 23 tot 25 Augustus 1897 te Stokholm gehouden congres van den *Internationalen Verband für die Materialprüfung der Technik*.

— Samenwerking tusschen het Rijksbouwwezen en B. en W. met het Uitvoerend Comité voor de inhuldigingsfeesten in de residentie is verkregen en voor dat overleg zijn aangewezen: door den Minister van Waterstaat de rijksbouwmeester Knuttel en door het Gemeentebestuur de directeur der Gemeentewerken.

AMSTERDAM. De besturen van de „Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst" en van het Genootschap „Architectura et Amicitia" hebben besloten een commissie te vormen voor het bijeenbrengen van een inzending „Bouwkunde" voor de Nederl. afd. Schoone Kunsten der Wereldtentoonstelling te Parijs in 1900.

BEVERWIJK. De Gemeenteraad besloot in beginsel tot den bouw eener nieuwe gasfabriek, die ongeveer ƒ70,000 zal kosten.

RHENEN. De gemeenteraad heeft besloten aan de Regeering steun te vragen voor den herbouw van den afgebranden toren.

In het verzoekschrift wordt gewezen op de waarde, die de toren had als kunststuk uit den bloeitijd van den kerkbouw, en op de zware lasten, welke de gemeente nu al heeft te dragen.

De kosten van den herbouw worden geraamd op ruim ƒ47,000. De helft wil men vinden uit een leening en de andere helft vraagt de gemeente nu van het Rijk in bijdragen over 8 of 10 jaren.

— In de *Turf- en Steenindustrie* wordt met lof gesproken over de door de firma Gebrs. Van Hasselt te Kampen nieuw aangelegde stoomsteenfabriek „de Volharding II", gelegen in de Veertig Garden, gemeente Amerongen. Voorloopig wordt er met twee enkele steen-persmachines van Joh. Aberson te Olst gewerkt, waarmede dags gemiddeld 8 dagwerk of 64,000 steenen vervaardigd worden. De stoommachine van 15 effect. paardekracht is geleverd door de firma Louis Smulders & Co te Utrecht.

PERSONALIA.

De koninklijke gouden medaille is door bestuurderen van Arti et Amicitiae en de speciale commissie toegekend aan M. van der Maarel, voor zijn portret eener jonge dame, op de tentoonstelling in Arti.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië, is:

benoemd tot opzichter 1e kl. de waarn. opzichter 3e kl. R. S. Metzelaar;

belast met de waarneming der betrekking van ingenieur 3e kl., de ambtenaar op non-activiteit J. Wilke, laatst ingenieur 2e kl.; met de waarneming der betrekking van architect 2e kl., de ambtenaar op non-activiteit J. Hillen, laatst architect 1e kl.

overgeplaatst naar de residentie Rembang de waarnemende architect 2e kl. L. van der Tas, en naar de residentie Palembang de architect 1e kl. P. de Schrijver, beiden om daar als eerstaanwezend waterstaatsambtenaar op te treden; naar de residentie Banka, de opzichter 1e kl. P. van der Bijl; naar het gouvernement Sumatra's Westkust, de ingenieur 2e kl. G. Ph. M. H. de Pelser Berensberg;

toegevoegd aan den chef der 4e waterstaatsafdeeling, de waarnemende ingenieur 3e kl. J. Wilke en de ter beschikking gestelde ambtenaar op non-activiteit P. van Heyningen.

aangewezen als chef der 1e waterstaatsafdeeling, de hoofdingenieur 1e kl. I. H. Slinkers;

geplaatst bij de directie, de ter beschikking gestelde hoofdambtenaar op non-activiteit W. F. Heskes; in de residentie Banjoemas, de benoemde opzichter 1e kl. J. H. Davidsz;

ontslagen op verzoek, eervol uit zijn betrekking, de opzichter 1e kl. C. G. J. Gersen.

verleend een verlof naar Europa, buiten bezwaar van den lande, voor den tijd van zes maanden, aan den ingenieur 1e kl. P. Th. L. Grinwis Plaat en der 3e kl. H. C. J. Stregnaerts ten einde hun de gelegenheid te geven zich tijdelijk ter beschikking te stellen van het comité tot exploratie van Boven-Suriname.

— Bij de Staatsspoorwegen op Java zijn:

benoemd tot onderopzichter 1e kl., de onderopz. 2e kl. W. R. Davis en O. von Pastau; tot tijdelijk onderopz. 2e kl., de tijdelijk onderopzichter 3e kl. J. C. Soet.

— Bij de gemeentelijke teekenschool te Assen werden benoemd tot directeur de heer J. Krans, leeraar aan de Rijks hoogere burgerschool, en tot leeraar de heer G. Stel, architect aldaar, met wien was voorgedragen de heer P. van der Wint, leeraar aan de ambachtsschool te Groningen.

— Uit 15 sollicitanten voor de betrekking van adjunct-directeur aan de gasfabriek te Doetinchem zijn aanbevolen de heeren: J. Smit Czn. te Utrecht, D. N. de Rijke te Utrecht en J. Vos te Bolsward en werd eerstgenoemde gekozen.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Werktuigkundig ingenieur op een technisch bureau. Adres lett. V. S. 517 *Nieuws v. d. D.*

— Directeur der rijwielfabriek „Wilhelmina" te Zeist. Adres den ged. commissaris Evert Breman.

— Civiel-ingenieur bij eene exploratie in Suriname, beneden 30 jaren, van gezond gestel en practisch ervaren in waterpassen. Adres Celebesstraat 28, 's-Gravenhage.

DIENSTAANBIEDINGEN.

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING, AMSTERDAM.

Opz.-landmeter,	leeftijd	35 jaar,	verl. sal.	ƒ900 à 1200	per jaar.
Opzichter,	"	22 "	" "	60 à 70	per maand.
"	"	20 "	" "	40 à 50	" "
Opz.-teekenaar	"	28 "	" "	90	" "
"	"	18 "	" "	50	" "
"	"	28 " ongeh.	" "	80	" "

Teekenaar. Hand-, Bouw-, Penteekenen, leeft. 28 jaar, ongeh., salaris naar werkz.

ADVERTENTIEN.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer

Mem. San. Inst. LONDON.

Kantoor: 150 De Ruyterkade, AMSTERDAM. Filiaal: 38 Rokin.

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.

Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen.* — *Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen. IJzeren Badkuipen.* — *Closets, Waschtafels, Urinoirs enz.* — **VERWARMING en VENTILATIE.**

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

Prijs per rol van 10 M. op 110 cM. ƒ 3.00.

Levering franco door het geheele land.

NON PLUS ULTRA.

Het beste aller Calqueerpapieren. — Vervangt het linnen.

GEBRS KLOMPÉ, Arnhem & Deventer.

Eenig adres voor de **Lichtdruk-, Detail- en Calqueerpapieren.**

MONSTERS GRATIS en FRANCO.

H. ZIMMERMANN, Utrecht.

VERTEGENWOORDIGER der **Hannoversche Maschinenbau A.-G. te LINDEN voor HANNOVER.**

CENTRALE VERWARMINGSTOESTELLEN

naar alle systemen.

Levering van **Geribde pijpen en Kachels voor stoom en water.**

Gratis begrootingen. *Billijke prijzen.*

Boekverkooping.

W. P. VAN STOCKUM & ZOON, te *'s-Gravenhage*, zullen verkoopen van 6 tot 15 Nov. a. s. de belangrijke verzameling boeken over **Bouwkunst, Ornament** en **Decoratie, Beeldhouw-** en **Schilderkunst,** nagelaten door den Heer J. F. METZELAAR, architect te *'s-Gravenhage.*

De catalogus is à **25** cents te bekomen.

Houtbereiding tegen bederf.

Kyaniseerinrichting.

H. LENSINK,

HOUTHANDEL, ARNHEM,

levert pasklaar gekyaniseerd (rot en zwamvrij) Rasterwerken, Schuttingen, Vloeren Vloerribben, Broeibakken, enz. enz.

Eenig zeker werkend reuk- en kleurloos middel.

Machinale Jalousiën Fabriek

voor **HUIZEN** en **BLOEMENKASTEN.** Concurreerende prijzen. ruimen voorraad.

S. BRUIGOM, Arnhem.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Haarlem* zullen op **Donderdag 11 November e. k.**, des namiddags ten **drie** ure, in het openbaar ten Raadhuize aanbesteden:

Het bouwen van een hoofdbureau van politie met bijbehoorende gebouwen, op een terrein aan de Smedestraat alhier.

Het bestek en voorwaarden ligt ter lezing ter Gemeente-secretarie op alle werkdagen van des voormiddags 10 tot des namiddags 4 uur, terwijl aldaar van *5 November e. k.* af, gedrukte exemplaren met teekeningen zijn te verkrijgen tegen betaling van **f 0.50** voor het bestek en **f 2.—** voor *zes* stuks teekeningen.

Inlichtingen geeft de Architect over de werken en gebouwen der gemeente.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **16 November 1897,** des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 734.

Het maken van eene uitbreiding van de wielbandenwerkplaats en eenige diverse werken ten behoeve van de centrale werkplaatsen op het station TILBURG.

Begrooting f 10650.

De besteding geschiedt volgens § 50 van het bestek.

Het bestek ligt van den 28sten October 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. VAN DER KUN te *Breda* en is op franco aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **f 1.00**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 8sten November 1897 ten 11 uur 40 voormiddag (*West Europeesche tijd*).

UTRECHT, den 25sten October 1897.

STOOMTIMMER-HOUTWOL-FABRIEK

DIJKERMAN & BUIJZERD, Breda.

SPECIALITEIT in verplaatsbare Houten woonhuizen, Directiekeeten, Ziekenbarakken en Tuinkoepels.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op **Dinsdag** den **9 November 1897,** des namiddags ten **2** ure (*locale tijd*), aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 738.

Het maken van een SEINHUIS op het station Groningen.

De besteding geschiedt volgens § 41 van het bestek.

Het bestek ligt van den 21n October 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. J. VAN HOORN te *Groningen* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen tegen betaling van *f* **1.00.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden 2den November 1897 ten 1 uur namiddag (*West-Europeesche tijd*).

UTRECHT, den 18den October 1897.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-GRAVENHAGE, *Mesdagplein*, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

Lichtdrukinrichting

H. J. MONDT PCZN.,

Schenkstraat 74 's Gravenhage.

Lichtdrukken op blauwen grond	**f 0.85**	per M²
klein formaat „	**0.90**	„ „
Id. op witten grond „	**1.30**	„ „
klein formaat „	**1.40**	„ „

Nette uitvoering.

Spoedige levering.

VAN WIJNGAARDEN & Co.

FABRIEK van

Machinale Houtbewerking.

WEESP. WEESP.

TIMMERWERKEN IN DIVERSE HOUTSOORTEN.

Lijstwerk ook voor Meubelmakers. Wand- en Plafond-betimmeringen.

HOUTEN GEBOUWEN als: **Villa's, Tuinhuizen, Keeten** enz.;

ook onderdeelen als: *Deuren, Ramen, Veranda's, Erkers* enz.

Sportartikelen en artikelen voor Huishoudelijk gebruik.

SPECIALE INRICHTING

voor ronde en veelhoekige Balusters en Bas-Reliefs.

C. BRUIJNZEEL & ZONEN,

Stoomtimmerfabriek „DE AREND",

Zwaanshals No. 102, Rotterdam.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste JAARGANG N°. 45. ZATERDAG, 6 November 1897.

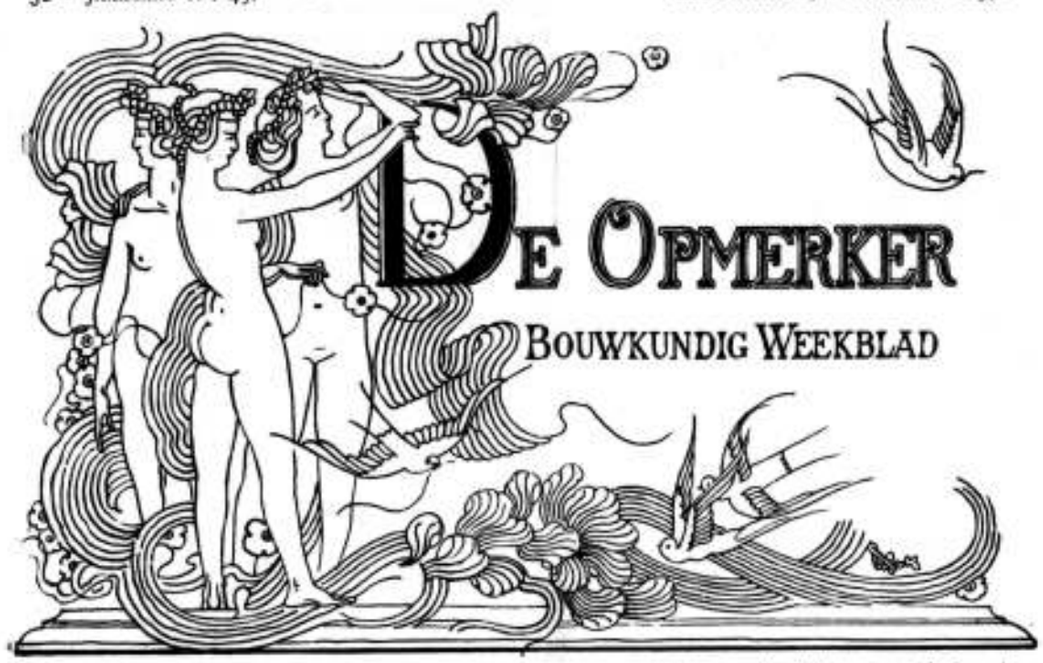

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 5.—, vanaf 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt voor België, bij vooruitbetaling *f* 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer *f* 0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

REISHERINNERINGEN.

DOOR

A. W. WEISSMAN.

IX. *Genua.*

(*Vervolg en slot van pag.* 323.)

De oude stad bevat verscheidene belangrijke gebouwen. In een nauw straatje zien wij de kerk van San Giovanni di Prè, oorspronkelijk een gebouw in de 11e eeuw door de Malthezer ridders gesticht, doch in de 17e eeuw veranderd en verbouwd. Alleen de toren heeft nog een zuiver 12e-eeuwsch karakter.

Bij deze kerk begint de Via Carlo Alberto, een levendige boulevard, die langs de haven loopt. Hier staat het gebouw der Dogana, waar de invoerrechten worden betaald. De naam douane is hiervan afgeleid; oorspronkelijk beteekende het woord „wat aan den doge moet betaald worden".

Eenige tuighuizen volgen, doch zij zijn niet van groote beteekenis, daar Genua geen oorlogshaven meer is. Hier in de buurt verdronk zich Fieschi, de held van Schiller's drama, den 1 Januari 1547.

De Via del Campo leidt naar de Piazza Fossatello, een klein pleintje. Hier staat het Palazzo Cambiaso, een streng gebouw uit het begin der 17e eeuw. De Via Lomellina zou ons weer naar de Piazza Annunziata brengen; daarom gaan wij deze straat slechts zoover in als noodig is, om een kort bezoek aan de kerk San Filippo te brengen, een bijzonder rijk werk uit den Baroktijd. Dan keeren wij op onze schreden terug en slaan den Vicolo San Luca in, die vele paleizen uit de 17e eeuw bevat. Vooral het Palazzo Pinelli met zijn fraai portiek en goede verhoudingen, en het Palazzo Grimaldi Ansaldi, rijker met beeldhouwwerk versierd dan de meeste gebouwen van Genua, verdienen de aandacht.

Aan de Piazza San Luca vinden wij de kerk, aan dien heilige gewijd. Het is de grafkerk van de geslachten Spinola en Grimaldi. Ofschoon in de twaalfde eeuw gesticht, is zij door latere verbouwingen zóó veranderd, dat zij nu grootendeels een Barok-karakter bezit. Bij de versiering is een overvloedig gebruik van marmer gemaakt.

Op dit pleintje, haast een straatje gelijk, verheffen zich ook twee imposante paleizen. Het eerste, Palazzo Prato Lungo, is van Galeazzo Alessi, het andere, Palazzo Penco, is uit de 17e eeuw afkomstig.

Wij komen nu weer aan de haven, waar de Via Carlo Alberto zich tot de Piazza Caricamento verbreedt. Hier staat het Palazzo delle Compere di San Giorgio. De oostelijke deelen daarvan zijn nog Gothisch en blijkbaar uit de 13e eeuw afkomstig. Het overige heeft een 16e-eeuwsch Renaissance-karakter. Dit paleis diende sinds 1407 als bankgebouw en vormde eeuwen lang het middenpunt van den Genueeschen handel. Het kan ons dan ook niet verwonderen, dat wij hier ook andere handelsinrichtingen vinden. Aan de Piazza de' Banchi, die als het ware met de Piazza Caricamento een geheel uitmaakt, staat de beurs, la Loggia de' Banchi, naar plannen van Galeazzo Alessi opgetrokken. Het is een fraai gebouw, welks vestibule vooral de aandacht trekt om de edele details. De eigenlijke beursruimte was oorspronkelijk een binnenplaats, die later overdekt is.

Langs het beursgebouw gaat de Via Orefici omhoog, een nauwe, sombere straat, die aan beide zijden tal van goudsmidswinkels heeft. Die winkels zijn zeer eenvoudig, doch er zijn fraaie zaken te koop, in het bijzonder drijfwerk en filigraanwerk.

Aan het einde dezer straat komen twee pleintjes

uit. Dat links, de Piazza delle Oche, vertoont een kerkfront; het is Santa Maria delle Vigne, die wij hier voor ons zien. Een dertiende-eeuwsche toren bewijst, dat het gebouw uit de middeleeuwen afkomstig moet zijn. Ook een zijportaal met drie beelden versierd, heeft een 14e-eeuwsch karakter. Het overige is echter Barok.

Het pleintje rechts, de Piazza Campetto, wordt door paleizen begrensd. Het Palazzo Mari Casareto is een der beste werken van Bartolomeo Bianchi; wanneer het minder indruk maakt dan men zou verwachten, dan komt dit, omdat het terrein, genoegzaam vlak, zich niet tot het aanbrengen van perspectievische effecten leende. Veel rijker is het Palazzo Imperiali, nu als bankgebouw in gebruik. De gevel is met zuilen en pilasters voorzien en van binnen worden hier en daar nog 16e-eeuwsche fresco's aangetroffen.

Door een waar doolhof van straatjes kom ik nu aan de Piazza Cattaneo, waar het paleis van dien naam staat, dat niet minder dan acht portretten door Van Dyck moet bevatten. Er wordt echter geen toegang verleend en daarom ga ik verder, om Santa Maria di Castello te bezoeken. Dit is zeker een der oudste kerken van Genua. De gevel heeft het karakter der 12e eeuw; de beuken worden door kolommen, uit antieke gebouwen gesloopt, gescheiden. Het is duidelijk te zien, dat die zuilen niet bij elkander behooren. Die te kort waren zijn door hooge voetstukken voor het doel geschikt gemaakt.

De zijkapellen dezer kerk zijn meerendeels rijk versierd, vooral de derde kapel ter rechterzijde, met marmer, beeldhouwwerk, majolica's en fresco's, alles in den trant van het begin der 16e eeuw. Het altaarstuk in 1526 door Francesco Sacchi van Pavia gemaakt, is een uitmuntend werk. Merkwaardig is ook het altaarstuk in een andere kapel, dat van een sierlijke Gothische omlijsting is voorzien. Een keurig gebeeldhouwd portiek geeft toegang tot een kruisgang, met schilderwerk, dat door Duitsche meesters in de 15e eeuw moet zijn vervaardigd.

Weer ga ik den doolhof in, om de kerk van San Donato te zoeken, waar zich een der voornaamste werken van Jan Joosten, den Haarlemschen schilder, die de luiken van het altaar te Calcar vervaardigde, moet bevinden. De kerk is een kleine basiliek, van binnen in afwisselende lagen van zwart en wit marmer gebouwd, en het altaarstuk bevindt zich links. Er is echter een gordijn voor geschoven, want de koster moet een fooi hebben om het te vertoonen. De schilderij stelt de aanbidding der H. drie Koningen voor, en is ongetwijfeld van een Nederlandsch meester, die over een rijk koloriet beschikte en zeker tot de besten van het begin der 16e eeuw heeft behoord. Maar of hier nu juist Jan Joosten het penseel heeft gevoerd, durf ik niet beslissen.

De Stradone Sant' Agostino leidt nu naar de Piazza Sarzano, die door een hooge viaduct met den heuvel, waarop Santa Maria di Carignano gelegen is, wordt verbonden. Van deze viaduct heeft men een goed gezicht op de schilderachtige oude stad.

De kerk van Santa Maria di Carignano, die als Alessi's meesterwerk geldt, viel mij niet mede. Wel erken ik de groote waarde van den plattegrond, die inderdaad aan het ideaal, dat Bramante en Michelangelo zich voor de St.-Pieterskerk te Rome vormden, beantwoordt, maar de opstanden zijn van minder gehalte. De kerk is veel te laag voor haar oppervlak. De voorgevel, grootendeels blind, heeft iets gedrukts, dat niet aangenaam treft; de Korinthische pilasters, waarmede hij versierd is, zijn te breed voor hun hoogte, een fout, die zeker niet aan Alessi, maar aan zijn opvolgers moet worden toegeschreven. In 1572, toen hij stierf, was de kerk nog lang niet voltooid, en het heeft den schijn, alsof zij, zuinigheidshalve, minder hoogte gekregen heeft, dan oorspronkelijk was bedoeld. Ook de koepel, die het midden van het gebouw vormt, is te laag, zoodat hij slechts weinig tot het effect van de gevels kan bijdragen.

Bij het binnentreden der kerk wordt men getroffen door het ontbreken van alle kleur. Het geheele interieur is gewit en dit brengt de Protestantsche kerken van Nederland in herinnering. Een zoo killen indruk verwacht men van een Italiaansch gebouw echter niet. Ook het inwendige zou door grooter hoogte gewonnen hebben.

De Via Fieschi, dus genoemd naar het paleis van deze familie, dat door Andrea Doria werd gesloopt, leidt naar de kerk van San Stefano, een klein Gothisch gebouw, met een witmarmeren gevel en een ouden klokketoren. Van binnen ziet men een oxaal, dat in 1499 door twee Florentijnsche beeldhouwers is vervaardigd. Deze meesters, Donato Benci en Benedetto Bartolomei, hebben hier muziekmakende personen in marmer gehouwen en zich als voortreffelijke kunstenaars doen kennen. Het altaarstuk dezer kerk, de steeniging van den H. Stephanus, geldt als een der beste werken van Giulio Romano. Inderdaad vindt men er vele der qualiteiten van Raffael in terug. Het stuk heeft echter door overschildering veel geleden. In een zijkapel dezer kerk is Columbus gedoopt.

Rechts van de kerk staat een eigenaardig portiek van 1545, met een beeld van den H. Stephanus er bovenop. Het terrein is hier zeer geaccidenteerd. De Via Venti Settembre gaat onder de Mura di Santa Chiara door, die naar de Spianata dell' Acquasola leidt, een prachtig park met heerlijke kastanjeboomen, vijver en talrijke bloemperken. Dit park staat in onmiddellijke verbinding met de Piazza Corvetto, die een der voornaamste middenpunten der stad vormt. Door de Via Roma, een moderne straat, en de Galleria Mazzini staat zij met de Piazza Deferrari in verbinding. Het plein is versierd met een inderdaad prachtig ruiterstandbeeld van den „fondatore dell' unione Italiana", Victor Emanuel. Het is een werk van Barzaghi en vertoont den Koning, het volk groetende. Vooral de beweging van het paard, dat door het gejuich onrustig wordt en met krachtige hand in bedwang moet gehouden, is meesterlijk uitgedrukt. Het pedestal is zoo eenvoudig mogelijk en dit komt aan het beeld zeer ten goede.

Noordelijk van dit plein stijgt de Villetta di Negro omhoog, een park, op een heuvel aangelegd. Aan het begin staat het standbeeld van Mazzini, die Genuees van geboorte was. De beeldhouwer heeft de onzes inziens minder gelukkige gedachte gehad, den beroemden staatsman op een Grieksch-Dorische zuil te plaatsen, aan wier voet twee vrouwefiguren, il Pensiero en l'Azione, gezeten zijn. De nadenkende houding, aan Mazzini gegeven, brengt den beschouwer in den waan, alsof de groote patriot van plan is, den sprong naar beneden te wagen.

De paden van de Villetta di Negro gaan steil omhoog; kastanjeboomen, eiken, cypressen en oleanders vormen prachtige boschjes. Ook vele tropische planten en camelia's groeien hier in den vollen grond. Daar Genua aan drie zijden door bergen omgeven is en alleen aan het zuiden open ligt, zoo is het klimaat er zeer zacht. Reeds April deed er mij aan de Hollandsche Julimaand denken. Geheel bovenaan heeft men in de Villetta een prachtig uitzicht op stad en zee. Verschillende dieren worden daar in kooien gehouden, en hebben veel bekijks. Met de beroemde dierentuinen van andere steden kan de verzameling echter niet wedijveren.

De nieuwe stad heeft voor een architect weinig karakteristieks. Zij ziet er uit als alle andere moderne steden. Stelden de vroegere Genueezen er hun eer in, een paleis te bezitten, aan een voor rijtuigen geschikte straat gelegen, hun nakomelingen bewonen een verdieping van een huurhuis in de Via Assarotti, of een kleine villa aan de hooggelegen ceintuurbaan, die bij de Piazza Manin begint en bij de Piazza Acquaverde eindigt. De electrische tram vervangt de karossen van voorheen. Toch staat er, op den hoek van de Via Roma en de Piazza Corvetto nog een oud paleis, het Palazzo Spinola, in 1542 door Montorsoli voor Antonio Doria gebouwd, thans als prefectuur dienst doende. Bij het maken der Via Roma is van dit paleis een groot gedeelte vernieuwd. De gevel is toen van beschilderingen voorzien.

De Galleria Mazzini, die dezelfde lengte heeft als de Via Roma, is zeker de langste winkelgalerij, die bestaat. Uit een architectonisch oogpunt beschouwd is zij echter niet van veel beteekenis.

De geheele ruimte tusschen de Galleria en de Acquasola wordt ingenomen door de gebouwen van het Ospedale Pammatone, die een zeer onregelmatig geheel vormen. Binnenplaats sluit aan binnenplaats, de bouwstijlen der 15e, 16e, 17e en 18e eeuw komen in zonderlinge wanorde door elkander voor. Mooie kolonnades wisselen af met kleine slopjes en het geheel is een ware doolhof, die zeker aan de eischen der hedendaagsche hygiënisten niet beantwoordt. De kapel, aan Santa Caterina gewijd, heeft een fraaien gevel in den trant der Lombardische van omstreeks 1500. Het interieur is in Barokstijl versierd.

Door nauwe straatjes bereik ik nu de Via Venti Settembre, een straat die nog pas in wording is en die uit de verbreeding eener vroegere schijnt ontstaan. Een kleine steeg, de Vico Morcento, leidt naar de Porta Sant' Andrea, eens een werkelijke poort, nu midden in de stad gelegen. De eigenlijke poort wordt gevormd door een boogopening; twee ronde torens zijn ter zijde geplaatst. Het geheel is zeker een merkwaardig voorbeeld van een versterkingswerk uit de 12e eeuw. Als bouwmeesters noemen zich in een opschrift: Giovanni Guiscardo, Bono Cortese en Giovanni di Castello.

Een oud relief in een nabijgelegen huis herinnert aan de verovering der haven van Pisa door de Genueezen in 1290. Die haven was, als die van Damiate, met ketenen afgesloten. De Genueezen namen die mede en hingen ze hier op. In 1866 werden zij echter aan de stad Pisa teruggegeven. De Vico dritto Ponticello bezit in no. 37 het huis, waar Columbus werd geboren. Bijzondere waarde als bouwwerk heeft het niet.

Ik wandel nu de Via Venti Settembre op en kom langs de Via Vincenzo aan het Stazione Orientale di Piazza Brignole, van waar de treinen naar Spezia en Pisa vertrekken. Een tunnel, onder de geheele stad door, verbindt dit station met het andere. In de onmiddellijke nabijheid bevinden zich de deftige buurten van het moderne Genua. De Via Serra en de Via Peschiera zijn belijst met huizen, zooals men ze in iedere moderne stad vindt.

Een betrekkelijk smalle straat, de Salita San Bartolomeo, leidt naar een paar prachtige villa's uit de 16e eeuw. De eerste is het Palazzo Pallavicini delle Peschiere, in 1560 door Galeazzo Alessi ontworpen. De tuinen zijn nog grootendeels in hun vroegeren staat bewaard. In dit paleis heeft indertijd Lord Byron verblijf gehouden. Meer in de hoogte ligt het Palazzo Durazzo Gropalla, welks tuinen op de Piazza Zerbino uitkomen.

Op de Piazza Manin vertrekt de electrische tram naar Staglieno, beroemd door het Campo Santo, dat de stad Genua daar heeft doen aanleggen. Dit kerkhof is het schoonste van Italië, zoo door zijn ligging als aanleg. In een dal gelegen wordt het aan alle zijden door rijk begroeide bergen omgeven. De helling van het terrein is op zeer geschikte wijze tot het verkrijgen van een indrukwekkend ensemble gebruikt.

Het eigenlijke kerkhof is een vierkante ruimte, aan alle zijden door wit-marmeren Grieksch-Dorische galerijen omsloten. Hier staan duizende wit-marmeren kruisen tusschen heerlijk geurende rozen. Zwarte cypressen, hier en daar geplant, geven een eigenaardig contrast met het witte marmer der galerijen. Een reusachtig beeld, het Geloof voorstellende, vormt het midden.

De vleugel tegenover den ingang wordt langs trappen van 80 treden bereikt. Het midden vormt daar een ronde kapel, naar het Pantheon te Rome gevolgd, doch van een Grieksch-Dorisch portiek voorzien. Van binnen is deze kapel met zestien zwart-marmeren zuilen versierd. Acht groote wit-marmeren beelden zijn in nissen geplaatst.

Achter deze kapel, op de berghelling, is het zoogenaamde boschetto irregolare, een parkaanleg, bestemd voor de plaatsing van afzonderlijke grafkapellen.

De galerijen bevatten graven op de wijze der antieke columbariën. Iedere cel is voor één lijk bestemd en zoo kunnen in een betrekkelijk kleine ruimte een groot aantal worden bijgezet.

Dat de groeven van Carrara in de nabijheid zijn, blijkt uit de overvloedige toepassing van het zuiverste witte marmer, niet slechts voor de gebouwen, maar ook voor de beeldhouwwerken gebruikt. Al de galerijen bezitten reliefs, beelden, groepen in de grootste verscheidenheid. De eigenaardige realistische opvatting, die de beeldhouwwerken te Milaan vertoonden, vinden wij ook op dit Camposanto terug. De nabestaanden schijnen vóór alles een sprekende gelijkenis te hebben verlangd, zoo van den overledene als van henzelf. Want meer nog dan te Milaan, hebben de verwanten zich in marmer doen vereeuwigen. Ontelbare malen ziet men de weduwe van den overledene, soms met haar kinderen, soms ook alleen. De meest vermaarde groep vertoont een vrouw aan het doodsbed van haar echtgenoot, met afgrijzen de dekens opslaand.

Het technisch meesterschap, waarmede alles is uitgevoerd, wekt verbazing, maar ook over veel wansmaak moet men zich verwonderen. Zoo zag ik een man, in marmer vereeuwigd, die gedurende zijn leven een groot gezwel op zijn aangezicht had gehad; om den beschouwer alle twijfel aan de gelijkenis te ontnemen, hing een groote photographie in een lijst daarnaast.

Voor latere geslachten zal deze collectie in het bijzonder merkwaardig zijn ter bestudeering der 19e-eeuwsche kleederdrachten sedert 1860 ongeveer. Het costuum toch is tot in de kleinste bijzonderheden weergegeven. Zelfs kant is hoogst bedrieglijk nagebootst. De kunstwaarde staat echter in geen verhouding tot de getoonde technische bekwaamheid.

De tram brengt mij nu door het dal van den Bisagno weer naar de Piazza Manin. Daar begint de Corso di Circonvallazione a monte, een hooggelegen boulevard aan de noordzijde der stad, met prachtige

villa's. De plantengroei is hier bijzonder weelderig. Aloës, cactussen, palmen in groote verscheidenheid vindt men hier. Eerst komt de Corso Solferino met de prachtige villa Gruber, dan de Corso Magenta, van waar een funicolare naar de Piazza Fontane Morose afdaalt. Deze boulevards slingeren zich in de grilligste lijnen, daar zij overal de berghellingen moeten volgen.

De Corso Paganini, nog niet geheel bebouwd, leidt naar den Corso Carbonara, waar een hooggelegen gebouw van reusachtige afmetingen, dat als het ware geheel Genua beheerscht, de aandacht trekt. Het is de Albergo de' Poveri, de herberg der armen, een werkhuis in 1655 door Stefano Scaniglia gesticht. De gevels zijn eenvoudig, doch van goede verhoudingen.

Langs den plantentuin daal ik nu weder naar beneden en bereik, na mijn langdurige omzwervingen de Piazza Acquaverde, mijn punt van uitgang, overtuigd wel het voornaamste van Genua gezien te hebben.

Nog heb ik slechts een klein deel van Italië gezien: Pisa, Florence, Lucca, Pistoja, Bologna, Ferrara, Padua en Venetië zou ik zonder veel moeite nog kunnen in oogenschouw nemen. Maar.... ik laat al die heerlijkheden onbezocht en spoor weer terug naar Lugano, waar ik den tijd, die mij nog rest, in een heerlijk *dolce far niente* doorbreng.

EENE UNIVERSITEIT VOOR CALIFORNIË.

Men zendt ons een voorloopige mededeeling in zake het uitschrijven eener prijsvraag voor eene Universiteit in den staat Californië. Architecten en kunstenaars van elke nationaliteit kunnen daaraan deelnemen.

Men wenscht een ontwerp dat alle gebouwen, welke de Universiteit ook in de toekomst noodig heeft, omvat. De tegenwoordige gebouwen vervallen.

De Universiteit werd in 1867 gesticht; zij heeft verschillende en vele inkomsten; haar tegenwoordig vermogen kan op ongeveer 9 millioen dollars geschat worden; behalve de rente van deze som, ontvangt zij van de Vereenigde Staten eene jaarlijksche bijdrage van 40,000 dollars en van den Staat Californië eene van 250,000 dollars.

Een terrein van ongeveer 100 hektaren is voor den bouw aangewezen; de architectuur moet zich aansluiten aan het fraaie uitzicht op de baai van San Francisco en deze stad zelve.

Op het oogenblik zijn reeds 9 millioen dollars voor de uitvoering van het plan gedeponeerd, maar er bestaat geen twijfel of de noodige fondsen zullen bij elkander gebracht worden. Mevrouw Phebe A. Hearst, weduwe van het Senaatslid George Hearst, die zich een goeden naam verworven heeft door hare belangstelling en vrijgevigheid voor artistieke doeleinden, stelde in ruime mate fondsen beschikbaar en heeft zich de medewerking verzekerd van een comité, bestaande uit de heeren James H. Budd, gouverneur van Californië, J. B. Reinstein, regent van de Universiteit, en William Carey Jones, een harer hoogleeraren, waardoor de Staat, het Bestuur der Universiteit en de hoogleeraren vertegenwoordigd worden.

De ontwerpen zullen door eene internationale jury van vijf leden beoordeeld worden en de prijsvraag wordt opgesteld door den heer Guadet, hoogleeraar aan de Academie van Schoone Kunsten in Frankrijk. Ten behoeve van de mededingers zullen op verschillende plaatsen in Europa en Amerika kaarten en photographieën van het bouwterrein tentoongesteld worden.

Binnenkort wordt het programma voor deze prijsvraag openbaar gemaakt.

DE RAADHUISSTRAAT TE AMSTERDAM.

Bij Burg. en Weth. zijn van verschillende zijden aanbiedingen ingekomen voor het koopen van terrein aan de Raadhuisstraat.

Het komt B. en W. voor dat het aanbeveling verdient het bod te aanvaarden van de heeren Staal en Haalmeyer, die het verzoek doen de terreinen, uitmakende de geheele zuidzijde der Raadhuisstraat tusschen Heeren- en Keizersgrachten, benevens de 3 perceelen aan de Keizersgracht, te zamen voor *f* 300,000, overeenkomende met ongeveer *f* 150 per M²., aan te koopen. B. en W. verdedigen dit plan, omdat het een schoone en harmonische bebouwing van de straat zal geven.

Werkelijk verdient het plan dan ook aanbeveling voor een straat, die èn door hare onwillekeurige kromming èn door hare omgeving een der schoonste winkelstraten in het centrum van Amsterdam belooft te worden.

Bovendien is nog een ander aantrekkingspunt aan dit plan verbonden, nl. dat over de geheele lengte van den Raadhuisstraatgevel een galerij het trottoir overdekken zal, hetgeen voor Amsterdam iets nieuws is. Deze galerij, welke gedragen wordt door hardsteenen pijlers op onderlinge afstanden van ± 6 M., is gedeeltelijk gedekt door glas en doet ten deele dienst als balkon voor de bovenhuizen.

Het terrein is dusdanig verdeeld, dat 18 ruime winkels kunnen worden opgetrokken. Deze winkels hebben zoowel aan de voor- als achterzijde een doelmatige verlichting, verkrijgen op de entresol een daarbij behoorende woning, terwijl het sousterrein een flinke ruimte geeft voor magazijn. Boven de entresol bevinden zich de bovenhuizen, bestaande uit 2 verdiepingen met zolder en afzonderlijken toegang van uit de galerij. Twee van de perceelen aan de Keizersgracht zullen worden ingericht als onder- en bovenhuizen.

De gevel zal worden opgetrokken in baksteen, afgewisseld, waar noodig, door natuursteen, en belooft een fraaie contour tegen de lucht te geven.

Het ontwerp is van de heeren A. L. van Gendt en Zonen, architecten te Amsterdam, die ook de fraaie winkelgalerij om het Paleis voor Volksvlijt tot stand brachten.

Wij vertrouwen, dat de Gemeenteraad dit plan in zijn aanstaande zitting eenparig zal goedkeuren, daar 't hier werkelijk een grootsche en flinke onderneming geldt, een onderneming, Amsterdam en de architectuur ten volle waardig.

PRIJSVRAGEN

VERSIERING VAN ENKELE STADSGEDEELTEN BIJ GELEGENHEID DER INHULDIGINGSFEESTEN TE 'S-GRAVENHAGE.

Het Uitvoerend Comité voor de Inhuldigingsfeesten schrijft uit de navolgende prijsvragen voor de versieringen van enkele stadsgedeelten, die elk voor zich het ontwerp eener prijsvraag vormen en afzonderlijk of te zamen kunnen worden beantwoord.

Gevraagd worden uitgewerkte schetsen van:

A. Versiering der Wagenbrug, met of zonder hare omgeving, een bedrag van f 3000 niet te boven gaande. Prijs f 150, premie f 40.

B. Idem der Boschbrug, een bedrag van f 1500 niet te boven gaande. Prijs f 100, premie f 25.

C. Idem eener straat, zooals b.v. de Hoogstraat. Prijs f 125, premie f 30.

D. Idem eener straat, zooals bv. de Parkstraat. Prijs f 125, premie f 30.

E. Idem eener straat, zooals b.v. de Wagenstraat. Prijs f 125, premie f 30.

F. Idem eener straat langs een gracht, zooals bv. de Veenkade. Prijs f 125, premie f 30.

Elke straat met hare eindpunten.

De versiering voor C, D en E berekend op hoogstens f 200, voor F op hoogstens f 100, elke 10 str. meter, over de as der straat gemeten en op hoogstens f 200 voor elk eindpunt.

G. De versiering van den gevel van een dubbel heerenhuis, breed ± 16 meter, hoog tot aan de gootlijst ± 12 meter. Het huis vertoont de deur in het midden met 2 vensters aan weerszijden; voorts 3 verdiepingen, hoog de eerste 4.50 M., de tweede 4 M., de derde 3.50 M. De kosten van deze versiering mogen f 200 bedragen. Prijs f 50.

H. Als sub G, voor een heerenhuis, vertoonende een deur met 2 vensters aan ééne zijde, breed ± 8.50 meter, de overige afmetingen als sub G. De kosten voor deze versiering mogen f 200 bedragen. Prijs f 50.

I. Een als sub G, voor een heerenhuis of boven- en benedenhuis, vertoonende een deur met 2 vensters aan ééne zijde, breed ± 6.50 M.; voorts 3 verdiepingen, hoog de eerste 3.60 M., de tweede 3.25 M., de derde 2.85 M. De kosten voor deze versiering mogen f 100 bedragen. Prijs f 50.

K. Een vrijstaand sierpoortje of boog, te plaatsen voor den ingang van een huis, hoog ± 5 meter. De kosten voor deze versieringen mogen f 150 bedragen. Prijs f 50.

Bij het ontwerpen dezer versieringen behoort rekening gehouden te worden met: 1o. de eischen van het verkeer te water en te land; hierbij dient in acht te worden genomen dat de doorgangshoogte van de versiering boven de straat minstens 5 meters bedrage; 2o. dat de versieringen ook voor illuminatie (avondverlichting) zijn in te richten.

Een der voorschriften van het Gemeentebestuur luidt, dat aan de bruggen en lantaarns niets bevestigd mag worden, en alle constructiën vrijstaande (van de brug) moeten zijn.

De ontwerpen behooren te bestaan uit:

1o. Plattegrondteekening.

2o. Opstandteekening in kleuren (terwijl het inleveren eener perspectiefteekening en van de details aanbeveling verdient).

3o. Gedetailleerde raming van de kosten van uitvoering.

4o. Omschrijving van de te bezigen grondstoffen.

5o. Memorie van toelichting.

Het honorarium voor het toezicht en de leiding der uitvoering moeten in de begrootingssom begrepen zijn.

De schaal voor de teekeningen sub 1o. en 2o. behoort te zijn:
voor die gevraagd sub A—I, 1 à 50.
" " " " K, 1 à 20.

Het is geoorloofd op laatstgenoemde schaal slechts een fragment in te zenden, wanneer het motief der versiering zich herhaalt, mits de bedoeling uit de schets van het geheel op kleiner schaal duidelijk blijke.

De ontwerpen moeten uiterlijk 15 Januari 1898 vrachtvrij zijn ingezonden vóór 's namiddags 4 uur aan het adres van den Secretaris der Versieringscommissie, den heer F. J. Belinfante, 1e Nieuwe Molstraat no. 19.

Elke teekening eener zelfde inzending moet gemerkt zijn met een motto en elke inzending vergezeld zijn van een verzegelden naambrief, waarop dat motto is herhaald en waarin de naam en woonplaats van den inzender zijn vermeld. Het schrift op de teekeningen en van de bijgevoegde stukken moet van een andere hand dan die van den ontwerper zijn.

Op de enveloppe moet ook een correspondentie-adres aangegeven zijn.

De mededinging is opengesteld voor iederen Nederlander. Het volledig programma met situatieschetsen van de in de prijsvragen A en B bedoelde terreinen zijn kosteloos verkrijgbaar bij den Secretaris der Versieringscommissie voornoemd.

De commissie behoudt zich het recht voor de ingezonden ontwerpen openlijk tentoon te stellen, gedurende minstens een maand.

Het rapport, in het kort vermeldende de motieven, die de Jury tot hare beslissing hebben geleid, wordt openbaar gemaakt.

Alle ontwerpen voor de prijsvragen A en B blijven, gedurende 2 maanden na de sluiting van de tentoonstelling, ter beschikking van de Versierings-commissie, welke zich het recht voorbehoudt de ontwerpen te doen uitvoeren door of onder leiding van den inzender.

Het maken van reproductiën zal zonder toestemming van de daarbij betrokken inzenders niet toegelaten worden.

De ontwerpen zullen beoordeeld worden door een jury, bestaande uit de heeren: Jhr. Mr. Victor de Stuers, A. Lecomte, A. van Delden, Joh. Mutters Jr. en Paul du Rieu.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Vergadering van Maandag 1 *November* 1897.

Dezen avond trad als spreker op de heer J. A. Loeber Jr. uit Leiden, met het onderwerp „Over boeken en banden", toegelicht door eene collectie oude en nieuwe boeken en dito banden.

Hoewel wij, wanneer wij over een boek spreken, steeds denken aan onzen boekvorm, is deze echter de jongste vorm. Gaan we dus eerst den oorsprong der boeken na. Is tegenwoordig, wanneer zich hier of daar eene kolonie vestigt, het verschijnen van een courant of het oprichten eener drukkerij niet een der eerste teekenen van beschaving? De eerste menschen op onze aarde hadden een dergelijk middel om hunne gedachten mede te deelen niet noodig. De gebeurtenissen werden oververteld van de ouders op de kinderen, en de voornaamste geschiedenissen werden bezongen op een muziek, die de voornaamste punten goed deed uitkomen. Zóó werden de verhalen van het oude testament bij de Israëlieten, zóó de gedichten van Homerus bij de Grieken en de heldendaden van de Vikings door de Germaansche Druïden bezongen en bewaard.

Volgens de legende is de kunst om zijn gedachten door teekens uit te drukken, het eerst uitgevonden door een Egyptenaar. Deze vond echter bij zijn Pharaö geen gunstig onthaal, daar de laatste bang was dat, inplaats van zooals tot hiertoe de gedachten bij de voornaamste feiten te bepalen, door den toon der muziek, men geneigd zou zijn door het meerdere gemak van het lezen, de voornaamste punten over 't hoofd te zien. De uitvinder ging toen met zijn kunst naar de Phoeniciërs, en vandaar verspreidde zich de schrijfkunst over de geheele wereld.

Ieder volk deed toen natuurlijk zijn best het geschrevene goed te bewaren en te verzorgen, en hierdoor ontstonden verschillende typen van boeken.

Zoo gebruikten de Israëlieten en Perzen gelooide dierenhuiden, welke tot een lange reep werden aaneengenaaid en opgerold; de volkeren, die in een boschrijke streek woonden, namen palmbladeren, die op een bepaalde grootte werden gesneden, en beveiligd door 2 plankjes, die met 2 koorden aan de bladeren verbonden waren, terwijl het geschrevene in de bladeren met een scherp voorwerp werd gekrast.

Weer anderen gebruikten lindenhout of boomschors; de Assyriërs klei, waarin hun z. g. n. spijkerschrift met een soort guts werd ingestoken, waarna de voorwerpen werden gebakken. De Inca's gebruikten een zeer eigenaardige schrijfwijze, n.l. touwen van verschillende kleuren met allerlei knoopen.

Eindelijk werd een nieuwe stof om te beschrijven uitgevonden in Egypte. De plant, wier toppen voor de versieringen der altaren werden gebruikt, wier weefsel sandalen en zolen leverde, en welker stelen voor werktuigen werden gebruikt, deze in alle deelen zoo nuttige plant, de papyrus, leverde ook na weer in het voedzame merg harer stelen de grondstof voor het toenmalige papier. Door het snijden der vezels in dunne lagen, het kruiselings daarover leggen van een tweede laag, het kloppen, weeken in Nijlwater, nogmaals kloppen met platte steenen en drogen, verkreeg men een stof die nu nog ongeschonden, opgerold en zorgvuldig in doeken gewikkeld, als z. g. n. doodenboeken dikwijls bij mummies gevonden wordt.

Bij de Romeinen vond men reeds veel boekhandelaars; de boeken werden geschreven door Grieksche slaven (snelschrijvers), die hetgeen hun gedicteerd werd, opschreven, waardoor dikwijls oplagen van 1000 stuks werden gemaakt.

Zij werden opgerold op dikwijls zeer rijk met goud en edelgesteenten versierde stokken met knoppen en in groote bibliotheken bewaard.

Voor kleine briefjes bediende men zich van wastafeltjes. Het perkament (kalfs- of schapenvel) werd spoedig een groot mededinger van de papyrus; ofschoon hield de laatste ruim 10 eeuwen de overhand, doordien het eenmaal mode was en het deftiger stond papyrus- dan perkamentrollen te bezitten.

Eerst met de ontwikkeling van het Christendom brak zich het perkament voor goed baan en dit werd de oorsprong van onzen boekvorm.

Was nl. het papyrus te maken in elke willekeurige lengte en was het door zijn broosheid alleen geschikt voor oprollen, het perkament was natuurlijk slechts in tamelijk kleine afmetingen te verkrijgen, en leende zich niet tot aan elkaar naaien, wel echter tot vouwen, en zoo kon men een boek van willekeurige grootte maken, door het samennaaien der z.g.n. quaternes.

Men zocht nu natuurlijk, evenals men vroeger de papyrusrol door afschuren en kleuren der buitenste laag voor stof en insecten bewaarde, de kostbare boeken te beschermen door een band. Deze was oorspronkelijk slechts een omslag van een dierenhuid, bevestigd met een touw. Om echter tegemoet te komen aan het opkrullen der huid en der bladeren, waardoor zich stof en insecten konden verzamelen in het boek, maakte men spoedig de dekbladen van hout, en wel iets grooter dan het boek, om het dus te beter te beschermen; daar nu, door het naaien der verschillende vellen perkament en het daardoor heenbrengen van dierenpezen om het breken van het garen te voorkomen, de rugzijde dikker werd dan de voorzijde, ontstond vanzelf de ronde rug.

Veel grooter werd nog de vooruitgang, toen de boeken in plaats van door slaven, door monniken werden geschreven, die zich met groote liefde aan dit werk zetten, en menig oud handschrift voor ons bewaarden door het over te schrijven.

Hun grootste trots was het maken van mooi werk; zij deelden hun bladzijden flink in, versierden hun boeken zoo mooi en logisch mogelijk, door het aangeven van hoofdstukken en beginletters en verluchtten geheel in het karakter van het boek zelf.

Ook besteedden zij de grootste zorg aan het bewaren der boeken; zoo kleurden zij de snede ter bewaring der bladzijden tegen stof enz. Toen de boeken nog schaars waren en in de bibliotheken werden neergelegd, voorzagen zij de dekbladen van hooge koperen doppen en later, toen zij werden neergezet wegens het grootere aantal, voorzagen zij de boeken van koperbeslag.

Over het algemeen waren de boekbanden eenvoudig, en alleen voor geschenken aan kerken werden zij rijk met goud, met snijwerk en juweelen voorzien. In alles echter blijkt de logische gedachtengang om juist door de indeeling en de versiering het karakter van het boek aan te geven en het te beschermen. In

alles blijkt hun bijzonder groote liefde tot en eerbied voor hun werk.

Geheel anders werdt dit later na de invoering uit Arabië van het uit loompen bereidde papier en de uitvinding der boekdrukkunst.

Waren de eerste drukken nog zeer goed, langzamerhand werd dit minder. Nog lang echter bleven de boeken zeer goed één geheel door de versiering, en drukten zij het karakter uit van hun tijd. Zeer treurig echter is het gesteld met onze hedendaagsche boekbanden; deze kunnen alleen aan ons nageslacht toonen onzen zin tot schijn en ons gemis aan kunstzin, en tevens hoe de machine, uitgevonden en gebruikt door den mensch, zich op hem heeft gewroken door hem zelf te maken tot automaat, die alleen nog heeft voor materieele voordeelen.

Kan hierin geen verbetering komen? Zeker, en wel door medewerking van den kooper, die moet bedenken, dat het beter is tien goede boeken te bezitten dan een bibliotheek vol slechte. En ten tweede door het opwekken van meerdere liefde voor het werk bij den werkman, en hem zoodanig te ontwikkelen, dat hij weer eerbied krijgt voor zijn werk, en dit werk om het werk zelf lief krijgt en vereert.

Hiertoe is noodig: begrijpen van het werk en kennis van het ontstaan der vormen.

In deze richting wordt gelukkig in den laatsten tijd hier en daar gewerkt.

Spreker toonde gedurende de lezing, geholpen door drie zijner vrienden, de bewerkingen van het naaien, het vergulden en het houtsnijden en tevens circuleerde een collectie mooie oude handschriften en incunables, benevens een serie leelijke nieuwe drukken en ook enkele goede nieuwe boeken.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van Zaterdag 30 *October* 1897.

Wegens afwezigheid van den Voorzitter, den heer L. M. Moolenaar, wordt de vergadering geleid door den Vice-voorzitter, den heer K. Hoekzema, die mededeelt dat het rapport van de jury in zake de prijsvraag: „Salon-ameublement", door de Vereeniging voor rekening van den heer J. A. Huizinga, meubelfabrikant alhier, uitgeschreven, nog niet is ingekomen, zoodat het later zal behandeld worden.

In het vergaderlokaal zijn tentoongesteld de tien antwoorden, op deze prijsvraag onder de volgende motto's ingekomen:

1. „Sweet home." 2. „Was." 3. „Haast." 4. „Nonscanté". 5. „Pax +." 6. „Glück auf!" 7. „Sweet home." 8. Een geteekend klimopblad. 9. Een driehoek in een cirkel. 10. „A. C."

De 1ste Secretaris, de heer G. Nijhuis, brengt een uitvoerig verslag uit over den toestand der vereeniging, de wijzigingen, welke zij heeft ondergaan en hare lotgevallen gedurende het jaar '96—'97, het 13de vereenigingsjaar. Aan dit verslag ontleenen we het volgende:

Het ledental was van 75 tot 73 gedaald, waarvan zijn 60 gewone leden, 12 kunstlievende leden en één adspirant lid. De Secretaris spoort de leden aan hun best te doen, nieuwe leden te werven. Ofschoon de Vragenbus dit jaar niet veel belangrijks opleverde, was er toch vooruitgang te bespeuren. De vier ingekomen vragpunten werden alle zeer degelijk beantwoord en besproken. Op het gebied van kunstbeschouwingen bleef onze Vereeniging dit jaar niet misdeeld. Niet alleen profiteerde ze van de ingekomen ontwerpen der twee door haar uitgeschreven prijsvragen, maar ook van die onzer zustervereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam, alsmede van de antwoorden op de prijsvraag voor een reclameplaat ten dienste van de Dordtsche tentoonstelling, en van bouwkundige plaatwerken.

Met den wensch, dat ieder lid zijn best moge doen, de belangen van de vereeniging te bevorderen, eindigt de heer Nijhuis zijn verslag, waarvoor de Vice-voorzitter hem den welverdienden dank der Vergadering brengt.

De Penningmeester, de heer J. N. Kruizinga, brengt een kort, doch zaakrijk verslag uit van de geldmiddelen, die niet ongunstig zijn. De heeren De Vries en Bebingh worden belast met het nazien der rekeningen; alles wordt accoord bevonden. Aan het verslag van den 1e-Bibliothecaris, den heer A. Th. van Elmpt, ontleenen we het volgende:

De tijdschriften: Opmerker, Ambachtsman, Architectura, Onze Tijd, het Bouwkundig Weekblad en het Engelsche decoratieve werk *The Studio* circuleeren tegenwoordig bij de leden. De bibliotheek werd verrijkt met eenige afleveringen van De Architect, Decoratieve motieven en jaarlijksche verslagen en teekeningen van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Van de bibliotheek werd slechts door één lid gebruik gemaakt. Daar de tijdschriften bij den bibliothecaris niet altijd in ongeschonden staat terugkeeren en soms platen ontbreken, die bij de tijdschriften behooren, geeft hij de leden in overweging den Bibliothecaris in de contrôle een weinig ter zijde te staan door achter hunne namen op de lijst aanteekening te houden, zoodra een plaat uit de portefeuille is verwijderd.

De Vice-voorzitter richt ook een woord van dank tot den penningmeester en de bibliothecaris.

De notulen van de vorige vergadering worden onveranderd goedgekeurd.

Daarna wordt het programma in zake de prijsvraag: het maken van een eerepoort voor de a. s. kroningsfeesten voorgelezen en behandeld.

Ten opzichte van de schaal, waarop de teekeningen gebracht moeten worden, heerscht verschil van zienswijze. Het voorstel van den heer De Vries, ondersteund door den heer Hof, om de schaal van 1 à 20 op 1 à 10 te brengen, wordt aangenomen. De heer Bach stelt verder voor: twee teekeningen te vragen, één in lijnen (1 à 10) en één in kleuren (1 à 25), dat na eenige discussie wordt aangenomen. Het voorstel van den heer Nijhuis, om de premie te laten vervallen en den prijs op f 60 te stellen in plaats van f 40 prijs en f 15 premie, wordt verworpen.

Daar de heeren Nijhuis en Kruizinga als bestuursleden moeten aftreden en niet herkiesbaar zijn, worden voor hunne functiën verkozen de heeren W. A. Hof en H. de Herder, die zich de benoeming laten welgevallen.

Op voorstel van den heer Nijhuis worden de leden van de verschillende commissiën voor de behandeling van bepaalde vakken en het beantwoorden van in te komen vragen, bij acclamatie herbenoemd.

Met een woord van dank aan de afgetreden bestuursleden sluit de Vice-voorzitter de vergadering.

FRIESCHE BOUWKRING TE LEEUWARDEN.

Vergadering van Donderdag 28 *October* 1897.

De Voorzitter, de heer W. C. de Groot, riep den leden een hartelijk welkom toe, waarbij hij tevens de hoop uitsprak, dat de volgende bijeenkomsten weer even nuttig en aangenaam mochten zijn als in het vorig jaar.

Er werd besloten eene contributie van f 5 toe te staan aan de Vereeniging tot bevordering van de vakopleiding voor handwerkslieden in Nederland.

De heer M. Hofstra, gemeente-architect van Franeker, werd gekozen als bestuurslid, in plaats van wijlen den heer J. R. Nijdam.

De heer K. Telenga hield hierna eene lezing over: „Een en ander over baksteen fabrikage". Hij behandelde achtereenvolgens in korte trekken de ontwikkeling van de steenfabrikage, de te gebruiken grondstof en de hedendaagsche fabrikage. Het steenbakken werd in ons land door de Romeinen ingevoerd. In Egypte moet deze industrie reeds eeuwen vóór onze jaartelling bekend zijn geweest, getuigen de gedane boringen. Men vormde toen echter ruwe klei met gehakt stroo of hooi en de steenen werden in de zon gedroogd. In ons land zal men, met het oog op het ruwe klimaat, wel dadelijk met het bakken door middel van vuur zijn begonnen, ten einde de steen meer weerstandsvermogen te geven. Spreker behandelde daarna de opvolging van steensoorten door de eeuwen heen, namelijk oude Friezen, Rooswinkels enz., tot onze hedendaagsche. Verschillende ovens werden vóór en na gebruikt, waarover een enkel woord werd gezegd. Hij vermeldde de kleur, de hardheid, het bakken, het krimpen enz. van de steen. Als een eigenaardigheid werd erop gewezen, dat een hardgebakken steen van denzelfden inhoud klei als een zachtgebakken zwaarder zal zijn dan de laatste. Over de hedendaagsche steensoorten sprekende, behandelde spreker de manier van bewerking voor den handvorm en de machinale steen. Waar men oorspronkelijk de klei trapte, wordt thans algemeen de klei in molens gemalen, hetgeen eerst veel tegenstand ondervond. Hij gaf vervolgens een overzicht van het bakken in den oven en kwam toen meer speciaal tot de straatklinkers, waarbij hij eene verklaring gaf van de oorzaak waarom deze steensoort soms aan afschilfering onderhevig is.

Tot toelichting was tentoongesteld het werk: „La brique ordinaire".

De Voorzitter bedankte den heer Telenga in waardeerende woorden voor de flinke behandeling van zijn onderwerp.

Na de pauze werd het programma vastgesteld voor vier prijsvragen: 1. Een ijzeren afsluithek met wachthuisjes of kiosken. 2. Eene muziektent. 3. Een brugje over een vijver. 4. Eene overdekte gaanderij; alles voor een openbaren tuin. Voor ieder afzonderlijk zal worden uitgeloofd een prijs van f 12.50, met diploma der Vereeniging.

De volgende vragen werden in de bus gevonden:

a. Wat leert de ervaring omtrent het gebruik van dakvilt, wat is de beste soort gebleken, hoe staat de prijsverhouding tegenover de bedekking met dakpannen en wat wordt vereischt om hetzelve voortdurend in goeden toestand te houden? Weet men ook iets omtrent de dakvilten van de firma Hooghwinkel te Gorinchem?

b. Welke ervaringen zijn er opgedaan omtrent het gebruik van tectorium? Is dit materiaal geschikt en meer aan te bevelen dan glas in tamelijk vlak liggende daken op loodsen en hoe groot kunnen de stukken zijn zonder gevaar voor doorzakken.

De vragen zullen wegens het vergevorderde uur later worden behandeld, en daar niemand meer het woord verlangde, sloot de Voorzitter, onder dankzegging aan den spreker en aan de leden voor de talrijke opkomst, de vergadering.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

AFDEELING AMSTERDAM.

Vergadering van 3 *November* 1897.

Van het Hoofdbestuur was bericht ontvangen, dat de Vereeniging „Ontwikkeling en Vriendschap" te Enschedé haar voornemen had te kennen gegeven tot aansluiting bij de „T. V.-V.".

Bij de behandeling van een schrijven van het Hoofdbestuur

over veranderingen in het Algemeen Huishoudelijk Reglement werd met algemeene stemmen besloten een voorstel van de Afd. 's-Gravenhage niet te steunen, en met twee voorstellen van het Hoofdbestuur en van de Afd. Rotterdam mede te gaan.

Naar aanleiding van de besprekingen over de vraag uit de vragenbus der vorige vergadering, betoogden eenige leden (bouwkundigen) de wenschelijkheid een vakgroep te vormen.

Hierna sloot de Voorzitter de vergadering.

INGEZONDEN.

WelEd. Geb. Heer A. W. WEISSMAN.

WelEd. Geb. Heer!

U vraagt wat qz beteekent achter Schoneborgh. Het is eene verkorting voor het Latijnsche *que* = en. Er bestond omstreeks 1517 een compagnieschap tusschen Gherardus Wou en Schoneborgh. Nu eens werd die vereeniging aangeduid door *que* te voegen achter Schoneborgh en dan weder door c s (cum socio) te plaatsen voor den naam Schoneborgh. In mijne stukken in de Vrije Fries vindt u beide manieren. Voorts maakte ik op het verschil tusschen het latijn in de opschriften te Rhenen en dat der Vulgata opmerkzaam, om te doen uitkomen, dat ook hier te lande voor het Concilie van Trente latijnsche vertalingen gebruikt werden, die van de oude Vulgata afweken. Omdat dit verschijnsel niet zoo zeldzaam was, besloot het Concilie van Trente in de 4e zitting op 8 April 1546 het volgende: „daer-en-boven 't selfde alderheyligste Concili bemerkende dat het de Kerk Gods niet weynigh zoude baeten konen, zoo men wiste, welke van all' de Latijnsche uytgevinghen der heylige Boeken, die in handen zijn, voor autentijk gehouden moet worden, zoo stelt ende verklaert het, dat de selfde oude ende gemeijne uytgeving, die door een langduurig gebruyk van zooveel honderd jaeren in de Kerk is voor goed gehouden geweest, in de openbaere Lessen, Disputen, Predicatien ende uyt-leggingen voor de oprechte sal werden gehouden, ende dat niemand zich zal verstouten ofte vervoorderen, die te verwerpen, onder wat dekset dat oock zoude mogen wessen."

Ik deel u dit mede uit de Vertaling van de Regels en Beslayten van het alderheylighste ende algemeyn Concili van Trente, tot Antwerpen bij Balthasar Moretus, Anno 1657.

Voor uw beleefd en vriendelijk antwoord in *De Opmerker* van 30 October ll. zeg ik u dank.

Met hoogachting

Uw dw. dien.

G. H. v. BORSSUM WAALKES.

Den Haag, 1 Nov. 1897.

Deventer, 3 November 1897.

M. de R.!

Nog een klein plaatsje kom ik u verzoeken en wel voor de laatste maal in deze zaak.

Mijn bedoeling is volstrekt niet geweest, om met den heer Robbert Kalff in een twistgeschrijf over schoorsteenkappen te geraken en, om dit te ontgaan, begon ik mijn schrijven in uw nummer van 23 Oct. jl. met de verklaring, „dat ik de goede werking der John's kappen niet in twijfel trok".

Met den heer K. heeft echter een ieder het recht propaganda te maken voor zijn eigen zaken en daarmee verbind ik het recht, wat mijn artikel aangaat, te wijzen op de voordeelen, welke het biedt tegenover vele andere, gelijksoortige artikelen, in het buitenland vervaardigd.

En die voordeelen zijn de door mij genoemden, die ik hierbij bevestig.

Ik stelde volstrekt niet mijne kappen speciaal tegenover die van John, doch tegenover „vele buitenlandsche kappen".

Mocht mijn schrijven een verkeerden indruk hebben gemaakt, dan zou mij dat spijten. 't Was *niet* mijn bedoeling de John's kap (die ik *niet* ken) zwart te maken — dat moge de rook doen — doch *wel* om op mijn kappen (die ik *wel* ken) de aandacht te vestigen.

Ik wensch den heer K. gaarne hetzelfde succes, dat ik met mijn kappen reeds zoo ruimschoots heb ondervonden.

U dankend, hoogachtend,

Uw Dw.

J. C. F. LAURILLARD,

Ingenieur.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. In 1778 publiceerde de ingenieur C. Redelykheid een „project om in 's-Gravenhage de stank der gragten te prevenieeren". Hij zeide o. a.:

„Myn uitgedacht middel is zeer eenvoudig, en met weinig omslag, en geld, ten uitvoer te brengen, en belooft allezints de zekerheid van het bedoelde einde.

„..., en laaten wy dan elkanderen ondersteunen tot verkryging van de reeds zoo lang gewenschte zaak, de zuivering der wateren in 's-Gravenhage, en niet elkanderen uit, ik weet niet welke verkeerde inzichten, lastig vallen noch moeite en verdriet veroorzaken."

Zijn plannen bleven echter rusten. Nu heeft de firma M. Nijhoff zijn werkje in den ouden vorm laten herdrukken. En 't is weer heel actueel.

AMSTERDAM. In de vergadering, door de Ned. Vereeniging van locaalspoorwegen en tramwegen, onder leiding van den heer K. H. Schadd gehouden, werd de rekening vastgesteld in ontvang met f 1052.97, batig saldo f 215.33. De aftredende bestuursleden, de heeren K. H. Schadd en jhr. H. G. Verspyck, werden herkozen en als secretaris gekozen de heer A. W. T. Koch.

DOESBURG. Het Gemeentebestuur heeft de mededeeling ontvangen dat de Minister van Waterstaat geen bezwaar heeft tegen het leggen van een vaste brug met draaiend gedeelte over den Gelderschen IJsel. Het tot stand komen van deze brug, waartoe wijlen mr. A. Ver Huell aan de gemeente Doesburg eene inschrijving 2½ pCt. Grootboek van f 77 500 vermaakte, is door die toezegging mogelijk geworden.

DEVENTER. De Koninklijke Deventer Tapijtfabriek wenscht op de aanstaande tentoonstelling van vrouwenarbeid een Smirna-tapijt tentoon te stellen, dat door een Nederlandsche vrouw ontworpen en door poolvrouwen der fabriek geknoopt is. Er is een prijs van f 100 uitgeloofd voor 't ontwerp dat het best voor uitvoering geschikt is.

— In een der volgende nommers wordt het ontwerp der Zwolsche Ambachtsschool opgenomen.

PERSONALIA.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië zijn:

toegevoegd aan den chef der irrigatieafdeeling Serajoe, met Bandjarnegara als standplaats, de ingenieur 3e kl. Jhr. F. L. C. van Doorn; aan den chef der 2e waterstaatsafdeeling in het belang der verbetering van de bevloeiing door de Sindopradja- en Doetamaleidingen, de aspirant-ingenieur A. J. Dijkstra; aan den chef der 4e waterstaatsafd., voor de werken aan de Brantas-, Porrong- en Soerabaja-rivieren, de opzichter 3e kl. C. J. F. Ch. van Raalten;

overgeplaatst naar de res. Besoeki, de wd. opzichter 3e kl. P. van Heijningen;

tijdelijk gesteld ter beschikking van den chef der irrigatieafd. Brantas, de opzichter 3e kl. E. G. Th. Burgers.

— Gedetacheerd bij de Staatsspoorwegen op Java: bij de afd. spoor- en tramwegen en stoomwezen van het departement der B. O. W., de ingenieur 1e kl. R. P. O. D. Wijsmalen; bij de exploitatie der Oosterlijnen, de tijdelijke onderopzichter 1e kl. R. Jardez;

ontslagen wegens overcompleet, eervol uit zijn betrekking, de onderopzichter 2e kl. B. G. J. Th. Ciebrant.

Benoemd bij het kadaster in Ned.-Indië tot ingenieur 1e kl., de ambt. op non-act. W. van der Rest, laatst. ingenieur 2e kl.

— De heer A. Salm G.Bz., voorzitter van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, is benoemd geworden tot eerelid van de Société Centrale d'Architecture de Belgique.

— De heer J. A. C. van der Velde is benoemd tot buitengewoon opzichter bij de uitvoering van werken tot verbetering van Neder-Rijn en Lek.

— De heer B. R. H. Raskin te Hasselt is benoemd tot opzichter 3e kl. bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

— De prijs uit het fonds-Willink van Cotien is toegekend aan mejuffrouw M. Bosch Reisz en de heeren Th. H. A. A. Molkenboer en Joh. Vlaanderen, en dit naar aanleiding van de door deze artisten ingezonden kunstwerken op de thans gehouden tentoonstelling in de zalen van „Arti et Amicitiae".

— Te Haarlem is op 52-jarigen leeftijd in het Diaconessenhuis overleden de heer L. J. Ritter, tuinbouwkundige en architect, o. a. bekend door zijn plan van aanleg van het fraaie Bloemendaalsche Park.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Fabriek van Voorne. Jaarwedde f 500. Adres uiterl. 20 Nov. bij den secretaris van het hoogheemraadschap Voorne te Brielle.

DIENSTAANBIEDINGEN.

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING, AMSTERDAM.

Opz.-landmeter,	leeftijd	35	jaar,	verl.	sal.	f 900 à 1200	per jaar.
Opzichter,	„	22	„	„	„	„ 60 à 70	per maand.
„	„	20	„	„	„	„ 40 à 50	„ „
„	„	50	„	geh.	„	„ 90	„ „
Opz.-teekenaar	„	28	„	„	„	„ 90	„ „
„	„	18	„	„	„	„ 50	„ „
„	„	28	„	ongeh.	„	„ 80	„ „

Teekenaar, Hand-, Bouw-, Pentoekenen, leeft. 38 jaar, ongeh., salaris naar werkz.

CORRESPONDENTIE.

Aan H. te A. Wij ontvingen over de prijsvraag der Universiteit te San-Francisco nog geen andere mededeelingen dan die in dit nommer voorkomen.

Openbare
AANBESTEDING.

De BREDASCHE BOUWGROND-MAATSCHAPPIJ zal, op ***Woensdag 17 November 1897,*** des namiddags ten 2 ure *(Amst. Tijd)*, op de Bovenzaal van het Koffiehuis *„De Beurs van Breda"*, aan de Groote Markt te Breda, in het Openbaar

aanbesteden:

Het ophoogen van den nieuwen Boulevard en aangrenzende bouwterreinen van af de Wilhelminastraat te Breda door de gemeenten Teteringen, Prinsenhage en Ginneken naar het Mastbosch, met het maken van eene noodbrug over de rivier „de Mark", met de daarmede in verband staande werken.

De bestekken met 7 lichtdrukteekeningen zijn te bekomen van af 8 Nov. 1897, ten Kantore van de Architecten VAN GENDT & NIERAAD, Koningstraat 14 te Arnhem, tegen inzending van een postwissel ad *f* 6.—.

Aanwijzing op het terrein dagelijks, van 9—4 uur, van af 8 tot en met 13 November 1897, waartoe zich aan te melden ten kantore van den Opzichter van het werk *Wilhelminastraat 1* 118, Breda.

Nadere inlichtingen verschaffen de Architecten VAN GENDT & NIERAAD voornoemd.

AANBESTEDING.

Waterleiding te Roermond.

Door den Ingenieur H. P. N. HALBERTSMA zal, namens de Industrieele Maatschappij, gevestigd te *Amsterdam*, op ***Vrijdag 19 November a. s.,*** 's namiddags ten **2** ure, in het ZUID-HOLLANDSCH KOFFIEHUIS te *'s-Gravenhage*, in het **openbaar** worden **aanbesteed:**

BESTEK No 3.

Het bouwen van den Watertoren en eene machinisten-woning te HERTEN, met bijlevering der benoodigde materialen met uitzondering van de buisleidingen en het hoogreservoir in den toren.

Het Bestek met 2 teekeningen is verkrijgbaar van af Zaterdag 6 November a. s. tegen betaling van **f 2.50** aan het bureel van den Ingenieur voornoemd, *Van Speykstraat No. 5* te *'s-Gravenhage*, alwaar dagelijks voormiddags van 10—12 ure inlichtingen zijn te bekomen.

Aanwijzing zal geschieden op Woensdag 17 November a. s. des namiddags ten 1 ure op het bouwterrein te *Herten*.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer

Mem. San. Inst. LONDON.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.
Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen.* — *Closets, Wascht afels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**
Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

JOHN's
Schoorsteenkap en Ventilator
(Gedeponeerd in alle landen van Europa.)
Zon, Regen en **Wind** werken **gunstig** op den trek van den Schoorsteen.
10 jaar Garantie.
Goedkooper en **beter** dan eenige andere kap. Kan niet vastroesten.
Werkt geruischloos. Zeer **gemakkelijk** schoon te maken.
Getuigschriften, Prospectussen en Inlichtingen verstrekt
ROBBERT KALFF, *Utrecht.* (1)
Alleenverkoop voor Nederland en Koloniën.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

(Voor rekening van den Staat).

Op **Dinsdag 30 November 1897,** des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

BESTEK No. IV.

Het maken en stellen van den IJzeren Bovenbouw voor eene BRUG voor SPOORWEG- en voor GEWOON verkeer over den IJSSEL bij WESTERVOORT, met eenige bijkomende werken.

Begrooting *f* 1.350.000.—.

De besteding geschiedt volgens § 48 van het bestek.

Het bestek ligt van den **3n November** 1897 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan (Centrale dienst. 1e Afdeeling.) en aan het bureau van den Hoofd-Ingenieur A. C. BROEKMAN te *Arnhem*, Korte Walstraat No. 45, en is op *franco* aanvraag aan laatstgenoemd bureau te *Arnhem* te bekomen tegen betaling van **f 2.50.**

Inlichtingen worden gegeven aan het bureau van den Hoofd-Ingenieur voornoemd, en door den Sectie-Ingenieur F. J. DES TOMBE, te *Westervoort*.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 16den November 1897, aanvangende ten 10½ uur vóórmiddag *(locale tijd)* aan fort Westervoort (linker IJsseloever).

UTRECHT, 30 October 1897.

Aanbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Vlissingen* zijn voornemens op **Vrijdag den 12 November 1897,** des **namiddags** ten **twee** ure ten **Raadhuize** in **het openbaar,** behoudens nadere goedkeuring,

aan te besteden:

Het verrichten van aardewerk c. a. op het terrein gelegen tusschen de Coosje Buskenstraat en den Noordzee-Boulevard, met bijlevering van te kort komenden grond.

Aanwijzing in loco zal geschieden door den Gemeente-Bouwmeester op *Maandag 8 November*, des namiddags ten *twee* uren.

Bestekken zijn tegen betaling van **f 0.50** te bekomen ten kantore van den Gemeente-Bouwmeester.

VLISSINGEN, den 2 November 1897.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
VAN DOORN VAN KOUDEKERKE.

De Secretaris,
G. J. BISSCHOP.

PIJPAARDE.

Prima kwaliteit **BELGISCHE PIJPAARDE *f* 4.—** per °/₀₀ KG., vrij scheep *Gouda*.

Speciaal voor het maken van **Vuurvaste Steenen,** enz., enz.

Gouda, JAN PRINCE & Cie.

N.B. In de vorige annonce stond abusievelijk *f* 4 per 100 KG.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste JAARGANG N°. 46. ZATERDAG, 13 November 1897.

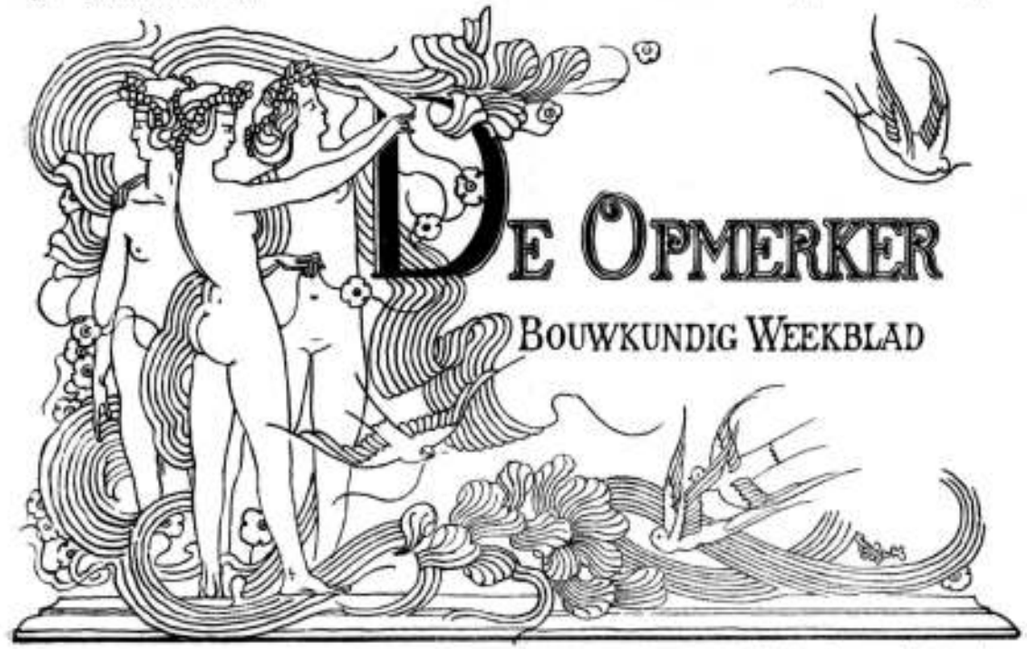

DE OPMERKER

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 5.—, vooruit op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt; voor België, bij vooruitbetaling *f* 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer *f* 0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

DE BOUWKUNST DER NEGENTIENDE EEUW.

(Voordracht, gehouden in „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam door den heer A. W. Weissman.)

Drie jaren moeten nog verloopen, eer de twintigste eeuw aanbreekt. Een beschouwing omtrent deze negentiende moet dus uitteraard onvolledig wezen, want wij weten niet wat de toekomst ons brengen zal. Is er, voor andere kunstvakken, misschien in die drie jaren nog een omwenteling te wachten, die zelfs in veel later tijd nog haar invloed zal doen gevoelen, het laat zich niet aanzien, dat de bouwkunst in deze eeuw nog iets dergelijks zal beleven.

Het nageslacht zal misschien oordeelen, dat de 19e eeuw, hoeveel zij ook gebouwd heeft, toch geen bouwkunst in den eigenlijken zin des woords heeft gekend. Vleiend is dit voor ons en ons werk niet, doch kunnen wij het wel helpen, wanneer de tijdsomstandigheden ons belet hebben, te doen wat onze voorgangers van de vroegste tijden af tot de Fransche revolutie konden verrichten?

Alle vroegere bouwkunst heeft uitdrukking gegeven aan den geest des tijds. Gij kunt u de Notre-Dame te Parijs niet denken als in de 17e eeuw gebouwd en zult niet meenen, dat de Zwinger te Dresden uit de 15e eeuw dagteekent.

Hoe is het dan gekomen, zult gij vragen, dat de 19e eeuw tot iets dergelijks niet in staat is geweest, dat zij, ondanks de vele hulpmiddelen, waarover zij de beschikking had, geen stijl heeft kunnen voortbrengen? Het is mijn voornemen te trachten op deze vraag een antwoord te geven.

Sinds den Karolingischen tijd hadden in Europa de bouwstijlen elkander in geregelde en geleidelijke orde opgevolgd. De achttiende eeuw was gekomen en ook zij was er nog in geslaagd in bouwkundige vormen uit te drukken, wat haar bezielde. Toen volgde de Revolutie en plotseling werd alle verband met het verledene afgesneden. Napoleon trachtte dit verband wel weer te herstellen, doch hij kon daarin niet slagen, evenmin als het ooit gelukt een omgehouwen boom weer op te richten en als vroeger te doen groeien en bloeien. Gij zult echter zeggen, dat de eigenlijke Revolutie slechts een betrekkelijk klein gedeelte van Europa in beroering heeft gebracht, dat er landen geweest zijn, waar zij buiten de grenzen gehouden kon worden. Dit is zeker juist, maar de opmerkzame beschouwer zal bespeuren dat de invloed, door de revolutionaire denkbeelden uitgeoefend, haast in het geheele beschaafde Europa waarneembaar is geweest.

Over het algemeen maakt men zich tegenwoordig van de 18e-eeuwsche kunst een geheel verkeerd denkbeeld. Aanhangers van Schinkel en Viollet-le-Duc hebben het zóó vaak doen hooren, dat die kunst van nul en geener waarde is, dat de meesten onzer haar als nauwlijks de moeite der bestudeering loonende achten. Slechts in Frankrijk en in Engeland wordt door sommigen het goede, dat ook de 18e eeuw bezeten heeft, erkend. Misschien moet dit daaraan toegeschreven worden, dat beide landen in die periode meesters van groote beteekenis, in het bijzonder schilders, hebben voortgebracht.

Maar ook de bouwkunst der 18e eeuw is een nadere beschouwing zeker waard; zij verdient geenszins de minachting, die haar van zekere zijde ten deel valt. Zoowel in Frankrijk als in Duitschland, in Engeland als in Italië heeft zij werken voortgebracht van hooge beteekenis.

Onder de Italiaansche meesters moet in de eerste plaats Filippo Juvara genoemd worden. Hij was een leerling van den „cavaliere" Carlo Fontana, den archi-

toet, die het Palazzo Bolognetta en het Palazzo Grimani te Rome bouwde, beide werken, waarin de edele opvatting der 16e eeuw nog onmiskenbaar valt waar te nemen, ofschoon zij omstreeks 1700 zijn ontworpen en uitgevoerd.

Juvara volgde de richting zijns leermeesters, en hij zocht zijn effecten meer in een schoone planverdeeling en in grootschheid van lijn dan wel in een overweldigenden rijkdom van detail, zooals men die toch, aannemende dat de 18e eeuw de tijd van den „Rococo" geweest is, verwachten zou. Juvara's meesterstuk is het klooster della Superga bij Turijn. Naar het voorbeeld van de 16e-eeuwsche Universiteit „la Sapienza" te Rome, bestaat dit klooster uit een ruim plein met galerijen daaromheen, die toegang geven tot de verschillende vertrekken. Aan eene zijde van het plein bevindt zich de kerk, die cirkelvormig in plan is en voor het grootste gedeelte buiten het hoofdgebouw voorspringt. Een reusachtige koepel, blijkbaar door dien van St. Pieter te Rome geïnspireerd, bekroont haar. Ter wederzijde van den gevel staan klokkentorens, wier fantastische bekroning wellicht nog eenigszins aan den Baroktijd herinnert. Maar als ware de bouwmeester bevreesd geweest, dat hij hier in de grilligheid van lijn te ver ging, hij heeft vóór den koepel een portiek geplaatst, dat in zijn strenge lijnen aan een antieken tempel doet denken. Als men dit werk, zoo harmonisch in zijne hoofdlijnen, zoo sober in zijn details, beschouwt, en zich dan herinnert, dat het van 1718 tot 1749 gebouwd werd, dan krijgt men een veel beter denkbeeld van het denken en streven der 18e eeuw, dan door het lezen van kunstgeschiedenissen, wier schrijvers die periode als een tijd van waardelooze krullen en prullen voorstellen.

En dan de werken te Rome! De zoogenaamde Spaansche trap voor Santa Trinita de' Monti, van 1721 tot 1725 door Alessandro Specchi en Francesco de Sancti gemaakt, behoort tot de monumentaalste werken, die de eeuwige stad bezit. Ook hier waren de bouwmeesters uit de school van Carlo Fontana afkomstig. Monumentaal in den besten zin is ook de gevel van San Giovanni in Laterano, in 1734 door Alessandro Galilei begonnen. De twee verdiepingen, door één reusachtige pilasterorde versierd, het attiek met beelden, de groote bogen tusschen de pilasters, dit alles werkt samen tot verkrijging van een grootsch geheel. Niet minder indrukwekkend is de gevel van Santa Maria Maggiore, in 1743 door Ferdinando Fuga begonnen, den meester die ook het prachtige Palazzo Corsini schiep.

Wat bij al deze Italiaansche werken het meest treft is de groote eenvoud der details. En in Frankrijk is het niet anders. Wel kwamen, toen Lodewijk XIV gestorven was, en de prachtlievende Philips van Orleans de teugels van het bewind in handen nam, de weelderige vormen van den zoogenaamden Rococostijl in zwang, doch die werden, en dit wordt meestal over het hoofd gezien, alleen voor binnen-decoratie gebezigd. De vader van dezen stijl is Gillis Maria Oppenoord, een Vlaming, die te Rome bij den beroemden Jezuïetenpater Pozzo had gestudeerd; bij de versiering van het Palais Royal te Parijs werd de nieuwe decoratiestijl het eerst toegepast en viel toen zóó in den smaak, dat hij tot 1770 in zwang bleef. Lassurance, Leblond, Aurèle Meissonier hebben de voetstappen van Oppenoord op waardige wijze gedrukt. Doch de tijdgenooten zagen zeer goed in, dat het talent dezer meesters, vóór alles decoratief, zich niet tot monumentale scheppingen leende. Toen Meissonier de grillige vormen, die in salons en boudoirs zulk een goed effect maakten, ook bij den gevel van Saint Sulpice te Parijs wilde toepassen, had hij geen succes met zijn ontwerp. Een bouwmeester, gevormd in de school van Fontana en Juvara, werd uit Italië ontboden, Giovanni Niccolo Servandoni, en naar diens plannen werd de gevel in strengen stijl gebouwd.

De meest beroemde Fransche bouwmeesters uit den Rococotijd, Robert de Cotte en Germain de Boffrand, die zich in de gunst van het Hof en den adel verheugden en die ook buiten Frankrijk een drukke praktijk uitoefenden, hebben aan hunne gevels almede een streng karakter gegeven, hoeveel weelde zij ook in de interieurs mochten tentoonspreiden.

De Cotte is de ontwerper van den gevel van Saint Roch te Parijs, van het bisschoppelijk paleis te Straatsburg, van de paleizen te Bonn, te Poppelsdorf, te Hanau. De Boffrand maakte zich inzonderheid beroemd door de grootsche bouwwerken, te Nancy uitgevoerd.

In Duitschland vinden wij één gebouw, dat, van hoeveel talent het overigens spreekt, toch door zijn al te weelderige vormen het verwijt, dat de architect, zijn toevlucht tot een aaneenschakeling van de grilligste motieven zoekend, niet voor het ontwerpen van monumentale gevels berekend was, rechtvaardigt. Maar dit gebouw, de Zwinger, een werk van Pöppelmann, is als het ware de ééne bonte kraai, die nog geen winter maakt. Want dit paleis is een unicum gebleven en heeft nergens navolging gevonden. Eigenaardig is het, dat de op alle wijzen gebogen lijstwerken, de krullen en de schelpen, die zoo karakteristiek zijn voor den Rococostijl, hier reeds in 1710 zijn toegepast, terwijl ze in Frankrijk niet vóór 1720 voorkomen.

Wat overigens gedurende de 18e eeuw gebouwd werd, heeft evenwel deze grillige vormen niet. Wel komen soms enkele vreemdsoortige motieven voor, bv. de klokketorens der kerk van den H. Karel Borromeus te Weenen, die vrije navolgingen der zuil van Trajanus te Rome zijn, doch dit blijven uitzonderingen.

Na 1760 zien wij een verandering in de Europeesche bouwkunst plaats vinden. Die verandering is in zooverre voor de achitectuur noodlottig geweest, als zij de kiem bevatte, waaruit al het kwaad, dat men onze 19e-eeuwsche stijlloosheid verwijt, is voortgesproten. Hadden de bouwmeesters tot dusverre, hoeveel eerbied zij ook voor het werk der Oudheid koesterden en hoeveel moeite zij ook deden, om het nabij te komen, zich van eigenlijk gezegde navolging onthouden, nu wordt dit anders. Sedert de 15e eeuw waren de antieke motieven op de meest verschillende wijzen gevarieerd en was ieder dezer variaties een zelfstandige kunstuiting van hooge waarde, doch na 1760 komen die variaties den bouwmeesters ongepast voor, en meenen zij dat zooveel mogelijk trouw kopieeren de voorkeur verdient.

Het is niet gemakkelijk te zeggen, wat aanleiding tot dien ommekeer gegeven heeft. Dat het talent om te varieeren niet meer aanwezig zou geweest zijn, kan slechts hij beweren, die nimmer een der allerliefste Louis XVI-decoraties gezien heeft. Maar het is, alsof de bouwmeesters opzettelijk hun vinding alleen voor de interieurs bewaren, en voor hun meer monumentale scheppingen geheel andere vormen kiezen. Het Pantheon te Parijs is een voortbrengsel uit denzelfden tijd, die de decoraties van het Petit Trianon te Versailles zag ontstaan.

Als men dit Pantheon, de kerk van de H. Genoveva, door Jacques Germain Soufflot sedert 1758 begonnen, vergelijkt met de vroegere kerken te Parijs, dan blijkt het pas, welk een verandering van zienswijze heeft plaats gevonden. De kerk der Invalieden, een kleine eeuw vroeger gebouwd, leent zich in het bijzonder voor zulk een vergelijking. Beide gebouwen toch hebben den vorm van een Grieksch kruis in plattegrond en werden door een koepel bekroond. Maar terwijl Jules Hardouin Mansart zijn gevels nog geheel vrij behandelt, al houdt hij zich in de details aan Vignola, weet Soufflot niets beters te doen, dan het portiek van het Pantheon te Rome getrouw te kopieeren. Mansart laat om den tambour van den koepel contreforten, met Korinthische zuilen geornneerd, voorspringen en bekroont die, als overgang naar de calotte, met de consoles, die reeds bij sommige Venetiaansche kerken der 17e eeuw werden aangetroffen. Soufflot maakt zijn koepel naar het model van den antieken peripteros, zooals dit in sommige overblijfselen van Romeinsche tempels wordt gevonden. Bramante had in den tempietto bij San Pietro in Montorio te Rome iets dergelijks, doch op zeer kleine schaal, beproefd.

Er is een gebouw, dat als het ware een overgang vormt van de kerk der Invalieden tot het Pantheon, en wel de St.-Paulskerk te Londen. In de gevels vindt men daar de motieven van Mansart, zij het ook minder talentvol gebruikt, terug; de koepel is het prototype van dien, door Soufflot ontworpen. Het is dan ook niet twijfelachtig of de Engelsche bouwkunst is sedert 1760 op het vaste land van meer invloed geweest, dan in den regel wordt verondersteld. Van de Anglomanie, die onder de regeering van Lodewijk XVI in Frankrijk heerschte, hebben de geschiedschrijvers ons vele bijzonderheden gemeld. Dat ook in de bouwkunst die Anglomanie is waar te nemen, werd tot dusverre nog niet algemeen ingezien.

In Engeland had, al sedert het begin der 17e eeuw, Palladio onbeperkt geheerscht. Zijn volgelingen vervielen echter al spoedig in een dor klassicisme, en dit kwam in de tweede helft der 18e eeuw naar het vasteland over. Doch tegelijkertijd werden de bouwmeesters van Europa door Engelsche bemiddeling ook met de bouwwerken van de Grieken bekendgemaakt, toen Stuart en Revett hun bekend plaatwerk uitgaven.

Aanvankelijk won Palladio het van de Grieken. Doch de groote meester van Vicenza werd minder bewonderd als zelfstandig scheppend kunstenaar dan wel als trouw volgeling der Oudheid. Iets fraaiers dan een antieken tempel scheen niet denkbaar; toen dan ook Vignon zijn ontwerp voor de Madeleine-kerk moest maken, meende hij in een antieken tempel het ideaal voor zulk een gebouw te vinden, en zijn tijdgenooten bewonderden zijn goeden smaak.

Het nageslacht is van een ander gevoelen en ziet niet in, hoe een antieke tempel de uitdrukking is van den geest, die de periode, aan de revolutie voorafgaande, bezielde. Het ziet veeleer in het streven der meesters van dien tijd het begin van een richting in de bouwkunst, die nu al meer dan een eeuw lang van zeer noodlottige gevolgen is geweest.

Want toen eenmaal navolging van, of beter nog letterlijk kopieeren van bestaande voorbeelden als iets zeer verdienstelijks beschouwd werd, kon het niet anders, of na de Romeinsche stijl moesten ook de andere stijlen een beurt krijgen.

De middeneeuwsche stijlen, tot dusverre als iets barbaarsch beschouwd, ziet men al in de 18e eeuw niet meer zoo verachten als voorheen. Reeds in een verzameling van meubelontwerpen in 1750, door den Engelschen teekenaar Halfpenny uitgegeven, komen enkele proeven van Gothische motieven voor, zonderling genoeg echter vermengd met.... Chineesche! Het zou echter nog tachtig jaar duren, eer de middeleeuwen in de bouwkunst een rol gingen spelen.

Voorloopig bleef de bouwkunst der Romeinen het meest de aandacht trekken. De mannen der Revolutie vergeleken zich gaarne bij die uit den tijd der Romeinsche republiek; Napoleon waande, toen hij Keizer was geworden, een antiek imperator te zijn. Een schilder als David koos zijne stoffen bij voorkeur uit de oude geschiedenis; hij verbeeldde nu eens „de eed der Horatiërs", dan weer „Brutus bij de lijken zijner zonen", of „de Sabijnsche maagdenroof". Als hij de ontwerpen maakte voor de versieringen, die bij de talrijke feesten, door de Revolutie-mannen gevierd, moesten dienst doen, dan waren het alweder de antieke motieven, waarvan hij zich bediende.

Napoleon wilde reeds bij zijn leven zijn daden vereeuwigd zien. Percier en Fontaine, die jaren lang de gebouwen van Rome hadden opgemeten en in teekening gebracht, moesten, toen zij den triumfboog op de Place du Caroussel ontwierpen, dien van Constantijn den Grooten tot in bijzonderheden volgen. Ook de arc de l'Etoile, door Chalgrin ontworpen, is Romeinsch wat de hoofdgedachte aangaat.

Wij kunnen ons nu niet meer voorstellen hoe er een tijd geweest is, die wezenlijk als een herleving der Oudheid zich beschouwde. Als wij nu denken aan de periode van 1789—1814, dan schijnen ons die vijfen-twintig jaren als een orkaan, die over Europa heeft gewoed. Wij vergeten dat, terwijl de guillotine haar slachtoffers bij duizenden telde, terwijl de Napoleontische oorlogen geheel ons werelddeel in beroering brachten, het leven zijn gang ging. Nauwlijks was het schrikbewind geëindigd, of de merveilleux en de merveilleuses begonnen reeds met hunne dwaze buitensporigheden. Een daarvan was om ook in de kleeding de Oudheid te volgen, en in het bijzonder de dames stelden er prijs op, om zich als Romeinsche matrones te vertoonen.

Nôtre Dame de Thermidor, de beruchte Thérèse Cabarrus, later met burger Tallien getrouwd, geeft den toon aan en brengt de Oudheid in den smaak. De dames blijven, ook onder het Keizerrijk, aan die mode getrouw. Bij al die dwaasheid was een passend decor van noode en dit werd gevonden in den „style Empire", den laatsten historischen stijl, dien de wereld heeft zien ontstaan. Evenals die, naar Lodewijk XIV, Lodewijk XV en Lodewijk XVI genoemd, is ook de stijl van het Keizerrijk een „style d'interieur". In de monumentale bouwkunst heeft hij geen sporen achtergelaten.

Napoleon was naar Egypte geweest, en had toen oudheidkundigen en kunstenaars medegenomen, om dit land te bestudeeren. Zoo waren de Egyptische motieven in zwang gekomen en nu ontstond de „style empire" uit een vermenging daarvan met elementen uit de Romeinsche kunst. De combinatie is niet altijd even gelukkig, doch daar, waar mannen als Percier en Fontaine de ontwerpen gemaakt hebben, is vaak een goed geheel verkregen.

Napoleon's val maakte niet plotseling een einde aan het klassicisme. Het bleef nog een vijf-en-twintig jaar in zwang, zoo in Frankrijk als in de overige landen van Europa.

In ons land is A. van der Hart de voornaamste meester uit dit tijdperk. Zijn bouwwerken zijn niet van groote beteekenis; als ontwerper van feestdecoraties vond hij meer gelegenheid, zijn talenten te toonen. Van 1795 tot 1815 toe zijn in Nederland ontelbare

feesten gevierd; in hoeverre de bevolking daaraan van harte heeft deelgenomen, kan hier buiten beschouwing blijven. Maar van overheidswege werd er veel werk van gemaakt, vooral te Amsterdam, en zoo heeft Van der Hart, de stadsbouwmeester, heel wat decoraties moeten teekenen. Zijn ontwerpen worden nog in het archief der hoofdstad bewaard en zijn geheel en al in den klassieken geest.

In Duitschland blijft men ook de klassieken getrouw, doch alleen met dit onderscheid, dat de Grieken in de plaats der Romeinen als voorbeelden worden gekozen. Nog in een tamelijk nieuw Duitsch boek over kunst las ik onlangs: „Die theoretisch-archäologischen Resultate in das wirkliche Leben eingeführt, ihnen Körper und Seele gegeben zu haben, ist das unsterbliche Verdienst Schinkels. Er erfüllte die entartete Architectur zuerst wieder mit dem reinen keuschen Hauch antik-hellenischer Werke; er lehrte sie, die nach bacchantischem Taumel erschöpft einherschwankte, den elastischen, edel gemessenen Schritt griechischer Schönheit". Ik haal dit niet aan als een staaltje van de valsche beeldspraak, die de Duitschers zoo gaarne gebruiken, als zij over kunst schrijven, maar om een denkbeeld te geven van de groote vereering, die men in Duitschland voor Schinkel gevoelt.

Is hij die vereering waard? Is het zulk een groote verdienste geweest om den bouwtrant der Hellenen, ontdaan van zijn constructieve en symbolische beteekenis, uit het zonnige zuiden naar het nevelig noorden over te brengen? Ik meen die vraag ontkennend te mogen beantwoorden. De werken van Schinkel staan niet hooger dan die zijner Fransche tijdgenooten. Of iemand de Grieken of de Romeinen volgt, het is oud lood om oud ijzer. Op het *volgen* komt het aan, en dat is verkeerd, welk ook het voorbeeld zij.

(*Wordt vervolgd.*)

ARBITRAGE EN DE AANNEMERSBOND.

De Aannemersbond is niet gesticht door mijne opmerking over arbitrage. Dat blijkt uit het orgaan van dien Bond. Er blijkt ook uit dat orgaan, dat hij nogal met zichzelf is ingenomen en de architecten ook in zulk een soort bond vereenigd wenscht te zien. Het verwijt, dat hij de architecten maakt, over weinig begrip van solidariteit, en de aanwijzing daarbij, dat „het vereeningsleven, anders dan om prentjes te kijken, in de lucht zit", is misschien goed bedoeld, maar toch niet erg netjes en in den vorm. Ik had dit van aannemers, die steeds blijk geven van een ongeëvenaarde kunst van zinsuitlegging, beter verwacht. Maar dat is in dit geval, waarbij het niet om de dubbeltjes gaat, van minder belang.

Overigens meen ik uit de wijze, waarop de Aannemersbond optreedt, te mogen opmaken dat hij veel van zichzelf verwacht. Zulk een koestering is zeer zeker loffelijk, als men zichzelf maar niet overschat. Dat kan den beste gebeuren; daarom zal de Aannemersbond met de veelheid van zijn begrip van solidariteit het aan den eenling met zijn weinig begrip niet euvel duiden, dat hij van die veelheid ook veel grooter dingen had verwacht, dan een hemel en aarde bewegen voor een rechthebberij en voor dingen, die nooit de wereld uitgaan, voordat de overtuiging bij het Rijksbestuur, de provinciale en de gemeentebesturen algemeen gevestigd is, dat het *publiek* uitbesteden van bouwwerken een schandelijke taktiek is geworden, om voor het minste geld het meeste werk gedaan te krijgen.

Als de Aannemersbond zoo krachtig is als hij blijkbaar meent te zijn, dan behoort er binnen betrekkelijk korten tijd voorgoed met het stelsel van publiek uitbesteden gebroken te worden. Eerst dan kan in ernst van een contract tusschen gelijkgerechtigde partijen sprake zijn. Dan zal het niet meer noodig zijn zich druk te maken voor dwaze bepalingen in de A. V. Die zullen dan van zelve vervallen.

Evenmin zal de Aannemersbond zich dan meer bedienen van malle uitvallen tegenover de architecten, daar is hij dan „te groot voor geworden". Ook zal dan het begrip van solidariteit bij de architecten zoo verstrekkend zijn, dat ze niet langer kunnen nalaten het voorbeeld van de aannemers te volgen, waarvan dan bewezen is, dat het inderdaad een goed voorbeeld is.

Ik hoop voor de aannemers, die hun vak verstaan, en voor de architecten, die meer doen dan „prentjes kijken", dat de Aannemersbond met zijn veel begrip van solidariteit zooveel gevoel voor rechtschapenheid zal ontwikkelen, dat niet een schijn van recht verkregen wordt, maar dat de oorzaak van alle ellende, die in het stelsel van *publiek* uitbesteden is gelegen, worde weggenomen.

L. M. Moolenaar,
Adjunct-Directeur der Gemeentewerken.

Groningen, Nov. 1897.

DE JALOEZIEËNFABRIEK VAN DE FIRMA J. F. KRÖNER & ZONEN, TE AMSTERDAM.

In de Spuistraat te Amsterdam is een nieuw flink gebouw verrezen, dat door zijn gevel reeds dadelijk de aandacht trekt. Hierin is de nieuwe fabriek van de firma J. F. Kröner & Zonen gevestigd.

Het nieuwe gebouw, dat een gevelbreedte van 14 M. heeft, is aan de achterzijde verbonden met een perceel aan den Singel, dat gedeeltelijk als kantoor en bergplaatsen voor oude en nieuwe jaloezieën dienst doet.

In het gebouw aan de Spuistraat is het grootste gedeelte ingenomen door de werkplaats, waar het hout bewerkt wordt, en een entresol voor opslagplaats van hout. Hiernaast ligt de monsterkamer, waar men tal van fijne goederen kan zien, door de firma in den handel gebracht. Een der nieuwste artikelen zijn de parkettapijten, samengesteld uit smalle stukjes hout welke te samen een indruk maken als een parketvloer. Tevens zijn hier de glas-jaloezieën ruim voorhanden. Naast de monsterkamer is een corridor, als toegang tot het kantoor, dat achter de monsterkamer en in het gebouw Singelzijde gelegen is. Naast het kantoor is een teekenkamer en magazijn voor ijzerwerk.

Op de eerste verdieping bevindt zich een werkplaats, waar de marquises en rolluiken in elkander gezet worden, en daarmede in verband een lokaal, waar de linnen zonneschermen worden vervaardigd. Op de tweede verdieping is een goed verlichte schilderswerkplaats; hier worden de groote winkelgordijnen beschilderd.

Het oppervlak, door de fabriek ingenomen, is ± 500 M², de verlichting is overal zeer goed, de verdiepinghoogten flink genomen; de balklagen, alle van Amerikaansch grenenhout, geven een royaal en zindelijk aanzien.

Ongeveer veertig arbeiders vinden hier hun werk.

De gevel is goed geslaagd, vooral het bovengedeelte, uit donkerroode baksteen opgetrokken en versierd en afgewisseld door groenverglaasde profielsteen, terwijl twee flinke hardsteenen friezen gelegenheid geven tot het aanbrengen van den naam en het bedrijf van de firma.

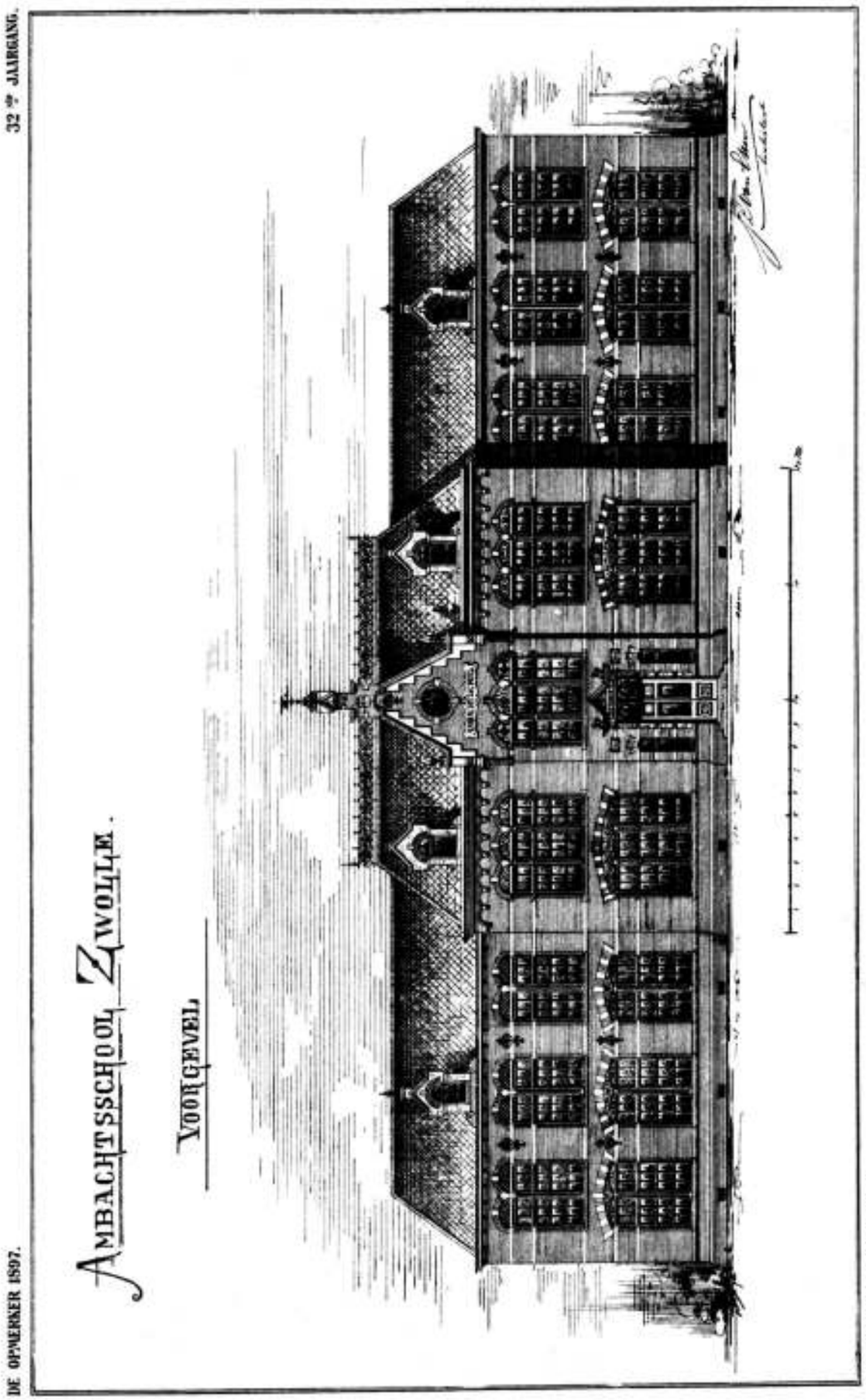

AMBACHTSSCHOOL ZWOLLE.

VOORGEVEL.

DE OPWERKER 1897.

Photolith van G.J. Thieme, Arnhem.

AMBACHTSSCHOOL TE ZWOLLE

BOVENPLAN

GRONDPLAN

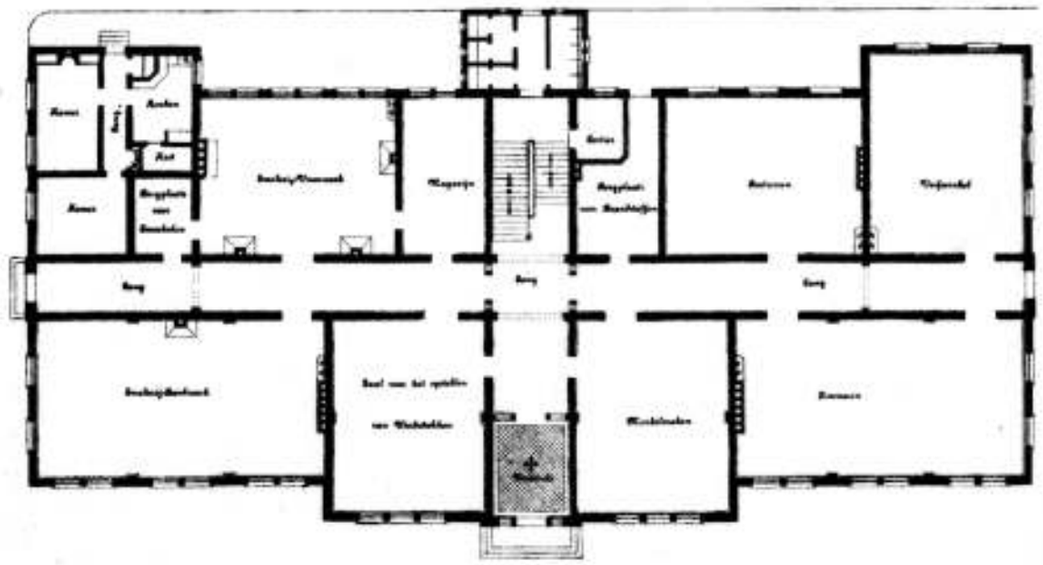

Photolith van G.J.Thieme, Arnhem.

De architect van dit in zeer veel opzichten goed geslaagde gebouw is de heer J. H. C. Kröner te Groningen; de aannemers Kiel en Van den Bos waren met de uitvoering belast.

BIJ DE PLATEN.

De platen geven een reproductie van de teekening der te Zwolle in aanbouw zijnde Ambachtsschool.

De werkzalen zijn allen op den begane-grond gelegen, terwijl de verdieping is ingericht voor teeken- en herhalingsonderwijs. Verder vindt men op deze verdieping de noodige lokalen voor de naar dit gebouw over te brengen burger-avond- en teekenschool.

Beide inrichtingen komen onder één hoofd, doch zijn voor het overige geheel van elkander gescheiden.

Aanvankelijk zullen op de Ambachtsschool de volgende vakken worden onderwezen, als: smeden (bank- en vuurwerk), timmeren, meubelmaken en verven.

Het gebouw komt geheel vrij te staan op den Spinhuiswal. Terrein voor eventueele uitbreiding is aanwezig, evenals een open speel- en stelplaats.

De bekapping is zoodanig ontworpen, dat de zolder zoo noodig tot teekenlokalen kan worden ingericht.

In het gebouw bevindt zich een woning voor den concierge, die echter geen directe gemeenschap met de school heeft.

De hoofdingang tot het gebouw ligt aan den voorgevel; voor dagelijksch gebruik is een zijtoegang aanwezig. De kamer voor den directeur is, evenals de bestuurskamer, op de verdieping gelegen; de aftimmering dezer lokalen zal door de leerlingen worden uitgevoerd.

Ook voor den bouw worden verschillende onderdeelen door de leerlingen vervaardigd, als: sloten, schuiven, sierankers, windvaan en andere dakornementen, de traplcuning enz.

De verwarming zal geschieden met gewone kachels, aangezien centrale verwarming voor deze inrichting minder wenschelijk wordt geacht.

Het geheele gebouw wordt in kleurige steen opgetrokken, met gebruikmaking van natuurlijke steen voor banden, lijsten, toog- en slotstukken, dorpels enz.

Het werk werd aangenomen door den heer C. ter Horst, te Zwolle, voor de som van *f* 53,000.

PRIJSVRAGEN

Friesche Bouwkring.

In de jongste vergadering werd besloten tot het uitschrijven der volgende prijsvragen:

1. een ijzeren afsluithek met wachthuisjes of kiosken;
2. eene muziektent;
3. een brugje over den vijver;
4. eene overdekte gaanderij,

allen voor één openbaren tuin, waarvoor wordt uitgeloofd: voor elk afzonderlijk een prijs van *f* 12.50, met diploma der vereeniging.

Het programma luidt als volgt:

1°. IJzeren afsluithek en wachthuisjes. De tuin grenst aan een singel, waarvan ter afscheiding het ontwerp van 30 M. hekwerk gevraagd wordt, met draaibaar ijzerhek en 2 idem hekjes er naast voor voetgangers. Het wordt den ontwerper vrijgelaten, ijzeren of steenen hekpijlers te gebruiken; het geheel moet rusten op gemetselde grondmuurtjes met hardsteenen neuten.

Verondersteld wordt, dat de toegang in het midden van den tuin ligt.

Ter zijde van elk der kleine toegangen wordt het ontwerp gevraagd van een wachthuisje, waarin tevens een loket voor afgifte van toegangsbewijzen.

Gevraagd wordt: een plattegrond met opstand, op eene schaal 1 à 25, uitgevoerd in Oost-Indischen inkt;

een zijaanzicht met doorsnede van een der wachthuisjes op eene schaal van 1 à 5 c.M., en eindelijk

eenige details van de voornaamste onderdeelen op ware grootte. De behandeling der teekening voor beide laatste wordt vrijgelaten.

2°. Muziektent. Voor denzelfden tuin wordt tevens het ontwerp eener muziektent gevraagd, ter oppervlakte van pl. m. 50 M² binnenwerks, aan alle zijden open en waarvan de vloer 1.20 M. boven den begane-grond ligt. Overigens wordt de vorm geheel aan den ontwerper overgelaten. De voet moet geheel van metselsteen zijn, met gebruikmaking van natuurlijke stoen en tevens een bergkelder vormen. Het verdere gedeelte van hout samen te stellen.

Er wordt gevraagd: een opstand en eene doorsnede op eene schaal van 1 à 25, uitgevoerd in Oost-Indischen inkt.

Verder eenige details van de voornaamste onderdeelen, schaal 1 à 5; behandeling vrij.

3°. Brug over den vijver. De brug wordt verondersteld vast te zijn met een as van 60° op die van den vijver, waarvan de waterspiegel breed 3 M.; de hoogte van de paden boven den waterspiegel 1.20 M.; de valling van de talude 1 op 1; breedte van het dek tusschen de leuningen 3 M. De samenstelling moet geheel zijn van hout.

Verlangd wordt een plattegrond met zijaanzicht en dwarsdoorsnede op schaal van 1 à 25 in Oost-Indischen inkt.

Details van de verbindingen van liggers, dek en leuningen op eene schaal van $\frac{1}{5}$ der ware grootte; behandeling vrij.

4°. Gaanderij. Eindelijk gevraagd: een ontwerp van eene overdekte gaanderij, tevens ingericht voor zitplaatsen, welke, zomers aan beide zijden open zijnde, 's winters met glasdeuren en ramen gesloten kan worden. De einden sluiten aan gebouwen en aan beide zijden voldoende toegangen van uit den tuin.

Het geheel is 25 M. lang en 5 M. breed, met in het midden aan beide zijden een uitsprong van pl. m. 2 M. De vloer van tegels 1 M. boven den begane-grond. De bovenbouw samen te stellen van hout.

Gevraagd wordt een aanzicht en 1 of 2 doorsneden op een schaal van $\frac{1}{25}$ der ware grootte, uitgevoerd in Oost-Indischen inkt.

Verder eenige details op een schaal 1 à 5; behandeling vrij.

De inschrijvingen der teekeningen en van de toelichtingen moeten door een andere hand dan die des ontwerpers geschieden.

De inzending moet franco geschieden voor of op 15 Februari 1898 aan het adres van den heer H. Feddema Az., architect, Twotakesmarkt 25 te Leeuwarden.

De stukken moeten voorzien zijn van een merk of motto, dat overeens op het couvert, waarin de naam van den vervaardiger gesloten is, moet zijn aangegeven, benevens een correspondentieadres.

De ingekomen antwoorden worden gesteld in handen van een jury, bestaande uit de heeren: G. Lozeman, directeur der gemeentewerken; H. J. de Groot, directeur der ambachtsschool, en P. Doorn, leeraar aan de ambachtsschool, allen te Alkmaar.

De bekroonde ontwerpen blijven het eigendom der vervaardigers, die, evenals de overige mededingers, moeten gedoogen, dat van wege de vereeniging de ingekomen antwoorden worden tentoongesteld en desnoods met het rapport der jury in druk gebracht. Bij de tentoonstelling zal tevens het rapport der jury ter inzage gelegd worden.

Na afloop hiervan moeten de ontwerpen bij den secretaris binnen vier weken worden afgehaald.

De mededinging wordt voor alle belangstellenden opengesteld.

Hoofd voor het Weekblad „Hollandia".

Op de prijsvraag voor een geteekend hoofd voor het weekblad „Hollandia", dat te Londen verschijnt onder leiding van den heer Jack T. Grein en onder redactie van mej. Johanna Volz, zijn 26 ontwerpen ingekomen; ze werden beoordeeld door de redactie van „Hollandia", gezelschapt door den heer L. Alma Tadema. Als hoofdeischen waren gesteld: artistieke opvatting, typisch Hollandsch karakter en zuiverheid van afwerking.

Geen der ingekomen teekeningen beantwoordde echter aan deze drie hoofdvereischten. Besloten werd den uitgeloofden prijs van *f* 50 te verdeelen tusschen den teekenaar van het meest typisch Hollandsche ontwerp W. S. (den heer Willy Sluiter te Zwijndrecht) en dien van den kop, waarmede „Hollandia" thans verschijnt „Een lang leven" (den heer N. van der Waals te Arnhem).

Meubilair eener arbeiderswoning.

Op deze prijsvraag, uitgeschreven door de afd. Haarlem der *Maatsch. tot bev. der Bouwkunst*, zijn zes antwoorden ingekomen, onder de motto's „Arbeid", „Tehuis", „Burgerlijk", „Pax", „Zum Hause" en „Arbeid" (B).

Deze antwoorden zijn in handen gesteld eener jury, die bestaat uit de heeren J. Wolbers, P. van Thiel, J. Baron, A. J. Scherpenhuizen en H. Scholten.

Na de uitspraak der Jury zullen de teekeningen op nader aan te geven tijd en plaats tentoongesteld worden.

KONINKLIJK INSTITUUT VAN INGENIEURS.

Het Instituut hield den 9den November een vergadering, die in velerlei opzicht belangrijk mag worden genoemd. Voorerst rustte op den president J. F. W. Conrad de plicht om een tweetal sedert de vorige vergadering afgestorven leden te herdenken, die in verschillend opzicht eene belangrijke plaats onder het ledental hebben ingenomen. Het was in de eerste plaats het honorair lid mr. J. Heemskerk Az., die bij gelegenheid van het twintigjarig bestaan van het Instituut in 1867, tegelijk met andere uitstekende mannen, als zoodanig werd benoemd en, in weerwil van zijne gewichtige

betrekkingen en bezigheden op staatkundig gebied, steeds van zijn belangstelling in het Instituut de blijken gaf; in de tweede plaats de mede-oprichter (1847) van het Instituut K. H. van Brederode, die belangrijke bijdragen in de werken van het Instituut het licht deed zien en die, zooals uit zijn uitersten wil is gebleken, een zeer aanzienlijke geldelijke bijdrage beschikbaar stelde om de vervulling van een sedert lang gekoesterden wensch, het bezit van een eigen gebouw, voor die instelling mogelijk te maken.

Uit verschillende mededeelingen van den president bleek, hoezeer het Instituut in den vreemde wordt gewaardeerd en een vriendschappelijke verhouding bestaat met buitenlandsche genootschappen, wier streven zich op technisch terrein beweegt.

De in deze vergadering goedgekeurde notulen der Instituutsvergadering van 14 September 1897 behelzen een door den secretaris J. Tideman opgesteld uitvoerig verslag van de feestviering ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het Instituut op 31 Augustus jl., waaruit insgelijks kan blijken hoe hoog het Instituut niet slechts in het buitenland, maar ook in Nederland staat aangeschreven en waarin in het bijzonder de aandacht werd gevestigd op het te dezer gelegenheid door het Instituut uitgegeven belangrijk *Gedenkboek*, dat ook uit een artistiek en typographisch oogpunt zeer de aandacht verdient.

Een tweetal wetenschappelijke bijdragen waren aan den Raad van Bestuur aangeboden, de eene van het lid F. C. J. van den Steen van Ommeren over de methode ter bepaling van de fout in den brekenden hoek van een prisma, de andere van het lid A. Elink Sterk over regen, verdamping en kwel in den Haarlemmermeerpolder, zich aansluitende aan eene vroeger door het lid H. E. de Bruyn gedane mededeeling over dat onderwerp in het algemeen.

Een tweetal belangrijke voordrachten werd gehouden. Het eerst werd het woord verleend aan het lid N. C. Kist, die een uitvoerige, door een aantal keurige instrumenten en ophelderende teekeningen toegelichte voordracht hield over het waarnemen van spanningen in spoorwegbruggen. Spreker stelde zich daarbij ten taak: 1o. het doel van het meten van spanningen in hoofdtrekken aan te geven; 2o. in verband hiermede bij een voorbeeld, en wel bij de dwarsliggers aan de bruggen bij Bommel en Moerdijk, op de verschillen tusschen de berekende en de waargenomen spanningen te wijzen; 3o. een nieuwen spanningmeter te beschrijven, welke was geconstrueerd nadat de uitgebreide waarnemingen, die hier-te lande worden gedaan, vroeger onbekende eischen hebben leeren kennen, waaraan spanningmeters moeten voldoen. Deze, tot in de kleinste bijzonderheden treffende voordracht werd met groote aandacht gevolgd en gaf tot een belangrijke gedachtenwisseling met de leden B. M. Gratama, H. J. E. Wenckebach, jhr. O. J. A. Repelaer van Driel, J. C. De Bruyn, J. Schroeder van der Kolk en M. C. J. Piepers aanleiding.

Hierna werd het woord verleend aan het onlangs benoemd gewoon lid H. Baucke, die met een belangrijke mededeeling over het mikroskopisch onderzoek van metaal-legeeringen reeds zijn intrede bij het Instituut had gedaan en nu op uitnoodiging van den Raad van Bestuur het Instituut had vertegenwoordigd bij het op 23 tot 25 Augustus jl. te Stockholm gehouden Congres van den „Internationalen Verband für die Materialprüfung der Technik" en thans een voorloopig verslag uitbracht omtrent het op dat Congres verhandelde, waaromtrent spreker zich voorstelt nader meer uitvoerige mededeelingen te doen, die zich meer bepaald op technisch gebied zullen bewegen. Uit het door den spreker thans reeds medegedeelde en een dientengevolge gehouden wisseling van gedachten met de leden Schroeder van der Kolk en Wenckebach bleek onder anderen, dat dit Congres, vooral ook wat betreft de vraag of de bedoelde Vereeniging zich ten doel stelt eenvormige voorschriften vast te stellen, gegrond op wetenschappelijke gegevens, betreffende het onderzoek van materialen, nog slechts een voorbereidend karakter draagt, in afwachting van hetgeen de Tentoonstelling, in 1900 te Parijs te houden, op dit gebied zal opleveren.

Ten 3 ure sloot de President de vergadering.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

AFDEELING ARNHEM.

Vergadering van Woensdag 27 *October* 1897.

Met een opwekkend woord van den Voorzitter werd de eerste winterbijeenkomst geopend. Spreker hoopte dat alle leden zullen medewerken om zooveel mogelijk de Afdeeling aan haar doel te doen beantwoorden, en dit zullen toonen door den rooster voor de spreekbeurten met hunne handteekening te voorzien.

Voor de door de Maatschappij in 1898 uit te schrijven vragen worden, na eenige bespreking, de volgende geformuleerd:

1. Op welke wijze kan men in de burger-woonhuizen zonder groote kosten eene doeltreffende ventilatie aanbrengen?
2. Op welke wijze moet men ijzer-constructiën versieren?
3. Waarom worden de kamerdeuren in onze huizen niet met dubbele sponningen gemaakt, zooals in het buitenland?
4. Wat is bekend over het gebruik van excelsior-platen en wat is de bevinding van dit materiaal?
5. Wat is de reden dat er in Nederland geen Rijksproefstation bestaat?

Na bezichtiging van de antwoorden op de prijsvragen van 1896, sloot de Voorzitter deze eerste bijeenkomst en bleef men nog geruimen tijd bijeen.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

AFDEELING ROTTERDAM.

Vergadering van Maandag 8 *November* 1897.

Na voorlezing en goedkeuring der notulen wordt onder meer medegedeeld een kennisgeving van het hoofdbestuur, dat te Enschedé een nieuwe afdeeling der Technische Vakvereeniging is gevestigd.

Hierna wordt het woord verleend aan den heer F. H. C. M. Hoek, werktuigkundig ingenieur, tot het houden zijner voordracht over het onderwerp „De metallurgie van het ijzer".

In een boeiende rede beschreef spreker helder en duidelijk het voorkomen van het ijzer in de verschillende ertsen, het winnen van het ruw ijzer door smelting en de verschillende bewerkingen die het heeft te ondergaan, eer het in een der drie hoofdvormen, als gietijzer, smeedijzer of staal in den handel kan worden gebracht.

In gedegen toestand wordt het zelden aangetroffen. De meteoorsteenen, die nog voortdurend op onze aarde neervallen, bevatten vrij aanzienlijke hoeveelheden ervan, steeds vergezeld met nikkel en meestal nog met cobalt, mangaan, chromium, phosphorus, zwavel en kool. Gedegen ijzer van aardschen oorsprong is nog zeldzamer.

Het platina van het Uralgebergte is er steeds mede gemengd.

De ijzerertsen, die voor afscheiding van het metaal kunnen dienen zijn: magneetijzersteen, roodijzersteen, ijzerglans, bruinijzersteen, spaatijzersteen in zijn verschillende vormen, als sphaerosideriet, blackband enz., hetwelk veel voorkomt in de kolenbeddingen van België en Engeland, en het ferromangaan.

Van de boven opgenoemde ertsen worden nu de oxyden het meest gebruikt om daaruit door reductie het ijzer te verkrijgen. Magneetijzersteen, ijzerglans en roodijzersteen in zuiveren toestand kunnen zonder eenige voorbereiding daartoe dienen, terwijl spaatijzersteen en bruinijzersteen slechts behoeven verhit te worden, om in oxyden over te gaan; het een onder verlies aan koolzuur, het ander van water.

Zwavelijzers worden niet gebruikt wegens de moeilijke bewerking en omdat er toch geen gebrek aan grondstof bestaat.

Spreker gaf nu een beschrijving van het hoogovenproces dienende voor de fabrikage van ruw ijzer, zooals dit proces geleidelijk ontstaan is uit het smelten der ertsen door middel van houtskool in groeven in den grond, waardoor men direct smeedijzer verkreeg; daarna de toepassing van ingeblazen lucht, eerst door middel van primitieve blaasbalgen en later van krachtige blaaswerktuigen; het gebruik van cokes en verwarmde lucht; stoom voor het roosten der ertsen enz. en verder de hoogoven in zijn tegenwoordigen vorm.

Daarna volgde de beschrijving van de verschillende methoden tot het verwerken van gietijzer tot smeedijzer en staal.

De hoofdzaak van deze bewerking heeft ten doel om het koolstofgehalte op de juiste verhouding te brengen. Dit geschiedt door middel van het z. g. frisschen of louteren, waarbij het ijzer, uit den hoogoven verkregen, opnieuw wordt gesmolten, en onder gestadig omroeren en inblazen van lucht, de daarin te veel aanwezige koolstof wordt verbrand.

Bij de methode van Bessemer verkrijgt men hetzelfde, doch zonder opoffering van brandstof, door het gesmolten ijzer uit den hoogoven op te vangen in een retort en daar lucht door heen te blazen.

Meestal blaast men zoolang lucht in totdat al de koolstof verbrand is en voegt dan aan de gesmolten massa een bepaalde hoeveelheid spiegelijzer toe, waarvan de verhouding aan koolstof nauwkeurig bekend is, zoodat men hiermede het koolstofgehalte van de geheele massa volkomen naar verkiezing kan regelen.

Een verbetering van de Bessemermethode is het Thomasproces, waarbij het mogelijk is om gebruik te maken van phosphorrijk ruw ijzer. Siemens Martin maakt voor hetzelfde doel gebruik van de door Siemens uitgevonden regeneratie-oven.

Vervolgens verklaarde spreker het z. g. temperen, waarbij kleine voorwerpen van gegoten ijzer in gesloten ovens, aangevuld met poeder van roodijzersteen, eenige dagen lang sterk worden verhit, tot de koolstof eruit weggenomen is; verder de manier om uit smeedijzer staal te maken door het koolstof te doen opnemen, het z. g. cementeeren enz., en de methode van Krupp, die om de hoogst mogelijke homogeniteit te verkrijgen, het metaal smelt in opzettelijk daartoe vervaardigde kroezen in ovens, die tot den hoogsten graad van witgloeihitte worden gestookt.

Na de pauze had de voorziening in de vacature van 2e-secretaris plaats. Hiertoe wordt verkozen de heer J. I. van Wuijckhuise, die de benoeming aannam.

Met een woord van dank aan den spreker, wiens rede, getuige het applaus, met veel belangstelling was gevolgd, en een opwekking aan de leden, om tegenwoordig te zijn op de buitengewone vergadering, die tegen Maandag 22 Nov. zal uitgeschreven worden, sluit de President deze vergadering.

Na afloop der vergadering gaven een zestal geïntroduceerden het voornemen te kennen als lid der Vereeniging toe te treden.

ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

1061*ste vergadering van Woensdag* 10 *Nov.* 1897.

Na langdurige afwezigheid was de Voorzitter, de heer Joseph Cuypers, wederom aanwezig om de vergadering te leiden.

Het woord werd gegeven aan den heer J. A. van der Kloes, leeraar aan de Polytechnische School te Delft, tot het houden van een voordracht over „de baksteen-industrie in Nederland en zijne koloniën".

Spreker begon erop te wijzen, hoe weinig ontwikkeld deze industrie in Indië is; hoewel de grondstoffen, leem en klei, van uitnemende qualiteit zijn, kan men daarmede niet genoeg en voldoende overweg.

In de Solo-vallei op Java worden belangrijke bevloeiingswerken gemaakt, waartoe een enorm aantal baksteenen benoodigd zijn. De heer Van der Kloes heeft op verzoek uit Indië deze onderneming met raad en daad bijgestaan.

Er worden nu volgens zijne plannen groote Waalsteen-ovens gebouwd, nadat vooraf door hem proeven met de Indische leem genomen zijn; deze ovens worden zoo ingericht dat 30000 steen per dag kunnen worden afgeleverd.

Hierdoor belooft Indië een blijvende goede steen-industrie te krijgen.

Voorts besprak de heer Van der Kloes in zijn geheel de vorming van baksteen en maakte alles duidelijk door teekeningen en steenen, ter vergadering aanwezig. Een warm applaus toonde spreker dat zijn voordracht zeer op prijs werd gesteld; de aanbieding van het Eere-lidmaatschap, waarmede spreker op voorstel van den heer Leliman werd vereerd, strekte hem ten bewijze van de ingenomenheid der Vergadering.

Na eenige huishoudelijke bezigheden werd de vergadering gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. De zeehavencommissie uit den Gemeenteraad heeft tot deskundigen voor de beantwoording van de door den Minister van Waterstaat gedane vragen betreffende de wenschelijkheid van eene haven voor bomschuiten te Scheveningen benoemd de heeren H. E. de Bruyn, hoofdingenieur van den waterstaat alhier, A. A. Bekaar, hoofdingenieur 2e kl. te Middelburg, en J. A. Lindo', directeur der gemeentewerken alhier.

— In de *Staatscourant* vindt men een verslag over proefnemingen met het stoomrijtuig systeem Scotte in het Groothertogdom Luxemburg, ingevolge opdracht van den minister van waterstaat bijgewoond door het lid van den Raad van toezicht op de spoorwegdiensten G. Kits van Heyningen en den ingenieur voor het stoomwezen der spoorwegdiensten J. J. F. Penning.

De automobiles, système Scotte, onderscheiden zich van andere dergelijke rijtuigen voornamelijk daarin, dat zij belangrijk meer reizigers kunnen vervoeren. De uitvinder zelf geeft dan ook aan zijn uitvinding den naam van „Trains Scotte". Er worden twee soorten vervaardigd: de eene voor reizigers en de andere voor goederen. Proeven werden alleen genomen met eerstgenoemde soort en hoewel zij goed voldaan hebben, blijft het de vraag of het in Nederland uitvoerbaar is zulke zware voertuigen over de wegen te doen loopen; het beladen stoomrijtuig weegt ongeveer 5000 KG., zoodat de wielenbelasting 1250 KG. bedraagt. De geringe breedte van de verharding van het meerendeel onzer wegen zal oorzaak zijn, dat het stoomrijtuig bij het passeeren van andere voertuigen het verharde deel moet verlaten en eene insnijding in den berm maakt.

AMSTERDAM. De Gemeenteraad heeft het voorstel van B. en W. omtrent verkoop van de terreinen aan de zuidzijde der Raadhuisstraat voor f 300,000 aangenomen.

— De Gemeenteraad besloot met 29 tegen 15 stemmen tot gemeentelijke exploitatie der gasfabrieken.

UTRECHT. Door de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen zijn nieuwe voorwaarden vastgesteld omtrent benoembaarheid tot werkmeester bij den dienst van tractie en materieel; ten einde den candidaten gelegenheid te geven zich de noodige kennis eigen te maken, is door de Maatschappij een cursus geopend, waartoe uitsluitend worden toegelaten jongelieden, die kunnen overleggen een getuigschrift van voldoend eindexamen eener hoogere burgerschool met 3-jarigen cursus, het bewijs van toelating tot de 4e klasse eener hoogere burgerschool met 5-jarigen cursus of het bewijs van met gunstig gevolg afgelegd eindexamen der kweekschool voor machinisten te Amsterdam. Voor nadere inlichtingen wende men zich tot de Maatschappij.

— De Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen heeft met de Eerste Rotterdamsche Maatschappij van Verzekering op het Leven tegen Invaliditeit een overeenkomst getroffen, waarbij van af 1 Januari het personeel, in dienst van de Spoorwegmaatschappij en dat van aannemers en onderaannemers van de Maatschappij, zoowel van in het openbaar als onderhands aan te besteden werken, tegen de geldelijke gevolgen van ongelukken verzekerd is.

HAARLEM. Gedeputeerde Staten der provincie Noord-Holland hebben zich tot de gemeentebesturen dier provincie gericht met eenige vragen betrekkelijk den toestand der fundeeringen van openbare gebouwen.

Uitgaande van het streven der waterschapsbesturen naar een zoo laag mogelijken waterstand, door het zomerpeil der waterschappen te verlagen en daarmede nog steeds voort te gaan, wijzen Gedep. Staten op het ernstige van den toestand waarin gebouwen geraken door het boven water komen der palen, waarop de fundeeringen van vele bouwwerken zijn aangelegd, wijl namelijk daardoor die palen vergaan en zoodoende menig gebouw met ondergang bedreigd wordt. Gewezen wordt o. a. op de kerktorens van Purmerland en Zunderdorp, waarvan de eerste reeds is moeten gesloopt worden en de laatstgenoemde evenzeer dreigt te vervallen.

Daardoor achten Gedep. Staten het noodig, bijtijds maatregelen te nemen om het gevaar te keeren, opdat niet menig bouwwerk in de provincie in hetzelfde lot zal deelen.

Gevraagd wordt o. a.: hoeveel, bij houten fundeeringen, de bovenkant daarvan hooger of lager ligt dan het oppervlak van het meest nabij zijnde water; — het vroeger aangenomen zomerpeil van het waterschap, waarin het onderzochte gebouw is gelegen; het getal malen dat dit peil is verlaagd en hoeveel die verlaging bedraagt; — of het houtwerk der fundeeringen meer of minder is aangetast, — en of er ook afwijking in den loodrechten stand bij die gebouwen is waar te nemen.

— Het Museum van Kunstnijverheid werd gedurende de maand October door 813 personen bezocht, terwijl vele boek- en plaatwerken, betrekking hebbende op de decoratieve kunst en het kunstambacht, kosteloos ter lezing werden gezonden naar verschillende plaatsen in ons land. Voor nadere inlichtingen omtrent het uitleenen van boek- en plaatwerken richte men zich tot den conservator van het museum.

ZWOLLE. Woensdag jongstleden werd in de R.-K. kerk van den H. Michael het gedenkteeken onthuld ter eere der nagedachtenis van Thomas à Kempis. Dit monument, geheel in bergsteen uitgevoerd, is vervaardigd naar het ontwerp van den heer Mengelberg te Utrecht, wien de zegepalm in den wedstrijd werd toegekend. Op de uitgeschreven prijsvraag kwamen indertijd 18 antwoorden in.

PERSONALIA.

— Bij den aanleg van Staatsspoorwegen in Ned.-Indië zijn overgeplaatst naar de lijn Batavia—Tangerang—Bantam de bouwkundige ambtenaar 1e kl. F. J. Nellesteyn, de bouwkundige ambtenaar 2e kl. F. K. A. van Bijlevelt, en de inl. teekenaar 2e kl. Bargowo.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

belast: met de waarn. der betrekking van hoofding. 2e kl. de hoofdambt. op non-act. W. F. Hoskes, laatst hoofding. 1e kl.;

ingetrokken: het besluit, waarbij de architect 2e kl. C. Doesberg tijdelijk is gesteld ter beschikking van Dr. Th. J. van Buuren, hoofdambtenaar, belast met de voorbereidende maatregelen voor de zoutverpakking;

tijdelijk gesteld: ter beschikking van den hoofdambtenaar Dr. Th. J. van Buuren voornoemd, J. J. C. L. Jonkergouw en zulks als bouwkundige.

— Bij beschikking van den Minister van waterstaat is de civielingenieur A. K. Zwede benoemd tot buitengewoon opzichter bij werken aan de spoorwegbrug over het kanaal te Vlake en zijn J. Breed te Zijpe, P. van der Mey te Wijk aan Zee, P. Wey te Groote Keten en G. Bareman te Schoorl, benoemd tot buitengewoon opzichters bij de zeewerken in Noord-Holland.

— Door den Minister van koloniën is de heer I. A. G. Jab gesteld ter beschikking van den Gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië om tijdelijk te worden benoemd tot ingenieur voor de zoutbriquettenfabriek te Soemanap.

— Op de voordracht voor directeur der Utrechtsche Trammaatschappij zijn geplaatst de heeren C. P. J. Verhoeven, gepens. ingenieur; W. F. Schröder, majoor paardenarts, en J. A. Kalkhoven, gepens. kapitein der infanterie.

— Bij kon. besluit is de heer M. H. C. Baron du Tour, op zijn verzoek, met ingang van 1 Dec. 1897, eervol ontslagen uit zijn betrekking van technisch ambtenaar 1e kl. bij het aan het Dep. van Kol. verbonden Technisch Bureau.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Fabriek van Voorne. Jaarwedde f 500. Adres uiterl. 20 Nov. bij den secretaris van het hoogheemraadschap Voorne te Brielle.

— Ontwikkeld bouwk. opzichter-teekenaar, vertrouwd met het redigeeren van overeenkomsten, rapporten enz. Adres lett. W H, Bureau dezes (*zie adv. in dit no.*).

— Bij de Expl. van Staatsspoorwegen in Ned.-Indië kan als adj. ingenieur worden geplaatst een werktuigkundig ingenieur. Aanmelding vóór 15 Dec. bij gezegeld adres aan het Departement van Koloniën. Nadere bijzonderheden bevat de *St.-C.* no. 264.

DIENSTAANBIEDINGEN.

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING,
VAN-DER-HELSTSTRAAT 29, AMSTERDAM.

Opz.-landmeter,	oud 35 jaar,		verl. sal.	f 900 à f 1200	p. jaar.
Opzichter,	„ 22 „		„ „ „	60 à „ 70	„ md.
„	„ 20 „		„ „ „	40 à „ 50	„ „
„	„ 50 „	geh.	„ „ „	90	„ „
Opz.-teekenaar	„ 28 „		„ „ „	90	„ „
„	„ 18 „		„ „ „	50	„ „
„	„ 28 „	ongeh.	„ „ „	60	„ „

Teekenaar. Hand-, Bouw-, Penteekenen, leeft. 38 jaar, ongeh., salaris naar werkz.

Gevraagd
een ontwikkeld bouwkundig
Opzichter-Teekenaar,
vertrouwd met het redigeeren van overeenkomsten, rapporten, enz.
Kennis van werktuigkunde en electrotechniek, alsmede van Duitsche correspondentie, strekt tot aanbeveling.
Brieven onder lett. W. H. Bureau van dit Blad.

A. P. SCHOTEL Gzn.
DORDRECHT.
Stoommarmerzagerij Steenhouwerij.
Steen- en Marmerhandel.

Assurantie Maatschappij
tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845
's-GRAVENHAGE, *Herkplein*, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.
LAGE PREMIËN.

Openbare
AANBESTEDING.

De BREDASCHE BOUWGROND-MAATSCHAPPIJ zal, op ***Woensdag 17 November 1897,*** des namiddags ten 2 ure (*Amst. Tijd*), op de Bovenzaal van het Koffiehuis „*De Beurs van Breda*", aan de Groote Markt te Breda, in het Openbaar
aanbesteden:
Het ophoogen van den nieuwen Boulevard en aangrenzende bouwterreinen van af de Wilhelminastraat te Breda door de gemeenten Teteringen, Prinsenhage en Ginneken naar het Mastbosch, met het maken van eene noodbrug over de rivier „de Mark", met de daarmede in verband staande werken.
De bestekken met 7 lichtdrukteekeningen zijn te bekomen van af 8 Nov. 1897, ten Kantore van de Architecten VAN GENDT & NIERAAD, Koningstraat 14 te Arnhem, tegen inzending van een postwissel ad *f* 6.—.
Aanwijzing op het terrein dagelijks, van 9—4 uur, van af 8 tot en met 13 November 1897, waartoe zich aan te melden ten kantore van den Opzichter van het werk *Wilhelminastraat 1* 118, Breda.
Nadere inlichtingen verschaffen de Architecten VAN GENDT & NIERAAD voornoemd.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer
Mem. San. Inst. LONDON.
Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**
Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.
Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porceleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen.* — *Closets, Wastafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**
Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat

VAN WIJNGAARDEN & Co.
FABRIEK van
Machinale Houtbewerking.
WEESP. WEESP.
TIMMERWERKEN IN DIVERSE HOUTSOORTEN.
Lijstwerk ook voor Meubelmakers. Wand- en Plafond-betimmeringen.
HOUTEN GEBOUWEN als: **Villa's, Tuinhuizen, Keeten** enz.;
ook onderdeelen als: *Deuren, Ramen, Veranda's, Erkers* enz.
Sportartikelen en artikelen voor Huishoudelijk gebruik.
SPECIALE INRICHTING
voor ronde en veelhoekige Balusters en Bas-Reliefs.

DE LINT & Co.
Rotterdam,
NIEUWE HAVEN 39.
MAGAZIJNEN van
VLOER- en WANDTEGELS.
Depôts | **MINTON HOLLINS & Co.** **VILLEROY & BOCH.**

Aanbesteding.

Op ***Zaterdag 20 November 1897,*** des namiddags **2** uur, zal door de Architecten-Ingenieurs A. W. WEISSMAN en P. H. VAN NIFTRIK te *Amsterdam*, namens het Bestuur der *Société Unitas* te *Vlissingen*, in een der zalen van die Société aan de Bommelkade te *Vlissingen* **openbaar** worden **aanbesteed:**
Het MAKEN van een SOCIÉTEITS-GEBOUW aan den NOORDZEE-BOULEVARD aldaar.
Bestek en teekening zijn te verkrijgen à **f 1.50** per stel bij de Boekhandelaars P. G. DE VEY MESTDAGH en ZOON te *Vlissingen*.
Inlichtingen worden gegeven door genoemde Architecten ten hunnen kantore *Pieutage Parklaan 4* te *Amsterdam* en den dag vóór dien der besteding ten **1** uur des namiddags ter plaatse te *Vlissingen*.

AANBESTEDING.
Waterleiding te Roermond.
Door den Ingenieur H. P. N. HALBERTSMA zal, namens de Industrieele Maatschappij, gevestigd te *Amsterdam*, op ***Vrijdag 19 November a. s.,*** 's namiddags ten **2** ure, in het Zuid-Hollandsch Koffiehuis te *'s-Gravenhage*, in het **openbaar** worden **aanbesteed:**
BESTEK No 3.
Het bouwen van den Watertoren en eene machinisten-woning te HERTEN, met bijlevering der benoodigde materialen met uitzondering van de buisleidingen en het hoogreservoir in den toren.
Het Bestek met 2 teekeningen is verkrijgbaar van af Zaterdag 6 November a. s. tegen betaling van **f 2.50** aan het bureel van den ingenieur voornoemd, *Van Speykstraat No 5* te *'s-Gravenhage*, alwaar dagelijks voormiddags van 10—12 ure inlichtingen zijn te bekomen.
Aanwijzing zal geschieden op Woensdag 17 November a. s. des namiddags ten 1 ure op het bouwterrein te *Herten*.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste Jaargang N°. 47. ZATERDAG, 20 November 1897.

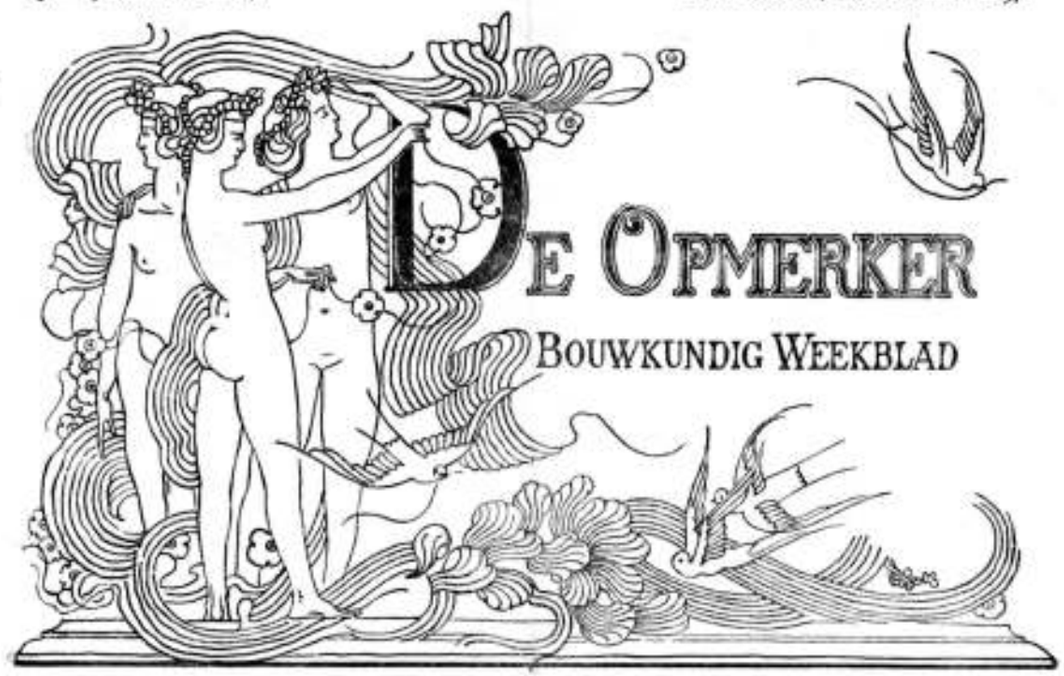

Redactie: F. W. VAN GENDT Jlz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.
Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 5.—, waarvan op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt; voor België, bij vooruitbetaling *f* 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.
Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer *f* 0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

DE BOUWKUNST DER NEGENTIENDE EEUW.

(Voordracht, gehouden in „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam door den heer A. W. Weissman.)

(Vervolg van pag. 368.)

Men heeft wel eens gesproken van een Grieksche Renaissance en dan Schinkel als den vader daarvan genoemd. Doch wie zoo spreken, toonen het eigenlijk wezen der Renaissance, zooals die van 1420 tot 1760 geduurd heeft, slecht te begrijpen. Immers de Renaissance-kunstenaars namen slechts enkele motieven uit de Oudheid en varieerden die op geheel zelfstandige wijze. Schinkel daarentegen is niet zulk een scheppend genie. Hij bepaalt er zich toe, de motieven te nemen zóó als hij ze vindt, ja hij stelt er een eer in, om zoo veel mogelijk „in den stijl" te blijven. Voor mij is dan ook „jene höhere Genialität, die aus Schinkels Werken wie Morgenfrische jeden Beschauer anweht", een ijdele klank. Frischheid kan ik in Schinkel's scheppingen niet vinden. De Grieksche vormen, uit hun verband, uit hun tijd en uit hun land gehaald, maken geen behaaglijken indruk meer. Men mag, wat mij betreft, van een Spree-Athene spreken; ik vind dat eenvoudig belachlijk. Welk verband bestaat er tusschen het Pruisen van vóór 1840 en den Griekschen stijl? Geen enkel, zou ik zeggen.

Het is dan ook mijn bepaalde meening dat Schinkel's optreden, in plaats van nuttig, hoogst schadelijk voor de 19e-eeuwsche bouwkunst is geweest. Want zoowel het Museum en de Schouwburg te Berlijn als de Nicolaïkerk te Potsdam hebben reeds vroeg tot navolging gelokt en daardoor talrijke mannen van talent op geheel verkeerde wegen geleid.

Ik denk hier in de eerste plaats aan Ludwig von Klenze, die in het bijzonder München van talrijke bouwwerken in quasi-Grieksche stijl voorzag. Maar ook andere architecten, als Gropius, Stüler, Lucae en Hansen hebben met halsstarrigheid aan dien stijl vastgehouden, en, Duitschland met Griekenland verwisselend, werken voortgebracht, die allerminst geacht kunnen worden, uitdrukking te geven aan het voelen en denken der 19e eeuw.

In Frankrijk hebben de Grieksche vormen op andere wijze ingang gevonden en wel als het zoogenaamde „Neo Grec", een bouwwijze, samengesteld uit een mengelmoes van Romeinsche en Grieksche motieven. De beste werken in dezen trant zijn de Bibliothèque Sainte Geneviève van Labrouste en het westelijk deel van het Palais de Justice te Parijs, een schepping van Duc. Veel minder waarde heeft ongetwijfeld de eens zoo geprezen Opera van Garnier, die, in haar details bepaald ordinair, reeds nu verouderd schijnt.

Onder den invloed der Ecole des Beaux Arts blijft in Frankrijk de klassieke richting nog altijd de overheerschende en, terwijl in de overige landen van Europa naar wat anders gezocht wordt (al is het dusverre niet gevonden), zweert men daar nog altijd bij de Grieken en Romeinen.

Ik behoef het u ondertusschen niet te zeggen, dat een van de eigenaardigheden der 19e-eeuwsche bouwkunst wispelturigheid is. Waren tot dusverre de bouwwijzen geleidelijk uit elkander voortgekomen, zoodat men van een organische ontwikkeling kan spreken, na 1800, gij weet het, wordt dit anders.

Nog is Schinkel druk bezig om zich in de studie der Grieksche fragmenten te verdiepen, nog zijn de gebouwen, die de vrucht dier studie mogen heeten, niet gereed, of een geheel nieuwe smaak doet zich reeds gelden. De Romantiek brengt de middeleeuwen weer in de mode en dit is voldoende om talrijke architecten, tot dusverre misschien nog aanhangers van

de klassieken, tot de Gothiek of het Romaansch te bekeeren. Weldra staan de klassici en de romantici in vijandelijke kampen tegenover elkander. Latere geslachten zullen zich dit haast niet kunnen voorstellen. Het zal hun onbegrijpelijk zijn hoe er in de 19e eeuw bouwmeesters waren, die in ernst over de vraag, welke vormen, die der middeleeuwen of die der oudheid, het best uitdrukking gaven aan den geest onzer eeuw, konden twisten. Reeds nu beginnen wij in te zien, dat de bouwwijzen van tijden die achter ons liggen, de onze niet kunnen zijn en dat, zal het ooit tot een nieuwen stijl komen, navolging van het bestaande volkomen nutteloos is.

De Romantiek oefende het eerst haar invloed uit op de Britsche eilanden. Talrijke schrijvers hadden haar komst voorbereid; de meest bekende is wel de vruchtbare Walter Scott. Maar pas omstreeks 1835 werd door het werk van den architect A. W. Pugin de bouwkunst der middeleeuwen algemeen bekend gemaakt. Toen dan ook in 1840 met de stichting van het Parlementsgebouw begonnen werd vond het algemeen goedkeuring, dat de architect Charles Barry daarvoor den lateren Perpendicular Style, als Tudorstijl bekend, gekozen had. Maar toen het gebouw verrees voldeed het niet aan de verwachtingen. Men vond den gevel aan den Theemskant vervelend en eentonig, den westelijken gevel te ordinair en te overladen. Dit oordeel heeft in den loop der tijden geen wijziging ondergaan. Als verzachtende omstandigheid wordt nu aangenomen, dat Barry de eerste geweest is, die poogde den Engelschen Kathedraalstijl voor een monumentaal wereldlijk bouwwerk te gebruiken. Een klemmende reden, waarom die stijl, om zoo te zeggen dood en begraven, weer werd opgedolven, is echter nu zoo min als vroeger op te geven. Nog thans maakt het een zonderlingen indruk, als men de leden van het parlement in hun moderne kleederdracht in een gebouw ziet, dat 15e-eeuwsch gedacht, voor 19e-eeuwsche menschen al zeer ongeschikt schijnt.

Had Barry het juiste begrip van den aard der middeleeuwsche kunst nog niet gehad, eenige Fransche bouwmeesters poogden dieper in het wezen dier architectuur in te dringen. Lassus en voornamelijk Viollet-le-Duc wilden voor de middeleeuwen verrichten wat door anderen voor het Grieksche tijdperk ondernomen was. Zoo ontdekte Viollet-le-Duc het groote beginsel, waaraan de Gothiek had vastgehouden, namelijk dat de vormen steeds de uitdrukking van de samenstelling moeten zijn. Ofschoon wellicht door de toepassing van dit beginsel de 19e eeuw, mits moderne motieven uitsluitend waren gebezigd, een nieuwen en eigenaardigen bouwtrant had kunnen verkrijgen, zoo werd deze proef niet genomen.

De bouwmeesters der verschillende landen, eenmaal door Viollet-le-Duc op weg geholpen, begonnen met ernst de hen omgevende werken der middeneeuwen te bestudeeren. Zoo raakten zij met het middeneeuwsch beginsel niet alleen, maar ook met de middeneeuwsche vormen vertrouwd, en met meer of minder geluk poogden zij die toe te passen, inzonderheid wanneer kerken gebouwd moesten worden. Zoo min als de klassici dachten zij er evenwel aan, om, gelijk de meesters der Renaissance gedaan hadden, de motieven zelfstandig te verwerken. Zuiverheid van stijl, ziedaar waarnaar in hoofdzaak werd gestreefd. Zoo ontstonden die talrijke quasi-middeneeuwsche gebouwen, waarvan Engeland wel de meeste bezit, ofschoon ook Duitschland en ons vaderland er verscheidene kunnen aanwijzen.

De studie der middeneeuwsche bouwwerken vestigde als van zelf de aandacht op den meer of min vervallen staat, waarin vele dier monumenten verkeerden. De wensch, om ze weder in hun oorspronkelijke schoonheid te zien, voerde tot uitgebreide restauraties en vernieuwingen.

In Duitschland besloot men tot de voltooiing van de Domkerk te Keulen, een werk, dat, indertijd met enthousiasme begonnen en onder algemeene toejuiching voleindigd, toch eigenlijk met kunst niets te maken heeft, omdat de geest des tijds er geheel vreemd aan gebleven is. Als voortbrengsel van middeneeuwsche architectuur kan het ensemble niet gelden, als uiting van 19e-eeuwsche kunst nog minder.

Ik kies hier de Domkerk te Keulen, omdat zij een der meest bekende voorbeelden is. Maar ook in de andere landen van Noord-Europa is het „restaureeren" van middeneeuwsche gebouwen op min of meer uitgebreide schaal geschied. Nergens is zooveel gerestaureerd als in Engeland en men heeft daar moeite een gebouw te vinden, dat aan een negentiende-eeuwsche opfrissching is ontkomen. Dat de bouwmeesters te goeder trouw waren, hieraan bestaat geen twijfel. Thans echter, nu het te laat is, begint men in te zien, hoeveel onheil door deze restauraties gesticht is.

Ook in Frankrijk werd en wordt nog veel gerestaureerd; er is daar haast geen kathedraal, die niet onderhanden is genomen. Wat Duitschland betreft, behoef ik u slechts aan de voltooiing van den Munstertoren te Ulm, aan de kathedralen der voornaamste steden te herinneren, om u aanstonds tal van meer of minder geslaagde restauraties voor den geest te brengen.

Het is u bekend, dat behalve Grieksche tempels en middeneeuwsche kathedralen nog vele andere bouwwerken en bouwstijlen onze negentiende-eeuwsche architecten aan motieven hebben moeten helpen.

Dat begon reeds in Schinkel's tijd, toen Friedrich Gärtner te München, die aanvankelijk aan de klassieken geofferd had, zijn oude afgoden verbrandde en de Romaansche gebouwen als voorbeelden koos. Van het constructieve beginsel, waarop de Romaansche stijl berust, was Gärtner zich echter niet bewust, en zoo nam hij slechts hier en daar een motief, om deze zonder smaak tot een geheel te vormen, dat nu niets dan een vreemd mengelmoes mag heeten.

Een wandeling door München is zeer leerzaam voor hem, die er zich van wil overtuigen, hoe onmachtig de 19e eeuw is geweest, iets karakteristieks op bouwkundig gebied voort te brengen. Daar staan de twee Pinakotheken, de oude, met verbleekte fresco's en quasi-klassieke details, de nieuwe, een staaltje van de meest onbeholpen Romantiek. Ronddolende door de haast al te breede straten van het nieuwe München, stuit men op een reusachtig oud-Grieksch tempelfront met een paar pylonen er naast. Dat zijn de zoogenaamde Propyleeën, eigenlijk een reusachtige sta-in-den-weg. Het is een poort, maar een poort zonder doel, een zuiver decoratiestuk. Was het monument van gips en als feestdecoratie ter begroeting van den een of anderen overwinnaar opgericht, het zou er nog mee door kunnen; thans, nu het van steen is, schijnt het den beschouwer belachlijk. Waartoe die kopie van een monument uit den tijd van Pericles in het begin van de negentiende eeuw in een Zuidduitsche stad opgericht? Ja, dit is zoo gemakkelijk niet te beantwoorden.

En als men, daarover peinzende, dan verder gaat, komt men aan de Feldherrnhalle, een zoo getrouw mogelijke nabootsing van de Loggia de' Lanzi te Florence. Iets specifiek negentiende-eeuwsch is ook

daarin niet te ontdekken. De Beiersche vorsten hielden bijzonder veel van kopieën, ziedaar wat de wandelaar moet denken, als hij in de Ludwigskerk een tot in bijzonderheden getrouwe herhaling eener Oud-Christelijke basiliek ziet. Doch als hij dan in de Maximilianstrasse het Beiersche Nationale Museum en het daartegenover gelegen regeeringsgebouw opmerkt, wordt het hem duidelijk, dat ook naar het vinden van een nieuwen bouwstijl is gestreefd. Maar hij glimlacht bij het zien van dit wonderlijk mengelmoes der meest heterogene motieven en kan zich niet begrijpen, dat er ooit een tijd geweest is, die dit mooi vond.

Had de Duitsche bouwkunst tot ongeveer 1870 tusschen Schinkel, Gärtner en de middeneeuwen geaarzeld, na dien tijd wierp zij zich op de Italiaansche Renaissance, echter ook sommige motieven der Duitsche Renaissance niet versmadend. Zoo landde zij bij den Barokstijl aan, die nog op het oogenblik bij onze oostelijke naburen vele aanhangers telt.

In Engeland bleef men tot voor korten tijd aan de Gothiek trouw; zij schijnt echter haar besten tijd gehad te hebben. Want nadat reeds Norman Shaw, Ernest George en Aston Webb zich bij den zoogenaamden „Queen Ann style" hadden aangesloten, ziet men nu, voor openbare gebouwen vooral, andere dan de tot dusverre als het ware in Engeland geijkte middeleeuwsche vormen kiezen.

In Frankrijk vormde zich, naast de eigenlijk Gothische school van Viollet-le-Duc, een andere, die, den Romaanschen stijl van Zuid-Frankrijk tot uitgangspunt nemend, een herleving en moderniseering daarvan beoogt door hem te vermengen met klassieke motieven. Verscheidene der nieuwe Parijsche kerken, o. a. die van het Sacré Coeur op Montmartre, zijn de vrucht van deze pogingen.

Het zou mij te ver voeren, al de stijlnuances, die in de 19e eeuw onder de Europeesche architecten aanhangers vonden, hier op te sommen. Vooral moet ik mij bekorten, omdat het mijn voornemen is nog wat langer bij de bouwkunst van Nederland in de 19e eeuw stil te staan.

Maar dit moet ik toch nog opmerken, dat de geheele eeuw door nergens een dringende noodzakelijkheid tot stijlwisseling valt waar te nemen. Wordt misschien in de eerste jaren der eeuw het gebruik van Romeinsche vormen door het Napoleontisch Keizerrijk althans eenigszins gemotiveerd, de bouwvormen laten gekozen wortelen volstrekt niet in den tijdgeest, zooals dit met vroegere stijlen het geval was. Als men de historische stijlen met prachtige boomen mag vergelijken, dan is onze 19e-eeuwsche stijl een doode stok, waaraan takken, van die boomen afgehakt, werden gespijkerd. Was zulk een tak verdord, wat natuurlijk na korten tijd het geval moest zijn, dan werd hij door een anderen vervangen. Dat die doode stok met zijn aangespijkerde takken een parodie op een boom vormt, wie is er, die dat niet erkent?

Zullen wij weer een levenden, geen dooden stijl krijgen, dan moeten wij mesten, zaaien en dan geduldig afwachten. Aan dit geduld heeft het in onze haastige eeuw ontbroken. Men wilde reeds dadelijk in de schaduw van boomen zitten, en groef er daarom eenige uit het bosch der historische stijlen op. Waren zij dan echter op ons 19e-eeuwsch terrein aangekomen en in den grond gezet, dan bleek het, dat de boomen niet groeien wilden, doch weldra verkwijnden.

Het is wel zonderling, dat de 19e eeuw, over zooveel meer hulpmiddelen en materialen beschikkende dan haar voorgangsters, met al dien rijkdom eigenlijk niets heeft weten uit te voeren. Haar eenig ideaal is geweest, althans in de bouwkunst, om het te doen schijnen, alsof zij geen 19e eeuw was, maar de een of andere vroegere. Van waar die vrees, om zichzelf te wezen? Het altijd maar achteruitzien heeft geen goed gedaan. Men heeft in de 19e eeuw zooveel en zoo velerlei gehoord, gezien en gelezen, dat het haast onmogelijk wordt, nog oorspronkelijk te zijn.

De 19e-eeuwsche bouwmeester is met ongeveer alles, wat zijn voorgangers gemaakt hebben, door afbeeldingen bekend. Hij neemt hier een motief, daar een motief en tracht die motieven op zoo smaakvolle wijze als hem mogelijk is, tot een geheel te vereenigen. Andere eeuwen dachten daar anders over. Het zou geen achttiende-eeuwsch bouwmeester in de gedachte zijn gekomen, zich een verzameling van afbeeldingen van bouwwerken uit de zeventiende of eenige andere eeuw aan te schaffen. Wellicht kocht hij eenige prentwerken zijner tijdgenooten, doch met die zijner voorgangers hield hij zich niet op. Evenmin keurde een vijftiende-eeuwsch architect de bouwwerken van de veertiende of dertiende eeuw veel aandacht waardig. Zelfs als hij gebouwen uit vroegeren tijd vervolgen of afmaken moest, sprak hij met de meeste vrijmoedigheid zijn eigen taal en gaf zich geen de minste moeite om zich in de denkwijze van het voorgeslacht in te werken. Niemand verlangde toen wat anders; iedereen vond het zoo natuurlijk, dat men in den stijl van zijn eigen tijd bouwde, dat het geen enkel bouwpatroon in het hoofd zou zijn gekomen, om een gebouw in den een of anderen ouderen stijl te bestellen. Gij zult mij wellicht tegemoetvoeren, dat dan toch de verschillende stijluitingen, die wij gewoon zijn onder den gemeenschappelijken naam van Renaissance saam te vatten, navolgingen zijn van iets, dat reeds bestond.

Maar ik mag u dit niet toegeven. Want zoo de kunstenaars der Renaissance al enkele antieke motieven hebben gebezigd, dan deden zij dit met een vrijheid en meesterschap zoo groot, dat een geheel nieuwe bouwtrant ontstond. Hun werk is te vergelijken bij de variaties, door Beethoven over bekende thema's gemaakt, meesterwerken in den waren zin des woords, al waren de motieven aan andere kunstenaars ontleend.

(*Wordt vervolgd.*)

NIEUWE KUNST.

Van het tijdschrift „Dekorative Kunst" is dezer dagen de tweede aflevering verschenen. Zij begint met een rijk-verlucht opstel over deurbeslag.

Dit opstel is in vele opzichten lezenswaard. De schrijver wijst op de al te groote waarde, die men in de laatste jaren aan de zichtbare hang- en sluitwerken van deuren, meubelen enz. is gaan toekennen.

„Een beslag is slechts bijzaak, dwingt men het een hoogere beteekenis op, dan wordt het een onding. Een meubel moet in de eerste plaats door zijn verhoudingen, door de samenstelling van zijn hoofdlijnen karakteristiek worden. Het zóó te maken, men weet het, is uiterst moeilijk voor hem, die ook aan het grondbeginsel, dat vóór alles bruikbaarheid verlangt, getrouw wil blijven".

In deze woorden ligt veel waarheid. Het is ook onze overtuiging, dat bijwerk geen hoofdzaak mag worden. Minder zijn wij het met den schrijver eens, waar hij later zegt: „Zonder twijfel is in het moderne interieur het platte vlak alleen geschikt om versierd te worden. De Renaissance heeft de noodlottige vermenging van beeldhouwkunst en bouwkunst gezien; de nieuwe smaak verzet zich tegen het bedekken van vlakken met snijwerk, als vruchten, dieren of men-

schenhoofden, zoo goed als tegen het gebruiken van lichamen in bukkende houding voor pijlers en dergelijken. Men wenscht de samenstelling niet door de kunst bedekt te zien en wil het vlak niet door den beeldhouwer laten misbruiken. Dus blijft alleen het vlakke ornement over".

Deze bewijsvoering schijnt ons uiterst zwak. Schimpen op de Renaissance is tegenwoordig mode; men praat het elkander na, dat zij „noodlottig" is geweest. Wij hopen, dat de nog niet geboren nieuwe kunst, die reeds vóór zij het levenslicht aanschouwd heeft, zooveel praats maakt, zoo eervol een plaats als de veelgesmade Renaissance in de kunstgeschiedenis zal innemen.

Dat de „nieuwe smaak" zich tegen plastische versieringen zou verzetten, het is zeer goed mogelijk. Maar een werkelijk klemmende reden, die dat verzet motiveert, kunnen wij niet ontdekken. Want de wensch, om de „samenstelling" door niets bedekt te zien, is een „moderne" eisch, die eigenlijk volstrekt niets moderns heeft. Gij kunt het vragen aan wien gij wilt, of het iemand wat schelen kan, of de „samenstelling" van een meubel of iets dergelijks zichtbaar is, en gij zult algemeen de grootste onverschilligheid vinden. Maar voor de practische bruikbaarheid heeft ieder oog. Een stoel moge nog zoo „zichtbaar" met spieën in elkander gezet zijn, als hij zwaar in de hand is en men er niet gemakkelijk op zit, wil niemand hem hebben.

De schrijver is het in deze met ons eens, wat men na de aanhaling, die wij reeds deden, zeker niet zou verwachten. Maar, men oordeele: „De natuurlijke redeneerkunst is de kunstenaars vóór geweest. Eer men aan moderne kunstnijverheid dacht, werden reeds zeer moderne deurgrepen gemaakt en dat wel door menschen, die volstrekt niet als kunstenaars zich beschouwden; toch behoort hun werk nog tot het beste, dat bekend is. De tramwagens in bijna alle steden hebben deurgrepen, die wij niet aarzelen voor wonderwerken te verklaren in vergelijking met die, welke naar oude zijn gevolgd of die uit het verwilderd brein van hedendaagsche jonge beeldhouwers zijn voortgekomen. Die grepen zijn buitengewoon practisch en moeten dat ook wezen; een deur, die per minuut misschien tienmaal wordt opengeschoven, moet op het oogenblik, dat de hand haar aanraakt, als het ware met die hand samengroeien, en ook bij zwakke kracht gemakkelijk in beweging te brengen zijn."

Dit is misschien geen fraai proza; de bedoeling is echter duidelijk, dat de schrijver ons wil doen zien hoe uit de doeltreffendheid, als van zelf en onbewust, de schoonheid ontstaat.

De illustratiën bij het artikel zijn echter niet geschikt, om ons de toepassing van dit beginsel helder voor oogen te stellen. Van practische bruikbaarheid, die tot nieuwe vormen gevoerd heeft, is niets te bespeuren. Grilligheid, ziedaar alles, wat wij er in ontdekken kunnen. Wie heeft er bv. ooit behoefte gevoeld aan een glasdeur, waarvan de roeden zich, als een fragment van een spinneweb, in een der benedenhoeken bevinden? Misschien zou een winkelier, wiens spiegelruit gebroken is, op deze wijze de stukken nog kunnen bezigen. Wij mogen echter niet aannemen, dat de ontwerper aan een dergelijk geval gedacht heeft. Het geneesmiddel zou erger wezen dan de kwaal.

In een volgend opstel vervolgt de heer S. Bing zijn beschouwingen over de richting, waarin wij drijven. Hij gaat den invloed na, door de Japanners op het Westen uitgeoefend. Die invloed schijnt hem in vele opzichten ongunstig toe, daar men alleen de manier der Japanners volgde, doch zich de moeite niet gaf om de beginselen, waarvan zij uitgaan, na te speuren. Waarheen wij drijven wordt ons ondertusschen nog niet gezegd. Mogelijk blijft dit een verrassing voor een volgend nummer, ofschoon er niet vermeld wordt dat een vervolg is te wachten.

Als men, verlangend naar dit vervolg, argeloos de bladzijde omslaat, vindt men een artikel van A. Pit over „der Holländische Bildhauer Zijl". De schrijver behoort tot de bewonderaars van den beeldhouwer, doch dit belet hem niet enkele zeer juiste opmerkingen te maken. „Zijl laat, als alle onze jonge kunstenaars, den invloed van oudheidkundige studiën waarnemen . . . . . De verhoudingen en vele onderdeelen, soms van een barbaarschen smaak, herinneren aan de bekoorlijke kapiteelen in Noord-Italiaansche kerken van de 2de, 2evende en achtste eeuw, of aan de overblijfselen van de Merovingsche bouwkunst."

De schrijver tikt hier den spijker op zijn kop; maar is men nu zoo „modern" als men de 7e in plaats van de 17e, de 6e in plaats van de 16e eeuw navolgt? Navolging is *altijd* uit den booze. *„Zelf* moet gij zoeken en *zelf* moet gij vinden!"

De heer A. Pit vervolgt dan: „Zijl's groote jeugd, niet alleen wat zijn ouderdom, maar meer nog wat zijn karakter betreft, verklaart den nog weinig volmaakten vorm zijner kunst. Zoo hebben bv. eenige zijner beelden leelijke gelaatstrekken, te sterk aangegeven voorsprongen en een ruwe levendigheid, ofschoon zij toch geen bijzonder plastisch effect maken en zich niet bijzonder in het geheugen van den beschouwer prenten. Wat aan zijn figuren somtijds ontbreekt, is met een woord karakter, karakter dat ook zonder ruwe middelen zich weet te doen gelden."

Inderdaad, daar is in de kunst van Zijl iets gewild ruws, iets onafs, wat niet aangenaam aandoet. Bij de decoratief opgevatte dieren, waarvan er verscheidene in de aflevering zijn afgebeeld, hindert deze ruwheid het minst. Het medaillon-portret van een heer met een allongepruik, weergegeven in „Merovingischen" stijl, doet echter eer denken aan onbeholpenheid dan aan hooge kunst.

Een volgend opstel is van de hand des heeren A. Endell, die, op de wijze zooals alleen een Duitscher dat kan, de kunstphilosophie der allernieuwste richting beschrijft. Wat tot dusverre in de kunst werd geleverd, was slechts het werk van armzalige stumperts. Maar, zegt de heer A. Endell: „wel bestaat reeds lang onbewust in de menschen de blijheid over vormen, wel is in de geschiedenis der beeldende kunsten duidelijk een zekere ontwikkeling waarneembaar, doch die blijheid is nog niet tot een zeker bezit geworden, dat niet meer verloren kan gaan." En daaraan zal de nieuwste richting ons nu helpen, zij zal de oogen van het menschdom voorgoed doen opengaan. Dan zal men den blik richten „op de bijzonderheden der wortels van een boom, op de inplanting van een blad op een stengel, op de samenstelling van boombast, op de lijnen, die het troebele schuim langs de oevers van een meer vormt, dan zal men die vormen „medeleven!" Een nieuwe wereld zal voor ons „opstaan", duizend stemmingen zullen in ons wakker worden, wij zullen treurende boomen, boosaardige takken, kuische grasjes en schrikwekkende bloemen zien. Maar ook veel vervelends, onbeduidends en onbruikbaars zullen wij aanschouwen. Zoo gaat de heer Endell nog een paar kolommen op apocalyptischen toon voort, om ons het bovenaardsch Jeruzalem, dat de nieuwe kunst ons brengen zal, te malen. Wachten wij nu af, of de ziener gelijk krijgt of niet. De toekomst kan hier reeds spoedig uitspraak doen.

Een opstel van Edouard Garnier handelt over Albert Dammouse, een Franschman, die zich met het vervaardigen van porselein en aardewerk bezighoudt en daarbij, als versiering, zeer eigenaardige plantenmotieven gebruikt, die, tamelijk realistisch en niet gestyleerd, toch een behaaglijken indruk maken. Over het kleureffect kan men bij de lichtdrukken natuurlijk niet oordeelen.

„Mitte frei" heet ten slotte een artikel, waarin de heer Hans Schmidkunz ons betoogt dat wij, bij het meubelen onzer vertrekken, het midden vrij moeten laten. Het schijnt dus, dat men dit in Duitschland nog niet doet. Bij ons in Nederland ziet men haast nergens meer de tafel in het midden staan. Zij wordt in den regel schuins in een hoek gezet, met de gemakkelijkste stoelen eromheen.

De correspondenties uit verschillende plaatsen zijn niet van groote beteekenis. Onder de daarbij gevoegde afbeeldingen is vooral merkwaardig die van Thuringsch aardewerk, waarbij kannen voorkomen, die als twee druppelen water gelijken op de bruine en groene melkkannen, die men in onze keukens pleegt te zien.

Reeds werden antieke beddepannen in moderne salons opgehangen; zullen wij nu ook de keukenmelkkannen naar de salons zien verhuizen?

Wij moeten het afwachten. W.

BAKSTEENARCHITECTUUR.

In het *Antiquarisk Tidskrift för Sverige*, deel V no. 1, onder redactie van den bekenden archeoloog Hans Hildebrand, verscheen een belangrijk artikel van E. Wrangel over de baksteen-architectuur in Noord-Europa en de domkerk te Upsala (*Tegelarkitekturen i Norra Europa och Upsala domkyrka*).

De schrijver behandelt achtereenvolgens het materiaal en zijn eigenschappen, de oudste overblijfselen van die architectuur, den baksteenbouw in de Gothische stijlperioden. Hoofdstuk III is gewijd aan de beschrijving van de hoofdkerk te Upsala, terwijl in een naschrift de invloed wordt behandeld van den Nederlandschen baksteenbouw op dien van Noord-Europa.

De verhandeling, groot 152 pagina's, bevat verder een opgaaf van de literatuur over het onderwerp en is versierd met 42 afbeeldingen, waaruit enkele uit ons land (Dordrecht, Utrecht). Een bijgevoegd kaartje geeft een overzicht van het gebied, waar de baksteenbouw zich heeft uitgestrekt, met aanduiding der plaatsen, waar zich de belangrijkste overblijfselen van die architectuur bevinden.

Ik meen goed te doen met de lezers van *De Opmerker* in kennis te stellen met dezen, ook voor ons land interessanten arbeid, die afzonderlijk verkrijgbaar is voor den geringen prijs van 2 Kr. 25 öre.

Middelburg, 15 November 1897.

J. A. Frederiks.

BUITENGEWONE PRIJSVRAAG.

Ontwerp van een gedenkteeken op het Regentesseplein te 's-Gravenhage, uitgeschreven door de Afd. 's-Gravenhage der Maatsch. t. b. d. Bouwkunst.

Het Gedenkteeken moet worden ontworpen in natuurlijke steen of ijzer of in eene combinatie van beide materialen; het gebeel moet duidelijk de bestemming uitdrukken en passend zijn bij de omgeving.

Het gebruik van zink of surrogaten is uitgesloten; de keuze van stijl wordt den ontwerpers overgelaten.

Voor de oprichting is een som beschikbaar van *f* 6000, waaruit alle kosten, ook die van fundeering moeten worden bestreden.

NB. De kruinhoogte der bestrating van het Regentesseplein ligt 2.81 M. + D. P., de diepte der vaste zandplaat ongeveer gelijk met D. P.

Er worden verlangd:

1°. Eene situatietoeekening van het Regentesseplein met aangrenzende straten volgens de bij het programma behoorende schets, waarop de plaatsing van het gedenkteeken nauwkeurig moet worden aangegeven. Schaal 1 : 1000.

2°. Minstens twee aanzichten van het gedenkteeken. Schaal 1 : 50.

3°. Een plattegrond van het gedenkteeken. Schaal 1 : 50.

4°. Eene perspectiefteekening van het gedenkteeken, gezien van het punt P op de situatieteekening aangegeven.

5°. Een of meer details, waaruit de motieven en constructiedeelen duidelijk blijken. Schaal 1 : 10.

6°. Eene begrooting van kosten, waaruit blijkt dat het gedenkteeken voor den gestelden prijs kan worden uitgevoerd.

De teekeningen mogen niet gekleurd of opgewerkt, maar moeten uitsluitend in lijnen behandeld zijn.

Voor de ter bekroning waardig gekeurde ontwerpen worden uitgeloofd twee prijzen, als: 1e Prijs: het Getuigschrift der Afdeeling benevens eene som van *f* 175, en 2e prijs: genoemd Getuigschrift en *f* 75.

De met den 1n prijs bekroonde wordt, wanneer tot de oprichting is besloten, met de leiding van de uitvoering belast.

Programma en situatie van deze prijsvraag zijn bij den 1e Secretaris, den heer F. J. Bremmer Hz., verkrijgbaar en worden op franco aanvrage door hem toegezonden.

Algemeene Bepalingen.

Art. 1. De mededinging aan deze prijsvraag wordt opengesteld voor alle Nederlandsche kunstenaars.

Art. 2. De ontwerpen moeten vóór of op 15 Februari 1898 vrachtvrij worden ingezonden aan den heer D. E. C. Knuttel, Voorzitter der Afdeeling, Fluweelen Burgwal 16, 's-Gravenhage.

Art. 3. Het schrift op de teekeningen en de daarbij te voegen memorie van toelichting mag niet dat van den ontwerper zijn.

Art. 4. De ontwerpen moeten voorzien zijn van een motto, dat herhaald is op een bij te voegen verzegelden brief, bevattende den naam en de woonplaats van den vervaardiger. Buiten op den brief moet een kenbaar teeken tot terugverdering gesteld zijn, en tevens een correspondentie adres, om zoo noodig indirect met den inzender in briefwisseling te kunnen treden.

Art. 5. De jury van beoordeeling zal bestaan uit de volgende vijf heeren: J. F. R. van de Wall, civiel ingenieur, lid der commissie voor het gedenkteeken; A. W. M. Odé, beeldhouwer, te 's-Gravenhage; A. le Comte, kunstschilder, te Delft; Henri Evers, architect, te Rotterdam en D. E. C. Knuttel, Rijksbouwmeester, te 's-Gravenhage.

Art. 6. De bekroonde ontwerpen worden het eigendom van de Commissie voor het gedenkteeken. De Afdeeling behoudt zich echter het recht voor deze en alle naar haar oordeel daarvoor geschikte ontwerpen ter reproductie af te staan voor een der uitgaven van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, zonder daarvoor aan de vervaardigers eenige vergoeding te geven. De niet bekroonde ontwerpen worden aan de correspondentieadressen teruggezonden.

Art. 7. De ontwerpen zullen na uitspraak der Jury openlijk te 's-Gravenhage worden tentoongesteld in een nader bekend te maken lokaal, alwaar ook het Juryrapport ter inzage zal liggen.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Vergadering van Vrijdag 12 November 1897.

In de matig bezochte vergadering trad de heer G. H. Baner Jr. op met een voordracht over „Het Parijsche huis", vrij gevolgd naar de daarover verschenen studie van de vicomte G. d'Avenel.

Na geschiedkundig te hebben aangetoond, dat het tegenwoordige Parijsche huis een vrucht is van jongen datum, ging spreker over tot de eigenlijke constructie. Hij beschreef de verschillende materialen voor de samenstellende deelen gebruikt en besprak de werklieden, waarvan de behandeling dezer materialen was toevertrouwd. De uitgebreidheid van het onderwerp noopte den heer Baner het tweede gedeelte der voordracht, de beschrijving van het inwendige, tot een volgende vergadering uit te stellen.

Aan de Vergadering werd machtiging gevraagd de som, voor de prijsvraag van 1898 beschikbaar, te voegen bij die voor de buitengewone prijsvraag van het gedenkteeken op het Regentesseplein alhier. Geen der aanwezige leden had daartegen eenig bezwaar.

Langs de wanden der zaal waren afbeeldingen van Parijsche huizen tentoongesteld van verschillende typen en klassen, waarvan de aanwezigen belangstellend kennis namen.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

Afdeeling Amsterdam.

In de vergadering van 17 dezer hield de heer J. H. de Groot, architect te Amsterdam, een voordracht over het motief in de versieringskunst. Spreker stelde echter vooraf dat de lezing minder een voordracht was dan wel een causerie, niet alleen over het motief, doch ook over principes in kunstwerken.

Het eerste kenmerk voor een kunstuiting is, volgens spreker, eenheid; deze eigenschap moet aan het geheel en aan alle onderdeelen te zien zijn, zoowel door rythmus, kleur als materiaal. Na het beschrijven van wat hij onder „waar, goed en schoon" verstaat, komt spreker tot de conclusie, dat wat waar is, goed is, maar daarom nog niet schoon behoeft te zijn en de waarheid, die een kunstenaar in zijn werk denkt te leggen, een product is van ondervinding en tijdsomstandigheden; immers niemand kan zich aan de wetten der natuur en andere invloeden onttrekken. Heeft men veel in Gothiek gewerkt en de principes daarvoor, dan begrijpt men Renaissance eerst, wanneer men ook daarvoor de principes heeft leeren kennen. Vervolgens toonde spreker aan dat motieven aan de natuur ontleenen en styleeren eigenlijk plagiaat plegen is; evenals alles in de natuur groeit, moet ook een ornement, een kunstwerk groeien. Door verschillende schetsen maakte spreker duidelijk wat hij onder „stapelen" en „groeien" verstaat; bij de klassieke kunst is het „stapelen" door den rythmus ten toppunt gevoerd, bij het Gothiek treedt het „groeien" op den voorgrond. Spreker wijst er nog op, dat aan schelpen beter dan aan bladeren en bloemen ornamenten ontleend kunnen worden, en eindigt met een beschouwing over het silhouet bij gebouwen.

Een daverend applaus dankte spreker voor zijn boeiende en leerrijke voordracht. Hierna nam de Voorzitter, de heer Haver, het woord, bedankte spreker nogmaals en deelde mede dat twee uitgevers eenige boekwerken aan de bibliotheek der Vereeniging geschonken en zich tijdens deze vergadering 8 nieuwe leden aangemeld hebben.

Na het aannemen van den heer F. Vaas als lid, werd de vergadering gesloten.

VEREENIGING VOOR BOUWKUNST EN AANVERWANTE AMBACHTEN TE ALKMAAR.

Vergadering van 12 November 1897.

De Voorzitter, de heer H. J. de Groot, opent de vergadering en verzoekt den secretaris lezing der notulen van de voorgaande vergadering, welke hierna worden goedgekeurd.

Op het convocatiebiljet was als no. 2 van de agenda aangekondigd: „Voorstel van het Bestuur tot opheffing der vereeniging."

De Voorzitter zeide dat dit voorstel een gevolg was van de weinige sympathie der leden, waar op de meeste vergaderingen, zelfs na de reorganisatie van de vereeniging, behalve het Bestuur, hoogstens 5 of 6 leden tegenwoordig waren. Niettegenstaande herhaalde aansporingen én van den tegenwoordigen én van den vroegeren Voorzitter, den heer G. Looman, schenen de leden, op enkele uitzonderingen na, zich tot leus te hebben gesteld: laissez faire, laissez passer.

Met algemeene stemmen werd hierna het bestuursvoorstel aangenomen en overgegaan tot den verkoop van de tijdschriften en portefeuilles die voor den leescirkel dienst deden. Na deze tragisch-komische handeling werd bepaald dat het batig saldo, dat in de vereenigingskas aanwezig was, zou worden gestort in de kas der vereeniging „Kunst zij ons doel".

Tot commissie van liquidatie werden benoemd de heeren Cock, Messelaar en Matthijsen. De vergadering werd daarna door den Voorzitter gesloten.

*

Het is mij niet mogelijk dit laatste verslag der Alkmaarsche vereeniging te sluiten, zonder een woord van dank aan te bieden aan hen, die hun tijd en gaven zoo menigmaal ten beste der Vereeniging hebben gegeven; zij hoopten door woord en beeld het zeer middelmatig peil, waarop helaas de bouwkunst c. a. over het geheel in de stad der victorie staat, te verhoogen.

Wanneer de vereeniging „Kunst zij ons doel" hare werkzaamheden eenigszins uitbreidt en behalve hare teekenavonden en kunstbeschouwingen, ook door onderlinge besprekingen enz. over architectuur, kunstindustrie" enz. het doel tracht te bereiken, wat de overledene, door welke oorzaak dan ook, niet vermocht, twijfel ik niet of de ex-leden van „Bouwkunst en aanverwante ambachten" zullen spoedig op hare ledenlijst gevonden worden. „l'Union fait la force".

De Verslaggever.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. Bij beschikking van den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid is Dr P. J. H. Cuypers, architect der Rijksmuseumgebouwen, te Roermond, benoemd tot lid der commissie, ingesteld ten einde den Minister van advies te dienen ter zake van het onderhoud en de herstelling van het gerechtshof en de groote zaal op het Binnenhof alhier.

De commissie is thans samengesteld uit de volgende leden: C. Muysken, ingenieur-architect te Amsterdam, tevens voorzitter; Dr. P. J. H. Cuypers, architect der Rijksmuseumgebouwen, te Roermond; F. J. Nieuwenhuis, architect-directeur der gemeentewerken te Utrecht; C. H. Peters, rijksbouwmeester in het 1e district der landsgebouwen, te 's-Gravenhage, en D. E. C. Knuttel, rijksbouwmeester in het 2e district der landsgebouwen te 's-Gravenhage, tevens secretaris.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

benoemd tot ingenieur 3e kl. de aspirant-ingenieur Jhr. P. J. Boreel;

overgeplaatst naar de residentie Banka de opzichter 3e kl. P. J. Klink.

— Gedetacheerd bij de exploitatie van den staatsspoorweg ter Sumatra's Westkust, de adj.-chef H. F. van Stipriaan Luïscius.

— Bij kon. besluit is benoemd tot ingenieur der mijnen C. Blankevoort, thans tijdelijk adjunct-ingenieur.

— Door den Minister van Waterstaat zijn benoemd tot buitengewoon opzichter: A. J. van den Oever bij de verbetering van de Maas onder Lith en Heerewaarden; C. A. Blasser bij de herstellingen aan de leidammen van de schutsluis te St. Andries, en G. Hartmans te Hellevoetsluis voor het uitwerken der plannen enz. voor de haven te Numansdorp.

— Bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen is benoemd tot opzichter-teekenaar bij den dienst van weg en werken de teekenaar L. J. Th. Steijns aan de werkplaats te Utrecht.

— Voor de benoeming van een directeur der Utr. Tramwegmaatschappij is door commissarissen de volgende alphabetische aanbevelingslijst opgemaakt: C. Bosman Jr., ingenieur te Alkmaar; A. van Eysden, 1e ambtenaar Dedemsvaartsche stoomtrammaatschappij, te Dedemsvaart; F. M. Loep, ambtenaar der Geldersch-Overijsel stoomtrammaatschappij te Deventer.

DIENSTAANBIEDINGEN.

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING, VAN-DER-HELSTSTRAAT 29, AMSTERDAM.

Opz.-landmeter,	oud	35 jaar,		verl. sal.	ƒ 900 à ƒ 1200	p. jaar.
Opzichter,	„	22	„		„ „ „ 60 à „ 70	„	ind.
„	„	20	„		„ „ „ 40 à „ 50	„	„
„	„	50	„	geh.	„ „ „ 90	„	„
Opz.-teekenaar	„	28	„		„ „ „ 90	„	„
„	„	18	„		„ „ „ 30	„	„
„	„	28	„	ongeh.	„ „ „ 80	„	„

Teekenaar, Hand-, Bouw-, Penteekenen, leeft. 38 jaar, ongeh. salaris naar werkz.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Ontwikkeld bouwk. opzichter-teekenaar, vertrouwd met het redigeeren van overeenkomsten, rapporten enz. Adres lett. W H, Bureau dezes. Salaris ƒ 1400. (*Zie adv. in dit no.*)

Gevraagd
een ontwikkeld bouwkundig
Opzichter-Teekenaar,
vertrouwd met het redigeeren van overeenkomsten, rapporten, enz. **Salaris ƒ 1400.**
Kennis van werktuigkunde en electrotechniek, alsmede van Duitsche correspondentie, strekt tot aanbeveling.
Brieven onder lett. W. H. Bureau van dit Blad.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer
Mem. San. Inst. LONDON.
Kantoor: **130 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**
Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.
Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen.* — *Closets, Waschtafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**
Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

D. J. BREEDVELD,
Steenhouwer. DORDRECHT.
levert: Gepolijst en gefrijnd HARDSTEENWERK.
WITTE en GEKLEURDE MARMERWERKEN.
ZANDSTEEN in verschillende soorten. SCHOORSTEENMANTELS enz.
Bekroond met de Zilv. Med., Nat. Tentoonstelling van Nijverheid & Kunst, Dordrecht 1897

HH. AANNEMERS.
Alvorens uwe CEMENTTEGELS, PUTTEN, RINGEN, RIOLEN enz. te bestellen, vraagt prijsopgave bij:
Jac. G. v. d. MUEREN,
Leidscheweg 35a,
UTRECHT.
Vertegenwoordiger der Oudenrhynsche Cementsteen en Cement ijzerwerk fabriek.
Alles op strengste keur.

A. P. SCHOTEL Gᴱᴺ.
DORDRECHT.
Stoommarmerzagerij Steenhouwerij.
Steen- en Marmerhandel.

TATTERSALL & HOLDSWORTH,
ENSCHEDE.
Globe, Works en Stores.
Aanleg van **Centrale verwarming** in **SERRES, BROEIKASSEN,** PARTICULIERE en OPENBARE GEBOUWEN enz.
HANDEL in **Wand- en Muurtegels.** Asphalt, Schoorsteenmantels, Vloeren.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.
AANBESTEDING.
Op **Dinsdag** den **7n December 1897,** des namiddags ten **2** ure *(locale tijd),* aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse **Park** te UTRECHT, van:
BESTEK No. 741.
Het maken van gebouwen en inrichtingen, het maken van grondwerken, het opbreken en leggen van sporen en wissels en eenige diverse werken ten behoeve van de halte ACHT van den spoorweg BOXTEL—EINDHOVEN.
Begrooting ƒ 11500.
De besteding geschiedt volgens § 74 van het bestek.
Het bestek ligt van den 17n November 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. VAN LIEBERGEN te *Venlo* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van ƒ **1.50.**
Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.
Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 30sten November 1897 ten 11 ure voormiddag *(West-Europeesche tijd).*
UTRECHT, den 15den November 1897.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.
AANBESTEDING.
Op **Dinsdag** den **7n December 1897,** des namiddags ten **2** ure *(locale tijd),* aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht,* van:
BESTEK No. 183.
Het leveren van onbereide Telegraaf- en Schoorpalen ten behoeve der Staatsspoorwegen.
De besteding geschiedt volgens art. 12 van het bestek.
Het bestek ligt van den 18den November 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Ingenieur Chef der Werkplaatsen en Magazijnen G. J. F. VAN VRIJBERGHE DE CONINGH te *Utrecht* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **ƒ 0.50.**
Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Ingenieur voornoemd.
UTRECHT, den 15den November 1897.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.
AANBESTEDING
Op **Dinsdag** den **30sten November 1897,** des namiddags ten **2** ure *(locale tijd),* aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht,* van:
BESTEK No. 181.
Het leveren van eiken wisselhout en eiken brugliggers ten behoeve van de Staatsspoorwegen.
De besteding geschiedt volgens art. 11 van het bestek.
Het bestek ligt van den 14den November 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Ingenieur Chef der Werkplaatsen en Magazijnen G. J. F. VAN VRIJBERGHE DE CONINGH te *Utrecht* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **ƒ 0.50.**
Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Ingenieur voornoemd.
UTRECHT, den 14den November 1897

ROLLUIKEN van ***hout*** en van ***staal,*** in verschillende ***constructiën.*** Prijscouranten en inlichtingen op aanvrage gratis bij
W. H. M. SCHOLTE,
Fabrikant, **Prinsengracht 516, AMSTERDAM.**

P. B. W. SINGENDONK,
ARNHEM.
GROF- en FIJNSMEDERIJ.
LEVERT **alle** soorten **HEKWERK** en verdere **Smidswerken,** tegen concurreerende **prijzen.**

10 jaar Garantie.
JOHN's
Schoorsteenkap en Ventilator
(Gedeponeerd in alle landen van Europa.)
Zon, Regen en **Wind** werken **gunstig** op den trek van den Schoorsteen.
Goedkooper en **beter** dan eenige andere kap. Kan niet vastroesten. Werkt geruischloos. Zeer **gemakkelijk** schoon te maken.
Getuigschriften, Prospectussen en Inlichtingen verstrekt
ROBBERT KALFF, *Utrecht, Maliesingel* **19.** (1)
Alleenverkoop voor Nederland en Koloniën.

GEBR. HESSE, Damrak 68,
AMSTERDAM.
Leveren complete **CLOSETINRICHTINGEN.**
„ „ **BADINRICHTINGEN.**
WASCHBAKKEN, GASORNAMENTEN enz. Tegen concurreerende prijzen.
Plaatsing en inrichting door geheel Nederland. Teekeningen en prijscouranten op aanvrage. Wederverkoopers ontvangen het gewone rabat.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845

's GRAVENHAGE, *Kerkplein*, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

PHOTOLITHOGRAPHIE.

PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting

van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijn inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking worden op franco aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

ROTTERDAM. AMSTERDAM
Nieuwehaven 115. Bilderdijkkade 109

A. E. BRAAT.

Hoofd-Vertegenwoordiger der

JOSSON-CEMENT

voor NEDERLAND en INDIËN.

Uitsluitend: 1ste soort AND. TRAS

(volgens de nieuwe A. V. met 7½ % gloeiverlies).

Handel in Bouwmaterialen.

De **TEGELZAAK** is gevestigd

Spuistraat 108,

AMSTERDAM.

G. J. OOR

(voorheen ANT°. DE WILD).

Specialiteit

IN

PARKETVLOEREN

EN

MUURTEGELS.

ROTTERDAM, Oost-Zeedijk 272.

F. en W. BEIJNE,

Decorateurs.

LEVEREN **Zaal-. Tuin-. Straatversieringen en Illuminatiën.**

Verplaatsbare Tooneelen in huur.

RUYSDAELKADE 159. AMSTERDAM.

SPECIAAL INGERICHT voor het bewerken van

TEAKHOUT.

Stoomtimmerfabriek „De Arend".

C. BRUIJNZEEL & ZONEN. - Rotterdam.

Corns. GIPS Cornszoon, Dordrecht.

CREOSOTEEREN
BURNETTEEREN } op strengste keur.
KYANISEEREN
GEDEELTELIJKE CREOSOTEERING.

HOUTHANDEL — DWARSLIGGERS.

UTRECHTSCHE ASPHALT-FABRIEK.

Herhaalde Bekroningen: Diploma's Zilv. Medailles enz.

Prima **ASPHALT-DAKPAPIER** in **alle** Merken, **'t beste en goedkoopste** dat er bestaat. *Asphalt daklak, Asphaltmastiek, Carbolineum enz.*

DAKBEDEKKINGEN van ASPHALTPAPIER, kant en klaar onder ***Jarenlange*** garantie. Maken **alle** voorkomende **Asphaltwerken.**

Echte VULKAAN HOUTCEMENT-DAKBEDEKKINGEN,

met 10 jaren garantie. **Honderden** reeds gemaakt door **'t geheele land en alle tot volkomen** tevredenheid, waarvoor de bewijzen voorhanden zijn.

UTRECHT. **Firma STEIN & TAKKEN.**

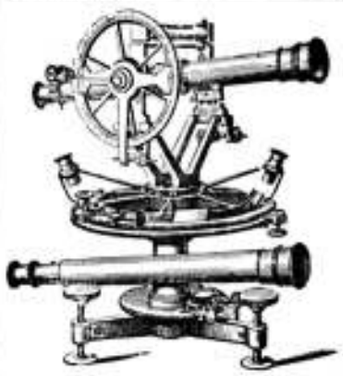

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerde

Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN

C. A. HUIJGEN, civ.-ingenieur.

ROTTERDAM. Stationsweg 59.

Vertegenwoordiger van het ***EISENWERK KAISERSLAUTERN*** **te KAISERSLAUTERN.**

Luchtverversching, centrale verwarming door middel van warme lucht, stoom of warm water; **locale verwarming** door middel van gas- en van vulkachels.

Badinrichtingen, stoom-kook- en stoom-waschinrichtingen, desinfectieoven, waterleiding.

Getuigschriften van een groot aantal inrichtingen, zoowel in het buitenland als in ons land, staan ten dienste.

Projecten worden **gratis** geleverd.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste Jaargang N°. 48. ZATERDAG, 27 November 1897.

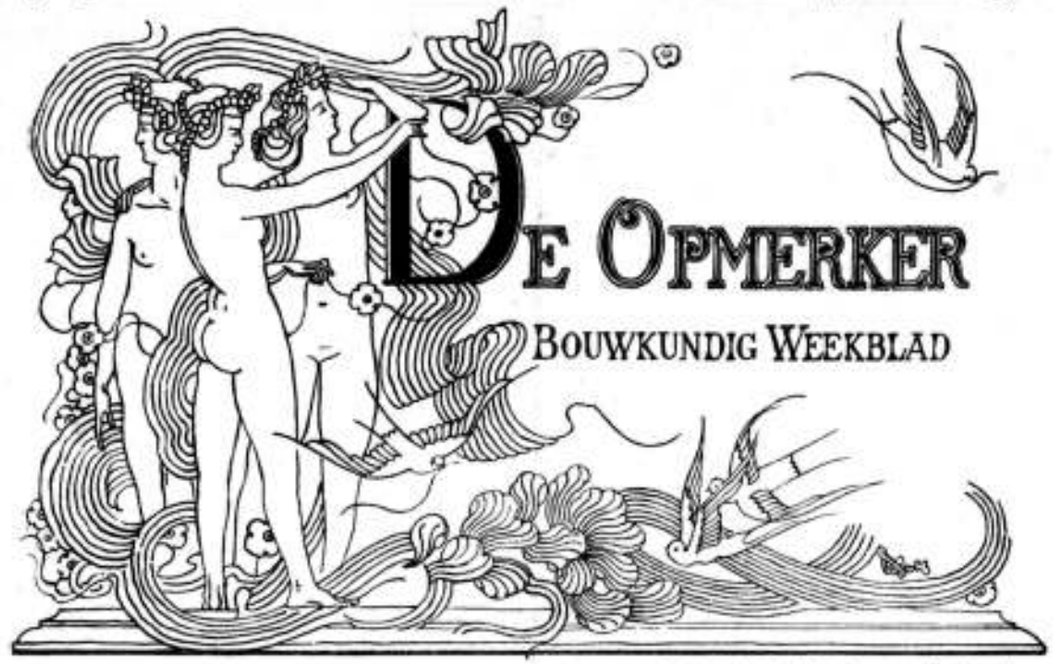

Redacteur: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Eylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland *f* 5.—, vooruit op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, heschikt wordt; voor België, bij vooruitbetaling *f* 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling *f* 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels *f* 1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer *f* 0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal geplaatst. Afzonderlijke nommers met plaat *f* 0.25, zonder plaat *f* 0.15.

DE BOUWKUNST DER NEGENTIENDE EEUW.

(Voordracht, gehouden in „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam door den heer A. W. Weissman.)

(Vervolg en slot van pag. 375.)

Voor ik tot de bespreking der Nederlandsche bouwkunst der 19e eeuw overga, moet ik eerst nog met een enkel woord de bouwkunst van Noord-Amerika behandelen. Ik kan daarbij evenwel nu kort zijn, omdat ik in het voorjaar daarover meer uitvoerig heb geweest.

Men kan zeggen, dat de eigenaardig-Amerikaansche stijl zijn ontstaan dankt aan één man, Richardson. Hij werd getroffen door de Romaansche kunst van Zuid-Frankrijk, wier esthetisch effect berust op groote soberheid, hier en daar gecontrasteerd door een spaarzame ornementatie. Richardson bestudeerde niet alleen de kerkelijke monumenten, doch wijdde ook zijn aandacht aan de kleinere, wereldlijke bouwwerken met hun witgepleisterde muren, waartegen de bergsteen van deur- en vensteromlijstingen zoo aardig afsteekt, terwijl ook het dak met zijn roode pannen een pikant effect geeft.

Toen men nu, een twintig jaren geleden, in Amerika begon gebouwen van buitengewone hoogte te maken, deels om der reclame wil, deels om zooveel mogelijk van het bouwterrein partij te trekken, was het niet gemakkelijk daaraan een passend architectonisch karakter te geven. Aanvankelijk liet men dan ook alles, wat naar versiering zweemde, weg en zoo werden de gevels de bekende muren met gaten. Reeds spoedig echter werd de hulp van kunstenaars voor het ordonneeren van die gevels ingeroepen. Na enkele niet in allen deele geslaagde proefnemingen met klassieke of Renaissance-motieven bleek het weldra, dat de Romaansche kunst van Richardson, met haar sobere vormen en haar opzettelijke beperking in de ornementatie, voor gebouwen als deze de beste was. Zoo begon zich langzamerhand een bepaald Amerikaansche stijl in de Vereenigde Staten te vormen. De motieven, aan Europa ontleend, werden met groote vrijheid gebruikt. In de beperking der ornementatie, die een noodzakelijkheid was geworden, schikte men zich om „eenvoud vóór alles" als leus aan te nemen.

In de laatste paar jaar heeft deze Amerikaansche bouwwijze haar invloed reeds op Europa doen gelden. In het bijzonder Engeland, Duitschland en Nederland bezitten thans bouwmeesters, die haar populair trachten te maken.

* * *

Zoo kom ik dan eindelijk aan de bespreking der Nederlandsche bouwkunst in de 19e eeuw. Veel reden, om daar trotsch op te zijn hebben wij niet. Ook binnen onze grenzen werd geen man geboren, die een nieuwen stijl het leven gaf.

Waren Frankrijk, Engeland en Duitschland afhankelijk van de historische stijlen van vroeger, wij putten maar zelden uit de bronnen zelf, doch stelden ons tevreden met wat uit de tweede hand te krijgen was.

In de eerste helft der 19e eeuw is er ten onzent slechts betrekkelijk weinig gebouwd. Voor zooverre wat toen gesticht werd, niet ten eenenmale van kunstwaarde ontbloot is, zijn de buitenlandsche voorbeelden duidelijk te herkennen.

De gerechts- en andere gebouwen, onder de regeering van Willem I gesticht, zijn nog geheel in den geest van het Fransch-Romeinsch klassicisme. Wat het tegenwoordige Noord-Nederland nog daarvan bezit, is niet het beste deel. Zuid-Nederland, met name Gent, heeft bouwwerken uit Koning Willem's tijd, die op één lijn met het beste, toen in Frankrijk uitgevoerd, mogen gesteld worden.

Doch ook de Schinkel-stijl vond navolging. De eerste stations van den Hollandschen Spoorweg, nu allen gesloopt, waren daarvan de bewijzen. Ook de Willemspoort en de Beurs te Amsterdam, beiden eveneens tot verdwijnen gedoemd, spreken van een, zij het dan ook niet in allen deele geslaagd pogen, om Schinkel te volgen.

Koning Willem II voelde zich aangetrokken tot de Romantische richting in de bouwkunst. De gebouwen, die hij tegenover het paleis aan het Noordeinde te 's-Gravenhage deed optrekken, waren in vormen gehouden, overeenkomende met die van de toenmalige Engelsche Gothiek. Ook van deze gebouwen is nog slechts een gedeelte, de groote zaal, over.

Kort na 1850 wordt het Neo-Grec van Labrouste hier te lande bekend. Leliman was het, die in deze richting bij voorkeur zich bewoog en die door verscheidene jongeren werd gevolgd. De gevel van *Arti et Amicitiae* te Amsterdam, nu ten deele opzettelijk verminkt, kan als een voorbeeld van dien bouwtrant dienen.

Maar ook Gärtner had zijn aanhangers. Onder hen behoorde de nu overleden Metzelaar, van wien hier te Rotterdam verscheidene gebouwen afkomstig zijn. Rose, de eenmaal gevierde, doch reeds spoedig vergetene, volgde deels Schinkel, deels Gärtner; zijn streven gaat parallel aan dat der Münchener onder Koning Max. Een nieuwen stijl wil hij scheppen en om dien te bereiken, vermeit hij zich in de zonderlingste combinaties. Het gebouw van den Hoogen Raad in Den Haag is het gedenkteeken zijner dwalingen.

Al de bouwmeesters, tot dusverre genoemd, zagen in de constructie als zoodanig geen element der schoonheid. Zij volgden daarbij de meesters der Renaissance, die ook aan de constructie als zoodanig geen bijzondere waarde hadden toegekend en aan haar slechts in de tweede plaats de aandacht hadden geschonken.

Doch Viollet-le-Duc had de vóór alles constructieve beteekenis der middeleeuwsche kunst duidelijk doen uitkomen en de jeugdige Roermondsche architect Cuypers poogde reeds omstreeks 1860 zijn leeringen in praktijk te brengen. Cuypers stuitte aanvankelijk op veel tegenstand, vooral daardoor veroorzaakt, dat hij zich niet alleen door het middeleeuwsch beginsel liet leiden, doch ook middeleeuwsche vormen voor zijn bouwwerken koos. Dat deze keuze verkeerd is geweest, zal ieder erkennen, die met mij eens is, dat een nieuwe bouwkunst wel kan ontstaan door het toepassen van een gezond beginsel, doch niet door het ontleenen van vormen aan welken stijl ook.

Cuypers ging het echter als de overige middeneeuwers van zijn tijd. Vol bewondering voor Romaansch en Gothiek, moesten zij wel onmerkbaar in die stijlen geheel opgaan. Een Renaissance der middeneeuwen, ziedaar wat zij beoogden. Aan de mogelijkheid van een nieuwen stijl dachten zij niet. Nog op het oogenblik worden er, zoo hier te lande als in het buitenland, menschen gevonden, die in de herleving der middeleeuwsche beschaving hun ideaal zien. Tot dezulken heeft de heer Cuypers van den aanvang af behoord.

Misschien zouden wij nu reeds een heel eind ver zijn op den weg, die naar een nieuwen stijl leidt, als Cuypers minder voor de middeleeuwen, doch meer voor de leer van Viollet-le-Duc had gevoeld. Dit klinkt u als een paradox en toch is het nuchtere waarheid. In zijn latere werken vooral heeft Viollet-le-Duc duidelijk aangewezen hoe het op het middeleeuwsch beginsel, niet op de middeleeuwsche vormen aankomt.

Evenwel, men mag het betreuren of niet, Cuypers bleef, vooral in zijn eersten tijd, pur sang Gothieker. Wellicht moet de verklaring daarvan gezocht worden in het feit, dat hem haast uitsluitend de bouw van kerken werd opgedragen.

Inmiddels waren ook de oogen van enkelen opengegaan voor de schoonheden onzer 16e en 17e-eeuwsche bouwkunst. Navolging is een vorm van bewondering, en zoo kan het ons dan ook niet verbazen, dat enkele architecten voor hunne ontwerpen gebruik maakten van de zoogenaamde Hollandsche Renaissance. In deze richting is Gosschalk met het meeste succes werkzaam geweest.

Sommige jongelieden schaften zich buitenlandsche prentwerken aan. De Croquis d'architecture waren van invloed op de teekenmanier en den smaak van Jan Springer, toen een onzer meest belovende architecten en die vooral in het maken van decoratieve ontwerpen zich aanstonds een meester toonde.

De bouw van het Rijksmuseum en het Centraal Station te Amsterdam gaf Cuypers gelegenheid om ook aan groote wereldlijke bouwwerken de theorieën van Viollet-le-Duc in practijk te brengen. Gij allen weet, hoe hij dat gedaan heeft, uitbundig geprezen door velen, ernstig gelaakt door anderen. Wat mij betreft, ik ben van meening, dat de gebouwen grooter waarde zouden gehad hebben, wanneer de bouwmeester, ofschoon streng vasthoudende aan de redegevende bouwkunstleer, minder uitsluitend bij de middeneeuwen naar motieven gezocht had. Zullen wij het weer tot een bouwstijl brengen, dan dienen wij den draad, die door de ontwikkeling der bouwkunst loopt en die in de 18e eeuw te kwader ure werd losgelaten, weer op te vatten. Gelukt ons dit niet, dan kunnen wij de hoop, om ooit weer onze eigen kunsttaal te zullen spreken wel voorgoed als ijdel beschouwen.

Het opvatten van dien draad wil niet zeggen, dat wij weder tot de klassieken, de „Rococo" of den stijl van Lodewijk XVI moeten terugkeeren. Daaronder is slechts te verstaan, dat wij moeten trachten vormen te vinden, voor dezen tijd niet minder karakteristiek, dan de Rococo en haar uitvloeisels voor de 18e eeuw waren. Dat aan die voorwaarde bij den bouw van het Rijksmuseum is voldaan, zal zelfs de meest vurige bewonderaar van den heer Cuypers niet durven beweren.

In de laatste jaren is men in alle beschaafde landen bezig deze karakteristieke vormen te zoeken. Het zijn vooral de beoefenaars der graphische kunsten, die zich bij dit zoeken door grooten ijver onderscheiden. Engeland is vooruit gegaan. Zijn teekenaars, zoowel de middeleeuwsche handschriften als de wiegedrukken om hun verluchtingen bewonderend en tevens voor de geestige schoonheid der Japansche versieringen vol oog, hebben zich verdienstelijk gemaakt door te trachten de regelen, waarnaar dit alles gemaakt is, op te sporen. Eenmaal die regelen gevonden hebbende, gingen zij zelf scheppen.

Hun voorbeeld vond op het vasteland navolging; zoo is langzamerhand een manier van versiering en verluchting ontstaan, die in vele opzichten reeds een stijl genoemd zou mogen worden, als haar maar niet het eenige ontbrak, wat een stijl kenmerkt, nl. het uitdrukking geven aan het streven van den tijd, die hem zag geboren worden. Ook is voor een stijl meerdere constantheid noodig, dan in onze moderne versieringskunst valt op te merken. Nauwlijks begint een opvatting tegenwoordig algemeen te worden, of zij wordt reeds verdrongen door een andere. Zoo

speelt de mode bij ons de rol, die de dringende noodzakelijkheid vroeger vervulde.

Meer dan voorheen is er in onzen tijd verband tusschen de graphische kunsten en de architectuur. Dit wordt veroorzaakt door de groote zorg, die onze bouwmeesters aan hunne teekeningen besteden, en die er hen soms toe brengt over het hoofd te zien, dat die teekeningen alleen middel en geenszins doel mogen zijn. Teekenaar en bouwmeester ziet men thans vaak in één persoon vereenigd.

Toch hebben de graphische kunsten der architectuur niet aan nieuwe vormen kunnen helpen. De bouwmeesters, dit inziende, wendden hunne blikken naar de overzijde van den Oceaan, naar Noord-Amerika. Daar meenden zij in het Amerikaansch-Romaansch den nieuwen stijl gevonden te hebben.

Ik behoef u niet te zeggen, dat zij dwalen. Die Amerikaansche stijl, uit specifiek Amerikaansche behoeften voortgekomen, langzaam gegroeid uit het Amerikaansche leven, kan niet naar Europa worden overgeplant, naar Europa, met zijn geheel ander verleden, met zijn andere zeden, met zijn andere behoeften. Daarom moet het streven van onze allerjongste architectuur-school, die Berlage als haar meester vereert, noodzakelijk op niets uitloopen. Na een jaar of wat heeft men genoeg van den geïmporteerden Amerikaanschen bouwtrant, er wordt weer wat anders verlangd en de gebouwen, die gesticht zijn, worden voor niets anders meer aangezien dan de gedenkteekenen van een modegril.

Hebben de Noord-Amerikanen nu vormen gevonden, die uitdrukking geven aan hun eigenaardige beschaving, wij zijn dus nog altijd daarnaar zoekende. Er zijn geleerden, die beweren, dat de beschaving zich „met de zon om" over de aarde beweegt. Zij wijzen dan, tot staving van die bewering, op de Chineezen, de Indiërs, de Egyptenaren, reeds hoog beschaafd, toen de West-Europeanen nog niets dan barbaren waren. Nu zijn de West-Europeanen reeds op weg, om door de Noord-Amerikanen overvleugeld te worden en aan de andere zijde van den Stillen Oceaan maken de Japanners aanstalten, om op hun beurt een leidende rol te gaan vervullen.

Het is moeilijk te ontkennen, dat Europa en zijn beschaving oud genoeg zijn, om niet veel hoop voor de toekomst meer te kunnen koesteren. Wat de twintigste eeuw ons brengen zal ligt in het duister. Dat zij omwentelingen van allerlei aard zal zien mag wel worden aangenomen. Overal is de zin der menschen haast uitsluitend gericht op de bevrediging van stoffelijke behoeften.

Een eeuw, die zoo begint, is, naar het mij schijnt, niet voorbestemd, om een zoo ideale kunst als de bouwkunst is, tot nieuwen bloei te brengen. Allerlei practische eischen dringen zich op den voorgrond, zoo in Europa als in Amerika, en dit geeft den ingenieurs, den menschen, die zich niet om het schoone, doch alleen om het nuttige bekommeren, een goede kans.

Vergis ik mij, als ik in den nieuwsten Amerikaanschen stijl, nu ook bij ons te lande reeds toegepast, een poging zie, door de architecten gedaan om tegenover de ingenieurs staande te blijven? De luchtballon, die bouwkunst heet en die vroeger zoo statig in de hoogste sfeeren zweefde, is gedaald, hangt laag bij den grond, ja er werd reeds door kwaadwilligen aan de ankertouwen getrokken, om hem geheel naar beneden te halen. Daarom hebben de mannen in het schuitje, door zooveel mogelijk van den ornementeelen ballast over boord te werpen, getracht weer wat hooger te komen en dit is hun gelukt. Maar voor hoe lang? Want het gas, dat stijgkracht geeft, is zoo verminderd, dat een algeheele daling op den duur onvermijdelijk is

Het is geen vroolijk beeld, dat ik hier vertoon. Maar de bouwkunst is niet de eenige kunst, die haar bloeitijd achter den rug heeft; de andere kunsten zijn ook reeds in haar herfst. Een was er nog, de muziek, wier korte baan wij omhoog hebben zien gaan; na Wagner zijn wij er getuige van, hoe die baan even snel daalt.

De twintigste eeuw zal naar mijn meening, meer nog dan de negentiende, de triomf van de wetenschap zien. Maar wetenschap en kunst gaan nu eenmaal niet samen; als de zon opkomt, gaat de maan onder of als deze soms op den dag aan den hemel staat is zij zoo bleek, dat men haar nauwlijks ziet. En nu is het een groot ongeluk voor de bouwkunst, dat zij in den vervolge, of zij zal niet meer zijn, de wetenschap bij zich aan huis moet nemen. Mag dit tijdelijk haar bestaan rekken, haar ondergang wordt er des te zekerder door.

De wetenschap plaagde onze voorgangers veel minder dan ons, en het is dan ook niet te verwonderen, dat de negentiende eeuw ten einde zal spoeden, zonder een bepaalden bouwstijl te hebben zien ontstaan. De rust, de kalmte, de onbevangenheid die daartoe noodig zijn, behooren bij ons, met onze spoorwegen, telegrafen, telefonen, examens en zenuwen niet meer thuis en het is niet waarschijnlijk, dat de twintigste eeuw verandering brengen zal. Niet aan de kunst, altijd aristocratisch gezind, zal de toekomst zijn, doch aan de wetenschap, die met de alles nivelleerende democratie, wier opkomst wij thans beleven, uitmuntend samen kan gaan.

Mocht de volgende eeuw mijne sombere voorspellingen te niet doen, ik zou er mij hartelijk in verheugen.

STADSVERSIERING.

„Op de prijsvragen voor de versiering van enkele stadsgedeelten bij gelegenheid der feestelijke ontvangst van H. M. de Koningin binnen Amsterdam in 1898, uitgeschreven door de Commissie van Vereenigde Kunstenaars te Amsterdam, daarin gesteund door het Centraal-comité uit de Hoofdcommissie der ingezetenen, zijn elf ontwerpen ingekomen. Door de Jury van beoordeeling, bestaande uit de heeren C. Muysken, voorzitter; Carel L. Dake, A. Hesselink, Bart van Hove, H. W. Jansen, J. R. de Kruyff, C. B. Posthumus Meyjes, N. van der Waay, W. J. Geertsema, Jhr. Mr. W. G. Dedel en Jos. Th. J. Cuypers, is aan het ontwerp „No Piu" de prijs van *f* 150 toegekend. Verder werd door de Jury aan het ontwerp „Salve" voor den zorgvuldigen en uitgebreiden arbeid een gratificatie verleend van *f* 100 en aan het ontwerp „W met kroon", voor de gedeeltelijke verdiensten van dat ontwerp, een gratificatie van *f* 100. De ontwerpen zijn van 21 November af tot en met 4 December a. s. kosteloos te zien in het gebouw van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam."

Zoo stond het in de nieuwsbladen. Was het wonder, dat wij ons naar Marnixstraat 402 spoedden, om te zien welk resultaat door de Commissie van Vereenigde Kunstenaars, gesteund door het Centraal-comité uit de hoofdcommissie, door de deels deftige, deels artistieke heeren, welke de vierschaar spanden, was verkregen?

Laat ons het maar aanstonds zeggen, het resultaat is uiterst pover. Als er nog bekroningen zijn uitgereikt, dan kan dit slechts geschied wezen, omdat het

geld er nu eenmaal was, en omdat de „Commissie van Vereenigde Kunstenaars, gesteund door enz. enz." het toch wat al te gek vond, geheel platzak van het jachtveld der decoratieve ideeën thuis te komen. Waar zijn de dagen gebleven, dat een kleine vereeniging, als „Architectura et Amicitia" voor een twintigtal jaren was, onder de medewerkers naar dergelijke prijsvragen talenten als Jan Springer telde?

Kunstenaars van naam hebben, daar zijn wij wel zeker van, ditmaal hun krachten gespaard. Naar zulke luttele beloóningen, men kan het hun niet kwalijk nemen, dingen zij niet mede. De „Commissie van Vereenigde Kunstenaars, gesteund door enz. enz." wist dit beter dan iemand anders. Maar waarom dan deze schijnvertooning? Zal Amsterdam in September des volgenden jaars passend versierd zijn, dan dienen andere en betere krachten aan het werk te gaan.

Het bekroonde ontwerp „No Piu" is er een voor de Hoogesluis, een brug, die al sinds de vorige eeuw bij alle voorkomende gelegenheden versierd werd. Maar, men weet het, de oude Hoogesluis is niet meer. Was de brug vroeger niets dan een aaneenschakeling van massieve, niet pretentieuze bogen, thans prijkt zij met de obelisken, waarvan een spotvogel zong:

„Iedre naald wijst als een vinger
Op d'onsterfelijkheid van ...."

Die obelisken, men moge ze dan gepast of ongepast achten, zij staan er nu eenmaal en zij vormen een motief, dat den grondtoon van de feestdecoratie moet vormen. Ondankbaar is het motief niet. Van der Hart heeft er bij zijn decoraties vaak een zeer goed gebruik van gemaakt. Ook de ontwerper van „No Piu" dankt een deel van zijn succes aan de architectuur der bestaande brug, waarmede hij zijn werk zoo goed mogelijk in overeenstemming heeft gebracht. En dit is hem wel gelukt. Maar daarmede houdt dan ook de lof op, want het ontwerp is overigens uiterst banaal en spreekt van geen enkele nieuwe gedachte. Om een resultaat als dit te bereiken, had waarlijk geen prijsvraag uitgeschreven behoeven te worden. Er waren onder de „Vereenigde Kunstenaars" ongetwijfeld velen, die iets dergelijks, misschien wel iets beters, hadden kunnen leveren.

De ontwerper van „Salve", wien de kapitale som van honderd gulden ten deel viel voor zijn versiering van het Stationsplein en het Damrak, heeft het banale pogen te vermijden en, vermoedelijk aanhanger der „nieuwe kunst", beproefd die ook voor straatversiering toe te passen. Van te voren was echter te zeggen, dat die poging mislukken moest. Immers de leuze „eenvoud vóór alles" waaronder de nieuwste artistieke phalanx optrekt, wordt ook hier aangeheven, en daar die leus bij een feestversiering, die noodzakelijk een eenigszins weelderig karakter behoort te dragen, niet past, is slechts droge stijfheid de uitkomst. Hetzelfde geldt voor het ontwerp „W met kroon", gedacht als versiering van de Blauwbrug.

Wat overigens werd ingezonden is zóó onbeholpen, dat wij er ons niet over behoeven te verbazen, dat de Jury het terzijde heeft gelegd.

***

Wat zullen de Amsterdammers nu doen? Dat de Commissie van „Vereenigde Kunstenaars gesteund door enz. enz." adviseeren zou tot uitvoering van een der ontwerpen, is niet aan te nemen. Naar beter werk dient te worden omgezien en het is onze overtuiging, dat men een voortreffelijke keus zou doen, indien men Jan Springer, den geboren decorateur, met het opperbestier van de versiering der geheele stad belastte. Zijn vindingrijk vernuft, zijn smaakvolle teekenstift zullen ook ditmaal wonderen doen. Het is onder de jongeren gebruikelijk, om Jan Springer als iemand van de oude school te beschouwen; de man moet echter nog komen, die hem als ontwerper van feestversieringen overtreft.

Er wordt tegenwoordig, nu het inhuldigingsfeest meer en meer nadert, veel geschreven, gephilosopheerd en gepraat over de „beginselen" waarnaar versieringen van steden moeten geschieden. Praatjes vullen echter geen gaatjes en meer dan ergens anders is hier de theorie van de bleekste grauwheid. Dezelfde spreker, die alle eerepoorten als „onredegevend" verwerpt, schroomt niet om, als hij een denkbeeld aan de hand moet doen, de reconstructie in latten en linnen van de oude stadsomwalling als iets bijzonder „rationeels" aan te prijzen. En zoo schreeuwt ieder op zijn beurt *prenez mon ours*, om zijn aandeel van de stokvischvellen te krijgen.

De verdeeldheid onder de „kunstenaars" is al van ouds groot. De een gunt den ander het licht niet in de oogen. Deze overweging doet ons twijfelen aan de mogelijkheid dat Amsterdam het talent, dat het binnen zijn nu uitgezette grenzen bezit, naar waarde zal schatten en er een zoo goed gebruik van zal maken als mogelijk is.

Wij hopen hartelijk, dat wij ditmaal zullen blijken misgezien te hebben.

DE GRAFELIJKE ZAAL.

Nu juist twee jaar geleden was er heel wat rumor in casa over de Grafelijke Zaal of de Grafelijke Zalen, zooals in de pluralis magestatis gezegd placht te worden.

Wij schreven toen, naar aanleiding van al het gerucht dat gemaakt werd:

„Nu gaat het spannen, zou men zeggen. Daar is waarlijk de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst met een adres bij de Tweede Kamer gekomen om te verzoeken den post op de begrooting voor 1896, Afdeeling Binnenlandsche Zaken, die betreft het maken van restauratieplannen voor de Grafelijke Zaal niet toe te staan, vóór de tegenwoordige inrichting van de onderafdeeling „Kunsten en Wetenschappen" gewijzigd zij. En nu sluiten zich andere personen met een adhesie-adres bij dit betoog aan. Onder die personen behooren de architecten Berlage, Bleys, Godefroy, Klinkhamer, 2 Metzelaars, Nieuwenhuis, Posthumus Meyjes, Salm Jr., Jan Springer en Verheul. Dus aan het drijven van den heer De Stuers komt nu een einde? Maakt u maar geen illusiën, gij adressanten. De afdeeling Kunsten en Wetenschappen zal wel blijven wat zij is, want de Tweede Kamer kan een Minister niet dwingen zijn departement anders in te richten dan hem goeddunkt. Het ministerieel leven is kort en onzeker, dat van een referendaris van langeren duur. *Patience et longueur de temps font plus que force, ni que rage*, zal de heer De Stuers denken, als hij al het misbaar, dat tegenwoordig gemaakt wordt, verneemt."

Men herinnert zich hoe de zaak verder liep. Wij schreven, toen de beslissing gevallen was:

„Hoezee, hoezee! De overwinning is ons! Zoo moet het in het kamp der anti-middeleeuwers geklonken, toen de uitslag van de stemming over de *f* 1000 voor de Grafelijke Zaal bekend werd. Mogen sommigen het ook betreurd hebben, dat de zege niet wat glansrijker was, omdat de stem van den Voorzitter der Tweede Kamer den doorslag moest geven, een „échec" voor den heer De Stuers was er nu toch. Maar wie in den eersten roes gejuicht hebben, zullen

zich later wel kalmer gestemd voelen. Nu is het luttele bedrag voor het restauratieplan wel geweigerd, doch wat thans verder?"

Aanvankelijk scheen het, dat onze voorspellingen niet uitkwamen. Het opzienbarend en blijkbaar door toorn ingegeven heengaan van Dr. Cuypers uit de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst leek een bewijs ervan, hoezeer de middeleeuwers den hun toegebrachten slag gevoeld hadden. Ook de keuze, door den Minister van Waterstaat gedaan, toen hij in September des vorigen jaars een commissie van advies benoemend, drie der adressanten aanwees en alleen den heer Peters als vertegenwoordiger der De Stuerspartij in dat lichaam opnam, was wel geschikt om der Maatschappij en haar medestanders voldoening te geven. Maar nu melden de bladen, dat bij beschikking van den tegenwoordigen Minister Dr. P. J. H. Cuypers, architect der Rijksmu-cumgebouwen, te Roermond, benoemd is tot lid der commissie.

Commentaar is overbodig. Die het laatst lacht, lacht het best, kan nu de heer De Stuers denken. Wij zouden in zulk een commissie-vergadering wel eens om een hoekje willen kijken!

ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

1062*ste vergadering van Woensdag* 24 *Nov.* 1897.

Na lezing der notulen nam de Voorzitter, de heer Joseph Cuypers, het woord tot het houden van zijn lezing getiteld: „Over Letters".

De spreker gaf een duidelijk historisch overzicht van de wording van de letter. De Romeinsche letter draagt zulk een scherp rechtlijnig karakter, omdat deze in de steen aangebracht moest worden en daardoor technisch zoo eenvoudig mogelijk moet zijn. Steen en graniet dienden vooral tot het aanbrengen van letterschrift. Vervolgens ontstonden de letters in brons en hout, welke een minder eenvoudig karakter droegen, en toen eindelijk het perkament in gebruik kwam, werden hierop de letters met een veeren pen geschreven.

Daar het perkament zeer kostbaar was, werd het na gebruik dikwerf ontdaan van het dekkende laagje, waardoor de letters wel grootendeels, maar niet geheel verdwenen, en werd het opnieuw beschreven; daarom ziet men in de oude handschriften dikwijls duidelijke en minder duidelijke letters door elkander, die het lezen zeer moeilijk maken.

Spreker behandelde voorts de Romaansche, Gothische en Renaissance letters, en eindelijk de moderne letters, die tot voor tien jaren in de boekdrukkunst zeer verwaarloosd werden. In de laatste tien jaren is weer een groote vooruitgang te bespeuren.

Overal gaf spreker met eigen schetsen duidelijk aan, aan welke eischen letters moeten voldoen om fraai te zijn; deze eischen verschillen natuurlijk naar gelang de letters in steen, metaal of op papier aangebracht zijn en naar gelang zij met een veeren of stalen pen, of wel met het penseel getoekend worden. Een prachtige collectie van de meest uiteenloopende karakters van letters was aanwezig.

Een welgemeend applaus en een hartelijk woord van dank, bij monde van den Secretaris, den heer Walle, toonden den Voorzitter dat zijn voordracht zeer in den smaak gevallen was.

Na eenige huishoudelijke aangelegenheden werd de vergadering gesloten.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Vergadering van Dinsdag 23 *November* 1897.

Dezen avond trad als spreker op de heer Dr. J. F. van Bemmelen uit 's-Gravenhage, met het onderwerp: Bouwkunst bij witte mieren, toegelicht met een serie lichtbeelden.

Hoewel deze insecten gewoonlijk witte mieren worden genaamd, zijn zij feitelijk niet wit en zijn het ook geen mieren, ten minste er bestaat geen verwantschap met deze; terwijl bij de horzels de mieren zeer sterk ontwikkeld zijn, zoodat zij bijna den geheelen kop vullen, is dit bij de witte mieren, of, technisch uitgedrukt termiten, niet het geval, daar bij deze het grootste gedeelte van den kop wordt in beslag genomen door spieren ter beweging der kaken. Wanneer men een nest van witte mieren openbreekt, dan vindt men daarin verschillende soorten:

1°. De werkers. Deze bijvoren zich, zoodra er een gat in 't nest wordt gemaakt, dit dadelijk voor dicht te metselen. De specie hiervoor bestaat in hun uitwerpselen, vermengd met hun speeksel. Dit wordt steenhard. Overigens brengen zij voedsel aan voor de thuisblijvers.

2°. De soldaten. Deze stellen zich bij het doorbreken van een nest in de opening op, slaan met hun groote kaken letterlijk in den blinde (daar zij, evenals de werkers, geen oogen hebben) rond zich heen, en beschermen zooveel mogelijk de kolonie.

Uit een en ander blijkt tevens hun grooten afschuw voor daglicht, of waarschijnlijk verscho lucht. Men ziet ze dan ook nooit buiten, en hun groote nesten, die soms meer dan 8 maalhoogten bedragen, bouwen zij waarschijnlijk 's nachts, terwijl zij ze geregeld vergrooten.

Verder vindt men bij nauwkeurige beschouwing zeer kleine mieren. Dit zijn de jongen, die zich ontwikkelen, hetzij tot werkers, hetzij tot soldaten of tot gevleugelde mieren (larongw).

Deze laatsten verlaten, wanneer zij ten volle ontwikkeld zijn (vóór den regenmoesson), in geheele zwermen het nest. Ieder, die in Indië, Afrika of Australië heeft gewoond, kent de plaag, wanneer bij in zijn voorgalerij door een zwerm vliegende mieren wordt overvallen. Met zulke hoeveelheden vallen zij in de lamp, dat deze uitgaat, terwijl zij verder worden opgegeten door vogels, vleermuizen, hagedissen enz. Slaagt de bewoner er in één lichtje brandende te houden, dan zal hij een zeer eigenaardig schouwspel zien.

De mieren, nl. die zoo pas het eerste gebruik van hun vleugels hebben gekregen, beijveren zich om deze uit te trekken, of beter, zij breken ze door een handige beweging van hun lichaam en helpen elkaar hierin trouw.

Dan begint een wilde jacht, die zich misschien hiermit verklaart, dat dit soort bestaat uit mannelijke en vrouwelijke geslachtarijke dieren, terwijl de soldaten en werkers onvolkomen ontwikkeld zijn.

Door 't groot aantal vijanden, als vogels enz., blijft gevegeld van den zwerm, die uit ongeveer een millioen stuks bestaat, niet meer dan hoogstens één paar in 't leven.

Dit paartje wordt dan vermoedelijk de oorsprong van een nieuw geslacht, of wel het wordt in een nest, waar men toevallig een koning en koningin noodig heeft, als zoodanig geholligd.

De koningin namelijk is de eenige voortbrengster van een nieuw geslacht. Deze taak echter vat ze zoo serieus op, dat ze niet minder dan zestig eieren per minuut levert.

Zij en haar echtgenoot worden door de mieren zorgvuldig bewaard in een bijzonder cel, die zoodanig is ingericht, dat wel de werkers en soldaten er in en uit kunnen, doch de koningin niet, daar haar achterlichaam meer dan duizendmaal zoo groot wordt als dat der gewone mieren. Een stroom van werkmieren loopt geregeld langs haar mond, en verzadigt door het brengen van eten, haar enormen eetlust, terwijl een dito stroom bezig is de eieren weg te voeren. Deze worden geborgen in daartoe ingerichte en met zacht hout bekleede cellen.

Het bovenstaande heeft betrekking op de Australische mieren; bij de Afrikaansche oorlogzuchtige termiten, vindt men ongeveer evenoms dezelfde inrichting, terwijl bij de Sicilïaansche en Fransche mieren gewoonlijk verscheidene koningínnen zijn, die dan ook medewerken, evenals de soldaten.

Spreker toonde verscheidene vergroote photographiëën en teekeningen van nesten, welke, naar gelang der soorten, verschillend van vorm zijn; ook de verschillende mieren zelve en eenige koppen van soldaten.

Vervolgens stond spreker stil bij de verbazend groote mate van instinct bij deze dieren, dat zoo sterk ontwikkeld is, dat het aan verstand doet denken. Zoo bijv. de kompasmieren, die hunne nesten steeds met de smalle zijde naar het noorden en zuiden, en met de breede zijde naar oost en west bouwen. Anderen weer, die 40 meter hoog naar den top van een boom, die nog niet voor hun gebruik geschikt is, overdekte gangen maken om aan dien top hun voedsel te vinden; terwijl weer anderen hunne nesten door een overstekend dak voor den regen beschitten.

Ten slotte verwijlde spreker eerst bij de enorme schade, die zij kunnen aanrichten door het vernielen van hout, hetwelk zij zoo totaal uithollen, dat de rest bij de geringste aanraking in poeder valt. Opmerkenswaardig is ook hier weer, dat, wanneer dit instorten plaats heeft, er ook niets meer is, dat voor hen dienstig is, terwijl zij met hun boringen met grooten tact te werk gaan, door eerst van onder naar boven rechtop te werken en dan van boven af het geheel uit te boren, zoodat het voorwerp geheel kan blijven staan tot alles is uitgehold.

Nooit zullen zij de oppervlakte aanranden, geen opening is van buiten te bespeuren.

Daarna toonde spreker aan, dat tegenover deze schade het voordeel staat dat zij humus voortbrengen; de grootste woudreuzen zijn niet tegen hen bestand; deze vallen om en leveren een vruchtbaren grond. Zoo is o. a. te Rio Janeiro een geheel woeste vlakte, begroeid met hard gras, door de mieren omgezet in vruchtbare teelaarde, zoodat ook dit zoo gevreesde insect nog nut doet.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Amsterdam.

Vergadering van Vrijdag 19 *November* 1897.

Na opening der vergadering lezing en goedkeuring der notulen en mededeeling van eenige huishoudelijke zaken werd het woord verleend aan den heer Dr. C. Hofstede de Groot, directeur van het Prentenkabinet te Amsterdam. De heer Hofstede de Groot liet een groot aantal prachtige photographiëën circuleeren van oud-Christelijke bouwwerken uit Italië, waarvan de beschrijving door de daartoe gegeven toelichting zeer onderhoudend was.

Daar de groote voorraad op één avond niet geheel kon worden bezichtigd, zal deze kunstbeschouwing later worden vervolgd.

Hierna gaf de Voorzitter, de heer C. B. Posthumus Meyjes, een beschouwing over de Cunera-kerk te Rhenen, opgeluisterd door een fraaie verzameling photo's en teekeningen. Spreker herinnerde aan den noodlottigen brand, die den toren en de geheele bekapping in korten tijd had vernield.

Aan de hand van een na den brand vervaardigde opmeting, verklaarde spreker dat deze kruiskerk in de 14e eeuw van reuzenmoppen gebouwd en eerst in de 15e eeuw door aanbouw van zijbeuken en toren vergroot werd. Dank zij den heer Hofstede de Groot, was spreker in het bezit van een photographie van de kerk en het interieur, genomen naar een in 1644 door Saenredam vervaardigde schilderij, welke thans te Insbrück is. Deze schilderij doet zien, hoe nauwgezet Saenredam alles heeft opgenomen.

De heer Posthumus Meyjes gaf aan op welke wijze de herbouw zal worden ondernomen, en gaf verder door vele teekeningen van Hoogers en anderen een duidelijk overzicht zoowel van de kerk met toren als van het Koningshuis te Rhenen.

Niets meer aan de orde zijnde, werd de vergadering gesloten.

AFDEELING ARNHEM.

Vergadering van 24 November 1897.

Na mededeeling van de ingekomen stukken, waaronder een schrijven van den heer Robert Kalff, met aanbod om eene lezing te komen houden over de John's schoorsteenkappen, worden door den Voorzitter de door de Mij. gestelde vragen besproken en aan enkele leden ter beantwoording opgedragen.

Daarna geeft het lid Freem als afgevaardigde van de Afd. een verslag van hetgeen besloten is op de gehouden vergadering van de centrale arbeids-vereeniging „Samenwerking", waarvan het reglement op 25 Febr. 1897 is vastgesteld en welke vereeniging zich ten doel stelt in gemeen overleg de belangen van patroons en werklieden in de gemeente Arnhem te bevorderen door:

1. het verzamelen en verstrekken van inlichtingen en gegevens over arbeids-aangelegenheden, met name door het stichten van een arbeidsbeurs.

2. het dienen van advies, hetzij gevraagd of ongevraagd, ten aanzien van alle onderwerpen welke de belangen van den arbeid raken. Op de gehouden vergadering was besloten de Koninkl. goedkeuring aan te vragen en werd voorgesteld de contributie voor afgevaardigden-patroons per vereeniging en per lid op ƒ0.25 en die der afgevaardigden-werklieden per vereeniging en per lid op ƒ0.10 te stellen en in eene volgende bijeenkomst hierover te besluiten, opdat de afgevaardigden in hunne vereenigingen dit voorstel kunnen bespreken. Verder werd besloten om gedurende dezen winter alleen maar als begin een arbeidsbeurs te organiseeren, en op deze wijze eene statistiek aan te leggen.

Het meerendeel der leden van de Afdeeling zag het nut van een arbeidsbeurs hier-ter-stede niet in en was van oordeel dat hierin Armenzorg zeer goed voorzag. Het zal zelden voorkomen dat een patroon aan deze beurs werklieden zal komen zoeken.

Het woord werd nu verleend aan het lid I. H. Müller, architect-ingenieur van het Zuid-Afrikaansche gouvernement, aldaar belast met den bouw van bruggen, het aanleggen van spoorwegen enz.

Spreker begon met te vermelden dat hij, door het gouvernement voor twee jaar aangesteld, zijn verblijf tot 6 jaar verlengd zag, en de gelegenheid had om de geheele Kaapkolonie te bereizen en alle kunstwerken te bezien, waaronder velen door spreker vervaardigd zijn. Speciaal was de Oranje-Vrijstaat het doel van zijn werkkring geweest.

Na de Portugeezen hebben de Hollanders daar de oudste rechten en het is merkwaardig dat de Hollandsche taal zoo vastgeworteld is dat alle moeite van de Engelschen om die taal, het oud-Nederlandsch onzer voorouders te verdrijven, mislukt. De Kaapsche regeering zag zich genoodzaakt alle officieele stukken en verslagen in Engelsch en Hollandsch te publiceeren. Zelfs werd 2 jaar geleden een Hollandsche leerstoel aan een der scholen gesticht.

Spreker dacht zich Zuid-Afrika als Indië, waar hij jaren lang had vertoefd, en de groote kunstwerken en niet minder de schoone natuur hem hadden getroffen. Hoe geheel anders was dit land. Tot de Zambezi-rivier had spreker het land doorreisd en nergens bronnen aangetroffen, niets dan steen en groote vlakten, met een zeer eigenaardige bevolking, zoowel onder de inlanders als onder de vreemden.

Voor een paar jaren heeft men ruïnes ontdekt van groote bouwwerken bij de Zambezi, in het hart van Afrika, die van onderen bestaan uit zware steensoorten, met een bovenbouw van hardgebakken steen, helrood van kleur, met vlechtwerk, en waarvan het verbindingsmateriaal bestond uit asphalt.

Photographieën van de ruïne op de Lundi-rivier, van die in het hart van Mashonaland en van de Zimbabage-ruïne verduidelijkten het gesprokene.

Wanneer men in dit land verder een blik slaat op de bouw- en kunstwerken, dan ontwaart men naast veel goeds ook veel dat afkeuring verdient. Trots de tegenwerking der Engelschen is er door Hollanders veel gewrocht. Het is te bejammeren dat de verbinding met dit land een soort monopolie van de Engelschen en Duitschers is, en spreker bevreemdt het dat er niet eene Hollandsche bootmaatschappij bestaat die de driekleur daar geregeld laat wapperen.

Menig Engelschman keert na jaren verblijf naar zijn vaderland terug met een aardig kapitaaltje, dat hem voor zijn verdere leven een onbezorgde toekomst geeft. De Engelschen hebben zich met den hun eigen helderen blik van de meeste zaken meester gemaakt.

De Kaapsche regeering bezit een afzonderlijk ministerie van openbare werken, havenwerken en spoorwegen.

De kosten van alle nieuwe openbare werken worden uit leeningen bestreden en elk college heeft een afzonderlijk hoofd voor het uitvoeren dier werken of draagt de uitvoering aan particuliere architecten op. Ook worden prijsvragen uitgeschreven, doch bevreesd voor de betere krachten onder het Hollandsche element op bouwkundig gebied, werd in de voorwaarden steeds bepaald dat geen Hollander mocht deelnemen.

Daarbij kwam dat de Engelsche architecten een schromelijk misbruik maakten van het hun geschonken vertrouwen en zich door de aannemers op allerhande manieren lieten omkoopen.

Ieder afdeelingshoofd beslist over alle werken onder zijn bestuur behoorende, regelt de salarissen van de bouwkundigen die werkelijk goed zijn, terwijl de werktijden niet overmatig zijn geregeld: de Woensdagmiddagen b. v. wordt niet gewerkt. Alles wordt vlug beslist. Is de aanleg eener spoorlijn goedgekeurd, dan komt de zoogenaamde „flying service" voor de voorloopige opname en uitbakening met piketten, en zoekt den besten weg met inachtneming van de natuurlijke gesteldheid. Daarna komt de definitieve uitbakening en wordt alles in korten tijd gereed gemaakt. De wet geeft het recht 100 voet breedte uit de spoorbreedte zonder kosten te onteigenen; alleen worden daarin liggende dammen of andere werken vergoed.

De gevangenen worden onder militair toezicht gebruikt aan haven- en andere werken, terwijl lichtgestraften onder politietoezicht aan de wegen en plantsoenen arbeiden. Voor alle werken wordt een druk gebruik gemaakt van Engelsche modelboeken, waarin geheele inrichtingen kant en klaar voorkomen. Spr. liet een paar dezer exemplaren circuleeren. De Zuid-Afrik. architect weet die modelboeken te hanteeren, maar daardoor krijgt men ook de veel voorkomende nuchtere oplossingen. De handenarbeid is er zeer duur, en men laat dus alles zooveel mogelijk overkomen, tot de gevelsteenen toe. Engeland levert dit alles.

Om een voorbeeld te noemen heeft het Parlementsgebouw gekost aan uit Engeland betrokken materialen 220.000 pd. st. aan verwerkte materialen en loonen uit Kaapstad 137.000 „ „

De Kaffers vervallen de plaats onzer opperlieden; het handwerk wordt verricht door Europeanen en in de laatste jaren door de Chineezen; de loonen voor de blanke werklieden zijn voor Kaapstad van 10 tot 15 sh. of f 6 tot f 9 en verder naar het Noorden van 15 tot 25 sh. of f 9 tot f 15 per dag.

De publieke wegen zijn zeer slecht en hoewel er zoogenaamde bepalingen bestaan, wordt daaraan onvoldoende de hand gehouden.

In Johannesburg zal het volgend jaar een eigen bestuur voor openbare werken in dienst treden.

Spreker haalde van het bouwen van bruggen de grappigste voorbeelden aan: hij heeft geheele reeksen van bruggen moeten afkeuren en vernieuwen, die door onervaren technici waren gemaakt. Van een der hoofden van een departement, druk met dochters gezegend, deelde spreker mede dat hij, die hem van eene der dochters afhielp, zeker was van eene goede positie, of hij bekwaam was of niet, waardoor het voorkwam dat dezelfde brug tweemaal geheel vernietigd werd.

Eene collectie photo's en teekeningen verduidelijkten spreker's voordracht en deden zien, hoe hij als veelzijdig beoefenaar der bouwvakken, zoowel als architect als ingenieur van spoorwegbruggen en spoorwegen, een dankbaren werkkring had en nog heeft.

De Voorzitter bracht den heer Müller den dank der Vergadering en merkte op dat volgens een Engelsch tijdschrift de daar gevonden ruïnes afkomstig waren van de Phoeniciërs, getuige den eigenaardigen Griekschen vorm van het ornement. Deze waren wellicht uit Klein-Azië overgestoken, want geen Kaffernatie heeft ooit deze monumenten kunnen bouwen.

Het lid Freem gaf ter bezichtiging een fabrikaat van de fabriek van cement-ijzerwerken te Amsterdam, directeur C. van Asperen.

Het leent zich uitstekend voor het maken van brandvrije wanden, afsluitingen, spouwmuren, bekleedingen van ijzeren balken, kolommen enz., en bestaat uit ingesneden en uitgetrokken plaatijzer, waardoor de overhoeksche ruiten zich kantelen. De grootere mazen leenen zich uitstekend voor afsluitingen van tuinen. De platen kunnen van enkele nummers op een lengte van 6 meter worden geleverd.

Met veel belangstelling werd een en ander bezichtigd.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. De Minister van Waterstaat brengt ter kennis van belanghebbenden, dat in de maand Maart van het jaar 1898 een vergelijkend onderzoek zal plaats hebben van candidaten, dingende naar een getuigschrift van voldoend afgelegd examen voor opzichter van den Rijkswaterstaat, volgens het onder deze aankondiging voorkomende programma, dat verkrijgbaar is bij Gebroeders Van Cleef te 's-Gravenhage, tegen 5 cent het exemplaar.

Tot deelneming worden alleen toegelaten zij, die op 1 Januari 1898 het 21e levensjaar reeds en het 30e levensjaar nog niet zijn ingetreden.

Zij, die aan het vergelijkend onderzoek wenschen deel te nemen, moeten zich vóór 1 Februari 1898 aanmelden aan het Ministerie van Waterstaat met een op zegel geschreven verzoek, dat tevens moet bevatten eene nauwkeurige opgave van naam, voornaam, woonplaats en betrekking.

Bij dit adres moeten worden gevoegd:

1°. eene verklaring van het gemeentebestuur der woonplaats, dat de candidaat is Nederlander en van een goed zedelijk gedrag, welke laatste van geen oudere dagteekening mag zijn dan drie maanden vóór den datum van inzending;

2°. eene akte van geboorte.

Bij het examen, dat schriftelijk en mondeling geschiedt en twee dagen zal duren, moeten worden medegebracht de teekeningen, bedoeld in de vakken III en IV van het programma, verzameld in eene portefeuille.

Bovendien zal tot aanbeveling eener eventueele benoeming bij den Rijkswaterstaat strekken het overleggen van behoorlijk gewaarmerkte bewijsstukken, waaruit blijkt, dat de candidaat na volbrachten zeventienjarigen leeftijd met vrucht gedurende eenigen tijd practisch werkzaam is geweest in een of meer tot de bouwvakken behoorende ambachten.

De candidaten, die aan het examen voldoen, ontvangen daarvan een getuigschrift, vermeldende den uitslag van het examen in elk vak. Dit getuigschrift geeft geen aanspraak op plaatsing vanwege het Rijk.

— De *Staatscourant* 275 bevat een kon. besluit van 15 dezer, bijzondere voorwaarden behelzend voor benoembaarheid tot ingenieur voor het vak van scheepsbouw bij het marine-etablissement te Soerabaja, en regelen betreffende de uitzending van personeel voor die betrekking uit Nederland.

— Door den Minister van Waterstaat is den heer Y. Sanders, civiel- en bouwkundig ingenieur, concessie verleend voor den aanleg van een electrischen spoorweg, die het zuidelijk deel van Amsterdam zal verbinden met het zuidelijk deel van Haarlem.

De concessie bevat tevens de voorwaarden, waaronder de concessionaris verplicht is, aansluitende stoom- of electrische tramlijnen in de Haarlemmermeer enz. aan te leggen.

De voorbereidende werkzaamheden voor de hoofdlijn zijn reeds met kracht aangevangen.

AMSTERDAM. Het bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst heeft de volgende vragen aan de afdeelingen voorgelegd, ter behandeling in haar vergaderingen:

I. Hoedanig is uw oordeel over de noodzakelijkheid van oprichting van een Rijks proefstation voor bouwmaterialen?

II. Worden in bestekken voor bouwwerken, in den kring uwer afdeeling opgemaakt, bepalingen voorgeschreven betreffende de uitbetaling van de werklieden in een keet op het werk, man voor man in afgepast geld?

Zoo ja, wat kan dan medegedeeld worden over de werking van die bepaling?

III. Welke is de beste wijze van aanvoeren van versche lucht en afvoeren van verbruikte lucht, ter doelmatige ventileering van: a. arbeiderswoningen, b. burgerwoonhuizen?

IV. Welke is de beste wijze van verwarming: a. van een blok arbeiderswoningen, b. van een blok burgerwoonhuizen?

V. Wat is beter:

gelegenheid voor lucht-circulatie aan te brengen onder houten balklagen en vloeren van vertrekken op den beganegrond,

of wel, de balken in het zand te leggen en de zandaanvulling op te hoogen tot onderkant houtenvloer?

Op welke andere wijze is de bodem het doelmatigst af te sluiten, uit een hygiënisch standpunt beschouwd en in verband met het streven om de houten balken en vloeren tegen bederf te beschermen?

VI. Welke is de beste inrichting van urinoirs, in: *a.* publieke gebouwen, *b.* schoolgebouwen (vooral lagere scholen), *c.* particuliere woningen?

UTRECHT. De vereeniging „Voor de Kunst" heeft hare zalen geopend voor een collectie kunstaardewerk uit de fabriek „Holland" van den heer Mijnlieff; tegels, schotels, vazen, pullen en dergelijke zijn daar vertegenwoordigd. Eenig houtsneewerk van den heer Tekstra uit Leeuwarden is eraan toegevoegd.

DORDRECHT. Volgens de *Dordrechtsche Courant* zou er kans bestaan dat „Villa Maria" met flinken tuin en nog eenige ruime perceelen als villaterreinen in veiling zouden komen, zoodat de Dordrechtsche gegadigden het in hun hand hebben die gronden tot villa-terreinen te bestemmen. Bovendien zijn de eigenaressen van plan belangrijke prijzen en premies toe te kennen aan die bouwondernemers en architecten, die vóór 1 Mei 1901 op de verkregen terreinen de fraaiste villa's of huizen hebben gezet. Een jury van deskundigen, buiten Dordrecht gevestigd, zal uitspraak doen en te gelegener tijd zullen nadere bijzonderheden worden medegedeeld.

ZWOLLE. De jaarwedde van den directeur der waterleiding is door den Raad verhoogd en gebracht op ƒ1800.

VELP. Binnenkort zal de directie van de Industrieele Maatschappij overgaan tot de aanbesteding der huizen enz. voor het huizennet der waterleiding alhier. Van geërfden van Velp zijn terreinen aangekocht voor de prise d'eau en pompwerken, zoodat spoedig met de werkzaamheden onder leiding van den ingenieur H. P. N. Halbertsma te 's-Gravenhage een aanvang kan worden gemaakt.

— Hendrik-Ido-Ambacht: Door het Rijk is de toegezegde som van f 600 voor het herstellen der beschilderde ramen in het kerkgebouw der Hervormden alhier verhoogd tot f 1200, ten einde het oude gebouw verder te kunnen restaureeren.

— Aflevering 11 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat: Winterbouquetten, door J. Sturing. — Het telegrafeeren zonder geleiddraden, volgens het stelsel Marconi, door Dr. A. van Hennekeler. — Hollandsche tabak (vervolg), door C. J. Koning. — Alaska's nieuwe goudvelden aan de Klondike, door Dr. L. Bleekrode. — Mensch-apen, door Dr. R. Sisin. — De koloniën van Duitschland en eenige andere Europeesche Staten, in verband met de toekomstige uitputting der verschillende revieren, door F. E. L. Veeren. — Korte Mededeelingen. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Bij kon. besluit zijn de adjunct-ingenieurs bij het aan het Dep. van Kol. verbonden Technisch Bureau, M. Westerbaan Muurling en H. Baljon, met 1 Jan. a. s. bevorderd tot ingenieurs 2e kl. bij dat bureau.

— Bij de exploitatie van den Staatsspoorweg ter Sum. Westkust zijn:

b e n o e m d: tot chef der 3e afd., de adj.-chef der 2e afd. bij de expl. der Staatsspoorwegen op Java, H. F van Stipriaan Luïscius; tot chef der werkplaatsen de opz.-machinist 1e kl. bij de expl. der Staatsspoorwegen op Java, gedetacheerd bij de expl. van den Staatsspoorweg ter Sumatra's Westkust, E. D. C. Middelaer.

— Bij de Staatsspoorwegen op Java zijn:

o n t s l a g e n: eervol uit zijn betrekking, de tijdelijke onderopzichter 1e kl. L. Buschkens en de onderopzichter 2e kl. B. G. J. Th. Clebraat;

b e n o e m d: tot onderopz. der werkplaatsen, de tijd. onderopz. der werkplaatsen H. J. L. van der Pol; tot onderopz. 2e kl. de tijd. onderopz. 2e kl. C. L. C. F. Sommers;

o v e r g e p l a a t s t: naar den aanleg der lijn Batavia-Tangerang—Bantam de tijd. opzichters 3e kl. J. Sies en J. C. A. Smith, de tijd. onderopzichters H. Wesseling, W. Bok, J. E. von Haack en K. Mallicioli del Casteletto;

g e d e t a c h e e r d: bij de exploitatie en geplaatst bij de Oosterlijnen, de tijd. onderopzichters 1e kl. W. P. Rosel en R. Jardez en de tijd. onderopzichters 2e kl. H. Martherus, A. Pijloo en W. Schwab, allen van den aanleg.

— G e p l a a t s t: bij het toezicht op de spoorwegdiensten en het stoomwezen te Batavia de benoemde insp. 3e kl. S. R. J. Onnen, en bij de exploitatie der oosterlijnen van de staatsspoorwegen op Java, de telegraaf-opzichter W. Moody.

— Bij kon. besluit is, met ingang van 1 December 1897, bij den Rijkswaterstaat benoemd tot opzichter 4e kl. J. H. Vos en zijn, met ingang van dien datum, bevorderd: tot opzichter 1e kl. P. J. M. van der Ven, thans 2e kl.; tot opzichter 2e kl. A. Kooreman, thans 3e kl., en tot opzichter 3e kl. D. J. de Jongh, thans 4e kl.

VACANTE BETREKKINGEN.

— O p z i c h t e r van den R ij k s w a t e r s t a a t. Zie de mededeeling voorkomende onder de berichten.

— B o u w k u n d i g o p z i c h t e r - t e e k e n a a r, zoo spoedig mogelijk. Adres met referentiën, leeftijd en verlangd sal. onder lett. L N X, Algem. Advertbur. Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam.

— I n g e n i e u r voor den S c h e e p s b o u w bij het maritime-etablissement te Soerabaja. Zie de mededeeling onder de berichten.

— S c h e e p s b o u w k u n d i g i n g e n i e u r voor een werf van scheepsbouw. Adres L. O. T., Alg. Advert.-bur. Nijgh & van Ditmar, Rotterdam.

— E e n o f t w e e i n g e n i e u r s voor de werkzaamheden ten dienste van de rijks-driehoeksmeting. Aanv. jaarwedde f 1200, plus terreingeld en vergoeding voor reiskosten. Adres vóór 12 Dec. aan den hoogleeraar der Polyt. school H. J. Heuvelink, te Delft.

DIENSTAANBIEDINGEN.

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING,
VAN-DER-HELSTSTRAAT 29, AMSTERDAM.

Opz.-landmeter,	oud 25 jaar,		verl. sal.	ƒ900 à ƒ1200	p. jaar.
Opzichter,	„ 22	„	„ „ „	60 à „ 70	„ md.
„	„ 29	„	„ „ „	40 à „ 50	„ „
„	„ 30	„ geh.	„ „ „	90	„ „
Opz.-teekenaar	„ 28	„	„ „ „	90	„ „
„	„ 20	„	„ „ „	50	„ „
„	„ 28	„ ongeh.	„ „ „	80	„ „

Teekenaar. Hand-, Bouw-, Penteekenen, leeft. 38 jaar, ongeh. salaris naar werkz.

CORRESPONDENTIE.

De verslagen van den Frieschen Bouwkring te Leeuwarden en van de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Leiden, zoo ook een ingezonden stuk van den heer C, kunnen eerst in een volgend nummer worden opgenomen.

ADVERTENTIEN.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *Arnhem*, zullen ***Donderdag 9 December 1897***, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize AANBESTEDEN:

BESTEK No. 14:

Het leveren van materialen: Steen, Kalk, Houtwaren, IJzerwaren, Koper, Zink, Lood, Gereedschappen, Gas- en Waterleidingsartikelen, Verfwaren en Glasruiten, Borstelwaren, Doeken, Touw, Behangers- en Stoffeerdersartikelen, Manufacturen en Kleedingstukken, Drogistartikelen, diverse Materialen en Gereedschappen, Vogelvoeder enz.

BESTEK No. 18:

Het leveren van pl. m. 49 M³ HOUT aan Balken, Ribben en Dekplanken, voor de Schipbruggen te Arnhem en Westervoort.

Inlichtingen: alle werkdagen, tot den dag vóór de aanbesteding, van 10—12 uur aan het Bureau Gemeentewerken in de Kadestraat; bestekken met gezegelde inschrijvingsbiljetten verkrijgbaar aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize; No. 14 à f 1.—; No. 18 à f 0,50.

AANBESTEDING.

Op ***Maandag 13 Dec. a. s.***, des voormiddags te elf ure, zal door de *Veenendaalsche Sajet- en Vijfschacht fabriek*, Wed. D. S. VAN SCHUPPEN en ZOON aan de fabriek te *Veenendaal* worden AANBESTEED:

Het VERGROOTEN harer fabriek te VEENENDAAL.

Aanwijzing op het op *Dinsdag 7 Dec.*, des voormiddags te elf ure.

De stukken liggen ter inzage en zijn te verkrijgen à f 1,50 aan genoemde fabriek en bij den Architect ALB. NIJLAND te *Utrecht*.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845.

's-GRAVENHAGE, ***Kerkplein***, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer

Mem. San. Inst. LONDON.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.

Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen*. — *Privaat-Inrichtingen*. — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen*. — *Closets, Wastafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

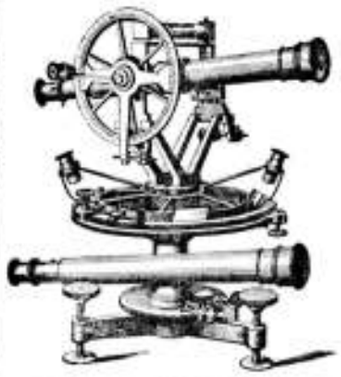

BECKER & BUDDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerde

Peilschalen.

WEEGWERKTUIGEN.

„ANTI-STONE". Beste en goedk. **Reägens** tegen Ketelsteen in Stoomketels.

Groote Kolenbesparing.

VANE & Co., Atlasworks, Amsterdam.

Corns. GIPS Cornszoon, Dordrecht.

CREOSOTEEREN
BURNETTEEREN
KYANISEEREN
} op strengste keur.
GEDEELTELIJKE CREOSOTEERING.

HOUTHANDEL — DWARSLIGGERS.

VAN WIJNGAARDEN & Co.

FABRIEK van

Machinale Houtbewerking.

WEESP. WEESP.

TIMMERWERKEN IN DIVERSE HOUTSOORTEN.

Lijstwerk ook voor Meubelmakers, Wand- en Plafond-betimmeringen.

HOUTEN GEBOUWEN als: **Villa's, Tuinhuizen, Keeten** enz.;

ook onderdeelen als: *Deuren, Ramen, Veranda's, Erkers* enz.

Sportartikelen en artikelen voor Huishoudelijk gebruik.

SPECIALE INRICHTING

voor ronde en veelhoekige Balusters en Bas-Reliefs.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste Jaargang N°. 49. ZATERDAG, 4 December 1897.

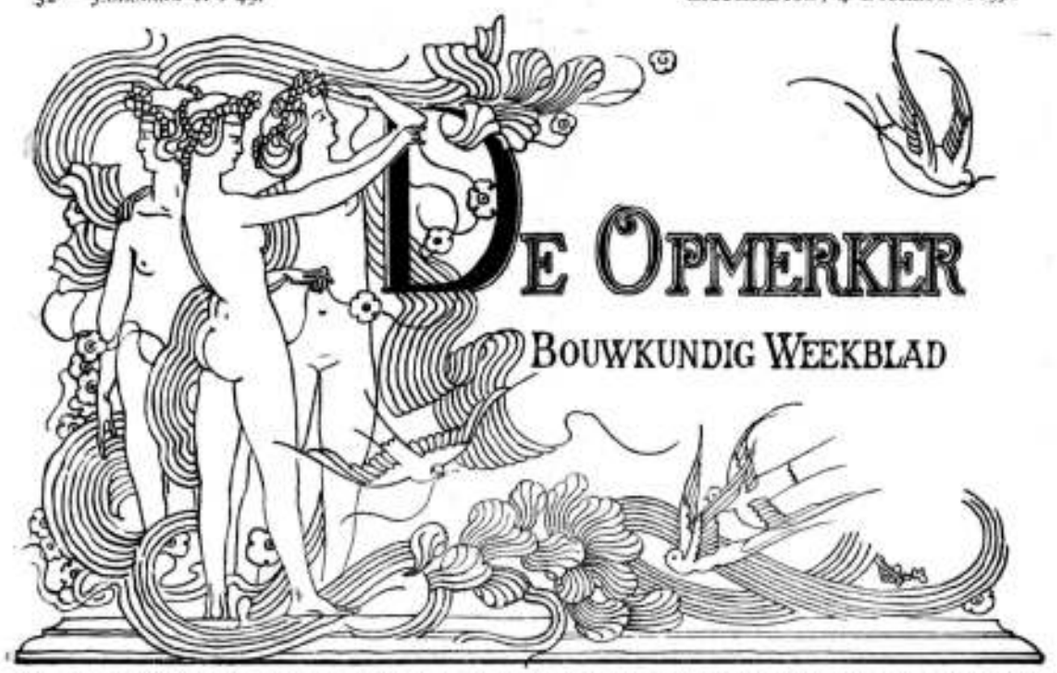

De Opmerker

Bouwkundig Weekblad

Redacteur: F. W. VAN GENDT Jzn. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, 's-Gravenhage.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland f 5.—, waarvoor op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt; voor België, bij vooruitbetaling f 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling f 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels f 1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer f 0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal geteekend. Afzonderlijke nommers met plaat f 0.25, zonder plaat f 0.15.

WAT IS WAARHEID?

De lezing, te Rotterdam in „Bouwkunst en Vriendschap" gehouden, en opgenomen in de laatste nummers van dit blad, werd gevolgd door een zeer levendig debat. Voor den spreker is dit altijd aangenaam, daar het voor hem het bewijs is, dat zijn rede de aandacht heeft getrokken en de geesten er wakker bij bleven.

Het debat liep hoofdzakelijk over de overoude vraag: „wat is waarheid?" Natuurlijk bleven de sprekers alleen op het terrein der bouwkunst en begaven zij zich niet op de ongewisse paden der bespiegelende wijsbegeerte.

Twee partijen stonden tegenover elkander. De eerste wilde de waarheid vóór alles gehuldigd zien, en meende dat daardoor de langgewenschte nieuwe stijl zou ontstaan. De tweede, ofschoon der waarheid eveneens een eeresaluut brengende, was van oordeel dat in de bouwkunst aan de doeltreffendheid de voornaamste plaats toekomt.

Zoo kwamen de sprekers ertoe, hunne begrippen omtrent bouwkunstige waarheid nader uiteen te zetten. Wat ik mij van die uiteenzettingen nog herinner, zal ik trachten hier weer te geven, om daaraan dan nog enkele opmerkingen vast te knoopen.

***

Er waren onder de voorstanders van de waarheid, zooals niet te verwonderen is, intransigenten. Zij stelden als eisch dat iedere constructie, ieder materiaal *zichtbaar* moest worden gebruikt, dat iedere bedekking verkeerd is. Pleisterwerk, behangsels, vloertapijten, dit alles scheen hen uit den booze, ja zelfs geloof ik, dat zij verf, lood, zink, houtcement- en andere dakbedekkingen gaarne zouden afgekeurd hebben, als hun gezond verstand hun niet gezegd had, dat men het buiten deze zaken nu eenmaal *niet* kan stellen.

Het viel den meer gematigden waarheidlief hebbers natuurlijk niet bijzonder zwaar, om de intransigenten te bewijzen tot hoeveel zonderlings, ja onmogelijks men komt, als men consequent wil volhouden, dat alle bouwdeelen zichtbaar moeten zijn. Hadden de eersten zich beroepen op de natuur, de tweeden voerden aan dat in de levende schepping de organen veelal verborgen zijn, en dat de zoogdieren, de vogelen, de visschen en de kruipende dieren hun geraamte, dat toch de basis hunner samenstelling vormt, geheel onzichtbaar houden.

Weer anderen brachten in het midden dat iemand, die altijd de waarheid op de lippen heeft, een onverdraaglijk mensch is. Alleen wanneer dit bepaald gevraagd wordt, schijnt het goed de waarheid, vooral wanneer zij onaangenaam is, te zeggen. Wordt er echter niets gevraagd, dan mag zwijgen in dit geval inderdaad goud heeten. Wat zou er van de samenleving terecht komen, als iedereen maar zeide, wat hem voor den mond kwam!

Maar mag men het liegen dan verdedigen, was de wedervraag. Die vraag werd natuurlijk door allen ontkennend beantwoord. Gewaarschuwd werd echter tegen waarheid, die eigenlijk geen waarheid is. In het bijzonder op de ijzerconstructies werd gewezen. Staan die geheel op zichzelf, als bij spoorwegbruggen en andere ingenieurswerken, dan heeft het zin ze in het gezicht te laten, al kan zelfs de ijverigste waarheids-apostel de beschermende verflaag niet missen. Maken zij echter deel van gebouwen uit, dan levert het onbedekt laten, van hoeveel waarheidsliefde het ook wellicht moge getuigen, toch groote gevaren op, daar onbedekte ijzerconstructies bij brand den geheelen ondergang der gebouwen ten gevolge hebben.

Natuurlijk beriepen de waarheidsmannen zich op de middeneeuwen. Er werd evenwel op gewezen,

dat de Gothiek lang zoo waarheidlievend niet geweest is als sommigen, steunende op Viollet-le-Duc, wel willen doen voorkomen. De sympathieën van dezen Franschen schrijver worden uitsluitend door de 13e eeuw in beslag genomen, en daarenboven beziet hij dit tijdperk nog op een geheel eigenaardige, subjectieve wijze.

Dat het debat tot geen resultaat leidde, daaraan zal wel bij niemand twijfel bestaan. Groote beginselen kunnen nu eenmaal niet bij meerderheid van stemmen worden vastgesteld. Toch was het debat leerzaam, omdat de onpartijdige toehoorder nu de sterke en de zwakke zijden van de door beide partijen bezette stellingen leerde kennen.

***

De waarheidsvraag beheerscht reeds ruim een dertigtal jaren onze bouwkunst. De strijd is echter zoo fel niet meer als vroeger. Onbewust hebben velen, die vijandig tegen de redegevende kunst stonden, toch het een en ander van hetgeen hun geschikt scheen, uit haar overgenomen. Daarentegen hebben ook enkelen der rationeelen wat water in hun wijn gedaan, daartoe gedrongen door de onafwijsbare eischen, die de doeltreffendheid met zich bracht. Intransigenten telt de waarheids-partij nog velen; maar het zijn meer intransigenten, waar het de theorie geldt. In de practijk doen zij zich van een andere zijde kennen.

Niemand, die er thans aan twijfelt, of het optreden van Dr. Cuypers een verfrissching voor onze bouwkunst geweest is. Een nieuwen bouwstijl heeft het ons wel niet gebracht, maar het heeft vele beletselen, die den weg voor dien stijl versperden, doen verdwijnen. Het was goed, dat ons de waarheid eens in al haar naaktheid getoond werd, toen zij, onder allerlei lappen verborgen, nauwelijks meer een menschelijke gedaante scheen te hebben. Doch ons klimaat leent zich nu eenmaal niet tot een paradijs-costuum, en daarom dient ook de waarheid behoorlijk gekleed te worden. Het komt er nu maar op aan, dat dit kleed zóó wordt gemaakt dat het, de schoone vormen bedekkend, die toch tot hun recht doet komen. De kleedermakers zijn nu met hun werk, de „nieuwe kunst" begonnen. Laat ons hopen, dat het gewaad weldra gereed moge zijn, dat het practisch zij, goed past en van een zoo onverslijtbare stof dat het langer duurt, dan de lappen en vodden, waarmede men de waarheid vroeger heeft pogen aan te kleeden.

W.

ARCHITECT-GEMEENTERAADSLID.

Reeds lang zal het velen verwonderd hebben dat in geen der bouwkundige bladen éénige beschouwing is gewijd aan de verkiezing van den architect A. W. Fontein tot lid van den Leidschen Gemeenteraad, en over de dientengevolge gerezen vraagpunten. Niet het feit evenwel, dat een architect geroepen wordt de belangen van de burgerij te behartigen, is zoo'n bijzonderheid (hoewel dit in de meeste gemeenten nog tot de hooge uitzonderingen behoort) en doet ons de pen opnemen, maar de argumenten, waarop den heer F. de zetel door den Raad en later door Gedep. Staten geweigerd werd, moeten velen onzer, architecten of bouwkundigen, maar ook schilders, beeldhouwers en andere technici of kunstenaars, met meer dan gewone belangstelling vervullen.

De Raad toch weigerde in zijn zitting van den 27sten Aug. l.l. de toelating van den heer F. op grond van art. 23 lett. i der Gemeentewet, als zou de heer F. zijn: „leeraar voor het Middelbaar Onderwijs". Gedep. Staten echter grondden hun weigering op het daartoe door den heer F. gedaan verzoek tot vernietiging van het bovenbedoeld raadsbesluit, op de veronderstelling dat de heer F. bevoegdheid heeft tot het geven van M. O. volgens art. 70, of anderszins, volgens art. 82 van de wet op het M. O.

Wie nu verder onbekend is met den toestand in Leiden en met de verhouding van den heer F. tot het M. O. en de Gemeente, is geneigd te denken „Maar dit is dan immers zoo duidelijk mooglijk, en een questie die spoedig genoeg uitgemaakt is!" Toch is die questie *niet* zoo heel duidelijk, getuige de lange termijn, die voor nader onderzoek der geloofsbrieven noodig schijnt te zijn, en daarom juist is aan de oplossing daarvan voor het vervolg zéér veel gelegen.

De school van het Genootschap „Mathesis Scientiarum Genetrix" toch is een particuliere inrichting, op grond van wier bestaan door den Koning, krachtens art. 14 van de Wet op het M. O., aan de gemeente Leiden vrijstelling is verleend van de verplichting tot oprichting eener Burgerdag- en avondschool. Onder deze zelfde categorie moeten (volgens Roelant's Almanak) o. m. gerangschikt worden: de Acad. v. Beeld. Kunsten en de dagcursus voor Machinisten, beide te Rotterdam, de Industrieschool te Helder, cursussen voor Industrieel onderwijs te Utrecht en de avondschool aldaar, de Ambachts-avondschool te Enschedé, en voorts nog ettelijke andere avondscholen, al dan niet gecombineerd met ambachtsscholen, als bijv. te Amsterdam, Arnhem, enz.

De veronderstelling is zeker niet al te gewaagd dat aan bovengenoemde inrichtingen les zal worden gegeven door personen, die daartoe krachtens hun in de maatschappij beoefend vak of ambacht, daarenboven toegerust met practische ervaring, aangezocht zijn geworden, en die er nooit over gedacht zullen hebben zich een acte M. O. te verwerven of zich als leeraar bij (*two*) het M. O. voor te doen.

In zulk een geval verkeert ook de heer Fontein, die noch ingenieur is, noch een acte M. O. heeft, maar alleen als bekwaam architect zich het vertrouwen van het Bestuur van M. S. G. verwierf, en welk Bestuur hem in staat achtte een deel van het teekenonderwijs op zich te nemen en hem daartoe dan ook benoemde.

Nu hangt alles af van de interpretatie van art. 23*i* der Gem.-wet, waarin gesproken wordt van: leeraren *voor* (wij cursiveeren) het lager of middelbaar onderwijs. Dat de school van M. S. G. onder het M. O. gerangschikt wordt is te begrijpen, hoewel de meeningen hieromtrent uiteenloopen, maar dat is ook het geval met de inrichtingen bovengenoemd. Zal nu een monteur, machinist, goudsmid, beeldhouwer, schilder of wie dan ook, die een kunst- of industrieel vak, ambacht of een of ander technisch vak beoefent, en als zoodanig geroepen wordt aan leerlingen onderricht te geven, gerekend worden te zijn „leeraar voor het M. O.", dan moeten al die mannen uitgesloten worden van de bevoegdheid om zitting te nemen in een Gemeenteraad.

Bij deze beschouwingen stellen wij natuurlijk op den voorgrond, dat de bedoelde personen financieel van de Gemeente geheel onafhankelijk zijn (zie Gem.-wet art. 23*f*), zooals de heer F. dit is. Hij immers wordt gesalarieerd door het Genootschap M. S. G., dat, hoewel het van de gemeente subsidie ontvangt, niet rekenplichtig is aan het Gemeentebestuur, en zelf de leeraren benoemt en ontslaat, kortom geheel van de gemeente onafhankelijk is.

Geven bovenbedoelde personen les, ook al is het maar aan drie leerlingen niet uit één gezin zijnde, dan noemt de wet dit *huisonderwijs*, en daarvoor eischt de wet evenzeer bevoegdheid als tot het geven van les aan een avondschool (art. 44 M. O.). Wie dus die lessen onbevoegd zou geven, maakt zich schuldig aan wetsovertreding, waartegen zware straffen bedreigd zijn. Ieder zal het echter met ons eens zijn, dat dit de bedoeling van den wetgever niet kan geweest zijn, want dan zouden er ook acten M. O. ingesteld moeten zijn geworden, o. a. voor architect, beeldhouwer, goudsmid, meubelmaker, machinist en wat niet al, en geen deskundige zou dit ook maar een oogenblik wenschelijk vinden.

Wordt nu door H. M. de Koningin-Regentes, tot wie de heer F. zich krachtens art. 36 der Gem.-wetgewend heeft, het besluit van Ged. Staten gehandhaafd, dan wordt door die uitspraak dus aan alle architecten, schilders, beeldhouwers enz. enz., zoodra zij aan meer dan drie leerlingen uit verschillende gezinnen onderwijs geven, de bevoegdheid ontnomen ooit in een Raadsvergadering zitting te nemen. Ook zou zeker, op grond van deze beslissing, wanneer zich het geval eens voordeed dat bijv. een Haagsch architect, gedurende enkele uren teekenles gevende, aan een Nutsdepartements-teekenschool in een nabijgelegen of aangrenzende kleine gemeente, gekozen werd tot Raadslid, hem de toegang tot den Raad geweigerd moeten worden.

Dat het de bedoeling van den wetgever geweest zou zijn zooveel mogelijk alle technisch of artistiek ontwikkelde mannen van de regeering eener gemeente uit te sluiten, is niet aan te nemen, en nu door de invoering van de nieuwe kieswet andere kiezers tot de uitoefening van hún kiezersplichten zijn toegelaten, ligt het voor de hand dat personen gecandideerd zullen worden, die bij de vroegere kiesrechtbedeeling buiten aanmerking bleven.

Met belangstelling zien wij dan ook de uitspraak in hoogste instantie tegemoet, niet twijfelende of deze zal gegrond zijn op den *geest* en niet op de *letter* der wet.

X.

VARIA.

Antiquiteiten van West-Afrika.

Een hoogstbelangrijke verzameling van antiquiteiten uit West-Afrika is bijeengebracht en sedert eenige dagen voor het publiek te zien in het Britsch Museum te Londen. Door plaatsgebrek werd deze verzameling opgesteld in het sousterrein, nl. in de Assyrische Afdeeling. De bijeengebrachte voorwerpen zijn alle van gegoten brons, met figuren in hoogrelief. Zij geven een verbazend hoog denkbeeld van de gietkunst van Benin. Zij zijn alle in eens gegoten, zonder eenige toevoeging van onderdeelen, zooals dit zoo dikwerf voorkomt. Er is slechts één methode, waardoor zulke gietelingen tot stand kunnen gebracht worden; dat is de „cire perdue"-methode, welke door artisten als de beste wijze van gieten beschouwd wordt. Het model wordt gemaakt in was en daarna opgesloten in klei; de was wordt gesmolten en loopt door een monding uit de versteende klei. Het brons wordt daarna erin gegoten en neemt nu zuiver de plaats in van het weggesmolten was. 't Is duidelijk dat, als het model hoogreliëf is, men op deze wijze slechts één afgietsel kan krijgen en de negatieve kleivorm vernietigd moet worden, om het brons te kunnen lossen. Op deze wijze werden de fraaiste bronzen afgietsels van de 15e en 16e eeuw in Europa verkregen en thans volgen de Indische metaalwerkers dezelfde methode bij den handel in arm- en enkelbanden.

Dat de werklieden uit Benin hierin uiterst bedreven waren spreekt uit de volmaaktheid van hunne gietelingen. Zij, die zich niet geheel kunnen vereenigen met hun kunstuiting, zullen toch moeten erkennen, dat de voorwerpen als gietwerk niets te wenschen overlaten. De oppervlakte is steeds zeer glad, de lijnen zijn scherp en strak en het metaal is zoo spaarzaam mogelijk gebruikt. De ornementen zijn hoofdzakelijk menschelijke figuren, maar ook verscheidene vertoonen dier- en plantvormen. Het tijdperk, waarin deze kunstwerken gewrocht werden, is vrij zeker de tweede helft van de zestiende eeuw.

Deze belangrijke verzameling, bestaande uit ± 300 voorwerpen, is een bezoek ten volle waard voor allen, die zich naar Londen begeven.

Een Standbeeld voor Prins Bismarck.

In Berlijn bestaat het plan een fraai standbeeld van Prins Bismarck op te richten op den Königsplatz, recht tegenover het Rijksdaggebouw.

Prof. Reinhold Begas is naar aanleiding van den uitslag eener prijsvraag dit belangrijke werk opgedragen. Dezelfde beeldhouwer heeft het bekende ruiterstandeeld van Wilhelm I tot stand gebracht. Het beeld van Bismarck zal echter veel eenvoudiger zijn en belooft een schoon stuk werk te worden.

De ondergrondsche Spoorwegen te Londen.

Zeer ernstige en gegronde klachten gaan uit van verschillende bewoners van gebouwen in de Queen-Victoria-Street tegen de City and Waterloo-Railway. De tunnel aan de zuidzijde der rivier is nu doorgeboord over de geheele lengte van de straat en in bijna alle gebouwen aan de oostzijde zijn dientengevolge scheuren zichtbaar.

Een scheur, welke eenige weken geleden opgemerkt werd in het bovenste gedeelte van den gevel der Mansion-House-Chambers, heeft zich bepaald verontrustend uitgebreid, zoodat een merkbare afwijking ontstaan is tusschen voor- en zijgevel. Pogingen werden dadelijk in het werk gesteld, om verdere kwade gevolgen te voorkomen door het gebouw te schooren.

De ingenieurs van den ondergrondschen spoorweg hebben dezer dagen een nauwkeurig onderzoek ingesteld naar dezen toestand en er worden middelen beraamd om anders te werk te gaan.

De autoriteiten van de St. Paul's Cathedral hadden het indertijd dus bij het rechte eind, toen zij geen toestemming wilden geven, om den tunnel onder de kerk te maken, daar zij vreesden dat het voor de fundeering van het gebouw slechte gevolgen zou hebben. Een weinig meer voorzichtigheid is waarlijk wel noodig; de ondergrond van Londen begint langzamerhand op een spinneweb van tunnels te lijken.

Calcarium.

Het is bekend, dat tengevolge van het voortdurende witten van wanden en plafonds de ornementen langzamerhand onder de dikke kalklaag bijna geheel vormeloos worden, in den regel nog verergerd door het afvallen der kalkschilfers.

Vele middelen werden beproefd om daaraan tegemoet te komen, zonder te vervallen in de kostbare beschilderingen met olieverf.

Men vestigt thans onze aandacht op het calcarium, eene verfstof, die weinig kostbaar en in 48 kleuren, waarvan tallooze nuances kunnen worden gemaakt,

verkrijgbaar is. Naar men ons mededeelt voldoet zij aan hooge eischen; zij vormt eene harde gelijkmatige dunne laag, die niet elk jaar vernieuwd behoeft te worden, wijl ze bestand is tegen afwasschen. Men heeft het hiermede in zijne macht om plafonds, wanden, veranda's enz. op onkostbare wijze keurig te versieren en een gezellig uiterlijk te geven. Voor sociëteiten, groote vereenigingslokalen, scholen, ziekenhuizen, weesinrichtingen enz. is het een uitstekend middel, dat in Engeland en onze koloniën veel toepassing vindt.

Woningen, wier wanden en plafonds met calcarium behandeld zijn, maken natuurlijk een vrijwat vroolijker indruk dan die, waarin het zielooze wit den boventoon voert. De stof is goedkoop en de voorschriften voor de behandeling ervan zijn zeer eenvoudig.

De groote restauratiezaal der sociëteit „Vereeniging" te Haarlem werd onlangs door den heer A. Resink aldaar met calcarium behandeld en is, naar men ons mededeelt, voor belangstellenden dagelijks tusschen 10 en 3 uren te bezichtigen.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE LEIDEN.

Gewone Vergadering van 23 November 1897.

Aan deze vergadering ging vooraf eene kunstbeschouwing van het plaatwerk „Notice Historique sur L'Architecture Ogivale", afgestaan door den heer K. de Boer Hz., en van een vaarscherm en tafel, ontworpen door den heer Jesse en vervaardigd door den heer Karstens, beiden alhier. Den heeren Jesse en Karstens werd door den Voorzitter hulde gebracht voor de krachtige ontwerpen en onberispelijke vervaardiging.

De heer Van der Loo, te Duren, zond in een keurige collectie verblend-, profiel- en nagepersten steen, welke zeer de aandacht trok.

Alsnu was het woord aan den heer W. J. Lampe, alhier, die tot onderwerpen gekozen had: 1°. Het handteekenen; 2°. Over boekmerkteekens (Ex-Libris).

Allereerst wees spreker erop, dat als men in de gelegenheid is de verschillende gebeurtenissen na te gaan, die er op kunstgebied in het algemeen, en in de kunstnijverheid in het bijzonder, plaats vinden, men langzamerhand tot de overtuiging komt dat er werkelijk op dit gebied meesters zijn opgestaan. Aan de voortbrengselen zelf is het duidelijk te zien, dat hun in vorm, samenstelling en behandeling iets origineels, iets nieuws, iets geheel anders eigen is. Spreker herinnerde, in verband hiermede, aan de tentoonstelling, eenigen tijd geleden in de „Lakenhal" gegeven door de heeren Verster, Loeber en Brouwer, waar het goed geordende werk ons niet alleen heeft verrast, maar reeds dadelijk een blik heeft doen slaan in de meesterlijke scheppingen van onze tegenwoordige kunstnijverheid. Velen zijn er nog die dat nieuwere veroordeelen, òf op gezag van anderen, òf uit onwetendheid, òf omdat men niet wil afstappen van een gevormde meening, misschien ook uit lust tot tegenspreken. Zijn deze echter overwonnen en overtuigd, dan zal, als onderwijs en waardeering samenwerken, een toestand geboren worden die, al is het in andere omstandigheden, ons herinneren zal aan den tijd van de machtige Gothiek. Wij zijn verplicht met den tegenwoordigen tijdgeest mede te gaan en de pogingen te steunen, die door jongere tijdgenooten in een goede richting worden gedaan. Daarom verstrekke men aan de jongeren degelijk teekenonderwijs. In verband hiermede gaf spreker een uitvoerig overzicht van het teekenonderwijs van af de middeleeuwen, met al de gevolgde methoden. Vanzelf kwam de heer Lampe daarna aan de behandeling van het onderwijs zooals dit tegenwoordig geschiedt. Spreker behandelde achtereenvolgens de wijze waarop dit onderwijs zijns inziens aan de lagere en middelbare scholen moet worden onderwezen. Speciaal wees hij erop hoe noodig het is kleine kunstbeschouwingen aan het onderwijs gepaard te doen gaan.

Dit wekt den kunstzin der leerlingen op, en doet hen een goed begrip verkrijgen van 't schoone der oude bouwwerken en monumenten. Ook vooral het exposeeren van fraaie illustratiën van onze tegenwoordige binnen- en buitenlandsche teekenaars, maakt dit leervak meer aantrekkelijk dan schetsboek en doezelaar.

Een zekere tijd moet er besteed worden, vooral op de middelbare scholen, aan de kunstgeschiedenis, aan de hand van platen en photographieën.

In het tweede gedeelte der voordracht behandelde spreker de boekmerkteekens, meer bekend onder den internationalen naam van Ex-Libris. Allereerst werd de aandacht gevestigd op de eenvoudigste manier, die men bezigde om zijn boeken te merken, zooals het schrijven van den naam op den titel en het stempelen met een stempelmerk. Sinds de uitvinding der boekdrukkunst, dus ongeveer sedert het midden der 15de eeuw, is evenwel het Ex Libris daarin te hulp gekomen, en is het mooi en leelijk in toepassing gebracht. Uitvoerig behandelde spreker de verschillende Ex-Libris, zooals zij van dien tijd tot op heden werden aangetroffen, met al hun kunstbewerkingen, symbolische en allegorische voorstellingen. Het bleek uit alles ten zeerste, welk een ernstige studie de heer Lampe ook van deze afdeeling der kleinkunst heeft gemaakt. Een fraaie verzameling Ex-Libris, welwillend afgestaan door den heer J. B. J. Kerling alhier, verduidelijkte niet weinig de leerrijke mededeelingen.

Een warme hulde bracht de Voorzitter den spreker, en hij deelde, juist in verband met hetgeen de heer Lampe heeft gezegd over het teekenonderwijs, een aardig voorbeeld mede van een Parijschen schrijnwerker, die, naar Den Haag overgekomen, na verloop van 8 jaar niet meer kon ontwerpen, — omdat hij niets meer wist. Zijn omgeving gaf hem niet meer de gelegenheid iets schoons op te merken; daarom moest hij weer naar Parijs terug tot het opdoen van nieuwe scheppingskracht.

Als nieuw lid werd aangenomen de heer H. L. de Goederen.

Na eenige besprekingen van huishoudelijken aard sloot de Voorzitter de vergadering.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van Zaterdag 27 *November* 1897.

Na voorlezing en goedkeuring der notulen van de vorige vergadering deelt de Voorzitter, de heer L. M. Moolenaar, mede, dat de heer H. de Herder de betrekking van Penningmeester op zich genomen heeft en de heer W. A. Hof die van Ie-Secretaris. Het getal antwoorden op de prijsvraag „Salon-ameublement" voor rekening van onzen stadgenoot, den heer J. A. Huizinga, uitgeschreven, is nog met één vermeerderd, zoodat er in 't geheel elf antwoorden zijn ingekomen. Daar het rapport van de Jury dezer prijsvraag nog niet ontvangen is, wordt de behandeling daarvan tot de volgende bijeenkomst uitgesteld.

Daarna stelt de Voorzitter den heer H. Doornbos, ijzerhandelaar, Nieuwe Kerkhof alhier, in de gelegenheid zijne keurige expositie van ijzerwaren toe te lichten.

Vervolgens brengt de heer H. de Herder het volgende rapport uit over de vraag: „Welke doorsnede moet een walmuur hebben, die drie meter boven de fundeering hoog is en achter tot de volle hoogte is aangevuld met zandgrond; den muur te metselen van klinker?"

„Deze vraag is zeer beknopt, aangezien er bij het maken van een walmuur rekening dient gehouden te worden met den toestand van het terrein, omtrent rijzing van af den muur, het verkeer en soms voorkomende bevrachting onmiddellijk achter den muur door rijtuigen, vrachtwagens of andersains; voor al deze gevallen zijn wiskundige formules, die hierover geraadpleegd kunnen worden, maar waarin wij niet zoover gevorderd zijn om ze te kunnen berekenen, terwijl wij bij verschillende personen om inlichtingen omtrent de berekeningen hebben geïnformeerd, maar tot heden niet zijn geslaagd.

„Voor globale berekeningen kunnen de volgende opgaven dienen:

„Bij bekleedingsmuren uit zwaar materiaal, wanneer het dwarsprofiel zoo gunstig mogelijk voor de duurzaamheid gekozen is, met helling van voren, neemt men voor de dikte ²/₅ gedeelte van de hoogte of in dit geval 0,86 M.

„Door zwaar materiaal wordt hier zekerlijk basalt of iets van dien aard bedoeld.

„Bij muren van gewone constructie en aanvulling neemt men ¹/₃ der hoogte, in dit geval dus 1,00 M.; onder deze laatste zal zeker wel de gestelde vraag kunnen gerekend worden, en hopen wij hierdoor haar naar genoegen te hebben beantwoord."

In de vragenbus waren de volgende vragen:

1°. Is het Sundvall grenenhout beter dan Amerikaansch en zoo ja, om welke reden?

2°. *a.* Wanneer in deze gemeente een gebouw wordt afgebroken met de fundeeringen en van eene zijde wandruimte heeft van bijv. 20 cM. tusschen het belendende perceel, is de gemeente dan bevoegd bij den opbouw 40 cM. wandruimte te vorderen?

b. Is dit niet in strijd met het eigendomsrecht?

c. Waarom vordert zij dit niet, wanneer de fundeeringen blijven bestaan?

Van de redactie van *De Opmerker* heeft de heer Moolenaar eenige gedrukte exemplaren ontvangen van zijn vroeger gehouden lezing: „een hernieuwde kennismaking met vijf oude bekenden", waarvan ieder der aanwezige leden een exemplaar geoffreerd wordt. Een krachtig applaus bewijst, hoe deze attentie van onzen geachten Voorzitter op prijs wordt gesteld.

Daar de 1e Kerstdag juist op den laatsten Zaterdag van December valt, wordt de e. k. vergadering op Zaterdag den 8sten Januari 1898 vastgesteld.

VEREENIGING DE FRIESCHE BOUWKRING TE LEEUWARDEN.

Vergadering van 27 *November* 1897.

Als spreker trad op de heer W. F. I. Uffelie, arts alhier, met 't onderwerp „Iets over bouwhygiëne". Bij de behandeling van het vraagstuk der bouwhygiëne, zegt de spreker, stuit men dadelijk op vele practische moeilijkheden, omdat men daarbij vooral de technische en economische belangen steeds in het oog dient te houden en juist bezwaren van technischen en economischen aard moeilijk zijn te overwinnen. Het is derhalve van het hoogste

belang dat de hygiënist zijne eischen niet te hoog stelle, zich niet louter tot speculatieve beschouwingen laat verleiden, maar zich zooveel mogelijk streng aan de feiten houde.

Die feiten, als resultaten van positieve kennis, wenscht hij echter door den econoom en den technicus geëerbiedigd te zien, omdat hij op dit punt niet transigeeren en geen duimbreed toegeven kan.

De gegevens, waarop de hygiënist kan afgaan en die hij met vertrouwen kan aanbevelen, zijn wel hoogst spaarzaam, doch deugdelijk genoeg om de gezondheid te waarborgen. Beschouwt men de woning als de beperkte wereld, waarin men een deel van zijn leven moet doorbrengen, als een middel om zich tegen de ongemakken der buitenwereld te beveiligen en die voor een deel onschadelijk te maken, dan behoort dat middel zooveel mogelijk aan al de vereischten te voldoen, welke eene gezonde woning vordert. De gezondheidsleer stelt te dien opzichte de volgende eischen: de woning moet staan op een zoo gezond mogelijk terrein en in gezonde omgeving; de samenstelling van de fundamenten, buitenmuren en het dak moet voldoende zijn om de woning tegen vochtigheid van den grond, het water en de koude van de buitenlucht te beschutten, en in hare onderdeelen voldoende ruimte voor 't gezin opleveren. Omtrent de keuze in het terrein is de hygiënist in den regel niet vrij en is veelal het terrein aangewezen waarop gebouwd moet worden. Is de bodem aldaar verontreinigd, dan moet hij zooveel mogelijk trachten de gebreken op te heffen; door spreker wordt aangegeven hoe in dit geval moet worden gehandeld. De voorwaarden voor de ligging van huizen ten opzichte der zon laten zich op onzen breedtegraad kort aldus samenvatten:

Zorg dat men gedurende het heele jaargetij zooveel mogelijk van de zonnestralen kan profiteeren, daarentegen des zomers beschutting vindt, zoowel tegen warmte als tegen het sterke licht. Bij het aanleggen van straten wordt echter gewoonlijk meer rekening gehouden met bouw- en handelsbelangen dan met de eischen der hygiëne. Kan men dan ook voor elk huis niet het directe zonlicht verkrijgen, men zorge toch steeds dat door goed gekozen breedte der straten het diffuse licht ruimschoots kan binnentreden. Dit kan, zoo men zorgt dat een lijn van den onderkant van 't venster naar den top der tegenovergestelde woning een hoek maakt van 45°, en alzoo de breedte der straat gelijk is aan de hoogte der huizen.

Omtrent de te gebruiken bouwstoffen valt het volgende op te merken. De steen, die de natuur ons biedt, is in hygiënische waarde zeer verschillend. Afgezien van de vastheid, het uiterlijk en de verhouding tegenover 't weer, komen in aanmerking het vermogen water op te nemen en het te geleiden, en het luchtvolume. Van dit laatste zijn afhankelijk de warmte-capaciteit en het warmte-geleidend vermogen der steen; van het doorlatingsvermogen van water en lucht zijn afhankelijk de droogheidsverhoudingen.

Dichte, water noch lucht doorlatende steen, eigent zich niet voor binnenmuren, wijl ze een slechten invloed uitoefent op droogte en warmte toestand. Aan zulke steen slaat uit hooger verwarmde lucht spoedig water als droppels neer, die mortel en behang bevochtigen. Verder geleiden zulke stoffen de warmte en het geluid zeer goed en verhoogen ze het warmtegeleidend vermogen der hun omgevende wanddeelen. De verwachting, die men ten opzichte van warmte- en vochtigheidsgeleiding van de holle steen gekoesterd heeft, is wel als onvervuld te beschouwen.

De overdraging van water vindt door de holten der steenen en de mortelbanden op dezelfde manier plaats als bij gewone steenen. Bovendien vermogen de ingesloten luchtlagen de warmtegeleiding niet te verminderen in verhouding tot het groote luchtvolume der steen. Uitsluitend onbewogen, rustige lucht is een slechte warmtegeleider, in de holle steenen daarentegen wordt de lucht, door de ongelijke warmte der omringende vlakken, steeds bewogen, terwijl ze in poreuze steen nagenoeg in rust is, wijl hier het op- en neerstijgen wegens de ruwe wanden zeer veel weerstand ondervindt en er bovendien zoo goed als geen warmteverschil in de omringende vlakten bestaat.

Alle tot nu toe in gebruik zijnde steenen hebben één groot gebrek, nl. het goed geleiden van geluid. De verwachting die men te dien opzichte van gipssteenen heeft gekoesterd, valt ook in de practijk niet mee. Als beschuttingsmiddelen tegen regen en indringen van stof worden genoemd het zgn. Kessler-fluaat en het door de firma Hartmann en Hauer in den handel gebracht testalien. Bij de toepassing van 't laatstgenoemde worden de muren eerst gedrenkt met een oplossing van kalizeep, daarna wordt azijnzure aluin opgebracht, waardoor 2 stoffen ontstaan, nl. in water goed oplosbare azijnzure kali en oliezure aluin. Dit laatste sluit de poriën nagenoeg af, hetgeen voldoende is om den muur tegen slagregens te beveiligen. Tevens is zoodoende den muur gelegenheid gegeven uit te drogen, wat bij de fluaten niet het geval is.

Daarna behandelde spreker het bindmateriaal, de grondmuren en de eischen tot het verkrijgen van eene droge woning.

Om voor de vensters een algemeenen eisch te stellen is niet wel doenlijk. Al naar de meer of minder vrije ligging het terugkaatsend vermogen der naburige vlakken, de verhouding der lichtgevende vlakte ten opzichte der kamerruimte, is de venstergrootte een wisselende. In 't algemeen kan men echter zeggen dat de afstand van den bovenkant der glasvlakte tot den vloer voor woonkamers minstens de helft der kamerdiepte moet zijn. Verder kan bij volkomen vrije ligging de lichtgevende vlakte, en bij helle kleuren van alle omringende wanden de verhouding tusschen glasvlakte en grondvlak zonder schade als 1 tot 10 gesteld worden, terwijl in omgekeerde omstandigheden de verhouding 1 tot 5 nog geene voldoende verlichting geeft, ofschoon deze verhouding zelden bereikt wordt. Een groote fout is het, breede dammen tusschen twee vensters aan te brengen; de breedte der dammen zal in geen geval meer dan 40 tot 50 cM. mogen bedragen.

Het dak moet het huis beschutten tegen indringen van water en stof, de warmte-geleiding zoowel als het ontstaan van storende geluiden verhinderen. Zoo mogelijk moet de gevel niet boven het dak uitsteken, maar dit laatste buiten de gevelmuren 0.5 tot 2 M. uitspringen. Deze oude oorspronkelijke dakvorm, die nog wel somtijds voor landhuizen wordt toegepast, moet als de eenig ware en natuurlijke genoemd worden.

De tegenwoordige metaalbedekking moet ten sterkste afgekeurd worden; zelfs daar, waar de onmiddellijk onder 't dak gelegen vertrekken niet bewoond worden, ondervindt men nog ter dege de ongunstige warmte-verhoudingen. Metaal geleidt de warmte zeer goed en veroorzaakt daardoor bij zonnig weder soms een warmte die 10° hooger is dan de buitenlucht, welke warmte zelfs door ventilatie niet geheel te overwinnen is.

Verder ontstaat bij het vallen van regen of door 't loopen van vogels tengevolge van de geluidsgeleiding gerucht, dat zeer storend is voor de bewoners.

Bij verwarming der kamers krijgen we bovendien tegen 't koude metaal condensatiewater, dat moeilijk te verwijderen is.

Iets gunstiger is de bedekking met lei, al geleidt ook dit materiaal de warmte zeer goed. Wordt de lei op latten gelegd, dan zorgen de voegen voor ventileering, daardoor wordt de hooge temperatuur iets verminderd en neemt ook het condenseeren van water in hooge mate af, doch stof kan steeds toetreden.

Vermindert men de ventilatie door besmeren der voegen, dan komen allen nadeelen, evenals bij metaal, sterk uit.

De beste bedekking is die met houtcement. Het aanbrengen van vlakke daken geeft boven den gewonen dakvorm zeer vele voordeelen, nl. ze bieden aan den wind weinig weerstand; ze komen er minder zolderkamers door; ze kunnen alle mogelijke werkzaamheden aan dak en schoorsteen zonder gevaar geschieden; er wordt een hoog en vrij gelegen terrein gevormd, dat vooral op warme zomerdagen een verkwikkelijke verkoeling voor de bewoners kan teweegbrengen.

Hiermede eindigde spreker zijn zeker even nuttige als leerzame lezing, die met onverdeelde aandacht der aanwezigen werd gevolgd en waarvan op voorstel van den voorzitter elk der leden een gedrukt exemplaar zal worden uitgereikt.

De tentoongestelde plaatwerken werden met belangstelling bezichtigd, waarna de voorzitter onder dankzegging aan den spreker en aan de leden voor de opkomst, de vergadering sloot.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

Afdeeling Amsterdam.

Vergadering van Woensdag 1 *December* 1897.

Onder de ingekomen stukken was een schrijven van een uitgever te Amsterdam, waarbij een boekwerk aan de Bibliotheek der Vereeniging ten geschenke werd gegeven.

Bij de stemming voor afgevaardigden ter algemeene vergadering verkregen de leden Baanders, Beumer, Gabriëlse, Morens, Moolenaar-Reeder, Pieters, Toekamp-Lammers, Stork en Veenstra de meerderheid; vijf dezer heeren waren ter vergadering aanwezig en verklaarden, op één na, de heer Beumer, zich de benoeming te laten welgevallen.

Hierna werden 4 nieuwe leden aangenomen.

De vragenbus bevatten 2 vragen, die om haren omvangrijken inhoud niet voor directe beantwoording vatbaar waren.

Een der gewezen bestuursleden maakte zeer ten onrechte aanmerking op een vermeende minder nette handeling van het Informatie-bureau, en wenschte niet langer lid der vereeniging te blijven. Het antwoord van den Voorzitter hierop werd met applaus ontvangen, evenals een motie van vertrouwen in den heer Centurier, chef van het Inf.-bureau, naar aanleiding van het voorgaande door het Bestuur gesteld.

Tijdens de vergadering werden 2 nieuwe leden en 3 donateurs voorgesteld.

Met een woord van dank voor de trouwe opkomst (40 leden) sloot de Voorzitter de vergadering.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. Door het Delftsch Studentenkorps is een adres, met 490 handteekeningen van studenten, aan de Tweede Kamer gericht, om te wijzen op den onhoudbaren toestand van de gebouwen der Polytechnische School, waarvan de lokalen door het groot getal studeerenden geheel onvoldoende geworden zijn.

Eene deputatie uit dit korps zal dit adres den Minister van Binnenlandsche Zaken persoonlijk toelichten.

AMSTERDAM. Het bestuur van den Nederlandschen Aannemersbond heeft zich opnieuw gewend tot de Tweede Kamer met het adres, dat het reeds 7 October 1896 tot dat lichaam richtte en waarin wordt aangedrongen op de benoeming eener commissie van vakmannen, waarin ook de aannemer een plaats erlangt, welker taak het zal zijn, de A. V. door de verschillende departementen uitgevaardigd, nauwkeurig te herzien, deze zooveel mogelijk met elkander in overeenstemming te brengen en dusdo-

treffend den honden der genoemde departementen voorstellen te doen.

Tevens heeft dat bestuur een circulaire gezonden aan alle bekende ingenieurs en architecten in Nederland, met het dringend verzoek om, in opdracht der algemeene vergadering te Arnhem, in hunne bestekken op te nemen bepalingen van ongeveer den volgenden inhoud:

„a. Indien de borgen van den aannemer door den aanbesteder „worden opgeroepen het werk af te maken, zal binnen drie da„gen na die oproeping door de directie van het werk en de bor„gen een staat worden opgemaakt van het nog te verrichten werk.

„Bij het opmaken van dien staat zal rekening gehouden wor„den met eventueele vertragingen, die de uitvoering van het „werk reeds heeft ondergaan of zijn te verwachten, zoomede „met de door die vertraging te betalen boete. Mochten de „directie en de borgen het over dien staat niet eens kunnen „worden, dan zal deze worden vastgesteld door drie onpartijdige, „deskundige scheidsmannen, door directie en borgen te benoemen.

„Het bedrag, hetgeen volgens dien verdeelingsstaat nog te „verwerken is, wordt door den aanbesteder aan de borgen uit„gekeerd, in verhouding tot de in het bestek aangegeven beta„lingstermijnen.

„b. Cessie. die bij eventueele verdeeling der aannemingsom „het den aannemer toekomende aandeel zullen blijken te over„schrijden, zullen voor zoover zij dat aandeel hebben overschre„den, ongeldig en nietig worden verklaard en dus niet worden „erkend."

Haarlem. Vanwege het Museum van Kunstnijverheid, werd op verzoek der vereeniging „Nijverheid" eene aanzienlijke verzameling voorwerpen en afbeeldingen naar Heerenveen gezonden, ten einde genoemde vereeniging in de gelegenheid te stellen een tentoonstelling aldaar te houden.

Deze tentoonstelling zal omvatten de meest verschillende huishoudelijke artikelen in hout, die in vroeger jaren door de kerfsnede met versieringen werden voorzien, als ook nieuwe voorwerpen die door bijzondere versieringen en fraaie patronen uitmunten. Zoo vinden wij op deze tentoonstelling messen, vorken stoven, rolplanken, botervaatjes, kistjes, doozen van verschillende aard, vonwbeenen en dergelijke artikelen, die vervaardigd werden in de verschillende provincien van ons land en die ieder voor zich een eigenaardig karakter hebben, terwijl de produkten uit Denemarken, Zweden en Noorwegen, alwaar de huisvlijt in grooteren bloei is dan in ons land, eveneens goed zijn vertegenwoordigd.

— In de rotonde van het Museum van Kunstnijverheid is op het oogenblik eene bijzondere tentoonstelling geopend, op het gebied der graphische kunsten, die door den heer Koning, kunstdrukker te Amsterdam, welwillend ter expositie werd afgestaan.

Deze verzameling werd door genoemden heer bijeengebracht als lid der boekdrukkers vereeniging van den Internationale Musteruitwisseling, die om de drie jaren eene collectie proeven van fraai drukwerk aan hare leden rondzendt, die tegen een gelijk aantal drukproeven worden ingeruild.

Middelburg. De Gemeenteraad heeft de plannen tot verbetering van het rioolstelsel, waarvan de onkosten op f 60 000 zijn geraamd, goedgekeurd.

Amersfoort. De gemeenteraad heeft besloten na reeds tot benoeming van een directeur der te stichten gemeente-gasfabriek over te gaan, en de voorwaarden vastgesteld, waaronder die benoeming zal geschieden. Hij zal o. a. belast zijn met het opmaken van een ontwerp voor de gasfabriek.

Vlissingen. De gemeenteraad verleende concessie voor een te leggen electrische tram tusschen Vlissingen en Domburg, met eene jaarlijksche subsidie van f 500 gedurende tien jaren.

Heusden. De bekende kerktoren alhier, die reeds geruimen tijd overhelt, is op last van den Rijksarchitect J. A. Frederiks, te Middelburg, geschoord moeten worden.

PERSONALIA.

— Door den directeur der burgerlijke openbare werken in Ned.-Indië is ontslagen: op verzoek, eervol uit zijne betrekking, de tijdelijk ondero pzichter 2e kl. bij den aanleg van Staatsspoorwegen W. Bek.

— Bij kon. besluit is benoemd tot rijks-commissaris voor de domaniale steenkolen-mijnen C. Blankevoort, ingenieur der mijnen te Heerlen.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat zijn benoemd tot buitengewone opzichter: J. de Keuning bij het maken van vier kribben en baggerwerk aan den IJsel en J. J. Doorenbos, te Terneuzen, bij het Nederlandsch gedeelte van het kanaal van Terneuzen.

— De heer H. Th. Heyningen, opzichter aan de gasfabriek te 's-Gravenhage, is benoemd tot adjunct-inspecteur aan de fabriek te Utrecht.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opzichter-teekenaar, R.-K., bekend met kerkenbouw. Adres den arch. J. H. v. d. Abeelen te Tilburg, met opgave van verlangd salaris.

— Bekwaam opzichter-teekenaar. Salaris f 75 à f 80 per maand. Bekendheid met opmetingen voor en aanleg van tramwegen strekt tot aanbev. Adres no. 109.855, Algem. Nederl. Adv.-blad te 's-Gravenhage.

— Bekwaam bouwk. teekenaar, geschikt om als chef de bureau te kunnen optreden. Aanv. salaris f 100 à f 125 per maand. Adres in persoon aan de arch. A. Jacot en W. Oldewelt, Singel 514 Amsterdam, dagel. tusschen 10 en 12 uren.

— Een of twee ingenieurs voor de werkzaamheden ten dienste van de rijks-drieh oekmeeting. Aanv. jaarwedde f 1200, plus terreingeld en vergoeding voor reiskosten. Adres vóór 12 Dec. aan den hoogleeraar der Polyt. school H. J. Heuvelink, te Delft.

— Werktuigkundig ingenieur bij eene mijnonderneming op Borneo (ongehuwd). Adres P. van Dijk, Pieter Bothstraat 17 Den Haag.

— Teekenaars bij de Maatsch. tot expl. van Staatsspw., dienst van Weg en Werken 3e afd (seininrichting, verlichting, verwarming, telegraphie en telephonie). Vereischten: algemeene kennis voor zoover als gaat einddiploma H. B. S. 3-jarigen cursus, tweejarige werkzaamheid op fabriek of werkplaats, bewijzen van teekenwerk. Persoonl. aanmelding Centraalbureau 1, kamer 126 Utrecht.

— Practisch opzichter, voor bestek III bebouwing Rozenhof. Adres lett. L T N, Algem. Adv.-bureau Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam. *(Zie adv. in dit no.)*

DIENSTAANBIEDINGEN.

Informatiebureau Technische Vakvereeniging, Van-der-Helststraat 2e, Amsterdam.

Opz.-landmeter,	oud	35	jaar,	verl.	sal.	f 900 à f 1200	p.	jaar.
Opzichter,	„	22	„	„	„ „	60 à „ 70	„	mil.
„	„	20	„	„	„ „	40 à „ 50	„	„
„	„	50	„ geh.	„	„ „	90	„	„
Opz.-teekenaar	„	28	„	„	„ „	90	„	„
„	„	20	„	„	„ „	50	„	„
„	„	28	„ ongeh.	„	„ „	80	„	„
„	„	45	„ geh.	„	„ „	90	„	„

Teekenaar, Hand-, Bouw-, Pentoekenaar, heeft 38 jaar, ongeh. salaris naar werkz.

ADVERTENTIEN.

Voor BESTEK III Bebouwing *ROZENHOF* te **Dordrecht** wordt **gevraagd:**

een praktisch Opzichter.

Aanbiedingen met referenties worden *franco* ingewacht onder letters *L T N*, *Algemeen Advertentie-Bureau* NIJGH & VAN DITMAR, *Rotterdam.*

HOUTEN

Parketvloeren.

GEBR. VAN MALSEN,
Stoomtimmerfabriek. — DEN HAAG

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer

Mem. San. Inst. LONDON.

Kantoor: 150 De Ruyterkade, AMSTERDAM. Filiaal: 36 Rokin.

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.

Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen.* — *Closets, Waschtafels, Urinoirs* enz. — VERWARMING en VENTILATIE.

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

F. en W. BEIJNE,

Decorateurs.

LEVEREN Zaal-, Tuin-, Straatversieringen en Illuminatiën.

Verplaatsbare Tooneelen in huur.

RUYSDAELKADE 159, AMSTERDAM.

Ministerie van Justitie.

Openbare AANBESTEDING.

Op **Woensdag 22 December 1897**, des namiddags ten **2** ure, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie te 's-Gravenhage, in het openbaar worden aanbesteed:

Het driejarig onderhoud, aanvangende 1 Januari 1898 en eindigende 31 December 1900, van:

het Paleis van Justitie, het Kantongerechtsgebouw, het Huis van Bewaring en de Strafgevangenis te Amsterdam (Bestek No. 83);

het Rechtsgebouw te Haarlem; het Rechtsgebouw, het Huis van Bewaring, het Rijksopvoedingsgesticht en de Strafgevangenis te Alkmaar en het Rechtsgebouw en het Huis van Bewaring te Hoorn (Bestek No. 84);

het Rechtsgebouw en het Huis van Bewaring te Middelburg; het Rechtsgebouw en het Huis van Bewaring te Zierikzee en de Strafgevangenis te Goes (Bestek No. 85;

het Paleis van Justitie en de Gevangenissen te 's Hertogenbosch; het Rechtsgebouw, het Huis van Bewaring en de Strafgevangenis te Breda en het Rechtsgebouw en het Huis van Bewaring te Eindhoven (Bestek No. 86);

het Rechtsgebouw en het Huis van Bewaring te Maastricht en het Rechtsgebouw en het Huis van Bewaring te Roermond (Bestek No. 87);

De bestekken liggen voor gegadigden ter inzage in bovengenoemde gebouwen en zijn op aanvrage, tegen betaling van f 0.80, franco verkrijgbaar bij de Gebroeders van Cleef, Boekhandelaars, Spui No. 28a te *'s-Gravenhage.*

Aanwijzing zal worden gehouden:

voor de gebouwen te *Hoorn*, den 15den DECEMBER 1897, des namidd. ten 1 ure, aanvangende bij het Rechtsgebouw;

voor de gebouwen te *Alkmaar*, den 16den DECEMBER 1897, des voormidd. ten 9 ure, aanvangende bij het Rechtsgebouw;

voor het Rechtsgebouw te *Haarlem*, en de gebouwen te *Goes* en *Eindhoven*, den 17den DECEMBER 1897, en wel te *Haarlem* des voormidd. ten 9 ure, te *Eindhoven* des namidd. ten 1½ ure, aanvangende bij het Rechtsgebouw en te *Goes* des namid. ten 1½ ure;

voor de gebouwen te *Amsterdam*, *Middelburg*, *Zierikzee*, *Breda*, *'s Hertogenbosch*, *Roermond* en *Maastricht* den 18den DECEMBER 1897, en wel te *Amsterdam* en te *'s Hertogenbosch* des voormidd. ten 9 ure, aanvangende bij het Rechtsgebouw; te *Middelburg* des voormidd. ten 9½ ure, aanvangende bij het Rechtsgebouw en te *Maastricht* des namidd. ten 1½ ure, aanvangende bij het Huis van Bewaring.

Inlichtingen zijn te bekomen op het bureau van den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te *'s Gravenhage*, Departement van Justitie, en

voor de werken te *Amsterdam*, *Haarlem*, *Alkmaar* en *Hoorn* bij den Hoofdopzichter J. van Asperen te *Amsterdam*;

voor die te *Middelburg* en *Goes* bij den Opzichter J. H. Hanenk te *Goes*;

voor die te *Zierikzee* bij den Opzichter M. Couvée aldaar;

voor die aan het Rechtsgebouw en het Huis van Bewaring te *Breda* en *Eindhoven* bij den Opzichter P. van de Eerve te *Breda*;

voor die aan de Strafgevangenis te *Breda*, bij den Opzichter H. W. Perters aldaar;

voor die te *'s Hertogenbosch* bij den Opzichter J. van den Berge aldaar;

voor die te *Roermond* bij den Opziehter G. Rammers aldaar;

en voor die te *Maastricht* bij den Opzichter J. E. Houben aldaar.

's Gravenhage, 2 Dec. 1897.

De Minister van Justitie,
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal:
P. J. VAN BEIJMA.

AANBESTEDING.

Burgemeester en Wethouders van *Zaandam* zullen op **Zaterdag 18 December 1897**, des namiddags ten 2 ure, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

1°. **Het onderhoud der Straat- en Grindwegen, Berm- en Oeverwerken gedurende 1898.**

2°. **Het onderhoud der drie Gemeentesluizen gedurende 1898.**

3°. **Het vernieuwen en herstellen van drie meerpalen.**

Bestekken zijn à **f 0,25** per stuk verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie.

Inlichtingen geeft de Gemeente-Architect.

Zaandam, 3 December 1897.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
H. J. C. VAN TIENEN,
De Secretaris,
ZAALBERG.

AANBESTEDING.

Op ***Vrijdag 24 December 1897***, des middags te **12** uur zullen BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *Delft*, in het openbaar, ten Raadhuize **aanbesteden:**

Het leveren van Keien, Klinkers en trottoirbanden.

Perceel I. 14.000 anderhalve Grèskeien.

„ II. 308.000 Waalstraatklinkers.

„ III. 40.000 Rijntrottoirklinkers.

„ IV. 100 M'. Trottoirbanden.

Inlichtingen zijn te bekomen alle werkdagen tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 11 uur aan het Bureau Gemeentewerken; het bestek is tegen betaling van **f 0.20** ter Secretarie verkrijgbaar.

INSCHRIJVING

op

Vrijdag 17 December 1897,

in het

Timmerhuis te Rotterdam,

naar de LEVERING van:

A. Waal- en IJsselsteen, Straatklinkers, Keien, Trottoirbanden, Kalk, Cement, Gips, Tras, Grind, Zand, Dakpannen, Tegels, Kannenbuizen enz. in 32 Perceelen;

B. Smeer- en Verfoliën, Petroleum, Patentolie, Lakken, Verfwaren, Teer, Pek, Zeep, Kaarsen, Poets- en Lampenkatoen, Lampeglazen, Turf, Houtskool, Stijfsel, Glas enz. in 21 Perceelen;

C. Lood, Loodenbuizen, Zink, Blik, Gegoten IJzeren Straatsyphons, Straatberrieranden, Kolenbakken, Getrokken IJzeren Buizen, Metalen Main- en Tapkranen, Touwwerk, Hennep, Snuit van Vlas, Borstelmakerswerk, Sponsen, Molton Dwellen, Strookdwellen, Afneemdoeken, Baggernetten, Blokmakerswerk, Bezems, Boenders, Manden, Band, Zeemvellen, Gordijnlinnen, Kolen- en Kalkzakken, Ketelpakken, Leder, Schoppen, Emmers, Spijkers, Scharoeven, IJzerwaren enz. in 38 Perceelen.

De voorwaarden liggen, op de gewone dagen en uren, in het Timmerhuis ter lezing en zijn, voor A, B en C afzonderlijk, tegen betaling van *25 cents*, verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE en ZOON, Boekdrukkers aan den Houttuin No. 73, alwaar tevens de in te vullen gezegelde inschrijvingsbiljetten, tegen betaling van *22½ cents* per stuk, te bekomen zijn.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op **Dinsdag** den **14den December 1897**, des namiddags ten **2** ure (*locale tijd*), aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 180.

Levering van gegoten ijzeren Schuifstoelen, vloeijzeren Klemstukken en bijbehoorende bevestigingsdeelen.

De besteding geschiedt volgens art. 20 van het bestek.

Het bestek ligt van den 29sten November 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park te *Utrecht* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **f 1.00.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken).

UTRECHT, den 25sten November 1897.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag** den **21n December 1897**, des namiddags ten **2** ure (*locale tijd*), aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te UTRECHT, van:

BESTEK No. 735.

Het maken van gebouwen en inrichtingen, het maken van grondwerken, het opbreken en leggen van sporen en wissels en eenige diverse werken ten behoeve van de halte NIEUWSTADT van den spoorweg MAASTRICHT—VENLO. Begroting f 11150.

De besteding geschiedt volgens § 75 van het bestek.

Het bestek ligt van den 29n November 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. VAN LIEBERGEN te *Venlo* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **f 1.50.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 14den December 1897 ten 11 ure voormiddag (*West-Europeesche tijd*).

UTRECHT, den 24sten November 1897.

verbetert elken Schoorsteen.
10 jaar Garantie.

JOHN's
Schoorsteenkap en Ventilator
(*Gedeponeerd in alle landen van Europa.*)
Zon, Regen en **Wind** werken **gunstig** op den trek van den Schoorsteen.

Goedkooper en **beter** dan eenige andere kap. Kan niet vastroesten. Werkt geruischloos. Zeer **gemakkelijk** schoon te maken.
Getuigschriften, Prospectussen en Inlichtingen verstrekt
ROBBERT KALFF, *Utrecht*, *Maliewingel* **19.** (1)
Alleenverkoop voor Nederland en Koloniën.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *Arnhem*, zullen ***Donderdag 9 December 1897,*** 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize AANBESTEDEN:

BESTEK No. 14:

Het leveren van materialen: Steen, Kalk, Houtwaren, IJzerwaren, Koper, Zink, Lood, Gereedschappen, Gas- en Waterleidingsartikelen, Verfwaren en Glasruiten, Borstelwaren, Doeken, Touw, Behangers- en Stoffeerdersartikelen, Manufacturen en Kleedingstukken, Drogistartikelen, diverse Materialen en Gereedschappen, Vogelvoeder enz.

BESTEK No. 18:

Het leveren van pl. m. 49 M³ HOUT aan Balken, Ribben en Dekplanken, voor de Schipbruggen te Arnhem en Westervoort.

Inlichtingen: alle werkdagen, tot den dag vóór de aanbesteding, van 10—12 uur aan het Bureau Gemeentewerken in de Kadestraat; bestekken met gezegelde inschrijvingsbiljetten verkrijgbaar aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize; No. 14 à f 1.—; No. 18 à f 0,50.

AANBESTEDING.

Op ***Maandag 13 Dec. a. s.,*** des voormiddags te elf ure, zal door de *Veenendaalsche Sajet- en Vijfschacht fabriek*, Wed. D. S. VAN SCHUPPEN en ZOON aan de fabriek te *Veenendaal* worden AANBESTEED:

Het VERGROOTEN harer fabriek te VEENENDAAL.

Aanwijzing op het op *Dinsdag 7 Dec.*, **des voormiddags te elf ure.**

De stukken liggen ter inzage en zijn te verkrijgen à f 1,50 aan genoemde fabriek en bij den Architect ALB. NIJLAND te *Utrecht*.

AANBESTEDING.

Woensdag den 15n December 1897, zal door H. H. Kerkvoogden der Ned. Herv. Gemeente te *Rhenen* worden AANBESTEED:

Het maken van nieuwe bekappingen en het verrichten van verdere werken aan de Cunera Kerk te Rhenen.

Bestek en 3 teekeningen zijn tegen betaling van **f 2.—** te verkrijgen te *Amsterdam*, *Amstel 244*.

G. B. POSTHUMUS MEYJES,
Architect.

Assurantie Maatschappij
tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.
's-GRAVENHAGE, *Herkplein*, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.
LAGE PREMIËN.

PHOTOLITHOGRAPHIE.

PHOTOZINCOGRAPHIE
en Stéréotype-Inrichting
van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijn inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.
Prospectussen met proeven van bewerking worden op **franco** aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste JAARGANG N°. 50. ZATERDAG, 11 December 1897.

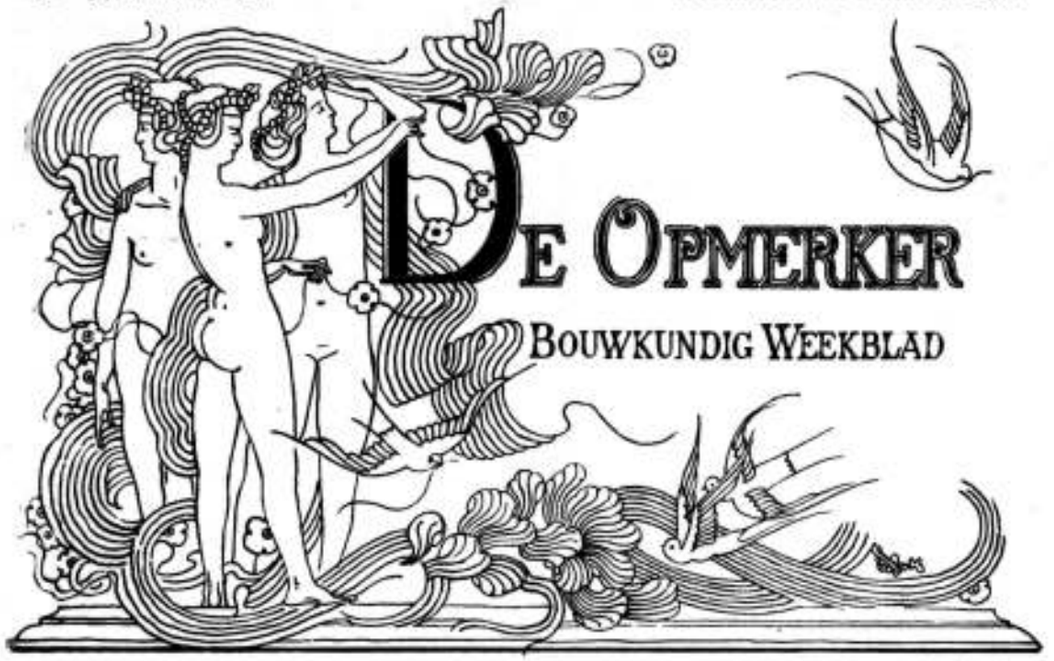

REDACTIE: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage*.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland f 5.—, waarover op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt; voor België, bij vooruitbetaling f 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling f 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels f 1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer f 0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat f 0.25, zonder plaat f 0.15.

DE BOUWKUNST DER NEGENTIENDE EEUW.

(*Ingezonden.*)

Hetgeen de heer A. W. Weissman over de bouwkunst der negentiende eeuw in Rotterdam besprak en in dit blad neerschreef, getuigt van zooveel oppervlakkigheid en onnadenkendheid, dat zelfs in het gedeelte, handelende over den invloed van Dr. Cuypers en tijdgenooten, op de ontwikkeling dezer kunst in Nederland, waarvan de heer Weissman als ooggetuige het beste op de hoogte kon zijn, personen en zaken volkomen onjuist beoordeeld worden.

Van Cuypers schrijft hij in het voorlaatst verschenen weekblad blzd. 382: „Cuypers stuitte aanvankelijk „op veel tegenstand, vooral daardoor veroorzaakt dat „hij zich niet alleen door het middeleeuwsche be„ginsel liet leiden, doch ook middeleeuwsche vormen „voor zijn bouwwerken koos." Dit kiezen van vormen wordt vervolgens afgekeurd en gebruikt om er gevolgtrekkingen uit te halen, die Dr. Cuypers en zijn werken in een valsch daglicht moeten stellen.

Nu is feitelijk van dit vormen-kiezen hier geen jota waar, en vervalt zoodoende van zelf alles wat de heer W. naar aanleiding hiervan den heer Cuypers onnadenkend gelieft toe te dichten. Indien de heer W. slechts een zeer gering begrip had gehad van de toepassing der middeleeuwsche beginselen, de toepassing van het gezond verstand op bouwkundig gebied, zou hij hebben geweten, dat hetgeen hij hier vertelt onzin is, en hij zou er niet zoo lichtvaardig op door geredeneerd hebben.

Hij zou dan hebben ingezien dat Cuypers geen middeleeuwsche vormen kiezen kon, waar hij zich liet leiden door het middeleeuwsche beginsel, hetwelk het kiezen van welke vormen ook verbiedt en daarentegen gebiedt dat elke vorm voortvloeien moet uit het constructieve doel en de beredeneerde begrenzing der materie van het bouwfragment of geheel.

Het kiezen van historische bouwvormen, welke ook, is onvereenigbaar met het toepassen der middeleeuwsche kunstbeginselen. Beiden staan tot elkander als water tot vuur. Daarom zal de architect die zijn bouwwerk versieren wil met vormen, ontleend aan een of anderen historischen stijl, noodzakelijk de middeleeuwsche kunstbeginselen moeten verzaken.

Daarom moest ook gedurende de periode der Renaissance noodzakelijk het gezonde beginsel der middeleeuwen verzaakt worden, en dit verloren gaan, wilde men zijn voorliefde voor historische Ultra-montaansche vormen kunnen botvieren.

Vlekkeloos rein in dit opzicht is Dr. Cuypers die, zooals de heer W. ons vertelt: „zich door het middeleeuwsche beginsel liet leiden."

Een in dit opzicht niet zoo vlekkeloos reine architect, die alle anderen in Nederland in het ontleenen van vormen aan de middeleeuwen overtroffen heeft, is daarentegen, al verzwijgt de heer W. dit, de heer Gosschalk geweest, speciaal bij den bouw van het station te Groningen. Aan dit bouwwerk vindt men alle mogelijke en onmogelijke middeleeuwsche architectuurvormen te hooi en te gras toegepast, waarbij dan ook de beginselen der logica zoo volmaakt moesten worden prijsgegeven, dat men bij de uitvoering zijn toevlucht tot surrogaten en onzinnigheden nam. De heer W. vermeldt slechts de halve waarheid waar hij mededeelt dat Gosschalk „met succes werkzaam was" onder de enkelen „wien de oogen opengegaan zijn voor de „schoonheden onzer 16e- en 17e-eeuwsche bouwkunst „en die voor hunne ontwerpen gebruik maakten van „de zoogenaamde Hollandsche Renaissance". De andere helft der waarheid is dat Gosschalk meermalen „de oogen opengingen" voor „schoonheden" van his-

torische bouwstijlen, speciaal voor die der middeleeuwen, zonder evenwel het beginsel dier schoone vormen te begrijpen, maar wel om die vormen in surrogaten na te bootsen. Niet Dr. Cuypers dus, zooals de heer W. poogt voor te stellen, is een vormen-„Gothieker", doch wel de heer Gosschalk, wien de verwijten, welke de heer W. voor Cuypers bestemde omtrent het kiezen en toepassen van middeleeuwsche vormen, des te grievender moeten treffen. De heer W. is met beide heeren blijkbaar in de war.

Het is juist de groote verdienste van Cuypers de bouwkunst van onzen tijd in het rechte spoor te hebben teruggebracht en die der toekomst zoodoende den weg om tot eene gezonde nieuwe ontwikkeling te komen, te hebben aangewezen; „niet door het ontleenen van vormen" aan de middeleeuwen, zooals Gosschalk c. s. deden, maar „door het toepassen van een gezond beginsel", het logische constructieve beginsel in de middeleeuwsche kunst uiterst consequent toegepast en door Cuypers ook thans weer in toepassing gebracht. Al de kunstwerken van Cuypers openbaren dit beginsel. En het is verklaarbaar dat hier, waar Cuypers volgens hetzelfde beginsel als de middeleeuwsche architect te werk gaat, waar hij dezelfde materie verwerken moet, ook daar waar zijn werk aan hetzelfde doel te beantwoorden heeft, dezelfde vormen verkrijgen zal als de middeleeuwsche architecten onder gelijke omstandigheden verkregen. Waar evenwel het doel modern en de materialen nieuw zijn, is met toepassing van dit beginsel ook de vorm modern en nieuw. Vandaar dat in de bouwwerken van Cuypers vormen worden aangetroffen, welke overeenkomst hebben met Gothische vormen en andere, welke geheel nieuw zijn. Iedereen, wiens denkvermogen gezond en onbevooroordeeld is, zal geen ander resultaat verwachten. De wet van oorzaak en gevolgen blijft voor alle tijden dezelfde. De heer W. daarentegen verwacht van Cuypers toepassing der Gothische beginselen en het verwerpen der Gothische vormen.

Indien Cuypers tot een ander resultaat kwam dan de middeleeuwsche architecten, daar waar de voorwaarden voor beiden gelijk zijn, het zou alleen bewijzen dat ofwel het beginsel van Cuypers, ofwel dat der middeleeuwen niet het logische was.

De heer Weissman zal dit niet willen toegeven. Hij zal zijn meening dat Cuypers vormen kopieert willen handhaven. Zie hier waarom.

De heer Weissman, wien de practijk van het middeleeuwsch beginsel geheel vreemd is en die, evenals de heer Gosschalk, het kunstbeginsel der 16e en 17e eeuw huldigt, — „zij volgen daarbij de meesters der Renaissance, die ook aan de constructie als zoodanig geen bijzondere waarde hadden toegekend en aan haar slechts in de tweede plaats de aandacht hadden geschonken" — en tot gewoonte heeft volgens dit beginsel bij zijn ontwerpen, hetzij een cafe of wel een station of museum, steeds zijn vormen te ontleenen aan historische stijlen, is door de oppervlakkige overeenkomst van sommige vormen in de bouwwerken van Cuypers met die in middeleeuwsche gebouwen van streek geraakt omtrent het verschil der beginselen, en heeft gemeend dat het middeleeuwsch beginsel aan Cuypers veroorlooft even klakkeloos historische vormen te kiezen en te kopieeren als zijn beginsel hem dit geleerd heeft.

B.

De redactie van dit weekblad was zoo vriendelijk, mij het stuk van den heer B. te zenden „met het doel, mij in de gelegenheid te stellen, van repliek te dienen".

Van die gelegenheid zal ik gebruik maken. De beschuldiging van oppervlakkigheid en onnadenkendheid zal ik maar laten voor wat zij is, totdat daarvoor klemmender bewijzen zijn bijgebracht dan thans.

Ik ben mij niet bewust, personen en zaken onjuist beoordeeld te hebben, en meen ook niet Dr. Cuypers en zijn werken in een valsch daglicht gesteld te hebben. De beroemde bouwmeester zal de eerste zijn om te erkennen, dat hij pas langzamerhand geworden is, wie hij werd.

Ik herinner mij nog, dat de Posthoornkerk aan den Haarlemmerdijk te Amsterdam gebouwd werd; ik herinner mij den strijd om het Museum Willem I en het gedenkteeken voor 1813. De Cuypers van die dagen was toch wel de man, die, en met bewustheid, de „middeleeuwsche vormen *koos*". Aan die liefde is hij steeds getrouw gebleven, en hij zal, daar ben ik zeker van, zich daarover niet schamen.

Toen het weekblad „de Amsterdammer" pas bestond, heb ik daarin met nu wijlen Alberdingk Thijm een pennestrijd gevoerd over de al of niet aanwezigheid van middeleeuwsche motieven in het Rijksmuseum, dat toen gebouwd werd. Deze pennestrijd is voor mij de aanleiding geweest tot persoonlijke aanraking met den geestigen schrijver. Wij waren beiden nog al heftig geweest met de pen; toen wij echter mondeling het debat voortzetten, bleek het, dat er bij veel verschil van meening toch ook veel overeenstemming bestond. Kon ik het voorrecht hebben, ook den heer B. persoonlijk te ontmoeten, ik twijfel niet, of iets dergelijks zou blijken het geval te zijn.

Men doet den heer Cuypers geen dienst, met hem te hoog te verheffen en, om daartoe te geraken, den heer Gosschalk omlaag te halen. Het station te Groningen ken ik niet, dus daarover mag ik geen oordeel vellen. Maar wel weet ik, dat de heer Gosschalk in tal van gebouwen getoond heeft, een bouwmeester van groot talent te zijn. Mijn weg leidt mij dikwijls langs het Israëlietisch ziekenhuis aan de Nieuwe Keizersgracht te Amsterdam; telkens bewonder ik weer dien soberen en toch zoo effectvollen gevel. Ik weet wel, de motieven waarmede hij is gecomponeerd, zijn niet nieuw, doch de samenstelling behaagt mij uitermate.

Wie hieruit nu zou willen afleiden, dat ik Cuypers niet bewonder, vergist zich. Ook het Rijksmuseum en het Centraalstation zie ik altijd met genoegen aan; de middeleeuwsche motieven hinderen mij volstrekt niet, al zou ik ze niet toegepast hebben. Maar *dan* vind ik Cuypers het grootst, als het hem in enkele onderdeelen dier gebouwen gelukt is, de middeleeuwsche vormentaal voor een oogenblik te vergeten. Dan is het mij, of ik den nieuwen stijl, waarvan wij allen droomen, reeds om den hoek zie kijken, dan voel ik, dat Cuypers de wegbereider voor dien nieuwen stijl kan worden genoemd.

Ik heb mij er steeds van onthouden, over eigen werk te spreken. Nu echter de heer B. dit in het debat brengt, meen ik er een enkel woord over te mogen zeggen. Velerlei wisseling, en hoe kan dit anders, is er in op te merken. Ik wil wel erkennen, dat ik, als zoovelen, van de historische stijlen ben uitgegaan, en dat eerst de middeleeuwen, later onze 16e-eeuwsche Renaissance mij tot navolgen hebben genoopt. Langzamerhand ben ik echter het verkeerde van alle navolging gaan inzien en is het mijn overtuiging geworden, dat alleen het onbevangen voldoen aan de moderne eischen ons aan een nieuwe bouwkunst kan helpen. Schoonheid is bij mij met doeltreffendheid synoniem geworden.

Er was een tijd, dat ik van de „logica" in de bouwkunst alles verwachtte. Ik was toen onder de bekoring van Viollet-le-Duc. Sedert ging ik echter door eigen oogen zien en toen werd het mij duidelijk, dat Goethe gelijk had, waar hij zei:

„Was ihr den Geist der Zeiten heisst
Das ist im Grund der Herren eigner Geist,
In dem die Zeiten sich bespiegeln."

De hooggeroemde logica der middeleeuwen is de logica van Viollet-le-Duc. Ziet men door den bril van den grooten Franschman, dan wordt alles logica. Zet men dien bril weer af, dan verandert dit. Wie zich een geel glas voor de oogen houdt waant zonneschijn te zien, waar in werkelijkheid grauwe wolken zijn.

Is mijn oordeel over de 19e-eeuwsche bouwkunst onjuist, dan zal dit binnen korteren of langeren tijd blijken. Tijdgenooten zijn niet de beste beoordeelaars, vooral wanneer zij zelf aan het strijdgewoel deelnemen. Ik heb echter steeds getracht, zoo objectief mogelijk te zijn. Is het mij niet gelukt, dan heeft niemand daar meer spijt van dan

Uw dv.
A. W. Weissman.

KLOKKEN EN KLOKKENSPELEN

door A. W. Weissman.

De opschriften der klokken van den verbranden Cunera-toren te Rhenen hebben mij in correspondentie gebracht met den heer G. H. van Borssum Waalkes te 's-Gravenhage, die in de „*Vrije Friesche*" de Friesche klokken-opschriften heeft openbaar gemaakt en zoo vele namen van gieters aan het licht deed komen. De samenstelling der „*Noord-Hollandsche Oudheden*" heeft mijne kennis van oude klokken belangrijk vermeerderd, en zoo is het mogelijk, althans van de gieters en hunne voortbrengselen in het noordwestelijk deel van ons land, eenig overzicht te krijgen.

Klokken uit de 13e eeuw heb ik in Noord-Holland niet kunnen vinden. Te Valkoog, nabij Schagen, wordt wel een klok vermeld van 1280, doch ik heb die daar niet aangetroffen. Er hing een klok van Jacob Noteman, waarop het jaartal 1535 scheen te staan. Op goede gronden toont de heer v. B. W. echter aan, dat hier 1635 zal moeten gelezen worden.

De klokken in Friesland, die te Cubaard en te Huizinge zouden gehangen hebben als werk van 13e-eeuwsche gieters, bestaan niet meer. De medegedeelde opschriften doen het vermoeden rijzen, dat de aflezers zich een paar eeuwen vergist moeten hebben.

Veertiende-eeuwsche klokken zijn mede tamelijk zeldzaam. In Noord-Holland ken ik er slechts een, en wel die te Krommenie, door Rodolphus de Montigny in 1396 gegoten. Wij vinden hier reeds de plaats, vanwaar de gieter afkomstig was, opgegeven. Op de vroegere Friesche klokken komt ook wel soms een gietersnaam voor, doch dan is daar meestal geen nadere aanduiding bijgevoegd; in het bijzonder een meester Stephanus vindt men verscheidene malen.

De opgaven, die omtrent klokken gedaan worden, en waarop de heer v. B. W. moest afgaan, zijn echter dikwijls onjuist. In het algemeen schijnt er een neiging te bestaan, om de klokken ouder te maken, dan zij zijn. Zoo kan de Zwolsche klok, deel XVI, pag. 169 vermeld als gegoten door Gerrit van Wou, onmogelijk in 1384 vervaardigd wezen; op de groote klok te Haarlem, deel XVI, pag. 167 vermeld als te hebben het jaartal 1303, staat duidelijk MCCCCC en de drie, dus 1503.

In de 15e eeuw komen wij op zekerder terrein. Bepaalde families van klokkengieters zijn dan te onderscheiden. Als een opschrift op de uurklok te Antwerpen goed is weergegeven, zooals de heer v. B. W. het aan *de Nieuwenhoven* ontleende, dan zou die gegoten zijn door: Jan Boerken en Willem Boerken in 1406 en zouden deze gieters reeds in het begin der eeuw hun bedrijf hebben uitgeoefend. Doch op een klok te Opmeer in Noord-Holland staat duidelijk: Wilhelmus Boerken me fecit MCCCCLXXIII, dus 1473. De waarschijnlijkheid is dus groot, dat het Antwerpsche opschrift anders zal luiden.

De oudste klokkengietersfamilie der 15e eeuw schijnt Buitendijk te hebben geheeten of Butendiic, naar de toenmalige schrijfwijze. Een gieter van dezen naam is Ricoldus, ook wel Riicout geheeten. Van hem hangt een klok te Zuid-Scharwoude, in 1448 gegoten en met het bijschrift: tot utrecht so woent hi. Rijcout Buitendijk was dus een meester, die in de bisschopsstad zijn bedrijf uitoefende. Een klok van denzelfden gieter vindt men ook in den toren der Oosterkerk te Hoorn; zij is echter niet van een jaartal voorzien.

Een andere Buitendijk noemt zich Willem. Te Kolhorn hangt een klok van hem, waarop het jaartal 1418 gelezen wordt. Het schijnt dus, dat deze de stamvader van het geslacht is geweest. De meeste klokken zijn echter door Steven Buitendijk gegoten, die vermoedelijk een zoon van Rijcout was. Een klok met het jaartal 1461 goot hij voor Scharnegoutum, een met het jaartal 1467 is te St. Nicolaasga, een van 1464 te Heemskerk, een van 1468 te Zwaag, een van 1468 te Oosterend, een van 1475 te Haringhuizen, een van 1471 te Zweins, een van 1472 te Wirdum, een van 1458 te Oldemirdum.

De werkzaamheid van Steven valt dus tusschen de jaren 1458 en 1475. Maar nu geeft de heer Van B. W. ook op, dat er op eene der luidklokken in den toren der Oude Kerk te Delft staat, dat zij in 1450 door Gerrit van Butendyc en Willum van Cloterdyc is gegoten. De bron, waaruit hij put, wordt niet gemeld. Zonder de klok in questie gezien te hebben, is het echter voor wie eenigszins met de 15e-eeuwsche opschriften bekend is, reeds duidelijk, dat de spelling, zooals zij gegeven wordt, niet juist kan zijn. Dit doet twijfel rijzen aan de betrouwbaarheid van het jaartal en van de namen der gieters. De Buitendijken spellen zich altijd „butendiic" en nooit „van Butendyc". Misschien moet voor „van Cloterdyc" ook wel „butendiic" worden gelegen. Als deze onderstelling juist is, dan zou, zoo Willem dezelfde is als die van 1418, het jaartal verkeerd gelezen zijn. Mogelijk blijft het echter, dat de genoemde Willem en Gerrit broeders van Rijcout of van Steven zijn geweest.

Nog een vierde Buitendijk wordt door den heer van B. W. genoemd en wel „aernt", die een klok van 1460 te Doniaga heeft gegoten. Deze zal dus ook een broeder van Rijcout of van Steven geweest zijn.

Een goede opneming van het Delftsche opschrift zou hier veel licht kunnen geven. Ik waag de gissing, dat men daar het woord riicout bij de lezing niet heeft begrepen en er gerrit van gemaakt heeft, wat bij de niet altijd even duidelijke minuskels zeer goed mogelijk schijnt. De klok zou dan gegoten zijn door den ouden Willem Buitendijk, geholpen door zijn te Utrecht wonenden zoon. Ook „aernt" van de klok te

Doniaga is wellicht niet goed ontcijferd, en is „riicout". Mocht dit zoo zijn, dan zou men slechts drie leden der klokkengietersfamilie Buitendijk hebben gehad en wel Willem, den stamvader, Rijcout, den zoon, en Steven, den kleinzoon. Wel wordt ook van een klok te Franeker, met het jaartal 1450 vermeld, dat zij in 1450 door „gerit butendiic" zou zijn gemaakt, doch ook hier kan „riicout" staan. Een onderzoek ter plaatse ware zeer gewenscht.

Het geslacht Moer, naar de hedendaagsche spelling Moor, neemt eveneens onder de 15e-eeuwsche klokkengieters een belangrijke plaats in. De heer v. B. W. vermeld als leden dezer familie: Gobel, Willem, Jasper, Jan, Cornelis.

Willem en Jasper worden in „De Navorscher" vermeld als te hebben gegoten, in 1413, een klok voor den voormaligen toren der St.-Pieterskerk te Leiden. De heer v. B. W. acht dit, en terecht, een vergissing; er zal 1513 hebben gestaan.

De stamvader van deze familie zal Gobel Moer geweest zijn, die, volgens de „Oudheden van Delfland", in 1484 een klok voor de stad Delft maakte. Een klok van 1487, genaamd „Jaspar, Melchior, Balthazar", gegoten door „gobelinus moer" hangt in den toren der kerk te Heemstede.

De heer v. B. W. vermeldt er nog een van 1488 te Irnsum en een van 1494 te Strien.

Is de onderstelling gewaagd, dat Jasper en Willem Moer zonen van Gobel geweest zullen zijn? Zij worden als broeders vermeld op verschillende klokken, onder anderen als „Wilhelmus moer cum fratre jaspare" op eene te Antwerpen uit het jaar 1507. Verscheidene werken hebben zij in vereeniging gemaakt, o. a. de reeds genoemde vroegere Leidsche klok van 1513, en een klok van 1516, Jeroen geheeten, te Sloten in Noord-Holland. Doch ook zelfstandig zijn ze werkzaam geweest.

In 1500 bestelden kerkmeesteren van de St.-Bavokerk te Haarlem (zie J. J. Graaf in „Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom Haarlem") bij meester Jan Gobelszoon te Delft twee klokken. Inderdaad zijn er van Jan Moor verscheidene klokken: de heer v. B. W. vermeldt er te Delft en te Tiel, met jaartallen, loopende van 1551 tot 1565. De naam wordt daar reeds soms Moor gespeld. Het is niet zeer waarschijnlijk, dat Jan reeds in 1500 en ook nog in 1565 als gieter werkzaam was. Veeleer kan aangenomen worden, dat Jan abusievelijk gelezen is voor Jar, als verkorting van Jaspar. Jan is dan een zoon van Jaspar of van Willem geweest.

Jaspar Moor was nog in 1525 onder de levenden. Hij goot toen voor den beroemden abt van Egmont, Meynard de Man, de fraaie klok, die nu nog in den toren der St.-Laurenskerk te Alkmaar hangt.

Van Jan Moor vermeldt de heer v. B. W. klokken te Delft en te Tiel. Op een der Delftsche staat, dat zij gemaakt is in 1565 door „Jan Moer met Cornelis zijn zoon". Jan moet dus toen reeds een man op leeftijd geweest zijn, die zich door Cornelis deed bijstaan.

De vermaardste klokkengieter der 15e eeuw is Geert van Wou geweest, die zijn werkplaats te Kampen had, doch overal beenging waar zijn diensten werden begeerd. De heer v. B. W. meent als het vroegste jaar, dat de naam van dezen gieter op een klok voorkomt, 1303 te moeten opgeven en als laatste 1548. Dat dit eerste jaartal 1503 is, heb ik vroeger reeds aangetoond. Ook de klokken, door Van Wou gemaakt in de jaren 1418 en 1424, zou ik gaarne eens onderzoeken; ik twijfel niet of de daarop vermelde jaartallen zijn 1518 en 1524.

Naar mijn meening vangt de werkzaamheid van Geert van Wou aan omstreeks 1480. Hoe lang zij geduurd heeft, durf ik niet beslissen, daar zijn zoon ook Geert geheeten was, en de werken van vader en zoon niet van elkander te onderscheiden zijn. De Van Wou's hebben zich tweemaal in een compagnieschap begeven, en wel eerst met Johannes Schoonenburg en daarna met Johannes ter Steeg. Ik gis, dat de vader zich met den eersten, de zoon zich met den tweeden heeft verbonden. Klokken van „gherardus wou schoneborgh" zijn mij bekend van 1516 (Twisk) 1517 (Rhenen) 1518 (Bovencarspel). Ik gis dat de oude Van Wou zich toen, op reeds gevorderden leeftijd gekomen, door een bekwaam meester deed bijstaan, in afwachting dat zijn zoon de zaak kon overnemen. Is de vader omstreeks 1530 gestorven, en heeft de zoon toen met Jan ter Steeg de klokgieterij te Kampen verder uitgeoefend? Ik vermoed het, zonder echter eenig bewijs te kunnen bijbrengen.

Het is bekend, hoe Geert van Wou, de vader, in 1497 naar Erfurt werd ontboden, waar hij de reusachtige Gloriosa-klok goot, die misschien de schoonste is, welke ooit gemaakt werd. De faam van den Kamper gieter was toen al zeer verbreid, wat mij veronderstellen doet, dat hij destijds een man van middelbaren leeftijd geweest zal zijn, wiens geboortejaar omstreeks 1460 viel. Aannemend dat hij ongeveer 1530 gestorven is, dan moet hij toen dus een zeventiger geweest zijn.

In 1502 „hebben die burghermeesters mit die kerckmeesters" van Haarlem „besteedt meester gherijt van wou die clockghieter van campen" een uurklok, van 12 duizend pond. Men wilde die klok hebben „in ghelike resonancy ghelije die uerclock heeft tot ghent".

Om den bestellers te voldoen beloofde de gieter „te ghent daer om te reysen om die maet daer of te nemen". De klok moest hij gieten „tot haerlem twisken (tusschen) paeschen ende pinxter int jaer XVc ende drie". Dat Van Wou aan zijn verplichtingen voldaan heeft, bewijst de „Roelant" die nog altijd in den toren der St.-Bavokerk hangt. De kerkmeesters betaalden den gieter „ende die hele som bedroech van die clock voirs. XXIIII hondert rinse gulden current".

Twee jaar later goot Van Wou de klokken van den Domtoren te Utrecht, Salvator, Maria, Martinus, Michael, Johannes en Magdalena. Dit waren allen luiklokken en zij zijn nog aanwezig. Maar Van Wou maakte ook zeven klokken „tot een voorslag", zooals het in de taal des tijds heet. Van die zeven is er nog slechts één aanwezig; de overigen zijn versmolten, toen in de 17e eeuw het tegenwoordig klokkenspel werd gemaakt.

Ook de kerkmeesters van Haarlem hadden in 1502 Van Wou „zes of acht clocken tot een voirslach" besteld, doch aan die opdracht is geen gevolg gegeven, naar de heer Graaf vermoedt, omdat men tegenspoed had met den torenbouw. Pas in 1524 „daechs nae sint jansdach zijn geboerte" waren „die kerckmeesteren overeen ghecomen met meester cornelis danielszoon van mechelen als dat hij die kercke zou leveren elff clocken, op haer toen (toon) accorderende tot een voerslach also drae als hij mach ende die te mechelen te leveren twysken (tusschen) dit ende pynxter toecomende, waarover, voer dat honderd (pont), die kerck hem betalen sal viertien rhinse gulden current ende vii ½ stuver. Ende dit op die noet (noot) fa als tot antwerpen is op die toren van onse lieve vrouwe, tot vijff dusent toe of daeromtrent weghende ende soe wat clockspijs dat wij hem leveren sal wesen tot offslach."

De Nederlanden waren toen nog één en zoo kan het ons niet verbazen, dat de Haarlemmers, die hun klok als die te Gend, hun „voorslag" als dat te Antwerpen verlangden, zich tot een klokkengieter te Mechelen wendden. Of „danielszoon" in het door den heer Graaf geraadpleegde manuscript wel staat, waag ik te betwijfelen. Veeleer vermoed ik „waghenens, waghevens, of waghencus". De heer v. B. W. vermeldt een klok van 1541, in den voormaligen nieuwen toren te Leeuwarden, door Cornelis Wagenens gegoten.

In Noord-Holland zijn de klokken, door leden der familie Waghenens gemaakt, niet zeldzaam. Belangwekkend is vooral eene te Binnenwijzend, omdat daarop voorkomt: „ghegoote te mechelen vá georgius waghenens in sinte katharine strate." Deze Joris komt verscheidene malen op klokken voor; Cornelis vond ik nergens. Daarom zou het kunnen zijn, dat „cornelius danielszoon" als „georgius waghevens", en ook te Leeuwarden in plaats van cornelius georgius zou moeten worden gelezen.

De klok te Binnenwijzend is van 1519; te Harenkarspel vindt men er een, uit hetzelfde jaar, gegoten door „peter waghevens te mechlen". Deze Pieter zal dus een broeder van Joris geweest zijn. Heeft er werkelijk een Cornelis bestaan, dan moet hij óf als een broeder, óf als een zoon dezer beiden worden aangemerkt.

In den toren der St.-Anna- of Nieuwe Kerk te Haarlem hangt echter een klok, die als randschrift heeft: „Maria est nomen meum. Factum in Mechlinie per Medardū Waghevens. Anno. Dni MCCCCCXXV." Daar deze toren pas in 1613 gebouwd is, zoo moet de klok voor een anderen gegoten zijn. En nu is het jaartal 1525 juist dat, waarin het voorslag der St.-Bavokerk gemaakt werd. Ik zou dus durven zeggen, dat, wat als „cornelis danielsz" is gelezen, als „medardus waghevens" door den schrijver bedoeld is, en dat er althans één der klokken van het voorslag nog in wezen bleef.

Het is belangwekkend, om te lezen, wat omtrent het voorslag vermeld wordt. In 1525 gingen „meester claes glasemaker en die sancmeester" naar Mechelen „om te ontfangen die XI klocken tot dat voerslach". Maar de klokken „ende zijn nyet gewest alsse behoerden van accoerd ende van gewycht", zoodat men ze niet wilde aannemen. De beide personen hebben „vertert op die reys" en ontvangen „van haer versumenis (vacatiegeld) ende voer haer moeyte te samen XI rh. gul".

Meester Jan de Zangmeester „reysde doe te campen", om „meester gherijt te spreken van dat voerslac". De oude Van Wou moet dus toen nog in leven geweest zijn; een man van zoo groote faam en ervaring alleen zou in deze zaak advies geven. Welk dit advies geweest is, wordt niet vermeld. Vermoedelijk heeft Van Wou een metalen staaf medegegeven, die den juisten toon aangaf, want er wordt gesproken van een „laetgen (laadje of kistje) daer die toen of die noet (toon of noot) in lach van die klocken". Dirk Jansz de ketelboeter had het „te mechgelen gebracht". Wij zullen later zien, dat ook de Hemony's zich van dergelijke staven bij het accordeeren hunner klokken bedienden.

Den vierden Juni 1526 gingen twee der kerkmeesters met Meester Jan en nog twee personen weder naar Mechelen, „om die XI clocken te hoeren of se goet waren van ackoerd". Maar toen zij bij den gieter kwamen, „zoe en isser niet meer reè geweest dan zeven", die samen 6051 pond wogen. Die klokken schijnen nu goed geweest te zijn, althans men nam ze mede. Om de vier overige te halen ging Direk Jansz Ketelboeter, die toch te Mechelen voor eigen zaken wezen moest, alleen. Hij kreeg „macht mee dat hy die vyer klocken mee brengen zoude alsoe ver alsse ackorderden". Daar hij echter van muziek geen verstand had „zoe is hy gegaen tot broessel (Brussel) tot een, geheten meester damejaen (Damianus) ende is sancmeester tot broessel, die zoude die vyer klocken hoeren of ze goet van ackoerd waeren". Maar Meester Damiaan deed zijn taak niet naar eisch. „Hy heeft-se goet gewaerdeerd", maar hij lette niet op de gezonden staaf die „de toen of noet van dese klocken". Later schijnt hij dit instrument gebruikt te hebben. Toen zeide hij: „had ic nu geen beter beseeyt dan gy myn brocht, zoe mochten wyt laten blyven daert was; hyer mach men mercken dattet nyet is alst behoert". Hij bedoelde hiermede, dat hij, als hij het instrument niet gehad had, doch alleen op het zeggen van Direk Jansen was ingegaan, de klokken had kunnen goedkeuren, maar dat hij nu merkte, dat zij niet goed van toon waren. Hoe de klokken veranderd zijn, wordt niet gemeld. Ten slotte kwam het voorslag echter compleet.

In 1536 lieten de kerkmeesters nog een klok maken. Zij bestelden die bij „ghobel zael uwt der hage, ghiter." De klok zou 200 pond zwaar zijn; de betaling zou plaats vinden als „mr. jacob onse sangmeester ende onse beyerman (carillonneur) segghen sulle dat sy voldaen heeft." Was de klok niet goed, dan zou Gobel Zaal een andere leveren. Als handgeld kreeg hij acht Rhijnsche guldens. Hij plaatste zijn handteekening „ghoebel zael clockgieter" in het register en leverde de klok „up die octave van sinte michiel" van 1536.

Dezen Gobel Zaal, die, naar zijn voornaam te oordeelen, aan de familie Moor verwant kan geweest zijn, werd door Burgemeesteren van Amsterdam op 28 Juli 1534 een jaargeld van 20 Rhijnsche guldens toegelegd zoolang hij zijn ambacht „mits dies daaran cleeft" (en wat er toe behoort) in de stad zou uitoefenen. Ter Gouw zegt, dat hij dat jaargeld tot en met 1537 heeft genoten. Wij zien hier echter, dat hij in 1536 reeds te 's-Gravenhage gevestigd was. Klokken van hem worden gevonden te St. Maarten (1535), te Westerblokker (1536), te Huisduinen (1537) en te Hauwert (1540). De laatste klok is merkwaardig, omdat zij Nicolaus heet, en aan de eene zijde met het wapen van Amsterdam, aan de andere zijde met een beeldje van St. Nicolaas versierd is. Het is dus zeer waarschijnlijk, dat zij voor den toren der St.-Nicolaaskerk te Amsterdam gegoten werd en daar hing naast den Salvator van de gebroeders Moor, die nu in de Zuiderkerk te vinden is.

(Wordt vervolgd.)

PRIJSVRAGEN

GEDENKPLAAT TER HERINNERING AAN DE PLECHTIGE INHULDIGING VAN H. M. DE KONINGIN.

In de bovenzaal van de „Maatschappij tot Bevordering van Bouwkunst" te Amsterdam zijn tot 14 dezer de ontwerpen te zien, ingezonden op bovengenoemde prijsvraag. Uit de twintig ontwerpen heeft de commissie ad hoc, — tevens jury, bestaande uit de heeren Jhr. Mr. C. H. Backer, voorzitter, Prof. C. L. Dake, Bart van Hove, J. R. de Kruijff, Joh. W. Stephanik en Mr. Frank van Lennep, secretaris, — in gevolge art. IV der bepalingen een prijs van honderd gulden toegekend aan elk der drie best gekeurde ontwerpen. De vervaardigers van deze drie ontwerpen

zullen worden uitgenoodigd een definitief model in gips te maken ter grootte van 200 bij 150 m.M. Aan het beste dezer drie modellen zal worden toegekend een prijs van *f* 300, aan het daarop volgende een prijs van *f* 200, aan het derde een prijs van *f* 100.

De ontwerpen der heeren Johan Keller, L. F. Edema van der Tuuk en J. C. Wienecke zijn de best gekeurde; dit drietal kunstenaars is alsnu uitgenoodigd een definitief model in gips te maken, waarna de eerste, tweede en derde prijs zullen worden toegekend.

STADSVERSIERING TE AMSTERDAM.

In no. 48 werd melding gemaakt van de bekroonde ontwerpen in zake de prijsvraag der stadsversieringen te Amsterdam. Nader deelt men ons mede dat alleen bekroond is de ontwerper van het plan *No Pin*, van den architect E. Verschuijl, te Amsterdam, terwijl de heeren H. Bonda en M. J. E. Lippits, architecten te Amsterdam, voor hunne ontwerpen, getiteld: „W met kroon" en „Save", elk een gratificatie hebben ontvangen van *f* 100.

ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM.

1068*ste vergadering van Woensdag* 8 *Dec.* 1897.

Hedenavond was aan het woord de heer H. Copijn te Groenekan, met eene voordracht over Tuin-architectuur.

Spreker gaf van deze kunst een volledig geschiedkundig overzicht. Allereerst werd stilgestaan bij de tuinen der Egyptenaren welke deze architectuur veelvuldig beoefenden; een schets gaf een duidelijk beeld van de meest voorkomende planverdeeling van hun tuinen.

Overgaande op de Grieken toonde de heer Copijn aan, dat hier de tuinarchitectuur van uiterst weinig belang was, terwijl daarentegen de Romeinen haar met goed gevolg beoefenden en hierbij een rijk gebruik maakten van terrassen, balustraden en vijvers.

De middeleeuwen hebben op dit gebied ook weinig belangrijks opgeleverd. In het laatste tijdperk van de Renaissance echter wordt de tuin-architectuur weer tot een belangrijke hoogte opgevoerd.

Een der eerste groote tuinarchitecten was Le Nôtre te Parijs, die bijzonder fraaie werken ontworpen en uitgevoerd heeft. Hem wordt verweten weinig oorspronkelijk te zijn, daar hij wel grootsch werkte, doch steeds onder invloed van oude voorbeelden.

Engeland was het land waar een geheel nieuwe kunst tot stand kwam, eerst door toedoen van Brown, maar meer nog door Repton. De symmetrie werd verlaten en der artistenhand meer vrijheid gegeven.

De heer Copijn gaf ten slotte eenige wenken aan de architecten; hij beschouwde de ligging van een buitenhuis alleen goed wanneer de woonkamer op het zuidoosten gelegen is, en wanneer het gebouw op een flinken natuurlijken voet staat.

Uitvoerige schetsen maakten zijn woorden zeer duidelijk en een welverdiend applaus bewees den spreker ten zoorste dat zijn belangrijke voordracht op prijs gesteld werd.

Na eenige huishoudelijke bezigheden, als het begin van de wetsherziening, werd de goed bezochte vergadering gesloten.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING AMSTERDAM.

Vergadering van Vrijdag 10 *December* 1897.

De Voorzitter deelde mede dat het bestuur voor dit jaar een prijsvraag wenschte uit te schrijven voor het ontwerp van een houten gebouw voor een lokaal-spoorweg, voornamelijk met het oog op de behoefte welke zal ontstaan voor een lokaal Rijnstation, of voor een vischmarkt. Besloten werd tot het uitschrijven van deze prijsvraag; tot leden der jury werden benoemd de heeren Margadant, Klinkhamer en Ed. Cuypers.

De heer E. P. J. Tutein Nolthenius, ingenieur van den waterstaat te Zutfen, deed hierna eenige mededeelingen over de bouwkunst der middeleeuwen te Zutfen, door lichtbeelden opgehelderd.

Spreker zeide dat er van Zutfen op architectonisch gebied niet veel te zeggen viel. In de geschiedenis vindt men van die stad het eerst melding gemaakt in een schenkingsbrief van den toenmaligen bisschop uit het jaar 1059. Dan beckstaaft de geschiedenis het verbranden van een kerk in 1076, welke in het begin der 12de eeuw weder verrees en den naam van St.-Walburg's-kerk verkreeg.

Deze nog bestaande kerk werd uitvoerig besproken en toegelicht door photographieën, op het doek vergroot en verduidelijkt. Karakteristiek zeide spr. was de methode volgens welke de gewelven gemetseld werden, hetgeen de heer Nolthenius met onderscheidene voorbeelden aantoonde. Even eenvoudig als deze gewelven, is de profileering van basementen en kapiteelen der pilaren.

Bijzonder fraai daarentegen is de doopvont aan de zuidzijde van den toren, gegoten te Munchen in 1526; de quitantie van den fabrikant staat op den rand vermeld.

De ijzeren kroon der kerk moet, meende spreker, zeer oud zijn, ofschoon de ouderdom niet met zekerheid is op te geven, daar zij deels sporen draagt uit de 13e, deels uit de 15e eeuw. De oorzaak hiervan is vermoedelijk te zoeken in een brand, welke in 1446 een deel der kerk vernielde. Merkwaardig in deze kerk is de librye, waarin de boeken nog aan kettingen liggen, zoodat deze librye dan ook de eenige in ons land is.

Na de pauze besprak de heer Nolthenius de Predikheerenkerk, thans Broederenkerk, met haar eigenaardigen vorm der kolommen en zeer smalle zijbeuken; het voormalige dormitorium (slaapzaal der monniken) is thans hersteld en doet dienst als kazerne. Voorts behandelde de heer N. nog eenige andere merkwaardigheden.

Spreker besloot zijn belangrijke voordracht met enkele mededeelingen over eenige middeleeuwsche huizen en de kapconstructie van een zeer oud huis, zooals er nog een te vinden is aan de markt te Zutfen tegenover het „Wijnhuis" en toebehoorende aan den apotheker Nuysink.

Met dank voor deze leerrijke bijdrage werd de vergadering door den Voorzitter gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. Aan de *Arnhemsche Courant* van Maandag 6 December jl. ontleenen wij het volgende bericht:

„Het doet ons genoegen voor Arnhem te kunnen mededeelen, „dat aan een stadgenoot, aan de firma W. J. Stokvis, is opgedragen de centrale verwarming voor het Zander-Instituut te „Parijs te leveren en aan te brengen. Deze opdracht, gedaan bij „concurrentie van Fransche, Engelsche en Duitsche firma's, heeft „de firma Stokvis te danken aan de in alle opzichten bevredigende wijze, waarop zij de centrale verwarming van het Zander-„Instituut te Amsterdam heeft opgeleverd."

LEIDEN. De Gemeenteraad behandelde in de laatstgehouden zitting een voorstel van Burg. en Weth. om over te gaan tot opheffing van het rooimeesterschap binnen deze gemeente, en in plaats daarvan aan te stellen een vast ambtenaar onder den titel van inspecteur der bouwpolitie, op eene jaarwedde van f1500, zijnde het bedrag door beide thans in functie zijnde rooimeesters genoten. Dit voorstel werd aangenomen.

In verband met deze beslissing werd aan laatstbedoelde titularissen, de heeren W. A. v. Lith en J. Filippo Hzn., onder toekenning van wachtgeld, met ingang van 1 Jan. a. s. eervol ontslag uit hunne betrekking verleend. Daar de stemmen staakten over het voorstel, om de benoeming van den inspecteur der bouwpolitie aan den Raad op te dragen en niet, zooals het voorstel van het dagelijksch bestuur beoogde, aan Burg. en Weth., werd de eindstemming over het geheele voorstel aangehouden tot een volgende vergadering.

HAARLEM. Volgens het „*N. v. d. D.*" heeft het Frans Hals-comité reeds verschillende bijdragen van artisten, ook buitenlandsche, ontvangen en zal de onbekende gever der 20 000 gld. zeker wel vergoeding vinden door de te verkrijgen collectie. Zonder dit vooruitzicht echter, zegt het blad verder, en den toegezegden steun van de Koningin-Regentes, zou het comité zeer zeker niet kunnen slagen, aangezien de tot nog toe van verschillende zijden ingekomen bijdragen niet meer dan f5000 beliepen. Het comité zal nu weldra kunnen overgaan tot het uitschrijven van een prijsvraag voor een ontwerp-monument.

NIJMEGEN. Op voorstel van B. en W. besloot de Raad den ingenieur F. Haibig te Dusseldorf de levering en inrichting van toestellen, benoodigd voor de centrale verwarming van het nieuwe gebouw voor middelbaar onderwijs alhier, voor *f* 9235.32 op te dragen. De betaling is geregeld voor $^{9}/_{10}$, nadat de toestellen een jaar voor goed in gebruik zijn geweest met bijpassing van één jaar rente à 5 pCt., en voor $^{1}/_{10}$ bij het einde van den garantietijd (3 jaar na de eerste voorloopige opneming) met eene rente à 5 pCt. 's jaars sedert de eerste betaling.

BREDA. Het voornemen schijnt te bestaan om het bureau van den ingenieur van tractie der Staatsspoorwegen te Tilburg naar hier te verplaatsen.

DELFT. Burg. en Weth. stellen den Raad het volgende voor omtrent hetgeen nu verder zal behooren te geschieden in zake de herstelling van de hoekspitsen van den Ouden Kerktoren, na voorlichting ingewonnen te hebben van de commissie van openbare werken en eigendommen:

1°. Zoodra de weersgesteldheid in het volgend voorjaar zulks zal toelaten, over te gaan tot besteigering van de drie andere spitsen;

2°. aan eene inmiddels te benoemen commissie van drie bouwkundigen op te dragen alsdan een nauwkeurig onderzoek in te stellen naar den toestand der vier spitsen, en van hare bevinding rapport uit te brengen met opgaaf, zooveel mogelijk, van den weg, die gevolgd zal moeten worden, om tot een solide herstelling te geraken;

3°. de adviezen dezer commissie aan uwe beslissing te onderwerpen, en

4°. de uitvoering van het dientengevolge vast te stellen bouwplan op te dragen aan den gemeente-architect en alleen dan, wanneer deze ambtenaar om redenen van verantwoordelijkheid van de hem opgedragen taak geheel of gedeeltelijk wenscht ontheven te worden, opnieuw het advies der commissie omtrent de verdere uitvoering te vragen.

Wanneer de Raad hiermede mocht instemmen, zullen B. en W. een voordracht indienen van drie personen, die de commissie zullen uitmaken.

ZIERIKZEE. De heer Bijl, gemeente-architect, heeft tegen 1 Jan. a. k. eervol ontslag uit zijne betrekking aangevraagd. Sollicitanten worden blijkens in dit blad voorkomende advertentie opgeroepen.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

benoemd tot opzichter 1e kl. en geplaatst in de residentie Palembang de ambtenaar op non-activiteit G. Rapp, laatst die betrekking bekleed hebbende.

— Bij den aanleg van den Staatsspoorweg Batavia—Tangerang—Bantam is:

eervol ontheven van het tijdelijk beheer der 3e sectie, de ingenieur 2e kl. B. N. E. Houthuijsen;

belast met het beheer der 3e sectie, met aanwijzing van Tjilegon als standplaats, de bouwkundig ambtenaar 1e kl. F. J. Nellensteijn.

— Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken is met ingang van 1 Januari 1898 benoemd tot assistent bij de bibliotheek van de Polytechnische School te Delft Dr. G. Morre, te 's-Gravenhage.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat is A. van Schaik benoemd tot buitengewoon opzichter bij het opruimen van grond op de Nieuwe Merwede.

— De Utrechtsche Tram-maatschappij heeft tot directeur benoemd de heer A. van Eysden te Dedemsvaart.

— Door den heer A. Spijker is tegen 1 Jan. ontslag gevraagd als opzichter bij de gemeentewerken te Leiden.

— Te Arnhem is op 79-jarigen leeftijd overleden de landschapschilder C. H. de Swart, die zijn opleiding genoot aan het Genootschap „Kunstoefening" aldaar.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Gemeente-bouwmeester te Zierikzee. Minimum jaarwedde *f* 1400. Adres den Burg. vóór 18 Dec. (*Zie advert. in dit no.*)

— Directeur der gemeente-gasfabriek te Amersfoort. Voorloopig salaris *f* 2000 en *f* 300 voor woning. Adres vóór 1 Jan. aan B. en W. (*Zie advert. in dit no.*)

— Practisch opzichter, voor bestek III bebouwing Rozenhof. Adres lett. I. T N. Algem. Adv.-bureau Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam. (*Zie advert. in het vorig no.*)

— Teekenaar op de hoogte der moderne stijlen. Adres lett. D H, Alg. Advertbur. A. de la Mar Az. Amsterdam.

— Bekwaam opzichter-teekenaar. Salaris *f* 75 à *f* 80 per maand. Bekend met opmetingen voor en aanleg van tramwegen strekt tot aanbev. Adres met inlichting enz. lett. G V 921 *Nieuws v. d. Dag.*

— Hoofdopzichter bij de gemeentereiniging te Schiedam. Jaarwedde *f* 900 à *f* 1100, met recht op pensioen. Leeftijd 25—35 jaar. Adres uiterl. 15 Dec. aan den Burgemeester.

— Leeraar in het vakhandteekenen aan de gemeenteteekenschool te Purmerend. Aantal lessen 8 per week. Salaris *f* 400 per jaar. Adres, met acten bevoegdheid M. O., aan het gemeentebestuur vóór 1 Jan.

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar twee achtereenvolgende malen kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een practisch en theor. ontw. bouwkundige, oud 23 jaar en van den P. G., zoekt plaatsing als teekenaar of opzichter. De beste getuigschr. staan ten dienste. Adres Ruitenberg, Bleekerskade 63 Utrecht. (1)

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING,
VAN-DER-HELSTSTRAAT 29, AMSTERDAM.

Opz.-landmeter,	oud 35 jaar,		verl. sal. *f* 900 à *f* 1200	p. jaar.
Opzichter,	„ 22 „		„ „ „ 60 à „ 70	„ md.
„	„ 20 „		„ „ „ 40 à „ 50	„ „
„	„ 50 „	geh.	„ „ „ 90	„ „
Opz.-teekenaar	„ 28 „		„ „ „ 90	„ „
„	„ 20 „		„ „ „ 50	„ „
„	„ 28 „	ongeh.	„ „ „ 60	„ „
„	„ 45 „	geh.	„ „ „ 90	„ „

Teekenaar, Hand-, Bouw-, Pentteekenen, leeft. 38 jaar, ongeh., salaris naar werkz.

ADVERTENTIEN.

Directeur Gasfabriek.

Wordt te *AMERSFOORT* gevraagd een ***DIRECTEUR*** van de in den loop van het jaar 1900 in exploitatie te brengen

gemeente-gasfabriek,

tevens bekwaam om al aanstonds zich te belasten met de technische leiding van den bouw dier fabriek.

Kennis van inrichting en exploitatie eener electrische centrale kan tot aanbeveling strekken.

Voorloopig salaris ***f* 2000.**— met ***f* 300.**— wegens vergoeding voor woning.

Sollicitatiën op zegel in te zenden *vóór den 1en Januari 1898* aan Burgemeester en Wethouders, terwijl ter Gemeente-secretarie inlichtingen worden verstrekt.

Gemeente-Bouwmeester.

ZIERIKZEE.

Worden opgeroepen Sollicitanten naar de met ***1 Januari 1897*** vacant komende Betrekking van **GEMEENTE BOUWMEESTER** te *Zierikzee*, op eene jaarwedde van ***f* 1400**, met uitzicht op verhooging (de tegenwoordige titularis geniet *f 1800*) en vooruitzicht om benoemd te worden tot Directeur der Gasfabriek).

Alleen zij, die een Diploma als Civiel- of Bouwkundig-Ingenieur, verkregen te Delft, bezitten en in de praktijk zijn werkzaam geweest, komen in aanmerking.

Sollicitatiën (adres op zegel) in te zenden aan den Burgemeester vóór *18 December 1897*.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer

Mem. San. Inst. LONDON.

Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**

Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.

Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen. — Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen. IJzeren Badkuipen. — Closets, Waschtafels, Urinoirs enz.* — **VERWARMING en VENTILATIE.**

Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

TATTERSALL & HOLDSWORTH,

ENSCHEDE.

Globe, Works en Stores.

Aanleg van **Centrale verwarming** in **SERRES, BROEIKASSEN**, PARTICULIERE en OPENBARE GEBOUWEN enz.

HANDEL in **Wand- en Muurtegels**, Asphalt, Schoorsteenmantels, Vloeren.

Lichtdrukinrichting

H. J. MONDT PCZN.,

Schenkstraat 74 's Gravenhage.

Lichtdrukken op blauwen grond ***f* 0.85** per M²

klein formaat „ **0.90** „ „

Id. op witten grond „ **1.30** „ „

klein formaat „ **1.40** „ „

Nette uitvoering.

Spoedige levering.

HOUTEN

Parketvloeren.

GEBR. VAN MALSEN,

Stoomtimmerfabriek. — DEN HAAG.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade

De NEDERLANDEN van 1845

's-GRAVENHAGE, *Herkplein*, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN — AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 58 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag den 28n December 1897**, des namiddags ten **2** ure *(locale tijd)*, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 740.

Het maken van eene wijziging aan het reservoirgebouw, benevens het maken van eene inrichting voor waterontijzering en eenige diverse werken ten behoeve der Centrale Werkplaatsen te Tilburg.

Begroeting ƒ2930.

De besteding geschiedt volgens § 41 van het bestek.

Het bestek ligt van den 4den December 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. VAN DER KUN te *Breda* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **ƒ 1.00.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 21n December 1897, ten 9 ure 10 min. voormiddag (*West-Europeesche tijd*).

UTRECHT, den 30n November 1897.

AANBESTEDING.

Op ***Maandag 13 Dec. a. s.***, des voormiddags te elf ure, zal door de *Veenendaalsche Sajet- en Vijfschacht fabriek*, WED. D. S. VAN SCHUPPEN EN ZOON aan de fabriek te *Veenendaal* worden AANBESTEED:

Het VERGROOTEN harer fabriek te VEENENDAAL.

Aanwijzing op het op *Dinsdag 7 Dec.*, des voormiddags te elf ure.

De stukken liggen ter inzage en zijn te verkrijgen à ƒ 1,50 aan genoemde fabriek en bij den Architect ALB. NIJLAND te *Utrecht*.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van *ZAANDAM* zullen op **Zaterdag 18 December 1897**, des namiddags ten 2 ure, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

1°. **Het onderhoud der Straat- en Grindwegen, Berm- en Oeverwerken gedurende 1898.**

2°. **Het onderhoud der drie Gemeentesluizen gedurende 1898.**

3°. **Het vernieuwen en herstellen van drie meerpalen.**

Bestekken zijn à **ƒ 0.25** per stuk verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie.

Inlichtingen geeft de Gemeente-Architect.

ZAANDAM, 3 December 1897.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
H. J. C. VAN TIENEN,
De Secretaris,
ZAALBERG.

AANBESTEDING.

Woensdag den 15n December 1897, zal door H.H. Kerkvoogden der Ned. Herv. Gemeente te *Rhenen* worden AANBESTEED:

Het maken van nieuwe bekappingen en het verrichten van verdere werken aan de Cunera Kerk te Rhenen.

Bestek en 3 teekeningen zijn tegen betaling van **ƒ 2.—** te verkrijgen te *Amsterdam*, *Amstel 244*.

G. B. POSTHUMUS MEYJES,
Architect.

H. & J. SUYVER
FABRIKANTEN VAN
Stoomketels en Werktuigen,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
EERE DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Boerpaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

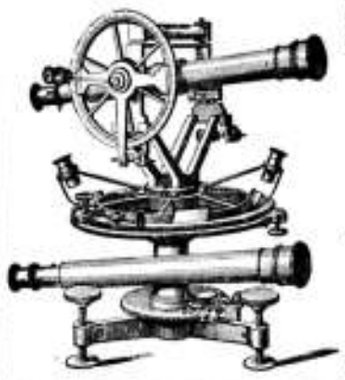

BECKER & BUDDINGH.
Arnhem.
KONINKLIJKE FABRIEK
VAN
WATERPAS- HOEKMEET-
EN ANDERS
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

VAN WIJNGAARDEN & Co.
FABRIEK van
Machinale Houtbewerking.
WEESP. WEESP.

TIMMERWERKEN IN DIVERSE HOUTSOORTEN.
Lijstwerk ook voor Meubelmakers. Wand- en Plafond-betimmeringen.
HOUTEN GEBOUWEN als: **Villa's, Tuinhuizen, Kosten** enz.;
ook onderdeelen als: *Deuren, Ramen, Veranda's, Erkers* enz.
Sportartikelen en artikelen voor Huishoudelijk gebruik,
SPECIALE INRICHTING
voor ronde en veelhoekige Balusters en Bas-Reliefs.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste JAARGANG N°. 51. ZATERDAG, 18 December 1897.

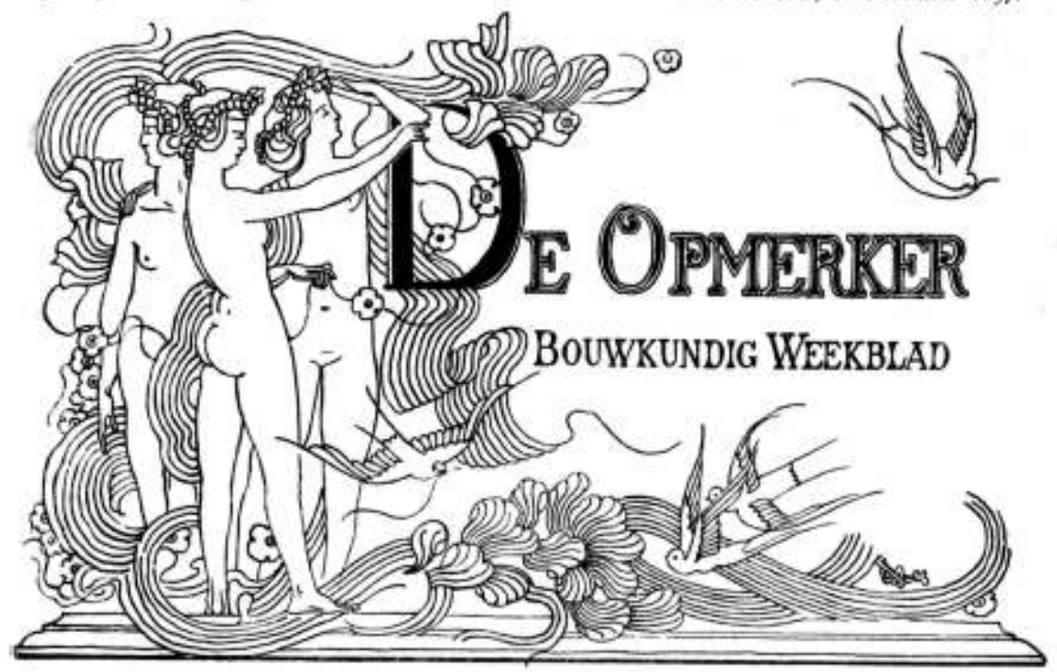

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT Jgz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 146, 's-*Gravenhage*.

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland ƒ 5.—, waarover op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt; voor België, bij vooruitbetaling ƒ 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling ƒ 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels ƒ 1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer ƒ 0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annoncen van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal gerekend. Afzonderlijke nommers met plaat ƒ 0.25, zonder plaat ƒ 0.15.

Uithoofde van het Kerstfeest verschijnt het volgende nommer Vrijdagavond, den 24n December.

KLOKKEN EN KLOKKENSPELEN

door A. W. WEISSMAN.

(Vervolg van pag. 401.)

Een klokkengieter uit het midden der 16e eeuw is Jan Tolhuis. Bijzonderheden omtrent hem zijn mij niet bekend. Ik gis, dat hij te Kampen is werkzaam geweest. De heer Van Borssum Waalkes vermeldt een klok van hem, vroeger te Leeuwarden, thans te Rijperkerk, met het jaartal 1517. Ik vermoed, dat dit niet goed gelezen zal zijn, daar de werkzaamheid van Tolhuis omstreeks 1550 valt. Deze gieter is de eerste, die Arabische cijfers voor zijn jaartallen gebruikt en Latijnsche majuskels van een zeer eigenaardig ornementeel karakter bezigt. Een klok van hem, uit 1550, bezit de kerk te St. Pancras bij Alkmaar. Daar deze „Sunte Pancraes" heet, zoo is het wel zeker, dat zij oorspronkelijk voor de kerk werd gegoten. Een andere klok, van 1555, te Oost-Graftdijk, heet Maria en werd gegoten toen Wouter van Byler baljuw was. Wanneer kon worden gevonden, waar deze baljuw zijn ambt vervuld heeft, dan zou allicht omtrent Tolhuis óók iets worden ontdekt.

De Cunera-toren te Rhenen moet verscheidene klokken van Tolhuis hebben bezeten. Onder de fragmenten van de klokken, na den brand door mij onderzocht, vond ik vijf opschriften met den naam Jan Tolhuis en de jaartallen 1555 en 1556. Eigenaardig is het, dat op deze klokken teksten uit het Nieuwe Testament, in het Latijn, werden geplaatst, terwijl geen namen van heiligen meer voorkomen. Ik meen hier reeds den invloed der naderende Hervorming te bespeuren.

Toch staat op twee klokken, voorheen in denzelfden toren aanwezig, doch slechts als fragmenten nog te zien op het oogenblik van mijn bezoek, „Petrus vocor" en „Andreas vocor", ofschoon deze klokken niet vóór 1560 door Thomas Both en Wilhelmus van Aelten zijn gemaakt. Van deze beide gieters, die een compagnieschap schijnen gehad te hebben, vermeldt de heer v. B. W. twee klokken, beiden van 1569, en wel te Schingen en te Beers.

Both heeft geruimen tijd zijn bedrijf alleen uitgeoefend. Op een klok te Harlingen van 1562 vond de heer v. B. W. zijn naam; de uurklok van den Speeltoren te Monnikendam is door Thomas Both gegoten in 1591. Het is wel eigenaardig dat op deze laatste klok geen naam van een heilige meer voorkomt, doch alleen een herinnering aan het lijden van Christus. Op de klokken te Spannum (1590) en te Huizum (1582) is iedere toespeling op de H. Schrift weggelaten; Both heeft daar alleen namen van edelen en hunne wapens aangebracht.

Klokken, door Van Aelten alleen gegoten, zijn mij niet voorgekomen. De heer v. B. W. staat uitvoerig stil bij het opschrift der groote klok te Cornwerd, dat hij slechts met moeite weet te ontcijferen, ofschoon het van 1569 is. Het schijnt, dat het door de personen, die het hebben afgenomen, niet goed is gelezen. Ik geloof, dat „M. Aelt" zal beduiden „V. Aelten" of „W. Aelten" en „Boister" misschien Both. Het ware zeer gewenscht, dat van dit opschrift een goede opneming geschiedde.

De gieter, die zich in de volgende eeuw meest Henricus van Meurs of Muers noemt, heette eigenlijk Henricus van Aelten en was van Meurs afkomstig. Het schijnt dat hij een zoon van Wilhelmus is geweest.

Onder de 16e-eeuwsche gieters behoort ook Antonie de Borch. Hij moet een tijdgenoot van de beide vo-

rigen geweest zijn. Te Noord-Scharwoude bevindt zich een klok van hem zonder jaartal, op het Accijnshuis te Alkmaar hangt er een van 1565. Op de eerste klok staat nog, als van ouds: „Salvator is mijn naem, mijn geluyt is voor God bequaem, den levenden roep ick, den doden overluy ick." Op de tweede echter zien wij voor het eerst de spreuk, die in de 17e eeuw algemeen wordt: „Verbum Domini manet in aeternum." Ook hier moet aan den invloed der naderende Hervorming worden gedacht.

Niet alle zestiende-eeuwsche gieters zijn echter zoo met hun tijd medegegaan. Een voorbeeld van trouw aan het Katholiek geloof is Peter van den Gheyn, de stamvader van een geslacht van Leuvensche gieters, dat nog in 1794 het ambacht uitoefende; in dit jaar toch goot Andreas van den Ghein te Leuven een klok voor den St.-Pancras-toren te Enkhuizen.

Peter plaatste (volgens opgave van den heer C. W. Bruinvis te Alkmaar) nog in 1591 op de klok te Oudorp: „St. Laurens ben ic." Ja, op de halfuursklok van den speeltoren te Monnikendam, van 1595, leest men zelfs het aloude „Vivos voco, defunctos plango, fulgura frango. Vox mea vox vitae, voco vos ad sacra, venite."

Peter van den Gheyn of Ghein is ook de vervaardiger van de carillons, die in den toren der voormalige kleine kerk te Edam en in den Speeltoren te Monnikendam hangen. Het eerste is van 1561; het oorspronkelijke speelwerk, dat de 16 klokken geluid deed geven, was „van meester jan engels wt mechelen" gemaakt en in den toren geplaatst „doe men 1561 heeft getelt." De Zuid-Nederlandsche meesters waren dus toen in het Noorden nog zeer gezocht.

De carillon-klokken te Monnikendam, eveneens 16 in getal, zijn in 1595 en 1596 gegoten.

Onder de gieters, die ons van de 16e in de 17e eeuw voeren, neemt het geslacht Wegewart een voorname plaats in. De stamvader schijnt Willem Wegewart geweest te zijn, die te Deventer zijn werkplaats had. De heer v. B. W. vermeldt onderscheidene klokken van hem. De oudste is die (als het jaartal juist is weergegeven) van 1561 te Boer. Op de klok te Oosterlittens meent men gelezen te hebben: „ick bin gegoten in Gods eeren tot Deventer int jaer ons' hern 1576. Wilhem Wegewart wt Lawerde". De heer v. B. W. teekent daarbij aan: „Men zal bij dezen naam niet te denken hebben aan Leeuwarden, maar aan het Fransche stadje Lavardac. De familie Wegewart was zeker van daar afkomstig". Ik weet niet of „Lawerde" wel goed is gelezen, maar den naam van een Fransch stadje kan het zeker niet beteekenen. Wilhelm Wegewart is ongetwijfeld een Duitscher geweest, of althans van een Duitschen vader afkomstig. Men denke slechts aan het schoone lied van Hans Sommer.

Ik zou haast durven gissen, dat „Lawerde" wezenlijk Leeuwarden beteekent, en dat Willem evenals de vermaarde Hans Friedemann, gezegd Vredeman de Vries, de te Leeuwarden geboren zoon van een Duitschen lansknecht geweest is, die den zeer toepasselijken naam van Wegewart droeg. Toen de gieter nu voor een Friesch dorp een klok maakte, heeft hij zijn Friesche geboorte willen doen uitkomen en daarom „uit Leeuwarden" bij zijn naam gevoegd.

Willem Wegewart is vermoedelijk reeds spoedig tot het nieuwe geloof overgegaan. Klokken met namen van heiligen ken ik van hem niet. Op die te Warmenhuizen van 1595 leest men: „Ten dienste der gemeinten is min geluit. Komen en horen wat Godt ons verbuit. Wilm Wegewart got mi in Deventer." Dit is reeds een geheel Calvinistisch opschrift. Ook de Duitsche afkomst van den gieter spreekt er uit. Op een klok te Groet, die wel Wegewarts naam niet draagt, doch vrij zeker van hem zijn moet, staat: „Dorch des clockx geslach gedenckt op stervensdach. Anno 1594". Op een klok te Berlikum, in Friesland, leest men toch: „Mensche als ghi hoert des clockx geslach denckt op stervensdach. Wilm Wegewart goet mi in tjaer 1593".

Willem Wegewart schijnt in 1603 reeds overleden te zijn geweest of althans zijn vak niet meer te hebben uitgeoefend. Want op een klok te Schraard, van dat jaar, staat: „die kinder van Willem Wegewart hebb. mi gegoten tot Deventer". Deze kinderen waren vermoedelijk Heinrich en Kilian, of Henrick en Kylianus.

De klokken, door Henrick gegoten, zijn meestal voorzien van de vermelding, dat zij te Kampen werden vervaardigd. De gieterij dier stad, onder den ouden Van Wou zoo beroemd, bestond dus nog in 1600. Ik vermoed, dat Jan Tolhuis omstreeks 1550 in de plaats van den jongen Van Wou is gekomen en dat later Both en Van Aelten in de gieterij te Kampen hebben gewerkt. Want op de klok te Cornwerd, die in 1569 door Van Aelten (misschien met Both) gegoten is, staat vermeld, dat zij te Kampen is gemaakt.

De eerste klokken door Henrick gegoten, zijn van 1597. Twee der fraaiste van dat jaar bevatte de nu onlangs verwoeste toren te Sehagen. Zij waren, vermoedelijk, van een grootere, die Christophorus had geheeten, vervaardigd, want zij droegen beiden dien naam, en vermeldden, in het Latijn, dat de heilige, fraai te Kampen vergoten, zich gehaast had naar Schagen terug te keeren.

Nu is een klok van 1596 te Akersloot door Henricus Both gegoten, die waarschijnlijk een zoon van Thomas geweest zal zijn en zijn vader als gieter te Kampen zal hebben opgevolgd. In het jaar 1597 moet dan Wegewart in zijn plaats zijn gekomen.

Ik veronderstel dat Kilianus zijn broeder als klokkengieter te Kampen zal hebben opgevolgd. Wanneer dit is geschied, durf ik echter niet zeggen. In 1617 was Henrick nog werkzaam, zooals uit het opschrift van de klok te Edens, door den heer v. B. W. medegedeeld, blijkt; de oudste klok van Kilianus, die ik kon vinden, is van 1627, te Koekange in Drenthe. De laatste, mij bekend, draagt het jaartal 1630, en hangt in den toren der Kapelskerk te Alkmaar.

De gieterij te Kampen moet echter nog langer bestaan hebben. Een klok te Nieuwendam is daar in 1644 gegoten door Henricus Vestrinck, misschien ook wel een Duitscher van afkomst en eigenlijk Heinrich Festring geheeten. Van dezen meester is te Oostknollendam een klok uit 1645 bewaard.

De Deventer gieterij heeft tot in de 18e eeuw voortbestaan. Heeft Pieter Vermaten, van wien Wognum een in 1605 te Amsterdam gegoten klok bezit, aan haar hoofd gestaan, en is deze later door zijn zoon Jacob opgevolgd? Ik gis het, daar in het laatst der 17e eeuw vele klokken te Deventer gegoten zijn door „Gerhard Schimmel, voor Jacob Vermaten". Deze Jacob was toen dus misschien door de gebreken des ouderdoms verhinderd, zijn ambt uit te oefenen, waarom Gerhard Schimmel het voor hem waarnam. Een klok van 1682, met beide namen, bezit de kerk te Ilpendam. In 1686 schijnt Jacob Vermaten reeds overleden geweest te zijn, althans de klok te Hattem is, volgens den heer v. B.W., alleen door Gerhard Schimmel gemaakt. Schimmel was nog in 1701 te Deventer werkzaam, zooals de groote klok te Edam bewijst.

Pieter Vermaten doet ons zien, dat in het begin

der 17e eeuw ook reeds te Amsterdam gegoten werd. In 1599 was daar Cornelis Ammeroy als stads-gieter aangesteld. Dat deze aanstelling geschiedde met het oog op de klokken, die de stad behoefde, is natuurlijk niet aan te nemen. Er werd in de eerste plaats geschut verlangd, zoo voor de stad zelf als ter bewapening der schepen. Als geschutgieter zal dus Ammeroy de handen vol gehad hebben; slechts als bijzaak goot hij ook klokken. Zóó verklaar ik mij dat zoo weinig opschriften zijn naam te lezen geven. Te Amsterdam ken ik van hem alleen een klok in den Montalbaanstoren, die gebouwd werd in 1606. De heer v. B. W. vermeldt een klok te Rotterdam, door hem gegoten in 1596, dus vóór zijne aanstelling te Amsterdam.

Omstreeks 1607 heeft Ammeroy zijn werk geëindigd, want een klok van 1608 is reeds door Gheraert Coster gegoten. Zij hangt te Dirkshorn, voor welke plaats zij, blijkens de voorkomende namen van kerkmeesters, ook gemaakt is. Ook van dezen gieter heb ik niet veel gevonden. De heer v. B. W. vermeldt een klok van hem met het jaartal 1611, te Nijeholtpade. Ik gis, dat ook deze gieter veelal zich met het maken van geschut heeft bezig gehouden. Blijkens mij door den heer A. J. M. Brouwer Ancher welwillend verstrekte opgave, is Gheraert Koster 1 November 1618 overleden, en werd in April 1619 Henricus Aelten van Meurs in zijne plaats benoemd.

Deze gieter, die zich steeds alleen Muers noemt, is, naar ik gis, de zoon van Willem Aelten, die te Kampen werkzaam was. Hij zal wellicht aanvankelijk zijn bedrijf te Meurs hebben uitgeoefend en zich daarom later alleen Hendrik van Meurs hebben doen noemen.

Meurs heeft een groot aantal klokken gemaakt. De heer v. B. W. noemt er een, voor het dorp Engelum in Friesland door hem gegoten in 1600. Deze klok onderscheidt zich door een uitvoerig opschrift; ook de klok, in 1602 door Meurs voor Wervershoof vervaardigd, prijkt met een vers in het Nederlandsch. Overigens gebruikt Hendrik, evenals Ammeroy, meest de spreuken „Soli Deo Gloria" en „Verbum Domini manet in aeternum". Na 1624 is Meurs te Amsterdam opgevolgd door Arend Jansz van Putten of Van der Put. Ik gis, dat Meurs toen overleden is, althans na 1624 (Brock in Waterland) vond ik van hem geen klokken meer.

In de Spaarnwouder poort te Haarlem bevindt zich een klok van 1637, gegoten door „Alardus Muers 't Utrecht". Het is niet onwaarschijnlijk, dat deze Allard een zoon van Henrick was.

Ik ken slechts een paar klokken door Van der Put gegoten. De heer v. B. W. zegt, dat hij te Deventer zijn werkplaats had, doch op een klok van 1620 te Marken-Binnen staat, dat zij te Rotterdam gemaakt is. Ook de letters R O, die de heer v. B. W. vermeldt als te hebben gestaan op een klok van 1620 te 's-Gravezande, zullen Rotterdam moeten beduid hebben.

Een klok door Van der Put, te Etersheim, van 1609, draagt geen opgave van de plaats der vervaardiging.

Deze gieter maakte te Amsterdam in 1626 voor Assuerus Koster plaats, die langer dan een der vorigen zijn ambt vervulde. Hij is vermoedelijk een zoon van den reeds genoemden Gerard geweest. Het kohier van den Tweehonderdsten penning voor Amsterdam van 1631, vermeldt hem als „Assuris Coster" op de „Engeliers Graft noort syde" bij de „Lijnbaens Graff." Hij woonde dus bij de gieterij, die daar in 1614 gesticht was, en daar bleef, totdat zij in 1818 werd opgeheven. De Gietersstraat houdt nog thans de herinnering levendig.

Assuerus heeft tal van klokken gemaakt. De uurklok van den Westertoren te Amsterdam, een der grootste in ons land, is zijn werk. Te Schermer hangt een klok van hem, waarop staat: „1648, in Augustus." Latere zijn mij niet bekend. Maar wel vond ik klokken, door een tweeden Gerard Koster, vermoedelijk een zoon van den vorigen, gemaakt. De eerste hangt te Volendam en is van 1659; de beide anderen vindt men te Aalsmeer, met het jaartal 1669. Beiden zijn te Amsterdam gegoten. Gerard Koster heeft dus nevens de Hemony's gewerkt, en wel in de gieterij aan de Lijnbaansgracht.

De specialiteit van de gebroeders Hemony waren de carillons of klokkenspelen, waarvan zij er meer dan dertig hebben gegoten. Meestal werd tot het gieten van reeds bestaande klokken gebruik gemaakt; daarom zijn ook de vroegere „voorslagen" niet meer te vinden.

In de 16e eeuw was het aantal klokken, aanvankelijk niet meer dan acht, die de tonen van één octaaf deden hooren, in de „voorslagen" gaandeweg vermeerderd. De carillons van Peter van den Gheijn bevatten reeds twee octaven.

De gebroeders Hemony nu maakten klokkespelen, waarbij ook kruisen en mollen voorkwamen. Daar echter, even als op een orgel, de verhooging van den eenen toon ook als de verlaging van den anderen moest dienst doen, zoo moesten de klokken zeer zuiver gestemd zijn, wilde alles goed klinken.

Hierin waren de Hemony's meesters.

Niet alle tusschentonen werden evenwel gemaakt; zoo bleven de cis en de dis in den bas meestal weg. In de „Elementa Musica", door Quirinus van Blankenburg, organist der Nieuwe Kerk te 's Gravenhage in 1737 uitgegeven, zegt deze toonkustenaar:

„'t Was in 't jaar 1676 dat d'Ed. Groot Achtbare Heeren der Stad Gouda my d'Eere deden van mij tot de verkiezing van nieuwe klokken bij den vermaarden klokkegieter Mr. P. Hemony t'Amsterdam te gebruiken: ik ordonneerde Cis en Dis in den Bas, hoewel die nergens in Holland zijn. Haar Ed. Groot Achtbare namen ze aan. Maar, als de Organist en Klokkenist van Delft, D. Schol, tot opnemer van 't werk was geroepen vraagde hij of haar Edele Groot Achtbare die twee klokken gekoft hadden? Zo ja, dat men die liever met verlies zoude weergeven als behouden. Dit maakte veel opschudding. Ik verdedigde mij met een klein boekje van één vel papier, 't geen Mr. Schol beantwoorde, besluitende zijn Tractaat met een fraai Vers". Dit vers was hatelijk genoeg; maar Mr. Blankenburg zegt heel leuk: „Voorwaar een deftig Poëet, maar nog grooter Organist: want het heugt mij, dat, toen 't eerste werk van Corelli uitkwam, hij op een vol Consert het Boek nam, zeggende, als ik wist dat dit het eenigste exemplaar was lei ik 't zo aanstonds op 't vuur".

Doch ik mag bij deze twistende musici niet langer stilstaan. Laat ons daarom liever hooren, wat Quirinus verder van Pierre Hemony mededeelt.

„Ik heb bij den grooten klokkengieter Hemony, die al de heerlijke speelwerken in Holland gemaakt heeft, int jaar 1676 t' Amsterdam een staafspel gezien, waarvan ieder staaf op zijn kant gelegd zijnde, een octaaf hooger klonk als op zijn plat. Naar deze staven nu stelde hij zijn klokken; waarvan wij hier zullen aantekenen, dat gelijk men aan de drinkglazen ziet, een klok zelden zoo net gegoten word of hij zal aan d' eene zij wel een weinig dunder zijn als aan d' andere:

bij gevolg dus vals. Om dit gebrek weg te nemen moet hij gedraait worden tot hij zuiver is, 't welk men aan de klank, die hij int draayen geeft, kan hooren. Dit gedaan zijnde moet men onderzoeken of hij niet te hoog of te laag is: is hij te hoog, zo moet hij dunder, maar te laag, korter gemaakt worden; nu is de quaestie hoe veel en hoe men dit op een hair zal treffen. Als nu de klok gedraait word en daar leit een staaf, die den geëisten toon heeft, int werkhuis, zo zal hij zwijgen zo lang als zij beide niet wel over een stemmen, maar zo haast als de klok op zijn toon is zal de staaf antwoorden."

Men ziet hier dus het eenvoudig middel beschreven, dat de Hemony's te baat namen, om hunne klokken die zuiverheid te geven, die wij nog dagelijks bewonderen.

(*Slot volgt*).

Erratum. — In het opschrift van de klok der St.-Anna- of Nieuwe Kerk te Haarlem, op bladzijde 401, te kolom vermeld, gelieve men voor *Tectum* te lezen *Factum*.

DE GRAFELIJKE ZALEN.

Wij zullen nu maar het meervoud der majesteit blijven gebruiken, sinds de redactie van het *Bouwkundig Weekblad* ons verzekert, dat er meer dan een Grafelijke Zaal bestaat. Inderdaad, al zetelen wij in Den Haag, wij wisten niet dat het zoo was.

En dit is niet het eenige licht, dat ons wordt ontstoken. Want omtrent de questie, die nu sinds twee jaren onafscheidelijk aan die Grafelijke Zalen verbonden is, meldt het orgaan van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst het volgende:

„Het is geen geheim, dat, toen de vorige Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, de heer Van der Sleijden, eene commissie benoemde, om hem van advies te dienen in zake de Grafelijke Zalen, hij zich ook tot zijn ambtgenoot van Binnenlandsche Zaken, den Minister van Houten, heeft gewend met het verzoek, mede een lid aan te wijzen, om zitting te nemen in die commissie. Het spreekt wel van zelve, dat de toenmalige Minister van Waterstaat de hoop koesterde, dat of de heer Dr. P. J. H. Cuypers of eenig ambtenaar van het Departement van Binnenlandsche Zaken daartoe zou worden aangewezen. Niet echter aldus. De Minister van Houten heeft niemand willen aanwijzen, omdat hij de ingestelde commissie niet erkende. Dit blijkt duidelijk uit het verslag van de zitting der Tweede Kamer van 17 December 1896. Wat intusschen de commissie-leden betreft, het is almede geen geheim, dat zij het van den aanvang af betreurd hebben, dat de wensch van den vorigen Minister van Waterstaat niet is vervuld geworden. Velen zullen het met hen eens zijn. Men juiche daarom nu de daad toe van den tegenwoordigen Minister van Waterstaat enz., die zeker met volkomen instemming van zijn ambtgenoot van Binnenlandsche Zaken, en zoo kort na zijn optreden, gedaan heeft, wat op den weg heeft gelegen van den Minister van Houten".

Plaudite zou Augustus, „juich maar toe" de heer Mr. S. van Houten nu hebben kunnen roepen, de eerste als hij nog Keizer, de tweede als hij nog Minister was.

Maar als het gejuich is afgeloopen, dan plegen de toeschouwers het stuk wat vertoond is, nog eens met helder hoofd na te gaan. Zoo doen ook wij.

„Het is geen geheim" zoo heet het tot tweemaal toe in het *Bouwkundig Weekblad*. En wij willen gaarne gelooven, dat dit zoo is. Maar voor wie? Het groote publiek verneemt er nooit wat van, of de eene Minister zich tot den anderen wendt, of hij verzoeken doet, een hoop koestert, een commissie niet erkent. Het groote publiek weet niet, wat commissies, door Ministers aangesteld, betreuren; het weet zelfs niet of die commissies treurende nederzitten, zij het dan niet bij de Babylonische, dan toch bij de Haagsche wateren.

En al wonen wij in Den Haag, wij zijn niet wijzer dan het groote publiek. Noch de Besognekamer, noch de Witte bezoeken wij, en zoo blijven ons de geheime roerselen, waarvan de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst zoo uitstekend op de hoogte is, verborgen.

Slechts de naakte feiten, voor zooverre die door de drukpers openbaar zijn gemaakt zijn *ons* bekend. Die feiten zijn:

1°. Dat in 1895 de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst met een adres bij de Tweede Kamer is gekomen, om te verzoeken, den post op de begrooting voor 1896, afdeeling Binnenlandsche Zaken, die betreft het maken van restauratieplannen voor de Grafelijke Zalen, *niet* toe te staan, vóór de *inrichting* van de onderafdeeling „Kunsten en Wetenschappen" *gewijzigd* zou zijn.

2°. Dat toen, als nu, de heer Jhr. Mr. Victor de Stuers aan het hoofd van die „onderafdeeling" stond, zoodat de beweging, door de Maatschappij op touw gezet, rechtstreeks *tegen het beleid van dien ambtenaar gericht was*.

3°. Dat vele architecten, aanhangers der Maatschappij of tegenstanders althans van den referendaris, beginnend met Berlage en sluitend met Verheul, *een adres van adhæsie* aan het bovenbedoelde zonden.

4° Dat de Tweede Kamer met 48 tegen 46 stemmen een amendement van de Commissie van Rapporteurs *aannam*, strekkend tot *schrapping* van den post, waartegen de Maatschappij en haar medestanders bezwaar hadden.

5°. Dat de heer Dr. P. J. H. Cuypers den 31 December 1895 zijn *lidmaatschap* der *Maatschappij opzei* „omdat een meerderheid in haar Bestuur, die dank zij de gebrekkige wetgeving der Maatschappij, zich sinds jaren heeft weten te handhaven, en met vriendjes aan te vullen, openlijk blijk had gegeven van *afgunst* en *vijandschap* tegenover Jhr. Mr. Victor de Stuers en tegen hem", en „omdat de *ergerlijke* handelwijze van het Bestuur, welke de Maatschappij *compromitteert*, zonder dat deze bij machte is, daartegen iets te doen hem noopte dit ontslag te nemen bij wijze van *protest* en tevens als blijk van waardeering voor hetgeen Jhr. Mr. Victor de Stuers tot stand bracht voor onze architectuur, onze monumenten en onze kunst".

6°. Dat de Minister van Waterstaat, enz. in September 1896 een commissie benoemde, bestaande uit drie der *adressanten* en den heer Peters.

7°. Dat de Minister van Waterstaat enz. onlangs de commissie versterkte met.... den heer *Cuypers*.

8°. Dat in de inrichting der onderafdeeling „Kunsten en Wetenschappen" *geen de minste verandering* is gekomen.

Wie deze feiten zich herinnert, zal moeilijk kunnen ontkennen, dat de heer De Stuers ten slotte aan het langste eind heeft getrokken.

Wij keuren de houding van de commissieledenadressanten, noch die van Dr. Cuypers goed. Als iemand u zooveel leelijks zegt, en gij moet met hem samenwerken, dan zult gij bedanken voor die samenwerking, niet waar? Wie wil in een commissie zitten met menschen, die, naar hij zelf verklaart: „openlijk blijk hebben gegeven van afgunst en vijandschap" ten zijnen opzichte?

Bij hun „treuren" kunnen de commissieleden-adressanten, wat ook het *Bouwkundig Weekblad* schrijve, slechts krokodillen-tranen hebben gestort.

De heer Van Houten, die door genoemd weekblad nu gelaakt wordt, heeft inderdaad de mooie rol vervuld. Hij heeft, door geen benoeming te willen doen, karakter getoond.

Wij kunnen ons inderdaad niet voorstellen „dat onder mannen, als waaruit de commissie is samengesteld, een toon heerscht als in ons blad wordt aangeslagen." Wij gaan recht op den man af, een kat een kat noemende. Hoe zal het den heer Cuypers te moede zijn, als hij daar onder „zijn afgunstige vijanden" zit?

De Psalmist prijst den man zalig, „die niet en wandelt in den raet der boozen." In het oog van den heer Cuypers moeten althans twee zijner medecommissieleden tot die boozen behooren. Maar ook dit tweetal kan den heer Cuypers niet met vriendelijke oogen aanzien. Openlijke vijandschap gaat boven geveinsde vriendschap.

Van tweeën een: óf de heer Cuypers, óf zijn twee tegenstanders behooren voor hun lidmaatschap der commissie te bedanken. Willen de heeren dit offer niet brengen, dan moet het hen niet verbazen, dat rechtgeaarde menschen hunne houding afkeuren.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

Afdeeling Rotterdam.

Vergadering van Maandag 13 *December* 1897.

Na lezing en goedkeuring der notulen deelt de President mede, dat door het Hoofdbestuur een correspondentie is gevoerd met de Maatschappij „Arti et Amicitiae" te Amsterdam, met het gevolg, dat de leden der „T. V." voortaan, op vertoon van diploma, tegen gereduceerden prijs toegang zullen hebben tot de tentoonstellingen, die vanwege deze Maatschappij gehouden worden.

Verder, dat de gekozen afgevaardigden naar de algemeene ledenvergadering op 19 dezer, allen hun benoeming hebben aangenomen. De namen der afgevaardigden zijn: L. C. Birkhoff, J. A. Buijzerd, C. Louw Jzn., T. J. Scholtens en J. I. van Wuijckhuise. Als plaatsvervangers worden nu nog benoemd de heeren A. Kröner, C. F. Hein en J. C. H. van Duijl.

De vijf candidaatleden worden allen bij acclamatie aangenomen.

Door het bestuur is ten behoeve van de sprekers een opvouwbare lezenaar aangeschaft. Deze viel zoodanig in den smaak der aanwezige belangstellenden, dat het denkbeeld, om de kas met particuliere bijdragen voor dit doel te hulp te komen, slechts behoefde uitgesproken te worden om onmiddellijk op alleszins bevredigende wijze ten uitvoer gebracht te worden.

In de vragenbus werd gevraagd een toelichting over de keuring van ijzer, hardsteen, zandsteen, gebakken steen en het verven? en welke methode van inheien van palen is de beste?

Vele mededeelingen werden hierdoor uitgelokt, waaruit bleek, dat deze onderwerpen te omvangrijk zijn om met een paar woorden op te lossen, waarop, met verwijzing naar een paar daarover handelende boeken, de discussie en de vergadering gesloten werd.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Vergadering van Dinsdag 14 *December* 1897.

Hedenavond trad als spreker op de heer Mr. H. Verkouteren, advocaat en procureur te Amsterdam, met het onderwerp: Aanleg, uitbreiding en verbouwing van steden.

Spr. vestigde er de aandacht op, dat vroeger dikwijls bepalingen, meestal uit politieke redenen, gemaakt werden om het uitbreiden van een stad te belemmeren, terwijl het thans de vraag is, aan de nieuwe inwoners een goede ontvangst te verzekeren.

Hoe nu een nieuwe stadswijk te verkrijgen?

Dit kunnen we leeren van onze voorouders.

Toen werd de grond onteigend nadat hij zgn. was afgeschat, d. i. nadat bij gemeen overleg, de door de gemeente te betalen prijs was bepaald. Wanneer dan de straten enz. waren aangelegd, hadden de vorige eigenaars de preferentie voor den koop.

Nu echter worden grootendeels onwettige middelen door de gemeenten gebruikt om de toestanden te verbeteren of nieuwe te scheppen.

Dit geschiedt door het bemoeilijken van het aanleggen van nieuwe straten door de bepaling, dat deze eigendom van de gemeente worden, nadat zij door de particulieren zijn aangelegd, en er bovendien een flinke som voor onderhoud is betaald, terwijl, wanneer de eigenaar hierin niet toestemt, hij hiertoe langs geheel onwettigen weg wordt gedwongen, doordien dan de gemeente heel eenvoudig weigert, hem gas en water te leveren.

Zoodoende wordt misbruik van de politiemacht der gemeente gemaakt; de politie toch dient slechts tot handhaving der openbare orde, zedelijkheid en gezondheid en niet om zich door moreelen of anderen dwang meester te maken van een anders eigendom.

Dit misbruik van macht ziet men ook in het (wat spreker noemde) manoeuvreeren met de rooilijnen. Ongetwijfeld heeft de gemeente het recht, te bepalen, dat bij nieuwen bouw in een oud stadsgedeelte de rooilijn moet worden geplaatst op b.v. 5 M. uit het hart der straat; geenszins echter om, zooals in sommige gemeenten geschiedt, de openkomende grond te beschouwen als openbare straat. Deze grond moet worden afgekocht, en wel, tegen de feitelijke handelswaarde van het terrein.

Zooook het maken van afgeschuinde hoeken aan straten; in geen geval is dit verplicht en moet, wanneer de eigenaar deze wil afstaan, de onbebouwde grond evenens door de gemeente worden gekocht.

Bovendien heeft slechts de raad de bevoegdheid om een rooiing vast te stellen, en kan men dus, wanneer deze is vastgesteld door B. en W., eenvoudig aan de Koningin verzoeken om vernietiging van dit voorschrift, als zijnde in strijd met de wet.

Op esthetisch gebied zijn door de gemeenten moeilijk voorschriften te geven. Toch kan zij, door te beletten dat de stad ontsierd wordt en door het geven van goede voorbeelden, veel in deze richting doen. Terecht wordt geklaagd, dat het ontwerpen van gemeente-gebouwen in groote steden al te veel berust bij ingenieurs. Beter ware dit toevertrouwd aan architecten, die toch meestal meer kunstenaars zijn.

Ook kan zij de soort van gebouwen voorschrijven die in een bepaalde wijk mogen verrijzen; het contract daarvoor staat echter in geen geval hooger dan een particulier contract.

Een ander hulpmiddel der gemeenten om haar doel te bereiken is soms het weigeren van vergunning tot bouwen op perceelen, die vallen in een geprojecteerd stratenplan der gemeente; dit heeft geen andere oorzaak dan de bedoeling om dezen grond waardeloos te maken voor eventueele latere onteigening door de gemeente.

Alles ten slotte is een gevolg van de verkeerde inrichting dat politie en financiën in een hand berusten. Beter is dit in Duitschland, waar het toezicht op het bouwen berust bij het Rijk. Daar is dus geen pogen om door onwettige handelingen posten te vermijden, die de begrooting der gemeente zouden kunnen drukken.

Een onrechtmatigheid is ook de bepaling in de verordening, waarbij wordt verboden het hebben van één of andere toestand. Ten eerste werd men hierdoor beroofd van het recht van verjaring, terwijl 2e dit terugwerkende kracht heeft en men dus, hoewel gebouwd hebbende geheel volgens de verordening, ieder oogenblik kans heeft, dat bij verandering der verordening het gebouwde moet worden veranderd.

Ten slotte releveerde spr. nog de onbillijkheid om particulieren het onderhoud te laten betalen van door hen aangelegde straten, nadat deze als openbare straat in eigendom aan de Gemeente behooren, benevens de onrechtvaardigheid om steeds het maken van schuine hoeken verplicht te stellen.

Na een geanimeerd debat werd de vergadering gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Aan de bijzondere Commissie der Wereldtentoonstelling te Parijs in 1900 voor de groepen: werktuigkunde, electriciteit, waterbouwkunde en vervoermiddelen, mijnwezen, metaalbewerking, is door het Fransche Tentoonstellingsbestuur in deze groepen een ruimte toegestaan, die, naar zij vreest, te klein zal blijken, daar het aantal opgaven tot deelneming boven verwachting is gestegen.

De Commissie heeft zich dientengevolge genoodzaakt gezien een termijn vast te stellen, tot welken men zich voor deelneming kan aanmelden, en heeft dien termijn bepaald op 1 Maart 1898.

De bijzondere Commissie heeft thans eventueelen deelnemers verzocht vóór 1 Maart e. k. aan het Bureau der Centrale Commissie te 's-Gravenhage in te zenden eene opgave:

1°. In welke groep zij voornemens zijn in te zenden; 2o waaruit de inzending zal bestaan; 3°. hoeveel ruimte voor de inzending noodig is.

De Voorzitter der bijzondere Commissie voor bovengenoemde groepen is de heer J. F. W. Conrad.

— Met het ss. „Prins Frederik Hendrik" vertrokken naar Paramaribo de leden der exploratie-commissie, welke van de maatschappij „Suriname" de opdracht heeft ontvangen tot het instellen van een mijn- en landbouwkundig onderzoek in Ned. Guyana.

De leider dier commissie is de ingenieur 1e klasse van den waterstaat in Ned.-Indië Grinwis Plaat; als chef der exploratiebrigade treedt op de ingenieur van den Indischen waterstaat, Strengnaerts, aan wien zijn toegevoegd de civiel-ingenieur Snouck Hurgronje en de opzichters Wind en Eijkelen. De chef der mijnbouwkundige afdeeling is de Zwitsersche ingenieur Du Bois, die bijgestaan wordt door de opzichters Mestaik en Rohwagen.

Een tweede geoloog en een landbouwkundige zullen spoedig volgen.

Aan boord der „Prins Frederik Hendrik" werd gelijktijdig ingescheept de volledige uitrusting der expeditie.

Amsterdam. De hoogleeraar-directeur der Rijks-academie van Beeldende Kunsten bericht, dat een beeld en verdere studiën, vervaardigd door den heer L. H. P. Wertman, gedurende zijn verblijf te Parijs in 1897, kosteloos ter bezichtiging zullen worden gesteld in het Academiegebouw, van Woensdag 22 tot en met Donderdag 30 December a. s.

Utrecht. De 4de algemeene vergadering der Vereeniging tot bevordering van de vakopleiding voor handwerkslieden in Nederland zal worden gehouden op Maandag 27 December, in het Societeits-gebouw „Sic Semper" alhier, des voormiddags te 11 uur. O. a. zijn aan de orde de volgende onderwerpen:

Mededeelingen van den voorzitter der commissie tot het verkrijgen van pensioen voor leeraren van ambachtsscholen.

Idem van den voorzitter der commissie, belast met het verzamelen van gegevens, de vakopleiding betreffende.

Inleiding van den heer C. A. Zelvelder te Utrecht: welke middelen moeten worden aangewend, om aan hen, die de ambachtsscholen niet kunnen bezoeken, eene practische en theoretische opleiding in hun vak te verzekeren?

Inleiding van den heer W. de Visser te Deventer: Het oprichten van afdeelingen.

Deze betrekkelijke jonge vereeniging neemt steeds in bloei toe en telt thans reeds ruim 300 leden en donateurs. Het lidmaatschap bedraagt slechts *f* 1.—, dat van donateur *f* 2.50. Voor toetreding wende men zich tot den penningmeester G. Scholten te Tiel of den secretaris C. Zander te Zwolle.

De zaak van het vakonderwijs wordt door deze vereeniging zoo algemeen mogelijk en krachtig bevorderd.

GRONINGEN. De Gemeenteraad heeft de definitieve plannen voor den bouw van een nieuw ziekenhuis goedgekeurd, niettegenstaande het bleek, dat de kosten in plaats van ruim 9½ ton ongeveer *f* 1,200,000 zouden bedragen.

ZWOLLE. Na goedkeuring der bouwverordening in haar geheel besloot de Raad in zijne zitting van Maandag 13 dezer een bouwopzichter te benoemen op een traktement van *f* 1400. Voorts werd besloten tot het leggen van een tweede persleiding ten behoeve van de gemeentelijke waterleiding en tot tijdelijke voorziening in de verbetering van den waterafvoer der Sassenpoortenvoorstad.

LEIDEN. Naar aanleiding van het eervol ontslag, den heer A. Spijker als opzichter der gemeentewerken verleend, zal de benoeming van een opvolger op eene jaarwedde van *f* 1000 weldra plaats vinden en ook een vierde opzichter op gelijk traktement worden aangesteld.

Door de commissie van fabrikage zijn de volgende aanbevelingen ingediend, waarmede B. en Ws. zich vereenigen, als:

a. ter vervulling van de vacature, ontstaan ten gevolge van het eervol ontslag aan den heer A. Spijker: 1°. F. J. de Ridder, buitengewoon opzichter bij de gebouwen der Rijks-universiteit alhier; 2°. G. L. de Goederen, werkzaam op het bureau der gemeentewerken alhier; 3°. M. Splinter, bouwkundig opzichter alhier;

b. ter vervulling van de vierde opzichtersbetrekking: 1°. G. L. de Goederen; 2°. F. J. de Ridder; 3°. M. Splinter.

SCHIEDAM. Voor de betrekking van hoofdopzichter bij de gemeente-reiniging, jaarwedde *f* 900 à *f* 1100, hebben zich 183 sollicitanten aangemeld.

PERSONALIA.

— De Raad te Leiden benoemde in zijne zitting van 16 dezer tot opzichters der gemeentewerken de heeren F. J. de Ridder, buitengewoon opzichter der rijks-universiteitsgebouwen, en G. L. de Goederen, werkzaam op het bureel der gemeentewerken aldaar.

— Te Haarlem overleed den 10n dezer, op 55 jarigen leeftijd, de industrieel T. Figée, oprichter van de Werf Conrad aldaar.

— De civiel-ingenieur A. L. Snouck Hurgronje is benoemd tot ingenieur bij de Suriname-maatschappij.

— Tot ingenieur bij den aanleg der tramlijn Haarlem—Amsterdam is benoemd de heer H. C. C. van Rijsbergen, thans tijdelijk leeraar in de wis- en natuurkunde aan de H. B. S. te Dordrecht.

— Door de directie van de industrieele Maatschappij, gevestigd te Amsterdam, is tot directeur-administrateur der Velpsche waterleiding benoemd de heer G. D. L. Kiels, mede-directeur der gasfabriek aldaar.

— Door den raad van commissarissen der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen zijn met ingang van 1 Januari 1898 benoemd: tot chef van het mouvement bij den dienst der exploitatie de adjunct-chef van het mouvement A. G. A. Everts; tot adjunct-chef van het mouvement de inspecteur Jhr. R. A. van Holthe tot Echten; tot inspecteurs de adj.-inspecteurs 1e kl. C. Bakker van het Centraalbureau, A. L. Schieke te Venlo en A. A. Just de la Paisière der sub-inspectie Utrecht; tot onderafdeelingchef bij de centrale controle de chef de bureau 1e kl. F. G. Wüstenberg.

— Bij den waterstaat in Ned.-Indië is toegevoegd aan den chef der 2e waterstaatsafdeeling voor de werken en opnemingen in het belang van een verbeterden waterafvoer in Zuid-Bagelen, de ingenieur 2e kl. A. H. Saltet.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Gemeente-bouwmeester te Zierikzee. Minimum jaarwedde *f* 1400. Adres den Burg. vóór 18 December (*Zie advert. in het vorig no.*)

— Directeur der gemeente-gasfabriek te Amersfoort. Voorloopig salaris *f* 2000 en *f* 300 voor woning. Adres vóór 1 Jan. aan B. en W. (*Zie advert. in dit no.*)

— Opzichter van het waterschap „De Hooge Maasdijk van Stad en Lande van Heusden c. a." Jaarwedde *f* 600. Adres vóór 25 Dec. aan den dijkgraaf.

— Tweede bouwkundig opzichter bij de uitvoering van een werk. Adres lett. N. bij den boekh. W. J. van Hengel, Hoogstraat 385 Rotterdam.

— Opzichter bij de bouwpolitie te Zwolle. Jaarwedde *f* 1400. Adres vóór 29 Dec. aan den Burg. (*Zie advert. in dit no.*)

— Associé houtbranche. Benoodigd kapitaal 6 à 10 mille. (*Zie advert. in dit no. tusschen de aankondigingen.*)

DIENSTAANBIEDINGEN.

(*Dienstaanbiedingen worden ten gerieve van heeren geabonneerden tweemaal per jaar voor achtereenvolgende weken kosteloos opgenomen. De administratie belast zich met de toezending der eventueel inkomende brieven.*)

— Een practisch en theor. ontw. bouwkundige, oud 23 jaar en van den P. G., zoekt plaatsing als teekenaar of opzichter. De beste getuigschr. staan ten dienste. Adres Ruitenberg, Bleekerskade 43 Utrecht. (2)

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING,
VAN-DER-HELSTSTRAAT 29, AMSTERDAM.

Opz.-landmeter,	oud 35 jaar,		verl. sal. *f* 900 à *f* 1200		p. jaar
Opzichter,	„ 22 „		„ „ „ 60 à „ 70		„ md.
„	„ 29 „		„ „ „ 40 à „ 50		„ „
„	„ 50 „	geh.	„ „ „ 90		„ „
Opz.-teekenaar	„ 28 „		„ „ „ 90		„ „
„	„ 20 „		„ „ „ 50		„ „
„	„ 28 „	ongeh.	„ „ „ 80		„ „
„	„ 45 „	geh.	„ „ „ 90		„ „

Teekenaar Hand-, Bouw-, Penteekenen, leeft. 18 jaar, ongeh. salaris naar werkz.

ADVERTENTIEN.

Directeur Gasfabriek.

Wordt te *AMERSFOORT* **gevraagd** een ***DIRECTEUR*** van de in den loop van het jaar 1900 in exploitatie te brengen

gemeente-gasfabriek,

tevens bekwaam om al aanstonds zich te belasten met de technische leiding van den bouw dier fabriek.

Kennis van inrichting en exploitatie eener electrische centrale kan tot aanbeveling strekken.

Voorloopig salaris ***f* 2000.—** met ***f* 300.—** wegens vergoeding voor woning.

Sollicitatiën op zegel in te zenden *vóór den 1en Januari 1898* aan Burgemeester en Wethouders, terwijl ter Gemeente-secretarie inlichtingen worden verstrekt.

Te Zwolle wordt gevraagd een gemeentelijk

Opzichter bij de Bouwpolitie,

jaarwedde ***f* 1400.**

Sollicitanten worden verzocht, zich vóór 29 December 1897 bij den Burgemeester aan te melden met verzoekschriften op zegel. Zij, met wie het gemeentebestuur persoonlijk wenscht kennis te maken, zullen verwittigd worden van het tijdstip, waarop hun bezoek wordt verwacht.

SPIEGEL- en VENSTERGLAS,

I. M. SCHAAF.
Rotersloot 171. ROTTERDAM,
Klaversteeg 9.
Glasassurantie „DE VOORZORG".

HOUTEN Parketvloeren.

GEBR. VAN MALSEN,
Stoomtimmerfabriek. — DEN HAAG.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer

Mem. San. Inst. LONDON.
Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**
Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co. te Barrhead.
Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen — Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen. — Closets, Waschtafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**
Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

Gratis Salonkalenders

voor 1898 voor HH. verbruikers van **lichtdrukpapier.** Vraag mijn billijke prijsc. van lichtdrukpapieren. ***M. H. HESSE, Spuistr. 116, Amsterdam.***

OVERKAPPINGEN
VAN
gegolfd
IJZER
LIFTEN.
ROLLUIKEN.
Graniet
ZAND-
en TUFSTEEN.
Papiersteenvloeren.
T. G. TISSOT Jr.,
Amsterdam, Prinsengracht 459.

De firma SOCIETEIT ter vervaardiging van

Vernissen, Verfwaren, enz
MOLYN & Co.,
te ROTTERDAM.

Opgericht 1828.
Kantoor en Fabriek Crooswijk.

Beveelt zich aan tot het leveren van hare van ouds bekende **prima ARTIKELEN.**

SPECIALITEIT
Japanlakverven

in verschillende **kleuren,** (tegen de buitenlucht bestand).

Provincie Zuid-Holland.

AANBESTEDING.

Op **Maandag** den **27sten December 1897**, des voormiddags te 11½ uren, zal, onder nadere goedkeuring, door den Voorzitter, of een der Leden van het College van Gedeputeerde Staten der Provincie Zuid-Holland, en in bijzijn van den Hoofd-Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Zuid-Holland, aan het lokaal van het Provinciaal Bestuur te *'s-Gravenhage*, worden aanbesteed:

Het onderhouden van de werken behoorende tot het Jaagpad langs den Rijn, ingaande den 1n Januari 1898 en eindigende den 31n December 1900.

Raming *f* 26,600.—.

De aanbesteding zal geschieden bij enkele inschrijving, overeenkomstig de Algemeene Voorschriften, vastgesteld 12 December 1895.

Het bestek ligt ter lezing aan het lokaal van het Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland te *'s-Gravenhage*, en is voorts, op *franco* aanvrage, tegen betaling der kosten, te bekomen bij de boekhandelaars-firma GEBROEDERS VAN CLEEF, Spui n°. 28*a*, te *'s-Gravenhage* en door hunne tusschenkomst in de voornaamste gemeenten des Rijks.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen bij den Hoofd-Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Zuid-Holland, J. VAN DER VEGT, te *'s-Gravenhage*, terwijl aanwijzing in loco zal worden gegeven op te voren gedane schriftelijke aanvrage, door den Opzichter L. DALEBOUT, te *Oudshoorn*, in de week de besteding voorafgaande.

De Gedeputeerde Staten der Provincie Zuid-Holland,
FOCK, *Voorzitter*.
F. TAVENRAAT, *Griffier*.

STOOMTRAMWEG-MAATSCHAPPIJ West-Friesland.

AANBESTEDING.

Op **Zaterdag** den **8n Januari 1898**, des namiddags te **één uur** *(lokale tijd)*, zal in het PARKHOTEL *te Hoorn* worden **aanbesteed:**

Bestek No. 8.

Het maken van Gebouwen en van eenige verdere Werken ten behoeve van de lijn Schagen-Wognum.

Bestek en teekeningen liggen van af *Zaterdag 18 December 1897* ter inzage in het PARKHOTEL *te Hoorn* en in het Hotel C. BROERSMA *te Schagen*.

Exemplaren van bestek en teekeningen zijn te bekomen ad ***f* 2.50** per stel in genoemde hotels en ten kantore van den ingenieur der Maatschappij J. SCHOTEL, *Oostzeedijk te Rotterdam*.

Aanwijzing *Donderdag 30 December e. k.*; samenkomst aan het *Station Schagen*, na aankomst van den trein, welke ten **11.4** vm. *(G. T.)* aldaar aankomt.

HET BESTUUR.

AANBESTEDING.

Op **Maandag den 27n December 1897**, des middags ten **twaalf** ure, zijn BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *LEIDEN* voornemens op het Raadhuis aldaar aan te besteden:

1°. Het leveren van:

Kiezelzand en gewasschen grind, in twee perceelen, gedurende vijf achtereenvolgende jaren.

2°. Het leveren van:

150,000 stuks Ourthe-keien en 31,000 stuks Lavakeien.

3°. Het leveren van:

Straatklinkers en Metselsteenen (Waal- en Rijnklinkers), in vier perceelen.

4°. Het leveren en plaatsen van:

Twaalf Stootpalen.

De bestekken liggen ter inzage en overname op het Bureau der Gemeentewerken op elken werkdag de besteding voorafgaande, van 's morgens 9 uren tot 's namiddags 4 uren, terwijl aldaar inlichtingen worden verstrekt dagelijks van 11—12 uren en bestekken zijn te bekomen sub **1** à ***f* 0.50**, sub **2** en **3** à ***f* 1.—** en sub **4** à ***f* 0.75** per stuk (franco per post met 5 cents verhooging).

Aanwijzing zal plaats hebben:
Van Sub 4 op Dinsdag 21 December 1897, 's namiddags 2 uren.

Corns. GIPS Cornszoon, Dordrecht.

CREOSOTEEREN
BURNETTEEREN } **op strengste keur.**
KYANISEEREN
GEDEELTELIJKE CREOSOTEERING.
HOUTHANDEL — DWARSLIGGERS.

VAN OMMEREN & Co., ARNHEM.

GROOTHANDEL
Spiegel-Vensterglas,
Verfwaren.
GEORNAMENTEERD GLAS.

GEBR. HESSE, Damrak 68,

AMSTERDAM.

Leveren complete **CLOSETINRICHTINGEN.**
BADINRICHTINGEN.
WASCHBAKKEN, GASORNAMENTEN enz. Tegen concurreerende prijzen.
Plaatsing en inrichting door geheel Nederland. Teekeningen en prijsopgaven op aanvrage. Wederverkoopers ontvangen het gewone rabat.

Openbare
AANBESTEDING

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *Utrecht* zijn voornemens op **Vrijdag 24 December 1897,** des namiddags te 1½ uur, in het openbaar ten Stadhuize aan te besteden:

1°. **Het éénjarig onderhoud van de Sluis en daarbij behoorende werken te Vreeswijk.**
2°. **Idem van den Straatweg met bijbehoorende werken en twee gedeelten Jaagpad.**
3°. **Idem van de Sluis te Nieuwersluis en het Jaagpad van daar tot Hinderdam met bijbehoorende werken.**
4°. **Idem van het Jaagpad met bijbehoorende werken van Utrecht tot nabij Woerden.**
5°. **Het leveren en aanvoeren van Materialen voor Gemeentewerken, dienst 1898, als:**

Utrechtsche, IJssel- en Waalstraatklinkers, Utrechtsche Klinkers (drielingen), Utr. Metselsteen, Kalk, Tras, Portlandcement en Potbuizen, Lekzand, Heidezand, Hardsteenen Trottoirbanden en dito Roosterramen met ijzeren roosters, verschillende Houtwaren, Eiken gewaterd Hout, Verfwaren en Loodwit, enz: Olie en Petroleum, Borstelwerk, Glasruiten en Glazen Dakpannen, IJzer en Gereedschappen, enz.: Touwwerk.

Bestekken en Voorwaarden liggen ter inzage, aan het Bureau der Gemeentewerken, *Achter Klarenburg*, van Dinsdag 14 December e. k. af en zijn alsdan ook aldaar, zoomede ten Stadhuize (Afdeeling Financiën) en bij de Boekhandelaren VAN TERVEEN EN ZOON verkrijgbaar gesteld tegen betaling van **ƒ 0,25** per exemplaar afgehaald en van **ƒ 0,29** *franco*.

Monsters zijn te bezichtigen op werkdagen aan het Stadsmagazijn en verdere inlichtingen te bekomen aan bovengenoemd Bureau, *Achter Klarenburg*.

UTRECHT, 11 December 1897.

De Secretaris der Gemeente Utrecht,
J. BOOL.

TATTERSALL & HOLDSWORTH,
ENSCHEDE.
Globe, Works en Stores.
Aanleg van **Centrale verwarming** in **SERRES, BROEIKASSEN,** PARTICULIERE en OPENBARE GEBOUWEN enz.
HANDEL in **Wand- en Muurtegels.** Asphalt, Schoorsteenmantels, Vloeren.

Stoomhoutdraaierij.
P. KORPERSHOEK,
Speciaal adres voor **grootwerk voor HH. Timmerlieden.**
NB. Lengte tusschen de Centers 6 M. Centerhoogte tot 2 M.
Alkemadelaan 34. ***ROTTERDAM.***

JOHN's
Schoorsteenkap en Ventilator
(*Gedeponeerd in alle landen van Europa.*)
Zon, Regen en **Wind** werken **gunstig** op den trek van den Schoorsteen.
10 jaar Garantie.
Goedkooper en **beter** dan eenige andere kap. Kan niet vastroesten.
Werkt geruischloos. Zeer **gemakkelijk** schoon te maken.
Getuigschriften, Prospectussen en Inlichtingen verstrekt
ROBBERT KALFF, *Utrecht, Maliesingel* **19.** (1)
Alleenverkoop voor Nederland en Koloniën.

CORN^s. EICKELBERG,
voorheen **A. J. JOEKES.**
Heerenmarkt 7, AMSTERDAM.
Machineriën, Machinekamerbehoeften, Stoomappendages, Gasmotor-olie enz.
☛ **Vraag Prijsopgaaf.** ☚

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op **Dinsdag** den **4**den **Januari 1898,** des namiddags ten **2** ure (*locale tijd*), aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in het Moreelse Park te *Utrecht*, van:

BESTEK No. 737.

Het maken van een gebouw voor waterplantsen en privaten op het station Utrecht.
Begroting ƒ 7000.

De besteding geschiedt volgens § 46 van het bestek.

Het bestek ligt van den 14den December 1897 ter lezing aan het Centraalbureau in het Moreelse Park en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te *Utrecht* en is op *franco* aanvrang (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **ƒ 1.00.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 21sten December 1897, ten 11 uren voormiddag (*West-Europeesche tijd*).

UTRECHT, den 10den December 1897.

Assurantie Maatschappij tegen **Brand**schade
De NEDERLANDEN van 1845.
's GRAVENHAGE, ***Kerkplein,*** hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 56 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.
LAGE PREMIËN.

PHOTOLITHOGRAPHIE.
PHOTOZINCOGRAPHIE.
en Stéréotype-Inrichting
van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijn inrichting voor **Photolithographie,** bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen** en **Gravures,** ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.
Prospectussen met proeven van bewerking worden op franco aanvrage gratis toegezonden.
G. J. THIEME.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".

32ste JAARGANG N°. 52. ZATERDAG, 25 December 1897.

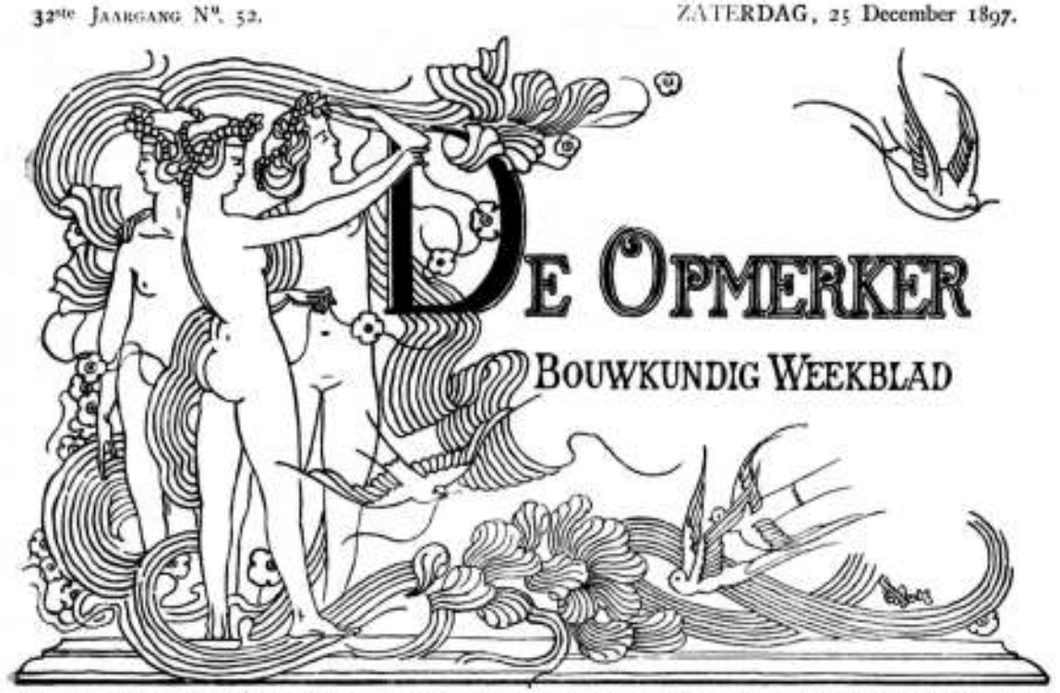

DE OPMERKER
BOUWKUNDIG WEEKBLAD

REDACTEUR: F. W. VAN GENDT JGz. Adres voor Redactie en Administratie: Bureau van *De Opmerker*, Van Bylandtstraat 116, *'s-Gravenhage.*

Abonnementsprijs per jaar voor het binnenland ƒ 5.—, waarover op 1 April en 1 October, telkens voor de helft, beschikt wordt; voor België, bij vooruitbetaling ƒ 6.50 en voor de overige landen der Postunie, met inbegrip van Nederlandsch-Indië en Transvaal, bij vooruitbetaling ƒ 7.50.

Advertentiën van 1 tot 6 regels ƒ 1.00, het bewijsnummer daaronder begrepen; voor elken regel meer ƒ 0.15. Groote letters worden berekend naar plaatsruimte. Annonces van aanbestedingen worden bij opgave van drie plaatsingen, slechts tweemaal geteekend. Afzonderlijke nommers met plaat ƒ 0.25, zonder plaat ƒ 0.15.

KLOKKEN EN KLOKKENSPELEN

door A. W. WEISSMAN.

(*Vervolg en slot van pag.* 408.)

Quirinus zegt dan verder: „Een Italiaansch kunstbeminner, hebbende gehoort, dat er in Holland zulke speelwerken waren, kon niet nalaten dezelve, als overheerlijk, te prijzen. Maar, hebbende gevraagt door wat middel men die groote ligchamen, zoo als men de snaren van de clavecimbel doet, op haar beurt konde doen zwijgen, en tot antwoord bekomen hebbende dat dit niet wierd gedaan, wierd het heele klokkespel door hem veroordeeld, zeggende dat de kwade ontmoetingen der strijdige geluiden noodzakelijk 't zelve ondragelijk mosten maken. Het tegendeel is egter waar, zo als wij alle dag hooren. Zo genegen is de natuur, alles te verbeteren en in de goeije vouw te schikken, dat ze zelfs d'aldergrootste strijdigheden bekwaam is te vereenigen. Geschiedt dat in de strijdige, zoo moet men 't zelfde met veel meer kracht in de harmonieuze geluiden ontmoeten. Hier van hooren wij d'uitwerking dagelijks in 't voorspel van de klokken als 't uur zal slaan waar in de Bassen door de groote kracht dikwijls 't geluid der kleine klokken zo bedekken, dat men de wijs van 't liedje dat ze spelen, niet kan hooren. Dit gebrek kan men met weinig moeite wegnemen door de hamers der groote klokken niet zoo hoog, maar de kleine wat hooger te doen lichten. Dus zo heb ik, tot meerder voortplanting van al wat de kunst betreft ook hier het gewicht en de maat van de klokken niet willen verbergen, maar 't zelve, zo als ik 't uit de hand van den grooten meester Hemony ontvangen heb, hiernevens voegen".

Uit die lijst van Hemony blijkt, dat de lage G een gewicht heeft van 13000 Amsterdamsche ponden en een middellijn van 7 voet 9 duim Amsterdamsche maat. De hooge F weegt echter slechts 15 ponden en heeft slechts 8½ duim middellijn. Ook het gewicht van een C, die een quint lager ligt dan de G, geeft Hemony op als 44000 Amsterdamsche ponden. Een middellijn noemt hij niet. De „Savoyarde", die onlangs voor de kerk op Montmartre te Parijs werd gegoten, weegt 16888 Kg., en ofschoon haar geluid ook als C wordt opgegeven, veel minder, dan Hemony noemt. Van Wou, die in 1497 de Gloriosa te Erfurt goot, zegt in het opschrift, dat haar geluid C is; als haar gewicht wordt 14000 Kg. genoemd, dus ook veel minder dan Hemony opgeeft. Het verschil schuilt wellicht daarin, dat geen vaste diapason bestond. Die van Van Wou zal hooger geweest zijn, dan die der beide anderen.

Hemony geeft verder op, dat het gewicht der hamers drie en dat der klepels vier percent moet bedragen. Bij de reeds genoemde „Savoyarde" is het gewicht van den klepel 5 percent van dat der klok.

Tot slot wordt gegeven een beschrijving van „het handelavier, waarmede de klokken door 't bewegen der klepels konnen werden bespeelt, betgeen, hoewel 't in Holland zeer gemeen is, in andere landen, daar men zulks niet en weet, ongelooflijk moet voorkomen. Dit geschied aldus. Men hecht, na dat de klokken in de rondte van den toren zo zijn gehangen, dat d'eene zij tegen d'andre niet overwigtig is, aan ieder klepel een dik koperdraad, 't welk men aan d'overzij van den toren vastmaakt; 't geen zo moet gespannen worden dat 'er tussen de klepel en de klok maar een kleine opening blijft. Dan maakt men daar in 't midden een andre draad aan vast, die, door een kleine opening in de zolder, regt neer gaat tot aan 't handclavier 't welk bestaat uit ronde stokken, die, naar de breedte van de vuisten, waarmede zij bespeelt worden, van elkanderen zijn afgelegen. Waarvan de

zwaarste door een voetclavier dienende tot den bas, worden bewogen". De hier beschreven inrichting vindt men nog aan de meeste carillons. In het jaar 1884 heb ik mij, bij het bespelen van het carillon op den Zuiderkerkstoren te Amsterdam ervan kunnen overtuigen, hoe eenvoudig en practisch zij is. Alleen de betrekkelijk lichte klepels behoeft men even te verplaatsen, totdat zij de klok geraakt hebben. Zij vallen daarna door hun eigen gewicht onmiddellijk weer in hun schuinen stand.

Ik moet hier ook even stilstaan bij het mechanisme, waardoor het klokkespel ieder uur, half uur, kwartier, soms nog meermalen, zijn melodie laat hooren. Het bestaat uit een ton, die door een vallend gewicht in draaiende beweging komt, zoodra het uurwerk een pal oplicht. Deze ton is van metaal en geheel hol. Naarmate de omtrek grooter of kleiner is, kan men haar in meer of minder maten verdeelen, en in iedere maat pennen vastschroeven, die als vingers bepaalde noten van een klavier, dat met de hamers correspondeert, naar beneden drukken. Natuurlijk moeten alle muziekstukken, die ten gehoore zullen worden gebracht, samen niet meer maten tellen, dan op den omtrek van de ton kunnen worden afgedeeld. Een bepaalde inrichting zorgt er voor, dat een klink het verder doordraaien van de ton belet, zoodra de melodie uit is. Iederen dag moet het gewicht, dat de beweegkracht levert, worden omhoog gedraaid. De hamers die opgelicht worden, vallen op de klokken en om te beletten, dat zij daar zouden blijven liggen, waardoor het geluid gedempt zou worden, zijn er veeren onder geplaatst, die hen dadelijk na den val weer oprichten.

Op verscheidene tonnen en de daarbij behoorende torenuurwerken vindt men de namen der vervaardigers. In het bijzonder het geslacht Sprakel heeft als zoodanig naam gehad. Ook te Schermerhorn zijn in de 17e eeuw veel torenuurwerken gemaakt. Te Zijdewind is er een van Jacob Lammers, in 1653 aldaar vervaardigd. Jan Adriaenz Leeghwater is eveneens een vermaard uurwerkmaker geweest. Hij heeft echter geen klokken gegoten, ofschoon de heer Rogge dit in het jongste Amsterdamsche Jaarbockje vermeldt. Evenmin zijn de Sprakels of Spraeckels ooit gieters geweest.

De 17e-eeuwsche carillons, wier omvang tamelijk beperkt is, en die dikwijls verscheidene tonen missen, die bij het uitvoeren van moderne muziek niet kunnen worden ontbeerd, worden door het nageslacht in den regel misbruikt. De klokkenisten, aan wie de zorg van het „muzieksteken" is toevertrouwd, weten meestal niets beters te doen, dan het eerste het beste straatdeuntje, aria's uit opera's of schoolliedjes aan te brengen. Dat klinkt niet goed; wie denkt er aan, op een clavecimbel, een viola di gamba, of welk ander 17e-eeuwsch instrument, dat bewaard bleef, zulk een programma ten gehoore te brengen? Niemand. Dat men dan ook eerbied hebbe voor de instrumenten der Hemony's en ze slechts gebruike, om muziek te maken, die bij hun karakter past. Muziek uit de 17e en 18e eeuw klinkt het best. Valerius Gedenckklank is een mijn, die nog door onze klokkenisten haast niet werd bezocht, maar die schatten kan opleveren.

Na deze uitweiding keer ik tot de Hemony's terug. Zijn de carillons hun eigenlijke specialiteit geweest, ook luidklokken hebben zij veel vervaardigd. Aanvankelijk was hun werkplaats te Zutfen. De klokken, die, blijkens de opschriften, daar gegoten zijn, dragen, bij mijn weten, geen vroeger jaartal dan 1646 (te Hoorn) en geen later dan 1654 (te Rotterdam).

In 1657 vestigde François zich te Amsterdam. De eerste klok, mij bekend en daar gemaakt, is van 1658. Zij hangt te Wijk-aan-Zee.

Te Zutfen hebben de Hemony's meest gemeenschappelijk gewerkt. Toch is op een klok van 1647, te Enkhuizen, vermeld, dat zij door Franciscus alleen is vervaardigd. Deze klok maakt deel uit van een carillon, in 1647 en 1648 gemaakt en aanvankelijk uit slechts 15 klokken bestaande. Van 1662—1674 hebben de Hemony's het tot 27 klokken uitgebreid; latere gieters brachten het aantal op 35.

De klokken der Hemony's hebben de eigenaardigheid dat de opschriften, steeds in het Latijn, aan de psalmen zijn ontleend; vooral de 150ste psalm scheen hun bijzonder toepasselijk. Aan die opschriften zijn hunne klokken dikwijls reeds dadelijk te herkennen, ook al hebben de makers hunne namen weggelaten.

Het aantal klokken der carillons is in den regel 35; soms werden er meer, soms ook minder gemaakt. Het gieten der diepste klokken leverde natuurlijk de meeste moeite. Ik vermoed, dat, wanneer dergelijke klokken niet zóó uitvielen als de gieters wenschten, zij ze niet in de carillons gebruikten, doch als luidklokken verkochten. Zoo verklaar ik mij de aanwezigheid van de klokken der Hemony's op allerlei plaatsen, waar men die niet zou zoeken.

Zooals men weet hadden de Hemony's te Amsterdam een voor hen afzonderlijk ingerichte gieterij aan het Molenpad bij de Keizersgracht. In de gieterij aan de Lijnbaansgracht werkte toen Gerard Koster, dien ik reeds vroeger noemde. *)

Na den dood van Petrus Hemony in 1680, die zijn broeder Franciscus, in 1667 gestorven, opvolgde, werd de gieterij aan het Molenpad opgeheven. Die aan de Lijnbaansgracht werd in 1681 verhuurd aan Claude en Mammes of Mamertus Fremy, neven der Hemony's en bij hen in dienst; zij gebruikten dezelfde psalm-opschriften als deze. Van Mammes Fremy is o. a. een klok te Bennebroek, zonder jaartal, doch zeker na 1680 gemaakt. Het werk van Claude is niet zeldzaam; de vroegste klok, die ik ken is van 1683, te St.-Maartensbrug, de laatste van 1697, te Enkhuizen. Claude Fremy leefde tot omstreeks 1700. Zijne weduwe hertrouwde met Claes Noorden, die zich door Jan Albart de Grave deed bijstaan.

Eer ik echter tot de 18e eeuw overga, moet ik nog andere gieterijen en de meesters, die daar in de 17e eeuw werkten, bespreken.

Te Enkhuizen was reeds vroeg een giethuis van stadswege ingericht. Een prent van Spilman uit 1726 doet het ons zien als een schilderachtig gebouw van gebakken en gehouwen steen in den trant van ± 1620.

In 1616 was daar Henricus Nieman werkzaam, zooals een door hem gegoten klok te Oostwoud bewijst. De onderstelling van den heer Van Borssum Waalkes, dat deze gieter dezelfde zou zijn als Henricus Meurs, kan ik niet aannemen. De laatste klok van hem, die ik ken, is van 1620 en hangt te Aartswoud. In 1636 had Enkhuizen een anderen gieter, Everhardus Splinter, van wien Medemblik een klok uit 1636, en Monnikendam een uit 1641 bezit.

Te Enkhuizen vindt men een klok, in 1657 door Antonie Wilkens aldaar gegoten. In 1665 was deze gieter nog in leven, doch in 1666 en 1668 werden te Enkhuizen klokken gegoten door een ongenoemde „voor de weduwe van Antonie Wilkens". Laurens

*) De heer Brouwer Ancher was zoo vriendelijk mij mede te deelen, dat Asuerus Koster in 1661, zijn zoon Gerard in 1679 overleed.

Brinckhuizen goot in 1687 te Enkhuizen de klok van Sybekarspel.

In Friesland werden gedurende de 17e eeuw vele klokken gemaakt. Te Leeuwarden goot toen Jacob Noteman, wiens werkzaamheid de heer v. B. W. van 1611 tot 1649 kon volgen. Een klok van 1635 van hem vond ik te Valkoog. Zijn opvolger is vermoedelijk Jurjen Balthasar geweest, van wien klokken met de jaartallen 1651 tot 1668 door den heer v. B. W. genoemd worden. Buiten Friesland is mij van dezen gieter slechts één klok bekend, die te Burgerbrug bij Schagen, van 1660.

Een tijdgenoot van Noteman is Hans Falck geweest, die uit Neurenberg naar Leeuwarden verhuisde, en wiens werk van 1617 tot 1639 kan worden nagegaan. Was deze gieter een Duitscher, ook Franschen komen voor. Als zoodanig noemt de heer v. B. W. André Aubertin, Nicolas Royier en François Simon, die alle drie omstreeks 1630 in Friesland hebben vertoefd. Het schijnt dat zij rondreizende gieters waren; nu eens vermelden zij „uit Frankrijk", dan weer „uit Lotharingen" bij hunne opschriften. Lotharingen was ook het vaderland der Hemony's. Vondel zong, toen in 1660 het klokkespel der Oudekerk te Amsterdam zich voor het eerst deed hooren, van

„Hemony
D'eenvoghe eer van Lotharingen",

François Simon goot in 1629 een klok te Naarden.

Als den opvolger van Balthasar te Leeuwarden zie ik Pieter Overmey aan. Hij werkte van 1670 tot na 1711 en brengt ons dus naar de 18e eeuw. Ook deze gieter had een Franschman als concurrent, en wel François Spronneaux, eveneens een reizend meester, wiens werkzaamheid omstreeks 1690 valt.

Het is mijn doel niet, alle gieters hier te vermelden. Slechts de voornaamste kan ik noemen. Wie de meesters, van wie in Friesland slechts enkele klokken bestaan, wil leeren kennen, raadplege de zeer verdienstelijke opgaven van den heer Van Borssum Waalkes in *De Vrije Fries*.

Ik keer nu tot de Amsterdamsche gieterij terug. Claude Fremy was in 1699 overleden. Zijne weduwe hertrouwde met Claes Noorden, die de zaak voortzette in compagnieschap met Jan Albert de Grave. Een klok van 1701, door hen beiden gegoten, maakt deel uit van het carillon te Enkhuizen, een van 1700 bevindt zich te Zaandam. Evenals Fremy gebruiken deze gieters bij voorkeur dezelfde opschriften als de Hemony's.

Na 1716 giet De Grave alleen. Tot 1728 toe vindt men klokken van hem. In 1722 begon hij aan de voltooiing van het carillon te Hattem, die hij in 1727 ten einde bracht. Ik veronderstel, dat Nicolaas Muller zijn meesterknecht is geweest. Van hem noemt de heer v. B. W. een klok te Jubbega uit 1732, ik vond er een te Beverwijk van 1733 en er wordt ook een genoemd van 1734 te Boornbergum.

De heer Brouwer Ancher deelde mij mede, dat in 1734 de Amsterdamsche gieterij verhuurd werd aan Cyprianus Crans Janszoon. Ik gis, dat Muller de klok te Boornbergum nog gegoten heeft, eer deze verhuring plaats vond. Cyprianus werkte in 1734 nog te Enkhuizen, zooals een klok van het carillon aldaar bewijst.

Jan Crans was ook aan de gieterij te Enkhuizen verbonden. De heer v. B. W. noemt klokken van hem uit 1714 en 1722. In 1727 komt reeds een klok van Cyprianus voor, te Enkhuizen gegoten. Tot 1754 (te St.-Jacobiparochie) vindt men het werk van Cyprianus, steeds met de vermelding, dat het te Amsterdam is gemaakt. Cornelis Crans, zeker een broeder van den vorigen, bleef te Enkhuizen, zooals klokken van 1738, 1739, 1742 en 1743 doen zien.

De heer Brouwer Ancher zeide mij, dat in 1755 de gieterij te Amsterdam verhuurd werd aan J. Sappius, G. Braamcamp en P. Rentrop, en zij van 1761 tot 1771 in huur was bij G. Braamcamp, F. Dibbits en H. B. van Aalst. Deze huurders schijnen echter niet zelf het gietersbedrijf te hebben uitgeoefend; voor hun rekening wellicht werkte Pieter Seest. In 1757 goot deze te Amsterdam de klok voor Blaricum; hij heeft tot 1771 talrijke klokken, van zijn naam voorzien, gemaakt.

In 1771 besloot de stadsregeering de gieterij niet meer te verhuren, doch die in eigen beheer te nemen. Pieter Seest, die zijn sporen reeds verdiend had, werd als directeur benoemd en bleef tot 1781 in functie. Ik vond slechts één klok, door hem in dien tijd gegoten en wel die te Wouterswoude.

Er moet in dien tijd nog een firma te Amsterdam bestaan hebben, die klokken goot. Zij noemde zich „De erve Alewijn Crombosch"; een klok van haar, met het jaartal 1760, wordt te Oostzaan gevonden.

De heer Brouwer Ancher deelde mij mede, dat in 1781 Christiaan en Jan Seest hun vader als directeuren der Amsterdamsche gieterij opvolgden, doch dat na 1782 Christiaan alleen voorkomt tot 1816. Maar op de talrijke klokken, na 1782 gegoten, worden steeds de namen der beide broeders gevonden.

In 1818 werd de gieterij, waar zooveel uitmuntend werk was gemaakt, na een bestaan van 204 jaren gesloten; de inventaris werd verkocht. Waar het gebouw eens stond, vindt men nu een meelmolen, die door stoom wordt gedreven.

Hoe het met de Enkhuizer gieterij verder is gegaan, schijnt mij niet in allen deele duidelijk. Ik vermoed dat omstreeks 1755 Cornelis Crans zijn werk daar zal geëindigd hebben, want de klok te Sybrandahuis van 1756, te Enkhuizen gemaakt, draagt als opschrift: Steen en Borchhard fudunt. Wie deze Steen was, kan ik niet nagaan. De heer v. B. W. vermeldt verscheidene klokken, door Johannes Borchhardt te Groningen gegoten in 1739 en 1742. Is nu deze gieter dezelfde, die tot 1761 met Steen een compagnieschap had, en die later weder als J. Borchhardt te Enkhuizen voorkomt?

Ik vermoed van wel. De „Steven Borchhardt", die de heer v. B. W. vermeldt, is zeker een verdicht persoon. De klokken, aan hem toegeschreven en dragende de jaartallen van 1755 tot 1761, zijn ongetwijfeld door Steen en Borchhardt gemaakt. Hieronder is er een van 1759, te Hees bij Nijmegen.

Johannes Borchhardt heeft tot 1755 te Groningen gegoten, zooals de klok te Middelbert van dat jaar doet zien. In ditzelfde jaar goten echter Steen en Borchhardt reeds de klok voor Terwispel te Enkhuizen, zoodat de laatste in dat jaar Cornelis Crans moet hebben vervangen. Borchhardt heeft te Enkhuizen veel gegoten; zijn werk laat zich tot 1766 (Oudehaske) volgen. Of er na hem nog een gieter te Enkhuizen is geweest, weet ik niet.

In de 18e eeuw heeft ook Hoorn een gieterij bezeten. Daar werkte Jan Nicolaas Derck, wiens vroegste werk de klok te Foudgum van 1732 is. De heer v. B. W. noemt een klok te Makkum, in 1774 door „Joan Nicolaas Derks Jr." gegoten. Deze gieter zal dus een zoon van den vorigen geweest zijn, die, blijkens een klok in de Kapelkerk te Alkmaar, nog in 1760 leefde. In 1783 vinden wij L. Haverkamp te

Hoorn; hij goot toen een klok voor Schoorl. De klok te Joure, van 1790, is ook zijn werk.

Onder de 18e-eeuwsche gieters behooren de gebroeders Verbruggen. Van Jan Verbruggen bevat de Dromedaristoren te Enkhuizen een klokje met het jaartal 1755, doch zonder opgave van de plaats waar het vervaardigd is. De toren der St.-Janskerk te Haarlem heeft een klokje met „J. et P. Verbruggen me fuderunt Hagae, A° 1761". Deze gieters werkten dus toen in Den Haag. Te Heemstede hangt een klok van hen met 1759, doch zonder plaatsaanduiding.

***

Het bovenstaande is, ik erken dit gaarne, een zeer onvolledig overzicht van de Nederlandsche klokkengieters en hun werk. Het materiaal, waarover ik te beschikken had, bepaalde zich slechts tot de opschriften, in onze beide noordwestelijke provinciën te vinden. Hoe moeilijk het is, in de veeltijds tamelijk duistere torens de opschriften juist te ontcijferen, weet ik bij ondervinding. Ondanks alle zorg, daaraan besteed, zijn toch ook in de Noord-Hollandsche opschriften eenige fouten voorgekomen.

De heer Van Borssum Waalkes, die af moest gaan op wat dikwijls weinig met het werk vertrouwde personen hem mededeelden, kan niet aansprakelijk gesteld worden voor de abuizen, die de lijst der Friesche opschriften bevat. Veeleer dient hulde gebracht te worden aan de scherpzinnigheid, waarmede hij dikwijls, van wat hem onjuist was opgegeven, de rechte lezing heeft gevonden.

Veel blijft er nog te onderzoeken en te verklaren over; ernstige en volhardende archiefstudie kan daarbij alleen helpen.

Dat de eerste gieters rondreizende personen zijn geweest, mag veilig worden aangenomen. Maar waarom vindt men de eerste vaste gieterijen alleen in de oostelijke provinciën? Hoe komt het dat later slechts enkele en daaronder niet altijd de voornaamste plaatsen der westelijke provinciën gieterijen bezitten? Ziedaar vast een paar vragen, wier volledige beantwoording belangwekkend zou zijn.

Over de betrekking, waarin de gieters tot elkander hebben gestaan, kon ik slechts gissingen wagen. Die gissingen aan de werkelijkheid te toetsen, ziedaar de taak van hem, die eenmaal, hoop ik, er zich toe zetten zal, de geschiedenis der Nederlandsche klokgieterskunst te schrijven.

VEREENIGING DE FRIESCHE BOUWKRING TE LEEUWARDEN.

Vergadering van 16 December 1897.

De Voorzitter, de heer W. C. de Groot, deelt mede dat het bestuurslid, de heer C. v Duijsen, tot vice-voorzitter is benoemd. De Voorzitter werd met algemeene stemmen tot bestuurslid en Voorzitter herkozen, terwijl drie nieuwe leden werden aangenomen, zoodat de Vereeniging thans reëm 60 leden telt.

Als spreker trad op de heer P. J. Tichelaar, van Makkum, met het onderwerp: „De Muurtegelfabrikage in Nederland".

In het inleidend woord, zegt spreker, dat het zich best mogelijk is de ontwikkeling van de Nederlandsche tegelindustrie te beschrijven, aangezien ons bijna alle hulpbronnen daartoe ontbreken. Verschillende schrijvers over ceramiek en faïence zwijgen geheel over de Nederlandsche tegels. Knochenhauer heeft getracht de tegelindustrie hier-te-lande te beschrijven, doch hij kan het eerste gebruik en den oorsprong niet met zekerheid aangeven. Het meest juiste jaartal van het op den voorgrond treden der muurtegels geeft Dr. S. Muller aan de hand in den catalogus van het Museum van Oudheden der stad Utrecht. Hij zegt daar, na over de met ingeperste wapens versierde haardsteenen gesproken te hebben, dat voor hetzelfde doel als deze haard-teenen platte vierkante muurtegels gebruikt werden; deze zijn van grijze klei gemaakt en allen ongeveer 13 cM. lang en breed. Zij waren met een wit glazuur bedekt, met verschillende blauwe figuren beschilderd en dienen ter bekleeding van geheele schoorsteenwanden en groote muurvlakken.

De tijd, waarin de muurtegels de grootere haardsteenen verdrongen, is vrijwel met eenige zekerheid aan te geven. Op de haardsteenen toch kwam meestal het jaartal voor, waarin ze gemaakt waren en aan de kleeding van de oudste met poppen beschilderde muurtegels was duidelijk te zien, dat zij in 't begin der zeventiende eeuw zijn ontstaan. Het laatste op de haardsteenen voorkomende jaartal is 1621. Dr. Muller trekt uit deze gegevens de conclusie, dat tusschen 1610 en 1620 de dunne muurtegels zijn ontstaan en de dikkere haardsteenen verdrongen werden. Deze uitlegging omtrent het zoo plotseling ontstaan der muurtegels komt spreker evenwel wat oppervlakkig voor; ongetwijfeld heeft de ontwikkeling van de aardewerk-fabrikage, welke in de 17e eeuw te Delft plaats had, veel tot de tegelfabrikage bijgedragen, maar het onderscheid tusschen de met een jaartal voorziene dikke haardsteenen en de dunne zonder jaartal of fabrieksmerk voorkomende muurtegels is zoo groot, dat er aan een ontstaan van de eene uit de andere niet te denken valt. Neen, de tegelfabrikage is evenals de cultuur uit de oostelijke landen tot ons gekomen. De met de landen aan de Middellandsche Zee, en bovenal met Klein Azië, handel drijvende Portugeezen hadden spoedig de kunst afgezien en brachten die in eigen vaderland in toepassing De zoo practische industrie breidde zich in Portugal zeer spoedig uit, en werd van daar naar de landen om de Middellandsche Zee uitgevoerd.

Zeer wel mogelijk is het dat de Nederlanders, als veel handel met Portugal drijvende, de tegelfabrikage van de Portugeezen hebben geleerd. Ook aan de Noordzijde van de Pyreneën en de Alpen werden reeds vroeg geglazuurde tegels gebruikt, en men vindt ze uit de 13e eeuw; van daar dat de tegelfabrikage langs den landweg tot ons kan gekomen zijn doch zekerheid is ook hierover niet te geven. Er is een derde weg, waarlangs de tegel- en faïence-industrie naar hier kan gekomen zijn, en wel over den Oceaan door den invoer van het Japansch porselein, daar zich die industrie na de oprichting van de Oost-Indische Compagnie te Delft zoozeer uitbreidde en vele voorwerpen van Delftsch aardewerk uit dien tijd met Japansche voorstellingen zijn beschilderd. Het feit dat de uit Portugal en Spanje verdreven joden in de 15e en 16e eeuw alhier een veilige schuilplaats vonden en de industrie ginds meest in handen van de joden was, geeft eenige zekerheid voor de eerste veronderstelling. De oudste plateelbakkerij wordt door Henri Havard, als in 1611 te Delft opgericht, aangeduid. De heden nog bestaande tegelfabrieken te Harlingen, Utrecht en Makkum zijn allen zeer waarschijnlijk in de 17e eeuw verrezen.

Na aldus het ontstaan der tegelfabrikage te hebben geschetst, gaat de spreker aan de hand van in de zaal aanwezige monsters en platen meer in het bijzonder uitweiden over de wijze, hoe de tegels gemaakt werden en worden, zoowel ten opzichte van het gebruik binnens- als buitenshuis, en worden de verschillende soorten alhoe met belangstelling bezichtigd; vooral de tegels en verglaasde steentjes voor gevel en tympanversiering van verschillende vorm en kleur trokken zeer de aandacht wegens hunne zeldzame hardheid, heldere kleuren en zuiveren vorm. De groote vooruitgang, zegt spreker, in de machine-industrie, heeft ook gezorgd dat de tegels machinaal kunnen worden gefabriceerd en heeft ons een tegelmachine verschaft, die tegenwoordig vrij algemeen gebruikt wordt. Deze machine maalt de klei, waardoor de kleimolen vervalt en maakt dan in eens de tegels op de verlangde dikte; volgens meening van den spreker zijn nog vele verbeteringen ten opzichte van de fabrikage in uitzicht.

Door den gemakkelijken invoer van buitenlandsche tegels worden de oud-Hollandsche hoe langer zoo meer naar den achtergrond gedrongen; terwijl Holland 5 pCt. inkomend recht van de Duitsche tegels heft, vraagt men in het buitenland ongeveer 30 pCt. van de onze In concurrentie met de buitenlandsche worden te Maastricht door de firma Regout en de Société Céramique tegels vervaardigd, die in kwaliteit met alle buitenlandsche soorten gelijkgesteld kunnen worden.

Na nog over de fabrikage in 't buitenland te hebben gesproken, eindigde spreker zijne lezing, waarvoor hem, bij monde van den Voorzitter, de dank der Vergadering werd gebracht en waarop nog een zeer geanimeerde discussie volgde.

Niets meer aan de orde zijnde werd de vergadering, onder dankzegging aan de leden voor de trouwe opkomst, gesloten.

TECHNISCHE VAKVEREENIGING.

AFDEELING AMSTERDAM.

Vergadering van 15 December 1897.

In deze vergadering hield de heer Lauweriks, architect te Amsterdam, een voordracht over „principen."

Principen zoemde spr. grondoorzaken en typen; voor bovenzinnelijke dingen worden getallen aangenomen, voor tastbare de geometrische vormen. Met verschillende voorbeelden toonde spr. aan dat een eenheid, of liever het begrip van die eenheid, tot 3- en 4-eenheid leidt, voor het eenvoudigste voorwerp is bovendien noodig: een aanschouwer en een middenstof, waardoor die verbonden worden, zoo is de rechte lijn de middelaar tusschen het punt en den cirkel.

Uitvoerig behandelde spr. de getallen met het oog op hun onderlinge verbouding en de elementen uit de leer van Plato, nl. aarde, water, lucht en vuur, die niet met de elementen der chemie verward moeten worden, maar eigenschappen aanduiden, dus vaste, vloeibare, gasvormige en atherische toestanden. Door op een bolvorm telkens, zoowel naar binnen als buiten, die elementen toe te passen, komt spr. tot 7 verschillende toestanden; hiermede kunnen de kleuren, 3 hoofd- en 4 tusschenkleuren, vergeleken worden.

Principen op regelmatige lichamen zijn de assen: spr. vindt hierin een stelsel van 3 en een van 4 assen, en maakt duidelijk dat een regelm. 4-vlak in een 8-vlak, dit in een 20-vlak, dit weer in een kubus past, alleen door de overeenkomst der assen; doorgaande komt men weder tot het regelmatig 4-vlak, zoodat weder 7 lichamen in elkander besloten zijn. (In een vorige lezing had spr. reeds op de overeenkomst van de elementen van Plato met geometrische figuren en regelmatig lichamen gewezen).

Ten slotte vertoonde spr. een ander soort regelmatig 12-vlak, waarvan de projectiën een zeshoek en een vierkant zijn; de vlakken bestaan uit ruiten, waarvan de assen zich verhouden als 1 : $\sqrt{2}$.

Een aandachtig gehoor volgde spr. beknopte en diepzinnige voordracht, die door een algemeen applaus werd gevolgd. Verscheidene leden maakten van de gelegenheid gebruik spr. vragen te doen omtrent het gehoorde.

Hierna dankte de Vice voorzitter, de heer Sanders, spr. met eenige hartelijke woorden.

(Bij de opening der vergadering was medegedeeld dat een der donateurs zijn contributie aanmerkelijk verhoogd had.)

Vervolgens werden 3 nieuwe leden aangenomen en de vergadering gesloten.

2e Algemeene vergadering van 19 December 1897.

Nadat de Voorzitter der Afd. Amsterdam, de heer Haver, de aanwezigen welkom geheeten had, opent de Voorzitter van het Hoofdbestuur, de heer Emons, de vergadering. In zijn openingsrede constateert spr. met genoegen den grooten vooruitgang der Vereeniging, vooral die der Amsterdamsche Afdeeling, en den goeden naam dien ze reeds heeft door hare lezingen en kunstbeschouwingen en de medewerking met andere vereenigingen; tevens maakt spr. melding van een met 1 Januari op te richten afd. Enschedé—Hengelo, voortkomende uit de Vereeniging „Ontwikkeling en Vriendschap".

Het verzoek om sanctie van het Hoofdbestuur tot het stemmen op deze vergadering door afgevaardigden tevergenomen van de Afd. Amsterdam) wordt met algemeene stemmen aangenomen.

Hierna deelt de Voorzitter mede dat het aantal leden en donateurs in den loop van dit jaar (tot 1 November) toegenomen is van 139 tot 245, waarvan Amsterdam 99, 's-Gravenhage 64, Rotterdam 30, Utrecht 22 bezitten. De Voorzitter bespreekt de verrichtingen van het Hoofdbestuur, o. a. het medegaan met het advies tot wijziging der acte-examens voor middelbaar teekenonderwijs, het rapport opgemaakt, naar aanleiding eener vraag van de Haagsche Afd. over een opzichters-contract, huisvesting, arbeidsduur enz., en brengt ter sprake de prijsvraag „Diploma", waarbij de heer De Bazel uit Amsterdam een 1e prijs verwierf; dezen heer word bijzonder dank gebracht voor zijn belangloosheid.

De heer Couturier, Amsterdam, geeft als Hoofd van het Informatiebureau verslag over het door dat bureau verrichte; hieruit blijkt dat vele werkgevers zoowel als werkzoekenden er gebruik van maken, en in dit jaar 15 personen geplaatst waren. Spr. knoopt hieraan nog een beschouwing over advertenties, waarin opzichters of teekenaars gevraagd worden met opgave van verlangd salaris en acht reeds veel gewonnen als werkzoekers het salaris adverteeren. De heer Des Bouvrie, Amsterdam, dient alsnu een motie in, om het hoofdbestuur te machtigen zich met vereenigingen, die uit patroons of gedeeltelijk uit patroons bestaan, in verbinding te stellen, hetwelk bij acclamatie aangenomen wordt.

De rekening en verantwoording wordt, na eenige opmerkingen van den heer v. d. Poll, 's-Gravenhage, goedgekeurd, waarna eenige veranderingen van het algemeen huish. Reglement aan de orde komen:

1o. van de Afd. 's Gravenhage om bij vergaderingen donateurs te weren wordt, nadat door velen het vóór en tegen bepleit is, afgestemd;

2o. van de Afd. Amsterdam over het stemmen ter algemeene vergadering met afgevaardigden wordt met algemeene stemmen aangenomen;

3o. van de Afd. Amsterdam, in verband met het vorige, als voren;

4o. „ „ Rotterdam om een art. in te lasschen over „arbitrage" in beginsel overeens; alleen word een vereenvoudiging door de Afd. Amsterdam beter geacht;

5o en 6o. van het Hoofdbestuur over verandering der data voor het indienen van verslagen; beide konden de goedkeuring wegdragen.

Bij loting werd de Afd. Rotterdam aangewezen tot nazien der rekening en verantwoording.

De begrooting over 1898 wordt na een opmerking van den heer v. d. Poll goedgekeurd.

Met applaus wordt een voorstel van den heer Pieters, Amsterdam, om de volgende algemeene vergadering te Rotterdam te houden, ontvangen.

Bij de rondvraag lokte de heer Van Wijckhuise, Rotterdam, een motie uit, om het Hoofdbestuur op te dragen pogingen in het werk te stellen bij betrekkingen van gemeente-architect, het hebben van een ingenieurs-diploma, zoonls eenigen voor Zierikzee, niet verplichtend te stellen.

Nadat verschillende sprekers nog het woord gevoerd hebben, dankt de Voorzitter den aanwezigen voor hun trouwe opkomst.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

AFDEELING 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Vrijdag 17 December 1897.

In deze vergadering worden ter vervanging van de heeren F. J. Bremmer Hzn. en G. H. Bauer Jr., die als bestuursleden aftraden en niet herkiesbaar waren, gekozen de heeren E. F. Ehnle en J. P. J. Lorrio, die deze benoeming aannamen, evenals de voorzitter, die, herkozen, bij acclamatie de taak weer op zich nam. De rekening en verantwoording van den penningmeester, waaruit bleek, dat de financieele toestand bijzonder gunstig was, werd goedgekeurd, terwijl de behandeling der begrooting geen aanleiding gaf tot discussie.

Hierna kreeg kolonel G. E. V. L. van Zuijlen het woord tot het houden zijner aangekondigde voordracht. In een onderhoudende verhandeling gaf de spreker een overzicht van het gesprokene op het congres te Brussel over vraag 7: „welke zijn de algemeene (technische, hygiënische, financieele enz.) regelen, die in groote gemeenten moeten worden aangenomen voor den bouw van goedkoope woonhuizen, die door verscheidene families moeten worden betrokken?" en vraag 8: „welke algemeene regelen moet men stellen voor afzonderlijke woningen en in het bijzonder ten plattelande".

Beide vragen gaven aanleiding tot een ruime gedachtenwisseling in verband met de stedelijke toestanden in ons land; algemeen erkende men echter de urgentie van het woningvraagstuk en wenschte den spreker succes toe met zijn voornemen zoo mogelijk het particulier initiatief te prikkelen.

Als kunstbeschouwing waren in de zaal tentoongesteld de antwoorden op de prijsvragen, uitgeschreven door de Maatschappij in het jaar 1896, waarvan door den heer W. Mondt nog eenige plaatwerken uit zijn bibliotheek waren toegevoegd.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

De vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam hield Zaterdag 18 dezer ter eere van haar koperen feest een tentoonstelling van werk van haar leden en van prijsvraag-ontwerpen voor stadsverfraaiing in de lokalen van den Rotterdamschen Kunstkring.

Te 3 uren kwamen daar het bestuur en de leden van de vereeniging en het bestuur van den Kunstkring samen. De heer J. Verheul Dzn., voorzitter van de feestcommissie, opende den voorzitter van Bouwkunst en Vriendschap, den heer Henri Evers, uit de tentoonstelling te openen, waaraan deze met een korte kernachtige rede gevolg gaf, tevens zijn dank betuigende aan den Kunstkring voor het afstaan van de zaal. De jury had toen juist haar beoordeeling geëindigd. Zij bestond uit de heeren A. Salm G.Bzn., voorzitter van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, te Amsterdam; Jos. Th. Cuypers, voorzitter van Architectura et Amicitia te Amsterdam, en A. Leeuwis, te Delft. Haar uitspraak luidde aldus:

Afdeeling Architectuur, uitgevoerde ontwerpen: zilveren med. de heeren J. Verheul Dzn., Henri Evers en J. P. Stok Wzn.

Bronzen medaille niet toegekend.

Getuigschrift de heeren C. N. van Goor en W. Molenbroek.

Afdeeling architectuur, niet uitgevoerde ontwerpen: zilveren medaille de heer C. N. van Goor; bronzen medaille de heeren J. Verheul Dzn. en A. B. P. Otten; getuigschrift de heer J. J. Gort.

Afdeeling opmetingen en restauratiën van bestaande gebouwen enz.: zilveren medaille de heer Henri Evers; bronzen medaille de heer Jac. van Gils; getuigschrift de heeren J. Verheul Dzn. en C. N. van Goor.

Afdeeling kunstnijverheid: zilveren medaille de heer A. Spoon J.Jzn; bronzen medaille de heeren C. N. van Goor en Jac. van Gils; getuigschrift de heer A. B. P. Otten.

Versieringskunst: getuigschrift de heeren A. Weimar en K. Hasper.

Beeldhouwwerk: zilveren medaille de heer S. Miedema.

PRIJSVRAGEN

CLUB-GEBOUW VOOR DE AMSTERDAMSCHE ROEI- EN ZEILVEREENIGING „DE HOOP".

Ter beoordeeling der ontwerpen voor een nieuw club-gebouw voor de Amsterdamsche Roei- en Zeilvereeniging „De Hoop", — welke ontwerpen door drie architecten, modeleden van „De Hoop", zijn opgemaakt, — is door het bestuur der Vereeniging een jury benoemd, bestaande uit de heeren A. L. van Gendt, A. Salm G.Bzn. en Jan Springer.

VERSIERINGSONTWERPEN TE AMSTERDAM.

Op de prijsvraag voor de versiering en verlichting van de Leidschegrachten, noord- en zuidzijde, van Lijnbaansgracht tot Keizersgracht en van de Prinsengrachten, oost- en westzijde, van Leidschegracht tot Gedempte Herengracht en Westermarkt, uitgeschreven door het comité der bewoners van de gemelde buurten, zijn tien antwoorden ingekomen.

Door de jury van beoordeeling, bestaande uit de hh. C. Muyskens, voorzitter, Carel L. Dake, A. Hesselink, Bart van Hove, H. W. Jansen, J. R. de Kruyff, C. B. Posthumus Meyjes, N. van der Waay, K. H. Bos, S. T. Mumm Jr. en Jos. Th. J.

Cuypers, secretaris, is aan het ontwerp motto A de prijs van f 200 toegekend en de premie van f 100 aan het ontwerp W. R. De ontwerper van het met den prijs bekroonde ontwerp bleek te zijn de heer A. H. Zinsmeister, architect te Amsterdam; die van het met de premie bekroonde ontwerp de heer H. Bonda, architect te Amsterdam.

De ontwerpen zijn van 22 December af tot 28 December kosteloos te zien in het gebouw van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, te Amsterdam.

ONTWERPEN VAN EEN OF MEER ZEGEWAGENS.

De Algemeene Nederlandsche Wielrijdersbond schrijft eene prijswrang uit voor het ontwerpen van een of meer zegewagens voor het bloemencorso te 's Gravenhage in September 1898, ter gelegenheid van de inhuldiging van H. M. de Koningin. Er worden gevraagd ontwerpen voor:

a. Een wagen, getrokken door 4 paarden, voorstellende den Triumwagen van het Wielrijdere-toerisme, met aangifte en arrangement van figuren, van versiering der paardetuigen en van costuums der stalknechts.

Beschikbare som (buiten de prijzen) voor wagen en versiering der paardetuigen *f* 900.—.

b. Een wagen, getrokken door 6 paarden, met middenfiguur, voorstellende Noerlands Flora, omgeven door allegorische vrouwefiguren, voorstellende Noerlands inheemsche bloemen; de versiering der paardetuigen, de costuums der stalknechts en het arrangement der figuren moeten worden aangegeven.

Beschikbare som (buiten de prijzen) voor wagen en versiering der paardetuigen *f* 400.—

c. Een wagen, getrokken door 8 paarden, voorstellende Hulde aan Hare Majesteit de Koningin (deze hulde moet in verband worden gebracht met de Rijwielsport). De wagen moet worden voorafgegaan door 4 wapenheraten te paard: de vier kwartieren van het Wapen Harer Majesteit de Koningin; versiering der paardetuigen, zoowel voor den wagen als voor de harnachementen der paarden van de herauten, de kleederdracht der heraulen, de costuums der stalknechts en het arrangement der figuren moeten worden aangegeven.

Beschikbare som (buiten de prijzen) voor wagen en versiering der paardetuigen *f* 600.—

d. Een wagen, getrokken door 4 paarden, voorstellende de ontwikkeling van het Rijwiel, allegorisch voorgesteld; versiering der paardetuigen, costuums der stalknechts en het arrangement der figuren moeten worden aangegeven.

Beschikbare som (buiten de prijzen) voor wagen en versiering der paardetuigen *f* 800.—

Voor het bekroonde ontwerp van ieder der wagens wordt uitgeloofd een prijs van één honderd vijftig gulden (*f* 150.—). De vervaardiger van het beste op het bekroonde volgende ontwerp ontvangt vijftig gulden (*f* 50.—).

Met de subcommissie voor de prijzerwag maken deel der Jury uit de heeren Willy Martens, kunstschilder, en P. du Rieu, ingenieur-architect, beiden te 's Gravenhage.

Blijkens achterstaande advertentie verstrekt de heer J. C. Burkens te Haarlem, 1ste Secretaris van genoemden Bond, nadere inlichtingen. Het uitvoerige programma wordt door dien heer, op aanvrage, gratis gezonden.

INGEZONDEN.

Geachte heer Redacteur,

In een van uw onlangs verschenen bladen komt voor de bouw der Ambachtsschool te Zwolle, met opgave van de vakken die daar voorloopig zouden worden onderwezen.

Naar aanleiding daarvan moet het toch bevreemding wekken, dat ook daar als bij de andere Ambachtsscholen, geen onderwijs wordt gegeven aan den toekomstigen metselaar.

Hoewel er velen van bewust zijn en de producten van het metselvak veel verbetering vragen, hoort men meestal zeggen dat het vak te omslachtig is om op school beoefend te worden.

Mijns inziens is dit eene grove dwaling, het zal er al van afhangen op welke wijze het onderwijs gegeven wordt.

Het valt toch niet te ontkennen, dat kennis van de metselmaterialen, hun oorsprong, doel, afmetingen, gebreken enz. en hun toepassing in het bouwvak een groot veld van beschouwingen aangeeft.

Wanneer dit alleen door een wetenschappelijk, doch ook practisch ontwikkeld persoon, gesteund door ervaring, den leerling wordt onderwezen, dan kan er hoop zijn dat vele zotte bepalingen omtrent specifieberekening enz. in de A. V. verbeterd, en de uitstekende politie maatregelen tegenover den aannemer, in vele bestekken voorgeschreven, omgezet worden in eene gezondere opvatting van uit te voeren metselwerken.

Inmiddels, mijnheer de Redacteur, bij voorbaat mijnen dank.

Hoogachtend:

Uw dw.

Deventer 17/12 '97. L. Mons.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. Dezer dagen is een begin gemaakt met het maken van de gebouwen voor de in 1898 te houden nationale tentoonstelling van vrouwenarbeid, op het terrein van den heer Gockoop achter het duin, tegenover Hôtel de la Promenade. De hoofdingang zal komen aan de Stadhouderslaan.

— Het op de Staatsbegrooting uitgetrokken bedrag voor jaarwedden van het korps opzichters van den Waterstaat is bij amendement met f 2000 verhoogd, naar aanleiding van een voorstel van den heer Conrad.

LEEUWARDEN. Door Burg. en Weth. is aan den Gemeenteraad een voorstel ingediend tot wijziging der voorwaarden van uitgifte van bouwterreinen aan weerszijden van het Nieuwe Kanaal, met het oog op het feit, dat zich tot-nu toe weinig gegadigden hebben voorgedaan. Gelijk Burg. en Weth. zeggen, schijnen de door den Raad vastgestelde minimum-prijzen van de onderscheidene bouwterreinen op het tot heden verkregen ongunstige resultaat invloed te hebben uitgeoefend. Zij stellen daarom een prijsverlaging voor, echter slechts met een tijdelijk karakter, zoodat de toegestane percentsgewijze verlaging op de bij raadsbesluit vastgestelde prijzen van jaar tot jaar zal verminderen en voorts om aan koopers van gehoele bouwblokken of van een groote oppervlakte terrein boven de tijdelijke verlaging nog een vermindering op de minimumprijzen toe te kennen. De vermindering zal hoofdzakelijk bedragen 15 pCt., welk cijfer met ingang van 1 Januari 1899 telken jare met 2 zal worden verminderd. Aan de vroegere koopers van terreinen (met uitzondering van een tweetal) zal een teruggave van 15 pCt. der door hen betaalde koopsommen worden gedaan. Aan de koopers van 1000—2000 centiare zal boven de tijdelijke reductie nog 10, aan die van 2001 centiare en meer nog 15 pCt. vermindering worden verleend. Verder worden nog gunstige bepalingen voor de koopers voorgesteld.

ZEIST. Voor de betrekking van gemeente-architect, welke 1 Jan. e. k. openvalt, hebben zich vijf sollicitanten aangemeld.

ARNHEM. Terwijl de gemeente bezig is een gasfabriek in eigen beheer te nemen en daartoe een terrein voor f 5000 koopt, is thans bij den Gemeenteraad ingekomen het voorstel van de „Imperial Continental Gas-association", waarin zij aanbiedt het terrein voor de volle koopsom over te nemen, de gas-exploitatie 25 jaar te ondernemen en tot minderen prijs gas te leveren. De Raad moet vóór 15 Maart beslissen.

OOSTERBEEK. De Gemeenteraad verleende aan de „Industrieele maatschappij" te Amsterdam (directie van Barneveld Koog en van der Honig) voorloopige concessie voor een waterleiding en een centraalstation voor electrische verlichting, voor zes maanden, waarna de volledige plannen en definitieve concessie-voorwaarden bij den Raad moeten zijn ingekomen.

— Aflevering 12 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

Alaska's nieuwe goudvelden aan de Klondike, door Dr. L. Bleekrode. — De bloemenstad en hare beplanten, door *J.* Storing. — De Kolenrijkdom van Duitschland en eenige andere Europeesche Staten, in verband met de toekomstige uitputting der verschillende revieren, door F. E. L. Veeren. — Mensch-apen, door Dr. R. Sinia. — Hollandsche tabak, door C. J. Koning. — Sterrenkundige opgaven en mededeelingen, door Ant. Pannekoek. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Aan den heer R. W. J. C. van den Wall Bake, te Amsterdam, directeur der Ned. Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij, is door Keizer Wilhelm de orde van den Rooden Adelaar 3e kl., en aan den heer G. A. A. Middelberg, directeur te Pretoria, de Kroonorde 3e kl. verleend

— De hoofdingenieur van het mijnwezen Fennema is in het Poso-meer op Celebes verdronken.

— Bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen is benoemd tot adjunct-ingenieur 1e klasse Jhr. J. C. van Reigersberg Versluijs, thans 2e klasse.

— Bij beschikking van den minister van binnenl. zaken is met 1 Jan. a. s. aan Dr. P. H. van der Meulen op zijn verzoek eervol ontslag verleend als assistent voor de scheikunde aan de Pol. School te Delft.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is:

benoemd tot opzichter 2e kl. de waarnemende opzichter 3e kl. P. van Heyningen;

belast met de waarneming der betrekking van opzichter 3e kl. en geplaatst in de resid. Pekalongan, de ambtenaar op wachtgeld H. J. Regeer;

toegevoegd aan den chef der irrigatie-afdeeling Brantas, met Sidoardjo als standplaats, de opzichter 2e kl. L. P. A. Berend;

overgeplaatst naar Probolinggo, de opzichter 3e kl. J. H. Boon; naar Cheribon, de opzichter 3e kl. J. G. Lansaeie; naar Kruwang, de opzichter 3e kl. E. G. Th. Burgers; naar den gewestelijken dienst in de residentie Soerabaia, de opzichter 3e kl. C. J. F. Th. van Raalten; naar Madoera, de aan den chef der 4e waterstaatsafdeeling toegevoegde waarnemende ingenieur 3e kl. J. Wilke.

— Bij beschikking van den minister van waterstaat zijn benoemd tot buiteningewoon opzichter M. J. van Heumen, bij het opruimen van grond op de Nieuwe Merwede; J. Heemstra, G. J. Jaarsma, A. J. van Vemde en P. de Vries, bij het maken van remtoestellen en meerpalen in en langs het buiten-toebeidingskanaal tot de nieuwe schutsluis te IJmuiden; F. J. Frohn en M. van Wijngaarden, bij het maken van een berg- en herstelplaats voor de deuren der groote schutsluis te IJmuiden; R. van der Ploeg, bij het maken van een tijdelijke inrichting voor watervoorziening aan de Visschershaven te IJmuiden en bij het bouwen van een woning voor den havenmeester alsnaar.

— De algemeene waterleidingmaatschappij te Amsterdam benoemde tot chef-administrateur (standplaats Almelo) den heer G. Halbertsma, gemeente-bouwmeester te Vlissingen.

— Tot technisch administrateur der Tilburgsche waterleiding is benoemd de heer S. Brandenburg Rzn., hoofdadministrateur der algemeene waterleidingmaatschappij te Almelo.

— Bij het kadaster zijn de adspirant-landmeters G. S. Nentenhoven van Groningen naar Rotterdam verplaatst en de landmeters C. A. Struijk en J. F. A. van Riessen, van Zutfen naar Leiden.

Met 1 Jan. zijn benoemd tot teekenaar der 3e klasse op het bureau van den ingenieur-verificateur te Utrecht S. Goedmoed en H. J. Kwast.

— Wegens langdurigen dienst werd een jaar verlof verleend aan den opz. 2e kl. bij de exploitatie der staatsspoorw. op Java H. Langelaan.

— De tijdelijke opzichter-machinist bij de werken en opnemingen van de rivier de Solo, J. W. van Walterop de Vries, is op zijn verzoek eervol ontslagen.

— De verdienstelijke beeldhouwer Te Poel, lid der firma Te Poel en Stoltefus te 's Gravenhage, is op 55-jarigen leeftijd overleden.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Directeur der gemeente-gasfabriek te Amersfoort. Voorloopig salaris *f* 2000 en *f* 300 voor woning. Adres vóór 1 Jan. aan B. en W. (*Zie advert. in het vorig no.*)

— Opzichter bij de bouwpolitie te Zwolle. Jaarwedde *f* 1400. Adres vóór 29 Dec. aan den Burg. (*Zie advert. in het vorig no.*)

— Teekenaar-opzichter, tot assistentie van een architect-timmerman. Adres no. 30934 *N. Rott. C.*

— Associé houtbranche. Benoodigd kapitaal 6 à 10 mille. (*Zie advert. in het vorig no. tusschen de aandoenlijkingen.*)

— Teekenaar, bekend met het teekenen van kaarten, op het bureau der Nederl. Heidemaatschappij. Adres vóór 1 Januari aan den Directeur te Utrecht.

DIENSTAANBIEDINGEN.

INFORMATIEBUREAU TECHNISCHE VAKVEREENIGING, VAN-DER-HELSTSTRAAT 29, AMSTERDAM.

Opz.-landmeter,	oud	35	jaar,		verl. sal.	*f* 900 à *f* 1200	p. jaar
Opzichter,	„	22	„	„	„	60 à 70	„ mil.
„	„	30	„	„	„	40 à 50	„ „
„	„	50	„ geh.	„	„	90	„ „
Opz.-teekenaar	„	28	„	„	„	90	„ „
„	„	20	„	„	„	50	„ „
„	„	28	„ ongeh.	„	„	80	„ „
„	„	45	„ geh.	„	„	90	„ „

Teekenaar, Hand-, Bouw-, Penteekenen, leeft. 38 jaar, ongeh. salaris naar werks.

TATTERSALL & HOLDSWORTH,
ENSCHEDÉ.
Globe, Works en Stores.
Aanleg van Centrale verwarming in SERRES, BROEIKASSEN, PARTICULIERE en OPENBARE GEBOUWEN enz.
HANDEL in **Wand- en Muurtegels.** Asphalt, Schoorsteenmantels, Vloeren.

AANBESTEDING.

Op **Maandag den 27n December 1897,** des middags ten **twaalf** ure, zijn BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *LEIDEN* voornemens op het Raadhuis aldaar aan te besteden:

1°. Het leveren van:
Kiezelzand en gewasschen grind, in twee perceelen, gedurende vijf achtereenvolgende jaren.

2°. Het leveren van:
150.000 stuks Ourthe-keien en 31.000 stuks Lava-keien.

3°. Het leveren van:
Straatklinkers en Metselsteenen (Waal- en Rijnklinkers), in vier perceelen.

4°. Het leveren en plaatsen van:
Twaalf Stootpalen.

De bestekken liggen ter inzage en overname op het Bureau der Gemeentewerken op elken werkdag de besteding voorafgaande, van 's morgens 9 uren tot 's namiddags 4 uren, terwijl aldaar inlichtingen worden verstrekt dagelijks van 11—12 uren en bestekken zijn te bekomen sub 1 à *f* 0.50, sub 2 en 3 à *f* 1.— en sub 4 à *f* 0.75 per stuk (franco per post met 5 cents verhooging).

Aanwijzing zal plaats hebben:
Van Sub 4 op Dinsdag 21 December 1897, 's namiddags 2 uren.

Th. VAN HEEMSTEDE OBELT, Sanitary Engineer
Mem. San. Inst. LONDON.
Kantoor: **150 De Ruyterkade, AMSTERDAM.** Filiaal: **36 Rokin.**
Hoofdagent voor Nederland, België en Koloniën van SHANKS & Co, te Barrhead.
Specialiteit voor de Levering van *complete Badinrichtingen. — Privaat-Inrichtingen.* — Shanks Closets zijn nog niet overtroffen. — *Porseleinen Badkuipen, IJzeren Badkuipen.* — *Closet, Waschtafels, Urinoirs* enz. — **VERWARMING en VENTILATIE.**
Belast zich met de plaatsing en inrichting in geheel Nederland. Zeer concurreerende prijzen. Teekeningen en prijsopgaven gratis. Wederverkoopers genieten het gebruikelijke rabat.

WILH. TILLMANNS'SCHE WELLBLECH-FABRIK U. VERZINKEREI, REMSCHEID.
OVERKAPPINGEN, LOODSEN enz. van gegolfd plaatijzer.
ROLLUIKEN van Staal of Hout in verschillende constructies.
Vertegenwoordiger: **B. J. HESSELINK, Keizersgracht 263 Amsterdam.**

UTRECHTSCHE ASPHALT-FABRIEK.
Herhaalde Bekroningen: Diploma's Zilv. Medailles enz.
Prima **ASPHALT-DAKPAPIER** in **alle Merken, 't beste en goedkoopste** dat er bestaat. *Asphalt daklak, Asphaltmastik, Carbolineum* enz.
DAKBEDEKKINGEN van ASPHALTPAPIER, kant en klaar onder ***jarenlange*** garantie. Maken alle voorkomende **Asphaltwerken.**
Echte VULKAAN HOUTCEMENT-DAKBEDEKKINGEN,
met 10 jaren garantie. **Honderden** reeds gemaakt door **'t geheele land en alle** tot **volkomen** tevredenheid, waarvoor de bewijzen voorhanden zijn.
UTRECHT. **Firma STEIN & TAKKEN.**

Gemeente-Telephoon
VENLO.
Vraagt prijsopgave van
circa **30** Telephoonpalen, Amerik. greenen hout.
Lengte 15 tot 25 M.
Dikte onderkant 0,40 tot 0,45 M. quadraat.
„ bovenkant 0.18 tot 0,23 M. quadraat.

Houtbereiding tegen bederf.
Kyaniseerinrichting.
H. LENSINK,
HOUTHANDEL, ARNHEM,
levert paklaar gekyaniseerd (rot en zwamvrij)
Basterwerken, Schuttingen, Vloeren, Vloerribben, Broeibakken, enz. enz.
Eenig zeker werkend reuk- en kleurloos middel.

PRIJSVRAAG.

Door het BESTUUR der ALKMAARSCHE BUITEN-SOCIETEIT wordt als **prijsvraag** uitgeschreven:

Het bouwen van een Societeitsgebouw in den Alkmaarder Hout,

waarvan de kosten, uitgenomen het grondwerk, *zevenduizend gulden* mogen bedragen.

Prijs van **f 150,—** en premie van **f 50,—** worden beschikbaar gesteld.

De jury bestaat uit de heeren:

H. J. DE GROOT, directeur der Ambachtsschool en B. A. S. te Alkmaar;
G. N. ITZ, directeur der gemeentewerken te Vlaardingen;
G. LOOMAN, gemeente-architect te Alkmaar.

Programma's en situatie-teekening kosteloos verkrijgbaar bij den heer D. J. BOSMAN, *Langestraat 57*, te *Alkmaar*.

Cementsteenfabriek.

H. M. DE LANGE te **Vlaardingen** levert zoo spoedig mogelijk zoodanig fabrikaat.

A. P. SCHOTEL Gzn.
DORDRECHT.
Stoommarmerzagerij Steenhouwerij.
Steen- en Marmerhandel.

Assurantie Maatschappij tegen Brandschade

De NEDERLANDEN van 1845

's-GRAVENHAGE, ***Kerkplein***, hoek *Prinsestraat* — ZUTPHEN — AMSTERDAM, Sophiaplein — ROTTERDAM, Zuidblaak 56 — BREDA, Prinsenkade — ALKMAAR, Langestraat.

LAGE PREMIËN.

L. van der Hoorn,

DONKERSTRAAT 17, UTRECHT.

Fabriek van ELECTRISCHE SCHELLEN, NUMMERBORDEN, TELEPHONEN, BLIKSEMAFLEIDERS enz.
Complete installatiën voor GALVANOPLASTIEK, VERNIKKELEN, VERGULDEN, VERZILVEREN enz.
DYNAMO'S, ELEMENTEN, SLIJPSCHIJVEN, CHEMICALIEN, APPARATEN enz.
Begrotingen, Prijscouranten enz. gratis.

Algemeene Nederlandsche Wielrijders-bond.

PRIJSVRAAG

voor het ontwerpen van een of meer **Zegewagens** voor het **BLOEMENCORSO** te *'s-Gravenhage* in SEPTEMBER 1898, ter gelegenheid van de **Inhuldiging van H. M. de Koningin.**

Voor het bekroonde ontwerp van ieder der wagens wordt uitgeloofd een prijs van **f 150**; de vervaardiger van het beste ontwerp, volgende op het bekroonde, ontvangt **f 50**.

De Heeren WILLY MARTENS, Kunstschilder, en PAUL DU RIEU, Ingenieur-Architect, beiden te 's-GRAVENHAGE, hebben zich bereid verklaard met de Sub-Commissie voor de **Prijsvraag** de JURY uit te maken.

Nadere inlichtingen verstrekt ondergeteekende gaarne.

De 1ste Secretaris van den A. N. W. B,
J. C. BURKENS,
Gedempte Oude Gracht 111, Haarlem.

CARBOLINEUM „KRIMPEN"

der Maatschij. tot bereiding van Koolteerprodukten te Krimpen a/d IJssel.

Bekroond **Gouden Medaille**, Tentoonstelling van Nijverheid en Kunst, Dordrecht 1897

Onovertroffen wegens zijn sterk bederfwerende eigenschappen.
Monsters en prospectussen gratis verkrijgbaar. Hoofdagenten voor Nederland en Koloniën

G. M. BOKS & Co., Amsterdam.

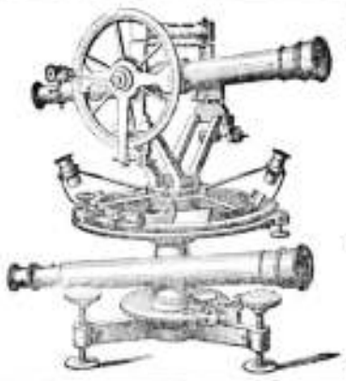

BECKER & BOEDINGH.

Arnhem.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN
WATERPAS- HOEKMEET- EN ANDERE
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerde
Peilschalen.
WEEGWERKTUIGEN.

VAN WIJNGAARDEN & Co.

FABRIEK van

Machinale Houtbewerking.

WEESP. WEESP.

TIMMERWERKEN IN DIVERSE HOUTSOORTEN.
Lijstwerk ook voor Meubelmakers. Wand- en Plafond-betimmeringen.
HOUTEN GEBOUWEN als: **Villa's, Tuinhuizen, Keeten** enz.;
ook onderdeelen als: *Deuren, Ramen, Veranda's, Erkers* enz.
Sportartikelen en artikelen voor Huishoudelijk gebruik.

SPECIALE INRICHTING

voor ronde en veelhoekige Balusters en Bas-Reliefs.

Ter drukkerij der Naamlooze Vennootschap „Het Vaderland".